

PONTIFICUM ROMANORUM

QUI

FUERUNT INDE AB EXEUNTE SAECULO IX USQUE AD FINEM SAECULI XIII

VITAE

AB AEQUALIBUS CONSCRIPTAE,

QUAS

EX ARCHIVI PONTIFICII, BIBLIOTHECAE VATICANAE ALIARUMQUE CODICIBUS
ADIECTIS SUIS CUIQUE ET ANNALIBUS ET DOCUMENTIS GRAVIORIBUS

EDIDIT

I. M. WATTERICH,

PHILOS. ET THEOL. [illegible], HISTORIAE IN [illegible] PROFESSOR [illegible]

TOMUS II.

PARS IV (continuata) — VI.

PASCHALIS II — COELESTINUS III.

1099—1198.

LIPSIAE

SUMPTIBUS GUILHELMI ENGELMANNI

MDCCCLXII.

PONTIFICUM ROMANORUM

VITAE.

TOMUS II.

PONTIFICUM
ROMANORUM

QUI

FUERUNT INDE AB EXEUNTE SAECULO IX USQUE AD FINEM SAECULI XIII

VITAE

AB AEQUALIBUS CONSCRIPTAE,

QUAS

EX ARCHIVI PONTIFICII, BIBLIOTHECAE VATICANAE ALIARUMQUE CODICIBUS, ADIECTIS SUIS CUIQUE ET ANNALIBUS ET DOCUMENTIS GRAVIORIBUS

EDIDIT

I. M. WATTERICH,

PHILOS. ET THEOL. DOCTOR, HISTORIAE IN LYCEO ACADEMICO VARMIENSI PROFESSOR PUBL. ORD.

TOM. II.

Pars IV (continuata) — VI.

PASCHALIS II — COELESTINUS III.

1099—1198.

LIPSIAE

SUMPTIBUS GUILHELMI ENGELMANNI.

MDCCCLXII.

„Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem saeculi“.

MATTH. 28. 20.

TOMI II ARGUMENTUM[1].

Pars IV continuata.

Paschalis II.

Vita, a Petro Pisano cardinali conscripta . . . Pag. 1—17

Annales (1099—1118.). . . . . 17—91

(**Epistolae:** 1099. Pasch. ad Hug. Clun. (pg. 17). — 1100. Pasch. ad militiam christianam in Asia (pg. 18). Heinr. IV ad abbatem Tegernscensem (pg. 21). — 1105. Heinr. IV. ad Wernerum Anconitanum (pg. 29). Pasch. ad Gallos (pg. 30). Heinr. IV ad Hug. Clun. (pg. 33). — 1106. Heinr. IV ad principes Teut. (pg. 35). — 1110. Heinr. V ad Ottonem Babenberg. (pg. 46). — 1111. Heinr. V ad Romanos (pg. 50). Pasch. ad Heinr. V (pg. 53). Heinr. V encyclica (pg. 61). Iohannes Tuscul. ad Ricbardum Alban. episcopum (pg. 63). Paschalis ad Heinr. V (pg. 68. 69). *Paschalis ad cardinales* (pg. 69). Pasch. ad Heinr. V (pg. 70). Bruno Signiensis ad Paschalem (pg. 70). *Paschalis ad Guidonem Viennensem* (pg. 71). Ivo Carnotensis ad Heinricum abbatem (pg. 72). Ivo Carnot. ad Ioh. Lugdun. (pg. 72). Azzo Aquensis ad Heinr. V (pg. 72). — 1112. Alexius imperat. Constant. ad Paschalem (pg. 76). *Concilium Viennense ad Paschalem* (pg. 76). — 1117. Heinr. V ad ep. Ratisponensem (pg. 87).

Documenta, formulae: 1102. Professio Lateranensis (pg. 23). — 1106. Heinr. V edictum de patre (pg. 36). *Pasch. decreta Warstallensia* (pg. 39. 40). — Pasch. decretum Lateranense (pg. 45). — 1111. *Conventiones praeviae inter Pasch. et Heinr. V initae* (pg. 50). *Procerum iuramentum* (pg. 51). *Paschalis promissio* (pg. 51). *Petri Leonis iuramentum* (pg. 51. 52). *Heinr. V iuramentum Sutrinum* (pg. 52). *Principum iuramentum Sutrinum* (pg. 52). *Heinr. V iuramentum ante portas Rom.* (pg. 54). *Heinr. V professio apud s. Petrum* (pg. 55). Heinr. V decretum de bonis ecclesiae (pg. 55). *Paschalis prima conventio* (pg. 55). *Conventio vi extorta* (pg. 64). *Cardinalium iuramentum ad pontem Mammaeum* (pg. 65). *Heinr. V. iuramentum in agro Romano* (pg. 65). *Paschalis pravilegium de investituris* (pg. 66). — 1112. *Concilium Lateranense* (pg. 73). *Pasch. professio* (pg. 74). *Cassatio pravilegii* (pg. 74). Concilii Viennensis anathema in Heinr. V (p. 77).)

De tribus Paschalis II adversariis epilogus . . . . 89—91

Gelasius II.

Vita, a Pandulfo diacono Romano conscripta . . . . 91—104

(**Epistolae:** 1119. Hugo monachus Cluniac. ad Pontium abb. (pg. 103). — **Formula** investiturae de Apulia, a Gelasio II datae Guilhelmo duci a. 1118. (pg. 98).)

---

1) Quaecunque hoc loco *typis obliquis* expressa leguntur, critica arte a nobis restituta sunt.

Annales (1118—1119.) . . . . 105—114

(**Epistolae:** 1118. Gelasius ad Gallos (pg. 105). Bruno Trevirensis ad Heinr. V (pg. 110).)

Calixtus II.

Vita, a Pandulfo diacono Romano conscripta. . . . 115—118

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . . . 118—121

Annales (1119—1124.) . . . . 121—153

(**Epistolae:** 1119. Cal. ad Adelbertum Moguntinum (pg. 121). Romani ad Calixti electores (pg 122). — 1120. Cal. ad Stephanum camerarium (pg. 139). — 1121. Cal. ad Widonem Curiensem (pg. 141). Cal. ad Gallos (pg. 142). — 1122. Cal. ad Heinr. V (pg. 146). Cal. ad Heinr. V (pg. 150). —

Documenta, formulae: 1119. Hessonis relatio de concilio Remensi (pg. 127—137). Ordericus Vitalis de eodem concilio (pg. 127—138). Heinrici V et Calixti conventio (pg. 130). Decreta Remensia (pg. 134). — 1120. Wilhelmi ducis Apuli investitura (pg. 141). — 1121. Principum Würzburgi deliberantium consilium (pg. 144—145). — 1122. Concordatum Wormatiense (pg. 149—150). — 1123. Concilii Lateranensis capitula (pg. 152).)

Pars V.

Honorius II.

Vita, a Pandulfo cardinali diacono conscripta . . 157—158

Vita, a Bosone cardinali conscripta. . . . . . . 158—159

Annales (1124—1130) . . . . 159—173

(**Epistolae:** 1128. Romani ad Lotharium (pg. 173). — **Formulae:** 1125. Lotharii professio (pg. 161).)

Innocentius II.

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . 174—179

(*Iuramentum advocatorum curialium* pg. 178).

Annales (1130—1143.) . . . . 179—257

(**Epistolae:** 1130. Hubertus Lucensis ad Norbertum Magdeburgensem (pg. 179). Walterus Ravennas ad Norbertum (pg. 181). Innocentii electores ad Lotharium (pg. 182). Anacleti electores ad Didacum Compostellanum (pg. 187). Innocentius ad Teutonicos (pg. 192). Anacletus ad Rogerum regem (pg. 193). S. Bernardus ad Aquitaniae episcopos (pg. 196). Gerhardus cardinalis ad Ottonem Babenborg. (pg. 198). — 1131. Innocentius ad Didacum Compostellanum (pg. 202). Lotharius ad Innocentium (pg. 207). Innoc. ad Loth. (pg. 208). — 1132. Innoc. ad Ludovicum Gall. regem (pg. 208). Innocentius ad Walterum Ravenn. (pg. 208). — 1133. Innoc. ad Loth. et Richinzam (pg. 209). Lotharii relatio de exped. Romana (pg. 212). — 1134. Anacletus ad Didacum Compostoll. (pg. 213). Innoc. ad Didacum (pg. 213). S. Bernardus ad Lotharium (pg. 214). — 1135. Loth. ad Innoc. (pg. 216). — 1136. Innocentius ad Loth. (pg. 218). Loth. ad Innocentium (pg. 219).

Documenta, formulae: 1133. *Lotharii promissio Romana* (pg. 209). — 1137. Raynaldi Casinensis iuramentum (pg. 233). Baronum Beneventanorum iuramentum (pg. 236).)

Ex Arnulfi Sagiensis invectiva in Girardum Engolismensem schismaticum. . . . . . 258—275
(**Epistolae:** Manfredus Mantuanus ad Lotharium pg. 275).

Coelestinus II.

Vita, a Bosone cardinali conscripta. 276
Annales (1143—1144.) . . . . 276—278
(**Epistolae:** 1143. Coelestinus ad Petrum venerabilem (pg. 276). Petrus ven. ad Coelestinum (pg. 277).)

Lucius II.

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . 278—279
Annales (1144—1145.) . . . . 279—281
(**Epistolae:** 1144. Lucius ad Petrum venerabilem (pg. 280). — 1145. Lucius ad Conradum III (pg. 280).)

Eugenius III.

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . 281—283
Annales (1145—1153.) . . . . 283—321
(**Epistolae:** 1145. Romani ad Conradum III (pg. 285). S. Bernardus ad Eugenii electores (pg. 287). S. Bernardus ad Eugenium (pg. 288). — 1146. S. Bernardus ad Romanos (pg. 291). S. Bernardus ad Conradum (pg. 294). — 1147. Conradus ad Eugenium (pg. 297). Heinricus monachus ad Wibaldum relatio (pg. 299). S. Hildegardis ad Eugenium (pg. 302). — 1149. Eugenius ad Conradum (pg. 304). — 1150. Wibaldus ad Guidonem cardinalem (pg 307). Conradus ad Graecorum imperatricem (pg. 308). Guido cardinalis ad Wibaldum (pg. 309). — 1151. Conradus ad Wibaldum (pg. 310). Conradus ad Pisanos (pg. 310). Conradus ad Romanos (pg. 311). Conradus ad Eugenium (pg. 312). — 1152. Eugenius ad Conradum (pg. 313). Wibaldus ad Eugenium (pg. 314). Fridericus I ad Eugenium (pg. 315). Eugenius ad Fridericum (pg. 317). Eugenius ad Wibaldum (pg. 317). — 1153. Eugenius ad Wibaldum (pg. 318). Hugo Ostiensis ad capitulum Cisterciensium (pg. 320). —
Documenta, formulae: 1151. Ordinamentum Romanorum cum Pisanis (pg. 309). Senatorum Romanorum promissio, Eugenio facta (pg. 312). — 1153. *Pacis conventio, ab Eugenio proposita, a Friderico accepta* (pg. 318—320).)

Anastasius IV.

Vita, a Bosone cardinali conscripta. . . . . . . 321—322
Annales (1153—1154.) 322

Hadrianus IV.

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . 323—336
(**Epistolae:** 1155. *Fridericus I ad Tiburtinos* (pg. 331). — **Documenta form.** 1155. *Friderici iuramentum, Hadriano ante conventum Nepesinum per militem nobilem praestitum* (pg. 327). *Ordo coronationis Friderici imperialis* (pg. 328). *Iuramentum Tiburtinorum* (cf. Corrigenda, addenda [ad pag. 332, 4]). *Conditiones Guilhelmi Siculi, Hadriano oblatae* (pg. 333).)
Annales (1154—1159) . . . . 337—374
(**Epistolae:** 1154. Hadrianus ad Wibaldum (pg. 338). — 1155. Hadrianus ad

Wibaldum (pg. 340). Fridericus ad Ottonem Frisingensem (pg. 349). — 1157. Hadrianus ad Wibaldum (pg. 357). Hadrianus ad Fridericum (pg. 357). Fridericus ad Teutonicos (pg. 360). Hadrianus ad episcopos Teutonicos (pg. 362). Episcopi Teutonici ad Hadrianum (pg. 363). Fridericus ad Teutoniae episcopos (pg. 364). — 1158. Reinoldus Coloniensis et Otto palatinus ad Fridericum (pg. 365). Hadrianus ad Fridericum (pg. 366). — 1159. Eberhardus Bambergensis ad Eberh. Salzburgensem (pg. 369). Fridericus ad Eberhardum Salzburgensem (pg. 371). Hadrianus ad Fridericum (pg. 373). Fridericus ad Hadrianum (pg. 373).

Docum. 1156. *Instrumentum pacis, a Guilhelmo Siculo propositae, ab Hadriano acceptae* (pg. 352—356).)

Pars VI.

Alexander III.

Vita, a Bosone cardinali conscripta . . . . 377—451

(Epistolae: 1159. *Fridericus ad Alexandrum* (pg. 382). *Alexander ad Teutonicos* (pg. 383). — 1165. *Romani ad Alexandrum in Gallia degentem* (pg. 400).

Documenta, formulae: 1163. *Concilii Turonensis capitula* (pg. 393—396). — 1169. *Belae Ungarorum regis privilegium de libertate ecclesiastica* (pg. 448). — 1178. *Donatio Tusculi ad eccl. Rom.* (pg. 415). — 1172. *Heinrici II, Angliae regis, iuramentum de s. Thomae caede* (pg. 419). — 1177. *Acta pacis Veneticae: Dedonis comitis* (pg. 440), *Sigilbothi camerarii* (pg. 440), *Heinrici de Des* (pg. 442) *et principum imperii iuramenta* (pg. 442); *schismatis abiuratio* (pg. 443); *pacis violatorum damnatio* (pg. 443); *pax a principibus* (pg. 444), *a Friderico confirmata* (pg. 445).)

Annales (1159—1181.) . . . . 451—649

(Epistolae: 1159. Fridericus ad Eberhardum Salzburgensem (pg. 453). Eberhardus Bambergensis ad Eberh. Salzb. (pg. 454). Alexander ad Syrum Ianuensem (pg. 455.), ad Gerbardum Bonouiensem (pg. 458). Fridericus ad „Rolandum" (pg. 459). „Victor IV" ad principes Germaniae (pg. 460). Cardinales schismatici ad universos fideles (pg. 461). Cardinales catholici ad Fridericum (pg. 464). Eberhardus Salzb. ad Raimundum Gurcensem (pg. 466). Arnulfus Lexoviensis ad Alexandrum (pg. 466). Theobaldus Cantuariensis ad Heinricum Angliae regem (pg. 466). Arnulfus Lexoviensis ad cardinales (pg. 466). Philippus de Eleemosyna ad Alexandrum (pg. 467). — 1160. Fridericus ad Albertum Frisingensem (pg. 452). Heinricus de Berhtesgaden ad Eberh. Salzb. (pg. 470). Capitulum sancti Petri ex Urbe ad conciliabulum Papiense (pg 474). Fridericus ad Eberb. Salzb. et eius suffraganeos (pg. 481). Alexander ad Arnulfum Lexoviensem (pg. 490), ad Eberhardum Salzburgensem (pg. 492). *Cardinalium catholicorum encyclica* (pg. 493). *Iohannes Saresberiensis de conciliabulo Papiensi* (pg. 499). Arnulfus Lexoviensis ad episcopos Angliae (pg. 503), ad cardinales catholicos (pg. 510). Fastradus Claravallensis ad Omnibonum de concilio Tolosano (pg. 511). Alexander ad Heinricum Bellovocensem de Hugone Clun. schismatico (pg. 511). — 1161. Victor ad Eberh. Salzb. (pg. 513). Alexander ad Heinricum Gradensem (pg. 515). — 1162. Alexander ad Eberb. Salzb. (pg. 517). Eberh. Salzb. ad abb. Admontensem (pg. 517). Alexander ad Ludovicum Franciae regem (pg. 518). Fridericus ad Hugonem Suessionensem (pg. 518). Alexander ad Omnibonum Veronensem (pg. 520). *Fridericus ad archiepiscopum quendam de concilio Bisuntino* (pg. 523). Alexander ad Ludovicum Franciae regem (pg. 529). — 1163. Albertus Frisingensis ad Eberh. Salzb. (pg. 534). — 1164. Fidelis cuiusdam de rebus Italicis

ad s. Thomam relationes (pg. 537, 538). — 1165. Otto cardinalis ad s. Thomam (pg. 545). Iohannes Saresber. ad s. Thomem (pg. 546). Amicus quidem ad Alexandrum (pg. 547). Alexander ad Heinricum Remensem de itinere in Italiam et de reditu in Urbem (pg. 553, 555). — 1166. Heinricus Angliae rex ad Reinoldum Coloniensem (pg. 556). Iobannes Saresber. ad Bartholomaeum Exon. (pg. 556), ad Radulfum Nigrum (pg. 556), ad Girardnm Puellam (pg. 557). — 1167. Reinoldus Coloniensis de pugna Tusculana ad suos (pg. 561). Alexander ad Heinricum Remensem (pg. 564). Ioh. Sarosb. do Fridorici clade (pg 571). — 1168. Ioh. Saresb. de rebus Italicis (pg. 575, 576), de Heinrici II insidiis relatio (pg. 578). S. Thomas ad Humbaldum Ostiensem (pg. 578). — 1169. Iob. Saresb. narratio de pace frustra tentata (pg. 579). — 1171. Anonymus ad Richardnm Picteviensem (pg. 586). Legati Anglici, Romam missi, ad Heinricum II (pg. 578). — 1172. Christianus Moguntinus ad Iannenses (pg. 589). Anonymi narratio de Heinrici II reconciliatione (pg. 590). Cardinalium legatorum de eadem re narratio (pg 591). — 1176. Mediolanenses ad Bononienses de pugna apud Legnenum facta (pg. 596). Udalricus Aquileiensis ed Ottonem Raitenbucbensem (pg. 596). Alexander ad Lombardos (pg. 597), ad cardinales Hildebrandum et Ardicionem (pg. 597). Fridericus ad Udalricum Aquileiensem (pg. 603). — 1177. Rectores Lombardiae ad Udalricum Aquileiensem (pg. 605). Hucbaldus Ostiensis ad Udalricum Aquileiensem (pg. 605). Alexander ad Pelrum cardinalem (pg. 605). Alexander de pace Venetica ed Rogerum Eboracensem (pg. 626), ad capitulum Cisterciensium (pg. 626). Fridericus de eedem re ad Cistercienses (pg. 627). Alexander ad Ludovicum Franciae regem (pg. 627), ed Richardum Cantuariensem (pg. 631), ad clerum Salzburgensem (pg. 632). Fridericus ad Salzburgenses (pg. 633). —

Documenta, formulae: 1160. *Concilii Papiensis actio* (pg. 477). *Concilii Papiensis encyclica* (pg. 483). — 1165. *Friderici encyclica Würzburgensis* (pg. 550). — 1167. Pisanorum iuramentum de sequendo Paschali schismatico (pg. 559.). Pactum Romanorum cum Friderico (pg. 569). Societatis Lombardicee iuramente (pg. 578. 574). — 1176. Pacis Anagninae conventio (pg. 597), legatorum imperialium promissio (pg. 601). — 1177. Lombardorum postulationes (pg. 622). Legatorum imperialium cum Lombardis conventio (pg. 623). Christiani Moguntini iuramentum (pg. 624). Principum iuramentum (pg. 624). Heinrici de Diessa (pg. 630), Romualdi Salernirani (pg. 630), rectorum Lombardicorum iuramenta (pg. 630). Civitatum Lombardicarum nomina (pg. 630). Friderici pactum cum Wilhelmo Siculo (pg. 636). Heinrici Verdensis iuramentum (pg. 637). Pacis Veneticae violatorum damnatio (pg. 638). Amnestia, Lombardis a Friderico concessa (pg. 639). — 1178. Ex actis concilii Lateranensis (pg. 642): eorum qui aderant nomine (pg. 643); *de Pontificis Romani electione* (pg. 644), *de schismate reparando capitula* (pg. 644); schismatis damnandi (pg. 645), palliorum impetrandorum formulae (pg. 645).)

Lucius III.

Annales (1181—1185.) . . . . 650—662

(**Epistolae:** 1183. Lucius de Christiano Mogentino ad Germaniae praelatos (pg. 652).)

Urbanus III.

Annales (1185—1187.) . . . . 663—683

(**Epistolae:** 1185. Urbenus ed praeletos (pg. 663). — 1187. Urbanus ad Wicmannum Magdeburgensem (pg. 668). Conradus Moguntinus ad Teutonicos (pg. 673),

ad cardinales (pg. 674), ad Urbanum (pg. 674). *Wicmannus Magdeburgensis ad Urbanum* (pg. 675). *Urbanus ad Fridericum* (pg. 678).)

Gregorius VIII.

Annales (1187.) . . . . 683—692

(**Epistolae:** 1187. *Gregorius ad Teutoniae praelatos* (pg. 685), ad Fridericum (pg. 688), ad Heinricum regem (pg. 689), ad Folmarum Trevirensem (pg. 690).)

Clemens III.

Annales (1187—1191.) . . . . , ... 693—707

(**Epistolae:** *Heinricus Albanensis, expeditionis cruciatae praedicator, ad Teutonicos* (pg. 694). Fridericus ad Clementem (pg. 709).

Documenta, formulae: 1188. *Ostiariorum Lateranensium iuramentum* (pg. 693). *Concordia inter Clementem et Romanos inita* (pg. 699).)

Coelestinus III.

Annales (1191—1198.) . . . . 708—749

(**Epistolae:** 1191. Heinricus VI ad Coelestinum de Casinensibus (pg. 722). Coelestinus ad episcopos Angliae (pg. 725). — 1192. Anglorum rebellium legati, Romam missi, ad Walterum Rotomagensem (pg. 726). — 1194. Walterus ad Radulfum Londinensem de Richardo rege liberato (pg. 736). Coelestinus ad episcopum Veronensem de Leopoldo duce (pg. 738). Heinricus VI ad Coelestinum de regno Siculo (pg. 739). — 1195. Heinricus ad Coelestinum de pace facienda (pg. 741), de legatis mittendis (pg. 741). Coelestinus ad Heinricum de pace ineunda ad terram sanctam recuperandam (pg. 742). — 1196. Heinricus ad Coelestinum de Philippo Tusciae duce (pg. 746).

Documenta, formulae: 1191. *Ordo coronationis Heinrici VI imperialis* (pg. 711). *Senatorum Romanorum de Tusculi tenimentis, de presbyteriis instrumenta* (pg. 720). Tancredi Siculi conventio cum Coelestino inita (pg. 722); iuramentum fidelitatis praestitum (pg. 723) et confirmatum (pg. 723).)

Tomi II orationes et tituli sepulcrales.

Orationes: 1107. Albero Trevirensis ad Paschalem II (pg. 42). 1117. *Nuntii Heinrici V ad impetrandam in basilica s. Petri coronationem festivam* (pg. 13); *catholicorum responsum* (pg. 14). — 1102. Paschalis II in concilio Lateranensi (pg. 23). — 1111. *Iohannes Tusculanus ad Romanos* (pg. 59). — 1116. Paschalis II in concilio Lateranensi (pg. 83). — 1118. *Gelasius II ad cardinales, antequam ex Urbe discederent* (pg. 101). — 1119. Calixtus II in concilio Remensi (pg. 130, 131, 136). — 1119. Iohannes Cremensis in concilio Remensi (pg. 134). — 1128. Honorius II in urbe Capua (pg. 166). — 1130. Pisani ad Innocentium II (pg. 191). — 1131. Innocentius II Ludovicum VII consolatur (pg. 205) — 1137. Innocentius II ad Lotharium imperatorem (pg. 226). S. Bernardus ad Petrum Pisanum (pg. 246). — 1139. Innocentius II in concilio Lateranensi (pg. 250).

1130. Innocentius II Pontificatum Romanum suscipere recusat (pg. 265). Electorum responsum (pg. 265). 1135. Girardus Engolismensis schismaticus ad Heinricum Angliae regem (pg. 270). S. Bernardus ad Wilhelmum Aquitaniae principem (pg. 272). —

1147. Eugenius III ad Ludovicum VII (pg. 298). — 1155. Romanorum legati ad Fridericum I (pg. 343. 345). Friderici I responsum (pg. 344). — 1158. Hadriani IV

legati ad Fridericum prope Augustam (pg. 366). Fridericus I ad legatos Hadriani IV (pg. 371). — 1162. *Heinricus Trecensis ad Ludovicum Franciae regem* (pg. 389). — 1170. *Apocrisiarius imperatoris Constantinopolitani ad Alexandrum III* (pg. 410). *Alexandri III responsum* (pg. 411). *Alexander ad Eberhardum Babenbergensem* (pg. 413). — 1176. *Hubaldus Ostiensis ad Fridericum I* (pg. 427). *Legati imperiales ad Alexandrum Anagniae* (pg. 432). — 1177. *Legati imperiales ad Alexandrum III Venetiae* (pg. 437).

1160. Fridericus I in concilio Papiensi (pg. 473). — 1162. Fridericus I ad legatos Daniae (pg. 530). — 1164. Episcopus Londinensis ad Alexandrum III de Thoma Cantuariensi (pg. 540). Comes de Arundel de eodem (pg. 540). Thomas Cantuariensis ad Alexandrum III (pg. 542). Alexander III ad Thomam Cantuariensem (pg. 545). — 1170. S. Thomas ad interfectores suos (pg. 582). — 1177. Alexander III Ferrariae de pace cum imperatore facienda (pg. 608). Lombardi ad Alexandrum III Ferrariae (pg. 610). Gerardus Pesta Mediolanensis ad legatos imperiales (pg. 613). Christianus Moguntinus ad Alexandrum III (pg. 616). Populares Venetici ad ducem suum (pg. 617). Dux Veneticus ad populares (pg. 617). Legati Siculi ad Venetorum ducem (pg. 618). Dux Venetorum ad Siculos (pg. 619). Mercatorum Veneticorum familiae ad ducem (pg. 619). Alexandri III responsum (pg. 620). Christianus Moguntinus ad Fridericum I (pg. 621). Friderici I responsum (pg. 621). Alexander III in concilio Venetico (pg. 628). *Fridericus I in eodem concilio* (pg. 629). Conradus Moguntinus ad Alexandrum III (pg. 631). Romualdus Salernitanus ad Fridericum I (pg. 634). Fridericum I ad Siculos (pg. 635). —

1187. Philippus Coloniensis ad Fridericum I (pg. 671). Friderici I responsum (pg. 671). Fridericus I in curia Geilenhusana (pg. 672). Conradus Moguntinus in eadem curia ad Fridericum I (pg. 673). — 1191. Romani ad Heinricum VI, ad Coelestinum III (pg. 710). — 1192. Wilhelmi Eliensis legati ad Coelestinum III (pg. 729). Coelestiuus III se peccasse fatetur (pg. 729). — 1194. Richardi regis legatorum querela coram Coelestino III proposita (pg. 737).

Tituli sepulcrales: Wiberti Ravennatis (pg. 20), Gelasii II (pg. 114), *Eugenii III* (p. 321), *Alexandri III* (pg. 649), Lucii III (pg. 662).

Corrigenda. addenda.

Pag. 12, lin. 35. *legendum: in curiam.* — 13, 20. *leg.* Maledictus. — 16, 17. *leg.* diligerent. — 18, 38. *adde:* Paschalii II cruciferorum duces responderunt litteris ad ipsum datis de capta (1199. iul. 15.) urbe Ierusalem, cf. *annales s. Disibodi* ad a. 1100. MGs. XVII. 17. — 33, 3. *leg.* Cardinalis. — 43, 24. *leg.* facta. — 61, 37. *adde:* MGs. XVII. 20. — 71, 43. *leg.* Bouquet XII. pg. 78. — 85, 16. *delendum:* prefecturam, — ibid. 20. *leg* ex parte prefecti —, ibid. 21. *leg.* omicidia —, — hac plures domora dissipate. — 190, 12. *leg.* post quadragesimam. — 208, 30. *leg.* maiorem eccl. — 319, 16. *leg.* iuvabit. — 320, 35. *leg.* tempore futuro. —

Pag. 318 — 320. Theineri (*Cod. dipl. dominii temporalis s. Sedis*, Romae 1861. pg. 15 sqq.) *lectiones aliquot:* 319, 3: Caravalle — Anselmo vero Haveib. — ibid. 6. unum de maioribus ministerialibus. — ibid. 10. successorum suorum. — ibid. 11. *omisit* regni. — ibid. 12. *omisit* et eccl. Rom. — ibidem: sicut melius unquam. — ibid. 14. contra omnes homines. — ibid. 30. innodentur. Regi etiam Graec. —

Pag. 331 — 332. Theiner l. c. pg. 17. *ita:* 331, 35. Tiburtinis tam minoribus quam maioribus gratiam etc. — 332, 2. serviatis eique sicut. — — Post verba: „*iure imperiali*" (332, 4.) Theiner l. c. *addit:*

Iuramentum Tiburtinorum.

Ego N. N. ab hac hora in antea fidelis ero beato Petro et domino meo Pape A. eiusque successoribus canonice intrantibus. Non ero in facto neque in consilio aut in consensu, ut vitam perdant aut membrum aut capiantur mala captione. Consilium, quod per se vel per suum nuntium aut per suas litteras michi manifestaverint, ad eorum dampnum me sciente nulli pandam Si eorum certum dampnum sciero, si possum, remanere faciam; sin autem, aut per me aut per meum nuntium, vel per talem personam, quam pro certa credam eis dicturam, significabo. Papatum Romanum, civitatem Tiburtinam, dominicaturas et regalia, que Romani Pontifices ibidem habuerunt, et munitionem pontis Lucani, Vicovarium, S. Palum, castellum Boveram, Cantalupum et Burdellam, Cicilianum et alia regalia beati Petri, que habet, adiutor era ad retinendum, que non habet, ad recuperandum, et recuperata ad retinendum et defendendum contra omnes homines. Comitatum quoque et rectoriam eiusdem civitatis Tiburtine in potestate domini Pape A. et successorum eius libere dimittam, et ad ordinandum et retinendum in beneplacito eorum, de quacunque persona voluerint, fideliter iuvabo. Hec omnia bona fide sine fraude et malo ingenio observabo. —

Pag. 415, 15. *leg.* H(ubaldi). — 416, 14. pro „*rogaturi*" Theiner l. c. pg. 21. (*ex originali*) „*rogatoris*". — ibid. 29. *leg.* quod. — 439, 37. *adde:* Qui apud suos *Wortwinus*, idem apud Italos *Arduinus* audiebat. Cf. pg. 601, 10. — 534, 23. *leg.* Eberhardo. — 536, 17. *leg.* 1123. — 543, 21. *leg.* et alias (*Buss* etc. — 557, 8. *leg.* Puellae². — 564, 34. *leg.:* — iul. 1 (d. d. *Romae ap. s. Mariam novam*) *Alexander* etc. — 605. Huic pag. *excidit* inscriptio anni: 1177. — 668, 24. *leg.* archiepiscopo. — 704, 11. *leg.* De Tusculano sic etc. —

PARS IV CONTINUATA.

PASCHALIS II — CALIXTUS II.

1099 — 1124.

PASCHALIS P. P. II. VITAE.

1099. *aug.* **13. — 1118.** *ian.* **21.**

I.

Paschalis II vita

a Petro Pisano cardinali conscripta.

Paschalis[1] qui et Rainerius antea vocabatur, natione Flaminee provincie, Blede patrie[2], ex[3] patre Crescentio, matre Alfatia, sedit annos XVIII, menses VI, dies VII.[4]

Hic puer monachus factus, philosophantium artibus eruditus, pro monasterii sui causis agendis ab abbate sibi iniunctis, vicesimo aetatis suae anno Romam venit. Quem et monastici ordinis sui gravitas et morum honestas et solertis ingenii circa commissum prudentia domno Gregorio, qui summi pontificatus monarchiam catholica soliditate tunc regebat, notum fecit. Vidit[5] eum et expertus est; placuit, retinuit, certis temporibus in titulo sancti Clementis in Urbe presbyterum consecravit. Quanta hinc postmodum bona successerint, in sequentibus audietis.

Solemnis memoriae domno Urbano papa magnanimo defuncto, ecclesia, quae erat in Urbe, pastorem sibi dari expetiit. Ob hoc patres cardinales et episcopi, diaconi primoresque Urbis, primiscrinii[6] et scribae 1099. aug. 13. regionarii in ecclesia sancti Clementis conveniunt. Hic dum de multis agitur, subito de hoc commodius placuit. Quod compertum viro bono displicuit volensque vitare, fugit latuitque. Sed non diu potuit in unius

---

1) Ordericus Vitalis (l. c. pg. 762.) ,,vallis Bruciorum (Bruttiorum) monachum" eum appellat. Florentius Wigorniensis (MGs. V. 565.): ,,Paschalis, vir venerandus, qui ab Hildebrando Papa presbyter fuerat ordinatus, a Romano populo Id. augusti electus, die sequenti, id est 19. Kal. septembris, feria prima, in Papam est consecratus". 2) Ed. om. 3) Ed. om. 4) Numerus in cod. deest. Catalogus anonymi Zwettlensis: a. XVIII. m. V. d. XVIII.

5) Ed. *et vidit.* 6. Ed. *primistrinii.*

commodum humano latere consilio, quem in multorum salutem divini Numinis gratia revelare disposuit: invenitur, trahitur in conventum et convenitur, de fuga arguitur a patribus: *Fugere,* inquit ille, *magis oportuit patres, quam inaequalis sarcinae pondus immoderata animi praesumptione subire; nec decebat me sacerdotem illius honoris cingulo accingere, cuius oneris vinculo involutus succumberem.* ,,*Non sic,* aiunt patres, *non sic facias oportet, sed illuc tua se debet cohibere intentio, quo divini intuitus cognoveris se infigere sapientiam. Ecce te in pastorem sibi dari expetit populus Urbis, te eligit clerus, te collaudant patres, denique in te solo totius ecclesiae quievit examinatio. Divinitus ista proveniunt, divinitus hic congregati in nomine Domini te ad summi pontificatus apicem et eligimus et confirmamus.* Sic eo diu renitente, a primiscriniis et scribis regionariis, mutato nomine, ter acclamatum est responsumque: *Paschalem papam sanctus Petrus elegit.* His aliisque laudibus solemniter peractis, clamide coccinea induitur a patribus et, tyara capiti eius imposita, comitante turba, cum cantu[1] Lateranum[2] vectus, ante eam portam, quae est ab australi plaga, ad basilicam Salvatoris, quam Constantinianam dicunt, adducitur; equo descendit locaturque in sede, quae ibidem est. Deinde in patriarchale ascendens palatium ad duas curules devenit. Hic baltheo succingitur cum septem ex eo pendentibus clavibus semptemque sigillis: ex quo sciat, se secundum[3] septiformem spiritus sancti gratiam sanctarum ecclesiarum, quibus Deo auctore praeest, regimini in claudendo aperiendoque tanta ratione providere debere, quanta solemnitate id quod intenditur operatur. Et locatus in utrisque curulibus, data sibi ferula in manum, per caetera palatii loca, solis pontificibus Romanis destinata, iam dominus, vel sedens vel transiens electionis modum implevit.

Aug. 14. Die altero, mensis sexti[4] XIV., die primo consecrandus in pontificem consecraturique pontifices cum frequentia populi plebisque basilicam beati Petri adeunt. Quorum nomina sunt haec: Oddo Ostiensis, Mauricius Portuensis, Gualterius Albanensis, Bovo[5] Lavicanus[6], Milo Praenestinus, Offo Nepesinus. Et inter missarum solempnia loco et termino quo decuit manum sibi imponunt, primus in consecratione Oddo Ostiensis, qui ad hoc utitur pallio, et benedixit et linivit cum chrismate catholice. Igitur a catholicis et orthodoxis episcopis in pontificem con-

1) Ed. *cantico.* 2) Ed. *Lateranis.* 3) Ed. *divinam.*
4) Ed *mense sexto.* 5) Ita cod. 6) I. e. Tusculanus.

secratus, translato in se pallio expletisque, quae restabant, missarum solempnibus, cum plenitudine laudum, cum ingenti applausu populi plebisque, cum alacritate patrum ac devotione[1] cleri domnus Paschalis papa secundus coronatus in Urbem rediit convaluitque ecclesia.

Dum haec Romae agerentur, Albertus Allatrinus episcopus, quidquid affuturum[2] esset[3] per oraculum vidit. Religioso cultu quaedam persona sibi apparuit, quae interroganti: ,,*Quis domno Urbano succederet*''? respondit: *Rainerius*. ,,*Ut quid*''? inquit. *Propter fidem et constantiam*, ait ille[4], *elegit eum Dominus*. Et iterum: ,,*Putasne*, inquit ille, *vivet*''? *Vivet*, ait, *sedebitque* (et ostendit id scriptum) ,,*quater quaterni ternique*[5]''. Episcopus sciturus rem, Romam venit. Quem ut vidit intronizatum et papam: *Quod vidi*, inquit, *Deo gratias! video, et tu quantum vives videas*, et ait: ,,*Quater quaterni ternique*''. Hoc numero X et VIIII annorum tempus exprimitur, et cum tot dies, hebdomadae et menses, eo superstite iam transierint, vitam eius ad totidem annos produci per Dei gratiam expectamus[6].

Robur autem et successus eius in his, quae Dei sunt hominumque, multiplicabatur atque crescebat devotione solempni, spe melioris[7], gratia certi[8]. Cuncta prospera, cuncta salubria in Urbe inveniebantur, quies pro tumultu, pax pro bello, pro[9] seditionibus concordiae gratae indissolubilesque connectebantur[10]. Omnes gaudebant et coelitus eum advenisse clamabant et merito dominari debere[11] dicebant, qui[12] statum Urbis, mores hominum, copias egestatesque[13] cognoverit. Is multorum hominum[14] saluti publice privatimque sine offensione providere coepit; omnibus erat amabilis, ab omnibus diligebatur, ut tanto affectu in pontificio quisque sibi applauderet, quanta familiaritate in sacerdotio cuique fuerat coniunctus.

Iamque instabant causae, multiplicabantur concilia, densioribus turmis hinc inde plebs populusque ad eum confluere coepit, in aurem[15] loqui, nova afferre, nunc certa[16], cerciora nunc undique nunciare. Providendum sibi nunc[17], quisque[18] commodius coepit aestimare. *Turpe*[19]

---

1) Ed. om. 2) Ed. *futurum*. 3) Ed. om. 4) Ed. *ait ille* om. 5) Ed. *quater quaternique*. 6) His ex verbis manifestum est, Petrum vivo Paschali vitam eius describere inchoasse. 7) Ed. *meliori*. 8) Ed. *certa*. 9) Ed. om. 10) Cod. *connectibus*. 11) Ed. *merito eum dom. dicebant*. 12) Ed. *quia*. 13) Ed. *et egestates*. 14) *Is m. hom.* ed. om. 15) Ed. *aure*. 16) Ed. *nunc caetera*. 17) Ed. om. 18) Ed. *quisquam*. 19) Ed. *turbae*.

sibi merito videri debere dicebant, *haeresiarcham Guibertum ab ecclesia toties in capite damnatum gloriosae memoriae domno Gregorio, Urbano magnanimo et Victori religioso*[1], *praedecessoribus suis mirae virtutis pontificibus, diu acriterque adversatum, in Urbe suburbiisque in eum etiam aliquod perniciosum machinari;* atque: *Pati eum se non posse,* omnes clamabant. Et patres: *Si pecuniae,* inquiunt, *desunt, auro argentoque subveniemus.*

Dumque his dispositionibus[2] acriter urgeretur utrimque, legati Rogerii comitis in Urbem veniunt, curiam intrant et more domini ex parte comitis officiosissime Papam salutant et resalutanti inclinati, ad pedes eius posuerunt auri uncias mille. Id tam devote susceptum est, quam opportune mandatum. His auxiliis ad expugnandum praedictum haeresiarcham desuper[3] collatis, audaciam adeptus domnus Pontifex: *Operari,* inquit, *iam, Deo gratias! magis quam consiliari possumus.* Albae erat Guibertus: dedit operam, expulit eum ab Alba. Defectio Albae exterruit eum ab Urbe suosque. Obstitit homo dum potuit, praevaluit Deus cum voluit.

Miser Guibertus, iam non-papa, qui nunquam papa, dimissa Urbe,
1100. *sept.* nec adhuc securus, in Castellum se proripuit et hic terminus[4]. Et merito: nam dum superbe agendo Deum, quem in servis suis impie offenderat, fugere nititur, infelix subita morte praeventus, diabolum, cui contumaciter servivit, invenit. Transitus, immo mortis eius diem scire aestimo indignum mortalibus fore ac eius memoriam in terris scribere, cuius nomen Deus in coelis de libro vitae delevit: haeresiarcha fuit, hic sibi sit titulus.

Divino igitur iudicio de medio sublato Guiberto et Ravennas superbia cecidit et Romana respiravit ecclesia. Nec tamen in caeteris malorum diabolo defuit materia, qua et unitatem divideret et turbaret ecclesiam. Alter post alterum duo statim eliguntur pape[5]. Et unus quidem eodem, alter post centesimum quintum electionis suae diem a fidelibus captus, qui Albertus vocabatur, apud sanctum Laurentium Aversae retrudi, et qui Theodericus, apud sanctam Trinitatem in Cava heremiticam vitam addiscere, patrum iudicio adiudicati sunt. Sicque deiecit eos Dominus dum allevarentur.

Eligitur et tertius, Maginulfus nomine; hic quia nigromantiae fa-

1) Ed. *glorioso.* 2) Ita coniecimus pro *huius dispositionis.*
3) Ed. *de superioribus*; cod. *de superiori.* 4) Ed. *finis.* De anno et mense cf. annales nostros. 5) Ed. *antipapae.*

bulis simplicem populum, illos maxime, qui conscientia scelerum vel ambitus[1], spe futuri successus ad eum refugium fecerant, allicuerat, gravem in ecclesia calcem impressit. Sed dum auguriis fisus pontificium adipisci nititur, quod ex diabolo dari non potuit, divinis destitutus auxiliis merito amisit et sacerdotium: quod sine Deo arripuit, tenere non licuit; miser amisit et Urbem, et exul gravi inopia miseriisque afflictus, corrosa, ut aiunt[2], lingua, vitam cum crimine finivit[3]. Sic uno, altero et tertio impie succedentibus deficientibusque, confessis haeresim suam, qui pie praeerat, immo qui erat dominus Paschalis Papa[4] convaluit quievitque.

Eo tempore domnus Papa civitatem Castellanam per suos aggressus, 1105. sept.
locum natura satis munitum, miro Dei auxilio, vi virtuteque obtinuit, parum post obtinuit et Beneventum[5]. His diebus Petrus de Columpna Cavas[6], scilicet oppidum de iure beati Petri, invaserat; sed dum aliena contumaciter retinere nititur, turpiter amisit et propria, Columpnam et Zagarolum[7] oppida iuris illius[8]; sapienter expugnata, prudenter sunt capta.

Aiunt et prodigia his annis fuisse; mare quibusdam locis passibus XX plus solito litus occupasse, quibusdam locis passibus plus minus centum in altum intumuisse[9]; Coelum, papilionis in modum, zonis rubeis subrubeisque[10] a superiori ad inferius insignitum apparuisse; iris totum fere id comprehendit. In meridie per dies XXIX cometa apparuit mirae potentiae longitudinisque, ut quod superesset coeli, quartam partem occuparet et ante occasum solis cum sole appareret.

Sed et adhuc fumigat[11] sceleratorum Aethna, Paschalicis suffocata virtutibus, tantoque frequentius interius aestuat, quanto solidius exterius compilatur: quoniam Corsorum domus, videlicet Stephani et filiorum et fratrum eius atque nepotum, iam per domnum papam Paschalem omnes destructae erant; qui Stephanus nimis in ira[12] exarsit, ecclesiam beati Pauli cum omnibus bonis apprehendit omnesque reos sibi consociabat sicque civitatem confundebat, nihil in Urbe tutum, nihil extra securum, fasque nefasque simul. His stimulis primores curiae instigati, ecclesiam beati Pauli et oppidum, quod Stephanus occupabat, clavibus ulixice expressis in ceram et ad earum exemplar de ferro confectis,

---

1) Ed. *habitus*. 2) Ed. *ait*. 3) Ed. *cane finiret*.
4) Ed. *praeerat, Paschalis domnus Papa nimio, qui erat*. 5) Ed. *Benedictum*. 6) Ed. *Cava*. 7) Ed. *Gazzarolum*. 8) Ed. *ipsius*.
9) Ed. *transivisse*. 10) Ed. *zonis rubeisque*. 11) Ed. *fumicat*.
12) Ed. *iram*.

noctu dispositis insidiis caute aggrediuntur. Dumque[1] illi interius negligunt, quod exterius timent, nostri exterius fingunt, quod interius machinantur; capta turri, patentibus portis, copiis introductis, sentiunt subito, quod non suspicabantur. Utrimque pugnatum est acriter; illis interior turris et ardua porticus servabat vires, istis facilis ingressus et certa auxilia augebant audaciam. Mane domnus Papa eam plenitudine civium oppidum ingressus, cepit quaeque et Stephanum sacrilegum ab-
1106. mart. iecit, quem, quia monachus videbatur, illaesum abire dimisit.

Hostibus ecclesiae sic exterritis et Urbe iam sedata ex parte, eo
Sept. anno domnus Papa in Tusciam apud Florentiam concilium celebravit. In quo cum episcopo loci de antichristo, quia eum natum dicebat, satis disputatum est. Sed frequentiâ populi, qui ob audiendam rei novitatem hinc inde confertim[2] tumultuatimque confluxerat, nec concilium finem nec disputatio deliberationem suscepit.

Oct. 22. In Longobardia apud Guardastallum celebravit concilium, in quo quidem de investituris, de hominiis[3] et[4] sacramentis episcoporum laicis exhibitis exhibendisque certis capitulis statutum est.

1107. mai. Sic pertransivit usque in Franciam et Trecis concilium celebravit, in quo multa[5] quae ordinanda erant, ordinavit et quae destruenda erant, bono fine destruxit.

Reversus itaque domnus Papa, ut solet esse in absentia principum, Urbem turbatam invenit, superiorem Maritimam per eum, quem dimiserat Stephanum defecisse et in sui deditionem attractam occupari. Crevit indulgentia malus, quia nullo pietatis affectu mulceri potest, quo sit bonus, qui nunquam desinit esse malus; superbe se armavit exterius, qui turpiter intus perdiderat. Pontem Celem[6] et Montem-altum[7], oppida de iure beati Petri, copiis munivit et armis. Haec domnus Papa aggressus, alterum quidem cepit, alterum ob impatientem in locis illis autumnum, depopulatis quae extra erant, dimisit. His favoribus simplici populo[8], novas seditiones oriri, antiqua bella resuscitari, alterum in necem alterius pasci existimante[9], cum nihil formidandum, nihil eis
Dec. timendum foret, ob latrocinia factionesque eo deficiente: haec aequo animo ferebat domnus Papa, tum quia inaequalitas temporis tunc eum

1) Ed. *Deum* 2) Ed. *confestim*. 3) Ed. *homagiis*.
4) Ed. om. 5) Ed. *q. ord. multa*. 6) Ed. *Pontecelem*; cod. *Ponteclem*. *Pontem celerem? Pontem cicalam?* 7) Duo sunt in sancti Petri patrimonio oppida, hoc nomine appellata, unum prope mare superum, alterum prope inferum. 8) Ed. *simplicis populi*. 9) Ed. *existimantis*.

prohibebat, tum quia in Apuliam transire disposuerat. Ob hoc accitis[1] fidelibus, Lavicano episcopo ecclesiarum curam, Petro Leonis et Leoni Fragepanis Urbem et urbana, Ptolomaeo caetera quae extra erant beati Petri patrimonia et principem militiae nepotem suum Galfredum tuenda commisit, ipse dispositionis suae articulo usus transivit, moratusque quo debuit, ut decuit fecit, cum debuit rediit. In itinere erat. Audivit, in Urbe seditiones innumeras terribilesque[2] connecti; extra Anagniam[3] Praenestem Tusculanum, ipsas etiam Sabinas defecisse; huius defectionis caput roburque Ptolomeum fore[4], ascivisse sibi Petrum de Columpna, abbatem Farfensem, Romanorum copiam, Albam Maritimamque fidem servantium hostilibus irruptionibus depopulatam, ipsum etiam Ptolemaeum submurmurasse nec inde aditum patere domno Papae redeunti ad Urbem. Sed Dominus, qui beati Petri fide ecclesiam solet tueri, reditum dedit prosperum: accito Gaietano duce, Richardo de Aquila, ut huius itineris dux sibi foret, iniunxit. Triduo post in Maritimis nos assecutus est, atque sic Dei et beati Petri auxilio usque Albam pervenit; Albae vero domnus Papa tanta devotione susceptus est, quanto desiderio expectatus; et soluto donativo, quod militibus veredariis[5] debebatur, Romam venit. Quos hic hostes, quos fideles sociosque invenerit, plene cognosci non potuit. Dum vero Romae cum suis considere coepit, omnes beati Petri possessiones recepit, inter quas cum magno labore et multa nece hominum Tiburtium suscepit; parum post Capitolium ascendit. Hic inquit: *Mons-altus*[6] *et caetera beati Petri patrimonia de Stephani abbatis manibus evellenda sunt*[7] *et ob pertinacem eius superbiam, in propriam ipsius*[8] *personam vindictam sine pietate dignum est irrogare.* Parvo igitur proelio, sed horrendo satis, captis domibus subversisque turribus, adeo sunt omnes exterriti, ut et patrimonia beati Petri caeterarumque ecclesiarum, quae iniuste occupaverant, redderent et obsides tactis sacrosanctis evangeliis darent, se de perpessis nec vindictam sumere, nec ultra turpibus conditionibus ecclesias[9] affligere. Victor igitur in toto domnus Papa Paschalis comprovincialibus[10] pacem[11] dedit fidam[12] satis solidamque[13]; suis erat quisque contentus.

Viguit autem pax, quoadusque exterminatorem terrae Henricum Henrici imperatoris filium divinae ultionis ira in Italiam traxit. Quid

---

1) Ed. *accintis.* 2) Ed. *innumerasque terribiles.* 3) Ed. *Anagnam.*
4) Ed. om. 5) Ed. *hered.* 6) Ed. *Montem-altum.*
7) Ed. om. 8) Ed. *superbiam, eius pers.* 9) Ed. *ecclesiam.*
10) Ed. *cum provincialibus.* 11) Ed. om. 12) Ed. *fidem*
13) Ed. *solidam.*

vero praedictus ecclesiae hostis in itinere operatus sit, longum est per singula ambulare atque nunciare; tamen in quantum possumus, sub brevitate posteris significare curamus. Civitates multas et castra in itinere, dolo pacem ostendendo, subvertit, ecclesias destruere non cessavit, religiosos ac catholicos viros capere, quos invenire poterat, nullo modo desistebat; quos vero habere non poterat, a propriis sedibus pellere non cessabat.

1111. *febr.* Sic impie agendo per Longobardiam et Tusciam Romam usque pervenit. Cum vero Romam pervenit, quid mali in ea, quae caput est totius mundi, operatus est, res ipsa clare demonstrat. Prius iuravit: sed peierare[1] deinde[2] minime dubitavit. Quod facere potuit, non remisit; quod facere non potuit[3], non pro Deo, sed pro hominum timore dimisit. Ut dictum est, cum coepit civitati appropinquare, ut ammoniti erant, maiores Urbis omnes ei obviam exierunt. Clerici vero minores, ut mos erat, a porta civitatis, quae iuxta castrum sancti Angeli sita est, usque ad ecclesiam beati Petri honorifice, omnes planetis, cappis atque dalmaticis induti, eum ad processionem susceperunt; maiores vero, videlicet episcopi et cardinales presbŷteri cum cardinalibus[4] diaconibus[5] caeterisque ordinibus[6] cum dompno papa Paschali intra ecclesiam beati Petri expectaverunt. Proceres vero, iudices, advocati, scriniarii omnes cum eo in comitatu venerunt[7], eandem laudem[8] ei ut alii ferebant, referentes atque dicentes: *Henricum regem sanctus Petrus elegit.*

Susceptus itaque a praedicto Pontifice, non prius ecclesiam intrare voluit, quam eam suo iure suoque dominio a suis fidelibus detineri vidisset. Deliberata itaque est ei ecclesia et omnes munitiones circumquaque sitae, et in hac deliberatione obsides dedit, videlicet nepotem suum et alios barones, ostendendo se fidem servaturum, quam penitus male observavit. Domnum papam Paschalem dolo, fraude cum episcopis, cardinalibus caeterisque ordinibus et cum proceribus quam multis[9] apprehendit[10]; de aliis vero quam maximas strages fecit; clericos vero, archipresbyteros[11], presbyteros omnes[12] expoliavit, planctas, timiamateria eis auferendo et proprias vestes, ex quibus vestiti erant, minime dimittebat; nec etiam subtellaria[13] atque foemoralia eis habere permittebat.

1) Ed. *periurare.* 2) Ed. om. 3) *Non rem. q. f. n. p.* ed. om. 4) Ed. *cardinales.* 5) Ed. *diaconi.* 6) Ed. *atque subdiaconi caeterique ordines.* 7) Ed. *venerunt.* 8) Ed. om. 9) *Q. m.* ed. om. 10) Ed. *app. quam plurimis.* 11) Ed. *archiepiscopos omnes.* 12) Ed. om. 13) *Subtelaria?* a tela, i. q. linum; fortasse vestes lineae ipsi corpori indui solitae.

Haec vero acta sunt mense Februarii II Idus anno dominicae incarnationis millesimo centesimo undecimo, indictione quarta; eodem namque die, quo legebatur evangelium: *Assumpsit Iesus XII discipulos suos et ait illis: ,,Ecce ascendimus Hierosolymam et consummabuntur omnia, quae scripta sunt per prophetas de filio hominis, tradetur enim gentibus et illudetur et flagellabitur et conspuetur"*. Ascensio ista descensio fuit, quoniam ut Dominus a malignis perpessus est iniuriam, sic et iste a barbaris malitiose captus est. Consummata de Christo fuerunt, quia a prophetis praenunciatum fuerat, eum passurum Hierosolymis; in isto, quoniam iam multis vicibus dictum erat, non iturum, si vero ivisset non prius rediret, quam omnia, quae vellet, faceret. Traditus fuit videlicet a suis et non ab extraneis, flagella multaque opprobria diu ab ipsis perpessus est. Eodem[1] namque die dominico[2], videlicet a II. Idus Februarii usque in V Kal. Maii devotus Dei Pontifex multis affectus est cruciatibus. Tamen ad ultimum pro deliberatione[3] ecclesiae et multorum captivorum, qui cum eo detenti erant quandam[4] cum predicto exterminatore pacem composuit; sed non diu duravit. *Febr. 12.*

Discedente igitur eo, videlicet Henrico, Romam[5] pax rediit, non illa, quam insimul composuerant, quia minus boni continens erat, sed terrae pax est reddita, quia omnes possessiones beati Petri, quas abstulerat, beato Pontifici sunt collatae. Viguit autem pax annis plus minus novem, posteris vix credenda: quam profecto vidi tantam, quantam et[6] timidus bubulcus exoptat et audax perhorruit latro, ut quisque locus depositum tueretur.

Quid autem egregia Pisanorum industria et admirabilis pertinacia 1114. per eundem domnum Papam Balearibus insulis Evicae[7] et Maioricae tulerit, quem apparatum, quas copias supplementumque, quemve legatum ipsi[8] habuerint, quo consule, sub quo imperatore militaverint, cuius vexilli indicia secuti fuerint, quisve eorum fortiter fecerit, quot navibus et quomodo ierint, quid naufragii, quidve laboris in reficiendis ratibus passi sint, illud etiam gloriosum admirandumque subsidium, quod non desperaverint, quomodo etiam evulsis captivis, direptis spoliis, subversis, urbibus victores redierint, quia digno volumine compraehendere disposui, suo loco, suo tempori distuli[9].

Huius temporibus prodigia: apud Mamistram[10] terrae motus muros

---

1) Ed. *a praedicto.* 2) Ed. om. 3) Ed. *liberatione.* 4) Ed. om. 5) Ed. *Romae.* 6) Ed. om. 7) Ed. *Aeffizae.* 8) Ed. *episcopi.* 9) Cf. Gesta triumphalia per Pisanos facta, in Ughellii anecdotis, Ugh. It. sacra. 10. 2. 91 sqq.
10) Ed. *Manistram.* Mamistra urbs est Ciliciae. Cf. Romuald. Salern. chr. ad a. 1115.

omnes domosque subvertit; maiorem hominum partem ruina involvit; quam dum miles quidam fugere nititur ad Antiochiam properans, subito hiato terrae cum equo absorptus, prius est sepultus, quam mortuus. Ibidem alio hiatu terrae bos interceptus est, dum corpore inferius fluxit, cornibus superius haesit. Romae Lateranis in basilica Salvatoris fulmen turrim sacram percussit, partem culminis et gallum aeneum vento versatilem campanasque deiecit et quassato angulo eiusdem basilicae, sepulcrum Papae, quod erat inferius, omnino destruxit. Aedem sancti Pauli ex tribunali igne de coelo tactam destruxit, ut et tecti plumbum conflaretur et trabes visibiliter arderent; profecto arderet tota, nisi aqua et auxilio Apostolorum confluentes populi Urbis obstarent; monstrant indicia trabes. Beneventi bicipitem vitulum sine pedibus natum, Romae in porticu[1] Galle vidi[2] id quoque prodigium ab ea, gloriosa nomine et virtute: Bonum-filium, iuvenem audacissimum, gladium tunc ferentem et hastam, armo dextro cepisse; suscipiensque eum: *Tune es*, ait, *ille nequam, qui virum meum interfecisti?* et, abstracto cultello[3] de supparo, quem tenuit evisceravit, volentibusque sumere vindictam: *Ut quid*[4]*?* illa inquit, *virum meum interfecit!* Sic, pro poena, gloriose gloriosa mansit.

1116. mart. 31. Anno XVII pontificatus domini Paschalis pape II, anno pacis decimo, mense primo, XXXI[5] die mensis, die transitus Domini, ira de manu calicis eius de terra ascendit.

Mart. 29. Petro Urbis praefecto defuncto, homines scelerati, seditiosi, proni ad malum, privatis male negotiis, publicis pessime providentes, inconMart. 30. sultis patribus[6] primoribus, puerum adolescentem in Urbe praefectum eligunt. Cuius modus, immo excessus[7] hic est: Dum domi in cilicio pator praefectus moritur, extra in gradibus filius praefectus eligitur; patris cadaver ad ecclesiam ducitur, filii fastus ad loca praefectoria[8] destinatur; patri exequiae funeris in ecclesia, filio laudes praefectoriae in atrio applaudunt; illi patrem rationem Deo redditurum in sepulcrum deponunt, isti filium iuraturum populo in ambonem sublevant. Miserabilis casus utrorumque! Et tu exequias funeris pro comitiis filii perdidisti,

1) Ed. *porticum*. 2) Ed. om. 3) Ed. *cutello*. 4) Ed. *quod*.

5) Ed. et cod. *XXVI*. Sed cum fuisset „dies transitus Domini", diem 31. martii fuisse patet. Pax quidem illa, ex qua hunc 1116. annum „decimum pacis annum", et mensem martium „primum pacis mensem" appellat, ut Petrus loco superiore narravit, facta est anno 1106, mense martio. — Iam verus intelligitur dies, quo Petrus praefectus obierit: mart. 29. 6) Ed. *partibus*.

7) *i. e.* ed. om. 8) Ed. *praefectiora*.

pater! et tu pro patris exequiis comitiorum applausum amisisti, fili! Concludat igitur qui vult dicatque: patrem malo terminasse exitu, cuius in morte uxor gaudeat, filius laetetur, domus tota exultet; filium principiis[1] inchoasse nequam, cuius in comitiis mater laceratis crinibus plangat, filius scissis vestibus gemat, domus tota tristetur. Turbavit domnum Papam curiamque simul allatum[2]: et mors patris et excessus filii, initoque consilio: *Quia nostra*, inquiunt, *ante tempus occupant, merito et non sua in tempore perdant. Vade*[3], *P(etre)*[4] *et tu Constantine*[5], *et ex omnibus, quae ad praefecturam pertinent, ad curiae commodum in testimonio venerabilis huius nostri diaconi te investias.* Parui iussis. In reditu tumultum insidiasque in domini Papae[6] necem persensi: providi auxiliis in subsidiis positis, loco et tempore egregie facturis; deinde sic sibi adfuturum fore denunciavi. Iamque ille cum tumultu populi plebisque Constantinianae basilicae pede limen tetigerat, cum subito oleum consecrandum in chrisma, iam infectum balsamo confectumque, fracto vase diffusum est[7]. Turbari patres, mirari domnus[8]; nec credebant prodigium, eo quod in prosperitate positi nullius periculi casum affuturum timebant. At iterum alio oleo confecto, domnus Pontifex ad exequendae tantae solemnitatis mysterium ad altare ascendit iamque ex tribunali sede orationem: *Deus a quo et Iudas reatus sui poenam et latro confessionis praemium sumpsit* inceperat: cum illi puerum scissis vestibus inter altare et tribunal sibi opponunt, confirmari eum in Urbis[9] praefectum petunt. Cumque, ut eius domni moris erat, ob reverentiam incoepti officii respondere differret, irasci illos, magnis acclamare vocibus, Deum sibi testem facere, in[10] vota iurare: *Ni responderit, aliterque si senserit, atrocis facti miserias eo die visurum.* Tandem dominus: *Quid*, inquit[11], *confirmari eum in praefectum petitis*[12], *quem nec nos digne dare, nec vos hodie honeste petere potestis, cum vos hodierni funeris exequiae a comitiis merito subtrahant et nos solemnis diei charismata ab huiusmodi iuste removeant? Quibus peractis respondebitur digne.* Et illi: *Pro velle vestro. Et nos*[13] *dispositis utemur*[14]. Tumultuantesque discedunt, fecissentque dispositis viam, nisi eorum, quae ira tumuerat[15], nostrarum copiarum timore enervaretur audacia.

---

1) Ed. *principis*. 2) Ed. *allatim*. 3) Ed. *Vale*.
4) Qui hanc vitam scripsit. 5) Ed. *castrum*. 6) Ed. *Deum*.
7) De processione papali scriptor loquitur, quae in coena Domini fieri consuevit.
8) Ed. *domnum*. 9) Ed. *urbe*. 10) Ed. *et*. 11) *d. q. inq.* ed. om. 12) Ed. *pet. inquit, quem*. 13) *Et nos* ed. om.
14) Ed. *utemur dispositi*. 15) Ed. *timuerat*.

Mart. 31. Die altero, die parasceve, cum omnium civium, huius urbis maxime,
vetusti moris sancta devotio per loca sancta, per martyrum cimiteria,
per votiva solemnia pedibus discalciatis in Urbe suburbiisque confertim
diffunderetur, illi simplicem populum plebemque in factionis suae cha-
Apr. 1. rybdin sub armis iurare compellunt. Itidem die magni sabbati; die pa-
Apr. 2. 3. schali gravius. Secunda feria eunti domno basilicam beati Petri, iuxta
radicem pontis Traiani cum tumultu se puer ille opposuit, confirmari
petiit. Quod quia adeptus non est, sequentis familiae alios cepit, alios
affecit iniuriis: in reditu, coronato Papa, ut eius dici mos est, patribus
solemniter procedentibus, in iniuriam[1] ex Capitolio strepitu, clamore,
lapidibus eos prosequuntur. Nec adhuc satis: delegant post eum, nec
antea vestes sacras eum exui licuit, quam[2] respondere opportuit: *Se-
quenti sexta feria de confirmatione communi consilio deliberandum.* At ille
non contentus termino, eo die quae restabant prefecturalia, a quibus
Apr. 7. potuit, in se compleri fecit. Feria sexta in tantam exarsit audaciam, ut
eorum domos subverteret, quorum religio fidei in domnum Papam per-
fide agere noluisset. Praevidens autem domnus Papa, huic ruinae abs-
que multa caede resisti non posse, in Albam secessit. Furor illius fau-
torumque[3] in ecclesiam et domum Petri Leonis, qui eam tueri videba-
tur, omnimodo conversus: *Nec posse pati, nisi reverso eo, suorum fulci-
retur auxilio.* Reversus tanto copiosius[4] principibus curiae largitus est
dona, quanto laboriosius bellicis sudoribus pro se subiiciendos fore co-
gnoverat, Ptolomeo Ariciam[5], caeteris aurum, argentum alteriusque su-
pellectilis copiam.

Hac spe boni auxilii nostri securi ad congrediendum cis[6] Tiberim copias exponunt. Praesto fit proelium, ut quasi[7] Urbis totius milites cum veredariis nostris paucis fortunam belli sortiri debuissent. Magno ausu, sed subito nostri victores, illorum alios iurisiurandi religione in receptionem domni reversuros astringunt, alios et ipsum puerum secum captivos ducunt. Iam nostri ad Fumonem properantes Albam transierant, iam terram Ptolomei, uti securi, molles, dissoluti, inermes intraverant, Algidum iam devenerant: cum Ptolomaeus, irruens in eos, et[8] captos abstulit et capientes cepit, non veritus domnum Papam ob noviter susceptum beneficium triplicata iurisiurandi religione. Hac Ptolo-

1) Papebrochius in conatu hist. chron. (Acta Ss. mai. IV. 205.) emendavit in curiam; sed processio papalis s u b capitolio t r a n s i b a t. 2) Ed. *quin.*
3) Ed. *Francorumque.* 4) Ed. *compressius.* 5) Ed. *Arichiam.*
6) Ed. *eis.* 7) Ed. *qui.* 8) Ed. om.

maei perfidia in exemplum suscepta, periurii contagium omnes pene infecit, adeo ut ob participationem consortibus sceleris in Urbe, et ceteris hinc inde periurium nec infamia nec crimen haberetur. Execrabile dictu, horribile auditu! hoc ausu, hac indulgentia criminis Sarminetum, Nimphas, Tyberiam et omnem Maritimam enormitas[1] defectionis involvit; similiter totam et Urbem. Vix unus in multis, quem factionis reum dicta vel facta verisimilibus indiciis non demonstrarent. Ebullire totam[2], machinis et tormentis ea parte, qua Capitolii rupes aedibus Petri Leonis imminet contigue ordinatis[3], quidquid[4] armis, igne, manu inferri poterat, invidia magis, quam ratio moliebatur; factumque, ut solus ex parte pateretur in toto, quidquid ab omnibus poterat undique inferri in unum. Huius tamen impetus fluctus coepit tandem detumescere, vel divinis auxiliis vel operibus rusticanis pro maturitate illius temporis omnibus fere instantibus. Ipsa enim curia ob impatientem in locis istis aestatem in Campaniam Maritimamque secessit.

Altero namque anno sequenti rex Henricus in Italiam rediit manifestus hostis ecclesiae tantoque infestior bonis ac religiosis, quanto benignior malis seditiosisque. Huius consiliarii familiaresque: abbas Farfensis, qui ob sacrilegium factionemque ab ecclesia bis terque in capite dampnatus, Iohannes maledictus, Ptolomaeus horumque fautores. Tunc simul[5] atque Latium intravit, beati Petri fidelibus bellum iniecit. Magna conatus est, — famosa fecit, sed parva. Ob huius victoriae gloriam, quam fecerat, videlicet quod apprehenderat quaedam castra, plebs populusve[6] Romanus triumphum sibi instituit. Coronata Urbe, rex et regina transivit per medium: magnus apparatus, parva gloria. Huic nullus patrum, nullus episcoporum, nullus catholicus sacerdos occurrit. Fit ei processio — empta potius, quam indicta. Iturus ad basilicam sancti Petri, navi transivit, non[7] ponte. Traiectus, coronari expetiit; respondetur: *In ea basilica a Papa vel patribus coronandus coronari debet, aliter nequis: quod si velit, ab eis*[8] *fore petendum.* Fit consultum. Delegat in hunc modum: *Si divinitus datum foret, patres conscripti, rerum publicarum statum digno moderamine gubernari dignaque reverentia earum rectores*[9] *alter ab altero praeveniretur: pax foret, nec imperialibus comitiis Urbis abesset pontifex, nec pontificalibus orbis abesset imperator; alter alterius gloria fulciretur, gloria alterius, gloria utriusque foret et ro-* 1117.

1) Ed. *error*. 2) Locus, ut videtur, corruptus. 3) Ed. *ordinans*.
4) Ed. *quis quid*. 5) Ed. *similiter*. 6) Ed. *populusque*.
7) Ed. *et non*. 8) Ed. *ab eis* om. 9) Ed. *res*.

bur; robur utrorumque timor omnium amorque; in utrosque tota se converteret civitas. Nos patres, nos consules, nos primores, nos omnes boni Urbis et orbis intuerentur, Gothi, Galli, Hispani et Afri, Graeci et Latini, Parthus et Indus et Arabs aut timerent nos aut diligerent. Nunc autem, dum secus agitur, fit aliter. Dimissis caeteris invicem agimus, invicem agitur ab omnibus. Merito haec patimur, maledicimur, impugnamur, exterminamur. Convertimini igitur, et mei licet peccantis votum correctionemque suscipite: ne, dum per vos in me rigescit iustitia, multiplicatis sceleribus in aliis, sine me — qualiter rigescat non habeat. Ecce a patre Romanae ecclesiae domno Papa e Galliis in Urbem coronandus adveni, eum abesse infortuniis meis deputo; nunc autem id a vobis exposco tantoque id recipienti mihi[1] *fiet gratius, quanto, ut id mihi fieret, gravius elaboravi. Solent accuratius excolere*[2] *homines, quod diu quaesitum periculis adinvenitur. Sit pax! et quidem erit, si velitis. Sine crimine loquor. Profecto sedatis ventis quiescent maria.* Haec rex.

Ad haec ecclesia, quae erat in Urbe: *Inhonestum satis atque indignum nostri*[3] *arbitramur, rex, ut aliquando nos*[4] *dulcibus dictis convenias, quos fellitis actibus in dies circumvenire contendis. Credisne, credamus, rex, te ad poenitendum satisfacturum advenisse, per quem acerba ira continuaque irruptiones barbaricas, rapinas sacrilegas, ordinationes execrabiles*[5], *exordinationes impias seditionesque assidue conflari fierique cernamus? Simul ac Latium intrasti, rex, beati Petri fidelibus bellum iniecisti*[6]. *Si non successit voto, id Deo, non regi. Age, qui sunt, pro quibus agitur? Abbas Farfensis et Ptolomaeus, uterque anathematizatus. Qui sunt, contra quos agitur? Beatus Petrus et Paulus, uterque Apostolus. Quibus locis agitur? in eorum patrimoniis, in domo propria. Oblitus horum, rex, illis ducibus, audax audacter ecclesiam beati Petri intrasti. Quibus clericis, quibus patribus*[7], *cum quibus episcopis? Quomodo? Silendum, quoniam*[8] *agendum est. Adde: qui sunt, qui nunc ante eius fores excubant? nonne seditiosi? Qui sunt, qui nunc*[9] *eius thesaurum custodiunt? nonne sacrilegi? Qui sunt, qui eius altari deserviunt? nonne haeretici? Heu, heu! expulsis catholicis, reverendam cunctis orbis populis beati Petri ecclesiam per te haeretici occupant! Haeccine est via, rex, illa, qua poenitens veniam merearis? satisfactio, qua ecclesiae conformeris? pax, qua bella quiescant, seditiones cessent, venti sedentur, mare detumescat? Pro–*

---

1) Ed. om. 2) Ed. *extollere.* 3) Ed. *vestri.* 4) Ed. om.
5) Ed. *ordinat. et execrab.*; cod. *ordinat. sarilegas et execrab.*
6) Ed. *intulisti.* 7) Scil. ducibus. 8) Ed. *quomodo.*
9) Ed. om.

fecto, nisi conversus[1], *immemor mali, aliter cum Deo senseris rex, aliter rex regum cum rege sentiet Deus. Comitiari cum excommunicatis, rex, nosti nos nec*[2] *debere, nec posse, eo maxime cum contremiscat comitiis tuis interesse secundis, quicumque nostrum interfuit primis.* Diffisus hinc rex, accito Mauritio Bracarensi archiepiscopo, qui ob superbiam levitatemque curialis effectus, per biennium extra parochiam propriam opulentissime cultu regio hac et illac molliter dissoluteque vagaverat, ante corpus beati Gregorii coronari se fecit[3] sicque comitiatus abscessit. *Mart.* 25.

In itinere erat, aeque distabat ab Urbe et Sutrio, audivit principem Apuliae cum expeditis celeribus[4] Campaniam intrasse, Pillumque ob defectionem ab eisdem depopulari. Fit consilium, eos vel capi vel amoveri posse, si ante diem a regio exercitu incautis subveniatur. Nec mora. Totum robur belli cum agilitate illuc destinat: et quidem succederet voto, ni quaedam nobilis matrona ex Plumbinara[5], dum sic properantem[6] exercitum[7] vidit, periculum, quod timebat, accito veredario affuturum principi annunciaret. Sicque dum cavit uni, providit utrisque, ut duo tam feroces exercitus, iam fere contigui, alter in vicum Mauritii, in Acuti arcem[8] indemnis se alter conferret.

Domnus Papa celebrato concilio, quod in partibus Apuliae congregaverat, rediens in Campaniam, Pillum Pullanumque[9] in Maritimis (et) oppidum sancti Silvestri in sui ditionem convertit. Iamque autumnus *Sept.* instabat, cuius calore vel aestu exterius constipatus, interius dissolutus, uti senex et qui erat in castris debilior, in Anagniam se contraxit; hicque adeo infirmitas eum oppressit, ut qui aderant medici, morti eum magis, quam vitae[10] adiudicarent. Sed auctor vitae Deus vitam eius produxit in longum et dum[11] dissolutis interius membris compaginis soliditatem iniecit, exustis exterius[12] fomenti robor diffudit[13]; factumque est, ut qui antea ex lecto alterius auxilio suspensus vix sedere poterat, postmodum ante altare per se erectus missarum solempnia celebraret. Hac valetudine venit in Praeneste et beati Agapiti ecclesiam ibidem dedicavit. Nativitatis Domini vigilias, Romani ordinis missas et matuti- *Dec.* 24. num post missam et iterum missam et post missam processionem[14] cum omni voto et solemnitate illi diei debita, octavas etiam et epiphanias de-

---

1) Ed. *Prof. inconv.* 2) Ed. om. 3) Festo paschali Heinricus Romae degebat, mense autem aprili Mauritius in synodo damnatus est.
4) Ed. *scelestis.* 5) Ed. *Plumbinaria.* Oppidum videtur esse *Pimpinara.*
6) Ed. *properatur.* 7) Ed. *intuita exerc.* 8) Ed. *Accutiarcem.*
9) Ed. *Pillanumque.* 10) Ed. *vitae propinquum adi.* 11) Ed. *diu.*
12) Ed. *interius.* 13) *infudit?* 14) Ed. om.

1118. votissime celebravit, et data licentia legatis Constantinopolitani impera-
ian. 14. toris[1], quos ibidem receperat, deliberaturus beati Petri basilicam, incautis hostibus Romam in porticum venit. Ob cuius inopinatum adventum subitumque tantus terror Ptolomaeum et praefectum invaserat, ut ante alter[2], quam vellet domnus Papa dare, pacem peteret; quod, desperans de gratia, dimissis penatibus, in Urbe latitare pararet.

Iamque bonus Pontifex ad perficiendum quod incoeperat, machinas et tormenta et quaeque necessaria bello, incredibili agilitate per biduum per suos parari fecerat; vicisse eum diceres, quam victurum: sed dum voluit, quod voluit fecit Dominus: vitam eius, quam[3] ob gratiam distulit, ob debitum terminavit. Biduo post reditum tanto arctius ob laborem itineris populique frequentiam infirmitas in eum convaluit, quanto remissius ob quietem assiduitatis amoenitatemque obsequii ante defecerat. Vir sanctus moriebatur et operabatur. Convocatis patribus: *Ut in constantia fidei et sinceritate veri eum sequerentur*, iniunxit; *in cautela doli ab his, qui intus forent et extra, in execratione Gibertinorum et enormitatis Teutonicae; ut invicem se deligerent et idem, i. e.*[4] *ipsum verum, quem diligerent Deum in omnibus tenerent.* Post hoc unctus oleo sacro[5], facta confessione, peractis in eo omnibus, prout decuit sanctum, psallendo cum psallentibus, nocte media, ut qui de tenebris properabat ad lucem, senex honestus, immo ipsa honestas, carnis debitum solvit XII[6] Kal. Februarii.

Ian. 21. Corpus eius balsamo infectum et, ut ordo habet, sacris indutum vestibus cum obsequiis debitis et honore digno cum frequentia cleri et populi — nec cuilibet tanta gleba imposita est deportanda, sed ab ipsis patribus honorifice est deportata in basilicam Salvatoris — in sede propria, in patriarchio, dextro latere templi, in mausoleo purissimi marmo-
Ian. 22. ris talapsico[7] opere sculpto, supradicto die, videlicet XI. Kal. Februarii mirifice collocatus est.

Qui beatissimus quamplures fecit ordinationes per diversos menses, presbyteros L, diaconos XXX, episcopos numero[8] C. Consecravit ecclesias XX. Romae ecclesiam sancti Adriani in Tribus fatis II. anno sui pontificatus dedicavit; et ecclesiam sanctae Mariae positam in regione Areolae in loco, qui vocatur in Monticelli similiter consecravit; verum etiam[9]

---

1) Ed. om. 2) Ed. *aliter.* 3) Ed. *quoniam.*

4) Ed. *et invicem id est ut et ips. v.*; locum corruptum expedire studuimus abiecto altero „invicem", correcto codicis *idē* et emendato *ut et* in *i. e.*

5) Ed. *sancto.* 6) Ed. *XV.* 7) Ed. *talipsico.* 8) Ed. om.

9) *V. e.* ed. om.

ecclesiam sanctorum Quatuor coronatorum, quae tempore Roberti Guiscardi Salernitani principis destructa erat, a fundamentis refecit atque consecravit anno pontificatus sui XIII. mense Ianuarii, die XX. Celebravit concilium apud Guardastallum in Langobardia, aliud apud Trecas civitatem in Francia. Postea defuncto eo cessavit episcopatus diebus tribus.

II.
De Paschalis II rebus
aequalium annales[1].

1099.

Annales Romani. Paschalis natione Ravenne, de oppido quod vocatur Galliata, ex patre Crescentio, sedit annos 18, m. 5, diebus 6. Obiit in vigilia beatorum Vincentii et Anastasii noctis tempore. Et cessavit episcopatu duobus diebus.

Paschalis — Hugoni Cluniacensi[2]. *Domini et patris nostri* *Sept. 10.* *Urbani Papae doctrina et vita quam sancta, quam grata Deo extiterit, exitus profecto melior et ipsa* (*totius ecclesiae*) *protestatur tristitia. Unde et nos et vos omnipotenti Deo communibus votis dignum est gratias agere. Sciatis autem eius obitum IV Kalendas Augusti completum totius urbis Romanae luctu et tristitia celebratum. Die vero post eius transitum XVI nos, licet indigni, totius cleri et catholici populi assensu in eius locum suffecti sumus.*

1100.

Bernoldus. Domnus Paschalis Papa nativitatem Domini Romae cum magna pace celebravit.

Annales Disibodenbergenses[3]. Paschalis igitur Pontifex in specula totius ecclesiae constitutus, iuxta tenorem antecessorum suorum Alexandri, Gregorii, Urbani contra invasores spiritalium carismatum decretum

---

1) Quae Paschalis II vita a Muratorio ascripta est Nicolao cardinali Aragonio, cum, praeter acta quaedam et epistolas ex registro Paschalis II sumptas, nihil habeat nisi quos laudavimus saepissime annales Romanos: hos non erat cur non ceteris insereremus annalibus. 2) Mabilion, ann. Bened. V. 407.

3) Böhmer, fontes rer. Germ. III. 199.

1100. promulgavit ac denuo Henricum regem cum omnibus fautoribus suis excommunicatum pronunciavit. Interea Wigbertus Romane et Apostolice sedis invasor moritur. Et quia non habuit successorem sue secte, ruit omnis populus ad Paschalem Papam et sic adnichilata est heresis eius que hactenus vigebat. Quidam autem de fautoribus eius rumorem sparserunt in populum ad sepulturam eius se vidisse divina micuisse luminaria[1]. Quapropter dominus Apostolicus Paschalis zelo Dei inflammatus iussit, ut efforderetur et in Tyberim iactaretur. Quod et factum est.

Mai. 4. *Paschalis[2] episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus sive filiis, episcopis, clericis, proceribus, militibus et omni populo militiae christianae in Asia triumphantis salutem et Apostolicam benedictionem.*

Quod per prophetam populo suo Dominus pollicetur, impletum in vobis cognoscimus: ,,Inhabitabo, inquit, in eis et inambulabo cum eis", quia per fidem in vestris pectoribus habitat et per operationem ita inambulat, ut patenter in vobis inimicos suos expugnasse videatur. Renovavit enim Dominus antiqua miracula, ut in uno mille et in duobus decem millia persequeretur et his ecclesiae armis, sacerdotalium precum tubis inimicarum urbium moenia aperiret. Illud vero quanti gaudii, quam potentis miraculi aestimatis, quod sacrosancti lateris sanguine cruentam lanceam et vivificae crucis partem vestris oculis revelavit, vestris tractandam manibus obtulit? Quantas super his redemptori nostro gratias debeamus, nec humanus animus opinatur, nec lingua praevalet enarrare. Videmus enim christianae fidei hostes, christiani populi oppressores per divinam misericordiam manu vestra partim contritos, partim e diu possessis regionibus effugatos; videmus orientalem ecclesiam post longa captivitatis tempora magna ex parte ad antiquam libertatis gloriam rediisse. Dicendum igitur ore, dicendum corde: Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis. Orationi etiam et vigiliis insistendum, ut quod coepit adimpleat et manus vestras, quas hostium suorum sanguine consecravit, immaculatas usque ad finem, affluentes firma pietate, custodiat. Quapropter agite, filii in Christo desideratissimi, rememoramini, quanta pro amore Dei reliqueritis, quanta pro fratrum sa-

---

1) Multa id genus miracula Iohannes episcopus Civitatis Castellanae ad ,,sancti Clementis" sepulcrum facta esse iactaverat in epistola ad episcopum Pictavinum (Patavinum?) data, qui eadem fuse narrat Heinrico imperatori eiusque asseclis Cod. Udalrici ep. 173. 2) Expeditionis cruciatae ducibus, cum Urbanus II morte praeventus non potuisset, Paschalis respondet his litteris. V. Mansi XX. 979.

lute et ereptione pericula subieritis: patriam, domos, parentes posthabuistis, vosmetipsos exilio addixistis, morti opposuistis. Curate nunc ad meliora semper tendere, pacem cum omnibus conservare, ut possitis ad aeternam pacem Domini misericordia pervenire. Plurima vobis significare per chartam et atramentum supersedemus, quoniam ex Apostolicae sedis gremio carissimum fratrem Mauritium Portuensem episcopum destinamus, ut qui per beati Petri vicarium, sanctae in Christo memoriae praedecessorem nostrum Urbanum, tanti peregrinationem itineris assumpsistis, beati Petri solatiis semper abundetis, et quem fundamentum tanti operis habuistis, ipsum quoque ad finem caput in fide et obedientia teneatis. Vices etiam nostras eidem fratri Mauritio et coepiscopo commisimus, ut eum in omnibus reverenter excipere, audire et per ipsum nobis, immo beato Petro, obsequi debeatis. Cui nimirum in praeceptis dedimus, ut ecclesiae, quam per vos Dominus liberavit seu liberaturus est, ordinationi vigilanter immineat; si quae minus canonicis regulis apta repererit, corrigat; et in eisdem cum vestro auxilio plantanda plantet, aedificanda aedificet. Hortamur itaque hortantesque praecipimus, ut ei tamquam personam nostram praeferenti in omnibus obedire curetis. Omnipotens Dominus et velle et posse in vobis tribuat, ut quae eo auctore facienda cognoscitis, ipso adiuvante impleatis. Ipse vos ab omnibus peccatis absolvat et exilio vestro patriam aeternam tribuat. Datum Romae quarto nonas maii, indictionis octavae per manum Ioannis diaconi. 1100.

Donizo[1]. — Paschalis — —

In verbis planus, per Romam prorsus amatus
Dans agapen grandem, nutriens inopes, tribulantes.
Domate pro Christi certanti porro Mathildi
Signatos apices benedicentes sibi mittens;
Illos ut mores teneat monet anteriores,
Quos docuere patres ipsam vehementer amantes.
Simplicitate pater sancti Iacob patriarchae,
Paschalis regitur, secum neque subdola vivunt.
Planiciem cuius didicit Guibertus, homullus
Mox antichristi, sedem sibi tollere gliscit.
Qui Sutrium venit, cives seducere caepit
Romanos parvos precioque minis simul altos;
Atque viam domni Petri faciebat hic hostis
Custodire, viros spoliare iubens peregrinos.
Hic per viginti tres annos denique Christi

1) L. II. c. 12. MGs. XII. 396.

1100. Ecclesiam nisu toto turbarat iniquus.
Dum potuit multos animos seducere stultos,
Destitit infelix nunquam; nunc corpora ledit.
Illius magnus mundus iam despicit actus.
Aecclesiae cunctae Petre iam prebe promocunde,
Iste, senex ut hebes, homines sinat esse fideles.
Post annos binos Urbanus erat quod ab isto
Seclo portatus caelique choro sociatus,
Iste dolore gravi tactus Guibertus inanis
Mortuus est; secum portans anathema per aevum.

Sept. ex. *Hugo Flavin.*[1] In spacio igitur temporis quo Valentinense celebratum est concilium[2], obiit Wibertus, 20 anno, ex quo sedem invasit apostolicam, cum haberet in captione Matisconensem episcopum[3] et alios quamplures clericalis ordinis, quos omnes pro absolutione sua in egressu suo per se absolvit, monens episcopum, ut Romam remeans apud Papam pro sua laboraret ereptione.

Ekkehardus[4]. Wigbertus Ravennensis archiepiscopus, qui super Hiltibrandum Gregorium positus, Clemens Papa dictus est, obiit, vir utique satis ingenio, facundia, nobilitate personaeque reverentia clarus, nec Roma tunc nec Ravenna bene usus, et qui super unum Papam viventem, quamvis coactus, ut aiunt, ascendit, ipse tres[5] sibimet alternatim succedentes supervixit, extorris utraque sede Romae et Ravennae, malens, ut ab ipsius ore didicimus, Apostolici nomen nunquam suscepisse.

Ordericus Vitalis[6]. Cui (Wigberto) Petrus Leo huiuscemodi elogium versificando insultans intulit,

Nec tibi Roma locum, nec dat, Guitberte, Rauenna;
In neutra positus, nunc ab utraque vacas.
Qui Sutriae vivens male dictus Papa fuisti,
In Castellana mortuus urbe iaces.
Sed quia nomen eras sine re, pro nomine vano
Cerberus inferni iam tibi claustra parat.

Oct. *Annales Besuenses*[7]. Hoc anno obiit Wibertus, successit (*Theodericus*) et conciliabulum .. con ... 2. Kal. Octobr. ...

Annales Beneventani[8]. Paschalis Papa descendit in Apuliam et fecit

1) MGs. VIII. 488. 2) Quod eodem auctore „institutum est 2. Kal. octobris", l. c. 3) Qui erat „in redeundo a Roma captus a Wiberto", l. c. 4) MGs. VI. 219. ad h. a. 5) Gregorium, Victorem, Urbanum. 6) Pag. 762. 7) MGs. II. 250. 8) MGs. III. 183.

synodum in Melphia mense Octobris et excommunicavit Beneventanum 1100.
civitatem et permansit ita excommunicata menses 11, dies 21.

Heinricus Dei gratia imperator augustus Tegrinseensi Nov. dec.
abbati gratiam et omne bonum[1]. *Comperto nuper apud nos domini Apostolici G.*[2] *obitu, principes qui nobiscum erant, consuluerunt, ut universis principibus curiam generalem in natali Domini apud Moguntiam indiceremus, quatenus eorum communi consilio Romana sedes ordinetur et reformandae unitatis ecclesiasticae, quae longo iam tempore miserabiliter scissa est, ratio capiatur. Qua de re monendo, rogando et praecipiendo debitam a te nobis fidem diligentissime convenimus, ut sicut Deum et pacem christianam, dilectionem quoque et gratiam nostram curas, ad praedictam curiam venire nulla dissimules occasione, nulla praetermittas occupatione. Pro certo noveris, quod hunc laborem nulli principum remittemus, nullius in hoc negligentiam aequo animo sufferemus.*

Annales Hildesheimenses[3]. Imperator natalem Domini apud Mogontiam celebravit. Ubi multi principes convenerunt et consilium imperatori dederunt, ut Romam mitteret nuntios propter unitatem aecclesiae et Papam constitueret secundum electionem Romanorum et omnium aecclesiarum.

1101.

Ekkehardus. Chuonradus rex adolescens, nono postquam a patris palatio discesserat anno, Mahthildis, magnae illius et nobilissimae et, ut quidam dicunt, religiosae feminae, sicut sanguine ita et contubernio coniunctus et in rebus per Italiam disponendis tam illius quam domini Apostolici ceterarumque Deum timentium personarum consilio semper usus, immaturo preventus occasu, plena fide et bona confessione a regno transitorio ad aeternum creditur regnum migrasse. Sunt etiam, qui veneno eum dicant interisse. Testari solent, qui aderant, in brachio corporis exanimi crucis signaculum subito exortum se vidisse ipsasque eius exequias quibusdam miraculis honorificatas fuisse.

Donizo[4]. — —

Infra Chonradus Longobardos comitatus
Dum staret, discors a Mathildi fuit ipso

---

1) Pez cod. dipl. II. 47. MGL. II. 59. 2) Ed. *C.*; sed de Guiberto Heinricus loquitur. 3) MGs. III. 107.; ut ex iisdem ad a. 1103 elucet, de comitiis anno 1100 exeunte Moguntiae factis sermo est.

4) L. II. c. 13, l. c. pg. 397.

1101. Tempore. Duravit modicum discordia talis.
Nam petiit partes Tuscanas rex; ibi tandem
Nobilibus quidam facientibus expulit iram;
Ad pacem firmam rediit bene cum comitissa.
Iuli. Post istam pacem febre tactus — Iulius autem
Mensis erat — magnus moritur Chonradus et annus
Tercius, Urbanus quod transierat memoratus.
Eius habet corpus Florentia florida prorsus[1].

— —

Pascere pastor oves Domini Paschalis amore
Assiduo curans, comitissam maxime supra
Sepe recordatam Christi memorabat ad aram;
Ad quam dilectam studuit transmittere quendam
Pre cunctis Romae clericis laudabiliorem,
Scilicet ornatum Bernardum presbiteratu
Ac monachum plane, simul abbatem quoque sanctae
Ambrosiae vallis. Factis plenissima sanctis
Quem reverenter amans Mathildis, eum quasi Papam
Caute suscepit, parens sibi mente fideli.

Sept. 23. *Annales Beneventani.* Paschalis Papa cum duce Rogerio et multitudine militum hominumque innumerabilium venit super Beneventum; quorum timore perterritus Anso, Dathmari filius, fugit 10. Kalendas Octobris, indictione 10. Alio vero die triumphans ingressus urbem suo dominatui subdens.

---

1) De eodem Conrado Wilheimus Maimesb., gest. reg. Ang. l. V. 420. (MGs. X. 478.): „qui a patre relictus Longobardiae in regem, apud Arecium obierat diem". — Copiosius de eius exitu Landuifus iunior, hist. Mediol. (Muratorii, RIs. V. 471.): „Cono quoque rex, qui, dum pater eius Henricus viveret, per contractionem Matiidis comitissae et officium huius Anseimi de Rode (archiepiscopi Medioi.) fuit coronatus Modoëtiae et in ecciesia sancti Ambrosii regaii more, ad horum pontificum, sciiicct Anseimi de Buis et Armani Brixiensis, ordinationem non respexit, sed regnans in ioco, qui Burgus sancti Donini dicitur, vidit presbyterum Liprandum propter Patariam naso et auribus truncatum, euntem ad Urbanum Pontificem Romanum. Cui presbytero rex ipse cum devotione inquit: *Cum sis magister Patariorum, quid sentis de pontificibus et sacerdotibus, regia iura possidentibus, et regi nulla alimenta praestantibus?* Et presbyter ipse absque uiio rancore in benepiacito Dei et ipsius regis respondit. — Rex vero ipse, prout audivi, a (Liprandi aitero die expoiiati) raptoribus iliis emendam et mulum ipsius presbyteri suscepit et mox in Thusciam adire tentavit; et cum pervenisset Fiorentiam, rex ipse prudens et sapiens atque decorus specie — proh dolor! adoiescens accepta potione ab Aviano medico Matiidis comitissae vitam finivit". Quibus in verbis quae sunt de veneno a Matiide propinato, eis quidem parum fidei habuerim.

1102. 1102.

Ekkehardus. Imperator Heinricus habito cum principibus colloquio[1] Romam se profecturum ac generale concilium circa Febr. Kalendas inibi convocaturum condixit, quatinus tam sua, quam domni Apostolici causa canonice ventilata, catholica inter regnum et sacerdotium confirmaretur unitas, quae tot annis scissa permansit. Constat tamen, nec ipsum iuxta placitum venisse nec nuntia dignitati Apostolicae subiectionem profitentia misisse. Nec hoc latet, quod alterum Papam ipsi domno Paschali superponere[2], si fieri posset, conatus sit, nec profecerit. P. mart. 12.

Transacta post haec media quadragesima, convenientibus universis Apuliae, Campaniae, Siciliae, Tuscaniae totiusque simul Italiae presulibus, ultramontanorum autem quam plurimorum patrum legatis, synodus magna Romae est habita, ubi preter antiqua patrum instituta more solito reverenter confirmata etiam sepedictum nostri temporis scisma inter precipuas hereses computatur ac perpetuo cum suis auctoribus atque sequacibus anathemate huiusmodi subscripta professione condemnatur: *Anathematizo omnem heresim et precipue eam quae statum presentis aecclesiae perturbat, quae docet et astruit anathema contempnendum et aecclesiae ligamenta spernenda esse. Promitto autem oboedientiam Apostolicae sedis Pontifici domno Paschali eiusdem successoribus sub testimonio Christi et aecclesiae, affirmans quod affirmat et dampnans quod dampnat sancta et universalis aecclesia.* Ibi etiam quam sententiam in imperatorem vel patricium Romanum Heinricum idem Apostolicus Paschalis promulgaverit, nos quoque inter innumeras diversarum gentium catervas proxima coena Domini in aecclesia Lateranensi ab ipsius ore didicimus, nimirum postquam 8 Kalend. Octobr. maris fluctibus Ioppe traditi Romae sumus per Christi gratiam predicta maiori ebdomada introducti. *Quia,* inquit, *tunicam Christi scindere, id est aecclesiam rapinis et incendiis devastare, luxuriis, periuriis atque homicidiis commaculare non cessavit, primo a beatae memoriae Gregorio Papa, deinde a sanctissimo viro Urbano predecessore meo propter suam inoboedientiam excommunicatus est atque condempnatus; nos quoque in proxima synodo nostra iudicio totius aecclesiae*

1) Ann. Hildesh. ad a. 1102.: „Imperator natalem Domini Mogontiae celebravit".

2) Albertum episcopum Sabinensem. Cf. Petri Pisani vitam et annalium nostrorum finem.

1102. *perpetuo eum anathemati tradidimus. Id notum volumus omnibus et maxime ultramontanis esse, qualinus ab ipsius se contineant iniquitate.*

Aug. sept. *Ann. Benevent.* Papa Beneventum synodum celebravit.

1103.

Annales Hildesheimenses. Imperator natalem Domini Mogontie cele-
Ian. 6. bravit, ubi principes convenerunt. Et in Epiphania Domini Emehardus Wirceburgensis episcopus apud sanctum Martinum missam cantavit; et inter missarum sollempnia, quando episcopus populum monebat, imperator quasi corde compunctus Deo promittebat pro delictis suis Hierosolymam pergere sicque optimates regni decipiebat. Cumque principes ad eius curiam sepe convenirent, nihil de re publica agebant, praeter quod sua ibi consummarent; propterea secum ficta fide versabantur et adversus eum conspirabant. Sicque omnes regni principes decipiebat, ut nihil rerum veritatis in re publica ageret, nisi quod suis temporibus cuncta vilescerent. Multae urbes et oppida eius bello sunt destructae et aecclesiarum Dei erat raptor, scilicet causa reconciliandi principes, illarum praedia distribuendo. Quid multa? nemo umquam talia in antiquis voluminibus repperit scripta, qualia inaudita perpetrarat facinora, et nisi mira Dei clementia eum sufferret et ad poenitentiam distulisset, terra eum vivum, sicut Dathan, absorbuisset.

Ekkehardus. Heinricus imperator nativitatem Domini Mogontiae celebrans filio suo Heinrico regi rerum summam dimissurum seque sepulchrum Domini visitaturum per Emehardum episcopum publice predicari fecit; indeque favorem maximum tam vulgi quam principum et clericorum regnique totius acquisivit multosque e diversi regni partibus ad eiusdem itineris comitatum se preparare voto ipso succendit.

1104.

Vita Heinrici IV.[1] Igitur (perversi et potentes) assueti rapinis, ut occasionem repetendae consuetudinis invenirent, movendis iterum bellis animum intendebant, iterum emulum imperatori reperire querebant, ad quam rem filium eius maxime idoneum estimabant. Itaque ut suggestioni locum invenirent, quae prima decipiendi lenocinia erant, frequenter eum venatum secum abducebant, conviviorum illecebris inescabant, iocis in dissolutionem animi mittebant et ad pleraque facienda, quae

1) MGs. XII. 277 sqq.

adolescentia suadet, secum trahebant. Denique, ut fit inter adolescentes, quodam sodalitatis glutino vincti sunt, ut etiam fidem dextramque mutuis secretis darent. Cum ergo eum multis dolis irretitum, decipi posse considerarent, quadam die inter alia, tanquam ex obliquo, patrem eius in mentionem adducebant: *Se mirari, quod tam durum patrem pati posset, nichil eum a servo differre, cum omnia quae servi sunt, toleraret; patrem eius senem esse et moderandis regni habenis invalidum: si investituram regni usque ad obitum eius differret, haud dubium quin alter illud sibi praeriperet; illum multos fautores habiturum propter invidiam et odium patris sui; se autem omnium vota in se transferre, si non cunctaretur suscepti regni gubernacula possidere, maxime cum patrem eius excommunicatum et aecclesia dudum abiecerit et proceres regni reprobaverint; nec sibi observandum, quod incaute iuraverit, immo tum demum se sanctificasse, si iuramentum excommunicato iuratum irritum faceret.* 1104.

Pater vero nihil mali de filio suspicatus, familiaritatem eius cum maioribus regni probavit, sperans eos sibi postmodum tanto fidelius et validius auxilium ad obtinendum regnum laturos, quanto prius invicem in amore coaluisset. Quid multa? Statim illectus et abstractus a concupiscentia, malignae suggestioni, ut semper seductilis est adolescentia, nec voto defuit nec facto. Igitur filius imperatoris observans tempus recedendi a patre, quando id maxime patris incommodo fieret, euntem illum cum exercitu contra quosdam Saxonum rebelles, qui per legatos obviam imperatori missos pactioni insistebant, repente abstractis ab eo multis, deseruit, procul dubio deserendus ab his, qui sibi ut desertor fieret persuaserunt. Missis imperator post eum legatis, tam lacrimis quam mandatis revocavit, obtestans eum, *ne senem patrem contristaret, immo ne patrem omnium offenderet, ne se sputis hominum exponeret, ne se fabulam mundo faceret; insuper meminisset, qua se sibi cautione obligasset: hostes esse, non amicos, insidiatores, non consiliatores, qui sibi talia suggessissent.* Ille prorsus abnuit, et *se non ulterius secum partem habiturum, quia excommunicatus esset*, asseruit; ita sub specie causae Dei suam causam egit. Illico Bawariam, Sueviam, Saxoniam percurrit, proceres convenit, attraxit omnes, ut sunt ingenia novarum rerum cupida, et subintravit in regiam potestatem, tanquam sepelisset patrem.

Annales Hildesheim. (Heinricus imperator) circa festum sancti Andreae congregato exercitu et filio suo comitante, venit usque Fridislare; nam abinde debuit in Saxoniam pergere. Ibi nocte quadam filius quosdam de patris sui familiaribus, Herimannum scilicet et alios assumens, Dec.

1104. Dec. 12. quod est 2 id. decembr. clam abscessit et Baioariam ire contendit. Comperto igitur discidio filii a patre a Thiepaldo marchione, supra nominati comitis Sigehardi nepote, gaudens cum cunctis regionis illius primatibus obviam venit et honorifice suscepit optimumque duxit, ut natalem Do-
Dec. 25. mini Radispone celebrarent. Post natalem vero Domini nuncios Romam direxit, querens consilium ab Apostolico propter iuramentum, quod patri iuraverat, numquam se regnum sine eius licentia et consensu invasurum. Apostolicus autem ut audivit inter patrem et filium discidium, sperans haec a Deo evenisse, mandavit ei Apostolicam benedictionem per Gebehardum Constantiensem episcopum, de tali commisso sibi promittens absolutionem in iudicio futuro, si vellet iustus rex gubernator esse aecclesiae, quae per negligentiam patris sui deturbata est multo tempore. Mox ut Apostolicae consolacionis verba percepit et banni solationem a praedicto episcopo, castellum, quod vocatur Nuorenberc, obsedit et suae ditioni subegit. At pater mane comperto, se privatum filio, nimio dolore constringitur et Mogontiae natalem domini celebraturus revertitur.

1105.

Ekkehardus. Dum imperator Heinricus natalem Domini Mogontiae celebrat, Heinricus, filius eius, nominis illius quintus rex dictus, rebellationem adversus patrem in Baioaria parat, machinantibus scilicet Diotpaldo marchione, Berngero comite et Ottone quodam nobili viro sibique materna stirpe cognato, quorum consilio et adiutorio ante paucos dies a patris latere discesserat. Primo quippe heresim praescriptam anathematizans Apostolicae sedis Pontifici debitam profitetur obedientiam, indeque foederatis sibi Noricis principibus atque ab Alemannia necnon orientali Francia nonnullis nobilibus, ad Saxones convertitur.

P. ian. 6. *Ann. Hildesh.* Statim post Epiphaniam legatos direxit Bawariam, Coloniensem videlicet et Treverensem archiepiscopos et ducem Fridericum et Erlolfum cancellarium, si quo modo possent reconciliare eum. Filius vero respondens, fatetur: *Nulla ratione ei communicare posse, nisi prius purgaretur excommunicationis noxa, qua diu tenebatur sedis Apostolicae censura.* Nunciis vero reversis, iter suum, multa comitante caterva, direxit Turingiam, ad locum, qui dicitur Erphesfurt, ubi decenter
Apr. 2. a Ruthardo Mogontinae sedis archiepiscopo suscipitur et ibidem diem
Apr. 9. palmarum et sanctum pascha in Quidelenburc celebravit. Eo siquidem tempore advenit patriarcha de Aquileia, eos si fieri posset complacandi

gratia, dicens: *Non audere sibi communicare, nisi se vellet Deo reum recognoscere et omni regno humiliare, insuper et Romanae sedi in omnibus obedire.* Timebat enim, ne et ipsum eius astutis sermonibus deciperet, sicuti ceteros antea saepe delusit. Idem patriarcha sanctum pascha Mogontiae celebravit et post pascha muneribus ab eo susceptis ad propria remeavit. Post pascha vero filius Goslare venit et ibi generale colloquium cum Saxoniae principibus habuit, qualiter Dei adiutorio et eorum omnium consilio sua deberet ordinare et aecclesiam modis omnibus violatam purgare et a scissione ad unionem redintegrare. Affuit etiam supradictus Constantiensis episcopus domni Papae cooperator fidelissimus, qui regem et omnes suos ab excommunicationis vinculo solverat et quendam praesulem nomine Widelonem, qui omnium scelerum et inmundiciarum, quae pater egerat spurcissimus auctor existerat, ex Apostolica auctoritate deposuerat, et alium in locum eius, quem rex et clerus eiusdem loci elegit, constituerat. Interim vero visum est eidem Gebehardo Apostolicae sedis legato et Ruothardo Pontifici Mogontino in ebdomada ante pentecosten habere concilium in Turingia, in loco, qui dicitur Northusun, et aecclesiam quantum potuissent ad pristinum revocare statum et antiquam patrum regulam ibi recitare; scilicet invasores episcopos, nec non et eos, qui tunc temporis intraverant symoniaco, vivos deponere et sepultos effodere et ab eis ordinatos manus inpositionem a catholicis recipere et uxoratos clericos nullum divinum officium celebrare. 1105.

Ekkehardus. (Heinricus filius) consilio — atque ministerio Ruothardi Mogontini atque Gebehardi Constantiensis episcopi, responsalium scilicet domni Paschalis Papae, totam Saxoniam Romanae ecclesiae communioni reconciliavit, episcopis vero atque clericis conventum generalem in villam regiam, quae Northusun dicitur, 4 Kal. Iunii, ubi super aecclesiasticae institutionis iam depravata disciplina tractaretur, indixit. In quo concilio super sententiis instantibus patrum decretis primo relectis, quaeque poterant ad presens laudabiliter corrigebantur, quaedam vero, quae et graviora videbantur, ad Apostolicam audientiam differebantur. Symoniaca quippe heresis patrum consuetudine condempnata, Nycholaitarum quoque fornicaria conmixtio ibidem est ab omnibus abdicata; ieiunium mensis Marcii prima ebdomada quadragesimae, ieiunium vero mensis Iunii in ipsa ebdomada pentecostes Romano more celebrandum a prescriptis presulibus Apostolica auctoritate indicitur et pax Dei confirmatur; his vero qui a pseudoepiscopis fuerant consecrati, per catholicam manus impositionem reconciliatio proximo ieiunio danda fore promitti- *Mai.* 29.

1105. tur. Vidimus inter haec, quod silentio preterire non possumus, regem Heinricum non modicam bonae indolis spem magna simul humilitate et auctoritate coram omnibus pretendentem. Nam cum servorum Dei conventui nonnisi vocatus interesse vellet — ingens enim ibi cum episcopis et clericis etiam abbatum atque monachorum aecclesiasticam sitiens unitatem turba confluxerat — tandem in abiecto productus habitu locoque stans editiori, omnibus iuxta principum decreta suas leges atque iura rationabiliter innovavit; si qua vero irrationabilia rogabantur, mira ac ultra suos annos prudenti responsione et avita magnanimitate confutavit, in omnibus his et sibimet miro modo servans adolescentiae verecundiam et Christi sacerdotibus dignam exhibens reverentiam. Inter haec obortis lacrimis *ipsum regem caeli cunctamque caeli militiam testabatur, se nulla regnandi cupiditate paternum sibi regimen usurpare neque dominum et patrem suum a Romano deponi imperio exoptare, immo debitam pertinaciae et inoboedientiae eius semper compassionem exhibere; sique sancto Petro suisque successoribus lege christiana subici velit, sive regno cedere sive serviliter ipsi se subesse* promisit. Quod auditum omnis multitudo collaudans, lacrimas simul et preces tam pro patris conversione, quam pro filii prosperitate fundere cepit, voce magna *Kyrieleyson* declamans. Eadem hora Uto Hildinesheimensis et Heinricus Padrebrunnensis ac Fridericus Halberstatensis presules, vestigiis metropolitani prostrati, ipsius atque regis astantis totiusque presentis aecclesiae testimonio, Apostolicae se dedunt oboedientiae. Quorum etiam commissa Apostolico nihilominus iudicio reservantur, sub officii sui tantum suspensione.

Annales Hildesheimenses. His itaque divina inspirante gratia rite dispositis, rex assumptis Saxonibus et Ruothardo archipraesule Mogontino, qui diu a patre suo erat expulsus, post nativitatem sancti Iohannis
P. iun. 21. Baptistae ad Rheni fluminis ripam usque perveniunt. E contra vero pater, qui tunc Mogontiae cum suis mansit, transitum negavit et hos omnes, maxime comitem palatinum, qui filio transmeandi promiserat apparatum, mercede corrupit classemque navium ad portum transtulit Mogontinum manuque militum et civium, ne transiret, prohibuit. At filius, videns se patris potencia praeventum et se non posse transmeare, Mogontinus antistes Turingiam revertitur.

Ekkehardus. His etiam diebus venerabilis Ruothardus archiepiscopus a Thuringia, qua per annos octo tyrannicam declinaverat rabiem, presidio catholicorum principum deductus, maximo nobilis Mogontiae tripudio kathedrae suae restituitur sicque tam populum, quam clerum

Apostolicae reconcilians aecclesiae, ab universis non solum ut pater iam grandevus, sed etiam velut ex mortuis redivivus, omnimodis excolitur. 1105.

Annales Hildesheimenses. Ut autem compertum est patri, filium Spire ad Renum venisse, continuo illuc de Mogontia properans, sibi transitum praepedire iam sperans, illum cum suis transvadasse nimium stupefactus audivit et mox eadem die nimio perculsus timore rediens, Oct. 31.
ieiunus et nimis fatigatus Mogontiam venit. Altera vero die abbatem de Nov. 1.
sancto Albano, nomine Theodericum, Spire dirigit ad eum, obtestans eum per Deum, ut recordaretur se patrem eius esse et ne tam pertinaciter eum a regno vellet repellere. Ille audire distulit, set hoc ille mandavit, ut ab urbe vellet citius digredi, ne occuparetur ab inimicis. At ille, quantocius urbem egressus, ad castellum Hamersten venit ibique aliquandiu commoratur. Filius vero Mogontiam venit, legatos Turingiam post episcopum mittit et eum gloriose sanctae aecclesiae, a qua depulsus fuerat a patre, restituit. Post haec pater videns multitudinem principum ex omni regno Mogontiam confluere et Apostolici nuncios debere interesse et pro certo sciens, quia filius generale colloquium ibi vellet habere, cogitans si forte posset aliqua racione eorum voluntatem interrumpere, praemisit palatinum Sigefridum et comitem Willehelmum, qui adhuc conducti mercede secum remanserant, si forte potuissent condictum placitum filii impedire; ipsumque post eos praedixit esse clam venturum. Cumque ad silvam, quae vocatur San, advenissent et filium cum magno exercitu alia parte reperissent eique minime resistere potuissent, media nocte fugam inierunt. Ipse autem eos insecutus, ad Confluentiam venit. Ibi patrem ex alia parte fluminis invenit.

Chronicon Fossae novae[1]. Marchion (Wernerus) venit Romam consentientibus quibusdam Romanis et elegit Adanulphum in Papam Silvestrum ad sanctam Mariam Rotundam infra octavam sancti Martini, sed Nov. 18.
sine effectu reversus est.

Sigebertus[2]. *Excerptum epistolae directae Heinrico imperatori a Guarnero principe Anchonitano. Quidam Romanae aecclesiae clerici, qui pro religiosis et sapientibus habebantur, qui etiam Hildibrando Papae, Odardo et Rainero familiariter adheserant, relicta illorum secta, quam erroneam esse tandem intellexerant, ad satisfactionem sanctae aecclesiae venerunt. Huius rei maxima causa fuit, quia Rainerum*

1) Muratori RIs. VII. 867. 2) MGs. VI. 368.

1105. *Papam pollutum esse symoniaca heresi pro certo compertum habebant. Infamabatur enim publice ipse Rainerus, quod dum fuisset abbas sancti Laurentii, prioratum eiusdem aecclesiae vendiderit cuidam monacho 20 solidis; quod ipse diffiteri non potuit. Infamabatur etiam, quod post Odardum ambiens Papatum, promiserit pacto et sacramento Gregorio comiti Tusculanensi et filio eius Theodolo et Petro de Columna, se daturum eis centum libras denariorum Papiensium et unciam confessionis et tres Romanae aecclesiae curias, scilicet Nimpham, Ziberam, Arithiam, si assentirentur eius electioni; et ita electus, dederit in hac summa solvenda calicem aureum aecclesiae et purpuream planetam; reliquum vero summae solverit pro eo Petrus Leonis et Albertus Stephani; libram etiam auri dederit scriniario. Ob hoc Romani se subtrahentes ab eius communione, factis inter se conciliis cum episcopis et cardinalibus, monebant eum, ut de tanta infamia se sponte purgaret. Quod dum Rainerus ferret indigne et se magis ad furorem quam ad satisfactionem accenderet et accusatoribus tormenta et mortem intentaret, Romani eum vere hereticum et scismaticum protestantes protulerunt in eum sententiam iustae damnationis. Preminebat inter Romanos quidam Maginolfus archipresbiter, qui, quia erat laudabilis vitae et in utraque scientia adprime eruditus, longo tempore prelatus Romano clero diligebatur a cuncto Romano populo tamquam pater a filiis. Cum etiam hic zelo Dei accensus contestaretur publice, Rainerum esse hereticum, tunc vero omnes fere Romani conclamabant, Rainerum ut symoniacum esse deponendum, Maginolfum vero ut veritatis testem esse substituendum in sede Apostolica. At Maginolfus et insidias hominum et onus Apostolici honoris fugiens in munitissimum locum se contulit. Berto vero caput et rector Romanae militiae quasi causa audiendi verbi vitae ad eum accedens cum expeditione cleri et populi eum inde extraxit et ad Warnerum principem Anconae in Tiburtinam urbem adduxit; et sic electus 4 Non. Novembris in sedem Apostolicam promotus et Silvester quartus appellatus est. Paschalis Papa interim transiens ad Gallias, exercet synodales causas et, non apparente nota simoniae a Romanis sibi iniuste iniecta, honoratus Apostolica dignitate. At Maginolfus invasionis reus, non multo post reprobatur a Romanis et fama nominis eius evanuit.*

Nov. 26. *Paschalis episcopus, servus servorum Dei, episcopis, abbatibus, principibus, militibus et omnibus fidelibus per universas Gallias salutem et Apostolicam benedictionem*[1]. *Fraternitatem vestram latere nolumus, quae his temporibus apud nos acci-*

1) Cod. Udalr. n. 239.

derunt. Venit quidam Wernerius regni Teutonici famulus in Romanae urbis vicina, evocantibus eum quibusdam perfidae mentis hominibus, quorum alii extra urbem per manum quondam regiam ius sive salarium sedis Apostolicae invaserant, alii intra urbem, eo quod curiae nostrae munera sive familiaritatem habere non poterant, Deum et Dei fidem posthabere deliberaverunt. Talibus sociis presbyter quidam Romanae urbis advena se coniunxit, de quo, vel ubi vel hactenus ordinatus sit, ignoramus. Hanc personam egregiam nigromanticis, ut dicitur, praestigiis plenam, cum fideles nostri occasione treugae Dei ab armis omnino desisterent, in Lateranensem ecclesiam induxerunt et congregatis Wibertinae fecis reliquiis ei episcopi nomen pernitiosissime illeverunt. Nos vero tunc temporis propter Apostolicae basilicae dedicationem, quam die proximo in conventu celeberrimo per Dei gratiam peregeramus, adhuc in beati Petri porticu morabamur. Cum vero intra urbem die altero rediissemus, monstrum illud turpiter ex urbe profugiens, quo transierit, ignoramus. Nunc autem omnia fraternitati vestrae breviter indicamus, ne in auditu talium praestigiorum ullo modo decipiamini aut a statu vestro moveamini. Nos vero per Dei gratiam intra urbem honeste tuteque persistimus et in hac turba neminem nostrae societatis amisimus. Neque vero Moysi populum suum Chore et Datan et Abyron seditio abstulit, aut excellentis angeli superbia, qui Deo par esse voluit, maiestatem Dei minuit. Ipsius vos maiestas in omnibus protegat et leonem ac draconem feliciter conculcare concedat. Datum Lateranis VI Kal. Dec. [1] 1105.

Annales Hildesheimenses. Cumque ambo inibi convenissent, pater nuncios misit ad filium, rogans ea, quae pacis sunt. Filius (l. *pater*) vero trans flumen ad patrem (l. *filium*) veniens se pedibus filii sui advolvit et, quia filius sanguis eius esset, recordari vellet, premonuit. At contra filius patris genibus advolutus rogabat, *ut Apostolico et omni regno vellet obedire; quod si nollet coelestem Deum patrem habere, et sibi terreno patri penitus ibi in praesentiarum vellet renunciare*, promisit; set minime complevit. Cumque talia et his similia de statu aecclesiae et de salute animae eius sermocinaretur per totum diem, vespertino tempore uterque eorum ad hospicium redierunt. Pater quidem incumbentibus noctis tenebris temptabat aufugere; set vallatus undique ab inimicis, nequaquam poterat. Mane vero patre assumpto ad castellum Pinguiam venerunt et ibi illa nocte pernoctaverunt et altera die quasi invitum in Bekelenheim deduxit castellum et in vigilia natalis domini Spirensi episcopo diligenter custo- Dec. 24.

1) Ita ex coni. Jafféi (RP. pg. 490.) legendum videtur.

1105. diendum commisit. Non balneatus et intonsus et ab omni Dei servitio
privatus ibi per omnes sacros dies permansit. Sicque filius natalem Do-
Dec. 25. mini celebraturus Mogontiam revertitur[1]. —— Imperator vero nimis cepit
lacrimare et mestus esse et *de peccatis suis sibi talia evenisse;* timens sibi
multo peiora a principibus futura, rogat episcopum Spirensem se prae-
sentari seseque consilio eius et magnatorum regni cuncta facturum pro-
mittit: regalia et castella, que optima et munitissima habebat, filio tra-
dere, ut saltem sibi praedia ad usus necessaria impenderet. Episcopus
Dec. 27. vero in nativitate sancti Iohannis euangelistae Mogontiam venit: ipse et
Wirzeburgensis episcopus sacre unctionis ordinem a Ruothardo archiepi-
scopo acceperunt et post missarum sollempnia cuncta, quae a patre au-
dierat, filio et cunctis principibus enarravit. Cumque regni principes
hoc audissent, condixerant convenire ad Ingelenheim 2 Kalendarum Ian.
Ibique imperator est praesentatus. Regnum filio tradidit atque omnium
pedibus provolutus praecipue cardenali legato Apostolicae sedis veniam
et absolutionem banni precabatur, confitens *se multo tempore anathema-
tizatum esse a Papa Hildibrando et iniuste super eum constituisse Wicber-*

1) Et his quidem diebus ad Hugonem abbatem Cluniacensem datae videntur Heinrici IV epistolae (D'Achery, spicileg. ed. II. tom. III. 441—442.), quibus amicum in auxilium vocat: „*Et utinam nobis contingeret, faciem tuam angelicam corporaliter videre, ut, tuis affusi genibus, caput nostrum, quod de fonte salutari suscepisti, in sinum sanctitatis tuae familiariter possemus reclinare ibique, peccata deflendo, multitudinem tribulationum nostrarum per ordinem enarrare. —— Toto affectu et desiderio animi totum consilium nostrum tuae fidei committimus, et quidquid de nostra cum Apostolico reconciliatione, quidquid de pace et unitate sanctae Romanae ecclesiae, salvo honore nostro, faciendum esse decreveris, totum nos facturos sine dubio Deo ubique promittimus. Festina ergo, pater carissime, nobis consulere, nec te poeniteat quaesumus, etsi non pro filii liberatione, quia peccavimus in coelum et coram te, saltem pro mercenarii tui salute laborare*". (l. c. n. 1.) Alia epistola (l. c. n. 5.) Imperator etiam instantius Hugonem advocat, quamquam hac certe de causa Hugonem iam diu consuetudinem suam vitasse fatetur, *quia fortasse spiritus Domini prohibuit, ne propter infructuosam arborem fatigari debuerit.* Sed iam se novum imperandi genus meditari, cessaturam *captivitatem Babylonicam,* reditum in terram promissionis parari et *templi restaurationem. Hoc itaque exemplo animati, notum facimus serenitati vestrae, quod pro reparatione ecclesiarum, quae nostris temporibus nostris peccatis heu! corruerunt, omnibus modis, prout Deus vires dederit, volumus laborare et sanis consiliis omnium bonorum amodo acquiescere: si quo modo valeamus dispersa colligere et hiantia cuneo schismatis, unionis glutino coadunare atque ruinam ecclesiae, quae per nos facta est, pacis et iustitiae instauratione recompensare.*

Praeterea significamus vobis, quod, si Deo propitio regnum et sacerdotium in unum recolligere poterimus, post confirmatum pacem ire Ierusalem disponimus et videre sanctam terram, in qua Dominus noster in carne visus est et cum hominibus conversatus est, ipso propitio valde desideramus, ut ibi expressius eum adoremus, ubi eum alapas, sputa, flagella, crucem, mortem, sepulturam passum esse pro nobis cognovimus.

tum Papam et suis temporibus rem publicam nimis esse turbatam; et cuncta, quao sibi obiecerant, confessus est, excepto quod idola non adoraret. Cardenalis autem, qui inopinate ad haec facta convenerat, dicens, *se nullo modo tam magnam personam suscipere propter quem tanta mala in toto regno sunt perpetrata, nisi ipsemet Apostolicus adveniret.* 1105

1106.

Ekkehardus. Mediante Heinrico iuniore tantus apud Mogontiam factus est in natali dominico tocius regni Teutonici conventus, quantus per multa annorum curricula nusquam est visus. Referunt enim, qui aderant, 52 optimates ibi tunc vel eo amplius affuisse, adeo ut solus dux Saxoniae, magnus nomine, quem iam gravior aetas impediebat, notaretur defuisse. Ibi supervenientes Apostolicae sedis legati, episcopus scilicet Albanus cum Constantiensi, sententiam anathematis in Heinricum seniorem dictum imperatorem a tot sibi succedentibus Apostolicis sepius sepiusque promulgatam scriptis simul et dictis testificantes, universam multitudinem, immo totam toto orbe diffusam aecclesiam ab eius communione, Christi et beati Petri auctoritate, multis iam annis sequestratam confirmabant. Qua de causa dum ipse se Mogontiam de castello, quo manebat, exhibere temptaret, principes propter cavendum tumultum vulgi, suae potius quam filii parti favere solentis, ipsi Ingilenheim occurrunt; tandemque generali illum circumvenientes consilio usque ad reatus confessionem satisfactionisque professionem perducunt. Cui cum legati communionem seu penitentiao modum absque generalis synodi et Apostolicae discussionis censura reddere ad presens non possent, ipse partis utriusque consiliis annuens regalia vel imperialia insignia, crucem scilicet et lanceam, sceptrum, globum atque coronam filii potestati tradidit, prospera illi imprecans, illum primatibus multo fletu commendans et extunc iuxta summi sacerdotis tociusque aecclesiae decreta suae consulturum animae promisit. (1105. Dec. 31.)

Hoc ordine Heinricus illius nominis quintus, primum a patre, deinde ab universis Germaniae principibus in regem iam secundo electus, ab Apostolicis quoque legatis per manus impositionem catholice confirmatus, acceptis tam ab episcopis quam laicis iuxta morem patriae sacramentis, regnare cepit 82° loco ab Augusto, 50° regni patris sui anno, ab Urbe condita 1858° anno, ab origine mundi 5058°, dominicao vero incarnationis, ut dictum est, 1106° anno.

Relatis igitur coram rege cunctisque tocius Germaniae optimatibus

1106. et presulibus omnique clero simul et populo legationibus Romanae sedis super aecclesiarum regni istius commaculatione diversa et inveterata et econtra emendatione ab universis unanimiter promissa, placuit tam regi quam primoribus ad sanctam matrem Romanam aecclesiam tantos ac tales a partibus istis legatos transmitti qui et de obiectis rite rationem reddere et de incertis sagaciter investigare ac per omnia utilitatibus aecclesiasticis sapienter consulere sint idonci. Separantur in hoc opus viri spiritu sapientiae pleni, dignitatibus, natalibus et elegantia seu divitiis preclari nullaque secundum Deum sive seculum veneratione indigni, a Lotharingia Bruno Trevirensis, a Saxonia Heinricus Magdeburgensis archiepiscopi, ab orientali Francia Otto Babenbergensis, a Baioaria Eberhardus Eistatensis, uterque designatus Pontifex, ab Alemannia Gebehardus Constantiensis aliique nonnulli presules, plerique etiam nobiles de latere regis laicae professionis; idque precipuum inter caetera suscipiunt mandati, ut, si fieri possit, per illos impetrata domni Apostolici Cisalpinis partibus exhibeatur presentia.

Sic nimirum, sic per tot iam annos obnubilata lux oriri coepit nostris in partibus orthodoxa; depublicatur et ventilatur, diiudicatur et convincitur, foetet et respuitur, contempnatur et anathematizatur heresis Wigbertina vel Heinriciana; abdicatis sive fugatis hereticis, catholici kathedris pontificalibus destinantur e quibus etiam aliqui inter ipsa festa consecrantur. Denique in tantum divinae legis subito zelus efferbuit, ut etiam ipsa cadavera pseudoepiscoporum ab aecclesiis eliminarentur, quotquot autem ab ipsis erant ordinati, usque ad generalem audientiam ab officiis suspenderentur. Iam enim exaltatis sibi divinitus aecclesia Romana cornibus, ad incutiendum timorem cunctis usquequaque scismatum membris etiam capitis ipsius ossa, Wigberti scilicet dicti Papae, de sepulchro suo, quod per sex iam annos in aecclesia Ravennensi possederat, proiici fecerat universaque eius instituta, ut vere non Apostolici sacerdotis, sed ut apostatici invasoris annullari decreverat. — —

Porro proceres iam dicti dum e suis singuli partibus in valle Tridentina convenientes apud eiusdem nominis civitatem id est Tridentum, pernoctarent, quidam Adelbertus adolescens partium tamen illarum quodam insignis comitatu, summo mane super ipsos, utpote inermes et peregrinos cum civibus armatis irruit, spoliat, capit, custodiae tradit idque sibi per legationes domini sui, Heinrici (scilicet) eximperatoris, demandatum comprobat. Artibus quippe solitis idem Heinricus usus, clam querelosis epistolis et nunciis quascumque poterat regni civitates et pro-

vincias impleverat, quibus se vim a principibus passum, immo ab unico 1106. filio depulsum imperio deplorabat, regnum in suis miseriis confusum, cunctis usquequaque patribus eiusdem fortunae timendum fore premonebat exemplum. Qua de causa nullus iam per Italiam liber transitus eisdem patuit legatis. Gebehardus tantum Constantiensis episcopus cum suis per occultiores Alpium semitas ingressus, Mahthildis comitissae, alterius nimirum Debborae, presidiis, Apostolicis presentatur vestigiis. Reliqui, ut diximus, magnates, ut nimirum a stultissimo captivatore deprehensi, tractantur indigne, preter Ottonem Babenbergensem episcopum, cui idem Adelbertus, eo quod suus esset miles, parcere cogebatur. Quo etiam mediante, Bruno Treverensis episcopus et Wigbertus comes eo pacto dimittuntur, quatinus eximperatorem cum illo pacem facturi conveniant, et quid de reliquis ipse precipiat relaturi redeant. At Iesus, qui semper prope est se invocantibus et his iuxta, qui tribulato sunt corde, repente super eosdem sibi rebelles Welefonem ducem Noricum quasi gladium de vagina sua eduxit; qui tercia superveniens die manu valida clusas obstructas effregit.

Interea eregi Heinrico patris legati de Leodio missi presentantur, litteras tam sibi quam principibus regni deferentes, quarum exemplar hic inseri non absurdum duximus, ob comprobandam scilicet eiusdem viri multimodam tergiversationem, qua se toto vitae suae tempore cunctis sibi resistentibus ficta subiectione eatenus fecisset superiorem:

Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus episcopis, ducibus, marchionibus, comitibus caeterisque regni principibus gratiam et dilectionem, dignantibus eam recipere. Conquerimur Deo omnipotenti et dominae sanctae Mariae et beato Petro principi Apostolorum patrono nostro et vobis principibus omnibus, quod iniuste et inhumane et crudeliter, confisi in illa fide, de qua dubitare non debueramus, tractati sumus et tam honore regni quam prediis et omnibus, quae habebamus contra divinum et humanum ius ad infamiam et improperium regni ita exspoliati sumus, ut nichil penitus preter solam vitam nobis relictum sit. Ubi cum ferme omnes essetis, magna pars vestri visa est dolere et tristari; sed proh dolor! nichil vobis vestra contulit tristicia, quin de nobis sibi satisfaceret voluntas inimicorum nostrorum odiosa. Et quia cum consilio et rogatu filii nostri fide et securitate vitae et honoris nostri ab eo primum accepta fiducialiter et desideranter Mogontiam in presentiam legati Romani et principum tenderemus, ut eorum dispositione ageremus tum de statu aecclesiae et honore regni, quam de salute animae nostrae, ipse non est veritus in hac voluntate et obedientia nos contra datam

1106. *fidem capere et usque ad articulum mortis ferme ducere: non ausi sumus ita nos illi credere, ut iniuriis et contumeliis nos pro voluntate sua, sicut prius, valeat tractare. Quapropter multum rogamus vos et obnixe precamur, ut pro timore Dei et honore regni et honestate vestra dignemini studere, quomodo de iniuria in manibus vestris nobis illata per vos possimus recuperare iusticiam. Nos quoque pro consilio vestro et aliorum, qui nos odio non habent religiosorumque virorum parati sumus, tam filio nostro, si in aliquo eum offendimus, quam alicui in regno libenter emendare. Preterea sicut domno Papae in presentia legati sui et vestra obedire parati fuimus, ita et nunc parati sumus, ei omnem debitam reverentiam et obedientiam sincero corde et devotione presentialiter exhibere et tam consilio vestro quam spiritalis patris nostri Hugonis Cloniacensis abbatis aliorumque religiosorum virorum de statu aecclesiae et honore regni, quantum in nobis est, disponere. Cum igitur ad haec omnia parati simus, rogamus vos et obnixe precamur, quatinus pro Deo et honore regni et vestro instanter moneatis filium nostrum, cum secundum prefatam sententiam nulla ei adversum nos residua sit occasio amodo desistat nos et fideles nostros persequi et quiete et pacifice vivere permittat, ut supradicta integre cum tranquillitate perficiantur. Quod si noluerit, rogamus vos per auctoritatem Romanae aecclesiae, cui nos committimus et honorem regni, ne super nos et super fideles nostros veniatis; quia manifestum est, eum non divinae legis zelo vel Romanae aecclesiae dilectione, sed concupiscentia regni, patre iniuste eo privato, hoc incepisse. Apud quem si interpellatio vestra nullaque alia interventio ad presens prodesse poterit, appellamus Romanum Pontificem et sanctam universalem Romanam sedem et aecclesiam.*

Post lectas coram multitudine tam has quam alias litteras parum verbis, nichil autem sensu vel intentione prioribus dissonantes, filii tamen personae specialiter directas rex Heinricus ex optimatum consilio legationem vicariam patri destinavit, quam tamen prius publice predicari per Magdeburgensem archiepiscopum Heinricum fecit hocque facto suorum animos secum valde roboravit. Erat autem huiusmodi:

Post inveteratam, id est per annos circiter 40, discissionem imperii et exceptis mortibus omnimodis, sacrilegiis, periuriis, rapinis et incendiis, ipsum regnum nostrum non tantum in solitudinem, sed etiam ad apostasiam catholicae fidei sive in ipsum paganismum propemodum redegit, respiciente tandem suam aecclesiam divina clementia, nos eiusdem Christi sponsae filii per spiritum sanctum in unitatem fidei equanimes resipuimus ipsumque incorrigibile scismatum illorum caput, Heinricum scilicet dictum imperatorem nostrum, zelo Dei et Apostolicae fidei obedientia abdicavimus, catholicum

nobis, licet ipsius de semine natum, regem elegimus. Cuius regni princi- 1106.
pium sui finem esse conspiciens etiam ipse tamquam voluntarius, sed, ut iam eius fatentur litterae, nimis invitus, collaudavit, regalia reddidit, filii curam cum regno nostrae fidei lacrimando commisit, de reliquo nullam se regni pompam, sed animae potius suae medelam ulterius affectaturum spopondit. At nunc esse pristinis se reddens tergioversationibus preiudicium se passum per orbem terrarum conqueritur; Gallorum, Anglorum, Danorum ceterarumque finitimarum gentium gladios cordibus nostris infigere meditatur, super illatis etiam iniuriis recuperari sibi iusticiam precatur, consiliis se quoque nostris amodo promptius obedire pollicetur; re autem vera solitis argumentis castra haec Domini dispergere, Christi exercitum exarmare conatur et, ut in propatulo est, vineam Domini, quae iam sero florescere coepit, tam per se singularem utique ferum denuo depascere, quam per vulpes illos nimirum qui sibi adherent pestilentes homines demoliri ac per sacrilegia sacerdotum Belial anathemati recidivo reddere, immo, quod dictu nefas est, Christum iam iterum in aecclesia sua resurgentem in omnium cordibus crucifigere meditatur. Quapropter placet tam regi quam universis regni principibus, immo cuncto exercitui orthodoxo, quo senior idem, ne ulla sibi pateat adversum nos iusta querela, quacumque elegerit securitate, quacumque maluerit statione, coram presenti senatu simul et populo causam suam agat, iusticiam suscipiat, iustitiam et reddat, quatinus ab ortu scismatis omnibus seditionum causis, acsi nil inde iam fuerit diffinitum, undique discussis, tam filio quam patri sua iusticia respondeat, aecclesiae vero regnique status, non ut ipse more suo proponit post longas inducias, sed impresentiarum, his controversiis diremptis, vacillare desinat[1].

---

1) Paulo post cum Heinricus V esset Aquisgrani cum exercitu, „contigit imperatorem Leodio egrotasse; et perductus usque ad mortem, Kalendis augusti (immo VII. id. aug.) diem ultimum clausit". — „Rex vero statim convocavit ad se principes regni et querit ab eis consilium, quid de patris exequiis esset facturus. Erat enim humatus, sicut regem decebat, si aput Deum meruisset, apud sanctum Lantbertum Leodio —. Tunc principes regni sibi dederunt consilium, ut praeciperet eum effodi, ne esset in eadem sententia, qua pater, si ullas sibi faceret exequias, et in aedem non consecratam illum poneret et Romam nuncios mitteret, et ab Apostolico banni solutionem, si fieri posset, sibi impetraret. Sicque factum est". — „Post haec placuit regi, ut patrem suum Spiram deferret" —, „cumque 3. non. sept. illuc allatus esset, solito more defunctorum exequiis honorifice a clero et populo suscipitur et in basilicam sanctae Mariae, quam summo studio construxerat, portabatur. Idcirco episcopus interdixit ullum divinum ibi celebrare officium, donec purgarentur ab hoc facto. Et sic extra monasterium fecit corpus statui in capella nondum consecrata". Ann. Hildesh. l. c.

1106. *Donizo.*

Optabant omnes, ut pergeret ipse per orbem
Corripiens, solvens, medicans contagia, sordes.
Tale videns tempus Pascalis Papa verendus
Exiit a Roma; quem plebs satis omnis honorat.
Longobardiam devenit ad hanc comitissam,
Cui venerare patrem iugiter mos extitit alte.
Haec est Mathildis, quae gaudens obviat illi,
Laetitia multa Papa suscepit. Habundans
Omnibus ipsa bonis, regni decus est et honoris.
Iuxta tuncque Padum tenuit sinodum memoratus
Papa; suum missum direxit natus ad ipsum
Defuncti regis, quaerens ut ius sibi regni
Concedat; sedi sanctae cupit ipse fidelis
Esse velut matri, subiici sibi vult quasi patri.
Regis legati pater almus verba beavit.
His aderat dictis cum multis alta Mathildis,
Quae laudans regis pia missi verba petentis
Responsum patris cum cunctis magnificavit.

Ekkehardus. Post haec ebdomada quarta mensis Octobris habitum est concilium generale in provincia Longobardia super ripam Padi fluminis, loco, qui Warstallis nuncupatur, ubi presidente vere per omnia Apostolico viro Paschali II[o] coram multitudine maxima clericorum necnon et laicorum, qui de diversorum regnorum aecclesiis convenerant, presentibus etiam legatis domni Heinrici regis, multa sunt, prout canonica dictabat equitas, de inimici zizaniis evulsa, multa de structuris super harenam positis destructa, plura quoque pistici seminis plantaria profundius plantata simul et rigata, nonnulla etiam tutissimae munitionis per aecclesias propugnacula sunt edificata. Nam cum eadem dominica,
Oct. 20. quae erat 12 Kal. Novembr., Iuvavensibus Chuonradum, Tridentinis Gebehardum presules consecrasset, enarrare longum est, quam indefesse prudens et fidelis ille summi patrisfamilias dispensator conservos suos verbi Dei tritico lautissime cotidie reficeret, pseudoepiscopos deponeret, catholicos constitueret, archiepiscopis pallia, monasteriis privilegia concesserit, presentes ovium Christi pastores mellifluis alloquiis, absentes paternis commonitoriorum litteris instruxerit, quaedam olim abscisa membra aecclesiae iterum incorporaverit, quaedam etiam, quae insanabilia videbantur, anathematis abscisione truncaverit. Super ordinationibus autem temporibus scismatis factis, unde permaximae ventilabantur que-

stiones, decretum discretione maternorum viscerum artificiose medicatum in haec verba promulgavit[1]. 1106.

Per multos iam annos Teutonici regni latitudo ab Apostolicae sedis[2] *unitate divisa est. In quo nimirum scismate tantum periculum factum est, ut, quod cum dolore dicimus*[3], *vix pauci sacerdotes aut clerici catholici*[4] *in tanta terrarum latitudine reperiantur. Tot igitur filiis in hac strage iacentibus, christianae pacis necessitas exigit, ut super hos*[5] *materna aecclesiae viscera*[6] *aperiantur. Patrum itaque nostrorum*[7] *exemplis*[8] *et scriptis instructi*[9], *qui diversis temporibus*[10] *Novatianos*[11], *Donatistas et alios haereticos*[12] *in suis ordinibus susceperunt, prefati regni episcopos in scismate ordinatos, nisi aut invasores aut symoniaci aut criminosi sint probati*[13], *in officio episcopali suscipimus. Id ipsum de clericis cuiuscumque ordinis constituimus, quos vita scientiaque commendat.*

Registrum Paschalis II. Aliud quoque concilium idem domnus Papa Paschalis celebravit, intra Lombardiam apud villam frequentissimam Guardastallum, anno dominicae incarnationis MCVI. XI. Kalendas Novembris cum episcopis diversarum provinciarum, sive ultra, sive citra montes.

In hoc concilio constitutum est, ut Aemilia tota cum suis urbibus, id est Placentia, Parma, Regio, Mutina, Bononia numquam ulterius Ravennati metropoli subiacerent. Haec enim metropolis per annos iam paene centum contra sedem apostolicam erexerat se, nec solum eius praedia usurpaverat, sed ipsam aliquando Romanam invasit ecclesiam Guibertus eiusdem metropolis incubator.

Circa solutionem vero concilii lecta sunt de reconciliandis, qui extra ecclesiam catholicam ordinati sunt, sanctorum patrum capitula, Augustini ex epistola ad Bonifacium, Leonis primi ex epistola ad episcopos[14] Mauritanos, Carthaginensis concilii IV capitulum tertium, cuius initium est: Placuit, ut literae mittantur ad fratres et coepiscopos nostros et maxime ad sedem Apostolicam[15].

---

1) Idem capitulum ex registro Paschalis II altera vita praebet, ubi his incipit verbis: „Nonum vero in haec verba capitulum institutum est: Per multos etc.“

2) MGL. (II, b. 180.) ab aecclesiae. 3) MGL. *dicamus*.

4) MGL. *vix pauci episcopi aut catholici clerici*. 5) Ita codd. Riccardianus et Corsinius; MGL. *hoc*. 6) MGL. *visc. misericordiae ap.*

7) MGL. *sanctorum patrum*. 8) MGL. om. 9) MGL. *instructi scripturis*.

10) *Div. temp.* MGL. om. 11) MGL. *Nov. et D.* 12) MGL. *et al. h.* om. 13) MGL. *comprobentur*. 14) Codex Riccardianus, qui R audiat, et c. Corsinius, qui c, hanc vocem addunt. 15) Iam sequitur *capitulum nonum*, superiori loco allatum.

1106. *Iamdiu*[1] *a pravis hominibus tam clericis quam laicis catholica est ecclesia conculcata; unde plura temporibus nostris schismata et haereses emerserunt. Nunc autem per Dei gratiam huius nequitiae deficientibus auctoribus, in ingenuam libertatem resurgit ecclesia. Unde providendum est, ut horum schismatum causae penitus abscidantur. Patrum ergo nostrorum constitutionibus consentientes, ecclesiarum investituras a Laicis fieri omni modo prohibemus. Si quis autem decreti huius temerator exstiterit, tamquam maternae iniuriae reus, clericus quidem ab eiusdem dignitatis consortio repellatur, laicus vero ab ecclesiae liminibus arceatur.*

Nullus[2] *abbas, nullus archipresbyter, nullus praepositus ecclesiae audeat possessiones ecclesiae suae vendere, commutare, locare vel in feudum dare sine communi fratrum consensu, vel episcopi propriae civitatis; alioquin ordinis sui periculum patiatur.*

1107.

Ekkehardus. Rex Heinricus natalem Domini Ratisponae celebravit, presentibus scilicet legatis domni Apostolici Paschalis, cuius adventum (ipse) iam aliquandiu apud Augustam Alemanniae metropolin caeterasque superiores partes prestolatus fuerat. Ille vero suorum consiliis quasi proterviam Teutonicorum declinans, maxime propter seditiosum quendam tumultum, qui sibi Veronae hospitanti dudum occurrerat, insuper suggerentibus quibusdam, *quod non facile gens nostra decretum illud recipiat, quod quamlibet aecclesiasticam investituram laicis a manibus (accipi) vetat,* necnon et *animosum cor regis adolescentis, quod nondum per omnia dominico iugo sit habile* — haec, inquam, multaque id genus vir Dei percepta considerans et necdum sibi ostium Germanicis in partibus apertum esse cum gemitu pronuncians profectionem suam cum Hispaniarum legatis per Burgundiam ad Gallias convertit et natalis dominici gaudium sua presentia Cluniacensibus multum ampliavit. Inde secedens ab universis finium illarum aecclesiis ut vere Christi discipulus et Apostolorum vicarius ingenti honore suscipitur digna reverentia tractatur, non aliter quam legifer de caelo missus auditur. Sic itaque per menses aliquot, ut fidelis dispensator et prudens, cotidianam sollicitudinem omnium aecclesiarum gerens tandem circa ascensionem Domini concilium non modicum apud Trecas habuit, ubi inter multa, quae pro tempore et necessitate corrigenda correxit, sententiam de libera pasto-

1) RAc. inscriptionem praemittunt: *aliud capitulum.*
2) RAc. inscr. praemittunt. *aliud capitulum.*

rum electione et de coherecnda laicorum in aecclesiasticas dignitates 1107.
presumptione iuxta predecessorum suorum decreta promulgavit. At rex Heinricus peragratis Saxoniae finibus, post paschale festum Mogontiac actum eidem se concilio vicinum, non tamen presentem, cum nonnullis episcopis et optimatibus exhibuit; cum quibus etiam inito consilio legatos honorabiles ad Apostolicum transmisit, per quos tam ipsi quam universae synodo potestatem constituendorum episcoporum privilegiis Apostolicis Karolo imperatori concessam notificarent. Super qua questione quia in alieno regno quicquam diffiniri, utpote Romano iam incipiens potiri sceptro, Heinricus non patitur, induciae sibi totum sequentis anni spacium Romam veniendi et eandem causam generali concilio ventilandi conceduntur[1]. Tunc etiam nonnullos nostrates episcopos eo, quod eidem concilio non intererant, officii suspensione domnus Papa multavit, quos tamen non multo post satis facientes clementer absolvit[2]. Rursum *necdum humilitatem, quam quesivit Germanicis in cordibus invenire se* satis conquestus, nos nequaquam, ut proposuerat, visitare, sed finibus Italicis se comitatumque suum disponit referre. Quo licet morose perveniens tantis Romani tam cleri quam populi tripudiis suscipiebatur, acsi de mortuis redivivus crederetur.

Sugerius, Ludovici Gr. vita[3]. Venit itaque Cluniacum, a Cluniaco *Febr. 4.*
ad Charitatem, ubi celeberrimo archiepiscoporum et episcoporum et mo- *Mart. 9.*
nastici ordinis conuentu eidem nobili monasterio sacram dedicationis imposuit; adfuerunt et nobiliores regni proceres, inter quos et dapifer regis Franciae, nobilis comes de Rupe forti, domino Papae missus occurrit, ut ei tanquam patri spirituali per totum regnum eius beneplacito deseruiret. Cui consecrationi et n o s i p s i i n t e r f u i m u s et contra dominum episcopum Parisiensem Galonem, multis querimoniis ecclesiam beati Dionysii agitantem, in conspectu domini Papae viriliter stando aperta ratione et canonico iudicio satisfecimus. Cumque Turonis apud sanctum
Martinum, ut mos est Romanis, frigium ferens, Lotare Hierusalem cele- *Mart. 24.*
brasset, ad venerabilem beati Dionysii locum, tanquam ad propriam beati
Petri sedem beneuolus et deuotus deuenit. Qui gloriose et satis episco- *Apr. 30.*
paliter receptus, — sanctorum pignoribus humilissime prostratus, lachry-

---

1) Ann. Hildesh. ad h. a.: „Rex Heinricus obviam Papae Radisponam venit, set, Papa non veniente, ibidem natalem Domini celebravit; pascha vero Mogonciae caelebravit, indeque obviam Papae in confinio Lotharingiae et Franciae; per triduumque legatis invicem missis, infecto, pro quo venerant, negocio discesserunt; et rex Mettis in pentecoste fuit". 2) Cf. Jaffé, pg. 494.

3) Bouquet, recueil. XII. 19.

1107. mas conpunctionis offerebat, holocaustum se ipsum Domino et sanctis eius toto animo inferebat, et ut de vestimentis episcopalibus beati Dionysii sanguine madefactis ad patrocinandum aliqua ei daretur portiuncula, suppliciter exorauit. *Ne displiceat*, inquiens, *si de vestimentis eius nobis vel parum reddideritis, qui eum vobis apostolatu Galliae insignitum absque murmure destinauimus*. Occurrunt itaque ei ibidem rex Philippus et dominus Ludouicus filius eius, gratanter et votiue amore Dei maiestatem regiam pedibus eius incuruantes, quemadmodum consueuerunt ad sepulchrum piscatoris Petri reges submisso diademate inclinari. Quos dominus Papa manu erigens, tanquam deuotissimos Apostolorum filios ante se residere fecit. Cum quibus de statu ecclesiae ut sapiens sapienter agens, familiariter contulit eosque blande demulcens, *beato Petro sibique eius vicario* supplicat *opem ferre, ecclesiam manutenere et sicut antecessorum regum Francorum Caroli magni et aliorum mos inolevit, tyrannis et ecclesiae hostibus et potissimum Henrico imperatori audacter resistere*. Qui amicitiae, auxilii et consilii dextras dederunt, regnum exposuerunt, et qui cum eo, Catalaunum imperatoris legatis
Mai. occurrere festinanti, archiepiscopos et episcopos et abbatem s. Dionysii Adam, cum quo et nos fuimus, coniunxerunt. Ubi cum dominus Papa aliquantisper demoraretur, ex condicto ipsi imperatoris Henrici legati non humiles, sed rigidi et contumaces, cum apud sanctum Memmium hospitia suscepissent, relicto inibi cancellario Alberto, cuius oris et cordis vnanimitate ipse imperator agebat, ceteri ad curiam multo agmine, multo fastu, summe phalerati deuenerunt. Hi siquidem erant archiepiscopus Treverensis, episcopus Alverstatensis, episcopus Monasteriensis, comites quamplures et, cui gladius vbique praeferebatur, dux Welfo, vir corpulentus et tota superficie longi et lati admirabilis et clamosus; qui tumultuantes magis ad terrendum, quam ad ratiocinandum missi viderentur. Singulariter et solus Treuerensis archiepiscopus, vir elegans et iocundus, eloquentiae et sapientiae copiosus, Gallicano cothurno exercitatus, facete perorauit, *domino Papae et curiae salutem et seruitium ex parte domini imperatoris* deferens *saluo iure regni*. Et prosequens de mandatis: *Talis est*, inquit, *domini nostri imperatoris, pro qua mittimur, causa: Temporibus antecessorum vestrorum sanctorum Apostolicorum virorum, magni Gregorii et aliorum, hoc ad ius imperii pertinere dignoscitur, ut in episcoporum electione hic ordo seruetur: antequam electio in palam proferatur, ad aures domini imperatoris perferre, et, si persona placeat, assensum ab eo ante factam electionem assumere; deinde in conuentu secundum canones petitione populi, electione cleri, assensu honoratiorum praeferre, consecratum libere nec*

symoniace ad dominum imperatorem pro regalibus, ut annulo et virga inuestiatur, redire, fidelitatem et hominium facere. Nec mirum; etenim ciuitates eum et castella, marchias, telonea et quaeque imperatoriae dignitatis nullo modo aliter debere occupare. Si haec dominus Papa sustineat, prospere et bona pace regnum et ecclesiam ad honorem Dei inhaerere. Super his igitur dominus Papa consulte oratoris episcopi Placentini voce respondit: *Ecclesiam pretioso Iesu Christi sanguine redemptam et liberam constitutam nullo modo iterato ancillari oportere. Si ecclesia eo inconsulto praelatum eligere non possit, cassata Christi morte ei seruiliter subiacere; si virga et annulo investiatur, cum ad altaria eiusmodi pertineant, contra Deum ipsum vsurpare; si sacratas Dominico corpori et sanguini manus laici manibus gladio sanguinolentis obligando supponant, ordini suo et sacrae vnctioni derogare.* Cumque haec et his similia ceruicosi audissent legati, Teutonico impetu frendentes tumultuabant et, si tuto auderent, conuitia eructuarent, iniurias inferrent. *Non hic*, inquiunt, *sed Romae gladiis determinabitur querela!* Verum Papa quamplures viros approbatos et peritos ad cancellarium misit, qui cum super his composite et placide conuenirent et audirentur et audirent et ad pacem regni eum operam dare obnixe exorarent. Quibus recedentibus dominus Papa Trecas venit, *c. mai.* 23. diu submonitum vniuersale concilium honorifice celebrauit[1] et cum amore Francorum, quia multum seruierant et timore et odio Teutonicorum, ad sancti Petri sedem prospere remeauit.

1107.

1108.

Annales Beneventani. Paschalis Papa venit Beneventum et, facto synodo mense Octobris, consecravit Landulphum 6. Idus Novembres. *Oct.* *Nov.* 8.

Petrus Casinensis[2]. Mense itaque Octobrio adveniente, idem Apostolicus ad hunc locum adveniens sociato sibi nostro abbate synodum celebraturus Beneventum perrexit. In qua videlicet vestigia praedecessorum suorum secutus constituit, ut quicumque investituram ecclesiae

1) Ex cuius concilii decretis duos afferimus canones ex MGL. II, b. 181.:

1. cap. *Si quis aecclesiae aut ecclesiasticae dignitatis ab aliqua laica persona investituram susceperit, et ipse et qui manum ei imposuerit deponantur et communione priventur.*

2. cap. *De uxoratis et concubinatis presbyteris id statuimus, ut penitus ab altaris ministerio sequestrentur et aecclesiasticis rebus depriventur.* — Huic capitulo Annalista Saxo (MGs. VI. 745.) addit: — *et de choro segregentur. Precipiendo mandamus, quod si nec tunc cessaverint, procul a liminibus eclesie arceantur, nec ipsa laica communione fruantur. Idem quoque de diaconibus statuimus.*

2) L. IV. c. 33. MGs. VII. 777.

1108. vel ecclesiasticam dignitatem de manu laici acceperit et dans et accipiens communione privetur. Vestimenta vero saecularia et pretiosa clericis reprehendit et talibus uti interdixit. Cum autem Capuam devenisset, rogatus ab eodem abbate ecclesiam sancti Benedicti, quam Desiderius abbas intra eandem civitatem renovaverat, sollemniter dedicavit; in qua etiam de vestimentis sanctissimi patris Benedicti recondidit; sicque ad hoc monasterium veniens, Romam reversus est.

1109.

Chron. Sublac.[1] In anno quadragesimo primo ordinationis suae (Iohannis abbatis) Papam tunc Paschalem rogavit, ut ad coenobium sancti Benedicti veniret et suis eum beneficiis cumularet. Venit itaque et susceptus, ut Apostolicum decebat, honoro, in capitulo sedebat cum fratribus et promisit locum diligere et exaltare. Ibique missarum solemni-
Aug. 22. tato peracta, scilicet octavarum die genetricis Domini nostri Iesu Christi,
Aug. 23. ibi pernoctavit. Altera vero die venit ad obsidionem castrorum Effidis et Pontiae cum Romanis, Campanis et cum abbatiae hominibus: et ex-
Aug. 21. pugnaverunt castrum die illa et altera. Tertia autem die habitatores Pontiae succenderunt totam terram suam praeter palatium, ubi Ildemundus cum coniuge et filiis manebat[2] .... quia resistere se non posse vidit, supradictos Ildemundum in turre illa, eo quod abbas cum hominibus abbatiae et Campaniae desuper expugnabat eos cum balistis et fundibulariis et machinis et reliquo genere armorum. Tandem nutu Dei victi sunt et consternati superbia sua. Interea demum securitate accepta dedit turrim in manibus domini abbatis Iohannis et hominum et firmavit sacramento, quod Effidem cum duabus turribus ei traderet, si ipse abbas sibi et quatuor filiis suis beneficia cum fidelitate ipsorum donaret. Fecit hoc abbas, tamen cum consensu Papae praesentis. Altera autem die dedit in potestatem abbatis castrum Effidis, sicut promiserat, cum turribus suis. Abbati vero in potestate tradidit Papa et retinuit sibi Pontiam, quae olim fuerat a monasterio acquisita, donante domino Nicolao Papa secundo sub pretio centum librarum; tamen dedit pro eo Papa quinquaginta libras. Post haec Papa reversus est ad monasterium et altera die dedicavit in specu altare in honorem sancti Benedicti et
Aug. 28. sancti Mauri V Kalendas Septembris. Hoc facto Papa ivit Sabinam. Tunc abbas adiit eum, rogans dari monasterio castrum Effidis sub pre-

1) Muratori, RIs. XXIV. 939. 2) Hic in Mur. cod. lacuna est.

tium centum librarum. Itaque Paschalis Papa dedit castrum in potestate domini abbatis et centum libras accepit, VII Idus Septembris[1]. 1109. Sept. 7.

Annales Hildesheimenses. Archiepiscopus Coloniae Fridericus, Bruno Treverensis, cancellarius Adelbertus, comes Herimannus de Winceburch aliique principes satis clari Romam cum pompa non parva vadunt, inter domnum Apostolicum et regem concordiam facturi. Domnus Apostolicus omni paternitate, omni mansuetudine eum se excepturum spondet, si ipse se ut regem catholicum, ut aecclesiae filium et defensorem, ut iusticiae amatorem sanctae Romanae sedi exhiberet.

Donizo.

— Pontifices magnos comites direxit et altos
Magnificam Romam, pro regni quippe corona.
Filius esse Petri si vult rex atque fidelis,
Papa, *dabo Romam,* respondit, *eique coronam.*
Dum redeunt isti seu perrexere, Mathildis
Ipos suscepit, dedit illis plurima; laeti
Ad iuvenem regem postremum qui rediere.

1110.

Annalista Saxo. Sinodus gloriosa Non. Marcii[2] in Lateranensi ecclesia presidente domno papa Paschali celebratur, presentibus plurimis abbatibus, episcopis, ubi omnium communi consensu haec capitula edita sunt:

Apostolorum canonibus statutum est, ut omnium negotiorum ecclesiasticorum curam episcopus habeat, et ea velut Deo contemplante dispenset. Item in Anthioceno concilio statutum est, ut que sunt ecclesie, sub omni sollicitudine et conscientia bona et fide, que in Deum est, conserventur; que etiam dispensanda sunt, iudicio et potestate pontificis dispensentur, cui commissus est populus, et anime, que infra ecclesiam sunt, congregantur. Item

1) Murat. Antt. It. I. 619. ex registro Paschalis II. (ap. Cencium): „Septimo autem idus septembris quum (Paschalis) esset in territorio Sabinensi iuxta castellum Taranum, commisit eadem oppida Pontiae et Effidis Iohanni Subiacensi abbati". — „Testes affuerunt Cintius Sabinensis episcopus, Leo Vellitrinus ..... Tiburtinus, Anastasius cardinalis tit. Pammachii; Iohannes de diaconia Cosmedin. Berardus de Pisciola, Rainaldus Sinebaldi, Octavianus, Oddo filius Iohannis de Oddone, Petrus de Rofrido, Rofridus de Ceperano et alii plures; Romanus Aibo, Romanus Scotta, Huguizon filius Petri de Leone, Cintius Iohannis de Crescentio". Quo in documenti fragmento qui cardinalibus succedunt, nobiles Romani sunt partim urbani partim suburbani. 2) Chronicon Senonense s. Petri vivi (ap. Harduin, VI. 2. 1895.): *III. nonas mart.*

1110. *Stephanus martir scribit: Laici quamvis religiosi sint, nulli tamen de ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi legitur unquam attributa facultas, neque deinceps fieri permittimus, sed omnino interdicendo prohibemus. Si quis ergo principum vel aliorum laicorum dispositionem vel donationem rerum sive possessionum ecclesiasticarum sibi vindicaverit, ut sacrilegus iudicetur. Clerici vero sive monachi, qui eas per illorum potestatem susceperint, excommunicationi subiiciantur. Quicumque res naufragorum diripiunt, ut raptores et fratrum necatores ab ecclesia excludantur. Illud etiam repetitum et confirmatum est, quod in Trecensi concilio de investituris confirmatum est, quod ita se habet: ,,Constitutiones patrum sequentes" et cetera.*

Mart. 5. *Annales Hildesheimenses.* Non. Martii synodus gloriosa in Lateranensi aecclesia praesidente domno Papa Paschali celebratur. Praedicti legati Leodium ad regem veniunt, responsum Papae referentes. Expeditio in Italiam ab universis occidentis principibus traiecti collaudatur. *c. aug. 15.* Circa assumptionem sanctae Mariae rex regio apparatu Italiam ingreditur. Omnes civitates munitae, omnia castella regi subduntur.

Ekkehardus. In epiphania Domini Ratisponae Heinricus colloquium cum principibus faciens, animi sui propositum eis aperuit, scilicet: *Quod Transalpinis partibus se exhibere vellet, quatinus et benedictionem imperialem a summo Pontifice Romana, quae caput mundi est, in urbe perciperet et latas Italiae provincias in societatem regni Germanici fraterna pace et iusticiis a legibus antiquis componeret; insuper ad omnia, quae defensio posceret aecclesiastica, ad nutum patris Apostolici se promptum demonstraret.* Arrectis animis omnium ad votum pie providi consulis et indubitati iam patriae amatoris vir esse non crederetur, si quis a tam virilis negocii consortio se subtrahere conaretur[1]. Itaque sacramento nimis voluntario confirmatis in id ipsum, qui aderant, rex alacer de huiusmodi expeditione per singulas Germaniae provincias instanter tractare non cessat; et licet terrente quorundam animos ortu cometae sideris infausti

---

1) Codex Udalrici n. 255. litteras Heinrici invitatorias Ottoni Bambergensi missas servavit, quibus Heinricus ,,imperator augustus" refert: *,,Roma nostri nuntii rediere et Dei gratia ex parte maxima nobis laeta ac prospera retulere. Mandant enim nobis nostri fideles, quod tempus habemus acceptabile, ut Romanae sedi (!) et reipublicae consulamus. Quapropter necessario nostros principes convocamus, ut inde, sicuti iustum est, eorum consilium et auxilium habeamus".* Deinde: *,,Confidenter igitur et intime tuam rogamus dilectionem, ut die Veneris post proximum festum sanctae Mariae* (quod si secundum ann. Hild. assumptio 15. aug. est, dies veneris subsequens erat aug. 18.) *venias ad nos Spiram, et ibi super his tui et aliorum nostrorum principum consilio ad Dei honorem et regni et christianae pacis statum tractabimus".*

per sex fere mensium inducias, regias munificus liberalitate datis ubi- 1110.
que inestimabilis pecuniae stipendiis, circa Augustum moveri undique exercitum imperat, aliis secum per montem Iovis, aliis per vallem Tridentinam Alpes transcendentibus[1]. Providerat autem rex, nulli a seculo regum in omni providentia secundus, sciens Romanam rem publicam olim non tantum armis, quantum sapientia gubernari consuetam, se non solum armatis sed etiam litteratis viris necessario muniri, paratis scilicet ad rationem omni poscenti reddendam[2].

Petrus Casinensis. Eo etiam tempore iam dictus Paschalis Papa secundus Urbem egrediens, ad has partes devenit et ducem ac principem *Iun. iul.*
omnesque comites Apuliae Calabriae ac principatus advocans, accepit securitatem ab eis, quatinus illum adiuvarent contra Heinricum imperatorem, si necessitas sibi incumberet et ad hoc provocati fuissent. His ita peractis, Romam rediit et omnes proceres Romanorum simili sacramento constrinxit. Heinricus interea imperator immensum valde exercitum congregans intravit Italiam, praedecessorum suorum antiquorum videlicet imperatorum dignitates et iura et imperii coronam ab eodem Pontifice Romae accipere cupiens sicque cursum suum cotidie accelerabat.

Donizo.

— Sola Mathildis erat, quae regem semper habebat
Exosum multum certaminibusque repulsum.
Arcibus in claris stabat tunc ipsa ducatrix.
Ultramontani proceres multi quoque clari
Ad quam venere, miraturi mulierem,
Pace laborabat pro cuius rexque flagrabat.

---

1) Ann. Disibodenbergenses l. c.: ,,In cuius exercitu erant triginta milia armatorum militum, excepta servorum sequentiumque multitudine". — Otto Frising. chron. VII. 14.: ,,Iuxta Padum militem recensuit. In comitatu eius triginta milia equitum electorum, exceptis his qui ex Italia ad eum confluxerant, tantumque castrorum ambitum, qui adhuc superstites sunt, fuisse tradunt, ut visu vix penetrari potuisset".

2) Patrem imitatus Henricus est, qui in itineribus Romanis et ipse iureconsultorum praesidio usus erat. Cf. Sudendorf, registrum I. n. 13. 14. Praeterea virum celebrem, David Angium secum duxit tanquam rerum, quae gesturus erat, scriptorem. Ita enim pergit loco superiori Ekkehardus: ,,Inter quos claruit quidam Scotigena nomine David, quem scolas Wirciburc regentem pro morum probitate rex sibi capellanum assumpsit. Hic itaque iussus a rege totam huius expeditionis seriem rerumque in illa gestarum stilo tam facili, qui pene nichil a communi loquela differat, tribus libris digessit". Et hoc quidem maxime auctore Ekkehardus in enarranda expeditione utitur.

1110. Usque Tari ripam venit rex pace petita.
Tunc valide docta linquens comitissa Canossam,
Forte vel excelsum pervenit Bibianellum.
Regis cum missis magnis ibi plurima dixit,
Et de pace loquens, de regis honore suoque
Utraque pars tandem pacem laudavit eandem;
Sed contra Petrum non promisit fore secum.

1111.

Ekkehardus. Postquam rex Heinricus, rebus prospere per Longobardiam atque Tusciam dispositis, apud Florentiam Dominicae nativitatis gaudia cum ingenti suorum tripudio et mirando ac eatenus illius patriae civibus nunquam viso decore et honore percelebravit, moto inde versus Ariciam exercitu, illoque perveniens a clericis benivole, a civibus subdole recipitur; quorum etiam insolentiam satis habundeque perdomuit, scilicet civitate illorum cum turribus, quas ad repugnandum regis preparaverant, funditus eversa; aecclesiae tamen omni sua iusticia, quam idem cives violenter abstulerant, iuxta clericorum petitionem re-
Ian. stituta. Inde ad Aquam — pendentem progressus, legatos suos dudum ab Aricia missos ab Apostolico boni nuncii baiulos reperit, remissisque aliis nunciis cum Romanorum, qui supplices illic sibi occurrerant, paulatim Sutriam processit. Ibi legati Apostolici cum missis regiis advenientes promptum esse Papam ad consecrationem et omnem regis honorem et voluntatem, si tamen ipse sibimet annueret libertatem aecclesiarum, laicam ab illis prohibens investituram, recipiendo nichilominus ab aecclesiis ducatus, marchias, comitatus, advocatias, monetas, thelonea caeterorumque regalium quae possident summam. Prebuit rex assensum, sed eo pacto, quatinus haec transmutatio firma et autentica ratione, consilio quoque vel concordia totius aecclesiae ac regni principum assensu stabiliretur; quod etiam vix aut nullo modo fieri posse credebatur. Qua conventione facta, dimissis legatis et obsidibus utrimque (missis), rex hilariter ad Urbem properat; domnus (autem) Apostolicus cum omni clero, immo tota Roma se in eius occursum adornat.

Post haec, quae gesta sunt, longissimum est enarrare; utpote quam immensa honorificentia sit receptus et per argenteam portam usque ad mediam rotam antiquo Romanorum instituto deductus ibique lectis publice privilegiis, tumultuantibus in infinitum principibus pre aecclesiarum spoliatione ac per hoc beneficiorum suorum ablatione, quam ingenti periculo, quam varia disceptatione tota dies illa consumpta sit et po-

stremo pater Apostolicus ab episcopis et aliis fidelibus regis sit custoditus usque ad pacatam et aecclesiasticam consecrationem imperatoris, in exemplum patriarchae Iacob dicentis ad angelum: *Non dimittam te, nisi benedixeris michi*[1]. — His ita in Dominica quadragesimae[2] transactis, Romani tota nocte congregati, summo mane impetum undique fecerunt in exercitum regis, adeo ut, commissa aliquandiu pugna, regem per se ipsum necesse esset exercitui succurrere; quod et impigre fecit et usque ad inclinatum iam diem, fortissimi militis et optimi ducis opus agens, Dei gratia suis victoriam, hostibus post multam stragem fugam incussit. 1111. Febr. 12.

Post triduum Roma secedens, domnum Apostolicum secum duxit et eo, quo potuit, honore tenuit, donec compositis, quae res poscebat, per regiones negociis, pacatis omnibus adversariis, instans pascha non longe ab Urbe in castris celebravit; ibique sedatis inter ipsum et Apostolicum, inter regnum et sacerdotium dissensionibus inveteratis, post octavas paschae cum nimio populi Romani, immo totius aecclesiae ac inestimabilis exercitus tripudio ante confessionem sancti Petri augusti nomen et imperium a Christo ipse crismate rite perunctus et sacratus et sub augustissima pompa coronatus, suscepit (sicuti nobis tunc inibi presentes affirmant; quamvis nonnulli longe aliter inde sentiant), dato sibi in presenti per manum Apostolici sub testimonio astantis aecclesiae privilegio investiturae aecclesiasticae, iuxta quod utriusque predecessoribus placuerat et permanere consueverat; cuius inconvulsibilem stabilitatem domnus Papa mox sub anathemate confirmabat. Sic denique ea die gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis, ut ita dicam, est recuperata, dum tam inveterata et eatenus incorrigibilia de regno Christi scismatum ablata sunt scandala. Febr. 16. April. 2.

Nec multo post Heinricus imperatoria munificus liberalitate tam spirituali patri suo Papae, quam singulis eius episcopis cardinalibus clericisque maioribus ac minoribus dona tot tanta et talia dispertivit, ut

---

1) Hic non Ekkehardum, sed David Scotum loqui, Wilhelmus Malmesb. l. c. pg. 478—479. prodit: „Sed iter illud ad Romam — David Scottus Bancornensis episcopus exposuit, magis in regis gratiam, quam historicum deceret, acclinis; denique et inauditam violentiam, quod Apostolicum cepit, quamvis libere custodierit, laudi ducit, ab exemplo, quod Iacob, angelum violenter tenens, benedictionem ab eo extorserit! Praeter haec laborat asserere dictum apostoli: *Nemo militans Deo, implicat se negotiis secularibus*, non adversari cupiditatibus pontificum per laicos investitorum, quia non sit seculare negotium, si clericus laico fecerit hominium. Quae quantum sint frivola, cuiuslibet diiudicabit prudentia. Ego interim, ne bonum virum verbo videar premere, statuo indulgendum, quia non historiam, sed panegyricum scripsit".

2) Immo quinquagesimae.

1111. absentibus omnino incredibile memoratu sit; sicque tam ab Apostolico quam ab omnibus prospera sibi imprecantibus et nimio amoris vinculo eum aliquandiu deducentibus, per Longobardiam ad Alpes indeque ad terras Germanicas feliciter est reversus[1].

Heinricus Dei gratia Romanorum rex consulibus et senatui, populo Romano, maioribus et minoribus gratiam suam cum voluntate[2]. *Divina disponente gratia, postquam regnum patrum nostrorum intravimus, urbem caput et sedem nostri imperii pio affectu visere optavimus et eam more magnorum praedecessorum exaltare, honorare et ditare, ut Dominus fideles, ut pater filios, ut civis concives decrevimus. Huius autem propositum desiderii non voluntas, verum diversa diuque disturbata retardavere regni negotia. Quibus tandem Dei nobis favente clementia sedatis, compositis, subiectis, expediti in Italiam venimus illamque, prae ceteris terris discordem et divisam pro tempore, ad iustitiam et concordiam coegimus. Ad vos ergo properantes et iam diu desideratum incoeptum ad effectum perducere conantes, ut legati nostri iussu vestro laudaverunt nosque invitati sumus, ecclesiae et ab ecclesia vobis et a vobis pro facienda et recipienda iustitia pacifice venimus. Volumus, quatenus idoneos nuntios, vestrae utilitatis providos et nostri honoris devotos, nobis obviam mittatis, quorum consilio et nostrorum unito, ad vos commodi et vobis*[3] *aptius veniamus.*

Annales Romani[4]. Conventiones praeviae, Romae et Sutrii initae. Anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo undecimo, mense februario die nona, indictione quarta, tempore domni Paschalis secundi papae anno eius 12. Henricus Teutonicorum rex cum magno exercitu in Tusciam venit et, missis Romam in porticum sancti Petri nuntiis, cum Petro Leonis et aliis domni Paschalis nuntiis hoc pactum deliberatum est:

Rex scripto refutabit omnem investituram omnium ecclesiarum in manu domni Papae in conspectu cleri et populi in die coronationis suae. Et postquam domnus Papa fecerit de regalibus, sicut in alia charta scriptum est, sacramento firmabit, quod nunquam se de investituris ulterius intromittet

1) Iam rerum singularum integra sequitur narratio.

2) Cod. Udal. n. 257.

3) Ita Tegnagelius in collect. pg. 347.

4) Ad edendos hos annales, qui consueverunt appellari Pasch. II. vita ab Aragonio scripta, adhibuimus 1) codicem Vaticanum 1984 (*V*); 2) codicem Cencii Riccardianum (Florentinum) 228 (*R*); codicem Cencii sancti Angeli, archivi Vaticani primum (*A*); 4) Cencii codicem archivi Vaticani alterum (*a*); 5) codicem Romanum bibliothecae Corsiniae 819 (*c*). Praeterea usi sumus codice Udalrici et, duce Pertzio MGL. II. 65 sqq., codicibus Cottoniano Faustina B. VI. et Vindobonensi Ic. 105.

et dimittet ecclesias liberas cum oblationibus et possessionibus, quae ad regnum manifeste non pertinebant, et absolvet populos a iuramentis, quae contra episcopos facta sunt. Patrimonia et possessiones beati Petri restituet et concedet, sicut a Carolo, Lodoico, Heinrico et aliis imperatoribus factum est, et tenere adiuvabit secundum suum posse. Non erit in facto aut consilio, ut domnus Papa perdat papatum Romanum, vel vitam, vel membra, vel capiatur mala captione, aut per se, aut per submissam personam; nec ipse, nec fideles ipsius, qui pro ipso securitatem ei fecerint, id est Petrus Leonis cum filiis suis, quorum bona dampnum studiose non patiantur, vel alii, quos regi significaverit; et si quis ei vel eis fecerit, rex eos fideliter adiuvabit. Pro huius securitatis observatione mediatores dabit rex domno Papae principes, quos petierit, id est Fridericum filium sororis suae, marchionem Engilbertum, marchionem Thiebaldum, comitem Hermannum, Fridericum palatinum comitem de Saxonia, Berlingarium de Bavaria, Godefridum comitem, Fridericum Saxonem, Albertum cancellarium, Cononem fratrem Beringarii, Sigebot de Bavaria, Henricum ducem Carinthiae, Bertholdum filium ducis Bertoldi. Qui iurabunt domno Papae securitatem de vita, de membris, de papatu, de captione. Et si rex haec omnia suprascripta non observaverit, ipsi cum honoribus suis ad domnum Papam et ad Romanam ecclesiam se tenebunt. Obsides pro securitate domni Papae dabit rex proxima quinta feria, et secure mittet ad insulam in potestate domni Papae Fridericum ducem nepotem suum, Brunonem Spirensem episcopum Chonradum nepotem comitis Friderici. Obsides, si receperit, reddet in die coronationis suae transito ponte. Et si forte coronatus non fuerit, aut non transierit, similiter reddet apud castellum sancti Angeli. Legatos autem, quos domnus Papa ad eum miserit, in eundo et redeundo securos faciet tam a se, quam a suis; et si eis nescienter iniuria illata fuerit, ad emendandum fideliter adiuvabit. 1111.

Procerum regni iuramentum. *Ego Albertus cancellarius. Ego comes Erimannus. Ego comes Fridericus. Ego comes Godefridus. Ego Folcmarus. Iuro vobis, quia domnus rex ita iurabit proxima quinta feria, et principes iurare faciet et obsides dabit, sicut in conventionis charta scriptum est, et sic observabit domno Papae sine fraude et malo ingenio, si domnus Papa proximo die Dominico sic adimpleverit regi, sicut in alia conventionis chartula scriptum est. Sic me Deus adiuvet. — Cartula alia sic se habet:*

Paschalis Papae promissio. *Si rex adimpleverit domno Papae, sicut in alia conventionis chartula scriptum est, domnus Papa praecipiet episcopis praesentibus in die coronationis suae, ut dimittant regalia regi et regno, quae ad regnum pertinebant tempore Caroli, Lodoici, Heinrici et aliorum praedecessorum eius, et scripto firmabit cum anathemate aucto-*

1111. *ritate sua et iustitia, ne quis eorum, vel praesentium, vel absentium, vel successores eorum intromittant se vel invadant eadem regalia, id est civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, teloneum, mercatum, advocatias regni, iura centurionum et curtes, quae manifeste regni erant, cum pertinentiis suis, militiam et castra regni. Nec ipse regem et regnum super his ulterius inquietabit et privilegio sub anathemate confirmabit, ne posteri sui inquietare praesumant. Regem benigne et honorifice suscipiet, et more praedecessorum ipsius catholicorum scienter nihilo[1] subtracto coronabit, et ad tenendum regnum officii sui auxilio adiuvabit.*

Si domnus Papa hoc regi non adimpleverit, ego Petrus Leonis cum tota potentia mea tenebo me ad domnum regem. Obsides autem, nisi effugerint, reddemus altero die post coronationem regis. Si per Papam remanserit, ut non coronetur, similiter reddemus. Die Dominico, cum rex ad processionem receptus fuerit, obsides dabo aut per me, aut per nuntium meum, Gratianum filium meum, et filium Uguccionis[2] filii mei, vel filium sororis meae, si eum habere potuero, nisi per regem remanserit, pro securitate regis, ut secure transeat castellum et pontem.

Petri Leonis iuramentum.

Ego Petrus Leonis iuro vobis, quia domnus Papa proximo die Dominico adimplebit regi, nisi in rege remanserit, quod in alia conventionis carta scriptum est, si rex observabit domno Papae, sicut in alia conventionis carta scriptum est. Actum 2. Nonas Februarias in atrio beati Petri, Febr. 4. *in ecclesia sanctae Mariae, quae dicitur in Turri.* Post haec domnus Papa nuntios suos Sutrium misit, coram quibus rex in haec verba iuravit:

Ego Heinricus rex ab hac hora inantea non ero in facto aut consilio, ut domnus papa Paschalis II perdat papatum Romanum, vel vitam, vel membra, vel capiatur mala captione, aut per me, aut per submissam personam; nec ipse, nec fideles ipsius, qui pro ipso securitatem mihi fecerunt, vel fecerint, id est Petrus Leonis cum filiis suis et Walfredus, quorum bona damnum studiose non patiantur, vel alii, quos domnus Papa mihi significaverit. Et si quis domno Papae, vel eis fecerit, ego eos fideliter adiuvabo. Legatos, quos ad me domnus Papa miserit, in eundo et redeundo securos faciam, tam a me, quam a meis, et si eis nescienter[3] iniuria illata fuerit, ad emendandum fideliter adiuvabo. Sic observabo domno Papae sine fraude et malo ingenio, si domnus Papa proximo die Dominico sic adimpleverit mihi, sicut in conventionis charta scriptum est. Sic me Deus.

Post haec sic etiam principes iuraverunt: *Ego Fretherieus dux, ego*

---

1) V *et non.* 2) V *Oguitzonis* 3) MGL. *mescienter.*

Ingelbertus marchio, ego comes Herimannus, ego Theobaldus marchio, ego 1111. *Fredericus palatinus comes de Saxonia, ego Beringarius comes de Bavaria, ego Godefridus comes, ego Fridericus Saxo, ego Cuono frater Beringarii, ego Sigebotto de Bavaria, ego Henricus dux de Carinthia, ego Bertholdus filius ducis Bertoldi, ego Albertus cancellarius: non ero in facto aut consilio, ut domnus papa Paschalis II perdat papatum Romanum, vel vitam, vel membra, vel capiatur mala captione. Et si rex iuramentum hoc et ea, quae in carta conventionis scripta sunt, non observaverit, ego cum honore meo ad domnum Papam et ad Romanam ecclesiam me tenebo. Sic observabo domno Papae sine fraude et malo ingenio, si domnus Papa sic adimpleverit domno nostro regi proximo die Dominico, sicut in conventionis charta scriptum est. ;Actum Sutrii in burgo V. Idus Februarii.* Febr. 9.

Petrus Casinensis. — Postquam autem haec ita firmata sunt, idem Apostolicus direxit ad eum litteras, per quas ei mandavit: *Quod illuminatori omnium gratias ageret, qui cordis ipsius oculos illuminare dignatus est, ut patris eius nequitiam, toto iam saeculo diffamatam, et interius cognosceret et gravius abhorreret. Apostolica namque sedes eum ad aeterni patris viscera confugientem paterna benignitate susciperet et inter matris ecclesiae filios familiarius confovere optaret. Si enim sicut suarum Apostolicae sedi litterarum allegatione promittebat, plena mentis devotione sibi suisque legitimis successoribus obedientiam curasset, quam sive reges sive imperatores catholici suis praedecessoribus exhibuerunt, ipse profecto eum ut catholicum imperatorem haberet et honorem eius per Dei gratiam servaret atque augere curaret. Nam si in coepta vellet probitate persistere, magna Romano imperio salus per Apostolicae sedis obedientiam proveniret; quam ob causam non solum in partes illas venire, sed extremis quoque periculis personam suam exponere paratus esset. Caeterum quia ad praesens ad ipsum venire temporis qualitas rerumque non pateretur, per suos nuntios voluntatem suam aperire et imperator suam insinuare valeret.* Postulat interea imperator, ut patris sui cadaver in ecclesia sepeliri permitteret. Ad quod Papa respondit, quod *sanctarum scripturarum exinde sibi obstaret auctoritas et miraculorum*[1] *prohiberet reverentia divinorum. Ipsos enim Dei martyres iam in coelestibus positos id terribiliter exegisse sciret, ut sceleratorum cadavera de suis basilicis pellerentur; ut quibus viventibus non communicamus, nec mortuis communicare possimus.* Mense autem Februario caesar concite castra sua movens ad Urbem tendebat. Pontifex autem exortarios ubique dirigens apices, non cessabat Normannos et Longobar-

1) An mysteriorum?

1111. dos ad Romanae ecclesiae servitium invitare; sed qui verba ferebat, verba recepit.

Annales Romani. Post haec idem rex Romam accessit III Idus i. e.
Febr. 11. 11. die Februarii in Sabbato videlicet ante Quinquagesimam.

Petrus Casinensis. Romanis vero instantibus, ut honorem et libertatem Urbis sacramento firmaret, callide illos caesar circumvenire cupiens Teutonica, lingua iusta suum velle iuravit; nonnulli autem ex Romanis hoc agnoscentes et fraudem esse in negotio proclamantes, in Urbem se receperunt.

Igitur ubi Pontifex imperatorem venisse cognovit, directis nuntiis securitatem ab eo et obsides expetebat. Cui caesar obsides tradens et ab eo obsides recipiens iureiurando firmavit de ipsius Apostolici vita, de honore, de membris, de mala captione, de regalibus etiam et patrimoniis beati Petri et nominatim de Apulia, Calabria, Sicilia ac Capuano principatu; factis etiam sacramentis, quod omnes investituras ecclesiarum et earum res omnino quietas dimitteret.

Febr. 12. *Annales Romani.* Altero die obviam ei domnus Papa misit in montem Gaudii, qui et mons Malus[1] dicitur, signiferos cum bandis, scriniarios, iudices[2] et stratores. Maxima etiam populi multitudo ei cum ramis occurrit[3]. Duo iuxta priorum imperatorum consuetudinem iuramenta, unum iuxta Ponticellum[4], alterum ante portam porticus Romanorum, populo fecit. *Ego[5] Heinricus futurus imperator, iuro me servaturum Romanis bonas consuetudines et firmo cartas tertii generis et libelli sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.*

Ante portam a Iudaeis, in porta a Graecis cantando exceptus est. Illic omnis Romanae Urbis clerus ex Pontificis praecepto convenerat et eum ex equo descendentem usque ad sancti Petri gradus cum laudibus deduxerunt.

Cum vero ad superiora graduum ascendisset, illic domnus Papa cum episcopis pluribus, cum cardinalibus presbyteris et diaconibus, cum subdiaconibus et caeteris scholae cantorum ministris affuit. Ad cuius vestigia cum rex corruisset, post pedum oscula ad oris oscula elevatus est. Ter se invicem complexi, ter se invicem osculati sunt.

---

1) Petrus Casin. *qui et Marii.* 2) Petrus Cas. *baiulos, cereostatarios, stauroferos, aquiliferos, leoniferos, lupiferos, draconarios, candidatos, defensores.*

3) Petrus Cas. *et maximam p. multitudinem cum floribus et palmis.*

4) Petr. *ponticulum.* 5) Ex Cencii ordine coronationis.

Mox[1] dexteram Pontificis tenens cum magno populorum gaudio et cla- 1111.
more ad portam venit argenteam. Ibi ex libro professionem imperatoriam fecit:

Ego[2] Heinricus rex Romanorum, annuente Deo futurus imperator, promitto, spondeo, polliceor atque iuro coram Deo et beato Petro, me de cetero protectorem ac defensorem fore summi Pontificis et sanctae Romanae ecclesiae in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis custodiendis, et conservando possessiones honores et iura eius, quantum divino fultus adiutorio fuero, secundum scire et posse meum recta et pura fide. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia. Et a Pontifice imperator designatus est; et iterum a Pontifice osculatus est. Mox super eum orationem primam, sicut in ordine continetur, Lavicanus episcopus dedit.

Post ingressum basilicae cum in rotam porphyreticam pervenisset, positis utrinque sedibus consederunt. Pontifex refutationem investiturae et caetera, quae in conventionis charta scripta fuerant, requisivit, paratus et ipse, quae in alia conventionis charta scripta fuerant, adimplere.

Heinrici decretum de bonis ecclesiarum[3]. *Ego Heinricus imperator augustus, affirmo Deo et sancto Petro, et omnibus episcopis et abbatibus, et omnibus ecclesiis, omnia quae antecessores mei reges vel imperatores concesserunt vel quoquo modo tradiderunt Deo, ego nullo modo subtrahere volo.*

[Paschalis II privilegium primae conventionis[4]. *Paschalis episcopus servus servorum Dei dilecto filio Heinrico regi eiusque successoribus. Et divinae legis institutione sancitum et sacris canonibus interdictum est, ne sacerdotes curis secularibus occupentur, neve ad comitatum, nisi aut pro damnatis eruendis aut pro aliis, qui iniuriam patiuntur, accedant. Nunc et Apostolus Paulus: „Secularia, inquit, iudicia si habueritis contemtibiles, qui sunt inter vos, illos constituite ad iudicandum". In regni autem vestri partibus episcopi vel abbates adeo divitiis secularibus occupantur, ut comitatum assidue frequentare et miliciam exercere cogantur. Quae nimirum aut raro aut numquam sine rapinis, sacrilegiis, incendiis, aut homicidiis exhibentur. Ministri al-*

1) Petrus C. *affuit. Quem imperator ut vidit, de equo descendens procidit ad pedes eius, demumque exurgens, in nomine Trinitatis in ore et fronte et oculis ei pacem dedit ac stratoris officium exibuit; moxque etc.*

2) Ex Cencii ordine. Cf. Muratori Antt. It. I. 162.

3) Ex Henrici encyclica, cod. Udalr. n. 261.

4) Ex cod. V. fol. 193. Quae quidem carta ad effectum non pervenit.

1111. *taris ministri curiae facti sunt; quoniam civitates, ducatus, marchias, monetas, curtes et caetera ad regni servitium pertinentia a regibus acceperunt; nunc et mos ecclesiae intolerabilis inolevit, ut electi episcopi nullo modo consecrationem acciperent, nisi prius per manum regiam investirentur. Qua ex causa et symoniacae heresis pravitas et ambitio nonnunquam praevaluit tanta, ut nulla electione praemissa, episcopales cathedrae invaderentur; aliquando et vivis episcopis investiti sunt. His et aliis plurimis malis, quae per investituram plerumque contigerant, praedecessores nostri Gregorius VII et Urbanus secundus felicis memoriae Pontifices excitati, collectis frequenter episcopalibus consiliis, investituras illas manus laicae damnaverunt et si qui clericorum per eam obtinuissent ecclesias, deponendos, datores quoque communione privandos esse censuerunt, iuxta illud Apostolicorum canonum capitulum, quod ita se habet: Si quis episcopus secularibus potestatibus usus per ipsos ecclesiam habeat vel obtineat, deponatur et segregetur omnisque, qui illi communicatur. Porro ecclesias cum oblationibus et haereditariis possessionibus, quae ad regnum manifeste non pertinebant, liberas manifeste decernimus, sicut in die coronationis tuae omnipotenti Domino in conspectu totius ecclesiae promisisti. Oportet episcopos curis secularibus expeditos, curam suorum agere populorum nec ecclesiis suis abesse diutius. Ipsi iuxta Paulum Apostolum provigilant[1], tanquam rationem reddituri pro animabus eorum. Quorum vestigia subsequentes et nos eorum sententiam episcopali concilio confirmamus. Tibi itaque, fili carissime, Henrice rex, et nunc per officium nostrum Dei gratia Romanorum imperator et regno regalia illa dimittenda praecipimus, quae ad regnum tempore Caroli, Ludovici, Heinrici et caeterorum praedecessorum tuorum manifeste pertinebunt. Interdicimus enim et sub districtione anathematis prohibemus, ne qui episcoporum seu abbatum vel praesentium vel futurorum eadem regalia invadant, et civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, Theloneum, mercatum, advocatias regni, iura centurionum et curtes, quae manifeste regni erant, cum pertinentiis suis militiam et castra regni nec se deinceps nisi per gratiam regis de ipsis regalibus intromittant. Sed nec posteris nostris liceat, qui post nos in Apostolica sede successerint, aut te aut regnum super hoc inquietare negotio*[2]].

---

1) Pervigilant (Hebr. 13. 17.)?

2) Codex Vat. haec addit: ,,Postea rex cum omnibus suis consiliisriis diabolico spiritu plenius (l. plenus) his omnibus pactionibus et sacramentis sd nichilum deductis post processionem pridie Idus Februar. anno undecimo (l. duodecimo) pontificatus eius in ecclesia beati Petri sicut indutus erat, ut missam celebraret et eum coronaret, cum episcopis cardinalibus, diaconibus, archipresbyteris, presby-

Annales Romani. Ille cum episcopis suis et principibus secessit in 1111.
partem iuxta secretarium; ibi diutius, quod eis placuit, tractaverunt. In quo tractatu interfuerunt Longobardi episcopi tres: Bernardus Parmensis, Bonus senior Regitanus[1], Aldo Placentinus.

Petrus Casinensis. Imperator interea cupiens suis assertionibus Pontificem decipere ait: *Discordiam, quae inter te et Stephanum cognomento Normannum usque nunc fuit, volo ut iam finem accipiat.* Is enim Stephanus ob fidelitatem eius multa pericula sustinuerat. Ad haec Papa: *Dies maxima ex parte praeteriit et officium prolixum erit hodie, ideoque primitus, si placet, quod vestrum est, impleatur.* Unus autem ex his, qui cum imperatore venerant, confestim surgens in medium ait: *Quid verbis opus est tantis? Indubie noveris, dominum nostrum imperatorem ita velle accipere coronam, sicut illam Carolus, Pipinus ac Ludoycus sumpsere.* Quod cum Papa se id non posse implere dixisset, caesar iratus et seductus consilio Alberti archiepiscopi Maguntini et Burchardi episcopi Saxonum non veritus est, cum suis armatis militibus circumdare.

Annales Romani. Cum autem longior se hora protraheret, missis nuntiis Pontifex conventionis supradictae tenorem repetiit adimpleri. Tunc episcopi transalpini ad Papae vestigia corruerunt et ad oscula surrexerunt. Sed post paululum familiares regii[2] dolos suos paulatim aperire coeperunt, dicentes: *Scriptum illud, quod conditum fuerat, non posse firmari auctoritate et iustitia.* Quibus cum euangelica et apostolica obiiceretur auctoritas, quia et *reddenda sunt Caesari, quae sunt Caesaris* et *nemo militans Deo implicet se negotiis secularibus,* nedum militaribus, cum armorum usus, secundum beatum Ambrosium, ab episcopali officio alienus sit, — cum haec et alia illis apostolica et canonica capitula obiicerentur, illi tamen in dolositate sua et pertinacia permanebant.

Gesta archiepp. Salisburg[3]. Interea exercitu appropinquante ad Urbem, coeperunt paulatim denudari et apparere doli iniquissimi imperatoris et per aures episcoporum currere consilia prius tractata occultissime per legatos, paucissimis consciis, qui idonei putabantur ad rem nequissimam machinandam. Actum quippe fuerat et iuramentis atque obsidibus confirmatum, ut potestas constituendorum episcoporum per nniversum regnum traderetur imperatori a domino Papa Paschali. Quae res (quam) odibilis Deo, quamque ecclesiae Dei adversa esset, quis sapiens et rectum iudicans non intelligat? Hoc verbum postquam coepit percutere

teris et omni clero, iudices ac notarii, nobilibus etiam civitatis et suburbanis, cepit eum ac in custodia abuit per duos menses".

1) Ita A. 2) Ita R. 3) MGs. XI. pg. 68.

1111. aures religiosorum Deumque timentium et maxime episcoporum, etiam ad notitiam archiepiscopi Chuonradi pervenit. Quapropter cum imperator venisset in ecclesiam beati Petri, sedente Apostolico iuxta altare, accedens propius cum episcopis cunctisque, qui secum venerant, principibus, commonuit Papam pacti inter se et illum firmati. Respondit ille: *Paratum se adimplere dictante iustitia, quod promisisset.* Mox archiepiscopus Chuonradus, nequaquam reveritus imperatorem sibi assistentem, iuxta quod Salomon ait: *Iustus quasi leo confidens absque terrore erit,* respondit Apostolico: *Pater, qualiter te promittis facere iuste, quod est contra omnem iustitiam?* Illo vero insistente et iterante quod dixerat, iste quoque institit verbo priori. Ilico quidam ex satellitibus regis Heinricus cognomento Caput, librato[1] in cervicem archiepiscopi gladio, clamavit eum *reum maiestatis et auctorem totius mali idque eum iam luiturum.* Ad hanc vocem subito mille ferme enses in caput illius pendebant. Respiciens itaque archiepiscopus vidensque imminentem sibi mortem et enses exemptos: declinans in terram vultum, arma de contra arripuit caelestia, symbolum videlicet et dominicam orationem, rexque expansis brachiis et protegens eum clamavit: *Noli, noli Heinrice; nondum est tempus.* Nec mora, cardinales capiuntur et custodes armati circa Papam disponuntur, servantes eum, ac deinde Udalrico patriarchae Aquileiensi custodiendus traditur.

Annales Romani. Cum iam dies declinaret in vesperam, consultum a fratribus est, ut rex eodem die coronaretur et caeterorum tractatus in sequentem hebdomadam differretur. Illi etiam hoc adversati sunt. Inter haec tam Pontifex, quamque et praefectus et omnes, qui cum eo erant, a militibus armatis custodiebantur. Vix tandem ad altare beati Petri pro audiendis missae officiis conscenderunt, vix ad sacramenta divina conficienda panem, vinum et aquam invenire potuerunt. Post missam ex cathedra descendere compulsus, Pontifex deorsum ante confessionem beati Petri cum fratribus sedit, ibi usque ad noctis tenebras ab armatis militibus custoditus. Inde ad hospitium extra ecclesiae atrium cum fratribus deductus est.

Capta est cum eo et diaconorum ac notariorum et laicorum numerosior multitudo. Qui autem evaserunt, alii expoliati, alii gravius verberati sunt. Factus est igitur in Urbe tota repentinus tumultus, dolor et gemitus.

Petrus Casinensis. Pueros etiam ac diversae aetatis homines et clericos, qui obviam ei cum floribus et palmis processerant, alios detrun-

1) Vibrato?

cavit, alios expoliavit, alios verberavit, alios in captione detinuit. Iohannes interea Tusculanensis episcopus et Leo Ostiensis Papam in vinculis tentum ut perspexerunt, habitu plebeio induti in Urbem se receperunt. 1111.

Igitur Romani Papam captum ut audiere, repentinus illos tumultus, dolor et gemitus invasit; e vestigio Alemannos, qui causa orationis seu negotii aut visendi in Urbem ingressi fuerant, interficiunt. Altera autem die ab Urbe egredientes pugnam conserunt multosque de exercitu Febr. 13.
imperatoris interficientes et eorum spolia capientes adversus Teutonicos acrius pugnaverunt, adeo ut eos ex porticu paene propellerent, ipsum etiam imperatorem equo deicerent et in faciem vulnerarent. Hoc ubi Otto comes Mediolanensis perspexit, pro imperatore se ad mortem obiiciens equum suum contradidit; nec mora, a Romanis captus et in Urbem inductus minutatim concisus est eiusque carnes in platea canibus devorandae relictae. Tunc imperator, ubi Romanorum victoriam et suorum perditionem aspexit, clamavit et dixit: *Videtisne o milites mei, me interfici a Romanis et non me defenditis?* Ad hanc vocem videres Alemannorum et Romanorum micare enses, alios discindi a capite usque ad pectus, nullaque erat requies morientium. Quam perniciosissima dies tunc Romanis et hostibus eorum fuit, cum hinc et inde tot millia hominum caesa iacebant! Fluvius etiam ipse Tyberis occisorum cruore rubeus et infectus videbatur. Iam ad occasum dies vergebat, cum Teotonici bello resoluti a pugna se subducere coeperunt; virtus namque eorum, ut ait Eutropius, sicut primo impotu maior est, quam aliorum, ita sequens minor est quam feminarum. Habent namque aliquid simile cum nivibus suis; nam statim ut tacti calore fuerint, in sudorem conversi deficiunt et quasi a sole solvuntur. Igitur Romani ut Cymbros bello cessisse viderunt, ad spolia et praedas conversi spoliisque peremptorum onusti in Urbem redire coeperunt. Hoc ubi caesar advertit, imperat suis, ut Romanos, qui spoliis onusti in Urbem redibant, unanimiter invaderent. Quod cum factum fuisset, plures oppressione et suffocatione quam gladio mortui sunt. In tanta igitur perturbatione varia fortuna variique erant eventus. At Teutonici cum ad castrum Crescentii pervenissent, Romani pilis de castro emissis illos in fugam convertunt. Quibus omnibus rebus Alemanni permoti, cum multitudine Romanorum castra sua compleri et suum exercitum premi vidissent, in castris se receperunt tantusque terror eos invasit, ut per totum sequens biduum die Febr. 14. 15.
ac nocte in armis essent. Nocte autem adveniente, episcopus Tuscolanensis omnem Romanum populum advocans dixit ad eos: *Licet verba,*

1111. *karissimi filii, nobis virtutem non addant neque strenuus ex imbecille neque robustus reddatur ex timido: omnis tamen uobis causa est pro vita, pro gloria, pro libertate, pro defensione sedis Apostolicae. Omnia namque haec in vestris dextris portatis; nam qui desiderat pacem, praeparet bellum. Filii vestri contra ius, contra fas in compedibus detinentur et Apostoli Petri basilica, toto orbe veneranda, armis, cadaveribus atque cruore est repleta. Quid autem aliud exinde nisi malum! dicere possumus? ecclesia namque penitus attrita et desolata est. Unde rogamus et obsecramus, ut ei subveniatis et ad tantam iniuriam ulciscendum totis viribus insurgatis: nam ubi viri sunt, qui eis obsistant, velociores sunt ad fugiendum quam ad resistendum. De Dei et nostri et beatorum Apostolorum Petri et Pauli misericordia confidentes ab omnibus vos peccatis absolvimus.* Hac igitur Romani ortatione animati omnes insimul contra imperatorem sacramento se constrinxerunt et omnes, qui eos adiuvarent, in loco fratrum habendos statuerunt. Hoc ubi imperatori nuntiatum est, eadem nocte eundem Apostolicum exinde abstrahens tanto metu ex porticu profugit cum suo exercitu, ut non solum sarcinas, sed multos etiam socios in ospitiis reliquerit. Post duos
Febr. 16. autem dies milites advocans praecepit Pontificem expolari vestimentis suis. Quod dum factum fuisset, vinculis alligatum secum duxerunt.

Annales Romani. Postera die Romani adversus Teutonicos acrius pugnaverunt, adeo ut eos ex porticu pene propulerint. Unde tantus eos terror invasit, ut per totum sequens biduum die ac nocte in armis essent. Porro cum se Romani die tertio comiuus pugnaturos pronuntiassent, illi nocte ipsa tanto metu ex porticu profugerunt, ut non solum sarcinas, sed multos etiam socios in hospitiis relinquissent.

Annales Hildesheimenses. Rex natalem Domini apud Florentiam celebrat. Quo peracto 2. Idus Februarii Rome ab Apostolico honorifice excipitur. Datis autem utrimque obsidibus, in aecclesia beati Petri consident, super negotiis aecclesiasticis tractaturi. Dum haec aguntur, factione quorundam tumultus in aecclesiae gradibus oritur. Vulnerantur plures, quidam trucidantur. Quo audito a rege concilium disturbatur; Apostolicus cum cardinalibus regiae custodiae deputatur. Romani trans pontem ultra Tyberim diffugiunt. Eadem nocte tota civitas Lateranensis tumultu bellico concutitur. Orto mane, erectis signis Lateranensis unanimiter regem ex improviso invadunt. Cubicularii vero regis arma corripiunt, multitudini viriliter resistunt. Rex vero et acies sua iam adaucta, quae prius rara, venientes audacter invadit, occursantes multos obtruncat, ceteros fugat plenaque victoria potitus, adducto secum Apostolico cum cardinalibus, versus Albam civitatem tendit; castra in cam-

pis urbi adiacentibus figit, ubi per totam Quadragesimam moratur. His 1111.
ita gestis, regis optimates quidam, communicato consilio, Papam, qui adhuc in custodia regia detinebatur, adeunt, monent, orant: *ut super regis negocio mitius agat, iniuriae, si quam adversus regem habeat, obliviscatur, fedus cum rege ineat; regis sibi fidelitatem et oboedientiam* proponunt; omnimodo sollicitant, ut *quae pacis et concordiae sunt, cum primoribus regni disponere dignetur.* Rex ipse pedibus eius humiliter profusus, veniam postulat, oboedientiam spondet, dummodo ei in regia potestate iure antecessorum suorum catholicorum regum uti concedat. Sicque sepius domnum Papam, ut animi rigorem aliquantisper temperaret, attemptavit. Tandem Papa vincitur et cedit et sic Romam honorifice redire permittitur. Igitur cum cardinalibus ceterisque personis ad tale negocium dignis de consecratione regis tractat. Statuta autem die, scilicet Idus Aprilis, in aecclesia beati Petri regem imperatorem conse- *Apr. 13.*
crat. Cumque usque ad communicandum missae sollempnitas esset celebrata, Apostolicus dato silentio regem sic alloquitur: *Hoc corpus domini nostri Iesu Christi, natum ex Maria virgine, passum pro salute generis humani, sit confirmatio verae pacis et concordiae inter me et te.* Et communicantes invicem osculati sunt. Post haec imperator Apostolicum regiis muneribus donat, a quo tamquam filius a patre salutatus dimittitur.

Heinrici encyclica de controversia sua cum Papa et Romanis[1]. *Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus omnibus Christi et ecclesiae fidelibus. Notum esse volumus dilectioni et discretioni vestrae, ea quae inter nos et dominum P. Papam erant, quomodo incoepta tractata et pacta sint, scilicet de conventione inter me et ipsum, de traditione Romanorum in me et meos, ut audita intelligat et intellecta examinet, examinata diiudicet. Igitur cum in eo essem totus, ut me ad ecclesiae utilitatem et ipsius votum, si iustum esset, componerem, coepit dilatationem et exaltationem regni super antecessores meos promittere studiose, subdole tamen, quomodo regnum et ecclesias a statu suo discinderet, tractare. Quod sic facere aggressus est. Regno nostro a Karolo trecentis et eo amplius annis et sub 63 Apostolicis investituras episcopatuum eorumdem autoritate et privilegiorum firmitate tenenti absque omni audientia volebat auferre; et cum per nuntios nostros ab eo quaereretur, omnibus his sublatis, quid de nobis fieret? in quo regnum nostrum constaret? quoniam omnia fere antecessores nostri ecclesiis concesserunt et tradiderunt, subiunxit:*

---

1) Cod. Udalr. n. 261—265. Annales Disibodenb. ap. Pistorium (Struvium) Scr. rer. Germ. pg. 668 sqq.

1111. *,,Fratres ecclesiae decimis et oblationibus suis contenti sint; rex vero omnia praedia et regalia, quae a Karolo et Ludowico, Ottone et Heinrico aliisque suis praedecessoribus ecclesiis collata sunt, sibi et suis successoribus recipiat et detineat". Ad haec cum nostri responderent: ,,Nos quidem nolle ecclesiis violentiam inferre, nec ista subtrahendo tot sacrilegia incurrere", fiducialiter promisit et sui sacramento promiserunt, dominica Esto mihi se omnia haec cum iusticia et auctoritate ecclesiis auferre nobisque et regno cum iusticia et auctoritate sub anathemate confirmare et corroborare; nostris tunc idem firmantibus, si haec, uti praemissum est, complesset, quod tamen nullo modo posse fieri sciebant, me quoque investituras ecclesiarum, uti quaerebat, refutaturum, sicut in charta conventionis plenius videre poteritis*[1].

De traditione vero in nos et nostros sic se res habet: Vix portas civitatis ingressi sumus, cum ex nostris, intra moenia secure vagantibus, quidam vulnerati, alii interfecti sunt, omnes vero spoliati aut capti sunt, ego tamen quasi pro levi causa non motus bona et tranquilla mente usque ad ecclesiae beati Petri ianuas cum processione perveni.

Ubi, ut ostenderemus, nullam ecclesiarum Dei disturbationem ex nostro velle procedere, in cunctorum astantium oculis et auribus hoc decretum promulgavi[2]. *Hoc decreto a me lecto et subscripto petii ab eo, ut sicut in charta conventionis eius scriptum est, mihi adimpleret. Haec est charta conventionis eius ad me*[3].

Cum ergo supradictae postulationi insisterem, scilicet ut cum iustitia et auctoritate promissam mihi conventionem firmaret, universis ei in faciem resistentibus et decreto suo planam haeresim inclamantibus, scilicet episcopis (et) abbatibus tam suis quam nostris et omnibus ecclesiae filiis, hoc, si salva pace ecclesiae dici potest, privilegium proferre voluit[4].

Quod sic gestum fuisse rei veritas multorum astipulata testimoniis, qui interfuere, protestatur.

Annales Romani. Dehinc usque ad pedem Soractis progredientes iuxta beati Andreae monasterium Tyberis alveum transierunt, et per Sabinam ad Lucanum pontem iter agentes ulteriores Romanae Urbis partes agressi sunt. Trahebantur inter haec clericorum et laicorum nonnulli funibus alligati. Pontifex autem cum duobus episcopis, Sabinensi

---

1) Iam sequebatur *Heinrici regis promissio* et *Procerum iuramentum*.

2) Sequitur *Heinrici decretum de bonis ecclesiarum*. 3) Sequitur *Paschalis Papae promissio*, a Petro Leone dicta. 4) Sequitur *Paschalis II privilegium primae conventionis*.

videlicet, et Portuensi et cardinalibus quatuor apud Trebicum, caeteri vero cardinales apud Corcodilum in custodia tenebantur. 1111.

Petrus Casinensis. Latinorum vero nullus cum eodem Pontifice audebat colloqui. Custodiebatur autem a magnatibus imperatoris ab ipsis etiam et obsequebatur; ad ultimum vero tam causa suspectionis, quam et concordiae gratia reductus est in castra. Fuit autem idem Apostolicus in eodem carceris ergastulo diebus 61[1]. Iohannes interea Tusculanensis episcopus per epistolas non cessabat confortare, sollicitare ac roborare animos fidelium ad succurrendum et auxilium ferendum sedi Apostolicae afflictae ac destitutae[2]. Tunc princeps[3] in Patenariam cum suis adveniens elegit milites ferme trecentos et misit in adiutorium Romanis; qui venientes Ferentinum, invenerunt Ptolemeum et omnes proceres illarum partium faventes imperatori. Imperator autem cum omni suo exercitu iam transmeaverat Tyberim. Qua de re cum non possent Urbem intrare, Capuam repedarunt[4].

---

1) Inde a febr. 12 — apr. 13. sunt dies 61.

2) *Iohannes, Dei gratia Tusculanus episcapus, agens vicem domni Paschalis Papae vincti Iesu Christi, venerabili fratri Richardo Albano episcopo in Domino salutem. Quoniam, sicut ait Apostolus, unum corpus sumus in Christo, et, si patitur unum membrum, cetera membra compatiuntur: quae de capite nostro et de tata fere ecclesia gesta sunt, fraternitati tuae significamus. Cum igitur Henricus Teutonicorum rex Sutrium pervenisset, legatos quosdam Romam direxit, qui iureiurando firmaverunt domni Papae Paschalis legatos secure ducere ac reducere et regem ipsum sacramento firmare, omnem ecclesiarum investituram penitus abdicare, obsides etiam dare, ne ad hoc flagitium iterum rediret, et res ecclesiasticas et regalia ac beati Petri patrimonia libera et quieta omnino dimittere, obsides etiam dare pro securitate, cum ad coronandum eum ad beati Petri basilicam exiret. Postea ex parte ecclesiae a laicis viris firmatum est, si ista, quae promissa sunt, iam dictus rex observaret, quad domnus noster eum benigne susciperet et ei diadema regni imponeret et coronatus, si vellet, Urbem intraret. Pro transitu etiam pontis obsides accepit, pra quibus sacramentum exhibuit, quod in ipso die Dominico, si pontem transiret, eos in liberam nostrorum restitueret potestatem. His igitur omnibus sacramentis ex utraque parte peractis et obsidibus datis, cum ad coronandum eum ad ecclesiam beati Petri Papa exiret, postpositis sacramentis et dimissis obsidibus, eum in ipsa ecclesia cum episcopis et cardinalibus et multis Romanis vialenter cepit et in captione arctissima detinet. Romani vera post alterum diem collecti, in hostes ecclesiae impetum facientes, de porticu fugere compulerunt, interfectis multis de suis et perditis equis, tentoriis, pecuniis et infinita supellectili. Post haec omnes unanimes contra eum iuraverunt, uno anima, uno voluntate pugnare. Tu igitur prudenter vigila et quanta amplius necessarium conspicis, tanto magis elabora et matrem ecclesiarum omnium adiuvare ne desinas. Orationes pro liberatione domini nostri, immo pro ipsa ecclesia, ubicumque potueris, fieri facias. Vale.* Baronius adh. a. N. XII.

3) Capuanus.

4) Addit Petrus haec: ,,His porro perturbationibus instantibus dux Raggerius cum Boamunda fratre sua vita decedit. Horum itaque mors Narmannis magnum timorem, imperatari autem et exercitui eius ac omnibus Langobardis audaciam maximam tribuit: re enim

1111. *Ann. Rom.* Itaque cum et agros Romanorum rex quotidie depopularetur et eorum animos dolis ac pecunia pertentaret, tantam Deus populo constantiam tribuit, ut nihil cum eis pacisci sine Papae et cardinalium liberatione potuerit. Diversis inter haec consiliis distrahebatur; sed perpetrati sceleris conscius, nihil sibi ulterius tutum fore apud Papam arbitrabatur.

Petrus Casin. Videns itaque sibi evenisse, quod non putabat, coepit iureiurando firmare, quod nisi Pontifex voluntatem suam implere morigeraret, et ipse et omnes quos habebat in vinculis, alios interficeret alios membris detruncaret. Sed cum flectere in hoc Pontificem minime posset, —

Ann. Rom. — in hoc tamdem plena deliberatione convenit, ut omnes, quos ceperat, liberos faceret, dummodo securitatem sibi apud Papam futuri temporis provideret. Hoc profecto per principes suos, hoc per clericos, hoc per laicos, hoc per cives Romanos solicitius satagebat. Ceterum domnus Papa facilius vitam exponere, quam investituris episcopatuum et abbatiarum consentire malebat, quamvis ille per investituras illas non ecclesias, non officia quaelibet, sed sola regalia se dare assereret. Proponebantur Pontifici captivorum calamitates, qui amissis liberis et uxoribus, domo et patria exules, durioribus compedibus arcebantur. Proponebatur ecclesiae Romanae desolatio, quae paene omnes cardinales amiserat. Proponebatur gravissimum schismatis periculum, quod paene universae Latinorum ecclesiae immineret. Victus tamdem miseriis filiorum, laborans gravibus suspiriis atque gemitibus, et in lacrymas totus effusus: *Cogor, ait, pro ecclesiae liberatione ac pace hoc pati, hoc permittere, quod pro vita mea nullatenus consentirem.*

Apr. 11. *Conventio secunda vi extorta*[1]. *Domnus Paschalis Papa concedet domno regi Heinrico et regno eius et privilegio sub anathemate confirmabit et corroborabit, episcopo vel abbate libere helecto sine simonia assensu regis, quod domnus rex illum anulo et virga investiat. Episcopus autem vel abbas libere investitus libere accipiat consecrationem ab eo, ad quem pertinuerit. Si quis vero a clero et populo eligatur, nisi a rege investiatur, a nemine consecretur. Et archiepiscopi et episcopi libertatem ha-*

---

vera vehementer conturbati fuerant de adventu imperatoris, ne videlicet pellerentur de principatibus, Apulia seu Calabria, et munitissima loca eligebant omnes et aedificabant ibi munitiones contra adventum imperatoris. Princeps autem habito cum suis consilio, ad imperatorem legatos direxit, pacem ab eo et securitatem expetens".

1) Cod. V et Udal. 264.

beant consecrandi investitos a rege. Super his dominus Paschalis Papa non inquietabit regem Heinricum nec eius regnum et imperium. 1111.

Ann. Rom. Ad hanc enim securitatem confirmandam episcopi et cardinales, qui capti fuerant, expetebantur, nec omnino aliter aut captivorum dimissio aut ecclesiae pax, quantum in ipsis erat, poterat provenire.

Cum itaque comes Albertus de Blanderada et caeteri regis laterales iuramentis conditionem praescribi non sinerent, Paschalis pontifex ait: *Quoniam quidem conditionem scribi non patimini, verbis apponam.* Tunc totus ad regem versus dixit: *Iuramenta haec ideo facimus, ut vos illa, quae pacti estis, faciatis et observetis.* Quod rex cum suis omnibus laetissime ac libentissime annuit. Ex verbo igitur papae sic a cardinalibus Apr. 11.
iuratum est in agro iuxta pontem Mammaeum, qui Romanos a Teutonicis dirimebat:

Domnus papa Paschalis non inquietabit domnum regem Heinricum neque eius regnum de iniuria sibi inlata et suis in persona et bonis, (neque) de investitura episcopatuum aut abbatiarum, neque malum meritum reddet sibi neque alicui personae pro hac causa. Et penitus in personam regis numquam anathema ponet. Neque remanebit in domno Papa, quin coronet eum, sicut in ordine continetur. Et regnum et imperium officii sui auxilio eum tenere bona fide adiuvabit. Et haec omnia implebit domnus Papa domno regi praesenti Heinrico sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus.

Ista[1] sunt nomina episcoporum et cardinalium, qui ex praecepto domni Apostolici Pascalis sacramento, quod superius scriptum est, confirmaverunt amicitiam et privilegio domno imperatori Heinrico:

Petrus Portuensis episcopus. Contius Sabiniensis episcopus. Roudbertus cardinalis sancti Eusebii. Bonifacius cardinalis sancti Marci. Anastasius cardinalis sancti Clementis. Gregorius cardinalis sanctorum Apostolorum. Item Gregorius cardinalis sancti Chrisogoni. Iohannes cardinalis sanctae Potentianae. Risus cardinalis sancti Laurentii. Rainerus cardinalis sanctorum Marcellini et Petri. Vitalis cardinalis sanctae Balbinae. Divizo cardinalis sancti Martini. Dietpaldus cardinalis sanctorum Iohannis et Pauli. Iohannes diaconus sanctae Mariae in scola Graeca. Leo diaconus sancti Vitalis. Abbo diaconus sanctorum Sergii et Bachi.

Ann. Rom. Ille invicem iuravit in haec verba:

Ego Henricus rex quarta vel quinta feria proxima dimittam domnum Papam et episcopos et cardinales et omnes captivos, qui cum eo vel pro eo capti sunt, et obsides, et securos perduci faciam intra portas Transtiberinae

1) Cod. Faustinae B. VI. et Udalr. n. 264. Hos igitur omnes rex captivos tenebat.

1111. *civitatis, nec ulterius capiam aut capi permittam. Et his, qui in fidelitate domni papae Paschalis permanent, et populo Romanae civitatis et Transtiberinae et Insulae pacem et securitatem servabo tam per me, quam per meos, et in personis et in rebus, qui pacem mihi servaverint. Domnum papam Paschalem fideliter adiuvabo, ut papatum quiete et secure teneat. Patrimonia et possessiones Romanae ecclesiae, quae abstuli, restituam. Et terram, quam iure habere debet, more antecessorum meorum recuperare et tenere adiuvabo bona fide. Et domno papae Paschali obediam, salvo honore regni et imperii mei, sicut catholici imperatores catholicis pontificibus Romanis. Haec omnia observabo bona fide, sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus.*

Post haec Coloniensis archiepiscopus Fridericus, Tridentinus Gebehardus, Monasteriensis Burchardus, Bruno Spirensis, Albertus cancellarius, comes Herimannus, Fredericus palatinus comes, Albertus comes de Blanderada, Fridericus Saxo, Berengarius comes, Fridericus comes Frisingensis, Bonifacius marchio et Guarnerius comes, Godefridus comes de Suevia, posita super euangelium huius iuramenti chartula iuraverunt sic ex praecepto regis, sicut in hac chartula scriptum est:

Sic dominus rex praesens Henricus observabit domno Papae Paschali praesenti sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus.

Apr. 11. Actum III Idus Aprilis, tertia feria post octavas Paschae, indictione IV.

Restabat illa exactionis et extorsionis portio, ut de investiturae permissione privilegium regi personaliter scriberetur. Nec igitur ipse, nec ipsius laterales passi sunt, ut intra Urbem scriptura ipsa differretur, ubi
Apr. 12. sigillum Pontificis dimissum fuerat. Altero itaque die in eodem campo, qui Septem Fratrum dicitur, dum castra moverentur, illud dictari oportuit, et transito iuxta pontem Salarium Tyberis fluvio, dum apud Octavum castra sita essent, accitus ab Urbe scriniarius, scriptum illud inter nocturnas tenebras exaravit. Cui nimirum scripto ibidem, quamvis invitus, Pontifex subscripsit.

Paschalis II. Papae privilegium de investituris[1]. *P. episcopus, servus servorum Dei, karissimo in Christi filio, H. glorioso Teutonicorum regi et per Dei omnipotentis gratiam Romanorum imperatori augusto salutem et Apostolicam benedictionem. Regnum vestrum sanctae Romanae ecclesiae singulariter coherere, dispositio divina constituit. Predecessores vestri probitatis et prudentie amplioris gratia Romanae urbis coronam et imperium consecuti sunt. Ad cuius videlicet coronae et imperii dignitatem tuam quoque personam, fili karissime H., per nostri sacerdotii*

1) Ex. cod. Vaticano V, Sigeberto Gembl. MGs. VI. 374. all.

ministerium maiestas divina provexit. Illam igitur dignitatis prerogativam, quam predecessores nostri predecessoribus tuis, catholicis imperatoribus, concesserunt et privilegiorum paginis confirmaverunt, nos quoque dilectioni tuae concedimus et presentis privilegii pagina confirmamus, ut regni tui episcopis vel abbatibus, libere preter symoniam et violentiam electis, investituram virgae et anuli conferas. Post investitionem vero canonicam consecrationem accipiant ab episcopo, ad quem pertinuerint. Si quis autem a clero et populo preter tuum assensum electus fuerit, nisi a te investiatur, a nemine consecretur. Sane episcopi et archiepiscopi libertatem habeant, a te investitos episcopos vel abbates canonice consecrandy. Predecessores enim vestri ecclesias regni sui tantis regalium suorum beneficiis ampliarunt, ut regnum ipsum maxime episcoporum presidiis vel abbatum oporteat communiri, populares dissensiones, que in electionibus sepe contingunt, regali oporteat maiestate compesci. Quam ob rem prudentiae et potestatis tuae cura debet sollicitius imminere, ut Romane ecclesie magnitudo et celerarum salus prestante Domino beneficiis potioribus conservetur. Si qua igitur ecclesiastica secularisve persona, hanc nostre concessionis paginam sciens, contra eam temerario ausu venire temptaverit, anathematis vinculo, nisi resipuerit, innodetur honorisque ac dignitatis periculum patiatur. Observantes autem misericordia divina custodiat, et personam potestatemque tuam ad honorem et gloriam suam feliciter imperare concedat. Amen 1111.

Ann. Rom. Porro cum ibidem chartam ipsam rex accepisset, postmodum tamen cum in beati Petri ecclesiam pervenissent, post coronae acceptionem eam ad manus Pontificis reddit. Nec solum contra eius voluntatem, sed etiam contra omnem consuetudinem de manu eius accepit.

Willelmus Malmesb. gesta reg. Angl. Hac conventione expleta et praedictorum episcoporum et cardinalium sacramento confirmata, osculo utrinque dato, dominus Papa Id.[1] Aprilis, dominicae[2] Quasi modo geniti missam celebravit; in qua post communionem suam et ministrorum altaris, imperatori corpus et sanguinem Domini dedit in haec verba: *Apr. 13.*

Sigebertus Gemblacensis[3]. *Domine imperator, hoc corpus Domini, natum ex Maria virgine, passum in cruce pro nobis, sicut sancta et catholica tenet aecclesia, damus tibi in confirmationem verae pacis et concordiae inter me et te.* Datum est Idibus Aprilis indictione quarta. *Apr. 13.*

Ann. Rom. Coronatus est autem idem rex portis omnibus Romanae Urbis, ne quis civium ad eum accederet, obseratis. Post coronae acce-

1) Wilh. 4 *Idus Apr.* 2) Wilh. *dominica* quod correximus.
3) MGs. VI. 374.

1111. ptionem, finitis missae solempnibus, ipse rex statim ad castra in campum egreditur.

Willelmus Malmesb. Altero vero die Apostolicus et rex ad columnas quae sunt in foro convenerunt, dispositis praesidiis loricatorum ubicunque videbatur opus esse, ne impediretur regis consecratio. Et in Argentea porta receptus est rex ab episcopis et cardinalibus et toto clero Romano; et coepta oratione, quae in ordine continetur, ab Ostiensi episcopo, quoniam Albanus deerat, a quo debuisset dici, si adesset, ad mediam rotam ductus est, et ibi recepit secundam orationem a Portuensi episcopo, sicut praecipit Romanus ordo. Deinde duxerunt eum cum letaniis usque ad Confessionem apostolorum, et ibi unxit eum Hostiensis episcopus inter scapulas et in brachio dextro. Post haec a domino Apostolico ad altare eorundem Apostolorum deductus, et ibidem, imposita sibi corona ab ipso Apostolico, in imperatorem est consecratus. Post impositam coronam missa de resurrectione Domini est celebrata, in qua ante communionem dominus Apostolicus privilegium imperatori propria manu dedit. —

Peracto itaque toto ipsius consecrationis officio, Apostolicus et imperator, complexis invicem dextris, iverunt cum celebri pompa ad cameram quae est ante confessionem sancti Gregorii, ut ibi deponeret, imperator autem sua regalia. Imperatori autem exeunti de camera et suis regalibus exacto occurrerunt Romani patricii cum aureo circulo, quem imposuerunt imperatori in capite et per eum dederunt sibi summum patriciatum Romanae urbis, communi consensu omnium et volenti animo. Hec est abrenuntiatio, qua papatum refutavit, qui iniuste rapuit: *Ego Monoegealdus* (Maginulfus) *abrenuntio omni errori, maxime quem in apostolicam sedem presumpsi, et promitto fidem et oboedientiam deo digno et catholico papae Paschali*[1].

Ann. Rom. Pontifex autem tunc tandem cum episcopis et cardinalibus liber in Urbe egrediens tanta frequentia populi occurrentis et Deum laudantis excipitur, ut vix circa vesperas ad hospitium potuerit pervenire. Actum Idibus Aprilis, quinta feria post octava paschae.

Haec, sicut passi sumus et oculis nostris vidimus et auribus nostris audivimus, mera veritate perscripsimus.

Mai. 3. (Paschalis Heinrico)[2]. *Ex quo a nobis praesentia vestra discessit, de incolumitate status vestri aliquid ad audientiam nostram non pervenit. Veruntamen quia nostrae voluntatis est, prosperitatem vestram li-*

1) *Hec est abren.* — *Paschali* ap. Pertz, Archiv X. 464. 2) Cod. Ud. n. 266.

benter addiscere et nostram vobis adinvicem intimare, de nobis excellentiae vestrae litterarum praesentium relatione significamus. Siquidem nos per Dei gratiam sani sumus, licet quidam iussioni vestrae in his, quae beato Petro restitui praecepistis, adhuc noluerint obedire, incolae videlicet Civitatis Castellanae, castri Corcoli[1]*, Montis alti, Montis acuti et Narnienses. Nos tamen ea et comitatus Perusinum, Eugubinum, Tudertinum, Urbevetum, Balneum regis, castellum Felicitatis, ducatum Spoletanum, marchiam Ferrariam et alias beati Petri possessiones per mandati vestri praeceptionem confidimus obtiuere. A quibusdam vero de vestris filius fidelis nostri Rusticelli comitis, sicut audivimus, retinetur. Rogamus ergo dilectionem vestram, ut nobis eum reddi faciatis, quia et beati Petri fidelis est et in possessione moratur*[2]. 1111.

(Paschalis Heinrico)[3]. *Legatum nostrum post vos direximus, qui usque Ravennam veniens transire ulterius timuit propter perturbationes itinerum, quae post transitum exercitus fiunt. Cum autem omnipotens Deus in tempus congruum nos perduxerit, de legati missione, prout opportunum fuerit, per ipsius gratiam disponemus.* *Iuni.*

Registrum Paschalis II.[4] *Paschalis episcopus, servus servorum Dei venerabilibus fratribus Iohanni Tusculano et Leoni Velletrensi, et cardinalibus in unum congregatis, consortium et pacem in Christo. Id, quod in personam nostram, immo in patrem vestrum, praeter ipsius ecclesiaeque iudicium atque praesentiam, vos egistis, etsi vos ex Dei zelo fecisse visum sit, non tamen, ut mihi videtur, canonico tramite incessistis. Non enim caritas, sed aemulatio id dictasse perspicitur. Quocumque tamen modo factum sit, nos quidem, confisi de misericordia divina, pro animae nostrae salute cogitabimus* *Iuli 5.*

---

1) *Corcodili?* 2) Mense maio Heinricus apud Mathildem moratus est. Cf. Donizonem (pg. 403):

Augustus — — — — —
Gaudens, sed fessus, necnon exercitus eius
Exiit a Roma, Tuscanas transiit oras,
Recte frena regens equitans, non extrahit enses.
Longobardorum regnum petiit spatiosum,
Illustresque duces ipsum regem praeeuntes
Valde nutriti resalutavere Mathildim.
Pergere nec caesar sapiens usquam cupiebat,
Respiceret faciem nisi iam dictae comitissae.
Cum iam coepissent transire dies Madii sex *Mai 6.*
Ipsemet accessit, scit eam fore Bibianelli. —
Cui Liguris regni regimen dedit in vice regis —
Tresque dies secum faciens, firmum quoque foedus
Omnino laetus, crescens iugiter quasi cedrus
Ivit cum magnis ultra montes Alemannis. *Mai 10.*

3) Cod. Udalr n. 267. 4) Ubi praemissa sunt haec verba: *Tusculano et Velletrensi episcopis.*

1111. *et commissum, quod pro fratribus et filiis et pro excidio Urbis et universae provinciae fecimus, emendare curabimus, ut, quod in aliis correxi, in me quoque correxisse ostendatur ecclesiae. Vos autem ita pro ecclesia in ecclesia agite, ut illum Dei zelum, quem vos ostendistis, experiatur ecclesia. Valete in Domino. Datum Terracinae VII Nonas Iulii.*

Annales Hildesh. (Heinricus) pentecosten Veronae celebrat. 7 id. augusti cum frequentissimo episcoporum, aliorum principum conventu patrem suum regio more Spire sepelit[1]. Nam toto quinquennio suspensa communio sepulturae et oratorium Apostolica auctoritate ab eisdem sacerdotibus, qui et Romae coram Papa poenitentiae illius testimonium reddiderant, tunc testificantibus conceditur.

Oct. 26. (Paschalis Heinrico)[2]. *In litteris, quas a tua dilectione suscepimus, diu te graviter infirmatum fuisse cognovimus. Sed sicut nos infirmitatis rumor affecerat, ita rursus sospitatis exhilaravit auditio. De prosperitate, quam nobis significasti, Deo gratias agimus, qui providentia inaestimabili omnia disponit. Quod autem de episcopis conquereris, cor nostrum vehementer angustat. Ex quo enim vobiscum illam, quam nostis pactionem fecimus, non solum longius positi, sed ipsi etiam, qui circa nos sunt, cervicem adversum nos erexerunt et intestinis bellis viscera nostra collacerant, et multo faciem nostram rubore perfundunt. De quibus quia iudicium consequi non possumus, Dei iudicio relinquimus, ne Dei ecclesiam gravius perturbemus*[3]. *Ceterum cum tanta ac talia patiamur, miramur,*

1) Quae sequuntur, Ekkehardus l. c. 2) Cod. Udalr. n. 271.

3) Petrus Casin. l. c. 782—783: „Praefatus namque abbas (Bruno Signiensis), sociatis sibi Guala Legionensi (al. Regionensi) episcopo et Robberto Parisiensi et aliis cardinalibus coepit omnimodis instare Pontifici, ut privilegium, quod imperatori fecerat, disrumperet eumque anathematis vinculo innodaret. Hi autem, qui cum Papa in vinculis fuerant, dicebant: *Quod antea praedicavimus, praedicamus una et consona voce, et quod dampnavimus dampnamus.* Alii autem non solum non dampnabant ea, quae contra Apostolicam et universalem ecclesiam facta fuerant, verum etiam satis impudenter defendere conabantur. Igitur dum istius modi dissensionibus Apostolica ecclesia quateretur, relatum est eidem Pontifici, quod supradictus vir illius dissidii et scandali dux et signifer esset. — — Inter reliqua autem, quae tunc (Paschalis) contra eundem abbatem locutus est, ait: *Si non acceleravero tollere ei abbatiam, futurum est, ut ipse suis argumentationibus Romanum michi tollat Pontificatum*". Praeterea cf. Ordericum Vitalem l. c. pg. 762. — Scripserat autem Bruno ad Paschalem haec: „*Inimici mei dicunt tibi, quia te non diligo et quia de te male loquor: sed mentiuntur. Ego enim sic te diligo, sicut patrem et dominum diligere debeo, et nullum alium, te vivente, Pontificem habere volo, sicut ego cum multis aliis tibi promisi. Audio tamen Salvatorem meum mihi dicentem: Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus. Unde et Apostolus dicit: Si quis non diligit dominum Iesum, sit anathema maranatha. Debeo igitur diligere te, sed plus diligere debeo illum, qui te fecit et me; huic enim tanto amori nihil unquam praeferendum est. Foedus autem illud tam*

quod N. vester ecclesiis oppressiones inferat, quas hostiliter occupat atque depopulatur et, mutuae pactionis immemor, quae nostri iuris sunt, suae vindicat usurpationi. Miramur etiam, quod dati a nobis obsides dure, ut audivimus, turpiter tyranniceque tractentur. Quae profecto non parum ad sublimitatis vestrae iniuriam spectant. In omnibus tamen his te praecipuum ecclesiae filium commonemus, ut Dei iudicia semper verearis, illius temporis memor, quod in tuis litteris significasti dicens: ,,In ipso tempore gravissimae nostrae aegritudinis, cum vita nostra esset in dubio, cum dissolutionis nostrae tantum haberetur expectatio —'' et sic ei placere studeas, quatenus eius gratia et regnum tibi temporale disponat et ad regna te aeterna perducat. 1111.

Registrum Paschalis II. *Paschalis episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Viennensi archiepiscopo apostolicae sedis legato salutem et apostolicam benedictionem. Si constantiam tuam saeva illa barbaries minis, blanditiis aut aliis modis tentat inflectere, prudentia tua immobilis perseveret. Si enim in viridi ligno factum est sic, quid fiet in aliis? Si in capite sic perpetratum est, quid agetur in membris? Ideo*[1]*, frater carissime, in tuo bono incoepto constanter et viriliter, Domino praestante, permaneas; minae*[2]*, blandimenta vel* Oct.

foedum, tam violentum, cum tanta proditione factum, tam omni pietati et religioni contrarium ego non laudo: at vero neque tu, sicut pluribus referentibus audio. Quis enim illud laudare potest, in quo fides violatur, ecclesia libertatem amittit, sacerdotium tollitur, unicum et singulare ostium ecclesiae clauditur, aliaque multa ostia aperiuntur, per quae quicunque intrat, fur est et latro! Habemus canones, habemus sanctorum patrum constitutiones, a temporibus Apostolorum usque ad te. Via regia incedendum est, neque ab ea in aliquam partem declinandum. Constitutio tua et constitutio Apostolorum una est et ipsa quidem multum laudabilis. Apostoli enim omnes illos damnant et a fidelium communione segregant, quicunque per secularem potestatem ecclesiam obtinent. Laici enim quamvis religiosi sint, nullam tamen disponendi ecclesiam habent facultatem. Similiter et constitutio tua, quae de Apostolico fonte manavit, omnes illos clericos damnat et a fidelium communione separat, quicunque de manu laici investituram suscipiunt et quicunque eis manum imponunt. Haec namque constitutio Apostolorum et tua sancta est, catholica est. cui quicunque contradicit, catholicus non est. — Hanc igitur — pater venerabilis, iterum confirma; hanc in tua ecclesia, quae omnium ecclesiarum caput est, palam et cunctis audientibus praedica. Hanc haeresim, quam tu ipse haeresim esse saepe dixisti, Apostolica auctoritate damna: et mox videbis totam ecclesiam tibi esse placatam, mox omnes videbis ad tuos pedes confluentes et in magna laetitia sicut patri et domino obedientes. Miserere ecclesiae Dei, miserere sponsae Christi: et per tuam prudentiam suam recuperet libertatem, quam modo per te amisisse videtur. Ego autem illam obligationem et illud iuramentum, de quo iam superius diximus, parvipendo, neque pro eius violatione minus unquam tibi obediens ero. Ex Baronii ann. ad h. a. n. 24. — His diebus Paschalis, ut refert Sugerius in vita Ludovici l. c., ,,ad heremum solitudinis confugit moramque ibidem perpetuam fecisset, si universalis ecclesiae et Romanorum violentia coactum non reduxisset''. Qua de re cf. historiam pontificum et com. Engol. pg. 78.

1) Muratori (Aragon.) *igitur.* 2) Mur. *ne.*

1111. *alii suasionis aut dissuasionis modi providentiam*[1] *tuam non moveant; sed ita Domino auxiliante perdura, ut aliis tua constantia salutaris perseverantiae sit exemplum. Quae cognoscere postulasti, sunt haec: scripta, quae in tentoriis, in quibus cum multitudine clericorum et civium Urbis et totius provinciae custodiebamur, pro libertate ecclesiae, pro absolutione captivorum omnium et pro excidio, quod ecclesiae, Urbi et universae provinciae superincubante undique gladio imminere videbatur, de electione, seu de*[2] *investituris personarum facta sunt. Videlicet ut*[3] *electione libere facta, sine vi et aliqua simonia consensu regis, facultatem habeat rex investiendi per virgam et anulum; et electus a clero*[4] *et populo non consecretur, nisi a rege investiatur. Ego canonica censura casso*[5] *omnino et irrita iudico et anathemate et sub damnatione perpetuo permanere*[6] *decerno, ut nullius umquam auctoritatis sint et nullius bonae memoriae. Ea vero, quae sacri Apostolorum canones et Antiochenum atque universalia concilia et praedecessores nostri et praecipue felicis memoriae domnus Gregorius et Urbanus de his prohibuerunt, damnaverunt, statuerunt et firmaverunt, ego prohibeo, damno, constituo et confirmo et me illorum sanctiones profiteor servaturum.*

(Ivo Carnot. Henrico abb.)[7] *[Domnus Papa] quibusdam litteris mihi scripsit, ,,se coactum fecisse quod fecit, et adhuc se prohibere quod prohibuerit, quamvis quaedam nefanda quibusdam nefandis scripta permiserit''. Et quia verenda patris debemus potius velare, quam nudare, familiaribus et charitatem redolentibus litteris admonendus mihi videtur, ut se iudicet aut factum suum retractet. Quod si fecerit, referamus Deo gratias et gaudeat nobiscum omnis ecclesia, quae graviter languet, dum caput eius laborat tanta debilitatum molestia. Si autem in hoc languore insanabiliter aegrotaverit, non est nostrum iudicare de summo Pontifice.*

(Ivo Carnot. Iohanni Lugdun.)[8] *Quod enim propter vitandam populi stragem paterne in se admisit summus Pontifex, coegit necessitas, non probavit voluntas: quod inde constat, quia postquam evasit periculum, sicut ipse quibusdam nostrum scripsit, quod iusserat iussit, quod prohibuerat prohibuit, quamvis quibusdam nefandis urgente periculo quaedam nefanda scripta permiserit.*

(Henrico Dei gratia Romanorum imperatori augusto Azo maiestatis suae et Aquensis ecclesiae servus)[9]. *Notum vobis facio, quod audivi, synodum videlicet Romae fieri, in qua asseritur,*

---

1) Mur. *prudentiam*. 2) Mur. om. 3) Mur. *de*. 4) Mur. *rege*. 5) Mur. *cassa*. 6) Mur. *permanente*. 7) Baronius l. c. pg. 83. 8) Ibid. 84. 9) Cod. Udalr. n. 258. Cf. Landulf. iun. hist. Mediol. cp. 21. Muratori RIs. V. 491.

dominum Papam vel deponi et alterum debere eligi, qui omne consilium pactis, quod cum Domino vel firmastis, dissolvat, pro eo, quod vel Dominus non audet vos, propter factas inter vos et ipsum securitates, excommunicare. — Venite itaque modo confidenter, quoniam adiuvante Deo consilium, quod Romae et Mediolani contra vos iactatur, antequam fortiores assumat vires, nostro et aliorum fidelium vestrorum consilio facillime destruetur. 1111.

1112.

Ekkehardus. Eo tempore domnus Apostolicus multas a Romana aecclesia passus est iniurias, obicientibus ei, quod contra instituta totius aecclesiasticae disciplinae regem Heinricum, tyrannicum rei publicae vastatorem et aecclesiarum destructorem, imperiali benedictione sublimasset, insuper privilegio sacrilego condonasset. Inde coactus in concilio 15 Kal. Apr. habito Lateranis in aecclesia Constantiniana, ultima die concilii, facta coram omnibus professione catholicae fidei, ne quis de fide ipsius dubitaret, dixit[1]. *Mart.* 18—23.

Registrum Paschalis II.[2] Concilium Lateranense. Anno ab Domini incarnatione 1112. indic. 5. anno 13. Pontificatus dicti Pontifici, mense martio, 15. Kalendas Apriles, celebratum est concilium Romae, Lateranis, in basilica Constantiniana[3]. In quo cum dominus Paschalis

1) Iam Paschalis professio ,,Amplector — perseverabo'' sequitur. Sed haec v. in actis, quae Ekkehardum excipiunt. 2) Ex cod. Vaticano 1984. (cf. MGL. II, b. 181—182.) et ex Ottoboniano 3057.

3) Vita illa, Cencii codicibus inserta, addit: ,,ubi episcopi quam plures ex Italicis provinciis interfuerunt, Transalpini duo. In qua nimirum synodo de Guibertinis die quarto quaestio facta est, eo quod referrentur quasi ex permissione Papae interdicta officia celebrare. Tunc Pontifex ait, nec excommunicatos, sicut aiunt quidam, generaliter absolvi. Constat enim neminem nisi poenitentem et satisfacientem absolutionis gratiam consequi, nec Guibertinis officia interdicta restitui, imo ecclesiae sententiam in eos editam iuxta praedecessorum nostrorum deliberationem laudamus et confirmamus''.

Die autem quinta idem Pontifex narravit omnibus, qualiter ab Henrico Teutonicorum rege, cum episcopis quibusdam et cardinalibus tam presbyteris quam diaconibus, et cum magna tam Romanorum quam aliorum, qui tunc secum convenerant, multitudine captus fuerit, et, quanquam coactus, contra deliberationem suam, fecerit pro redemptione captivorum, pro pace populi, pro libertate ecclesiae, ut supradicto regi de investituris, quas saepius prohibuerat, scriptum concessionis daret et iuramenta per episcopos seu cardinales fieri praeciperet, quatenus nec de investituris deinceps eum inquietaret, nec in personam eius anathema poneret. *Quamvis, ait, conditio iuramentis praeposita ab ipso et suis minus observata sit (neque enim servaverunt nobis, quod ab eis iuratum est), ego tamen eum numquam anathematizabo et numquam de investituris cohercicionis instantia repetiam. Habet iudicem Dominum. Porro scriptum illud, quod, magnis necessitatibus coactus, non pro vita mea, non pro*

1112. papa resedisset cum archiepiscopis et episcopis et cardinalibus et abba-
Mart 23. tibus et varia multitudine clericorum et laicorum, ultima die concilii, facta coram omnibus professione catholice fidei, ne quis de fide ipsius dubitaret, dixit:

Amplector omnem divinam scripturam, scilicet veteris et novi testamenti, legem a Moyse scriptam et a sanctis prophetis. Amplector quatuor evangelia, septem canonicas epistolas, epistolas gloriosi doctoris beati Pauli apostoli, sanctos canones sanctorum apostolorum, quatuor universalia concilia sicut quatuor evangelia, Nicenum Ephesinum Constantinopolitanum Calcedonense, et Antiochenum concilium, et decreta sanctorum patrum Romanorum Pontificum et precipue domini mei pape Gregorii VII, et beate memorie papae Urbani secundi. Que ipsi laudaverunt, laudo; que tenuerunt, teneo; que confirmaverunt, confirmo; que dampnaverunt, dampno; que reppulerunt, repello; que interdixerunt, interdico; que proibuerunt, proibeo; in omnibus et per omnia; et in his semper perseverabo.

Tunc[1] surgentibus ex consessu fratribus, gratie Deo et Pontifici acte sunt, quod, veritate liquiduis patefacta, de medio ablata sit scandali et dissensionis occasio.

Quibus expletis, surrexit pro omnibus Girardus Ingolismensis episcopus, legatus in Aquitania, et communi assensu domini Paschalis pape totiusque concilii coram omnibus legit hanc scripturam:

Mart. 23. *Privilegium illud, quod non est privilegium, set vere debet dici pravilegium, pro liberatione captivorum et ecclesiae a domno Papa Paschali per*

---

salute aut gloria mea, sed pro solis ecclesiae necessitatibus sine fratrum consilio aut subscriptionibus feci, super quo nulla conditione, nulla promissione constringimur, prave factum cognosco, prave factum confiteor et omnino corrigi Domino praestante desidero. Cuius correctionis modum fratrum, qui convenerunt, consilio iudicioque constituo, ne forte per hoc in posterum detrimentum aliquod ecclesiae, animae meae iudicium relinquatur. Tunc communi omnium favore laudatum est, ut fratres omnes, qui donum a Deo sapientiae scientiaeque perceperant, maturius super hoc consilium communi collatione susciperent, quod insequenti die per inspirationem sancti Spiritus responderent.

Die itaque VI, quae et ultima concilii fuit, fidei suae veritatem sanctis patribus per omnia congruentem domnus Papa Paschalis in audientia totius concilii exposuit, asserens, se scripturas sanctas veteris ac novi testamenti et concilia universalia veneranda suscipere ac venerari, quae catholica ecclesia suscipit et veneratur. In calce etiam eiusdem professionis adiiciens: *Praedecessorum nostrorum quoque statuta sequentes, maxime Gregorii VII et Urbani II quod damnaverunt damnamus; quod prohibuerunt, prohibemus; quod statuerunt, statuimus; quod confirmaverunt, confirmamus.* Tunc ex ore omnium, qui ad consulendum hesterna deliberatione convenerant, Engolismensis episcopus Gerhardus hanc in scripto sententiam recitavit.

1) Haec verba (*Tunc surg. — occasio.*) ex Cencii codice Vaticano, ut videtur autographo sumsimus.

violentiam Heinrici regis extortum, nos omnes in hoc sancto concilio cum 1112.
domno Paschali Papa congregati, canonica censura et ecclesiastica auctoritate, iudicio sancti Spiritus damnamus et irritum esse iudicamus, atque omnino cassamus, et ne quid auctoritatis et efficacitatis habeat, penitus excommunicamus. Et hoc ideo damnatum est, quia in eo pravilegio continetur, quod electus canonice a clero et populo a nemine consecretur, nisi prius a rege investiatur, quod est contra Spiritum sanctum et canonicam institutionem.

Perlecta vero hac carta, acclamatum est ab universo concilio: *Amen! Amen! fiat! fiat!*

Archiepiscopi qui cum suis suffraganeis interfuerunt, hi sunt: Iohannes patriarcha Veneticus, Landulfus Beneventanus, Sennes Capuanus, Amalfitanus, Regitanus, Ydruntinus, Brundusinus, Compsanus, Giruntinus, Ronsanus. archiepiscopus sancte Severine; episcopi Romani: Cencius Sabinensis, Petrus Portuensis, Leo Ostiensis, Cono Praenestinensis, Gerardus Engolismensis, Gualo Leonensis, archiepiscopus Viennensis, Rogerius Vulternensis, Gualfredus Senensis, Rodlandus Populonensis, Gregorius Terracinensis; Guilhelmus Syracusanus, legatus pro omnibus Siculis; Guilhelmus Troianus et alii fere C episcopi, Brunus Signiensis, Iohannes Tusculanensis episcopi. Cum essent Romae, illa die non interfuerunt concilio; qui postea, lecta dampnatione nefandi pravilegii, consenserunt et laudaverunt: cardinales presbyteri urbis Romae: Bonifatius tituli sancti Marci, Robbertus tituli sancti Eusebii, Romanus tituli sanctae Priscae, Gregorius tituli sanctorum Apostolorum, Benedictus tituli sancti Petri ad vincula[1], Anastasius tituli sancti Clementis, Riso tituli sancti Laurentii in Damaso[2], Romanus tituli sanctae Praxedis, Iohannes tituli sanctae Caeciliae, Diviczo tituli sancti Martini[3], Theobaldus tituli sanctorum Iohannis et Pauli[4], Augustinus tituli sancti Grysogoni, Raincrius tituli sanctorum Petri et Marcellini, Vitalis tituli sanctae Balbinae, Petrus tituli sancti Sixti et Albericus tituli sanctae Susannae[5]. Cum Rome essent, illo die non interfuerunt concilio, qui postea, lecta damnatione nefandi pravilegii, consenserunt et laudaverunt diacones cardinales: Iohannes abbas Sublacensis, Iohannes Gaietanus, abbas sancti Andreae, Leo, Gregorius, Aldo, Theobaldus, Ugo, Rossimannus. Hi omnes in damnatione predicti pravilegii consenserunt cum abbatibus et innumerabili multitudine tam clericorum, quam laicorum[6].

1) V *tituli Eudoxiae.* 2) V *tituli sancti Damassi.* 3) V *tituli Equitii.* 4) V *tituli Pammachii.*

5) V *Sabine cardinales.* 6) Iam in cod. Ottob. 8057. falso sequitur sententia: ,,Haec carta dictata est a Gerhardo Engolismensi, Leone Ostiensi, Gregorio

1112. *Petrus Casinensis.* Eodem vero anno Alexius imperator, cuius supra memoravimus, strenuissimos de suo imperio viros cum litteris Romam direxit, per quas significabat *se* idem imperator primitus *de iniuria et captivitate summi Pontificis, a Romanorum imperatore sibi illata, nimium dolere;* deinde *gratias agens collaudabat illos, quod viriliter contra eum stetissent nec illi ad votum cessissent atque ob id, si animos illorum promptissimos ac paratissimos inveniret, prout sibi ab istis partibus iam dudum mandatum fuerat, vellet ipse, vel Iohannes filius eius, secundum morem antiquorum, fidelium videlicet imperatorum, a summo Pontifice Romae coronam accipere.* Romani autem *se omnino paratissimos fore secundum voluntatem illius,* per eosdem nuntios mandaverunt [1]. Mense autem Magio elegerunt de suis ferme sexcentos et direxerunt imperatori ad conducendum eum. Qui venientes Casinum honorabiliter a nostro abbate recepti sunt atque cum illis legatos ad imperatorem direxit, per quos servitium et orationem ei spopondit. Igitur cum Constantinopolim reversi fuissent et una cum Romanis eidem imperatori narrassent quod illis noster abbas fecisset, censuit imperator eum in loco amicorum habendum ac per huius coenobii fratres 8 libras solidorum michalatorum et pallium triacontasimum beato Benedicto direxit. Insuper etiam eidem abbati mandavit, ut cum ipse Romam coronandus veniret, obviam ei usque Dirachium exiret atque cum eo usque ad Urbem in eius servitio permaneret.

Mai.

Sept. 15. *Domno sancto et dulcissimo patri Paschali Papae Guido Viennensis archiepiscopus et Apostolicae sedis legatus et caeteri archiepiscopi, episcopi et abbates, qui Viennensi interfuimus concilio, debitam subiectionem et reverentiam.*

Sanctae paternitatis vestrae mandata sequentes apud Viennam convenimus ibique cooperante gratia Spiritus sancti de investituris, de captione vestra et vestrorum, de proditione et periuriis regiis, de pessimo illo pacto et privilegio, quod a vestra maiestate violenter extorsit, tractare diligenter curavimus. Adfuerunt legati regis, litteras bullatas, quasi ex parte vestra ad eum missas, audacter et publice praetendentes; in quibus erga eum vester affectus pacis et concordiae et perfectae amicitiae significabatur. Quas nimirum post concilium, quod in praeterita ultima Quadragesima Romae celebrastis, se recepisse et sibi missas idem rex testabatur. Cumque super

---

Terracinensi, Gualone Legionensi episcopis, Roberto tituli sancti Eusebii et Gregorio tituli Apostolorum presbyteris cardinalibus, communi aliorum consilio". Quae quidem sententia ad ipsum cassationis documentum videtur pertinere.

1) Cf. Beraldi Farfensis ad Heinricum litteras (Cod. Udalr. 259.), quibus ea quoque confirmantur, quae vita altera de synodo Lateranensi dicit.

his multa nobis inculeretur admiratio, memores tamen litterarum illarum, 1112.
quas humilitati nostrae, illarum etiam quas Gerardo Engolismensi episcopo et vestrae sedis legato de bona iustitiae perseverantia miseratis, et totius sanctae ecclesiae et nostrae fidei ruinam certissimam evitare cupientes, ad Dei honorem et vestrum animati, canonicam viam aggressi sumus.

Igitur dictante Spiritu sancto investituram omnem rei ecclesiasticae de manu laica haeresim esse iudicavimus. Scriptum illud, quod rex a vestra simplicitate extorsit, damnavimus. In ipsum regem nominatim et solenniter et unanimiter sententiam anathematis iniecimus:

Excommunicatio Heinrici regis. Henricum Teutonicorum regem, qui simulata pace Romam veniens post data sacramenta domno Papae Paschali vitae, membrorum, malae captionis, refutationis investiturarum eumdem domnum Papam in sede Apostolica ante corpus beati Petri post osculationem pedis, oris et faciei proditione, periurio et sacrilegio velut alter Iudas cum cardinalibus et episcopis et archiepiscopis et multis Romanorum nobilibus tradidit, cepit et, raptum in castra, insignibus Apostolicis exuit et indigne atque inhoneste irrisum tractavit et ab eo nefandissimum et detestabile scriptum violenter extorsit, excommunicamus, anathematizamus et a gremio sanctae matris ecclesiae sequestramus, donec, his omnibus abrenuntiatis, plenam satisfactionem ecclesiae exhibeat.

Et nunc, domine pater, vestram, sicut dignum est, maiestatem suppliciter exoramus, ut quod pro sanctae ecclesiae et fidei robore, pro Dei et vestro honore fecimus, auctoritate Apostolica solemniter confirmetis. Cuius confirmationis argumentum per apertas litteras nobis significare dignemini; quas etiam, ut gaudium nostrorum sit plenum, alter alteri destinare possimus Et quoniam principum terrae pars maxima et universa fere populi multitudo in hac re nobiscum sentit, in remissionem peccatorum suorum omnibus iniungatis, si necesse fuerit, auxilium nobis et patriae unanimiter ferant. Illud autem cum debita reverentia vestrae suggerimus paternitati, quia si nobiscum in his steteritis, si, ut rogamus, confirmaveritis, si deinceps ab ipsius crudelissimi tyranni et nuntiorum eius litteris, locutione, muneribus abstinueritis, unanimiter nos, sicut decet, habebitis filios et fideles. Si vero, quod minime credimus, et aliam aggredi coeperitis et nostrae parvitatis assertiones praedictas roborare nolueritis, propitius sit nobis Deus, quia nos a vestra subiectione et obedientia repellitis[1].

1) Has Guidonis et concilii Viennensis litteras vitae illi Cencianae debemus, excommunicationis formulam Harduino, VI. 2. 1913. — His rebus etiam Germanorum et principum quidem animos commotos et ab imperatore aversos fuisse testatur Ekkehardus ad h. a. Martène et Durand, Coll. ampl. I. 664. Gesta abb.

1112. *Historia pontif. et com. Engolism.*[1] Quia vero Papa rem illicitam fecerat, deponere se a Papatu promiserat et ad Pontianas insulas habitu religioso exul ire disposuerat, si investituras salvo sacramento ad pristinam libertatem etc. In qua re nullum remedium a toto concilio inveniri poterat. Gerardus episcopus requisitus tandem tale consilium dedit, quod investiturae revocari poterant salvo sacramento ita tamen quod imperator dans investituras non excommunicaretur. Quod consilium omne concilium laudans dixit: ,,*Non tu locutus es, sed spiritus sanctus in ore tuo*''. Placuit itaque Papao et toti concilio, quatenus Gerardus episcopus, per quem Deus ecclesiae suae tale consilium reseraverat, cum quodam cardinale Diviniaco (Divizo) ad imperatorem dirigeretur, qui voluntatem imperatoris consuleret, quatenus ecclesiae Romanae investituras exponeret, alioquin habitum consilium revelaretur. Quod cum in praesentia imperatoris supradictus Pontifex Gerardus mirabiliter perorasset et a cancellario imperatoris, qui illius interpres erat, singula exponerentur, vehemens tumultus ortus est in curia, ita quod Coloniensis archiepiscopus, qui eum solemniter in hospitio suo susceperat (in Galliis namque discipulus Gerardi fuerat) de vita illius dubitans dixit: ,,*Magister, maximum scandalum generasti in curia nostra*''. Indignans autem Gerardus respondit: ,,*Tibi sit scandalum, mihi est Evangelium*''. Dedit tamen Gerardo Pontifici imperator multa munera.

Falco Beneventanus[2]. Apostolicus haec (Beneventanorum civitatem
Dec. 2. conspirationibus turbari, praedationibus affligi) audiens, nec mora secundo die intrante mensis decembris advenit Beneventum, qui mense februario synodum constituit.

1113.

Petrus Casin. Alio vero anno praefatus papa Paschalis iterum ad has partes deveniens, cum nostro abbate synodum celebraturus Beneventum perrexit.

Febr. *Falco Beneventanus.* Synodo autem facta, cum in sacro Beneventano palatio assisteret praedictamque conspirationem factam pro parte illius Landulfi Burelli deprehendens, conceives vocari iussit; a quibus, quid agendum esset super hoc tanto et tali negotio, subtiliter sciscitatus est: quomodo, ut diximus, coniuratio illa ad traditionem civitatis et de-

Trud. MGs. X. 298. Praeterea principes saeculares imperator indigne coepit tractare: quo factum est, ut plerosque in se exacerbaret. — Concilium Viennense Paschalis data oct. 20. eiusdem anni ad Guidonem epistola confirmavit.

1) Ap. Bouquet XII. 394. 2) Muratori, Ris. V. 83.

trimentum fore videbatur, et quod quidam civium pro ipsius Landulfi 1113.
auxilio turres portae summae noctu cepissent indeque munitionum ipsarum custodem eiicientes, una tantum nocte eas virtute tenuerunt; tandem Deo opitulante et Beneventanorum complurium fidelium solatio, quorum mens erat sanior, turres ipsae vendicatae sunt et beato Petro restitutae.

At cives ipsi tale domino Papae dedere responsum: Et quos suspectos haberet, vocaret et ab eis pleniter iustitiam sumeret. Quid plura? Curia ordinata, vocantur malorum fautores, vocantur suspecti. Tandem legitime sententia expensa, quosdam captos vidimus, quosdam eiectos et domos quorundam fisco deditas, quorundam destructas. Istis taliter actis — mense martio dominus ipse Apostolicus civitatem Beneventanam — ex omni parte oppressam aspiciens civium bona a Normandis undique vicinantibus quotidie distrahi et confundi cognoscens, consilio habito, Landulfum de Graeca militem praestantem et solertem comestabulum Beneventanorum instituit.

1114.

Petrus Casin. Romanus interea Pontifex cum ad paganorum saevitiam edomandam sollicitus esset, Romanos, Pisanos aliosque de diversis partibus evocans, sub remissione omnium peccatorum illos ad insulas Baleares direxit. Quo dum venissent, diu multumque illas expugnantes, tandem in deditionem acceperunt, centum milibus Saracenorum gladio interemptis[1]. Aug. 6.

Falco Benevent. Cum istiusmodi facti ultra, quam credi potest, nefandi praedicti Apostolici aures fama tetigisset, tactus dolore intrinsecus super dilecti filii sui comestabuli expulsione[2], lacrymis, sicut audivimus, manantibus spiritu infremuit. Qui confestim archipraesulem Landulfum ab omni quod acceperat a sede Romano officio coram omnibus deposuit similiterque omnes suos sequaces anathematis vinculo, donec satisfecerint, alligavit. — Tali igitur anathematis sententia in beati Petri adversarios longe lateque divulgata —, dominus Papa Paschalis, archiepiscopis episcopis et abbatibus congregatis, mense octobri post primum eius regressum adveniente, Ceperani concilium constituit. Ad Oct. 15.
cuius sacri conventus frequentiam Guillelmus dux et Robertus princeps mille fere equitum numero congregato perrexere. Landulfus vero de Graeca comestabulus litteris domini Papae specialibus ad idem sacrum conci-

1) Cf. Petrum card. in Pasch. II vita, et Ughelli, It. sacr. III. 379.

2) Iterum ecclesiae Romanae urbem Beneventum eripere pars quaedam Normannis foedere iuncta studuit, cuius dux Landulfus erat archiepiscopus.

1114. lium accersitus honorifice commeavit; — archiepiscopus vero Landulfus suffraganeis suis convocatis innumeraque auri et argenti copia congregata, cum comite Roberto ad conventum illum tetendit. Talibus igitur et tantis patribus proceribusque congregatis, in medio conventus ipsius,
Oct. 17. die videlicet sabbati, ducatum Apuliae, Calabriae et Siciliae duci praefato (Guillelmo) Apostolicus concessit[1].

Concilio itaque mirabiliter ordinato, Apostolicus ipse coram omnibus super Landulfo archipraesule et quod comestabulum suum expulisset Landulfum et quod litteris suis vocatus ad eum ire contempsisset, condolens conquerebatur. Ipse vero archipraesul nolens, imo timens conventum illum sine loci et officii restitutione ingredi, apud Insulam Ciperani hospitatus est. At ubi Apostolicum conquerentem ipse comperiit, quosdam Romanorum et praefectum etiam vocari iussit, ut videlicet, utcunque potuissent, misericordiam a domino Papa pro eo impetrarent[2]. Quin etiam dicebat archiepiscopus: *Se domino Papae ex omnibus illatis quaerimoniis satisfacturum, dummodo ei locum concilii et officium restitueret.* Hoc Apostolicus audito, consilio habito et locum et officium ei reintegravit; cumque taliter restitutus fuisset, absque mora
Oct. 19. conventum illum, die videlicet lunae, cum comite Roberto adivit. — —

His omnibus Apostolicus auditis, cardinalibus iterum et praefatis iudicibus praecepit, ut super omnibus istis et super contemptu sententiam exprimerent. Cumque archiepiscopus ipse huiusmodi praeceptum, ut ita dicam, terribile audisset, Guillelmum ducem supra memoratum et Robertum principem et Petrum filium Leonis necnon et episcopos exorabat dicens: *Domini proceres et episcopi fratres, dominum nostrum Papam Paschalem, precor, orate, ne me in conspectu omnium taliter confundat et dedecoratum dimittat. Si vero eius clementiae placuerit, exilium petam vel mare transfretabo.* Tunc proceres ipsi euntes, pedibus domini Papae advoluti, sicut archiepiscopus rogaverat, deprecati sunt. Quod minime obtinere valuerunt. At ipsi iudices, ex praecepto euntes, licet

1) Guilhelmus ex a. 1111. febr. 21. patri suo Rogerio successerat. De hac solemni investitura Romualdus Salernitanus (Mur. RIs. VII. 180.) haec: „Apud Ciperanum in ecclesia sancti Paterni Guilielmus devenit ligius homo Papae Paschalis, qui tunc synodum celebrabat; et ipse Papa statim per vexillum tradidit eidem duci totam terram cum honore ducatus, quemadmodum Gregorius Papa concessit et tradidit eam duci Roberto Guiscardo apud ipsum Ciperanum, et quemadmodum Urbanus Papa concessit Rogerio duci in civitate Melfia et sicut idem Paschalis Papa concessit et tradidit eidem duci Rogerio apud sanctum Trophimenem per illud idem donum atque consensum".

2) Hoc partis Normannicae in Urbe vestigium.

dolendo et protelando reversi, tale super Landulfo dedere iudicium (iu- 1114.
dicibus enim ipsis, ut dixi, moram facientibus super sententia, praecepit Apostolicus adiurando, ut per fidem, quam beato Petro et ei deberent, quod canonicum esset dicendum, dicerent): *Quoniam regalia beati Petri suscepisti et claves portarum tenuisti et palatium invasisti et Landulfum expulisti et in curiam venire vocatus contempsisti, iudicamus super vos depositionis sententiam, quia contra beatum Petrum et dominum nostrum Papam fecisti.*

1115.

Petrus Casin. Sequenti anno, mense madio, iam dictus Papa Pa- *Mai.*
schalis Romam egrediens venit ad hoc monasterium [1], nostrumque abbatem secum ducens synodum celebraturus Troiam perrexit.

Falco Benev. Apostolicus ipse IX. Kal. septembris Troiam tetendit *Aug. 24.*
ibique concilium statuit et firmavit. Ad cuius sacri conventus praesentiam fere omnes Apuliae proceres, archiepiscopi et episcopi convenerunt. Conventu itaque sancte ordinato, inter cetera, quae ibi composita sunt, treuga Dei statuta est, adeo quod comes Iordanus et comes de Lauritello et alii barones Apuliae sacramento in praesentiarum firmaverunt treugam Dei ex tunc et spatio annorum trium fore tenendam et custodiendam [2]. Sicque confirmato concilio et pie finito, Papa Beneventum tertio
die intrante mensis septembris reversus est. Deinde Apostolicus ipse *Sept. 3.*
civitatis negotia, quae imminebant, diiudicans, Romam reversus est VII.
Kal. octobris. *Sept. 25.*

Ekkehardus. Saxonum consensus ad resistendum illi (Heinrico im-

---

1) Ad hunc annum pertinere videntur, quae sunt ap. Pet. Cas. 789.: „Eodem vero anno praedictus Papa Urbem egrediens, venit ad hoc monasterium, ubi honorifice nimis receptus, cum ei relatum fuisset de supradictis sacrilegis (Hectore, Pandulfo et Gisulfo), qui ante iam fatum castrum Camini invaserant, inter ipsa missarum solemnia tanti mali auctores nisi resipiscerent, a liminibus ecclesiae separavit. — Erat tum in hoc sancto coenobio Iohannes Romanae ecclesiae cancellarius et huius monasterii monachus —, qui tantam insolentiam nequaquam ferendam censens, Seniorectum decanum aliosque ex fratribus secum assumens, eundem comitem adiit atque illum ex parte Romani Pontificis obtestare coepit, ut in possessione beati Benedicti castrum non aedificaret, nisi anathema Apostolicum experiri vellet. Tum ille et Pontificis ira et beati Benedicti iustitia agnita, de eodem loco confestim recessit".

2) Ex hac urbe Paschalis ad Alexium imperatorem, qui schisma orientale componere paratus erat, legationem solemnem misit et litteras, quibus imperatorem rogavit, daret operam, ut sublata primum schismatis obstinatione, utriusque orbis pontifices in concilium convenirent. Cf. Jaffé, pg. 510—511.

1115. peratori) magis ac magis roboratur. Ad haec quendam cardinalem Romanum nomine Detericum, legatione in Pannoniis functum, per nuntios asciscunt. Quo etiam praescripti concilii actionem et per ipsam imperatoris excommunicationem praedicante, tam archiepiscopus Magdeburgensis, quam caeterarum ecclesiarum praesules reconciliationem recipiunt[1]. —

Interea directi ab Italia nuntii obitum illius inclitae Mathildis[2] nuntiant (ad) eiusque prediorum terras amplissimas haereditario iure possidendas caesarem invitant.

Ekkehardus. Hic ergo (Adelbertus Moguntinus) non multo post sedis Apostolicae legato (Theoderico) se nuntiis et litteris subiiciens, ipsum sibi caeterisque non paucis praesulibus Coloniam occurrere postulavit; ubi et mandata Papae, quae ipse detulerit, communiter percipi — possit. Qui conventus instante festo natalis Domini factus est. Dec. 25.

1116.

Ekkehardus. Imperator natalem Domini Spirae cum paucis episcopis et principibus celebrans, ea quae interim Coloniae gerebantur, graviter tulit. Audivit enim, quam plurimos ibi convenisse non solum metropolitanos, sed etiam alios episcopos vel optimates regni, causa praecipua verbum excommunicationis in se manifestandi, quamvis ipse cardinalis, cuius haec iniciabantur auctoritate, in itinere iam defunctus esset[3].

---

1) Ann. Hildesh.: „In nativitate sanctae Mariae Theodericus, sanctae Romanae ecclesiae cardinalis presbyter, cum frequenti Saxoniae principum conventu Gosiariam venit, et quaedam de ecclesiasticis negotiis utilia disseruit. Paucis diebus interiectis, idem ante festum omnium Sanctorum Frideslar conveniunt". — Cuno episcopus Praenestinus, legatus Apostolicus, ut refert chronicon Montis Dei (Harduin. VI. 2. 1925.), iam „feria secunda paschae regem Heinricum damnaverat Coloniae in templo sancti Gereonis".

2) Iulio 24. obiit, „sex deciesque novem annos" nata, in monasterio, quod est in Polirone, sepulta. Cui tituli loco haec cecinit Donizo:

In numero maior duodenario Petre pastor,
Cui propriae sortem telluris subdidit omnem,
Valvas tu regni sibi prompte pande superni — — !
Virgo Maria Dei genitrix, noctisque diei
Haec audire tuum non destitit officium: nunc
Fac ut te videat tibi serviat et super aethra.

Ipsa autem moribunda sibi precata est, „Christo in cruce sua figens oscula":
Te colui semper, mea nunc rogo crimina terge.

3) Denique Heinricus „scandala principum declinans, in Italiam se una cum regina totaque domo sua contulit (c. martium mens.) ac circa Padum negotiis in-

Ekkehardus. Eodem igitur anno, qui est 18us ordinationis domni Papae Paschalis II, 2. Non. Mart. Romae in sede Lateranensi in aecclesia sancti Salvatoris, quae appellatur Constantiniana, celebrata est synodus universalis concilii, congregatis ibidem ex diversis regnis et provinciis episcopis, abbatibus, catholicis ducibus et comitibus, legatis universarum provinciarum quam plurimis[1]. — — Tunc Apostolicus concilii causam et animi sui intentionem his verbis exposuit: *Postquam Dominus de servo suo fecit quod voluit et me populumque Romanum tradidit in manus regis, videbam cotidie passim fieri rapinas et incendia, cedes et adulteria. Haec et huiusmodi mala cupiebam avertere ab ecclesia et populo Dei; et quod feci, pro liberatione populi Dei feci; feci autem ut homo, quia sum pulvis et cinis. Fateor me male egisse, sed rogo vos omnes orare pro me ad Deum, ut indulgeat michi. Illud autem malum scriptum quod in tentoriis factum est, quod pro pravitate sui pravilegium dicitur, condempno sub perpetuo anathemate, ut nullius unquam sit bonae memoriae; et rogo vos omnes, ut idem faciatis.* Tunc ab universis conclamatum est: *Fiat! Fiat!* Bruno autem Signinus episcopus altius exorsus ait: *Gratias agimus omnipotenti Deo, quod domnum Paschalem Papam, qui presenti concilio presidet, audivimus proprio ore dampnantem illud pravilegium, quod pravitatem et heresim continebat.* Ad haec quidam cavillatorie subiunxit: *Si privilegium illud heresim continebat, qui illud fecit hereticus fuit.* Iohannes autem Caietanus ad hoc commotus Signino respondit: *Tune hic et in concilio, nobis audientibus, Romanum Pontificem appellas hereticum? Scriptum, quod fecit domnus Papa, malum quidem fuit, sed heresis non fuit.* Et alter quidam adiecit: *Immo nec malum dici debet, quia si liberare populum Dei bonum est, quod domnus Papa fecit, bonum fuit. Sed liberare populum Dei bonum est auctoritate euangelii, qua precipimur animas quoque pro fratribus ponere.* Ad haec patientia domni Papae, horrendo heresis nomine pulsata, expergefacta est, et manu silentium indicens dissidentium clamores et murmura tali ratione compescuit: *Fratres et domini mei, audite! Aecclesia ista nunquam habuit heresim; immo hic omnes*

1116. Mart. 6—11.

sistens regni, legatos ad Apostolicum pro componendis causis, quae iterum regnum et sacerdotium disturbare coeperunt, suppliciter destinavit. Cuius legationis primatum abbas Cluniacensis, consanguineus, ut aiunt, domni Papae (cf. Gallia christ. IV. 1134.), tenuit; qui et inter utramque partem pro componendis pacifice rebus, fidelis et impiger apocrisiarius, multis argumentis invigilare studuit". Ekkeh. ad a. 1116.

1) Omittimus res minoris momenti, quae quatuor primis diebus patres ita fatigaverunt, ut reiectis omnibus die qnarta ad magnam illam investiturae quaestionem se converterent.

1116. *hereses conquassatae sunt. Hic Arriana heresis, quae per* 300 *fere annos viguit, annulata est. Ab hac sede heresis Euticiana, Sabelliana contrita, Fotinus ceterique heretici destructi sunt. Pro hac aecclesia filius Dei in passione sua oravit cum dixit: ,,Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua''.* Quinta feria Papa in concilio non sedit, multis et maxime regis negociis per domnum Cluniacensem Iohannem Caietanum et Petrum Leonis et Urbis prefectum caeterosque illius partis fautores impeditus. Sexta feria Apostolicus in generalem omnium aecclesiarum causam animum advertit et, Iohanne Caietano cum Petro Leone caeterisque regis fidelibus in faciem resistentibus predicto Cuononi Prenestino sepius verbum excommunicationis exponere cupienti, murmur huiusmodi verbis et manu ita compescuit: *Aecclesia primitiva martirum tempore floruit apud Deum et non apud homines. Dein ad fidem conversi sunt reges, imperatores Romani et principes, qui matrem suam aecclesiam sicut boni filii honestaverunt, conferendo ecclesiae Dei predia et allodia, seculares honores et dignitates, regalia quoque iura et insignia, quemadmodum Constantinus caeterique fideles; et coepit aecclesia florere tam apud homines quam apud Deum. Habeat ergo mater et domina nostra aecclesia sibi a regibus sive principibus collata; dispenset et tribuat ea filiis suis, sicut scit et sicut vult.* Pravilegium investiturae, quod in tentoriis concessisse videbatur, oblitterare volens, iterans sententiam Papae Gregorii VII, investituram aecclesiasticarum rerum a laica manu rursus excommunicavit sub anathemate dantis et accipientis. Cardinalis vero domnus Cuono Prenestinus talem Papae fecit inductionem legationis suae et contra disturbatores presentis negocii competentem: *Domine pater, si tuae placet maiestati, si vere tuus fui legatus et, quae feci, tibi placent esse rata, in auribus sancti huius presentis concilii ore tuo edicito et legationem meam tua auctoritate corrobora, ut sciant omnes, quia tu me misisti.* Ad haec Apostolicus respondens ait: *Vere legatus ex latere nostro missus fuisti; et quicquid tu ceterique fratres nostri cardinales episcopi, legati Dei et apostolorum Petri et Pauli, huius sedis et nostra auctoritate fecerunt, probaverunt, confirmaverunt, ego quoque probo et confirmo; quicquid autem dampnaverunt, dampno.* Et domnus Prenestinus consequenter subiunxit, qualiter *pro sedis illius legatione Hierosolimis audierit, regem Heinricum post sacramenta obsides et oscula in ipsa beati Petri aecclesia domnum Papam tenuisse captum et indigne tractatum potiora aecclesiae membra, cardinales videlicet, exutos, tractos et male tractatos, nobiles quoque Romanos occisos et captivos et populi stragem factam audiens ingemuerit; et pro huiusmodi facinoribus, aecclesiae Hierosolimitanae concilio, zelo Dei animatus excommu-*

nicationis sententiam in regem dictaverit; et eandem in Grecia, Ungaria, 1116.
Saxonia, Lotharingia, Francia, in quinque conciliis consilio predictarum aecclesiarum renovando confirmaverit; orare se demum, ut, sicut domnus Papa legationem suam confirmavisset, ita presentis concilii patres et episcopi concorditer annuerent. Ad eundem modum legati et litterae domni Viennensis postulabant. Dum tali ratione et ordine tam variae et dissonae multitudinis assensus exquiritur, a saniori parte veritati et apertae rationi nichil contradictum, a paucis submurmuratum (est), ab episcopis vel abbatibus nullo modo reclamatum. — — — His autem, qui *Mart.* 11.
propter concilium et animarum suarum remedium Apostolorum limina visitaverant, qui de capitalibus poenitentiam agerent, 40 dierum poenitentiam indulsit et Apostolica benedictione concilii exameron laudabiliter absolvit.

Annales Romani. Anno 17. Pontificatus Paschalis secundi Pape indicione 9 mense Aprilis die 2. obiit Petrus prefectus. Huius temporibus eo quod noluit concedere prefecturam Petro filius iam quondam equivoci Petri prefecti, facta est coniuratio magna atque seditio in hac civitate Romana. Necnon et totis comitibus, quos circa omnes partes Romanae urbis fuerunt, simul coniuraverunt ex utraque parte, scilicet a parte Pontificis et a parte praefecti. Unde ortae fuerunt pugnae multae, et homicidia et pestilentiae magnae, turres a fundamentis dirutae ac plurimae domus dissipatae et ecclesiae depraedatae ac clerici capti. Post demum victi fuerunt illi, qui erant a parte Pontifici. Pontifex vero metu perculsus, fuga lapsus evasit de palatio Lateranensy; aput monosterium clivi Scauri in eius munitiones, que dicitur sedem solis moravit nocte illa. Diluculo vero egressus de Urbe, perrexit ad civitatem Albanensem, deinde secessit Campaniae[1].

Falco Beneventanus. Hoc anno praefectus Urbis Romae mense qui- *Mart.* 30.
dem Martio obiit, post cuius mortem civile bellum terribiliter ortum est, eo quod Romani audierant, quod Petrus filius Leonis Apostolici consilio

1) Petrus Casinensis: „Per idem tempus Romani adversus iam dictum Pontificem ferali inter se odio dissidebant. Nam pars maxima illorum, qui filium nuper defuncti praefecti contra voluntatem elegerant, omnibus nisibus contra Petrum Leonis agebant, adeo ut nonnullas eius turres destruerent, quia pro ipso et cum ipso non consenserat Pontifex voluntati eorum. His auditis Heinricus imperator, qui defuncta Mathilda tunc apud Liguriam degebat, gratia disponendarum rerum illius, laetus effectus, quia non bene cum Papa conveniebat, xenia imperialia Urbis praefecto et Romanis transmisit, adventum suum illis praenuntians affuturum. Pontifex interim loco cesserat et Petro Leonis in munitionibus degenti quoquomodo poterat, subsidia ministrabat".

1116. filium suum praefectum ordinare vellet. Unde Romanorum populus praefecti defuncti filium ad praefecturae honorem crexerunt. Quo ordinato ad praedictum Papam Paschalem miserunt suppliciter postulantes, quatenus eorum ordinationi assensum ipse praeberet et corroboraret. Apostolicus autem nullo modo eis assensum tribuit. Romani itaque haec agnoscentes, coniuratione facta, mirabilia domorum aedificia et turres complures radicitus prostraverunt, eorum quidem, qui cum Petro Leonis ad id faciendum coniurabant. Unde factum est, ut Ptolemaeus praefecti avunculus et alii barones Apostolici castra invaderent et tenerent. Contigit autem die quadam, quod praefectus ipse militum fere quinquaginta collegio stipatus ad explorandum milites, quos Apostolicus miserat, extra Urbem perrexisset. Comestabulus autem Apostolicus hoc depraehendens ex improviso eos aggreditur, prostravit et praefectum comprachendit. Ptolemaeus igitur memorati nepotis captionem audiens, absque mora militibus sumptis, Papae praefatum comestabulum invadens, nepotem, qui captivus ferebatur, absolvit et secum gaudens ad propria perduxit. Dum haec et alia Romae agerentur, praefatus Apostolicus Urbem exivit, qui apud castrum quoddam, Setium nomine, commoratus est. Viderat siquidem seditionem illam magis ac magis inflammari et Petrum Leonis de die in diem acriter expugnari. Diebus autem non multis elapsis, Apostolicus ipse seditionem illam placari et minui aspiciens, consilio accepto, militibus collectis, Romam ingressus est, deinde palatium Lateranense ingreditur ibique missarum solemnia decantavit. Cum autem ipse Urbem ingressus fuisset, Romanorum coetus, qui ei rebellis extiterat, fere ad eius imperium et voluntatem conversus est; sicque Apostolicus ipse tranquillitate inventa Romam securus habitavit. His taliter actis, praedictus Apostolicus Landulfum, quem deposuerat,
Aug. 11. undecimo die intrante mensis Augusti, redintegravit ad archiepiscopatum.

Annales Romani. Postea vero prefectus et consules miserunt legatos ad inperatorem Heinricum IV, ut Romam venisset. Ille vero cum talia audisset, gavisus est valde; nihil moratus est, cum magno exercitu Romam petiit. Mox data pecunia maxima pars de populo Romanorum ei fidelitatem fecerunt. Ingressus Romam cum magnis laudibus atque honore reginam coronavit in die sancto pentecosten, et prefecturam per aquilam confirmavit dudum nominato prefecto.

1117.

Ekkehardus. Rex Heinricus — non cessat legationes satisfactorias ad Apostolicam sedem, licet ipse multum infestationibus Italicis insu-

dans, destinare; quas tamen constat minime profecisse. Nam domnus 1117. Apostolicus propter securitatem, quam regi, licet coactus, fecerit: *Diffitetur, illum se anathematis vinculo colligasse, ab aecclesiae tamen potioribus membris excommunicationem connexam nonnisi ipsorum consilio denegat se posse dissolvere, concesso nimirum utrimque sinodalis audientiae iure. Ad hoc etenim ultramontanis* affirmat *se cotidie litteris impelli et maxime metropolitani Mogontini*[1].

Petrus Casinensis. Anno autem Dominicae incarnationis 1117. idem imperator[2] congregato exercitu Romam advenit. Quod dum Papa Paschalis comperisset, Urbem egrediens venit ad hoc monasterium atque ab universa huius loci congregatione rogatus Landulphum archiepiscopum Beneventanum, quem supra depositum retulimus, in gradu suo restituit, sicque per Capuam Beneventum ingressus est.

Annales Beneventani. Aliud in Beneventum concilium celebratur; ubi 113 archiepiscopi et episcopi cum multis abbatibus de tota Italia convenerunt cum Papa Paschali.

Petrus Casinensis. Imperator interea urbem Romam ingrediens et Pontificem exinde discessisse praenoscens, consules, senatores ac proceres partim donis partim promissis ad se attrahens, Ptolemaeo illustrissimo, Octavia stirpe progenito, Ptolemaei magnificentissimi consulis Romanorum filio, Bertam filiam suam in coniugio tradidit eique dona perplurima conferens, quicquid avus eius Gregorius aliique parentes habuerant vel retinuerant, praedicto Ptolemaeo et haeredibus eius imperiali auctoritate in perpetuum confirmavit. Agit interim Papa cum principe aliisque Normannis, quatinus contra imperatorem conglutinentur

1) His parum congruere possunt, quae Heinricus (cod. Udalr. n. 317 et 318.) ad episcopum Ratisponensem scribit: *Convocato in Italia superiore episcoporum et abbatum concilio se de concordia regni et sacerdotii sublilissime tractasse, denique trium episcoporum Placentini Astensis et Aquensis legationem ad Apostolicum misisse, qui pacem illam 1111 apr. 13 communione firmatam a se fideliter servatam esse coram omnibus protestarentur. Quibus Pontificem respondisse: se neque excommunicationem a cardinalibus Coloniae vel in Saxonia factam probare neque ipsum filio suo maledicere, immo de facta Viennae excommunicatione veniam postulasse; litteras contra imperatorem iniuriosas vel seditiosas a se non esse datas. Quae cum ita se habuissent, se Romam profectum conscendisse capitolium universis stipatum ordinibus Romanis. Deinde advenisse cardinales tres, „celerorum" (i. e. Paschalis?) legationem agentes, et pacem obtulisse ea lege, ut ipse investituram per virgam et annulum deinceps dare desineret; quibus tamen a se demonstratum esse, regalia quidem cuivis per baculum et annulum iure tradi.*

2) Mense martio etiam ab archiepiscopo Mediolanensi excommunicatus. Cf. Landulf. iun. hist. Mediol. l. c. pg. 502.

1117. illique obsistant, vel certe contra iam dictum Ptolomeum Romanorum consulem, generum eius, hominibus supradicti Pontificis armatorum auxilium subministrent. Heinricus praeterea imperator in urbe Roma persistens, paschalis diei solempnitatem cum ingenti gaudio senatus populique Romani celebrare studuit, et quia Pontificem ibidem non invenit et rationes suas cum rationibus eius internuntiis mediantibus minime convenire videbat, coactus fervore aestatis secessit cum suis in hyperboreis regionibus, spondens, se temperato aere agiliter Romam redire. Normanni vero imperatorem ab Urbe egressum dum agnovissent, elegerunt de suis ferme trecentos ac diebus pentecostes contra Ptolomeum, de quo supra retulimus, direxerunt. Qui Campaniam ingressi iuxta Pylium, eiusdem provinciae oppidum, castra metati sunt, praedam inde hominum ac iumentorum facientes. Hoc ubi Ptolomeo consuli nuntiatum est, evestigio milites, quos imperator in adiutorium suum reliquerat, evocans, per noctem eos ex adverso contra castra illorum dirigere studuit. Normanni interim cognito illorum adventu, praepete cursu ad castrum Acutum fugientes pervenere, quos Teutonici insequentes, quotquot invenire poterant, neci tradebant magnamque stragem de eis fecissent, nisi castrum Normannos recepisset. Victoria itaque Alemanni potiti Normannos exequitatos et depraedatos per vicos et oppida persequebantur talique ordine Normanni iniuriis affecti unus post unum ad propria remearunt.

Annales Romani. Quid multa? predictus Pontifex mansit extra civitatem anni duo minus menses tres; tamen pugne cotidie erant super Petro Leonis, quia fidelis erat dicti pontificy, inter basilicam beati Petri et castrum sancti Angeli et Capitolium et ripam. Postea vero fideles dicti Pontifici insimul comites, scilicet Petro Columpne ac Raynaldo Senebaldi, clam revocaverunt illum; set non fuit ausus manere in civitate. Cum festinatione perrexit per Transtiberim aput castellum sancti Angeli et cepit pugnare contra basilicam beati Petri, quia prefectus cum consules illam retinebat, cum balistis, cum machinis et fundibulariis, quia iam coniurationes defecerant et Romani non erant in ea voluntate, in qua antea fuerunt. Set Dei iudicio octavo die sue reversionis dictus Pontifex obiit aput castellum sancti Angeli in domum iuxta eream portam; et sepultus est in basilica Constantiniana, quia consules non permiserunt eum in basilica beati Petri sepelliry [1].

---

1) Paschalis II obitum vita altera in Cencii codicibus ita refert: „Defunctus est autem apud ecclesiam Transpadinam XI. Kal. februarii. Inde per mediam urbem

Epilogus
de Paschalis II adversariis
Theoderico, Alberto, Maginulfo.
(a. 1100 — a. 1111.)

Annales Romani. Huius temporibus in hac civitate Romana tres pontifices helecti ac consecrati fuerunt a clero et populo, qui ex parte Clementis pontifici fuerunt:

Videlicet episcopus sancte Rufine, in basilica beati Petri clam noctis tempore helegerunt et consecraverunt et in sede posuerunt, set non fuit ausus manere in civitate. Egressus de hac urbe, ut pergeret ad regem, a fidelibus Pontifici Paschalis compreensus eum ei Romam miserunt. Qui statim eum in Apuleam misit, aput monasterium sancte Trinitatis, quod situm est in Cava; ibique monachus effectus est.

Alter vero, scilicet episcopus Savinensis, elegerunt in basilica Apostolorum. Hoc autem cum ostensum esset per civitatem, concursus factus est populorum atque tumultus. Inter quos insimul fuerunt fideles pontifici Paschalis. Illi vero qui adversarii erant pontifici, metu perculsi cum helectum eorum perrexerunt ad basilicam sancti Marcelli apud Iohannem Ocdoline filium, qui in eius erat auxilio. Ubi erat Romanus cardinalis, qui favebat eius parti. Set clerici, qui eum sequebantur, plures ex illis verberati et expoliati fuerunt. Quit plura? ad ultimum data pecunia a pontifice dicto Iohanni Ocdoline, fefellit ei, ac dimisit illum in eorum potestate. Illi vero, qui ex parte pontifici erant, confestim appreenderunt eum et tulerunt pallium de collo eius, et turpiter extraxerunt eum de dicta ecclesia, ac posuerunt illum retro post unum equitem. Cum festinatione duxerunt eum Lateranum, ubi pontifex manebat. Qui iussit eum retrudi in turrem; non multo post misit eum in Apulea, aput monasterium sancti Laurentii, quod situm est in Adversa.

Tertius, scilicet Maginulfus, archipresbytor sancti Angeli. Cui posuerunt nomen Silvester. Unde facta est coniuratio magna atque seditio tam de equitibus quamque et peditibus, et elegerunt eum in basilica beate Mariae que dicitur Rotunda, clerici ac layci qui adversarii erant

---

usque Lateranum cum totius cleri ac populi Romani frequentia vectus, in ipsa domini nostri Salvatoris ecclesia cum honore maximo tumulatus est, dominicae incarnationis anno MCXVIII. indict. XI".

dicti pontifici. Maiores vero qui in hac coniuratione fuerunt, isti sunt: heredes Stephani Ocdonis, scilicet Stephanus qui dicitur Normannus cum suis germanis, Nykolaus Cencii Baruncii, et Petro filio eius; Romanus Romani Baruncii cum fratribus ac nepotibus suis, Heinricus a sancto Eustachio et filiis suis, Beriezo a sancta Maria in Aquiro, cum Stephano fratre suo, ac filii eorum, et alii plures. Qui miserunt legatos ad marchionem Guarnerium, qui erat ex parte Heinrici regis, ut cum festinatione in eorum veniret auxilio. Ille vero nichil moratus est; cum festinatione Romam perrexit, cum aliquantis militibus Teutonicorum. Mox pontifex ut audivit, egressus de patriarchio Lateranensi secessitque ad insulam Licaoniam in ecclesia beati Iohannis. Mox tota coniuratione insimul coadunati, cum dicto marchione Guarnerio perrexerunt cum prenominato Maginulfo ad patriarchium Lateranense. Ibique eum consecraverunt Romanum Pontificem. Mox fideles Pontifici hoc audito, equites ac pedites insimul cum Petro prefecto perrexerunt ad Lateranum, in curia, ante ecclesiam beati Gregorii; et commissa pugna cum eis, plures ex utraque parte interierunt ac vulnerati sunt; ad ultimum victi sunt illi, qui ex parte Pontifici erant, et fugati sunt et terga verterunt. Et ipsi insecuti sunt eos per omnes vias, scilicet per viam maiorem que pergit ad sanctum Clementem, dicto marchione cum suis et cum Romani pedites persecuti sunt eos usque prope templum Romuli ante domum iudicis Mattilde; Stephanus Normannus cum ceteris, qui cum eo erant, iusta ecclesia sanctorum Marcellini et Petri persecuti sunt eos usque ad arcum Aure et per viam que pergit ad sanctum Stephanum in Celio monte insecuti sunt eos usque ad sedem solis. Postea reversi ad eorum Pontifice, remearunt ad propria. Necnon et altera pugna inter eis commiserunt in circlo maiore et illi, qui ex parte Paschalis fuerunt victi sunt, terga verterunt; illi vero persecuti sunt eos usque ad arcum triumfalem et per viam alteram desuper usque ad sedem solis: multi ex eis ceciderunt, alii vulnerati, alii interempti, alii consternati insimul cum Petro prefecto prostrati. In ea vero pugna plus quam sexaginta obtimi equi vulnerati perierunt ac interempti sunt. Pecunia vero dicto Maginulfo deficiente, tota illa coniuratio eum reliquit. Non multo post dictus Guarnerius marchio eum secum duxit ad Hosmum. Set dum pergerent, dictus Maginulfus mansit in civitate Tiburtina cum aliquantis militibus modicum tempus et postmodo sic profectus est ad Hosmum et mansit ibi usque ad adventum regis. Qui rex postquam finem fecit cum dicto Paschali Pontifice, eum in prata Neronis deposuit; quia ipse Maginulfus tunc erat in castra. Post hec dictus marchio pietateque commotus et in

tali necessitate nec eum relinquere voluit, duxit secum et mansit aput eum usque dum ex hac vita subtractus est[1].

GELASIUS P. P. II.

1118. *ian.* 24. — 1119. *ian.* 29.

I.

Gelasii II

vita 1.

a Pandulfo diacono Romano conscripta.

Gelasius[2], qui et Iohannes, natione Gaietanus, sedit anno uno. Hic a nobilibus iuxta saeculi dignitatem parentibus[3] feliciter educatus, lite-

1) Vitae Conclanse scriptor qusnquam ei ob oculos versata esse videntur ea, quae sunt „de antipapis" apud Petrum Pisanum et in annalibus his Romanis, tamen in universum tantum disserit: „Huius temporibus quidam perversi schismatici ex clero Romano, diabolico inflammati spiritu, contra ipsum Pontificem insurgentes, tres haeresiarchas et invasores, Albertum videlicet, Maginulfum et Theodericum, in diversis temporibus erigere praesumpserunt, insignientes eos papalibus insigniis et sanctorum eis Pontificum nomina imponentes. Qui haeresiarchae, licet in principio turbationes multas et infestationes eidem domno Papae, tanquam antichristi praeambuli, nefanda praesumptione intulerint, processu tamen temporis in sua erubescentia confusi, ab eodem Papa prostrati sunt atque a grege schismatico potenter expulsi". — Restant, quae ex hac vita altera non recepimus in annales nostros: Paschalis epistola ad Gebehardum Constantiensem (Jaffé n. 4635.), eiusdem epistola ad Gebehardum Constantiensem et alios (Jaffé n. 4540.), Ladislai Ungariae regis „refutatio investiturae" (cf. Jaffé n. 4541.) et Paschalis epistola ad archiepiscopum Colocensem (Jaffé n. 4851., ubi tamen male „Spalatinus."); quae quidem ad rem nostram minus pertinere visa sunt.

2) Inter viros Casinenses illustres (Muratori, Scr. VI, 55—56.) Gelasius a Petro Casinensi recensetur his verbis: „Gelasius sedis Apostolicae Pontifex, parvulus in Casino sub Desiderio abbate (inde ab a. 1058 spr. 19.) beato Benedicto oblatus et ab Alberico philosopho (l. c. pg. 37.) edoctus. Scripsit in eodem coenobio positus passionem sancti Erasmi sanctaeque Anatoliae, passionem quoque sancti Caesarii versibus adornavit. Factus dehinc sanctae Romanae ecclesiae cancellarius descripsit registrum Paschalis Papae. Demum vero in Apostolica sede Pontifex factus, Henricum imperatorem propter investituram ecclesiarum excommunicavit atque pro ordinandis ecclesiasticis negotiis Galliam ingressus, apud Cluniacense coenobium obiit.

3) Pater Crescentius erat ex comitibus Caietao, quorum familia ab Anatolio I (c. a. 730. cf. Muratori, antiqq. V. 834.) originem ducit. Cf. Constantini Caietani notas ad hanc Gelasii vitam, ap. Murat Scr. III, a. 370.

rarum studiis pura mentis intentione est traditus. In quo videlicet studio parvo satis in tempore, quaequae sunt puerorum, addiscens, ultra coaevos suos omnia memoriae commendavit.

Hinc a sanctae recordationis domno Oderisio abbate Casinensi[1] petitus ad serviendum inibi[2], tamquam in monasteriorum omnium capite ac principio, et assignatus devote et devotius est a iam dicto patre susceptus ac cum non paucis aliis regulariter conversatus[3]. Ubi viris ad omnia peritissimis, quorum in monasterio non parva copia inerat, ad liberales artes addiscendas adiunctus, et ipsas prae omnibus fere aliis diversarum regionum praeclarae indolis pueris artes in brevi et monasticum ordinem plene nimis addidicit et per aliquantum temporis in monasterio patris Benedicti sanctissimi irreprehensibiliter conservare curavit.

Hoc tempore Romana mater ecclesia, non modicum consuetis tergiversationibus[4] fatigata, fluctu plurimo laborabat. Siquidem Guibertus quidam[5] olim Ravennatium[6] dictus archiepiscopus, homo literatus et nobilis et qui Deo forsitan placuisset, nisi hoc piaculum[7] fieret, ab imperatore Theuthonico, Henrico maiore[8], contra Papam Gregorium in ipsa Petri cathedra et violenta est intrusione locatus et non parvis temporibus tyrannice incubavit; qui praeter innumera prava, quae gessit, quandam suae faecis plantam[9] adeo temerariam et sub vulpe quodammodo latentem reliquit, ut totus mundus hodie eius poma pestifera mandere cogatur: destruat ergo illum omnipotens! De quo attamen[10] invasore in gestis Papae Paschalis est aliquantulum prelibatum[11].

In diebus igitur illis — non, sicut credo, absque Spiritus consolatoris oraculo — frater Iohannes Gaietanus, iam adolescens, monachus Cassinensis, ab omni simul catholica Romana ecclesia et Urbano Papa, qui praeerat, in tantarum perturbationum auxilium ac consilium partemque est sollicitudinis evocatus, ut sic tandem aliquando in summae plenitudinem potestatis, divina suffragante clementia, prout manifesta-

---

1) Qui, post Desiderium, monasterio Casinensi praefuit ab a. 1087. sept. 14. usque ad a. 1105. dec. 2. 2) I. e. ut ordinem sancti Benedicti susciperet et Deo ibi serviret. 3) Ed. *est conv.* 4) Imperatorum.
5) Ed. om. 6) Ed. *Ravennensis.* 7) Ed. *periculum.*
8) Ab Heinrici V patre et decessore. 9) De Heinrico V, qui hoc tempore ecclesiam Romanam persequebatur, scriptor loquitur. 10) Ed. om.
11) His verbis Pandulfus haud obscure significat, se Pontificum Romanorum gesta, ad Paschalem II a Petro Pisano deducta, continuanda sibi vel sumpsisse vel aliorum iussu suscepisse.

bunt sequentia, levaretur. Gratia sit Petro apostolo Iesu Christi, qui tam probum iuvenem in primis quidem filium sibique dignum postea vicarium adoptavit!

Ecce domnus Urbanus, primum Ostiensis episcopus, postea Papa Romanus, qui, veluti iam dictum est, Iohannem Gaietanum accivit, imminente persecutione Alemannica, in tantum miseriarum per Guibertum astrictus, quod (praetermissis aliis) a quondam[1] famosissimo viro atque illustri Petro Leonis Romae in insula Lycaonia, intra duos egregii Tiberis pontes, vix ab inimicorum insidiis sustentatus, matronarum Romanarum 1099. *mai. iul.*
et aliquando muliercularum pauperum eleemosynis regebatur[2].

Tunc Papa literatissimus et facundus fratrem Iohannem, virum utique sapientem ac providum sentiens, ordinavit, admovit suumque cancellarium ex intima deliberatione constituit, ut per eloquentiam sibi a Domino traditam antiqui leporis et elegantiae stylum, in sede Apostolica iam pene omnem deperditum, sancto dictante Spiritu, Iohannes Dei gratia reformaret et leoninum cursum lucida velocitate reduceret.

Decedente itaque Papa de vita hac, successit illi Paschalis, cui cancellarius ipse individua semper infinitis adversitatibus charitate cohaesit eiusque senectutis baculus in omnibus ac per omnia perduravit.

A quo sane Pontifice inter alia sancta, quae fecit, Gregorium de Ciccano, Aldonem[3] de Ferentino, Petrum Pisanum, Grisogonem et Hugonem Pisanos, Hugonem de Alatro, Crescentium atque domnum Saxonem de Anagnia, Gregorium Gaietanum, scriptores suos omnes ac capellanos, presbyteros ac diaconos cardinales, cum non paucis aliis, in his[4] et ordinibus minimis fecit certis temporibus promoveri. Romanus omnes clericos maiores atque minores[5], abbates et abbatissas, sanctimoniales et monachos omnesque insimul pauperes et dulcibus confovebat sermonibus et necessaria corporis ipsis ac multis aliis de his, quae honeste acquirere poterat, ministrare studebat.

Quanta vero in captivitate theutonica ab impio compatre suo, Hen- 1111.
rico tyranno[6] pertulerit, qualiter eidem[7] pater viduarum et orphano- *febr.* 12 — *apr.* 12.
rum, nervo pede constrictus, in faciem ipsam restiterit, ex benefactis aliis quilibet studiosus advertat eumque Petrum alterum contra novum Simonem nominet.

Diaconiam Romae, quam sanctam Mariam in Cosmedin vulgariter

---

1) Ed. *quodam*. 2) *Tegebatur?* Ed. *sustentabatur*. 3) Ed. *Aldonum*. 4) Ed. *iis*. 5) Ed. *atque min.* om. 6) Ed. *Quanta vero ab imp. comp. s. in capt. ab Henr. Theutonico tyranno*. 7) Ed. *idem*.

nuncupant, sibi cardinali diacono a domno Papa Paschali commissam, in auro vel argento, in libris seu paramentis, in domibus innumeris, in fundis atque casalibus, in religione praecipue[1], in quantum Roma patitur, super omnes alias inaltaverit, requirenti sagaciter luce clarius elucescet.

Casinense coenobium, tum ob beati Benedicti ecclesiam et meritam reverentiam, tum quia in ipso monasticae religionis habitum sumpserat, religionis et conversionis suae primordia reducens ad animum, sanctamque vitam patrum inibi domino pariter servientium sedula mentis cogitatione pertractans, non tantum in his, quae ad dominum sunt, irremissius gubernare, verum etiam extra, contra tumultuantes insidias malignantium, turrem inexpugnabilem semet ipsum exponere omni conamine et omni nisu curabat.

1118. ian. 21. Interim autem Paschali Papa defuncto, venerabilis pater domnus Petrus Portuensis episcopus, qui primatum post Papam per longa iam diutius tempora detinuerat, cumque eo omnes presbyteri ac diaconi cardinales de eligendo Pontifice, et in commune communiter et singulariter singuli, pertractare coeperunt cum domno cancellario, in monasterio Casinensi commanenti, de his sic gestis modis omnibus inscio. Nuncius derepente comparuit, qui cancellarium ipsum, iuxta quod acceperat in mandatis, ad cardinales Romam cum omni faceret celeritate redire. Quid mora[2]? Tristis frater Iohannes mortemque tanti patris voce por-
Ian. 23. rectiori rememorans, prout erat obedientiae filius, paruit, mulam adscendit maturatoque itinere Urbem intravit, fratres et filios commonuit,
Ian. 24. adunavit. In crastinum vero, secundum quod condixerant, venerabilis pater praenuntiatus domnus Petrus Portuensis, Cencius[3] Sabinensis, Vitalis Albanensis, Lambertus Ostiensis episcopi, Domnizo[4] sancti Martini, Bonifacius sancti Marci, Desiderius sanctae Praxedis, Petrus Pisanus sanctae Susannae, Iohannes de Crema sancti Grisogoni, Saxo de Anagnia sancti Stephani in Coelio monte, Amicus sanctae Crucis, Sigizo[5] sancti Xisti[6], Amicus sanctorum Nerei et Achillei, I(ohannes) sanctae Caeciliae, Deusdedit sancti Laurentii in Damaso, Anastasius sancti Clementis, Rainerius sanctorum Marcellini et Petri, Benedictus sancti Petri ad vincula, Chunradus sanctae Pudentianae, N.[7] sanctorum Ioannis et Pauli, Tebaldus sanctae Anastasiae, Gerardus sanctae Priscae,

1) Ed. *praecipuo*. 2) Ed. *moror*. 3) Alias *Crescentius*.
4) Alias *Dunzo* (*Divizo*). 5) Ed. *Sigero*. 6) Ed. *Sixti*.
7) Legendum est *T*(*euzo*).

Guido sanctae Balbinae, Gregorius sancti Laurentii in Lucina et sex alii presbyteri cardinales (nam Hugo de Alatro, presbyter cardinalis XXVIII, arcem Circaeam per Papam Paschalem tenuerat, qui[1] paulo post rediit), — item Gregorius sancti Eustachii, qui et abbas sancti Andreae, Oderisius Sangretanus[2] sanctae Agathae, qui postea[3] abbas Cassinensis effectus est, Roscemannus sancti Georgii, Henricus sancti Theodori, qui et Mazariensis decanus, Aldo sanctorum Sergii et Bacchi, Petrus Leonis sanctorum Cosmae et Damiani, Comes sanctae Mariae in Aquiro, Chrisogonus sancti Nicolai in carcere Tulliano, Stephanus sanctae Luciae in silice, Gregorius sancti Angeli et octo alii diaconi cardinales; Nicolaus Primicerius cum scola cantorum, subdiacones palatii omnes, archiepiscopi[4] quamplures, sed et alii minoris ordinis clerici multi Romani; de senatoribus ac consulibus aliqui praeter familiam nostram[5]:

Hi omnes, vitantes scandalum, quod in huiusmodi solet electionibus pro peccatis nostris accidere (etsi secus, sicut postea rei probavit eventus, ac sint[6] omnes rati, provenerit), credentes locum tutissimum, veluti qui curiae cedit, in monasterio quodam, quod Palladium dicitur[7], infra domos Leonis et Cencii Fraiapane situm, pariter convenerunt, ut iuxta scita canonum de electione tractarent.

In quo loco, videlicet post disceptationem diutinam ac voluntates diversas, nunc haec, nunc illa petentes, tandem aliquando communicato[8] consilio, Illo etiam mediante, qui fecit utraque unum, pari voto ac desiderio in hoc unum[9] unanimiter concordarunt[10], ut domnum Iohannem cancellarium in Papam eligerent et haberent. Nec mora: captus, ab omnibus laudatur, approbatur ab omnibus, nec non etiam ab episcopis[11] (quorum nulla prorsus est alia in electione praesulis Romani[12] potestas, nisi approbandi vel contra, et ad communem omnium, cardinalium primum, et aliorum petitionem electo manus solummodo imponendi); sicque invitus ac renitens domnus Iohannes Gaietanus hodie est et[13] in Papam Gelasium sancti spiritus gratia mediante electus et ab *Ian. 24.*
omnibus communiter[14] in summa sede locatus, cunctis Dei magnalia collaudantibus[15].

---

1) Ed. hanc v. non recte ante XXVIII posuit. 2) Cf. MGs. VII. 764. 802. 3) A. 1123—1126. 4) Ed. *orchiepiscopi, episcopi.* 5) Pandulfi igitur nostri et Hugonis de Alatro familia ex maioribus fuit comitum suburbanorum gentibus. 6) Ed. *sicut.* 7) Ed. *Pall. dic.*om. 8) Ed. *convocato.* 9) Ed. *uno.* 10) Ed. *concordatur.* 11) Ed. *ipsis.* 12) Ed. *Rom. electi pot.* 13) Ed. om. 14) Ed. *conçorditer.*

15) Cunonem Praenestinum, in Gallia legati munus tum gerentem, quum Gela-

Hoc audiens inimicus pacis atque turbator, iam fatus Centius Fraiapane, more draconis immanissimi sibilans et ab imis pectoribus trahens longa suspiria, accinctus tetro gladio, sine mora cucurrit, valvas ac fores confregit, ecclesiam furibundus introiit; inde custode remoto, Papam per gulam accepit, distraxit, pugnis calcibusque percussit et tanquam brutum animal intra limen ecclesiae acriter calcaribus cruentavit et latro tantum dominum per capillos et brachia, Iesu bono interim dormiente, detraxit, ad domum usque deduxit, inibi catenavit et clausit[1]. Tum[2] praefati episcopi, cardinales omnes et clerici et multi de populo, qui convenerant, ab apparitoribus Cencii modo simili vinciuntur, de caballis ac mulis capite verso praecipitantur, expoliantur et inauditis undique miseri miseriis affliguntur, donec aliqui semivivi ad domum tandem propriam remearunt: malo suo venit, qui fugere cito non potuit.

Facta autem hac voce, convenit multitudo Romanorum, Petrus praefectus Urbis, Petrus Leonis cum suis, Stephanus Normannus cum suis, Stephanus de Petro cum suis[3], Stephanus de Tebaldo cum suis, Stephanus de Berizone cum suis, Stephanus Quatrale cum suis, Buccapecorini cum suis, Bovesci[4] cum suis, Berizisi[5] cum suis, regiones duodecim Romanae civitatis, Transtyberini et insulani, arma arripiunt, cum ingenti strepitu Capitolium scandunt, nuncios ad Fraiapanes iterato remandant, Papam captum repetunt et exoptant. Nil morae: territi Fraiapanes, praesertim dominus Leo, impietate subdola pius, Papam illico reddidit, pedes eius amplexans, clamat irremissius: *Domine miserere!* et sic, peccatis nimiis exigentibus, ut iterum ecclesiam elatis cornibus ventilaret, evasit. Tunc sanctus Papa levatur, niveum ascendit caballum, coronatur et tota civitas coronatur cum eo, per viam sacram gradiens, Lateranum ascendit, bannis et insignibus aliis eum praecedentibus pariter atque, iuxta Romanum ritum moremque, sequentibus[6].

---

sius statim litteris salutasset (cf. Udalrici cod. n. 293.), vitae Theogeri scriptor (MGs. XII. 470.) refert, de eo, quod Gelasius „totis viribus unanimi omnium consensui renisus esset", valde miratum dixisse: *Quid enim aliud est, in hoc dumtaxat persecutionis tempore pondus portare regiminis, quam pro salute proximi semet ipsum obiectare periculis, opponere murum defensionis pro domo Israel, accedere ex adverso et stare in proelio in die Domini*"? — Haud ita multum reverentiae prodidit Conradus Iuvavensis, qui, ut eiusdem vitae scriptor l. c. narrat, quum Iohannem Papam esse creatum accepisset: „*Hem!* inquit, *nullus illorum nequior Iohanne; forte in Gelasio poterit aliquid boni esse*"? Quam opinionem quo iure habuerit, quum Gelasius ab omnibus aequalibus laudetur, non video.

1) Ed. *inclusit.* 2) Ed. *tunc.* 3) Ed. *St. de Petro cum s.* om.
4) Ed. *Bonisti.* 5) Ed. *Berizansi.* 6) Ed. *frequentibus.*

Sedit itaque Papa, sicut videbatur, in pace; frequentabant eum comites et barones et qui pro responsis aliquibus veniebant, et recipiebantur benigne et, donec functo negotio, pro quo cuncti convenerant, accepta benedictione redirent, tamquam a patre filii benignius per omnia tractabantur: ita quod curia tota in pace habebat omnia, quae per Dei gratiam possidebat. Rediere[1] omnes, illinc atque istinc extra Urbem morantes: rediit inter alios Hugo magnus ac nimium honorabilis Apostolorum presbyter cardinalis a Circaea arce[2], quam ei ob rabiem Theuthonicorum iterum praecavendam vir ad omnia providus, quondam Paschalis Papa, homini nobili et illustri noviter commendaverat quamque[3] Papa novus (quod[4] utinam non fecisset! nam paululum post ultra modum poenituit) reddi Terracinensibus[5] per nuncios apicesque mandavit. Omnibus igitur undique congregatis, conferebatur ab illis, quando certis temporibus Papa et promoveri pariter et consecrari deberet; et quidem[6] diaconus, non presbyter erat.

Sed antiquus hostis, ceu[7] fecerat olim in coelo, pacem tantam in longum nulla durare penitus ratione permisit. Nam dum haec agerentur, quidam intempestae noctis silentio ad iam fatum egregium domnum Hugonem cardinalem directus est, ab uno videlicet, cui exinde non parva copia inerat amicorum, qui Henricum dictum imperatorem Romanum armatum contra Papam in sancti Petri porticum diceret adventasse. Quid morer? Nec opus est: Papa per cardinalem praescivit et sicut, iam paene senio et infirmitate confectus, fugere tam repente non poterat, manibus adducitur famulorum et sic caballo subvectus ad domum Bulgamini[8] in nocte ipsa confugiens latuit; fugimus et omnes cum eo. Mane *Mart. 1.* autem facto turbati omnes ac stupefacti, quia neque tute remanere in *Mart. 2.* Urbe neque per terram, via undique spinis septa, fugere poteramus: fuit nempe consilium, ut fugam caperemus per mare, quod et factum est. Siquidem flumen Tyberim maturato intravimus et per galeas duas ad Portum usque descendimus, ibique coelum et terra, mare et pene omnia, quae in eis sunt, adversus nos pariter coniurarunt. Nam coelum gravem pluviam, grandines et tonitrua, coruscationes et fulgura frequentabat; mare simul ac[9] Tyberis tam[10] duris tempestatibus vectario[11] rebellabant, ut vix in portu vivi remanere possemus, nedum mare

1) Ed. *redire.* 2) Nunc *monte Circeo* prope Terracinam.
3) Ed. *quam.* 4) Ed. *qui.* 5) Ed. *Terramnensibus.*
6) Ed. *deberet, equidem.* 7) Ed. *secundum.* 8) Ed. *Vulgarium*
9) Ed. *et.* 10) Ed. *iam.* 11) Ita conieci ex codicis lectione *ůctario* i. e. *uectario.* Ed. *vicario*, praetermissa litterula *e*, quae imposita est litterae *u.*

intrare. Saeva insuper iam per ripam Alemannorum barbaries tela contra nos mixta toxico iaciebat; minitabantur etiam nos intra aquas natantes pennaci[1] igne cremare, nisi Papam et nos in eorum manibus redderemus. Et, credo, capti essemus, nisi nox et ira fluminis illos non impedisset. Quid ad haec? quid[2] miserrimi facerent? ceperunt, immo cepit domnus Hugo cardinalis et presbyter Papam nostrum in collo et ad castrum sancti Pauli Ardeam sic de nocte portavit.

Mart. 3. Die vero altero in aurora rediere Theuthonici, praedam de nobis facere gestientes. Iuratum est tandem eis, quod Papa fugisset et — Deo tibi[3] gratias! — recesserunt a nobis. Interim retemptavimus, si mare ad-
Mart. 4. huc valeremus intrare; Papam nocte reduximus. — Tum non sine periculo marinos fluctus attigimus et die tertio ripae Terracinensi, vivi vix,
Mart. 5. applicuimus et in quarto portum Gaietanum intravimus, et ab illis hominibus nimis honorifice suscepti fuimus et benigne tractati.

Discurrit fama per terram et per vicinias illas. Convenerunt archiepiscopi, Sennes[4] Capuanus, Landulphus Beneventanus, Alfanus Salernitanus, Marinus Neapolitanus, Riso Barisanus, Hubaldus Tranensis[5], I......... Sipontinus[6], Baialardus Brundusinus, I........ sanctae Severinae[7] et quamplures alii de Apulia et Calabria, cum Guilelmo Troiano et diversarum regionum episcopis, Giraldus abbas Casinensis et Sygenulfus de Caveis cum abbatibus aliis. In praesentia quorum idem domnus Papa per manus Lamberti Ostiensis, Petri Portuensis, Vitalis Albanensis episcoporum, cooperantibus archiepiscopis et episcopis multis, assistentibus aliis viris religiosis, et cum eis Guillelmo duce Apuliae, Roberto principe Capuano, Richardo de Aquila aliisque baronibus plu-
Mart. 9. rimis, qui tunc ei omnes fidelitatem fecerunt[8], assistente[9] clero ac po-

1) Ed. *privatim*, Caiet. *Mumaci*; cod. *p̃nnaci*, quod *pinnaci* vel *pennaci* legi potest. Praestare mihi p e n n a c i visum est, cum incidissem in hunc locum gestorum triumphalium Pisanorum (Ughelli It. s. tom. 10. Anecdot. Ugh. pg. 93.): ,,Factum est, ut de ingenio Pisanorum i g n i s p e n n a t i u s de castello christianorum per antennam porrigeretur in castellum (ligneum Saracenorum), et comburitur'' etc. Quo loco expugnatio Maiorcae insulae, a. 1114 facta, non multo post a Petro Pisano narratur. 2) Ed. om. 3) Ed. om. 4) Ed. *Senes*.

5) Ed. *Ravennensis*. 6) Papebr. (Acta Ss. mai. V. 11.) om.

7) Papebr. (l. c.) om. 8) Romualdus Salernitanus ap. Murat. VII. 182.: ,,Mense martii, ind. XI, in civitate Gayeta, ipso Gelasio cum cardinalibus residente in episcopali ecclesia eiusdem civitatis, Guilielmus dux ligius eius homo iure devenit; et statim ipse Papa per vexillum tradidit eidem duci totam terram suam cum honore sui ducatus, dicens: *Quemadmodum Gregorius Papa tradidit illam Roberto Guiscardo avo tuo, et sicut Urbanus Papa eam Rogerio patri tuo tradidit, et sicut Paschalis Papa eidem Rogerio patri tuo prius illam et postea tibi tradidit: sic ego trado tibi eandem terram cum honore ducatus per illud idem donum atque consensum*''. 9) Ed. *existente*.

pulo infinito, sancto dictante Spiritu et effectus est presbyter et in Papam Gelasium infra Kal. Martii[1] consecratus. Ubi Petrum Rufum diaconum cardinalem, Baronem subdiaconum et me Pandulphum hostiarium, qui haec scripsi, in lectorem et exorcistam promovit, et plures alios in minoribus gradibus ordinavit. Laetum nomine, Vorulanum episcopum a domno Paschale Papa factum atque depositum, suae dignitati ac loco restituit; Chrisogonum diaconum cancellarium fecit; ibique per totam quadragesimam demorantes festivitatem paschalem Capuae solemniter celebravimus. Nobis vero sic iam quomodolibet respirantibus, supervenere qui dicerent, quod Gaietae etiam per susurrum primitus senseramus: Henricum illum barbarum quendam Mauritium nomine, Bracharensem episcopum, quasi novum simulacrum in loco Papae struxisse et illum sic intrusum Papam suum Gregorium nominasse[2]. Ecce de recidivo vulnere recidimus in typum antiquum. Addidit inde nuncius, quod castrum Papae Turriculam[3] a fratribus abbatis[4] sancti Andreae detentum, idem barbarus obsideret.

Mart. 10.

Apr. 14.

Resumpsit Papa vires, duci Guillelmo ac principi Capuano, Roberto aliisque baronibus dedit firmiter in mandatis, ut omnes contra barbarum arma cito pararent. Dixit, et factum est. Paratur Papa ad reditum, redeunt barones cum eo; inde ad sanctum Germanum, videlicet Casinense coenobium devenimus, ubi Guillelmum ducem per dies aliquot expectavimus. Interim Lando dominus de Turricula, Oddo Coctus[5] ac Gisolphus fratres eius cum eo, acriter pugnabant cum rege, faciunt contra machinas[6] machinas, vimina[7], balistas et arcus. Ibi[8] primum rete contra petrarias ad turres operiendas ab astuto illo tyranno, damnum plurimorum et proficuum multis, ingenium exquisitum, inventum est. Ibi, mirabile dictu! canis, fidele animal, a Runco[9], quodam ipsorum dominorum castellulo, brevibus suspensis a collo, modo Turriculam intrans, modo de eadem ad Runcum festinato regrediens, alternatim dominis illis extrema multociens quaecumque sibi dictaverant, utens quodammodo ratione, fideliter quotidie reportabat.

Venit dux ad Papam intra urbem[10]. Tunc coeperunt reditum insimul maturare. Quod Henricus praesentiens, infecto negotio a castello remotus est et via ipsa, qua venerat, irato sibi domino, Alemanniam

---

1) Id quidem ex annalibus Romanis corrigendum est. 2) Mart. 8., cf. Ann. Rom. 3) Ed. *Curriculam*. 4) Ed. *abbatiae*. 5) Ed. *Odoctus*. 6) Ed. om. 7) Ed. *vineas*. 8) Ed. *inde*. 9) Ed. *Runci*; Papebr. *armico*. 10) Ed. *interea*; cf. Petrum Casin.

rediit, idolo, quod plasmaverat, in Urbe relicto. Tunc Papa vellet multum, quam reddi nimis inconsulte praeceperat, Circeam arcem habere. Igitur dux et princeps cum baronibus rediere. Papa in propria, scilicet[1] in Campaniam veniente, sui eum non sine pretio receperunt, et ita
Iuli 4. pedetentim, magis ut peregrini quam domini, Romam, sicut Deus novit, intravimus.

Latuit domnus Papa melius, quam hospitatus sit in ecclesiola quadam[2], quae sanctae Mariae in Secundo Cereo dicitur, intra domos illustrium virorum Stephani Normanni, Pandulphi[3] fratris eius et Petri Latronis Corsorum[4], ibique de imminentibus periculis praesertim de intrusione Burdini, cum tota simul ecclesia diligentius conferebat: cum
Iul. 21. quidam de cardinalibus, Desiderius sanctae Praxedis (prope etenim erat festivitas[5], quod utinam non cogitasset) ad cantandum in ipsamet ecclesia missam simpliciter eum quodam vespere invitavit, sed nimium simplicius est a Papa concessum. Die autem crastina etsi[6] displicuerit plurimis, quia ecclesia esset in fortiis Fraiapanum, freti tamen Stephani Normanni et Crescentii Gaietani eiusdem Papae nepotis, antiquis stemmatibus, itum est et cantatum. Necdum adhuc celebratis officiis, ecce cum non parva manu militum ac peditum et aliorum procacium impii Fraiapanes apparent, irruunt, lapides et spicula mittunt, nostros affligunt, multi pauculos atterunt. Resistit miles Normannus et Crescentius gloriosus cum eo, resistunt undique nostri, iacula mandata remandant, ensis atteritur ense, lancea retusa retundit[7]:

Hinc pedites, illinc milites cadunt; undique strati,
Undique pugna gravis. Papam cupit iste tenere,
Iste tuetur eum, miles utrinque cadit.
Turbae ruunt, pedites saliunt muros, capiuntur
Ex nostris aliqui, non tamen eximii.

O quantus luctus omnium! quanta praecipue lamenta matronarum, quae Papam solum tanquam scurram per campos, sacris pro parte vestibus revestitum, quantum equus poterat, fugientem videbant.

---

1) Ed. *sede.* 2) Ed. *ecclesia quae.* 3) Ed. *et Pand.* 4) Ed. *consortum.* 5) Quum de titulo l. e. de ecclesia sanctae Praxedis agatur, neque dubium relinquitur, quem diem scriptor nude posito vocabulo „festivitas" significare voluerit. Praeterea festum sanctae Praxedis, quod est iulio 21., optime cum rerum ordine convenit. 6) Ed. *et si.*

7) Qui sequuntur quinque versus, editio Muratorii non animadvertit; Papebrochius l. c. priores quidem tres agnovit, quartum vero et quintum non sensit. Primo Papebrochius medelam miles cadit adhibuit; utrum iuré, dubitaverim. Equidem versus metricos quum Pandulfus manifesto voluerit, non propterea negligendos existimavi, quod hic illic ad prosodiam minus recte procedant.

Hunc crucifer sequitur, cecidit, mulicrcula quem tunc
Invenit, abscondit, sonipemque[1] crucemque[2] recondit[3]

et in suo reduxit.

Iam quarta parte diei acriter est ab utrisque pugnatum. Cum Stephanus Normannus, credens Papam iam in tuta fugisse, taliter Fraiapanes alloquitur: *Quid*, inquiens, *facitis? quo ruitis? Papa, quem quaeritis, iam[4] recessit, iam fuga elapsus est. Numquid et nos perdere cupitis? Et quidem Romani sumus, similes vobis et, si dici liceat, consanguinei vestri. Recedite, rogo[5], recedite, ut et nos fessi pariter[6] recedamus.* Ad hanc itaque vocem Leo, nepos eius, Fraiapane, gemebundus Papam audiens liberatum, cum insano fratre Centio aliisque recessit; redierunt et nostri, non omnes. Interim Papa utrobique petitus, demum intra campos, sancti Pauli ecclesiae adiacentes, fessus, tristis et eiulans inventus est et deductus. Die illo prandium cum cocna fit unum. Inter spem et metum animi cunctorum nutabant dolentes, et quantum ad diem[7] per longa tempora memorabilem attinuit, consiliatum est; nox consilium dirimit[8].

Sane die altero, quique[9] secundum libitum haec et illa cudentes[10]; *Iuli. 22.* Papa post omnium sententias dixit: *Viri fratres et filii! Sicut nec longe malum est, ita nec longo opus est nec novo sermone. Sequamur patres nostros, quoniam valde bonum est antiquos sequi parentes; sequamur nichilominus evangelium: quandoquidem vivere in civitate ista non possumus, fugiamus in aliam. Fugiamus Sodomam, fugiamus Aegyptum, fugiamus novam iuxta propheticum verbum Babiloniam; civitatem sanguinum fugiamus. Veniet, credite mihi, veniet aliquando tempus, cum vel omnes, vel quos Deus permiserit, flante austro redibimus et tempora meliora redibunt. Ego coram Deo et ecclesia dico: Si umquam possibile esset, mallem unum imperatorem, quam tot. Unus[11] saltem nequam perderet nequiores, donec de illo quoque evidentem iustitiam imperatorum faceret omnium imperator.* Ad hoc omnes pariter una voce clamaverunt:

Fiat, sic fiat! iungentes tertio *fiat Amen.*

Singula itaque singulis iuxta modum omnium ac mensuram, omni tarditate seposita, ecclesiae ministeria personis assignata sunt vel concessa. Venerabiles pater domnus Petrus episcopus Portuensis loco Pa-

1) *Sonipes* i. q. equus. 2) Ed. *trucemque.* 3) Hos quoque versus Muratori et Papebroche praeterierunt. 4) Ed. om.
5) Ed. *ergo.* 6) Ed. om. 7) Ed. *diem et per.*
8) Ed. *diremit.* 9) Ed. *quicunque.* 10) Ed. *tradentes.*
11) Ed. *Verum unus.*

pae vicarius constitutus; cardinales aliqui ei sunt in auxilium sociati. Viro reverendissimo et sagaci, domino et avunculo meo Hugoni, cardinali Apostolorum, Beneventanae urbis custodia, prout postea vidimus, non sine sancti Spiritus est oraculo commendata; nam paulo post deficiente Papa, nisi ipse resisteret et ipsis sagaciter[1] obviasset, Normanni illam hodie, et non Papa teneret. Nicolao seni cantorum schola conceditur. Petro dicto praefecto, per quem domino nostro, sanctae memoriae Papae Paschali mala plurima provenerunt, occasione ista (etenim alia[2] vix fuisset) prefectura Urbis nequam et indignissimo homini stabilitur. Princeps et clypeus omnium pariter curialium, Stephanus Normannus, collaudantibus omnibus, protector ac vexillifer in Dei patris nomine nimis efficaciter ordinatur et ad Urbis custodiam cum iam dictis aptatur.

Navibus interea plurimis et aliis optime pro tempore praepara-
Sept. 2. tis, quia per terram non poterant, nobis Beneventum iungentibus, Papa mare intravit atque post dies aliquot Pisas prospere applicuit. Exierunt cum eo dominus Iohannes Cremensis, Guido sanctae Balbinae; et de diaconis cardinalibus domnus Petrus Leonis, Gregorius sancti Angeli, Roscemanus atque Chrisogonus; sed et de Romanis nobilibus Petrus Latro et Iohannes Bellus, fratres Petri praefecti, et quidam minores alii, clerici sive laici, praeter ipsorum domesticos et custodes. Hi omnes cum Papa simul honorifice satis atque solemniter ab innumera cleri et populi multitudine Pisis recepti sunt et tractati, ubi idem Papa inter alia multa super verbo psalmistae: *Dixi, pronunciabo adversus me iniustitias*[3] *meas Domino et tu remisisti iniquitatem cordis mei*, sermonem talem habuit, qualem certe vix faceret Origenes in carne. Ibidem igitur aliquan-
Oct. in. diu commorans quaeque sui officii, libertate plenaria tractans, mare iterum introivit et sic, ducente Domino, portum villae sancti Aegidii sanus cum suis omnibus et incolumis attigit.

Nov. in. Ubi a[4] venerabili abbate Hugone ac eiusdem monasterii fratribus undecumque confluentibus cum maxima laude est et honore susceptus. Qualiter quoque inibi, quam bene quamque[5] largissime ab eis fuerit diutius pertractatus, satis manifestum est. Illic omnes episcopi, abbates atque monachi, nobiles et ignobiles cuiuscumque ordinis, pari modo conveniunt, quique pro suo modulo deservire parati. Abbas Cluniacensis, dominus Pontius, adveniens cum munusculis aliis, triginta ei equitaturas praeparavit, decem vero abbas sancti Aegidii cum donariis

1) Ed. *resist. et mille modis illis obviasset.* 2) Ed. *aliter.* 3) Ita correxi ed. et cod. lectionem *iustitias.* 4) Ed. om. 5) Ed. *quam.*

aliis[1]. Cum quibus et cum aliis equitavit domnus Papa per terram illam, in viciniis quoque illis cooperantibus plurimis urbium vicinarum episcopis. Ecclesiam sanctae Caeciliae de Stagello[2], ecclesiam sancti Sylvestri de Tillano[3], ecclesiam sancti Stephani de Tornaco dedicavit et terminos lapideos propterea infixit: quos absque maledictione perpetua nulli umquam ad damnum vel loci vel alicuius rei transgredi quandoque licebit.

Inde Papa regrediens absque mora per Podium in Franciam properavit et inter villas alias, ubi fuit vice beati Petri receptus, Cluniacense adiit[4] monasterium, in quo iuxta tanti loci potentiam et secundum quod[5] Apostolicum virum condecuit, et receptus est pariter et benigne tractatus, omnesque bene et optime, qui intraverunt cum eo. Archiepiscopi et episcopi terrae, sed et reges et principes[6], tamquam si Pe-

1) Ad sanctum Aegidium Norbertus tum advenit, ordinis Praemonstratensis auctor, et a Pontifice „liberam praedicandi facultatem" diplomate confirmatam impetravit. Cf. sancti Norberti vitam MGs. XII. 674. (Acta Ss. iuni I.)

2) Tavels in dioec. Uceticensi, cf. Bouquet XV. 216.

3) Culianum? Bouquet l. c. suspicatur locum esse Quillan in dioec. Ucet.

4) In epistola Hugonis monachi Cluniacensis ad Pontium abbatem (Bibl. Clun. 559.) et de universo itinere et de adventu in monasterium Cluniacense sunt haec: *Hic — navigio Gallias expetivit, tibique primum, cursore a Pisis emisso, suum praenunciari fecit adventum. Te enim — in partibus Galliarum habet Pontifex Romanus proprium et specialem filium. Huic apud sanctum Aegidium occurristi, huic et multo comitatui suo equitaturas et alia quam maxima elegantissime ministrasti. Hunc pro maris molestia infirmatum, in tuae solo nativitatis, quod pater tuus Petrus potens et nobilis comes Merguliensis iuri apostolorum Petri et Pauli contradidit et inde accepit, tu Papam officiosissime confovisti. Qui denuo convalescens et Cluniacum suam pervenire desiderans, Lugdunum Galliae pertransiit, Matisconam descendit, ubi gravissima aegritudine confectus se Cluniacum perferri instantissime praecepit. Quo deportatus summaque reverentia susceptus, completo episcopatus sui anno I diebus IIII, in medio fratrum, circumstantibus episcopis cardinalibus, in propria domo proprius pastor in pace Cluniaco quievit*".

5) Ed. *et sicut Ap.*

6) Sugerius in Ludovici vita ap. Bouquet. XII. 46. haec habet: „Ea tempestate venerandae memoriae summum Pontificem Romanum Paschalem ab hac ad lucem perpetuam contigit demigrare. Cui cum de Iohanne Gaitano cancellario electione canonica constitutus Papa Gelasius successisset et cuiusdam Burdini depositi Bracarensis archiepiscopi imperatoris Henrici violentia in sedem Apostolicam intrusi et populi Romani conductitia infestatione intolerabiliter fatigaretur et a sancta sede eorum tyrannide arceretur, ad tutelam et protectionem serenissimi regis Ludovici et Gallicanae ecclesiae compassionem, sicut antiquitus consueverunt, confugit. Qui cum navali subsidio (pauperie quippe multa angebatur) applicuisset Magalonam, arctam in pelago insulam, cui super est, solo episcopo, clericis et rara familia contempta (l. contenta), singularis et privata, muro tamen propter mare commeantium Sarracenorum impetus munitissima civitas; a domino rege, quia iam adventum eius audierat, destinati mandata deposuimus, diem certam locumque

trum viserent[1] tam per se, quam per nuncios eum[2] non parvis muneribus seduli frequentabant. Qui omnes unanimiter a tanto patre ac domino plenioribus brachiis caritatis amplexi, de laetis qui veniebant laetiores effecti, domum coelestibus ferculis medullitus epulati redibant.

Tractabat vir sanctissimus, qualiter et his, quos secum duxerat et quos in Urbe reliquerat, in omnibus et per omnia provideret. Et quidem multa iam ad libitum, Domino adiuvante, peregerat: cum, iam quasi in portum fere[3] se deductum congaudens, subita passione correptus quam a costa Graeci pleuresyn appellari iusserunt, suis ac multis fratribus undique convocatis, facta confessione ac corpore cum sanguine Redemptoris acceptis, et iuxta normam monasticam strato terrae corpusculo, sancta illa anima carne soluta est, hinc ad coelum, Petro duce, conscendens.

Corpus honorabiliter intra limen Cluniacensis coenobii requiescit in pace. Amen.

Quem Romani, qui aderant et qui Romae remanserant, clerus omnis ac populus et defleverunt tunc et quasi patrem iustitiae, nolentes consolari, deflebunt.

Sedit autem anno uno et cessavit episcopatus diebus XV.[4]

Viziliaci mutui colloquii cum eius benedictione, quia regni primitias obtuleramus, gratanter reportavimus. Cui cum dominus rex occurrere maturaret, nuntiatum est eundem summum Pontificem podagrico morbo diu laborantem iam Romanis quam Francis vitae depositione poporcisse. Cuius Apostolicis exequiis cum multi religiosorum virorum et ecclesiae praelatorum interesse festinassent, astitit virorum (?) venerabilis Guido Viennensis archiepiscopus, imperialis et regiae celsitudinis derivativa consanguinitate generosus, multo generosior moribus; qui cum in somnis proxima nocte apto satis, licet ignoto praesagio vidisset sibi a persona praepotento lunam sub chlamyde repositam committi, ne causa ecclesiae Apostolici transitu periclitaretur, ab ea, quae aderat, Romana ecclesia in summum Pontificem electus visionis veritatem enucleatius animadvertit. Sublimatus itaque tantae celsitudinis dignitate, gloriose, humiliter, sed strenue ecclesiae iura disponens, amore et servitio domini Ludovici regis et nobilis Adelaidis reginae neptis (suae) aptius ecclesiasticis providebat negotiis".

1) Ed. *vidissent.* 2) Ed. *cum.* 3) Ed. *fore.*

4) Immo IV. — Subiungimus hoc loco Gelasii vitam a Bosone conscriptam, ex Panduifo fore solo haustam: „Gelasius II, natione Campanus, patria Caietanus, ex patre Crescentio, sanctae Romanae ecclesiae diaconus et cancellarius. Sedit anno I, diebus V".

Hic anno incarnationis dominicae MCXVIII concorditer est electus et in sede Apostolica positus. Post octo autem dies propter festinum ad Urbem et metuendum imperatoris Heinrici adventum vix potuit cum paucis fratribus suis utcumque Roma exire et ad civitatem Caietam per mare confugium facere. Ubi tam a clero et populo ipsius loci, quam a circumpositis episcopis et aliis ecclesiarum praelatis digno

II.
De Gelasii II rebus
aequalium annales.

1118.

Petrus Casin. Paschalis a Benevento Romam regressus 12. Kal. *Ian.* 21.
Febr. vita decedit et Iohannes cancellarius, huius Casinensis coenobii a pueritia monachus, a clero, senatu populoque Romano in Gelasium Papam eligitur. Talia dum Heinrici imperatoris venissent ad aures[1], festinus Romam advenit nuntiosque ad eundem electum transmittere studuit, per quos ei direxit, quod si fidem quam Papa Paschalis cum imperatore fecerat, observaret et conventiones, quae inter Romanum imperium et sedem Apostolicam statutae fuerant, firmaret, imperator confestim fidelitatem eidem electo et Romanae ecclesiae faceret; sin alias, alium Pontificem in Romana ecclesia inthronizaret.

Gelasius omnibus per Galliam fidelibus[2]. *Quia vos Roma-* *Mart.* 16.
nae ecclesiae membra estis, quae in ea nuper acta sunt, dilectioni vestrae significare curamus. Siquidem post electionem nostram dominus imperator, furtive et inopinata velocitate Romam veniens, nos egredi compulit. Pacem postea et minis et terroribus postulavit, dicens: ,,Quae posset, se facturum, nisi nos ei iuramento pacis certitudinem faceremus''. Ad quae nos ista respondimus: ,,De controversia, quae inter ecclesiam et regnum est, vel contentioni vel iustitiae libenter acquiescimus loco et tempore competenti, vide-

---

cum honore susceptus atque debita veneratione auctore Domino tractatus est. Deliberato itaque cum ipsis episcopis et baronibus illarum partium consilio, apud ecclesiam Capuanam (*cf. Pandulfi vitam*) sacramentum consecrationis, praeeunte spiritus sancti gratia, et regnum Papale secundum ecclesiae morem cum gloria induit. Tunc autem idem imperator levavit Mauritium Bracarensem archiepiscopum et adiunctis sibi paucis sancti Petri schismaticis clericis in sede apostolica eum violenter intrusit, qui a Romano populo Burdinus est appellatus. Domnus autem Gelasius Papa, transactis paucis diebus, profecturus ad partes Galliarum, navibus praeparatis, cum fratribus suis episcopis et cardinalibus mare intravit et per Pisas ac Ianuam transitum faciens, ad sanctum Aegidium applicavit. Ibique ad eius praesentiam concurrente archiepiscoporum, episcoporum, magnatum et aliorum tam clericorum quam laicorum maxima multitudine, de statu ecclesiae et aliis, quae ad communem omnium salutem videbantur expedire, colloquium habuit. Postmodum vero per montem Pessulanum, Tholosam (*huc num Gel. diverterit, Jaffé pg. 525 merito dubitat*) et partes Alverniae transiens, Cluniacum pervenit, ubi aliquandiu corporis infirmitate detentus, IV. Calendas Februarii migravit ad Dominum et in ipso monasterio est honorifice tumulatus.

1) Qui tum erat ,,in Paduanis regionibus'', cf. Ekkehardi ann. MGs. VI. 353.

2) Mansi XXI. 166.

1118. *licet Mediolani vel Cremonae in proxima beati Lucae festivitate, fratrum nostrorum iudicio, qui a Deo sunt iudices constituti in ecclesia et sine quibus haec causa tractari non potest. Et quoniam dominus imperator a nobis securitatem quaerit; nos verbo et scripto eam promittimus, nisi ipse eam interim impediat. Alias enim securitatem facere, nec honestas ecclesiae, nec consuetudo est". Ille statim, die videlicet post electionem nostram qua-*
Mart. 10. *dragesimo quarto*[1] *Mauritium Bracarensem episcopum, anno praeterito a domino praedecessore nostro Paschali Papa in concilio Beneventi excommunicatum, in matris ecclesiae gremium ingessit. Qui etiam cum per nostras olim manus pallium accepisset, eidem domino nostro et catholicis successoribus, quorum primus ego sum, fidelitatem iuravit.*

In hoc autem tanto facinore nullum de Romanis dominus imperator Deo gratias socium habuit, sed Guibertini soli: Romanus de sancto Marcello, Cencius, qui dicebatur de sancto Chrysogono, Teuto, qui multo per Daciam debacchatus est tempore, tam infamem gloriam celebrarunt.

Falco Beneventanus[2]. Anno 1118 — mense martio — factum est, cum praefatus Pontifex Gelasius ad Pontificale solium fere totius populi Romani unanimi voto et concordia eligeretur, archiepiscopis, episcopis et abbatibus circa Romanam sedem morantibus missos Apuliae quoque partibus delegavit[3], ut ad eius consecrationis diem convenirent; erat quippe, ut retulimus, cum electus fuit, diaconus et cancellarius. Qui quidem non nisi in canonico ieiunii tempore[4] constituto consecrari poterat. Legatione itaque accepta episcopus Troianae, archiepiscopus Sipontinae civitatis et alii complures ad ipsius consecrationis solemnitatem properaverunt. Sed prius quam memoratus electus Gelasius consecrationis acciperet dignitatem, rex praefatus Henricus instructis insidiis
Mart. 1 et 2. noctis silentio Romam ingreditur mensis Martii secundo die ingrediente[5].

---

1) Qui fuit mart. 9; ita Landulfus quoque, qui habet: VII. id. mart. — His duobus assentitur Chronicon Fossae novae Murat. Scr. VII. 868, ubi Mauritium „ordinatum" (i. e. consecratum) legimus „VI. id. mart.", quae fuit dies dominica et propterea ex more antiquo consecrationi aptissima. Itaque ambo Pontifices eodem die consecrati sunt. — Huius Burdini res Baluzius singulari commentatione illustravit, cf. Miscellanea (ed. 1680.) III. 471 sqq. Burdini nomen unde ortum sit, Gelasius ipse in litteris ad Cunonem Praenestinum (apr. 13.) datis docet: — „Bracarensem episcopum, qui Burdinus a Normannis dicitur". Idem nomen et familiae vel hominis esse (cf. Landulfum iun.) et in ludibrium verti potuit. A Normannis quidem Mauritius hac appellatione certe illuditur.

2) Murat. Scr. V. 91. 3) Sed non ex Urbe. 4) I. e. in dominica quatuor temporum (Reminiscere), quae a. 1118 fuit mart. 10.

5) Ea nocte, quae fuit inter mart. 1. et 2.

Apostolicus itaque regis ipsius ingressum sic latentor depraehendens, 1118.
reminiscens, qualiter rex ipse dominum Papam Paschalem, eius praedecessorem et cardinales fraude et dolo cepisset, absque mora cardinalibus convocatis fluvium Tyberis ingressus est; deinde prosperis ventis mare sulcantes pervenerunt Calenum. Rex autem Apostolici egressum cognoscens ei apud Calenum[1] delegavit, quatenus urbem reverteretur, quoniam ad eius consecrationem libentissime interesse et corroborare desiderarent. Pontifex autem Gelasius nequitiam eius et perfidiae telum longe lateque cognoscens: *Miramur*, inquit, *super talis tantique viri legationibus, cum ad nos venturum se die resurrectionis nuper transmiserit. Nunc vero nocturno tempore et ante condictum tempus comperimus eum adventasse. Ego vero, Deo annuente, consecrationis accipiam firmitatem: dehinc me ubicumque voluerit, paratum ad propositum negotiationis inveniet.* Quo audito, qui missi fuerant, ad regem reversi sunt festinanter atque omnia, quae a praedicto Pontifice audierant, regi renunciaverunt. Deinde electus ille Gelasius die constituto a cardinalibus, qui cum eo
exierant, canonice et ordinate consecratus est apud Calenum[2] mense Mart. 10.
Martio superius memorato. Rex autem Pontificis ipsius responsum audiens, pestifero invento consilio, archiepiscopum quendam Hispanum in Pontificem et ut ita dicam invasorem ecclesiae constituit et consecravit. O nefas et terribile periculum, rex ille, qui Romanae sedis et totius catholicae ecclesiae defensor et adiutor fieri deberet, novam haeresim et dira mortis genera per universum orbem induxit.

Landulphus iunior[3]. In tempore cuius (Paschalis II) mortis imperator, audita legatione Romanorum, a Taurinensium partibus Romam
adire festinavit. Ex qua urbe simul cum Romanis quarto nonas Martii Mart. 1.
misit Gagetas legatos, legando Ioanni Gagetano electo in Papam, cardinalibus quoque et episcopis, qui cum ipso erant Gaietis: *Uti Romam redirent et in ecclesia beati Petri hoc quod faciendum erat de Papa substituendo,*
una cum ipsis iuste et catholice facerent. Sed septimo Idus eiusdem Mar- Mart. 9.
tii in ecclesia beati Petri, praesente imperatore Henrico et populo Romano cleroque astante, in aliquo illud responsum, quod legati imperatoris Romanorum vel cum eligentibus a praenominato electo audierunt et susceperunt, quodammodo relatum est, videlicet: *Quod in proximo*

---

1) Ex Gelasii verbis, qualia Falco refert, confirmari videtur Peregrini coniectura, qui Gaietam pro Calenum legi vult. Item annales Beneventani ad a. 1117 (1118), MGs. III. 184.: „Rex Henricus — legatos suos statim Caieto ad Papam mittit".

2) Hoc quoque loco legendum est Caiete. 3) Murat. Scr. V. 502.

1118. *septembri ipse cum cardinalibus et episcopis provinciarum Mediolani vel Cremonae esset, et tunc Romani et imperator, quid agendum sit de se in Papam electo vel alium substituendo, per doctrinam cardinalium et episcoporum sufficienter cognoscerent.* Romani vero, non intelligentes hanc responsionem fore sufficientem et legibus et canonibus atque suis petitionibus convenientem, commoti clamaverunt: *Numquid honorem Romae volunt illi transferre Cremonae? Absit! Sed ut ubique valeamus astutias eorum opprimere, qui a nobis exierunt et Caietas fugerunt, secundum auctoritatem legum et canonum eligamus nobis Papam prudentem et bonum iusta istam vel consimilem formam verborum Romanorum.* Magister Guarnerius de Bononia et plures legis periti populum Romanum ad eligendum Papam convenit et quidam expeditus lector in pulpito sancti Petri per prolixam lectionem decreta Pontificum de substituendo Papa explicavit. Quibus perlectis et explicatis, totus populus elegit in Papam quendam episcopum Hispaniae, qui ibi aderat cum imperatore. Quem electum imperator duxit in pulpitum, ubi ipse electus interrogantibus de suo nomine dixit: *Meum nomen est Burdinus, sed quando Papa Urbanus ordinavit me episcopum, nominavit me Mauritium.* Tunc quidam de indutis habitu ecclesiastico de pulpito ad populum tertio clamavit: *Vultis dominum Mauritium in Papam?* Qui tertio respondentes et clamantes dixerunt: *Volumus.* Tunc ipse cum caeteris astantibus clericis aperto libro super hunc electum et manto coopertum sublimi voce clamavit, dicens: *Et nos laudamus et confirmamus dominum Gregorium.* Facta igitur electione ista ad hunc modum, imperator hunc Papam suum Gregorium permovit[1] et per castrum sancti Angeli in palatium Laterani perduxit. In quo iste Pontifex, si fas est dicere, cathedram sedit et pran-
Mart. 10. dium sumpsit et pernoctavit. Altera vero die nullo mediante idem Papa eumdem imperatorem ad ipsum palatium suscepit et cum ipso ad ecclesiam sancti Petri rediit, ante cuius et super cuius altare de clero coram imperatore et pluribus Romanis in eadem die ad ordines promovit[2] et missam cantavit. Ibique per (*ali*)quot dies et menses habitavit et fidelitatem suscepit atque splendide de lege Dei et ecclesiasticis consuetudinibus praedicavit absque ullo rancore pacem regno et sibi; et suum Papam Gaietano Ioanni Papa electo exclamavit[3], donec imperator iterum ad Germaniam rediens, ipsum Gregorium suum Papam in Sutrina civitate quasi securum fecit.

---

1) L. promovit i. e. populi electionem confirmavit tanquam Romanorum patricius. 2) Prius tamen ipse consecratus. 3) Locus inde a vv. *et suum P.* certe corruptus.

Falco Beneventanus. Romanorum igitur complures, quorum mens erga ecclesiae Romanae fidelitatem fixa manebat, visa huiusmodi haeresi et cognita aiebant: *Heu miseri, cum nos ex longo nostrorum patrum vetusto ritu sine alicuius regis adventu et licentia pastorem eligebamus, consecrabamus, quem volebamus, nunc autem sine regis permissu iam amplius alium neque eligere, neque consecrare ausi erimus!* Deinde praefatus[1] et alii Romanorum nobiles, Gelasio canonice ordinato, apud Caletum legaverunt dicentes: *Vestrae notescat paternitati pater et domine, nos et nostros amicos consecrationi illius excommunicati viri in Pontificem scelestum constituti nullatenus consilii et auxilii manus dedisse. Et sciatis, quoniam Deo opitulante regis illius, viri iniquissimi, machinationes et consilia in proximo delebuntur et vos Deo propitio erroris et malignitatis destructor ad sedem propriam et locum cum laetitia et honore revertemini.* 1118.

Petrus Casinensis. Hoc ubi imperatori nuntiatum est, evestigio Mauricium Bracariensem archiepiscopum, a Papa Paschali depositum, invasorem Romanae ecclesiae constituit. Supradictus autem electus Cagetae remorans in quadragesima presbyter ordinatus et ab eisdem episcopis et cardinalibus in Papam Gelasium consecratus est. Tunc temporis Capuanus princeps Robbertus et Guilielmus dux ad eum Pontificem in eadem civitate venientes fidelitatem fecere. Deinde Capuam veniens una cum episcopis et cardinalibus excommunicavit eundem imperatorem una *Apr. 7.*
cum praedicto invasore eorumque complicibus[2]. In festivitate autem *Apr. 14.*
paschali, imposito sibi Romani orbis diademate, cum magna laude et gloria ad patris Benedicti monasterium Capuae situm venit celebrataque missa sollempniter ad episcopium civitatis rediit, ornatis plateis et arcubus Romano more. Post haec idem Pontifex ad hoc monasterium veniens cum immenso honore ac gaudio ab universa congregatione susceptus est atque per plurimos dies in hac terra moratus est. Robbertus interea princeps exercitum congregans ad hoc monasterium venit, Romam, sicut promiserat, Pontifici, cum eo iturus; audiens autem, quod imperator oppidum, quod Turricula dicitur, obsideret, Casini substitit; ubi etiam nuntios imperatoris suscipiens, Capuam repedavit. Imperator interea cum oppidanis foedus iniens Romam rediit ibique die sancti pen- *Iuni 2.*
tecostes ab eodem haeresiarcha coronatus, Liguriam rediit. Hoc ubi

1) Cum Falco nullo loco praecedente aliquem significaverit vel nominaverit, aperte legendum est: *praefectus.*

2) Gelasius ipse in ep. ad Cunonem Praenestinum data (Cod. Udalrici, n. 293.): „*Sane nos cum fratribus nostris et episcoporum collegio in praeterito palmarum die Capuae regem ipsum cum idolo suo excommunicavimus*“.

1118. Iul. 4. Pontifex supradictus agnovit, Romam reversus est indeque egressus civitatem Pisanam adiit ecclesiamque inibi sanctae Mariae, quae Ad domum nuncupatur, dedicans primus in eadem urbe archiepiscopatum instituit.

Landulphus iunior. Gelasius Papa — per plures dies et menses cathedram Apostolicam in Laterano sedit ipsumque palatium cum cardinalibus et episcopis habitavit.

Iuli. (*Bruno archiepiscopus Trevirensis Heinrico imperatori*[1]). *Auguste imperator! Id quod tibi nuncio, haud sine meo pudore proloquor. Equidem quod ministeriis obsequiisque tibi fidissimis in Italia affui, id certe nullius neque commodi spe neque tuorum pollicitationibus adductus feci, sed una me reverentia atque summus amor dilectissimi amici, domini mei maximi* (Burdini) *eo perpulit, quem sane diligo. Quare promptius etiam et alacrius a me factum, ut de tua corona ac dignitate, quam possem cum eo diligentissime agerem nihilque vel studii vel industriae tua causa praetermisisse viderer. Primo quidem omnem eum thesaurum et pecuniam, quam domino meo maximo* (Burdino) *et clientibus tuis Romanis me largiri volebas, summa fide curaque distribui; inde vero quotquot ab honore tuo visi alieni, hos omnes sacramentis in tua verba adegi. Egomet, stipatus amicis et consanguineis meis, cum inimicis tuis ferro rem transegi atque pugnavi; quo ex certamine pars familiarium interfecti, pars graviter vulnerati. Iam vero cum Urbe relicta ad oppida Romani territorii* (Turriculam) *tu arma transtulisti et Robertus Capuae princeps pro Gelasio armatus Romam iniisset, ego cum domino meo maximo* (Burdino) *noctes et dies excubans in tuo servitio sub armorum pondere steti. Et quo cuncta certiora habeas, septem portas* (Romae) *dominus meus maximus* (Burdinus) *amicorum et consanguineorum praesidiis stationibusque tenuit; quae tam intentis nostrorum hominum vigiliis etiam custoditae sunt, ut horum nequaquam offensionibus Roma dici capta queat. Cum vero, Roberto Urbis iam diversam in partem erumpente* (l. *irrumpente*), *nobilitas tibi devota domibus relictis agmine trans Tiberim fugerat* (l: *fugeret*), *ego cum vicinis et propinquis omnibus usque perstiti nec locum deserui, quare etiam tua causa magnum rei familiaris naufragium passus sum.*

Petrus Casinensis. Exinde vero supradictus Pontifex discedens cum episcopis et cardinalibus Cluniacense coenobium petiit atque a supra-

[1]) Hoc literarum fragmentum, quo de Urbe a Roberto iul. 4. capta et de Gelasio ibi restituto edocemur, Browerus edidit in Antiquitatum Trevirensium lib. XIII. c. 54. (tom II. pg. 14.) Bruno de accepta clade apud imperatorem accusatus se defendit.

dicti loci abbate honorifice nimis receptus et ibi aliquandiu remoratus 1118.
post paucos dies vita decessit atque in eodem monasterio decenti est sepultura reconditus.

1119.

Falco Beneventanus. Hoc anno praedictus Papa Gelasius Gallias Sept. 2.
ivit secundo die mensis Septembris intrante et Pisas applicuit; cumque, sicut relatum est, Pontifex Gelasius apud civitatem Pisanam ivisset et archiepiscopum civitatis consecrasset, inito consilio, navem ingressus est: deinde divina gubernante clementia, ventis secundis ultramontanas partes transfretavit. Continuo archiepiscopi omnes et episcopi proceresque alii gaudio eum ineffabili et honore immenso susceperunt. Taliter igitur Gelasius acceptus cum praedicto Anglorum rege confabulatus est[1]. Dehinc Apostolicus ipse stabilivit, ut in sequenti mense Martio[2] synodum cum fratribus Franciae Theutonicisque celebraret ibique de sacerdotii et regni discidio longe lateque habito Spiritu sancto mediante loquerentur. Quantas autem divitias et munera argenti et auri partibus in illis Apostolicus ille lucratus est, si sigillatim describere vellem, prius me tempus desereret, quam copia recitandi. Sed antequam terminus statutus synodum celebrandi advenisset, apud monasterium sancti Petri, quod vocatur Clunia, ubi diligenter morabatur, aegritudinis mole detentus est. Confestim se infirmitatis validae dissolutione teneri persentiens, Palestrinum acciri iussit episcopum et imponere illi tanti honoris culmen Romanae sedis satagebat. Praevidebat enim, se, ut fragilitatis est, corpore dissolvi. Audiens itaque episcopus ipse huiusmodi verba Pontificem proferentem: *Absit,* inquit, *omnino absit, ut tanti honoris ponderisque cacumen indignus ego et infelix suscipiam, praecipue cum auxilio Dei et saecularium virtute divitiarum Romana sedes temporibus nostris sub persecutionis flagello dedita defendi oporteat et muniri. Si vero meis acquiescere velitis consiliis, Viennensem archiepiscopum, virum utique religiosum prudentisque animi et saecularibus ornatum virtutibus ad tale tantumque patrocinium eligamus. Dei namque consilio et beati Petri meritis et viri huius solatio Romanam sedem, sub tantae persecutionis periculo diutissime oppressam, credimus ad serenitatem triumphumque sublevari.* Quid multa? Et Gelasio Pontifici infirmanti et ceteris cardinalibus aliisque omni-

1) De hoc colloquio inter illius aetatis scriptores nemo; quare merito Peregrinius aliud scriptori in mente fuisse colloquium suspicatur.

2) Ex quo manifestum est, Gelasium, duobus mensibus ante mortuum, hanc synodum non celebrasse.

1119. bus episcopis sermo complacuit[1]. Nec mora, archiepiscopum illum accersiri iubent, ut dicta factis compleant, et perseverent. Quia (l. qui) vero vocatus viribus totis renuit seseque tanti officii culmine indignum clamitabat; tamen coelesti clementia ordinante, ad Pontificalem infulam, Gelasio aegrotante[2] et volente, permovetur. Die vero altera
Ian. 29. adveniente Gelasius Pontifex, IV videlicet Kalendas februarii, apud praedictum monasterium feliciter ex huius mundi ergastulo migravit ad Dominum.

1118. *Annales Romani.* Tertio vero die electus est Gelasius, in vigilia
Ian. 24. conversionis beati Pauli apostoli. Qui fuit primus diaconorum, et vice Frederici cancellarii et archiepiscopi Coloniensis. Et administravit Pon-
Mart. 1. tificatum sicut Pontifex, et mansit in patriarchio Lateranensi usque in die Veneris ante quadragesima. Consules vero miserunt nuntios ad imperatorem, qui tunc in obsidione morabatur Verone, et notificaverunt ei omnia, quae acciderant, per litteras. Ille vero nichil moratus est; cum festinatione Romam petiit cum paucis militibus, die Veneris ante quadra-
Mart. 2. gesima misit nuntios ad consules, ut exirent obviam ei; sabbatum vero ante quadragesima ingressus est porticum sancti Petri. Mox ut electus Pontifex de suo adventu audivit, egressus est de patriarchio Lateranensi, et venit in regione sancti Angeli[3] in ecclesia beate Marie, quae sita est super fluvium Tiberis, ubi fideles eius erant, et mansit ibi tota die sabbati. Rex vero misit nuntios ad eum, ut finem litis imponeret. Ille vero hoc audito nocte navem ascendit, secessitque patria sua Gaieta cum episcopis et cardinalibus atque diaconibus. Imperator vero cum talia audisset, consilio abito cum suis fidelibus perrexit ad basilicam beati Petri, ut inveniret consilium, quit ageret. Illi vero consiliaverunt eum, ut Pontificem ordinaret. Tunc elegerunt Mauricium, archiepiscopum Hispaniensem de civitate Bragana, et consecraverunt eum Romanum antistitem in die Veneris de quattuor tempora, quae sunt de mense Martio. Cui posuerunt nomen Gregorius. Predictus Gelasius altero die, hoc
Mart. 10. est die sabbati, ordinatus est presbyter; die dominico consecraverunt eum Pontificem. Non multo post egressus inde perrexit Benevento[4], ibi-

1) Fallitur scriptor in eo, quod Calixtum vivo Gelasio electum esse putat.

2) Gaufredo Vosiensi (Bouquet. XII. 432.) si credimus, Gelasius (fortasse cum morbus iam invaluisset) de alio futuro Pontifice locutus est: „Qui (Gel.), ab abbate (Pontio) visitatus, aciem oculorum prolixius in eum deflexit. Dixitque ei abbas: *Quid me aspicis?* Aeger respondit: „*Quia video in Papatu moriturum*".

3) Prope portam Angelicam. 4) Scriptor Gelasium eo, quod urbe re-

que ei dux et omnes principes Agarenorum ei fidelitatem fecerunt, moratusque est ibi usque ad festivitatem Apostolorum, et tunc reversus est Rome. Set non fuit ausus manere in patriarchio Lateranensi, quia fideles regi et Pontifici eius retinebant eum. Mansit autem in ripa apud heredes Stephani Ocdonis, in ecclesia beate Marie secundicherio. Altero die fuit octava festivitatis apostolorum Petri et Pauli, perrexitque ad basilicam beati Pauli, et ibi missa celebravit. Alter vero pontifex, videlicet Gregorius, qui Romani nominant Burdinum, celebravit missa in basilica beati Petri. Non multo post dictus Gregorius secessit ad civitatem Sutrinam, et basilicam sancti Petri suis reliquit fidelibus custodiendam. Illi vero non fideles, set infideles eius et imperatoris, non diu perseveraverunt in sacramenta fidelitatis et securitatis dicte basilice beati Petri, quod eis fecerunt, set accepta pecunia tradiderunt eam Petro Leonis, qui fidelis erat Calixti Papae, cum omnibus eius munitionibus. Postea vero Calixtus Pontifex data pecunia in hac civitate, plures equites hac pedites ei fidelitatem fecerunt; non multo post perrexit cum magno exercitu ad civitatem Sutrinam, ubi dictus Gregorius, qui dicebatur Burdinus, manebat. Octavo vero die illius obsidionis dicti Sutrini dederunt eum in potestate Calixti Pape et Romanorum. Postquam vero in eorum venit potestate, expoliaverunt eum vestimentis suis, et induerunt eum duas versas ovinas ulcas, et posuerunt eum super camilum, qui ferebat caldarie Pontificis Calixty, et ceperunt sic reverti Romae. Ita ludibriatus et verberatus. Postea vero miserunt eum super unum vilissimum equum, et miserunt eum por Transtiborim cum multa iniuria et populi clamore ad Sedem Solis, ibique in vinculis eum clauserunt. Non multo post exinde illum extraentes, miserunt illum ad castrum Passarani. Indeque eum extraxerunt, mandaverunt eum in Apulea aput monasterium sancte Trinitatis[1]. Mansit autem a tempore ordinationis suae usque ad diem quo captus fuit, in Pontificatu annos tres et menses duo minus dies octo[2]. Et dictus Gelasius postea ingressus est navem secessitque civitatem Pisanam, deinde perrexit Francie. Ibique ex hac vita subtractus est.

1119. Iuni. 29. Iuli 5. 1120. iun. 1121. c. apr. 20. Apr. 23.

Gelasius natione Gaiete ex patre Iohanne coniulo[3]. Sedit annum

licta meridiem versus confugerit, in urbem ecclesiae propriam putat confugisse; sed Gelasius, Capuae commorans, Beneventum custodiendum tradidit Hugoni Alatrino, Pandulfi avunculo. Cf. eius vitam a Pand. conscriptam.

1) Cf. Anonymum Casinensem ap. Murat. Scr. V. 60., ad a. 1120 (l. e. 1121.)

2) Scriptor minus accurate ratiocinatus est, cum non solum ad explendum mensem aprilem desint dies 7 vel 8, sed etiam de mense martio 8 vel 10 dies exciderint.

3) *Consule?*

1119. unum, dies 4. Obiit in festivitate Agnes secunde[1], in Francia, in monasterio beati Petri Cloniensis; ibique sepultus est honorifice quarto die ante Kalendas Februarias, et cessavit episcopatu diebus 6. Et electus est Calixtus, Biennensis archiepiscopus, in purificatione beate Mariae.

Gelasii P. P. II

titulus in ecclesia Cluniacensi sepulcralis[2].

Vir gravis et sapiens actu verboque Iohannes
Cum prius ex monacho pro multa strenuitate
Archilevita foret et cancellarius Urbis,
Praesule Paschali meritis ad sidera rapto
Promeruit tandem sacram conscendere sedem,
Dignus post primum Gelasius esse secundus.
Sed quia rege fuit non praecipiente levatus,
Horrendum fremuit princeps, et filia dulcis
More suo profugum suscepit Gallia patrem.
Si licuisset ei (pro certo crede) sub ipso
Virtus et pietas et honestas cresceret omnis
Et pax ecclesiae toto floreret in orbe.
Nam rapuit mors atra virum, cum Pontificatus
Vix ageret primum pastor venerabilis annum.
Bina dies iam restabat, cum Cluniacensi
Dormiit in proprio Romani iuris asylo.
Hic igitur positus dilectos inter alumnos
Cum patribus sanctis requiescit et optat, ut orbis
Conditor et iudex veniat quandoque potenter,
Et cineres lapsos in pristina membra reformet.
Felix inde nimis semper Cluniace manebis,
Quod pater orbis Apostolicusque summusque sacerdos
Ecclesiae matrisquo tuae specialis apud te
Transiit ad superos, in te requiescit humatus.
Nec minus hic etiam felicem credimus illum,
Cui dedit ipse pius magno pro munere Christus,
Ut monachi monachum, patrem quoque — pignora cara —
Iugiter aspicerent lacrymisque rigando sepulcrum
Sacris in precibus specialem semper haberent.

---

1) Ian. 28. 2) A Petro Pictaviensi, Petri Cluniacensis amico, compositus. Cf. Biblioth. Cluniac. pg. 617.

CALIXTUS P. P. II.

1119. *febr.* 2. — 1124. *dec.* 13.

I.

Vita Calixti Papae II.

a Pandulpho diacono Romano conscripta.

Calixtus, qui et Guido, natione Francus[1], consanguinitatis lineam a regibus Alamanniae, Franciae atque Angliae ducens, praefuit Romanae ecclesiae annos V menses[2]. ...

Hic a cardinalibus, qui cum Papa Gelasio, iam Cluniaco sepulto, ab Urbe in Franciam venerant, dum esset archiepiscopus Viennensis, in Pa- 1119.
pam Calixtum electus est. Qui se indignum iterato reclamans, idcirco *Febr.* 2.
modis omnibus resistebat, quia incertum habebatur a multis, utrum Romae ratum factum huiusmodi teneretur. Propter quod vix cappa rubea amiciri sustinuit, donec nuncii redeuntes a Roma, per domnum Petrum, episcopum tunc vicarium, per cardinales omnes et per domnum Petrum Leonis, (nam iste nimium laboravit in verbo[3] propter diaconum filium suum Petrum Petri Leonis, qui potississimum Franciae causam peregerat) per praefectum et consules, per clerum atque populum viva voce ac literis electionem ipsam canonice iureque firmarent[4]. Facto igitur hoc omnium subscriptionibus optime roborato, tunc Papa solemniter a Lamberto Ostiensi episcopo et aliis quamplurimis in Dei nomine consecratus *Febr.* 9.
simul cum suis omnibus Romam iter incoepit. Ventum est ad Provinciam; in qua sancti Iuliani ecclesiam, cellam Psalmodiensis coenobii *Iun.*
idem Papa nimium celebriter dedicavit. Inde per sanctum Aegidium Ro- 1120.
mam non multo post sanus et incolumis rediit, ubi a iam dicto Petro *Iun.* 3.
Portuensi vicario, cardinalibus, clero toto ac populo tanta gloria est ac honore susceptus, quanta diebus nostris nullus unquam fuit Praesul de Roma tractatus.

Ibi aliquandiu commorans Hugonem cardinalem a Benevento vocavit; idem enim dominus Hugo Beneventum tenebat. Cum quo simul et aliis pariter, per Campaniam et Casinense coenobium, ipsum adiit Beneventum, ubi fere, acsi Romae, fuit gloriose receptus. Venerunt ad eum *Aug.* 8.
illico Guillelmus Apuliae dux, princeps Capuanae urbis Iordanus, comes *Oct.*

1) Burgundio potius; per sororem regi Franco Galliae, per aviam paternam Heinrico imperatori affinis. 2) Menses X. dies XI. 3) *Urbe?*
4) Ed. *confirmarent.*

Ranulfus[1] de Airola, Iordanus comes de Ariano, Robertus comes de Lorotello[2] et innumeri alii qui eidem ibi hominium fidelitatemque fecerunt[3].

His ita dispositis, paulo post Romam per Maritimam rediit. Tunc a Spiritu sancto commonitus, Lambertum Ostiensem episcopum, domnum Saxonem, cardinalem presbyterum sancti Stephani in Celio monte, et Gregorium diaconum sancti Angeli, ut pacem pacis filiis in regno et ecclesia reformarent, ad Henricum imperatorem in Alamanniam delegavit. Sed quid plus? Immo totum volo dicere verbo: legati missi in scriptis pacem offerunt et quemadmodum in Lateranensi palatio tabula[4] privilegii repraesentat, pax ad velle Papae ab imperatore simul et recepta est et perpetuo, annuente Domino, stabilita.

Inde in Apuliam, legatis iam ad Urbem reversis, iterato descendit.
1121. ex. Nam comes Rogerius de Sicilia tunc, nunc[5] autem Italiae rex, Calabriam et Apuliam ideo licenter intraverat, quoniam Guillelmus Apuliae dux, ut acciperet Alexii quondam imperatoris Constantinopolitani filiam, quae postea ei non[6] data est in uxorem, Bizantium iverat[7] et terram, quae ei competit, domino Papae in eundo commiserat. Cumque iam dictus comes arcem de Calabria, quae Nuceforis[8] dicitur, obsideret, domnus Papa ad eum, ut ab obsidione cessaret, domnum Hugonem cardinalem direxit. Ivit cardinalis et infecto negotio rediit: Papa autem in comitem tali homine[9] surgit, quali et Barenses, post eum, sicut ipsi vidimus, insurre-
Dec. cturi erant. Nam fere omnes cardinales meliores, quos habuit in temporibus illis, sed et magnum Hugonem, cardinalem nobilem et industrium, mortuos cum non paucis ex domesticis perdidit et demum quicquid voluit, ipse comes Rogerius cum Papa semivivo peregit.

Rediit ad Urbem, in lecto evasit; et illo anno nongentorum nona-
1123. ginta septem episcoporum sive abbatum numero Laterani concilium celebravit, in quo vir regali stirpe progenitus fere iam deperditam mundo pacem restituit.

Fecit ordinationes in Urbe cardinalium et episcoporum quamplures; primo domnum Petrum Leonis cardinalem sanctae Mariae in Trans-Tyberim, ubi oleum fluxit, domnum Crescentium sanctorum Petri et Marcellini, Amicum sanctae Crucis, Guidonem sanctae Balbinae, Theobaldum sanctae Anastasiae, Robertum sancti Clementis cum aliis pres-

1) Ed. *Radulfus.* 2) Ed. *Locotello.* 3) Cf. annales nostros.
4) Ed. om. 5) Pandulfus igitur post annum 1130 hanc vitam conscripsit.
6) Ed. *quae vero postea ei data est.* 7) Ed. *inerat.* 8) Ed. *Miteforis.*
9) *Omine?* i. e. *tam infeliciter?*

byteris cardinalibus. Sed et diaconos cardinales[1] Ionatham sanctorum Cosmae et Damiani, Matheum sancti Adriani, Americum[2] sanctae Mariae novae, Angelum sanctae Mariae in Domnica, Gregorium, qui et Tarquinius, sancti Sergii, Iohannem Dauferii[3], virum nobilem de Salerno, sancti Nicolai de carcere Tulliano; subdiaconos aliquot meque Pandulfum usque ad subdiaconum ipse promovit; innumeros minoris officii clericos ordinavit.

Nemo hunc umquam vidit beati Petri basilicam absque[4] donis intrare, nec missam inibi, nisi primitus[5] assignato dono, cantare.

Hic pro pace servanda turres Centii, Domine bonae et Iniquitatis, dirui et ibidem non reparari praecepit; saxa optimae fortitiae supra Romam a Monaldo[6] comite emit et honori sancti Petri adiunxit; cortinas multas et pallia, candelabra de argento, campanas et pavimenta, fundos atque casalia beato Petro donavit et multa per ecclesias alias beneficia contulit. Aquam ad Urbem reduxit, molendina cum vineis iuxta lacum[7] aptavit, ecclesiam sancti Nicolai in palatio[8] fecit, cameram amplificavit et pingi, sicut apparet hodie, miro modo praecepit[9].

Interea Burdinus in Sutrio prope Romam ecclesiam persequi, peregrinos praedari, in Papam et alios maledicta congerere quaeque alia huiusmodi poterat, tam per se quam per alios facere non cessabat. Tunc Papa fretus abunde iamque ab omni parte Domino volente securus, parat magnum exercitum, Iohannem Cremensem cardinalem sancti Grisogoni Sutrium contra Burdinum praemisit, ipse eum e vestigio sequitur. *Apr.* Demum Sutrii convenerunt; pugnatur attentius, vincitur, capitur Burdinus; adducitur, sic tamen: camelo subvectus. Ivit cum victoria Papa contra Godefridum, Landum et Rainaldum comites de Ceccano rebelles, et nisi Ranulfi comitis de Airola intercessisset proditio, fecisset inde Papa, qualem iustitiam debuisset. Non tamen sine pace custos pacis abscessit. Burdinum in Cavensi coenobio trudi praecepit, Romam rediit et in alta pace resedit, pauperes profunde procurans.

Gaudebat mundus fieret dum Papa secundus.

Sed nulla potentia longa. Nam fere iam antiqui Octaviani tempora redi-

---

1) Ed. vv. *Sed et diac. card.* om. 2) I. e. Aimericum. 3) Ed. *Danferii.* 4) Ed. *sine.* 5) Ed. *prius.* 6) Ed. *Mortaldo.* 7) Papebr. l. c. *locum.* 8) Scil. Lateranensi. 9) Quibus picturis adiuncta esse videtur inscriptio illa, ab anonymo Zwettlensi relata:

Ecce Calixtus, honor patriae, decus imperiale,
Burdinum nequam damnat pacemque reformat.

bant[1], iam Christus contigue[2] in mentibus fidelium nascebatur: dum febris inopina[3] proveniens[4] Papam repente consumit et caput nobis omnibus in solo Papa cecidit. Nec mora, confessus et ordinatus[5] omnibus ululantibus, obdormivit in Domino, et sic pacis pater cum ipsa pace recedit. Sepultus est Laterani iuxta domnum Papam Paschalem in fe-
Dec. 13. stivitate sanctae Luciae virginis.

II.

Calixti II. vita

a Bosone cardinali conscripta[6].

Calixtus II, natione Burgundio, ex patre Guilielmo Burgundiae comite; qui et Guido Viennensis archiepiscopus. Sedit annis V, mensibus X, diebus XIII. Hic post obitum Papae Gelasii a cardinalibus, qui cum eo venerant, consentientibus quoque caeteris episcopis et cardina-
1119. Febr. 2. libus, qui Romae remanserant, anno dominicae incarnationis MCXIX apud Cluniacum est electus et in Romanum Pontificem secundum morem ecclesiae sublimatus. Hic de magno sanguine regum ac principum est ortus et inter seculares clarus et inter ecclesiasticos exstitit maximus.

Habito itaque communi consilio cum ecclesia Gallicana, ut ad urbem Romam et ad sedem Apostolicam festinare deberet, dispositisque aliis, quae ad ecclesiae statum videbantur spectare, iter suum versus
Iun. Italiam Domino auctore direxit. Et veniens ad montem Pessulanum processit ad sanctum Aegidium. Peragratis itaque Provinciae partibus
1120. et Alpium difficultate transcensa, ad sanctum Ambrosium[7] cum iucun-
Mart. ditate pervenit. Undique igitur ad eumdem Pontificem confluente innumerata multitudine populorum, eum tamquam Christi vicarium omnes nimio venerabantur affectu et ad eius vestigia certatim se devotissime prosternebant. Descendens autem ad populosas Lombardiae civitates, in quibus non minori honorificentia recipiebatur, quam devotissima de-

1) Ed. *redundabant*. Alludit scriptor ad evangelium Nativitatis.
2) Ita coniicio; ed. *continue*. Pandulfus dicit: instabat, prope erat Christi nativitas.
3) Ed. *inopia*.
4) Ed. *praeveniens*.
5) I. e. unctus oleo sacro, extrema unctione.
6) Et haec vita prima est, quam quidem Boso suo marte conscripsit.
7) Inter Segusium et Taurinum; Calixtus igitur per montem Cenisium et vallem Maurianam in Italiam profectus est.

votione tractabatur, per montem Burdonis[1] transivit in Tusciam. Appropinquante igitur Pontifice ad civitatem Lucanam, occurrit ei a longe decora ipsius civitatis militia, et deductus est a cuncto clero et populo in gaudio et exultatione ad maiorem ecclesiam et episcopale palatium. Post triduum vero a Pisanis cum iucunda et gloriosa processione nihilominus est receptus atque tractatus. Rogatus autem ab ipsis Pisanis et cum magna instantia postulatus, maiorem ecclesiam in honorem beatae Mariae, tota ibidem Tuscia concurrente, dedicavit solemniter. Interea de iucundo et nimium desiderato ipsius Papae adventu communis fama et frequens rumor aures Romanorum pulsavit. Et cum ad eius receptionem tota civitas anhelaret et vehementi desiderio ferveret, schismatici, qui tunc eidem Urbi per imperatoris violentiam incubabant, valde sunt territi et in se ipsis omnino confusi. Quocirca languidum eorum caput, Burdinus haeresiarcha, in desperationis lubrico positus, sperans ab ipso imperatore tueri[2], apud Sutrium confugium fecit. Quo audito, domnus Papa Calixtus versus Urbem iter festinanter arripuit et veniens usque Sutrium[3], convocatis ad se Romanis et aliis nobilibus circumpositis, tamdiu civitatem ipsam districte obsedit, donec ipsi Sutrini eumdem Burdinum in manibus eius dederunt. Unde factum est, ut omnis[4] multitudo, quae ibi convenerat, ad praedictum haereticum, sicut ad insolitum spectaculum et quasi ad monstrum cornutum[5] concurreret. Movebantur omnes ad risum, agitantes capita[6] et altis vocibus intonantes: *Maledicte, maledicte, per te tam grande scandalum venit.* Alii autem dicebant: *Vah, qui tunicam Christi attemptasti dividere et dilaniare unitatem catholicae fidei nihilominus praesumpsisti!* Tunc praeparato sibi camelo pro albo caballo et pilosa pelle vervecum pro clamyde rubea, positus est in transverso super ipsum camelum et in manibus eius pro freno posita est cauda ipsius cameli. Talibus ergo indumentis ornatus, in comitatu Pontificis praecedebat, revertens ad Urbem cum tanto dedecore, quatenus et ipse in sua confunderetur erubescentia et aliis exemplum praeberet, ne similia ulterius attemptare praesumant. Mai.

Gaudente itaque in Domino et exultante universo populo Romano, idem beatissimus Papa secundum antiquam sanctorum Pontificum Romanorum consuetudinem celebriter est receptus et in beati Petri cathedra

1) Ita codices nostri ARc. 2) Cf. Burdini litteras lamentabiles, ad imperatorem a. 1120 datas, ap. Baluzium misc. III. 12. 3) Fallitur scriptor in eo, quod Calixtum in ipso ad Urbem itinere substitisse et Sutrium expugnasse dicit, cum anno demum proxime sequenti Calixtus hanc fecerit expeditionem.

4) R *omnibus.* 5) Rc *cor tuitum.* 6) Ed. *caput.*

solemniter positus atque ad Lateranense palatium per mediam civitatem, praeparatis arcubus de more in ipsa via sacra[1] cum gaudio magno deductus. Postmodum vero Burdinum fecit in arce Fumonis retrudi et inde ad monasterium Cavense, ubi perseverans in sua rebellione vitam finivit, transferri[2].

Videns igitur imperator Henricus, se ipsum spe vana frustratum, quoniam non est consilium, non est scientia, non est potentia contra Dominum, attendens maxime verbum illud, quod ab ipso Domino dictum est beato Petro: *Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalebunt adversus eam*, saniori est usus consilio et ad pacem ecclesiae, Domino suggerente, animum inclinavit.

1122. sept. 23. Super hoc itaque laboratum est a catholicis principibus et per Dei gratiam pax ecclesiae ita est reformata, sicut inferius scriptum est[3].

Hoc autem privilegium, aureo sigillo ipsius imperatoris munitum, in archivio[4] Romanae ecclesiae tenetur reconditum.

De caetero autem hic beatus Pontifex Compostellanum episcopum pro reverentia corporis beati Iacobi Apostoli, quod ibidem reconditum esse dignoscitur, de novo metropolitanum constituit, subiiciens ei totam Emeritanam provinciam, tunc a Saracenorum hostilitate penitus desolatam[5]. Lucanum quoque episcopum, quoniam ipsa ecclesia sedis Apostolicae gratiam promeruerat ampliorem, dignitate pallii decoravit.

Hic a fundamento construxit in palatio Lateranensi capellam sancti Nicolai ad assiduum Romanorum Pontificum usum. Iuxta quam aedificavit duas cameras contiguas cum tuto vestario[6], quod sub eis fieri fecit[7], unam videlicet cubicularem et pro secretis consiliis alteram. Hic etiam derivavit aquam de antiquis formis et ad portam Lateranensem conduxit ibique lacum pro adaquandis equis fieri fecit. Plurima quoque molendina in eadem aqua construxit et multas vineas cum fructiferis arboribus secus ipsum lacum plantari studiosissime fecit.

Hic fecit ordinationes per mensem Decembrem diaconos ......, presbyteros ..... et episcopos plurimos per diversa loca.

Defunctus est autem in eadem pace ecclesiae, quam ipsemet auxi-

1) Ed. om. 2) Primum in monasterium Cavense deportatus est (cf. Falconem Benev. l. c. pg. 97. et Anonymum Casin. ibid. ad a. 1120.), deinde a. 1122 (cf. Anonym. Casin.) in castrum Ianulam, denique a. 1125 ab Honorio II in castrum Fumonis. Cf. Anonym. Casin. ad h. a. 3) Sequitur Heinrici diploma 1122. sept. 23. Calixto scriptum, quod in annalibus una cum Calixti privilegio exhibebimus. 4) Ed. *archivis*. 5) Jaffé n. 5182.
6) Ed. *vescario*. 7) Ed. *feceral*.

liante Domino fecerat, XIV.[1] Kalendas Ianuarii et in Lateranensi ecclesia honorifice tumulatus.

III.

Calixti II annales.

1119.

Ordericus Vitalis[2]. Guido Viennensis archiepiscopus in Calixtum Papam IV. Non. Februarii electus est. Ibi Lambertus Hostiensis et Boso Portuensis[3], Cono Praenestinus et Ioannes Cremensis aliique plures de Romano senatu clerici affuere, quibus specialis praerogativa concessa est, Papam eligere et consecrare. Intronisatus est itaque Guido, ab adolescentia castus, religiosus, largus, in opere Dei feruidus et multis pollens virtutibus. Hic filius fuit Guillelmi Testardie ducis Burgundionum, quem Rainaldo duci peperit Adeliza filia Ricardi II. ducis Normannorum. Iste quidem Guido nepos fuit feri Guidonis, qui ducatum nisus est sibi vendicare Normannorum ac apud Valesdunas pugnauit contra Guillelmum Nothum et Henricum regem Francorum et Vernonem atque Brionnam contra eosdem fortiter tenuit per triennium. Sic de regali progenie ortus frater ducum, consanguineus regum et Augustorum, laudabilium imbutus nectare morum, proueclus est ad summum Pontificum. *Febr. 2.*

(Calixtus Adelberto Moguntino[4]). *Domnus noster felicis memoriae Gelasius a Vienna discedens iniunxit michi, ut ad eius presentiam festinarem, postquam ipse Cluniacum pervenisset. Quod cum post dies aliquot implere satagerem, in itinere de eius obitu michi nuntiatum est. Ego ut fratribus qui cum domino eodem venerant, prout ratio exigebat, solatium exhiberem, Cluniacum cum gravi dolore perrexi. Dum autem super eorum consolatione attentius cogitarem, ipsi gravissimum michi onus et vires meas omnino transcendens imposuerunt. Congregati namque in unum die altero post adventum meum episcopi cardinales et centum clerici et laici Romanorum invitum me ac penitus renitentem in Romanae ecclesiae Pontificem Calistum unanimiter assumpserunt*[5].

---

1) Pro *XIIII* certe legendum erit *X(V)IIII* (dec. 14.). 2) Hist. Normann. scr. ed. Du Chesne 1619. pg. 848 (lib. XII.). 3) Errat Ordericus; Portuensis enim episcopus erat Petrus, qui Romae Pontificis vices gerebat. Qui cardinales cum Gelasio in Galliam transierint, ex duabus bullis Pisae datis (ap. Mansi XXI. 173. 175.) liquet. 4) Ekkehardi chr. ad a. 1119 MGs. VI. 254.

5) Deinde, ut nobis refert Cuno Praenestinus (ep. ad Heinricum Nivernensem, ap. D'Achery, spicileg. ed. 2. tom. 2. pg. 512.), dominus Lugdunensis archiepisco-

1119. *Falco Beneventanus*[1]. Protinus consilio invento cardinales, qui illic aderant, Petro Portuensi episcopo, quem Pontifex Gelasius Romae vicarium dimiserat, et ipsius Gelasii obitum et qualiter archiepiscopum illum in Pontificem Callistum elegerant, studiose delegaverunt. Portuensis autem episcopus literis acceptis super ipsius Apostolici morte, lacrymis manantibus valde contristatus est. Illico cardinales cum eo manentes pluresque Romanorum fidelium convocans, Capitolium ascendit ibique literas missas ostendit et legi praecepit. Quibus lectis, una voce et concordia Dominum laudavere omnipotentem, quod eis virum prudentem et ornatum moribus in Pontificem largitus est. De obitu vero Apostolici Gelasii valde turbati sunt.

Venerabilibus episcopis et cardinalibus et clericis ac laicis, qui cum domino Gelasio fuerunt, episcopi et cardinales et ceteri clerici sive laici fideles beati Petri (in Urbe) *salutem in Domino*[2].

De obitu domini nostri beatae memoriae Papae Gelasii tanto amplius contristamur, quanto maiora per eum subsidia sperabamus. Verum quia sic placuit ei, qui nutu suo regit et disponit omnia, sit nomen eius benedictum in saecula. Post ipsius autem obitum non dubitamus, eam vobis incubuisse necessitudinem, ut esset vobis opus et saluti vestrae providere et de statu ecclesiae ac Pontificis electione tractare atque ideo, quod vos summa, sicut ipsi novimus, necessitate cogente fecistis, nos quoque ratum habemus et stabile et fratribus nostris, qui alibi sunt, idipsum nobiscum sentire mandamus. Acceptis siquidem literis, quas misistis, in altero die apud ecclesiam sancti Iohannis de insula congregati sumus, episcopi, cardinales, presbyteri, diaconi et subdiaconi ac reliqui clerici, iudices quoque et scriniarii ac ceteri palatii ordines et plures Romani nobiles: Praefectus etiam per nuncios suos et cum multa frequentia cleri et populi electionem a vobis factam secundum Romanam consuetudinem laudavimus et confirmavimus et clerici quidem post confirmationem Te Deum laudamus cantabant. Laici vero, ut moris est, magnis vocibus acclamabant: Calixtum Papam sanctus Petrus elegit. Multi etiam, qui tunc nobiscum adesse potuerunt, audito, quod a nobis confirmatum fuerat, laudaverunt. Ut autem de unanimitatis nostrae concordia vos certiores efficiomus, nomina eorum, non

pus „*facta processione solemni, dominum Papam Calistum et nos honorifice suscepit. Nam et Engolismensis episcopus, antequam a nobis discederet, subscripserat et domino Papae humiliter se subdiderat. Inde venimus Viennam, ubi in dominica Quinquagesimae* (febr. 9.) *dominus Papa coronatus* (i. e. consecratus) *est*".

1) Murat. Scr. V. 92. 2) Martène et Durand, collectio ampll. I. 647—649

tamen omnium, qui huic confirmationi interfuerunt, ad vos scripta direximus: 1119.

Electionem per Dei gratiam a fratribus nostris episcopis et cardinalibus factam de domino Guidone Viennensi episcopo ego Crescentius Sabinensis episcopus laudo et confirmo — Ego Petrus Portuensis episcopus laudo et confirmo — Ego Vitalis Albanus episcopus laudo et confirmo — Ego Bonefacius tituli s. Marci laudo et confirmo — Ego Manfredus Tiburtinus episcopus laudo et confirmo — Ego Comes diaconus cardinalis s. Mariae in Aquiro laudo et confirmo — Ego Nicolaus primicerius scolae cantorum laudo et confirmo — Ego Rainerius prior subdiaconus scolae basilicae laudo et confirmo — Ego Gregorius scolae basilicae subdiaconus laudo et confirmo — Ego Vincentius exorcista laudo et confirmo — Ego Iohannes exorcista laudo et confirmo — Ego Paulus lector laudo et confirmo — Ego Nicolaus ostiarius laudo et confirmo — Ego Benedictus presbyter prior s. Mariae Maioris cum omnibus clericis catholicis eiusdem ecclesiae laudo et confirmo — Ego Iohannes archipresbyter sancti Petri apostoli cum omnibus catholicis eiusdem ecclesiae laudo et confirmo — Ego Alexis ostiarius laudo et confirmo — Ego Nicolaus archipresbyter s. Anastasiae cum tota parochia nostra laudo et confirmo — Ego Dodo archipresbyter s. Mariae in Aquiro cum omnibus clericis eiusdem laudo et confirmo — Ego Iohannes archipresbyter sancti Laurentii in Lucina cum omnibus clericis eiusdem ecclesiae laudo et confirmo — Ego Senebaldus archipresbyter s. Mariae secundi cerei laudo et confirmo — Clerici in insula laudamus et confirmamus — Clerici s. Adalberti omnes laudamus et confirmamus — Ego Petrus presbyter s. Mariae de Maxima laudo et confirmo — Ego R. archipresbyter ecclesiae beatae Mariae trans Tyberim de titulo Calixti cum omnibus canonicis et cappellanis eiusdem ecclesiae laudo et confirmo — Ego Benedictus archipresbyter s. Mariae in Monticello cum clericis nostris laudo et confirmo — Ego Anastasius sancti Pauli abbas cum omni congregatione nostra laudo et confirmo — Ego Petrus abbas sancti Silvestri cum fratribus nostris omnibus laudo et confirmo — Ego Robertus abbas sancti Andreae de Clivo Scauri cum omni congregatione nostra laudo et confirmo — Ego Rainerus sancti Basilii laudo et confirmo — Ego Petrus prior et rector monasterii sanctorum Cosmae et Damiani cum tota congregatione nostra laudo et confirmo — Ego Heinricus abbas sancti Laurentii Paripamae (l. *Panepernae*) *cum omnibus fratribus nostris laudo et confirmo — Ego Otto archipresbyter sancti Salvatoris, quae vocatur Aquila — felix*[1], *laudo et confirmo — Ego Gregorius archipresbyter s. Gregorii*

1) Aqua felix?

1119. *cum clericis nostris laudo et confirmo — Ego Gratianus archipresbyter sancti Stephani in Coelio monte laudo et confirmo — Ego Centius presbyter ecclesiae sancti Symeonis laudo et confirmo — Ego Iohannes yconomus sancti Iohannis ante Portam latinam laudo et confirmo — Ego Azo archipresbyter in Via-lata sanctae Mariae cum omnibus clericis eiusdem ecclesiae laudo et confirmo — Ego Iohannes archipresbyter sanctae Mariae in Minerva cum clericis nostris laudo et confirmo — Ego Nicolaus archipresbyter sancti Sixti cum clericis nostris laudo et confirmo*[1].

Chronicon Mauriniacense[2]. Hic Viennae reversus[3] rebusque dispositis, per Gallias transitum faciens Tolosae[4] primo, Remis[5] secundo celebrato concilio, Romam cum maximo tripudio sicut decebat intravit, Burdinoque (*apud Sutrium*) capto, contra tyranni voluntatem cathedram summi Pontificatus obtinuit. Inter caeteros quoque nobilitatis illius maximos titulos, proneptim eius Ludovicus rex coniugem habebat.

Historia Compostellana II. 9[5]. Defuncto enim Papa Gelasio et eius corpore in Cluniacum delato, comprovinciales episcopi ad exhibendum obsequium eius exequiis illo convenerunt. Cumque Romanae ecclesiae cardinales qui aderant una cum episcopis Romanae curiae Ostiensi et Portuensi et cum compluribus Romani populi, quem sibi in Romanum Pontificem eligerent, plenius pertractarent, advenit praedictus Viennensis ecclesiae archiepiscopus et hunc aut Pontium Cluniacensem abbatem, filium Merguliensis comitissae in Romanum Pontificem eligi Papa Gelasius adhuc vivens, iam tamen in confinio mortis positus, clero ac populo Romano praedixerat. Iste quidem archiepiscopus regio ortus genere, prudentia humilitate castitate ceterumque morum honestate erat perspicuus; adversum quoque Teutonicorum imperatorem, consanguineum suum, tempore Papae Paschalis atque Gelasii ad tuenda sanctae ecclesiae iura immobilis permanserat. Papae etiam Paschali dudum, quoniam

1) Neque defuit „haereticorum" i. e. Burdini asseclarum assensus, ut testantur eorum litterae, quibus subscripserunt: R. S. Eusebii cardinalis et G. SS. Apostolorum et M. S. Pancratii abbas. Similiter presbyter Bonus — homo, presbyter Berardus, presbyter Angelus s. Andreae, presbyter Angelus, Iohannes archipresbyter s. Mariae Rotundae, Dodo presbyter s. Mariae in Aquiro, Desiderius archipresbyter sanctorum Apostolorum cum omnibus clericis eiusdem ecclesiae, presbyter Benedictus s. Stephani, presbyter Iohannes s. Nicolai, Angelus sanctae Mariae in Via, Beraldus sancti Basilii, Astaldus et Iohannes abbas sancti Apollinaris, presbyter Mannus s. Petri ad vincula, presbyter Leo et Nicolaus s. Laurentii in Lucino cum pluribus aliis. Cf. Coll. ampl. ibid. pg. 649.

2) Du Chesne, scr. rer. Franc. tom. IV.; Bouquet, recueil XII. 78.

3) Et ibi feb. 9. consecratus.

4) iuli 6—15. Cf. Cod. Udalr. n. 302., Mansi XXI. 225. et Jaffé n. 4933.

5) España sagrada, XX. 270.

praedicto Teutonicorum tyranno assentabatur eumque, utpote sacrilegii 1119.
reum, non excommunicaverat, cum Galliarum episcopis in faciem restitit; et nisi, prout iustitia dictabat, anathematis gladio imperatorem tandem percussisset, in eundem Papam Paschalem ipse archiepiscopus et Romanae ecclesiae legatus adhibitis sibi Galliarum episcopis, exserto iustitiae gladio, gravius insurgeret. Proinde cardinalibus episcopis atque aliis visum est, hunc Viennensem archiepiscopum idoneum, Romanae ecclesiae praeesse et eam a tot tantisque procellis confluentibus Deo auctore tueri atque, custoditis iustitiae terminis, illum nec adversis frangi nec prosperis extolli.

Verum enimvero quoniam innumero equitatu principum Burgundiae, scilicet contribulium suorum circumvallatus, erat, necesse fuit, ut equitatu suo ignorante in Romanum Pontificem eligeretur. Cardinales itaque Romanae ecclesiae episcopi ceterique Romani, qui aderant, eum a comitatu suo semoventes paucisque alloquentes, licet renitentem, licet indignum se vociferantem, unanimiter in Papam eligunt.

Quod cum contribulibus atque militibus suis, qui cum illo Cluniacum venerant, compertum fuisset, armata manu impetu facto irruunt, fractis ianuis ad locum, ubi haec semotim agebantur, veniunt et cum violentia abstrahunt, pluviale, stolam et ceteras Romani Pontificis vestes, quibus indutus erat, frustatim dissecant, dicentes: *Pro dolor! ut quid Romani pastorem et dominum nostrum nobis auferre et non solum Viennensem ecclesiam, verum etiam totam Burgundiam atque Franciam tanto patrono privare moliuntur? Eligant sibi alium, quem velint, in Romanum Pontificem, nos nostrum pontificem eis non damus; alioquin, si sciant, caveant sibi!* Equidem ut verum fatear, in ea die pene Cluniaci claustra Romano sanguine maduere. Tandem transacta turba, sedatisque archiepiscopo suo vendicato Allobrogibus, cardinales et ceteri qui paulo ante, aciem gladii fugientes, latitaverant, ad ecclesiam beati Petri conveniunt et quid super his acturi sunt, consulunt. Post haec accepto consilio omnes illius nefandae violentiae actores[1], nisi satisfaciant, a liminibus sanctae ecclesiae removent. Quod cum audissent Allobroges, iam defervescente ira, iam violentiae reos se agnoscentes, tanquam inviti et coacti ad satisfactionem eadem die redeunt. Reddunt quod abstulerant, laudant quod prius omnimodo abdicaverant. Romani cum gaudio recipiunt Pontificem suum et eum in Papam consecrant, vocantes nomen eius Calixtum. Postea Portuensis[2] episcopus cum quibusdam Romani

1) *Auctores?* 2) Cf. Falconem Beneventanum.

1119. mittitur, ut Papae Gelasii obitum nuntiet et catholicis Romanae ecclesiae fratribus Calixti Papae electionem atque consecrationem notificet. Quod ut innotuit et clero (et) populo Romano, admodum eis perplacuit, laudantes atque confirmantes, quod fratres sui tam utiliter Romanae ecclesiae providerant et tam idoneum pastorem sibi praeelegerunt[1].

Ekkehardus. His etiam temporibus Cuono Prenestinus adhuc legatione Gelasii functus synodum Coloniae[2] cum Teutonicis habuit, ubi imperatoris omnimodis excommunicationem propalavit. Alteram quoque synodum in Friteslar eadem pro causa indixit; qua et habita[3], eandem quam prius excommunicationem confirmavit. Imperator, his auditis, insuper etiam quod principum consensus generale vel curiale colloquium non multo post apud Wirciburg instituere proposuisset, ubi ipse aut presens ad audientiam exhiberi aut absens regno deponi debuerit, efferatus animo, Italiae suis copiis cum regina relictis, Germanicis se regionibus nimis insperatus exhibuit.

Cumque ab emulorum suorum iniuriis manum abstinere nimietas illum iracundiae nullatenus permitteret, mox invasionum depredationum atque incendiorum furor, qui iam sopiri posse sperabatur, hoc exemplo, rectoris scilicet universalis, excitabatur. Qua nimirum tempestate universae provinciae adeo devastationis continuae importunitate inquietantur, uti ne ipsa pro observatione divinae pacis professa sacramenta custodiantur. Quapropter Heinricus totius regni sacerdotum atque procerum nunciis compulsus, generalem fieri apud Triburium conventum assensit, ubi de omnibus, quae sibimet imponerentur, iuxta senatusconsultum se satisfacturum spopondit. Quo scilicet conventu (circa Nov.
Nov. in. inicium) Reninis in partibus habito, tam adversariorum quam amicorum imperator concorditer usus consilio, unicuique per totum regnum suis rebus spoliato propria concedi precepit; cunctaque regum antiquorum

1) „Haec Prior Carrionis nobis enucleavit, ipse namque dissolutioni Papae Gelasii et electioni Papae Calixti interfuerat". L. c.

2) Cuius urbis archiepiscopus Fridericus, Adelberto Moguntino sociatus, imperatori strenue resistebat neque solum Germaniae, sed etiam Italiae gentes ad perseverantiam pro ecclesia hortabatur; cf. eius litteras ad Mediolanenses datas binas ap. Mart. et Dur. ampl. coll. I. 640. 641. Ad ipsum etiam, tanquam ad insignem ecclesiae Romanae propugnatorem, Calixtus iam apr. 16. scripserat, nefas esse, ut „sedes Apostolica ab aliquo iudicaretur, nedum ab iis, qui ecclesiae iudicio condemnati essent". Posse eos, qui aliquid adversus ecclesiam habeant, „ad concilium proximo autumno (oct. 18) celebrandum accedere". Ibid. pg. 651.

3) Iuli 26. anni 1118.

fiscalia suam in ditionem interim recepit, paxque per universas provin- 1119.
cias ab omnibus haberi conlaudatur; sed parum profecisse re ipsa comprobatur. Aderant etiam legati tam Romanorum quam Viennensium, immo diversarum aecclesiarum missi, confirmantes electionem domni Calisti. Cui profecto dum universi nostrates episcopi obedientiam professi, synodum, quae sibi iuxta festum sancti Lucae indicebatur, conlaudassent fieri, ipse rex semet ipsum ibidem pollicebatur ob reconciliationem universalis aecclesiae presentandum iri. Id enim Catalaunensis episcopus et Cluniacensis abbas, apud Argentinam ipsum convenientes, multis ratiocinationum conatibus obtinuerunt.

Annales Hildesheimenses. Imperator et principes regni in festivitate sancti Iohannis baptistae conveniunt, et in concordiam redeunt, ita tamen, ut omnis causa, quae hactenus aecclesiam disturbaverat et inter eos fomitem discordiae ministraverat, in praesentiam domni Apostolici Kalisti differretur. — Calistus Papa synodum Remis circa festum sancti Oct. 18.
Lucae celebrat, cui Adelbertus Mogontinus archiepiscopus pluresque episcopi Germaniae interfuerunt. Imperator non longe cum suis consistit, auditurus super synodalibus decretis; sed nichil, quod ad reconciliationem pertineret, actum est; immo imperator anathematizatus est.

Hessonis scholastici de concilio Remensi relatio[1]. *Qualiter nuper inter regem et domnum Papam causa coeperit ac processerit, breviter descriptum.*

---

1) MGs. XII. 422—428. Quanquam Hessoni in referendis huius concilii rebus primas concedimus, audiendus tamen simul cum eo erit *Odericus Vitalis*, qui a pg. 857—868. l. c. uberrimam earum rerum narrationem praebet. Itaque iam de concilii apparatu et initio ordiatur: „In octobris medio Callixtus Papa cum Romano senatu Remis venit ibique XV. diebus demoratus concilium tenuit et de utilitatibus ecclesiae cum pastoribus dominici gregis sollerter tractavit. Ibi nimirum fuerunt XV archiepiscopi et plusquam CC episcopi, cum multis abbatibus et aliis ecclesiae dignitatibus. Apostolico enim iussu evocati, de Italia et Germania, de Gallia et Hispania, de Brittannia et Anglia, de insulis oceani et cunctis occidentalibus provinciis congregati sunt pro amore Salvatoris, eius parati gratanter obedire mandatis. Maguntinus archiepiscopus cum VII praesulibus Remis ad synodum properavit, quos quingentorum militum cohors secure vallavit. Quorum adventu comperto exultavit eisque Hugonem Trecasinum comitem cum turmis militum amicabiliter obviam misit. Rex Anglorum praelatis regni sui ad synodum quidem ire permisit — (his verbis): *Ite, dominum Papam de parte mea salutate et Apostolica tantum praecepta humiliter audite, sed superfluas adinventiones regno meo inferre nolite.*

In ecclesia metropolitana synodus celebrata est. Ibi Papa XIV. Kal. novembris dominico (oct. 19.) missam cantavit et Baiocensem Turstinum Eboracensibus archiepiscopum consecravit. —

1119. Venerunt ad regem apud Argentinam episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis, acturi cum eo de pace et concordia inter regnum et sacerdotium. A quibus cum rex consilium quaereret, quomodo sine diminutione regni sui hoc exequi posset, assumpta parabola sua respondit episcopus: *Si veram pacem, domne rex, habere desideras, investituram episcopatuum et abbatiarum omnimodis dimittere te oportet. Ut autem in hoc nullam regni tui diminutionem pro certo teneas, scito me in regno Francorum episcopum electum nec ante consecrationem nec post consecrationem*

In basilica sanctae Virginis Mariae ante Crucifixum XII Kal. novembris praesulum cathedrae appositae sunt et singuli metropolitae, prout eis antiquitus a Romanis Pontificibus constitutum est, ordinate consederunt. Radulphus, cognomento viridis, archiepiscopus Remensis et Lothericus Bituricensis, Humbertus Lugdunensis et Goiffredus Rotomagensis, Turstinus Eboracensis et Dainbertus Senonensis, Gislobertus Turonensis et successor eius Hildebertus Cenomanonsis, Baldricus Dolensis et alii octo archiepiscopi cum suffraganeis suis et absentium legatis, cum multis abbatibus et monachorum ac clericorum multitudine, futurum examen praefiguravere, quod in spiritu intuens Isaias et quasi digito demonstrans exclamat cum metu ac mentis alacritate: *Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui et principibus eius.* — In sublimi consistorio Apostolica sedes erat ante ianuas ecclesiae. Finita missa Calixtus Papa resedit et in prima fronte coram eo Romanus senatus constitit: Cono Praenestinus praesul et Boso Portuensis, Lamhertus Hostiensis, Ioannes Cremensis et Hato Vivariensis; hi nimirum prae omnibus aliis quaestiones subtiliter discutiebant et mira eruditione imbuti responsa ubertim proferebant. Chrisogonus vero diaconus dalmatica indutus Papae astabat manuque canones gestabat, promptus propinare authenticas maiorum sententias, ut res exigebat. Porro alii sex ministri tunicis seu dalmaticis vestiti circumstabant et, frequenter insurgente tumultu dissidentium, silentium imperabant.

In primis post letaniam et authenticas orationes Papa coepit simpliciter et sancte latialibus verbis evangelium explanare, quod iusserit Iesus discipulos suos trans fretum praecedere. Eloquenter etiam retexuit, quomodo vespere facto ventus oritur contrarius et navis sanctae ecclesiae periclitatur in huius mundi fluctibus multimodisque iactatur tentationum et tribulationum procellis. Sed saevientes impiorum flatus subito conquiescunt visitatione Salvatoris et optata tranquillitas revertitur ad filios pacis. Deinde ut Papa sermonem finivit, Cono cardinalis pontifex surrexit et eloquentissime sacros archimandritas de cura pastorali admonuit. Ex libro quoque Geneseos verba Iacob memoriter protulit et praelatos ecclesiae circa gregem Domini parem diligentiam habere spiritualiter debere asseruit, quam Iacob ergo oves Laban avunculi sui se habuisse manifestavit". — Deinde negotia incipiunt; et primus quidem „Ludovicus rex cum principibus Francorum synodum introivit, in consistorium, ubi Papa residens omnibus praeeminebat, conscendit querimoniamque suam rationabiliter deprompsit. — *Ad hanc,* inquit, *sanctam concionem pro investigando consilio cum baronibus meis venio, domine Papa et vos,* o *seniores, audite me obsecro* etc." De cuius criminationibus adversus regem Angliae prolatis cum ortus esset tumultus, „Hildegardis comitissa Pictavorum cum suis pedissequis processit et alta claraque voce querimoniam suam eloquenter enodavit, quam omne concilium diligenter auscultavit".

aliquid suscepisse de manu regis; cui tamen de tributo, de milicia, de theloneo et de omnibus, quae ad rem publicam pertinebant antiquitus, sed a regibus christianis ecclesiae Dei donata sunt, ita fideliter deservio, sicut in regno tuo tibi episcopi deserviunt, quos huc usque investiendo hanc discordiam, immo anathematis sententiam incurristi. 1119.

Ad haec rex manibus elevatis hoc responsum dedit: *Eia,* inquit, *sic fiat; non quaero amplius.* Tunc subiunxit episcopus: *Si igitur investituras dimittere volueris et possessiones ecclesiarum et eorum, qui pro ecclesia laboraverunt, reddere et veram pacem eis dare, laborabimus opitulante Deo huic contentioni finem imponere.* Quae omnia rex, communicato cum suis consilio, se prosecuturum promisit, si fidem et iusticiam apud domnum Papam inveniret et si veram pacem ipse et sui et possessiones, quas pro werra ista amiserant, reciperent. Quibus auditis episcopus certum se fieri super denominatis capitulis postulavit, tum ut labor eorum non esset inutilis, tum ut domnum Papam ad exequendam pacem facilius inclinarent. Tunx rex propria manu sub testimonio fidei christianae in manu episcopi et abbatis firmavit, se praefata capitula sine fraude prosecuturum.

Post eum episcopus Lausannensis et comes palatinus et ceteri clerici et laici, qui cum eo erant, hoc idem eodem modo firmaverunt. Accepta securitate episcopus et abbas domno Papae Parisius occurrerunt; *Oct.* quae viderant et audierant fideliter intimarunt. Quibus applaudens domnus Papa sic respondit: *Utinam iam factum esset, si sine fraude fieri posset.* Mox communicato cum episcopis et cardinalibus consilio, eosdem et cum eis de latere suo episcopum Ostiensem et Gregorium cardinalem ad regem remisit, ut praefata capitula diligentius retractarent atque scripta ex utraque parte firmarent et si haec, sicut promiserat, exequi vellet, diem, qua ista complerentur, ante finem concilii denominarent. Venientes ad eum, inter Virdunum et Mettim ei occurrerunt; quod domnus Papa eum libenter reciperet, si promissum exequi vellet, retulerunt. Super quo quasi gavisus rex, quod prius apud Argentinam in manu praenominatorum firmaverat, iterum inibi in manu episcopi Ostiensis et Gregorii cardinalis et episcopi Catalaunensis et abbatis propria manu firmavit: *Quod videlicet in proxima sexta feria id est 9 Kal. Novembris, capitula quae sequenti scripto continentur, apud Mosomum in praesentia domni Papae fideliter sine omni fraude exequeretur.* Post eum hoc idem iuraverunt: dux Welpho, comes Beringarius, comes palatinus, comes Willehelmus et alii principes, episcopi, clerici et laici multi. Exegit etiam ipse a nostris, eodem modo firmari sibi, quod si in ipso non remaneret,

1119. eadem die domnus Papa, quae in scripto suo continentur, adimpleret. Scriptum autem concordiae hoc fuit.

Ego H. Dei gratia Romanorum imperator augustus pro amore Dei et beati Petri et domni Papae Calixti dimitto omnem investituram omnium ecclesiarum et do veram pacem omnibus, qui, ex quo discordia ista coepit, pro ecclesia in werra fuerunt vel sunt; possessiones autem ecclesiarum et omnium qui pro ecclesia laboraverunt, quas habeo, reddo; quas autem non habeo, ut rehabeant, fideliter adiuvabo. Quod si quaestio inde emerserit, quae ecclesiastica sunt, canonico, quae autem saecularia sunt, saeculari terminentur iudicio.

Item scriptum domni Papae: *Ego Calixtus secundus, Dei gratia Romanae ecclesiae episcopus catholicus, do veram pacem H. Romanorum imperatori augusto et omnibus, qui pro eo contra ecclesiam fuerunt vel sunt; possessiones eorum, quas pro werra ista perdiderunt, quas habeo, reddo; quas non habeo, ut rehabeant, fideliter adiuvabo. Quod si quaestio inde emerserit, quae ecclesiastica sunt, canonico, quae saecularia sunt, saeculari terminenter iudicio.*

Hac itaque data et accepta securitate, festinanter ad domnum Papam Remis redierunt, quae fecerant et quae a rege et a suis receperant, ante concilium reportantes simul et diem et locum colloquii designantes.

Oct. 20. Domnus Papa in generali concilio 13. Kalendas Novembris Remis residens inter cetera sic exorsus est: *Domini patres et fratres! Causa, pro qua vos de terra longinqua et remotis regionibus ad concilium vocavimus, haec est. Scitis, quamdiu Romana ecclesia contra diversas hereses laboravit et sicut per beatum Petrum, cui specialiter dictum est a Domino: ,,Rogavi pro te, Petre, ne deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos'', Symon magus iudicio Spiritus sancti ab ecclesia Dei eliminatus periit, sic usque ad nostra tempora idem per vicarios suos sequaces Symonis expugnare et ab ecclesia Dei extirpare non desinit. Ego quoque, qualiscumque licet indignus eius vicarius, Symoniacam heresim, quae maxime per investituras contra ecclesiam Dei innovata est, ab ecclesia Dei opitulante Deo, vestro consilio et auxilio omnibus modis eliminare desidero. Unde, si placeat, a fratribus nostris, qui inter nos et regem dictum Teutonicum verba concordiae portaverunt, causae ordinem diligentius audiatis et quid nobis super his agendum sit, unusquisque pro modo suo, quia causa communis est, prudentiori consilio adtendatis.*

Tunc domnus Papa Ostiensi episcopo iniunxit, ut universo concilio latine ordinem causae exponeret. Quod cum prudenter episcopis Ostiensis perorasset, iterum Catalaunensis episcopus ex praecepto domni Pa-

pae hoc idem clericis et laicis materna lingua exposuit. Quo completo, 1119.
capitula multa illa die et sequenti proposuit et usque ad finem concilii
universa complenda distulit. Sequenti vero die, cum in hoc consilium Oct. 21.
episcoporum sedisset, ut domnus Papa ad diem colloquii pro componenda pace accederet et utrum in veritate homo ille ageret, per semet ipsum temptaret, circa finem concilii illa die domnus Papa sic prosecutus est[1]: *Domini patres et fratres! Scitis, quam diu mater nostra sancta ecclesia contra symoniacum heresim, maxime quae per investituras fit, in patribus nostris laboraverit; et quia placuit omnipotenti Deo, nostris diebus ecclesiae suae pacem offerre et iam proxima dies colloquii ad ipsum locum crastina die nos compellit accedere, summopere rogamus, ut reditum nostrum pacienter sustineatis et, si Deus pacem nobis dederit, commune gaudium universo mundo annuncietis. Si autem, quod Deus avertat, adversarius nobiscum in dolo agere temptaverit, festinanter ad vos revertemur; et sicut conventionem pacis si fiat, vobiscum et per vos confirmare optamus, sic in commentorem fraudis si infidelis evaserit, iudicio spiritus sancti et vestro gladium beati Petri vibrare temptabimus.* Quod cum sub obtentu obedientiae archiepiscopis, episcopis et abbatibus iniunxisset, praecepit etiam, ut interim et maxime die colloquii psalmos, orationes et sacrificia spiritualia Deo offerrent et a maiori Remensi ecclesia usque ad ecclesiam beati Remigii cum processione nudis pedibus exirent.

Sic interim dimisso concilio, feria quarta domnus Papa ad locum Oct. 22.
colloquii exiit et feria quinta cum multis vix cum maximo labore perve- Oct. 23.
nit. Feria sexta vocatis in cameram archiepiscopis, episcopis et abba- Oct. 24.

1) Ordericus V. l. c.: „*Imperator Alemannorum mandavit mihi, ut Mozonem castrum adeam ibique pacem cum eo ad utilitatem sanctae matris ecclesiae faciam. Illuc utique pro pace laboraturus nunc ibo et coepiscopos meos Remensem et Rotomagensem et alios quosdam de fratribus et coepiscopis nostris mecum minabo, quos prae ceteris ad hoc placitum necessarios aestimo. Aliis omnibus episcopis et abbatibus iubeo, ut hic praestolentur nos quantocius redituros, auxiliante conditore nostro. Omnes hic expectare commendo nec etiam Goiffredum abbatem sancti Theodorici abire permitto, quamvis eius hospitium sit in proximo. Orate pro nobis, ut Deus et Dominus noster prosperum iter nobis concedat et omnes conatus nostros ad pacem et utilitatem totius ecclesiae benigniter dirigat. Cum autem reversus fuero, clamores vestros et ratiocinationes, ut rectius potuero, diligenter discutiam, opitulante Domino, ut cum pace et exultatione ad propria remittatur haec sacra concio.* — His dictis coetus fidelium solutus est. In crastinum feria quarta cum insigni comitatu Mozonem profectus est et dominico sequenti prae labore et metu lassus et aeger Remis regressus est. Interea multitudo magistratuum Papae reditum aegre praestolata est. — Denique reversus Papa per quatuor dies synodum tenuit et de diversis ecclesiarum negotiis tractavit. — Sequenti dominico (oct. 26.) Fredericum, Hermanni Namurci comitis fratrem Leodicensibus episcopum benedixit".

1119. tibus et ceteris sapientibus viris, quos multos secum duxerat, coram omnibus fecit legi utrumque scriptum concordiae; cumque lectum fuisset scriptum regis, diligentius retractare coeperunt episcopi, maxime illud capitulum, ubi dicebatur: *Dimitto omnem investituram omnium ecclesiarum*, dicentes: *Siquidem rex simpliciter agit, verba ista sufficiunt; si autem sub hoc capitulo aliquid cavillare conatur, determinatione nobis videntur indigere, ne forte aut possessiones antiquas ecclesiarum sibi conetur vendicare, aut iterum de eisdem episcopos investire.*

Rursum in scripto domni Papae illud diligentius retractabant, ubi dicebatur: *Do veram pacem regi et omnibus, qui cum eo in werra ista fuerunt, vel sunt;* ne forte in danda pace amplius intelligerent, quam reddendam communionem ecclesiae, et sub hoc verbo ecclesia cogeretur suscipere, quos aut superpositos legitimis pastoribus aut canonice depositos sine gravi offensione non posset sustinere. Diligenter igitur omnibus retractatis, missi sunt ad castra regis episcopus Ostiensis, Iohannes cardinalis, episcopus Vivariensis, episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis et alii multi cum eis, portantes scripta in manibus. Cumque pervenissent ad castra, ostenderunt scripta, determinaverunt capitula, prout omnium communi concilio diffinitum erat.

Rex autem his auditis, prima fronte, *se nihil horum promisisse*, omnimodis abnegabat. Tunc episcopus Catalaunensis, zelo Dei inflammatus et gladio verbi Dei accinctus, respondit pro omnibus: *Si, domne rex, negare vis scriptum, quod tenemus in manibus, et determinationem, quam audisti: paratus sum sub testimonio religiosorum virorum, qui inter me et te fuerunt, iurare super reliquias sanctorum vel super euangelium Christi, te ista omnia in manu mea firmasse et me sub hac determinatione recepisse.* Cumque omnium testimonio convinceretur, tandem compulsus est confiteri, quod prius negaverat; verumtamen conquerebatur graviter de eis, quia licet eorum consilio promiserit, quod absque diminutione regni exequi non valeret. Cui sic respondit episcopus: *In promissis nostris, domne rex, per omnia fideles nos invenies. Non enim domnus Papa statum imperii aut coronam regni, sicut quidam seminatores discordiae obloquuntur, in quolibet imminuere adtemptat; immo palam omnibus denunciat, ut in exhibitione miliciae et ceteris omnibus, in quibus tibi et antecessoribus tuis servire consueverant, modis omnibus deserviant. Si autem in hoc imperii statum imminui existimas, quod ulterius tibi episcopatus vendere non liceat: hoc potius regni tui augmentum ac profectum sperare debueras, si quae Deo contraria sunt, pro eius amore abicias.*

Ad haec omnia cum respondere non posset, mitiora verba coepit

proferre et inducias quaerere vel usque mane, dicens, velle se cum prin- 1119.
cipibus nocte illa de causa conferre et ad exequendum promissum, si posset, eorum corda inflectere et alterutrum summo mane renunciare. Post haec sui de modo absolutionis et susceptionis cum nostris coeperunt conferre, *durum sibi, immo importabile videri, si more aliorum dominus suus nudis pedibus ad absolutionem accederet.* Quibus condescendentes nostri responderunt, quod modis omnibus laborarent, ut domnus Papa calciatum eum, quanto privatius posset, reciperet.

In his verbis illa die colloquio terminato, nostri ad domnum Papam redierunt, quae invenerant reportantes. Tunc domnus Papa quasi iam de pace desperans, ordinabat summo mane ad fratres, quos Remis reliquerat, repedare; sed consilio comitis Trecensis et multorum aliorum compulsus est sabbato fere usque ad horam sextam in eodem loco manere, ut omne os adversariorum obstrueret et vocem derogationis omnibus auferret.

Summo mane iterum missi sunt ad castra episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis, super inducias acceptas responsum eius audituri. Cumque illuc pervenissent, sicut pridie fecerat, repraesentavit scripti veritatem cum adtestatione sacramenti, dicens: *Heri quidem, domne rex, cum iusticia possemus a te recedere, quia die denominata parati fuimus et promissum tuum recipere et nostrum implere. Verum quia tu inducias petendo usque in hanc diem distulisti, nolumus ut propter intervallum unius noctis tantum bonum in nobis remaneat et si hodie promissum tuum exequi volueris, paratus est adhuc domnus Papa, quod per nos tibi promisit, modis omnibus adimplere.* Tunc rex iratus, iterum coepit inducias quaerere, donec generale colloquium cum principibus regni posset habere, sine quorum consilio investituras non audebat dimittere. Ad haec episcopus: *Quia saepe inducias quaerendo, quod promisisti implere dissimulas, nihil nobis et tibi amplius; revertar ad domnum Papam.* Sic insalutatus rediit, quae invenerat nunciavit. Mox igitur domnus Papa cum suis ad aliud castrum comitis Trecensis cum summa festinatione transivit. Rex autem nuncium ad comitem direxit, summopere rogans, ut domnum Papam inibi die dominica detineret, promittens, se facturum modis omnibus feria secunda, quod totiens abnegaverat. Quod cum ad domnum Papam delatum fuisset, communicato cum suis consilio, hoc breve dedit responsum: *Feci, fratres, pro desiderio pacis, quod ab antecessoribus nostris factum nunquam audivi. Generalem synodum congregatam et fratres multos quasi desolatos reliqui; ad hominem istum cum multo labore perveniens, quae pacis sunt, in eo non inveni. Unde nullatenus*

1119. *eum ulterius expectabo, sed ad fratres nostros et ad concilium, quanto citius potero, regrediar. Si autem in concilio vel post concilium veram pacem Deus nobis dederit, paratus ero suscipere et amplecti.*

Oct. 26. Die igitur dominica de eodem loco ante diem exivit et cum tanta festinatione Remis usque cucurrit, ut, 20 lewis consummatis, eadem die missam Remis celebraret, in qua Leodicensem electum in episcopum
Oct. 27. consecravit. Feria secunda prae nimio labore infirmatus, vix ad concilium accessit, exitum et reditum suum et ordinem causae concilio ex-
Oct. 28. poni fecit et sic illa die siluit[1]. Feria tertia nihilominus infirmitate de-
Oct. 29. tentus in concilio sedere non potuit. Feria vero quarta circa horam tertiam ad concilium accessit, illa die usque ad horam nonam multorum proclamationes recepit et de multis capitulis tractavit. Ab hora vero nona, volens illa die concilium terminare, synodalia decreta fecit in medium proferri et legi.

Decreta synodalia.

Quae sanctorum patrum sanctionibus de pravitate symoniaca stabilita sunt, nos quoque Spiritus sancti iudicio et auctoritate sedis apostolicae confirmamus.

---

1) Ord. l. c.: „Igitur feria secunda postquam Papa consedit, Ioannes Cremensis eruditus et eloquens presbyter surrexit et peracti eventus itineris seriatim enucleare coepit. *Notum est*, inquit, *sanctitati vestrae, quod Mozonem perreximus. Sed infortuniis contra nos insurgentibus, nil commoditatis perpetravimus. Illuc festinanter ivimus, sed inde festinantius redivimus. Imperator enim cum ingenti exercitu ad praedictum locum advenit et quasi pugnaturus armatorum ferme XXX milia secum habuit. Hoc itaque ut animadvertimus, dominum Papam in praefato castro, quod in Remensis archiepiscopi dominio est, inclusimus. Et nos inde ad constitutum colloquium egredientes, ipsum exire omnino prohibuimus. Secretius fari cum imperatore multotiens quaesivimus, sed mox ut a turba segregati cum illo seorsum migraremus, innumeri satellites, voluntatis eius et fraudis conscii, nos circumdabant et lanceas gladiosque suos vibrantes, ingentem nobis metum incutiebant. Non enim ad bellum instructi veneramus, sed inermes pacem universali ecclesiae procurabamus. Imperator dolosus per diversas ambages cavillabatur, fraudulenter nobiscum loquebatur; sed praesentiam Papae, ut eundem caperet, summopere operiebatur. Sic totum diem inutiliter exegimus, sed Patrem patrum ab oculis eius sollerter occultavimus, memores, quam fraudulenter idem ipse Romam intraverit et ante aram in basilica sancti Petri apostoli Paschalem Papam ceperit. Denique nos tetra nox diremit, et unusquisque sua mapalia repetiit. Nos utique formidantes, ne peiora incurreremus, iter repedandi, immo fugiendi velociter inivimus. Quin etiam ne formidabilis tyrannus cum multis legionibus, quas secum ducebat, persequeretur, nos valide timuimus.* De his dixisse nunc sufficit. Coloniensis archiepiscopus legatos et epistolas domino Papae direxit et professa subiectione pacem et amicitiam cum illo pepigit. Filium quoque Petri Leonis, quem obsidem habebat, ob amoris specimen gratis reddidit. — Nuncius de morte Tusculani cardinalis episcopi nuper in itinere

1. *Si quis igitur vendiderit aut emerit, vel per se, vel per submissam quamlibet personam episcopatum, abbatiam, decanatum, presbyteratum, archidiaconatum, praeposituram, praebendam, altaria vel quaelibet ecclesiastica beneficia, promotiones, ordinationes, consecrationes, ecclesiarum dedicationes, clericalem tonsuram, sedes in choro aut quaelibet ecclesiastica officia, et vendens et emens dignitatis et officii sui aut beneficii periculo subiaceat. Quod nisi resipuerit, anathematis mucrone perfossus ab ecclesia Dei, quam lesit, modis omnibus abiciatur.* 1119.

2. *Episcopatuum et abbatiarum investituram per manum laicam fieri penitus prohibemus; quicumque igitur laicorum deinceps investire praesumpserit, anathematis ultioni subiaceat. Porro qui investitus fuerit, honore quo investitus est absque ulla recuperationis spe omnimodis careat.*

3. *Universas ecclesiarum possessiones, quae liberalitate regum, largitione principum vel oblatione quorumlibet fidelium eis concessae sunt, inconcussas in perpetuum et inviolatas permanere decernimus. Quod siquis eas abstulerit, invaserit aut potestate tyrannica detinuerit, iuxta illud beati Symmachi capitulum anathemate perpetuo feriatur.*

4. *Nullus episcopus, nullus presbiter, nullus omnino de clero ecclesiasticas dignitates vel beneficia cuilibet quasi hereditario iure derelinquat. Illud etiam adicientes precipimus, ut pro baptismatis, chrismatis, olei sacri et sepulturae acceptione et infirmorum visitatione vel unctione nullum omnino precium exigatur.*

5. *Presbiteris, diaconibus, subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia prorsus interdicimus. Si qui autem huiusmodi reperti fuerint, ecclesiasticis et officiis priveutur et beneficiis. Saue si neque sic inmundiciam suam correxerint, communione careant christiana.*

Cumque multa contra symoniacam heresim essent recitata et omnium consono favore laudata et confirmata, ventum est ad illud decretum, quo investiturae ecclesiarum laicis interdicebantur, in quo sic continebatur: *Investituram omnium ecclesiarum et ecclesiasticarum possessionum per manum laicam fieri modis omnibus prohibemus.* Quod cum recicitatum fuisset, tantum murmur quorundam clericorum et multorum laicorum per concilium intonuit, ut diem usque ad vesperam sub gravi contentione pertraherent. Videbatur enim eis, quod sub hoc capitulo domnus Papa decimas et cetera ecclesiastica beneficia, quae antiquitus

defuncti locutus est, et epistola Clementiae sororis Papae pro Balduino comite Flandrensium filio suo recitata est. Pro quibus et pro cunctis fidelibus defunctis lugubris pastor cum venerabili coetu Deum deprecatus est".

1119. laici tenuerant, conaretur minuere vel auferre. Unde domnus Papa omnibus satisfaciens illa die concilium terminare distulit, ut sequenti die communi consilio decretum temperaret et ipsum cum ceteris, quae sequebantur, unanimi omnium favore et auctoritate confirmaret. Feria quinta ad concilium venit; quae proposuerat, executurus, ymnum sancti Spiritus devote incepit. Qui cum ab omnibus affectuose fuisset decantatus, vere invisibilis ignis flamma succensus, in ignea lingua de spiritu sancto exorsus, mirabiliter peroravit, docens, eum summum bonum esse, fontem sapientiae et intelligentiae ac totius disciplinae, vinculum caritatis, unitatis et concordiae. Cumque per haec singula diucius sub omnium ammiratione discurreret, tandem ad causam accessit dicens:

Scimus, fratres karissimi, quia labor vester, quo de tam remotis regionibus pro communi libertate matris nostrae sanctae ecclesiae nobis occurrere studuistis, placuit Deo et spiritui sancto, in cuius virtute et sanctificatione unum sumus in Christo. Et quia placuit spiritui sancto et nobis, displicuit spiritui adversario, qui modis omnibus ad perturbandam fraternitatis vestrae concordiam cooperatores maliciae quaesivit et invenit. Quid enim dicimus, fratres, si cum tanto labore et expensis ad concilium vocati venistis et revertentes ad regiones vestras nihil reportare poteritis, quia nos audire non vultis? Qui enim peccat in spiritum sanctum, quod peccatum si perseveraverit, non remittetur, ei neque in hoc saeculo neque in futuro, teste veritate, quae dicit: ,,Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit''. Scimus etiam, quia dominus Iesus cum proposuisset discipulis: ,,Nisi manducaveritis carnem filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in verbis'', scandalizati sunt multi et abierunt retrorsum nec postea sequebantur eum; sic et nos cum heri proposuissemus quaedam pro libertate ecclesiae, scandalizati sunt quidam infideles. Unde et nos cum auctoritate apostolica dicimus: Qui infidelis est, discedat et exeat et det locum fidelibus, quae ecclesiastica sunt et libertati ecclesiae necessaria pertractare. Vobis autem, qui locum et officium apostolorum in ecclesia Dei tenetis, dicimus quod Dominus dixit ad duodecim: ,,Nunquid et vos vultis abire''?

Quod cum mirabiliter perorasset, ita omnium corda concussit ac reclamantium voces compressit, ut nec unus quidem contra decreta synodica, quae postea lecta sunt, os aperire praesumeret. Domnus tamen Papa decretum illud, unde murmur ortum fuerat, saniori consilio temperavit et in hanc formam concilio legi fecit: *Investituram episcopatuum et abbatiarum per manum laicam fieri omnimodis prohibemus.* Quod cum placuisset omnibus, ipsum cum ceteris omnibus, quae

lecta sunt, iudicio spiritus sancti et auctoritate ecclesiastica firmaverunt[1]. 1119.

Allatae sunt denique candelae 427 et accensae datae singulae singulis, tenentibus baculos episcopis et abbatibus iniunctumque est eis, ut omnes candelas tenentes assurgerent. Cumque astarent, recitata sunt multorum nomina, quos praecipue excommunicare proposuerat domnus Papa, inter quos primi nominati sunt rex Heiuricus et Romanae ecclesiae invasor Burdinus et prae ceteris et cum ceteris multis sollemniter excommunicati. Absolvit etiam domnus Papa auctoritate apostolica a fidelitate regis omnes quotquot ei iuraverant, nisi forte resipisceret et ecclesiae Dei satisfaceret. His denique rite completis, auctoritate Patris et Filii et Spiritus sancti omnes absolvit atque signavit et sic ad propria unumquemque redire permisit et sic concilii finem fecit. Quod vidi et audivi, fideliter, quanto brevius potui, pedestri sermone descripsi[2].

1) Iam secuta sunt, quae refert Ord. l. c.: „In novissimo concilii die Barcinonensis episcopus, corpore quidem mediocris et macilentus, sed eruditione cum facundia et eruditione praecipuus, subtilem satisque profundum sermonem fecit de regali et sacerdotali dignitate, quem summa cuncti, qui percipere poterant, hauserunt aviditate. Tunc Papa Karolum Henricum imperatorem theomachum et Burdinum pseudopapam et fautores eorum moerens excommunicavit; aliosque scelerosos, qui manifeste saepius correpti, sed inemendabiles perdurabant, illis associavit parique anathematis percussione usque ad emendationem mulctavit. Denique decretalia synodi Remensis capitula propalari imperavit. Ioannes Cremensis ex consulto Romani senatus dictavit. Iohannes Rothomagensis, sancti Audoeni monachus, in carta notavit et Chrysogonus sanctae Romanae ecclesiae diaconus distincte et aperte recitavit. — Haec III. Kal. novembris scita Callixtus II Papa cum omni concilio sanxit et omnes, qui convenerant illuc, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti benedixit. Deinde sacrum illud collegium solutum est, et unusquisque laudans Deum ad propria regressus est".

2) Postea, auctore Orderico l. c., „mense novembri Calixtus Papa in Neustriam venit et Gisortis cum rege Anglorum colloquium de pace habuit. Magnificus rex illum honorifice suscepit et eius ad pedes pronus accessit eumque reverenter honoravit —. Quem Papa humiliatum benigniter erexit, in nomini Domini benedixit datoque pacis osculo inter mutuos amplexus uterque exultavit". Colloquio habito, regi „consuetudines a patre acceptae" confirmatae sunt (Eadmeri hist. nov. V. 94.) et pax inter reges Franciae et Angliae conciliata est. Cf. Ord. ibid. Inde Calixtus II Parisios revertitur et ad reditum in Italiam frena flectit. Cf. Chron. Mauriniac. ap. Du Chesne, IV. 369. Quo in itinere Cluniacum divertit, ut refert historia Compostellana (II. 14.), quae tamen in enarranda Pontificis et abbatis reconciliatione certe nimia est; praestat audire Hugonem monachum (ep. ad Pontium abbatem, biblioth. Cluniac. 559—560.): „*Hic (Calixtus) secundo Cluniacum rediit ibique festum Dominicae circumcisionis et apparitionis* (1120. ian 1. et 6.) *devote peregit. — Die autem epiphaniae Domini processit Papa solemniter coronatus, copioso pontificum et cardinalium*

1120. 1120.

Apr. 9. *Landulfus iunior, hist. Mediol. c.* 35[1]. Vidi dominum Papam Calistum et Iordanum archiepiscopum cum pluribus ecclesiasticis et saecularibus viris illustribus considere in Terdonensi palatio. In quorum praesentia querelae meae causam protuli, scilicet de domino Iordano —. Tunc dominus Lambertus Hostiensis episcopus et domini Calisti prolocutor, quasi Papa, sua manu apprehendit me stantem — et ait mihi publice: *Frater, deposuisti querelam tuam; et tempus ianuarii non est aptum calcandi uvas in torculari. Dominus quippe archiepiscopus occurrit nobis propter eos, qui (nobis) insidiantur gratiâ imperatoris: volumus ideo nunc audire de eius consolatione et non perturbatione, atque* c u m i p s o *invenire, qualiter valeamus cum isto domino nostro (Calixto) propere et prospere Romam adire eiusque sedem obtinere.*

Uodalscalcus de Eginone et Herimanno[2]. Per abrupta montium, per vastissimam heremum, per terram famis et sitis, ubi vestigium non inveniebatur hominis, transivimus. Sed quasi in precium tanti laboris
Mai. dominum Apostolicum in maritimis locis, videlicet apud Rosellam civitatem, invenimus. A quo hilarissimo ut est vultu recipimur, Roma una secum deducimur, relaturi terrae nostrae, ut ipsius verbis utamur, ,,triumphum ecclesiae''. Iam enim quis illius terre concursus, quantus omnis sexus et aetatis apparatus! Militiae quoque Romanae, ultra trium dierum iter occurrentis, quam iocundus fuerit comitatus, Caesar, si superesset, indignans miraretur, Tullius forsitan attraheretur, dum vexillo crucis omnium consulum et imperatorum superaritrophaea conspicare-
Iuni 3. tur. Appropinquante vero summo Pontifice ad Urbem, puerorum et infantum cum ramis omnigenarum arborum occurrentium excipitur laudibus; quos ne quis opprimeret vel abigeret, cum Iesu benedicens aiebat: *Sinite parvulos venire ad me, talium est enim regnum coelorum.* Deinde coronatus, ut regali sacerdotio ecclesiam credas potiri, per medium deducitur civitatis, plateis auro, gemmis seu pretiosissimis palliis undique adornatis. Nec defuere Graecorum et Latinorum concentibus confusi Iudaeorum plausus, ut caeca gens vel invita confiteatur, unde magis pu-

---

choro constipatus. Huic Romana praesens militia more suo famulabatur, hunc quam multi Burgundiae nobiles sequebantur, hunc celeberrimo apparatu suscepit obvius sacer Cluniacensium fratrum conventus. — Discessurus Papa in crastinum (ian. 7.), intrans Cluniacense capitulum, humilitate sua laudabili fratrum se orationibus commendavit et, praedicti confessoris (Hugonis) memoria recensita, recessit''.

1) Murat. Scr. V. 505. 2) MGs. XII. 446.

niatur. Vix hora decima cum esset 3. Non. Iunii, a mane protracta ra- 1120.
rescit processionum frequentia, quando et idem pater universalis a Lateranensi exceptus sede in palatium, ut moris est, iudicum legali perducitur carmine[1]. Ab hinc usque in Kal. Iulii praesentia iugiter tantae *Iul.* 1.
sanctitatis perfruebar viri, hac instantia nesciente fastidium, quia semper in maius accendebatur desiderium. Siquidem hylaris vultus sub morum gravitate, dulcedo affabilitatis sub verborum pondere, ieiuniorum seu vigiliarum discretio, absque eo quod intrinsecus latet, cunctis intuentibus in eodem patre, uno atque eodem spiritu operante, mirabili effectu patet. Laus omnis inferior, dum vir iste revera Apostolicus virtutibus et miraculorum signis comprobetur sublimior. Quae quia tota Francia, Longobardia, Tuscia atque Apulia praedicat, huius angustia cartulae supersedeat.

Petrus Casinensis IV. 68. Tunc temporis praephatus Papa Calixtus Urbem egressus venit ad hoc monasterium et a praedicto nostro abbate cum ingenti honore susceptus die illo missam sollempniter celebravit atque in hac terra per duos fere menses est remoratus. Quem videlicet Pontificem noster abbas honorifice nimis sustentavit et in omnibus necessitatibus eius strenue satis deservire curavit. Inde vero Beneventum veniens in Apuliam usque descendit ac, more antecessorum suorum a duce Guilielmo fidelitate recepta, Romam reversus est. Dehinc vero exercitum congregans Mauricium aeresiarcham in civitate Sutrina obsidens cepit et in arce huius monasterii, quam idem abbas a fundamentis construxerat, exilio relegavit.

Falco Beneventanus[2]. Hoc anno dominus noster Papa Callistus accepto consilio, Beneventum advenit et octavo die intrante mensis Au- *Aug.* 8.
gusti civitatem ingressus est. Audiens itaque Beneventanus populus ipsius adventum longe lateque optatum extra civitatem duorum millium spatio gaudio magno repletus egrediebatur. Tandem Apostolicus ipse a clericis et monachorum turba et a presbyteris civibusque omnibus gloria

1) De hoc urbis ingressu Calixtus in ep. ad Stephanum Camerarium data (Browerus, Annal. Trev. II. 16.) haec: *Celerum fratres nostri episcopi et cardinales cum toto clero ac nobilitate populoque extra urbem obviam nobis progressi, summis honoribus exceperunt, et Frigii quidem corona capiti nostro imposita, gaudentes exultantesque per viam sacram ad Lateranense palatium usque solemni nos ritu prosecuti sunt. Ubi postquam authore deo bene ac secure fuimus, Petrus Leonis in magno hominum omnis ordinis coetu clientelaribus sese sacramentis ecclesiae nobisque devinxit. Similiter a praefecto et fratribus eius necnon a Leone Frangipane totaque illa gente, Stephano Normannoque factum. Neque ab horum sese studiis, impigra parendi voluntate, Petrus Columna ceterique nobiles Romanorum secrevere".* 2) Murat. Scr. V. 96.

1120. et gaudio magno suscipitur. Praeterea Amalphitani omnes plateas cunctas vestibus sericis palliisque et ornamentis pretiosis in adventu illius ornaverunt; infra ornamenta vero thuribula aurea et argentea cum odoribus et cinnamomo posuerunt. Pedes vero Apostolici et habenas equi cives quatuor a Ponte leproso usque ad Portam s. Laurentii ducebant; deinde quatuor alii usque ad episcopium, ab episcopio autem quatuor iudices, Iohannes, Persicus, ... et Landulphus usque ad sacrum Beneventanum palatium detulerunt. In comitatu Apostolici lector, si adesses, et tympana percussa, cymbala tinnientia et lyras sonantes aspiceres, revera affirmares Apostolicum alium tali sub triumpho et gaudio ingressum non fuisse civitatem. Diebus autem non multis decursis, complures civium, qui amici Landulphi, quondam comestabuli, extiterant, Apostolicum precantur, quatenus ei copiam habitandi tribueret in civitate. Comestabulus vero per triennium Montemfuscum habitaverat. Apostolicus igitur fidelium suorum precibus favens, sicut postulaverant, licentiam impendit. Continuo obviam exeuntes cum Iordano comite, qui pro eo venerat, Laudulphum illum in civitatem introduxere. Audiens autem Callistus Pontifex discordiam illam, quae inter fratres monasterii sanctae Sophiae pro electione facta supradicti Ademarii regnabat, monasterium advenit et congregatis fratribus, satis abundeque super electione tali locutus est. Tandem cognita rei veritate et quia electio illa canonica et regularis non esset, a Petro Portuensi episcopo caeterisque cardinalibus, qui illuc convenerant, irrita et fracta iudicata est. Confestim id a Pontifice Callisto confirmatur. Quid multa? licentiam fratribus dedit, ut quem vellent, abbatem eligerent. Quo facto ad palatium Apostolicus reversus est. In crastinum autem quartodecimo die intrante
Aug. 14. mensis Augusti tota fratrum collectio locum capituli solitum ingreditur ibique spiritu sancto mediante de facienda electione pleniter tractavit.

Electo autem eo, nuncium Callisto Pontifici dirigit congregatio, significans Ioannem Grammaticum electum fuisse. Audiens igitur Apostolicus, quod regulariter electio illa fieret, complacuit ei et confirmavit. Diebus autem non multis excursis praedictus Pontifex Callistus mona-
Aug. 19. sterium sanctae Sophiae advenit et inter missarum solemnia XIV. Kal. Septembris praefatum Ioannem Grammaticum, quem congregatio monasterii elegerat, in abbatem consecravit. Die vero ipsius consecrationis dedicatio altaris beati Mercurii celebratur in sancta Sophia. Diebus autem non multis elapsis, prius ad praedicti Roffridi electionem Pontifex
Sept. 18. Callistus inducias posuit, ut ad constitutum tempus ieiunii mensis quidem Septembris consecraretur. Cumque ad id ventum est, magno cum

honore et diligentia eum in sacro Beneventano palatio presbyterum statuit. In crastinum autem die Dominico coram episcopis decem numero, sedis Beneventanae suffraganeis, illum ad Pontificalem infulam sublimavit, inter quos venerabilis Ioannes monasterii sanctae Sophiae abbas affuit; die vero consecrationis ipsius festivitas sancti Ianuarii celebratur. 1120. Sept. 19.

Romualdus Salernitanus[1]. In Beneventi palatio Guilielmus dux devenit ligius homo Papae Callisti per directum contra omnes homines. Et ipse Papa statim eidem duci donavit et concessit et per vexillum tradidit omnem terram ipsius ducis cum toto honore ducatus ipsius dicens: *Ad honorem Dei et beati Petri Apostolorum Principis necnon et Pauli, fidelitatem quoque Romani Pontificatus et nostram nostrorumque successorum canonice intrantium, donamus et concedimus tibi terram et omnem honorem, quaecunque nostri praedecessores, videlicet Papa Nicolaus et Alexander atque Gregorius donaverunt olim Roberto Guiscardo avo tuo ac deinde Urbanus Papa et Paschalis eius successor donaverunt duci Rogerio patri tuo idemque Paschalis postea atque Gelasius Papa donaverunt tibi.* Eodem vero mense idem Papa Callistus Troiam venit. Audiens itaque Guilielmus dux eiusdem Pontificis adventum, obvius festinanter extra civitatem advenit cum primatibus suis. Cui vice stratoris ipse pedes iuxta sellam usque ad ecclesiam episcopatus eiusdem civitatis ingenti cum honore deduxit.

Chronicon Fossae novae[2]. Et perrexit Bari et liberavit de captivitate reginam Boamundi[3].

1121.

(Calixtus Widoni episcopo Curiensi[4]). *Postquam in Urbe honorificentissime suscepti sumus et beati Petri ecclesiam et ceteras Urbis ecclesias de inimicorum manibus liberavimus, a nostris fidelibus invitati Beneventum perreximus, ubi ducem Apuliae, principem Capuae ac ceteros barones et capitaneos terrae in hominium et fidelitatem nostrum recepimus, inde in Apuliam et usque Barum descendentes, pacem et treuguam Dei per totam illam terram statuimus. Post haec ad Urbem reversi beati Petri ecclesiam*[5] *visitavimus et in ea presbyterorum, diaconorum ordinationes feci-* Febr. 4.

---

1) Murat. Scr. VII. 182. 2) Ibid. pg. 868. 3) Constantiam, uxorem Boamundi principis Antiocheni, Philippi Franciae regis filiam, Pontificis igitur quodammodo affinem. 4) Borgia, breve ist. del dominio temp. app. 47.

5) ,,*Quam fideles nostri de inimicorum manibus liberaverant*". Hist. Compostell. II. 27.

1121. *mus et ad Lateranense palacium honorifice redeuntes Dominicae nativitatis festum celebravimus; in quo nimirum palatio secure nunc permanemus.*

April. 27. (Callistus beati Petri fidelibus per Gallias constitutis.) *Quia dereliquit populus legem Domini et in iudiciis eius non ambulat, visitavit Dominus in virga iniquitates eorum et in verberibus peccata eorum. Paternae tamen conservans viscera pietatis de sua confidentes misericordia non relinquit. Diu siquidem peccatis exigentibus per illud Theutonicorum regis idolum, Burdinum videlicet, fideles ecclesiae conturbati sunt et in alii quidem capti sunt, alii usque ad mortem carceris maceratione afflicti sunt. Nuper autem festis Paschalibus celebratis, cum peregrinorum et pauperum clamores ferre penitus non possemus, cum ecclesiae fidelibus ab urbe digressi sumus et tamdiu Sutrium obsedimus, donec divina potentia et supradictum ecclesiae inimicum Buridnum, qui diabolo nidum ibidem fecerat, et locum ipsum omnino in nostram tradidit potestatem.*

Falco Beneventanus. Eodem anno supradictus Pontifex Callistus, exercitu congregato super civitatem nomine Sutrim tetendit. Gregorius autem ille, quem praedictus rex in Pontificem statuerat, civitatem ipsam obtinebat. Quid longius moror? viribus sumptis, civitatem illam comprehenderunt et Gregorium illum, turpissime, ultra quam credi potest, iniuriis afflictum ligaverunt. Deinde illum super camelo imponentes Ro-
April. 23. mam taliter captivum et vestibus propriis exutum perduxere IX. Kalend. Maias. Pontifex igitur Callistus Deo et Petro Apostolo gratias agens gaudio magno repletus Urbem triumphans ingressus est: deinde consilio invento ad monasterium s. Trinitatis, quod Cavae dicitur, illum delegavit.

Ekkehardus. Auditur interea necnon et nunciis a Roma venientibus approbatur, illum pseudopapam Burdinum, castello Sutriae, quo miserrimo suo inserviens officio residebat, per Romani exercitus zelum destructo, captum et post plures a vulgo sibi contumelias et illusiones illatos, vix a manibus eorum domno Apostolico illum eripiente, ob agendam poenitentiam exilio relegatum. Sunt etiam, qui talibus eum asserant deprehensum flagiciis, quae nostris indignum duximus tradere scriptis.

Iuni. Igitur Heinricus imperator, inito fidelium suorum consilio, rebelles sibi Mogontinos affligere tractavit; ac primo navium commeatum omnibus modis interclusit, deinde presidiis circumcirca munitis huiusmodi insidiis nundinas sive mercatus fieri sive quicquam victualium in civitatem deferri inhibuit; ad extremum vero in obsidionem eiusdem urbis publicam expeditionem undique indici constituit. His auditis, presul Adalbertus totam Saxoniam, ubi tunc manebat, commovet et quia lega-

tionem Apostolicam ab ipso Papa dudum acceperat, hac auctoritate Pon- 1121.
tifices et principes ipsius provinciae pro utilitatibus matris aecclesiae frequenter convocat; ubi vir eloquens et primatum in Cisalpinis partibus multiformiter tenens ad defensionem totius Germaniae metropolis animos omnium catholicam obedientiam profitentium tandem excitat. Huc etiam accessit, quod episcopi Spirensis et Wormaciensis et si qui alii resistere non valentes, tamen Apostolicam obedientiam professi pulsi suis sedibus vagabantur extorres; quos proprio quemque loco restituere disponebant idem principes, pro domino Deo exercituum zelo zelantes. Denique circa solsticium aestivale cara iam ubique per vastatas nimirum regiones annona, geminus tibimet, o nobilis Mogontia, conflatur exercitus, alter scilicet in Alsacia, ast alter in Saxonia dispari animo annosae dignitatis tuae menia superba queritantes; alter destructionem tuam, alter defensionem intentantes, acsi conquerendo diceuti tibi: *Filii matris meae pugnaverunt contra me!* rebus responderet Christus: *Ecce iterum isti congregati venerunt tibi!* Fiebant interim per omnes aecclesias ieiunia, supplicationes vel letaniae; nec erat ulla filia Syon, quae se faceret expertem tanti periculi matris suae. Quapropter respexit Dominus in orationem humilium et non sprevit precem eorum, sed misso principali suo spiritu, spiritu consilii, spiritum pacis inter principes utriusque populi, dum iam non longe ab invicem uterque consedisset exercitus pro eo, quod in alterutrum acies dirigere disposuerant, missis utrimque quibusque sapientissimis atque religiosis proceribus, de concordia sua scilicet fraterna honorabiliter tractare coeperunt. Quid plura? Eo usque spiritus Iesu pro precio sanguinis sui filiisque sponsae suae dimicans, spiritui superbiae et maligno prevaluit, ut, mentibus universorum iam in uno divinae voluntatis assensu conexis, ipsorum consilio, suasione ac obsecratione regis indignatio in tantum mitigaretur, ut ipse presens negocium non sua, sed optimatum utriusque partis arbitrio terminandum decreverit. Inde rerum omnium gubernatori cunctis gratias agentibus denominati sunt ex utraque parte duodecim primates, quorum corda timor Dei possidens inveteratam discordiam inter regnum et sacerdotium sedare nemine resistente sufficeret. Ad haec determinanda collaudantur conventus totius regni principum, curia Wirciburg, tempus festum sancti Michahelis; et unoquoque propria manu in alterius manum huiusmodi pactum quasi sub sacramento firmante, cum pace et gaudio discessum
est. Evolutis post haec tribus fere mensibus, Heinricus imperator venit *Sept.* 29.
cum ingenti comitatu in civitatem Wirciburg iuxta condictum; Saxonum vero principes una cum Mogontino presule caeterisque castra metati sunt

1121. iuxta rivum quae Werna dicitur, unius diei iter habentes a rege intersticium. Ibi securitate per internuncios utrobique composita, post triduum loco prenominato regem conveniunt. A quo pacifice extra muros propter nimiam utriusque partis turbam recepti exinde per continuam septimanam uni se cotidie curiae colligunt ibique semper super presenti scismate, regni videlicet et sacerdotii, sollerter tractare non cessaverunt. Sed licet nonnulli, pacem odientes, scandala nova veteribus superseminare temptaverint, tamen quia divinae ordinationis proposito, unde tot capita rei publicae convenerant, resistere nemo prevalet, tandem Heinricus imperator sponsionis suae non immemor universas questiones, quae ventilabantur, non suimet arbitrio nec suorum quorumlibet contentione, sed iuxta senatus consultum concludi per omnia in omnibus concessit. Unde quia multa, quae tunc ibi magnanimiter disposita sunt, enarrare longissimum est, ea tantum quae etiam causa maxima eiusdem conventus fuerunt, huc annotare sufficiat; utque pacem firmissimam et ab omnibus universalem sub vitae periculo legaliter institutam, regalia vel fiscalia regno, aecclesiastica aecclesiis, predia depredatis, hereditates heredibus omnique personae vel conditioni propriam adiudicatam esse iusticiam. Ad haec predones furesque edictis imperialibus persequendos sive legibus antiquitus constitutis coercendos unanimi coniuratione confirmatum est; et quicquid scandali, quicquid perturbationis usquequaque per regna Germaniae inimici seminario succreverat, omnimodis eradicari decretum est. De verbo autem excommunicationis, unde scandala pene cuncta pullulaverant, nichil est diffinitum; tamen ad Apostolici regiminis audientiam concorditer in timore divino dilatum, denominatis in presenti legatis, qui Romam haec omnia deferrent, quatinus, indicto per auctoritatem Apostolicam generali concilio, quaecumque humano non possent, spiritus sancti iudicio terminarentur. His ita reverenter pro honestate simul et utilitate regni dispositis, destinati sunt in presenti domnus Otto presul Babenbergensis, dux Heinricus, comes Berengerius, qui haec omnia Noricis principibus, qui tunc forte aliis occupati rei publicae causis predicto conventui deerant, apud Ratisponam Kal. Novembr. convocatis, intimarent; quos et ad omnia haec voluntarios inveniebant atque confirmabant.

Conventus Wirceburgensis[1].

Hoc est consilium, in quod convenerunt principes de controversia inter domnum imperatorem et regnum. *Domnus imperator Apostolicae*

1) Mart. et Dur. ampll. coll. I. 673. MGL. II. 74.

sedi obediat et de calumnia quam adversus eum habet ecclesia ex auxilio 1121.
et consilio principum inter ipsum et domnum Papam componatur et sit firma et stabilis pax, ita quod domnus imperator, quae sua et quae regni sunt, habeat, ecclesiae et unusquisque sua quiete et pacifice possideant. Episcopi quoque in ecclesia canonice electi et consecrati pacifice sedeant usque ad collaudatam in praesentia domni Papae audientiam. Spirensis episcopus ecclesiam suam libere habeat. Wormatiensis similiter praeter ipsam civitatem usque ad praesentiam domni Papae. Captivi et obsides ex utraque parte solvantur. De hereditate Palatini comitis Sigefridi, sicuti Metis inter ipsum et domnum imperatorem definitum fuit, ita permaneat. Sed etiam quod ecclesia adversus imperatorem et regnum de investituris causatur, principes sine dolo et sine dissimulatione elaborare intendunt, ut in hoc regnum honorem suum retineat. Interim donec id fiat, episcopi et omnes catholici sine ulla iniuria et periculo communionem suam custodiant. Et si in posterum domnus imperator consilio sive suggestione alicuius ullam in quemque vindictam pro hac inimicitia exsuscitaverit, consensu et licentia ipsius hoc inter se principes confirment, ut ipsi insimul permaneant et cum omni caritate et reverentia, ne aliquid horum facere velit, eum commoneant. Si autem domnus imperator hoc consilium praeterierit, principes, sicut ad invicem fidem dederunt, ita eam observent.

Romualdus Salernitanus. Hoc tempore Callistus pervenit usque Ca- *Nov. dec.*
labriam causa componendae pacis inter ducem Guilielmum et comitem Rogerium Siciliae, quod minime potuit facere.

Chronicon Trium Tabernarum[1]. Post aliquantum vero temporis felicis memoriae Calixtus in Calabriae partes venit, ut inter dominum Rogerium regem (erat Rogerius rex comes pater regis Rogerii, qui tunc comes erat) et inter Guilielmum ducem, qui tunc comes Siciliae erat, fedus reformaret et pacem; in littore sanctae Eufemiae applicuit, exinde Neocastrum transiens Catanzarium pervenit, in qua civitate quandam ecclesiam, quam comes Rodulfus Boritellus et comitissa fundaverunt in honorem beate Mariae, cum episcopis et cardinalibus consecravit. Deinde dominus Apostolicus Calixtus (l. Catanzarum) venit ibidemque Ioannes *Dec.*
Catacensis episcopus fuit et iterum de sua parochia requisivit privilegia namque graeca et antiquiora, quae Flagitius Straticotus ecclesiae Tabernarum concesserat a Crogi flumine usque ad flumen Bordam requirebat. Audiens autem Apostolicus Calixtus, quod episcopus Ioannes divisiones et terminos suae parochiae ita evidenter nominando, petierat certissimam

1) Ughelli, It. sacra. IX. 364.

1121. rei veritatem et hoc cognoscere cupiens, omnes fere Calabros episcopos et abbates apud Crotonem coadunare iussit.

1122.

Anselmus Gemblacensis[1]. Optimates regni cum episcopis convenientes Henricum imperatorem, Deo sibi propitio id egerunt saluberrimo consultu, ut inter ipsum et Apostolicum controversia de investituris aecclesiarum tandem finiretur. Legantur inde Romam ex parte imperatoris Bruno Spirensis episcopus et Arnulfus abbas Fuldensis.

Febr. 19. *Calixtus episcopus, servus servorum Dei, consanguineo suo H. (Heinrico) regi*[2]. *Dolemus valde, quia visitare te Apostolicae salutationis alloquio secundum cordis nostri desiderium non audemus. Praesentes tamen literas et nuntium venerabilem fratrem nostrum A(zzonem) Aquensem episcopum, qui et noster et tuus consanguineus est et vera communiter affectione nos diligit, ad tuam duximus praesentiam dirigendum et ut voluntatem nostram plenius recognoscas et a nimietate duritiae per Dei gratiam resipiscas. Siquidem et tu nobis et nos tibi longe sumus amplius debitores, quam sibi ad invicem praedecessores nostri extiterunt. Praeter illud enim commune paternitatis debitum, quo ex Apostolicae sedis administratione tenemur et praeter illam imperii dignitatem, quam per solius Romani Pontificis ministerium reges Alemanici consequuntur, proxima carnis consanguinitas nos compellit, ut audire nos mutuo et diligere debeamus. Nemo quippe carnem suam odio habuit, sed fovet et nutrit. Te igitur sicut consanguineum nostrum, quem gemina in Christo dilectione diligere, honorare et super omnes exaltare cupimus, commonemus, ut ecclesiae pacem ulterius non recuses, pravorum suggestiones, qui in nostris placere sibi capitibus gloriantur, ad cor tuum ascendere non permittas nec servus omnium velis esse, qui debes omnibus imperare. Nihil, Henrice, de tuo iure vendicare sibi quaerit ecclesia, quae sicut mater sua omnibus gratuito administrat. Nec regni nec imperii gloriam affectamus, sed soli Deo in ecclesiae suae iustitia deservire optamus. Redi ergo ad te ipsum, redi, et quis, quid effectus sis, diligenter excogita. Non confidas in superbiis iniquorum, quoniam Deus superbis resistit. Habes milites adiutores tuos: habet ecclesia regem regum omnium defensorem suum, qui et sanguine suo eam mercatus est, habet et sanctos apostolos Petrum et Paulum, dominos et patronos suos. Dimitte, quod tuae ministrationis non est, ut digne valeas ministrare,*

---

1) MGs. VI. 378. 2) Neugart, cod. dipl. Alemanniae. II. 50.

quod tuum est. Obtineat ecclesia, quod Christi est, habeat imperator, quod suum est. Sit pars utraque contenta suo officio, nec sibi ad invicem ambitione aliqua sua usurpent, qui debent omnibus iustitiam observare. Si nos audire et religiosorum et sapientum consilio nostris volueris monitis obedire, et Deo et saeculo magnum gaudium dabis et cum temporalis regni et imperii fastigio etiam aeterni regni gloriam consequeris. Praeterea nos et totam ecclesiam ita tibi nexibus dilectionis devincies, ut vere princeps, vere rex et vere imperator per omnipotentis Dei gratiam videaris. Quodsi stultorum et imperare tibi volentium adulationibus et pravitatis suggestionibus praecipitanter adhaeseris nec honorem Deo et ecclesiae debitum reddideris, per religiosos et sapientes viros ecclesiae Dei non sine laesione tua curabimus providere, quoniam sic esse diutius non valemus. Dat. XI Kal. Mar. Leguntii episcopi. 1122.

Ekkehardus. Domnus autem imperator vacanti Wirciburgensi kathedrae consulturus, illo devenit et consilio suorum usus quendam adolescentem nomine Gebehardum bene quidem natum, sed adhuc pre studiis scolaribus nulla aecclesiastica promotione mancipatum, pontificali investitura sublimavit, non modica quidem et, ut dicunt, saniori parte cleri ac populi id ipsum constanter renuente, alterum autem nomine Ruggerum, eiusdem aecclesiae diaconum, inibi videlicet nutritum atque canonicum, canonice eligente. Hinc dissensiones non parvae oriuntur, in tantum ut eidem parti faventes relictis, quae possidebant in civitate, cogerentur offensam imperatoris declinare; ducem quoque Fridericum fratremque eius Chuonradum electioni eidem dum frustra consentiunt, indignatos ab avunculo eodemque domino suo discedere. Qui tamen non multo post cum metropolitano Mogontino nonnullisque Saxoniae principibus colloquium iuxta fluvium Wirraha facientes, predictum Ruggerum contra voluntatem regis per auctoritatem eiusdem archiepiscopi Adelberti caeterorumque legatorum Papae, qui tunc nuper a Roma venerant, presulatus electione et investitura confirmabant. Ipso etenim tempore episcopus Spirensis et abbas Fuldensis legatione totius regni apud sedem Apostolicam peracta redierant, ducentes secum Ostiensem episcopum, vicem domni Apostolici per omnia tenentem cum duobus cardinalibus, qui nichilominus a sede sancti Petri ob reconciliationem regni et sacerdotii missi fuerant.

Hac de causa iterum colloquium curiale per provincias indictum est, cui locus Wirciburg, tempus festum sancti Petri prefinitum est. Quo *Iun. 29.* propinquante, appropinquare coeperunt condictae civitati non sine dampno totius orientalis Franciae diversarum provinciarum principes et

1122. turmae. Sed ubi nunciis veracibus domnum imperatorem illo minime venturum, utpote circa Rhenum aliis irretitum negociis didicerant, unusquisque in sua redire disponebant.

Interim Gebehardus, federatis sibi iam firmiter urbanis intra muros copiosa cum turba dum residet, quadam die post meridiem assumpta de his, qui secum erant, manu valida, quosdam, qui iam uno pene miliario ab urbe castra posuerant, nichil mali suspicantes invadere temptavit et quasi inimicos regni deputans, sive turpiter pellere sive incautos sternere proponit. At illi clamore venientium excitati, gemina contra acie celeriter directa, naviter resistendo se suaque castra defendunt et ex utraque parte caesis vulneratis atque captis nonnullis die etiam advesperascente hi ad urbem, isti ad tentoria redeunt. Hinc efferati principes ad civitatem unanimiter convertuntur, Ruggerum intronizare contendentes; verum id non sine sanguine fieri posse perpendentes, ad monasterium, quod dicitur Swarzaha, divertunt ibique illum coram omni concilio tam metropolitanus quam caeteri Romani legati presulem aecclesiae Wirciburgensi consecrantes ad propria se quisque convertunt. Exinde idem Ruggerus eam partem episcopii, quae Necaro fluvio circumiacet, in proprios usus tenuit; Gebehardus vero urbem et quae illi contigua sunt, secure possedit.

Interea presul Mogontinus ab indignatione caesaris sibimet undique prospiciens, castrum antiquum et iam per multas generationes pene funditus dirutum, quod vel a rivo alluente Ascafa, sive, ut quidam volunt, ab Ascanio conditore Askenburg dicitur, miro conatu coepit munire; rex quoque id ipsum ob iniuriam sui et contra rem publicam fieri diiudicans, obsidionem e contrario ordinare decrevit. At benignus et amator hominum Iesus per industriam servorum suorum, sedis Apostolicae legatorum, qui tunc Mogontiae morabantur, immo per inhabitantem in eis spiritum suum, spiritum principum paci contrarium auferre, caritatem quoque nichilominus in eorum cordibus diffundere coepit, quia nimirum, ut vere creditur, post tot Christi tunicae scissuras, post tot christianorum intestina bella, tempus miserendi Syon, quae est ecclesia, licet sero, iam venit.

Anselmus Gemblacensis. Dominus Apostolicus, visa et recepta legatione imperatoris, pertesus et ipse dissonantiae nimium inter eos diutinae, libenter assensit; et tam consultu totius Romani senatus, quam etiam omnium episcoporum Italicorum mittuntur ex latere Apostolici Lambertus Ostiensis episcopus et Saxo cardinalis de monte Celio et Gre-
Sept. 8. gorius alter cardinalis ad ordinandam rem tanti negotii. Mense Septem-

brio in nativitate sanctae Mariae Henricus imperator cum episcopis et 1122. optimatibus regni venit Wormatiae; ubi occurrerunt ei legati sedis Apostolicae. Diu, ut fit in tanto magnatum consessu, eventilata ratione tandem gratia antiquae caritatis redintegratur inter imperatorem et Apostolicum Dei ordinatione.

Ekkehardus. Facto igitur universali conventu apud urbem Wangionum, quae nunc Wormacia dicitur, sicut longum, ita et incredibile memoratu est, quam prudenti, quam instanti quamque per omnia sollicito cunctorum procerum consilio pro pace et concordia per unam vel amplius ebdomadam certatum sit, donec ipse, in cuius manu cor regis est, omnem animositatem augusti sub Apostolicae reverentiae obedientiam causa matris aecclesiae etiam ultra spem plurimorum inflexit. Mox tamen ab Apostolicae sedis aprocrisiariis in communionem receptus tam ipse imperator, quam universus sibi subiectus exercitus, immo generali absolutione cunctis hoc scismato pollutis per auctoritatem Apostolicam facta, qualiter aecclesiasticas investituras caeteraque spiritalia negocia, quae tanto tempore reges Teutonici administraverant quaeque ipse, ne regni diminueretur honor, nunquam vita comite dimissurum proposuerat, humiliatus pro Christo coram multitudine maxima, abnegaverit et in manus domni episcopi Ostiensis ac per ipsum domino nostro Iesu Christo suaeque in perpetuum ius aecclesiae dimiserit, rursumque qualia sibi ob honorem regni conservandum auctoritas Apostolica concesserit, utriusque partis melius edocebunt subter annotata scripta.

Concordatum Wormatiense[1].

Privilegium Calixti Papae secundi.

Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio H. Dei 1122. Sept. 23.
gratia Romanorum imperatori augusto, concedo electiones episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in presentia tua fieri, absque symonia et aliqua violentia; ut si qua inter partes discordia emerserit, metropolitani et comprovincialium consilio vel iudicio saniori parti assensum et auxilium prebeas. Electus autem regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et, que ex his iure tibi debet, faciat. Ex aliis vero partibus imperii consecratus infra sex menses regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et que ex his iure tibi debet, faciat. Exceptis omnibus, que ad Romanam ecclesiam pertinere noscuntur. De

1) MGL. II. 75., ubi 4 codices manuscripti praebent: *Data anno 1122. 9 Kal. octobris* (sept. 23.)

1122 *quibus vero mihi querimoniam feceris et auxilium postulaveris, secundum officii mei debitum auxilium tibi prestabo. Do tibi veram pacem et omnibus, qui in parte tua sunt vel fuerunt tempore huius discordiae.*

Preceptum Heinrici quarti imperatoris.

In nomine sanctae et individue Trinitatis. Ego Heinricus Romanorum imperator augustus pro amore Dei et sancte Romanae ecclesiae et domni Pape Calixti et pro remedio animae meae dimitto Deo et sanctis Dei Apostolis Petro et Paulo sanctaequae catholicae ecclesiae omnem investituram per anulum et baculum et concedo in omnibus ecclesiis, que in regno vel imperio meo sunt, canonicam fieri electionem et liberam consecrationem. Possessiones et regalia beati Petri que a principio huius discordie usque ad hodiernam diem sive tempore patris mei sive etiam meo ablata sunt, que habeo, eidem sanctae Romanae ecclesiae restituo, quae autem non habeo, ut restituantur, fideliter iuvabo. Possessiones etiam omnium aliarum ecclesiarum et principum et aliorum tam clericorum quam laycorum, que in guerra ista ammisse sunt, consilio principum vel iustitia, que habeo, reddam, quae autem non habeo, ut restituantur, fideliter iuvabo. Et do ueram pacem domino Papae Calixto sanctaeque Romanae ecclesiae et omnibus, qui in parte ipsius sunt vel fuerunt. Et in quibus sancta Romana ecclesia mihi auxilium postulaverit, fideliter iuvabo; et de quibus mihi fecerit querimoniam, debitam sibi faciam iustitiam. Haec omnia acta sunt consensu et consilio principum, quorum nomina subscripta sunt: Adelbertus archiepiscopus Moguntinus. Fridericus, Coloniensis archiepiscopus. Bruno Treverensis archiepiscopus. H.[1] *Ratisbonensis episcopus. O.*[2] *Babenbergensis episcopus. Bruno Spirensis episcopus. H.*[3] *Augustensis episcopus. G.*[4] *Traiectensis episcopis. Ou.*[5] *Constantiensis episcopus. Herdolfus abbas Vuldensis. H.*[6] *dux. Fridericus dux. S.*[7] *dux. Bertolfus dux. Marchio Diepoldus. Marchio Engelbertus. Godefridus palatinus comes. O.*[8] *palatinus comes. Berlingarius comes.*

Dec. 13. (Calixtus Heinrico[9]). *Omnipotenti Domino Deo nostro, autori omnium bonorum, laudes et gratias agimus, qui per immensam bonitatis suae clementiam cor tuum aspiratione sui spiritus illustravit et te iam dudum nimium reluctantem nunc tandem ad ecclesiae gremium revocavit. Siquidem prout dilecti filii nostri et diaconi cardinalis et fidelium nuntiorum*

1) Harduinus. 2) Otto. 3) Hermannus. 4) Godebaldus. 5) Udalricus. 6) Heinricus. 7) Saxoniae? 8) Otto. 9) Mansi, XXI. 280.

tuorum relatione ac litterarum lectione percepimus, sano usus concilio nostris et ecclesiae catholicae salutaribus monitis humiliter obedisti. Et nos ergo in beati Petri filium paternae affectionis brachiis te suscipimus et personam tuam et imperium tanto deinceps amplius et benignius diligere ac divina praeeunte gratia honorare optamus, quanto devotius prae tuis modernis praedecessoribus Romanae ecclesiae obedisti et quanto specialius carnis es nobis consanguinitate coniunctus. Age vero, fili carissime, ut tu nobis et nos te fruamur in Domino, perpendat imperialis excellentia tua, quantum diuturna ecclesiae imperiique discordia Europae fidelibus intulerit detrimentum et quantum nostra pax afferre poterit boni fructus, Domino cooperante, incrementum. Sane de statu nostro noverit tua dilectio, quia licet nos graviter quandoque infirmi fuerimus, nunc tamen per Dei gratiam incolumes sumus et tuam tam animae quam corporis sanitatem per omnia desideramus. De iis autem, quae viva voce referenda praedictis fidelibus tuis nunciis commisisti, per eosdem quid nobis et nostris videatur fratribus, respondemus. Legatos itaque nostros, qui apud vos sunt, benevolentiae vestrae attentius commendantes rogamus, ut, quia concilium indictum a nobis accelerat, cito eos ad nos Domino largiente remittas. Tuos vero legatos ita instructos dirigas, ut iuxta promissum tuum regalia in integrum ecclesiae Romanae restituant. Ad haec pro nepote nostro Metensi episcopo et fratribus eius gratias tuae benignitati referimus, quoniam in iis primitias bonitatis tuae cognovimus. Illa enim bonae voluntatis pax esse conspicitur, ex qua bonae voluntatis opera demonstrantur. Fratres enim episcopi, cardinales et totus Romanus clerus una nobiscum te et principes et barones tuos salutant, divinae maiestatis misericordiam deprecantes, ut vos ad honorem suum et ecclesiae suae in longum custodiat. Data Idibus Decembris. 1122.

1123.

Falco Beneventanus. Anno 1123 Dominicae incarnationis et quinto anno Pontificatus Domini Callisti secundi summi Pontificis et universalis Papae, mense Martio, primae indictionis, supradictus Callistus Pontifex, consilio salutis accepto, ultramontanos omnes fere episcopos et archiepiscopos et abbates et totius, ut ita dicam, Italiae ecclesiarum pastores accersiri praecepit, quatenus sancta synodali confabulatione firmata, pactum cum imperatore Henrico positum, perpetuo corfirmaret. Ad cuius sacri conventus praesentiam Roffridus Beneventanus antistes honeste properavit. Ordinato itaque concilio tali et tanto, Apostolicus ipse sacramenti privilegium, quod praedictus imperator constituerat pacis in conspectu omnium, qui convenerant, adduci et legi praecepit, Continuo

1123. ab omnibus confirmatum est et commendatum. Inter caetera vero, quae ibi statuta sunt, treugam Dei tenendam posuerunt. Item vinculis anathematis alligavit Apostolicus ipse, si quis Beneventanam civitatem ex beati Petri potestate auferre tentaret, et multa alia.

Mart. 27. Concilium Lateranense[1].

Capitulum 1. *Sanctorum patrum exempla sequentes et officii nostri debitum innovantes ordinari quemquam per pecuniam in aecclesia Dei vel promoveri secundum Apostolicam auctoritatem modis omnibus prohibemus. Si quis vero aecclesiae ordinationem vel promotionem acquisierit, acquisita prorsus careat dignitate.*

2. *A suis aepiscopis excommunicatos ab aliis aepiscopis, abbatibus et clericis in communionem recipi, proculdubio prohibemus.*

3. *Nullus in aepiscopum nisi canonice electum consecret; quod si praesumptum fuerit, consecratus et consecrator absque recuperationis spe dampnatur.*

4. *Nullus omnino archidiaconus aut archipresbyter, sive praepositus vel decanus animarum curam vel praebendas aecclesiae sine iuditio vel consensu alicui tribuat, immo sicut sanctis canonibus constitutum est, animarum cura et rerum aecclesiasticarum dispensatio, in aepiscopi iuditio et potestate permaneat. Si quis contra hoc facere aut potestatem, quae ad aepiscopum pertinet, sibi vendicare praesumpserit, ab aecclesiae liminibus arceatur.*

5. *Ordinationes, quae a Bordino heresiarcha postquam a Romana aecclesia est dampnatus quaeque et a pseudoaepiscopis per eum postea ordinatis factae sunt, nos esse irritas iudicamus.*

6. *Nullus etiam in praepositum, nullus in archidiaconum ordinetur, nullus in decanum. nisi presbyter vel diaconus ordinetur.*

7. *Presbyteris diaconibus et subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia penitus interdicimus et aliarum mulierum cohabitationem, praeter quas synodus Nycena propter solas necessitudinum causas habitare permisit, videlicet matrem, sororem, amittam, materteram aut alia huiusmodi, de quibus nulla iuste valeat oriri suspitio.*

8. *Preterea iuxta beatissimi Pape Stephani sanctionem statuimus, ut laici quamvis religiosi sint, nullam tamen de aecclesiasticis rebus aliquid disponendi habeant facultatem. Sed secundum Apostolorum canones omnium negotiorum aecclesiasticorum curam aepiscopus habeat et ea velut Deo contemplante dispenset.*

---

1) MGL. II. b. 182—183.

9. *Si quis ergo principum vel aliorum laicorum dispositionem seu dominationem vel possessionem aecclesiasticarum rerum sibi vendicaverit, ut sacrilegus iudicetur.* 1123.

Chronicon Fossae novae. Eodem anno Calixtus Papa pacem cum Henrico rege per legatos et synodum fecit fere quingentorum episcoporum. Iterum et iterum congregato exercitu post alia castra, quae expugnavit, cepit Magentiam et Baro capite truncatus est uxorque illius et filii expositi, quia interfecerant apud Pipernum Crescentium comitem domini Papae. Idem fecit Aqueputiae. *c. fin.*

Falco Beneventanus. Audivimus autem et, quod revera est, comperimus, tale tantumque pacis firmamentum infra Romanam urbem temporibus praedicti Apostolici advenisse, quod nemo civium vel alienigena arma, sicut consueverat, ferre ausus est; et concilio celebrato Beneventum venit praedictus Apostolicus Callistus et quaedam negotia Beneventanorum tractavit.

1124.

Annalista Saxo. Dominus Papa Calistus secundus, vir sanctissimus, quippe cuius faciem in Apostolatu suo nemo umquam vidit immutatam, preterea genere, moribus, sapientia quoque cunctisque divinarum humanarumque rerum dispositionibus precipuus, in Domino vitam finivit. *Dec. 13.*

PONTIFICUM ROMANORUM,

QUI FUERUNT INDE AB EXEUNTE SAECULO IX USQUE AD FINEM SAECULI XIII,

VITAE

AB AEQUALIBUS CONSCRIPTAE.

PARS V.

1124—1159.

Honorius II. 1124. dec. 16. — 1130. febr. 13.
Innocentius II. 1130. febr. 14. — 1143. sept. 24.
Coelestinus II. 1143. sept. 26. — 1144. mart. 8.
Lucius II. 1144. mart. 12. — 1145. febr. 15.
Eugenius III. 1145. febr. 15. — 1153. iul. 8.
Anastasius IV. 1153. iul. 12. — 1154. dec. 3.
Hadrianus IV. 1154. dec. 4.— 1159. sept. 1.

Theobaldus Buccapecus (Coelestinus II). 1124. dec. 16.
Petrus Leonis (Anacletus II). 1130. febr. 14. — 1138. ian. 25.
Gregorius (Victor IV). 1138. mart. — mai. 29.

HONORIUS P. P. II.

1124. dec. 16. — 1130. febr. 13.

I.

Honorii II vita

a Pandulfo cardinali diacono conscripta.

Honorius[1] qui et Lambertus Ostiensis episcopus, sedit annis V.

Hic de mediocri plebe comitatus Bononiensium genitus, bene tamen literatus, a domino Papa Paschale receptus est et in episcopum Bellitrensem promotus. Religiosae autem memoriae Calisto Papa defuncto, omnes patres de curia, cardinales et alii, praesertim Petrus Leonis et Leo Fraiapane, pariter condixerunt, ut usque ad diem tertium, cum simul exinde secundum scita canonum pertractarent, interim nulla de electione mentio haberetur. Hoc idcirco potissimum Leo Fraiapane constituerat, ut infra datum spatium, quod de Lamberto diutius cogitaverat, aliquando quietus perfiniret; nam totus ab hoc populus Saxonem sancti Stephani cardinalem futurum Papam petebat[2]. Quos ut deciperet aptius, Leo Fraiapane idem[3] simulabat. In sero autem praesenti idem Leo per nuncios unumquemque seorsum de capellanis cardinalium praemonet, ut mane, summo diluculo, cum pluviali rubeo sub cappa nigra retento, ignorante domino, eumdem suum dominum indueret[4]. Istud vero propter hoc ingenium adinvenerat, quatenus singulos pro accipiendo de manibus eius Papatu attentiores redderet et sic saltem absque timore venirent. Et quidam factum Papae Gelasii recolentes, convenire timebant; tamen in crastinum illecti fatuique conveniunt ad beati Iohannis basilicam, in ecclesia quae sancti Pancratii dicitur. Episcopi et cardinales intrarunt, ibique, post verba aliquot[5], Ionathas sanctorum Cosmae

---

1) Ad Honorii II et Innocentii II res perspiciendas cf. Jaffé, Geschichte des Deutschen Reiches unter Lothar dem Sachsen. 1843. 2) Ed. *petebant*.
3) Ed. *itidem*. 4) Ed. *induerent*. 5) Ed. *qualibet*.

et Damiani diaconus cardinalis, collaudantibus omnibus, ipso etiam domino Lamberto episcopo, Theobaldum cardinalem presbyterum sanctae Anastasiae in Papam Coelestinum cappa rubea coelitus induit; sed patitur Coelestinus (ego nescio, cur?), aliquando quae nollet[1]. Incaeptum est *Te Deum laudamus* gaudendo; non tamen dimidiato, adhuc Lamberto pariter nobiscum alta voce cantante in ecclesia, Robertus impius Fraiapane verti fecit in luctum cytharam: etenim ipse cum quibusdam consentaneis suis et aliquibus de curia Lambertum Ostiensem episcopum *Papam* acclamaverunt; deinde in simiis, quae ante ecclesiam sancti Silvestri sitae sunt, sine mora eum composuerunt.

1124. dec. 16. Unde licet maxima[2] discordia et tumultus emerserit, tamen postea pacificatis omnibus et ad concordiam redactis, in[3] Papam Honorium sublimatur[4].

Hic fecit ordinationes in Urbe quamplures, presbyterorum, diaconorum et minorum ordinum: Petrum sanctae Anastasiae, Comitem sanctae Sabinae, Gregorium sanctae Balbinae, Mathaeum sancti Adriani, Hugonem sancti Theodori, Guidonem sanctae Mariae in Via lata et episcopos aliquot extra vel infra Urbem.

Huius temporibus Pontius quidam Cluniacensis abbas ab eo Romae retentus ibi[5] defunctus est et in monasterio sancti Andreae sepultus.

1130. febr. 13. Non post multum temporis idem Papa Lateranі infirmatus ad mortem, quorundam patrum consilio in idem[6] monasterium sancti Andreae, quod ad clivum Scauri antiquitus[7] vocatur, se deferri iussit ibique in pace defunctus est.

II.

Honorii Papae II vita

a Bosone cardinali conscripta.

Honorius II Aemiliensis natione, patria Bononiensis, qui et Lambertus episcopus Ostiensis, sedit annis V mensibus II, diebus III.

1124. dec. 16. Hic electus est sub contentione cum Tebaldo Bucca pecu, presbytero cardinali tituli sanctae Anastasiae, anno incarnationis dominicae

---

1) Ita inde a v. *ego* interpungendum. 2) Ed. *magna*. 3) Ed. om.
4) Ed. *sublimant*. 5) Cf. Biblioth. Cluniac. pg. 551—554.
6) Ed. vv. *cons. in idem* om., quae etiam in codice fere evanuerunt (*cons* .. *io*... *dem*). 7) Ed. vv. *cliv. Scauri ant.* om., codex: *clivum scauri*..... *tus*.

MCXXIIII. Sed quia electio eius Honorii minus canonice processerat, post septem dies in conspectu fratrum sponte mitram et mantum refutavit atque deposuit. Fratres vero tam episcopi quam presbyteri et diaconi cardinales, videntes ipsius humilitatem et prospicientes in posterum, ne in Romanam ecclesiam aliquam inducerent novitatem, quod perperam factum fuerat in melius reformarunt, et eumdem Honorium *Dec. 21* denuo advocantes, ad eius vestigia prociderunt et tamquam pastori suo et universali Papae consuetam obedientiam sibi exhibuere.

Hic beatus Pontifex civitatem Signinam[1] cum pertinentiis suis in domino et proprietate beati Petri restituit.

Hic descendit in Apuliam vocatus a baronibus illius terrae, quae de *Iul. aug.* iuribus[2] beati Petri est, ut eam tueretur et defenderet a Rogerio comite Siculo, qui eam invaserat. Sed cum barones ipsi coeperint[3] fraudulenter agere cum ipso Papa et in adversam partem divertere, Pontifex, videns illorum[4] infidelitatem, sanius consilium habuit et cum praedicto comite salvo ecclesiae iure concordavit. Accessit ergo[5] ad praesentiam ipsius Pontificis ad Ponticellum iuxta Beneventum et hominium[6] et fidelitatem humiliter sibi fecit. Tunc Pontifex ipsum Rogerium de du- *Aug. 22.* catu Apuliae investivit.

Hic delegavit Petrum presbyterum cardinalem tituli sanctae Anastasiae ad partes Ravennae, qui deposuit Aquileiensem et Venetum patriarchas.

Hic fecit ordinationes per mensem Decembrem diaconos undecim, presbyteros sexdecim et episcopos triginta et unum per diversa loca.

Defunctus est Romae, in ecclesia sancti Salvatoris digno cum honore 1130. sepultus XVI Kalendas Martii. *febr. 13.*

III.

Honorii II annales.

1124.

Chronicon Fossae novae[7]. Obiit Calixtus Papa 19. Kalend. Ianuarii; *Dec. 21.* consensu omnium clericorum Romanorum post septem dies[8] ordinaverunt

1) Ed. *Signiam.* 2) Ita AEc; ed. *iure.* 3) Ed. *coeperunt.*
4) Ed. *eorum.* 5) Ed. *ergo dictus comes.* 6) Ed. *homagium.*
7) Murat. V Scr. VII. 868. 8) Si Calixtus XIX. cal. ian. obiit, Honorius

1124. Lambertum Ostiensem episcopum in Honorium Papam, qui sedit annos quinque, mensem unum, dies vigintiquinque.

Petrus Casinensis IV. 83. His diebus defuncto Romae iam dicto Papa Calixto, cardinales dividuntur et alii Lambertum Hostiensem episcopum, de quo superius mentionem fecimus, in Papam Honorium, alii Theobaldum cardinalem tituli sanctae Anastasiae sibi in Celestinum Papam praeficiunt; verum quia fortior et potior pars cum Honorio erat, hi, qui iam dicto Theobaldo favebant, rerum eventum videntes, sera plenitudine ducti ad eundem Honorium reversi sunt. Mandat dehinc idem Papa nostro abbati, *navem Petri periclitari in fluctibus*, monet, uti subveniat, ut pecuniae subsidium mittat, protestans illos, qui se in tanto articulo adiuvarent, habituros ut filios, qui non, ut privignos. Commotus ad talia abbas fatetur, quod ipse, qui tunc de adiutorii ope ferenda pulsabatur, interesse debuisset electioni, ut qui particeps erat tribulationum, consors esse deberet et consiliorum. Interrogantibus fratribus de praedicto Pontifice, cuius filius esset, quis, qualis et quantus, abbas respondit: *Ignorare se, cuius filius esset; unum tamen pro certo scire, quia plenus esset litteris a capite usque ad pedes.* Haec ergo causa inter eundem Pontificem et abbatem perpetuum discordiae malum et perenne odium suscitavit.

1125.

Mai 15. *Chronicon Fossae novae.* Hoc anno Idus Martii venit Honorius Papa cum maxima gente et cepit Trevem atque Magentiam et cremavit prius Tertium et Roccam siccam et Iulianum et sanctum Stephanum et Prosseum et abstulit sanctum Laurentium. Postea comites Guodefridus, Landulphus, Rainaldus iuraverunt Papae.

Aug. 21. *Anselmus Gemblacensis.* Mense augusto in festo sancti Bartolomei Apostoli excellentior dignitas optimatum imperii sive eminentior gloria aecclesiae Eurardus et Romanus legati Apostolicae sedis et archiepiscopi cum episcopis ex condicto convenientes Moguntiae consultant sibi et toti Romano imperio de substituendo rege. Lotharius dux Saxonum, vir sa-
Aug. 27. piens et industrius et aecclesiastico iuri devotus, prepotens divitiis et victoriis omnium assensu eligitur. Hic mense Septembrio cum eisdem legatis et duobus archiepiscopis et octo episcopis et multis abbatibus et

---

dec. 21. rite electus consecratus est. Prior illa electio tertio die post mortuum Calixtum, decembr. 16. facta est. Cf. Ann. Cavenses MGs. III. 191.

cum eminentioribus aulae regalis primatibus Aquasgrani veniens Dominica die, Id. Septembris a Frederico archipresule Coloniensi in regem benedicitur et ungitur, omni clero et populo festivum epinichion acclamantibus. 1125. Sept. 13.

Analista Saxo[1]. Quoniam eclesie studiosus defensor erat, adnitentibus episcopis et maxime archiepiscopo Adelberto una cum archiepiscopo Coloniensi Friderico, viris in eclesiasticis negotiis disertissimis, rex effectus est. Erat enim vir tocius prudentie, sacerdotii et regni fidelissimus coadunator, apud Deum summe devotionis, providus in consilio, strenuitate bellorum fortissimus et nullius umquam timore periculi perterritus, ita ut eisdem temporibus ad regni gubernacula videretur esse decentissimus. Denique in scismate, quo eclesia Dei sub eius antecessoribus inperatoribus propter discordiam regni et sacerdotii plurimum desudabat et multorum animos in utroque ordine, cleri videlicet et populi, quodam erroris nubilo contenebraverat, iste religiosus et catholicus princeps, principalem animum gerens, quorumlibet ecclesie fidelium defensor extitit et tantis virtutum insignibus preditus Heinrico illius nominis quinto sine superstite herede decedente, — in solium regni est sublevatus.

Electio Lotharii regis[2]. Concordantibus itaque in electione regis universis regni principibus, quid iuris regiae dignitatis imperium, quid libertatis reginae caelestis, id est ecclesiae, sacerdotium habere deberet, stabili ratione prescribitur et ceptus[3] utrique honoris modus spiritu sancto dictante prefigitur:

,,*Habeat ecclesia libertatem, quam semper optaverat; habeat et regnum iustam in omnibus potentiam, qua sibi per karitatem quaecunque sunt cesaris sine cede subiciat. Habeat ecclesia liberam in spiritualibus electionem nec regio metu extortam nec presentia principis ut ante coartatam vel ulla peticione restrictam: habeat imperatoria dignitas electum libere, consecratum canonice, regalibus per sceptrum, sine precio tamen, investire sollempniter, et in fidei suae ac iusti favoris obsequium salvo quidem ordinis sui proposito sacramentis obligare stabiliter*''.

Denique rex Lotharius electus ab omnibus, expetitus ab omnibus sequenti die in principum contione consedit et primo ab episcopis universis, scilicet 24, qui tunc aderant, et abbatibus quam plurimis pro imperii reverentia, pro confirmanda regni ac sacerdotii unanimi concordia et pace perpetua fidelitatem non indebitam de more suscepit; a nullo

1) MGs. VI. 762. 2) MGs. XII. 511. 3) *Certus*?

1125. tamen spiritualium, ut moris erat, hominium vel accepit vel coegit. Deinde confluebant hinc inde regni principes, fidelitatem suam tam in hominio quam sacramento regi domino firmaverunt et debitum regi honorem deferentes, quae regni fuerunt, a rege susceperunt[1].

Petrus Casinensis. IV. 86. Eodem vero anno Papa Honorius Urbem egrediens ascendit ad hoc monasterium atque a supradicto abbate et fratribus honorifica satis processione receptus super altare beati Benedicti missam sollempniter celebrans sero iam ad civitatem rediit. Demum vero Mauricium haeresiarcam de Ianula, in qua eum Papa Calixtus exiliaverat, abstrahens apud Fumonem exilio relegavit. Ibi itaque in plenario laicorum conventu eundem abbatem Papa Honorius avocans et enormi adversus eum odio desaeviens ingenti eum increpatione redarguit, militem illum, non abbatem, lapidatorem et prodigum substantiae
Iul. in. monasterii esse inclamitans, confestimque civitatem egrediens Beneventum perrexit.

Iul.—oct. *Falco Beneventanus.* Praefatus igitur Pontifex Honorius, qui tunc apud sacrum palatium Beneventanum morabatur, tanti terremotus concussionem nocte illa persentiens, cameram egreditur et sancti Ioannis basilicam properavit. Continuo terratenus prosternitur et coram altari Salvatoris Dei misericordiam lacrymis irrigantibus invocavit. Mira res et omnibus inaudita viventibus, quae nusquam temporibus istis et a quibus recordari potuerit, sic evidenter accidisset! Nocte siquidem semel terremotus concussionem advenisse complures memoriae ducimus et firmamus. Nunc vero die noctuque saepissime ad quindecim usque dies terremotus tempestas perduravit, ex cuius terremotus formidine cives stupefacti ad episcopium et ad ecclesiam sancti Leonis Papae cum litaniis et magno lacrymarum singultu viri et mulieres, parvuli quoque clamantes ad Dominum festinarunt. Quin etiam praefatus Pontifex Honorius, cardinalibus vocatis, nudis pedibus magnas super hoc ad Deum lacrymas preces effudit.

1126.

Petrus Casin. IV. 88. Honorio interea Papa a Benevento ad Urbem regresso, Adenulfus comes letali odio eundem abbatem (Casinensem, Oderisium) insequens, eidem Pontifici litteras misit, aemulum pontificii et honoris Casinensem abbatem inclamitans. At Papa eius dictis fidem

1) Addunt annales Disibodenbergenses (Böhmer, fontes rer. Germ. III. 206.): „Legati pro confirmando rege Romam mittuntur Gerhardus cardinalis, Cameracensis et Virdunensis episcopi".

accommodans, decernit eum a Casinensi abbatia removere, et evestigio 1126.
Gregorium Terracinensem episcopum et huius coenobii monachum — ad eum direxit, mandans abbati, ut Romam veniret et de his, quae sibi obiiciebant, iuxta canonum sanctionem satisfacere studeret. Renuente igitur illo Urbem adire, nisi Pontifex suam gratiam ei reddidisset, ter eum Papa occasione accepta vocavit. Sed cum ille ob hoc, quia Papam *Post mart. 28.*
adversum se commotum sciebat, ire distulisset, in epdomada quinta quadragesimalis ieiunii idem Pontifex sententiam depositionis in eum vibravit, uno tantum in crimine, quod vocatus ad curiam ire distulisset, dicente Pontifice: *Et si in nullo alio culpandus est, eius tamen superbia crimen est dampnationi sufficiens; quia omnia peccata remittuntur hominibus, superbis autem Deus resistit.* Sacro autem palmarum die adveniente, *Apr. 4.*
idem Oderisius consiliatorum suorum verbis deceptus et in abbatis cathedra resedit et pastorale baculum manu gestavit et universa abbatis officia, sicut et antequam deponeretur, exercuit. Haec ergo causa Papam magis iratum reddidit atque in resurrectionis dominicae solempnitate *Apr. 11.*
eundem Oderisium et omnes fautores eius a liminibus ecclesiae separavit; obedientes vero a communione ecclesiastica extorres esse praecepit.

Chron. Fossae novae. Honorius Papa cepit Segnis et Viculum. *Dec.*

1127.

Chron. Fossae novae. Honorius Papa venit super Supinum, et plu- *Iun. aug.*
rimis interfectis, cum dedecore reversi sunt Romam.

Petrus Casin. IV. 95. Interea Apostolicus Urbem egrediens venit ad hoc monasterium, a quo idem abbas (Seniorectus) primus in hac ecclesia abbatiae consecrationem suscepit. Postea vero coepit ab eo sa- *Aug. oct.*
cramentum vehementer exquirere atque, ut Romanae ecclesiae fidelitatem faceret, omnino insistere: et fratres modis omnibus reniti et contradicere et *hoc Casinenses abbates nunquam fecisse* dicebant. Quibus Pontifex e diverso respondebat, quia *quod omnes fere episcopi, archiepiscopi et abbates faciunt, Casinensis abbas agere debet.* Cui e diverso nostri dicebant: *Ideo ab illis Romanam ecclesiam fidelitatem extorsisse, pro eo, quod saepius in haeresim lapsi contra Romanam ecclesiam sensissent: Casinensis vero ecclesia nunquam in haeresim decidit, nunquam contra sedem Apostolicam sensit.* Qua ratione accepta Papa conticuit. Exinde vero Pontifex ex hoc loco discedens, Beneventum ingressus est.

Alexander Telesinus de gestis Rogerii. I. 8.[1] Per idem tempus Ro-

1) Murat. Scr. V. 617.

1127. manae ecclesiae Pontificium Honorius Papa secundus administrabat, qui Romae obitum Guilielmi ducis percipiens, necnon Siciliensem comitem (Rogerum) ducale iam ambire regimen cognoscens, doluit valde atque sine dilatione urbem egressus, Beneventum properat, deinde missarum celebrans solemnia, ipsum publica voce anathematis iaculo perculit, si ducale obtinere culmen ulterius conaretur, vel quisquis ei, ad id nanciscendum, consilium auxiliumve tribueret[1]. Unde factum est, ut et ipse Ranulfus comes ab eo, quanquam male consultus, penitus averteretur, modis omnibus nitens praepedire eum, ne ducatus quiret conscendere apicem.

9. Verum Rogerius Salerni commorans cum audisset, quod Papa Beneventum petisset atque in se excommunicationis intorsisset iaculum, misit ad eum orans: *Ut non ab ecclesia dominatum ducalemque honorem, generis iure sibi competentem, conscendere prohiberetur. Nam ei, prout aequitas imperaret, de eiusdem ducatus culmine libenter ipse obsecundaturus esset.* Papa vero iis perceptis nulla ratione nullove pacto eius precationibus flectitur, immo amplius illum excommunicando feriens expellebat. Porro Rogerius indignationem adhuc illius patienter sustinens, misit iterum atque iterum, quatenus eum suscipiens, quod se habere iure decebat, non denegaret. At contra Papa eodem modo, quo supra, in eum obstinatissimum gerens animum, nullo modo desiderio ipsius assensum praebere volebat.

10. Post haec autem praedictus Praesul a Troianis civibus accitus, eorum hominium, flagitantibus ipsis accepit; ubi quidem universi Apuliae ad se venientes magnates adversum Rogerium ita, eodem sollicitante, foedere ei uniuntur, ut nonnisi aut illum penitus expellerent, aut in bello, si possent, de terra necando delerent. Ex quibus fuerunt Grimoaldus Barensium princeps, Gofridus comes Andrensis, Tancredus de Conversano atque Rogerius Orianensis comes aliique complures, quorum scilicet unanimitati et Robertus Capuanorum princeps eiusdem Papae hortatu comitisque Ranulphi instigatione consociatur. Nec mora, praefatus Apostolicus Beneventum repedat ibique non longa intercedente
Nov. mora rursus Troiam revertitur. Qui ibidem episcoporum celebrans concilium, Rogerium iterum vel quisquis ei ad adipiscendum ducatum consensurus seu opem collaturus esset, ab ecclesia excommunicando eliminavit. Cumque his peractis denuo Beneventum remeasset, Rogerius

1) „Guillelmus dux Apuliae, filius Rogerii Bursae sine filiis obiit, cuius ducatum Honorius Papa dominio Apostolicae sedis mancipare sategit". Ordericus Vitalis, pg. 884.

rursus legatione ad eum directa suppliciter precatur, quatenus anathematis sententia remota ducalique sibi dignitate concessa, servitium eius susciperet. At ille rursus in eodem ipso, quo supra, immobili mente persistens, petitioni suae nullatenus adquiescit. 1127.

10. Rogerius tantam ipsius insolentiam animumque eius ita inflexibilem spectans, ad Siciliam transvectus navigio redit, quatenus quod humilibus verbis obtinere non poterat, armorum violentia revertens adipisceretur. Cuius abscessu cognito, Papa et ipse Romam, quantocyus potuit, repetit, ut inde bellicam aciem ducens adversus eum, simul cum praememoratis principibus obsistere deberet, si forte cum hostili manu ducatum invasurus rediret[1].

Annales Magdeburgenses[2]. Eodem anno 15. Kalendas Ianuarii Cuonradus, frater Friderici ducis Suavorum, regium nomen machinantibus quibusdam principibus, tyrannice sibi imposuit. Propter quod a tribus archiepiscopis Mogontino, Salzburgensi et Magadaburgensi et suffraganeis eorum excommunicatus est et ab omni ecclesia anathematizatus. 1127. dec. 18.

Falco Beneventanus. Audiens autem praedictus Rogerius Siculorum comes, praefatum Pontificem Honorium petitionibus suis circumflecti non posse, praefato Raoni de Fraineta et Ugoni infanti omnibusque circa Beneventanam civitatem fautoribus suis praecepit, quatenus quot possent captivos perducerent Beneventanorum et afflictionibus multis civitatem infestarent. Qui vere magis, quam fuerat eis iniunctum, executi sunt; praecipue Rao de Fraincta, qui valde civitatem ex antiquo oderat. Guilielmus igitur, qui tunc Beneventanorum praeerat rector, ferociam et infestationem praefati persentiens Raonis de Fraincta, consilio habito die 1127.
quidem festivitatis sancti Martini totius civitatis partes submovit, ut armis Nov. 11.
acceptis super Raonem illum festinaret, qui libentissime perrexerunt, ut ultionem acciperent de acceptis. At praedictus Rao quinquaginta fere milites et pedites multos secum occultaverat. Unde ex improviso insiliens multos Beneventanorum in fugam conversos comprachendit et eos turpiter in flumine Sabbati et extra invenit. Sicque ad castrum Ceppaluni secum perduxit captivos et eis taliter alligatis bona illorum argenti et auri pro redemptione accepit.

1) Falco Beneventanus, pg. 103. de iisdem rebus ita: „Continuo consilio habito, ad ducatus arripiendum honorem (Rogerus comes Siciliae) animum impulit elatum et praecepit omnibus in terra sua manentibus, ut ducem Rogerium eum vocitarent, quod et factum est. Misit praeterea domino Papae Honorio munera multa auri et argenti, pollicitando insuper etiam civitatem Troianam et Montemfuscum, ut ducatus ei vexillum et nomen largiretur; quod nunquam tempore illo praedictus Papa Honorius ei concedere dignatus est". 2) MGs. XVI. 183.

1128. 1128.

Falco Beneventanus. His taliter omnibus (superius narratis) evolutis,
1127. Dec. 30. praedictus Pontifex Honorius nihil utilitatis et virtutis erga civitatem Beneventanam agere depraehendens, consilio salutis accepto III. Kalend. Ianuarias Capuanam civitatem adivit. Continuo praedictus Robertus princeps officiosissime illum excipiens, ad palatium episcopii Capuani gaudio magno eum castrametari praecepit. Nec mora: praefatus Pontifex Honorius archiepiscopos et abbates accersiri praecepit, quatenus ad principis unctionem convenirent. Qui euntes die statuto exultatione ingenti ad Capuanam ecclesiam convenere. Archiepiscopus itaque Capuanus iuxta praedecessorum suorum privilegium praesente tanto ac tali Pontifice Honorio cum turba virorum religiosorum, quae convenerat, et episcoporum conventu praedictum Robertum in principatus honorem inunxit et confirmavit. O quantus exultationis et gaudii affuit affectus! Coelorum regem testamur viventem, neminem principum vetustorum tali iubilatione et iucunditate nobilitatum fuisse. Audivimus profecto sicut ex eorum, qui interfuere, comperimus testimonio, quinque millia virorum ad tanti principis unctionem convenisse. Pontifex autem Honorius tantam episcoporum et proborum virorum multitudinem aspiciens, principe illo sacrato, eminentiori ascendens loco taliter exorsus est: *Domini et charissimi fratres, sicut vestra cognovit charitas, diu est, quod Romanam sedem relinquens apud civitatem Beneventanam, quae specialis Romanae attinet sedi, pacificus venerim et omnibus abiectis tempestatibus circa convicaneos nostros*[1] *hospitatus sum. Bidno autem post nostri adventus praesentiam Rogerius comes beati Petri adversarius circa civitatem Beneventanam milites fere quadringentos ob civitatis ruinam et nostri dedecus inauditum induxit, qui vere horis omnibus civium bona depraedati sunt et eorum possessiones assidue incisioni posuerunt. Nos autem universas illorum sustinentes afflictiones, ut ab illorum desisterent pertinacia, excogitavimus; insuper etiam praedictus comes Rogerius cum Ugone infante et Raone de Ceppaluni pro civitatis detrimento gravissime confoederatus est, existimans nos timori eius succumbere et nefandis eius petitionibus operam dare. Ugo itaque et Rao coniuratione tali alligata, quotidie confinia civitatis igne ferroque consumere coeperunt. Nos autem omnia, quae ingerebantur, aspicientes, solam Dei omnipotentis misericordiam praestolantes, coelestis regis auxilium et beati Petri invocabamus. Deinde ne civitas prorsus turbaretur Beneventana, talibus commota afflictionibus, militum amicorum depoposci*

1) *Vestros?*

iuvamen; sicque prout potuimus, obsistere coepimus eorum pertinaciae. 1128.
Cumque pro quibusdam imminentibus negotiis civitatem Troianam adissemus, praefatus Rao de Ceppaluni Beneventanos cives, qui ob vindicandas, quas passi fuerant, contumelias die festivitatis beati Martini circa eiusdem Raonis confinia exierant, ira divina et furore coelitus adveniente ducentos fere captivos tenuit et in ima carceris denudatis corporibus alligavit. Deinde quosdam captivorum civium Ugoni infanti, viro nefandae memoriae et tyranno horribili, ut cruciatibus et suppliciis afficerentur, donavit. Qui Ugo dentibus eorum radicitus evulsis et membratim dilaceratis, pretio eorum accepto distraxit. Eos vero, quos Rao ipse detinuit, periculo famis et frigoris iugiter affligere non destitit. Quid multa? universa, quae excogitari possunt convicia Beneventanis captioni positis inferuntur. Praeterea die noctuque minantur, ut comitem illum Rogerium anathemati deditum super civitatem inducant Beneventanam et de beati Petri virtute eductam suae obtineant ditioni et potestati. Insuper vobis omnibus, qui civitatum, dominia et castrorum vigores tenetis, terroribus multis variisque tempestatibus minitatur, quatenus unicuique vestrum munitiones et in quibus confiditis arces auferat et secundum eius velle vitam vestram disponat et prout vult et quomodo vult, de civibus peregrinos faciat et de viris locupletatis pauperes statuat et egenos. Nos itaque mentis suae iniquitatem et excogitationes quibusdam signorum coniecturis per eos, qui hactenus perpessi sunt, cognoscentes, longe lateque vitavimus et pollicitationes suas tanquam virus mortiferum fugientes, nullo modo paruimus neque, ut ita dicam, auribus percipere dignati sumus. Auri quippe et divitiarum o quantas pollicitus est cumulationes! dumtaxat si ei ducatus honorem largiri vellemus, divitiarum sane illarum multimodas evitans promissiones tum pro Romanae sedis honestate, quam conservare certavi, tum pro vestri exilii terrore, quod horis omnibus expavi Deum omnium factorem saeculorum, qui renes scrutatur et corda, deieci et dedignatus sum. Pro vestra, credatis, confusione et expulsione divitias tantas promiserat, excogitans, ad eius libitum me usquequaque devolvere et consensum vestrae largiri exultationi. Ego vero dilectionis vestrae vinculum amplexatus, mori prius vobiscum elegerim, quam eius pollicitationibus nefandis adhaerere. Vitam igitur mortisque asperitatem, karissimi confratres et filii, in vestra tenetis electione et voluntate, dummodo pugnare velitis et vigorem honestatis tueri ad invicem exaestuatis. Prudentiam vestram certissimam expertus sum nihilque restat, nisi ut omni desidia abiecta et cordis torpore deposito, Romanae sedis dignitatem, quae pro vobis omnibus assidue intervenit, defendatis et vobis ipsis quem tenetis vigorem et filiis vestris conservare conemini. Subvenite itaque, viri fortissimi et bella-

1128. *tores perspicui, et dum tempus prosperitatis succedit, viribus cunctis iustitiae, quam amplectimur, severitatem ad ardua sublevemus. Deus enim, qui iustitiae via est et lux veritatis, et beati Petri Apostoli interventio nos quotidie liberabit et auxilium a sancto eius solio pietate assueta largietur.* Haec et multa his similia Pontifice Honorio lacrymis irrigantibus praedicante, vox militum populique omnis, qui convenerat, efficitur et una concordia clamavere: *se suaque omnia pro beati Petri fidelitate et sua tradituros.* Novissime Robertus, noviter princeps statutus, coram omnibus taliter pollicetur: *En, pater venerabilis, et personam, quam aspicis, et totius principatus mei, quem tradidisti, virtutem tuae committo ditioni et ad tuum imperium omnia subiacebunt.* Idipsum Rainulphus comes et multi alii proceres et episcopi, qui convenerant, pollicentur. O quales, lector, promissiones, si adesses, aspiceres et quae ex eorum promissis oriebantur lacrymationes, quas si universas enarrare voluissem, fastidium auditoribus oriretur! Audiens autem Apostolicus Honorius multitudinem illam ad eius exorationes [1] consentaneam dedisse concordiam, salvatori omnium Deo et beatis Apostolis Petro et Paulo gratias egit, qui in se sperantibus subvenit et quotidianum praebet auxilium. Continuo ex auctoritate divina et beatae Mariae virginis et sanctorum Apostolorum meritis talem eis impendit retributionem: eorum videlicet, qui delictorum suorum poenitentiam sumpserint, si in expeditione illa morientur, peccata universa remisit; illorum autem, qui ibi mortui non fuerint et confessi sunt, medietatem donavit. Audiens itaque praefatus princeps et comes Rainulphus tanti beneficii gratiam ab Honorio Pontifice prolatam, alacritate ingenti locupletati cum universis, qui convenerant, ad eorum propria secesserunt. Nec mora; totius sui principatus orbem et comitatus praeconibus tonantibus, feriunt ut unusquisque ad Pontificis paretur solatium. Populus autem universus eorum imperio consensit. Accesserunt interea praedictus princeps et comes Rainulphus ad Pontificis praesentiam et ei salutis consilium inventum intimavere, prius videlicet Ugonem infantem a comite illo conveniri oportere, quoniam quidem datis inter se et acceptis securitatibus alligati videbantur. Apostolicus autem dictis illorum et assensum praebuit et eorum fidem commendavit. Confestim quosdam suorum procerum comes ille accipiens ad Ugonem conveniendum, ut iustitiam ei sequatur, delegavit, addens in mandatis, ut obsides et fideiussores acciperet, quatenus, securitate omni adhibita, curiam comitis ad iustitiam faciendam veniret. Quid multa?

1) *Exhortationes?*

neque obsides voluit, nec curiam comitis adivit. Comes igitur protinus 1128.
omnia Pontifici Honorio patefecit, deinde praefatus princeps et comes,
sicut polliciti sunt, militum copiosam manum et peditum innumeram
multitudinem arripiens super castellum ipsius Ugonis infantis nomine
Lapillosa commeavit. Audiens Guillelmus tunc rector Beneventanus,
castellum illud sic obsessum fuisse, civitatis totius partes voce praeco-
nis intonuit, quatenus armis eductis ad expeditionem illam properarent.
Populus itaque paratus ad necessaria expeditionis citissime festinavit.
Triduo autem post praefatus rector, sumptis secum fere duobus millibus
hominum, super castellum illud tetendit. Cumque sic acriter castrum
illud obsessum fuisset, sylva, quae ob ipsius castri tuitionem longo ex
tempore surrexerat, celeriter incisa et in ignem est conversa. Deinde
Beneventanus populus unanimiter aggregatus castri illius aggreditur mu-
nitionem et eo aggresso viriliter expugnatum est; capi quidem et com-
buri potuisset, dummodo comitis Rainulphi auxilium subveniret, sed
quia comes ille, prout poterat, auxiliari noluit, Beneventanus populus
ad sua castra fatigatus revertitur. Altera autem die adveniente, Bene-
ventanus aspiciens populus comitis auxilium et principis non ita viriliter
adesse, prout polliciti sunt Apostolico, pavore taedioque correpti super
talibus dilationibus mirabantur. Mane autem facto praedictus princeps
tentorium suum et apparatum eius amoveri praecepit. Deinde comes
Rainulphus pro tempore nivali et periculoso instanti manere excusabat
in tanta expeditione; sicque una cum principe discessit. Rector igitur
illorum deprachendens excusationes, ut populus omnis ad civitatem re-
verteretur, praecepit. Nec mora; iussa sumentes cursu rapido repeda-
verunt; obsidio autem illa IV. Kalend. Februarii facta est. Praefatus *Ian.* 29.
itaque Pontifex, qui apud Montemsarculum morabatur, castrum illud sic
dimissum fuisse deprachendens et pollicitationes principis et comitis non
circa eum prospere commorari, dolore inaudito turbatus, ultra quam
credi potest, condoluit infremendo. Continuo iter arripiens Romanos
fines adivit. Princeps itaque et comes dolosas suas machinationes circa
Pontificem excusabant Honorium. Apostolicus autem universa, quae
facta fuerant et audita, cordis secreto conservans, torvo, ut ita dicam,
lumine eos aspectans, sicut mente conceperat, festinavit. —

Annalista Saxo. Conradus falso nomine rex et Fridoricus frater il- 1128.
lius cum suis conplicibus a domno Honorio Papa in paschali die extin- *apr.* 22.
ctis luminibus a sancta eclesia dampnati et excommunicati sunt. Lo-
thario autem regi expansis ad celum manibus benedicebant et eum col-
laudabant, vitam et salutem, pacem et victoriam ei a Domino exoptantes.

1128. *Falco Beneventanus.* Hoc anno Papa Honorius venit Beneventum cum ducentis militibus Romanorum et invenit Robertum principem Capuanum et comitem Rainulphum cum exercitu magno et civium Bene-
Iun. ventanorum multitudine super castellum turris palatii et illud valde expugnantes et obsidentes, quod castellum erat Ugonis infantis. Ugo enim ipse contra praedictum principem et comitem Rainulphum instabat et castro illo sic obsesso et mirabiliter expugnato, Dominus, qui illud observabat, quia illud defendere non valebat, in potestate principis et comitis tradidit. Quibus ita peractis, praedictus Apostolicus Honorius audiens comitem Rogerium Siculorum contra eius voluntatem quotidie insistere et Apuliae partes detinere, Robertum principem nomine et comitem submovit [1], ut exercitu congregato super comitem illum Rogerium festinent. Quid multa? simul cum principe et comite illo Apuliam descendit praedictus Apostolicus et Grimoaldum Barensem et Tancredum vocari praecepit, ut omnes unanimiter adversus comitem Siculorum insistant, quod et factum est. Comes itaque Rogerius, sentiens Apostolicum cum exercitu valido militum et peditum et baronibus illis adversus se venientem, in montana secessit, devitans Apostolici virtutem, ne aliquo modo aliquid ei sinistrum contingeret et sic per quadra-
Iul. ginta dies Apostolicus ille ardenti sole mensis Iulii fatigatus comitem illum obsedit. Interea praedictus princeps, quia delicati corporis erat et laborem sustinere non poterat, coepit a fidelitate Apostolici declinare, excogitans, qualiter castra eius dimitteret et ad propria repedaret, et tentoria sua amoveri fecit et iter arripere conabatur. Apostolicus itaque principis fraudem et aliorum baronum deprachendens, pactis intervenientibus ducatum praedicto comiti Rogerio per cancellarium Americum et Cencium Fraiapanem se daturum promisit et ut comes ille circa Beneventum veniret ibique ducatus honorem ei firmaret. Et his actis, Beneventum Apostolicus ille revertitur et comes ille exercitu suo aggregato Beneventum venit et in monte sancti Felicis castrametatus est. Inde pactis inter se compositis et promissionibus adimplendis, praedictus
Aug. 22. Apostolicus in octavo die Assumptionis sanctae Mariae ducatus honorem comiti illi in conspectu fere viginti millium hominum largitus est, ad pontem scilicet Maiorem iuxta fluminis ripam post solis occasum; multis enim negotiis intervenientibus dies ille totus disputando inter se consumptus est. Et quia comes ille civitatem Beneventi introire dubitabat, ideo praedictus Apostolicus foris, ut dictum est, ad praedictum pontem

1. *Submonuit?*

exivit et ducatus ei tribuit honorem et ducatu accepto dux ille sacramento iuravit: *non esse in facto vel consensu ut beatus Petrus et dominus Papa Honorius eiusque successores catholici civitatem Beneventanam perdant et principatum Capuanum non capiat vel permittat ad capiendum.* Et his omnibus actis Salernum revertitur et Siciliam repedavit. Diebus autem non multis elapsis, praedictus Pontifex Honorius consilio accepto Romam reversus est. 1128.

Alexander Telesinus 13. Honorius itaque Papa cognoscens, Siculorum comitem mare transmeasse terrasque Boamundi atque Tancredi ex parte iam occupasse, cum militibus ferme trecentis revertitur, mandans principi Ruberto comitique Ranulpho caeterisque per Apuliam praememoratis principibus, quatenus militaribus collectis agminibus secum hosti Rogerio iam imminenti armis obviaturi procederent. Comes igitur Rogerius comperiens praefatam expeditionem ad se debellandum properare, movens se ad fluvium Bradanum, ubi Vadus Petrosus dicitur, castra figi praecepit. Econtra vero Papa cum omnibus suis appropinquat, in tantum, ut medius inter eos fluvius ipse diffluerct. At Rogerius cum dominum Papam expeditioni illi interesse percepisset, reverentiam illi ita exhibebat, ut vitaret eum contingere, ne contra Deum spreto ipsius vicario repugnare videretur. Quin etiam ad eum legatione semel ac iterum facta flagitabat, ut ei anathematis vinculo absoluto ducatum etiam, iure generis sibi succedentem, liceret accipere.

14. Cumque sic hi et illi sine rerum effectu diutius permansissent, magnates principis Roberti deficientibus sumptuum stipendiis egere incipiunt adeo, ut et plures illorum chlamydes suas distrahentes cibos sibi mercari compellerentur. Unde factum est, ut quidam eorum, inediam non ultra ferentes, latenter recederent. Apostolicus vero cognito, quod baronum militumque murmur instaret, eo quod multum temporis militare sustinentes exercitium, egestatem pati cogerentur vellentque sese dimisso recedere, fultus consilio, ad Rogerium clam festinanter praemisit, pollicens illi ducatum annuendum, ita tamen ut prius Beneventum petens suum ei ibi hominium subderet sicque postea ipsum a se ducatum ex more acciperet. Hoc quoque illo annuente simulque ab utraque parte firmato, Apulienses heroës, comperto hoc, mox dissolutis papilionibus ad sua cum dedecore revertuntur, culpantes peruimium Papam, quod sine eorum consensu cum hoste Rogerio concordatus fuisset.

15. Cum ergo praesul Beneventum redisset, ecce Rogerius adveniens in montem Felicis haud longe a Benevento positum ascendit, militari eius cuneo in devexum eiusdem collocato montis. Post diem

1128. vero tertium praefatus Pontifex ab eo accitus paululum ab urbe progreditur ipsiusque, ut moris est, hominio suscepto cum vexillo ducale eidem tradidit regimen. At Rogerius Apostolica roboratione dux constitutus secundum quod inter se iam propositum fuerat, sacramentum ei fidelitatis per omnia servandum exhibuit, quibus peractis Papa ad palatium revertitur.

Landulphus Iun. 39. Anselmus in castellis habitans intellexit, quod clerus et populus Mediolanensis nobilem principem Conradum cum ecclesiastica pompa et civili triumpho conveniente regi naturali suscepit. Cum autem clerus et populus idem de coronando rege ipso tractaret, Pontifex idem Anselmus a Leuco descendit ad Modoetiam, qui est primus locus coronae regis Italiae ibique pernoctavit et consilium redeundi ad montana suscepit.

De caetero ipse quasi consentiens communi omnium gentium voto in ecclesia sancti Michaelis, quae est Modoetiae, benedixit et unxit et co-
Iun. 29. ronam electo Conrado in festo sancti Petri posuit, altero episcopo astante regi coronando. In quo facto ego quippe piger non fui, sed ante ipsum Pontificem ipsumque coronatum ab ecclesia sancti Michaelis pontificalem virgam in admirabili pompa per Dei voluntatem congregata ad honorem illius regis usque ad ecclesiam sancti Ioannis bona cum voluntate portavi et in sancti Ioannis ecclesia solemniter cum rege isto quamoptimo missam audivi. Eandem quoque solemnitatem coronationis idem Pontifex in ecclesia s. Ambrosii, me alibi non meo vitio detento, celebravit. Verumtamen quidquid directe est actum in illo Domino meo rege, dilexi et diligo. Hunc namque gradientem per comitatus et marchias Lombardiae et Thusciae comites et marchiones cuiuscunque nobilitatis viri potentes et humiles cum gaudio susceperunt et amaverunt. Qui vero rebelles fuerunt, eius acutissimi gladii fortitudinem senserunt atque mortem et confusionem, ecu Anselmus marchio del Busco et illustris ... comes susceperunt, alter quorum Anselmus vitam et absolutionem suscepit per gratiam Mediolanensium, quibus in angustissimis proeliis campestris ecu miles fortissimus profuit; alter vero, scilicet comes vel mortem sustinuit. Ac sic benigne et fortiter agendo Romae appropinquavit. Sed fortis manus Honorii Papae ipsum resupinavit atque ad Germaniam quasi ad sua propria loca redire fecit. Ioannes igitur Cremensis cardinalis Romanus episcopos suffraganeos et comprovinciales Mediolanensis ecclesiae, ut excommunicaret Mediolanensem Pontificem, convocavit Papiae. Quibus convocatis, cardinali per plures viros et sacerdotes ipse Pontifex Mediolanensis mandavit, ne praesumerent, sed ipsum per unius

diei spatium expectarent. At Papienses, Cremonenses, Novarienses quoque et eorum episcopi et aliarum civitatum, praedicantes hoc regium opus Anselmi contrarium Deo et magno regi Lothario, nequaquam illius Pontificis legationem susceperunt, sed ipsum praestante cardinali illo Ioanne excommunicaverunt et Mediolanensibus, protegentibus castrum Cremae, guerram facere statuerunt. Attamen in maxima parte Mediolanenses catholicam reverentiam, vivente Papa Honorio, huic Pontifici praebuerunt. 1128.

Codex Vdalrici. N. 351. *Lothario illustri et glorioso Romanorum regi consules Romani et alii principes salutem et prosperitatem. Nos in servitio et fidelitate beati Petri et domini Papae Honorii persistimus et quod placeat ei amamus. Certis autem experimentorum rationibus agnovimus, quod ipse vera in Domino caritate personam tuam diligit et ad honorem tuum manutenendum et exaltandum affectu paterno intendit. Quamobrem nos de exaltatione tua ad regnum gaudemus, hoc optantes, ut quod de te bene inceptum est, citius, annuente Deo, perficiatur. Unde supra tarditate tua satis miramur. Hac siquidem occasione C. ille Longobardiam ingressus regnum Italicum nititur occupare. Eapropter praesentibus literis prudentiae tuae mandamus, quatinus aliis omissis, omni occasione seposita, proxima ventura hyeme ad praesentiam domini Papae venias, ab eo dignitatis plenitudinem et honorem imperii praestante Domino recepturus. Nos interim diligenti studio operam dabimus, quatinus populus Romanus ad te sicut decet honorifice suscipiendum sit paratus.*

1129.

Falco Beneventanus. Hoc anno praedictus Papa Honorius Beneventum venit et mense Augusto praedictum Franconem abbatem monasterii sanctae Sophiae consecravit et precatur Beneventanos, qui communitatem fecerant, ut praedictum Potonem Spitametam cum iam dictis civibus, quos de civitate eiecerant, in civitatem revocarent Beneventum, quod obtinere non potuit. Unde Apostolicus valde iratus de Benevento exivit et ad vicum quendam, qui dicitur Leocabante, secessit et rogavit praedictum ducem Rogerium, qui ibi morabatur, ut in mense Maio venturo cum exercitu veniret et de civibus Beneventanis ultionem acciperet, quod dux ille sacramento iuravit taliter facturum. Inde Apostolicus ille ad castrum Ceppaluni adivit et civitatem praedari fecit et sic valde iratus Romam repedavit[1]. *Aug.*

1) De extremis Honorii diebus plura referenda sunt in explicanda Innocentii II electione.

INNOCENTIUS P. P. II.

1130. *febr.* 14. — 1143. *sept.* 24.

I.

Innocentii II vita

a Bosone cardinali conscripta.

Innocentius, natione Romanus, de regione Transtiberina, ex patre Iohanne; qui et Gregorius, diaconus cardinalis sancti Angeli; sedit annis
1130. XIII mensibus VII, diebus VIII.[1] Hic eadem die sub contentione electus
Febr. 14. est cum Petro Petri Leonis, presbytero cardinali tituli sancti Callixti, anno MCXXX. XVI kalendas martii. Unde magna in Urbe orta discordia, episcopi et cardinales in partes duas se contulerunt. Sed melior et sanior pars eidem Innocentio, qui maioribus studiis et meritis iuvabatur, adhaesit. Omnes enim subscripti eum ipso constanter steterunt: Guilielmus Praenestinus, Mathaeus Albanensis, Iohannes Ostiensis et Conradus Sabinensis episcopi; Petrus quoque sancti Martini, Iohannes Cremensis sancti Chrysogoni, Hubertus sancti Clementis, Anselmus sancti Laurentii in Lucina, Gozelinus sanctae Caeciliae, Gerhardus sanctae Crucis et Petrus sanctae Anastasiae, presbyteri cardinales; Romanus sanctae Mariae in porticu, Gregorius sanctorum Sergii et Bacchi, Aimericus sanctae Mariae novae, Apostolicae sedis cancellarius, Albertus sancti Theodori et Guido sanctae Mariae in via lata, diaconi cardinales. Tres vero ex illis, qui adversae parti adhaeserant, videlicet Desiderius sanctae Praxedis, Littifredus[2] sancti Vitalis et C(omes)[3] sanctae Sabinae ad Papam Innocentium sunt conversi.

Petrus autem Petri Leonis cum sectatoribus suis humilitatem Innocentii parvipendens, non posuit Deum adiutorem sibi, sed sperans in multitudine divitiarum, in potentia parentum et in fortitudine munitionum, hostiliter fecit aggredi domos Fraiepanum, in quibus se Innocentius cum fratribus suis receperat. Sed contra spem sibi accidit, quod[4] et Innocentii partem modicum laesit et eius satellites non sine gravi damno sunt ad eum reversi. Unde indignatione et ira[5] commotus, ad sanctum Petrum cum multitudine maxima equitavit et ipsam ecclesiam per violentiam cepit. Introivit etiam in sanctuarium et aureum cruci-

1) *VIIII?* 2) Ed. *Liutifredus.* 3) Hoc nomen ex Jaffé n. 5926.
4) Ed. *quia.* 5) Ita c; ed. *in indignationem* cet.

fixum pendentesque coronas cum toto thesauro auri et argenti ac pretiosis lapidibus seu gemmis, quae Romani Pontifices et orthodoxi imperatores in ecclesia ipsa cum omni devotione obtulerant, tamquam sacrilegus praedo diripuit atque comminuit. Ciburium quoque, quod super altare beatus Leo Papa construxerat, decrustare praesumpsit. Sublatis autem omnibus, ad patriarchium beatae Mariae accessit et ecclesiam ipsam, multo maiore thesauro ditatam, expoliare nihilominus attemptavit. Ad alias praeterea Urbis ecclesias manus extendens, quidquid in eis pretiosum invenit, similiter rapuit et asportavit. Talibus ergo ac tantis mercibus inique[1] ditatus, maiorem venalis Urbis partem emere studuit, corrumpens maiores, et minores opprimens. Vulgus etiam ita sibi adstrinxit, ut praeter Fraiepanum et Cursorum munitiones Papae Innocentio[2] nullum in Urbe subsidium remaneret[3]. Cum igitur Pontifex ipse undique ita esset obsessus, ut nemo ad eius praesentiam sine periculo vitae posset accedere, consilium habuit exeundi urbem[4] et transeundi ad partes Galliarum. Ascendit ergo in duabus galeis cum *Mai. iun.* omnibus fratribus, qui secum steterant, praeter Conradum Sabiuensem episcopum, quem vicarium in Urbe reliquit, et faucium Tiberis difficultate transcensa ad civitatem Pisanam cum prosperitate, Domino auctore, pervenit. Ibique aliquamdiu moram faciens, de gravi guerra, quae inter Pisanos et Ianuenses agitabatur, firmam treguam Domino cooperante composuit. Quibus rite peractis iterum mare intravit et per Ianuam *Sept. in.* transiens apud sanctum Aegidium prospere applicavit.

Procedens autem per Vivarium et Anicium, Alverniae fines intravit et apud Claromontem primum concilium solemniter celebravit, ibique *Nov. 18.* receptis nuntiis Lotharii Theotonici regis, et dispositis aliis, quae ad ecclesiae statum spectare videbantur, iter suum versus partes Franciae direxit. Unde factum est, quod Ludovicus, rex Francorum, apud Aure- 1131. *ian.* lianum et Henricus rex Anglorum apud Carnotum eumdem Papam Inno- *Ian. 13.* centium cum gloria et honore debito susceperunt.

Postmodum vero in Lotharingiam transitum fecit, et ei apud Leo- *Mart. 22.* dium praedictus rex Lotharius cum episcopis et aliis regni Theotonici praelatis occurrit. Ibique post iucundam receptionem ipsius Pontificis rex ipse, cum principibus suis consilio habito, expeditionem ad Urbem iurare fecit et eumdem Pontificem in secundo anno ad sedem beati Petri reducere spopondit.

---

1) Ed. *undique*. 2) Ed. *Papa Innocentius*. 3) Ed. *haberet*.
4) Ed. *urbe*.

Oct. 18—26. Tunc Pontifex ad regnum Franciae rediit et generali concilio de quinque regnis convocato Remis, mediante Quadragesima secundam synodum celebravit. Quibus expletis ad Urbis reditum se accinxit. Et transiens per sanctum Aegidium et per montem Ianuae, fines Lombardiae
1132. apr. 10. intravit atque, apud Astam solemnitate resurrectionis Dominicae celebrata, venit Placentiam; ibique congregatis episcopis et aliis ecclesiarum
Mai. ineun. praelatis tam de Lombardia, quam de Ravennatensi provincia et inferioris Marchiae partibus, concilium tertium celebravit.

Interea rex Lotharius, sicut promiserat, in Lombardiam cum exer-
Nov. citu venit et in Roncaliis cum eodem Papa et Lombardis generale colloquium de statu ecclesiae atque imperii habuit. Praecessit igitur regem
1133. Pontifex, et per montem Burdonis in Tusciam transiens, reversus est
ian. Pisas.

Ubi convocatis Ianuensibus et receptis ab utraque civitate sufficientibus iuramentis, quod de guerra, quae inter ipsas civitates excitatur, suo deberent stare sine contradictione mandato, praecepit utrisque, ut pacem de caetero inter se firmam tenerent et custodirent. Attendens ergo beatus Pontifex filialem devotionem et plurima opportuna obsequia, quae in multis ecclesiae necessitatibus praedictae civitates Romanis Pontificibus gratis exhibuerant, et eas honorare dignum duxit et speciali praerogativa exaltare. De consueta igitur Apostolicae sedis liberalitate primatum ecclesiae Pisanae concessit super Sardiniae insulam, subiiciens ei Populoniensem episcopum et tres alios episcopos in insula Corsicae, Aleriensem videlicet, Adiacensem[1] (et Sagonensem[2]). Ianuensem[3] vero episcopum a subiectione Mediolanensis archiepiscopi emancipavit et specialem de novo Apostolicae sedis metropolitanum constituit, cui Bobiensem[4] episcopum et Pruniacensem[5] abbatem, quem creavit episcopum, obedire praecepit. In eadem quoque insula Corsicae tres episcopos nihilominus ei concessit.

Porro dum haec agerentur, rex Lotharius in Tusciam venit et apud
Mart. Calcinariam in territorio Pisano cum eodem Papa colloquium iterum habuit. Concordantes igitur, ut ad Urbem festinare deberent, rex per stratam publicam et Pontifex per maritimam usque Viterbium processerunt. Ibique[6] pariter colloquentes processerunt insimul per Ortam et Sabi-

1) Ed. *Anetensem*. 2) Ita supplevimus lacunam ex documento ap. Ughelli, Ital. s. III. 389—390. 3) Cf. documentum de a. 1133. mart. 19. ap. Ugh. It. s. IV. 859. 4) Cf. Ugh. IV. 928. 5) Cf. Ugh. IV. 984.
6) Ed. *itaque*.

nense et Farfense territorium; et appropinquantes Romae iuxta ecclesiam sanctae Agnetis castra metati sunt.

Occurentibus autem eis Theobaldo, Urbis praefecto, ac Petro Latronis cum aliis nobilibus Romanis et Transtiberinis, intraverunt Romam anno Domini MCXXXIII.[1] Et Pontifex quidem in palatio Lateranensi *Mai.*
hospitatur et rex Lotharius in monte Aventino tentoria fixit. Tunc Pisani et Ianuenses in auxilium Papae Innocentii cum navali exercitu Romam venientes, Civitatem Veterem, Turrim de Pulvereio et totam Marmoratam eidem Pontifici subiugarunt.

Coronatus est autem idem rex in imperatorem augustum ab eodem Pontifice in ecclesia Lateranensi II Nonas Iunii et exinde ad montem *Iun. 4.*
Aventinum utrique[2] cum gaudio pariter redierunt.

Eo autem tempore maxima pars Romanae urbis conversa est ad Innocentium Papam et vires Petri Leonis valde sunt minutae. Quia vero aestivum cauma tunc imminebat et Romani aëris intemperiem Theutonici non modice formidabant, dispositis in urbe his, quae necessaria videbantur fidelibus eiusdem Pontificis, imperator ad propria rediit et Pontifex iterum ad civitatem Pisanam ductore[3] Domino remeavit. *C. oct.*

Eo autem anno in maiori ecclesia Pisana, convocatis omnibus eccle- 1135.
siarum praelatis de Hispania, Guasconia, Anglia, Francia, Burgundia, *Mai 30 — iun. 6.*
Alamannia, Hungaria, Lombardia et Tuscia, quartum concilium celebravit. In quo inter caetera isti episcopi, qui inferius adnotantur, fuerunt depositi: Eustachius Valentinus, ... Aurasicensis, Petrus Terdonensis, Ubertus Lucanus, Bergamensis[4] et Boianus Aretinus.

Et quoniam Rogerius Siciliae comes contra unitatem catholicae ecclesiae se erexerat et Petrum haeresiarcham in errore suo fovebat et defensabat, christianissimus imperator Lotharius zelo Dei et christianae[5] fidei accensus, tamquam catholicus ecclesiae advocatus, vires imperii denuo excitavit et ad exheredandum et de toto imperio expellendum ipsum comitem reparavit[6]. Unde factum est, quod in quinto[7] anno Pontificatus ipsius Innocentii una cum ipso Pontifice Apuliae[8] fines 1137.
potenter intravit. Pisani quoque ad expulsionem ipsius comitis vires suas in auxilium eiusdem Pontificis excitarunt et praeparato in galeis et aliis navibus magno exercitu venerunt usque Salernum, expugnantes[9]

1) Ed. et codd. *MCXXXIV* (*MCXXXIIII*). 2) Ed. *utrinque*.
3) Ed. *auctore*. 4) Gregorius; sed cf. Jaffé 5537. 5556. 5) Ed. om.
6) Ed. *attemptavit*. 7) Immo septimo anno. 8) Ed. *Aquilae*.
9) Ed. *exspoliantes*.

Amalfiam[1] ac spoliantes[2] et Rivellum cum circumpositis[3] munitis castris. Obsesso itaque Barolo atque devicto et subiugatis caeteris Apuliae civitatibus, praedictus Rogerius comes in Siciliam fecit confugium et imperator simul et Pontifex comitem Rainonem constituerunt ducem Apuliae. Tanto igitur triumpho suffragantibus beati Petri meritis habito, imperator ad Alamanniam et Pontifex ad Urbem cum gloria redierunt.

1138. ian. 25. Post paucos autem dies Petrus haeresiarcha in errore suo defunctus est et occulte sepultus. Cuius sectatores cum tabescerent et in se ipsis deficerent, ut honorabilius possent cum Innocentio Papa componere, *Mart.* unum ex suis idolum[4] erexerunt, quem Romani Carnicorvum[5] derisorie appellarunt. Evolutis autem paucis diebus poenitentia ducti ad pedes *Mai. 29.* eiusdem Pontificis ipsum idolum adduxerunt et ab ecclesia misericorditer sunt recepti. Tunc universa civitas conversa est ad Innocentium tamquam ad pastorem et episcopum animarum suarum. Audita est vox laetitiae in toto orbe, quia Deo auctore factum est unum ovile et unus pastor; unde tanta pax per studium et potentiam ipsius Papae in eadem Urbe viguit, quanta non reminiscitur a longis retro temporibus extitisse.

1139. apr. 4.—16. Eodem tempore, anno videlicet incarnationis MCXXXVIIII, Pontificatus vero ipsius Innocentii anno X, convocatis de omnibus partibus mundi patriarchis, archiepiscopis, episcopis et aliis ecclesiarum praelatis grande concilium celebravit[6].

Huius vero temporibus in primo anno sui Pontificatus tam valida fames Romae fuit, quod frumenti sextarium quinque solidis denariorum Papiensium vendebatur.

Hic beatus Pontifex annuale beneficium, centum videlicet librarum Papiensis monetae, iudicibus et advocatis Romanae urbis de camera sua constituit et eos huiusmodi iuramentum exhibere ordinavit:

Iuramentum advocatorum[7]. *In nomine Domini Amen. Ego N. advocatus iuro, quod ab hac hora in antea placita vel negotia Romanorum, in quibus advocatus ero vel patronus Romanorum, maliliose non impugnabo vel defendam, sed pro scientia mihi a Deo praestita, secundum constitutiones et leges ac*[8] *bonos mores ea tractabo. Et postquam iustitia de eisdem causis a me cognita fuerit, si requisitus fuero, iudicibus patefaciam et eis in ipso iudicio assensum meum adhibebo. Pretium exinde non suscipiam, nec per me*

1) Immo Melfiam. 2) Ed. vv. *ac spol.* om. 3) Ed. *cum aliis circ.*
4) Ed. *idolis.* 5) Muratorii cod. A *carnecornium*; ed. *carnecorium*. Lectionem nostram sumsimus ex Sicardo Cremonensi, Muratori scr. VII. 596.
6) Cf. Mansi XXI. 526. Quae ex hoc concilio praebent codices nostri capita XV et XXX, omittenda duximus. 7) Ed. *advocati.* 8) Ed. *ac l. et b.*

nec per submissam personam, nec suscipi permittam; et si susceptum fuerit, postquam scivero, infra quindecim dies illud reddi faciam. Et patrocinium meum alicui habenti causam, si ab eo rogatus fuero, malo studionon negabo. Salvis beneficiis, quae habemus ab ecclesiis vel aliis et exceptis Exenniis[1], *valentibus duodecim denarios, quae gratis et sine exactione nobis offeruntur.*

Haec omnia observabo bona fide, sine fraude et malo ingenio, quamdiu dominus[2] *Papa Innocentius vel successores sui centum libras — vel valens — denariorum Papiensium nobis advocatis et iudicibus annis singulis solvent.*

Hic beatus Pontifex ecclesiam beatae Mariae Dei Genitricis, titulo Callixti, totam innovavit et construxit. Tectum Lateranensis ecclesiae, quod repente ceciderat, magnis trabibus optime resarcivit. In ecclesia quoque beati Pauli titulum, qui ruinam minabatur[3], constructo super columnis marmoreis muro, firmissime roboravit et partem tecti eiusdem ecclesiae longissimis trabibus resarcivit. Praeterea ecclesiam sancti Stephani in Coelio monte prae nimia vetustate quassatam optime reparavit. In palatio Lateranensi duas cameras a fundamento construxit et totam Longuram sinino[4] firmavit atque alia multa famosa suis temporibus egit.

Circa finem vero sui Pontificatus populus Romanus novitatis amator sub velamento utilitatis rei publicae contra ipsius voluntatem in Capitolio senatum erexit.

Hic ordinationes fecit multas per decembrem et alios menses, diaconos decem et octo, presbyteros viginti et episcopos sexaginta duos per diversa loca. Defunctus est Romae octavo Calendas Octobris et in ecclesia Lateranensi honorifice tumulatus in concha porphyretica, miro opere constructa. 1143. sept. 24.

II.
Innocentii II annales.
1130.

Codex Udalrici, n. 346.[5] (Hubertus ep. Lucensis Northerto aepo. Magdeburgensi[6]). *Convenientibus cardinalibus in ecclesia*

1) Ed. *enceniis.* 2) Ed. om. 3) Ed. *patiebatur.* 4) *Simius?*

5) Eccard, corp. hist. medii aevi. II. pg. 355—357. — S. Norbertus Hubertum rogaverat, ut sibi de Innocentii electione referret. Incipit enim Hubertus his verbis: *„De ordine electionis Romani Pontificis, si vobis placuisset a viris religiosis ac me sapientioribus ut vobis notificaretur expetere, non erat incongruum. Sed quoniam vobis ut patri et domino meo non satisfacere non debeo, de multis pauca perstringam".*

6) Hae litterae quamquam temporis quidem habita ratione non afferendae sunt primo loco, tamen cum mirifice rem illustrent, dignae sunt, quae annalium agmen ducant. Praeterea his certe inprimis litteris sanctus Norbertus eo adductus esse

12*

1130. *sancti Andreae Apostoli, statutum est ab eis, octo personis, duobus episcopis: G(uillelmo) Praenestino et C(onrado) Sabinensi, tribus cardinalibus presbyteris: P(etro) Pisano, P(etro) Rufo et Petro Leonis, tribus cardinalibus diaconibus: Gregorio sancti Angeli, Ionathe, Aimerico cancellario, electionem Pontificis committi, ita ut si committeret*[1]*, dominum Papam Honorium, qui tunc in articulo mortis positus erat, ab hac vita transire, persona, quae ab eis communis eligeretur vel a parte sanioris consilii, ab omnibus pro domino et Romano Papa susciperetur. Praenestinus etiam cum ceteris decrevit, ut si quis electioni taliter factae contradiceret, anathemati subiaceret, et si quis alium attemptaret eligere, factum pro infecto haberetur, nec ipse ulterius in ecclesia locum consequeretur; quod et ipse Petrus Leonis ore proprio confirmavit adiiciens: ,,Non oportere eos dubitare, quod occasione sua in ecclesia scandalum oriretur, quoniam mallet in abyssum submergi quam propter se scandalum nasci''. Deinceps statutum est, ut electores altera die simul convenirent. Ceterum Petrus Leonis cum Ionathan ab eis recedens, ut corvus ille vel submersus vel carnium ingluvie detentus, ad fratres postea redire contempsit et, conventicula scorsum colligens, altare maledictionis erigere satagebat, quod nisi dominus Papa Honorius, quem credebant iam mortuum, se ad fenestram populo ostendisset, cum fratrum et propinquorum ac muneribus et obsequiis conductorum turba ministrorum praeco Antichristi supra omne*[2]*, quod dicitur Deus, ante tempus se extulisset. Itaque cum haec talia praesensissent ii, quorum corda*

videtur, ut Germaniae principes et ipsum Lotharium in Innocentii partem flecteret. Cf. Jaffé, Geschichte des D. Reichs unter Lothar, pg. 94. n. 42. Non admodum ab Huberti litteris diversas alteras Gualterus archiepiscopus Ravennensis Norberto rogatus misit, Cod. Ud. n. 345.

1) Haec lectio videtur esse corrupta, pro qua *contingeret* vel eiusmodi aliquid suspicer.

2) Ed. om. Alluditur ad II Thessal. II. 4. — Difficultatem quandam praebet quaestio, quonam die Honorius obierit. His ex litteris apparet, eum mortuum esse non 14, sed 13. febr. Et ita optime conciliantur eis cleri Romani litterae, quae referunt, Hon. mortuum esse ,,IV feria" (cinerum) l. e. 12. febr., sed ita, ut eum nocte inter 12. et 13. febr. intercedente mortuum dicant. Si igitur Honorius nocte illa, ad febr. 13. inclinata, obiit, cardinales, qui cum eo erant, intra monasterium se per totum febr. 13. continuisse videntur, ita ut absentibus aliis, qui amplius ,,non sunt ausi" redire, postridie Innocentium rite creare potuerint. Ad hunc rerum ordinem corrigenda censemus, quae habet Boso, Chron. ann. Margan., alii. Honorii autem duplex facta est sepultura, una febr. 13. in monasterio, altera febr. 14. statim post Innocentii electionem, ante eiusdem Innocentii inthronisationem in Laterano. Innocentii ap. s. Georgium electio et in Laterano inthronisatio eiusdem febr. 14. hora tertia facta est; Petri Leonis ap. s. Marcum electio secuta est febr. 14. hora sexta. Cf. ep. cleri Romani et Anacleti electorum.

Deus tetigerat, ecclesiae periculum expavescentes et tempestatis procellas iam intumescentes, cum Papa in sexta feria de initio quadragesimae ad patres suos appositus esset, celebratis exequiis *pro necessitate loci et temporis, non tamen ex more sicut oportebat*[1], *cum calamitatis tempestas instaret, de octo personis ad electionem electis, Praenestinus, Sabinensis, P. Rufus, A. cancellarius quintum Gregorium cardinalem diaconum sancti Angeli, invitum et omnibus modis renitentem, cum religiosis viris episcopis, cardinalibus presbyteris, diaconibus et subdiaconibus in summum Pontificem elegerunt, cum Petro Leonis qui erat octavus Petro Pisano sexto et Ionatha remanentibus*[2]. *Quod vero ut*[3] *compertum est ab his, qui dolum in corde conceperunt, ut iniquitatem parerent (nam et ipse Petrus Leonis a longis retro temporibus ad id pervenire, ut avarus et ambitiosus, affectaverat, sicut multis probatur indiciis, tribus generibus munerum nunc hos, nunc illos sibi alliciens): congregatis quos potuerunt proh dolor! cum episcopo Portuensi rubea cappa illum vestierunt. Quod factum multae sanguinis effusiones, multae locorum urbis destructiones, terribiles sacrarum imaginum decrustationes, heu facinus! pro stipendio militum suorum sibique obsequentium, consecutae sunt, quamvis Leo, eiusdem Petri Leonis frater, et alter Leo Frangentis-panem, cum utrique striderent dentibus alter in alterum, antequam Papa obiisset, iuraverunt coram cardinalibus, quod neuter eorum de electione Pontificis scandalum faceret, sed quem ecclesia eligeret, pro domino venerarentur et colerent. Nos autem sententiam et consilium religiosorum virorum catholicorum et orthodoxorum de Tuscia, de Longobardia et de ultramontanis partibus amplexantes, approbantes et imitantes, Petrum Leonis in hoc facinore ut schismaticum et, quoniam suum schisma defendit, haereticum omnimodis abdicamus*[4]*: domi-* 1130. febr. 14.

1) Non cardinales neglecti moris in sepeliendo Honorio ab Huberto accusantur, sed temporis iniquitas et angustiae; propter „ecclesiae periculum", propter „tempestatis procellas iam intumescentes", ad praevertendam Petri Leonis violentam et tumultuariam ambitionem necessaria erat haec in sepeliendo Honorio festinatio, quam Innocentii electio confestim secuta est. Hoc uno modo contingere potuit, ut Innocentii electio Petrum Leonis eiusque socios tribus horis praeveniret.

2) Gualterus Ravennas Northberto ita: „*Gregorius — auctoritate omnium bonorum — per electionem venerabilium fratrum et dominorum nostrorum unanimiter in unum convenientium. Guillelmi Praenestini, M(atthaei) Albanensis et Iohannis Hostiensis, C(onradi) Sabinensis episcoporum, et reliquorum catholicorum cardinalium ad sanctae Romanae ecclesiae regimen assumptus est canonice*". 3) Ed. om.

4) Gualterus Rav. l. c.: *Praedictum vero Petrum, vere Leonis rugientis filium, quaerentem quem devoret, tanquam non electum, sed contra Deum et sanctam ecclesiam erectum, non assumptum, sed intrusum, non apostolicum, sed apostaticum, non catholicum, sed haereticum, non consecratum, sed execratum — abdicamus.*

1130. *num vero Innocentium pro patre et summo Pontifice tenemus, recipimus, veneramur et colimus.*

Codex Udalrici, n. 352.[1] *Lothario, divina inspirante clementia Romanorum clarissimo regi, iustitiae rigore fulgenti, episcopi N. et N.*[2] *et cardinales Romani cum ceteris fratribus salutem et perpetuam de hostibus suis victoriam. Nullus christianorum ignorat, optime rex, quod Romana ecclesia Dei institutione et sanctorum patrum imitatione et religiosorum virorum devotione domina sit non urbis, sed orbis, et ea consistente cuncta prospere consistunt, eaque deficiente cuncta invalescunt. Et sicut altius excellit, sic ventorum ac tempestatum tyrannidem facilius a se repellit et quanto rerum mundanarum turbine conquassatur, tanto lucidius purificatur. Beatae igitur memoriae Papa H. migrante et viam universae terrae ingrediente, nos episcopi et cardinales G. cardinalem diaconum sancti Angeli, virum honestum, moribus compositum, Deo Deumque timentibus carum in summum Pontificem elegimus, in ecclesiam Lateranensem constipatum catervis fidelium deduximus et in sede summa positum nos et infinita religiosorum turba honoravimus. Post hoc in pallatium ascendimus et quae ex more geri solent, complevimus et omnia insiguia pontificalia H. Papae, Calixti Papae, Pascalis Papae suorumque praedecessorum ei tribuimus. His vero circa horam tertiam rite peractis, Petrus Leonis hora sexta, qua Iudaea Christum crucifixit et tenebrarum caligo mundum involvit, cum suis conspiratoribus atque consanguineis aliisque manifesto pretio conductis ecclesiam sancti Martii* (l. *Marci*), *turribus fratrum propinquam, festinanter adiit, cappam rubeam indecenter induit fictitiaque Pontificatus insignia arripuit. Sequenti autem die ecclesiam beati Petri armis petiit, machinis circumdedit, tecta murosque fregit, homicidiis peractis et nimia humani sanguinis effusione, sic cum improbis Apostolorum principis intravit ianuas. Altera autem die armata manu ad Lateranensem ecclesiam perrexit, fumo, igne, sanguine eam violenter invasit, palatium conscendit, portas confregit, sedes Pontificum conteruit* (l. *contrivit*), *sacrarium beati Laurentii aperuit, quae optima sibi visa sunt. diripuit, ad propria se recollegit. Posthac palladium*[3], *in quo dominus noster Papa Innocentius cum catholica ecclesia residebat, aggreditur. Verum equitibus et equis plurimis amissis, in confusione suae ignominiae domum turpi-*

1) Tempus, quo Innocentii electores has ad Lotharium dederunt litteras, ex ipsius Innocentii litteris (Jaffé n. 5321. a. 1130. iun. 20), quae ex eadem rerum conditione profectae sunt, cognoscuntur; sed res ipsa postulabat, ut eas hoc loco exhiberemus. 2) Hoc loco plurimorum certe nomina recensebantur in epistola originali. 3) Palatium?

ter recessit. Depraedationes vero ecclesiarum et praecipue beati Petri thesaurum, quem Pontifices Romani et sacratissimi imperatores Deo beatoque Petro dedicaverunt, in lampadibus aureis, calicibus, thuribulis, candelabris, imaginibus, crucibus, gemmis aliisque vasis pretiosis, necnon et palliis et vestibus sericis auro gemmisque contextis, direptiones necnon et praediorum ecclesiasticorum pignorationes et peregrinorum expoliationes, quantae sint, qui Romam vel Ierusalem properant, euntes et redeuntes utique diffamant. Quae vero alia turpia ipse suique complices gerant, regalibus auribus non sunt referenda. Sed per Dei gratiam infra paterni muri caveas iam latitat: abbates, marchiones, principes aliique barones in auxilium catholicae et apostolicae ecclesiae properant. Orientales et occidentales ecclesiae praedictum invasorem pari voto parique consensu unoque spiritu anathemate condemnant; dominum vero Innocentium Papam a catholicis catholice electum, catholice consecratum sicut universalem patrem et beati Petri vicarium amplectuntur, venerantur suisque nuntiis frequentant. Quod igitur super his celsitudo vestra, o gloriosissime rex, agere debeat, regalis providentia spiritu sancto succensa provideat. Accingere igitur et archiepiscopis et (cum) episcopis, abbatibus religiosisque viris nec non et regni principibus solito more in auxilium principis Apostolorum properanter occurre, quatenus ecclesia Dei laetetur, religio Christiana sublimetur, schismaticorum perfidia comprimatur, corona capitis tui a rege coelesti benedicatur. Quae vero hic desunt, venerabilis frater noster Gualterus[1]*, Deo dilectus Ravennatis ecclesiae archiepiscopus viva vobis voce clarificabit, quem attentius serenitati vestrae commendamus et ut eum pro reverentia beati Petri et totius catholicae ecclesiae honorifice tractetis, rogamus.* 1130.

Chronicon Mauriniacense[2]. Anno incarn. D. n. I. C. MCXXX.[3] Honorius II, qui post Calixtum Papam super cathedram Petri sederat, Romae in ecclesia b. Andreae, quam apud clivum Emilii Scauri beatus et perpetuus doctor magnus Gregorius suis sumptibus aedificavit, defunctus est. Cardinales, qui cum cancellario inibi aderant et Honorio infirmanti assederant, Gregorium quemdam scientia ac religione praeclarum sibi praeficiunt et nimis festinanter, ut a quibusdam dicitur, Pontificalibus induunt insignibus. Id illius gratia dispensationis factum dicunt, ut Petrum quemdam, qui saeculariter ad Papatum videbatur aspirare, spe sua frustrarentur. Fuit hic Petrus, Petri filius, filii Leonis. Leo vero a Iudaismo Pascha faciens ad Christum a Leone[4] baptisari et

---

1) Ed. *G. et Deo.* 2) Bouquet, recueil. XII. 79. 3) Ed. *MCXXIX.*
4) A Leone IX.

1130. eius nomine meruit insigniri. Hic vir, quia scientissimus erat, in curia Romana magnificentissimus effectus, genuit filium nomine Petrum, magnae famae magnaeque potentiae post futurum. Ea tempestate inter regem Teutonicorum, qui ex successione Caroli magni Romanorum Patricius erat, et ecclesiam Romanam illa turbulentissima de investituris orta est seditio, in qua vir ille tantum armis strenuus, consilio providus et ecclesiae Romanae fidelis extitit, ut ei cum caeteris munitionibus, quae Romae sunt, illam quoque, quae illius urbis videtur obtinere similitudinem[1], turrim dico Crescentii, quae a parte Galliarum in capite Tiberini pontis sita est, Papa (Gregorius VII) committeret et eum prae caeteris familiarem haberet. Hac occasione mirabiliter excrescens quotidie sui melior efficiebatur et divitiis, possessionibus et honoribus augmentabatur. Inter caeteram sobolem, cuius plurima multitudine sexus utriusque gloriabatur, genuit hunc Petrum, de quo sermo nunc est, qui litteris traditus a quibusdam Antichristi praeambulus appellabatur. Iste studii gratia Gallias atque Parisios adiit et cum repatriaret, apud Cluniacum, ditissimum atque sanctissimum coenobium, monachilem habitum induit. Aliquantisper inibi regularibus institutionibus imbutus, a Papa Paschali II, patris admonitione, retrahitur ad curiam et cardinalis effectus, tempore Calixti Papae cum eodem Gregorio legatus missus ad Gallias, Carnoti Belvacique concilia celebravit[2]. Mortuo Honorio potentissima fratrum suorum familiaeque quam maximae numerositate fretus et Portuensis episcopi cuiusdam litteratissimi et, sicut putabatur, religiosissimi senis impetu animatus, Pontificatus culmen arripit, cleri populique non parva multitudine sibi consentiente[3]. Id in ecclesia Dei seminarium maximi schismatis erat et, ut saecularis ille historiographus de aliis dicit: *res mala, spes multo asperior*. Gregorius autem, qui iuxta consuetudinem praesulatus assumpti Innocentius appellatur, consiliis suorum adquiescens navimque conscendens, a Roma discedens, Pisae littoribus allabitur et mox ab illa vicinisque civitatibus libentissime suscipitur.

---

1) Summitatem? 2) Cf. chron. Malleacense ad. a. 1124. 3) Extat huius Petri Portuensis epistola ad eosdem cardinales, quos Gualterus Ravennas l. c. in eligendo Innocentio dicit fuisse primos; quam epistolam servavit Wilhelmus Malmesburiensis in hist. novella l. 5 (MGs. X. 484 sq.). Invehitur in adversarios his verbis: „*Siccine didicistis Papam eligere? in angulo, in abscondito, in tenebrosis (tenebris) et umbra mortis? Si mortuo Papae vivum succedere volebatis, cur mortuum vivere praedicabatis? Multo melius erat, mortuo humanitatem impendere et sic de vivi solatio cogitare. — Postremo nec vestrum, sicut nec meum fuit eligere, sed potius electum a fratribus spernere vel approbare* etc.

(**Anacleti electores Lothario**[1]). *Serenissimo ac gloriosissimo Lothario Romanorum regi, fratres qui Romae sunt cardinales presbyteri et diacones, Bonifacius tit. s. Marci, Gregorius tit. ss. Apostolorum, Amicus tit. ss. Nerei et Achillei, Desiderius tit. s. Praxedis, Saxo tit. s. Stephani in Coelio-monte, Petrus Pisanus tit. s. martyris Suzannae, Petrus tit. s. Marcelli, Sigizo tit. Sixti, Crescentius tit. ss. Marcellini et Petri, Comes tit. s. Savinae, Gregorius tit. s. Balbinae, Luitfridus tit. s. Vitalis, Matthaeus tit. in Euxodia, Henricus tit. s. Priscae, Odericus tit. ss. Ioannis et Pauli, Ionathas tit. s. Calixti, Stephanus tit. s. Laurentii in Damaso, Petrus tit. s. Eusebii, Gregorius diac. card. s. Eustachii, Angelus diac. s. Mariae in Dominica, Ioannes diac. s. Nicolai in carcere Tulliano, Erimandus diac. s. Angeli iuxta templum Iovis, Silvius diac. s. Luciae iuxta Heligabalum, Romanus diac. s. Hadriani iuxta Asylum, Gregorius diac. s. Mariae in Aquiro, Petrus Senex Portuensis episcopus, Aegidius Tusculanus episcopus, Trasmundus Signinus episcopus, Otto Sutrinus episcopus cum reliquis Romanae ecclesiae suffraganeis, subdiaconi omnes, primicerius cum omni schola cantorum, Petrus basilicae Salvatoris, quae appellatur Constantiniana, archipresbyter, Rainerius s. Mariae maioris archipresbyter, Papa(?) s. Mariae Rotundae archipresbyter cum reliquis Romanae ecclesiae archipresbyteris et cum omni clero Romano, Anastasius abbas s. Pauli, Ioannes abbas ss. Stephani et Laurentii, Laurentius abbas s. Gregorii in clivo-Scauri cum reliquis abbatibus aeternam in Domino salutem. Propter quorundam hominum dolosa figmenta et mendacia venenosa, qui Dei ecclesiam scindere et simplicium animas euertere moliuntur et, sicut Iamnes et Mambres Moysi, Philetus et Hermogenes Paulo, Dei veritati resistunt, ad serenitatem tuam, christianissime principum, vniuersitatis nostrae litteras sicut ad reliquas* 1130.

2) Ex codice Casinensi Baronius ann. eccl. ad h. a. N. 16—20. Petri electionis commentarios exhibet codex Udalr. n. 338., qui tamen falso dicunt electionem factam esse die 13. februarii. Neque enim a quoquam negari poterat, Petrum post Innocentium fuisse creatum. In iisdem commentariis Petrus appellatur cardinalis presbyter Calixti; item apud Petrum diaconum, cui uti licuit registro Petri. Neque obstant, quae Baronius ad h. a. N. 2. affert ex archivo tituli sanctae Praxedis: „Domnus Gregorius monachus Lateranensis coenobii sanctorum Ioannis Baptistae, Iohannis Evangelistae atque Pancratii, idemque abbas monasterii sanctorum Nicolai et Primitivi ordinis sancti Benedicti, loco qui vocatur Gabis prope lacum Burranum; qui ab Urbano Papa secundo creatus est S. R. E. cardinalis diaconus sancti Angeli, mortuoque Honorio Papa in Pontificem legitime electus, Innocentius dictus est. In cuius odium et aemulationem elevatur in thronum a factiosis Petrus Leonis filius, presbyter cardinalis tituli sanctae Mariae trans Tiberim atque Anacletus secundus est nominatus“. Cf. tomi I. pg. 5. — Datae videntur electorum litterae, simul cum Anacleti epp. ad Germanos et ad Lotharium, febr. 24.

1130. *Orientis seu occidentis ecclesias pia deuotione dirigimus, optantes, vt de his, quae post obitum piae memoriae Papae Honorii in Romana ecclesia emersere, seu de domni Papae Anacleti electione sitis litterarum serie certiores. Accepimus enim, eos suis scriptis impudenter asserere, dominum Papam non petitione populi, non spontanea cleri electione, nec honoratorum consensu iuxta synodales regulas et antiquas patrum nostrorum traditiones ad apostolatus culmen assumptum, sed vi parentum, potentia fratrum, fustibus et sanguine nobisque nolentibus subrogatum. Sed mirum nobis non est, si huiusmodi mendacia ad tam longinquas dirigant nationes et veneno suo fere gentes omnes inebrient et simplices quoque deludant, cum in Romanae ecclesie gremiis fraudulentiis suis sedem Apostolicam prostituere contendant. Reuelata tecum, nobilissime princeps, facie loquimur et per te toto orbe Romano fieri notissima haec, quae scribimus, peroptamus. Decedente de hac vita Papa Honorio, nos omnes cardinales presbyteri et diacones cum subdiaconibus, primicerio cum omni schola palatii in basilica beati Marci, qui locus quasi vmbilicus Vrbis est, concordi voluntate conuenimus. Conuenere nobiles etiam, innumera ibidem multitudo conuenit, substituendi Pontificis electionem expectantes. Cumque diutius inter nos de futuri Pontificis esset electione tractatum, domnus Papa, tunc cardinalis presbyter, primus libere prorupit in vocem et quemdam de fratribus manu et voce propria assignauit. Cui rei se impotentem frater ille cognoscens, communi omnium nostrum consilio, communi consensu, expetente*[1] *populo, consentientibus honoratis, eumdem dominum Papam nobiscum communiter elegit. Sicque in basilica beati Petri ad corpus eius, vbi tantum Romani Pontifices consecrantur, est celeberrime consecratus*[2]. *Nullius profecto nos violentia, nullius nos potentia impulit, sicut fanatici illi suis litteris grauiter in Romanum eum Pontificem annotare*[3]. *Sed cum proditiones suas et opprobria tegere nequeant, proprii oculi neglecta in alieno oculo festucam quaerunt.*

Porro Haimericus quondam cancellarius, qui Romanam ecclesiam quasi vile scortum pro luxuriis et auaritia sua longo iam tempore habuit prostitutam, qui simoniis, sicut vos ipsi (vt credimus) aliquando fuistis experti, exactionibusque variis Dei ecclesiam et Dei seruos diutius trucidauit, arridente ei egregio viro Leone Fraiapane, qui nunc per Dei gratiam nobiscum est, velut alter Sennacherib in ciuitatem sanctam et templum improbi consilii sui manum impie praesumpsit extendere, et propria superbia quibusdam sibi allectis, qui eius quadra viuebant, viris vtique nouitiis et numero

1) Ita Baronius coniecit; cod. *expectare.* 2) A Petro Portuensi, cf. Anacl. ep. ap. Baron. n. 35. 3) Locus corruptus est et ita fortasse sanandus: *gravantur* etc.

quinque altare illud in ecclesia Dei solus est molitus erigere. Verum omnipotens Deus subsannuit[1] *eos et eorum consilia infatuans in sibilum et fabulam omnium mira ratione redegit. Ipsi tamen vt canes impudentissimi erubescere nescierunt: frons meretricis facta est eis. De quibusdam vero episcopis, quos impostores illi in factione ista sibi applaudere gloriantur, nobis cura vlla non est, praesertim cum nil ad eos de Romani Pontificis electione pertineat.* 1130.

Rogamus itaque discretionem tuam et in Domino commonemus, ut si Romanam ecclesiam piis optas solatiis et studiis confouere, si imperii tui moderamina per sedem cupis Apostolicam roborari, cum Romana simul ecclesia sapias, aequa nobis pietate concordes et dominum Papam Anacletum, quem vnanimi omnes deuotione praefecimus, catholicum Papam feliciter recognoscas et debitam ei praedecessorum tuorum more affectionem reuerenter exhibeas. Nos quidem aliquando te non sic plene dileximus, sed quia domini Papae amorem vberius circa te feruere cognoscimus, eumdem circa te et circa honorem tuum animum nos gestare cognoscas. Quod si nos fortassis audire distuleris, propitius sit nobis Deus, quia nullis excessibus a tua nos dilectione conuelles. Memento etiam, quod Roboam regi illi contigit, qui consilio iuuenum acquieuit, at sacerdotum noluit consiliis obedire.

Historia Compostellana. III. 23.[2] *Universus Romanae urbis clerus et populus Compostellano archiepiscopo Didaco et omnibus fidelibus ad quoscunque litterae istae pervenerint salutem in Domino et Spiritum fidei et intellectus. De obitu bonae memoriae Papae Honorio, licet ad vos fama referente pervenerit, ne tamen aliquo mentiente fallamini et ne pro certis dubia recipere cogamini, seu quae post eius obitum in Urbe contigerint, sicut vidimus et audivimus, dilectioni vestrae litteris duximus intimandum.* Apr. 10.

Aegrotante siquidem Laterani iam dicto Papa cum de eius morte magis quam salute sperare possemus, quorundam consilio ad monasterium sancti Gregorii delatus est. Cumque se in mortem ex tunc infirmitas tendere videretur, communi cardinalium et episcoporum consilio statutum est, ut quia Urbs multis erat odiis et inimicitiis scissa et clericorum omnium Romanorum corda plurima erant amaritudine conturbata, de substituendo, si ille deficeret, Romano deberemus Pontifice cogitare. Quod quidam consilium approbantes astruebant, iuxta sententiam canonum vivente Romano Pontifice et eo de more non sepulto, non debere de succedentis electione tractari. Cui sententiae licet fratrum pars necessitatem temporis, urbis odia,

1) Subsannavit? 2) Hae litterae ita cum Petri Pisani scribendi genere congruunt, ut ipsum eorum credamus fuisse scriptorem.

1130. *partium studia, ecclesiae discrimina praetendentes resultarent, dicentes, oportere pro necessitate et tempore canones temperari: tamen post haec et alia sub districto anathemate stabilitum est ab omnibus, ut insepulto Papa nulla de personae alicuius electione mentio penitus haberetur.*

Febr. 12. *Sane die altera cum rumores multi et diversae hominum opiniones in urbe enormiter ebullirent, cucurrit populus aestimans Papam vel iam mortuum vel tunc mori. Convenimus nos in secretario monasterii eiusdem et tractare coepimus, quid super his agere deberemus. Visum demum fratribus omnibus est, ut personae octo eligerentur, quae de electione tractarent et sequentis deberent Pontificis personam eligere, ita tamen, quod si inter se de persona concorditer convenire non possent, aliqui de fratribus adhiberentur, qui eos deberent in personam praestante Domino concordare. De loco quoque, in quo fieri deberet electio, est diutius disceptatum. Post multa itaque inter nos condictum est, ut convocatis fratribus omnibus ad sanctum Adrianum deberemus cum electoribus convenire, si munitiones, quae iuxta ipsam ecclesiam sunt, in potestatem cardinalium redderentur. Missi sunt tunc duo de cardinalibus, qui praedictas munitiones reciperent; sed cum eas iam prae manibus haberent, a quibusdam episcopis, qui dextro, immo utroque genu claudicantes in partem aliam tendebant, inhibitum est. Quod utique fratres nostri malae mentis esse indicium attendentes, pars maior et sanior ad praedictum monasterium non sunt amplius ausi redire.*

Obeunte itaque Papa IV feria post datos cineres circa solis occasum, ostia omnia clausa sunt et nullus cardinalium est ad eum intrare permissus.

Febr. 13. *Mane facto in praedicto secretario quatuor episcopi, quibus nulla vel minima est in electione potestas, et cardinales rarissimi convenerunt ibique iterum sub anathemate statutum est, ut nisi Papa honorifice sepulto et fratribus ceteris, maxime illis, qui ad hoc electi erant, undique convocatis, nullus sermo de electione fieret. Et cum Papam adhuc vivere praedicarent, subito per laicorum manus mortuus miserabiliter defertur; non deponitur feretrum nec ulla ei obsequia fiunt, sed recto gradu, sicut vilissima bestia in claustrum trahitur et in vilissimum sepulcrum immergitur. Sicque non cooperto corpore, contempto ipsorum eorundem iuramento et anathemate, Aymerici, quondam cancellarii, dolis et astutiis ebriati cum nimia festinantia, sicut inter se condixerant, fraudulenter conveniunt, non convocatis neque interrogatis fratribus, contradicente cardinali sanctae Susannae Petro Pisano, qui tunc aderat, seorsum, sicut scriptum est, colligentes se ad altare aliud in tenebris, et maledictionis titulum erigere volentes, diaconum sancti Angeli sibi in simulacrum et in idolum zeli ausu temerario fabrica-*

verunt, et, quod nimirum a saeculo non est auditum et omnibus est horri- 1130.
bile, quorundam laicorum paucitas subito de sepulcro abstractum mortuum Papam ante plasmatum idolum, a saepe nominato monasterio sancti Gre- Febr. 14.
gorii diffugiens, Lateranum deduxit, ita ut in basilicam Salvatoris mortuus et vivus simul intrarent; ibique corpore Pontificis non sepulto, immo in vilis tumuli angustia sine cooperimento et obsequio male deposito, fabricatum idolum ad palotia miserrima festinatione deduxit. Ibique spiritus erroris tamdiu latuit, donec Leo Fraiapane cum filio eius Ottone et fratre Cencio, facta fidelitate, ad unitatem et obedientiam Romanae ecclesiae, ad servitium domini Papae Anacleti rediit.

Deo autem gratias, qui infestos (l. *confudit*) *illos, quia ex tunc in Urbe apparere ausi non sunt, sed infra trans Tiberim miserrime latitant. Ceterum exceptis quinque, suum Papam habere volentibus, priores cardinales cum reliquis cardinalibus, ad quos cum clero Romani Pontificis spectat electio, diacones cum subdiaconibus et cunctis ecclesiae Romanae ordinibus, archipresbyteri, abbates, cum omni Romanae urbis clero et populo, qui apud sanctum Marcum convenerant, obitum Papae expectantes, ut eum, sicuti mos est, antiquam iuxta Romani ordinis normam honorifice sepelirent, audito, quia Papa Honorius iam esset mortuus et sepultus, deliberato consilio, expetente populo cum honoratorum consensu pari et communi voto dominum Petrum, filium Petri Leonis, cardinalem presbyterum tituli sancti Calixti, in Papam Anacletum praestante domino unanimiter, concorditer ac feliciter elegerunt et ad beati Petri apostoli basilicam in hymnis et laudibus, sicut consuetudo ecclesiae est, per viam sacram deduxerunt atque in sacratissimam eius cathedram imponentes secunda dominica quadragesimae venera-* Febr. 23.
bilis senex Petrus Portuensis episcopus et plures diversarum regionum episcopi eum in Romanum Pontificem ad altare beati Petri celeberrime consecrarunt. Unde secundum antiquam Romani ordinis normam coronata est civitas, laetitia fuit in clero, exultatio in populo, miseris et oppressis dulce solamen.

Hunc itaque Papam canonice electum, regulariter substitutum, ecclesia Romana cognoscit, alium nescit, alium prorsus reprobat et abdicat.

Ad haec universitati vestrae notum esse volumus, quia dominus noster Papa Anacletus cum fratribus nostris Petro Portuensi episcopo et aliis vicinarum civitatum episcopis necnon cardinalibus et universo clero Romano in unum saepius convenientes, illos quondam fratres, qui auditum a nobis in Romana ecclesia scandalum commiserunt, per honestas laicorum et clericorum nobilium personas ad matris ecclesiae gremium et fraternitates unitatem quarto vocavit. Verum illi in cordis sui perfidia obstinato animo per-

1130. *durantes, non solum nostra et ecclesiae monita contempserunt, sed ad schisma iam et ad erroris defensionem, quod haereticum est, processerunt. Proinde nos coadunato fratrum nostrorum, episcoporum cardinalium cum omnibus palatii ordinibus, abbatum quoque omnium et priorum, qui Romae sunt, cum archipresbyteris et cuncto clero, conventu plenario laudantibus universis, in eosdem schismaticos excommunicationis sententiam Spiritus sancti iudicio promulgavimus.*

Annales de Margan.[1] Hoc anno 16. Kalendas martii defunctus est Papa Honorius apud sanctum Gregorium et in crastino, id est 15. Kal. eiusdem, electus est Gregorius diaconus cardinalis sancti Angeli in Apostolatum, qui et Innocentius nominatus est, et sexta die, scilicet sequenti
Febr. 22. sabbato post proximum, ordinatur in presbyterum, in die Cathedrae sancti
Febr. 23. Petri, et in crastino consecratus est in summum Pontificem apud sanctam Mariam novam. Eo die et Petrus Leonis consecratus est in Apostolicatum apud sanctum Petrum.

Falco Beneventanus. Dominus Innocentius electus est. Post quem Innocentium die ipso ad horam tertiam (l. sextam) Petrus Portuensis episcopus Petrum, filium Petri Leonis elegit pro Anacleto. Deinde Innocentii illius electionem damnantes, Anacleti Pontificis electionem confirmabant. Cumque Leo Frangens-panem, qui partem Innocentii sequebatur, electionem Anacleti audivisset, coepit Romanos cives fideles suos et amicos exhortari, ut eius faverent auxilio.

Ernaldus, vita s. Bernardi. 1.[2] Qui vero in parte catholica erant, electum suum solemniter ordinatum collocarunt in cathedra et per loca illa, in quibus sessiones habent ex antiqua consuetudine Romani Pontifices, circumduxere et pro tempore honor debitus Apostolicae affuit dignitati. Et tunc sane circa Lateranense palatium morabantur, nec erat iam eis tuta in domibus propriis mansio, cum eos acerrime Petri satellites infestarent. Ibi etiam diu resistere non valentes, per confoederatos sibi quosdam ex nobilibus Romanis ad tempus in turribus eorum rece-

---

1) Gale, scr. rer. Anglic. II. 6. Hoc annalium Marganensium loco non unam corruptelam deprehendimus. Apertissimum vitium in v. *proximum* inest, quod correximus in *quadragesimam* (pxlmam); cathedrae Petri festum est febr. 22., qui dies eo anno primum sabbatum fuit post quadragesimam, i. e. post primam quadragesimae dominicam. Deinde cum Innocentium febr. 14. creatum esse constet, manifestum est, duos illos dies, 16. et 15. cal. mart., uno die discrepare a vero. Neque sancti Gregorii illud erat monasterium, sed sancti Georgii. Nihilo tamen secius, his librarii cuiusdam vitiis correctis, manifestum est, scriptorem de rebus Romanis egregie fuisse nuntiis instructum.

2) S. Bernardi opp. (ed. Mabillon 1667.) VI. p. 202.

ptacula habuerunt. Sed nec in eis perseueravit fidelitas. Nam in brevi 1130.
aut vi aut formidine temerariae multitudinis aut pretio corrupti sunt. Nam Petro tam propria generis virtute, quam adhaerentium sibi affinitate multitudo tanta erat, ut fere tota eum civitas sequeretur, vel pecunia vel commodis obligata[1]. Congregaverat sane opes innumeras, tam in exactionibus curiae, quam in legationum negotiationibus, quas ad expectatas nundinas reservarat. Insuper et paterni census ampla congeries, catenus sigillata, modo distributa in populum, ad fas et nefas venalem plebem armaverat. Quibus erogatis, donaria regum in ornamentis ecclesiae ab ipsis evulsit altaribus. Et cum calices frangere et crucifixos aureos membratim dividere ipsi profani christiani vel timerent vel erubescerent, Iudaeos aiunt esse quaesitos, qui sacra vasa et imagines Deo dicatas audacter comminuerent. Igitur quisque pro modo suo secundum maius et minus conducti ad scelus sacramentis generalibus publice Petro vendiderunt assensum et in omnem sanguinem manus exposuerunt et arma et quotidianis congressibus partem, quae cum Innocentio erat, maledictis insectabantur et gladiis.

Habuere igitur servi Dei consilium et quia vi humana se tueri non poterant, cedere elegerunt. Et procuratis clam navigiis, de ore Leonis et de manu bestiae per Tiberim in Tyrrhenum mare elapsi prosperis ventis carbasa impellentibus in portum Pisanum feliciter appulerunt[2]. Audito tantorum virorum adventu et cognita causa, propter quam de vrbe exierant, gratulata est Pisa, quod ad se Romani nominis gloria transferretur et, illis perpetuae sibi infamiae insculpentibus notam, sibi nominis aeterni et perennis famae inscriptio pararetur. Occurrunt ergo honorati et consules et domini Papae pedibus advoluti gratias agunt, quod eos tanto dignos iudicasset honore, ut eorum eligeret urbem, quam propria dignaretur illustrare praesentia. *Tua est,* inquiunt, *civitas, nos populus tuus; nostris stipendiis famulamur tibi; imo in usus tuos respublica quicquid apud se repositum habet, exponet. Nihil duplicitatis invenies in Pisanis; non modo adhaerebunt, modo resilient, modo iurabunt, modo iuramenta dissolvent. Non inhiat populus iste rapinis domesticis et caedibus intestinis. Non est gens nostra domi audax, nec extra meticulosa. Nos nec servi sumus, nec domini; sed concives et fratres, honore invicem praevenientes, non seditiosis ausibus alterutrum provocantes. Domi manuetudine*

1) Cf. Anacleti ep. ad Lotharium d. d. mai. 15. ap. Baron. n. 9.

2) Ante mai. 1. „*de domo Leonis Frangipane nocturno tempore fugientes*". Anacl. ep. ad quosdam episcopos, ap. Baron. n. 41.

1130. *utimur: fortitudinem nostram saepe extranei experiuntur. Nos, Poenis subactis et Balearibus insulis subiugatis, terra marique de piratis et dyscolis triumphantes, reges eorum captivos in vinculis Pisam induximus; de quorum spoliis et varia suppellectile in adventu tuo ornantur compita et plateae et laetabunda civitas coronatur.* Post huiusmodi verba populo obviam procedente prae innumerabili multitudine vix patebat advenientibus via, sed pedetentim procedentes desideratam sui copiam prospicientibus per fenestras matronis et virginibus et parvulis cardinales praebebant, et porrectis hinc inde benedictionibus usque ad beatae Mariae canonicam, dominus Papa cum comitatu suo gloriose deductus et honorifice sucseptus est.

Iun. 20. (Innocentius Teutonicis[1]). *Venerabilibus fratribus, archiepiscopis, episcopis et dilectis filiis abbatibus et principibus per regnum Theutonicum constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Divina factum dispositione minime dubitamus, quod dilectum filium nostrum Lotharium virum utique catholicum et iustitiae cultorem in regem vobis unanimiter elegistis. Praedecessor siquidem noster, felicis memoriae Papa Honorius, pro unitate ecclesiae conservanda et statu imperii in melius reformando, quod a vobis de eo factum fuerat, auctoritate Apostolica confirmavit ipsumque pro suscipienda imperialis dignitatis plenitudine per dilectum filium nostrum, latorem praesentium G(erhardum) sanctae Romanae ecclesiae presbiterum cardinalem ad sedem Apostolicam evocavit. Quo nimirum humanae conditionis lege rebus humanis exempto, quod[2] ego dignus non fui, episcopi et catholici cardinales me licet invitum et renitentem in Romanum Pontificem communiter elegerunt. Quibus, ut ante Deum loquar, nulla honoris ambitione, nulla omnino presumptione assensum praebens, sed sola tot tantorumque religiosorum virorum non contempnenda compulsus obediencia, confisus insuper de omnipotentis Dei misericordia, iniunctum michi officium ad honorem Dei et ecclesiae Romanae suscepi. Postmodum vero P(etri) Leonis, qui Papatum a longis retro temporibus affectaverat, parentum violentia, sanguinis effusione, destructione sacrarum imaginum beati Petri cathedram occupavit et peregrinos ac religiosos quosdam ad Apostolorum limina devotionis causa venientes captos et tetris carceris squaloribus ac ferreis vinculis mancipatos, fame, siti diversisque tormentorum generibus cruciare non desinit. Per praesentia itaque scripta et karissimos fratres nostros, G(erhardum) sanctae Romanae ecclesiae presbyterum cardinalem et Gualterum,*

1) Ap. Jaffé, n. 5321., ex codice capitulari Olomucensi.
2) Pro hac v. Jaffé coniicit *quamquam*; malim *quo*.

Ravennatem archiepiscopum, universitati vestrae mandando precipimus, 1130.
ut matri vestrae, sanctae Romanae ecclesiae, modo cum maxime opus est, pro posse vestro subvenientes prefatum filium nostrum, regem Lotharium, ad honorem et servitium nostrum animare attencius studeatis ipsumque proxima hyeme ad nostram presentiam adducatis, ut de eo, quod faciendum fuerit, praestante Domino, faciemus. Ad haec praefatos legatos nostros G(erhardum) presbiterum cardinalem et Gualterum, Ravennatem archiepiscopum dilectioni vestrae attentius commendamus, quos pro sedis apostolicae reverentia benigne suscipiatis et honeste tractetis. Omnipotens Dominus sua vos protectione custodiat et tam in praesenti, quam in futura suae vobis ubertatem benedictionis attribuat. Datum Pisis XII. Kal. Iulii.

Falco Beneventanus[1]. Cum praedictus Anacletus electus fuisset, Beneventanis mandavit, qualiter ipse electus fuisset et ut Beneventani sibi facerent fidelitatem. —

Eodem anno praedictus Anacletus venit Beneventum; deinde Abelli- *Post mai. 25.*
num civitatem ivit et cum praedicto duce Rogerio stabilivit, ut eum regem coronaret Siciliae. Et his statutis, Anacletus ille Beneventum revertitur et dux ipse Salernum, deinde Siciliam remeavit. Anno igitur ipso praedictus Anacletus cardinalem suum, Comitem nomine, ad ducem illum direxit, quem die nativitatis Domini in civitate Palermitana in regem coronavit.

(*Anacletus Rogero regi*[2]). *Apostolicae sedis providentia et be-* *Sept. 27.*
nignitate provocamur, ut sacrosanctam Romanam ecclesiam diligentibus liberalitatis nostrae manum extendere debeamus. Idcirco fili in Christo charissime Rogeri, Dei gratia Apuliae dux non immerito magnifice, quia gloriosae memoriae genitor tuus Rogerius multo sanguine multisque laboribus totam Siciliam insulam .... ecclesiam praedecessorum nostrorum Urbani et Pascalis venerandae memoriae Romanorum Pontificum et innumeris deservivit obsequiis, felicis etiam recordationis mater tua, viri sui

---

1) Murat. Scr. V. 106. Beneventi Anacletus fere usque ad obitum moratus est.

2) Ap. Baronium, ann. eccl. n. 62—63., coll. Jaffé, n. 5962. De hoc et aliis documentis cod. Udalr. n. 360.: capta fuisse post victum fugatumque (1132. iul. 24.) Rogerum „*ducis tentoria et propriam capellam* (i. e. cancellariam) *cum omnibus utensilibus et scriniis, in quibus inventa sunt privilegia, in quibus Petrus Leonis ipsam Romam et abinde usque Siciliam totam ei terram concesserat, et advocatum Romanae ecclesiae et Patricium Romanorum et regem illum statuerat*". Usque ad medium maium Anacletus Lotharium, ut sibi faveret, rogaverat (cf. eius epp. ap. Baronium, Mart. et Dur. coll. I.); Conradum in Lombardia morantem „in coena Domini" (mart. 27.) excommunicaverat (Baron. ann. n. 19.): sed cum exeunte aestate conciliandi Lotharii spe excideret, Rogerium sibi devinxit.

1130. *nobiliter vestigia subsequens pro datis sibi a Domino facultatibus eamdem Dei ecclesiam larga liberalitatis manu officiosissime honorare et sustentare curavit, tu quoque, cuius divina providentia inter reliquos Italiae principes amplior sapientiae et potestatis praerogativa excessit, praedecessores nostros magnificentius honorare et abundantius deservire studuisti: personam tuam et heredum tuorum perpetuis gratiae et honoris titulis adornare et exaltare decrevit. Concedimus igitur et donamus et auctorizamus tibi et filio tuo Rogerio et aliis filiis tuis secundum tuam ordinationem in regnum substituendis et heredibus suis coronam regni Siciliae et Calabriae et Apuliae et universae terrae, quarum tam nos quam et praedecessores nostri praedecessoribus tuis, ducibus Apuliae nominatis, Roberto Guiscardo, Roberto eius filio dedimus et concessimus et ipsum regnum habendum et universam regiam dignitatem et iura regalia iure perpetuo habendum in perpetuum et dominandum. Et Siciliam caput regni constituimus. Porro auctorizamus et concedimus, ut per manus archiepiscoporum terrae tuae, quos volueris, iuxta tuam voluntatem, assistentibus aliis episcopis, quos volueris tu et tui heredes, in reges inungamini et in statutis temporibus coronemini. Item omnes concessiones, donationes et consensus, quos praedecessores nostri praedecessoribus tuis Roberto Guiscardo, Roberto filio eius, Willelmo ducibus Apuliae et tibi concesserunt, donaverunt et consenserunt, donamus, concedimus et consentimus tibi et filiis tuis et heredibus tuis habendum et possidendum in perpetuum. Donamus etiam et auctorizamus tibi et tuis heredibus principatum Capuanum cum omnibus tenimentis suis, quemadmodum princeps Capuanorum tam in praesenti quam in praeterito tenuerunt; honorem quoque Neapolis eiusque pertinentiarum, et auxilium hominum Beneventi contra hostes tuos largimur et confirmamus. Tuis porrectis petitionibus annuentes concedimus Panormitano archiepiscopo eiusque successoribus et Panormitanae ecclesiae consecrationes trium episcoporum Siciliae, videlicet Syracusani, Agrigentini et Mazariensis vel Cataniensis ea ratione, ne supradictae ecclesiae in dioecesibus vel possessionibus suis a Panormitano archiepiscopo vel ab ipsa Panormitana ecclesia diminutionem aliquam patiantur. De reliquis vero duobis pleniori nostro consilio reservamus. Haec omnia supradicta, has nostras concessiones sic concedimus, tradimus et auctorizamus tibi et tuis filiis habenda et possidenda iure perpetuo, dum nobis nostrisque successoribus homagium et fidelitatem competenti nobis et vobis securoque loco facies vel facient, iuraveris vel iuraverint, si in nobis vel nostris successoribus non remanserit; non ideo honoris seu dignitatis vel terrae suae patiantur diminutionem. Tu autem censum .... et heredes tui videlicet sexcentos schifatos, quos annis singulis Romanae ecclesiae persol-*

vere debes, si requisitus fueris; quod si requisitus non fueris, facta requisitione persolvas, nulla de non solutis habita occasione .... Si qua sane in posterum ecclesiastica saecularisve persona huic nostrae concessioni vel donationi obviare tentaverit, nisi satisfactione congrua resipuerit, anathematis gladio feriatur. Omnibus vero has nostras conditiones, concessiones et consensus servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi. Amen. 1130.

Ego Anacletus catholicae ecclesiae episcopus.

Ego Matthaeus presbyter Eudoxiae.

Signum manus Petri Leonis Romanorum consulis et signum manus Rogerii fratris eius et signum manus Petri Vguiccionis filii et signum manus Cencii ...... Guidonis et signum manus Petri Leonis de Fundis et signum manus Abucii et signum manus Ioannis Abdiricii et signum manus Milonis. Datum Beneventi per manum Saxonis s. r. e. presbyteri cardinalis, V. Kal. Octobris, indictione nona, anno Dominicae incarnationis millesimo centesimo trigesimo, Pontificatus domini Anacleti secundi Papae anno primo.

Ernaldi vita s. Bernardi I[1]. Praemissi, antequam de urbe egrederetur, a domino Papa in Gallias fuerant nuncii, qui dissensionis et schismatis a Petro facti ordinem Gallicanae intimarent ecclesiae et hortarentur episcopos, ut in ultionem praesumptionis huius accingerentur et damnata parte schismatica subscriberent unitati. Necdum vero ad plenum tenor operis innotuerat episcopis nec privatim quisquam commodare praesumpsit consensum, donec collecto Stampis generali conventu in commune decernerent, quid reciperent, quid damnarent. —

Convocato igitur apud Stampas concilio, abbas sanctus Clarevallensis Bernardus specialiter ab ipso rege Francorum et praecipuis quibusque Pontificibus accersitus, sicut postea fatebatur, non mediocriter pavidus et tremebundus advenit, periculum quippe et pondus negotii non ignorans. In itinere tamen consolatus est eum Deus, ostendens ei in visu noctis ecclesiam magnam concorditer in Dei laudibus concinentem, unde speravit pacem sine dubio proventuram. Ubi vero ad locum ventum est, celebrato prius ieiunio et precibus ad Deum fusis, cum de eodem verbo tractaturi rex et episcopi cum principibus consedissent, unum omnium consilium fuit, una sententia, ut negotium Dei Dei famulo imponeretur et ex ore eius causa tota penderet. Quod ille, timens licet et tremens, monitis tamen virorum fidelium acquiescens, suscepit et diligenter prosecutus electionis ordinem, electorum merita, vitam et famam prioris electi, aperuit os suum et spiritus sanctus implevit illud. Unus

1) S Bernardi opp. ed. Mabillon, pg. 202.

1130. ergo omnium ore locutus, suscipiendum ab omnibus summum Pontificem Innocentium nominavit; et ratum esse omnes pariter acclamarunt et, decantatis ex more laudibus Deo, obedientiam deinceps polliciti, electioni Innocentii omnes pariter subscripserunt.

(Bernardus abbas Claravallensis Aquitaniae[1] episcopis. ep. 126. *Audet* (*quod flens dico*) *inimicus crucis Christi suis sedibus pellere sanctos, qui nolunt bestiam adorare, quae aperuit os suum in blasphemias, blasphemare nomen Dei et tabernaculum eius. Altare contra altare erigere tentat, confundere fasque nefasque non confunditur*[2]*: abbates abbatibus, episcopos episcopis superintrudere nititur, amovere catholicos, schismaticos promovere. Miseri et miserandi, qui ita promoveri et ab isto consentiunt. Siquidem circuit mare et aridam, ut faciat unum episcopum et cum fecerit, facit eum filium gehennae duplo quam se. Quaenam vero, putas, est tanti causa furoris? Non alia sane, nisi quod displicet mortalibus angelica illa partitio, qua gloria Deo, pax hominibus nuntiatur et dum gloriam usurpant, turbant pacem. Solus gloriam meretur, qui facit mirabilia solus, sicut dicit Apostolus: Soli Deo honor et gloria. Porro autem cum nostro genere bene agitur, si datur frui pace Dei, pace cum Deo et quidem feliciter et misericorditer. Quonam ergo modo stabit pax hominum coram Deo vel cum Deo, si Deo non potest apud homines esse tuta sua gloria? O stulti filii Adam, qui, contemnentes pacem et gloriam appetentes, et pacem perdunt et gloriam! Ob hoc denique et nunc Deus ultionum commovit terram et conturbavit eam; ostendit populo suo dura, potavit nos vino compunctionis.*

Velimus, nolimus, impleri quandoque necesse est veritatem spiritus sancti fierique illam, quae prophetico spiritu praenuntiata legitur in scripturis discessio; sed vae homini per quem venit. Melius erat ei, si natus non fuisset homo ille. Quis vero ille, nisi homo peccati, qui super electum a catholicis catholicum et canonice locum sanctum invasit, quem tamen non quia sanctus, sed quia summus est, affectavit? Invasit, inquam, invasit armis, igne, pecunia, non vitae merito vel virtutum; pervenit in quo stat et stat in quo pervenit. Nam illa, quam iactat iuratorum suorum non electio, sed factio, umbra tantum fuit et occasio et velamentum malitiae. Dici potest electio, sed impudenter, sed mendaciter. Stat quippe sententia ecclesiastica

---

1) Has litteras, anno posteriore datas, propterea afferimus, ut sancti abbatis, qui omnium plurimum ad confirmandam Innocentii Pontificatum contulit, ne desit eloquentiae specimen. In Aquitania Anacleti causam tuebatur Gerardus Engolismensis, de quo v. Arnulfi Sagiensis commentationem. 2) Locus corruptus.

et authentica, post primam electionem non esse secundam. Celebrata proinde 1130.
prima, quae secundo praesumpta est, non est secunda, sed nulla. Nam etsi quid minus forte solemniter minusve ordinabiliter processit in ea quae praecessit, ut hostes unitatis contendunt, numquid tamen praesumi altera debuit, nisi sane priore prius discussa ratione, cassata iudicio? Eapropter qui se superingerere festinant quique temerario temere manus imponere nihilominus acceleraverunt, Apostolo prohibente: ,,Nemini cito manum imponas'' ipsi proculdubio maius peccatum habent, ipsi auctores schismatis, ipsi grandis malitiae huius principes extitere.

Caeterum nunc iudicium expetunt, quod ante expetiisse debuerant et, quam suo loco oblatam renuerant, tandem iustitiam offerunt, ut videlicet, si recusetur, iusti vos videamini, si recipiatur, litigantibus inter se partibus dilatio redimat tempus et interim fiat aliquid. An de vestra iustitia desperatis et damnum iam crescere non timetis, quemcunque causa exitum sortiatur? Quicquid (inquiunt) hactenus factum sit, modo quaerimus audientiam, iudicium sumus subire parati. Tergiversatio est. Quid in omni impio conatu vestro vobis relinquitur aliud, quod afferre queatis ad seducendum simplices, ad armandum malevolos, ad vestram ipsorum palliandam malitiam? Si hoc non diceretis, quid diceretis? Caeterum iam Deus iudicavit, quod sero repetit homo. Iudicavit autem operis evidentia, non decreti sententia. Nunquid Dei iudicium audeat humana temeritas retractare? Quid, si causetur et clamet per prophetam Deus: Tulerunt homines a me iudicium? Non est consilium contra consilium Domini: ,,Velociter currit sermo eius, in conveniendo populos in unum et reges ut domino'' Papae Innocentio ,,serviant'' et obediant. Quis revocabit? Dei esse iudicium senserunt et consenserunt Galterius Ravennas, Hildegarius Terraconensis, Norbertus Magdeburgensis, Conradus Salseburgensis archiepiscopi. Dei esse iudicium cognoverunt et acquieverunt episcopi Equipertus Monasteriensis, Hildebrannus Pistoriensis, Bernardus Papiensis, Landulphus Astensis, Hugo Gratianopolitanus, Bernardus Parmensis. Horum gloria specialis et praecipua sanctitas et auctoritas etiam hostibus reverenda facile nobis, qui minorem et meriti et officii tenemus locum, aut errare secum aut sapere persuasit. Taceo multitudinem caeterorum, Tusciae, Campaniae, Longobardiae, Germaniae et Aquitaniae, Galliarum denique et Hispaniarum omnium, necnon et universae orientalis ecclesiae tam archiepiscoporum, quam episcoporum, quorum nomina sunt in libro vitae. sed epistolae brevitas non admittit.

Hi omnes unanimes, non conducti pecunia, non seducti fallacia, non illecti privato carnis vel cognationis amore, non timore compulsi potentiae

1130. *secularis, sed Dei proculdubio voluntatem sicut non ignorantes, ita nec dissimulantes, Petrum Leonis ingenue refutaverunt ac secure Gregorium in Papam Innocentium susceperunt. Nostratum sane nemo ex nomine in his expressus est literis, quia et omnes compendium non fert et aliquorum invidiosa designatio, adulationis notam non effugit. Non autem debeo praetermittere sanctos, qui mundo mortui, Deo melius vivunt; quorum vita abscondita est cum Christo in gloria, ubi certe studiose inquirunt et non dubie inveniunt beneplacitum Dei, qui soliciti sunt, quomodo placeant ei. Itaque Camaudulienses, Vallambrosani, Carthusienses, Cluniacenses et qui de maiori monasterio sunt, mei quoque Cistercienses Cadumenses, Tironenses et Saviniacenses; universitas denique et unanimitas fratrum tam clericorum quam monachorum regularis vitae probataeque conversationis, sequentes episcopos tanquam greges pastores suos, Innocentio firmiter adhaerent, sincere favent, humiliter parent, verum Apostolorum successorem fideliter recognoscunt.*

Quid reges et principes terrae? Nonne in eodem spiritu una cum subiectis sibi plebibus Innocentium pariter amplectuntur, confitentes et ipsi Papam et episcopum animarum suarum? Quis postremo in quocunque ordine vitae illustris et boni nominis homo idipsum non sapit? Et tamen adhuc isti nescio qua contentiosa importunitate et importuna contentione reclamant, vocant in causam orbem et cum sua paucitate universitatem flagitant iudicari!

Sept. (Ottoni episcopo Babenbergensi Gerhardus cardinalis[1]). *Fraternitati vestrae notum esse credimus, quod dominus noster Papa Innocentius cum litteris suis misit nos ad regem et ad regni principes, qui cum amore et honore nos recepit, sed responsionem suam ad consilium principum distulit.*

Oct. *Annalista Saxo.* Concilium 16 episcoporum mense octobri a rege Wirceburh congregatur, cui affuit archiepiscopus Ravenne, apostolicae sedis legatus. Ubi Gregorius, qui et Innocentius, qui Petro Leoni in electione praevaluit, a Lothario rege et omnibus ibi congregatis eligitur et confirmatur.

Nov. 19. (*Acta synodalia*[2]). Anno dominicae incarnationis MCXXX. residente domino Papa Innocentio cum episcopis et cardinalibus, catholicis simul et religiosis viris, ac R. Lugdunensi, W. Bituricensi, Stephano Viennensi, A. Narbonensi, B. Arelatensi, O. Tarraconensi, G. Auxitano, F. Aquensi, P. Tarentasiensi archiepiscopis eorumque suffraganeis episcopis, et ab-

1) Cod. Ud. 350. 2) Mansi XXI. 437.

batibus quam pluribus Cluniacensi, Dolensi, Casae-Dei et aliis iuris se- 1130.
dis Apostolicae oum pracfatis pontificibus subiectis, una cum Salsburgensi archiepiscopo et Monasteriensi episcopo ao abbati Gorgiensi (Gorziensi?), qui pro honore et salute ecclesiae pro Teutonieo regno occurrerant, assidente et Hu. Aniciensi episcopo, cum innumera multitudine sapientium et bonorum virorum, apud Clarum-montem mense novembris indictione oetava synodus est in nomine Domini eelebrata.

Annales Disibodenbergenses[1]. Rex nativitatem Domini Gandersheim Dec. 25.
transegit. Gerhardus cardinalis cum legatione Apostolica supervenit, nuncians dominum Papam colloquium ipsius super omnia desiderare.

1131.

Ordericus Vitalis, hist. eccl. XIII.[2] Gregorius autem (Innoeentius) cum Quirinali clero Gallias expetiit primoque ab Arelatensibus susceptus, legatos inde[3] Francis direxit. Porro Cluniacenses, ut eius adventum cognoverunt, lx equos seu mulos cum omni apparatu congruo Papae et cardinalibus clericis destinaverunt et usque ad suam basilicam favorabiliter eonduxerunt. Tunc ibidem XI[4] diebus Papam eum suis detinuerunt ecclesiamque novam in honore saneti Petri apostolorum principis ab eodem cum ingenti tripudio populique frequentia dedicari fecerunt. Inde magnam auctoritatem apud oeeiduos promeruit, quod a Cluniacensibus Petro praepositus fuerit. Ab eisdem quippe Petrus in pueritia enutritus coaluit et eorum habitu ac professione monachus extitit. — Deineeps ab occiduis principibus et episcopis susceptus, in brevi magnas vires impetravit. Nam apud Carnotum Henricus rex Anglorum ad pedes eius humiliter corruit illique reverentiam Papae debitam id. ianuarii sponte Jan. 13
exhibuit et multa donaria Romanis elericis regali munifieentia contulit; — 16.
ibique in domo Helisendis vicedominae hospitatus, Franeis et Romanis gaudentibus triduo permansit.

Sugerius, Ludovici vita[5]. Venerandae memoriae summo Pontifice et universali Papa Honorio viam universae carnis ingresso, cum ecclesiae Romanae maiores et sapientiores ad removendum ecelesiae tumultum consensissent[6] apud sanetum Marcum, et non alibi et nonnisi eommuniter, Romano more celebrem fieri electionem; qui assiduitate et familiaritate propinquiores Apostolici fuerant, timore tumultuantium Romano-

1) Ap. Böhmer, fontes rer. Germ. III. 2) L. c. pg. 895.
3) Cf. Ernaldum. 4) A. 1130. oct. 23 — nov. 3.
5) Bouquet XII. 57. 6) Id quidem Sug. non recte.

1131. rum illuc convenire non audentes, antequam publicaretur domini Papae decessus, personam venerabilem cardinalem de sancto Angelo diaconum Gregorium summum eligunt Pontificem. Qui autem Petri Leonis parti favebant, apud sanctum Marcum pro pacto alios invitantes convenerunt; dominique Papae morte comperta, ipsum eundem Petrum Leonis cardinalem presbyterum, multorum et episcoporum et cardinalium et clericorum et Romanorum nobilium consensu votive elegerunt. Sicque schisma perniciosum statuendo, Christi Domini tunicam inconsutilem discindendo partiti sunt ecclesiam Dei; et tum magno se iudice quisque tuetur, alii alios alliciunt, alii alios anathemate innodant, iudicium praeter suum non attendunt. Cum autem Petri Leonis pars, tum parentum suffragio, tum Romanae nobilitatis praesidio praevaleret, dominus Papa Innocentius cum suis urbem relinquere deliberat, ut orbem terrarum obtinere praevalcat. Descendens itaque navali subsidio ad partes Galliarum, tutum et approbatum eligit personae et ecclesiae post Deum defensionis asylum regnum nobilissimum Francorum; nunciisque suis ad regem Ludovicum destinatis et personae et ecclesiae opitulari efflagitat. Quo rex, ut erat piissimus ecclesiae defensor, cito compunctus concilium archiepiscoporum, episcoporum, abbatum et religiosorum virorum Stampis convocat; et eorum consilio magis de persona quam de electione investigans (fit enim saepe, ut Romanorum tumultuantium quibuscumque molestiis ecclesiae electio minus ordinarie fieri valeat) eius assensum electioni consilio virorum praebet et deinceps manu tenere promittit. Cum autem et susceptionis et servitii primitias Cluniaci per nos ei delegasset, tanto exhilarati suffragio cum gratia et benedictione domino regi per nos gratias referentes ad propria remiserunt. Ut autem usque sanctum Be-
Ian. nedictum[1] super Ligerim descendit, dominus rex cum regina et filiis ei occurrens nobilem et diademate saepius coronatum verticem tamquam ad sepulchrum Petri inclinans pedibus eius procumbit, catholicum affectum et devoti servitii effectum ei et ecclesiae promittit. Cuius exemplo
Ian. 13. et rex Angliae Henricus ei Carnotum[2] occurrens devotissime pedibus eius prostratus votivam sui suorumque in terra sua susceptionem et obedientiae filialis promittit plenitudinem. Visitando itaque Gallicanam, sicut res exigebat, ecclesiam, ad partes se transfert Lotharingorum. Cui cum imperator Lotharius civitate Leodii cum magno archiepiscoporum et episcoporum et Teutonici regni optimatum collegio celeberrime occurrisset, in platea ante episcopalem ecclesiam humillime seipsum stratorum

1) In monasterio Floriacensi. 2) Ord. Vital.

offerens pedes per medium sanctae processionis ad eum festinat, alia 1131.
manu virgam ad defendendum, alia fraenum albi equi accipiens, tanquam dominum deducebat. Descendente vero tota statione eum suppodiando deportans celsitudinem paternitatis eius notis et ignotis clarificavit.

Chron. Mauriniac. Dum haec in Italia aguntur, rex Lodovicus archiepiscopos Remensem, Senonensem, Bituricensem, Turonensem simulque episcopos regni sui et abbates Stampis convocat; communicatoque consilio, Innocentium, quia et vita sanctior et fama melior et electione superior apparebat, cum omni regno suo Romanum Papam sibique patrem denunciat. Ad Gallias descendenti cum Philippo filio suo apud Floriacum, sancti videlicet Benedicti super Ligerim situm monasterium, supplex obviam venit, adclinis iuxta morem pedem osculatur, ut Christi Petrique vicarium laetus veneratur. Rex Angliae Henricus, qui tunc in Normannia morabatur, hoc exemplo provocatus, ut eum videret, Carnotum properat et illum Papam suscipiens maximis muneribus honorat. Statutum est in curia, hinc ad Patricium Romanorum Teutonicorum regem iter dirigere et de Carnoto statione prima Mauriniacum hospitari. Cumque ab astantibus dominis et amicis nostris, Henrico archiepiscopo Senonensi et Gaufrido episcopo Carnotensi, loci huius paupertas ostenderetur et obiiceretur, Papa noluit precantibus adquiescere et locum et abbatem affirmat se bene cognoscere. Ipse enim cum suo illo adversario Petro quando legatione fungebantur in Gallia, hospitium sumpserat apud nos et diebus duobus satis accurate fuerat procuratus. Contigit abbatem nostrum et Garinum priorem in Aquilina ultra sanctum Leodegarium ad loculum quorumdam heremitarum tum esse. Fratres turbati, ex insperato nunciato tanti Pontificis adventu, quippe qui importabilis esse videbatur, tum quia id uno solo praecedente die mandaverat, tum quia cum gravi atque maxima multitudine superveniebat, mittunt velociter ad abbatem, qui talia nunciet et venire festinet. Abbas autem priorque nocte *Ian. 19.*
illa alio ire disposuerant et, cum ante lucem surrexissent et per unam leugam militassent, miraculum fuit, cum Dei providentia ipsi nuncio, noctis adhuc tenebris durantibus, obviassent. Accurrunt velociter et iam pene ingredientem Mauriniacum dominum Papam suscipiunt gaudenter, procurant solemniter. Altera vero die (nam biduo apud nos *Ian. 20.*
mansit) Papam curiamque abbas supplex adiit, quatinus altare, quod erat, ante crucifixum consecraret, humiliter postulavit et impetravit.

Ernaldus, vita s. Bernardi I[1]. (Innocentius) Aurelianum pervenit.

---

1) S. Bernardi opp. l. c.

1131. Ubi occurrentibus episcopis, a rege piissimo Francorum Ludovico alacriter et honorifice susceptus est. Inde a Gaufrido Carnotensi episcopo, magnarum virtutum viro, Carnotum deducitur, ubi etiam gloriosus Anglorum rex Henricus cum maximo episcoporum et procerum comitatu occurrit. Hunc quoque regem venerabilis abbas ad eum praemissus adduxit. Quem vix persuasit, Innocentium recipere, ab episcopis Angliae penitus dissuasum. Cum enim omnimodis recalcitraret et detrectaret: *Quid times*, ait, *peccatum incurrere, si obedias Innocentio? Cogita*, inquit, *quomodo de aliis peccatis tuis respondeas Deo: istud mihi relinque, in me sit hoc peccatum.* Ad quod verbum persuasus rex ille tam potens, extra terram suam domino Papae occurrit usque Carnotum. Multa ibi dicta et facta sunt, multaque ibi secularia et ecclesiastica negotia definita.

Febr. 16. Historia Compostellana. III. 25. *Innocentius Didaco archiepiscopo. Celebrato itaque solemniter apud Clarum montem praeteritis beati Martini octavis concilio, carissimus filius noster Ludovicus Francorum rex apud sanctum Benedictum super Ligerim nobis laetanter occurrit et inde usque ad civitatem Aurelianensem nos animo iucundo deduxit. Postmodum vero illustris rex Anglorum Henricus apud Carnotum*[1] *praesentiam suam humiliter nobis exhibuit et suum consilium et auxilium ad ecclesiae liberationem promittens, nobis et fratribus nostris de bonis suis solatia ministravit. Peractis itaque cum praefatis regibus, quae ad utilitatem (ecclesiae) Dei spectare cognovimus, Leodium properamus; ibi enim gloriosus filius noster Lotharius Romanorum rex de pace ecclesiae et salute regni cum archiepiscopis, episcopis et principibus terrae suae nobiscum disposuit pertractare.*

Anselmus Gemblacensis[1]. Gregorius multo comitatu episcoporum et abbatum a Francia exiens, in Lotharingiam transit et dominica tertia
Mart. 22. quadragesimae, quae est 11. Kal. aprilis, Leodium venit. Ibi a Lothario rege Alemanniae et multis episcopis et abbatibus tam Lotharingis quam transrhenensibus veneratur, muneribus honoratur; tota civitas in obse-
Mart. 29. quio fervet, salutationibus et epulis vacat[2]. Dominica in medio quadragesimae Gregorius — cum curribus et rhedis ab ecclesia sancti Martini in publico monte, quasi Romae via triumphali, usque ad capitolium sancti Lantberti ascendit, missam celebrat, regem et reginam coronat, coniugatos presbyteros excommunicat. Estimati sunt a quibusdam 32 episcopi affuisse, et abbates 53.

---

1) MGs. VI. 383. 2) Cf. ann. Erphesfurd. MGs. VI. 535. et ann. Sax.

Annalista Saxo. Ubi multa tam de ecclesiasticis quam de regni utilitatibus provide ordinata sunt. Ibi excommunicati sunt Petrus Leonis, Conradus et frater suus Fridericus cum omnibus eis faventibus. Ibi Halberstadensis episcopus Otto, ab Honorio Papa iam triennio episcopatu privatus, interventu regis et principum officii sui restitutionem promeruit. 1131.

Annales Disibodenb. Rex Lotharius Leodium cum principibus totius regni, archiepiscopis, episcopis, ducibus, marchionibus, palatinis comitibus et ceteris nobilibus ad curiam condictam venit. Advenientem ibi Papam rex magnifice suscepit. Dominus Papa regem ad comprimendam tyrannidem Petri Leonis Apostolicae sedis invasoris Romam invitabat, plenitudinem imperii in eadem Romana civitate sicut decebat offerens.

Ernaldus, vita s. Bernardi. 1. Et (Innocentius) honorifice quidem susceptus est, sed velociter obnubilata est illa serenitas: siquidem importune idem rex institit (tempus habere se reputans opportunum), *episcoporum sibi restitui investituras*, quas ab eius praedecessore imperatore Heinrico per maximos quidem labores et multa pericula Romana ecclesia vendicarat. Ad quod verbum expavere et expalluere Romani, gravius sese apud Leodium arbitrati periculum offendisse, quam declinaverint Romae. Nec consilium suppetebat, donec murum se opposuit abbas sanctus. Audacter enim resistens regi, verbum malignum mira libertate redarguit, mira auctoritate compescuit.

Cosmas Pragensis. (Teutonici) episcopum Monasteriensis ecclesiae[1] miserunt, qui Petro Papae omnibusque Romanis regem Teutonicorum cum exercitu post quinque menses ad eos venturum nunciaret[2].

Sugerius, Ludovici vita. Pace itaque imperii et ecclesiae confoederata instantem sancti Paschae diem apud nos in ecclesia beati Dionysii tanquam speciali filia affectat celebrare. Nos autem ob timorem Dei et ecclesiae matris et filiae gratanter pridie coenae Domini suscipientes ce- Apr. 15.
leberrimam Deo et hominibus proferentes processionem adventum eius odis exultationis collectantes amplexati sumus. Coena ergo Domini apud Apr. 16.
nos more Romano et sumptuoso donativo, quod presbyterium nominatur, celebrata, venerandam Domini crucifixionem venerando prosequutus, sanctissimae resurrectionis vigilias honore debito pernoctavit. Summo mane vero extrinseca via ad ecclesiam martyrum in strata cum multo Apr. 19.
collateralium collegio quasi secreto commeavit ibique more Romano

1) Ecbertum. 2) Qui tamen in Italiam intrare non ausus est.

1131. seipsos praeparantes multo et mirabili ornatu circumdantes, capiti eius frigium ornamentum imperiale instar galeae circulo aureo circinnatum imponunt, albo et palliato equo insidentem educunt; ipsi etiam palliati, equos albis operturis variatos equitantes, odas personando festive geminati procedunt. Barones vero ecclesiae nostrae feodati et castellani nobiles, stratores humillimi, pedites eum equitantem fraeno deducebant. Quidam etiam praevii copiosam monetam, ut turbam impedientem removerent, iactitabant. Via autem regia et salicibus et fixis stipitibus (et) preciosis palliis rutilabat. Cum autem et militiae cunei et populi multi concursus ei honoratissime occurreret, nec etiam ipsa Iudaeorum Parisiensium excaecata defuit synagoga, quae legis litteram, rotulam scilicet velatam offerens, ab ore eius hanc misericordiae et pietatis obtinet supplicationem: *Auferat Deus omnipotens velamen a cordibus vestris.* Perveniens vero ad sanctorum basilicam, coronis aureis rutilantem argenti et plus centies auri pretiosarum gemmarum et margaritarum splendore fulgurantem, divina divine celebrans, Agni veri paschalis victimas sacratissimas nobis cooperando (l. cooperantibus) immolavit. Finita vero missa, erectis in claustro palliis strato mensis, materialem agnum tanquam thoris accubitati sumunt, caetera nobilis mensae fercula consueto more suscipiunt.
Apr. 20. Sed et sequente die eandem ab ecclesia sancti Remigii ad principalem reciprocant processionem. Transactis itaque tribus post Pascha diebus
Apr. 22. cum gratiarum actione et auxilii et consilii promissione Parisium transmeavit. Exinde Galliarum ecclesias visitando et de earum copia inopiae suae defectum supplendo, cum per terram aliquantisper deambulasset,
Iun. 18. Compendii demorari elegit.

Chronicon Mauriniac. (Ex Lotharingia) rediens Innocentius ad Galliam diuque Autissiodoro commoratus, cum tempus convocati concilii,
Oct. 18. quod in festivitate beati Lucae evangelistae Remis celebraturus erat, appropinquaret, conciliato prius apud Turonum Gaufrido Martello, nobilissimo et strenuissimae indolis adolescente, comite Andegavensium, Turonorum atque Cenomanensium, rursus per Aurelianensem Stampensemque rediens provinciam, sua praesentia Parisios illustravit. Ingredienti tota civitas obviam ivit. Sic homo ille et comitate vultus et affabilitate sermonis intuentium mercabatur benevolentiam. A rege Ludovico filioque eius Philippo favorabiliter excipitur et egrediens ab urbe honorabiliter educitur.

Annales Blandinienses[1]. Innocentius Papa secundus 15. Kal. no-

1) MGs. V. 28.

vembris die Lucae evangelistae solempne concilium Remis celebravit, in quo Anacletum Papam cum suis sequacibus excommunicavit. Philippus iunior rex, filius Ludovici regis, de equo miserabiliter corruens, die tercia moritur, et Ludovicus frater eius, admodum parvulus, a domno Papa Innocentio in eodem concilio in regem ungitur. 1131.

Chronicon Mauriniacense[1]. Caeterum mortis huius[2] audito nuncio, Oct. 13. Papa praecordialiter permotus mittit a latere suo ad consolandum regem venerabiles episcopos, Gaufridum Catalaunensem et Matthaeum Albanensem, qui ex prioratu beati Martini de Campis per Honorium Papam Romam vocatus et ad episcopatum fuerat subrogatus. Initur consilium, ut rex quantocius ad concilium properaret et Ludovicum filium, qui post Philippum natus erat, subrogaret in regem. Igitur rex Ludovicus die Oct. 24. Sabbati cum Radulfo Vermendensium comite, qui sibi cognatus et maior regiae domus erat, multisque Francorum proceribus concilium ingreditur, tribunal ascendit, domini Papae pedes osculatur, iuxta quem cathedra posita sedit, pauca pro filio defuncto peroravit, omnes ad lacrymas excitavit. Papa vero in regem convertens intuitum, sic orsus est fari: ,,*Oportet*, inquit, *te, rex optime, qui super nobilissimam Francorum gentem tenes imperium ad illius summi regis, per quem reges regnant, maiestatem mentis oculos attollere et eius voluntatem per omnia venerari. Ipse enim gubernat omnia, qui creavit omnia, et omnium habens scientiam in universitate rerum nihil omnino vel facit vel fieri permittit iniuste, quamvis multa fiant iniusta. Morem habet ille piissimus Dominus*, o *bone rex, fideles suos prosperitatibus consolari et adversitatibus erudire. Sicut enim in sancta scriptura legimus, quae eius epistola de coelo per spiritum sanctum ad nos in terra positos directa est, ipse percutit et medetur et flagellat omnem filium, quem diligit. Ego, inquit, occidam et ego vivere faciam: percutiam et ego sanabo: ne videlicet homo, qui ad imaginem Dei conditus reatu transgressionis ad huius mortalitatis tenebras devolutus est, pro patria diligat exilium, sed quantocius redire festinet ad illam, de qua peregrinatur in terris, coelestem civitatem sanctam Hierusalem, cuius fundamenta sunt in montibus sanctis, hoc est in Apostolis nostris, quae sursum est, quae est mater nostra. Advenae etenim sumus et peregrini, sicut omnes patres nostri nec habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. In ea cum Deo perenniter exultant, qui carnales hic concupiscentias virenter conculcant. Ad eam filius tuus, simplicitatis et innocentiae puer, emigravit. Talium enim est regnum coelorum. David, o rex, qui*

1) Bouquet XII. 81.

2) Scil. Philippi, regis filii natu maioris.

1131. *bonis regibus exemplar virtutum fuit, dum filius illius languesceret, gravissime ploravit: postquam vero mortuus nunciatus est, de cinere et cilicio, in quo iacebat, exsurrexit, vestes mutavit, manus lavit, ad convivium familiam convocavit. Impossibile enim est, non fieri, quod factum est; et sciebat vir Deo plenus, quantum peccaret, qui divinae iustitiae vel voto contrairet. Depone nunc igitur hanc, quam tibi carnalis generavit affectus, quam pectore vultuque geris, animi moestitiam. Quia qui sibi unum secum regnaturum suscepit, plures qui postea regnare possent, tibi dereliquit. Debes etiam et nos consolari scilicet homines extraneos et a propriis sedibus expulsos, quos tu primus omnium pro amore Dei et beati Petri in regno tuo honorifice suscepisti, obsequiis honorasti, beneficiis onerasti. Reddat tibi Dominus vicem et perpetuam mercedem, domine rex, in illa, de qua gloriosa dicta sunt, civitate, in qua est vita sine morte, aeternitas sine labe, gaudium sine fine*". Huius orationis mirabili velut antidoto saucium cor regis sanctus Apostolicus delenivit. Ac protinus surgens in pedes oratione dominica, sicut mos christianus exigit, dicta sub silentio pueri defuncti animam absolvit. Dein archiepiscopos, episcopos, abbates per obedientiam monuit, quatinus sacris atque festivis, sicut erant in conventu, vestibus induti, die crastina, quae Dominica[1] futura erat, sese repraesentaret et consecrationi novi regis interessent.

Oct. 25. Igitur eo die solito clarior sol illuxit et rebus agendis suum obsequium ovanter praesentare visus est. Papa mane summo de palatio Pontificis egrediens cum suis curialibus et archiepiscopis, episcopis et abbatibus ad ecclesiam beati Remigii, ubi rex cum filio hospitatus erat, perrexit et cum magna devotione atque processione monachorum decentissime suscipitur. Ibique Romani Pontificis omnibus insignibus indutus ac, ut sibi consuetudinis est in sacris magnisque festivitatibus, Frigio coronatus, innumera ecclesiastici atque militaris ordinis plebisque multitudine constipatus ad ecclesiam matricem, quae in honore beatae Mariae consecrata est, cum puero consecrando pervenit. Ante fores ecclesiae eos expectabant rex, proceres eius, archiepiscopi, quidam episcopi, abbates, monachi, canonici, clerici, conscholastici, qui de diversis Galliae ac Germaniae partibus ad concilium confluxerant. Intrant ecclesiam, puerum ad altare praesentant et oleo, quo sanctus Remigius per Angelicam manum sibi praesentato Clodoveum regem Francorum in Christianum unxerat, puerulum decem annos plus minus habentem, cum ingenti tripudio dominus Papa consecravit. Fuerunt, qui dicerent num-

---

1) Ord. Vital. pg. 895.: VIII. Kal. nov.

quam in Francia simul evenisse concilii celebrationem et ab ipso Romano Pontifice factam regis consecrationem. Itaque rex Ludovicus sumpta post lamentationem consolatione cum coniuge et filio et curia ad tractanda regni negocia reversus est. Caeterum die crastina domino Papae in concilio residenti per quendam Magdeburgensem archiepiscopum praesentatae sunt litterae[1] a Lothario rege Alamannorum, in quibus rursus et obedientia promittitur et quod se ad expeditionem cum iuribus omnibus regni sui praepararet intimatur. Similiter etiam rex Anglorum Henricus per Hugonem archiepiscopum Rothomagensem et ornatissimas litteras misit et fidelem obedientiam promisit. Reges quoque citerioris Hispaniae, senior Hildefunsus, et interioris iunior Hildefunsus, missis per episcopos suarum provinciarum epistolis, Papam salutant, sese filios et obedientes denunciant, auxilium contra christiani nominis inimicos et regionum illarum invasores Morabites suppliciter efflagitant. Fuerunt siquidem et laetitiae et admirationi ad id negotium pertinentes excellentissimorum heremitarum Cartusiensium litterae, quae per quendam venerabilem abbatem de ordine Cistellensi delatae et in concilio per Gaufridum Carnotensem episcopum recitatae sunt. 1131. Oct. 26.

Cod. Udalrici II. 1. (Acta concilii Rhem.) In fine damnati sunt sententia excommunicationis invasores regni et ecclesiae: Petrus Leonis et Cunradus, cum omnibus suis fautoribus, inclinatis cereis ardentibus ad extinguendam memoriam illorum, ab archiepiscopis, episcopis, abbatibus totius concilii; depositi sunt etiam cardinales, qui discesserunt ab unitate sanctae matris ecclesiae.

(Lotharius Innocentio[2]). *Quoniam de incolumitate nostra vos laetari cognovimus, statum nostrae habitudinis vobis ignotescere dignum duximus. Quapropter inambigue cognoscat apostolica dignitas, victoriam nobis a coelesti numine praestitam, hostes nostros virtute nostri exercitus sub pedibus nostris esse contritos, a propriis et sedibus pulsos, constratos atque fatigatos; sed precibus ducum omnium flexi Fridericum, ducem Sueviae, suscepimus et nostram ei gratiam reddidimus. Ille enim una cum fratre pedibus nostris provolutus veniam petiit et secundum decreta principum fidelitatem nobis adiuraverunt et hominium nobis manualiter fecerunt. Omnibus igitur in pace compositis, Moguntiae una cum eis et caeteris principibus resurrectionem Domini celebravimus et non modicam ibi curiam habuimus, cuius communi consilio decretum est, ut expeditio Romana quinto-*

1) Quas statim afferemus una cum Innocentii responso. 2) Schlosser et Bercht, Archiv für Geschichte und Literatur. II. 369.

1131. *decimo Septembris incipiatur a nobis. Apocrisiaryos autem nostros una cum vestris ad vos direximus hique secreta nostra melius et apertius viva voce revelabunt. Ad hoc virum illustrem et magnificum Heinricum, ducem Bawarorum, generum nostrum, in loco filii a nobis dilectum, cum tribus milibus loricatorum ad vos mittimus, qui vobis praesidio aderit et vestrae praeceptioni velut carissimus filius et devotissimus famulus usquequaque parebit.*

(Innocentius Lothario[1]). *Quanta circa nos et apostolicam sedem, illustrissime princeps, tuae dilectionis sit affectio, et saepe missis litteris significasti et mandatorum nostrorum executione demonstrasti, missis etiam regiis muneribus exhibuisti. Ecclesia divina providentia alterum Iustinianum legislatorem et sicut alterum Constantinum contra perfidiam Iudaeorum, adversus haereticam pravitatem te elegit et statuit ac pro hoc quadam praerogativa dilectione te amplectimur et diligimus et singularis amoris privilegio te unimus. De status tui incolumitate vos admodum gratulamur et gratulando divinam clementiam, ut illam conservet et augeat, iugiter imploramus. Age itaque quod incepisti, bonum est; quod agis, perfice; quod in epistola significasti, adimplere accelera, ut imperialem coronam de manibus nostris, Deo donante, Romae suscipias et cum David et Zacharia caeterisque sanctis regibus in coelesti palatio coroneris*[2].

1132.

Febr. 1. *(Innocentius Ludovico regi*[3]*). Sani, Deo gratias, et incolumes Kalendis februarii Cluniacum pervenimus, ubi cum fratribus nostris episcopis, abbatibus et aliis sapientibus et religiosis viris purificationis Ma-*
Febr. 2. *riae festivitatem solemniter et honorifice celebrantes, a fratribus nostris patriarcha Ierosolymitano (Guillelmo) et A(nselmo) Bethleemiticae civitatis episcopo literas obedientiae et subiectionis suscepimus.*

(Innocentius Gualterio Ravennati[4]*). Transalpinati sumus,*
Apr. 10. *Astae resurrectionem Domini celebravimus; inde rogatu Novariensium ad eorum urbem perreximus et illorum maiorum ecclesiam consecravimus*[5].

Annalista Saxo. Rex Lotharius celebravit assumptionem sancte

---

1) Schl. et B., pg. 370. 2) Hoc anno exeunte etiam Claram vallem Innocentius visitasse videtur. Cf. Ernaldi vit. s. B. cp. I. n. 6. 7. l. c. pg. 203.
3) Bouquet XV. 374. 4) Amedesius, antist. Rav. chronot. cf. Jaffé, n. 5416. 5) Per totum hunc annum Innocentius in Lombardia commoratus est, donec m. novembri Lotharius cum eo in campis Roncaliis conveniret et expeditionis cum eo rationem deliberaret.

Mariae in Wirceburh, et inde cum exercitu profectus est in Italiam pro consecratione sua ab Apostolico aput Romam in imperatorem. — Rex Longobardorum fines intravit, et quia Coloniensis archiepiscopus abfuit, qui prisco debet iure cancellarius in illis esse partibus, Nortbertus Magedaburgensis archiepiscopus huic officio deputatus est. 1132.

1133.

Annales Magdeburgenses[1]. Rex celebravit natalem Domini in Italia apud castrum quod dicitur Medicina[2]. — Inde progressus sanctum pascha celebravit apud sanctum Flavianum ac postea in Kal. Maii Romam veniens ad sanctum Iohannem in Lateranis a Papa et clero ac Romanis honorifice suscipitur, ibique pentecosten celebrat, et in ipso sancto die in monte Aventino ad sanctam Sabinam coronatus processit. Ibidem ergo per sex continuas ebdomadas commoratus, tandem ex consilio et voluntate principum mediante Nortberto archiepiscopo, in praefata basilica Constantini a Papa Innocentio imperialem suscepit benedictionem cum coniuge sua 2. non. iunii die dominica, quae tunc tertia extitit post solempnitatem adventus Spiritus sancti. *Mart. 26. Mai. 1. Mai 14. Iun. 4.*

Lotharii iuramentum[3]. Hoc est iuramentum quod dominus rex Lotharius tempore heresis filii Petri Leonis domino pape Innocentio prestitit ante fores basilice sancti Salvatoris que Constantiniana appellatur, in die qua coronatus est ab ipso Innocentio antequam coronam acciperet, domino Cencio Fraiapane iuramentum computante, et Ottone nepote suo ac ceteris nobilibus Romanis ibi existentibus:

Ego Lotharius rex promitto et iuro tibi domino pape Innocentio tuisque successoribus securitatem vite et membri et male captionis, et defendere papatum et honorem tuum, et regalia sancti Petri que habes manu tenere, et que non habes iuxta meum posse recuperare.

Innocentius Papa II Lothario imperatori augusto et Rigel imperatrici[4]. *Si auctoritas sacra Pontificum et potestas imperialis vere glutino caritatis ad invicem copulentur*[5], *Omnipotenti debitus famulatus libere poterit exhiberi et christianus populus grata pace et tranquillitate gaudebit. Nihil enim in praesenti saeculo est Pontifice clarius, nihil rege sublimius; nihil est quod lumine clariore praefulgeat quam recta fides in principe, nihil est quod ita nequeat occasui subiacere quam vera religio.* *Iun. 8.*

---

1) MGs. XVI. 184. 2) Inter Bononiam et Ravennam. 3) Cod. Cencii A, fol. 137, b. 2. 4) Mansi XXI. 392. 5) M. complentur.

1133. *Quae nimirum omnia tanto manifestius, Deo gratias, in persona tua clarescunt, quanto ab ineunte aetate amator religionis et cultor iustitiae extitisse cognosceris et novissime diebus istis nec personae tuae, nec propriae parcendo pecuniae pro beati Petri servitio multos labores et immensa pericula pertulisti. Cum ergo testante sacro eloquio etiam mali patres bona data filiis suis debeant impartire, dignum profecto est, ut nos, qui disponente Domino universis catholicae ecclesiae filiis debemus sollicitudine paterna consulere, personam tuam arctius diligamus et tanquam specialissimo ecclesiae defensori in his, quae ad statum imperii in suo robore conservandum et utilitatem ac liberationem catholicae ecclesiae spectare noscuntur, tam secundum ecclesiasticum officium, quam temporaliter imperatoriam potentiam augeamus. Hoc nimirum intuitu allodium bonae memoriae comitissae Mathildae, quod utique ab ea beato Petro constat esse collatum, vobis committimus et ex apostolicae sedis dispensatione concedimus atque in praesentia fratrum nostrorum archiepiscoporum, episcoporum, abbatum necnon principum et baronum per annulum investimus, ita videlicet, ut centum libras argenti singulis annis nobis et successoribus nostris exolvas et post tuum obitum proprietas ad ius et dominium sanctae Romanae ecclesiae cum integritate absque diminutione et molestia revertatur. Quod si nos vel successores nostros in eandem terram venire, manere, transire oportuerit, tam in susceptione quam in procuratione atque securo conductu prout apostolica sedes decreverit, honoremur. Qui vero arces tenuerit vel rector terrae fuerit, beato Petro et nobis nostrisque successoribus fidelitatem faciant. Caeterum pro caritate vestra nobili viro Henrico Bavariae duci genero vestro et filiae vestrae uxori eius eandem terram cum praefato censu et supradictis conditionibus Apostolica benedictione concedimus, ita tamen, ut idem dux hominium faciat et fidelitatem beato Petro ac nobis nostrisque successoribus iuret. Post quorum obitum praedictum comitissae Mathildae allodium ad[1] ius et dominium sanctae Romanae ecclesiae, sicut supradictum est, integrum et absque diminutione atque difficultate aliqua reducatur, salvo tamen semper in omnibus eiusdem sanctae Romanae ecclesiae iure ac proprietate.*

Anselmus Gemblacensis. Rex Lotharius veterem Romam ingressus Innocentium Papam in patriarchio Lateranensi relocat et ab ipso in imperatorem benedicitur. Sed Romanorum avaritiam a discidio partium nequiens revocare, dissimulato negotio inefficax rediit. Petrus vero pseudopapa in domo Crescentis regnat et alter in alterum praedis, rapinis, incendiis et homicidiis desevit.

---

1) Mansi et. Cf. verba paulo superiora *ad ius et dom. — revertatur.*

Falco Beneventanus[1]. — Innocentius Papa simul cum Lothario imperatore Romam pervenerunt. Audivimus revera duo millia militum secum duxisse. Apostolicus itaque honeste susceptus palatium Lateranense ingreditur ibique gaudio magno et honoris copia supersedit. Imperator autem circa monasterium sancti Pauli cum exercitu suo viriliter castrametatur. Misit namque, sicut audivimus ad Anacletum, ut consilio religiosorum virorum communicato adesset et spiritu sancto mediante tanti erroris et homicidii magnitudini finem poneret. Quod Anacletus ille, sicut accepimus, facere contempsit. Audiens itaque Robertus princeps Capuanus et Rainulphus comes Apostolici Innocentii et imperatoris Lotharii adventum longe lateque optatum, trecentum fere militum caterva stipati, simul cum domino Gerardo cardinale, qui tunc[2] Beneventanus rector praefuerat et civibus quibusdam sapientibus Beneventanis Romam festinarunt. Qui vero euntes ordinem omnem, quem civitas Beneventana dudum perpessa est, e vestigio intimavere, lacrymis orantes, ut civitatem Beneventanam a comite Rogerio Siculorum iugiter oppressam liberarent et eam libertati redderent longe lateque desideratae. Cumque praedictus Girardus cardinalis rector praeesset civitati, consilio cum praedicto Rolpotone Comestabulo accepto et aliis civitatis sapientibus Falconem notarium, scribam sacri palatii, istius opusculi factorem sicut in principio legitur, iudicem civitatis ordinavit et eò ordinato, sicut praediximus, Romam repedavit. 1133.

Ernaldus, vita s. Bernardi[3]. Dominus Papa, sicut cum Lothario rege condixerat, Romam[4] ei occurrit et vi exercitus in Lateranense palatium deductus est. Multi etiam ex nobilibus Romanis fideles ecclesiae eum honorifice susceperunt. Verum Petrus Leonis non ponens Deum adiutorem suum, sed confoederatorum stipatus malitia in editioribus et tutioribus turribus manens Lotharii ludificavit virtutem et interdicens suis congressus publicos, nec sibi securitatis suae fecit periculum nec causam conflictus hostibus dedit, sed tamen liberum eorum discursum machinis superioribus et obstaculis variis impedivit. Vitavit etiam obstinatissime imperatoris colloquium nec minis nec blandimentis flexus est, nec de statu suo consilium cuiuslibet personae admisit. Relicto igitur Romae Innocentio alias imperator digreditur. Petrus vero post eius discessum crebros movens per Urbem excursus fidelium caedibus inhiabat.

1) Murat. Scr. V. 115. 2) Ab ipsis Beneventanis iam a. 1132. nov. medio „introductus". Falco B. 114. 3) L. c. cap. 2. 4) I. e. in Italiam (superiorem) profectus erat, a Lothario Romam deducendus.

1133. *Lotharius Dei gratia Romanorum rex regibus, archiepiscopis, episcopis, principibus et universis Dei fidelibus, ad quos litterae istae pervenerint, salutem*[1].

Maiestatis divinae dispensationi et consilio placuit nos patronum ac defensorem sanctae ecclesiae Romanae statuere ideoque necesse habuimus pro ipsius liberatione propensius laborare. Cum igitur ascitis nobis archiepiscopis, episcopis et abbatibus, principibus, ducibus, comitibus et marchionibus regni nostri, episcopos etiam comites et alios barones Italiae nobiscum ducentes bellico apparatu stipati ad Urbem proficisceremur, nuntios schismatici illius Petri Leonis frequenter habuimus. Qui nimirum ex parte illius iustitiam praetendentes, ipsi in ius ire parato non debere audientiam denegari nec hostilibus impugnationibus molestari publicis clamoribus asserebant. Diutinis ergo eorum interpellationibus provocati idipsum episcopis et cardinalibus, qui cum domno Papa Innocentio erant, significare coacti sumus. Ipsi vero, tamquam canonicarum sanctionum et institutionum ecclesiasticarum non ignari, universam Dei ecclesiam iam super hoc promulgasse sententiam, Petrum Leonis ac complices suos damnasse asserentes, quod erat universitatis, non debere privatum fieri responderunt.

Nos autem id ipsum cum patientia supportantes, et patrem nostrum Papam Innocentium ad Urbem cum gloria duximus et Lateranensi cathedrae restituimus atque in monte Aventino castrametati fuimus. Ibique Petrus Leonis aures nostras et principum nostrorum per Petrum olim Portuensem episcopum et per alios fautores suos praetendendo iustitiam sollicitare non destitit. Qui etiam munitiones et obsides se nobis daturos ad sufficientiam pro servando iudicio, et viva voce et litteris promiserunt. Pacem igitur sine effusione sanguinis reformare in Dei ecclesia cupientes, quae nobis illi dixerant, fratribus, qui cum domno Papa Innocentio erant, per nos ipsos significavimus. Caeterum ipsi, utpote pacis amatores de iustitia confidentes tam personas suas quam Leonis et filiorum suorum necnon Centii, Petri Fraiapanis et Petri Leonis et munitiones in manu nostra libere obtulerunt. Adversa vero pars dies redimere cupiens sub velamine fraudulentarum promissionum nos aliquanto tempore a nostra intentione retraxit. Tandem quia ipsi saepe commoniti inplere quod promiserant noluerunt, tamquam fallaces et perfidi et tam divinae quam regiae maiestatis rei cum Petro Leonis eiusque complicibus damnati sunt et hostes a principibus nostrae curiae iudicati, videlicet Nortberto Magdeburgensi cancellario nostro et A. Bremensi archiepiscopis et D. Osemburgensi, B. Padelbronnensi, An. Brandenburgensi

1) MGL. II. 84.

et B. Parmensi, R. Albensi, O. Astensi, O. Cremonensi, G. Yporiensi episcopis et abbatibus Henrico Fuldensi, Alberone Noemburgensi et Luneburgensi; proceribus Alberone et Henrico marchionibus, Othone, Sigifredo vexillifero, Herimanno, Willelmo de Lomello, Gothone de Marguingo, Hildebrando et Tancredo de Prato comitibus et Alberto de Castello. 1133.

Falco Beneventanus. Pontifex Innocentius et Robertus Capuanus princeps salutis accepto consilio mense Septembri mediante navem ingrediuntur et ventis secundis Pisas transfretavere. *Sept.*

1134.

Historia Compostellana III. 38. (Anacletus Didaco archiepiscopo). *Siquidem post discessum Lotharii quem — divina nobis virtute cooperante non sine multa strage suorum ignominiose satis ac turpiter redire coegimus, haeresiarcha G., quem intra periurorum nostrorum domos in primo factionis suae nido intrusit, clero in eum et populo reclamante, quoniam in urbe manere non potuit, navigio Pisas de nocte confugit, ibi vivens utcumque miserrime latitat: nos per Dei gratiam cum fratribus et filiis nostris episcopis, presbyteris ac diaconibus cardinalibus, clero urbis universo et populo, qui nobis sicut ab initio fecit, individua charitate cohaeret, sani et prosperi sumus: solemnitates paschales antiqua praedecessorum nostrorum consuetudine in Lateranensi palatio cum omnibus civitatis nostrae patritiis cum aliis anni festivitatibus quiete ac pacifice, honorifice ac devote peregimus. Basilicas s. Ioannis et s. Pauli Apostoli cum quibusdam munitiunculis aliis, quas in adventu Lotharii inimici nostri invaserant et de quibus multum gloriabautur, nuper recepimus et in potestate nostra tenemus; illos periuros nostros Leo, Fraiapane et unum fratrem eiusdem (qui tertius promptuose ad omne flagitium audacissimus, cum viris bellicosis fere numero sexaginta sub ruina cuiusdam ecclesiae campanarii, quod de nocte suffoderant, obrutus est et extinctus) fidelium nostrorum, praecipue carissimi filii nostri R. Siliciae regis auxilio de medio ecclesiae per Dei gratiam funditus extirpare disponimus; nam ita eos inclusos viriliter obsidemus, qui* (l. *quod*) *aut se de proximo nostris manibus reddent, aut sicut iam diximus, radicitus interibunt.* 1134. *apr. 22.*

Historia Compostellana III. 38 (Innocentius Didaco). *Post discessum itaque carissimi filii nostri Lotharii imperatoris augusti nos, qui subiectis ovibus providere debemus, ne forte eaedem lupis rapacibus viderentur exponi, de divinae protectionis tegmine magis, quam humani auxilii robore confidentes cum ipsis in urbe mansimus. Unde factum est, ut fideles nostri adversus hostes* *Mai 3.*

1134. *ecclesiae fortiores affecti in beati Petri et nostra fidelitate firmius perseverent. Denique postquam eos nostra corporali praesentia aliquamdiu defensavimus, ut fratribus nostris ad nos tutior et facilior pateret accessus et laborantes opportunis solatiis confovere possemus, urbe egredientes Pisas pervenimus ibique cum fratribus nostris commorantes, quae ad honorem ecclesiae pertinent, propensius operamur.*

Falco Beneventanus. Rex autem (Rogerus) — Capuam et Aversam et totum principatum comprehendens Salernum adivit et ibi non multis diebus commorans victorque effectus, Siciliam repedavit. Pontifex autem sub Anacleti nomine coloratus, cursu rapido Beneventum venit et civitatem illam ipsius regis virtute suae obtinuit voluntati et domos quorundam Beneventanorum destrui praecepit. Princeps praeterea Capuae a Papa Innocentio — honorifice suscipitur.

Petrus Casinensis. IV. 97. Dum in conspectu eius (Lotharii) totus ut ita dicam Romanus orbis pacatus quiesceret et sub eius dicione calcati iacerent, a Papa Innocentio Pisis remorante frequentibus litteris monitus, *ut Romani imperii coronam ab hostium iugo defenderet et ecclesiam scissam ad pacem, concordiam et unitatem caesar strenuissimus et clementissimus liberaret,* anno dominicae incarnationis 1135 immensum valde nimis totius Romani imperii exercitum congregans, una cum Richiza augusta uxore sua intravit Italiam.

(Bernardus abbas Cl. Lothario. ep. 139.) *Benedictus Deus, qui vos elegit et erexit cornu salutis nobis, ad laudem et gloriam nominis sui et reparandum imperii decus ad subveniendum ecclesiae suae in tempore malo, postremo ad operandum etiamnunc salutem in medio terrae. Ipsius est enim opus, quod corona gloriae vestrae ita indies ampliatur et sublimatur, mirabiliter crescens ac proficiens in omni decore et magnificentia apud Deum et homines. Ipsius profecto nuper opus et virtus fuit, quod iter satis laboriosum et meticulosum, pro pace regni et ecclesiae liberatione susceptum, in tanta prosperitate peregistis: Romae siquidem imperialis culminis plenitudinem gloriosissime assecutus idque, quod maius fuit, in manu non magna, ut animi fideique magnitudo clarius emineret. Quodsi ante tantillum exercitum terra tremuit et quievit: quantus, putamus, horror hostium corda invadere habeat, cum coeperit rex procedere in magnitudine brachii sui!*

Animabit insuper honestas causae, immo duplex provocabit necessitas. Non est meum, hortari ad pugnam; est tamen, securus dico, advocati ecclesiae, *arcere ab ecclesiae infestatione schismaticorum rabiem, est* caesaris, *propriam vendicare coronam ab usurpatore Siculo. Ut enim*

constat, Iudaicam sobolem sedem Petri in Christi occupasse iniuriam: sic 1134.
proculdubio omnis, qui in Sicilia regem se facit, contradicit caesari.

1135.

Annalista Saxo. Dominica aute mediam quadragesimam, scil. 16. Mart. 17.
Kal. aprilis (Lotharius), sicut promiserat, cum totius fere principum regni conventu Babenberch cum valida manu electorum militum et armorum venit, et Fridericus cum suis, licet aliquamdiu reniteretur, gratiam imperatoris, publice provolutus pedibus illius, humiliter exquisivit et mox impetravit. Qui etiam se profecturum cum imperatore in Italiam proximo anno spopondit.

Marangone Cronaca Pisana[1]. MCXXXVI[2] tertio Kalendas Iunii ce- Mai. 30. — iun. 6.
lebratum et incoeptum est concilium, domino et summo Pontifice Innocentio Papa praesidente, cum multitudine patriarcharum, archiepiscoporum, episcoporum, abbatum et sacerdotum, clericorum et finitum est octavo Idus Iunii et investitus est marchio Ingilbertus[3] de marchia Tusciae in praedicto concilio.

Landulfus iunior, hist. Mediol. 41. Interim Innocentius Papa Pisis synodum celebravit, in qua Robaldo episcopo Albensi praesente, Tedaldus de Landriano, archipresbyter ecclesiae Mediolanensis, Amizo de la Sala archidiaconus, Ansolmus de Rode levita ordinarius et alii plures eiusdem ecclesiae ordinarii, et cum primicerio decumani sacerdotes, contra solitum decus Mediolani et eius ecclesiae Innocentio Papae fidelitatem iuraverunt. — Sed Papa Innocentius depositionem et expulsionem saepedicti Anselmi de Pusterla[4] firmavit. Attamen praenominati, qui fidelitatem iuraverant, timentes hos casus urbis et ecclesiae Mediolani, differebant redire Mediolanum, nisi haberent protectorem, qui coram populo Mediolani confirmaret Anselmi expulsionem et in nihilum reduceret Conradi coronationem, et populum tantae urbis convocaret et confirmaret ad Lotharii imperatoris amorem et ad ipsius Innocentii Papae unitatem. Ad haec peragenda Papa adeo idoneum angelum habuit, sicut Bernardus abbas Claraevallensis fuit.

Ernaldus, vita s. Bernardi. 2. Soluto concilio ad reconciliandos Mediolanenses dominus Papa abbatem Claraevallis, quem multis supplicationibus expetierant, et Guidonem Pisanum et Matthaeum Albanensem

1) Archivio storico, VI. 2. 9. cf. Mur. Scr. VI. 170. 2) Immo 1135. Cf. Jaffé, Lothar. pg. 169. 3) Cf. Bernardi ep. 130 4) Propterea quod Conradum Staufensem coronaverat.

1135. episcopum a latere suo direxit, qui schisma per Anselmum in eadem urbe factum abluerent et ad unitatem ecclesiae devios revocarent. Abbas igitur cum praedictis viris, quos a domino Papa collegas acceperat, addidit consortio et communi consilio virum venerabilem Gaufridum Carnotensem episcopum. —

Landulfus iunior, h. Med. 42. Quam civitatem nimirum prout voluit formavit — et tantum populum ad amorem imperatoris Lotharii atque ad obedientiam Innocentii Papae per sacramentum panis, quod abbas ipse porrexit, confirmavit.

Ernaldus, v. s. Bern. 3. Audiebantur haec quae Mediolani fiebant et per totam Italiam viri Dei discurrebat opinio, et divulgabatur ubique, quod surrexisset propheta magnus, potens in opere et sermone.

Annalista Saxo. Imperator — festivitatem sancti Laurentii et as-
Aug. 15. sumptionem sanctae Mariae Mersburh celebravit. Illuc confluebant cum primariis regni Polonie et Boemiae et legati Grecorum imperatoris, honorifica secum munera ferentes, pacem ab imperatore et amicitiam ac auxilium contra Rokkerum tirannum poscentes.

Sept. oct. (Epistola Lotharii imperatoris ad Papam[1]). *Commonuit nos saepe et rogavit Paternitas tua, ut quantum possemus salva imperiali reverentia, rigorem nostrum contra imperii inimicos remitteremus ipsisque propter necessitatem, quae ecclesiae imminebat, locum consequendae gratiae nostrae concederemus. Quod ut competentius fieret, non nostrae, sed divinae fuit ordinationis, quae omnia, quemadmodum voluisti et petisti, sui misericordia ad honorem ecclesiae et imperii mitigavit et composuit. Siquidem tam materiali quam spiritali, utroque convictus gladio Fridericus in Babenberg, Conradus in curia proxime celebrata[2] ad gratiam nostram venit; ambo ad ecclesiae servitium sacramento nobis obligati; quos tamen non minus tibi obligatos sub hac cautela et conditione recepimus, ut plenitudinem absolutionis suae nonnisi apud tuam Paternitatem obtineant: ita omnibus pro voto compositis, ut omnino ad liberationem ecclesiae essemus obligati (parati?), si Halberstadensi ecclesiae melius consultum esset. Super cuius negotio saepius hoc anno nuntios et litteras nostras tibi direximus; in quibus teste Deo nil nisi rei veritatem et ordinem executi sumus, omnino circa haec intenti, ut pacem et concordiam eidem reformaremus ecclesiae. Qualiter autem id quidam mendaciis perverterint teque a consilio nostro averterint, iterato tibi scribi non oportet; hoc tamen pro constanti tibi pro-*

1) Annalista Saxo, ap. Eccard, corp. hist. med. aevi. I. 669—670.
2) Sept. 29. Cf. Annalista Saxo. MGs. VI. 770.

mittimus, quod coram ecclesia Romana in praesentia tua, vita comite, evidenter probabimus, omnia se ita habere, sicut nuntio nostro et litteris tibi significavimus. Haec tamen ob contemptum consilii nostri minus vellemus, si quo modo unitas et concordia reformari potuisset, satisque passi fuissemus, si in hoc malo aliquis usus fuisset. Quod longe aliter est. Dum enim secundum Paternitatis tuae praeceptum ecclesia illa in eligenda persona convenire debuisset tam ecclesiae quam imperio idonea, duae partes factae sunt. Nam canonici matricis ecclesiae electionem de Martino praeposito factam aliquando proponebant hancque omnes, exceptis quatuor, unanimiter affirmabant, tres tantum alias personas eiusdem ecclesiae secundario designantes, ut si huius (Martini, scil. persona) reveretur, unam istarum obtinerent. Regulares vero nullam istarum approbantes, assensum his non praebuerunt, sicque communi utriusque partis consilio electionem in sequentem diem distulerunt. Interim regulares, advocatis quatuor sicut diximus de maiori ecclesia, Gerhardum praepositum elegerunt, clero et populo alterius partis invito et reclamante et appellante Apostolicam audientiam, sub testimonio canonicae censurae, quae iubet, nullis invitis dari episcopum vel pastorem. Quia vero in partibus Saxoniae, maxime in praefata ecclesia, imperialis dignitas consistit, saltem adhuc Paternitas tua nobis adquiescat et, audita utraque parte, ita nobis eas remittas, ut, salva libertate electionis, nos pro consilio archiepiscopi et suffraganeorum, adhibitis religiosis personis, talem provideamus, qui ecclesiae et imperio expediat. Talis enim necesse est ut eligatur, qui in exequendis his, quae Dei et caesaris sunt, vires habeat et scientiam. Ut autem simplici oculo nos haec, quae diximus, desiderare cognoscas, legatum tuum cardinalem ad nos dirigas, quo praesente et consulente ecclesiae desolatae succurratur[1]. 1135.

Scire autem te volo, quia natale Domini Spirae celebraturi, convocatis principibus de Romana expeditione tractabimus. Ad quam curiam legatos et litteras tuas mitti desideramus, per quas archiepiscopos et abbates qualicumque comminatione ad tuum et nostrum servitium commonefacias.

1136.

Falco Beneventanus. Cumque Robertus princeps Pisas reverteretur, consilio domini Papae Innocentii simul cum domino Girardo cardinali et Riccardo comitis Rainulphi germano ad gloriosum Lotharium imperatorem festinavit. Qui honorifice ab ipso imperatore suscipiuntur et ei,

1) Cf. Jaffé, n. 5494. Episcopatum Halberst. anni insequentis mart. 2. obtinuit Rudolfus.

1136. qualiter principatum suum perdidisset, lacrymis multis intimavit. Precatur etiam, ut pro amore domini Papae sibi succurreret et, quod iniuste perdiderat, redintegraret. Imperator itaque muneribus multis ei datis, promisit, se ipso anno venturum ad Romanae sedis libertatem et eiusdem principis restitutionem; et sic princeps ipse reversus, domino Papae Innocentio cuncta narravit. — —

Dum haec et multa alia agerentur, praefatus imperatur Apostolico Innocentio mandavit, ut eum praestolaretur, quia domino favente, sicut promiserat, in festivitate sancti Iacobi venire despondebat (l. disponebat). Pontifex autem spirituali gaudio gavisus magistro militum (Neapolitano[1]) destinavit omnia, quae imperator ei mandaverat.

Apr. 24. (Innocentius II Lothario[2]). *Innocentius episcopus, servus servorum Domini, Lothario Dei gratia Rom. imperatori augusto, dilectissimo in Christo filio, salutem et Apostolicam benedictionem. — Dici non potest, gloriosissime principum, hostium subiugator, inclite triumphator, quanto gaudio cor nostrum tripudiat, quanta laetitia mens iubilat, quantaque iocunditate interior et exterior homo noster exultat, cum vos per tramitem iustitiae incedere incessanter audimus et extra imperii vestri limitem calumniantium iniquitatem expellere, legatis vestris renuntiantibus, incunctanter cognovimus. Hinc est, quod Deus regnum vestrum exaltat et rebellantium colla sub iuga vestrae dilectionis et sub pedibus vestris humiliat, hinc est, quod Deus vos confirmat et corroborat, hostes vestros conterit et infirmat. Alterum Goliam, filistum nequissimum, Fridericum, ducem Sueviae, in funda et lapide veri David per manus vestras more suo prosternit. Hoc vero iustitia facit et aequitas, quam constanter servatis, dignanter efficere. Unde Salomon, ,,iustitia'', inquit, ,,solium regis firmatur'', et aliubi: ,,Rex, sedens in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo''. Hortamur itaque dilectionem vestram et obsecramur in Domino, ut digne ambuletis per semitas mandatorum Domini, sicut incepistis, ut cum beato Paulo dicere possitis: ,,Bonum certamen certavi, fidem servavi, cursum consummavi, de reliquo* (re)*posita mihi erit corona iustitiae''. Nunquam de mente vestra excidat illud, quod de Saule in libro regum legimus: ,,Filius unius anni erat Saul, cum regna accepisset; ita videtur purus ut unius anni parvulus''. Ob quam rem meruit exaltari et in regni apicem sublimari; sed postea* (dum)

---

1) Qui Pontificem auxilium rogaturus adierat Pisae. 2) Schlosser et Bercht, Archiv. II. 370. Hae litterae cum Lotharii responso datae sunt habita utrimque deliberatione de asciscendo Heinrico Bavariae duce in regni et imperii successionem. Cf. Jaffé, Lothar. pg. 171 sqq.

depravatur et in superbia elevatur, regno et vita privatus describitur. Illius 1136.
pueri parvuli David manu fortis semper imitator existe, qui cum a Deo in regnum confirmatus fuisset et ab uxore sua Michal, filia praefati Saulis, cum nudus ante archam Domini saltaret, despiceretur, ,,Ludam, inquit, et vilior fiam plus quam factus sum et ero humilis in oculis meis'' ac si aliis verbis dicat: ,,Non ero similis patri tuo, cuius cor in altum et in superbia elevatum est, sed apud me parvus ero, apud Deum magnus effici merear''. Hac de causa, ut diximus, Deus regnum eius confirmavit et de omnibus tribulationibus eum liberavit et iuxta promissionem, quam promeruit, eo vivente de fructu ventris eius super sedem suam collocavit. Haec itaque, serenissime imperator, operare et constanter sectare, ut obtineas Daviticum clementer imperium et Salomoniticum sapientissimum et pacificum regnum et post decursum agonis stadium incorruptibilis coronae suscipias praemium. De caetero legati nostri secreta nostra pleniter vobis intimabunt, per quos vestram voluntatem nobis rescribite. Datum Papiae (l. Pisae) octav. Kalend. Maii.

Lotharius Innocentio[1]. *Reverendissimo et piissimo universali patri ac domino sanctae Rom. et apostolicae sedis summo Pontifici Lotharius divina gratia Rom. imp. aug. filialem dilectionem et debitam subiectionem. Omnipotenti Deo immensas gratias et digna praeconia referimus, qui vos per sanctae vitae meritum in ecclesiastici culminis apicem sublimavit et in beati Petri, principis Apostolorum, cathedra collocavit, qui turrim dedit contra daemonas cum indissolubili cemento, vos contra perfidiam haereticorum erexit, per quem omnia scandala iniquitatis de gremio ecclesiae matris exterminabit et idolum Moloch, in templo Dei erectum, sub pedibus per vos potenter conculcabit et zizania, quae pullulare coeperunt, radicitus extirpabit, regnum et sacerdotium perpetua pace ligabit et filios suos, terrore sceleratissimi iam praefati symoniaci dispersos, congregabit et in unitate fidei consolidabit. Vos enim iuxta divinum praeceptum et simplicitatem columbinam et astutiam geritis serpentinam. Unde vestri Apostolicatus apices summa qua debemus veneratione suscepimus et debita dilectione perlegimus eisque pro viribus in omnibus et per omnia obtemperare promittimus. Humillima itaque prece paternitatem vestram deposcimus et sincera devotione imploramus, ut pro nostri imperii statu clementissimum dominum imploretis, quatenus illum incolumem sua pietate conservare dignetur. Quod Leodii vobiscum statuimus, adimplere parati sumus et, Deo adversa pro-*

1) L. c. pg. 372.

1136. *pellente, cum XXX milibus loricatorum in obsequium vestrum procul dubio veniemus et mediante Augusto iter incipiemus.*

Aug. 15. *Annalista Saxo.* Imperator Lotharius assumptionem sancte Marie Wirceburh habita generali curia gloriose celebravit; unde in Italiam proficisci destinavit ad componendum illic statum imperii, maxime vero adversus Rokkerum quendam Sicilie tyrannum, qui plerasque Apulie civitates invaserat et eas turribus et diversis munitionibus in suam ditionem firmaverat.

Marangone Cronaca Pisana[1]. Anno Domini MCXXXVII[2] Lucenses exercitum magnum super Ingilbertum Tusciae marchionem apud Fuciechium duxerunt. Marchio Ingilbertus eum ingenti militum et peditum multitudine bellum in campo cum eis iniit et devictus est; unde Pisas venit et, ut eum auxiliarentur, lacrimas multas effudit. Die vero tertia post bellum amissum Pisani cum suae terrae magna multitudine eos ab obsedio expulerunt, de quo dolore commoti sunt Lucenses.

1137.

Falco Beneventanus. Praefatus Apostolicus Innocentius, qui tunc Pisis morabatur, consilio communicato de civitate Pisana exivit et apud Mart. apr. civitatem Bitervum advenit, praefatum imperatorem alloquuturus.

Annalista Saxo. Imperator capta tandem Bolonia venit Cassan pacifice, ubi et celebravit purificationem sanctae Mariae, occurrente illic sibi duce Ravennae cum debita devotione. Inde ducem Bawarie Heinricum misit, ut Eggelbertum marchionem a suis expulsum priori dignitati restitueret et urbes, quas ipse pro tedio divertendi itineris adire non poterat, subiceret. Imperator vero veniens secus Ravennam honorifico ritu archiepiscopi, cardinalium, cleri et principum longe obviam procedentium susceptus est. —

Interea Heinricus dux Bawaricus, quem superius diximus a Cassan causa Eggelberti marchionis ab imperatore directum, veniens in planiciem Muselle[3], Widonem comitem eidem marchioni rebellantem divicit et destructis tribus eius castellis ipsum domno suo reconciliari coegit sicque cum ipso Florentiam adiens obsedit et ad dedicionem compulit ac eiusdem civitatis episcopum iniuste expulsum sedi suae restituit. Unde transiens Pistoriam venit ad sanctum Genesium eiusque incolas, sed et Wicik[4] castelli rebellantes expugnando subdidit turrimque Ca-

1) Arch. stor. p. 10. 2) l. c. 1136. 3) Mugello.
4) Fucecchio.

pian[1] destruxit, domicilium scilicet latronum et transeuntes iniuste ex- 1137.
poliantium. Inde duro et aspero itinere multis amissis laboriose Lukkam adire temptavit, quam et obsidere paravit; sed mediantibus quibusdam episcopis et abbate Clarevallensi data magna pecunia ducem placaverunt, cogente etiam ad hoc eos timore Pisensium, suorum videlicet adversariorum, quos modo inventa oportunitate audierant petere ducis auxilium ad destructionem sui et montis sanctae Mariae, in quo se refugium habere sperabant. His ita compositis, dux castra movit Hunsiem[2], quam expugnavit, exusta omni adcircumiacentia. Aliud quoque castrum huic vicinum destruxit, sicque ad civitatem Grosset iter tetendit, quo missis nunciis cum debitum imperatori servicium exigeret, illi cum despectu lapides se missuros et in campo occursuros minitabantur. Quapropter civitatem obsidione circumdedit, ubi et castrum quoddam munitissimum sibique plurimum resistens bellicis tandem machinis expugnatum cepit eoque timore praedictae civitatis habitatores dedicionem fecerunt. In ipsa autem Papam Innocentium dux invenit, quem honorifice suscipiens et contra adversarios potenter per civitates circumducens, venit Biterviam, cuius maior pars Innocentio, firmior autem favebat Petro Leonis; qui et prius urbem sancti Valentini adiacentem et forum imperatoris destruxerant; qui tandem Papae monitis et terrore ducis impulsi, se tradiderunt cum tribus milibus talentis. Ubi et dissensio magna facta est inter Papam et ducem, illo sibi eandem pecuniam ex proprietate sua civitatis vendicante, isto vero iure belli eam obtinente. Inde venientes Sutheren[3], episcopum Petri Leonis fautorem deposuerunt, et loco eius Iohannem, abbatis Vuldensis capellanum, subrogaverunt.

Falco Beneventanus. Imperator igitur Henricum generum suum cum tribus milibus equitum ad Pontificem destinavit Innocentium, addens se (l. eum) facturum, ut Romanos fines teneat et principi Roberto principatum suum restituat. Ipse vero marchas adire disposuit. Apostolicus autem continuo Romanos fines advenit et civitatem Albanum et provin- *Mai.*
ciam totam Campaniae suae obtinuit fidelitati. Romam quidem ingredi noluit, ne in Romanorum negotiis impediretur.

Petrus Casinensis. IV. 105. Eo siquidem tempore Henricus dux Baioariae gener imperatoris ab eodem imperatore transmissus, una cum Papa Innocentio intravit Campaniam. Igitur cum in planitie, quae Casini contigua est, castra posuissent, Rychardum supradicti Pontificis capellanum et Casinensis coenobii monachum ad monasterium destinant,

1) Capraia. 2) Siena? Muratori, ann. 3) Sutrium.

1137. mandantes, *quod, si illos vellent recipere et Papae Innocentio obedientiam exhibere, ipsi pro suo posse illos ut filios, ut fratres, ut socios diligerent, et Casinense monasterium sub imperatoris tutela et defensione semper haberent.* Set cum huic rei Raynaldus aurem non accommodaret, et fratres illum de monasterio exturbare, si facultas daretur, per omnia vellent: idem Raynaldus fratres in capitulum convocans suadebat, ut in regis Rogerii fidelitate manerent, ut filio Petri Leonis obedientiam conservarent; adiutorium illis non defuturum. Postremo fatetur, *se ab illis abbatiam accepisse, non ab alio. Ad illorum libitum, si vellent, abbatiam dimitteret, si non, retineret.* Et haec quidem ore, non corde proferebat; iam enim occulte miserat ad Gregorium, filium Adenulfi de sancto Iohanne, ut cum suo exercitu per Tyrillanam silvam Casinum veniret, quatinus eius ope et auxilio fultus, monasterium contra Papam, ducem et monachos retinere valeret[1]. Quo dum venisset, cum eodem electo sacramento confoederatur et monasterii munitionem ab ipso accipiens et assultum, cum suis militibus in Pontificis nuntios illos invadit; quos cum in fugam vertisset, suis audaciam permaximam tribuit. Apocrisiarii autem Pontificis, dum ad civitatem, quae monti adiacet, pervenissent, cives sub imperatoris fidelitate sacramento constringunt et sic ad castra redeunt. Raynaldus autem cum Gregorio intra monasterium conclusus, sata extra monasteria incidebat et omnia destruebat, ne quid ad alimentum hominum vel inmentorum relinqueretur. Iam fere undecim dies transierant, cum dux videns monasterii Casinensis bona dilapidari simul et pugnae tempus transire, consilio habito Raynaldum evocat, et calicem aureum necnon et obsides pro quadringentis libris accipiens, abbatiam ex parte imperatoris, si in eius fidelitate permaneret, illi confirmat et eum a se suisque securum reddens, imperatoris vexillum in beati Benedicti ecclesiam induci ac demum in arcem, quae ecclesiae imminet, cum ingenti laude imponi praecepit. Alia vero die castra movens, cum ingenti exercitu supra civitatem Capuanam devenit; ibi itaque Rao Rahelis filius et Goffridus de Aquila venientes et se ac suos Pontificis ac principis Roberti et Henrici ducis imperio subdunt. Capuani autem cernentes, barones catervatim ad Papam et ducem confluere, solo prostrati veniam poscunt; qua impetrata et se suaque una cum civitate illorum dominio subdunt. Quo facto totus ut ita dicam Capuanus principatus, Rogerii iussa linquentes, Papae vestigiis advolvuntur, omnia imperata se facturos spondentes; multi namque propter ami-

1) Ad res Casinenses perspiciendas cf. Pet. Cas. IV. 98 sqq.

citiam, quam cum Robberto principe habuerant, confluebant ad eos; 1137.
nonnulli propter illorum gloriam et remunerationem beneficiorum, quam se ab ipsis accepturos sperabant, plures vero propter spem, quam in eis tanquam in propriis dominis habebant. Henricus interea gener imperatoris una cum Papa Innocentio Robberto principi Capuanum principatum restituentes cum ingenti exercitu ad pontem sancti Valentini iuxta Beneventum castra locavit. Mandat post haec dux in civitatem cum Mai. 21.
Apostolico nuntios, ut nisi anathema Apostolicum et imperialem vellent incurrere iram, Beneventum in eorum manu remitterent et nundinas foris urbem pararent. Contradicentibus autom illis, (qui) in urbe ex parte filii Petri Leonis erant, nuntii Papae Innocentii, cum nichil egissent, infecto negotio de civitate exclusi sunt, nam Rogeriani milites, qui tunc in civitate erant minime pactis consenserunt; moxque quingentorum militum et triginta milia peditum congregantes exercitum foris civitatem contra illos pugnaturi conveniunt. Ob quam rem Pontifex in iracundiam versus Beneventanos a liminibus ecclesiae separavit ducemque cum exercitu contra eos congredi praecepit. Set cum scutiferi ducis in prima acie terga vertissent, dux eventum fortunae alteratum perpendens, praecepit militibus, ut fluvium transvadantes montem, in quo civitas sita erat, ascenderent et ab aurea porta civitatem invaderent. Seditio tamen in urbe de rebus praesentibus erat, quibusdam dicentibus, Papae Innocentio reddendam civitatem debere iuxta patrium morem, beato Petro et eius vicario deservire; alii vero nequaquam, set repugnare persuadebant. Milites interea fluvium transvadantes ad civitatem tendebant. Beneventani autem, hostes contra se venire dum perspexissent, a pugna se subducentes fugae praesidium sumunt. Hii autem, qui ex parte ducis erant, illos instantius insequentes civitatem cum eis ingressi sunt atque hoc modo Beneventum in deditionem acceperunt. Urbe vero potita, Troiam Mai. 24.
Apuliae urbem applicuere, quam absque pugna a civibus accipientes oppida quaeque adiacentia cum Gargano atque Siponto in suum dominum vertunt.

Annalista Saxo. Sic ergo per Romaniam intrantes Campaniam, aditum montis Cassini dux obsedit et ad dedicionem compulit. Deinde veniens secus Capuam, cum de obsidione eius tractaret, princeps pro incolumitate civitatis datis quatuor milibus talentis cum ipso in expeditionem profectus est. Transeuntes ergo circumquaque castella vel oppida, quae rebellare temptassent, subruentes, tandem Beneventum pecierunt. Cuius cives hostilia minantes dux superavit, pluribus occisis, innumerabilibus captis ibique Papam sedi suae restituit, cuius iudicio

1137. duos cardinales pro scismate Petri Leonis depositos claustro monachorum imposuit.

Apr. 11. *Falco Beneventanus.* Praefatus autem imperator flumen Piscariae adveniens pascha Domini ibi celebravit. Inde flumen illud transiens civitatem Termulensem et illius provinciae comites obtinuit et inde amoto exercitu Apuliam ingreditur et civitatem Sipontum et montem sancti
Mai. 8. Angeli octavo die intrante mensis Maii compraehendit. Tantus itque timor totam invasit Apuliam, quod universus populus usque ad civitatem Barum ad eius imperium alligatus est. Et his actis Apostolicus ipse ad civitatem sancti Germani pervenit, quam suae submisit ditioni. Inde Capuam veniens Roberto principi eam restituit et his actis Beneventum
Mai. 21. venit praedictus Apostolicus decimo Kalendas Iunii et retro montem sancti Felicis prope Beneventum cum Henrico duce praedicti imperatoris genero castrametatus est. Continuo dominum Girardum cardinalem, virum prudentem et discretum prope civitatem misit Beneventanam, ut cum Beneventanis loqueretur, utrum cum eo pacis firmamentum ponere vellent. Venerunt itaque ad eum quidam de civibus Beneventanis et cum illis satis abundeque de civitatis concordia tractaverunt, et his actis ad dominum Apostolicum omnia, quae dicta sunt, exposuit praedictus
Mai. 22. Girardus cardinalis. Alio autem die adveniente praedictus Apostolicus consilio arrepto castra inde amovit die videlicet sabbathi et ex hac parte praedicti montis sancti Felicis transivit cum exercitu praedicti ducis Henrici et in planitie sancti Petri Apostoli iuxta flumen sabbathi viriliter et animose castra apponi praecepit. Beneventanus autem populus horum, quae fiebant, nihil agnoscere poterat. Cumque taliter in praedicta planitie sancti Petri castra Apostolici et ducis illius ponerent, fama talis tantique facti civitatem percussit Beneventanam et Rossemannus, qui tunc praeerat Romanae sedis adversarius [1], cives fere universos submovit, ut contra Apostolicum venientem insurgerent et ad eorum posse resisterent. Nec mora, praedictus Girardus cardinalis vocari fecit Landulphum iudicem Beneventanum et Lodoicum medicum et Malfridum de Grimaldo abbate(m), ut de pacis foedere loquerentur et civitatem domino Papae Innocentio redderent. Exierunt itaque viri illi vocati et petitionibus Apostolici faventes (in) civitatem revertuntur. Praeterea ad horam fere nonam quidam Beneventanorum exeuntes cum Teutonicis pugnare coeperunt, putantes eos timore inducere, ut eos in fugam sectar*entur*. Dux vero illorum nominatus Henricus audiens Beneventanos ita super se

1) Ab Anacleto creatus civitatis episcopus.

insilire, armari suos omnes occulte praecepit et catervatim eos a castris 1137.
exire disponens praecepit, ut Beneventanos sic stulte et furiose exeuntes insidiis positis praeoccuparent. Quid multis? en ex improviso leonum more frendentes Teutonici insiliunt et Beneventanos illos, qui contra eos pugnabant, usque ad pontem maiorem in fugam convertunt. — Nocte itaque insecuta, cives, qui capti fuerant, vinculis districti sunt et alligati. Mane autem facto, die quidem Dominico ad dominum Papam ve- Mai. 23.
niunt quidam de civibus Beneventanis viri sapientes et discreti, qui omnia, quae Apostolicus exquisierat, assecuti sunt, continuo captivos cives Beneventanos, quos Teutonici comprachenderant, dominus Apostolicus absolvi iussit et ad propria reverti. Et sic sacramentis firmatis fidelitatem domino Papae complures civium, qui ad ipsum Pontificem exierant, iuraverunt. Cumque taliter sacramenta illa perficerentur, vir quidam, Iaquintus nomine, civis Beneventanus, quique per triennium exulaverat, ultionem reddere de acceptis excogitans, Teutonicos omnes submovit, ut civitatem ingredientes, quot possent, caperent et bona eorum auferrent; qui cursu rapido armis acceptis insiliunt et usque portam Ruffini festinaverunt, sed quia portam illam hi, qui intrinsecus erant, firmiter clauserunt, civitatem ingredi non potuere. Fama itaque tantae invasionis cum ad aures Pontificis Innocentii pervenit, praedictum ducem Henricum vocari mandavit, ut exercitum illum compesceret et a tali mortifera aggressione illum prohibeat (l. prohiberet). Confestim dux ille pervolat et totum illum exercitum ad castra reverti mandavit sicque civitas ab eorum invasione evasit. Iaquintus vero ille per clavicam, quae sancti Renati vocatur, ingrediens cum quibusdam consociis suis, ad sacrum palatium curiae festinans perrexit et Crescentium cardinalem, Pontificis Innocentii adversarium, qui tunc ibi occultabatur, compraehendit. Nec mora, per plateam illum ducentes ad dominum Papam captivum illum transmiserunt; deinde in eadem platea Bernardum, qui comes palatii vocabatur eiusdem Pontificis contrarium Iaquintus ille invenit, quem audacia assumpta capere conatus est, quatenus eum in captionem praedicto Apostolico delegaret; qui Bernardus videns, se sic turpiter capi, quibusdam sociis suis secum equitantibus exclamavit, ut quantocyus succurrant et eum a tanta captione eripiant, qui statim ensibus evaginatis Iaquintum illum feriunt et plagis crudeli manu impositis terratenus illum de equo prosternunt et sic Bernardus ille a captione illa liberatur. Invadit igitur civitatem illam timor mirabilis et bonis suis oblitis cives attoniti ruinam inauditam et depraedationem metuebant. Praefatus autem Iaquintus ita crudeliter vulneratus ad manus quorumdam ad so-

1137. roris domum perducitur et sic novem dies sine sensu et memoria advivens mortuus est. Dominus autem Apostolicus sic illum vulneratum et mortuum suaque sponte taliter fuisse perductum audiens, ut erat sapientis animi et pacifici cordis, nullam cum Beneventanis, qui eum interfecerant, excitavit quaestionem. Rossemannus autem, qui tunc contra voluntatem ipsius Apostolici episcopus fuerat et qui civitatem violento nomine tenuerat, noctis silentio timore coactus fugiit. Quibus omnibus ita peractis, ita praedictus Falco iudex et Falco abbatis Falconis et Saductus et Pando et Gotofridus et Adonibezet, qui per triennium exules fueramus, cum aliis Beneventanis similiter exulibus licentia praedicti Pontificis ad propria reversi sumus, coelestis quidem regis magnalia laudantes, qui post tribulationem et fletum exultationem inducit. Praefatus autem Apostolicus supranominatum Girardum cardinalem ad civitatem mandavit, ut a civibus universis fidelitatem acciperet; quod et factum est.

His omnibus ita evolutis Pontifex Innocentius sacramentis fidelitatis
Mai. 25. acceptis, consilio habito, iter arripuit VIII. Kalend. Iunii, ut ad imperatorem nominatum festinaret; veniens autem ante portam summam, populum civitatis, qui eum ibi praestolabatur, Pontifex ipse taliter allocucutus est: *Gratias vobis agimus, fratres et domini, quia corde hilari et voluntate sincera fidelitatem nobis peregistis; rogo itaque fraternitatem vestram et probitatem, ut pacem teneatis et constantiam iustitiae inter vos; civitatem vero intrare modo non possumus pro multis variisque negotiis, quae cum domino imperatore definienda decrevi. Sed his divina clementia definitis, ad vos revertemur et de civitatis utilitate tractabimus; nunc vero praedictum fratrem nostrum cardinalem Girardum vobiscum morari permittimus, qui erga vestras utilitates assidue invigilabit et pacem inter vos continebit.* Haec et his similia Pontifex ipse ubi allocutus esset, iter coeptum arripiens ad praedictum imperatorem tetendit Lotharium, quem super civitatem Barensem eam acriter obsidentem invenit. Cardinalis igitur nominatus Girardus iussu praedicti Apostolici in Beneventana civitate moratus est et confestim sacrum Beneventanum palatium ascendens, civitatis utilitates data pace circumquaque operabatur. Inter caeteras eius dispositiones praecipue pacem tenendam viribus totis ore et corde praedicabat. Prius vero quam Apostolicus de civitate discederet, Octavianum subdiaconum, virum prudentem et sapientis animi, rectorem Beneventi ordinavit, qui simul cum domino Girardo statum civitatis et pacis firmamentum studiose regebat.

Annalista Saxo. Hinc (Heinricus dux) praefatam transiens Troiam

illamque quibusdam captis despolians, cum Papa imperatorem petiit; 1137.
qui eo tempore ante solempnitatem pentecostes, Barum ingressus, castra metatus fuerat circa castellum Rokkeri munitissimum contra ipsam civitatem positum. Quod diu vi magna exercitus impugnatum est machinis bellicis et multis ex utraque parte cadentibus, capi non potuit. — Deniquo — tam milites Romani quam Barenses — muros turrium — ruere fecerunt —. Aput Barum quoque in die sancto pentecostes Papa *Mai. 30.*
missarum solempnia celebrante, astantibus imperatore, episcopis et principibus, visa est super monasterium sancti Nicolai corona aurea de coelo descendens, super quam columba, subtus vero thuribulum cum incenso ferebatur, quam et praecedentes duo cerei ardentes videbantur. — Rozierus etiam missis illuc nunciis graciam imperatoris quaesivit et infinitam pecuniam filiumque suum obsidem illi promisit, si Apulie principatum alteri filio traderet. Imperator autem paci ecclesiae magis consulens quam pecunie, semipagano tiranno tradere provinciam omnino recusavit. Post quatuor vero ebdomadas apud praefatam civitatem exactas imperator reversus est Tranam, inde adiit Melphiam. — Imperator natale Apostolorum Melphiae celebravit. — Castra fixit super montana *Iun. 29.*
Melphie, ubi quorundam instinctu sedicio magna exorta est, Papam et *Iul. in.*
alios cardinales et episcopum Treverensem necare volentium illisque imputare volentium, consulto eorum tempora mansionum in singulis locis protelari et idcirco roditum ad propria prolongari. Hoc tumultu excitus imperator ascenso equo intervenit et severe in noxios vindicavit.

Falco Beneventanus. Interim praefatus imperator et Apostolicus civitatem dimisit Melfium et civitates Potentiae fines descendit ibique iuxta fluenta de lacu Pesele per dies fere triginta moratur.

Petrus Casinensis IV. 108. Abbas (Raynaldus Casinensis) — in nativitate sancti Iohannis Baptistae iter arripuit (ad imperatorem et) ad lacum Pensilem, ubi omnis imperatoris exercitus cum Papa Innocentio residebat, advenerunt. Set cum nuntii Papae Innocentii extra castra ei obviantes dixissent, Pontificem iussisse, *ut antequam castra intraret, discalciatis pedibus cum fratribus qui secum erant, Papae satisfacere et pro obedientia, quam filio Petri Leonis exhibuerant, penitentiam recipere et iureiurando firmare, ut quicquid Pontifex praeciperet, implere morigeraret et filium Petri Leonis cum suis refutans anathematizaret:* Raynaldus timore ductus, caesarem appellare et de hac re cum imperatore consiliaturum respondit, et sic castra ingressus est. Post haec coepit in omnibus liberalitatem ostendere, et quosque venientes muneribus alligare, moxque antequam tentoria figerentur, missis nun-

1137. tiis suum imperatori adventum notificare curavit. Tunc imperator in ipso ac fratribus pro beati Benedicti amore munificentiam ostendit, moxque misso a latere suo Henrico duce Baioariae genero suo, et Rodulfo et Ottone palatinis comitibus, ut tentorium, quod iuxta papilionem Pontificis ipsius iussu fixum fuerat, removerent, illudque iuxta suum tentorium figerent mandavit, asserens: *cum Casinensis ecclesia per Carlomannum et Pipinum specialis camera sit Romani imperii constituta, nequaquam iustum esse, capellanos imperatoris, monachos scilicet Casinensis ecclesiae, ab imperatore separari, set iuxta eum suum tentorium figi debere;* quod et factum est. Caeterum ubi Romanus Pontifex Casinensem electum ab imperatore susceptum esse cognovit, directis cardinalibus coepit vehementer imperatori instare, ut iureiurando filium Petri Leonis anathematizari a Casinensibus monachis faceret et per sacramentum fidelitatem et obedientiam Papae Innocentio et eius successoribus promitti faceret; conquerens *cur excommunicati et a liminibus ecclesiae separati ab imperatoria essent maiestate recepti;* renuentibus monachis atque dicentibus: *Dominum in evangelio et patrem Benedictum in regula praecepisse ne iurarent, et se ac priores suos nunquam iurandi consuetudinem habuisse, fidelitatem vero neque Papae neque alicui se esse facturos, quippe cum sibimet ipsi fideles esse non possent, faciendo illa, quae Deus per beatum Benedictum vetuit, et dimittendo quae observare praecepit,* sicque eo die ab imperatore discessum est. Alio vero die Pontifex per

Iul. 7. Aimericum cancellarium et Gerardum ac Guidonem cardinales direxit, ut aut a monachis Casinensibus filium Petri Leonis anathematizari faceret, aut ab illis sicut ab excommunicatis abstineret. Clementissimus autem imperator et religiosissimus cum nec antistitem irasci nec Casinensem ecclesiam deiici vellet, blande eos allocutus ad Apostolicum remisit, dicens: *uti Apostolicus directis disceptatoribus ante imperatoriam maiestatem, utrum excommunicati essent quos receperat necne, diffiniretur; diem statuendum esse* dicens, *quo utraque pars in consistorio convenirent.* Duodecimus ad talia peragenda dies statuitur sicque infectis negotiis ad Papam reversi sunt. Illis autem egressis, ad se imperator omnes, qui cum electo venerant monachos praecepit introduci; qui dum ab eunucho palatii repraesentati imperatori assisterent, requirere iussit, quod eis genus, quae patria, qui honores, quaeve nomina essent. Confessi igitur genus, patriam, honores, nomina, *utrum praecepta imperatorum Pontificumque Romanorum privilegia, ut ipse praeceperat, detulissent* inquiritur: respondentibusque eis, *se omnia, ut praeceperat, detulisse, modo quae animo versaret ediceret,* precabantur. Ad haec caesar: *Quam amabilis,*

quam desiderabilis Casinensis ecclesia nostris praedecessoribus invictissimis imperatoribus fuerit, et magnifica in auro et argento data munera et praecepta liquidissime ostendunt. Constat etiam Carlomanni sanctissimi et invictissimi imperatoris et Romani patricii, cuius vicem tametsi indigni accepimus, apud eandem ecclesiam tumulatas esse reliquias; ob cuius venerationem non solum nos qui eius vicem tenemus, verum totus orbis Romanus, nobiles et ignobiles, divites et pauperes eundem locum honorare, exaltare, colere et aliis omnino huius religionis locis praeponere debent. Hos et nos in quantum possibile esset sequi cupientes, hunc magnificis decreveramus donis honorare locum. Set quia beatissimus Papa Innocentius hoc fieri prohibet, dicens vos ab ecclesia separatos, ut quosdam ex vobis contra causidicos Apostolici disceptatores eligatis, praecipimus; nullo enim modo pati possumus, ut tantae famae locus tantaeque religionis et tantae dignitatis nostris temporibus annichiletur aut pereat. Electum autem vestrum nolumus huic interesse conventui, quia non minus de eo, quam de monasterio agitur. Dixerat. Tunc imperatore iubente ad hospitia est regressum. At ubi quae imperator retulerat monachi suo electo repraesentavere, consilio habito Petrum Casinensem diaconum bibliothecarium, cartularium, scriniarium, disceptatorem defensoremque suae partis eligunt. Postquam vero dies est reddita terris, assunt nuntii imperatoris, qui praephato electo ut suos monachos ad imperatorem dirigerent dixerunt. Advenientes itaque fratres, ut mos est, prae foribus astitere, statimque nuntiantur imperatori moxque sunt ingredi iussi. Ingressis igitur illis iubet imperator nomina, genus ac patriam eorum, qui disceptaturi erant, requiri. Offertur Petrus diaconus, natione Romanus, genere nobilis, divinis apprime literis imbutus, dehinc Amfredus genere Anglus vir eloquentissimus. Post generis, nominis, patriae praesentationem officia requiruntur singulorum. Expletis his, quem pro Casinensi ecclesia responsurum elegerant, requiritur. Offertur itaque iam dictus Petrus Casinensis diaconus et cum omnes testimonium ei perhiberent, imperato inquit silentio caesar: *Fratre vestro cui testimonium perhibetis dimisso ad hospitia vestra redite et cum dies factus fuerit, parati estote, ut nostris visis nuntiis disceptaturi veniatis.* Illis autem recedentibus, Petrum diaconum Bertulfo cancellario tradidit, quatinus, cum nocte caesar pro tribunali resedisset, ei posset offerri. Noctem illam imperator fere totam duxit insomnem iussitque ante se relegi omnia gesta antecessorum suorum imperatorum. Mane itaque facto expletaque matutinali synaxi vivificisque celebratis mysteriis imperator tribunal sibi in tentorio parari iussit missisque nuntiis Casinenses vocari fecit; qui cum ve-

1137. Iul. 8. Iul. 9.

1137. nissent, imperatori praesentantur. Assunt et cardinales ab Innocentio Papa directi, causidici quoque quamplurimi.

In nomine Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi, anno incarnationis eius millesimo centesimo tricesimo octavo, indictione prima, septimo Idus Iulii, anno autem imperii domini Lotharii caesaris invictissimi imperatoris augusti sexto, residente eodem invictissimo imperatore, ad aquas Pensiles, considente etiam Peregrino patriarcha Aquilegensi, cum archiepiscopis et episcopis abbatibusque quampluribus causidicus pro Romana ecclesia directus est Gerardus cardinalis tituli sanctae crucis nec non et Guido cardinalis, qui ambo postea Romanam rexerunt ecclesiam, Aymericus cancellarius et diaconus cardinalis, Balduinus presbyter cardinalis, qui post Pisanorum archiepiscopus factus est, et Norbertus[1] Clarevallensis abbas ac alii quamplures civitatis Romanae nobiles. Ex parte Casinensis ecclesiae auditores extiterunt Henricus dux Baioariae gener imperatoris, Conradus dux Sueviae, qui postea Romani imperii sceptra suscepit, Otto de Burchisin consobrinus imperatoris, Fredericus marchio Anchonitanus, Malaspina marchio Liguriae, Henricus episcopus Ratisponensis, Anno episcopus Basiliensis, Anno abbas Luneburgensis, Gualfridus palatinus iudex Romani imperii[2]. —

Tunc Gerardus cardinalis resumpto sermone ait: *Hoc insuper sancta et universalis ecclesia censuit, ut monachi Casinensis coenobii voluntatem domini nostri Innocentii pii et universalis Papae se in omnibus adimplere sacramento confirment.* Iam enim Innocentius Papa omnes Casinenses monachos dispergere diversis in locis statuerat; verum Lotharius clementissimus imperator, cum nollet Casinensem destrui ecclesiam, contra Papae voluntatem pro eadem ecclesia se opponere non dubitavit. Cum igitur Gerardus cardinalis et Romanae ecclesiae defensor de sacramento monachorum sermonem fecisset, Petrus diaconus respondit: *Non minimum miramur, cur dominus cardinalis monachos sub sacramento dixerit constringendos, cum Dominus in evangelio nec per coelum, nec per terram, nec per capillum capitis iurandum docuerit.* — Hoc quoque — non solum divinae, verum etiam humanae prohibent leges. In praeceptis enim magnorum imperatorum — sic invenitur: ,,Statuimus, ut monachi ad sacramentum non compellantur''. Et haec dicens, praecepta — imperatorum — demonstravit. (Quae) — imperator accipiens deosculatus est moxque in haec verba prorupit: — Suppliciter dominum Apo-

1) Immo Bernardus. 2) Eius quae sequitur disceptationis gravissimos tantum locos recepimus, ad Innocentii cum imperatore potius, quam cum Casinensibus rationem dilucidandam.

stolicum — ex nostra parte rogare curetis, ut — praedecessorum nostrorum praecepta nobiscum protegat (et) — confirmare dignetur. 1137.

Gerardus cardinalis dixit: *Sciat invictissima vestri imperii maiestas, haec dominum Papam a Casinensibus monachis requirere, ut sacramento ipsius voluntatem in omnibus se impleturos confirment seque omni tempore sibi suisque successoribus fideles et obedientes existere; aliter enim nullo modo patietur eos divinis ministeriis* (l. *mysteriis*) *uti ac Dominici corporis et sanguinis participes existere.* — Iul. 10.

Cum igitur cardinales evocati ante imperatorem convenissent, Gerardus cardinalis dixit: *Quae hesterno die vestra sublimitas nobis praecipere dignata est, ad dominum Papam retulimus*[1]. *Benigne vestra rogata suscepit, verum dixit, nimium ei vos imposuisse molestam causam, quam vix sufferre posset; ius enim episcopale, quod sui habuere praedecessores anteactis temporibus, se nullo modo, nullo pacto, nulla ratione dimittere posse.* Lotharius imperator dixit: *Nos Casinensem ecclesiam, ut iam saepe docuimus, tanto defendere, exaltare et venerari debemus, quanto amplius a nostris praedecessoribus honoratam et ditatam esse cognovimus. Sciat igitur dominus Apostolicus castra, villas et praedia omnesque monasterii possessiones nostro pertinere imperio; episcopale autem ius, in quantum ei debetur, ut suum sit, concedimus.* Bertulfus cancellarius dixit: *Nil Apostolicus iuris in Casinensi ecclesia, quae Romani imperii singularis et specialis camera esse decernitur, habere debet, nisi abbatis consecrationem, quam etiam Henrico imperatore concedente habuisse dinoscitur.* Gerardus cardinalis dixit: *Placeat ergo consilium meum vestro invictissimo imperio, o Caesar. Vobis quidem mundanarum, Apostolico vero securitatem divinarum sacramento firment rerum.* Lotharius imperator dixit: *Nostro valde inhonestum videtur imperio, nostrorum praedecessorum non observare mandata, eorum sanctissimis non obedire praeceptis. Si enim nos nostrorum praedecessorum praecepta fregerimus, quis observabit? et quemadmodum alios haec observare compellemus, si nos ea convellimus? lex enim et dantis et dati causas diiudicat. Quorumcunque igitur causas diiudicat, sub sua utique regula coartat; lex ergo imperatorum non plus aliis quam imperatoribus constituitur, immo magis hanc illis conservare condecet, qui eorum originem possident generositatis.* Gerardus cardinalis dixit: *Non parum quoque dominus Papa miratur, cur cum ecclesia te in caesarem totiusque orbis dominatorem et elegerit et consecraverit, contra eam niti pro Casinensi ecclesia coneris, quam non vobis ut vos asseritis, set sibi pertinere, ut* Iul. 12.

[1]) Scil. rogare imperatorem, Pontifex Casinensibus uti peccatum dimitteret.

1137. *caeterae ecclesiae, dicit.* Tunc imperator iratus dixit: *Immo nos valde miramur, cur nostro nil facere rogatu voluerit, cum nos pro eius amore iam per annum et dimidium in papilionibus commorati cum Romano exercitu pecuniam quam ad publicos usus exequendos accepimus, in ipsius obsequium converterimus ipsumque Apostolicae cathedrae restituerimus omnesque ultramontanos populos ei favere fecerimus.* — Aut igitur Romana ecclesia cameram Romani imporii, Casinensem scilicet ecclesiam, ut iustum est, recipiet aut Romanum imperium inrevocabiliter separabitur. Gerardus cardinalis respondit: *Nequaquam, invictissime imperator, vestra indignetur mansuetudo super domini Apostolici mandatis nec domini Innocentii pii et universalis Papae videantur mandata iniusta. Verum si in his vobis aliquid displicet, ad eum referatur.* Hiis dictis quarti diei est solutus conventus.

Facto itaque mane cum omnes utriusque partis magnates ante imperatoris praesentiam convenissent, Gerardus cardinalis qui vicem gerebat Romanae ecclesiae dixit: *Noverit vestra celsitudo, imperator invicte, haec dominum Apostolicum hesternis vestris respondisse mandatis: quod vestri causa fidelitatem ab eis non exigeret, sacramentum tamen et obedientiam non dimitteret.*

Iul. 16. (115.) Alia autem die Gerardus cardinalis ex parte sedis Apostolicae veniens, imperatore residente pro tribunali, dixit: *Romanana ecclesia, sacratissime imperator et semper auguste, non ab hominibus, neque per hominem, set per Iesum Christum fundata est, qui Petrum principem apostolorum illuc direxit: cui etiam claves regni coelorum commisit; et idcirco non alicuius amore Romanae ecclesiae iura violari debere.* Petro autem diacono respondente, *nunquam aliquando Papam Romanum sacramentum a monachis Casinensibus accepisse:* Gerardus cardinalis dixit, *ideo illos hoc non quaesisse, quia usque ad tempora illa in unitate ecclesiae permansissent; set postquam recedentes ab ecclesia extorres facti fuissent, postquam scisma in ecclesia commisissent, absque sacramento recipiendos non esse;* protulitque ex iussu Papae Innocentii in medio capitulum Nyceni concilii, in quo continebatur, ut revertentes a scismate absque sacramento non reciperentur. Lotharius imperator dixit: ,,*Non hac de causa vos congregavi, ut canonum iura scrutetis, set ut benigne et civiliter contra Casinensem ecclesiam ageretis*''. *Reminisci illos debere beneficiorum suorum in Romana ecclesia collatorum; reminisci, quae et quanta pericula idem imperator cum suo exercitu pro illis sustinuisset, qualiter per annum et duos menses in tentoriis commoratus fuisset, quot propinquos et amicissimos in expeditione amisisset; non enim Casinenses fratres ad quemlibet inimicum Pontificis, set ad Romanum imperatorem et defensorem ecclesiae confugium fecisse* dicebat. Postremo fatetur, quod *si in hoc eum contristarent, sci-*

rent certissime Romanum imperium ab illo die et deinceps a Papa scissum 1137. *et separatum ac non pro amico, set pro inimico imperatori habendum ex toto scirent.* Cumque ad hanc rem omnis exercitus imperatoris diutissime acclamasset recteque illa, quae ab imperatore dicta fuerant, collaudassent, primo per omnes episcopos, secundo per archiepiscopos, tertio per patriarcham Aquilegensem, quarto per abbates, sexto per comites, septimo per marchiones et principes, octavo per Richizam imperatricem, nono per semetipsum imperator Pontificem de eadem causa rogavit. Mandat dehinc Pontifex imperatori, *se de Casinensi ecclesia consilium eius accepturum et voluntatem impleturum.* De qua re imperator laetissimus effectus, iterum ad Papam per semetipsum imperator accedere studuit. Quem dum pro Casinensi ecclesia supplicaret, Papa respondit: *mirari se non sufficere, cur pro illis rogaret, qui Pontificem et imperatorem anathematizassent et deposuissent, qui filium Petri Leonis pro Papa recepissent, qui aliam coronam supra coronam Romani imperii recepissent et usque ad tempora illa in priori nequitia perdurassent.* Tunc clementissimus imperator totus in lacrymis resolutus imperato silentio dixit: *Non ignoro, hoc ideo illos egisse, ut ad nos Casinensis coenobii status incolumis deveniret; nam si non egissent, ecclesia illa a nostris inimicis nunc subversa iaceret. Unde rogo, ut censuram qua illi plectendi sunt in me retorqueatis; si verberandi sunt, ego pro eis dorsum submitto; si deponendi, deponi volo.* Tunc Papa: *Pro vestro amore canonicae sanctionis temporamus rigorem, nam iure deponendi essent, qui excommunicatis participaverunt, qui Pontificem suum anathematizaverunt. Set nos lenitate et clementia usi pro vobis, cuncta, quae deliquerunt dimittimus, ita tamen, ut filium Petri Leonis cum suis sequacibus anathematizent et michi et successoribus meis obedientiam promittant.* Haec dum imperatori complacuissent, beatae martyris Simphorosae fe- Iul. 18. stivitate adveniente, direxit imperator cum electo et fratribus Heinricum, ducem Baioariae, generum suum, Conradum ducem Sueviae nepotem Heinrici V imperatoris, Ottonem de Burchisin consobrinum suum, simul etiam et omnes episcopos, archiepiscopos, comites, marchiones, principes et duces Romani imperii. Cumque ad Papae tentorium propinquassent, cardinales occurrentes interrogabant, si filium Petri Leonis cum suis sequacibus refutare vellet. Qui dum se id implere dixisset, protinus eundem electum in haec verba iurare fecerunt; litterarum autem tenor istiusmodi fuit: *Ego Raynaldus refuto et anathematizo omne scisma et omnem haeresim extollentem se adversus sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam. Refuto etiam et abrenuntio filium Petri Leonis et Rogerium Siciliae et omnes sequaces illorum et obediens ero domino Papae Innocentio et*

1137. *eius successoribus canonice intrantibus.* Cumque Raynaldus in haec verba iurasset, reliquos similiter iurare cogebant. Illi autem *patri Benedicto et eius successoribus se iuravisse et idcirco se sacramentum facere non posse* dicebant. Tunc Raynaldus ex parte patris Benedicti et sua illis praecepit, ut obedientiam, quam eatenus beato Benedicto et successoribus suis sibique exhibuerant, in manu Papae promitterent; sicque fratres constricti, quod electus ad evangelia, hoc illi iuxta tenorem cartulae in manu episcopi Hostiensis iuraverunt. Adiungentes insuper hoc, quod: *si ecclesia Casinensis a Romana sede divisa fuerit, ego in monasterio Casinensi non remanebo, nec abbati obediens ero, salva Romani imperii fidelitate.* Haec ubi ad Papae libitum completa sunt, ab excommunicationis nexu soluti, discalciatis pedibus ad Papae vestigia, dein ad osculum sunt recepti. Petrum vero diaconum Innocentius Papa ad se evocans, dixit ad eum: *Praecipio et convenio te in virtute spiritus sancti et per sacramentum quod hodierna die michi et successoribus meis fecisti te adiuro, ut quacunque hora litteras vel nuntium meum successorumque meorum acceperis, non habeas potestatem amplius remorandi vel persistendi; sed quam citius poteris vestigiis sedis Apostolicae et Pontificis, qui pro tempore fuerit, te repraesentare studeto. Nolo enim ut per te Romana ecclesia inquietetur, vel aliquid ligitium patiatur.* —

117. Idem vero imperator Lotharius exercitum congregans navalemque expeditionem, super quam Stabulensis abbas Guibaldus ordinatus erat, supra Salernum direxit. Pugna itaque maxima facta multisque ab utraque parte cadentibus Salernitani dum civitatis suae statum alteratum perspicerent, habito consilio et se ac civitatem imperiali clementiae subdunt. Quae res inter Pontificem et caesarem dissensionem
Aug. maximam ministravit, Papa dicente: *Salernitanam civitatem Romanae ecclesiae attinere;* imperatore econtra: *non Pontifici, set imperatori pertinere debere,* dicente. —

Falco Beneventanus. Audiens autem populus Pisanorum, civitatem Salerni sine eorum consilio et voluntate ab imperatore captam fuisse, mirabiliter contristati sunt et furore arrepto machinam lignorum factam combusserunt et peractis navigiis Pisas regredi disponebant, sed Apostolici Innocentii precibus et promissionibus ad imperatoris voluntatem reversi sunt. Sicque castrum illud Turris maioris pro eorum discordia dimissum est. His ita paratis praefatus imperator et Apostolicus castra inde amoventes Abellinum venerunt; deinde Beneventum et iuxta fluvium Caloris ex hac parte Ubiani ad ecclesiam sancti Stephani castra-
Aug. 2. metati sunt, secundo die stante mensis Augusti. Cum autem Abellinum

venisset, Apostolicus ipse Innocentius ducem ad defensionem Apuliae ordinare nomine suo satagebat. Imperator vero nomine suo contra voluntatem Apostolici ordinare volebat. Unde factum est, ut per triginta fere dies ad invicem discordatum sit, sed sapientum consilio communicato, discordia talis destructa est. Quid multa? Divina favente clementia et ipso imperatore favente omnibusque suis Apostolicus nomine suo ad beati Petri fidelitatem comitem Rainulphum virum utique prudentem et discretum in ducem elegit et eo electo vexillum ad honorem ducatus Apostolicus et imperator in conspectu omnium ei tradiderunt et confirmaverunt. Unde nemo tempore isto viventium recordari poterit, tali laetitia et honore ducem aliquem fuisse electum. Cumque taliter in praedicto loco castrametati sunt, triduo post, die videlicet kalendarum septembris imperatrix, nomine Florida, militibus fere centum assumptis ad ecclesiam beati Bartholomaei Apostoli venit; portam auream ingrediens et missarum solemnia ibi audiens pallium quoddam super altare beati Bartholomaei et libram unam argenti obtulit. Prae gaudio vero Beneventanus populus utriusque sexus, quia per innumera annorum curricula imperatricem sive imperatorem non vidimus, cursu praecipiti ad ipsam intuendam imperatricem ex omni parte civitatis festinavimus et gratias Deo agentes exultavimus, quia, quod patres, avi, proavi videre non potuerunt, temporibus nostris vidimus. Ea autem basilicam ipsam beati Bartholomaei egrediens per mediam plateam civitatis ascendit et per portam summam exiens ad exercitum suum remeavit. Triduo autem post imperatricis adventum praefatus Apostolicus Beneventanam civitatem intravit et a clero et populo universo honorifice susceptus est. Altera autem die adveniente in sacro Beneventano palatio sedens in conspectu cleri et populi Beneventani clamavit, *ut si quis contra personam, sive electionem Gregorii Beneventani electi canonice et rationabiliter opponere vellet, libera fronte opponeret;* sed clementia divina opitulante et quia electus ipse vitam suam religiose custodierat, nemo civium contra eius electionem obiecit. Apostolicus itaque hoc aspiciens gratias Deo egit et ipse de persona et vita electi testificatus est honeste et religiose et eidem electo praecepit, ut de peccatis suis confiteatur et die Dominico adveniente spiritu sancto cooperante consecrationem acciperet. Quid multis? Die adveniente Dominico Apostolicus ipse ecclesiam episcopii descendit, quinto die videlicet intrante mensis Septembris electum ipsum consecravit, ad cuius consecrationem patriarcha interfuit Aquileiae et complures alii archiepiscopi, episcopi et abbates Teutonicorum viri religiosi. Leçtor si interesses, revera miratus diceres archiepiscopum

1137. — Sept. 1. — Sept. 3. — Sept. 4. — Sept. 5.

1137. quemlibet Beneventanum tanto honore et reverentia consecratum nunquam fuisse et eo consecrato Apostolicus ipse palatium revertitur. His ita peractis iudices et sapientes civitatis eundem dominum Papam precantur, quatenus apud imperatorem intercederet, ut de antiqua afflictione, quam civitas longe lateque perpessa est, imperator ipse Beneventanos liberaret, videlicet de vinearum fidantiis et angariis, terratico et de omnibus redditionibus, quas Normandis reddere soliti sunt, *quoniam quidem nos et patres nostri, avi et proavi Deum oravimus, ut imperatoris adventum partibus istis largiri dignaretur, per cuius adventum libertatis vigorem et securitatis consequeremur. Nunc vero, pater sanctissime, et quia voluntas et potestas concessa est bene nobis faciendi, lacrymis omnium oramus, ut de tanto periculo tributorum civitatem beati Petri eripias.* Apostolicus itaque pietate divina correptus super civitatis longa afflictione condolens patriarcham Aquileiae aliosque cardinales et Girardum specialiter cardinalem suum presbyterum, virum valde venerabilem et discretum ad imperatorem direxit, qui foras in praefato loco castrametatus erat, expostulans, ut comiti Rogerio de Ariano praeciperet eiusque baronibus, ut fidantias et omnes redditus, quos de haereditatibus Beneventanorum habere solitus erat, quietus dimitteret. Imperator itaque precibus Apostolici acceptis absque mora vocari fecit praefatum comitem, ut cum baronibus suis veniret et sacramento interveniente petitionibus Apostolici obtemperaret. Comes itaque adveniens coram imperatore confessus est, se hoc iuravisse et confirmavisse tempore Comestabuli Rolpotonis, qui pro civitate hoc petierat. Denique barones, quos secum duxit, iurare coegit, sicut Apostolicus exigebat. In primis Alferius Draco et Robertus de la Marra et Bartholomaeus de Petrapulcina et Tadeus do la Graeca et Girardus de Lanzulinu et Sarolus de lo Tufo et sic iuraverunt: *Iuro et promitto, quod ab hac hora in antea non quaeram, nec quaeri permittam de cunctis haereditatibus Beneventanorum fidantias, angarias, terraticum, olivas, vinum, salutes nec ullam dationem, scilicet de vineis, terris aspris, silvis, castaneetis et ecclesiis et liberam facultatem tribuo in haereditatibus Beneventanorum venandi, aucupandi et in eis et de eis quodcunque voluerint faciendi et per hoc mercatum civitati non disturbabo nec disturbari consentiam. Haec omnia attendam bona fide sine fraude.* Taliter eis iurantibus, praecepit imperator, ut alios suos barones Montisfusculi vocaret ad idem sacramentum faciendum. Quibus actis praefatus Girardus cardinalis cum sapientibus civitatis omnia haec domino Papae retulerunt. Hoc sacramentum

Sept. 6. tum factum est sexto die intrante mensis Septembris. Altera autem die

idem Girardus cardinalis cum iudicibus ad imperatorem tetendit, ut ab ipso comite et suis baronibus sacramentum huiusmodi acciperet. Comes vero Rogerius sacramentum illud facere noluit, confitens se tempore praeterito illud fecisse, suos vero barones de Montefusco iurare praecepit, videlicet Raonem de lo Tufo, Accardum, Gemundum, Eternum, Onfridum caeterosque, qui circa Beneventum fidantias accipiebant. Et his taliter actis Salvatori Deo et Innocentio Papae gratias egimus, cuius virtute et gratia tantam consecuti sumus libertatem. Quibus ita peractis praefatus imperator de praedicto loco castra amovens, viam Romam redeundi arripuit, qui ante portam summam cum toto suo exercitu transivit et praedictus Apostolicus cum illo festinavit nono die intrante mensis Septembris. Tunc ipse imperator castrametatus est, ubi Tres sancti nominatur; deinde Capuam petens Romam transierunt. Quid multa? Imperii sui altitudinem et palatia imperator ille repedavit. Apostolicus autem Innocentius palatium Lateranense adivit.

1137. Sept. 7.

Sept. 9.

Petrus Casinensis. (118.) Raynaldus autem accepta a Pontifice et imperatore redeundi licentia Casinum reversus est. Petrum vero diaconum et Bertulfum mansionarium Lotharius imperator in eadem expeditione secum retinuit. Set quoniam idem Petrus languore erat depressus, accepta ab imperatore licentia, Casinum per quindecim dies remoraturus secessit. Direxit autem Pontifex cum iam dicto Raynaldo Balduynum presbyterum cardinalem, qui post Pisanorum archiepiscopus factus est, praecipiens ut filium Petri Leonis cum suis sequacibus a monachis Casinensibus refutari et anathematizari faceret, sicut idem Raynaldus fecerat, et Papae et eius successoribus obedientiam promitterent. Quae omnia prout Papa praeceperat, fratres implere curarunt. —

Sicque ordinatis suis negotiis cum omni suo exercitu ad civitatem sancti Germani Papa se Innocentio comitante pervenit ibique a praephato Raynaldo, tunc sub custodia degenti, honorifica est processione receptus et eo quidem die idem electus in secretario basilicae domini Salvatoris est custoditus, post vero ad monasterium, ubi examinandus erat, sub custodia est non parva remissus. Sept. 13.

(119.) Alia vero die imperator direxit Annonem abbatem coenobii Luneburgensis et Petrum Casinensem diaconum ad monasterium per eos fratribus mandans, *ne quid incompositum vel indisciplinatum in habitu, locutione vel in incessu proferrent; ipse autem venturus esset ad monasterium cum cardinalibus, archiepiscopis, abbatibus, principibus, ducibus, marchionibus, comitibus ac religiosioribus et prudentioribus Romani imperii et si quidem invenisset Raynaldum tantae abbatiae indignum, confestim eum removeret* Sept. 14.

1137. *et in beati Benedicti cathedra personam ydoneam constitueret.* Ipse vero in civitate coronam circuli patricialis accepturus remansit, nam tunc exaltationis sanctae crucis agebatur celebritas. Illucescente vero diluculo
Sept. 15. Rychiza imperatrix pedibus totum montem ascendit, Papa in civitate remanente. Lotharius autem imperator innumera exercitus sui multitudine comitatus Casinum pervenit atqne a fratribus prout imperialem decebat dignitatem cum maximo est honore receptus.

Eo etiam die, dum idem christianissimus imperator in ecclesia consisteret, Raynaldus fratres in capitulo convocans coepit ostendere, *se ab illis fuisse electum; non opus esse, illos de hac causa fastidium sumere; si vellent, abbatiam confestim ad illorum voluntatem dimitteret.* Cumque haec et alia multa repeteret, quidam ex laycis in capitulum convenientes coeperunt fratres arguere et quampluribus obprobriis dehonestare, qui abbatem suum in tanto articulo discriminis relinquere vellent. Fratres autem indignatione simul et ira commoti, illos de capitulo verberibus affectos exturbant, clamantes *se ulterius nolle illum habere abbatem, qui non per monachos, set per laycos abbatiam retinere vellet.* Dehinc circa solis occasum Papa Innocentius nuntium suum ad monasterium dirigens fratribus mandat, *praecipiens et per fidem et obedientiam quam sibi et beato Petro promiserant illos obtestans, ut ulterius eidem electo obedientiam non exhiberent ac de Casinensi abbatia quam citius possent illum exturbare studerent; observatoribus talium mandatorum suam gratiam, contem-*
Sept. 16. *ptoribus perpetuum* indicens *exilium.* Illucescente vero diluculo Aymericus diaconus cardinalis et cancellarius Romanae ecclesiae et Gerardus cardinalis sanctae crucis et abbas Clarevallensis ab eodem Papa transmissi sunt, qui praedictum Raynaldum examinarent et iuxta canonum sanctionem ab abbatiae regimine sequestrarent. Residente itaque imperatore in capitulo Casinensi cum universis imperii magnatibus, consedente quoque ibidem peregrino patriarcha Aquilegensi cum archiepiscopis, episcopis, abbatibus et cardinalibus, iusserunt electum ingredi, proferentes adversus eum multa, rebellem et adversarium imperii proclamantes et a scismaticis ordinatum dicentes. Tunc quidam in medium surgens ante imperatorem coepit dicere, *quia postquam cum Henrico duce Baioariorum concordiam fecit, hostis Pontificis et imperatoris apparuit.* Contradicente vero Raynaldo et sociis eius imperator praecepit utramque partem de capitulo egredi, quatinus cum patriarcha et cardinalibus exinde consilium sumeret. Quibus residentibus, Peregrinus patriarcha et Aymericus cancellarius dixerunt, *illum tanto loco praeesse nequaquam posse ob multas scilicet causas, quia a filio Petri Leonis subdiaconus fa-*

ctus fuisset et sacramentum regi Rogerio praebuisset, tum vero quod contra canonum praeceptum excommunicati electionem facere non potuissent. — 1137.

Cumque in hoc diu moratum fuisset, imperator prospiciens, finem in his minime fieri, mandavit his, qui ad audiendum et discutiendum convenerant, *quatinus iam dicto electo suaderent, ut in potestate Papae Innocentii et ipsius imperatoris atque omnium optimatum Romani imperii se poneret, ut quicquid de hoc iudicarent, ipse sine aliqua contradictione perficeret,* contradicente et modis omnibus renitente electo; tandem consensit et se in iudicio ac potestate illorum sicut volebant posuit. Post haec omnes ad imperatorem reversi, Basiliensis episcopus imperatori et caeteris residentibus gesta dictaque per ordinem pandit. Demum vero imperatore interrogante, *si hi qui Raynaldo contradicebant, se in potestate imperii ac sacerdotii ponere vellent?* libentissime illos ad talia paratos invenit.

(121.) Post haec vero ex parte imperatoris et congregationis directi sunt, qui rei seriem Papae Innocentio tunc apud sanctum Germanum remoranti notificarent, qui venientes eundem Pontificem iratum valde invenerunt prohibitique sunt ad eum ingredi, ob id scilicet, *quod praesente Romano Pontifice imperator cum suis optimatibus de Casinensis abbatis electione examinationem facere praesumpsisset.* Ob quam rem archiepiscopos, episcopos et abbates, qui in tali examinatione praesentes fuerant, officio privare minatus est. Hii autem, qui ab imperatore directi fuerant, sine effectu redeuntes, quae apud Papam invenerant, imperatori renuntiare curarunt. Imperator autem ex consulto talia ad Pontificem responsa direxit, quia *quod factum erat, non studiose set simpliciter neque ad eius iniuriam set ad honorem ipsius factum fuisset; nam facta et dicta in eius potestate constarent, ut quod ipse exinde decerneret, hoc omnes pro rato haberent et ideo aliquos e suo latere Pontifex dirigere maturaret, qui supradictam electionem iterum retractantes viderent et quod exinde iustum esset, deliberaret.* Innocentius autem talibus verbis placatus, sexta feria quattuor temporum Aymericum cancellarium et Gerardum cardinalem tituli sanctae Crucis, qui post Romanam rexit ecclesiam, et alios cardinales ad eandem examinandam electionem direxit; qui ad monasterium dum devenissent et de supradicta re sermonem in longius protraxissent, convenientes in refectorium, omnes loci priores convocantes dixerunt, *quod supradictus Raynaldus remanere in abbatia nullatenus posset, eo quod ab excommunicatis ordinatus fuisset.* Post haec singillatim unumquemque de persona eligendi abbatis interrogare coeperunt. Ubi cum nonnulli quosdam ex congregatione pro suo velle praeferrent, a loco, in quo residebant exeuntes eundemque electum convocantes infra clau- Sept. 17.

1137. strum monasterii, ex parte sedis Apostolicae praeceperunt, ut iam ab ipsa abbatia quiesceret, quia ultra iam abbas esse non posset; sicque ad Papam redeuntes acta et dicta referre curarunt.

Sept. 18. (122.) Sequenti autem die iterum ad monasterium ascendentes in capitulo resederunt, in quo post peractum ab abbate Clarevallensi sermonem cardinales auctoritate Apostolica eidem Raynaldo Casinensem abbatiam interdixerunt; sicque una cum imperatore et archiepiscopis, episcopis, abbatibus, ducibus, principibus ac marchionibus surgentes beati Benedicti sunt ingressi ecclesiam eundemque Raynaldum Aymericus cancellarius ac Peregrinus patriarcha Aquilegensis et Gerardus cardinalis evocantes, depositionis sententiam in eum protulerunt et anulum nec non et regulam supra corpus sanctissimi Benedicti deposuit et Raynaldi quidem talis rerum exitus fuit.

(123.) Post haec in capitulum venientes, Gerardus cardinalis surgens in medium huiusmodi auspiciis orsus est fratres: *Nostis amandissimi fratres, quia iuxta regulae praeceptum abbas iubetur a fratribus eligi; set quia vos in arbitrio domini nostri Innocentii Papae ponere voluistis ac potestate, modo in eligendo abbate privati estis ex toto, nisi quantum ipse vobis permiserit, et non ad vos set ad Romanam ecclesiam talis electio pertinet. Verum nos pro conservatione pacis et concordiae unitate nolumus per omnia hac uti potestate, set ex praecepto sedis Apostolicae praecipimus, ut duodecim ex vestra congregatione fratres eligatis, qui una nobiscum dignum tanto loco abbatem eligere valeant.* Cui cum fratres respondissent, *quia iuxta antiquam consuetudinem electionem liberam vellent habere* et cardinales ad eorum dicta minime assensum praeberent, maxima dissensio inter utramque partem exorta est. Pars enim, quae cum iam dicto Raynaldo fuerat, dicebat, *se nullo modo assensum praebere, ut de Casinensi congregatione abbas eligeretur.* Cardinales autem *nulla ratione se consensuros* dicebant, *ut de alio monasterio in capite et matre omnium monasteriorum abbas eligeretur.*

Set cum pars parti non cederet et aerem verberantes pro sua voluntate in vanum verba proferrent, tandem cancellarius iratus ex parte Romanae ecclesiae *interdixit, ne ullam omnino electionem facere praesumerent;* ac demum ad Papam regressi gesta et dicta per ordinem pandunt. Post haec imperator e suo latere strenuos viros ad Papam Innocentium dirigens, rogare coepit, *ut pro suo amore monachos a praedicta obligatione solveret et licentiam illis eligendi abbatem conferret.* Cuius postulationibus Papa flexus, quae rogata a caesare fuerant, pro eius amore concessit, eo tamen tenore, *ut sibi privilegia et praecepta imperatorum ad legendum a monasterio mitterentur;* factumque est. Relectis itaque ante impe-

ratorem et Pontificem de eligendo abbate Caroli regis praecepto et Benedicti VII[1] et Leonis IX privilegiis, in quibus aperte continebatur, qualiter Henricus Pius Romano Pontifici septimo Benedicto consecrationem Theobaldi abbatis Casinensis, quem ipse imperator ordinaverat, concessit et unum prandium in eundo et in redeundo ad Beneventum; reliqua vero Romano imperio reservavit; quod id ipsum confirmaverunt Conradus et Henricus filius eius, similiter et ex praecepto Caroli lectum est, ut in Casinensi coenobio abbatem eligant, quem meliorem et digniorem Romanoque imperio fideliorem invenissent. Tantis itaque rationibus Pontifex victus, Casinensis abbatis electionem fratribus ordinationem Lothario imperatori et successoribus eius concessit et confirmavit; consecrationem vero abbatis et prandium in eundo et redeundo a Benevento sibi et successoribus suis retinuit. — 1137.

Set cum ordine, quo supra retulimus, Raynaldus abbatiam dimisisset et fratres pro his, quae Casinensi coenobio ob Raynaldi electionem acciderant, divisi fuissent, cum pars parti non cederet, novissimo omnibus haec sententia placuit, ut in Casinensi coenobio abbas de imperatoris latere eligeretur. Quod dum Papae Innocentio retulissent, omnino reniti et contradicere coepit, asserens, *nullo modo se pati, ut in Casinensi coenobio exter aliquis eligeretur, vel alicui extraneo illa ecclesia submitteretur, quae Romanae sedi Stephanum VII*[2], *Victorem III ac secundum Gelasium Apostolicos dedisset et multis aliis ecclesiis catholicos idoneosque pastores tribuisset.* Set dum supra huius rei negotium Papa nullo pacto ad concordiam reduci posset et Nycolaum, quem Papa Honorius de abbatia eiecerat, in monasterii regimine restituere vellet, imperatori tunc in Casino degenti rei seriem pandunt, orant et supplicant, poscunt, efflagitant, *ut sicut magnus Henricus Theobaldum et Conradus cum filio Henrico Richerium, ita ipse abbatem ex suo latere ordinaret.* Ad quorum verba imperator in lacrimis resolutus dixit: *prius se sinere omnia privilegia ecclesiarum et concessiones convelli, quam aliquid de dignitatibus Casinensis ecclesiae minui et prius permitteret electiones omnium episcoporum, archiepiscoporum et abbatum, qui sunt in toto orbe Romano tollere, quam solummodo Casinensis abbatis.*

Igitur dum ad Papae notitiam voluntas fratrum de eligendo abbate pervenisset, Aymericum cancellarium suum Casini direxit, fratribus mandans, ut de sua congregatione abbatem eligerent; sin alias, eligendi licentiam non haberent. Haec dum imperatori relata fuissent, graviter

1) Octavo. 2) Immo X.

1137. hoc et nimis moleste accipiens, Papam per suos nuntios rogat, *ut monachorum voluntati condescendat; sin autem, imperium ab illo die et deinceps scissum a Pontificio esse omnimodis sciret.* Innocentius autem dum Lotharium imperatorem fratribus concordare in electione vidisset, dat monachis potestatem eligendi quem vellent. Guibaldus itaque, ut ante iam diximus, cum et sapientia multa et morum honestate ac probitate polleret, praescius futurorum loco cesserat. Mittit post haec imperator ad Guibaldum nuntios, ut ad se ad monasterium veniret; nam tunc forte in eadem expeditione remanserat. Quo dum venisset, ubi fratrum voluntatem advertit, omnino renuere et contradicere coepit. Conveniunt post haec in camera, in qua imperator morabatur, fratres cum Richiza augusta et cum Peregrino patriarcha Aquilegensi episcopis, archiepiscopis, abbatibus et universis imperii optimatibus coeperuntque eum opportune importune monere de tali tantoque negotio; set illo constanter renuens, *numquam se tam gravem tamque immensam sarcinam suscepturum* affirmat. Cernens itaque imperator Guibaldum modis omnibus reluctare, fratribus illum tradidit; quem suscipientes in Casinensi monasterio abbatem ordinaverunt. —

Imperator itaque ordinata una cum monachis Casinensi ecclesia,
Sept. 21. octavo die postquam ibidem advenerat, beato Benedicto se commendans ac fratribus cum iam ad grandaevam, centenariam scilicet dierum suorum pervenisset aetatem et finem dierum suorum non ignoraret, una cum Guibaldo ad civitatem sancti Germani descendit supradictumque abbatem Papae commendans iuxta civitatem veterem Aquinensem tentoria fixit.

(125.) Imperator itaque et Apostolicus festum sancti Christi marty-
Sept. 22. ris Mauricii in ecclesia beati Petri Apostoli celebrans, Guibaldum abbatem ad prandium cum fratribus Casinensis coenobii invitavit dicens: *Puto ni fallor, quia comedendi et bibendi vobiscum haec erit michi ultima dies,* quod postea rei probavit eventus. —

Praephatus autem imperator Guibaldo abbati valedicens et fratribus ac patri Benedicto se commendans, comitante se iam dicto Papa Innocentio iuxta auream Urbem pervenit acceptoque a Tolomeo duce et consule Romano et dictatore Tusculanensium fidelitatis sacramento et Reginulfo filio eius obside, per anulum, quod manu gestabat, confirmavit ei et haeredibus eius in perpetuum totam terram, quam a patre parentum suorum iure haereditario pertinebat.

Annalista Saxo. Imperator autem a Benevento Capuam et Campaniam transiens venit in montem Cassinum; cuius abbate reprehensibili

deposito et alio in locum eius subrogato plurima eclesie predia et castella perdita partim vi partim iudicio requirens, restituit. Ibi quoque episcopus Concordiae defunctus ac sepultus est. Inde veniente imperatore Preneste, oppidum quoddam sub illo situm, scilicet domicilium latronum et peregrinos Apostolorum ad limina tendentes spoliantium, milites magna vi sagittariorum expugnatum ceperunt cum castello et civibus expulsis maximam praedam latrociniis congestam venientes tulerunt. Apud Preneste quoque defunctus ac sepultus est Giso comes Hessie. Unde pertranseuntes Tiburtinam petierunt Farvam, cuius eclesie abbati castella multa cum prediis violentia Petri Leonis et aliorum ablata restituit, sed et oppidum quoddam magnum et opulentum, cuius habitatoribus subdi cum contumelia contradicentibus exercitus captum cum castello oppidum igni tradidit, in quo et multitudo non parva hominum precipicio et varia calamitate periit. Post haec data et accepta honorifice ab imperatore et principibus licentia, Papa remeavit in sua. 1137. Oct.

Petrus Casinensis. (226.) Roggerius itaque rex ubi Lotharium imperatorem de Campania recessisse cognovit, aggregato exercitu, praeter Barum, Troiam atque Neapolim omnem terram quam facile amiserat, facilius coepit recuperare. Econtra Reginulfus dux imperatoris cum Teutonicis et Apulis ei fortiter obsistebat.

Ernaldus, s. Bernardi. 7. Communicatis (in Urbe) cum eo (Innocentio) consiliis, secundum rerum proventus et statum causarum abbas alia via aggreditur, nec in curribus nec in equis spem ponens, sed colloquia quorundam suscipiens sciscitatur, quae sit eorum facultas, qui fautorum animi; utrum errore, an malitia seducti tantum scelus protrahant et protelent. Intelligit ex secretis, clerum, qui cum Petro erat, de statu suo sollicitum, scire quidem peccatum, sed non audere reverti, ne perpetua notatus infamia, vilis inter caeteros haberetur et malle sub umbra honestatis interim sic esse, quam expelli a sedibus suis et publicae mendicitati exponi. Eorum qui de Petri prosapia erant, haec erat responsio, *quia iam credi eis a nemine posset, si demembrarent genus suum et eum relinquerent, qui cognationis suae caput esset et dominus.* Caeteri iuramento fidelitatis excusabant perfidiam nec aliquis ex sana conscientia parti illi conferebat suffragia. Denunciabat itaque eis abbas: *colligationes impietatis esse sacrilegas et profanas conspirationes legibus et canonibus condemnatas iuramentis non posse muniri, nec posse, nec debere veritatis sacramenta mendacio suffragari; insanire autem eos, qui rem illicitam sacramenti patrocinio constare existimant, cum oporteat extraordina-*

1137. *rias pactiones quocunque religionis obtentu sancitas revocari in irritum et auctoritate divina dissolvi.*

Auditis his aliisque viri Dei sermonibus defluebant a Petro et quotidie partis illius dissociatis agminibus, vincula rumpebantur; ipsius quoque Petri animus tabescebat, quia se quotidie minui, Innocentium vero crescere minime dubitabat. Defecerant pecuniae, contabuerat curiae amplitudo, aruerant ministeria domus, rarus mensam eius frequentabat conviva, deliciae in plebeia cibaria commutatae, cultus obsequentium vetustate obscurus, macri et acuti stipendiarii aere alieno oppressi et tota domus effigies pallida, dissolutionem proximam indicabat. Interea rex Siciliae Roggerius, qui solus iam ex principibus obedire Papae Innocentio detrectabat, ad eum (Innocentium) mittit petens, ut Aimericum cancellarium suum et abbatem Clarevallensem ad se mitteret; nihilominus a Petro Leonis idem petens ut Petrum sibi Pisanum a suo latere delegaret. Aiebat autem, se dissensionis huius, quae iamdiu induruerat, velle scire originem, et cognita veritate aut corrigere errorem aut sancire sententiam. Mittebat autem in dolo, quia audierat Petrum Pisanum eloquentissimum esse et in legum et canonum scientia nulli secundum; putabatque, si eloquentiae eius in publico consistorio audientia praeberetur, declamationibus rhetoricis simplicitatem abbatis posse obrui et silentium ei vi verborum et pondere rationum imponi. Ne diu morer, venit pars utraque Salernum. Sed militaverat ultio et praevenerat tanti sceleris machinamentum. Parato namque ad bellum innumerabili exercitu adversus Rannulphum ducem, idem rex in campum armatas produxerat acies: cum subito viso duce audacter obviam procedente, territus fugit effusumque exercitum praedae et caedibus exposuit et innumeris militibus captis et interfectis invitus ducem ditavit opibus, gloria sublimavit. Quae quidem ei iuxta verbum viri Dei omnia contigerunt. Cum enim primus eorum, qui vocati fuerant, abbas sanctus adveniens regem in castris positum invenisset, per multos dies vicinas acies ne committerent, impedivit: denuncians regi: *quia si conflictum inieris, victus et confusus abibis.* Novissime vero cum eiusdem regis plurimum crevisset exercitus, ignorans, quod non in multitudine foret eventus belli; virum sanctum quaerentem ea, quae pacis erant, ulterius audire contempsit.

Falco Beneventanus. Cum praefatus abbas de Claravalle, vir valde mirabilis et discretus, de foedere pacis et ecclesiae unitate cum nominato rege confabularetur, assidue rex ipse cum abbate illo stabilivit, ut tres cardinales ex parte Innocentii Papae, qui eius interfuissent electioni ad

regem ipsum venirent et tres ex parte Anacleti, et ordinem electionis 1137. utriusque regi ipsi insinuarent, deinde rex ipso ordine audito utriusque partis sanctiorem et iustiorem eligeret electionem et sic spiritu sancto favente ad pacis perveniret cum totius sui regni magnitudine firmamentum, quantum in sui arbitrio et scientia contineret. Cognoverat enim firmiterque crediderat, totius mundi Christicolas parti favere Innocentii et eius Pontificatum venerari; ipse vero solus cum regni sui latitudine discordabat. Continuo ad Innocentium Papam et Anacletum delegatum est et cursu rapido regis positio (l. petitio) destinatur. Placuit itaque eis et consilio eorum firmato ex parte Innocentii Aimericus cancellarius et Girardus cardinalis, vir valde venerabilis, simul cum praedicto abbate de Claravalle Salernum super huiusmodi electiono ventilanda advenerunt. Ex parte vero Anacleti Matthaeus cancellarius et Petrus Pisanus cardinalis et cardinalis alius, nomino Gregorius, similiter accelcravere. Quibus ita congregatis rex ille, ut erat sagacis animi providique consilii, prius partem Innocentii quatriduo usque ad occasum mirabiliter et ultra quam credi potest, examinavit; sequenter autem Anacleti partem quatriduo similiter perscrutatus est. Studiose igitur et diligenter partibus utriusque electionis auditis rex ipse clerum omnem et populum civitatis Salernitanae congregari mandavit et episcopos et abbates monasteriorum, qui convenerant, et coram eis taliter exorsus est: *Domini et fratres, credimus vestram non latere prudentiam, qua de re cardinales istos partis utriusque fecerim convocari; putavi etenim, quantum nostrae attinet virtuti, tali et tanto negotio finem imponere et iustitiae semitam evidenter sectari, sed quia multis quaestionibus variisque responsionibus animus noster impeditur, solus ego super hoc tanto negotio finem impendere nequeo: unde si dominis istis cardinalibus videtur, ordinem utriusque scribant electionis et ab utraque parte unus mecum in Siciliam descendat cardinalis, ubi favente domino nativitatis Iesu Christi Salvatoris festivitatem celebraturi sumus ibique sapientes archiepiscopos, episcopos aliosque inveniemus prudentis animi viros, quorum consilio Anacleti partem usque modo sectatus sum: tunc enim ipsorum aliorumque sapientum consilio super hoc negotio divina inspirante clementia certissimum finem, quantum meae attinet potestati, imponemus.* Cardinalis ad haec Girardus respondit: *Sciatis revera, quoniam ex parte nostra ordinem partis nostrae nos omnes scribemus: audistis enim ex ore nostro seriem electionis, audistis omnia*[1], *quaecumque circa nos gesta sunt: cardinalem quidem mittemus virum et discretum, qui vobiscum, sicut petitis*

1) Cf. Ernaldi locum proxime sequentem.

1137. *ad Siciliam veniat, deinde sicut sapientiae vestrae placuerit, perficiatis. Spiritus sanctus paraclitus cor vestrum illuminet et corde recto ad ecclesiam et veritatis lumen perducat.* Et his actis unusquisque ad propria remeavit. Altera die adveniente praedictus Girardus cardinalis cum suis reversus est; solus autem Guido praefatus cardinalis remansit cum rege profecturus, sicut statutum est. Ex parte vero Anacleti similiter cardinalis alius destinatur. Quibus patratis, navigio parato, rex ipse ad Siciliam transfretavit.

Ernaldus, vita s. Bernardi. 7. Nec tamen hac plaga sibi inflicta coelitus, correctus est animus regis nec detumuit procella, quam conglomeraverat pravae mentis elatio; sed post fugam reversis, qui evaserant, simulans alacritatem, regio se ornatu attollens stipata militibus curia utramque partem praecipit accersiri et prius instructo Petro et multarum promissionum autoramentis accenso de causae suae rationibus eloqui iubet. Prior itaque Petrus electionem domini sui canonicam probare contendit et verba sua multis legum et canonum assertionibus munit. At vero vir Dei non in sermone, sed in virtute regnum Dei esse intelligens: *Scio,* inquit, *Petre, te virum sapientem et literatum esse et utinam sanior pars et honestiora te occupassent negotia. Utinam te patronum causa iustior et felicior obtineret et sine dubio rationabilia allegantem nulla posset impedire facundia. Et nos quidem agrestes, saepius ligonibus quam pragmaticis advocationibus assueti, si causa fidei non urgeret, institutum silentium teneremus. Nunc autem cogit nos caritas eloqui, quia tunicam Domini, quam in tempore passionis nec Ethnicus praesumpsit scindere, nec Iudaeus, fautore hoc domino Petrus Leonis lacerat et disrumpit. Una est fides, unus Dominus, unum baptisma. Nos neque duos dominos, nec geminam fidem nec duo baptismata novimus. Ut ab antiquis ordiar, una arca tempore diluvii fuit. In hac octo animae, caeteris omnibus pereuntibus, evaserunt et quotquot extra arcam inventi sunt, perierunt. Arcam hanc typum tenere ecclesiae, nemo est qui ambigat. Arca alia nuper fabricata est et cum duae sint, alteram necesse est esse adulteram et in profundum demergi. Arca, quam regit Petrus, si ex Deo est, necesse est, ut arca, quam regit Innocentius, obruatur. Peribit ergo orientalis ecclesia, peribit occidens totus, peribit Francia, peribit Germania; Iberi et Angli et barbara regna in profundum pelagi demergentur. Religio Camaldrensis et Carthusiensis et Cluniacensis et Grandmontensis et Cisterciensis et Praemonstratensis aliaque innumerabilia servorum et ancillarum Dei collegia, necesse est, ut sub uno turbine corruant in abyssum. Episcopos et abbates et reliquos ecclesiae principes collo praecipiti mola asinaria alligata pela-*

gus vorax excipiet. Solus ex principibus mundi arcam Petri intravit iste Rogerius et caeteris omnibus enecatis, solus ipse salvabitur? Absit ut totius mundi religio pereat et ambitio Petri (cuius vita palam est, qualis extiterit) regnum caelorum obtineat. 1137.

Ad haec verba non se poterant ultra, qui praesentes aderant, continere, sed abominati sunt et vitam Petri Leonis et causam. Abbas autem tenens manum Petri Pisani elevavit eum et simul ipse surrexit: *Tutiorem*, inquiens, *si mihi credas, intrabimus arcam*. Et sicut iam pridem mente conceperat, salutaribus illum aggrediens monitis, cooperante gratia Dei, protinus persuasit, ut ad urbem rediens Innocentio Papae reconciliaretur. Soluta concione, rex necdum voluit obedire, quia sancti Petri patrimonium, quod in Cassinensi et Beneventana provincia amplissimum est, cupidus occupaverat putabatque huiusmodi suspensionibus aliqua a Romanis extorquere privilegia, per quae in ius proprium deinceps sibi stabiliretur hereditas. Sic Herodes visum salvatorem contempsit et, quem desideravit absentem, contempsit praesentem. Sic omnipotens Deus claritatem, quam accepit a patre, dedit hominibus et contemnentes se facit inglorios et erigit in sublime humiliatos. Igitur circa curationem cuiusdam viri nobilis et in urbe Salernitana novissimi, succumbentibus medicis, quorum ibi praecipue artis viget studium eidem viro de medicorum auxilio desperanti noctu quidam per somnium apparens intimavit advenisse Salernum virum sanctum et in curationibus efficacem. Hunc inquirere iubetur et de lavacro manuum eius bibere. Quaesivit, invenit, aquam petiit, bibit, convaluit. Hoc verbum per totam urbem divulgatum ad aures regis et procerum eius pervenit. Cum omnium igitur populorum favore, solo rege in malitia permanente, abbas Romam revertitur, praedictum quoque Petrum Pisanum et quosdam alios reconciliat ecclesiae et Innocentio Papae confoederat.

1138.

Falco Beneventanus. Hoc anno Anacletus, qui sub nomine Pontificatus advixit, septimo die stante mensis Ianuarii mortuus est, qui sedit annis septem et mensibus undecim et diebus viginti duobus. Innocentius itaque Pontifex continuo viribus sumptis et amicorum virtute accepta contra inimicos viriliter insilivit. — *Ian. 7.*

Cum praedictus Anacletus mortuus esset, cardinales sui consilio accepto a fratribus ipsius Anacleti, ad regem miserunt Rogerium, ipsius Anacleti mortem significantes, ut si ei placeret, Papam constituerent.

1138. Rex itaque, ut domini Papae Innocentii partem impediret, voluntati eorum assensit et Papam eligendi postestatem dedit; qui Romam reversi
Mart. fautoribus eorum congregatis medio mense Martio Gregorium cardinalem Papam sibi et invasorem constituerunt Victoremque eum vocaverunt. Sed Dei misericordia auxiliante haeresis illa et invasio pauco tempore regnavit.

Petrus Casinensis. (130.) Eo etiam tempore Petrus filius Petri Leonis humanis rebus exemptus diem clausit extremum et in loco illius fautores eius Gregorium cardinalem tituli Apostolorum sibi praeficientes Victorem appellari decernunt. Innocentius autem immensa in filios Petri Leonis et in his, qui eis adhaerebant, pecunia profligata illos ad suam partem attraxit sicque cardinales, qui iam dicto filio Petri Leonis communicaverant, omni auxilio destituti Innocentii vestigiis advolvuntur; sacramento a parte illius prius accepto, ne illos officio privaret, ne bonis diminueret; sed ad tempus[1] ...

Ernaldus, vita s. Bernardi. 7. Advenerat tempus, in quo completa Amorrhaei malitia angelus percutiens gladium iam vibrabat et pertransiens domos, quarum superliminaria sanguis agni imbuerat, ad domum Petri Leonis veniens salutare in ea (non) reperit signum. Percussit igitur miserum, nec tamen illico defungitur, sed datur per triduum poenitentiae locus. Ille patientia Dei abutitur et in peccato suo moritur desperatus. Miserabili pompa corpus eius effertur, cadaver eius in latebris sepelitur et usque hodie fovea illa a catholicis ignoratur. Attamen pars ipsius Papam sibi pro illo alterum statuerunt; non tam ex pertinacia schismatis, quam ut opportunius per aliquam temporis moram Papae Innocentio reconciliarentur. Quod sine mora per manum servi sui Christus effecit. Nam et ipse ridiculus Pontifex, Petri Leonis heres, ad eundem virum Dei nocte se contulit et ille quidem nudatum eum usurpatis insignibus ad domini Innocentii pedes adduxit. Quo facto civitas gratulabunda laetatur, Innocentio ecclesia redditur, Romanus populus ut pastorem et dominum Innocentium veneratur. Abbas Claraevallis in mira reverentia habetur, ab omnibus victor pacis et pater patriae praedicatur. Procedentem viri nobiles prosequuntur, acclamat populus, matronae sequuntur et omnes ei prompto animo obsequuntur. Sed quamdiu ille gloriam toleravit? quamdiu pace fruitus est post tam diuturnum laborem? nec diem pro anno recipere aequievit. Sedatis omnibus et compositis vix quinque dies teneri potuit, qui septem annis et ultra pro resarcienda

1) His verbis Petri Casinensis chronicon exit.

eadem scissione sudavit. Exeuntem Roma prosequitur, deducit clerus, concurrit populus, universa nobilitas comitatur. Nec poterat sine communi moerore dimitti, qui colebatur amore communi. Lacrymantur post eum et se ab eo postulant benedici et orationibus eius cum omni devotiono se commendant. 1138.

Accepta ergo ab Innocentio licentia, confirmata pace, vir Dei regreditur et maximum domi reportans gaudium a fratribus cum gratiarum actione devote suscipitur. Interea Romae Innocentius potestative agenda disponit, undique visitatores occurrunt. Alii cum negotiis, alii tantum gratia congaudendi adveniunt, processiones per ecclesias solemniter celebrantur, depositis armis ad audiendum verbum Domini plebes accurrunt. Post multifarias egestates in brevi civitas opulenta refloret, quae discordiae tempore distracta fuerant, pax solidata reducit et revocat. Arantur solitudines et deserta pinguescunt. Requiescunt singuli sub vite et ficulnea sua; nocturnae silent excubiae et apertis ianuis omnis timor excluditur. Dato tempore Innocentius ecclesiae ruinas restaurat, recolligit exules, ecclesiis antiqua servitia, depopulatas colonias expulsis restituit, insuper et congrua dona largitur. Monasterium etiam apud aquas Salvias in sancti Anastasii martyris honore constituit; quod quidem ibi prius fuerat, sed hoc tempore sola ecclesia deerat habitator. Constructis itaque coenobialibus mansionibus et reformata ecclesia, assignatis etiam ad alimonias domibus, agris et vineis, a Claravalle abbatem et conventum fratrum sibi mitti dominus Papa petiit et obtinuit. Mittitur ergo Bernardus Pisanae olim ecclesiae Vice-dominus et religiosi cum eo fratres, qui secundum beati Benedicti regulam in eodem loco domino deservirent. Cito profecit illa plantatio et associatis sibi viris indigenis, servorum Dei multiplicatus est numerus et pascua congrua nutrimentis multiplex in brevi produxere peculium.

Otto Frisingensis, chronicon, VII. 22. Anno ab incarnatione Domini MCXXXVIII defuncto in autumno sine filiis imperatore Lothario conventus generalis principum Moguntiae in proximo Pentecoste indicitur. Quidam autem ex principibus timentes, ne forte in generali curia Henricus dux, qui tunc praecipui et nominis et dignitatis in regno fuit, per potentiam praevaleret, circa mediam quadragesimam consilio habito in opido Galliae Confluentia conventum celebrant ibique Conradum imperatoris Henrici sororium, de quo supra diximus, praesente Theoduino episcopo cardinali ac sanctae Romanae ecclesiae legato, summi Pontificis ac totius Romani populi urbiumque Italiae assensu promittente XCIIII ab Augusto regem creat. Qui mox ad palatium Aquis veniens a praedicto *Mai. 22.*

1138. cardinale, (nam Coloniensis, qui id facere iure debuerat, noviter intronisatus pallio carebat,) cooperantibus Coloniensi, Treverensi archiepiscopis cum caeteris episcopis in regem ungitur.

Mai. 29. *S. Bernardi epistola* 320. In octavis penteconstes ipsa die filii Petri Leonis omnes simul humiliaverunt se ad pedes domini Papae et facti sunt homines eius ligii, iuraverunt ei ligiam fidelitatem; clerici quoque, qui in schismate erant, simul cum idolo (Victore IV antipapa), quod erexerant, humiliantes se ad pedes domini Papae obedientiam ei iuxta morem promiserunt.

Falco Beneventanus. Diebus autem non multis evolutis fratres praedicti Anacleti tantam cognoscentes turbationem in se reversi, Domino favente, cum praedicto domino Innocentio Papa pacis firmamentum, composuerunt et ipsi et omnes eius adversarii ad eius fidelitatem conversi sunt et sceleratus ille, qui sub Victoris nomine apparuit, vestem et mitram deposuit et ad voluntatem Pontificis Innocentii pervenit. Sicque gaudio magno et gloria exultationis tota Romana civitas exultavit et Pontifex ipse Innocentius ad unitatem ecclesiae et concordiam auxiliante Domino perducitur. Diebus autem non multis evolutis praedictus Apostolicus consilio accepto Albanum venit disponens exercitu congregato ad ducem Rainulphum venire, sed infirmitate percussus venire non potuit.

1139.

Falco Beneventanus. Hoc anno praefatus Apostolicus Innocentius,
Apr. 4. octavo die intrante mensis aprilis Romae synodum celebravit. Ad cuius sacri conventus praesentiam archiepiscopi, episcopi et abbates innumeri (circiter mille) convenerunt; ibique inter cetera quae Spiritu sancto mediante statuta sunt, vinculis excommunicationis alligavit regem Rogerium — et omnes eius sequaces.

Chronicon Mauriniacense. Qui (Innocentius) post illius quae inter ipsum et Petrum fuerat altercationis placationem, universalis ecclesiae principale concilium Romae aggregat, ut in ipso imminentes ecclesiae necessitates decenter ordinet et disponat. Facto igitur incomparabili omnium praelatorum conventu, ipse ut erat habitus pretiositate excellentior, ipsius etiam faciei aspectu aliis reverentior, ut etiam doctrinali litterarum scientia eminentior, de rebus quae opportuniores videbantur tractaturus, inter alios assurgens ita exorsus est: *Ad eos,* inquit, *sermonis mei summa ex toto dirigitur, qui non semen Chanaan, sed heredes speciales estis et filii excelsi omnes. Qui pro divinae geniturae signis armillam*

continentiae, baculum rigoris et iustitiae anulum perfectiones a vero Iuda suscipientes, ea per discretionis modum in brachio, in manu, in digito gestatis et qui unus cum Deo spiritus effecti, nihil aliud sapitis. Vos, inquam, quorum astuta provisio super curam animarum invigilat, quibus ipsius authenticae nuncupationis dignitas proprietatem operationis inoculat. Nostis, quia Roma caput est mundi et quia a Romani Pontificis licentia ecclesiastici honoris celsitudo quasi foeudalis iuris consuetudine suscipitur et sine eius permissione legaliter non tenetur. Scitis etiam, quia eius proprium est, ut dissentientes pacificet et confusa sapienter disponat et ordinet. Porro, impossibile est, ut unguentum in barbam descendat, si in capite non redundat. Debile namque caput totum dat debile corpus. Neque in usu est, ut quemlibet aegrotum ille medicus curet, quem eiusdem infirmitatis cruciatus tenet. Et si a Deo per malitiam Pontifex summus disiungitur, vix effici potest, ut per eum Deo alii reconcilientur. Igitur quotiescumque veternosus hostis contra pacem, quae a Deo in terra hominibus bonae voluntatis datur, et adversus canonica instituta venenosum caput conatur attollere, toties ab illa forti muliere, quae a Salomone commendatur, zelo iustitiae conteri debet, ne si primo aut secundo conflictu impune superaverit, perniciosius postmodum insolescat. Longe etenim ante nos dictum est, venena invidiae posse quidem ratione superari, sed difficile conquiescere. Quae dum saepe auditu percepta cognovimus, nunc ea tamen ipso effectu manifestante experti sumus. Et quod sine lacrymis dicendum non est, eo usque servati sumus, ut viderimus fas omne calcari, potestate pro iure uti, patriae leges solvi, negari ius viventibus, pacem civibus, divini cultus observantiam praevaricari. Oportuerat denique uberiori quadam deploratione et miserrimo eiulatu praeire nos funus quoddam maternae solemnitatis et velut quasdam exequias prosequi divini mysterii intermissa obsequia, provocante nos praesumtuoso quorumdam instinctu, qui non intelligentes mensuram suam, sed sicut Nemroth quondam confusionis turrem contra Dominum erigere conatus est, sic isti contra Deum, quia spiritus sanctus Deus est, et adversum Christos eius cervicositatis suae profanum tumorem moliti sunt attollere et segregati inter se diversitatibus errorum quasi per dissonantiam linguarum ab unitate ecclesiae divisi in spiritum sanctum offenderunt, quia unitatem cum fratribus non tenentes caritatis gratia privati sunt. Qui enim ecclesiae non diligit unitatem, non habet Dei caritatem. Verba siquidem Augustini testantur, quoniam quisquis a catholica ecclesia fuerit separatus, quantumlibet laudabiliter se vivere aestimet, hoc solo scelere, quod a Christi unitate disiunctus est, non habet vitam in se, sed ira Dei manet super eum. Eorum igitur, qui tales sunt, improbanda temeritas nostri livoris, imo iustae indi- 1139.

1139. *gnationis incentiva causa extitit, qui, ruptis divinae ordinationis vinculis, sacerdotalis reverentiae curam non habentes, tanti nominis auctoritatem et spiritualis gratiae potestatem prosternere et annihilare tentaverunt, eo per se ascendentes, quo nec canonicarum autoritas institutionum provexit nec rationabilium virorum voluntas permisit. Igitur quia praecepta divinae legis et sanctorum canonum irrefragabiles sanctiones, ferramenta fuerunt in pace ecclesiae, arma esse debent in tempore belli. Et quae diu intacta remanserunt, in tam exitiali necessitate festinanter arripienda sunt.* His et huiusmodi assertionibus domnus Apostolicus caeteris praelatis divini sermonis favos impertiens, omnibus propatula ratione ostendit, quod Petrus Leonis non aliorum assentatione, imo rapina se Apostolici Petri vicario fecisset aequalem. Cunctisque religiosis viris, quibus illud detestabile schisma displicuerat, verbis eius cum magna laude unanimiter acclamantibus respondit: *Unde quia inordinatae personae inordinata sunt decreta, quodcumque ille statuerat, destruimus, quoscumque exaltaverat, degradamus et quotquot consecraverat, exordinamus et deponimus. Et quicumque per Girardum Engolismensem ad altaris officium accesserunt, apostolica auctoritate interdicimus, ne ipsum impleant et in illo ordinis gradu perenniter demorantes ad superiorem non ascendant.*

His dictis, singulos quos reos cognoverat, propriis nominibus exprimens eisque cum indignatione et iurgio exprobrans, pastorales baculos de manibus violenter arripuit, et pontificalia pallia, in quibus summa dignitas consistit, de humeris verecundose abstraxit. Ipsos quoque annulos, in quibus ad ipsos pertinens ecclesiae desponsatio exprimitur, sine respectu misericordiae abstulit. Gaufridus etiam Carnotensis episcopus, ut supra dictum est, totius Aquitaniae legatus, accepta domini Papae praeceptione, omnem Galliae regionem ipsius quoque Aquitaniae studiose circuiens omnia sanctarum ecclesiarum altaria, quae vel Girardus ille seditionis auctor et obtentor vel Gilo Tusculanensis episcopus aut eorum complices chrismalis unctionis benedictione in illius odiosi schismatis tempore consecraverant, propriis manibus dissipavit; nec relinquens lapidem super lapidem, quem non destrueret, solo funditus adaequavit et ratione dictante alia eorum loco restaurare curavit.

Chronicon Fossae novae[1]. Mense iunii venit Papa cum Romanis ad expugnandum regem Siciliae et incensa sunt a Romanis Salvaterra et Insula et Sanctus Angelus in Tudicis. Et cum esset Gallucium, captus

1) Murat. Scr. V. pg. 869.

est Papa a rege Rogerio cum multis; facta tregua cum rege reversus est 1139.
Romam.

Falco Beneventanus. Eodem tempore praefatus Apostolicus Innocentius praedictum ducem Raynulphum obiisse audiens, satis satisque condoluit et consilio communicato Romam exivit, mille equitum caterva stipatus et peditum multitudine copiosa, deinde ad civitatem sancti Germani pervenit. Cumque praefatus rex Apostolicum illum urbe egressum persensit, legatos suos praedicto Apostolico de pace mandavit et voluntatem Apostolici et petitionem pollicetur perficere. Apostolicus autem legatos regis honeste accipiens, cardinales duos ad regem ipsum transmisit, pacis et dilectionis firmamentum describens et ut ad civitatem sancti Germani rex ipse festinaret. Quid multa? Cardinales illos rex ille diligenter et honeste accipiens civitatem Troianam, quam obsidebat, dimisit et cursu rapido ad praedictum Apostolicum cum duce filio suo et exercitibus suis festinat; continuo per legatos suos ab utraque parte de pacis foedere interlocuti sunt. Apostolicus itaque principatum Capuanum a rege petebat, quem iniuste principi Roberto abstulerat. Rex vero nullo modo principatum illum reddere voluit et sic per dies octo disceptatio talis inter eos habita est; et his actis praefatus rex suo omni exercitu coacervato ad terras, quae filiorum Burelli vocantur, acceleravit, de quibus terris partem quandam castrorum suae submisit postestati. Apostolicus autem et qui cum eo erant, regem illum in partes illas recessisse cognoscentes castrum quoddam nomine Galluzzum aggredi praecepit et devastari. Nec mora; praefato regi nunciatum est, qualiter iam dictus Apostolicus castellum illud esset aggressus. Quid multa? cursu rapidissimo rex ille ad terram sancti Germani, ubi Apostolicus ipse morabatur, pervenit. En subito de regis adventu fama terribilis pervolat et continuo castra regis confixa sunt; Apostolicus itaque et princeps Robertus Capuanus et Romanorum militia regis adventum sentiens castra eorum omnia amoveri iubent, ut in securiori parte manerent. Dux autem regis filius mille fere equites accipiens sic Apostolicum discedentem deprachendens insidiis constitutis super Apostolici milites insilivit, qui potentiam et insidias sentientes terga vertentes fugam petunt et secundum vires per loca illa diversa aufugiunt. Praefatus vero princeps et Riccardus de Rupecanina et Romanorum multitudo evasit, multi vero militum et peditum in flumine mortui sunt, multos in captione regis fore audivimus. Apostolicus autem Innocentius post suos omnes quasi securus incedebat. En ex improviso militum caterva eum aggreditur, heu dolor! et illum comprachendunt omnique suo thesauro et ornatu diviso ducunt illum ante regis

1139. aspectum et sic contumeliis ditatum captivum illum in tentorio, quod rex illi transmisit, intromittunt et consequenter Apostolici cancellarium Aimericum et cardinales captivos perducunt. Decimo autem die stante mensis Iulii, Pontifex ipse Innocentius captus est. O quantus luctus et moeroris abundantia mentes fidelium et civitates Apostolici invasit! quod si radicitus describere vellem, nec dies, nec tempus sufficerent. Quid multa? Continuo rex ille per legatos suos Pontifici Innocentio, quem captivum tenebat, suppliciter et ultra quam credi potest, mandavit humiliter, ut pacis et concordiae manum componat. Apostolicus itaque se destitutum virtute et armis et desolatum aspiciens, precibus regis et petitionibus assensit et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse et dux filius eius et princeps septimodecimo die stante mensis Iulii ante ipsius Apostolici praesentiam veniunt et pedibus eius advoluti misericordiam petunt et ad Pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio Papae eiusque successoribus canonice intrantibus fidelitatem deferre caeteraque, quae conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliae regnum per vexillum donavit, eius duci filio ducatum Apuliae, principi alteri filio eius principatum Capuanum largitus est. Die vero illa, in qua praedictus Apostolicus pacem cum rege firmavit, beati Iacobi Apostoli fe-
Iul. 25. stivitas celebratur, VII. (l. VIII.) Kalendas Augusti[1]. Et his actis missae solemnia celebravit Apostolicus ipse, ubi satis abundeque de pacis continentia tractavit. Laetitia igitur et gaudii abundantia universos inhausit et coelorum regem magnificantes super pacis firmatae et concordiae dextra laetati sunt. Beneventanus itaque populus pacem audiens firmatam et regem voluntati Apostolici alligatum tanto gaudio et exultatione triumphat, quod si ex toto describerem, deficerem in tempore et locutione. Apostolicus igitur pace firmata cum nominato rege Beneventum
Aug. 1. ingressus est die Kalendarum Augusti, quem Beneventanus populus honore multo et devotione cordis suscipiens quasi beatum Petrum in carne aspiciens laetatus valde gaudebat. Rex autem foris civitatem Beneventi castrametatus est, quia rex usque ad portam sancti Laurentii cum domino Apostolico comitatur. Die vero ipsa ad vesperam rex ipse civitatem ingreditur et curiam domini Papae ascendens cum eo aliquantum moratur, deinde ad episcopium pergit et beatae Mariae basilicam et Bartholomaei Apostoli ingrediens pro salute sua oravit. Intravit quoque monasterium s. Sophiae et ante altare s. Mercurii se prostravit. Inde

1) Privilegium confirmationis regni v. ap. Baronium ad h. a.

procedens claustra monasterii et dormitorium et refectorium perambulavit et monachorum orationibus se commendans civitatem exivit per portam summam et ad castra gaudens remeavit. Rossemannus autem, qui contra voluntatem Apostolici quotidie pugnabat, archiepiscopus a Petro Leonis consecratus, de Benevento expulsus est et miser ipse cum domino rege festinavit. Et his actis castellum, quod Rossemannus ille ad portam summam fabricari iussit, dominus Papa destruxit. — Cumque praedictus Apostolicus civitatem introisset Beneventanam, omnem ordinationem a Petro Leonis factam deposuit et a Rossemanno; die vero assumptionis s. Mariae et in possessione beati Bartholomaei episcopium descendit et missarum solemnia honeste celebravit; et his actis praedictus Apostolicus a Romanis saepe vocatus secundo die stante mensis Septembris iter arripuit et Domino favente Romam repedavit. — 1139. *Aug. 15.* *Sept. 29.*

Audiens autem populus Romanus domini Papae Innocentii adventum catervatim obviam exivit et illum gaudio magno et honore suscepit, deinde eum hortabatur, ut pacem, quam cum rege Rogerio posuerat, consilio eorum confringeret. Apostolicus autem nullo modo petitionibus eorum consentire voluit; dicebat quidem sic Domino placuisse, quod per eius captionem pax huiusmodi facta fuisset.

1140.

Falco Beneventanus. Hoc anno praedictus rex Rogerius Amphusum filium suum principem Capuanoram magno cum exercitu militum et peditum trans civitatem Piscariam misit, ut provinciam illam suae subiugaret potestati. Qui vero princeps exercitu illo accepto, sicut rex pater eius iusserat, labore multo peregit et Piscariam transiens castella copiosa ibi contigua et vicos comprehendit et spolia illorum praedatus est et quaedam eorum igne consumpsit. Diebus autem non multis interiectis praefatus rex Rogerium ducem filium suum mille cum militibus et peditum manu copiosa in auxilium praefati principis delegavit. Dux itaque cum principe fratre suo simul alligati provinciam illam prope Romanos fines adiacentem timore multo ad eorum imperium submiserunt. Unde praedictus Apostolicus Innocentius turbatus, consilio accepto Romanorum, ad eos per cardinales direxit, ne aliena invaderent et Romanis (Romanos?) fines non usurparent. Qui Apostolico rescribentes responderunt, non aliena petere, sed solummodo terras ad principatum pertinentes velle redintegrare.

Dum haec et alia geruntur, nominatus rex medio mense iulio navigiis paratis Salernum venit, ut filiorum, ducis et principis, facta, quos,

1140. ut supra dixi cum exercitibus miserat, agnosceret; insuper eum domino Apostolico Innocentio alloqui et simul esse excogitabat. Continuo rex ille consilio habito Salernum exivit et ducentis militibus aggregatis prope civitatem venit Beneventanam et cum Iohanne, subdiacono Romanae sedis, tunc Beneventano rectore, et aliis Beneventanis de pace et civitatis utilitatibus et domini Apostolici fidelitate tenenda satis abundeque locutus est. Et inde procedens Capuam ingressus est ibique diebus non multis commorans de quibusdam suis negotiis tractavit, deinde apud sanctum Germanum festinavit. Illico habito consilio legatos duci et principi filiis suis mandavit, ut ad eum reverterentur; audierat enim rex ipse, Apostolicum Innocentium de provinciae illius invasione valde turbatum esse et contristatum. Dux autem et princeps nuntiis acceptis ad patrem eorum reversi sunt, universa vero oppida, quae comprehenderant, necessariis omnibus muniverunt. Et his actis nuntios rex ipse praefato Apostolico delegavit, suppliciter impetrando, ut, si fieri posset, cum illo alloqui et de multis variisque negotiis terminare desideraret. Apostolicus autem consilio habito, tum pro temporis tempestate tum pro aliis negotiis instantibus eum alloqui non posse rescripsit. — —

Cumque, ut praediximus, praedictus rex Rogerius monetas illas[1] superius dictas introduceret, domino Iohanni subdiacono sanctae Romanae sedis, Beneventano rectori et civibus Beneventanis delegavit, ut monetas illas infra civitatem susciperet. Quod praedictus rector audiens mirabiliter contristatur. Aiebat quidem rector ipse, quoniam sine domini Papae licentia monetas illas recipere non posset, praecipue cum ad totius Italiae mortem monetarum illarum introductio spectaret. Tandem communicato consilio rector praefatus praedicto Pontifici regis edicta mandavit, ut, quid super his negotiis esset agendum, mittere dignaretur. Pontifex itaque Innocentius, his auditis, ultra quam credi potest condoluit et super regis Rogerii execrandis actibus mirabatur. Confestim Beneventanis mandavit litteras suas ita continentes: *Facta regis et monetarum suarum inventiones et a vobis accepimus et ab aliis nobis in veritate referentibus. Unde mandamus, ut non terreamini neque iam mentes vestras moveatis, quoniam transitura sunt et cito possunt emendari. Nos autem circa utilitates vestras quotidie invigilamus.* Litteris talibus acceptis et lectis, gratiarum egimus actiones et aliquantulum roborati respiravimus. Et his actis praefatus Pontifex Innocentius ad regem transmisit Rogerium significando, qualiter totus populus Italiae et extra de introdu-

1) „Magis aereas, quam argenteas". Falco, pg. 131.

ctione monetarum istarum doluisset et quomodo ad famis afflictionem 1140.
devenisset[1]. . . .

1142.

Sicardi Cremonensis chronicon. Hic Pontifex Tiburtum cum Romanis obsedit; sed multi capti sunt et occisi; demum reversi Romani de Tiburtinis cum victoria triumpharunt.

1143.

Otto Frising. chron. VII. 27. Romanus Pontifex Innocentius, qui iam per multum temporis Tyburtinos excommunicaverat ac aliis modis presserat, coangustatos ad deditionem, acceptis obsidibus ac iurciurando interposito, coegit. Populus vero Romanus volens, ut eos per obsides et sacramentum ad durissima praecepta, i. e. ut muris ruptis omnes provincia cederent, cogeret, dum nobilissimus ac liberalissimus sacerdos tam irrationabili et inhumanae petitioni annuere nollet, seditionem movent ac in ipso impetu in capitolio convenientes, antiquam urbis dignitatem renovare cupientes, ordinem senatorum, qui iam per multa curricula temporum deperierat, constituunt, et rursum cum Tyburtinis bellum innovant. Causa vero tantae immanitatis fuit, quod in priori anno, dum cum Pontifice suo in obsidione praefatae civitatis morarentur, civibus egressis et cum ipsis manum conserentibus, multis amissis spoliis, turpiter in fugam conversi sunt; idcirco nulla nisi quam diximus conventione, usque hodie se posse placari asserunt. Verum sapientissimus antistes praevidens, ne forte ecclesia Dei, quae per multos annos saecularem urbis honorem a Constantino sibi traditum constantissime habuit, hac occasione quandoque perderet, multis modis, tam minis, quam muneribus, ne ad effectum res procedat, impedire conatur. Sed invalescente *Sept. 24*[2].
populo, dum proficere non posset, lecto cubans, iuxta quosdam de futuris visione sibi monstrata, in pace quievit.[3]

---

1) Hoc v. Falconis chronicon exit.

2) Cf. Coelestini II ea de re litteras, inter eius annales.

3) Quum in vita Innocentii pg. 179. nihil legatur de eius in basilicam sancti Petri beneficiis, ea ex Petro Mallio (Actt. Ss. iun. t. VII. 54.) subiungimus: „Innocentius Papa secundus ad ornatum altaris b. Petri fecit fieri magnam crucem argenteam, pensantem centum libras et deauratam posuit iuxta altare b. Petri manu dextra. Renovavit et crucem stationalem quae vadit per stationes; et beati Petri altare optimis et deauratis vestibus vestivit. Porticum quoque beati Petri usque ad s. Mariam Transpadinam novis trabibus restauravit, et ex magna novis et optimis tegulis cooperuit."

III.
Ex Arnulfi archidiaconi
in Girardum Engolismensem invectiva[1] de schismate Petri Leonis.

Praefatio.

Venerabili Dei gratia Carnotensi episcopo Gaufrido Romanae ecclesiae legato Arnulphus archidiaconus Sagiensis eius humilis et devotus salutem. Ad expedienda legationis vestrae negotia non negarem fidele ministerium, si adessem, pro viribus exhibere. Invitaret enim me cum laborantis ecclesiae causa communis, tum beneficiis vestris obstricta devotio, tum Romani Pontificis (Innocenti II) *gratia, qua me fateor arctius obligatum. Sed quia me in Italiam desiderata diu Romanorum legum studia deduxerunt, loci quidem distantia corporale subduxit obsequium, sed spiritualem non suppressit affectum. Novit enim intimus secretae conscientiae testis, quam fidelis ecclesiae patienti compatiar, quam affectuose in adversis praesuli Romano condoleam quamque obnoxie vestrum me tota mente iudico debitorem. Unde nimirum sublata impendendi corporaliter officii facultate, stilum saltem continere non potui, sed in Girardum Engolismensem, quod solum impendere poterat affectus absentis, invectus, originem nativitatis eius, conversationis qualitatem, praelationis causam, quid agat vel egerit ab initio tempestatis huius, servata quantum potui brevitate perstrinxi. Ad confutationem quoque eius, stilo circa Petrum Leonis liberius evagato, subiunxi de persona domini Papae, de ordine electionis eius, de favore principum, de populorum consensu, quidve super hoc irrefragabilis omnium religiosorum probet auctoritas.*

Opus autem ipsum praesumo maiestati vestrae fortassis impudenter offerre, cum nullatenus orationis ieiunae macies mereatur in sapientiae vestrae venire conspectum. Scio tamen, quia saepius apud vos benignitas indulgentiam parit, quam severitas exactissima poenam. Qui enim leviori culpae veniam negat, causam quandoque gravioris importat. Si quid tamen in iudicium libeat devocare, non de qualitate operis, sed de opificii cognoscatis affectu. Huius examinationis periculo me securus expono, nec cognitionem formidans nec latam ex cognitione sententiam. Quia licet rhetoricum colorem formet scientia, non affectus, si non hanc (haec?) *peritiae laudem, saltem bonae voluntatis gratiam consequentur. Sed et hoc ad vos potissimum destinari ratio postulabat, cum in eam causam cuncta specialium allegentur, quae vobis agenda commissa est, quippe cum ad resistendum Petro Leonis in Italia praesul Romanus indefessus adsistat, ad resistendum Gi-*

---

1) Ex D'Acherii spicileg. ed. 2. tom. I. pg. 152. MGs. XII. 707.

rardo vos reliquit in Gallia, ut sit capiti caput oppositum et dextera dexterae conferatur (l. conseratur); *sicut enim Petrus schismatis huius princeps et auctor est, sic Girardus eius inter omnia principalius est instrumentum. In quo quid de fide et prudentia vestra sentiendum sit, manifeste probatum est, cum nullum vobis praetulerit is, qui nec probaret ignotum neque notum supra merita propriae virtutis efferret. Arbitratus est virum, quem charitas animaret, quem suscitaret obedientia, quem scientia regeret, cui pararet fortitudo victoriam. Probavit in vobis in fide constantiam, humilitatem in obsequendo, in exequendo prudentiam, in difficultate perseverantiam. Quis vos hac eius existimatione neget esse felicem? Quis beatum tanta eius dignatione non dicat? Sed profecto dignus mittente nuntius, dignum suscipiente mandatum, spes utriusque pulcherrima, quae tam celebrem victoriam certo spectat eventu. Vincet enim in vobis ipse, sed et vos vincetis in ipso; dum ipse vobis auctoritatem, vos auctoritate praestatis obsequium. Vincetis, inquam, et captivatum hostem sedata Aquitania reducetis, ut per vos ei, qui vos misit, oblatus, ob novum crimen novo poenae genere puniatur. Indurati enim cordis impoenitentia veniam non meretur; hoc autem praemium a vobis bonae saltem voluntatis exposco, ut mihi nunc inter eos, qui modo quasi sub ducatu vestro militant, sequi currum liceat triumphantis et laudes vestras, immo vincentis in vobis ecclesiae, praeconia decantare. Valete*[1]. — —

(2.) Qualis ab initio Pontificatus tui exstiteris, minus pleno, sed veraci sermone digestum est[2]: nunc vero, quid egeris dum adversus ecclesiam procella tempestatis insurgeret, consequenter adnectendum est.

3. Cum sublatus e medio bonae memoriae Papa Honorius terrae corpus, coelo spiritum, sua singulis debita resignasset eique successione dignum canonica subrogasset electio, ecclesiam Dei Petrus ille Petri Leonis invasit. Placet hoc loco mihi utriusque personae describere qualitatem, ut de duobus similem similis elegisse proberis et cupidum cupidus adorasse. Parcendum tamen est obscoenitati verborum, dum Petri vita narratur, et rerum veritas sermonum pallianda decore, ut honos habitus honestati legentium videatur.

Libet igitur praeterire antiquam nativitatis originem et ignobilem similem prosapiam nec iudaicum nomen arbitror opponendum, de quibus ipse non solum materiam carnis, sed etiam quasdam primitias ingeniti contraxit erroris. Ipse enim sufficiens est et copiosa materia neque quidquam domui eius ipso turpius vel esse vel fuisse coniecto. Cuius avus cum inestimabilem pecuniam multiplici corrogasset usura, susceptam

1) Omittenda putavi, quae Arnulfus de Girardi vita capp. 1. et 2.
2) Cf. gesta episcoporum et comitum Engolismensium ap. Bouquet XII. 394 sqq.

circumcisionem baptismatis unda damnavit. Pudebat eum impotentiae suae potius, quam erroris, ne genus eius, infidelitatis opprobrio confusum, perpetua damnaret obscuritas: susceptis itaque fidei sacramentis, ubi novus civis insitus, est factus dignitate Romanus. Cumque ipsi numerosam progeniem series successionis afferret, dum genus et formam regina pecunia donat, alternis matrimoniis omnes sibi nobiles civitatis adscivit, machinante iam humani generis hoste, ut quasi quodam veteri fermento tota Romanae sinceritatis conspersio corrumperetur. Ex hac itaque diversorum generum mixtura, Girarde, Petrus iste tuus exortus est, qui et iudaicam facie repraesentet imaginem et perfidiam voto referat et affectu.

Porro ipsum a cunabulis, ab ipsius nutricis uberibus Apostolatui praesaga parentum destinavit ambitio atque post prima literarum rudimenta docendum delegavit in Galliam, ut illius regni benevolentiam ipsi morum linguaeque conformatio vendicaret. Totis igitur annis pueritiae suae (ut honestius inhonesta dicantur) ad omne se quod alteri collibuisset exposuit metuque Romani nominis importunus exactor alienis adolescere non refugit expensis. Et tamen haec aliquantulum modestius exacta sunt, dum ipsum disciplina scholaris inhibet et quotidianae praepedit instantia lectionis et quaedam crimina naturalis impotentia removet ab aetate. At vero postquam adolescentia et peccandi facultatem et licentiam fecit liberius evagandi, si qua superbia, si qua petulantia est, tum vere ipse superbus et petulans omni intemperantiae sese satis impudenter addixit. Profecto cum in his operibus nec Deum dignaretur revereri nec hominem, tantam sibi suscitavit infamiam, ut eius ortu, ambitione vitaque praecognitis, ipsum esse antichristum universitas gentium passim crederet et publice testaretur. Augebat fidem, quod ex Iudaeis ortus, quod totius mundi dominium Romanae sedis auspicabatur obtentu, quod vitiis deditus infamiam nulla virtute redimeret et quod infinitam patris et avi pecuniam deinceps possessurus esset. Ipse autem adeo huius nominis gloriabatur opprobrio, ut etiam r u i n a o r b i s non erubesceret appellari. Testis est Vizeliacensis ecclesia, apud quam dum veteres ad innovandum ipso audiente diruerent officinas, ad contemplandas parietum ruinas sese duci propensius exigebat. Percunctatusque, cur id videre tam sedulus exoraret: *Quoniam magnarum me*, inquit, *rerum ruina delectat, eo quod orbis ruina futurus esse praedicor.* Post haec habitum quoque monachatus excepit, ut vitia mentis ovino velaret amictu, opprobria vitae praeteritae Cluniacense nomen obnuberet et virtutis existimationem bonorum societas quaesita referret. In quo

etiam ad haec, quae in futuro sibi mens praesaga spondebat, Cluniacensis ecclesiae venabatur auxilium, eo quod inter ecclesias Gallicanas nulla sit nomine religionis illustrior, nulla consilii discretione prudentior, nulla promptior ad obsequia charitatis, nullius in gerendis rebus auxilium vel promtius vel efficacius esse potest. Reversus denique Romam illi venerabilium seniorum sacrosancto conventui, annitente patre fratribusque, coniunctus est; et cardinalis factus, honoratus nomine tituloque ditatus est. Nullus quippe fortassis ad aures summi Pontificis infamiae Petri fumus adscenderat, eo quod[1] tanti viri sublimitatem singuli reverentes, sanctis auribus proferre[2] turpia reformidarent[3]. Sub hac igitur ignorantia dum in ipso monachalis habitus, dum sacerdotii sacramentum, dum parentum vis adtenditur, exceptus est sub patrum silentio, non assensu, quibusdam patriae potestatis timore vel amore silentibus, quibusdam vero sperantibus meliora de reliquo, quoniam habita inter bonos conversatio quosdam quidem corrigit et emendat, alii poenam ex transgressione timentes, necessitatis abstinentiam convertunt in sincerum voluntatis affectum.

Deinde ad diversas partes functus legationis officio[4], cupiditati suae potius quam iustitiae satisfacere studuit, adeo ut illi ea tantum bonos exitus habuisse negotia viderentur, quae merces adiecta et marsupii plenitudo subsecuta probaret. Ubi ergo nullis intervenientibus causis nulla rapinae praestabatur occasio, tunc exactio blanditiis vel comminatione plena non deerat. Bina singulis diebus sumptu plurimo convivia parabantur tantusquo ciborum luxus et superfluitas erat, ut ad exquisitas ferculorum varietates sollicitari plerumque figulos oporteret et ignotae compositionis nova vasa formare. Docebatur etenim figulus amphoras figmento plasmare mirabili, quibus ad similitudinem solii per transversum medium discrimen inesset, statusque superior, repositis escis, fumum per modici oris respiraret angustias, inferior vero pars, cancellatis arcubus undique perforata, prunas clauderet, quibus thuris copiam tamdiu sollicitus minister infunderet, donec coctis cibis odorem ipsum transferret cocus artifex in saporem. Quae profecto gulositas naturam prorsus humanitatis excessit. Humanorum quippe sensuum perceptiones naturalis ratio certa lege discrevit, singulis singulas rerum qualitates assignans nihilque confuse alicui commune cum aliis dereliquit. Hic

1) Ita corr. MGs.; D'A. *eoque.*
2) Ita correxi lectionem D'Acherii *perturbare turpia*; MGs. *turpia inferre.*
3) Ita correxi lect. D'A. *reformidavit*; MGs. corr. *reformidant.*
4) Cf. Eadm. hist. nov. VI. et Ord. Vital. XII.

vero dum thuris odor transfertur in epulas, quod odoratus est, gustui vindicatur fitque in rerum qualitatibus ignota confusio et in sensuum perceptionibus communicatio non naturae. Quod divino etiam non potuit carere contemptu, dum in hoc ardenti gulae peregrinus sapor exquiritur, quod sacris adoletur altaribus, quod ad signum deitatis in Christo praesaga trium magorum devotio praesentavit, quod solum utrius*que* legis tempore de terrenis rebus gratum Deo esse et fuisse creditur holocaustum. Taceo, quod haec effusio non apud divites tantum, sed apud inopes fiebat ecclesias, quibus postea id luere multis ieiuniis et algoribus oporteret. Cumque pauperes episcopos vel abbates profusioribus quam domi didicerat vexasset expensis, in ipsa ecclesiarum ornamenta satis impudenti sacrilegio grassabatur, ut plane sponsam Domini spoliare suisque privare monilibus ausu temerario videretur.

Profusa vero convivia tanta libidinum spurcitia sequebatur, ut ab ipso passim, quidquid occurreret, adiretur. Sororem Tropeam (sed nec dici fas est) bestiali polluisse narratur incestu et ex ea abominabili prodigio eosdem sustulisse filios quos nepotes! Nepotum pater, filiorum factus avunculus — sic naturae iura confudit, ut eosdem sibi invicem fratres faceret et cognatos. Iam nec Iudaeus quidem, sed Iudaeo etiam deterior. Nulla sexuum, nulla loci vel temporis, nulla professionum *ratio*. Sed haec silere decentius, ne si haec ipsum indifferenter excoepisso protulero, honestius potuisset silentio praeteriri.

Sic actum domi. Nec ab eis legationum tempore temperatum. Ut enim turpiora praeteream, circumducebatur puella, cui in fraudem videntium adolescentis speciem vestis et tonsura conferret, quae singulos aestus toleraret, singulos solaretur affectus: eo gratior et quasi quodam novitatis affectata miraculo, quod dum virum facie, reliquis mulierem partibus exhibet, uterque sexus ipsi in eodem corpore videbatur exponi. Testis est montis Pessulani populus et circumiecta provincia, se vidisse. At ne satietatem praestaret identitas, quaerebantur et aliae, quarum ipse nocturnis fungeretur amplexibus, quibus ipse se Papam futurum in ipsa turpi commixtione iactaret. Multae in Galliis sunt et Aquitania civitates, quae id apud se dictum certa fide testantur. *Gratulare*, inquit, *in tanti te viri devenisse complexus, quem Papam futurum totus orbis expectat.* Numquid Apostolatus gradum, Petre, tibi talis conversatio promittebat? Numquid dispensatores domus suae Christus ecclesiae sponsus et defensor hoc verbo docuit vel monstravit exemplo? *Estote*, inquit, *sancti, quoniam ego sanctus sum.* Qui igitur successurus est Christo, oportet eum, sicut ille ambulavit, et ipsum ambulare. Si quis

autem post ipsum iturus est, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur ipsum. Crucem vero non tollit, nisi qui castigans corpus suum et in servitutem redigens, in comessationibus et ebrietatibus, in cubilibus et impudicitiis legem Dei nequaquam dissolutus excedit. Ipsum non sequitur, nisi qui divinis intentus operibus, adscensiones in corde suo disponit, donec (*eundo*) de virtute in virtutem videatur Deus. Tu vero, Petre, cum de vitiis casu continuo devolvaris in vitia et signatum super te lumen divini vultus obtenebres, deformata iam divinitatis imagine et ipsius similitudine flagitiis obfuscata, qua temeritate Christi successor esse praesumis, cuius prius similitudinem non assumis? Nulla enim conventio Christi ad Belial, nulla lucis ad tenebras communicatio.

4. Hic est ille, Girarde, hic est ille tuus Papa, quem recipis, quem universitati fidelium solum decens caput assignas, qui sponsus ecclesiae, qui Christi vicarius, qui Petri successor, vitae forma fidelibus, gregem verbo praedicationis instruat, et istius scilicet operationis exemplo! At vero quis sit iste, quem reprobas, consequenter adtende.

Si genus eius recensita nativitate disquiritur: fidelis natus ex fidelibus advertetur. Si parentum in ipsius educatione vel doctrina consilium: ut habitaret in domo Domini omnibus diebus vitae suae et videret voluptatem Domini. Si personae qualitas: ut prius habitudo corporea describatur, vir staturae mediocris, quem nec abiectum brevitas, nec immanem reddat immensae quantitatis excessus. Apparet in oculis eius et vultu robusta simplicitas et, quae castitatem animi probet, verecundia faciei. Quae profecto facies tanta dignitate resplendet, ut et ipsi quamdam reverentiam ingerat intuenti. Ei quoque hanc inter caetera munificentiae suae dona specialem gratiam vis divina largita est, ut omnes se videntes mansueta sibi benignitate conciliet et dilectionem solo nanciscatur aspectu. Ipsius etenim oculis divinum quiddam superna bonitas inspiravit, quod plenum gratia, quod reverentia dignum, quod honori congruum generaliter arbitretur. Vox blanda, sed non in nimiam tamen resoluta mollitiem, ut et suavitatis favor et magnitudinis non desit auctoritas. Continua vultus alacritas, risus in sermonis excursu saepissimus, tanta tamen habitus honestate, ut verborum vultusque possit augere, non minuere dignitatem. Quod quidem eo magis allicit intuentes, quoniam id in ipso quoddam illius aeternae iucunditatis videtur initium, cuius eum in ipso corpore quasdam existimo primitias accepisse.

At si vitae consideretur integritas et a primis annis sub examen omnia redigantur, nihil deformatum crimine, nihil infamia condemnatum. In eo enim nil illiberale pueritia, nil adolescentia fluxum, nil

iuventus infame, nil virilis aetas edidit indecorum. Inconcussa fides operationi bonae fundamenta praestruxit. Consilio providus, benignus alloquio, facundia celebris, quam nec verborum fastus elatam, nec multitudo faciat effluentem. Tantumque apud omnes bonae existimationis servabatur et gratiae, ut quod alias perrarum est, esset ei ante electionis eius tempora nullus hostis. Cibi potusque tanta sobrietas, ut illis non fastidium, sed abstinentiae modus terminator adsistat. Vestitus autem Apostolatus tempori sane conveniens; quem nec professio clericalis excluderet, cardinalatus dignitas non horreret. Quibus enim impraesentiarum vestibus induatur, iam non ex ipsius pendet arbitrio, sed sanctorum patrum antiqua constitutione decretum est. Praedicta vero cardinalatus dignitas ab ipso non impetrata quidem, sed ob vitae mundioris et scientiae plenioris meritum ultro data. Cuius muneris sic gessit officia, ut suis ipsum laudibus ampliaret. Fiebat honos titulis sui possessoris illustrior, nec tantum propria, quantum administratoris[1] sui gloria praefulgebat. Adeoque caeteros egregiae praerogativa bonitatis excesserat, ut nec restare locus invidiae videretur *ne*que plane quisqu*am* suos ad aequalitatem ipsius adspirare[2] posse conatus adverteret neque quidquam cuiuslibet laudibus ipsius praelatio derogaret[3].

Postremo si non ille humani generis perfidus adversator in Petro Leonis ecclesiae Dei praestruxisset insidias, nulla iam post Papam Honorium de successione quaestio superesset, cum vir unicus unicae dignitati divina iam videretur providentia praeformatus. Ipsum enim hoc divinitatis consilio talem constat esse plasmatum, ut, dum adversus ecclesiam vis huius persecutionis insurgeret, esset qui se tempestati sui securus opponeret et inter fluctus periclitanti naviculae subveniret. Cumque ipsum ad hoc onus omnium paene conscientia destinaret, ipse sibi iam adeptae dignitatis locum nequaquam videbatur explere. De se enim citra suam credere facultatem iudicium sapientis esse. Quod ipse de se satis evidenter edocuit, dum ipsum eligentium corona clauderet et ad
1130. febr. 14. Apostolatus fastigia vocaretur; instabant precibus et reclamantem lacrymis obsecrantes, iniecto pluviali renitentem manibus etiam compri–

1) D'A. et MGs. *administrationis*.
2) Ed. adsp. non p.
3) Liceat subiungere, quae Oldoinus (Ciacc. I. 979.) ex archivo s. Praxedis: Dominus Gregorius monachus Lateranensis, coenobii ss. Ioannis Baptistae, Ioannis Evangelistae atque Pancratii, idemque abbas monasterii ss. Nicolai et Primitivi, ordinis s. Benedicti, loco qui vocatur Gabis, prope lacum Burranum; qui ab Urbano II creatus est S. R. E. cardinalis diaconus sancti Angeli, mortuoque Honorio Papa in Pontificem legitime electus Innocentius dictus est tit. s. Mariae Transtyberim atque Anacletus II est nominatus.

mebant. Cumque ipse iniectam sibi vestem secundo, ut aiunt, totis viribus obsistendo rupisset, illique nihilominus instandum crederent, si quid suis assertionibus[1] creditur, timuerunt, ne inter manus eorum tanta reluctatione et compressione fatigatus obiret et suffocatam singultibus animam protinus expiraret. Manibus igitur, donec modicum respiraret, inhibitis, dum tertium ex longinquo pluviale requiritur, inter rorantes adhuc lacrymas et erumpentes usquequaque singultus sic affatur adstantes: *Expediret instans negotium exclusa animorum affectione tractari, ne*[2] *charitatem zelus alteruter impediret et generale commodum odio familiari vel gratia in oppositum verteretur. Saepius enim praeoccupatas mentes fallit affectio, ut et dignos odio*[3] *reprobent et indigni, sugerente gratia, praeferantur. Quam quidem gratiam in hoc vires sibi video vendicasse praecipuas, ubi sola obtinere debuerat expensa pari lance ratio meritorum. Nam ubi me pari voto contenditis tantae praeficere dignitati, profecto non obtinet examinatio meritorum palamque praevalet indulgentior gratia, quae me vobis nunc et hactenus in imperfectis operibus acceptabilem praestat. Perquam etiam olim huic sancto me voluistis inesse consortio, quem deiectum inferius longe morum qualitas amovisset. Quem tamen locum etsi vir nullius virtutis tenuisque scientiae impleret, vestra infirmitatem meam sapientia supportabat, quos eiusdem sollicitudinis idem Dominus in eadem paritate fecit esse ministros. Verum oportet nunc ex meritis, non ex gratia iudicare nec gratiosum tantum, sed et dignum constituere sacerdotem. Hic enim nullum capietur ex paritate solatium, ubi consortem muneris praerogativa singularis excludit. Excludatur ergo benevolentia et persona comparetur officio, ad quod vocatur! Vita probabilem, scientia praeditum, celebratum fama tantus honor exposcit; ubi ipsi divinum favorem probabilis vita conciliet, gerendorum facultatem scientia conferat et nominis celebritate clara comparetur auctoritas. Quales ex hoc ipso numero promtum est inveniri. Quis ego sum, sub cuius arbitrio rerum summa versetur? Quis, inquam, ego sum, quem Papam Roma salutet, qui non inter primos dumtaxat, sed etiam primorum primus assigner? Indignum qui praeficit, afficit iniuria dignitatem.*

Talia dicentem et adhuc dicturum plurima, si liceret, hoc sermone coetus adsistentium desperatus excepit: *Excusationum dispendia periculum imminens et articulus necessitatis excludit. Stat enim in insidiis Leo paratus ad praedam, occasionem, sicut et ipse nosti, praestolatus a puero,*

---

1) D'A. et MGs. male *sanctis electionibus* (*scis a/ertionib.*), quae correxi.
2) D'A. et MGs. *nec.* 3) MGs. *odia.*

cuius si non praeveniatur assultus, si non impetus obtundatur, nulla iam libertatis spes, nulla prorsus honestatis disciplina relinquitur, antiqua ecclesiae Romanae dignitas occidit, ipsius gloria commutatur opprobrio et formidata extremis hominum potestas vertitur in contemptum. Si enim est ille, sicut equidem est, vita contemptibilis et pollutus infamia, restat, ut[1] *contemptum potestas ipsa contrahat ex persona. Quis enim bonus subesse non recuset infami? Quis ad honestatem coarctari inhonestioris arbitrio non refutet? Si autem honor iste rite deferendus est digniori, profecto apud omnes infinitorum criminum Petri praelatio nos condemnat. Arguemur nimirum de nobis turpiora confessi, quam de ipso fama vulgaverit, si vobis ipse quasi dignior antefertur. Aestimabitur etiam non displicere nobis, quod nec in altero nos damnamus; sed et sustinentes crimen consensus incurrere et rei veritate et existimatione publica convincemur. Fuit, fuit hactenus haec Romana ecclesia caput orbis, penes quam constantissima fides, suprema potestas, honestas incomparabilis, inconcussa severitas, gerendorum summa discretio et nota toti mundo pietas viguisset; fuit, inquam, fuit haec olim terror improbis, bonis in tranquillitate praesidium, in necessitate refugium singulare; a cuius integritate minores ecclesiae vires sumerent et velut ab illaeso capite membra saucia suae sortirentur initia sanitatis. Nunc autem instat et a fide discessio et antiquae desolatio potestatis et omnium bonorum; eius casus manifestus apparet, dum homo peccati, perditionis filius revelatur, ut adversetur et extollat se supra omne, quod dicitur Deus aut quod colitur, ut in templo Dei sedeat ostendens se, quasi ipse sit Deus. Apostolo itaque manifeste dicente cognoscimus, quoniam vel ipse antichristus est vel in ipso nobis antichristi tempora praeparantur, cuius idem praeambulus et minister emergit. Ecce enim iamiam intrusionis suae comparat adiutores et conspirata in ecclesia Dei factio convocatur, quam illi genus, potentia, largitio, promissiones et scelerata dudum coniuratio foederavit. Destitutas pastore lupus oves aggreditur et vacuam sedem primus properat usurpare, quod subrogato pastore praesumere forsitan non auderet. Non enim nisi cum abest Moyses, vitulus conflatur a populo. Ad quod tamen si ipsum postea temeritas ambitiosa compelleret, saltem quem sequeretur fidelis populus inveniret. Super quo supremum sibi in te constituit ecclesia sancta consilium, ut tua regatur providentia, tuo annitente studio liberetur. Aluit haec te et, cum in aliquo tui non egeret, excepit, ut in summa tranquillitate suis educaret uberibus et proprio foveret amplexu. Nunc mutuum postulat et suorum repetit praemia meritorum, ut scilicet in*

---

1) D'A. et MGs. *et*.

necessitate subvenias et oppressae praestare subsidia non recuses. Numquid matrem clamantem non audies? Numquid non solaberis desolatam? Numquid non exaudies exorantem? Numquid postulatam manum labenti coram te non porrigens substinebis?

At vero praetendis ex indignitate tua subterfugii causam, quasi nos prudentiam tuam et singularum partium vitae tuae merita nesciremus. Profecto si te dignum crederes, hac ipsa aestimatione videreris indignus. Dicis quoque nullum sperari hic ex paritate solatium, quasi ab inferioribus consilia et ab[1] *obsequentibus auxilia nequeant exhiberi. Numquid non*[2] *illud praecipue nobis onus incumbit, cum, velut in humano corpore, is, qui praesidet, capitis formam, membrorum reliqui similitudinem gerant: ut, qui praeest, nutum adhibeat, difficultates expediat obsequentium labor? Revereris etiam pudore laudabili subire tantae fastigia dignitatis, in quam suprema regni et sacerdotii praerogativa mirabili foedere copulata conveniunt. At nos non ad honorem te, sed ad periculum potius invitamus. Nec enim sumus ignari, quid adversum nos ille adversarius machinetur. Iam stringit gladios, iam sagittas acuit, nec viam sibi ad Apostolatum patere, nisi nostri sanguinis effusione confidit. Quantumcumque tamen discrimen nobis mortis immineat, maluimus sanguinis nostri mercedem de manu divina requirere, quam de manu nostra sanguis ecclesiae requiratur: quamvis te mortis socium quaerimus, immo volumus etiam praecursorem. Exponatur iugulus tuus sicut noster ad victimam, neque enim fas est, ei, qui dedit, negare spiritum, cum reposcit. Si quid igitur te matris desolatae calamitas, si quid inundans assistentium fletus, si quis ullius*[3] *honestatis amor, si quid virtus obedientiae movet, adquiesce! Si adquiescis, exhibemus obsequia: si recusas, exigimus de inobedientia poenam. Eadem enim, quae Papae superstitis est, ipso decedente, penes nos praecipiendi et ulciscendi quoque consistit auctoritas, donec alius inducatur.*

His dictis parabant excommunicationis promulgare sontentiam, allatum interim ex longinquo pluviale prae manibus offerentes. Quid faceret? Temptaret ex fuga subsidium? At illud continua seniorum corona claudebat. Postularet inducias? Sed quominus impetrarentur, dilationem rei instantia Petri machinamenta negabant. Negaret semper? At illi gladio spiritus imminebant, anathematis poenam protinus intemptantes. Dum ergo sibi videtur inter geminae mortis conclusus angustias alterique eorum lego necessitatis obnoxius, discrimen periculi corporalis excepit,

1) Addendum duxi, propter sequens *obs.* a librario omissum.
2) Addidi, a librario post *numquid* neglectum.
3) Ita correxi; D'A. et MGs. *ullus.*

quia, dum respuit anathematis experiri sententiam, insidiis, immo potentiae sese Petri Leonis obiecit. In eo autem, quo ordine sequenti die Petri processisset intrusio[1], non diutius immorabor, quam ut dixerim, virum turpem, foedatum infamia, publica existimatione damnatum, posterius a *conspiratoribus*[2] et parentibus esse promotum. Ad te potissimum, Girarde, revertar, ut, quid egeris orta tempestate, cognoscas et aures tuae eorum, quae male gessisti, contundantur auditu.

5. Nunciato in Galliis schismate, dum pro partibus vario favore multi multa loquuntur fidelisque populus ancipiti raptatur errore, primus regum catholicus princeps, rex Francorum Ludovicus occurrit. Is vocatis episcopis et omnibus, qui probatae religionis in Galliis habebantur, convocato etiam clero regnique maioribus, (*Stampis*) concilium statuit generale, cumque se Petro Leonis ob sua et patri obsequia fateretur obnoxium, nihil tamen super hoc celsitudini regiae voluit arrogare, episcopis et patribus, qui ex monastica religione convenerant, omni tradita potestate, ut eis et in eos omnis diffinitio conferretur, eo quod penes sanctos episcopos ecclesiae dispensatio tota consistit et abbates, quos divinitatis contemplatio recreat, divina latere consilia non creditur. Cui concilio quoniam interesse, Girarde, non poteras, cum literis, tuae deformitatis imagine consignatis, nuncium destinasti: *Utramque te novisse personam et electionis ordinem plenius exquisisse. Proculdubio cum Innocentio Papa stare iustitiam, eo quod plane vir esset honestatis egregiae, et ipsius electio prima tempore et a praecipuis Romanae ecclesiae fuerat celebrata personis. Porro Petrum per opulentam manum cathedram posterius usurpasse, virum adeo vita reprobatum et nomine, ut si ipsum etiam quaelibet electionis forma defenderet, promoveri tamen vitae qualitas et infamia minime sustineret. Id tibi et tuae legationi subiectis ratum fore idque cum Lugdunensem, tum Viennensem ecclesiam, tum totam fere Italiam ab ipsius Urbis moenibus excepisse.* Aderant autem ibidem venerabiles, quae Romae fuerant sub eadem tempestate personae, quae rerum seriem plane cognoverant, praesertim quae oculata fide singula percepissent. Habebantur quoque super hoc ipso et aliarum, quae non aderant, ultro delegata testimonia, simul et persuasiones personarum, quas spiritum Dei habere certa fides esset, cum tot hominum sensus in eamdem forte confluerent voluntatem. Sicut enim una bono-

1) Petri intrusio i. e. inthronisatio postridie facta est.

2) Hic non, ut MGs. suspicantur, de numero loquitur Arnulfus — alioquin sententia verbis *et parentibus* parum recte procederet — sed de pravitate eorum, qui Petrum promoverunt. Apud D'Ach. pro hac voce lacuna est. De v. a me posita cf. pag. sup. 182.

rum fides est, sic et spiritus unus; malorum vero spiritus multiplex et voluntas ambigua.

Tandem ergo favore divinitatis multis lacrymis implorato, dum utriusque personae merita et prosequentia partes studia conferuntur, inventus est Petrus indignior adeo, ut ex ipsius comparatione alteri personae irrogari gravis iniuria videretur. Studia vero partium tanta dividebat imparitas, ut Petro nondum extra Urbis moenia quisquam favor, alterum infra Urbem quidem pars potior elegisset et extra Urbem usque ad fines terrae tota iam fere patrem confiteretur ecclesia [1]. Sumta igitur ex magni Leonis Papae decreto sententia, ubi se partium vota diviserant, visus est illis iure canonico praeferendus is, qui maioribus studiis iuvabatur et meritis. Qua nimirum ratione cum in Papam Innocentium inspirante Domino convenissent, ipsi statim de obedientia tua et debita subiectione scripsisti: postulasti tamen ipsius honorari rescripto et munus legationis habitae confirmari. Visum est simoniacum, favorem tuum redimere legationis officio; et cum ipse partes illas visitare sub eodem tempore decrevisset, nullus locus poterat sub ipsius praesentia restare legato. Neque enim legatus praesentis personae, sed absentis explet obsequium. Jamque tantus ad Romanas aures malae administrationis tuae clamor adscenderat, ut esset de eo, quod olim impetraveras, poenitentia maior, quam ut modo restituereris affectus. Tulisti repulsam graviter, et mutilata potentiae tuae cornua doluisti. Atque inferioribus antea modo factus inferior et velut in senectute reputatus inutilis, consueti beneficii finem rapinae ratus iniuriam, temerariae succensus es ultionis affectu, quoniam dum repulsa ministrat iracundiae causas et innata dedignationem parit elatio, addidit ambitio coecitatem. Quae quidem res cum otia nesciant et a suis effectibus vacare non possint, contemptum iam susceptae partis dedignatio fecit, indiscretionem coecitas operata est, temerarios ausus iracundia praeformavit. Spreto igitur eo quod recte susceperas, et indiscrete conversus ad aliud, temerarie prioribus contraria concepisti, factumque est, quod in rebus saepe contingit humanis, ut circa rem propensius affectatam spem praecipitem desideria concepta firmarent. Misisti legatum Romam, qui eidem, quem iam devoveras Petro favorem tuum venalem pro munere legationis offerret et similem sibi ministrum domino foederaret. Expletum est sine difficultate commercium, et dum te coecitas indiscreta conducit, ministrum te scismatis ad-

1) „Unde dictum est monosticon illi:
Romam Petrus habet, totum Gregorius orbem."
Rob. de Monte, MGs VI. 489.

Mai 1. dixisti, ut inutili privilegio donareris. Formata est tibi, sed inanis, nova legatio et *quidquid ab Alpibus usque ad fines Occidentis interiacet*, tuae ditioni, sed inefficaci donatione, subiectum est. Et ne excedenti ambitioni tuae fortassis angustior praedictorum finium praescriptio videretur, adiectum est, ut *ubicunque calcaret pes tuus, ibi esset legatio tua*. Invenisti, Girarde, hominem de alieno munificum; sed si rei fructum diligenter attendas, dum tibi rescribuntur maxima, minima recepisti. Nihil enim tibi Petrus impendit, nisi quod nec ab ipso nec ipsius potest nomine possideri. Implevit tamen aures tuas spaciositas circumscripta terrarum et cupiditatem tuam rei qualitas aestimata solo statim gaudio satiavit. Sed ambitionem tuam dignissimus excepit eventus, dum munus inutile prima statim rerum experientia deprehendisti. Emissis igitur ex omni parte cursoribus, coepisti principes sollicitare finitimos, eos scilicet, qui rei nondum cognita veritate neutrius adhuc partis nomine nitebantur.

6. De circumveniendo autem rege Anglorum Henrico praecipue laborabas; et quia cauteriatam conscientiam habens principi catholico et sapienti de suscipiendo Petro Leonis manifeste suggerere non audebas, *ut neutrum susciperet*, mirabili solertia suggerebas, ita tamen, ut in Petrum tua aliquanto proclivior oratio videretur*: Rem stare sub dubio, multos utriusque partis esse fautores; festinasse quosdam, qui iam multa poenitentia ducerentur. Petri Leonis in civitate inexpugnabilem esse potentiam, praesertim qui munitionibus maximis, qui pecunia plurima, qui denique parentum multitudine maxima fulciretur. Asseverare multos, ipsum non iustitia, sed potius invidia reprobatum, eo quod perspicax eius ingenium et amplitudinem animi et irrefragabilem potentiam reliqui vererentur: neminem tamen esse, qui posset eum Urbis privare dominio, penes quam caput ecclesiae semper fuisse, sed et denique reversurum fore nullus ambigeret. Ipsum et eos, qui cum ipso erant, sufficientes ex proprio, et omnes ad Apostolatum pertinentes civiles redditus obtinere; non oportere ipsum ad alienas inspicere facultates nec ad invertendum quidlibet rei familiaris inopia compellendum. Si susciperet alterum, onerosum sibi et suo regno fore et quod regi est etiam dampno deterius, dedecus adfuturum, si pars altera praevaleret; nihil esse importabilius indigente Romano, sub cuius sis arbitrio constitutus. Dissimularet igitur et rerum exitus potius expectaret, quam sera praecipitem sententiam poenitentia subsequatur; utilius enim esse, sine dispendio declinare pericula, quam cum gravi dispendio ipsis ultro periculis obviare.* Agnovit rex sapiens latentem in sermone serpentis astutiam et venenum sub melle reconditum, quia scilicet ista non bona fide consulentis

animo mandaveras, sed fallentis, ut domino Papa prius qualibet arte fraudulenter excluso, ad loquendum pro Petro tibi commodior aditus appareret. Facilius enim ad favendum parti nostrae vacuos vendicamus affectus, quam favore iam partis alterius occupatos. Ille vero non dissimulandum, sed laborantis ecclesiae necessitatibus adiutor ultroneus credidit occurrendum, ne persuasione tua probaretur acephalus et ab uberibus matris suae fieret alienus rex maximus, cuius ad iustitiam omnes fere principes invitantur exemplo, cuius in pauperes munificentiam, liberalitatem in omnes, cuncti reges mirari possunt potius, quam velint aut valeant imitari; cuius sapientiam regnum ipsius et ducatus — etsi late spatiosa — non continent, sed ad circumiectas refunditur undique potestates.

Cum autem, Girarde, regibus Hispanorum Brittanorumque principibus eadem suggerendo mandasses et speratos fructus concinnata tibi mendacia non referrent, coepisti dementiore vesania infra domesticos parietes debacchari. Pictaviensem comitem nactus erroris socium et schismatis adiutorem, quem etiam Pictaviensis episcopi catholici senis negata depositio et contra sacratissimos canones non exaudita petitio indignatum pariter a catholica repulit unitate.[1]

---

1) Has ad res illustrandas egregie pertinent, quae Ernaldus habet in vita sancti Bernardi c. 6. quibus cum confirmentur ea, quae de Girardi vita narrat Arnulfus, tum schisma hoc Aquitaniae quomodo extinctum sit, edocemur. De multis haec afferre liceat: „Laborabat ea tempestate sub schismaticorum oppressione tota Burdegalensis ecclesia, et non erat in Aquitania, qui posset resistere principi, cuius animum induraverat Deus, qui annuente Gerardo Engolismensi episcopo et instillante in cor eius dissensionis semina, factus est schismatis defensor et auctor. Quicunque susceptioni Petri Leonis non subscribebant, persecutionibus expositi, alii damnis, alii proscriptionibus mulctabantur, alii a sedibus propriis pulsi exulare compellebantur. — Audiens haec et huiusmodi vir venerabilis Gaufredus Carnotensis episcopus, cui a Papa Innocentio Aquitaniae legatio fuerat commendata, vehementer indoluit et succurrendum periclitanti ecclesiae postpositis aliis negotiis sine ulla dilatione decrevit. Abbatem igitur Clarevallensem petit et obsecrat, ut sibi ad tanta mala eliminanda succurrat. Assensit vir Dei et — promittit —, se cum eo in Aquitaniam profecturum. Ibant igitur simul Nanuetum. — (Deinde) ingrediuntur Aquitaniam.

Interim Gerardus assensu comitis Burdegalensem archiepiscopatum occupaverat et simul Burdegalensem et Engolismensem detinebat ecclesiam. Sed effluentibus pecuniis, quas in assentatorum manus iniecerat, et magis ac magis cognita veritate, iam defluebant ab eo subsidia principum et perfidiae eius timebant existere defensores. Morabatur itaque in locis illis, in quibus securiorem se putabat nec iam facile publicis sese conventibus praesentabat. —

Significatum est interim comiti per viros illustres, qui ad eum securius audebant accedere, quod abbas Clarevallensis et episcopus Carnotensis aliique episcopi et religiosi viri colloquium eius expeterent; quorum etiam studium esset, ut secum de pace ecclesiae et de malo removendo tractarent; persuasumque est illi, ne tan-

Haec sunt, Girarde, quae pro ecclesia et adversus ecclesiam sub initio tempestatis egisti; quae licet rudi forsitan et inculto sermone narraverim, solam saltem sequi potui veritatem. Nihil enim scripsi, quod non vel ipse cognoverim vel auctore probabili non haberem, vel quod

---

torum virorum devitaret colloquium, quia poterat fieri, ut communicato cum eis consilio facile esset, quod modo putabatur difficile, et quod videbatur impossibile, repentino proventu possibile redderetur. Itaque apud Partiniacum binc inde conveniunt et in primis de divisione ecclesiae et de scissurae obstinatione, quae infra Alpes in sola Aquitania quasi nebulae corruptela consederat, multis modis et rationibus a servis Dei comiti intimatum est: *quod ecclesia una est et, quidquid extra eam est, quasi extra arcam, iudicio Dei necesse est interire et dilui.* Adducta quoque exempla Dathan et Abiron, *quos pro reatu schismatis terra vivos absorbuit; nec tanto malo vindictam Dei aliquando defuisse* monstratum est. His auditis comes ex parte sano usus consilio, respondit: *Se in obedientiam Innocentii Papae posse dare consensum, sed in restitutionem episcoporum, quos de sedibus suis expulerat, nulla ratione induci, quoniam implacabiliter eum offenderant et iuraverat, se eorum pacem nullo tempore suscepturum.* Diu per internuntios protractus est sermo et dum vicissim verbis se mutuo occupant, vir Dei efficaciora arma corripiens (l. arripiens), ad altare sanctum oblaturus et supplicaturus accedit. Intraverant ecclesiam, quibus licebat divinis interesse mysteriis; comes sustinebat prae foribus.

Peractis igitur consecrationibus et pace data et diffusa in populum, vir Dei, iam non se agens ut hominem, corpus Domini super patenam ponit et secum tollit, atque ignea facie et flammeis oculis, non supplicans, sed minax foras egreditur et verbis terribilibus aggreditur ducem: *Rogavimus te*, inquit, *et sprevisti nos. Supplicavit tibi in altero quem iam tecum habuimus conventu, servorum Dei ante te adunata multitudo et contempsisti. Ecce, ad te processit Filius Virginis, qui est caput et dominus ecclesiae, quam tu persequeris! Adest iudex tuus, in cuius nomine omne genu curvatur, coelestium, terrestrium et infernorum, — adest iudex tuus, in cuius manu illa anima tua deveniet: numquid et ipsum spernes? numquid et ipsum, sicut servos eius, contemnes?* Lacrymabantur universi, qui aderant, et orationibus intenti praestolabantur exitum rei, et omnium suspensa expectatio nescio quid divinum fieri coelitus expectabat. Videns comes abbatem spiritu vehementi procedentem et sacratissimum Domini corpus ferentem in manibus, expavit et diriguit membrisque tremebundis metu et dissolutis quasi amens solo provolvitur. Elevatus a militibus rursum in faciem ruit, nec quippiam alicui loquens aut intendens in aliquem, salivis in barbam defluentibus, cum profundis efflans gemitibus, epilepticus videbatur. Tum vir Dei ad eum propius accedit et pede pulsans, acclivem surgere iubet et stare supra pedes et Dei audire sententiam. *Praesens est*, inquit, *Pictavensis episcopus, quem ab ecclesia sua expulisti; vade et reconciliare ei, in osculo sancto pacis cum eo iungito foedera et ipse ad sedem suam eum reducito; et satisfaciens Deo, redde pro contumelia gloriam, et in universo principatu tuo divisos et discordes ad caritatis revoca unitatem. Subdere Innocentio Papae et sicut ei omnis obedit ecclesia, tu quoque electo a Deo tanto pare Pontifici!* Audiens haec comes, auctoritate Spiritus sancti et sanctorum sacramentorum praesentia victus, nec audebat respondere nec poterat, sed statim occurrit et in pacis osculo recepit episcopum et eadem, qua eum abiuraverat, manu cum totius exultatione civitatis ad propriam sedem reduxit. Sed et deinceps abbas cum comite iam familiarius et suavius loquens, paterne eum monuit, ne ad tam impios et tam temerarios ausus ultra exurgeret, ne Dei patentiam tantis irritaret flagitiis, ne pacem factam in aliquo violaret.

saltem fama publica non affirmet, ut proinde non minus aliis probabile videatur, cum ipsi tot testimonia suffragentur ad fidem. Iam vero si recte propositae partitionis membra recolligo, sola mihi propositi mei superest pars extrema, in qua, quibus ecclesiam Dei molestiis vexare quidem et persequi non desistis, ex parte dicendum est; si quis enim vellet cuncta narrare, nec ad dicendum lingua sufficeret nec calamus ad scribendum.

Suscepta igitur Petri Leonis epistola coepisti per fines Aquitaniae discurrendo pristinae praedicationi tuae praedicare contraria: *Petrum scilicet Leonis Anacleti nomine (sed verius antichristi) Papam esse; cuius quidem Apostolatum sedes principalis exciperet et totius civitatis obedientia confirmaret. Alterum civitate pulsum, cum paucis fautoribus sine certa sede vagantem, avertentem populos et ab ecclesia separantem, quem nec cathedra Lateranensis agnosceret, nec ei obsequium Romana civitas exhiberet, quem Papam credere similis amentia videbatur, ut si quis carentem regno regem dicere, destitutum principatu principem appellare voluerit.* Quasi modo, Girarde, iustitiae loca praeiudicent et ius dignitatis perimat illius civitatis egressus, et velut solius populi Romani favor omnibus fere populis debeat anteferri! Numquid enim ipse Laterani residens, in illa beati Ioannis ecclesia principali christianissimum principem Lotharium consecravit in regem? Numquid ipsum et imperii nomine et imperiali diademate renitentem solemnitate debita decoravit? Numquid ipsum pars magna nobilium et totius populi conscientia comitatur? Numquid eidem urbis habitatio et ingressus pro arbitrio patens est et egressus? Quibus profecto si careret omnino (*Inn.*), nullo tamen eorum posset iustitiae derogari; sed dum te latens odium stimulat ad vindictam, linguam mendacio non negabas, ut verba, veneno mendacii toxicata, infidelitatis vulnere simplicium pectora sauciarent.

Circa quod dum unicum tibi propositum, unicus urguendi labor, unica laboris perseverantia constat, torrentes impetus tuos praevertit

Pace itaque omni Aquitaniae ecclesiae reddita, solus Gerardus perseverat in malis; sed non multo post adveniente die irae, in domo sua miserabiliter extinctus est. Et cum dicat scriptura: *Est peccatum ad mortem: pro eo non dico ut roget quis* —, impoenitens et subito mortuus, sine confessione et viatico de corpore egredientem spiritum ei reddidit, cuius minister usque in finem extiterat. Corpus eius a nepotibus suis, quos in ecclesia illa honoribus sublimaverat, inventum in lectulo suo exanime et enormiter tumidum, in basilica quadam humatum est; sed postea a Gaufrido Carnotensi episcopo, sedis Apostolicae legato, inde extractum alioque proiectum est. Nepotes quoque eius ab eadem ecclesia postea eliminati sunt et omnis progenies et plantatio a radice evulsa, per extera regna, tanti iudicii circumferens querimonias, exulavit."

modicum vis divina primumque de inefficacia speratae potestatis argumentum: accessit in ligationem versa legatio. Captus es[1] et mensibus aliquot reclusus in carcere, donec quos gratia praedestinaverat, plena veritatis agnitio confirmasset et, qui prius de rescripta tibi legatione speraverant, de ligatione postea desperarent. Reserato autem carcere processisti quasi pardus e cavea, cuius rabie carcere diutius et catenis inhibita, si forte liber evaserit, insurgit audacior, nec eum ulla potest sanguinis effusio satiare. Aestimabas adhuc auctoritate tua totum posse praeverti, quod ecclesia sancta dictaverat, et penes te rerum pondera et momenta constare. In quo nescio, tuamne magis coecitatem vel arrogantiam mirer. Quia quae arrogantia maior, quam hominem paene solum adversus illud insurgere, quod divina providentia confirmavit, quod omnis religio confirmavit, quod omnium regnorum favor confirmavit, quod et ipse, quantum sua interest, confirmavit? Quae maior coecitas, quam ubi nullum Dei praecedit, exile hominis succedit auxilium, contra universitatem sperare victoriam? Non potes negare, quin falsi crimen et inconstantiae simul incurreris, levissime transfuga, modo harum, modo illarum partium malefidus adsertor, cuius in singulis operibus duplices vias duplex signat intuitus, et affectus mentis ancipites ambiguus manifestat aspectus. Sicut enim corporales oculos tuos innaturalis quaedam distorsit enormitas, ut ad idem contuendum mirabili nequeant discordia convenire, sic et mentis oculi dissident, ratio scilicet et affectus. —

(8.) Saltem deficientia naturae lege membra considera, quia tempus est, finem dare nequitiae et inutiles mundo reliquias expectanti Deo gratum munus offerre. Declines ad infima vultus adtolle et enormes oculi tui ad partem dirigantur oppositam, ut videatur, quam bonum et iocundum est, in unum habitare. Sed quoniam nocturnus bubo lucem diurnam non sustines intueri, coecus aures arrige, nisi et easdem insurdaverit obstinatio cordis. Audi ergo, cum quibus habites et quorum consortia respuas: Infidelis universitas illa, quam sequeris, familia Petri Leonis est, nondum fermento iudaicae corruptionis penitus expiata; et tyrannus ille, quem altrix tyrannorum Sicilia sustinet, Dionysii successor, aulae ipsius haeres et ominis, emptus inani regis nomine, dux quidem antea, nunc vero nec dux ipse nec aliud, quia nomen alienum, quod contra iustitiam tyrannus usurpat, in ipso nullatenus obtinere certo iure firmatur. Huic numero solus Pictaviensis comes adiicitur, voluptatum vir, animalis

1) Cf. ep. Wilhelmi Sanctonensis ad Ulgrinum Bituricensem. Bouquet XIV. 259.

homo, arcana spiritualium non adtingens, ob repulsam petitionis illicitae mancipatus errori. Sub qua paucitate si quis sanctam dixerit ecclesiam contineri, certe non derogata solum Christi videtur haereditas, sed penitus abrogata. Ubi ergo, David sancte, ubi tua vetus illa promissio? ubi Pauli? Ubi sanctarum testimonia scripturarum? Ille enim rex sanctus ex persona patris ad filium: *Postula,* inquit, *a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.* Et alibi: *Dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrarum.* Et Paulus: *Deus,* inquit, *exaltavit eum et dedit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur.* Dices fortassis, iam impleta, quae dicunt, nec obstare haec, quominus potestatis huius immineat defectus. Sed *regni eius non erit finis,* regit enim *in virga ferrea.* Partem vero nostram — si tamen haec tantilla cogat exceptio, ut nomine partis universitas fere tota vocetur — omnis imperator, omnis rex, omnis princeps, omnis homo denique profitetur, quicunque christiani nominis insignitur honore. Sed ego, si qua fides est, favorem principum populique, quos adhuc saecularis tenet affectio compeditos, in tam divino negotio negligenter adtendo. Horum in hoc mihi consensus praecipuus est, horum me movet, motum trahit, tractum tenet auctoritas, quibus datum est nosse mysterium regni Dei, quorum in coelis esse iam ex parte conversatio perhibetur. Quales revera sunt, qui Carthusiae perpetuas nives inhabitant et qui a Cisterciensi vel Cluniacensi monasterio profluentes lucis suae radios undique diffuderunt. Hi enim a manibus suis et animo saniore consilio terrea removentes, aspera veste, cibo cum raro tum arido, vigiliis multisque laboribus corpus macerant, ad eam tantum retributionem totis animi viribus anhelantes, quam diligentibus se gratia repromisit. Horum sancta conversatio, sermo sapiens, in divinis discretio perspicax, quam denique nulla nubes terrenae densitatis obfuscat. — Horum ergo mentes promissus Spiritus sanctus inhabitat, quas congrua sibi templa paravit et eas necessario plena cognitione veritatis illustrat. Quoniam si Spiritus Deus est, Deus autem veritas, profecto sub praesentia Spiritus non restat ignorantia veritatis. Quid plura? Iam ne sermo noster metas debitae brevitatis excedat, pauca de pluribus, minora de maximis dixisse sufficiat[1].

---

1) Arnulfo nostro mirum in modum de Petro Leonis consentit Manfredus episcopus Mantuanus his litteris ad Lotharium datis:

Lothario divina operante clementia Romanorum imperatori M. Dei gratia licet indignus Mantuanae ecclesiae servus servitium et orationem et utriusque regni felicitatem in Domino. **Omnipotenti Deo,**

COELESTINUS P. P. II.

1143. sept. 26. — 1144. mart. 8.

I.

Coelestini II vita

a Bosone cardinali conscripta.

Coelestinus II, natione Tuscus, patria de castro Felicitatis[1], qui et Guido, presbyter cardinalis tituli sancti Marci, sedit mens. V. d. XIII.

Hic fecit ordinationes per mensem decembrem: diaconos VII, presbyteros VII et episcopos per diversa loca.

Mart. 8. Defunctus est Romae apud Palladium VIII. id. martii; in ecclesia Lateranensi tumulatus.

II.

Coelestini II annales.

1143.

(Coelestinus Petro Cluniacensi[2]). *Caritatem vestram de statu sanctae Romanae ecclesiae matris vestrae sollicitam cognoscentes, quae cui omnia sunt subiecta et omnia bona attribuenda, gratias innumeras puro corde* (et) *alacri vultu retulimus quotidieque referimus, cum Vos, tantum virum, Deo subiectum, iustitiae amatorem, ecclesiarum defensorem, ad regni sui gubernationem elegisse audivimus. Vos enim ille estis, qui et Wipertinam et Burdinianam haeresin et earum defensorem Henricum semper oppugnastis et Dei misericordia superastis et catholicis Apostolicis semper vos submittendo submisistis et ecclesiae atque eis pacem et victoriam optavistis. Nunc igitur quanto magis iudaica perfidia et Leonina rabies et Petri haeresis in ecclesiam furiunt et virum innocentem, iustum, castum, bene morigeratum, catholice electum et consecratum, Innocentium nomine, cum suis perdere et omnia bona moliuntur subvertere, tanto magis vos elaborare atque niti condecet, ut ecclesia et qui ei divina gratia praesidet, suum statum obtineat et ille iniquus Petrus, perditionis filius, cum suis aut per vos poeniteat aut per vos pereat. Nam ut de eius vita atque intrusione et execratione pauca de innumerabilibus nefandis exponamus, vos ut audire velitis, rogamus. Qui licet monachus, presbyter, cardinalis esset, scorta, coniugatas, monachas, sororem propriam, etiam consanguineas ad instar canis, quoquo modo habere potuit, non defecit. Et quod intrusus sit et execratus, symoniacus eius introitus adprobat. A tempore enim Calixti beatae memoriae, ut sedem Apostolicam attingeret, nisus est cardinales episcopos muneribus pollicitis, blanditiis circuiendo (quod per memetipsum cognosco: rogatus enim ab illo et a fratribus eius saepenumero fui) et cives Romanos donationibus et sacramentis subvertendo. Rogamus itaque et, in quantum audemus, hortando consiliamur, ut ecclesiae Dei et Innocentio domino et patri nostro atque Italico regno in manu forti quam citius absque mora subveniatis et perfectionem vestri imperii, scilicet coronam et Apostolicam benedictionem, accipiatis. Novus namque Apostolicus et nos, qui vestri sumus, quotidie expectamus et de expectatione adventus vestri et vestra prosperitate, ut nobis per hunc legatum rescribatis, rogamus.* Neugart, codex diplom. Alemanniae. II. 63.

1) In Tuscia Romana. 2) Bouquet XV. 408. (D. d nov. 6.)

circa nos acta sunt, vobis significare curavimus. Notum igitur facimus di- 1143.
lectioni vestrae, quod domino nostro bonae memoriae Papa Innocentio VIII.
kal. octobris defuncto et in Lateranensi ecclesia cum maxima cleri et populi Sept. 24.
Romani frequentia tumulato, cardinales presbyteri et diaconi una cum fratribus nostris episcopis et subdiaconis, clero, ac populo Romano acclamante partim (l. pariter) *et expetente, tertia die in ipsa ecclesia unanimi voto et* Sept. 26.
pari consensu me indignum et prorsus tanti officii imparem, nescio quo Dei iudicio, in Romanum Pontificem concorditer elegerunt. Ego autem considerans infirmitatem meam ad Apostolicae sedis culmen non posse pertingere, onus hoc malui declinare, ne in pastorali regimine imparis administrationis actione succumberem. Sed quia contraire non est Domini disponentis arbitrio, obedienter secutus sum, quod misericors de me regentis manus voluit operari. Dispositioni itaque divini consilii colla submittens, tanto pondere pressum me recognosco, ut non per prophetae spiritum, sed per experimentum dicam: ,,Incurvatus sum et humiliatus sum usquequaque''. Tanta quippe occupationum onera deprimunt, ut ad superna vix aliquando animus erigatur. Multis causarum fluctibus quatior et post illa quietis otia, quae ante hoc officium me recolo habuisse, tantis tumultuosae vitae tempestatibus affligor, ut recte dicam: ,,Veni in altitudinem maris et tempestas demersit me''.

(Petrus Cluniacensis Coelestino). *Benedictus dominus Deus noster, qui memor verbi sui, in quo nobis spem dedit, more suo nullatenus se oblitum verborum suorum etiam hoc tempore monstravit; quibus suos ab ipsis recedens consolari dignatus est, dicens: ,,Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.'' Apparet hoc in innumeris ipsius gratiae donis, apparet hoc nunc specialiter et in vobis, quem his nostris diebus summum Pontificem, animarum nostrarum custodem, totius ecclesiae suae, adhuc in terris peregrinantis, hoc est unicae columbae, inter* corvos *gementis, praesulem propitia mortalibus benignitas divina concessit. Non hoc, ut iam nobis relatum est, humanus fastus, non sibi providens humana cupiditas, non Romanus turbo saepe auditus orbemque terrarum suo impulsu concutere solitus effecit, sed adversa pacificans, diversa uniens, discissa redintegrans Spiritus ille, qui ubi vult spirat, velut ,,in sibilo aurae tenuis'', iuxta verbum Domini factum ad Heliam, leniter adimplevit. Gavisi sumus audientes ista, et in immensum cor nostrum exhilaratum est: agnoscentes, non armis, non turribus, non minacibus agminibus rem divinam tutari, sed sola misericordis Domini manu et suavi protectione ad pacem compositam esse. Agnovimus vere, quod agnoscendum erat: ,,imperasse Christum ventis et mari et factam esse insolitam tranquillitatem'', ,,statuisse procellam maris in auram et siluisse fluctus eius''.*

1143. *Romualdus Salernitanus.* Hic concordiam, quae inter Innocentium Papam et regem Rogerium facta est, ratam habere noluit, sed eam revocavit in dubium[1]. Mortuus est autem sexto mense Pontificatus sui.

Chronicon Mauriniacense. Praedictus autem Papa Innocentius debitum humanae conditonis exolvens, Romae defunctus est. Cuius honori subrogatus est Caelestinus, qui alio nomine magister Guido de Castellis nominatus est[2]. Hic vero praelatione illa dignissimus erat, quoniam ei tria, quae inter homines pene habentur praecipua, simul confluxerant celebremque magistrum reddiderant: nobilitas scilicet generis, mentis industria in omni statu aequalis, litterarum quoque, quarum doctrinae intentissimus fuit, scientia multiformis. Ad hunc rex noster legatos pro pace ineunda misit, quam ita dulcissima impetratione obtinuerunt, ut in conspectu illorum multorumque nobilium, quorum frequentia Roma fremere solet, benigne adsurgeret manuque elevata signum benedictionis contra regionem hanc faciens ipsam a sententia interdictionis absolveret[3]. Mors vero nemini parcens tantum Pontificem VII (l. VI.) infulationis suae mense saeculo praematura abstractione eripuit.

LUCIUS P. P. II.

1144. *mart.* 12. — 1145. *febr.* 15.

I.

Lucii II vita

a Bosone cardinali conscripta.

Lucius II, natione de Aemilia, patria[4] Bononiensis, ex patre Urso[5];
Mart. 12.[6] qui et presbyter cardinalis tituli sanctae Crucis et ecclesiae Romanae bibliothecarius; sedit m. XI. d. IV.

Hic assumptus est a domno Papa Honorio et in titulum sanctae Crucis cardinalis presbyter ordinatus. Quam nimirum ecclesiam, sicut bonus pastor, tam in aedificiis quam in possessionibus plurimum augmentavit et divitem de pauperrima fecit. Fabrica namque ipsius ecclesiae a

---

1) Qua quidem in re certe Romanis gratissimum fecit, quibus Innocentii cum Rogero foedus admodum displicuerat. 2) Cf. s. Bernardi ep. 192.
3) Interdicti causa dissensio erat de ecclesia Bituricensi. Cf. chron. Maurin. loco paulo superiore ap. Bouquet. De absolutione cf. Sigeb. contin. Laudunense (MGs. VI. 446.). 4) Ed. om. 5) Martinus Polonus et Bernardus Guidonis (cod. reg. Parisin. 5032.) *Alberto.* 6) Cf. Jaffé, pg. 610.

summo usque deorsum in melius reformata et claustro cum omnibus officinis de novo aedificato, canonicorum regularium conventum ibidem auctore Domino[1] constituit.

Hunc autem praeclarum virum pro scientiae ac vitae suae meritis Papa Innocentius arctius sibi adstrinxit et cancellarium sedis Apostolicae constituit atque in obitu suo, tanquam praecipuo et digniori eclesiae membro, sibi ecclesiae bona commisit.

Hic tanquam vir prudens et fortis, habito cum ecclesiae fidelibus consilio, senatores, qui contra prohibitionem decessoris[2] sui Papae Innocentii capitolium conscendere et magisterium sibi usurpare praesumpserunt, et de capitolio descendere et senatum abiurare coegit. Sed repentina aegritudine occupatus et nociva ecclesiae morte praeventus, quoniam populus Romanus eundem magistratum habere omnimode videbatur, abiuratio ipsa viribus caruit, et ignis, qui credebatur[3] extinctus, denuo incaluit[4] et in maiores flammas, exigentibus culpis, excrevit.

Hic dedit basilicae Salvatoris[5] ecclesiam sancti Iohannis ante portam Latinam cum omnibus capellis et tenimentis suis. Dedit etiam eidem ecclesiae ecclesiam sancti Nocolai in hospitali cum omnibus tenimentis suis. Item textum evangeliorum ex auro et argento operose factum. Dedit etiam ampullas ad servitium altaris optimas et mirabiles.

Hic fecit unam ordinationem per mensem decembrem: diaconos ..., presbyteros ..., et episcopos per diversa loca.

Defunctus est autem apud ecclesiam sancti Gregorii in clivo Scauri V.[6] Kal. martii, et in ecclesia Lateranensi digno cum honore sepultus. *Febr. 15.*

II.

Lucii II annales.

1144.

Romualdus Salernitanus. Cui (Coelestino II) successit Gerardus natione Bononiensis, prius presbyter cardinalis sanctae crucis et cancellarius, qui et Lucius secundus appellatus est. Audiens autem rex Rogerius promotionem Lucii Papae, gavisus est valde, eo quod compater et amicus eius exstiterat. Qui statim missis nunciis suis praedicto Papae, per mare

1) Ed. *Deo auct.* 2) Ed. *praedec.* 3) Ed. *videbatur.*
4) Ed. *invaluit.* 5) Ed. *sancti Salv.* 6) L. *XV.*

1144. Sept. 22. usque Gayetam veniens, ei apud Ciperanum occurrit. Quumque de pace inter eos componenda diu tractatum esset, repugnantibus cardinalibus concordari non potuerunt. Quare rex indignatus in Siciliam rediit[1]. Rogerius vero dux Apuliae, filius eius, ex mandato regis cum magno exercitu Campaniam ingressus, eam usque Ferentum depopulatus est et cepit et sic in Apuliam rediit. Lucius autem Papa ad urbem regressus est. Non multo autem post populus Romanus[2] contra voluntatem eiusdem Papae Iordanum filium Petri Leonis in patricium promovit et senatores de novo in Urbe creavit. Mortuus est autem Lucius Papa mense Pontificatus sui undecimo.

(Lucius Petro Cluniacensi[3]). *De statu — nostro te sollicitum cognoscentes scire te volumus, quia omnipotens Dominus sua nos gratia visitavit, castigans castigavit, sed morti non tradidit. Per ipsius misericordiam convalescimus et pristinam sanitatem in brevi nos recepturos speramus. Ad colloquium regis Siciliae condescendimus et quia ad honorem Dei et ecclesiae suae firmam pacem cum eo facere non potuimus, instanti tamen ipsius violentia nos cogente, treugam cum eo composuimus. Placet autem nobis, ut sicut literis tuis nobis significasti, tredecim de fratribus tuis quam citius poteris ad nos transmittas, quia nos Domino auxiliante eos honeste recipere et ad honorem Dei et Cluniacensis ecclesiae collocare curabimus.*

1145.

Otto Frisingensis, chron. VII. 31. Per idem tempus Lucius Papa vir pro mansuetudine et humilitate sui officio sacerdotali dignus Coelestini qui non plene sex mensibus sederat successor, gravem a civibus persecutionem passus, humiles ad regem Conradum, tam suam oppressionem continentes, quam de incolumitate et prosperitate eius deo gratias agentes ipsumque ad patrocinium Romanae ecclesiae invitantes litteras mittit in hunc modum:

Lucius episcopus, servus servorum Dei, charissimo filio Conrado Romanorum regi illustri salutem et Apostolicam benedictionem. Omne datum optimum etc. Populus enim Romanus nullas insaniae suae metas ponere volens, senatoribus, quos ante instituerat, Patricium adiiciunt atque ad hanc dignitatem Iordanem

1) Anonym. Casin. Mur. Scr. V. 65.: „Discordans Papa recedit. Rex partem Campaniae cum Terracina cepit, Berulas obsedit. Deinde quodam pacto facto, quae ceperat, reddidit, Siciliam abiit". 2) Anonym. Cas.: „Iordanus filius Petri Leonis cum senatoribus et parte totius populi minoris contra Papam rebellat." 3) Biblioth. Cluniac. pg. 850.

Petri Leonis filium eligentes, omnes ei tanquam principi subiiciuntur. 1145.
Deinde Pontificem suum adeunt ac omnia regalia eius, tam in urbe quam extra posita, ad ius Patricii sui reposcunt eumque more antiquorum sacerdotum de decimis tantum et oblationibus sustentari oportere dicentes, de die in diem animam iusti affligere non timuerunt. Ipse autem quotidianis cruciatibus ac taedio vitae affectus, infra anni spatium Pontificatus sui diem obiit ac Eugenium, virum religione ac sanctitate perspicuum, communi voto cleri et populi electum, successorem reliquit.

Sigeberti continuatio Praemonstratensis[1]. Lucius Papa senatores Romanorum contra ecclesiam erectos in capitolio obsidet; sed inde per Iordanem Petri Leonis perturbatus, infirmitate correptus, infra annum (*unicum*) Pontificii sui moritur.

Godefridus Viterbiensis, pantheon[2]. Lucius secundus itaque intendens senatum extinguere, cum ingenti militia capitolium Romae conscendit, ut sedentes ibi tunc senatores cum dedecore removeret. Senatus autem populusque Romanus ad arma conversus, Papam cum suis omnibus a capitolio in momento repellunt. Ubi Papa, sicut tunc audivimus, lapidibus magnis percussus, usque ad obitus sui diem, qui proxime sequutus est, non sedit in sede.

EUGENIUS P. P. III.

1145. *febr.* 15. — 1153. *iul.* 8.

I.

Eugenii III vita

a Bosone cardinali conscripta.

Eugenius III, natione Tuscus, patria Pisanus, qui[3] Bernardus, sancti Anastasii abbas; sedit annis VIII, mensibus IV, diebus XX et cessavit episcopatus eius diebus III.

Hic electus est ab episcopis et cardinalibus ex insperato concorditer *Febr.* 15.
apud monasterium sancti Caesarii, ubi omnes fratres propter metum senatorum et populi Romani, consurgentis ad arma, convenerant in unum.

1) MGs. VI. 453. 2) Murat. Scr. VII. 464.
3) Ed. *qui primo Bern.*

1145. Et deductus ad Lateranum patriarchium in Apostolica sede secundum morem ecclesiae positus fuit[1].

Qui cum proxima die dominica consecrationis munus apud beatum Petrum, sicut consuetudinis ordo poscebat et dispositum fuerat, deberet suscipere, praecognito senatorum perverso consilio, quod eius electionem violenter retractare disposuerant, nisi eorum voluntati faveret[2] et usurpatum senatum eis auctoritate Apostolica confirmaret, in silentio noctis
Febr. 17 Urbem cum paucis fratribus exiit et ad arcem Monticelli[3] se in tutum[4] recepit.

Febr. 18. Congregatis vero alia die ibidem cunctis fratribus, qui dispersi fuerant propter metum furentis populi, processit ad Farfense monasterium cum domestica familia, et consecrationis gratiam in sequenti dominica et plenitudinem sui Apostolatus secundum morem ecclesiae Domino auctore suscepit.

Exiit ergo rumor iste, sicut vox laetitiae ad omnes gentes et de tam sancta promotione universa exultavit ecclesia, dicens cum psalmista: *Benedictus Deus in donis suis et sanctus in omnibus operibus suis, quoniam ex insperato exaltavit humilem et sublimavit cornu Christi sui.*

Dubitantibus autem cunctis fratribus suis, quod ad regendum tantae sublimitatis officium insufficiens esset et minus idoneus, tantam ei Dominus gratiam repente conferre dignatus est in scientia et sermone, in facundia et liberalitate, in conservanda cunctis iustitia et in omni morum elegantia, quod multorum decessorum[5] suorum actus praeclaras superaret et famam.

Senatores vero et populus Romanus in incepta malitia et consueta pravitate contumaciter persistentes, eidem Pontifici, postposita Dei reverentia, in cunctis adversabantur et fideles ecclesiae infra Urbem et extra multis ac variis molestiis affligebant. Civitates et castra beati Petri assiduis rapinis et gravibus guerris persequi non cessabant, abutentes patientia et mansuetudine pii patris et boni eorum pastoris. Sed quoniam nec blandis verbis, nec paternis exhortationibus, nec asperis minis eumdem populnm revocare a sua pravitate ullatenus potuit, addidit verbera verbis, iuxta illud Salomonis dictum: *Noli subtrahere a puero disciplinam; si enim percusseris eum virga, non morietur. Tu virga eum percute*[6] *et animam eius de inferno liberabis.* Item[7]: *Flagellum equo et camus asino et virga in dorso imprudentium.* Sed quia plerumque invitis et renitentibus bona praestantur, per fideles intra Urbem et extra po-

1) Ed. *est.* 2) Ed. *voluntatem faceret.* 3) Ed. *Montis Cellii.* 4) Ed. *tuto.* 5) Ed. *praedec.* 6) Ed. *percuties.* 7) Ed. *indeque.*

pulum ipsum adeo districte coegit, quod eum pastorem proprium et animarum suarum episcopum recognosceret et ad concordiam et pacem eius cum omni devotione rediret. Factum est igitur Deo auctore gaudium magnum in tota Urbe; et in optato ingressu ipsius Pontificis occurrit ei maxima et frequens populi multitudo cum ramis, et ad eius vestigia frequentissime[1] corruentes, post pedum oscula elevabantur ad oris oscula. Praecedebant signiferi cum bannis, sequebantur scriniarii et iudices; Iudaei quoque non deerant tantae laetitiae, portantes in humeris suis legem Mosaïcam; universus etiam Romanus clerus psallebant[2] in unum, dicentes[3]: *Benedictus, qui venit in nomine Domini.* Sic itaque cum magno populorum gaudio et clamore idem Pontifex Lateranense palatium conscendere meruit. 1145. 1145. dec.

Hic tempore, quo maxima de partibus occidentis expeditio Hierosolymam petiit, vocatus a Ludovico rege Francorum, Galliarum partes intravit et veniens ad sanctum Dionysium, ubi eum rex cum episcopis et baronibus suis debita veneratione suscepit, signum Dominicae crucis eidem regi Domino auctore imposuit, ad cuius utique preces ipsum regnum in manu et potestate sua recepit. Et postmodum apud Remorum metropolim generale concilium mediante quadragesima celebravit. 1147. iun. 10. 1148. mart. 21.

Quibus rite peractis ad urbem suam et commissum sibi populum ductore Domino incolumis remeavit. 1148—1149.

Hic fecit unum palatium apud sanctum Petrum et Signiae alterum. Recuperavit[4] Terracinam, Secium, Normam et Arcem Fumonis, quae a dominio beati Petri iamdiu alienata fuerant.

Hic fecit ordinationes per mensem Decembrem: diaconos decem, presbyteros undecim et episcopos sexaginta unum.

Defunctus est autem[5] apud Tiburtum VIII Idus Iulii et inde per stratam publicam et mediam Urbem usque in Vaticanum[6] cum totius fere cleri et populi Romani frequentissima turba, maximo luctu et communi atque immensa tristitia deportatus est et in ipsa beati Petri ecclesia coram maiori altari tumulatus. 1153. iul. 8.

II.
Eugenii III annales.

1145.

Anonymus Casinensis. Obiit Lucius Papa et Eugenius ordinatur, qui

1) Ed. *continue.* 2) Ed. *psallebat.* 3) Ed. *dicens.*
4) Ed. *et recup.* 5) Ed. om. 6) Ed. *Viaticum.*

1145. tertio die suae electionis nocte cum omnibus cardinalibus et episcopis Roma egressus fugit[1] et apud Farvensem abbatiam Pontifex consecratur Apr. 15. et apud Bitervum pascha celebrans ibique per octo menses remoratus demum cum Romanis paciscens Romam reversus est.

Otto Frisingensis, chron. VII. 31[2]. Hic in principio dignitatis susceptae, eo quod totus populus ad tradenda urbi regalia, sicut antecessores Febr. 18. suos, ipsum sollicitare vellet, cum episcopis et cardinalibus urbe cedit ac proxima Dominica in monasterio Pharfensi consecratione Pontificali ob persecutionis immanitatem, morem mutans sublimatur. Ad hunc Papam Eugenium venerabilis Bernardus abbas Clarevallensis librum de consideratione sui quatuor distinctionibus ordinatum conscripsit. In quo perfectae vitae ac subtilissimi ingenii perspicuitatem evidentissime demonstravit. Nam idem Apostolicus prius Bernardus dictus et primum Vicedominus Pisanus ac demum in Claravalle omnibus mundanis pro Christo spretis eiusdem venerabilis Bernardi abbatis discipulus effectus ac ab eo postmodum monasterio beati Anastasii Cistertiensis ordinis in urbe Roma abbas praelatus, summus Pontifex, ut praelibavimus, constituitur. Inde post consecrationem furorem populi Romani declinans ad munita loca se transtulit; postque Viterbium veniens ibi per aliquot tempus moram fecit.[3] At Romanus populus cum patricio suo Iordane in furorem versus, praefecturae dignitatem abolentes, omnes principes ac nobiles ex civibus ad subiectionem patricii compellunt et non solum quorundam illustrium laicorum turres, sed et cardinalium ac clericorum domus subruentes, praedam immensam diripiunt. Ecclesiam etiam beati Petri, omnium ecclesiarum caput, incastellare sacrilege ac prophanissime non metuunt; peregrinos causa orationis advenientes ad oblationes quaestus gratia plagis et verberibus cogunt ac quosdam ex ipsis offerre nolentes in ipsa porticu et vestibulo templi nephario ausu occidere non verentur. Quos venerabilis Pontifex, percusso prius cum quibusdam fautoribus suis anathematis gladio Iordane, adiuncta Tyburtinis, Romanorum antiquis hostibus, militia coercuit tandemque pacem petere coegit[4].

1) „Fugit in arcem Monticelli et inde ad monasterium Farfense". Sicardi Cremonensis chron. ap. Murat. Scr. VII. 598. 2) Ed. (Schurer) Argentorat. 1515. fol. 84.

3) De Armenorum legatione, Viterbii Eugenio subiectionem spondente, et de ritu Romano coram iis, dum Pontifex die nov. 18. sacra faciebat, divinitus confirmato, Otto Fris. chron. VII. 32.

4) Itaque „cum gaudio magno et solemni processione in urbem receptus est". Sicardus Crem. l. c.

Otto Frisingensis, de gestis Friderici[1]. I. 27. His diebus Arnoldus quidam[2] religionis habitum habens, sed eum minime, ut ex doctrina eius patuit, servans, ex ecclesiastici honoris invidia urbem Romam ingreditur ac senatoriam dignitatem equestremque ordinem renovare ad instar antiquorum volens totam pene Urbem ac praecipue populum adversus Pontificem suum concitavit.[3] Unde et ad eorundem temeritatis vel potius fatuitatis corroborationem ab eis ad principem destinatum tale scriptum invenitur: 1145. Dec.

28. *Excellentissimo atque praeclaro Urbis et orbis totius domino Conrado, Dei gratia Romanorum regi semper augusto, senatus populusque Romanus salutem et Romani imperii felicem et inclytam gubernationem. Regali excellentiae per plurima iam scripta nostra facta et negotia diligenter exposuimus, quomodo in vestra fidelitate permaneamus ac pro vestra imperiali corona exaltanda et omni modo augenda quotidie decertamus. Ad quae quia regalis industria, ut postulavimus, rescribere dignata non fuit, plane tanquam filii et fideles de domino et patre satis miramur. Nos enim quicquid agimus, pro vestra fidelitate et honore facimus. Et quidem regnum et imperium Romanorum vestro a Deo regimini concessum exaltare atque amplificare cupientes in eum statum, quo fuit tempore Constantini et Iustiniani, qui totum orbem vigore senatus et populi Romani suis tenuere manibus, reducere, senatu pro his omnibus Dei gratia restituto et eis, qui vestro imperio semper rebelles erant, quique tantum honorem Romano imperio subripuerant, magna ex parte conculcatis, quatenus ea, quae Caesari et imperio deberentur, per omnia et in omnibus obtineatis, vehementer atque unanimiter satagimus atque studemus. Et ob huius rei effectum bonum principium ac fundamentum fecimus. Nam pacem et iustitiam omnibus eam volentibus observamus, fortitudines, id est turres et domos potentum Urbis, qui vestro imperio una cum Siculo et Papa resistere parabant, cepimus et quasdam in vestra fidelitate tenemus, quasdam vero subvertentes solo coaequavimus. Sed pro his omnibus, quae vestrae dilectionis fidelitate facimus, Papa, Frangipanes et filii Petri Leonis homines et amici Siculi, excepto Iordano nostro, in fidelitate vestra vexillifero et adiutore, Tolomaeus quoque et alii plures undique nos impugnant, ne libere, ut decet, imperialem regio capiti valeamus imponere coronam. At nos, quoniam amanti nullus labor gravis est, licet inde plurima damna sustineamus, pro vestro amore*

1) Murat. Scr. VI. 662 2) Petri Abaillardi discipulus. Cf. Otton. Fris. gesta Frid. II. 21. Epp. s. Bernardi 189. 195. 196.

3) Sed Arnoldus iam Innocentio II Pontifice Romam turbaverat.

1145. *et honore ea gratanter patimur. Scimus namque, nos a vobis proinde praemium, sicut a patre, accepturos vosque in eos sicut in imperii hostes vindictam daturos. Cum tanta igitur nostra in vobis fidelitas sit tantaque pro vobis sustineamus, precamur, ne spes ista nobis deficiat, ne regia dignitas nos vestros fideles et filios despiciat. Neque si in regalibus auribus aura sinistra de senatu et nobis flaverit, in eam intendat aut respiciat, quia qui de nobis vestrae altitudini mala suggerunt, et de vestra et nostra, quod absit, dissensione laetari volunt et utrosque, ut soliti sunt, callide opprimere moliuntur. Sed circa haec, ne fiat, regalis prudentia ut decet solicita sit et provida reminiscaturque vestra solertia, quot et quanta mala Papalis curia et dicti quondam cives nostri imperatoribus, qui fuerunt ante vos, fecerint et nunc deteriora vobis cum Siculo facere tentaverunt; sed nos Christi gratia in vestra fidelitate viriliter ei resistimus ac plures ex illis ab Urbe sicut pessimos hostes imperii, ut sunt, pepulimus. Appropinquet itaque nobis imperialis celeriter vigor, quoniam quicquid vultis in Urbe obtinere, poteritis et ut breviter ac succincte loquamur, potenter in Urbe, quae caput mundi est, ut optamus, habitare, toti Italiae ac regno Teutonico, omni clericorum remoto obstaculo, liberius et melius, quam omnes fere antecessores vestri dominari valebitis. Sine mora ergo precamur, ut veniatis et interim de statu vestro, quem semper desideramus salubrem et prosperum, de his regalibus literis ac nunciis nos laetificare dignemini; sumus enim per omnia vestrae voluntati semper obtemperare parati. Sciatis praeterea, quia pontem Milvium extra Urbem parum longe, per tempora multa pro imperatorum contrario destructum, nos, ut exercitus vester per eum transire queat, ne Petrileones per castellum sancti Angeli vobis nocere possint, ut statuerant cum Papa et Siculo, magno conamine restauramus et in parvi temporis spatio muro fortissimo et silicibus, iuvante Deo, complebitur. Concordiam autem inter Siculum et Papam huiusmodi esse accepimus: ,,Papa concessit Siculo virgam et annulum, dalmaticam et mitram atque sandalia et ne ullum mittat in terram suam legatum, nisi quem Siculus petierit''; et Siculus dedit ei multam pecuniam pro detrimento vestro et Romani imperii, quod Dei gratia vestrum existit. Haec omnia solicite vestra animadvertat, optime rex, prudentia.*

Rex valeat, quicquid cupit, obtineat, super hostes
Imperium teneat, Romae sedeat, regat orbem.
Princeps terrarum, ceu fecit Iustinianus,,
Caesaris accipiat caesar, quae sunt sua, praesul,
Ut Christus iussit, Petro solvente tributum.

Nos de caetero legatos nostros precamur ut benigne recipiatis et quod vobis dixerint, credatis, quia scribere cuncta nequivimus; sunt enim nobiles

viri, Guido senator, Iacobus filius Sixti procuratoris et Nicolaus eorum socius. 1145.

At christianissimus princeps huiusmodi verbis sive naeniis praebere aures abnuit; quinimo venientes ad se ex parte Romanae ecclesiae viros magnos et claros, quorum unus Guido Pisanus eiusdem curiae cardinalis et cancellarius erat renovationemque antiquorum privilegiorum suorum postulantes honorifice suscepit et honeste dimisit.

(S. Bernardus Eugenii III electoribus. ep. 237.) *Dominis et patribus reverendis cardinalibus, et episcopis omnibus, qui sunt de curia, puer sanctitatis eorum. Parcat vobis Deus, quid fecistis? Sepultum hominem revocastis ad homines, fugitantem curas et turbas curis denuo implicuistis et immiscuistis turbis. Fecistis novissimum primum et ecce novissima illius periculosiora prioribus. Crucifixus mundo per vos revixit mundo, et qui elegerat, abiectus esse in domo Dei sui, ipsum vos in dominum omnium elegistis. Cur consilium inopis confudistis? cur pauperis hominis et mendici et compuncti corde iudicium perturbastis? Currebat bene, — quid vobis visum est, sepire vias eius, avertere semitas, gressus involvere? Quasi descenderet de Jerico, sic incidit in latrones. Et qui se tanquam violentis quibusdam diaboli manibus, carnis illecebris et gloria seculi potenter excusserat, non tamen valuit effugere manus vestras. Num idcirco Pisam deseruit, ut reciperet Romam? Num qui in una ecclesia non sustinuit vicedominatum, dominatum in omni ecclesia requirebat? Quid igitur rationis seu consilii habuit, defuncto summo Pontifice repente irruere in hominem rusticanum, latenti injicere manus et excussa e manibus securi et ascia vel ligone, in palatium trahere, levare in cathedram, induere purpura et bysso, accingere gladio ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus et nobiles eorum in manicis ferreis? Sic non erat inter vos sapiens et exercitatus, cui potius ista convenirent? Ridiculum profecto videtur, pannosum homuncionem assumi ad praesidendum principibus, ad imperandum episcopis, ad regna et imperia disponenda. Ridiculum, an miraculum? Plane unum horum. Non nego, non diffido posse fuisse hoc etiam opus Dei, qui facit mirabilia magna solus, praesertim cum audiam usquequaque ex ore multorum, quoniam a Domino factum est istud. Sed nec ego oblitus sum iudiciorum Dei antiquorum et scripturae plurimos recensentis ex privata seu etiam rusticana vita olim assumptos in voluntate Domini ad regendum populum eius. Denique nonne (ut unum e pluribus memorem) tali quodam modo elegit David servum suum et suscepit eum de gregibus ovium, de post foetantes accepit eum? Ita, inquam, ita et de nostro Eugenio in beneplacito Domini potuit contigisse.*

1145. *Non sum securus tamen, quoniam filius delicatus est et tenera verecundia eius assueta potius otio et quieti, quam tractandis, quae foris sunt, timendumque, ne non ea auctoritate, qua oportuerit, sui apostolatus officia exequatur. Quid putatis gerere animi nunc hominem illum, qui de secreto internae contemplationis et amica solitudine cordis, tanquam infans e gremio et sinu matris, subito perturbatus tractum se ad medium videt et quasi ovem ad victimam ductum, ad tam insueta et insuavia? Nisi Dominus supponat manum suam, heu necesse est obruatur et opprimatur onere insueto et nimio, quod et gigantinis (ut aiunt) vel ipsis quoque angelicis humeris formidabile videatur.*

Verumtamen quia sic factum est et, sicut multi dicunt, a Domino factum est: vestra interest, carrissimi, vestris ferventibus studiis fidelibusque obsequiis solicite confoveri, quod vestris manibus constat elaboratum. Si qua ergo consolatio in vobis, si qua virtus caritatis in Domino, si qua miseratio pietatis, si qua compassionis viscera, assistite et collaborate illi in opere, ad quod assumptus est per vos a Domino. Quaecunque sunt vera, quaecunque pudica, quaecunque iusta, quaecunque sancta, quaecunque amabilia, quaecunque bonae famae, haec ei suggerite, haec suadete, haec agite et Deus pacis erit vobiscum.

S. Bernardi ep. 238. *Amantissimo patri et domino Dei gratia summo Pontifici Eugenio Bernardus Claraevallis vocatus abbas modicum id quod est. Auditum est in terra nostra et celebri sermone vulgatum verbum hoc, quod factum est de vobis a Domino. Presseram stylum hactenus, rem tacitus considerabam. Expectabam enim literas vestras et praeveniri a vobis in benedictionibus dulcedinis. Expectabam virum fidelem, qui veniret a latere tuo, qui diceret cuncta per ordinem: quid, quomodo vel qualiter actum esset. Expectabam, si quis forte de filiis meis reverteretur, qui leniret dolorem patris, qui diceret: Ioseph filius tuus vivit et ipse dominatur in tota terra Aegypti. Hinc est, quod literae istae non sunt voluntatis, sed necessitatis et amicorum extortae precibus, quibus negare non possum modicum illud, quicquid residuum est vitae meae. Iam enim de reliquo breves erunt dies mei et solum mihi superest sepulchrum.*

Quia tamen semel coepi, loquar ad dominum meum. Iam enim filium dicere non audeo, quia filius in patrem, pater mutatus est in filium. Qui post me venit, ante me factus est. Sed non invideo, quia, quod mihi deerat, in eo me habere confido, qui non solum post me, sed etiam per me venit. Nam, si dignaris, quoddammodo per evangelium ego te genui. Quae est ergo spes nostra et gaudium nostrum et corona gloriae? nonne vos ante Deum? Denique filius sapiens gloria est patris. Amodo tamen non vocaberis filius, sed

vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominavit. Haec est mutatio dexterae Excelsi et multi in mutatione ista gaudebunt. Nam quemadmodum olim Abram in Abraham, Iacob in Israel et, ut de tuis magis praedecessoribus tibi proponam, sicut Simon in Cepham, Saulus in Paulum, sic filius meus Bernardus in patrem meum Eugenium laeta prorsus et utili, ut speramus, translatione promotus est. Digitus Dei est iste, ,,suscitans de pulvere egenum et de stercore erigens pauperem, ut sedeat cum principibus et solium gloriae teneat.'' 1145.

Superest ut, facta hac mutatione tui, ipsa quoque quae tibi commissa est Domini tui sponsa mutetur in melius et iam nequaquam Sarai, sed Sara de caetero nominetur. Intellige, quae dico (dabit enim tibi Dominus intellectum): si amicus sponsi es, ne dixeris dilectam eius principem meam, sed principem; nil tuum in ea vendicans, nisi quod pro ea si oportuerit etiam animam dare debes. Si Christus te misit, aestimabis te non ministrari, sed venisse et ministrare non solum substantiam, sed ipsam quoque animam, sicut praefatus sum. Verus successor Pauli dicet cum Paulo: Non quia dominamur fidei vestrae, sed adiutores sumus gaudii vestri. Petri heres audiet Petrum dicentem: Neque ut dominantes in clerum, sed forma facti gregis. Sic enim iam non ancilla, sed libera, etiam et formosa speciosissimi sponsi per te in desideratos adsciscetur amplexus. Alioquin per quem alium haec tam debita libertas sperabitur, si et tu (quod absit) in Christi hereditate quaeras, quae tua sunt: qui iam et ante didiceras, non dico — tua non retinere, sed nec tuus esse? Ergo fiduciam talem habeat in te, qualem in nullo praedecessorum tuorum a multis retro temporibus visa est habuisse.

Exultat merito ubique et gloriatur in Domino omnis ecclesia sanctorum, sed specialiter illa, cuius uterus te portavit et cuius ubera tu suxisti. Quid ergo? Nonne et mihi licet gaudere cum gaudentibus? Nunquid non ero unus de numero laetantium? Exultavi, fateor, sed cum tremore, exultavi, sed in ipso exultationis meae articulo timor et tremor venerunt super me. Ego enim etsi nomen patris deposui, sed non timorem, sed non anxietatem, postremo nec affectum, nec viscera patris. Considero gradum et casum vereor, considero fastigium dignitatis et intueor faciem abyssi iacentis deorsum, attendo celsitudinem honoris et e vicino periculum reformido, pro eo, quod scriptum est: ,,Homo cum in honore esset, non intellexit.'' Quod quidem ad causam magis, quam ad tempus arbitror esse referendum, ut sic intelligatur dictum ,,cum in honore esset, non intellexit'', ac si diceretur: Honor absorbuit intellectum.

Et quidem elegeras abiectus esse in domo Dei tui et recumbere in novissimo loco in convivio eius, sed placuit dicere ei qui te invitavit: ,,Amice, ascende superius.'' Itaque ascendisti in altum ,,noli altum sapere, sed time,''

1145. *ne forte contingat sero miserabilem illam emittere vocem: A facie irae et indignationis tuae elevans allisisti me. Altiorem quippe locum sortitus es, sed non tutiorem, sublimiorem, non securiorem. Terribilis prorsus, terribilis est locus iste. Locus, inquam, in quo stas, terra sancta est, locus Petri est, locus principis Apostolorum, ubi steterunt pedes eius. Locus illius est, quem constituit Dominus dominum domus suae et principem omnis possessionis suae. Si forte declinaveris a via Domini: sepultus est in eodem loco, ut sit tibi contra te in testimonium. Merito tali pastori, tali nutricio commissa est ecclesia, cum adhuc tenera, cum adhuc in cunabulis esset, cuius edocta magisterio et exemplo educata omnia terrena calcaret, utpote qui excusserat manus suas ab omni munere, qui dicebat de corde puro et conscientia bona: ,,Argentum et aurum non est mihi.'' —*

Quis mihi det, antequam moriar, videre ecclesiam Dei, sicut in diebus antiquis, quando Apostoli laxabant retia in capturam, non in capturam argenti vel auri, sed in capturam animarum? Quam cupio illius te hereditare vocem, cuius adeptus es sedem? ,,Pecunia,'' inquit, ,,tua tecum sit in perditionem''. O vox tonitrui! o vox magnificentiae et virtutis, ad cuius terrorem confundantur et convertantur retrorsum omnes, qui oderunt Sion. Hoc vehementer expectat et omnino expetit a te mater tua, hoc filii matris tuae pusilli cum maioribus desiderant, hoc suspirant, ut omnis plantatio, quam non plantavit pater coelestis, tuis manibus eradicetur. Ad hoc enim constitutus es super gentes et regna, ut evellas et destruas et aedifices et plantes. Multi audito hoc verbo dixerunt apud se: ,,Iam securis ad radicem arborum posita est.'' Multi dicunt in corde suo: ,,Flores apparuerunt in terra nostra: tempus putationis advenit,'' in quo sarmenta sterilia recidentur, ut ea, quae praevalent, uberius fructum afferant.

Confortare igitur et esto robustus: manus tuae in cervicibus inimicorum tuorum. Vendica tibi animi constantia et rigore spiritus partem, quam dedit extra fratres tuos tibi omnipotens pater, quam et tulit de manu Amorrhaei in gladio et arcu suo. In omnibus tamen operibus tuis memento te esse hominem et timor eius, qui aufert spiritum principum, semper sit ante oculos tuos. Quantorum in brevi Romanorum Pontificum mortes tuis oculis aspexisti! Ipsi te praedecessores tui, tuae certissimae et citissimae decessionis admoneant et modicum tempus dominationis eorum ,,paucitatem dierum tuorum nuntiet tibi.'' Iugi proinde meditatione inter huius transeuntis gloriae blandimenta memorare novissima tua, quia quibus successisti in sedem, ipsos sine dubio sequeris ad mortem.

Otto Frisingensis, chron. VII. 34. At Eugenius cum Romanis hoc tempore pacem fecit, ut patritiatus dignitatem exfestucarent et praefectum

in pristinam dignitatem reciperent, senatores vero ex eius auctoritate te- 1146.
nerent. Sicque in Urbem rediens nativitatem Domini ibidem celebravit, *Dec.* 25.
incipiente anno Dominicae incarnationis MCXLVI. ubi rursum a populo Romano pro excidio Tyburtinorum in tantum de die in diem sollicitatur, ut a Lateranensi palatio, improbitatem eorum non sustinens, ad transtyberinam regionem migrans, animam suam vitae suae tedere confiteatur.

Anonymus Casin. „Eugenius Papa, per Transtiberim exiens, Biterrum devenit et pacem cum Romanis reformans, muros Tiburtinae civitatis destrui praecepit[1] et[2] apud civitatem Lucensem abiit."

1146.

S. Bernardi ep. 243. *Nobilibus et optimatibus atque universo populo Romano frater Bernardus, Claraevallis vocatus abbas, declinare a malo et facere, quod bonum est. Sermo mihi est ad te, popule sublimis et illustris, cum sim vilis exiguaque persona ac nullius pene momenti homuncio. Id quidem verecundum atque onerosum mihi, consideranti, quis, quibus scribam, simulque quam aliter hoc alius iudicare possit. Sed levius reor, verecundia apud homines periclitari, quam condemnari apud Deum silentio veri taciturnitate et absconsione iustitiae. Ipse enim dicit: Annuntia populo meo scelera eorum. Erit mihi etiam in testimonium ante faciem Domini, si dicere potero: Iustitiam tuam non abscondi in corde meo, veritatem tuam et salutare tuum dixi. Pro huiusmodi sane non vereor, quamvis verecundia reluctante pro mea ignobilitate, scribere de longinquo ad populum gloriosum atque his literis transmontanis sui ipsorum periculi atque peccati commonere Romanos, si forte audiant et quiescant. Quis scit, si convertantur ad precem pauperis, qui non cedunt potentium minis, non omni armaturae fortium? Nonne quondam in Babylone ad vocem pueri iunioris unius omnis ille populus, qui a senibus iniquis iudicibus seductus fuerat, reversus est ad iudicium et sic servatus est sanguis innoxius in die illa? Ita nunc quoque etsi adolescentulus sum ego et contemptus adolescentulus dico, non annorum paucitate, sed meritorum —:, potens est tamen Deus dare etiam voci meae vocem virtutis, per quam fiat, ut et is populus, quem nihilominus constat esse seductum, ad iudicium revertatur. Mea ergo defensio ad eos, qui mihi hinc forte succensendum indignandumve putaverint, haec sint.*

Si neque hoc satis est, etiam istud adiicio: Communis est causa et non est distinctio pusilli et magni. Dolor nempe in capite est ac per hoc minime alienus ne a minimis quidem vel extremis quibusque corporis partibus: nec

1) Chron. Fossae novae ap. Murat. Scr. VII. 869.: „Romani venerunt super Tiburim et multos ex eis decollaverunt" 2) Ineunte anno 1147. Cf. Jaffé pg. 625.

1146. *a me ergo. Pervenit profecto usque ad me quamvis omnium minimum, dolor maximus iste, quia maximus est et quia, cum sit capitis, non potest non esse et corporis, cuius membrum sum ego. Numquid non dolente capite clamat lingua pro omnibus corporis membris. in capite se dolere et omnia per ipsam suum caput suumque capitis fatentur incommodum? ,,Dimittite proinde, quaeso, dimittite, ut plangam paululum apud vos dolorem meum'', nec meum tantum, sed et totius ecclesiae. Nonne ipsius vox est hodie per universum mundum: Caput meum doleo, caput meum doleo? Quis namque vel novissimus christianorum in toto sit orbe, qui non glorietur hoc capite, quod ambo illi gloriosi principes terrae alter amisso, alter submisso in cruce capite suo triumpho extulerunt, suo sanguine ornaverunt? Ad omnem itaque spectat christianum iniuria Apostolorum et sicut in omnem terram exivit sonus eorum, sic laesio eorundem ab omnibus usquequaque sentitur, usquequaque plangitur et doletur.*

Quid vobis visum est, o Romani, offendere principes mundi, vestros autem speciales patronos? Cur regem terrae, cur Dominum coeli furore tam intolerabili, quam irrationabili in vos pariter provocatis, dum sacram et Apostolicam sedem, divinis regalibusque privilegiis singulariter sublimatam, ausu sacrilegio incessere suoque minuere honore contenditis, quam vel soli contra omnes, si oportuisset, defendere debuistis? Sic, fatui Romani, non iudicantes neque quod honestum est discernentes, caput vestrum atque omnium, quod in vobis est, deturpatis; pro quo magis nec vestris ipsis cervicibus parcendum a vobis foret, si necessitas exegisset? Patres vestri urbi orbem subiugaverunt, vos urbem properatis orbi facere fabulam. En Petri heres Petri sede et urbe a vobis expulsus est! En rebus et domibus suis! vestris manibus spoliati sunt cardinales atque episcopi ministri Domini! O popule stulte et insipiens, o columba seducta, non habens cor! Nonne ille caput et illi oculi tui erant? Quid ergo nunc Roma, nisi sine capite truncum corpus, sine oculis frons effossa, facies tenebrosa? Aperi, gens misera, aperi oculos tuos et vide desolationem tuam iamiamque imminentem! Quomodo in brevi mutatus est color optimus, facta est quasi vidua domina gentium, princeps provinciarum!

Verum initia malorum sunt haec, graviora timemus. Nunquid non prope interitum es, si persistis? Revertere, revertere Sunamitis, revertere ad cor tuum; agnosce iam vel sero, quae, quanta, a quibus patiaris vel passa sis! Recordare, qua causa, quo fine, per quos et in quos usus non longe ante hos dies cunctarum, quae in te sunt, ecclesiarum omnis ornatus et census profligatus est! Quicquid in altaribus et in altarium vasis, quicquid in ipsis sacris imaginibus auri et argenti reperiri tunc potuit, manibus

impiorum direptum et asportatum est. Quid ex his omnibus tu in tuis nunc marsupiis invenis? Porro decor domus Domini irrecuperabiliter periit. Et nunc quid tibi visum est iterare malitiam, innovare denuo super te dies malos? Quid modo vel lucri amplioris vel certioris spei arridet tibi: nisi quod in eo novissima tua cernuntur incautiora prioribus, quod tunc quidem non solum multi de plebe, sed etiam de clero et de principibus nonnulli per orbem in schismate illo faverunt tibi, nunc vero sicut manus tuae contra omnes, sic manus omnium contra te. Mundus est a sanguine tuo mundus omnis — praeter te solum et filios tuos, qui in te sunt! Vae ergo nunc tibi, popule miserande! et vae duplo quam ante, non ab exteris nationibus, non a feritate barbarorum, non a millibus armatorum: vae tantum a facie tuorum tibi! vae a domesticis et amicis, a clade intestina, a cruciatu praecordiorum, a tortionibus viscerum! 1146.

Agnoscisne iam, quia non omnes pacifici qui domestici, nec omnes amici qui videntur? Etsi alias noveramus, sed nunc per te manifestius edocemur omnem veritatem illius sermonis Domini, quem dixit: ,,Quoniam inimici hominis domestici eius.'' Vae fratri a fratre in medio tui et filiis a parentibus! vae non a gladiis, sed a labiis iniquis et a lingua dolosa! Usquequo male in malo vos alterutrum confortatis et gladiis labiorum invicem sternitis, invicem perditis, ut ab invicem consumamini? Congregamini oves dispersae, redite ad pascua, redite ad pastorem et episcopum animarum vestrarum, redite praevaricatores ad cor! Quod loquor, non quasi hostis convitians, sed quasi amicus obiurgans. Habet vera amicitia nonnunquam obiurgationem, adulationem nunquam.

Sed iungimus et obsecrationem. Obsecramus pro Christo: reconciliamini Deo, reconciliamini principibus vestris (Petrum loquor et Paulum), quos utique in vicario et successore suo Eugenio suis sedibus et aedibus effugastis. Reconciliamini, inquam, orbis princibus, ne forte incipiat pro eis pugnare orbis terrae contra insensatos. An nescitis, quia his offensis nihil omnino valetis, his propitiis nihil omnino timetis? Non, inquam, non timebis sub horum tutela millia populi circumdantis te, urbs inclyta, civitas fortium! Reconciliare proinde illis simul et millibus martyrum, qui quidem apud te, sed contra te sunt propter grande peccatum, quod peccasti, in quo et persistis. Reconciliare etiam omni ecclesiae sanctorum, qui ubique terrarum audito hoc verbo scandalizati sunt. Alioquin pagina ista contra te in testimonium erit; sed et ipsi Apostoli et martyres tui ,,stabunt in magna constantia adversus eos, qui se augustiaverunt et qui abstulerunt labores eorum.'' Sed iam finem loquendi omnes pariter audiamus. Annuntiavi iustitiam, praenuntiavi periculum, veritatem non tacui, hortatus sum ad me-

1146. *liora; superest, ut aut de vestra citius correctione laetemur, aut de iusta imminenti damnatione certi inconsolabiliter lugeamus, ,,arescentes et tabescentes prae timore et expectatione, quae supervenient'' universae urbi.*

S. Bernardus Conrado regi. ep. 244. *Nec dulcius nec amicabilius, sed nec arctius omnino regnum sacerdotiumque coniungi seu complantari in invicem potuerunt, quam ut in persona Domini ambo haec pariter convenirent, utpote qui factus est nobis ex utraque tribu secundum carnem summus et sacerdos et rex. Non solum autem, sed et commiscuit ea nihilominus ac confoederavit in suo corpore, quod est populus christianus, ipse caput illius, ita ut hoc genus hominum Apostolica voce genus electum, regale sacerdotium appelletur. In alia quoque scriptura quotquot sunt praedestinati ad vitam, nonne omnes reges et sacerdotes nominantur! Ergo quae Deus coniunxit, homo non separet. Magis autem quod divina sanxit auctoritas, humana studeat adimplere voluntas et iungant se animis, qui iuncti sunt institutis; invicem se foveant, invicem se defendant, invicem onera sua portent. Ait sapiens: Frater adiuvans fratrem ambo consolabuntur. Quod si alterutrum se (quod absit) corroserint et momorderint, nonne ambo desolabuntur? Non veniat anima mea in consilium eorum, qui dicunt, vel imperio pacem et libertatem ecclesiarum vel ecclesiis prosperitatem et exaltationem imperii nocituram. Non enim utriusque institutor Deus in destructionem ea connexuit, sed in aedificationem.*

Si hoc scitis, quousque vos communem contumeliam, communem dissimulatis iniuriam? Nonne ut Apostolica sedes, ita et caput imperii Roma est? Ut ergo de ecclesia taceam, num honor regi est, truncum in manibus tenere imperium? Et quidem ignoro, quid vobis super hoc consulant sapientes vestri et principes regni; sed ego in insipientia mea loquens, quod sentio, non tacebo. Ecclesia Dei ab exortu sui usque ad haec tempora pluries tribulata est et pluries liberata est. Denique audite, quid ipsa de se loquatur in psalmo (ipsius enim vox est): ,,Saepe expugnaverunt me a iuventute mea, etenim non potuerunt mihi. Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores, prolongaverunt iniquitatem suam.'' Certus esto, o rex, quoniam nec nunc quoque relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Non est abbreviata manus Domini nec facta impotens ad salvandum. Liberabit et hoc tempore absque dubio sponsam suam, qui suo sanguine redemit eam, suo spiritu dotavit, donis coelestibus exornavit, ditavit nihilominus et terrenis Liberabit, inquam, liberabit! Sed si in manu alterius: viderint regni principes, idne honor regis regnive utilitas sit. Non est utique. Quamobrem accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, et restituat sibi caesar quae caesaris sunt, et quae sunt Dei, Deo. Utrumque interesse caesaris

constat: et propriam tueri coronam et ecclesiam defensare. Alterum regi, alterum convenit ecclesiae advocato. Victoria, sicut in Domino confidimus, prae manibus est. Superbia et arrogantia Romanorum plus quam fortitudo eorum. Quid enim? Numquid quispiam magnus vel potens (verbi gratia, imperator aut rex) foedam rem istam in imperium pariter sacerdotiumque praesumit? Sed populus hic maledictus et tumultuosus, qui suas nescit metiri vires, cogitare finem, considerare proventum, in insipientia sua et in furore suo ausus est, hoc grande sacrilegium attentare. Absit, ut vel ad momentum stare possit ante faciem regis popularis manus, vulgi temeritas. 1146.

Factus sum insipiens, qui cum sim vilis ignobilisque persona, tanquam aliquis magnus, consiliis tantae magnitudinis tantaeque sapientiae me ingessi et de re magna. At quo ignobilior atque abiectior, tanto liberior sum ad loquendum, quod caritas suggerit. Unde et adhuc addo in eadem insipientia mea: Si quis aliud, quam locutus sum vobis (quod non credimus) suadere conabitur, is profecto aut non diligit regem aut parum intelligit, quid regiam deceat maiestatem, aut certe, quae sua sunt, quaerit et non valde quae vel Dei vel regis sunt curare convincitur.

Odo de Diogilo. [1] Statutus est ergo dies alius Verzeliaco in Pascha, *Mart.* 31.
quo in passione Domini omnes unanimiter convenirent, et in resurrectione, quibus foret coelitus inspiratum, crucis gloriam exaltarent.

Rex interim pervigil in incoepto Romam Eugenio Papae super hac re nuntios mittit. Qui laetanter suscepti sunt laetantesque remissi: referentes omni favo litteras dulciores, regi obedientiam, armis modum et vestibus imponentes; ,,iugum Christi suave suscipientibus peccatorum omnium remissionem parvulisque eorum et uxoribus patrocinium promittentes et quaedam alia, quae summi Pontificis sanctae curae et prudentiae visa sunt utilia, continentes. Optabat ipse tam sancto operi manum primam praesens imponere, sed tyrannide Romanorum praepeditus non potuit;" sancto vero Clarevallensi abbati Bernardo curam istam delegavit.

Tandem dies affuit regi optatus. Abbas etiam, Apostolica auctoritate et propria sanctitate munitus, et convocatorum maxima multitudo loco et termino pariter affuerunt. Suscepit ergo rex a summo Pontifice sibi missum crucis insigne et proceres multi cum eo. Et quoniam in castro locus non erat, qui tantam multitudinem capere posset, extra in campo fixa est abbati lignea machina, ut de eminenti circumstantibus loqueretur. Hanc ascendit cum rege cruce ornato. Cumque coeleste organum more suo divini verbi rorem fudisset, coeperunt undique conclamando

[1] Bouquet XII. 92. De Ludovici criminibus expeditione sacra piandis v. imprimis chronicon Mauriniacense l. c.

1146. *cruces*, *cruces* expetere. Et cum earum fascem praeparatum seminasset potius quam dedisset, coactus est vestes suas in cruces scindere et seminare.

Philippi de Clarav., *liber miracul. s. Bernardi. c. 4.* Tertia feria,
Dec. 24. vigilia fuit dominicae nativitatis, et navi venimus Spiram; ibi enim diem festum celebravit rex Conradus, ibi coronatus est, ibi adfuit episcoporum principumque conventus. Illuc pater sanctus advenit, inter principes quosdam pacem cupiens reformare, quorum inimicitiis ab exercitu crucis Christi multi detinebantur. Verumtamen non crebra solent in illis conventibus apparere miracula nec dignatur Deus, ubi tantus est concursus multitudinis curiosae, revelare gloriam suam. Sed non fuit otiosus patris adventus, ibi enim factum est (ut ipsius verbis utar) *miraculum miraculorum:* siquidem rex signatus est praeter spem omnium, qui convenerant. Cucurrit velociter sermo vivus et efficax, vere ibi probatum est, quod cor regis in manu Dei est. Prius enim apud Frankenvoert regem secreto convenerat vir beatus, admonens, ut ipse saluti propriae provideret in tempore misericordiae uberis. Cui cum respondisset: *nullum sibi huius militiae inesse propositum*, tacuit vir mansuetissimus dicens: *non esse parvitatis suae importunius instare regiae maiestati.* Sic et Spirae, cum in sermone publice iam secundo regem sicut prius peregrinationis
Dec. 27. admonuisset ex nomine. Die tertia cum beati Ioannis festivitas ageretur, secreto aggressus [est] eum, solita mansuetudine suggerens: *providendum omnino, ne sic praeteriret eum poenitentia levis, brevis, honorabilis, salutaris, quam ad salvandos peccatores divina pietas excogitaverat.* A quo hoc tandem responsum obtinuit: *quod deliberaret secum et consuleret suos, sequenti die super hoc responsurus.* Exinde intra missarum solemnia beati patris animum coepit Spiritus stimulare divinus, ut praeter morem nullo rogante diceret: *Non opportere sine sermone praeterire diem.* Quid multa? locutus est et in fine sermonis regem, non ut regem, sed ut hominem tota libertate convenit. Proponebat enim futurum iudicium, hominem ante tribunal Christi astantem, imperantem Christum et dicentem: *O homo, quid debui tibi facere et non feci?* Ex hoc autem numerans regni culmen, divitias, consilia, virilem animum et corporis robur. His et huiusmodi verbis commovit hominem, ut in medio sermone non sine lacrymis exclamaret: *Agnosco prorsus divina munera gratiae nec deinceps, ipso praestante, ingratus inveniar; paratus sum servire ei, quandoquidem ex parte eius submoneor.* Dixit, et ecce populus rapiens verbum de ore loquentis exclamat in laudem Dei et resonabat terra in voces eorum: continuo signatus est rex et vexillum ab altari per manum patris susce-

pit, quod ipse in exercitu Domini manu propria deportaret. Signatus cum eo nepos eius, dux Fridericus iunior, signati alii principes, quorum non est numerus. 1147.

1147.

(Conradus rex Eugenio III.)[1] *Litteras sanctitatis vestrae per legatum vestrum virum utique nobis cum omni dilectione et honore nominandum T*[2]. *sanctae Rufinae episcopum missas gratissime accepimus et quae in ipsis continebantur, filiali et intima caritate ad effectum perduximus. Siquidem de ordinatione regni nobis a Deo concessi, super qua nos paterna sollicitudine monere et exhortari curastis, magna cum attentione et diligentia in frequenti principum conventu apud Frankenevort, ubi generalem curiam* Mart. *habuimus, studiose et efficaciter, Deo praestante, tractavimus ordinataque et firmata communi per omnes regni nostri partes solida pace, filium nostrum Heinricum in regem et sceptri nostri successorum unanimi principum convenientia et alacri totius regni acclamatione electum mediante hac quadragesima in palatio Aquisgrani coronare divina praecunte misericordia decrevimus. Sane quod dicitis, nos rem tantam scilicet de signo vivificae crucis et de tantae tamque longae expeditionis proposito absque vestra conscientia assumsisse, de magno vestrae dilectionis affectu processit. Sed Spiritus sanctus, qui ubi vult spirat, qui repente venire consuevit, nullas in captando vestro vel alicuius consilio moras nos habere permisit. Sed mox, ut cor nostrum mirabili digito tetigit, ad sequendum se sine ullo morae intervenientis spatio totam animi nostri intentionem impulit. Et quoniam vos ad partes Galliae tam per litteras vestras, quam per legatum venire cognovimus, venerabilem paternitatem vestram, ut ad Rhenum accedere velitis, summa cum dilectione attente monendo invitamus, quatinus simul positi ea Deo miserante pariter tractare ac disponere valeamus, per quae pax ecclesiarum et christianae religionis ordo congruis provectibus augeatur et regni nobis a Deo concessi status cum nostri honoris incremento oportunis decretis firmetur. Et quoniam in articulo profectionis nostrae nulla nobis prolixitas temporis suppetit, in sexta feria, quae in paschalem hebdomadam habetur, desideratam faciem vestram apud Argentinam videre optamus. Legatos nostros viros utique prudentes et discretos ac sanctae Romanae ecclesiae regnique amatores ac nobis carissimos, Buconem videlicet Wormatiensem episco-*

---

1) Codex Wibaldi, ep. 20. ap. Martène et Durand, ampll. coll. II. 205. Wibaldus ipse has litteras Eugenio reddidit Divione mart. 30. cf. Wib. ep. 131. pg. 310. Jaffé, Geschichte des Deutschen Reiches unter Conrad III. pg. 121. 227. — Janssen, Wibald von Stablo u. Corvey. 81. 237. 2) Theodwinum.

1147. *pum, Anselmum Havelbergensem episcopum, Wibaldum Corbeiensem abbatem vestrae sinceritati commendamus, ut ea, quae vobis dixerint, tanquam ab ore nostro audiatis et in rebus sanctae Romanae ecclesiae et regni cum eis formaliter tractare ac disponere non abnuatis.*

Ann. s. Benigni Divion[1]. Hoc anno Eugenius Papa[2] et Ludovicus
Mart. 30. rex Franciae dominica die, qua cantatur Laetare Ierusalem Divioni pa-
Mart. 31. riter fuerunt et domnus Papa consecravit ecclesiam istam II Kal. Marcii.

Chron. de Ludovico Fr. rege[3]. Hic sanctae memoriae Papa Eugenio
Mart. 30. obviavit. Videns a longe Apostolicam maiestatem, statim de palefrido descendit, pedes ei festinanter tanquam ipsi Petro Apostolico vel etiam Iesu Christo ipsi occurrit, amplexatus est pedem Apostolicum, totum deosculabatur cum lacrymis. Apostolicus equitabat, clamant videntes: „*Domine, domine, rex est ipse, recipite eum! quod super palefridum ascendat ei, si placet, dignemini Apostolica maiestate praecipere*“. Papa tanquam sapientissimus dissimulabat fere, tanquam videns regis humilitatem, movebatur ad lacrymas; tandem stetit, eum prout tam Apostolicam quam regalem decuit dignitatem benigna et paterna receptione recepit. Ait ergo: *Audi fili mi, audi benigne rex; considerare debes cum magna cautela et devotione diligentissima, quae fiunt in hoc mundo mira opera Dei: frater tuus carnalis Henricus ex regali prosapia a progenie in progeniem ortus, scutellas lavat, factus monachus in monasterio Claraevallensi; ego factus sum per Dei occultissimam gratiam et dispensationem omnium pater christianorum, qui scutellas lavi quam saepius in ordine Cisterciensi! Ideo ad maiorem summi rerum ordinatoris gloriam te aliquantulum recipere distuli, ut omnipotentis Dei vicario ad tuam perpetuam gloriam et coronam humilem te exhiberes, ut quem ab omnibus vere te cognoscentibus et de te mihi loquentibus benignum et christianissimum regem esse intellexeram, ipso effectu cognoscerem, te lumen esse aliorum in hoc mundo regnantium gratia et virtute tibi, qui tam sublimis et praecelsus es rex, a Deo concessae et deditae veracissimae humilitatis.*

Odo de Diogilo[4]. Post haec, ne aliquid deesset benedictionis aut gra-
Apr. 20. tiae, Romanus Pontifex Eugenius venit et pascha Domini in ecclesia beati Dionysii honore, quo decuit, celebravit. Affluunt multi multarum partium utrique miraculo, videlicet regi et Apostolico peregrinis. Papa vero bene ordinata confirmat, enormia multa componit, dum regis promotionem expectat.

Dum igitur (Ludovicus) a beato Dionysio vexillum et abeundi licen-

1) MGs. V. 44. 2) Qui c. febr. 17. Apenninum (Pontremoli), et c. mart. 9. alpes superaverat. 3) Bouquet XII. 90—91. 4) Bouquet XII. 93.

tiam petiit (qui mos semper victoriosis regibus fuit), visus ab omnibus 1147.
planctum maximum excitavit et intimi affectus omnium benedictionem
accepit. Dum vero pergeret, rem fecit laudabilem, paucis tamen imitabi-
lem et forsitan suae celsitudinis nulli: nam cum prius religiosos quosque
Parisiis visitasset, tandem foras progrediens leprosorum adiit officinas. Ibi
certe vidi eum cum solis duobus arbitris interesse et per longam moram
caeteram suorum multitudinem exclusisse. Interim mater eius et uxor et
innumeri alii ad beatum Dionysium praecurrunt. Et ipse postmodum
veniens, Papam et abbatem et ecclesiae monachos invenit congregatos.
Tunc ipse humillime humi prostratus, patronum suum adorat; Papa vero
et abbas portulam reserant et argenteam thecam paululum extrahunt,
ut osculato rex et viso quem diligit anima sua, alacrior redderetur. De-
inde sumpto vexillo desuper altari et pera, et benedictione a summo
Pontifice[1], in dormitorium monachorum multitudini se subduxit.

Henricus monachus Wibaldo abbati[2]. *Tertia feria pentecostes apud* Iun. 10.
sanctum Dionysium ad domnum Papam pervenimus, ubi domno cancellario
nos tantum praesentavimus propter tumultum maximum, qui in exitu domni
regis circa domnum Papam aderat. In crastino autem antequam domnus Iun. 11.
Papa, qui Meldas transire disposuerat, egrederetur, domno Papae per can-
cellarium praesentati sumus et litteras, quas deportaveramus, dedimus.
Inde Meldas in quinta feria pervenimus. In sexta vero feria in praesentia Iun. 12.
domni Papae et episcoporum et cardinalium tantum evocati sumus, prae- Iun. 13.
muniti tamen a domno Florentino, quid loqueremur, vel quis loqueretur,
unus scilicet Corbeiensis, quorum causa agebatur. Sed cum alter eorum
impeditioris linguae, ut melius nostis, esset et alter eorum satis infirmare-
tur, ego, qui cum Corbeiensibus iussu vestro aderam quasi Corbeiensis una
cum ipsis ad domnum Papam accessi; ubi cum in praesentia omnium illo-
rum, qui affuere, de electione in personam vestram facta esset agendum,
ego qui me Corbeiensem modo esse necessitate, quam praedixi, confitebar,
totum ordinem electionis, quem bene noveram, domno Papae sicut oportebat
enarravi. Papa itaque auditis omnibus necessitatibus, quare vos elegerant,
compertis etiam utilitatibus, quas non tacueramus, quae electionem subse-
cutae sunt, dixit, se communicaturum consilium fratribus et ex ipsorum
consilio se nobis responsurum[3].

Laurentius, gesta epp. Virdun[4]. Procedente vero tempore, anno sci-

1) Anonym. Casin: „Cum quo (Ludovico Eugenius) pascha apud Parisios celebravit eiusque tutelae regno Francorum dimisso, idem rex non cum magno exercitu Hierosolymam perrexit.“ 2) Wibald. ep. 25. 3) Wib. ep. 131. cf. Janssen l. c. pg. 85. 4) MGs. X. 516—517. — Conradus rex, in orientem profecturus, filium et

1147. licet incarnationis Dominicae 1147, quo expeditio christianorum contra paganos a toto Romano imperio processit, domnus Papa Eugenius in Franciam venit et ad consecrandam beatae Virginis principalem ecclesiam a domino praesule Verdunensi, Alberone nomine, multa prece evocatus Nonas
Nov. 5. Novembris, tripudiante tota hac civitate, urbem ingreditur. Qui, audita huius sancti [Vitoni] opinione et quod ipsius sacrae depositionis solempnitas 5 Idus eiusdem mensis celebranda erat, ad coenobium istud cum suis cardinalibus et domno Pontifice venit et condigna reverentia seu laudum praeconiis susceptus, videns loculum satis honorificentissime praeparatum laudavit, benedixit et in eo corpus venerandum ipse cum domno Pontifice, astante innumera plebium multitudine, transposuit et mox ipse venerabilis Pontifex adorsus divina celebrare, post lectionem evangelii ambonem cum praedicto pontifice et quibusdam aliis ascendens, inter caetera suae sanctae praedicationis verba plurimum sancti huius honorificentiam extulit, ad ultimum vero eius festivitatem tam ipse, quam episcopus toto episcopatui celeberrime singulis annis sollempnizare indixit. O quam innumerabilis turba huic sacrae interfuit sollempnitati, virorum scilicet ac mulierum, quae ad deosculandum caput sanctissimum certatim devoteque irruens odorem mirificum se ab eo haurire gaudenter testabatur et testando mirabatur et quam plurimi illacrimabatur.

22. *Baldericus*, *gesta Alberonis*[2]. In diebus illis contigit, dominum Eugenium Papam in Franciam venire; cui ipse Proviniaco cum occurrisset, pascha cum ipso Parisiis celebravit et ibi ecclesiae suae privilegia et de primatu accclesiae suae et de abbatia sancti Maximini renovando roboravit, ibique a domino Papa et a rege Franciae Lodoyco atque a comite Theobaldo valde decentibus donis honoratus est. Indeque recessurus dominum Papam ad domum suam invitavit. —

Nov. 30. 23. Eodem vero anno, dominica qua cantatur *Ad te levavi* domnus Papa Eugenius Treverim venit, sicut invitatus a domino archiepiscopo fuerat, et sabbato ante praedictam dominicam in ecclesia sancti Eucharii honorifice hospitatus est. In ipsa autem dominica cum maxima veneratione a clero et populo cum inconsuetae processionis ornatu atque recordabili sollempnitate in templum est introductus, conducentibus eum a dextris domno Alberone, a sinistris vero Arnulfo[3] Coloniensium archiepiscopo, precedentibus vero multis episcopis Germaniae, Belgicae, Franciae, Angliae, Burgundiae, Lombardiae, Tusciae et ex omni natione, quae sub coelo est. Sed nec cardinales enumerare piget, qui cum domino

regnum Eugenio tanquam patri et protectori commendaverat. Wib. epp. 54. 55. 65. 99. 112. Jaffé, Conrad III. pg. 218. 2) MGs. VIII. 234. 3) Arnoldus.

Papa Eugenio Treverim venerunt. Viri enim fuere vultu, habitu, gestu, scientia, moribus honorabiles et pro sua magna honestate immortali recordatione digni. Haec autem eorum sunt nomina, quae melius in libro vitae utinam scripta sint: episcopi cardinales Albericus Hostiensis, Himerus Tusculanus; presbiteri Guido Summanus, Haribertus s. Anastasiae, magister Guidodens[1], vir valde litteratus, legum et iuris peritus, Iulius s. Marcelli, Hugo Novariensis[2], magister Hubaldus, Gislebertus s. Marci, Iohannes Papiro; ex diaconis autem vir nobilis genere Ottavianus et moribus nobilior, honestate et liberalitate notandus, specialis amator Theutonicorum, Guido Cremensis, vir alti sanguinis valdeque curialis et honestus dulcique eloquio, Odo Bone case[3], mansuetissimus homo, ex Romanis ortus nobilibus, omnibus affabilis et pius, Iohannes quoque s. Mariae novae, vir dulcissimae affabilitatis, sanctimonia morumque exornatione decoratus, Gregorius quoque s. Angeli, vir ingenii vivacis, promptus et expeditus ad omnia, quae honestati et ecclesiae Dei utilitati conveniunt. Quid dicam de Iacintho[4], qui omnem iacinctum splendore suae virtutis vincebat, qui eloquii sui dulcedine omnes in amorem sui trahebat, quem audire atque videre honestatem discere erat! Sed nec Guidonem tacebo Pisanum, virum prudentissimum et breviloquio notabilem. His omnibus archiepiscopus per duodecim epdomadas continue largitus est necessaria in tanta habundantia, quod ipsi quoque fatebantur, copiam pleno cornu venisse ad ipsos. Quid referam de supervenientibus archiepiscopis, episcopis, abbatibus, archidiaconibus, praepositis, ducibus, comitibus ad domnum Papam Treverim venientibus, quorum ne unum quidem largitatis reliquit immunem! Natalis Domini sollempnitatem tunc Treveris celebratam quis ita dictis explicare queat, ut tu, qui non videris, intelligere vel imaginari possis! Quam putas pompam processionis in die sancto fuisse, cum dominus Papa cum nacco equitans precedentibus cardinalibus et episcoporum multitudine in equis albo coopertis ad ecclesiam sancti Paulini processit indeque revertens missarum sollempnia cum tanta populi frequentia peregit, quod in tota sancti Petri aecclesia nec spacium pedis vacuum reperire posses. Quid si dicerem, qualiter in die sancto sollempni peracto officio ex una parte domnus Papa cum suis cardinalibus et ex obposita parte domnus archiepiscopus cum illis, qui illuc convenerant episcopis, infulati in mensis ex adverso oppositis residebant! Qua arte aliquis tot et tantas computare queat expensas!

1147. — Usque ad Febr. med. — Dec. 25.

1) S. Pudentianae. Cf. Jaffé, 616.
2) S. Laurentii in Lucina.
3) Georgii ad velum aureum.
4) S. Mariae in Cosmedin.

1147. *Godefridi et Theoderici vita sanctae Hildegardis*[1]. Visum est pontifici Moguntinae civitatis et maioribus cleri, ad Apostolici cognitionem de his esse veniendum, quatenus ipsius auctoritate nosceretur, quid de compertis sanctae Hildegardis virginis monialis visionibus recipiendum aut refutandum foret. At Papa summae discretionis, auditu tantae novitatis attonitus, cum Deo sciret cuncta esse possibilia, rem diligentius investigare gestiens, venerabilem Virduni praesulem et cum eo Adabertum primicerium aliasque personas idoneas dirigit ad coenobium (*sancti Ruperti, prope Pinguium*), sub quo eadem virgo tot annis degebat inclusa, ut sine strepitu vel curiositatis acumine, quid rerum esset, ab ipsa sciscitarentur. Quibus humiliter inquirentibus, cum illa simpliciter, quae de se erant, aperuisset, ad Apostolicum redierunt et magna ipsius, magna cunctorum astantium expectatione, quae audierant, retulerunt[2].

His Papa cognitis, iubet repraesentari scripta beatae Hildegardis (Scivias), quae sibi de praefato coenobio perlata susceperat, et ea manibus propriis tenens ipseque recitatoris vice functus, archiepiscopo et cardinalibus omnibusque qui de clero aderant, publice legit ac responsa virorum, quos ad haec indaganda miserat, pronuntians, omnium mentes et voces in laudem Conditoris et congratulationem excitavit. Aderat etiam ibidem sanctae recordationis Bernardus abbas Claraevallis, quo mediante ceterisque annitentibus monebatur summus Pontifex, ne tam insignem lucernam silentio tegi pateretur, sed gratiam tantam, quam tempore ipsius Dominus manifestare vellet, sua auctoritate confirmaret. Ad haec reverendus Pater patrum tam benigne quam sagaciter assensum praebens, litteris salutatoriis beatam virginem visitavit, in quibus concessa sub Christi et beati Petri nomine licentia proferendi quaecunque per Spiritum sanctum cognovisset, eam ad scribendum animavit[3].

Eugenio Apostolico Hildegardis[4]. *Tu ergo pater peregrinorum audi illum, qui est fortissimus rex et in palatio suo sedit et magnas columnas coram se stantes habuit aureis cingulis praecinctas et multis margaritis et pretiosis lapidibus valde ornatas. Sed regi huic placuit, quod parvam pennam tetigit, ut in miraculis volaret et validus ventus eam sustinuit, ne deficeret. —*

Gemma iacet in via; sed ursus veniens et illam valde elegantem videns

---

1) Acta ss. sept. V. 680.
2) Praeterea sanctae Hildegardis epistolam, ex qua statim locos aliquos referimus, Pontifici tradiderunt.
3) Cf. Eugenii III ep. loco statim citando, qua Pontifex filiae dilectae „congratulatur gratiam Dei,“ et quae litteris ad se datis flagitasset, concessit.
4) Maxima biblioth. patrum. Lugdun. 1677. tom. XXIII. pg. 537 sq.

pedem suum porrigit eamque levare vult et in sinum suum ponere. Sed subito aquila veniens ipsam gemmam rapit et eam in tegmen alarum suarum involvit et in cancellos palatii regis portat. Et eadem gemma ante faciem regis multum fulgorem dat, unde a rege valde diligitur. Et rex propter amorem eiusdem gemmae aquilae illi aurea calceamenta dat et eam ob probitatem suam valde laudat. Nunc tu, qui es in vice Christi, sedens in cura ecclesiasticae cathedrae, meliorem partem tibi elige, ut aquila sis ursum superans et ut in animabus tibi commissis cancellos ecclesiae ornes quatenus in aureis calceamentis in superiora veniens te ipsum alieno subripias. — 1147.

Paupercula forma tremit, quod in sono verborum loquitur ad tam magnum magistrum. Sed, o mitis pater, antiquus vir et praeliator magnificus dicit haec. Unde audi: De summo iudice dirigetur ad te, ut graves et impios tyrannos eradices et a te eiicias, ne stent in magna irrisione in tua societate. Esto autem misericors publicis et privatis aerumnis, quia Deus non spernit vulneratos nec spernit dolores trementium se. —

1148.

Otto Frisingensis, de gestis Friderici. I, 54. Dum ita per aliquot dies iam saepe dictus episcopus[1] coram summo Pontifice de fide sua in civitate Parrhisiis discuteretur, sentiens Papa utpote vir cautus et religiosus causae difficultatem, protelandam eam usque ad universale concilium adiudicavit. Erat enim in proxima medianae quadragesimae dominica apud illius Galliae metropolim Remis generale indictum concilium tam ex eo, quod praetaxatus Papa persecutionem populi sui declinando in Galliis morabatur, quam ob hoc, quod quidam pene laicus haeretici honorem in vaccis populorum affectans, examini ecclesiae reservandus in vinculis tenebatur. Iste in angulis Galliae, idest, circa Britanniam et Guasconiam, eo quod remotis ibi a corde Franciae populis simplicitas vel potius (ut ita dixerim) stulticitas, cui facile error obrepere solet, abundat, verbum praedicationis assumpserat cumque tanquam Dei filium se nominans, multam post se rudis populi traxit multitudinem, dicens, quod ipse esset per quem omnis oratio concluditur, cum dicimus: *Per eum* etc.

55. Igitur volvente tempore, cum eadem mediana quadragesima adveniret dumque a Turcis populi dispersi Hierusalem tendentes per altum navigaremus aequor, in basilica Dei genitricis semperque virginis Mariae Remis, praesidente summo Pontifice Eugenio, sedit concilium[2], productus *Mart. 21. sqq.*

1) Giibertus Porretanus haereticus, de quo plura in opp. s. Bernardi et in actis concilii Remensis ap. Mansi XXI. 711 sqq.

2) „In hac synodo archiepiscopi et abbates usque ad mille centum resedisse dicuntur" Sigeberti continuatio Gemblacensis, MGs. VI. 390.

1148. fuit ibi, ut fingere liceat, cum scriptulis suis praedictus Eum, vir rusticanus et illiteratus nec haeretici nominc dignus; ac pro contumaci fatuitate velf atua contumacia sua puniendus Sugerio abbati sancti Dionysii, qui regni negotia ob absentiam regis in occidentali Francia iuxta illius coenobii praerogativam administrabat, commissus ab eoque arctae custodiae mancipatus, vitam in brevi finivit. Venerunt ad praedictum concilium cum bulla aurea nuncii iunioris Romanorum regis Henrici, tam de sublimatione sua ad imperium Romano Pontifici significantes, quam de tribus fratribus Poloniae.

Apr. 24. sqq. *Ernaldus, vita s. Bernardi.* 8. Qui, interim celebrato Rhemis concilio, Claramvallem humiliter visitat et gloriam Pontificatus Romani pauperum repraesentat aspectibus. Mirantur omnes in tanta altitudine humilitatem immobilem et in tam excellenti culmine propositi sancti permanere virtutem, ut altitudini sociata humilitas pro officio externo splendeat et pro virtute nequaquam interius inanescat. Adhaerebat carni eius lanea tunica et diebus ac noctibus cuculla vestitus sic ibat, et sic cubabat: intus monachi habitum retinens, extra se Pontificem et moribus et vestibus exhibebat, rem difficilem agens, diversarum in uno homine proprietatem exprimens personarum. Segmentata ei circumferebantur pulvinaria, lectus eius, palliis opertus, cortina ambiebatur purpurea: sed si revolveres operimenta, invenires superiectis laneis complosa stramina et paleas conglobatas. Homo in facie, Deus videt in corde: ipse vero bona coram Deo et hominibus providebat. Alloquitur fratres non sine lacrymis, miscens sermonibus avulsa a corde suspiria, hortatur et consolatur et se inter eos fratrem et socium, non dominum exhibet vel magistrum. Cumque ibi morari diutius non pateretur magna eum prosequens comitantium multitudo, salutatis fratribus iter in Italiam[1] dirigens abscessit et ad Urbem pervenit.

1149.

Sigeberti continuatio Praemonstratensis[2]. Papa Eugenius in Italiam regressus cum Romanis vario eventu confligit.

Iun. 24. *Eugenius episcopus servus servorum Dei charissimo in Christo filio Con-*

1) Nov. 30. Viterbium pervenit, ubi fere usque ad a. 1149. martium exeuntem remansit; deinde m. aprili Tusculani deprehenditur (Jaffé, pg. 637.), donec eius anni mense novembri fere exeunte in Lateranum reverti posset. De rebus interim in Germania gestis, de Welfonis et aliorum principum cum Rogero Siculo foedere contra Conradum et Emmanuelem cf. Wibaldi ep. 188. 239. et Anonymum Weingartensem ep. 13. 2) MGs. VI. 454.

rado, Dei gratia Romanorum regi illustri, salutem et Apostolicam benedictionem[1]. *Cum in hoc mundo cuncta mutabilitatis ordo corrumpat, sicut nec prosperis elevari, ita nec frangi adversis confidentes de divina miseratione debemus, quia Dei et hominum mediator admiranda dispensatione consuevit omnem filium, quem recipit, adversitatibus flagellare, ut dum ipsum per amorem ad aeterna praemia vocat, praesens mundus eius animum per tribulationes, quas ingerit, a seipso repellat tantoque facilius ab huius saeculi amore recedat, quanto magis impellitur, dum vocatur. Quod in Israelitico populo, Moyse vocante et Pharaone signatur. Moyses namque tunc ad vocandum missus est, cum Pharao duris eum operibus perurgebat, quatenus alter vocando pertraheret, alter impelleret saeviendo, ut plebs, in servitio turpiter fixa, vel provocata bonis vel impulsa molestiis moveretur. Hoc itaque rationis debito incitati discretionem tuam commonemus et exhortamur in Domino, quatenus tribulationes, quas tibi et exercitui tuo omnipotens Deus irrogavit, patienter supportes et in eo spem tuam constituas, qui quem vult permittit affligi et confidentes in se misericorditer liberare consuevit. Si enim patientiam et humilitatem in adversis perfecte tenueris, per desertum huius vitae sub protectione columnae nubis et ignis, id est, patientiae solatio et charitatis ardore intrepidus perduceris. Quia igitur personam tuam vera charitate diligimus et de te valde confidimus, si post tuum reditum sine dilatione, de his, quae ad honorem sanctae ecclesiae et regni spectare noscuntur, tecum mutuis potuissemus tractare colloquiis, nobis utique gratum fuisset. Verum quia id nobis temporis qualitas denegavit et de tua salute sumus solliciti, quosdam de fratribus nostris, postquam te ad Longobardiae partes auctore Domino incolumem pervenisse accepimus, sicut per venerabiles fratres nostros Artuvicum Bremensem archiepiscopum et Anshelmum Havelburgensem episcopum tibi significavimus, ad tuam serenitatem duximus destinandos, ut affectum et benevolentiam, quam erga te gerimus, tibi exponerent et quod de te audire cupimus, ipsorum relatione nosceremus. Quibus dedimus in mandatis, ut tibi tanquam charissimo filio nostro et catholico principi atque speciali Romanae sanctae ecclesiae defensori ipsius ecclesiae statum et nostrum exponerent. Qui siquidem in Tusciam usque progressi, ex quo te ad Teutonicas partes pertransisse noverunt, longitudinem viae et difficultatem itineris propter aestatis intemperiem metuentes ad nostram praesentiam redierunt. Caeterum quia statum tuum et dilecti filii nostri Henrici iunioris regis, quem post discessum tuum paterno affectu dileximus et in posterum actiones eius prosperari in Domino peroptamus, cognoscere cupimus, cum fratres nostri pro-* 1149.

1) Wibald. ep. 164.

1149. *pter aestatis fervorem laborem tanti itineris perficere non valerent, per fidelem nostrum Franconem latorem praesentium et Apostolica scripta tuam excellentiam visitantes nobilitatem tuam monemus et exhortamur in Domino, quatenus ea, quae circa te et ipsum geruntur et statum regni per eundem Franconem nobis studeas intimare et hoc tempore devotionem, quam erga matrem tuam sanctam Romanam ecclesiam geris, ostendas, ut nostro respondere affectui congrue videaris et beati Petri Apostolorum principis intercessionibus, cui te totum debes exponere, creatoris nostri largiorem debeas gratiam promereri. Datum in Tusculano 8 Kal. Iulii.*

Romualdus Salernitanus. Papa vero Eugenius postquam in Francia aliquantulum est demoratus, Italiam repetens apud Tusculanum se recepit et congregata militia Romanos sibi inobedientes iussit constringere et expugnare. Rex autem Rogerius cognito praedicti Papae adventu legatos suos ad eum misit et partem militum suorum ad ei serviendum delegavit. Quum autem praedictus Papa apud Tusculanum moraretur, rex Franciae ab Hierosolymis rediens ad eum venit[1]. Qui memor beneficii et honoris sibi in Francia ab illo collati eum prout decuit cum reverentia magna et honore suscepit, dona multa obtulit et in pace ad propria redire permisit. Rex autem Rogerius archiepiscopos et episcopos terrae suae a Papa Eugenio iussit consecrari; frequenter legatos ad eum de pace componenda transmisit, sed impetrare non potuit.

Anonymus Casinensis. Eugenius Papa Tusculanum ingressus, fultus auxilio Rogerii regis[2], Romanos sibi rebelles expugnat. Ludovicus rex a partibus Hierosolymitanis reversus et a rege Rogerio apud Potentiam cum honore susceptus IV Nonas Octobris ad hoc monasterium venit susceptusque honorifice post diem recedens tertium et apud Tusculanum cum Apostolico colloquens Franciam rediit. Eugenius Papa pacem cum Romanis reformans Romam reversus est.

1150.

Anonymus Casinensis. Eugenius Papa Urbe egressus, Campaniae moratus est.

Chronicon Fossae novae. Eugenius Papa Florentinum venit infra
Oct. mens. Octob. et multos archiepiscopos et episcopos ordinavit. Terracina capta est 6. Kalend. Decembris.

1) Cf. Bouquet XV. 454. 513. — „Cum (Lud.) esset Florentini, Gregorius Fumonensis ivit invisere eum et captus est a Papa et abstulit ei Fumonem". Chron. Fossae nov. Murat. Scr. VII. 870.

2) Wibald, 239.: „Ipse Papa nuntios misit ad Siculum, si cum eo poterit, quod vult, perficere, et treugas cum eo habet usque ad quadriennium adhuc."

(Wibaldus ad G. cardinalem)[1] *ep.* 225. *Si assiduitas familiaritatem, si familiaritas obsequium nobis apud vestram excellentiam dilectionis gratiam*[2] *peperisset, auderemus celsitudini vestrae quaedam tutius scribere et a vobis fortasse quaedam reciperemus, quae non essent in hoc temporis statu inutilia, quam fiduciam apud beatae recordationis Guidonem cancellarium viginti annorum notitia et quotidie accrescens inter nos caritas effecit, ita ut ei loqui et scribere tute possemus quidquid in buccam venisset. Sane cum idem vir beatus nobis proxime scripsit, familiariter parvitati nostrae intimare dignatus est, quod quidem rumor tam dominum Papam quam curiam suam perturbasset, pro eo quod serenissimus dominus noster Cunradus Romanorum rex foedus cum imperatore Graecorum firmasse dicebatur, ita ut sanctam Romanam ecclesiam catholicorum omnium matrem graviter, si posset, affligere et perturbare disponeret. Iniunxit etiam parvitati nostrae ex parte domini Papae et sua et attentius exhortatus est, ut modis omnibus, quibus possemus, efficere studeremus, ne adversus Apostolicam sedem huiusmodi fluctus insurgerent, vel si forte aliquorum pravitate insurgere coepissent, cum aliis ecclesiae Dei fidelibus pro viribus nostris compesceremus. Fecimus quod iussit et homini, non foedere contracto, sed et fastu et inobedientia Graecorum aliquantulum corrupto, longa cohabitatione et assidua collocutione humilitatis et obedientiae bonum instillavimus et aliquorum verba familiaritatis ausu severius interdum repressimus. Porro in capite quadragesimae dominus abbas Clarevallensis misit domino regi litteras per episcopum Frisingensem, in quibus collaudabat dominum illum Siciliae, eo quod in multis utilis et necessarius fuisset catholicae ecclesiae, futurus utilior, si non prohiberetur virtute et potentia nostri principis; de quorum pace et concordia*[3] *se libenter acturum promittebat, si sciret domino nostro non fore ingratum. Visus est hoc ipsum innuere dominus T(heodwinus) sanctae Rufinae episcopus in litteris suis, quas post reditum suum a Ierosolyma cum per Siciliam transitum habuisset, domino nostro scripsit. Ad cuius verbi assensum nos animum nostrum et consilium domini nostri, quantum in nobis fuit, inclinare nequaquam voluimus, nisi prius quid super hoc in beneplacito domini Papae*[4] *esset, certius intelligeremus, nec tamen super haec ei scribere praesumsimus, ne videremur altiora nobis petere et in secreta ipsius temeraria importunitate irruere; sed quodsi insipientes apud vos facti sumus, fides, quam ad sanctam Romanam ecclesiam habemus, et vestra humilis et affabilis* 1150.

1) Post apr. 8. scripta haec epistola est. Cf. *Janssen* pg. 259. 2) Aut ante v. *dilectionis* ponendum *et*, aut legendum *gratia*. 3) Cf. Petri Cluniac. ep. ad Rogernm. *Biblioth. Cluniac.* pg. 945. 4) Quo inscio omnia facta erant. Cf. *Wib.* 259. *S. Bernardi* ep. 183.

1150. *benignitas nos coegerunt. Quodsi studium nostrum taciturnitas vestra et propitia responsio adiuverint, erimus de cetero in huiusmodi officiis promtiores. Scripserunt senatores vestri ad dominum nostrum graves et duras adversus dominum Papam epistolas, quae ad ipsum mense Ianuario allatae sunt, quarum exempla vobis attulissemus, si ad urbem, uti condictum fuerat, venissemus. Industriam vestram, de qua plurimum confidimus, attente monendo rogamus, ut petitiones, quas ipsi domino Papae scripsimus, ad effectum perducere curetis.*

(*Conradus imperator Graecorum imperatrici*)[1] *Wib. ep.* 188. *Nunc ergo tibi tamquam carissimae filiae nostrae et imperii nostri cognatae causas familiariter et breviter aperimus, pro quibus in Longobardia, post exitum nostrum a vobis, manere et promissa implere nequivimus, pro quibus ad partes Alemanniae modis omnibus nos properare ordo quidam rerum et imperii nostri clamor ad nos usque perlatus non absque gravioris consilii ratione persuasit. Siquidem, ut tua sapientia perfecte novit, dominus ille Welpho vir magnae nobilitatis et potentiae,* [qui] *in nostro regno habetur, neque fide, qua eum in extrema necessitate adiuvimus, neque beneficiis, quibus eum commode auximus, aliqua ratione commonitus, per Siciliae tyrannum a Ierosolymis reditum habuit et accepta non parva ipsius infami pecunia per sacramenta et obsides ei firmavit, quod nos et nostros et nostrum imperium perturbare et infestare modis omnibus laboraret. Quod postquam ad propria rediit, adiunctis sibi quibusdam perfidis, non parvi apud nos momenti et nominis, instanter facere coepit, filios nostros, tuos utique nepotes amantissimos et bonae spei plenos, invadendo et in terra ipsorum, quae illis patrimonii iure competit, inimica quaedam castella aedificando. Hoc igitur tam atrocis rei nuntio accepto, cum fama, ut in talibus fieri solet, omnia in deterius multiplicaret, praevenire cuncta et comprimere maturavimus atque ad partes Alemanniae subito et improviso adventu accessimus. Dum itaque in componendis et placandis omnibus diligentiam adhibemus, tanta nos infirmitas corporalis in fine augusti mensis invasit, ut usque ad pascha Domini gravioribus negotiis vix utiles esse possemus. Intra quod temporis spatium cum essemus in civitate Spira ad iustitias regni faciendas et ad exercenda publica iudicia, praenominatus Welpho cum dulcissimo nostro* (Heinrico) *tuo nepote, bonae indolis iam adulescentulo, ad Romani imperii fastigium Deo auctore per nos et principes nostros coronato, prope castellum nostrum*
Febr. *strum Flocperch acie conserta dimicavit, ubi nos divina protegente misericordia, suorum multis tam caede quam captione amissis, noctis beneficio*

1) Dat. post apr. 16.

adiutus vix evasit. Quo munere coelestis misericordiae accepto dum contra communis hostis nostri, Siculi videlicet tyranni, temerariam insolentiam nos expedire et accingere studemus, nuntiatur nobis, quod omnis populus Francorum cum ipso rege suo contra imperium (Emanuelis) *praecellentissimi germani nostri, tui scilicet gloriosissimi sponsi, conspiraret et arma movere auctore et incentore Siciliae tyranno, cum omni virtutis suae conatu disponeret. Quam rem non facile spernendam vel omittendam ratum duximus, sed finem rerum exspectare et aut tumultum reprimere aut nos et imperium nostrum pro fratre nostro et rebus ipsius opponere decrevimus.* 1150.

(*G. cardinalis Wibaldo*)[1] *ep.* 259. *Illud, quod a domino Conrado serenissimo rege per quasdam religiosas personas praequisitum fuisse significastis, sciatis de domini Papae voluntate vel conscientia nullatenus processisse, praesertim cum sciamus, hominem illum* (Rogerum), *de quo mentionem fecistis, nihil honorificentiae regii culminis exhibiturum, nisi adventum regium in Tuscia vel in Romania iam certo certius praesentiret. Nec Romanae ecclesiae expediret, ut ea exclusa tales personae super tanto negotio convenirent. Sed si ad partes Italiae regium culmen divina providentia traxerit, tunc sancta Romana ecclesia commode et honeste se interponere poterit et domino nostro regi Conrado preces et quasi violentiam inferendo, illum vero minis et terroribus conveniendo, quidquid pium, quidquid sanctum, quidquid regiae magnificentiae dignissimum fuerit, sine ulla dubitatione opterit terminari.*

1151.

Marangone Cronaca Pisana[2]. *Anno Domini MCLI, in mense Februarii dies octava. Nos quidem senatores numero L gratia Dei a domino Eugenio Papa Pisano totaque veneranda et Apostolica curia atque magnifico*[3] *et reverendo populo Romano damus et firmamus pace perpetua cum populo Pisano et omnes ordines et supra posita ripa disponimus. Similiter populo Pisano damus pace perpetua a*[4] *populo Romano et omnes ordines et supra posita ripa disponimus. Hoc factum ordinamentum completum fuit sub legatione Bernardi Marangonis et Rainerii de Parlascio. Data anno VII domini Eugenii Papae III, inditione XIIII, mensis Martii dies XII in capitolio, in consistorio novo palatii, in renovationis vero seu restaurationis sacri senatus anno VII. — Cum Transteberini fecimus pacem a termine in XX anni, eadem similiter*[5]. Febr. 8.

1) Dat. post apr. 3. 2) Archivio storico. VI. 2. 13. 3) Nominativus Italice. 4) Dativus. 5) Chron. Pis. ap. Murat Scr. VI. 171.: „Romani confirmaverunt pacem cum Pisanis." Hanc pacem Eugenius contra Rogerum cum popularibus videtur iniisse. Cf. Conradi ep. ad Pisanos.

1151. Mai. 10. Oct. 27. *Chronicon Fossae novae.* Eugenius Papa ivit Castrum et dedicavit ibi ecclesiam sanctae crucis 10 Maii et 6 Kal. Novembris dedicavit ecclesiam Casaemarii et reversus est Segnim.

Sept. 15. Expeditio Conradi Romana[1]. *Cuonradus Dei gratia Romanorum rex Wibaldo Corbeiensi abbati gratiam suam et omne bonum*[2]. *Discretioni tuae volumus esse cognitum, quod octava die post proximam nativitatem sanctae Mariae nonnulli principum nostro se conspectui praesentabunt apud Herbipolim de negotiis ecclesiae et regni et de nostra expeditione nobiscum tractaturi. In quibus et tua opus habemus praesentia utpote cum quo familiarius et plenius singula intendimus pertractare. Per praesentia igitur scripta sollicitudini tuae mandamus, quatinus omni dilatione et occasione postposita in termino supra memorato, modico comitatu contentus nostro te conspectui repraesentes.*

Cuonradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus consulibus, capitaneis et universo populo Pisano tam minoribus, quam maioribus gratiam suam et bonam voluntatem[3]. *Post reditum nostrum a Iherosolimitana expeditione omnem animi nostri intentionem converteramus, ut absque morae prolixioris interventu ad res Italiae ordinandas et pacandas ingrederemur. Inde fuit, quod legatos excellentissimi fratris nostri Graecorum imperatoris ad universitatem vestram direximus de fide et constantia vestra plurimum confidentes, quatinus ipsorum industria et vestra potenti virtute hostis utriusque imperii usque ad adventum nostrum sine intermissione bellicis incursibus quassaretur. Decet itaque patriae principem grates ac benevolentiam rependere his, qui ad tam egregium opus peragendum animo et opere imparati non fuerunt, sicut illis non immerito pena debetur acerbior, qui tantos reipublicae provectus demoliri temptaverunt. Sed ardentissimum nostrae voluntatis studium manus divina, quam nemo mortalium potuit evadere, immissa coelitus infirmitate aliquamdiu repressit. Sed recuperata per eundem misericordissimum Deum sospitate, transacto sacri pentecostes festo, generalem curiam apud Ratisponam celebrantes, expeditionem nostram regio more versus Italiam cum magno principum favore et totius militiae alacritate indiximus. Similiter et apud Herbipolim mediante mense Septembre factum est, ita deinceps firmato mentis proposito, ut ad omnes regni nobis a Deo concessi partes celerius accedentes et pace per Dei gratiam ubique firmata sic ad Urbem et ad vos pervenire valeamus, ut tam bene merentibus praemia, quam rebellibus poenam rependere debeamus. Ad huius rei evidentem notitiam atque certitu-*

1) Quae tamen ad effectum non perducta est. 2) *Wib.* ep. 316. 3) *Wib.* ep. 324.

dinem faciendam direximus praesentes legatos nostros, viros utique illustres 1151.
ac nobis inter principes nostros familiarissimos, Arnoldum videlicet Coloniensis ecclesiae venerabilem archiepiscopum, Wiboldum Stabulensem et Corbeiensem abbatem, Heinricum curiae nostrae notarium ad reverendum patrem nostrum Papam Eugenium et ad urbem Romam necnon ad ceteras urbes Italiae. Quos venientes ad urbem vestram, quae semper ab initio in pace et in bello terra marique imperii Romani consuevit esse domicilium, honorifice, ut vestra probitas consuevit, suscipiatis et tam de militum, quam de navium numero, quas in expeditionem Siciliae ob perpetuam felicis remunerationis mercedem exhibebitis, per illorum notitiam nos certos efficiatis. Porro de verbo, quod de inimicorum vestrorum sempiterna humiliatione nobis per legatos nostros, scilicet Constantiensem et Basiliensem episcopos atque marchionem de Monteferrato suggessistis, preces vestras exauditas esse sciatis et quidquid super hoc praedicti nuntii nostri vobis confirmaverint, nos esse observaturos non dubitetis, scientes quod inimicis vestris inimici sumus et odientes vos affligemus.

Cuonradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus praefecto Urbis, consulibus, capitaneis et omni populo Romano tam minoribus quam maioribus gratiam suam et bonam voluntatem.[1] *Post reditum nostrum a Iherosolimitana expeditione litteras universitatis vestrae frequenter accepimus, in quibus continebatur, quanto fidei ac devotionis studio pro personae nostrae dignitate provehenda et imperii Romani statu reformando indefessis animis decertetis. Et licet epistolarum de ulsi tantis rebus, quas perferebant, impares viderentur, pergratam tamen animo habemus vestram benevolentiam ex coepto*[2] *tenore procedentem et*[3] *imperiali retributione honorare decrevimus. Proinde a vestra prudentia, sicut oportuit, decenter invitati, expeditionem Ytalicam et adventum nostrum ad Urbem magno cum principum nostrorum favore et totius militiae alacritate efficaciter ordinavimus, primo quidem in celebri curia Rathisbonae, secundo in civitate Erbipoli, firmato deinceps proposito nostro, ut ad ceteras regni nostri partes celerius accedentes pace per Dei misericordiam ubique firmata ad res Urbis et Ythaliae pacandas et firmandas sic transeamus, ut tam fidelibus gratiam quam rebellibus poenam Deo adiutore retribuere valeamus. Eapropter mittimus ad universitatis vestrae experientiam legatos nostros, viros utique illustres ac moderatos, Arnoldum videlicet nostrae curiae cancellarium Coloniensis ecclesiae electum archiepiscopum et Wibaldum, Corbeiensem abbatem, et Heinricum notarium*

1) *Wib.* ep. 322. 2) l. e accepto. 3) Add. Pertzius (*MGL.* II. 88.).

1151. *imperio nostro fidelissimos ac familiarissimos, ut per eos voluntatis nostrae et consilii certitudinem addiscatis. Quocirca industriae vestrae attente mandando committimus, quatinus eosdem legatos nostros pro nostra reverentia et Urbis disciplina honeste suscipiatis et ab ipsis tamquam ab ore nostro, quae in hoc temporis statu agenda sunt, accipiatis et eos honorifice et commode, quo itineris res postulat, perducatis.*

Haec sunt, quae senatores [Eugenio] *promittunt facere et adtendere et sacramento firmare voluerunt et volunt.*[1] *Ipsi vobis fidelitatem iurabunt cum beneficio quingentarum librarum, secundum quod consueverunt Romani iurare Pontificibus Romanis. Quatuor de populo per unamquamque contradam facient*[2] *iurare securitatem et pacem vobis et rebus vestris et omnibus ecclesiis et omnibus ad vestram curiam venientibus et redeuntibus et personis et rebus episcoporum et cardinalium. Regalia vobis integre restituent, excepto quod in Reiano et Maliano arx non fiat. Pecuniam ablatam ecclesiis et regalibus, excepta quae expensa est in guerra Bitervii, bona fide recuperare studebunt et reddent. Fortitudines omnes extra Urbem reddent. Munitiones sancti Gregorii et turrim de Sclaceis dabunt ad tenendum talibus hominibus, qui vobis placeant et illis usque ad quatuor annos, quibus expletis, reddentur dominis suis. Et si Romam reversi fueritis, ita cum eis agere poteritis, quod non tenebuntur per medium annum. Et rogant, ut pacem de Bitervio cum honore vestro et Urbis et senatus, sicut pater et dominus, et pacem inter Urbem et extra, in quantum potestis, provideatis. Quicquid vobis de his placuerit, nobis statim rescribite et inter predictos iurabunt Nicolaus, Syxtus et Guido, recuperata gratia vestra precibus senatorum.*

Carissimo in Christo patri suo Eugenio sanctae Romanae ecclesiae summo Pontifici Cuonradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam in Domino reverentiam.[3]

Sicut paternitatis vestrae benevolentiam in omnibus nostris nostrorumque negotiis saepe et nunc experti sumus, sic etiam adhuc in cunctis sentire non dubitamus, celsitudini vestrae hoc repromittentes, quod ad promovendum ecclesiae Dei et vestrum honorem, quanta debemus diligentia, semper erimus parati. Inde est, quod nos generalem curiam apud Herbipolim medio mense Septembri celebravimus ibique expeditionem Italicam receptis a principibus,

1) Hanc cartam, de qua cf. *Wibaldi* ad Eugenium ep. (344.), Pertzius ex cod. Maimundariensi edidit *MGL.* II. 88.

2) Ita correxi MGL. (et codicis) i. *facerent:* cui lectioni repugnat, quod per totam cartam solum occurrit futurum tempus. 3) *Wib.* ep. 323.

qui convenerant, fide et sacramentis efficaciter ordinavimus, in qua rite peragenda quoniam praesentia et consilio dilecti nostri Har(twici) venerabilis Bremensis archiepiscopi carere nec debemus nec volumus, paternitatis vestrae serenitatem attenta benevolentia rogamus, ut diem et terminum pro conservanda Bremensis ecclesiae dignitate sibi constitutum benigne illi remittatis et causam ipsius usque ad nostrum adventum differatis, hac interposita conditione, ut in nostro adventu eadem causa in vestra praesentia secundum tenorem veritatis et iustitiae terminetur. Confisi enim de vestra sinceritate fretique consilio dilecti nostri O. cardinalis vestri, qui tunc praesens erat, praefatum archiepiscopum, cum iam ad iter faciendum succinctus esset, apud nos retinuimus, ut in tanta et tam celebri expeditione eum promptiorem habere valeamus. Sanctitati vestrae attente commendamus carissimum nobis Corbeiensem abbatem Wibaldum, virum utique prudentem et tam vobis quam sacrosanctae matri nostrae Romanae ecclesiae per omnia fidelissimum, ut eum pro nostrae dilectionis et petitionis intuitu clementer excipiatis, tam in privilegiis suis confirmandis, quam in aliis suis petitionibus benigne exaudiatis et aliqua vestrae benedictionis et gratiae praerogativa insignitum ad nos cum gaudio celerius remittatis. 1151.

1152.

(*Eugenius Conrado*)[1]. *Inde est quod venientem fratrem nostrum Arnoldum Coloniensem archiepiscopum et dilectos filios nostros Wibaldum Corbeiensem abbatem et magistrum Henricum notarium tuum, quos ad nostram praesentiam tua serenitas destinaverat, tamquam prudentes et industrios viros debita benignitate suscepimus, honeste tractavimus et petitionibus tuis, quas et litteris et eorum viva voce intelleximus sicut honori Dei et regni utilitati expedire cognovimus, gratum assensum praebuimus. Praedictum namque fratrem nostrum licet invitum et renitentem atque lacrymarum copiam effundentem ad pontificalis dignitatis apicem Domino auctore promovimus et venerabilibus fratribus nostris (Heinrico) Moguntino et A. Bremensi archiepiscopis praefixos terminos veniendi ad nos prolongavimus et tam ipsos quam alios archiepiscopos, episcopos sive principes regni tui ad servitium tuum et expeditionem, quam ad honorem Dei et ecclesiae suae sanctae atque exaltationem regni facere divina favente clementia ordinasti, per Apostolica scripta commonere et animare diligenter curavimus. Tua itaque, carissime fili, interest pro commissi tibi regni et sanctae Dei ecclesiae honore et exaltatione tamquam inter alios orbis christianos reges praecipuus et excellentior princeps attentam curam et sollicitudinem gerere, ut adventum tuum, quem* Ian. 9.

1) *Wibald.* ep. 327.

1152. *ad provectum ecclesiae ac regni et salutem christiani populi expectamus, cum desiderato fructa praestante Domino percipere valeamus. Datum Signiae V. Idus Ianuarii.*

(Wibaldus Eugenio.)[1] *Ecce, venerande pater, quod verebar, accidit et ob hoc quasi divino et praescio spiritu cum essem apud vos, non dissimulavi neque silui suggerens et contestans, ut pacem populi Romani*[2], *si honesta et tuta esse posset, sine dilatione reciperetis. Etsi casum hunc, de quo non immerito dolemus, minime praesentiebamus, quadam tamen praesensione futurorum angebamur, ne forte spes vestra, quam de expeditione futura conceperatis, aliquo rerum eventu vacillaret; multa enim, quae legimus et audivimus et vidimus inter Urbis reverendos Pontifices et imperatores facta et dicta, non indebita nos sollicitudine terrebant. Et licet discreta eruditio vestra de omni statu Teutonici regni plenius inpraesentiarum doceatur tum per litteras gloriosi filii vestri et domini nostri Frederici Romanorum regis invictissimi, tum etiam per scripta devotorum filiorum vestrorum quorumdam videlicet episcoporum, tamen devotio nostra circa vos et sacrosanctam matrem nostram Romanam ecclesiam languere non debuit, quin celsitudinem vestram de rebus ad vos maxime pertinentibus aliqua ex parte praemoneremus. Etenim unusquisque in suo sensu abundat. Pervenientibus nobis Spiram in reditu a vobis, occurrit nobis fama omni auditu horribilior, omni furia terribilior: quod videlicet tertia ante illam die de hac vita migrasset dulcissimus ac devotissimus filius vester serenissimus quondam Romanorum rex Conradus*[3]. *Dubitare non oportet aut quaerere sinceritatem vestram, quantus dolor animos nostros pervaserit de amissione tam clementis, tam misericordis circa nos principis, de metu futurae in imperio mutationis. Enavigavimus ita summa cum celeritate Coloniam, ut tanto esset Coloniensis ad providendum reipublicae cautior ac liberior, quanto esset inter suos ab omni turbulentae conventionis impetu securior. Coeperunt deinde summi principum sese per nuntios et litteras de habendo inter se colloquio pro regni ordinatione sollicitare, sicque factum est, ut cum pauci admodum crederentur venturi,*
Mart. 5. *maxima tamen optimatum multitudo XVII die post obitum praedicti magnifici principis in oppidum Frankenevort convenerit. Itaque concurrentibus omnium votis, immo, ut verius dictum sit, praecurrere certantibus singulorum desideriis, electus est cum summo universorum assensu is, qui nunc rerum potitur Fridericus, dux antea Sueviae, et pari et eadem alacritate et*
Mart. 9. *admiratione quinta postmodum die unctione sacra pontificum in solio regni more maiorum Aquisgrani sublimatus est. Salva sane in omnibus divinae*

1) *Wib.* ep. 344. 2) Cuius leges loco paulo superiori pg. 312. proposui.
3) Conradus obierat 1152. febr. 15.

omnipotentiae reverentia, quae operabatur in cordibus hominum ad inclinandum eorum voluntates, quocumque vellet, in hac tam incredibili, tam celeri concordia trahebat sua quemque voluntas. Multorum vox erat in ipsa impositione diadematis [quod] *expeditionem Italicam, quam patruus eius strenue ordinaverat, ipse firmaret ac perficeret. Sequenti vero die tam Coloniensis quam episcoporum, qui illic aderant, consilium et exhortatio erat, ut eamdem militiae sacramentis acceptis expeditionem Italicam ad propulsandas Apostolicae sedis iniurias promoveret; sed laici principes (simplici fortasse animo) studiose suggerebant non oportere in hac rerum novitate tam gravi sponsione principem devinciri, ne improbitas rebellantium de ipsius celeri egreseu certa, in extremam dementiae audaciam prorumperet; decere etiam, ut vocatus a vobis potius, quam sponte sua veniret. Ita de facili labor in quietem permutatus est. Et quidem cor regis in manu Dei est et pro subiectorum meritis, quo placet, convertit illud. Hoc ideo dicimus, quod princeps noster (nondum, ut credimus, annorum triginta) fuit antehac ingenio acer, consilio promptus, bello felix, rerum arduarum et gloriae appetens, iniuriae omnino impatiens, affabilis ac liberalis et splendide disertus iuxta idioma linguae suae. Augeat in eo Deus omnium virtutum nutrimenta, ut faciat iudicium et iustitiam in terra et sit vobiscum magni consilii angelus, ut declaretis eum in regem ac defensorem Romanae ecclesiae et illa ipsi ac principibus suis facere iniungatis, quae ad honorem ecclesiae catholicae et salutem populi Christiani proficiat.* 1152.

Dilectissimo in Christo patri suo Eugenio sanctae Romanae ecclesiae summo Pontifici Fridericus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam in Domino reverentiam[1]. *Patrem patriae decet veneranda priscorum instituta regum vigilanter observare et sacris eorum disciplinis tenaci studio inhaerere, ut noverit regnum sibi a Deo collatum legibus ac moribus non minus adornare, quam armis et bello defensare. Solemnem itaque imperii Romani morem a proavis nostris, imperatoribus videlicet et regibus, ad nos transmissum sequentes, legatum nostrum, virum et discretum et honestum E. venerabilem Bavenbergensem episcopum*[2] *adiunctis sibi H*[3]. *Trevirensi electo et A*[4]. *Everacensi abbate ad vestrae sanctitatis praesentiam et ad Urbem destinare curavimus, ut tam ex praesentis paginae indicio, quam ex ipsorum viva voce de nostris provectibus et totius ecclesiae ac regni statu certiores esse possetis. Itaque quando placuit terribili et ei qui aufert spiritum principum, terribili apud reges terrae, in cuius*

1) *Wibald.* ep. 345. 2) Cf. *Wibald.* ep. 346. (d. d. 27. mart. *Janssen* 180.)
3) Hillino. 4) Adamo.

1152. *manu sunt omnium potestates et omnium iura regnorum, felicis memoriae patruum ac nutritorem nostrum gloriosum Romanorum regem Conradum de praesenti vita evocare, universi principes regni tamquam divino spiritu suscitati decima septima die post depositionem eius in oppidum Frankenevurt tam per se ipsos quam per responsales honoratos convenerunt, et absque ullius morae interiecto spatio eadem die cum ingenti divinitus data concordia ipsi principes et celeri proceres cum totius populi favore et alacritate nos in regni fastigium elegerunt. Quinta postmodum die, id est transacta proxime mediante quadragesima, pari et eodem consensu cum benevola populi acclamatione in oppido Aquisgrani nos per sacratissimas devoti filii vestri Arnoldi Coloniensis metropolitani et venerabilium episcoporum manus oleo sanctificationis regaliter unxerunt et in solio regni cum benedictione solemni collocaverunt. Nos vero in multiplicibus regiae dignitatis ornamentis, quibus partim per laicorum principum obsequia, partim per venerandas pontificum benedictiones vestiti sumus, regium animum induimus tota mentis virtute intendentes, ut iuxta professionis nostrae formulam, quam ab orthodoxis praesulibus in ipso regni throno et unctione sacra accepimus, honorem vobis et dilectionem et sacrosanctae matris nostrae Romanae ecclesiae et omnibus ecclesiasticis personis promtam et debitam iustitiam ac defensionem exhibeamus, viduis ac pupillis et universo populo nobis commisso legem et pacem faciamus et conservemus. Cum enim duo sint, quibus principaliter hic mundus regitur, videlicet auctoritas sacra Pontificum et regalis potestas, omnium Christi sacerdotum obedientiae devoti colla submittere parati sumus, ut propitia divinitate temporibus nostri principatus verbum Dei expedite currere non prohibeatur et paternas regulas ac decreta sanctissimis diffinita conciliis nullus audeat absque poenae gravioris vindicta violare, quatenus per studii nostri instantiam catholica ecclesia suae dignitatis privilegiis decoretur et Romani imperii celsitudo in pristinum suae excellentiae robur Deo adiuvante reformetur. Et quoniam beatitudinis vestrae animum de obitu praedicti serenissimi principis scimus non immerito perturbatum, vobis tanquam patri carissimo constanter promittimus, quod sicut eidem glorioso quondam regi in regni solio successimus, ita haereditariam dilectionem tam ad vestram personam omnino specialem, quam ad sacrosanctae matris Romanae ecclesiae promptissimam ac devotissimam defensionem suscepimus, hac scilicet ordinis ratione, ut quaecumque ad liberationem et honorationem Apostolicae sedis intenderat et ordinaverat, nos constanter perficere studeamus, ita ut iuxta felicem ad sanctum virum Domini promissionem inimicis vestris inimici simus et odientes vos affligamus. Sane praenominatos legatos nostros benignitati vestrae attente committimus, ut eos pro nostrae dilectionis intuitu benigne tractetis et in suis petitionibus*

elementer exaudiatis, intime etiam rogantes, ut dominum abbatem de Evera nobis tam in divinis, quam in rebus humanis necessarium liberum nobis remittatis. 1152.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo filio Friderico illustri Romanorum regi salutem et Apostolicam benedictionem[1]. Mai 17.

Nuntiis egregiae tuae nobilitatis et litteris benigne ac honeste susceptis et ipsorum fideli et prudenti narratione et illarum diligentissima inspectione personam tuam iam pridem nobis dilectam post decessum patrui tui recolendae memoriae Conradi Romanorum regis pari voto et unanimi consensu principum in regni fastigium promotam esse manifeste cognovimus. Quod tanto uberiore exultatione suscepimus, quanto per dilecti filii nostri O. presbyteri cardinalis narrationem et tuarum litterarum susceptionem spem certiorem de tua industria iam antea tenebamus. Deo igitur, a quo est omne datum optimum et omne donum perfectum, de corde gratias debitas persolventes, quod de tua strenuitate divina clementia disponente tam concorditer factum esse cognovimus, benigno favore sedis Apostolicae approbamus. Credimus enim, quod bonum a iam dicto patruo tuo et praedecessore firmiter nobis et ecclesiae Romanae promissum, per generosae devotionis tuae studium, desideratum a nobis, auxiliante Domino sortietur effectum. Nos siquidem ad honoris et exaltationis tuae augmentum pro debito commissi nobis officii superna cooperante gratia attentius intendimus laborare. Eapropter de communicato fratrum nostrorum consilio legatum de latere nostro ad tuam serenitatem disposuimus in proximo destinare, per quem intentionem et propositum nostrum tuae gloriae disposuimus aperire. Interim autem regiam dignitatem tuam attente monemus, ut professionis regiae formam perspicaci lumine mentis semper attendas et ecclesiae Dei et ecclesiasticis personis promtam et debitam iustitiam ac defensionem infatigabiliter et semper exhibeas: viduis, pupillis, orphanis et universo populo regimini tuo subiecto sine tarditate pacem et iustitiam facias, ut ipsi de tua protectione ac defensione pro regiae dignitatis excellentia muniti et tibi devote obedientes laetentur et tu de regia sollicitudine apud homines gloriam et apud illum, per quem reges regnant, cum sanctis regibus vitam percipere merearis aeternam. Datum Signiae 16. Kal. Iunii.

(*Eugenius Wibaldo.*)[2] *Ad haec sanctitati tuae quaedam notificamus, quae faciente Ar*[*noldo*] *haeretico rusticana quaedam turba absque nobilium et maiorum scientia nuper est in Urbe molita. Circiter enim duo millia in* Sept. 20.

1) *Wibald.* ep. 378 (MGL. II. 90.). 2) *Wibald.* ep. 388.

1152. *unum sunt secretius coniurati et in proximis kalendis novembris centum perpetuos senatores malorum operum et duos consules, alter quorum infra Urbem, alter extra illorum centum consilio reipublicae statum disponant, immo potius rodant, — unum autem, quem volunt imperatorem dicere, creare disponunt, quem illis centum, duobus consulibus et omni populo Romano sperant quod debeat mortifere imperare. Quod quia contra coronam regni et carissimi filii nostri Friderici, Romanorum regis, honorem attentare praesumunt, eidem volumus per te secretius nuntiari, ut super hoc maturo consilio, quid facto opus sit, provideat sapienter. Datum Signiae XII Kal. Octobris.*

Anonymus Casinensis. Eugenius Papa cum Romanis paciscens Romam Dec. 9. reversus est[1] V. idus decembris[2].

Romualdus Salernitanus. Interea Eugenius Papa apud Tusculanum aliquanto tempore demoratus, pacem cum Romanis fecit et a senatoribus et universo populo Romano cum summo est honore receptus. Hic autem adeo universum populum sibi beneficiis et eleemosynis alligavit, quod bene pro maiori parte Urbem poterat pro sua voluntate disponere[3], et nisi esset mors aemula, quae illum cito de medio rapuit, senatores, noviter procreatos, populi adminiculo, usurpata dignitate privasset.

1153.

Febr. 8. (*Eugenius Wibaldo.* ep. 386.) *Inde est, quod dilectos filios nostros B. sancti Clementis presbyterum et G. sancti Angeli diaconum cardinalem, sapientes siquidem et honestos viros, quos ad carissimi filii nostri Friderici illustris Romanorum regis praesentiam de nostro latere delegamus, dilectioni tuae duximus attentius commendandos, per praesentia scripta mandantes, quatenus eos honeste suscipias, honeste pertractes, et in exequendis et perficiendis, quae cum praedicto filio nostro eis tractanda et disponenda commisimus, pro beati Petri et nostra reverentia eis diligenter assistas.*

Eugenii III et Friderici I conventio.

A. Conventio ab Eugenio proposita[4]. *In nomine Domini amen. Haec est forma concordiae et conventionis inter dominum Papam Eugenium et dominum regem Romanorum Fridericum constituta mediantibus cardinalibus Gregorio sanctae Mariae trans Tyberim, Ubaldo sanctae Praxedis, Bern-*

1) Cfr. Sigeberti continuatio Praemonstratensis ad h. a. 2) Chron. Fossae novae: „VIII. id. septembris" (l. decembris) 3) Wib. ep. 385. (MGL. II. 92 sqq.) 4) Quare pacem legibus paulo ante propositis factam esse suspicor.

hardo sancti Clementis, Octaviano sanctae Caeciliae, Rolando sancti Marci, Gregorio sancti Angeli, Guidone sanctae Mariae in porticu, abbate Brunone de Caraville[1], *ex parte domini Papae; Anselmo Havelbergensi, Herimanno Constantiensi episcopis, Outhelrico de Lenceburch, Guidone Werra, Widone Blandratense comitibus, ex parte domini regis.* 1153.

Dominus siquidem rex iurare faciet unum de ministerialibus in anima regis, et ipse idem manu propria data fide in manu legati domini Papae promittet, quod ipse nec trevam nec pacem faciet cum Romanis nec cum Rogerio Siciliae, sine libero consensu et voluntate Romanae ecclesiae et domini Papae Eugenii vel successorum eius, qui tenorem subscriptae concordiae tenere cum rege Friderico voluerint, et pro viribus regni laborabit, Romanos subiugare domino Papae et Romanae ecclesiae, sicut unquam fuerunt a centum annis et retro. Honorem Papatus et regalia beati Petri sicut devotus et specialis advocatus sanctae Romanae ecclesiae contra homines pro posse suo eidem conservabit et defendet, quae nunc habet. Quae vero nunc non habet, recuperare pro posse iuvabit et recuperata defendet. Graecorum quoque regi nullam terram ex ista parte maris concedet. Quod si forte ille invaserit, pro viribus regni, quantocius poterit, ipsum eiicere curabit. Haec omnia faciet et observabit sine fraude et malo ingenio.

Dominus vero Papa Apostolicae auctoritatis verbo una cum praedictis cardinalibus in praesentia praescriptorum legatorum domini regis promisit et observabit, quod eum sicut carissimum filium beati Petri honorabit, et venientem pro plenitudine coronae suae sine difficultate et contradictione, quantum in ipso est, imperatorem coronabit et ad manutenendum atque augendum ac dilatandum honorem regni pro debito officii sui iuvabit; et quicunque iustitiam et honorem regni conculcare aut subvertere ausu temerario praesumpserint, dominus Papa a regiae dignitatis dilectione praemonitus, canonice ad satisfactionem eos commonebit. Quodsi regi ad Apostolicam admonitionem de iure et honore regio iustitiam exhibere contemserint, excommunicationis sententia innodentur Regi, — autem Graecorum ex ista parte maris terram non concedet; quod si ille invadere praesumpserit, dominus Papa viribus beati Petri eum eiicere curabit.

Haec omnia ex utraque parte sine fraude et sine malo ingenio servabuntur, nisi forte libero et communi consensu utriusque immutentur.

B. Conventio Romana a Friderio accepta.[2] *Venerabili in Christo patri*[3] *Eugenio Dei gratia Apostolicae sedis Pontifici*

1) Ita Pertzius ex cod. Malmund., Mart. et Dur. II. 557. *Claravalle.*
2) *Baronius* ann. eccl. ad h. a. N. 5—8. (*MGL.* II. 93.) 3) Bar. *domino.*

1153. *Fridericus Dei*[1] *gratia Romanorum imperator augustus filialem dilectionem et debitam in Christo reverentiam.*

Regiae maiestatis dignitas postulat quae ad pacis et concordiae bonum spectare noscuntur, attenta sollicitudine stabilire et[2] *ut inter regnum et sacerdotium indissolubili caritate bonum ipsum*[3] *perpetuo perseveret, diligenti studio et exacta diligentia laborare. Huius itaque rationis prospectu concordiam inferius annotatam, quae inter nos et vos, Deo auctore statuta est, sicut ab utraque parte stabilita est et ordinata, ne aliquid arbitrio nostro immutasse videamur, per eadem verba praesentis serie scripti praecipimus adnotari.*[4]

Testes autem sunt, quorum nomina infra scripta cernuntur:

Arnoldus Coloniensis archiepiscopus, Hermannus Constantiensis episcopus, Anselmus Havelbergensis episcopus, Arditio Cumanus episcopus. [*Adelgotus*] *Curiensis episcopus, Wibaldus Stabulensis abbas, Albertus Coloniensis decanus, magister Henricus notarius, Godefridus Viterbiensis capellanus regis. Ex laycis quoque Woelpho dux, marchio Hermannus de Baden, comes Ulricus de Lencburch, comes Wernerus de Lenzburch, Anselmus camerarius et ministerialis regni.*

Signum domini Friderici Romanorum imperatoris invictissimi.

Ego Arnoldus cancellarius recognovi.

Mart. 23. *Datum Constantiae decimo Kalendas aprilis*[5], *indictione decima quinta, anno dominicae incarnationis millesimo centesimo quinquagesimo secundo, regnante domino Friderico Romanorum rege glorioso, anno vero regni eius primo.*

Chronicon Fossae novae. Obiit Eugenius Papa nonis iulii Tiburi. Deportatus est Romam, sepultus in ecclesia sancti Petri.

(*Hugo Ostiensis capitulo Cistercii.*)[6] *Decus ecclesiae, pater iustitiae, amator religionis et patronus, qui superborum et humilia colla propria virtute calcaverat, qui super solium David et super regnum eius sedebat, ut ecclesiam sibi commissam, quam ad sublimem statum reduxerat, confirmaret et corroboraret, pater, inquam, noster ac defensor, felicis me-*
Iul. 8. *moriae Papa Eugenius trabea carnis exutus, octavo idus iulii carne imma-*

---

1) B. *eadem.* 2) Pertzii cod. om. 3) P. cod. om.

4) Iam sequitur Eugenii Conventio. *In nomine — immutentur*, mutato ubique tempore futura in perfectum. 5) Mensis et dies in locum quadrant; sed quae sequuntur, nisi ad Eugenii diploma referantur i. e. nisi librarii vitio ex priori carta pro vero anno huc recepta sint, corrigenda sunt in *ind. I. a. MCLIII. a regni eius II.* Cf. *MGL.* II. 92.

6) *Ughelli*, It. s. (Venet. 1717.) I. 65. ex mscr. Morimundensi.

culatus migravit ad Christum, exivit Christo obviam in aera et sic semper cum domino erit, agnum secutus, quocunque ierit. Cuius exequiae praeter spem omnium — iam fere senatum annihilaverat —, praeter morem consuetum ita per biduum sunt a clero et populo celebratae, ut iam crederetis regnantem in coelis, qui mortuus colebatur in terris. O quantus erat luctus omnium, quanta praecipue lamenta pupillorum et viduarum! — Vos autem, de quorum collegio est electus, ut sederet super principes et solium gloriae teneret, orate pro eo, constituite perpetua beneficia, ut Deus sibi indulgeat et coronam gloriae sibi augeat[1]. 1153.

Eugenii III
titulus sepulcralis[2]

Hic habet Eugenius defunctus carne sepulcrum,
    Cui[3] pia cum Christo vivere vita fuit.
Pisa virum genuit, quem[4] Clarevallis alumnum
    Exhibuit, sacrae religionis opus.
Hinc[5] ad Anastasii translatus martyris aedem,
    Ex abbate Pater summus in orbe[6] fuit.
Eripuit solemne iubar mundique decorem
    Iulius, octavam sole ferente diem[7].
Conceptum sacrae referebant Virginis anni
    Centum bis seni[8] mille quaterque decem.

ANASTASIUS P. P. IV.
1153. *iul.* 12. — 1154. *dec.* 3.

Anastasii IV vita
a Bosone cardinali conscripta.

Anastasius IV, natione Romanus, de regione Suburra, ex patre Benedicto[9], qui et Conradus Sabinensis episcopus; sedit ann. I. m. V. d. XXII[10]. 1153. *iul.* 12.

1) *Mart. et Dur.* coll. ampli. VI. 1139. editus est libellus miraculorum ad Eugenii III sepulcrum factorum, ab aequali quodam Romano scriptus.
2) Mart. et Dur. l. c. et *Albericus Trium Fontium* ap. Leibnitz, Accessiones II. pg. 323.
3) Mart. *Quem.*
4) Alb. *carum.*
5) Alb. *hic.*
6) Alb. *urbe.*
7) Quae sequuntur, solus Martenii codex.
8) Annum tertium nondum compleverat Eugenius.
9) Hoc nomen, in codd. nostris omissum ex Martino et Bernardo Guidonis (*cod. Parisin.* 5032.) recepimus.
10) Ita recte Jaffé (pg. 653.) pro codd. *XXIV.*

Hic fecit apud sanctam Mariam Rotundam novum palatium. Hic dedit ecclesiae Lateranensi ecclesiam sancti Gregorii in Martio cum palatio, cum omnibus domibus tam sub palatio quam iuxta palatium et cum omnibus tenimentis eius et pertinentiis. Dedit eidem basilicae calicem argenteum cum patena operose factum, pensantes marcas quadraginta; thuribulum argenteum, pensans marcas septem; candelabra argentea, pensantia novem; optimam planctam albam cum aurifrisio mirabili, et pallia diversa et plurima ad ornatum altaris et ecclesiae.

1154. dec. 3. Obiit Romae III[1] nonas decembris. Tumulatus est autem Laterani in ipsa sancti Salvatoris ecclesia, in porphyretico pretioso sepulchro.

Anastasii IV annales.

1153.

Iul. 12. *Chronicon Fossae novae.* Conradus episcopus Savinensis consensu omnium eligitur in Papam Anastasium.

Romualdus Salernitanus. — Successit Chonradus, natione Romanus, senex et plenus dierum, prius presbyter cardinalis, deinde episcopus Sabinensis et vicarius Romanae ecclesiae, qui Anastasius est appellatus.

1154.

Otto Fris., gesta Friderici. II. 10. Ea tempestate Eugenius Papa, vir iustus et religione insignis, ab hac luce transiens, Anastasio, homini veterano et in consuetudine illius curiae exercitato sedem reliquit. A quo dum cardinalis quidam, Gerhardus nomine, ad terminandam Magdeburgensis electi causam missus fuisset, ac principem in eadem civitate natale Domini celebrantem adiisset, cum quaedam ibi secus illius nutum tractare vellet, indignationem eius incurrens, infectis negotiis, pro quibus venerat, mandatis saevioribus, inglorie redire coactus, in via etiam vita decessit. Verum princeps missis ad Anastasium cum Guicmanno nuntiis, non solum facti sui ratihabitionem, sed etiam pallium obtinere eum fecit, non sine quorundam scandalo, qui ne unquam id fieret, immobiliter fixum Romanos tenere a proprio ipsorum ore audierant. Exhinc non solum in saecularibus, sed et in ecclesiasticis negotiis disponendis auctoritas principis plurimum crevit.

Chronicon Fossae n. Obiit Anastasias Papa III. non. decembris.

---

1) Ita codd. *IV* corrigendum est. Cf. Necrol. Casin. ap. Mur. scr. VII. 947. et chr. Fossae n. ibid. 870.

HADRIANUS P. P. IV.[1]

1154. *dec.* 4. — 1159. *sept.* 1.

I.

Hadriani IV vita,

a Bosone cardinali conscripta.[2]

Adrianus IV, natione anglicus[3], de castro sancti Albani, qui Nicolaus, Albanensis episcopus.

Sedit annis IV, mensibus VIII, diebus VI.

Hic namque pubertatis suae tempore, ut in literarum studiis proficeret, egrediens de terra et de cognatione sua, pervenit Arelate[4], ubi dum in scholis vacaret[5], a Domino factum est, ut ad ecclesiam beati Rufi accederet et in ea religionis habitum, facta canonica professione, susciperet. Proficiens[6] ergo Deo auctore de bono semper in melius, prioratum in ipsa domo prius obtinuit et postmodum ad abbatiae apicem de communi fratrum voluntate conscendit. Accidit autem, ut pro incumbentibus ecclesiae sibi commissae negotiis ad Apostolicam sedem veniret; et peractis omnibus causis, pro quibus venerat, cum redire ad propria vellet, beatae memoriae Papa Eugenius eum secum retinuit et de communi fratrum suorum consilio in Albanensem episcopum consecravit. Processu vero modici temporis, cognita ipsius honestate ac prudentia, de latere suo eum ad partes Norvegiae legatum sedis Apostolicae destinavit, quatenus verbum vitae in ipsa provincia praedicaret et ad faciendum omnipotenti Deo animarum lucrum studeret. Ipse vero tamquam minister Christi et fidelis ac prudens dispensator mysteriorum Dei, gentem illam barbaram et rudem in lege christiana deligenter instruxit et ecclesiasticis eruditionibus informavit. Divina itaque dispositione[7] Apostolatus sui diem praeveniens, defuncto Papa Eugenio et Anastasio in loco eius ordinato, ad matrem suam sacrosanctam Romanam ecclesiam ductore

---

1) Cf. librum a Richardo Raby editum: Pope Hadrian IV. An historical sketch. London 1849. 2) In edenda hac Hadriani IV. vita codicibus usi sumus *A* (archivi Vaticani), *R* (Riccardiano 228 Florentino), *c* (bibliothecae Corsiniae 819), habita Baronianarum lectionum (ann. eccl. ab a. 1154. n. 3.) ratione.

3) „De Malmesburia Batoniensis dioecesis“ (Bern. Guid. l. c.). Patre Roberto, a quo cognomen Breakspear habuisse videtur. Cf. Raby l. c. et Ciacconium, hist. Pontiff. Rom. (ed. Oldoin. 1677.) I. 1057. 4) Ed. *Arelatem.*

5) „In ecclesia beati Iacobi in Melgorio, Magalonensis dioecesis.“ Bern. Guid. l. c.

6) Ed *proficiscens.* 7) Ed. *dispensatione.*

Domino remeavit, relinquens pacem regnis, legem barbaris, quietem monasteriis, ecclesiis ordinem, clericis disciplinam et Deo populum ac-
1154. ceptabilem, sectatorem bonorum operum. Transeunte autem modico tem-
Dec. 3. poris intervallo obiit Anastasius Papa, et in secunda die convenientibus
Dec. 4. in unum pro eligendo sibi pastore cunctis episcopis et cardinalibus apud ecclesiam beati Petri, non sine divini dispositione consilii factum est, ut in eius personam unanimiter concordarent et *Papam Adrianum a Deo*[1] *electum* tam clerici quam laici pariter conclamantes, eum invitum et renitentem in sede beati Petri Deo auctore[2] intronizarunt, dominicae incarnationis anno MCLIV, indictione III.

Erat enim vir valde benignus, mitis et patiens, in Anglica et latina lingua peritus, in sermone facundus, in eloquentia politus, in cantilena praecipuus et praedicator egregius, ad irascendum tardus, ad ignoscendum velox, hilaris dator, in eleemosynis largus et in omni morum compositione praeclarus.

In diebus illis Arnaldus Brixiensis haereticus Urbem intrare praesumpserat et erroris sui venena disseminans, mentes simplicium a via veritatis subvertere conabatur. Pro cuius expulsione supradicti[3] Eugenius et Anastasius Romani Pontifices plurimum iam laboraverunt, sed favore et potentia quorumdam perversorum civium et maxime senatorum, qui tunc ad regimen civitatis a populo fuerant instituti, antedictus haereticus munitus et tutus, contra prohibitionem[4] domini[5] Adriani Papae in eadem civitate procaciter morabatur et sibi ac fratribus suis
1155. insidiari coeperat et publice atque atrociter adversari. Venerabilem namque virum magistrum d(omnum Guidonem[6]) presbyterum cardinalem tituli sanctae Pudentianae[7], ad praesentiam ipsius Pontificis euntem, quidam ex ipsis haereticis ausu nefario in via sacra invadere praesumpserunt et ad interitum vulnerarunt[8]. Quapropter Pontifex ipse civitatem
Mart.23. Romanam interdicto supposuit et usque ad quartam feriam maioris hebdomadae universa civitas a divinis cessavit officiis. Tunc vero praedicti senatores, compulsi a clero et populo Romano, accesserunt ad praesentiam eiusdem Pontificis et ad ipsius mandatum super sacra[9] evangelia iuraverunt, quod saepe dictum haereticum[10] et reliquos ipsius sectatores de tota urbe Romana et finibus eius sine mora expellerent, nisi ad man-

1) Ed. om. 2) Ed. *inthr. D. a.* 3) R *supradictus*. 4) Baronius *inhib.*
5) Ed. om. 6) Baronius ad (a. 1155. 3.) male supplet Gerardum; titulus enim s. Pudentianae idem fuit ac tit. Pastoris, quem Guido inde ab Eugenii III tempore tenuit. 7) Ed. *Potentianae.* 8) Ed. *vulneraverunt.*
9) Ed. *Sancta Dei ev.*, Baron. *quattuor ev.* 10) Bar. *praedict. Arnaldum haeret.*

datum et obedientiam ipsius Papae redirent. Sic itaque ipsis eiectis et civitate ab interdicto absoluta, repleti sunt omnes gaudio magno, laudantes pariter et benedicentes Dominum. In crastinum autem, videlicet die coenae Domini, concurrente undique de more[1] ad annuae remissionis *Mart. 24.* gratiam et gloriosam festivitatem maxima populorum multitudine, idem benignus Pontifex cum fratribus suis episcopis et cardinalibus atque immensa procerum et civium turba de civitate Leoniana, ubi a tempore ordinationis suae fuerat commoratus, cum honorificentia magna exivit, et transiens per mediam Urbem, universo sibi populo congaudente, ad Lateranense patriarchium cum iucunditate pervenit ibique die ipso et sequente sexta feria et sabbato sancto, pascha quoque ac secunda, tertia et quarta feria Divina mysteria solemniter celebravit, atque in Lateranensi palatio secundum ecclesiae antiquam consuetudinem pascha cum discipulis suis festive comedit. Celebrato itaque cum laetitia festo, singuli ad propria cum gaudio redierunt.

Eodem tempore Wilhelmus rex Siciliae contra matrem ac dominam suam sacrosanctam Romanam ecclesiam procaciter cornua erexit et congregato exercitu terram beati Petri hostiliter fecit invadi. Beneventanam itaque civitatem aliquamdiu exercitus eius obsedit et burgos eius incendit; deinde fines Campaniae violenter ingrediens, villam Ceperanum et castrum Babucum atque alia immunita loca nihilominus concremavit. Pro his[2] ergo et aliis offensis praedictus Adrianus Papa Petri gladium exerens, ipsum regem excommunicationis mucrone[3] percussit. Interea Fredericus Teutonicorum rex cum magno exercitu Lombardiam intravit et civitatem Terdonam[4] diu obsedit, qua devicta et sibi subacta, celeriter properabat ad Urbem, in tanta festinantia, ut merito credi posset magis hostis accedere, quam patronus. Hoc igitur cognito, Adrianus Papa, *Iun. in.* qui eo tempore apud Viterbium residebat, deliberato cum fratribus suis et Petro Urbis praefecto atque Oddone Frangepane consilio, misit ei obviam Iohannem[5] tituli sanctorum Iohannis et Pauli et Guidonem tituli sanctae Pudentianae presbyteros atque Guidonem[6] diaconum sanctae Mariae in porticu cardinales, quibus et certa[7] capitula dedit et modum ac[8] formam praefixit, qualiter cum ipso pro ecclesia deberent componere. Qui accepto mandato cum festinantia proficiscentes, eum apud sanctum Quiricum[9] invenerunt et accedentes ad ipsum honorifice recepti

1) Ed. *mora*. 2) Ed. *iis*. 3) Ed. *gladio*. 4) AR *Tardonam*.
5) Male Baronius *Iacobum*. 6) Baron. non recte *Gregorium*.
7) Ed. *caetera*. 8) Ed. *ac m. et f.* 9) *S. Quirico* inter urbes Senas et Aquampendentem.

sunt et in tentorium deducti. Post salutationem vero literas ei Apostolicas porrexerunt et domni Papae exposuerunt mandatum. In quibus continebatur inter caetera, ut redderet eisdem cardinalibus Arnaldum haereticum, quem vicecomites de Campania[1] abstulerant magistro O(ddoni)[2] diacono sancti Nicolai apud Otriculas[3], ubi eum ceperat, quem tamquam prophetam in terra sua cum honore habebant. Rex vero auditis domini Papae mandatis, continuo missis apparitoribus cepit unum de vicecomitibus illis, qui valde perterritus eundem haereticum in manibus cardinalium statim restituit. Caeterum ante adventum ipsorum cardinalium idem rex praemiserat Arnoldum[4] Coloniensem et Anselmum Ravennatem[5] archiepiscopos ad praesentiam saepedicti Pontificis, ut de ipsius coronatione cum eo tractarent et de aliis insimul convenirent; ideoque responsum cardinalibus dare non poterat, nisi prius archiepiscopos ipsos reciperet. Pontifex autem, qui propter nimium suspectum imperatoris adventum ad Urbevetanam civitatem transire et illuc imperatorem disposuerat expectare, pro repentino et inopinato illorum adventu in maiorem dubitationem devenit[6]. Sed cum ad locum illum tutissimum iam secure non posset transire, ad Civitatem Castellanam festinanter ascendit, ubi, si de persona eius rex male cogitasset, iram illius secure declinare et iniquos cogitatus ipsius facile posset elidere. Archiepiscopi vero secuti sunt eum, exponentes bonam regis voluntatem, quam erga eum et totam Romanam ecclesiam habebat et alia, quae sibi erant imposita, nihilominus ostendentes. Quibus Pontifex de consilio fratrum suorum dixit: *Nisi prius recepero fratres meos cardinales, quos ad regem delegavi, nullum vobis responsum dabo.* Cardinales itaque a rege et archiepiscopi a Pontifice infecto negotio redeuntes, obviaverunt sibi, dicentes ad invicem, quod propter eorum absentiam responsum ab utraque parte dilatum fuerat. Ideoque habito inter se salubriori consilio, insimul venerunt ad praesentiam regis in campo Viterbiensi, ubi castra posuerat. Venerat autem ad eum Octavianus tituli sanctae Caeciliae presbyter cardinalis, non missus a Pontifice, sed dimissus, iam spirans seditionis et schismatis[7]. Postquam vero praedicti cardinales intraverunt ad regem et haberetur consilium super eorum legatione de satisfaciendo mandatis[8] Romani Pontificis, idem Octavianus, quod hauserat[9] virus, evomere coe-

niano.

1) Cod. c *Campania*. 2) Bar. non recte *Gerardo*. 3) Ed. *Briculas*. 4) Ed. et codd. *Arnulfum*. 5) Cum Hillino Trevirensi et cum Saxoniae duce. Cf. Hadr. ep. ad Hillinum in annalibus nostris, a. 1158. 6) Ed. *cecidit*. 7) Ed. *seditionem ex schismaticis*. Genitivus ille locum imitatur Actuum apostolorum IX. 1. 8) Ed. *mandato*. 9) R *auserat*.

pit et pacem turbare; sed in brevi et ratione valida repressus est a fratribus suis cardinalibus et, sicut dignus erat multa confusione respersus. Tandem adversario confutato et salubri consilio comprobato, rex omnium procerum et militum suorum curiam maximam congregavit et in praesentia eorumdem cardinalium allata sunt sacra pignora, crux et evangelia, super quae nobilis quidam miles, de caeteris electus et coniuratus atque tertio iurare iussus, in anima sua et eiusdem regis iuravit: *Vitam et membra non auferre, sed conservare Papae Adriano et cardinalibus eius, nec malam captionem facere; honorem et bona sua eis non auferre nec auferri permittere, sed et si quis auferre vellet, omnimodis*[1] *prohibere et contradicere. Post illatam vero iniuriam pro posse suo et vindicari facere*[2] *et emendari atque concordiam, iam pridem per principales personas utriusque curiae factam, inviolatam de caetero conservare.*

Hoc itaque iuramento, sicut dictum est, et a rege praestito et a cardinalibus ipsis cum alacritate recepto, continuo accepta licentia, concito gradu cardinales reversi sunt ad summum Pontificem, universa, quae fecerant, sibi et fratribus[3] cum diligentia referentes. Placuit ergo Pontifici et eius collateralibus, quod talis securitas eis a rege data et per consilium principum suorum firmiter roborata est; ideoque omni mala suspicione sublata de medio, regiae petitioni de imponenda sibi corona imperii benigne annuit et ut ad invicem sese viderent, locus congruus et dies certus ab utraque parte statutus est. Processit igitur rex cum exercitu suo in territorium Sutrinum et castrametatus est in campo Grasso. *Iun. 8.*
Pontifex autem ad civitatem Nepesinam descendit et in secunda die oc- *Iun. 9.*
currentibus multis Teutonicorum principibus cum plurima clericorum et laicorum multitudine ad praesentiam saepedicti regis cum episcopis et cardinalibus suis usque ad ipsius tentorium cum iucunditate deductus est. Cum autem rex de more officium stratoris eidem Papae non exhiberet, cardinales, qui cum eo venerant, turbati et valde perterriti abierunt retrorsum et in praedicta Civitate Castellana se receperunt, relicto Pontifice ad tentorium regis. Quocirca domnus Papa nimio stupore turbatus et quid sibi foret agendum incertus, licet tristis, descendit et in praeparato sibi faldistorio sedit. Tunc rex ad eius vestigia procidit et deosculatis pedibus ae pacis osculum accedere voluit. Cui protinus idem Pontifex locutus est in haec verba: *Quandoquidem tu illum mihi consuetum ac debitum honorem subtraxisti, quem praedecessores tui orthodoxi imperatores pro apostolorum Petri et Pauli reverentia praede-*

1) Ed. *omnimode.* 2) Codd. *faceret.* 3) Ed. *fr. suis.*

cessoribus meis[1] *Romanis Pontificibus exhibere usque ad haec tempora con-*
sueverunt: donec mihi satisfacias, ego te ad pacis osculum non recipiam.
Rex autem respondit et dixit: *Se hoc facere non debere.* Eapropter rema-
Iun. 10. nente ibidem exercitu, totus sequens dies sub istius rei varia collatione
decurrit. Tamdem requisitis antiquioribus principibus et illis praecipue,
qui cum rege Lothario ad Innocentium Papam venerant, et prisca con-
suetudine diligenter investigata, ex relatione illorum et veteribus mo-
numentis iudicio principum decretum est et communi favore totius re-
galis curiae roboratum, quod idem rex pro beatorum Apostolorum re-
verentia praedicto Papae Adriano exhiberet stratoris officium et eius
Iun. 11. streuguam[2] teneret. Alia itaque die regis mota sunt castra et in territorio
Nepesino iuxta lacum, qui dicitur Ianula[3], fuerunt tranlata. Ibique sicut
a principibus fuerat ordinatum, rex Fredericus processit aliquantulum
et appropinquante domni Papae tentorio per aliam viam transiens descen-
dit de equo et occurrens ei, quantum iactus[4] est lapidis, in conspectu
exercitus officium stratoris cum iucunditate implevit et streuguam forti-
ter tenuit: tunc vero Pontifex ad pacis osculum eundem regem primo
Iun. 18. recepit. Post haec autem versus Urbem insimul procedentes pro eo quod
ab eis Romanus populus discordabat, licet beati Petri munitionem in po-
testate sua Pontifex detineret, placuit tamen, ut in manu valida civita-
tem Leonianam rex introiret.

Positis igitur exterius castris et deliberato festinanter consilio atque dispositis, quae ad coronationem spectabant, eadem die ante horam tertiam rex ad gradus beati Petri armatorum maxima multitudine stipatus accessit, ibique depositis vestibus, quas gerebat, solempniori habitu se induit et ad ecclesiam beatae Mariae in Turri, in qua eum ante altare Pontifex expectabat, ascendens, genua sua fixit[5] coram eo et manus suas inter ipsius Pontificis manus imponens, consuetam professionem et plenariam securitatem, secundum quod in ordine continetur[6], publice ex-

---

1) Ed. *nostris.* 2) Ita AR; ed. *streugam*, c *streguam.*

3) Codd. et ed. *Iaula (Iăula)*, Baron. *Tabula.* Veram vocis formam praebet Margareni bullar. Casin. II. pgg. 108. 243. Cf. Papencordt, Gesch. d. St. Rom. 263.

4) R *iactum.* 5) Ita codd. et ed.; praestare videtur *flexit.*

6) Qui quidem ordo videtur esse servatus apud Cencium, ex quo Muratorius eum Antiqq. I. 163. edidit, et in pontificalibus Arelatensi saec. XIV., Constantinopolitano saec. XIII (cf. Martène, antiqq. eccl. ritt. II. 592.). Quare Pertzium (MGL. II. 97—98.) sequens integrum hic ordinem praebeo:

„Incipit ordo Romanus ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit. Promissio imperatoris:

In nomine Christi promitto, spondeo atque polliceor ego N. imperator coram Deo et

hibuit sibi. Relicto autem ibidem rege, Pontifex ad beati Petri altare

---

beato Petro, me protectorem ac defensorem esse huius sanctae Romanae ecclesiae in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio secundum scire meum et posse.

Dehinc orationam primam det Albanensis episcopus ante portam argenteam basilicae sancti Petri:

Deus, in cuius manu corda sunt regum, inclina ad preces humilitatis nostrae aures misericordiae tuae, et imperatori nostro N. famulo tuo tegimen tuae appone sapientiae, ut haustis de tuo fonte consiliis et tibi placeat et super omnia regna praecellat.

Orationem varo secundam det episcopus Portuensis intra ecclesiam beati Petri in madio rotae:

Deus, inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchae nostri Abrahae praeelegisti regem saeculis profuturum, tu praesentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum uberi benedictione locupleta et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut Moysen in rubo, Iesum Nave in proelio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, et illa eum benedictione siderea ac sapientiae tuae rore perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon filius eius te remunerante percepit e coelo. Sis ei contra acies inimicorum lorica, in arduis galea, in prosperis patientia, in protectione clypeus sempiternus. Praesta, ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant caritatem, abstineant se a cupiditate, loquantur iustitiam, custodiant veritatem; et ita populus ille pullulet coalitus benedictione aeternitatis, ut semper maneant tripudiantes in pace victores. Quod ipse praestare dignetur etc.

Deinde vadant ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat so pronum in terra. Et archidiaconus faciat lataniam. Qua finita, episcopus Ostiensis ungat ei ex oleo exorcizato brachium dextrum et inter scapulas, et dicat hanc orationem:

Domine Deus omnipotens, cuius est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo prosperum imperatoriae dignitatis concedas effectum, ut in tua dispositione constituto ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei praesentia officiant futuraque non obsistant, sed inspirante sancti Spiritus tui dono, populum sibi subditum aequo iustitiae libramine regere valeat et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi iugiter placere contendat. Per etc.

Saquitur haec oratio:

Deus Dei filius Iesus Christus dominus noster, qui a patre oleo exsultationis unctus est prae participibus suis, ipse per praesentem sacri unguinis effusionem Spiritus paracliti super caput tuum infundat benedictionem, eamdemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibilia percipere et, temporali regno iustis miserationibus exequuto, aeternaliter conregnare merearis; qui solus sine peccato vivit, et gloriatur cum Deo patre in unitate Spiritus sancti, per etc.

Demum vero Pontifex Romanus sursum ante altare imponit ei diadema in capita, dicens:

A c c i p e s i g n u m g l o r i a e, i n n o m i n e P a t r i s e t F i l i i e t S p i r i t u s s a n c t i, ut spreto antiquo hoste spretisque contagiis vitiorum omnium sic iudicium et iustitiam diligas et ita misericorditer vivas, ut ab ipso domino nostro Iesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum Patre et Spiritu sancto vivit etc.

(Pergit cod. Constantinopolitanus:) His dictis, ante altare sancti Mauritii procedit inunctus, et est ibi usque epistolam et cantilenam fere peractam. Aliquibus tamen videtur ab Ostiensi episcopo coram altari sancti Mauritii, nec alias inungi. Interpolata ergo cantilena, coram altari beati Petri praesentatur inunctus domino Papae in supereminenti specula residenti. Is itaque tunc ad ipsum altare descendit,

conscendit[1], cuius vestigia rex cum processione subsequens, ante portas argenteas orationem primam ab uno episcoporum nostrorum suscepit; et secundam[2] infra ecclesiam in rota super eundem regem alius ex episcopis nostris dedit; orationem vero tertiam et unctionem tertius episcopus ante confessionem beati Petri eidem regi nihilominus contulit. Missa itaque incepta et graduali post epistolam decantato, rex ad Pontificem coronandus accessit et, praesentatis imperialibus signis, gladium et sceptrum atque imperii coronam de manibus eiusdem Papae suscepit. Statim tam vehemens et fortis Teutonicorum conclamatio[3] in vocem[4] laudis et laetitiae concrepuit, ut horribile tonitruum crederetur de coelis subito cecidisse.

His igitur ante horam nonam in pace ac tranquillitate peractis, populus Romanus, qui clausis portis apud castrum Crescentii residebat armatus, ignorans, quae facta fuerant, sine consilio et deliberatione maiorum ad civitatem Leonianam paulatim ascendit et eorum, qui in porticu remanserant, spoliis violenter direptis, omnes, quos reperit, usque ad imperatoris castra persequendo fugavit. Invalescentibus autem clamoribus et undique resonante inopinate tumultu, Teutonicorum exercitus ad arma velociter convolavit strictisque mucronibus ab utraque parte acriter dimicatur. Quid plura? Caesi sunt multi et plurimi capti. Tamdem populus ipse non sine multo suorum discrimine infra portas ipsius castri seipsum recepit. Pontifex autem, sicut benignissimus pastor et pius pater, super tanto excessu valde turbatus et tristis effectus, eidem populo tamquam suo gregi, debita charitate compassus est. Cuius casum relevare desiderans, pro liberatione suarum ovium apud eiusdem imperatoris clementiam diutius laboravit et affectuosas preces instanter fundere

et gladium vaginatum de altari sumit et inuncto tradit, curam intelligens imperii totius in gladio, sic dicens:

Accipe gladium desuper beati Petri corpore sumptum.

His verbis expletis, accingit illi ensem iterans ita dictum: *Accingere gladio tuo super femur* etc. Mox ut coronandus accinctus ense fuerit, eximit eum de vagina viriliterque ter illum vibrat et vaginae continuo recommendat. Eo igitur sic accincto et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter Apostolicus de altari diadema sumit et ponit in capite coronandi et dicit:

Accipe diadema regni, coronam imperii, signum gloriae, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.

Illico procidens imperator osculatur Apostolicos pedes. Quibus gloriosissime gestis Apostolicus ad eminentiam remeat speculae tribunalis, et imperator ad faldistoriam scandit, in amplo gradu sub Apostolici dextra praeparatum, et post missam ad castra revertitur coronatus." 1) Ed. ascendit.

2) Ed. vv. *primam — secundam* om. 3) Ed. *vox clamantium*. 4) A *voce*.

non cessavit, donec universos Urbis captivos de manibus Teutonicorum ereptos in potestate Petri Urbis praefecti restitui fecit. De caetero autem imperator simul et Pontifex exeuntes de finibus Urbis per campestria *Iun. 19.*
iuxta Tiberim processerunt usque ad vadum de Malliano, ibique fluvium ipsum cum toto exercitu transeuntes intraverunt Sabinensem comitatum et per Farfam atque castrum de Poli transitum facientes in vigilia beati *Iun. 28.*
Petri pervenerunt ad pontem Lucanum; in quo nimirum loco pro tam gloriosae solemnitatis celebritate moram facere decreverunt. Et ut ecclesia Dei et imperium ampliori decore clarescerent, communi deliberatione statutum fuit, ut ad laudem Dei et exultationem christiani populi prae- *Iun. 29.*
fatus Romanus Pontifex et Augustus ad missarum solemnia in die illa pariter coronati procederent. Dignum namque satis erat, ut illorum duorum principum Apostolorum solemnia duo summi orbis[1] principes in laetitia et magno gaudio celebrarent, qui, suscepta potestate a Domino ligandi atque solvendi, portas coeli claudunt et aperiunt quibus volunt. Tunc vero Tiburtini tamquam perfidi et contumaces a dominio et iurisdictione beati Petri se subtrahere cupientes, postposita fidelitate, quam domno Papae Adriano eiusque successoribus recenter iuraverant[2], ad praesentiam ipsius imperatoris accedere praesumpserunt et clavibus civitatis ei assignatis, seipsos cum civitate Tiburtina iuri et eius dominio tradiderunt. Quod factum Pontifex cum tota Romana ecclesia nimium grave et omnino intolerabile ferens, super tanta iniuria beato Petro absque rationabili causa illata eidem imperatori conquestus est et ut civitatem ipsam, quae ab antiquo iuris beati Petri esse dignoscitur, sibi restitueret, ipsum tamquam proprium Romanae ecclesiae advocatum attentius exoravit. Augustus itaque[3] habito cum principibus suis consilio et cognita veritate, illico[4] civitatem ipsam ei restituit et per literas, quae inferius adnotantur, eisdem Tiburtinis iniunxit, quatenus eidem Papae tamquam domino et patri suo fideliter obediant et servire omnimodo studeant.

Fredericus Dei gratia Romanorum imperator et semper Augustus universis civibus Tiburtinis gratiam suam et bonam voluntatem. Universitatem vestram nosse volumus, quod ob reverentiam beati Petri principis Apostolorum dilectissimo atque in Christo reverendo patri nostro Adriano Papae civitatem dimisimus Tiburtinam, salvo tantum[5] per omnia iure imperiali. Huius rei gratia omnes et singulos cives Tiburtinos a fidelitate, quam nuper nobis iurastis[6], absolvimus,

1) Ed. *urbis.* 2) Ed. *iuraverunt.* 3) Ed *igitur.* 4) R *illicito.*
5) Ed. *tamen.* 6) Ed. *iuratis.*

attentius vobis praecipiendo mandantes, quatenus eidem venerabili patri[1] *Adriano Papae fideliter assistatis, devote serviatis atque, sicut domino, obedire*[2] *studeatis, scientes, sicut iam dictum est, a iuramento fidelitatis, quod nuper fecistis, vos absolutos, salvo in omnibus iure imperiali.*

Et quoniam aestivus calor iam nimis excreverat et maxima multitudo ipsius exercitus pro intemperie inconsueti aëris vel mortis periculum vel exitialem infirmitatem incurrerat, communis voluntas et instans petitio principum fuit, ut imperator ad propria, quod et factum est, sine dilatione rediret.

Eodem tempore supradictus rex Siciliae, postquam excommunicationis sententia percussus est, in contemptu coepit haberi a suis, et cum salubria fidelium suorum consilia de satisfactione praestanda contemneret, in sua elatione ac fatuitate fere solus remansit. Quippe maiores eius comites atque barones cum maioribus Apuliae civitatibus ubi a[3] tanta eum perversitate revocare nullatenus potuerunt, eo relicto nuncios suos ad domnum Adrianum Papam tamquam ad principalem dominum destinarunt, rogantes, ut ad partes illas dignaretur accedere et terram ipsam, quae iuris beati Petri esse dignoscitur, ac personas et eorum bona in manu et potestate sua reciperet. Tunc Pontifex super his habito cum fratribus suis consilio, congregata comitum et aliorum nobilium tam de Urbe, quam de Campania et aliis circumpositis locis decora militia, circa
Sept. 29. festum beati Michaëlis descendit ad sanctum Germanum ibique recepta fidelitate et homagio a Roberto principe Capuano et Andrea comite aliisque nobilium illarum partium, praemisit eos ante faciem suam, ut praepararent ei viam et prava in directa facerent et aspera in vias planas.
Oct. nov. Ipse vero post aliquot dies, per castrum Mignani et[4] Capuanam civitatem transitum faciens, usque Beneventum Domino comitante[5] processit et omnes fere barones illarum partium eorumque terras et circumpositas civitates ad fidelitatem beati Petri et suam tamquam eorum principalis dominus in eadem civitate recepit.

Interea imperator Graecorum maximam de thesauro pecuniam per quemdam principem suum nomine Paliologum[6] misit Anconam. Scripsit etiam eidem Pontifici, rogans et petens ab eo, ut de civitatibus Apuliae, quae sitae sunt in maritimis, tres eidem imperatori eo tenore concederet, ut ipse ad expugnandum praedictum regem et de tota Sicilia expellendum sufficienter eidem Pontifici vires tam in pecunia quam in militibus

1) Ed. om. 2) Ed. *devote obedire.* 3) Ed. *e tanta.*
4) Ed. *Mignavi per Cap.* c. Muratorii codd. A et M *Magnani.* 5) Ed. *comite.*
6) R. *Pilialogum.* Cf. Romualdum Salernitanum, Muratori scr. VII. 167.

et aliis armatorum praesidiis indeficienter conferret. Praeterea quinque millia libras auri eidem Papae eiusque curiae nihilominus dare promisit. Pro his ergo, quae contra ipsum regem quotidie tractabantur, valde perterritus est et erroris sui poenitentia ductus ad sinum matris suae sacrosanctae Romanae ecclesiae et ad obedientiam domini et patris sui eiusdem Romani Pontificis redire cum omni humilitate disposuit. Quocirca 1156.
electum Cataniensis ecclesiae cum quibusdam de maioribus aulae suae ad praesentiam ipsius Pontificis accessuros usque Salernum transmisit, quibus plenariam potestatem dedit, ut gratiam et pacem domni Papae ab eo humiliter quaererent et satisfactionem plenariam, quae continetur inferius, cum firma securitate sibi praestarent. In primis *petebat absolvi secundum ecclesiae morem; deinde hominium*[1] *et fidelitatem ipsi*[2] *Pontifici facere promittebat. Omnes quoque terrae suae ecclesias cum plenaria libertate restituet. Tria castra pro illatis damnis, Padulem videlicet, Montemfuscum et Morconem*[3] *cum pertinentiis suis in propriam haereditatem beato Petro et ecclesiae Romanae nihilominus dabit. Romam praeterea,* (quae tunc adversabatur Pontifici,) *dominio ipsius armis vel pecunia subiugabit. Post recuperatam domni Papae et ecclesiae gratiam tantumdem pecuniae, quantum Graeci obtulerant, largietur.*

Auditis itaque huiusmodi oblationibus, de communi fratrum consilio venerabilem virum Hubaldum, tunc presbyterum cardinalem tituli sanctae Praxedis, nunc episcopum Ostiensem, domnus Papa transmisit usque Salernum, quatenus a praedictis nuntiis inquireret, si ea, quae fuerant oblata, veritate certa inniterentur et, quae invenirentur[4], sibi referret[5]. Factum est ita, et redeunte ipso cardinali omnia, quae promissa ex parte regis fuerant, vera inventa sunt et ad complendum parata. Bonum igitur visum est eidem Pontifici, ut tam utilis[6] concordia et cum magno honore ecclesiae compositio deberet admitti. Sed quia maior pars fratrum, alta nimis et omnino incerta sentiens, consentire nullatenus voluit, disturbatum est totum, quod oblatum fuerat, et penitus refutatum. Et quoniam iuxta evangelicum verbum *omnis, qui se exaltat, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur*, postquam ipse rex ita se humiliavit et eius satisfactio recepta non fuit, exivit cum exercitu contra Graecos et Apulos, qui eius terram occupaverant, et veniens usque Brundusium, ubi[7] fuerant congregati, pugnavit in campo cum illis. Quibus tandem superatis et potenter devictis atque fugatis, plenam de ipsis victoriam et triumphum[8]

1) Ed. *homagium.* 2) Ed. *eidem.* 3) Ed. *Mortonem*; Bar. *Muronem.*
4) Ed. *quod invenirent.* 5) Ed. *referrent.* 6) Ed. *inutilis.*
7) R *ibi.* 8) Ed. *plenum de ipsis tr. obt.*

obtinuit. Unde factum est, quod totam Apuliam et eius fines tantus timor et tremor repente invasit, ut ei deinceps resistere nullus auderet, sed universi, a facie ipsius fugientes, sine armis et coactione aliqua civitates et arces munitissimas illico dominio eius restituerunt.

Quamobrem postquam Pontifex deceptum se fore cognovit et ab omnibus, qui secum firmiter stare iuraverant, penitus derelictum, praemisit maiorem partem fratrum suorum in Campaniam et ipse cum paucis apud Beneventum remansit, expectans ipsius regis adventum. Evolutis autem paucis diebus rex ipse a superioribus Apuliae partibus cum exercitu movit et Beneventanae[1] civitati usque ad duo millaria propinquavit. Tunc saepedictus Pontifex venerabiles viros praedictum Hubaldum tituli sanctae Praxedis, I(ulium)[2] tituli sancti Marcelli et R(olandum)[3] tituli sancti Marci, sedis Apostolicae cancellarium, presbyteros cardinales ad eundem[4] regem direxit, quatenus ex parte beati Petri eum attentius commonerent, ut ab offensis eius omnino cessaret, de illatis damnis satisfaceret et iura matris suae sacrosanctae Romanae ecclesiae sibi pacifice conservaret. Quibus benigne susceptis atque tractatis, post mutuam diversorum altercationem capitulorum rex ipse cum eodem Papa eis mediantibus concordavit et veniens ad ecclesiam sancti Marciani, iuxta Beneventum positam, ad pedes ipsius Pontificis humiliter se prostravit et ligium hominium[5] et fidelitatem coram circumstantium[6] maxima episcoporum, cardinalium, comitum, baronum et aliorum multitudine, Odone Frangepane iuramentum computante, sibi fecit. Recepto itaque ipso rege ad pacis osculum et collatis magnis muneribus in auro et argento ac sericis pannis eidem Pontifici eiusque fratribus et toti eius curiae, ab invicem laeti et cum gaudio discesserunt.

Egrediens autem benignissimus Papa de civitate Beneventana et de *Iul. aug.* finibus Samnii, versus urbem Romam iter suum direxit. Transiens vero per montem Casinum et per Marsicana montana, venit ad civitatem Narniam. Et quoniam civitatem Urbevetanam, quae per longissima retro tempora se a iurisdictione beati Petri subtraxerat, quam[7] cum multo studio et diligentia nuper acquisierat et dominio ecclesiae Ramanae subiecerat: bonum sibi et fratribus suis visum est, ut ad civitatem ipsam accederet et sua eam praesentia[8] honoraret. Nam usque ad eius tempora, sicut ab omnibus dicebatur, nullus umquam Romanorum Pontificum

---

1) R *Beneventum*. 2) Cod. c *item I.* 3) Ed. *B.* 4) Ed. *eum.* 5) Ed. *homagium.* 6) R *circum astantium.* 7) Hanc vocem *quam* Baronius eiecit; sed legitur in codicibus. 8) Ed. *praestantia.*

eamdem civitatem intraverat vel aliquam in ea temporalem potestatem habuerat. Eapropter clerus et populus ct milites illius loci maiori desi- *Oct.* derio et ampliori veneratione ipsum Pontificem receperunt et modis omnibus, quibus poterant, honorarunt. Ipse vero aliquamdiu ibi[1] moram faciens, maiores et minores tamquam novam beati Petri familiam affectuose honorabat et in eorum congratulabatur aspectibus[2]. Appropinquante igitur hyemis tempore, ad amoenum et populosum Viterbii castrum descendit et exinde ad Urbem et Lateranense consistorium cum gloria et *Nov. in.* honore debito remeavit.

Hic beatus Pontifex in ecclesia beati Petri tectum sancti Processi, quod dissipatum invenit, optime resarcivit, et super oratorium sancti Iohannis in Fonte murum a tribus lateribus erigens, navi eiusdem ecclesiae coaequavit. In Lateranensi quoque palatio cisternam valde necessariam et multum copiosam studiose fieri fecit et alia multa, quae pro[3] nimia vetustate consumpta fuerant, in eodem palatio resarcivit. In ecclesia sanctorum Cosmae et Damiani maius altare lapide superposito illi lapidi, quem beatus Papa Gregorius consecraverat propriis manibus, mediante quadragesima dedicavit.

Hic beati Petri patrimonium in magnis possessionibus et aedificiis plurimum augmentavit. Comparavit enim castrum Corclani[4] a Buccaleone pro centum quadraginta libris affortiatorum[5]. Duo quoque optima molendina posita apud sanctam Christinam ab Ildebrando et Bernardo, filiis Ugolini comitis de Calmangiare[6] pro centum nonaginta libris eiusdem monetae nihilominus comparavit. Roccam sancti Stephani cum medietate Perceni et Ripeseni ab eisdem comitibus in pignore pro centum quadraginta octo libris afforciatorum et quinquo solidis eo tenore, quo scriptum est in publico instrumento[7], recepit. Totam etiam eorundem comitum terram, sicut continetur in publico eorum instrumento, quod est in archivis repositum[8], in propriam beati Petri hereditatem per ipsorum spontaneam donationem recepit. Eodem quoque modo et eodem te-

---

1) Ed. om. 2) Cf. Muratori, antiqq. IV. 35. 3) Ed. *prae.*

4) Prope Civitatem Castellanam. A *cordam*, Muratorii A *Cordani.* Documentum ipsum ap. Muratori, antiqq. I. 139. 5) I. e. Lucensibus. Ita c; ed. *affortiatis.*

6) Huius rei documentum v. ap. Muratori, antiqq. II. 561. Chartas alias his comitibus ab Hadriano IV datam v. Muratori antiqq. I. 631., ubi tamen appellantur Ildebrandinus et Bernardinus, filii quondam Ubolini (l. Ugolini) comitis de Calmajiare, et l. c. 949 („Aldebrandinus comes de Calmaniare, pro Bernardino fratre meo“).

7) Quod quidem instrumentum a. 1159. ian. 2. confectum exstat ap. Muratori antiqq. I. 949.; (ubi tamen Precent, pro ducentis quadr. o.) et ibid. II. 817.

8) Editum ex Cencio camerario ap. Muratori antiqq. I. 631.

nore totam terram Oddonis de Poli in propriam sancti Petri hereditatem nihilominus acquisivit[1].

Hic fecit gironem in castro Radicophani turribus munitum et alto fossato. Desertum quoque Orcle[2] castrum, quod erat spelunca latronum, pro pace ac securitate illius terrae populavit et muro ac turribus non sine multis expensis munivit. In ponte Lucano capellam fieri fecit, in qua calicem sex unciarum, campanam, libros et sacerdotalia indumenta pro missarum celebratione donavit. Emit etiam iuxta ipsum pontem ab uxore Iohannis de Benedicto, cive Tiburtino, duos modios terrae pro septem libris afforciatorum, et unum modium[3] a Raynaldo pro viginti octo solidis afforciatorum[4]; a Gregorio quoque et Milone de Valle Montonis[5] unum modium et dimidium pro viginti quinque solidis Papiensis monetae. Emit etiam iuxta ipsum pontem sex modios terrae ab Oddone de Insula et uxore eius pro viginti quatuor libris afforciatorum. Praeterea medietatem quatuor castrorum, Castilionis videlicet, Cincigniani[6], Canapine[7] et Bulsignani emit a filiabus Raynaldi de Guardeia pro . . . . libris afforciatis. Exinde publicum instrumentum recepit et corporalem investituram per Anterium Marescalcum[8] suum a Vitale supradictarum mulierum curatore, praesentibus Alexio scriniario pincerna ipsius Papae, Petro de Arture milite, Gallesano Malavolte Iohannis Ferri[9] et aliorum multorum.

Hic fecit ordinationes duas per menses decembris et martii, diaconos septem, presbyteros quinque, episcopos per diversa loca numero . . . .

1159. Sept. 1. Defunctus est autem apud Anagniam kal. septembris et, vectus Romam, in ecclesia beati Petri iuxta corpus Eugenii Papae honorifice tumulatus est.

Actum Bosonis, presbyteri cardinalis tituli Pastoris, qui, ab ipso Pontifice ab exordio sui Apostolatus eius camerarius constitutus et in ecclesia sanctorum Cosmae et Damiani diaconus ordinatus, assidue usque ad ipsius obitum familiariter secum permansit.

1) Muratori, antiqq. I. 675. 2) AR *Orde*; Orcle castrum situm erat prope Sublacum. 3) Ed. om. 4) Cf. Muratori, antiqq. I. 139. 5) Ed. *Vallemontis*. 6) Ed. *Cinciniani*. 7) Ita R; ed. *Canapini*. 8) Ed. *Antimum Marescallum*. 9) Ed. *Iohanne F.*

II.
Hadriani IV [1] annales.

1154.

Guillelmus Neubrigensis, rer. Angl. l. II [2]. Obiit Anastasius successor Eugenii, cum fuisset Pontifex anni unius. Cui successit Nicolaus Albanensis episcopus (imitans nomen cum omine) [3] dictusque est Adrianus. De quo dicendum est, quomodo tanquam de pulvero elevatus sit, ut sederet in medio principum et Apostolicum teneret solium gloriae. Is enim natione Anglicus, patrem habuit clericum quemdam non multae facultatis, qui relicto cum saeculo filio impubere, apud sanctum Albanum factus est monachus. — Ille vero sibi relictus et forti necessitate aliquid audere coactus, Gallicanas adiit regiones, ingenue erubescens, in Anglia vel fodere vel mendicare. Cumque in Francia minus prosperaretur, ad remotiora progrediens, trans Rhodanum peregrinatus est, in regione, quae Provincia dicitur. Est autem in illa regione monasterium nobile clericorum regularium, quod dicitur sancti Rufi [4]. Ad quem locum ille veniens et subsistendi occasionem ibidem inveniens, quibus potuit obsequiis eisdem se fratribus commendare curavit. Et quoniam erat corpore elegans, vultu iucundus, prudens in verbis, ad iniuncta impiger, placuit omnibus, rogatusque canonici ordinis suscipere habitum, annis plurimis ibidem resedit, regularis inprimis disciplinae aemulator. Cumque esset acris ingenii et linguae expeditae, frequenti et studiosa lectione ad scientiam atque eloquentiam multum profecit. Unde factum est, ut abbate decedente, fratres eum concorditer atque solemniter in patrem eligerent. Quibus cum aliquandiu praefuisset, poenitentia ducti atque indignati, quod hominem peregrinum levassent super capita sua, facti sunt ei de cetero infidi atque infesti. Odiis itaque paulatim crudescentibus, ut iam graviter aspicerent, in quo sibi paullo ante bene complacuerat: tandem confictis et compositis contra eum capitulis, ad sedem eum Apostolicam provocarunt. Piae autem memoriae Eugenius, qui tunc arcem Pontificii tenebat, cum rebellium filiorum contra patrem querelas audisset et eius pro se allegantis prudentiam modestiamque animadverteret, paci inter eos reformandae efficacem operam dedit. Multumque imperans et saepius inculcans utrique parti, ut partes esse desinerent et unitatem spi-

---

1) Cuius de rebus cf. *Raumer*, Geschichte der Hohenstaufen ed. 2. 1857. t. II. *Ficker*, Reinald von Dassel, 1850.   2) *Bouquet* XIII. 102—103.

3) Haec animadversio ad vocem *Albanensis* pertinet, quum Nicolaus esset et Albanensis origine et, episcopatum adeptus, dignitate.   4) Prope Arelate.

1154. ritus in vinculo pacis servarent, reconciliatos ad propria remisit. At non diu quievit noscia quietis malitia grandiusque intonuit rediviva tempestas. Interpellatus est iterum idem Pontifex, cuius iam aures fratrum illorum querelis et susurris tinniebant. Utrique ergo parti pie et prudenter prospiciens, — dimissis fratribus, abbatem in beati Petri obsequio retinens, Albanensem ordinavit episcopum.

Adrianus Wibaldo. ep. 429[1]. *Venerabilem fratrem nostrum Cencium Portuensem episcopum et dilectos filios nostros Bernardum tituli sancti*
Dec. 29. *Clementis et Octavianum tituli sanctae Caeciliae presbyteros cardinales, qui apud memoratum Fridericum illustrem Romanorum regem ex mandato nostro legatione funguntur, de honore et exaltatione Romanae ecclesiae et de salute regni cum eo auctore Domino tractaturi, discretioni tuae attentius commendamus, rogantes, ut eos tanquam nosmet ipsos honeste recipere ac modis omnibus studeas honorare et in suis opportunitatibus eis honorifice providere.*

Otto Frisingensis, gesta Friderici. II. 21[2]. Igitur rex ad Urbem tendens[3], circa Viterbium castra metatur. Quo Romanus antistes Adrianus cum cardinalibus suis veniens, ex debito officii sui honorifice suscipitur, gravique adversus populum suum conquestione utens, reverenter auditus est. Praedictus enim populus, ex quo senatorum ordinem ronovare studuit, multis malis Pontifices suos affligere temeritatis ausu non formidavit. Accessit —, quod Arnoldus quidam Brixiensis — sub typo religionis et, ut evangelicis verbis utar, sub ovina pelle lupum gerens, Urbem ingressus, ad factionem istam rudis populi animis praemolli dogmate ad animositatem accensis, innumeram post so duxit, immo seduxit multitudinem. Arnaldus iste ex Italia, civitate Brixia oriundus eiusdemque ecclesiae clericus ac tantum lector ordinatus, Petrum Abaelardum olim praeceptorem habuerat: vir quidem naturae non hebetis, plus tamen verborum profluvio, quam sententiarum pondere copiosus, singularitatis amator, novitatis cupidus, cuiusmodi hominum ingenia ad fabricandas haereses schismatumque perturbationes sunt prona. Is a studio a Gallis in Italiam revertens, religiosum habitum, quo amplius decipere posset, induit, omnia lacerans, omnia rodens, nemini parcens, clericorum ac episcoporum derogator, monachorum persecutor, laicis tantum adulans. Dicebat enim: *nec clericos proprietatem nec episcopos regalia nec monachos possessiones habentes aliqua ratione salvari posse. Cuncta haec*

---

1) *Martène et Durand,* coll. ampll. tom. II. pg. 590—591.
2) *Muratori* Scr. tom. VI. pg. 719.
3) De hac regis Friderici expeditione Romana, quae anno posteriori facta est, v. quae ad a. 1155. exhibebimus.

principis esse ab eiusque beneficentia in usum tantum laicorum[1] *cedere* 1154.
oportere. Praeter haec de sacramento altaris, baptismo parvulorum non sane dicitur sensisse. His aliisque modis, quos longum est enumerare, dum Brixiensem ecclesiam perturbaret laicisque terrae illius, prurientes erga clerum aures habentibus, ecclesiasticas malitiose exponeret paginas, in magno concilio, Romae sub Innocentio habito, ab episcopo civitatis illius virisque religiosis accusatur. Romanus ergo Pontifex, ne perniciosum dogma ad plures serperet, imponendum viro silentium decernit; sicque factum est. Ita homo ille de Italia fugiens, ad transalpina se contulit ibique in oppido Alemanniae Turego officium doctoris assumens, perniciosum dogma aliquot diebus seminavit. Comperta vero morte Innocentii, circa principia Pontificatus Eugenii Urbem ingressus, cum eam contra Pontificem suum in seditionem excitatam invenisset, viri sapientis haud sectatus consilium de huiusmodi dicentis: *Ne in eius*[2] *ignem ligna struas*, amplius eam in seditionem excitavit: proponens *antiquorum Romanorum exempla, qui ex senatus maturitatis consulto ex iuvenum animorum fortitudinis ordine et integritate totum orbem terrae suum fecerint. Quare reaedificandum capitolium, renovandam dignitatem senatoriam, reformandum equestrem ordinem* docuit. *Nihil in dispositione Urbis ad Romanum spectare Pontificem, sufficere sibi ecclesiasticum iudicium debere.* In tantum vero huius venenosae doctrinae coepit invalescere malum, ut non solum nobilium Romanorum seu cardinalium diruerentur domus et splendida palatia, verum etiam de cardinalibus reverendae personae inhoneste, sauciatis quibusdam, a furenti plebe tractarentur.

1155.

Willermus Tyrius, XVIII, 2[3]. Dum haec in partibus geruntur orientalibus, Romae defuncto domino Anastasio Papa quarto substitutus est ei dominus Hadrianus tertius. Hic Anglicus natione, de castello sancti Albani, apud Avinionem civitatem provinciae in Arelatensi dioecesi abbas fuit canonicorum regularium in ecclesia sancti Rufi; unde ad ecclesiam Romanam a domino bonae memoriae Eugenio vocatus, in episcopum Albanensem ordinatus est, Nicolaus nomine. Hic defuncto domino Anastasio, qui praedicto domino Eugenio successerat, de Norvegia, occidentali et ultima provincia, ad quam missus fuerat ab eodem legatus, electioni interfuit et a clero et populo unanimiter electus est et Hadrianus appellatus. Contigit autem eodem anno, quod dominus Fredericus Theutoni–

1) Legendum videtur *clericorum*. 2) Hic latere videtur corruptela quaedam.
3) *Bongars*, gesta Dei per Francos. pg. 932.

1155. corum rex, nondum tamen imperator, in Italiam cum infinita suorum manu descenderat et Dertona, una ex urbibus Lombardiae, quam diu obsederat, subacta, Romam venire et ibi coronari disposuerat[1]. His autem diebus inter dominum Papam Adrianum et regem Siciliae dominum Wilelmum, domini Rogerii bonae memoriae filium, graves ex causis quibusdam ortae erant inimicitiae, ita quodusque ad odium manifestum
Mai. et guerram noxiam prodierat res, ita ut sententiam excommunicationis dominus Papa in eum iacularetur. Dominus tamen Fredericus, de quo praediximus, propositum urgens, accelerato itinere infra paucos dies de Lombardia Romam venerat, ita ut subitus eius adventus domino Papae et universae ecclesiae Romanae suspectus esset admodum[2]. Tandem per internuncios pacis ordinatores, interpositis conditionibus solitis in ecclesia beati Petri solemniter et ex more sexto kal. Iulias[3] coronatus est et augustus appellatus. Inde subsecuto triduo ambo sub civitate Tiburtina in loco, qui dicitur ad pontem Lucanum, festo die sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, hic imperiali schemate decoratus, ille summi Pontificatus singulata habens insignia, iunctis agminibus, exultantibus clero et populo processerunt laureati. Unde post diei festi consummationem in bona pace divisi ab invicem, dominus imperator ad partes properavit Anconitanas, quo eum imperii cura trahebat, domino Papa circa partes Romanas in montanis urbibus moram faciente. Interea rex Siciliae Beneventanam urbem, ecclesiae Romanae familiare domicilium, principibus

---

1) Tortona auctore *Ottone Fris.* (gest. Frid. II. 21.) „tertia post paschalem solemnitatem hebdomada, mense aprili" (cf. *Chron. Ital.* ap. Huillard-Bréholles. 108.) tradita est. Deinde Fridericus, Papiae „ea dominica, qua *Iubilate* canitur" (i. e. apr. 17.) in ecclesia sancti Michaelis" (*Otto Fr.* l. c.) coronatus, apr. 20. castris inde motis, acto pentecostes festo (mai. 15.) prope Bononiam, per Apenninum transiit in Tusciam. „Circa idem tempus Anselmus Havelburgensis episcopus, a Graecia reversus, Ravennatensem archiepiscopatum per cleri et populi electionem, simul et eiusdem provinciae exarchatum, laboris sui magnificam recompensationem a principe accepit." (*Otto Fr.* l. c.)

2) Adrianus iam iun. 1. regi appropinquanti legationem obviam miserat: *Sane nos dilectos filios nostros G(uidonem) tituli sanctae Potentianae, I(ohannem) tituli sanctorum Iohannis et Pauli presbyteros, et G(uidonem) sanctae Mariae in porticu diaconum, prudentes, honestos ac litteratos viros et quos caros circa nos satis habemus, ad praesentiam carissimi filii nostri Frederici illustrissimi Romanorum regis pro imminentibus negotiis decrevimus transmittendos. Quocirca dilectionem tuam monemus et exhortamur in Domino, quatinus eis apud eundem filium nostrum, sicut nobis ipsis, diligenter assistas et sollicitudinem omnem adhibeas, ut ipsi ad honorem sacrosanctae Romanae ecclesiae iniuncta valeant negotia explicare.* Adriani ep. ad Wibaldum abbatem (l. c. n. 430.), quae quidem epistola cum data sit Sutrii, nescio an legatio quoque missa sit ex hac urbe, non ut Boso refert, Viterbio.

3) Immo XIV. kal. iul., et deinde non „subsecuto triduo", sed post XI dies.

suis mandat obsideri et urgentissimis angustiis eius praecipit arctari habitatores. Quod verbum dominus Papa moleste ferens, supra modum vicem ei aequa lance volens refundere, principes proprios contra eum nititur armare, nec in ea parte fraudatus est a desiderio suo. Nam potentissimum regni sui comitem, eiusdem regis amitae filium, Robertum videlicet de Bassavilla, cum multis aliis viris nobilibus, quibus auxilium consiliumque Romanae ecclesiae perpetuo non defuturum pollicebatur, contra eum insurgere persuasit. Exules quoque, quos tam ipse quam pater eius de regno eiiciens, bonis fecerat extorres paternis, viros inclytos et potentes, dominum videlicet Robertum de Surrento, principem Capuanum, comitem quoque Andream de Rupecanina[1] et alios multos exhortationibus suis provocaverat, ut in regnum redirent et ad iure hereditario sibi debitas accederent possessiones, Romanam ecclesiam in perpetuum eis non defuturam, in verbo Pontificali spondens eis firmissime. Utrumque nihilominus imperatorem, Romanorum videlicet et Constantinopolitanum, alterum ore ad os et manifeste, quia[2] adhuc erat in Italia, alterum vero per literas, sed occulte, ad occupandum Siculi regnum sollicitat. 1155.

Romualdus Salernitanus[3]. Quo audito[4], rex Guilielmus nuncios ad eum de pace componenda transmisit, sed obtinere non potuit. Postmodum circa quadragesimam rex Salernum venit et ibi usque ad pascha est demoratus. Quo cognito Hadrianus Papa Henricum cardinalem ss. Nerei et Achillaei ad eum misit, quem rex recipere noluit, sed Romam redire praecepit, eo quod in literis Apostolicis, quas regi portabat, Papa ipsum non regem, sed Guilielmum dominum Siciliae nominabat. Pro quo facto Hadrianus Papa et tota Romana curia contra regem turbata est et commota. Rex autem, celebrata festivitate paschali, Scitinio (l. Anscotino) Gatheniensi[5] archidiacono, quem cancellarium fecerat, Apuliae admini- *Febr. mart.* *Mart. 27.*

1) Ed. *Rapacanina*. 2) Forte praestat *quando*. *Gotfridus Viterbiensis* (Carmen de gestis Friderici primi Imperatoris in Italia, ed. *Ficker*. Oeniponti 1853.) pg. 25. Adrianum sic imperatorem alloquentem inducit:

En novus ingratus consurgit in urbe senatus,
Tollere primatus Papa prohibente paratus;
Qui nisi pellatur, spes bona nulla datur.
Conqueror Appuliam Siculo servire tiranno,
— Hanc nisi reddideris, non mihi caesar eris.

3) Muratori scr. VII. 197. 4) Scil. Adrianum creatum esse Pontificem Romanum. 5) *Cataniensi*? cf. Bosonem, qui paullo post „electum quendam Cataniensem." Has ad res *Hugonis Falcandi* cum exordium universum pertinet (Muratori scr. VII. 259 sqq.), tum hic locus: „Sub id temporis A n s c o t i n u s cancellarius et comes Symon cum magno exercitu in Apulia erant, ut Alamannorum impe-

1155. strationem commisit et ipse cum ammirato in Siciliam rediit. Cancellarius autem ex mandato eiusdem regis congregato exercitu Beneventum obsedit et eam usque ad moenia devastavit. Cives autem eiusdem civitatis eidem viriliter restiterunt et Petrum archiepiscopum, quem pro parte regis suspectum habebant, interfecerunt.

Anonymus Casinensis[1]. Exercitus regis Siciliae cum Asclentino (l. Anscotino) cancellario Campaniam ingreditur et combussit Ceperanum et Babucum et loca vicina; deinde rediens moenia Aquini et Pontecurvi et aliorum oppidorum dirui fecit et omnes monachos de ecclesia foras expelli, exceptis duodecim.

Chronicon Fossae novae[2]. Cancellarius Guilielmi regis Siciliae cum
Mai. 30. maxima gente infra mensem maii venit Ceperanum et in tertio kal. iunii
Iun. 1. crematum est. In kal. iunii in terram s. Petri et ivit ad montem sancti
Iun. 3. Ioannis et ibi 3. non. iunii cremavit castrum Babuci. Postea venit Frusinunem et cremavit Tuderiam et sic reversi sunt.

Centius camerarius[3]. Anno incarnationis Dominicae MCLV. indictio-
Iun. 9. ne III, V. Idus Iunii, Pontificatus vero domini Adriani IV. anno I. Cum dominus Fredericus Romanorum rex Romam in imperatorem coronandus accedens in territorium Sutrinum cum exercitu advenisset, ivit ad eum de civitate Nepesina domnus Papa. Et cum A(rnoldus) tunc Coloniensis archiepiscopus et multi de principibus illius exercitus ei obviam exivissent, ad tentorium regis eum cum iocunditate nimia et competenti honorificentia conduxerunt. Ubi quia rex in stratoris officio exhibendo et tenendo streugam illum honorem domno Papae nequaquam exhibuit, qui ab antecessoribus eius Romanorum regibus ob apostolorum Principis reverentiam Romanis consueverat Pontificibus exhiberi: coeperunt, qui cum domno Papa venerant, contristari et de subtracta ei reverentia murmurare. Quocirca domnus Papa eum ad osculum non recepit. Unde
Iun. 10. remanente ibidem exercitu, totus sequens dies sub istius rei disceptatione decurrit, asserentibus cardinalibus, domnum imperatorem de antiqua consuetudine ac Romanae ecclesiae dignitate domno Papae stapedem debuisse tenere; propter quod quidam cardinales discesserunt. Tandem vero antiquioribus principum et illis, qui cum imperatore Lothario ad domnum Papam Innocentium venerant, requisitis et investigata ex rela-

ratori, cuius adventum fama praedixerat, obviarent, simul et ne quid ibi turbinis accideret providentes."

1) *Muratori* scr. V. 66. 2) *Muratori* scr. VII. 870.

3) *Cod. autogr.* fol. 147, a, ubi praecedit inscriptio haec: *De receptione Papae Adriani a Frederico imperatore tempore coronationis suae.*

tione illorum et veteribus monumentis prisca consuetudino, iudicio imperialis curiae decretum est et communi principum favore firmatum, quod domnus imperator pro apostolorum Principis et sedis Apostolicae reverentia exhiberet stratoris officium et streugam domno Papae teneret. Tertio itaque die movit imperator exercitum et castra metatus est iuxta lacum, qui dicitur Ianula [1], in territorio Nepesino. Ibique, sicut constitutum fuerat inter principes, domno Papa appropinquante tentorio suo, imperator per aliam viam obviam veniens descendit eo viso de equo et in conspectu exercitus in omni alacritate officium stratoris implevit et streugam ipsius tenuit et tunc primo eum ad osculum domnus Papa recepit. 1155. Iun. 11.

Otto Frisingensis, *gesta Friderici* II, 22. At Romanorum cives de principis adventu cognoscentes praetentandum ipsius animum legatione adiudicarunt. Ordinatis ergo legatis industriis et literatis, qui eum inter Sutrium et Romam adirent, accepto prius de securitate viatico sicque praesentatis regalis excellentiae consistorio viris, taliter adorsi sunt:

Urbis legati nos, Urbis non parvum momentum, rex optime, ad tuam a senatu populoque Romano destinati sumus excellentiam. Audi serena mente, benignis auribus, quae tibi ab alma orbis domina deferuntur Urbe, cuius in proximo adiuvante Deo futurus es princeps, imperator et dominus. Pacificus si venisti, imo quia ut arbitror venisti, gaudeo. Orbis imperium affectas: coronam praebitura grataner assurgo, iocanter occurro. Cur enim suum visitaturus populum non pacifice adveniret, non gloriosa munificentia respiceret, qui indebitum clericorum excussurus iugum, ipsius magna ac diutina expectatione praestolatus est adventum? Revertantur, opto, pristina tempora, redeant rogo inclytae Urbis privilegia, orbis Urbs sub hoc principe recipiat gubernacula, refrenetur hoc imperatore ac ad Urbis reducatur monarchiam orbis insolentia. Tali rector Augusti sicut nomine, sic induatur et gloria. Scis quod urbs Roma ex senatoriae dignitatis sapientia ac equestris ordinis virtute et disciplina a mari usque ad mare palmites extendens non solum ad terminos orbis dilatavit, quin etiam insulas extra orbem positas orbi adiiciens, principatus illic propagines propagavit. Non illos procellosi fluctus aequorum, non hos scopulosae et inaccessibiles rupes Alpium tueri poterant, Romana virtus indomita cuncta perdomuit. Sed exigentibus peccatis, longe positis a nobis principibus nostris, nobili illo antiquitatis insigni — senatum loquor — ex inerti quorundam desidia neglectu

1) Prope oppidum Monterosi.

1155. *dato, dormitante prudentia, vires quoque minui necesse fuit. Assurrexi — tuae ac divae reipublicae profuturum gloriae — ad sacrosanctum Urbis senatum equestremque ordinem instaurandum, quatenus huius consiliis, illius armis Romano imperio tuaeque personae antiqua redeat magnificentia. Numquid hoc placere non debebit tuae nobilitati? Nonne etiam remunerabile iudicabitur tam insigne facinus tamque tuae competens auctoritati? Audi ergo, princeps, patienter et clementer pauca de tua ac de mea iustitia, prius tamen de tua, quam de mea. Etenim ,,a Iove principium'' —: Hospes eras, civem feci; advena fuisti ex transalpinis partibus, principem constitui, Quod meum iure fuit, tibi dedi.*

Debes itaque primo ad observandas meas bonas consuetudines legesque antiquas, mihi ab antecessoribus tuis imperatoribus idoneis instrumentis firmatas, ne barbarorum violentur rabie, securitatem praebere; officialibus meis, a quibus tibi in capitolio acclamandum erit, usque ad quinque millia librarum expensam dare; iniuriam a republica, etiam usque ad effusionem sanguinis, propellere, et haec omnia privilegiis munire sacramentique interpositione propria manu confirmare.

Ad haec rex, tam superbo quam inusitato orationis tenore iusta indignatione inflammatus, cursum verborum illorum, de suae reipublicae ac imperii iustitia more Italico longa continuatione periodorumque circuitibus sermonem producturum, interrupit et, cum corporis modestia orisque venustate regalem servans animum, ex improviso non improvise respondit:

Multa de Romanorum sapientia seu fortitudine hactenus audivimus, magis tamen de sapientia. Quare satis mirari non possumus, quod verba vestra plus arrogantiae tumore insipida, quam sale sapientiae condita sentimus. Antequam tuae proponis Urbis nobilitatem, divae tuae reipublicae veterem statum ad sidera sustollis. Agnosco, agnosco, ut et tui scriptoris verbis utar, fuit, fuit quondam in hoc republica virtus; quondam, dico, atque o utinam tam veraciter quam libenter nunc dicere possemus! Sensit Roma tua, immo et nostra vicissitudines rerum. Sola evadere non potuit, aeterna lege ab auctore omnium sancitam cunctis sub lunari globo degentibus sortem. Quid dicam? Clarum est, qualiter primo nobilitatis tuae robur ab hac Urbe nostra translatum sit ad orientis urbem regiam et per annorum curricula ubera deliciarum tuarum Graeculus esuriens suxerit. Supervenit Francus, vere nomine et re nobilis, eamque, quae adhuc in te residua fuit, ingenuitatem fortiter eripuit. Vis cognoscere antiquam tuae Romae gloriam, senatoriae dignitatis gravitatem, tabernaculorum dispositionem, equestris

ordinis virtutem et disciplinam, ad conflictum procedentis intimoratam[1] *ac* 1155.
indomitam audaciam? Nostram intuere rempublicam, penes nos cuncta haec sunt. Ad nos simul omnia haec cum imperio dimanarunt. Non cessit nobis nudum imperium: virtute sua amictum venit, ornamenta sua secum traxit. Penes nos sunt consules tui, penes nos est senatus tuus, penes nos est miles tuus. Proceres Francorum, ipsi tuam ferro iniuriam propellere debebunt.——

A tuo, Roma, exigis principe, quod quilibet lixa potius petere deberet ab institore. A captivis haec penes nos exiguntur. Num in captivitate detineor? Num vinculis hostium urgeor? Nonne multo et forti stipatus milite inclytus sedeo? cogetur princeps Romanus contra suam voluntatem cuiuslibet praebitor esse, non largitor? Regaliter et magnifice hactenus mea, cui libuit et quantum decuit, et praecipue bene de me meritis dare consuevi. Sicut enim a minoribus debitum rite expetitur obsequium, sic a maioribus meritum rite expetitur obsequium. Hunc, quem alibi a divis parentibus meis acceptum servavi morem, civibus cur negarem, Urbemque meo introitu laetam non facerem? Sed merito non iusta iniuste petenti cuncta iuste negantur[2].

Haec dicens et non sine condigna mentis indignatione orationem terminans conticuit. Porro quibusdam ex circumstantibus inquirentibus ab his, qui missi fuerant: *An plura dicere vellent?* paulisper deliberantes, in dolo responderunt: *Se prius ea quae audierant concivibus suis referre et tunc demum ex consilio ad principem redire velle.* Sic accepto commeatu a curia egredientes, ad Urbem cum festinatione revertuntur. Rex dolum praesentiens, consulendum super hoc negotio patrem suum Romanum Pontificem decernit. Cui ille: *Romanae plebis, fili, adhuc me-*

1) Corr., edd. *intemeratam?*

2) Cf. ea quae de hac re narrat *Helmoldus*, chronica Slavorum I. 79. (Leibnitz scrippt. II. 602.): „Miserunt ergo Romani legatos ad regem in castra, qui dicerent ei: *Paratum esse senatum et universos cives urbis ad excipiendum eum cum triumphalibus pompis, siquidem imperatorio more sese exhibuisset.* Quo percunctante modum, *quo sese exhiberet deberet,* illi aiunt: *Regem propter imperiale fastigium Romam venientem decet venire more suo, hoc est, in curru aureo, purpuratum, agentem prae curribus suis tyrannos bello subactos et divitias gentium. Praeterea oportet eum honorare urbem, quae caput orbis est et mater imperii, et dare senatui, quae edictis praefixa sunt, videlicet quindecim millia libras argenti, ut per hoc suscitentur animi senatus ad benevolentiam et exhibeant ei honorem triumphalem et quem electio principum regni creavit regem, autoritas senatus perficiat Caesarem.* Tunc rex subridens: *Grata*, inquit, *promissio, sed cara emptio! Magna requiritis, o viri Romani, de exinanita camera nostra. Puto autem, quia occasiones quaeritis adversum nos, imponendo non imponenda. Consultius vero agitis, si his omissis amicitiae potius nostrae, quam armorum ceperitis experimentum.* At illi pertinacius instabant, dicentes: *Iura civitatis nullatenus irritanda, sed gerendum morem senatui; alioquin adventanti claustra urbis obiicienda.*“

1155. *lius experieris versutiam. Cognosces enim, in dolo eos venisse et in dolo redisse. Sed Dei nos adiuvante clementia dicentis: „Comprehendam sapientes in astutia sua", praevenire eorum poterimus versutas insidias. Maturato igitur praemittantur fortes et gnari de exercitu iuvenes, qui ecclesiam beati Petri Leoninumque occupent castrum. In praesidiis equites nostri ibi sunt, qui eos, cognita voluntate nostra, statim admittent. Praeterea Octavianum cardinalem presbyterum, qui de nobilissimo Romanorum descendit sanguine, fidelissimum tuum, eis adiungemus.* Sicque factum est. Eliguntur proxima nocte pene usque ad mille armatorum equitum lectissimi iuvenes summoque diluculo Leoninam intrantes urbem, ecclesiam beati Petri, vestibulum et gradus occupaturi, observant.[1] Redeunt ad castra nuncii haec laeta reportantes.

Iun. 18. 23. Sole orto transacta iam prima hora praecedente cum cardinalibus et clericis summo Pontifice Adriano eiusque adventum in gradibus praestolante, rex castra movens armatus cum suis per declivum montis Gaudii descendens ea porta, quam auream vocant, Leoninam urbem, in qua beati Petri ecclesia sita noscitur, intravit. Videres militem tam armorum splendore fulgentem, tam ordinis integritate decenter incedentem, ut recte de illo dici posset: *Terribilis ut castrorum acies ordinata* et illud Machabaeorum: „*Refulsit sol in clypeos aureos et aereos et resplenduerunt montes ab eis.*" Mox princeps ad gradus ecclesiae beati Petri veniens, a summo Pontifice honorifice susceptus ac usque ad confessionem beati Petri deductus est. Dehinc celebratis ab ipso Papa missarum solemnibus, armato stipatus rex milite cum benedictione debita imperii
Iun. 18. coronam accepit anno regni sui IV, mense Iunio, XIV. kal. Iulii[2], cunctis,

---

1) Haec ot quae secuta sunt, *Helmoldus*, chronicon Slevorum, I. 80. (Leibnitz scr. II. 604.) ita: „Cum ergo appropinquarent urbi, misit rex ciem noctu nongentos ioricatos ed domum beati Petri, una cum iegatis domini Papao. Qui perferentes mendata ad custodes intromiserunt miiites per posticum infra domum et arces. Mane ergo facto venit rex cum omni exercitu praecedensquo dominus Papa cum cerdinalium numero, suscepit eum ad gredus et intrantes domum beati Petri aggressi sunt opus consecrationis. Porro miles armatos stabat circa templum et aedem, observans rogem quousque consummarentur mysteria. Postquam autem perfectum est in eo opus augustae dignitatis, egressus est muros urbis et miles lassitudine gravis cibo refectus est. Inter prandendum Lateranenses fecta oruptione transgressi sunt Tyberim et primum quidem castra ducis (Heinrici ioonis), quao muris erant contigue, turbaverunt, vociferansquo exercitus de castris proruit ed obsistondum. Et fectum ost beiium potens in iila dio."

2) Ad has ros iocus facit *chron. Farfensis* MGs. XI. 590: „Fridericus rex ivit Romam et ibi unctus ost in imperatorom ab Adriano IIII pepa in festivitate sanctorum Marceiii et Marcellini, sabbeti die. Eo die armata manu Romeni super eum irruerunt, et predam ipso non repugnante duxorunt, equos videlicet ac paviliones. Qua de cause

qui aderant, cum magna laetitia acclamantibus Deumque super tam glorioso facto glorificantibus. Interim a suis pons, qui iuxta castrum Crescentii ab urbe Leonina usque ad ingressum ipsius extenditur Urbis, ne a furente populo celebritatis huius iucunditas interrumpi posset, servabatur. Peractis omnibus, imperator cum corona solus equum phaleratum insidens, caeteris pedes euntibus, per eandem qua introierat portam ad tabernacula, quae ipsis muris adhaerebant, revertitur, Romano Pontifice in palatio, quod iuxta ecclesiam habebat, remanente. 1155

Dum haec agerentur, Romanus populus cum senatoribus suis in ca pitolio convenerant. Audientes autem imperatorem sine sua adstipulatione coronam imperii accepisse, in furorem versi, cum impetu magno Tyberim transeunt ac iuxta ecclesiam beati Petri procurrentes quosdam ex stratoribus, qui remanserant, in ipsa sacrosancta ecclesia necare non timuerunt. Clamor attollitur. Audiens haec imperator, militem ex aestus magnitudine sitisque ac laboris defatigatione recreari cupientem armari iubet: festinabat eo amplius, quo timebat furentem plebem in Romanum Pontificem cardinalesque irruisse. Pugna conseritur ex una parte iuxta castrum Crescentii cum Romanis, ex altero latere iuxta piscinam cum Transtyberinis. Videres nunc hos istos versus castra propellere, nunc hos illos ad pontem usque repellere. Adiuvabantur nostri, quod a castro Crescentii saxorum ictibus seu iaculorum non laedebantur spiculis, mulieribus etiam, quae in spectaculis[1] stabant, suos (ut aiunt) adhortantibus, ne propter inertis plebis temeritatem tam ordinatum equitum decus ab his, qui in arce erant, praedictis modis sauciaretur. Dubia itaque sorte dum diu ab utrisque decertaretur, Romani tandem atrocitatem nostrorum non ferentes, coguntur cedere. Cerneres nostros tam immaniter quam audacter Romanos caedendo sternere, sternendo caedere, acsi dicerent: *Accipe nunc Roma pro auro Arabico Teutonicum ferrum. Haec est pecunia, quam tibi princeps tuus pro tua offert corona. Sic emitur a Francis imperium. Talia tibi a principe tuo redduntur commercia, talia praestantur iuramenta.* Proelium hoc a decima pene diei hora usque ad noctem protractum est. Caesi fuerunt ibi vel in Tyberi mersi pene mille, capti ferme ducenti, sauciati innumeri, caeteri in fugam versi, uno tantum ex nostris (mirum dictu) occiso, uno capto. Plus enim nostros in-

succensus imperator ira, sumpsit arma et ex eis magnam cedem fecit. Post Farfam adiit, ibique societate accepta a domno abbate et omni congregatione, honoraturum se altare et nobis iustitiam facere de cunctis rebus huius monasterii libentissime spopondit. Inde Spoletum pergens cepit civitatem, succendit, devastavit ac depreatus est, mense Iulio, die 23, feria 4.“ Cf. *Gotfridi Viterbiensis* panth. ap. Mur. scr. VII. 465. *carmen* pg. 26.

1) *Pinnaculis?*

1155 temperies coeli aestusque, illo in tempore maxime circa Urbem immoderatior, quam Romanorum laedere poterant arma.

24. Finito tam magnifico triumpho[1] imperator ad castra rediit ibique, et se et suis fessa lectulis recipientibus membra, nocte illa conqui-
Iun. 19. evit. Altera die cum mercatum a civibus amaricatis habere non posset, laborantem ciborum inedia militem ad superiora duxit ac paulisper ad campi planitiem procedens tentoria locavit. Dehinc iuxta montem Soractem, in quo beatum Sylvestrum olim persecutionem fugientem tradunt latuisse, Tyberim transvadans in quadam valle campi viriditate amoena, cuiusdam amnis[2] cursu conspicua, non longe a civitate Tyburto[3] militem, tam crebris laboribus defatigatum, aliquantum quiescere permisit. Adventabat toti ecclesiae et praecipue Romanae Urbis Pontifici et
Iun. 29. imperatori venerabile festum Petri et Pauli. Ea ergo die missam Adriano Papa celebrante imperator coronatur. Tradunt Romanorum ibi Pontificem inter missarum solemnia cunctos, qui fortasse in conflictu cum Romanis habito sanguinem fuderant, absolvisse, allegationibus usum: eo quod miles proprio principi militans eiusque obedientiae astrictus, contrá hostem imperii dimicans, sanguinem fundens, iure tam poli quam fori non homicida, sed vindex affirmetur. Inde castra movens inter Urbem et Tusculanum resedit.

Iam tempus imminebat, quo canis ad morbidum pedem Orionis micans exurgere deberet. Et vicinis stagnis cavernosisque ac recinosis circa Urbem locis tristibus erumpentibus et exhalantibus nebulis totus vicinus crassatur aer ad hauriendum mortalibus lethifer ac pestilens. Urgebatur hoc incommodo in Urbe civis, hoc tempore ad montana consuetus fugere, in castris miles tanta desuetus aëris intemperie. Nec dubium, quin civis ad obedientiam Pontifici, ad deditionem principi suo venisset, si miles extra tantum incommodum pati potuisset. Verum innumeris hac coeli corruptione in morbos gravissimos incidentibus[4], princeps dolens ac nolens suisque tantum morem gerens ad vicina montana

1) Fusis Romanis, etiam Arnoldus, tam imperii qnam ecclesiae perduellis, capitis damnatus est. *Otto Fris.* l. c. 21.: „Ad ultimum a praefecto Urbis ligno adactus ac rogo, in pulverem redacto funere, ne a stolida plebe corpus eius venerationi haberetur, in Tiberim sparsus.“ *Gotfriedus Viterb.* (Muratori scr. VII. 464.): „Strangulat hunc laqueus, ignis et unda vehunt.“ *Gerhohus Reicherspergensis*, lib. I. de investigatione antichristi (ap. Gretser. prolegg. ad scriptores adv. Waldenses c. 4.): „Suspendio neci traditus, quin et post mortem incendiocrematus atque in Tiberim fluvium proiectus est, ne videlicet populus Romanus, quem sua doctrina illexerat, sibi eum martyrem dedicaret.“

2) Anienis (Teverone). 3) Ad pontem quem vocabant Lucanum.

4) Cf. *Gotf. Vit.* carm. pg. 26.

transferre cogitur tabernacula. Itaque proximum ascendens Apenninum 1155.
super Nar fluvium, de quo Lucanus:

Sulphureas Nar albus aquas, ...

tentoria fixit, circa Tyburtum a Romano Pontifice, relictis sibi captivis, divisus.

Fridericus Ottoni Frisingensi[1]. *Destructa Terdona Papienses, ut gloriosum post victoriam triumphum nobis facerent, ad civitatem nos invitaverunt. Ibi in corona et maxima laetitia et ingenti servitio civitatis tres dies deduximus. Deinde directo tramite per Longobardiam in Romaniam et Tusciam euntes Sutrium usque pervenimus; ibi dominus Papa cum tota ecclesia Romana gaudenter nobis occurrit et consecrationem nobis paterne obtulit suaque gravamina, quae a Romano populo passus erat, nobis conquestus est. Sic nos quotidie simul euntes et simul hospitantes dulciaque miscentes colloquia, Romam usque pervenimus. Romani nuncios suos ad nos miserunt et maximam pecuniam pro fidelitate eorum ac servitio, tria quoque a nobis iuramenta exquisierunt. Inde cum domino Papa et cardinalibus consilio inito, quia imperium emere noluimus et sacramenta vulgo praestare non debuimus, ut omnes dolos et machinamenta eorum declinaremus, Octaviano cardinale conducente, maxima pars militiae nostrae nocte per portam parvulam iuxta sanctum Petrum intravit et sic monasterium sancti Petri praeoccupavit. Mane facto dominus Papa cum tota ecclesia ad basilicam sancti Petri nos praecessit et ad gradus cum maxima processione nos suscepit et missa celebrata ad altare ss. Apostolorum Petri et Pauli in honore s. Mariae virginis (quia sabbathum erat), benedictionem coronae Romani imperii largiter super caput nostrum effudit. Quo rite facto et peracto, dum omnes nimio labore et aestu confecti ad tentoria rediremus et cibum caperemus, Romani de ponte Tyberino prosiluerunt et in monasterio sancti Petri, duobus servis nostris occisis et cardinalibus spoliatis, Papam capere intendebant. Nos vero de foris strepitum audientes armati per muros irruimus et tota die cum Romanis conflictum habentes eorum pene mille occidimus et in Tyberi submersimus et captivos deduximus, donec nox nos et illos diremit. Mane facto, quia victualia nobis defecerant, assumpto Papa et cardinalibus cum triumpho victoriae laeti discessimus et omnibus castris et munitionibus, quae circa urbem erant, in postestatem nostram deditis, usque Albam venimus et per aliquot dies ibi cum Papa morati sumus*[2].

---

1) Muratori scr. VI. 635.

2) Audianus et alterum earum rerum testem oculatum *Vincentium Pragensem* (Ap. *Dobner* monum. hist. Bohemiae, tom. I, 44.): „Tandem rex optatam ingreditur Romam et in constituto tempore a domino Papa Adriano in imperatorem con-

1155. *Romualdus Salernitanus.* Papa vero congregato exercitu cum Roberto Capuano principe et Andrea de Rupecanina terram Laboris ingressus eam violenter obtinuit et a Beneventanis est cum honore receptus.

Chronicon Fossae novae. Postea venit Apostolicus cum cardinalibus
Oct. 9. in 7 Id. Octobris ad civitatem Soranam et dedicavit ibi ecclesiam s. Mariae. Et domnus Apostolicus una cum principe recepit Capuam et aliam terram et in festivitate sancti Martini crematus est Pophe.

1156.

Romualdus Salernitanus. Quo cognito[1] rex Guilielmus prout melius potuit, per mare et terram congregavit exercitum et recto itinere Brun-

---

secretur. Cumque consecratione peracta in stationibus regalibus, in planitie pulcberrima ante Regiam urbem Romem positis, de eorum iure cibos sumerent, Lateranenses antiquum fastum somniantes de domini imperatoris consecratione tanquam contra eorum voluntatem facta, indignati, forti menu contra ipsum armentur. Quid plura? armatae acies ultra Tyberim progrediuntur; baec dum imperator audit, contra armat exercitus et nullum in eos insultum fieri praecipit, quoadusque in plenum progrediantur. Lateranenses contra imperatoris exercitum in planos campos egrediuntur, a primis aciebus congreditur fitque pugna. Verum cum imperator Fridericus cum filio regis Conradi et aliis principibus eos in fronte viriliter caederet, Henricus dux Saxoniae per fractos muros, quos quondam Henricus imperator fregerat, Romam intrat et ab ipso ponte e tergo eos vir bellicosus invadit. Et cum ad ferream portam, quae in medio pontis est, fere pervenissent, Lateranenses hoc conspicientes et inter duo mala minus malum eligentes tam ab bostibus, quam a suis ferream portam claudnnt et sic miserabiliter prostrati, quidem gladio, quidam naufragio interierunt, reliqui capti domino imperatori numero CCC sunt praesentati. Quos imperator domino Petro Romenee urbis praefecto, qui eidem fideliter adbaeserat, tradidit, cuius ipsi tam Romse palatia, quam etias munitiones propter boc destruxerant. Ex quibus praefectus urbis quosdam pro tanto ausu punivit suspendio, (*inter quos Arnaldum*), a quibusdam vero plurimam accepit pecuniem. Et sic imperator in tam planissimis campis, quos nos ipsi, nobis beec referentibus qui buic victoriae aderant, vidimus, Domino auxiliante, optata potitus est victoria. Post hanc itaque victoriam imperator cum domino Pape Adriano foedero iuncto et peracto (*pacto?*), quod Romanos, qui bostes imperii se fecerant, nec ipsum regem Siciliae, qui imperio non obaudiebat, sine consilio et voluntate domini Papae, nec e converso dominus Papa sine consilio et voluntate domini imperatoris in gratiem eos reciperet, feliciter in Lombardiam reveriitur.

1) Scil. cognitis iis, quae loco paulo superiori recepimus, et quee ipse deinceps narravit bis verbis: „Interea Emanuel Constantinopolitanus imperator inventa opportunitate, quod de iniuriis sibi e rege Rogerio illatis vindicaret in filium, Palaeologum virum quendam nobilem (cf. *Bosonis* vit. Adriani) cum multa pecunie ad comitem Robertum et barones Apuliae transmittit, ut de ea milites retinerent et Guilielmo regi guerram inferrent. Misit etiam Comminianum Sebestum et alios potentes viros cum suo stolio, qui venientes Brundusium ceperunt praeter castrum, in quo regis militia se recepit. Barum autem et reliquae civitates maritimae Graecis et Roberto comiti adhaeserunt. Sicque factum est, quod partim e Roberto Capuano

dusium venit. In quo Sebastum et[1] Comminianum et reliquos potentes 1156.
Graecorum cum multo exercitu et stolio congregatos invenit, qui castrum Brundusii et gentem regis vehementer impugnabant. Comes autem Robertus adventu regis cognito Brundusium reliquit et Beneventum se contulit. Rex vero Guilielmus Brundusium per mare et terram potenter obsedit et per mare et terram viriliter impugnando in ore gladii debella- Mai. 28.
vit[2], cepit Graecorum nobiles et stolium, pecuniam multam et plures de baronibus Apuliae, qui ei rebelles exstiterant, de quibus multos suspendi et excoecari fecit. Quo facto Barum venit et eam cepit, et quia Barenses castrum regis destruxerant, rex ira commotus civitatem a fundamentis subvertit. Dehinc per maritimam Apuliae rediens omnes civitates maritimas cepit et totam terram, quam perdiderat, sine bello recuperavit. Ipse autem recto tramite Beneventum venit, quo inimici et rebelles eius ad auxilium domni Papae confugerant. Robertus vero Capuanorum princeps, dum prae timore regio vellet aufugere et iam Garilianum fluvium pertransiret, Riccardus de Aquila comes Fundanus, qui homo eiusdem principis erat, positis insidiis, ipsum cepit et regis baiulis assignavit, sicque sub hoc tempore proditionis genere gratiam regis, quam perdiderat, recuperavit. Rex autem praedictum principem incarcerandum in Siciliam transmisit. Comitem Robertum, Andream de Rupe-canina et reliquos inimicos suos, qui Beneventum ad domnum Papam confugerant, eiusdem Papae precibus liberos et illaesos cum rebus suis de regno exire permisit. Ipse vero, multis nunciis intercurrentibus et capitulis pacis hinc inde dispositis, cum Papa concordatus est. Nam Hadrianus C. iun. 9.
Papa cum cardinalibus suis ad ecclesiam sancti Marciani, quae prope Calorem fluvium sita est, veniens regem Guilielmum ad pedes suos humiliter accedentem benigne recepit. Qui facto iuramento, ut moris est, ligius homo Papae devenit et Papa ipsum per unum vexillum de regno Siciliae, per aliud de ducatu Apuliae, per tertium de principatu Capuae investivit. Hic autem amore regis Guilielmi precibus, etiam et studio Iun. 10.
Mayonis amirati et Ugonis Panormitani archiepiscopi interveniente Agrigentinam et Mazariensem ecclesias, quae ad ius Romanae ecclesiae specialiter pertinebant, ecclesiae Panormitanae subiecit et earumdem ecclesiarum episcopos eiusdem ecclesiae suffraganeos in perpetuum esse concessit. Quo facto Hadrianus Papa in Campaniam rediit.

---

principe, partim a comite Roberto tota terra occupata est praeter Neapolim, Amalfiam, Salernum, Troiam et Melfiam et quasdam alias civitates et castra munita."

1) Delenda videtur haec v. 2) Cf. *anonym Casin.*, Muratori scr. V. 67.

Hadriani IV et Wilhelmi regis
concordia Beneventana[1].

1.

1156. *In nomine Domini*[2] *Dei aeterni et salvatoris nostri Iesu Christi. Amen. Domino Hadriano Dei gratia sanctae Romanae ecclesiae summo Pontifici, karissimo domino et patri suo*[3] *reverendo, eiusque successoribus Willelmus eadem gratia rex Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae*[4].

Nostrae semper consuetudinis extitit[5], *animum nostrum in triumphis et maximis humiliare successibus et tunc nos attentius ad omnipotentis Dei obsequium et cultum mansuetudinis exponere, cum ad maiorem prosperitatem et gloriam nos vidimus pervenire, tales in tranquillis et prosperis rebus erga nostri redemptoris obsequium inveniri volentes, ut perceptorum a rege omnium regum beneficiorum non appareamus ingrati, et maiores successus atque victorias de brachio virtutis Dei iugiter sperare possimus. Huius quidem nostrae consuetudinis consideratione inducti, caesis et comprehensis in manu bellica ad laudem et gloriam nominis Dei Graecis et barbaris nationibus, quae regnum nostrum nulla earum vi, sed proditorum nostrorum dolositate intraverant, devictis et fugatis de finibus regni nostri turbatoribus pacis, proditoribus nostris, humiliandos nos sub omni potentimanu Dei decrevimus et ad cultum humilitatis propensius intendendum.*

Discordiae[6] *igitur illi*[7], *quae inter Romanam ecclesiam et nos*[8] *fuerat agitata, finem congruum imponere cupientes, cum appropinquassemus civitati Beneventi et inimici nostri ante faciem indignationis nostrae fugissent, venerabiles cardinales vestros, Hubaldum scilicet*[9] *tituli sanctae Praxedis et Iulium tituli sancti Marcelli presbyteros cardinales et cum eis Rolandum tituli sancti Marci presbyterum cardinalem et cancellarium vestrum, quos ad nostram praesentiam direxistis, eo quo decuit honore suscepimus et desiderium ac monita vestra de bono pacis ex ore ipsorum libenti animo audientes, ipsis et Maione, magno amirato amiratorum dilecto fideli et familiarissimo*[10] *no-*

---

1) Haec diplomata *codex Cencii autographus* (bibl. Vat.), quamquam non integra praebet fol. 128, b., ex quo ea simul collatis *Baronii* (ann. eccl. a. 1156. nn. 4—7.) lectionibus. In codice Cenciano haec praecedit inscriptio: „Haec est pax et concordia facta inter Papam Adrianum et Willelmum Sicilie Regem apud Beneventum super appellationibus a clericis ad Se. Ap. faciendis et ecclesiarum translationibus, consecrationibus et conciliorum celebrationibus.“ 2) Bar. om. 3) Bar. *nostro*. 4) Vv. *duc. Apr. et pr. C.* Cencius om. 5) Eorum loco, quae sequuntur usque ad *propensius intendendum*, Cencius: *et cetera*. 6) Bar. *discordiis*. 7) Bar. *illis*. 8) Bar. *et n* om. 9) Bar. om. 10) Bar. *familiari*.

stro, et Hugone Panormitano et Romualdo Salernitano venerabilibus archiepiscopis et Willelmo Troiano[1] *episcopo et Marino Cavensi abbate fidelibus nostris mediantibus, in hunc vobiscum per eos pacis devenimus concordiaeque tenorem, videlicet ut de capitulis illis, de quibus inter maiestatem vestram et nos controversia vertebatur, quod subscriptum est, observetur:* 1156.

De appellationibus quidem ita. Si aliquis clericus in Apulia et Calabria et aliis terris, quae Apuliae sunt affines, adversus alium clericum de causis ecclesiasticis querelam habuerit et a capitulo aut episcopo vel archiepiscopo suo, seu alia ecclesiastica persona suae provinciae non potuerit[2] *emendari, libere*[3] *tunc si uoluerit, ad*[4] *ecclesiam Romanam appellet. Translationes in ecclesiis fient, si necessitas aut utilitas ecclesiae aliquem de una ecclesia ad aliam vocaverit et vos aut vestri successores concedere volueritis. Consecrationes et visitationes libere Romana ecclesia in omni regno nostro habebit. Sane celebrationes conciliorum Romana ecclesia*[5] *faciet in quacunque*[6] *Apuliae vel Calabriae civitatum*[7] *voluerit, aut illarum partium, quae Apuliae sunt affines, civitatibus illis exceptis, in quibus persona nostra vel heredum nostrorum in*[8] *illo tempore fuerit, remoto malo ingenio*[9], *nisi cum voluntate nostra nostrorumque heredum. In Apulia et Calabria et partibus illis, quae Apuliae sunt affines, Romanae ecclesiae libere legationes*[10] *habebit. Illi tamen, qui ad hoc a Romana ecclesia fuerint delegati, possessiones ecclesiae non devastent. In Sicilia quoque Romana ecclesia consecrationes et visitationes habeat et si de Sicilia personas aliquas ecclesiastici ordinis vocaverit*[11] *magnificentia nostra nostrorumque heredum*[12] *pro christianitate facienda vel pro suscipienda corona, remoto malo ingenio retinebit quas providerit*[13] *retinendas. Cetera quoque ibidem habebit Romana ecclesia, quae habet in aliis partibus regni nostri, excepta appellatione et*[14] *legatione, quae nisi ad petitionem nostram et heredum nostrorum ibi non fient.*

De ecclesiis et monasteriis terrae nostrae, de quibus a Romana ecclesia[15] *quaestio mota fuit, sic fiet*[16]*: Vos quidem et vestri successores in eis habebitis quod habetis*[17] *in ceteris ecclesiis, quae sub nostra potestate consistunt, quae*[18] *solitae sunt accipere*[19] *consecrationes seu*[20] *benedictiones a Romana ecclesia, et debitos insuper et statutos ei census exolvent.*

---

1) Bar. *Calano.* 2) Ed. *poterit.* 3) Cenc. om. 4) Cod. Cencianus om. 5) Bar. vv. *in omni — ecclesia* om. 6) Bar. vv. *in q.* om; cod. Cenc. *in quac. civitate.* 7) Cod. Cenc. vv. *civ. ut* om; Bar. *civitatum ut.* 8) Cenc. om. 9) Cenc. vv. *r. m. i.* om. 10) Cenc. *legationem.* 11) Cenc. add. *eant.* 12) Cenc. *aut nost. her.* 13) Cenc. *viderit.* 14) Cenc. *aut.* 15) Bar. *Romanae ecclesiae.* 16) Bar. *fiat.* 17) Bar. vv. *q. h.* om. 18) Bar. om. 19) Bar. *accipi.* 20) Bar. *et.*

1156. *De electionibus quidem ita fiet*[1]*: Clerici convenient*[2] *in personam idoneam et illud inter se secretum habebunt, donec personam illam excellentiae nostrae pronuntient, et postquam persona celsitudini nostrae fuerit designata, si persona illa de proditoribus aut inimicis nostris vel heredum nostrorum non fuerit aut magnificentiae nostrae non extiterit odiosa vel alia in ea causa non fuerit, pro qua non debeamus assentire, assensum praestabimus*[3].

Profecto vos nobis et Rogerio duci filio nostro et heredibus nostris, qui in regnum pro voluntaria ordinatione nostra successerint, concedetis regnum Siciliae, ducatum Apuliae et[4] *principatum Capuae cum omnibus pertinentiis suis, Neapolim, Salernum et Amalfiam*[5] *cum pertinentiis suis, Marsiam*[6] *et alia quae ultra Marsiam debemus habere et reliqua tenimenta, quae tenemus, a praedecessoribus nostris, hominibus sacrosanctae Romanae ecclesiae, iure detenta, et contra omnes homines adiuvabitis honorifice manutenere.*

Pro quibus omnibus vobis vestrisque successoribus et sanctae Romanae ecclesiae fidelitatem iuravimus et vobis ligium hominium fecimus, sicut continetur in duobus similibus capitularibus, quorum alterum penes vestram maiestatem sigillo nostro aureo, alterum vero sigillo vestro signatum penes nos habetur. Et censum sexcentorum schifatorum de Apulia et Calabria, quingentorum vero de Marsia, vel aequivalens in auro vel argento nos ac nostros heredes Romanae ecclesiae[7] *statuimus annis singulis soluturos, nisi forte impedimentum aliquod intercesserit*[8]*, quo cessante census ex integro persolvetur. Omnia vero praedicta, quae nobis concessistis, sicut nobis, ita etiam et heredibus nostris concedetis, quos pro*[9] *voluntaria ordinatione nostra statuerimus, qui sicut nos vobis vestrisque successoribus et ecclesiae Romanae fidelitatem facere et quae praescripta sunt, voluerint observare.*

Ut autem, quae supradicta sunt, tam vestro quam vestrorum successorum tempore perpetuam obtineant firmitatem et ne[10] *nostris aut nostrorum heredum temporibus alicuius valeant praesumptione turbarj, praesens scriptum per manum Matthaei notarii nostri scribi et bulla aurea nostro typario impresso insigniri ac nostro signaculo decorari iussimus.*

Datum ante Beneventum per manum[11] *Maionis magni amirati amiratorum, anno Dominicae incarnationis millesimo centesimo quinquagesimo sexto, mense iunii, quartae indictionis, anno vero*[12] *regni domini Willelmi*

1) Bar. *fiat.* 2) Bar. *conveniant.* 3) Cenc. *praebebimus.*
4) Bar. om. 5) Bar. *Malphiam.* 6) Bar. *Marchiam.* 7) Cenc. om.
8) Cenc. *intervenerit.* 9) Cenc. om. 10) Bar. *nec,* Cenc. *et nec.*
11) Bar. *manus.* 12) *Anno ii*°? Wilhelmus regnum adeptus erat feb. 28. a. 1154.

Dei gratia magnifici et gloriosissimi regis Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae[1] *sexto feliciter Amen.* † 1156.

2.

Hadrianus episcopus servus servorum Dei charissimo in Christo filio Willelmo illustri et glorioso Siciliae regi eiusque heredibus, quos pro voluntaria ordinatione sua statuerit in regnum, in perpetuum.[2]

Licet ex iniuncto nobis a Deo Apostolatus officio universos Christi fideles paternae charitatis brachiis debeamus amplecti atque ad pacem eos et concordiam invitare, reges tamen et sublimiores quasque personas tanto amplius diligere et honorare debemus atque de bono pacis tanto studiosius commonere, quanto ecclesiae Dei et fidelibus christianis maior inde fructus spiritualiter ac temporaliter dignoscitur provenire. Constat, charissime in Christo fili Willelme, gloriose Siciliae rex, te inter reges et celsiores personas saeculi eximiis operibus potentia opibusqus clarere, ita ut ex vigore iustitiae, quam in terra sub tua ditione constituta conservas, ex securitate pacis, qua omnes per eamdem constituti laetantur, et ex terrore, quem inimicis christiani nominis per opera magnifica incussisti, usque ad extremos angulos fama tui nominis et gloria protendatur. Quod siquidem nos, dilectissime in Christo fili Willelme eximie, diligentius attendentes, et inspicientes pariter, quantae utilitates Romanae ecclesiae valeant provenire, si celsitudo tua per firmam pacem ei et concordiam coniungatur, dum in civitate Beneventana securi et liberi cum fratribus nostris essemus, ad pacem tecum habendam diligenti studio decrevimus intendere. Misimus ergo ad excellentiam tuam quosdam fratrum nostrorum, scilicet ut supra (*Hubaldum tituli Sanctae Praxedis et Iulium tituli sancti Marcelli presbyteros cardinales et cum eis Rolandum tituli sancti Marci presbyterum cardinalem et cancellarium nostrum) et proposuimus per eos nostrum de bono pacis et concordiae desiderium et invitavimus attentius et monuimus excellentiam tuam ad pacem. Et illius inspirante virtute, qui ad coelum iturus discipulis suis ait: ,,Pacem meam do nobis, pacem meam relinquo nobis'', talem animum tuum invenimus, qualem filii pacis et catholici principis decuit inveniri. Et mediantibus praefatis filiis nostris* (ut supra) *in hanc formam pacis libera et spontanea voluntate nostra devenimus, ut videlicet de capitulis illis, de quibus inter nos et excellentiam tuam controversia est, per omnia* — (ut supra

1) Cenc. vv. *duc.* — *Cap.* om.

2) Ap. Baronium l. c. n. 8—9. ex cod. basil. s. Petri; Mansi XXI. 21. Harduin VI. 2. 1340—1341.

1156. in proxime scripta regis est conclusione.) *Ut autem, quae supra diximus, tam nostro quam successorum nostrorum tempore perpetuam obtineant firmitatem et nec tuis nec tuorum heredum temporibus alicuius valeant praesumptione turbari, nos ea de communi consilio et voluntate fratrum nostrorum auctoritate Apostolica confirmamus et valitura in perpetuum praesentis scripti pagina communimus et tam a nobis quam a nostris successoribus perpetuis temporibus statuimus observanda. Nulli ergo omnino liceat hanc paginam nostrae concessionis et confirmatiouis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare voluerit, omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius indignationem incurrat. Amen, Amen, Amen.*

Datum ante Beneventum anno dominicae incarnationis millesimo centesimo quinquagesimo sexto, mense iunii, IV indictionis. [1]

Romualdus Salernitanus. Audiens autem Fredericus imperator, Hadrianum Papam cum rege Guilielmo concordatum et quod eum de regno Siciliae et ducatu Apuliae investisset, molestissime tulit.

Sigeberti continuatio Aquicinctina [2]. Fredericus imperator a Papa Adriano et Rollando cancellario pro uxoris suae primae divortio vehe-

---

1) De Hadriani itinere, a. 1155 aestate exeunte Beneventum versus suscepto per Narniam, Ferentinum (sept. oct. cf. Jaffé n. 6898.), ubi aliquantum temporis egisse videtur, *Willermus Tyrensis* XVIII. c. 7 et 8. Deinde c 8. exeunte de foedere cum Normannis icto haec: „Nunciis intercurrentibus, quibusdam occultis conditionibus reformata est pax inter eos, exclusis omnibus illis a foedere, qui domini Papae suasionibus tantis se laboribus immerserunt et periculis. Videntes ergo praedicti nobiles viri, quod contra spem accidisset eis et quod dominus Papa, non obtenta eis domini regis gratia, pacem sibi et Romanae ecclesiae, illis exclusis, fecerat, solliciti pro se, anxie coeperunt disquirere, quonam pacto possent sani et incolumes extra regnum se facere. Comes itaque Robertus et Andreas cum quibusdam aliis nobilibus viris in Lombardiam properantes, ad dominum imperatorem se contulerunt."

2) MGs. VI. 407. Fridericus anno 1153 Adelheidem uxorem dimiserat. „Idem etiam legati (Bernhardus presbyter et Gregorius diaconus cardinales) filiam marchionis de Froburch (*Vohburg*), Adelam nomine, ob vinculum consanguinitatis ut dicebatur, novo regi uxorem pridem vinctam, separaverunt." Ann. Argentinenses, ap. Böhmer, fontes III. pg. 75. cf. ibid. ann. Disibodenb. ad a. 1153. Eodem anno Fridericus iam imperatoris Constantinopolitani filiam ducere cupiebat. Cf. Wibaldi ep. 383. Denique cum Burgundiae haerede Beatrice anno 1156. c. iun. 17. in urbe Würzburg nuptias celebravit (Cf. Otto, Fris. l. c. II. 30.), „unde in ecclesia gravissimum exortum est scisma." Ann. Disibodenb. ad h. a. — In eadem civitate Vesontione, quam Fridericus cum hac uxore acceperat (cf. Robertum de Monte ad h. a. MGs. VI. 506.) scisma illud erupit. — Non satis liquet, num Hadrianus et Rolandus in Vesontionensi demum curiae imperatorem reprehenderint. Sed utut se res ea habeat, Adriani vituperatio etiam in archiepiscopus Teutonicos cecidit, qui divortio consenserunt. Cf. Sigeb. contin. Aquicinct. l. et a. cc.

menter arguitur. Quod ille egre ferens cardinalibus Romanis introitum 1157.
civitatum et ecclesiarum regni sui interdixit.

1157.

Adrianus Wibaldo ep. 430. *Quoniam — circa carissimum filium* Ian. 19.
nostrum Fredericum Romanorum imperatorem quidam esse dicuntur, qui ad hoc modis omnibus elaborant, ut in animo eius sacrosanctae Romanae ecclesiae devotionem extinguant, dilectioni tuae per Apostolica scripta mandamus, quatenus iuxta prudentiam tuam pravis suggestionibus illorum obsistas.

Radevicus[1] *Frisingensis, gesta Friderici.* I. 8. Mense octobri mediante Oct.
imperator apud Bisuntium curiam celebraturus, in Burgundiam iter aggreditur. — — De legatis Romani Pontificis Hadriani, ad quid venerint et quomodo recesserint — dicendum nobis erit. Personae nuntiorum erant Rolandus, tituli sancti Marci presbyter cardinalis et cancellarius sanctae Romanae ecclesiae, et Bernardus, tituli sancti Clementis presbyter cardinalis, ambo divitiis, maturitate et gravitate insignes et pene omnibus aliis in Romana ecclesia auctoritate maiores. Causa vero adventus eorum speciem sinceritatis videbatur habere, sed fermentum et occasionem malorum latuisse postmodum evidenter deprehensum est. Principe ergo die quodam a strepitu et populi tumultu declinante in cuiusdam oratorii privatiore recessu, praedicti nuncii in conspectum eius deducti ab eoque, ut oportebat, sicut qui boni se nuncii baiulos assererent, benigne et honeste recepti sunt. Exordium autem sermonis illorum in fronte ipsa notabile comparuit, quod tale fuisse dicitur: *Salutat vos beatissimus pater noster Papa Adrianus et universitas cardinalium sanctae Romanae ecclesiae, ille ut pater, illi ut fratres.* Paucisque interpositis, literas quas ferebant protulere. Quas et aliarum quae in hac turbulentia hinc inde discurrebant rescripta litterarum idcirco huic operi interserere curavi, ut quivis lector, qui in partem declinare voluerit, non meis verbis vel assertionibus, sed ipsarum partium propriis scriptis tractus et vocatus libere eligat, utri parti suum velit accommodare favorem. Tenor denique literarum talis erat:

9. *Adrianus episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Friderico illustri Romanorum imperatori salutem et Apostolicam benedictionem. Imperatoriae maiestati paucis retroactis diebus recolimus scripisse, illud horrendum et execrabile facinus et*

---

1) In quibusdam codd. Ragewinus.

1157. *piaculare flagitium tempore nostro commissum in Teutonicis partibus, sicut credimus, aliquando intentatum, excellentiae tuae ad memoriam revocantes, non sine grandi admiratione ferentes, quod absque digna severitate vindictae usque nunc transire passus sis tam perniciosi sceleris feritatem. Qualiter enim venerabilis frater noster E(skillus) Londonensis*[1] *archiepiscopus, dum a sede Apostolica remearet, a quibusdam impiis et scelestis (quod sine grandi animi moerore non dicimus) in partibus illis captus fuerit et adhuc in custodia teneatur; qualiter etiam in ipsa captione praedicta viri impietatis, semen nequam, filii scelerati, in eum et in suos evaginatis gladiis violenter exarserint et eos ablatis omnibus quam turpiter atque inhoneste tractaverint, et tua serenissima celsitudo cognoscit atque ad longinquas et remotissimas regiones fama tanti sceleris iam pervenit. Ad cuius utique vehementissimi facinoris ultionem, sicut is cui bona placere, mala vero displicere credimus, constantius exurgere debuisti et gladium, qui tibi ad vindictam maledictorum, laudem vero bonorum est ex divina provisione concessus, in cervicem desaevire oportuit impiorum et gravissime conterere praesumptores. Tu vero ad ipsum ita dissimulasse diceris, saevitiam neglexisse, quod eosdem non est quare poeniteat commisisse reatum, quia impunitatem sacrilegii, quod gesserunt, iamiam sentiunt invenisse. Cuius quidem dissimulationis et negligentiae causam penitus ignoramus, quoniam nos in aliquo serenitatis tuae gloriam offendisse conscientiae scrupulus nostrum animum non accusat, sed personam tuam sicut charissimi et specialis filii nostri et principis christianissimi, quem in Apostolicae confessionis petra non ambigimus per Dei gratiam solidatum, sincera semper dileximus charitate et debitae tractavimus benignitatis affectu. Debes enim, gloriosissime fili, ante oculos mentis reducere, quam gratantur et quam iucunde alio anno mater tua sacrosancta Romana ecclesia te susceperit, quanta cordis affectione tractaverit, quantam tibi dignitatis plenitudinem contulerit et honoris et qualiter imperialis insigne coronae libentissime conferens benignissimo gremio suo tuae sublimitatis apicem studuerit confovere: nihil prorsus efficiens, quod regiae voluntati vel in minimo cognosceret obviare. Neque tamen poenitet nos desideria tuae voluntatis in omnibus implevisse, sed si maiora beneficia excellentia tua de manu nostra suscepisset, si fieri posset, considerantes, quanta ecclesiae Dei et nobis per te incrementa possint et commoda provenire, non inmerito gauderemus. Nunc autem quia tam inmensum facimus, quod in contumeliam universalis ecclesiae et imperii tui noscitur etiam commissum, negligere ac dissimulare videris, suspicamur utique ac veremur, ne forte in hanc dissi-*

1) Civitatis in Dania sitae Lund.

mutationem et negligentiam propter hoc tuus animus sit inductus, quod suggestione perversi hominis zizania seminantis adversus clementissimam matrem tuam sacrosanctam Romanam ecclesiam et nos ipsos indignationem (quod absit) aliquam conceperis vel rancorem. 1157.

Ob hoc igitur et ob alia omnia negotia, quae cognoscimus imminere, duos de melioribus et charioribus, quos circa nos habemus, dilectos scilicet filios nostros Bernhardum sancti Clementis presbyterum, Rolandum sancti Marci presbyterum cardinalem et cancellarium nostrum, viros utique religione, prudentia et honestate conspicuos, serenitati tuae de latere nostro ad praesens duximus destinandos, excellentiam tuam rogantes attentius, quatenus eos tam honorifice quam benigne recipias, honeste tractes et ea, quae ipsi super hoc et super aliis ad honorem Dei et sacrosanctae Romanae ecclesiae, ad decus etiam et exaltationem imperii pertinentia, ex parte nostra imperatoriae proposuerint dignitati, sicut si ab ore nostro procedant, absque ulla haesitatione suscipias et ipsorum verbis, tanquam si ea contingeret nos proferre, fidem non dubites adhibere.

10. Talibus literis lectis et per Reinaldum cancellarium fida satis interpretatione diligenter expositis, magna principes, qui aderant, indignatione commoti sunt, quia tota literarum continentia non parum acedinis habere et occasionem futuri mali iamiam fronte sua praeferre videbatur. Praecipue tamen universos accenderat, quod in praemissis literis inter caetera dictum fuisse acceperant, dignitatis et honoris plenitudinem sibi a Romano Pontifice collatam et insigne imperialis coronae de manu eius imperatorem suscepisse, nec ipsum poenitere, si maiora „beneficia" de manu eius suscepisset, habita consideratione, quanta ecclesiae Romanae per ipsum possent incrementa et commoda provenire. Atque ad horum verborum strictam expositionem ac praefatae interpretationis fidem auditores induxerat, quod a nonnullis Romanorum temere affirmari noverant, imperium urbis et regnum Italicum donatione Pontificum reges nostros hactenus possedisse, idque non solum dictis, sed et scriptis atque picturis repraesentare et ad posteros transmittere. Unde de imperatore Lothario in palatio Lateranensi super huiusmodi picturam scriptum est:

Rex venit ante fores, iurans prius urbis honores,
Post homo fit Papae, sumit quo dante coronam.

Talis pictura talisque superscriptio principi, quando alio anno circa Urbem fuerat, per fideles imperii delata cum vehementer displicuisset, amica prius invectione praecedente, laudamentum a Papa Adriano accepisse memoratur, ut et scriptura pariter atque pictura talis de medio

1157. tolleretur, ne tam vana res summis in orbe viris litigandi et discordandi praebere posset materiam.

His omnibus in unum collatis cum strepitus et turba inter optimates regni de tam insolita legatione magis ac magis invalesceret, quasi gladium igni adderet, dixisse ferunt unum de legatis: *A quo ergo habet, si a domino Papa non habet imperium?* Ob hoc dictum eo processit iracundia, ut unus eorum, videlicet Otto Palatinus comes de Baioaria, ut dicebatur, prope exerto gladio cervici illius mortem intentaret. At Fridericus auctoritate praesentiae suae interposita tumultum quidem compescuit; ipsos autem legatos securitate donatos ad habitacula deduci ac primo mane via sua proficisci praecepit, addens in mandatis, ne hac vel illac in territoriis episcoporum seu abbatum vagarentur, sed recta via nec ad dextram nec ad sinistram declinantes reverterentur ad Urbem[1]. Ipsis itaque sine efficacia revertentibus, id quod factum fuerat, ab imperatore per universum regni ambitum provide literis declaratur, quarum hic tenor fuit:

Nov. *Cum Divina potentia, a qua omnis potestas in coelo et in terra, nobis, christo eius, regnum et imperium regendum commiserit et pacem ecclesiarum imperialibus armis conservandam ordinaverit, non sine maximo dolore cordis conqueri cogimur dilectioni vestrae, quod a capite sanctae ecclesiae, cui Christus pacis ac dilectionis suae characterem impressit, causae dissensionum, seminarium malorum, pestiferi morbi venenum manare videntur. De quibus, nisi Deus avertat, totum corpus ecclesiae commaculari, unitatem scindi, inter regnum et sacerdotium schisma fieri pertimescimus. Cum enim nuper in curia Bisuntii essemus et de honore imperii et salute ecclesiarum debita sollicitudine tractaremus, venerunt legati Apostolici, asserentes, se talem legationem nostrae afferre maiestati, unde honor imperii non parvum accipere deberet incrementum. Quos cum prima die adventus sui honorifice suscepissemus et secunda (ut mos est) ad audiendam legationem eorum cum principibus nostris consedissemus, ipsi quasi de mammona iniquitatis inflati, de altitudine superbiae, de fastu arrogantiae, de execrabili tumidi cordis elatione legationem Apostolicis literis conscriptam nobis praesentaverunt, quarum tenor talis erat: quod prae oculis mentis semper deberemus habere qualiter dominus Papa insigne imperialis coronae nobis contulerit neque*

---

1) Auctore Ottone Sanblasiano c. 8. (Böhmer, fontes III. 586.) Eskillus „per Burgundiam repatriando iter faciens, a quibusdam capitur, rebusque omnibus denudatus lucri gratia in custodiam mittitur, dissimulante imperatore querimoniamque pro hac re parvipendente." Praeterea cf. Alexandri III litteras ad Arnulfum Lexoviensem datas, in annalibus Alex. III.

tamen poenitentia moveretur, si maiora excellentia nostra ab eo beneficia suscepisset. Haec erat illa paternae dulcedinis legatio, quae unitatem ecclesiae et imperii confovere debuit, quae vinculo pacis utrumque colligare studuit, quae ad utriusque concordiam et obedientiam animos audientium allexit. Certe ad vocem illam nefandam et omni veritate vacuam non solum imperialis maiestas debitam indignationem concepit, verum omnes principes, qui aderant, tanto furore et ira sunt repleti, quod sine dubio illos duos iniquos presbyteros mortis sententia damnassent, nisi hoc nostra intercepisset praesentia. Porro quia multa paria literarum apud eos reperta sunt et schedulae sigillatae ad arbitrium eorum adhuc scribendae, quibus (sicut hactenus consuetudinis eorum fuit) per singulas ecclesias Teutonici regni conceptum iniquitatis suae virus respergere, altaria denudare, vasa domus Dei asportare, cruces excoriare nitebantur, ne ultra procedendi facultas eis daretur, eadem qua venerant via, ad Urbem eos redire fecimus. Cumque per electionem principum a solo Deo regnum et imperium nostrum sit, qui in passione Christi filii sui duobus gladiis necessariis regendum orbem subiecit, cumque Petrus Apostolus hac doctrina mundum informaverit: „Deum timete, regem honorificate“: quicunque nos imperialem coronam pro beneficio a domino Papa suscepisse dixerit, divinae institutioni et doctrinae Petri contrarius est et mendacii reus erit. Quia vero hactenus honorem ac libertatem ecclesiarum, quae iamdiu indebitae servitutis iugo depressa est, a manu Aegyptiorum studuimus eripere et omnia eis dignitatum suarum iura conservare intendimus, universitatem vestram super tanta ignominia nobis et imperio condolere rogamus, sperantes, ne honorem imperii, qui a constitutione Urbis et christianae religionis institutione ad vestra usque tempora gloriosus et imminutus extitit, fidei vestrae indivisa sinceritas tam inaudita novitate, tam praesumptuosa elatione imminui patiatur, scientes omni ambignitate remota, quod mortis periculum ante vellemus incurrere, quam nostris temporibus tantae confusionis opprobrium sustinere[1]. 1157.

Radevicus I. 15. Legati sedis Apostolicae Rolandus et Bernhardus reversi quantas iniurias sustinuerint, in quo periculo fuerint, exponunt, gravibus graviora adiicientes, ut in ultionem eorum, quae se pertulisse dixerunt, Romanae Urbis episcopum provocarent. In hoc negotio clerus Romanus ita inter se divisus est, ut pars eorum partibus faveret impe-

1) De litteris fidei admodum suspectae, quas liber quidam „dictaminum“ a Friderico ad Hillinum, ab Hillino ad Hadrianum et ab Hadriano ad Hillinum et alios metropolitas Germaniae scriptas esse facit, cf. Wattenbach, Iter Austriacum (in *Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen*, XIV. 60. 86.) et Pertz, *Archiv* IV. 418.

1157. ratoris et eorum, qui missi fuerant, incuriam seu imperitiam causarentur, quaedam vero pars votis sui Pontificis adhaereret. Unde de hac tempestate dicturi, sicut supra diximus, lectorem non nostris verbis niti volumus, sed ponentes epistolas hinc inde directas, ex eis colligat, quam partem tueatur cuive fidus velit permanere. Nobis autem indulgentiam petimus, qui potius utramque personam, sacerdotalem scilicet et regalem, reverentia debita veneramur, quam temere de altera judicare praesumamus. Exemplar itaque literarum a summo Pontifice ad (Germaniae) archiepiscopos et episcopos super his directarum tale fuit:

Quoties aliquid in ecclesia contra honorem Dei et salutem fidelium attentatur, fratrum et coepiscopum nostrorum et eorum praecipue, qui spiritu Dei aguntur, cura debet existere, ut ea, quae male gesta sunt, gratam Deo correctionem debeant invenire. Hoc autem tempore, quod absque nimio moerore non dicimus, charissimus filius noster Fridericus, Romanorum imperator, tale quid egit, quale temporibus antecessorum suorum non legimus perpetratum. Cum enim nos duos de melioribus fratribus nostris Bernhardum tituli sancti Clementis et Rolandum cancellarium nostrum tituli sancti Marci presbyteros cardinales ad ipsius praesentiam misissemus, ipse cum primum ad eius praesentiam pervenerunt, alacriter visus est eos recepisse. Sequenti vero die cum redirent ad eum et literae nostrae in eius auribus legerentur, accepta occasione cuiusdam verbi, quod ipsarum literarum series continebat: ,,insigne videlicet coronae b e n e f i c i u m *tibi contulimus,'' in tantam animi commotionem exarsit, ut convitia, quae in nos et legatos nostros dicitur coniecisse, et quam inhoneste ipsos a praesentia sua recedere ac de terra sua velociter exire compulerit, et audire opprobrium et lamentabile sit referre. Eis autem ab ipsius praesentia excedentibus, facto edicto, ne aliquis de regno vestro ad Apostolicam sedem accedat, per omnes fines eiusdem regni custodes dicitur posuisse, qui eos, qui ad sedem Apostolicam venire voluerint, violenter debeant rovocare. Super quo facto licet aliquantulum perturbemur, ex hoc tamen in nobis ipsis maiorem consolationem accipimus, quod ad id de vestro et principum consilio non processit. Unde confidimus eum a sui animi motu consilio et persuasione vestra facile revocandum. Quocirca, fratres, quoniam in hoc facto non solum nostra, sed vestra et omnium ecclesiarum res agi dinoscitur, charitatem vestram monemus et exhortamur in Domino, quatenus opponatis vos murum pro domo Domini et praefatum filium nostrum ad viam rectam quam citius reducere studeatis, attentissimam sollicitudinem adhibentes, ut a Reinaldo cancellario suo et palatino comite, qui magnas blasphemias in praefatos legatos nostros et matrem vestram sacrosanctam Romanam ecclesiam evomere praesumpse-*

runt[1], *talem et tam evidentem satisfactionem faciat exhiberi, ut sicut mul-* 1157.
torum aures amaritudo sermonis eorum offendit, ita etiam satisfactio multos ad viam rectam debeat revocare. Non acquiescat idem filius noster consiliis iniquorum, consideret novissima et antiqua et per illam viam incedat, per quam Iustinianus et alii catholici imperatores incessisse noscuntur. Exemplo siquidem et imitatione illorum et honorem in terris et felicitatem in coelis sibi poterit cumulare. Vos etiam, si eum ad rectam semitam reduxeritis, et beato Petro Apostolorum principi gratum dependetis obsequium et vobis et ecclesis vestris conservabitis libertatem. Alioquin noverit antedictus filius noster ex admonitione vestra, noverit ex promissionis evangelicae veritate, quod sacrosancta Romana ecclesia super firmissimam petram Deo collocante fundata, quantocunque ventorum turbine quatiatur, in sua firmitate, protegente Domino, in seculum seculi permanebit. Nec autem, sicut nostis, deceret eum tam arduam viam absque vestro consilio attentasse. Unde credimus, quod auditis admonitionibus vestris facillime poterit ad frugem sanioris studii, sicut vir discretus et imperator catholicus, revocari.

16. His literis talique legatione percepta, praesules Alemanniae, communicato in unum assensu et consilio, sedi Apostolicae in haec verba rescribunt:

Quamvis sciamus et certi simus, quod ecclesiam Dei, fundatam supra firmam petram, neque venti neque flumina tempestatum possint deiicere, nos tamen infirmiores et pusillanimes, si quando huiusmodi contigerint impetus, concutimur et contremiscimus. Inde nimirum graviter conturbati sumus et conterriti super his, quae inter vestram sanctitatem et filium vestrum, devotissimum dominum nostrum imperatorem, magni mali — nisi Deus avertat — seminarium praebitura videntur. Equidem a verbis illis, quae in literis vestris continebantur, quas per nuncios vestros prudentissimos et honestissimos, dominum Bernardum et dominum Rolandum cancellarium, venerabiles presbyteros cardinales, misistis, commota est universa respublica imperii nostri, aures imperialis potentiae ea patienter audire non potuerunt neque aures principum sustinere: omnes ita continuerunt aures suas, quod nos, salva gratia vestrae sanctissimae paternitatis, ea tueri propter sinistram ambiguitatis interpretationem vel consensu aliquo approbare nec audemus nec possumus, eo quod insolita et inaudita fuerunt usque ad haec tempora. Literas autem, quas nobis misistis, debita cum reverentia susci-

1) Qui ambo ut in tuendo schismate omnibus antecedebant, ita plurimum contulerant ad excitandum dissidium. Certe Reinaldus maligna vocis „beneficium" in sermonem vernaculam (Leben) versione, cuius in litteris illis nulla erat ratio, primus imperatoris iram suscitavit.

1157. *pientes et amplectendes, commonuimus filium vestrum dominum nostrum imperatorem, sicut iussistis, et ab eo responsum, Deo gratias, accepimus tale, quale decebat catholicum principem, in hunc modum:*

„Duo sunt, quibus nostrum regi oportet imperium, leges sanctae imperatorum et usus bonus praedecessorum et patrum nostrorum. Iustos[1] limites ecclesiae nec volumus praeterire, nec possumus: quidquid ab his[2] discordat, non recipimus. Debitam patri nostro reverentiam libenter exhibemus, liberam imperii nostri coronam divino tantum beneficio ascribimus, electionis primam vocem Moguntino archiepiscopo, deinde, quod superest, caeteris secundum ordinem principibus recognoscimus, regalem unctionem Coloniensi, supremam vero, quae imperialis est, summo Pontifici; quicquid praeter haec est, ex abundanti est, a malo est. Cardinales in contemptum dilectissimi et reverendissimi patris nostri et consecratoris a finibus terrae nostrae non coëgimus[3] exire. Sed cum his et pro his, quae et scripta et scribenda ferebant in dedecus et scandalum imperii nostri, ultra eos prodire pati nolumus[4]. Introitum et exitum Italiae nec clausimus edicto, nec claudere aliquo modo volumus peregrinantibus vel pro suis necessitatibus rationabiliter cum testimonio episcoporum et praelatorum suorum Romanam sedem adeuntibus. Sed illis abusionibus, quibus omnes ecclesiae regni nostri gravatae et attenuatae sunt et omnes pene claustrales disciplinae emortuae et sepultae, obviare intendimus. In capite orbis Deus per imperium exaltavit ecclesiam, in capite orbis ecclesia (non per Deum, ut credimus) nunc demolitur imperium. A pictura coepit, ad scripturam pictura processit, scriptura in auctoritatem prodire conatur. Non patiemur, non sustinebimus; coronam ante ponemus, quam imperii coronam una nobiscum sic deponi consentiamus. Picturae deleantur, scripturae retractentur, ut inter regnum et sacerdotium aeterna inimicitiarum monumenta non remaneant.“

Haec et alia utpote de concordia Rogerii et Guilhelmi Siculi et aliis quae in Italia facta sunt conventionibus, quae ad plenum prosequi non audemus, ab ore domini nostri imperatoris audivimus. Absente autem palatino comite et in praeparatione expeditionis in Italiam praemisso, a cancellario ibidem adhuc praesente aliud non audivimus, nisi quod humilitatis erat et pacis, praeter quod eis pro periculo vitae, quod a populo imminebat, pro viribus suis astiterit, cunctis, qui ibi aderant, huius rei testimonium ei perhibentibus. De caetero sanctitatem vestram suppliciter rogamus et obsecramus, ut nostrae parcatis infirmitati, ut magnanimitatem filii vestri sicut bonus pastor leniatis scriptis vestris, scripta priora suavitate mellita

---

1) Ed. *istos.* 2) Mansi (XXI. 792.) *istis.* 3) Ed. *coëgimus non.* 4) *Noluimus?*

dulcorantibus, *quatenus et ecclesia Dei tranquilla devotione laetetur et im-* 1158.
perium in suae sublimitatis statu glorietur, *ipso mediante et adiuvante*, *qui mediator Dei et hominum factus est homo Christus Iesus.*

1158.

Radevicus Frisingensis, *gesta Friderici* I, 17. Interea Romanus Antistes de adventu principis certior effectus (nam legati eius, videlicet Reinaldus cancellarius et Otto palatinus comes, quorum supra meminimus, iamdudum Italiam intraverunt[1]) in melius mutato consilio ad leniendum eius animum nuncios mittit, Henricum videlicet cardinalem presbyterum tituli sancti Nerei et Achillei et Iacinctum cardinalem diaconum sanctae Mariae in schola Graeca, viros prudentes in secularibus et ad curialia negotia pertractanda prioribus missis multo aptiores.

21. Iisdem diebus Henricus et Iacinctus supra dicti nuncii Adriani *April.*
Papae Ferrariam venerant auditoque quod legati imperatoris Mutinum redissent, non sperantes ipsos sibi occurrere, humilitatis formam praebentes, quod insolitum antea fuerat, ad eos pergunt expositaque causa legationis, quod scilicet ea, quae pacis essent et honori imperio, in mandatis haberent, dimittuntur. Iam vero adventum illorum per omnes partes illas, ubi arta montium transituri erant, fama nuntiaverat multos–

---

1) Quid imperatoris legati in Italia egerint, ipsi litteris ex itinere datis retulerunt (Sudendorf, registrum II. 133.), ex quibus quae videntur gravissima afferam: *Recedentibus a nobis cardinalibus*, *qui ad vos missi sunt*, *processimus usque Bononiam*, deinde Ravennates capiunt: *Videretis totam terram tremere.* Pisaurum, Firmum, Senogalliam, Anconam imperatori iuramentis obstringunt. *Accepimus*, *quod Wilhelmus tyrannus Siciliae cardinales ad se missos in haec verba dimiserit: ,,Vos ad nos missi estis pro contumelia imperatoris Romani*, *et e converso alii duo missi sunt ad imperatorem*, *ut et pacem et gratiam eius quaerant et nostro honori insidientur. Recedite ergo*, *recedite a nobis quanto citius*, *alioquin tanquam proditores vos puniemus.'' Considerate*, *carissime domine*, *quid dominus nobiscum operetur et in quali statu imperium esse vult, et nullius unquam consilio aut dilectione cardinales*, *qui ad vos venerunt, in plenam gratiam suscipiatis, sed accepta ab ipsis de litteris et scriptura manifesta et sufficiente satisfactione*, *caetera omnia capitula usque ad conventum nostrum in Italiam differatis*, *quia in tali statu Deus vos in praesenti constituit*, *quod si vultis et Romam destruere et de papa et cardinalibus omnem vestram voluntatem habere. Nec etiam alicuius petitione aut amore eosdem cardinales post vos in regnum Teutonicum dimittatis. Quod si aliter*, *quam et nunc et prius vobis scripsimus*, *feceritis*, *dicetis procul dubio: poenitet me consilium vestrum non fecisse. In dominica*, *qua cantatur Iubilate* (mai 11.), *senatores et nobiles Romanorum cum Ottone nepote cardinalis Octaviani* (postea papae) *ad nos venturi erant*, *ea*, *quae ad honorem imperii spectant*, *ex parte populi ad nos delaturi. Cum acceperimus illorum legationem*, *verum vobis scribemus.* Cf. Ficker, Reinald von Dassel, pg. 22. 140. Reuter, Alexander III. tom. I. ed. 2. pg. 484.

1158. que mortalium rerum alienarum cupidos id contra eos animaverat, quod pene neminem latebat, maiestatem imperialem Romanis infensam existere; quodque vitio aviditatis quisque ardebat, acsi regiae voluntati obsequeretur, temerarius intendebat, sperans, in hoc casu latrocinium honestiori nomine posse palliari. A Ferraria itaque Veronam, a Verona per vallem Tridentinam iter agunt, habentes secum gratia maioris securitatis venerabilem episcopum Tridentinum Albertum. Sed praevaluit auri sacra fames, quae quos arripuit, nil unquam honestum, nil moderatum sentire vel appetere permittit. Nam Fridericus et Henricus comites, quorum in illis partibus non parum poterat violentia, tam cardinales quam episcopum captos, spoliatos in vinculis ponunt, donec Romanus[1] quidam datus in obsidem nobilis vir, germanus Iacincti, episcopum autem evidenter divina potentia liberavit. Hanc tamen immanitatem Henricus nobilissimus dux Baioariae et Saxoniae ob amorem sanctae Romanae ecclesiae et honorem imperii non multo post probe vindicavit. Namque et vadem eripuit et comites multis malis attritos ad deditionem et satisfactionem coegit.

Iuni. 22. Friderico igitur — castra in campestribus Augustae civitatis metato ad suam eosdem legatos admittit praesentiam eisque clementer receptis, causam adventus exquirit. Illi reverenter ac demisso vultu voce modesta tale suae legationis assumunt principium:

Praesul sanctae Romanae ecclesiae vestrae excellentiae devotissimus in Christo pater salutat vos, sicut charissimum et specialem sancti Petri filium. Salutant etiam vos venerabiles fratres nostri, clerici autem vestri, universi cardinales tanquam dominum et imperatorem Urbis et orbis. Quanta dilectione sancta Romana ecclesia amplitudinem et honorem imperii vestri amplectatur, quam sine conscientia peccati vestram satis invita sustinuerit indignationem, et scripta praesentia et in ore nostro positae vivae vocis officium declarabit. Post haec verba literas efferunt, quae venerabili Ottoni Frisingensi episcopo ad legendum simul et interpretandum datae sunt, viro utique, qui singularem habebat dolorem de controversia inter regnum et sacerdotium. Exemplar literarum hoc est:

Ex quo universalis ecclesiae curam Deo (prout ipsi placuit) disponente suscepimus, ita in cunctis negotiis magnificentiam tuam honorare curavimus, ut de die in diem animus tuus magis ac magis in amore nostro et veneratione sedis Apostolicae debuisset accendi. Unde sine grandi admiratione non ferimus, quod cum audito, ex suggestione quorundam animum tuum

1) *Romanos?*

aliquantulum contra nos fuisse commotum, duos de melioribus et maioribus 1158.
fratribus nostris, Rolandum scilicet cancellarium tituli sancti Marci et Bernhardum tituli sancti Clementis presbyteros cardinales, qui pro tuae maiestatis honore in Romana ecclesia solliciti semper extiterant, pro voluntatis tuae cognitione ad tuam praesentiam destinaverimus, aliter quam imperialem decuerit honorificentiam, sunt tractati. Occasione siquidem cuiusdam verbi, quod est „beneficium", tuus animus (sicut dicitur) est commotus; quod utique nedum tanti viri, sed nec cuiuslibet minoris animum merito commovisset. Licet enim hoc nomen, quod est beneficium, apud quosdam in alia significatione, quam ex impositione[1] *habeat, assumatur, tunc tamen in ea significatione accipiendum fuerat, quam nos ipsi posuimus et quam ex institutione sua noscitur retinere. Hoc enim nomen ex bono et facto est editum et dicitur beneficium apud nos non feudum, sed bonum factum. In qua significatione in universo sacrae scripturae corpore invenitur, ubi ex beneficio Dei, non tanquam ex feudo, sed velut ex benedictione et bono facto ipsius gubernari dicimur et nutriri. Et tua quidem magnificentia liquido recognoscit, quod nos ita bene et honorifice imperialis dignitatis insigne tuo capiti imposuimus, ut bonum factum valeat ab omnibus iudicari. Unde quod quidam verbum hoc et illud, scilicet: „contulimus tibi insigne imperialis coronae" a sensu suo visi sunt ad alium retorquere, non ex merito causae, sed de voluntate propria et illorum suggestione, qui pacem regni et ecclesiae nullatenus diligunt, hoc egerunt. Per hoc enim vocabulum „contulimus" nil aliud intelleximus, nisi quod superius dictum est: imposuimus. Sane quod postmodum personas ecclesiasticas a debita sacrosanctae Romanae ecclesiae visitatione, ut dicitur, revocare iussisti, si ita est, quam inconvenienter actum sit, tua, fili in Christo charissime, discretio, ut credimus recognoscit. Nam si aliquid apud nos amaritudinis habebas, per nuntios et literas tuas nobis fuerat intimandum, et nos honori tuo curavissemus, sicut filii charissimi providere. Nunc igitur quoniam ad commonitionem dilecti filii nostri Henrici Baioariae et Saxoniae ducis duos de fratribus nostris Henricum tit. s. Nerei et Achillei et Iacinctum s. Mariae in Cosmidin diaconos cardinales, prudentes siquidem et honestos viros ad tuam praesentiam destinavimus, celsitudinem tuam monentes et hortantes in Domino, quatenus eos honeste et benigne recipias et quod ab eis ex parte nostra tuae magnificentiae fuerit intimatum, a sinceritate cordis nostri noverit tua excellentia processisse ac per hoc cum eisdem filiis nostris, mediante iam dicto filio nostro duce, ita celsitudo tua studeat convenire, ut inter te ac matrem tuam sacrosanctam Romanam ecclesiam nullius discordiae seminarium debeat remanere.*

1) *Compositione?*

1158. 23. Lectis et benigna interpretatione expositis literis imperator mitigatus est, clementiorque factus quasdam causas alio loco memorandas, quae seminarium discordiae praestarent, si non congrua emendatio interveniret, legatis per capitula distinxit. Quibus ad nutum principis et per omnia bene respondentibus praesulemque Romanum in nullo regiae dignitati derogare, sed honorem ac iustitiam imperii semper illibatam conservare pollicentibus, pacem et amicitiam tam summo Pontifici, quam omni clero Romano reddidit eamque signo pacis et osculo absentibus per praesentes destinavit. Sicque hilariores facti legati donatique regalibus muneribus divertunt in civitatem[1].

1159.

Radevicus. II. 15. Friderico in hybernis agente, Adrianus Romanae urbis Antistes quorumdam instinctu ea, quae iam inter ipsum et imperatorem apud Augustam sopita fuerant, refricare coepit[2] et denuo meminisse modo nuntiorum suorum iniuriam, modo eorum, qui pro colligendo fodro directi fuerant, insolentiam et castellanorum suorum gravamen, incusans: se pro bonis mala suscepisse, imperatorem beneficiis suis ingratum existere. Proinde occasionem quaerens, cum audisset, quod regalia principi tam ab episcopis et abbatibus, quam a civitatibus et proceribus recognita fuere, literas in fronte quidem leniores, diligentius

1) Mense iulio Fridericus in Italia advenit, sept. 8. Mediolanum cepit, nov. 11. in campis Roncaliis celeberrima illa comitia celebravit. Quibus ex comitiis, ineunte anno 1159 (celebrata Albao nativitate Christi) „nuntios pro colligendo fodro per totam Tusciam et Maritima atque Campaniam direxit. — Reditus quoque imperiales, quae dicuntur domus Mathildis, a duce Guelfone seu ab aliis distractos vel dispersos, congregevit, quos postmodum eidem nobilissimo principi, edunatos et melioratos, liberali restitutione noscitur reddidisse." Radevicus II. 10. Quibus in rebus quanquam nova inessent disceptationum irritamenta, iis tamen inter imperatorem et Pontificem alie occasione erupit. Fridericus enim, non ut Radevicus dicit, propter repulsam, quam in instituendo archiepiscopo Ravennate ab Hadriano tulerat (cf. Radevicum II. 16 et 17.), sed iam in ipsis litteris, quibus Pontificem rogavit, ut archiepiscopum sibi gratum confirmaret, anno 1158 exeunte, praeponendo nomen suum nomini Pontificis, victoria elatus Pontificem contemptui habuit.

2) Cum ex Radevico II. 19. pateat, litteras Hadriani asperas („quas dominus Papa nuper direxit domino imperatori super ea quaestione, quae vertitur inter Brixienses et Pergamenses de contentione duorum castrorum; quas quidam pannosus et velut hostis et insidiator domino imperatori despective quodammodo obtrusit et ultra non comparuit; quae videbantur duriores et quasi interdicti vim in se continentes: *ne dominus imperator causae illius iudicium sibi assumeret!*" Eberhardi Bab. ep. ad Heinr. cerd. Radv. II. 19.) post appellationem illam insolitam a Friderico decretam et post epistolam de archiepiscopo Ravennate ad Pontificem datam, ed imperatorem esse delatas: controversia novis his de fodro et ceteris Hadriani querelis non excitata est.

vero consideratae acriori commonitione plenas super hoc negotio dirigit easque quidam indignus et vilis nuntius praesentans, antequam recitatae fuissent, disparuit. Qua de re commotus caloreque iuvenili ad vicem rependendam accensus meditationem concipit, non quidem per abiectam, sed per honoratam illi respondere personam. Iam antea missus fuerat ad sedem Apostolicam episcopus Vercellensis, amicam deferens petitionem, quatenus Guidonem nobilem iuvenem, filium comitis Guidonis Blanderatensis, cuius supra mentionem fecimus, quem loco Anselmi princeps in Ravennate ecclesiae subrogari fecerat, ididem confirmaret et ordinaret. Nam idem iuvenis infra sacros ordines adhuc existebat et clericus Romanae ecclesiae pridem factus ac in subdiaconum a Papa Adriano consecratus, nonnisi eius conniventia et assensu in aliam ecclesiam transferendus putabatur. Cum autem hoc a Romano Pontifice, volente in irritum revocare quod factum fuerat, negaretur, mittitur denuo Hermannus Verdensis episcopus in id ipsum eiusque negotium item effectu caruit.[1] 1159.

18. Haec itaque causa sermonum et nunciorum maiorem inter eos simultatis fomitem ministravit, in tantum, ut quaedam literae deprehensae dicerentur a sede Apostolica directae, quae Mediolanenses et quasdam alias civitates rursus ad defectionem hortarentur.[2]

Radevicus II. 30. Praeter alios principes, nobiles atque sapientes interfuere (in territorio Bononiensi) huic collationi et negotio[3] sedis Apostolicae legati, videlicet Octavianus tit. sanctae Caeciliae presbyter cardinalis, Henricus tit. ss. Nerei et Achillei, Wilhelmus cardinalis diaconus, antea Papiensis archidiaconus et Guido Cremensis diaconus cardinalis missi a Papa Adriano, quorum itineris causas simulque nunciorum senatus populique Romani rescriptum literarum venerabilis viri Eberhardi Babenbergensis episcopi subter annotatum continet, quod tale est: Apr. 16.

Reverendissimo patri et domino Eberhardo Saltzburgensis ecclesiae archiepiscopo Eberhardus Babenbergensis gratia Dei siquid est cum oratione qualicunque servitium devotissimum.

Scio, pater sanctissime, sacrae pietatis affectu vos compati meis laboribus et animae mihi salutem et corpori quietem concupiscere. Ut autem noveritis, quoad compati vos mihi oporteat, dico vobis, quod iam taedet animam

1) Quae hoc capite 15. Radevicus dicit, ex litteris Hadriani ad finem a. 1159. allatis examinanda sunt.

2) Mediolanum primo vere huius anni rebellavit, et imperatori tam fortiter restitit, ut Cremam oppugnare satius haberet. Sed Cremenses nihilo segnius restiterunt; quo factum est, ut Friderici animus universo hoc tempore plenus esset acerbitatis et irae.

3) De Mediolanensium rebellione.

1159. *meam vitae meae, duo ferens onera in animo meo gravissima, quod et cinctus ducor quo nolo et quamdiu durare debeat ignoro: vestris et aliorum fidelium orationibus adiuvari desiderans, ut ab illis separer, quibus iuravit dominus in ira sua: „Si introibunt in requiem meam". Super haec tempora periculosa instare videntur et prope est, ut inter regnum et sacerdotium moveatur discordia. Et quidem cardinalibus a domino Papa ad dominum imperatorem transmissis, domino videlicet Octaviano et domino Wilhelmo quondam Papiensi archidiacono, post lene principium et ingressum quasi pacificum capitula durissima proposita sunt, verbi gratia: nuncios ad urbem ignorante Apostolico ab imperatore non esse mittendos, cum omnis magistratus inibi beati Petri sit, cum universis regalibus; de dominicalibus Apostolici fodrum non esse colligendum, nisi tempore suscipiendae coronae; episcopos Italiae solum sacramentum fidelitatis sine hominio facere debere domino imperatori; neque nuncios imperatoris in palatiis episcoporum recipiendos; de possessionibus ecclesiae Romanae restituendis et tributis Ferrariae, Massae, Ficorolu (?), totius terrae comitissae Mathildis, totius terrae, quae ab Aquapendente est usque Romam, ducatus Spoletani, insularum Sardiniae, Corsicae. Domino autem imperatore super his iustitiam et consilium constanter offerente, si et ipsi iustitiam vellent facere et recipere, illis vero recipere tantum volentibus et non facere hac ratione, quod dominum Apostolicum causae subiicere ac iudicio sistere non possent, et e contrario domino imperatore multa proponente de rupta concordia, quae in verbo veritatis sibi compromissa fuerat, de Graecis, de Siculo, de Romanis sine communi consensu non recipiendis, de cardinalibus quoque sine permissione imperiali libere per regnum transeuntibus et regalia episcoporum palatia ingredientibus et ecclesias Dei gravantibus, de iniustis appellationibus et caeteris quam pluribus brevitatem superantibus, cum Apostolicus per nuncium et literas cardinalium praedictorum e consensu imperatoris submonitus cardinales alios ad haec omnia complananda requisitus his qui aderant nunciis suis et curiae principibus nollet adiungere: unitatis et concordiae verbum diu desideratum peccatis nostris exigentibus evacuatum est. Et dum haec agerentur, nuncii Romanorum supervenientes et ea, quae pacis sunt, rogantes, bene recepti ac dimissi sunt. Rogatu tamen cardinalium dominus imperator nuncios ad dominum Papam et ad Urbem missurus est, ut cum Apostolico, si ipse voluerit, primo loco pax fiat: sin autem, cum senatu et populo Romano. Dominus imperator in magna est gloria, dominam imperatricem et ducem Baioariae et Saxoniae cum aliis superventuris principibus et copiis exercitus expectans et quosdam de melioribus ex Mediolano Brixia in vinculis retinens. Valete.*

Imperator ad haec verba cardinalium tale dedit responsum: 1159.

Quamvis non ignorem, ad tanta negotia non ex animi mei sententia, sed ex consilio principum me respondere debere, sine praeiudicio tamen sapientum, hoc absque consultatione respondeo. Episcoporum Italiae ego quidem non affecto hominium, si tamen et eos de nostris regalibus nihil delectat habere. Qui si gratanter audierint a Romano praesule: quid tibi et regi? consequenter quoque eos ab imperatore non pigeat audire: quid tibi et possessioni? Nuncios nostros non esse recipiendos in palatiis episcoporum asserit. Concedo, si forte aliquis episcoporum habet in suo proprio solo et non in nostro palatium. Si autem in nostro solo et allodio sunt palatia episcoporum, cum profecto omne quod aedificatur, solo cedat, nostra sunt et palatia. Iniuria ergo esset, si quis nuncios nostros a regiis palatiis prohiberet. Legatos ab imperatore ad Urbem non esse mittendos affirmat, cum omnis magistratus inibi beati Petri sit cum universis regalibus. Haec res, fateor, magna est et gravis graviorique et maturiori egens consilio. Nam cum divina ordinatione ego Romanus imperator et dicar et sim, speciem tantum dominantis effingo et inane utique porto nomen ac sine re, si urbis Romae de manu nostra potestas fuerit excussa.

31. Haec augusto et his similia praefatis capitulis argute respondente, consilium initur, ut ex parte summi Pontificis cardinales sex et ex parte principis sex episcopi religiosi, prudentes et qui Deum timeant, eligantur, tantorum negotiorum hinc inde cognitionem accepturi tantamque litem congruo fine decisuri. Verum (ut supra taxatum est) ex parte Romanorum etiam hoc consilium dicitur fuisse evacuatum. Super hoc quoque capitulo audi epistolam imperatoris directam Eberhardo Saltzburgensi archiepiscopo in hunc modum:

,,*Quandoquidem fidelitatis tuae constantiam, quam pro consuetudine exhibere soles imperio, frequenter experti sumus, quae apud nos sunt, discretioni tuae significamus et prudentiae tuae consilium advocamus. Venerunt siquidem ad nos duo cardinales a Papa missi ad hoc, ut inter nos et illum fieret concordia. Dixerunt igitur, quod Papa illam requireret pacem atque concordiam, quae inter Papam Eugenium et nos facta fuerat et scripta. Nos respondimus, quod pacem quidem inviolabiliter huc usque tenuissemus, de caetero autem neque eam tenere, neque ea teneri vellemus, quomodo ipse prior eam violasset in Siculo, cui ipse sine nobis reconcilari non debuisset. Adiecimus tamen, quod omnem iustitiam dare et accipere parati essemus, sive secundum humana, sive secundum scripta divina. Si vero iustitia gravis videretur, consilio principum et religiosorum pro amore*

1159. *Dei et ecclesiae libenter nos superponeremus. Placuit verbum nostrum cardinalibus. Dixerunt tamen, nisi prius cognita Papae voluntate, super hoc se nihil posse vel audere. Missis nunciis verbum nostrum cognovit Papa mandavitque sicut prius, aliam se nolle concordiam, quam illam, quae inter Papam Eugenium et nos facta fuisset. Nos supradicto modo hoc recusavimus et in praesentia et testimonio omnium Teutonicorum et Longobardorum episcoporum et laicorum principum et baronum et valvassorum omnem iustitiam atque consilium obtulimus, ut et nos acciperemus iustitiam. Praesentes ibidem fuere Romanorum civium legati, qui cum indignatione mirabantur super his, quae audierunt. Mandavit enim Papa nova et gravia et nunquam prius audita, quae sine consilio tuo et aliorum fidelium imperii pertractari non possunt. Haec discretioni tuae communicavimus, ut si qua tibi super his occurrerint, nosse veritatem non sit inutile. Rogamus etiam ut si necesse fuerit et nos tibi mandaverimus, ad nos pro tanto negotio venire non differas.*

41. Cumque haec apud Cremam agerentur, nuntii de nobilioribus Romanae urbis ex parte senatus populique Romani ad curiam veniunt, omni devotione omnique reverentia suum promittentes obsequium: *Rogare, ne pro iniquitate paucorum malorum et de plebe, multos et nobiles velit pessundare. Se esse, quorum occasione acceperit, ut imperator urbis et orbis nominetur.* Fridericus, eo quod in priori expeditione severius cum illis egerat, indulgentius eorum accepta legatione, benignum illis dedit responsum et per aliquot dies secum commoratos regaliter donavit et absolvit, mittens cum eis legatos Ottonem saepe iam dictum palatii comitem et magistrum Haribertum Aquensem praepositum, virum prudentem et in negotiis regni longa eruditione exercitatum, dans hoc in mandatis, ut et ea quae cum populo Romano seu de stabiliendo senatu, seu de recipiendo praefecto agenda forent, terminarent et cum Romano Pontifice si hoc eligeret, de praenotatis capitulis finem facerent et concordiam stabilirent. Qui venientes ad Urbem cum honorifice tam a populo, quam a senatu recepti essent interque ipsos et summum Pontificem crebri nuntii mediatores dirigerentur, molientibus illis more suo antiquum Romanae Urbis fastum, regales se in nullo passi sunt inferiores inveniri, imo et ad se saepius veniri, quam ut illis occurrerent, obtinuerunt.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Adrianus Papa et Fridericus imperator orta inter se simultate pro diversis causis epistolas nimis mordaci sermone ad alterutrum conscribunt. Epistola Adriani Papae ad Fredericum imperatorem:

Adrianus episcopus servus servorum Dei dilecto filio in Christo Frederico Romanorum imperatori salutem et Apostolicam benedictionem. Lex divina sicut parentes honorantibus vitae longevitatem repromittit, ita maledicentibus patri et matri sententiam nichilominus mortis intendit. Veritatis autem voce docemur, quia omnis qui se exaltat, humiliabitur et qui se humiliat, exaltabitur. Quapropter, dilecte mi in Domino fili, super prudentia tua non mediocriter admiramur, quod beato Petro et sanctae Romanae ecclesiae illi commisse non quantam deberes reverentiam exhibere videris. In litteris enim ad nos missis nomen tuum nostro praeponis; in quo insolentiae, ne dicam arrogantiae, notam incurris. Quid dicam de fidelitate beato Petro et nobis a te promissa et iurata, quomodo eam observes, qui ab his, qui Dei sunt et filii excelsi omnes, episcopis scilicet, hominium requiris, fidelitatem exigis, manus eorum consecratas manibus tuis innectis et manifeste factus nobis contrarius, cardinalibus a latere nostro directis non solum ecclesias, sed etiam civitates regni tui claudis? Resipisce igitur, resipisce, tibi consulimus, quia dum a nobis consecrationem et coronam merueris, dum inconcessa captas, ne concessa perdas, tuae nobilitati timemus. Data Preneste 8 Kal. Iulii. 1159. Iun. 24.

Rescriptum imperatoris ad eundem:

Fredericus Dei gratia Romanorum imperator semper augustus, Adriano ecclesiae catholicae summo Pontifici omnibus adhaerere, quae cepit Iesus facere et docere. Lex iusticiae unicuique quod suum est restituit. Non enim parentibus nostris derogamus, quibus in hoc regno nostro debitum exhibemus honorem, a quibus, videlicet progenitoribus nostris, et regni dignitatem suscepimus et honorem. Nusquam enim ante tempora Constantini Silvester regale aliquid habuisse dinoscitur, sed eius pietatis concessione pax reddita est ecclesiae, libertas restituta et quicquid hodie Papatus vester regale habere dinoscitur, largitione principum optinet. Unde cum Romano Pontifici scribimus, iure et antique nomen nostrum vestro praeponimus. Ab his autem, qui Dii sunt per adoptionem et regalia nostra tenent, cur hominagium et regalia sacramenta non exigamus, cum ille noster et vester verus institutor, ab homine rege nichil accipiens et omnia bona omnibus conferens, qui pro se et pro Petro censum cesari persolvit et exemplum dedit vobis, ut et vos ita faciatis, doceat vos ita dicens: ,,Discite a me, quia mitis sum et humilis corde"? Aut igitur episcopi regalia nobis dimittant, aut si haec sibi utilia iudicaverint, quae Dei Deo et quae caesaris sunt caesari reddant. Cardinalibus utique vestris clause sunt ecclesiae, ut non pateant civitates, quia non videmus praedicatores sed praedatores, non pacis administratores, sed pecuniae

1159. *raptores, non orbis corroboratores, sed pecuniae ultra modum insatiabiles corrosores. Cum viderimus eos, quales requirit ecclesia, portantes pacem, illuminantes patriam, assistentes causae humilium in aequitate, necessariis eos stipendiis et commeatu sustentare non differemus. Humilitatis autem, quae custos est virtutum, et mansuetudinis vestrae non minimam notam incurritis, cum huiusmodi quaestiones religioni non multum conferentes saecularibus personis proponitis. Provideat itaque paternitas vestra, ne dum talia monet, quae digna non ducimus, offendiculum ponat illis, qui velut ad umbram serotinam ori vestro aures suas arrigere festinant. Non enim possumus non respondere auditis, cum superbiae detestabilem bestiam usque ad sedem beati Petri iam reptasse videamus. Paci ecclesiasticae bene providentes, semper valeatis.*

Aug. 1. *Godefridus Coloniensis*[1]. Adrianus Papa audito imperatoris adventu circa festum beati Petri, quod dicitur ad vincula, cum cardinalibus suis Romam egressus consilium habuit, ut ipsum imperatorem excommunicaret[2]. Sed nocte ipsa morte praeoccupatus consilium infectum reliquit. Sed dum cardinales quidam hoc se voto pertinaci constrinxissent, quod nullum ei successorum, nisi qui eiusdem propositi et voluntatis erga imperatorem esset, eligerent, domnum Rulandum prioris Papae cancellarium concorditer elegerunt.

Chr. Fossae novae. Papa Hadrianus venit Anagnim et ibi defunctus

Sept. 1. est Kal. Septemb. feria tertia et divisa est ecclesia.[2]

1) Böhmer, fontes III. 484.

2) De Hadriani obitu plura redibunt in ann. nostris ad Alexandri III annum primum.

PONTIFICUM ROMANORUM,

QUI FUERUNT INDE AB EXEUNTE SAECULO IX USQUE AD FINEM SAECULI XIII,

VITAE

AB AEQUALIBUS CONSCRIPTAE.

PARS VI.

1159—1216.

Alexander III. 1159. sept. 7. — 1181. aug. 30.
Lucius III. 1181. sept. 1. — 1185. nov. 24.
Urbanus III. 1185. nov. 25. — 1187. oct. 20.
Gregorius VIII. 1187. oct. 21. — dec. 17.
Clemens III. 1187. dec. 19. — 1191. mart. 20.
Coelestinus III. 1191. mart. 21. — 1198. ian. 8.
Innocentius III. 1198. ian. 8. — 1216. iul. 16.

Octavianus (Victor IV). 1159. sept. 7. — 1168. sept. 20.
Iohannes de Sturma (Calixtus III). 1168. sept. — 1178. aug. 29.
Landus Sitinus (Innocentius III). 1178. sept. 29. — 1180. ian.

ALEXANDER P. P. III.

1159. *sept.* 7. — 1181. *aug.* 30.

I.

Alexandri III vita

a Bosone cardinali conscripta.[1]

Alexander III, natione Tuscus, patria Senensis, ex patre Raynutio[2]; qui[3] Rolandus, presbyter cardinalis tituli sancti Marci et Apostolicae sedis cancellarius; sedit annis XXI[4].

Qui cum esset in ecclesia Pisana clericus[5] magni nominis et carus haberetur ab omnibus atque receptus[6], ad hanc[7] Romanam ecclesiam vocatus est a beato Papa[8] Eugenio. Quem ubi Deo auctore cognovit idoneum[9], primo in[10] diaconum sanctorum Cosmae et Damiani, secundo[11] in titulum sancti Marci presbyterum[12] ordinavit, et tandem, quia semper de bono crescebat in melius, cancellarium apostolicae sedis constituit. Erat enim vir eloquentissimus, in divinis atque humanis scripturis sufficienter instructus et in eorum sensibus subtilissima exercitatione probatus; vir quoque scholasticus et eloquentia polita facundus; vir siquidem prudens, benignus, patiens, misericors, mitis, sobrius, castus et in eleemosynarum largitione[13] assiduus atque aliis operibus Deo placitis semper intentus; ideoque fecit eum Dominus crescere in plebem suam et dedit ei sacerdotium magnum.

Igitur[14], sepulto beato[15] Adriano Papa, episcopi et cardinales tra-

---

1) In edenda hac vita usi sumus codicibus iisdem, quibus in Hadriani IV vita.
2) A *Rainucio*. 3) Cod. c et Baronius *Qui antea dictus fuit*.
4) Cod. c om. 5) Bar. et c *canonicus clericus*. 6) *Atque rec.* c om.
7) Bar. et c *hanc sanctam*. 8) Ed. om. 9) Bar. et c *virum id.*
10) Bar. et c *eum*. 11) Ed. *deinde*. 12) Bar. et c *pr. cardinalem*.
13) Bar. et c *largitionibus*. 14) Ante hanc v. R habet rubricam: „*De eius electione*" 15) Ed. om.

1159. ctaturi de substituendo sibi pastore, II[1] nonas septembris in beati Petri[2] ecclesia pariter convenerunt et per trium dierum spatium ad invicem de ipsa electione, sicut moris est, pertractantes, tamdem omnes, quotquot fuerunt, praeter Octavianum tituli sanctae Caeciliae, Iohannem tituli sancti Martini et Guidonem tituli[3] Callixti presbyteros car-
Sept. 7. dinales in personam iam[4] dicti Rolandi cancellarii auctore Domino unanimiter concordarunt et, invocata spiritus sancti gratia, eum[5], assentiente clero et populo[6], in Romanum Pontificem Alexandrum Papam III nominarunt et elegerunt. Duo autem, quos praenominavimus, Iohannes videlicet[7] et Guido, intendentes ad Octaviani electionem, secundario eum procaciter nominarunt. Tunc episcopus Ostiensis, una cum Albanensi, Portuensi et Sabinensi[8] episcopis caeterisque presbyteris et diaconis cardinalibus per manum[9] Prioris diaconorum iuxta priscum ecclesiae ritum, electum suum[10], fugientem, excusantem, invitum[11] et omnimode reluctantem, Papali manto favente Domino induerunt[12]. Unde Octavianus, qui ad Apostolicam iam diu cathedram aspiraverat, post, ubi se ipsum vidit spe concepta sic[13] defraudari[14], in tantam vesaniam audaciamque prorupit, quod mantum ipsum tamquam arreptitius a collo eius propriis manibus violenter abstulerit et secum inter tumultuosos fremitus asportare tentaverit. Porro unus ex senatoribus, qui aderant, cum tantum facinus inspexisset, contremuerunt renes eius et, audacter in saevientem insiliens, mantum ipsum de manibus eius eripuit. Ipse vero tactus dolore cordis intrinsecus, illico ad capellanum suum, qui[15] ad hoc instructus venerat et paratus, intorsit oculos, clamans sicut[16] phreneticus et innuens, ut mantum, quem[17] secum portaverat, celeriter sibi afferret. Quo sine mora delato, quia nullus[18] secum de cardinalibus[19] aderat[20], pileum sibi abstraxit[21], caput inclinavit et per manum eiusdem capellani et alterius clerici sui — heu proh dolor! mantum impudenter assumpsit[22]. Sed ex[23] divino iudicio contigit, quod

---

1) Cf. Alexandri et cardinalium utrorumque epistolas. Bar. et c *pridie*.
2) Bar. et c *P. apostoli*. 3) Ed. *tit. sancti Cal.* 4) Bar. et c om.
5) Ed. *in eum*. 6) Bar. et c p. *Romano*. 7) Ed. om.
8) Bar. et c: *Iohannes episcopus una cum Ostiensi, Portuensi et Sabinensi*.
9) Ed. *manus* 10) Bar. et c *s. Alexandrum*. 11) Bar. et c *insuper*
12) E rubricam habet: *Hic ammantatur dominus Alexander Papali manto favente Domino*. 13) Bar. et c om. 14) Bar. et c *fraud*
15) R *quod*. 16) Bar. et c *ut*. 17) Bar. et c *quod*.
18) AR quia *tunc*; sed in v. *tunc* latet negatio, quae legitur in omnibus litteris de hac re scriptis. 19) Ed. *Ad. card*. 20) Bar. *cum adesset*.
21) Bar. et c *pallium abstrahens*. 22) Bar. et c *sumpsit*.
23) Bar. et c om.

ea pars manti, quae operire anteriora debuerat, videntibus cunctis atque 1159.
ridentibus, posteriora tegebat[1], et cum ipsemet huiusmodi ludibrium vellet studiosius emendare, quia manti capucium extra se raptus non poterat invenire, inferiores fimbrias collo, sicut potuit, applicavit. In hoc igitur manifeste comparuit, quod, sicut tortae mentis erat et intentionis[2] obliquae[3], ita mantum ex transuerso et obliquo in testimonio[4] suae dampnationis acceperit[5]. Coeca[6] itaque ipsius ambitione taliter procedente[7], reserantur portae ipsius ecclesiae, quae a senatoribus firmatae fuerant, et armatorum catervae, quas pretio conduxerat, illico in auxilium ipsius schismatici cum magno strepitu evaginatis gladiis[8] cucurrerunt. Et quoniam solatio episcoporum et cardinalium omnino carebat, armatorum turbae ipsum undique circumdabant. Fratres vero aspicientes tam execrabile facinus et a saeculis inauditum, timentes etiam, ne ab eisdem conductis armatis erectum adoraro idolum cogerentur, in munitionem praedictae[9] ecclesiae cum suo electo sese pariter receperunt; *Sept.* 7.—15.
ibique novem diebus, ne ullo modo possent exire, fecit eos[10] quorundam senatorum consensu, quos pecunia oblata corruperat, die noctuque armata *Sept.* 7.—15.
manu cum omni diligentia custodiri.

Interea populo Romano super tantae immanitatis jugiter crimine acclamante[11] et in eosdem senatores vehementer fremente[12], praedictorum fratrum conventus cum suo electo de illius munitionis custodia est ereptus, sed in arctiori et tutiori loco apud Transtiberim per eosdem senatores, recepta inde pecunia, malitiose fuit translatus. Cum autem ibidem[13] *Sept.* 15.—17.
fere per triduum moram fecissent, super tanta iniquitate et manifesta proditione[14] commota est universa civitas. Clamabant pueri[15] contra ipsum ecclesiae[16] invasorem, dicentes: *Maledicte*[17] *filius*[18] *Maledicti, Dismanta compagnum*[19], *non eris Papa, non eris Papa!*[20] *Alexandrum volumus, quem Deus elegit.* Mulieres quoque blasphemantes ipsum haereticum[21] et eadem verba ingeminabant[22] et alia derisoria car-

---

1) Bar. et c *contexit.* 2) Bar. *tortae erat int.* 3) Bar. *et obl.*
4) Bar. *testimonium.* 5) Ed. *accepit.* Bar. *acceperat.* 6) Bar. et c *torta.*
7) Bar. et c *totaliter procedente* (c *procidente*). 8) Bar. et c *ev. gl. c. m. str.*
9) Bar. et c *dictae.* 10) Bar. et c *Octavianus eos fecit.*
11) Bar. et c *populus Romanus super hoc immani crimine cum iugiter exlamaret.*
12) Bar. et c *in tanti huius mali auctores sen. insurgeret veh.* 13) Ed. *ibi.*
14) Bar. *tantam iniquitatem et manifestam proditionem.* 15) Bar. et c *et pueri.*
16) Bar. et c *cont. ip. ut invasorem.* 17) Bar et c *ecce maledicte.*
18) Ed. *fili* 19) Ed. om. — *Dism. comp.* i. e. qui socii tui mantum rapis.
20) Bar. et c *fil. mal. non eris utique tu papa.*
21) Bar. et c *haer. appellantes.* 22) Bar. et c *repetebant.*

1159. mina[1] decantabant[2]. Accedens autem ad eum[3] quidam Brito audacter dixit ei[4]:

Quid facis insane, patriae mors Octaviane!
Cur praesumpsisti tunicam dividere Christi?
Iam, iam pulvis eris, modo visis, cras morieris[5].

Erat autem in clero magna tristitia, in iudicibus dolor, in senibus
moestitia et in plebe admiratio nimia. Unde factum est, quod populus
Romanus immanitatem tantae iniquitatis ulterius[6] sustinere non valens,
cum Oddone[7] Frangepane et aliis nobilibus Romanis venit ad locum,
ubi fratres tenebantur inclusi, compellens iam dictos senatores, ut ipsius
munitionis portas celeriter aperirent et eosdem fratres cum domno
Alexandro absolutos et liberos abire permitterent. Sic igitur, suffragantibus
beatorum Petri et Pauli Apostolorum meritis, a violentia perse-
Sept. 17. quentis erepti et suae sunt redditi libertati[8]. Transeuntes autem per
ipsam Urbem honorifice cum laudibus, campanis etiam ubique[9] pulsantibus
in iucundo eorum exercitu, comitantibus etiam eos[10] multis Roma-
Sept. 19. norum militibus cum frequentia peditum, in Vigilia beati Matthei prospere
Sept. 20. Nymphas per Dei gratiam pervenerunt, ibique ipsa die dominica, congregatis
in unum cunctis fratribus, Gregorio videlicet Sabinensi, Hu(baldo) Hostiensi, B(ernardo) Portuensi, G(ualterio) Albanensi, I(ohanne) Signino et B(erardo)[11] Terracinensi episcopis, cardinalibus quoque presbyteris ac diaconibus simulque abbatibus, prioribus, iudicibus, advocatis, scriniariis et primicerio cum schola cantorum, nobilibus quoque et plurima parte populi Romani, domnus Alexander Papa per manum Ostiensis episcopi, ad quem solum consecratio Romani Pontificis pertinet, praeeunte Spiritus sancti gratia, consecratus est in summum Pontificem et secundum ecclesiae morem Papali regno[12] solemniter coronatus[13].

Porro iam dictus Octavianus, dum apud sanctum Petrum fuit et postquam latenter Leonianam civitatem exivit, multos episcopos pro confirmanda sua temeraria praesumptione convocavit, quorum quosdam imperialibus minis, quosdam violentia laicali, nonnullos vero pecunia et

1) Ed., Bar. et c *verba.* 2) Bar. et c *dec. nominantes eum Smantacompagnum.*
3) Bar. et c *tunc.* 4) Bar. et c *ei haec metrice.*
5) Bar. et c *Postmodo pulvis eris, es et* (c *vivis*) *modo, cras morieris.*
6) Bar. et c *amplius.* 7) Bar. et c *Hectore.*
8) AR in margine rubricam hanc: *Quod Dominus Alexander a captione liberatus exivit Romam.* 9) Bar. et c *undique.* 10) Ed. *eis.*
11) Ed. *S.* Baronius pro Hu *N*, pro G *F*, pro I *T*, pro B *T*.
12) I. e. mitra coronata. 13) Bar. et c *morem regno de more insignitus, mitra turbinata scilicet cum corona.*

blanditiis allicere sibi voluit: sed nihil, Domino impediente, profecit. 1159.
Memorati vero falsi fratres I(ohannes) de Morrone[1] et G(uido) Cremensis in coecitatis suae tenebris obvoluti[2], quoniam, sicut scriptum est[3]: *Peccator, cum in profundum vitiorum devenerit*[4], *contempnet*, a damnabili praesumptione sua non resipiscunt[5], sed illum eumdem, quem in statuam sibi erexerant, tamquam obstinata perfidia venerantur et ecclesiae unitate relicta — heu proh dolor! ad eius vestigia incurvantur. Ipse vero, antichristi tempora praefigurans, usque adeo erectus est super se, ut in templo Dei sederet sicut umbra Papalis, ostendens se, tanquam[6] verus sit Papa. Sane multi abominationem huiusmodi stantem in loco sancto non sine lacrymatione corporeis oculis inspexerunt, tundentes pectora et dicentes: *Completum est modo quod Anastasius Papa ore ad os ironice huic praeambulo Antichristi dixisse narratur: ,,Fili Maledicti et excommunicati, numquam habebis istum Papalem mantum, quem tantum desideras et impudenter expetis, nisi in tuam confusionem et ruinam multorum.''*

Caeterum cum per spatium quatuor hebdomadarum tam per se quam per milites etiam[7] consanguineos suos incessanter fatigaretur pro convocandis episcopis ad se, et omnes ad eum[8] accedere abhorrerent, tamdem quidam Melfiensis[9], dictus episcopus, fugitivus et exul in finibus Anconae latitans, cum episcopo Ferentino[10], qui domno Papae Alexandro[11] adversabatur, et Iohannes episcopus Tusculanus, qui prius consenserat in Alexandrum et postmodum retrorsum abiit, hi tres, iam post *Sept. 27.* secundam et tertiam commonitionem excommunicati, eundem Octavia- *Oct. 4.* num ausu nefario execrarunt.

Hoc autem tam perniciosum ecclesiae Dei flagitium ipse Octavianus, sicut postmodum claruit, nullatenus incipere attemptasset[12], nisi a Frederico imperatore occupandi vel arripiendi Papatum favorem et audaciam habuisset; quippe ut ad Papalem cathedram, quolibet modo posset ascendere, fidelitatis iuramento ei non sine certis indiciis credebatur adstrictus.

Interea domnus Alexander cum fratribus suis ad Terracinam descen- *Sept. ex.* derat, volens cognoscere, quid acturi essent in facto ecclesiae Otto palatinus et Guido Blandradensis[13] comites, quos eo tempore idem imperator ad beatae memoriae Adrianum Papam transmiserat. Ipsi vero, licet veritatem ipsius facti plene cognoscerent et de canonica electione domni

1) Ed. *Morcone.* 2) Ed. *obvolvit.* 3) Prov. XVIII. 3. 4) Ed. *venerit.*
5) Ed. *respiciunt.* 6) Ed. *sicut.* 7) Ed. *et.* 8) Ed. *se.*
9) Ricardus. Bar. et c *Malphitanus.* 10) Ubaldo. 11) Ed. *Adriano.*
12) Ed. *attemptavit.* 13) Ed. *Blandratensis.*

1159. Alexandri nullatenus dubitarent, timentes tamen offendere dominum suum, quem cognoverant ipsi Octaviano[1] valde amicum et praesenserant animum eius commotum adversum Romanam ecclesiam, favorem et vires praestabant Octaviano et simulatorie ac fraudulenter incedebant[2] cum Alexandro.

Dum autem haec agerentur, deliberato cum fratribus suis consilio, Pontifex nuncios cum Apostolicis literis ad eundem imperatorem, in partibus Lombardiae obsidentem Cremam, humiliter destinavit, cupiens (Sept. 26.) eum ad amorem ecclesiae in omni patientia et mansuetudine revocare secundum beati Pauli Apostoli dictum: *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum.* At ille nimio superbiae fastu[3] inflatus, non solum retinere literas sprevit, sed tamquam insanus nuncios ipsos, nisi dux Welfo cum duce Saxoniae sibi restitisset, nequiter suspendere voluit. Quamvis autem consilio et suasione principum suorum nuncios coram se venire et literas tandem legi permitteret, nihil tamen Pontifici dignatus est respondere. Cogitans autem, libertatis privilegium, ab ipso domino ecclesiae concessum, posse irritare et iuxta suae voluntatis arbitrium Papam in sede Apostolica ponere, duos ex fautoribus suis, Verdensem scilicet et Pragensem episcopos ad fratres, qui cum domno Alexandro venerant, in civitatem Anagninam[4] destinavit, scribens non sicut advocatus et de- Oct. 23. fensor ecclesiae, sed tamquam[5] superior iudex et dominus, potestatem super eos habens[6]. Venerunt ipsi festinanter in typo superbiae et intrantes palatium steterunt coram Pontifice et cunctis fratribus aliisque multis tam clericis, quam laicis, sed nullam exhibuerunt eidem Pontifici reverentiam. Recitarunt ea, quae a domino suo imposita eis fuerant et bullatas auro eius literas reddiderunt, in quibus siquidem hoc inter caetera continebatur expressum: *quod ipse imperator, audita dissensione, quae in ecclesia Romana emerserat, personas ecclesiasticas de quinque regnis convocaverat; ideoque praecipiebat eis ex parte generalis ecclesiae, ut in octava epiphaniae apud Papiam convenirent ad eius praesentiam, audituri et servaturi*[7], *quod in illa*[8] *Curia dictaretur.*

His auditis turbati sunt fratres et pro exurgentibus undique gravioribus malis timor eos et nimia sollicitudo vehementer afflixit. Hinc[9] namque maxime timebatur imminens persecutio principis tam potentis, hinc[10] ecclesiae libertas infringi videbatur et penitus destrui. Exemplum quoque pernitiosum ad alias ecclesias trahi nihilominus vereban-

1) Ed. *ipsius Octaviani.* 2) Ed. *procedebant.* 3) R *faustu.*
4) Ed. *Anagniensem.* 5) Ed. *sicut.* 6) Quas litteras v. in annalibus nostris.
7) Ed. *recepturi.* 8) Ed. *ea.* 9) R *hic.* 10) R *hic.*

tur[1]. Illud praeterea fratrum animos non mediocriter contristabat, quod idem imperator Octavianum[2] in suis literis *Romanum Pontificem* et Alexandrum Papam[3] *cancellarium* nominabat. Super his[4] ergo a fratribus diu tractatum et longa inter eos disceptatione disputatum (et) deliberatum est[5]. Tamdem, inspirante Domino, a quo bona cuncta procedunt, in fide catholicae unitatis et obedientia sui Pontificis[6] ita omnes confirmati et unanimiter roborati sunt, ut pro manutenenda ecclesiae libertate, si necessitas immineret, ultimis se periculis unusquisque sponte offerret. Tunc instantibus pro responso praedictis episcopis, Alexander Papa coram multitudine clericorum, et laicorum[7] eis in hunc modum scripsit[8]: 1159.

Nos[9] *recognoscimus dominum imperatorem ex collato sibi debito dignitatis advocatum ac specialem sacrosanctae Romanae ecclesiae defensorem: unde ipsum, si per eum non steterit, prae caeteris principibus orbis intendimus honorare ac per omnia ei deferre, in quibus regis regum honor nullum capiat detrimentum. Ubi vero quidquam occurrit, quod absque summi regis offensa nequeat effectum habere, sic*[10] *honorandus imperator terrae videtur, ut ille potius timeatur, illius honor potius conservetur, qui est rex regum et dominus dominantium et qui animam et corpus perdere potest in gehennam. Miramur itaque, quod sincere illum*[11]*, sicut convenit, diligentes, sincerae non sentimus ex eo dilectionis affectum, et excellentiam eius propensius honorare volentes, ab eo nobis, imo beato Petro et sacrosanctae Romanae ecclesiae honorem debitum conspicimus denegari. In litteris enim, quas ex parte ipsius nobis nostrisque fratribus detulistis, hoc inter caetera continebatur expressum, quod ipse ,,audita dissensione, quae in ecclesia Romana emerserat, de quinque regnis personas ecclesiasticas convocaverat*" et caetera (ut supra usque *His auditis.*). *In quo nimirum*[12] *longe a consuetudine praedecessorum suorum recessisse videtur et dignitatis suae terminum excessisse, dum sine conscientia Romani Pontificis concilium convocavit et nos ad praesentiam suam, sicut homo super nos potestatem habens, praecepit convenire. Sane beato Petro et per eum sacrosanctae Romanae ecclesiae, cuius ipse per Deum magister extitit ac fundator, hoc privilegium legitime a Domino Iesu Christo sanctisque patri-* Nov.

1) Ed. vv. *exempl.* — *vereb.* om. 2) AR *imp. et Octavianus.*
3) Ed. *Papae.* 4) Ed. *iis* 5) Hoc loco punctum ponunt codd.; ed. *deliberatum est tandem* etc. 6) Colon hoc loco in ed. positum delevi.
7) Ed. *cler. populorum et laic.* 8) Codd. rubrica: *Responsum Domini Pape.*
9) Has Alexandri III litteras in v. cl. *Jaffé* regg. Pont. Rom. desideramus; quae cum Octaviano ,,apud Signiam" praesentatae sint, scriptae sint ab Alexandro mense novembri necesse est. 10) Ed. *si*; Muratori addi vult: *fas est, ut.*
11) Ed. *illud.* 12) Ed. *nimium.*

1159. *bus traditum et per prospera et adversa, etiam cum effusione sanguinis, cum opportuit, usque ad haec tempora conservatum, ut universarum ecclesiarum causas, cum res exigeret, ipsius auctoritas discuteret ac finiret, ipsa vero nullius unquam iudicio subiaceret. Unde quia nunc ab eo contra privilegium ecclesiae indultum fieri videmus, per quem deberet ab illorum impugnatione defendi, et quia ita scriptum est matri, sicut cuilibet subiectae*[1] *personae, hoc absque admiratione nimia ferre non possumus, nec debemus. Ad curiam vero eius accedere vel sententiam curiae suae in hac parte suscipere, canonica traditio et reverenda sanctorum*[2] *patrum auctoritas non permittit. Nam*[3] *cum nec in minoribus ecclesiis advocati earum et seculares principes vocationes, disceptatioues ac decisiones huiusmodi causarum sibi aut curiis suis usurpent, sed suorum metropolitanorum seu Apostolicae sedis semper notitiam ac diffinitionem expectent, divina videretur*[4] *animadversione dignissimum et ab omni ecclesia tanto durius arguendum, quanto amplius ad universalis ecclesiae periculum redundaret, si per ignorantiam nostram aut pusillanimitate*[5] *spiritus a capite (quod avertat Deus) diebus nostris iste morbus inciperet et nos ecclesiam, pretioso sanguine Christi redemptam, in servitutem redigi sineremus, pro cuius libertate tuenda patres nostri proprium sanguinem effuderunt et nos ipsi ad eorum exemplum, exigente necessitatis articulo, extrema debemus pericula sustinere*[6].

Dato itaque responso indignati sunt praedicti episcopi, qui missi fuerant, et contumaciter redeuntes, ad Octaviani praesentiam apud Si-
Nov. gniam accesserunt. Praesentatis itaque sibi imperialibus literis, prostraverunt se ad pedes eius et adoraverunt eum. Id ipsum quoque fecit Otto palatinus comes cum Teutonicis quos[7] imperator cum eo[8] ad partes Urbis delegaverat[9]. Tunc vero mediocriter est elevatum[10] cor ipsius haeresiarchae, vehementer extollens se super se[11] tamquam insanus et coecus, nesciens, quod secundum beati Cypriani[12] martyris dictum, *schismatici semper inter initia fervent*[13], *incrementa habere non possunt nec augmentare possunt, quod illicite coeperint, sed statim cum prava*[14] *sua aemulatione deficiunt.* De huiusmodi ambitiosis propheta loquitur dicens: *Veruntamen propter dolos disposuisti eis mala; deiecisti*[15] *eos, dum allevarentur. Quomodo facti sunt in desolatione! subito defecerunt et perierunt propter iniquitates suas, velut somnium exurgentis.* Tales autem Iohannes

1) Ed. *subiectatae.* 2) Ed. om. 3) Ed. *unde.* 4) Ed. *videtur.* 5) Ed. *pusillanimitatem.* 6) Ad marginem codd. rubrica: *Hic detegitur dolus occultus.* 7) Ed. *quem cum Teut.* 8) Ed. vv. *cum eo* om. 9) Ed. *del. ad p. U.* 10) Ed. *el. est.* 11) Ed. vv. *super se* om. 12) R *Cyriaci.* 13) Ed. *ferventer.* 14) Ed. *propria.* 15) Ed. *proiecisti.*

apostolus execratur et percutit dicens: *Ex nobis exierunt, sed non erant* 1159.
ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent nobiscum. Hinc autem haereses factae sunt frequenter et fiunt, dum perversa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet unitatem. Fieri vero haec dominus permittit et patitur, manente propriae libertatis arbitrio, ut, dum corda et mentes nostras veritatis[1] discrimine examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat[2]. Per Apostolum quoque praemonet Spiritus sanctus et dicit: *Oportet haereses esse et schismata, ut qui probati sunt, manifesti sint in vobis.* Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur. Sed iam redeamus[3] ad rem[4].

Imperator autem Fredericus conceptam iamdiu malitiam de subiuganda 1160.
sibi ecclesia Christi ad effectum posse perducere inaniter sperans, ascito[5] ad se in Lombardiam ipso haeretico, et congregatis, quos potuit, episcopis atque aliis ecclesiarum praelatis de terra dominationis suae, generalem celebraturus curiam, cum eodem Octaviano perrexit Papiam ibique *Febr. 5.—13.*
prophanam intentionem et detestandum propositum suum callida circumventione detexit, asserens, domnum Alexandrum eiusque fratres et socios inimicos imperii ac suos et[6] coniurasse cum inimicis et adversariis suis; Octavianum vero semper sibi et imperio fidelem et omnino devotum fuisse: unde videbatur ei, quod electio eius licet a paucioribus fuerit facta catholicis, magis tamen robur et favorem imperii obtinere deberet[7], quam multorum coniuratorum temerarium factum. Ideoque ut eos, qui convenerant, ad ipsius Octaviani obedientiam et subiectionem inducere posset, quosdam blanditiis et variis promissionibus seduxit, quosdam minis et terroribus invitos traxit[8]. Sic itaque in perniciem animae suae et in ruinam multorum tunicam Christi, unitatem videlicet catholicae fidei, scindere tentans, ipse prius incurvavit se ad pedes illius, et alios, quos potuit, ad id ipsum coegit.

Quo facto, per totum sibi subiectum imperium misit edictum, ut ecclesiarum praelati ad statuam, quam erexerat, adoraturi accederent; quod quicunque agere nollent, de terra sua non reversuri exirent. Huius autem verbum durum et asperum insonuit per totam Italiam. Omnes, qui spiritu fervebant, elegerunt potius exilium pati ac persecutionem[9] pro Deo et manutenenda fidei unitate, quam pacifice adhaerere schismaticis cum honoribus et abundare divitiis huius saeculi. Facta est ergo

---

1) Ed. *unitatis.* 2) R *clarescit.* 3) R *reducamus.*
4) Sequitur in codd. rubrica: *Quomodo Imperator Octavianum in Papam recepit.*
5) Ed. *accersito.* 6) Ed. *ac.* 7) R *debet.*
8) Rubr.: *Hic imperator Octavianum adorat.* 9) R *persecutione*

1160. maxima in ecclesia Dei turbatio, fugientibus catholicis et deserentibus ecclesias, propinquos et patriam suam, atque in eorum locis violenter intrusis Octaviani complicibus.

Cum[1] autem beatus Alexander Papa eundem imperatorem, benigne ac frequenter commonitum, a sua perfidia non posset ullatenus revocare,
Mart.24. cum episcopis et cardinalibus in Coena Domini apud Anagniam ipsum, tamquam principalem ecclesiae Dei persecutorem, excommunicationis vinculo solemniter innodavit et omnes, qui ei iuramento fidelitatis tenebantur adstricti, secundum antiquam praedecessorum patrum consuetudinem ab ipso iuramento absolvit, atque in Octavianum et eius complices iamdiu prolatam excommunicationis sententiam innovavit. Et quoniam ipsi schismatici, de iustitia et veritate diffidentes, praelatos ecclesiarum et principes orbis exquisitis mendaciorum figmentis circumvenerant et in partem sui erroris inducere tentaverant, utile consilium domno Papae visum est, ut aliquos de fratribus suis ad diversas mundi provincias ex latere suo destinare deberet, per quorum siquidem studium et laborem super facto electionis Apostolicae declaratio fieret et universitas fidelium in fide unitatis catholicae, cognita veritate, solidaretur. Missi sunt ergo ad partes Galliarum H(einricus) titulo sancti Nerei et W(illelmus) sancti Petri ad vincula, presbyteri[2] atque magister O(do) diaconus sancti Nicolai in carcere cardinales; ad partes autem orientales I(ohannes) titulo sanctorum Iohannis et Pauli, ad Hungaros vero I(ulius) Praenestrinus episcopus et P(etrus) sancti Eustachii diaconus[3] cardinales. Ad imperatorem quoque Constantinopolitanum episcopus Tiburtinus[4] cum A(rdicione) sancti Theodori diacono cardinali.

Divulgata itaque veritate iam dictae electionis et indubitanter cognita, Ludovicus[5] christianissimus rex Francorum, cuius regnum schismate numquam (se) polluisse recolitur, una cum Henrico Anglorum rege domnum Alexandrum in patrem et animarum suarum pastorem inspirante Domino receperunt. Reges quoque Hispaniarum, Siciliae, Hierosolymorum, Hungariae, atque Graecorum imperator, cum patriarchis, episcopis, principibus et universo clero ac populo eis subiecto id ipsum eodem modo fecerunt.

Recognoscente itaque toto mundo ipsum Pontificem Christi vicarium et beati Petri catholicum successorem, solus Fredericus imperator dictus cum suis complicibus in erroris sui pertinacia et obstinantia remansit,

1) Rubr.: *In cena Domini Alexander Papa Imperatorem excommunicavit.*
2) Ed. pr. *card.* 3) Ed. *diaconi.* 4) Otto. 5) AR *Lodoicus.*

vehementer impugnans et acriter persequens eumdem Pontificem et illos 1160.
ecclesiarum praelatos, qui cum eo viriliter stabant.

In secundo anno[1] sui Pontificatus Alexander Papa reversus est ad 1161.
urbem Romanam, ubi ecclesiam sanctae Mariae Novae auctore Domino iun. 6.
solemniter dedicavit. Quia vero diutius ibidem propter magnam schismaticorum seditionem quiete non potuit remanere, precibus populi Romani seductus ad partes Campaniae remeavit. Et quoniam imperialis persecutio adversus ecclesiam circa Urbem in tantum excrevit, quod omne patrimonium beati Petri, praeter civitatem Urbeveti, Terracinam et Anagniam atque munitionem Castri, ab Aqua pendente usque ad Ceperanum per Teutonicos et schismaticos violenter occupatum fuerat et detentum, consilium habuit cum ecclesiae fidelibus, ut ad partes Galliarum cum fratribus suis per mare transitum faceret[2]. Ordinato itaque in Urbe vicario domno Iulio Praenestino episcopo, et dispositis aliis, quae videbantur ecclesiae necessaria, intraturus mare cum fratribus suis Terra- Sept. 30. —dec. 25.
cinam perrexit. Ibique invenit quatuor galeas regis Siciliae optime praeparatas, quas illuc ad eius servitium destinaverat. In quibus domestica familia Pontificis et fratrum suorum cum sarcinis necessariis vix intraverat, cum validus ventus subito irruit et mare quietum in validam tempestatem convertit ipsasque naves inter undarum procellas et turbines conquassatas ad saxa litoris impulit, ubi absque morte hominum et aliarum rerum damno dissolutae sunt et omnino confractae. Propterea dispositum iter Pontificis eo tempore sic disturbatum et impeditum remansit. Sed modico temporis spatio decurrente, reparatis navibus et praeparatis aliis, quae ad ipsum iter necessaria videbantur, infra octavas
Nativitatis Dominicae iuxta montem Circeium in faucibus Legulae cum 1162.
fratribus suis mare intravit et in festo sanctae Agnetis apud Ianuam, ian. 21.
remigante Domino, applicavit, ubi contra prohibitionem Frederici persecutoris ecclesiae ab universo clero et populo cum gloria et honore susceptus est atque tractatus. Exivit autem[3] a Ianua in dominica de
Passione; cum omni iucunditate navigavit et venit ad insulam de Liguris Mart. 25.
in sabbato Palmarum. Ubi prae nimia tempestate maris coactus est, Apr. 1.
resurrectionen Dominicam celebrare. Sequente vero quarta feria pervenit Apr. 8.
ad ecclesiam Magalonensem, in qua maius altare auctore Domino solem- Apr. 11.
niter dedicavit. Et quoniam locus ipse pro suscipiendis hospitibus nimium erat arctus et multitudo maxima ecclesiasticorum praelatorum adventum eiusdem Pontificis extra insulam nimio praestolabatur affectu,

1) Rubr.: *Prima reversio Alexandri Papae ad Urbem.*

2) Rubr.: *Quod Alexander Papa per mare in Galliam vadit.*

3) Ed. *ergo.*

1162. ad populosam Montis pessulani villam ascendere dignum duxit. Albo igitur[1] palefrido[2] et caeteris Pontificalibus insigniis de more praeparatis[3], Alexander Papa equum prae nimia populorum frequentia vix ascendere potuit et viam in directum tenere. Tanta enim cunctorum ad eius vestigia concurrentium improba et importuna erat impressio, ut beatum se crederet, qui vel fimbriam chlamydis eius non sine multo conamine posset attingere. Occurrente igitur sibi W(ilhelmo), domino ipsius villae, cum baronibus et decora militia et officium stratoris per milliarium exhibente, cum processione maxima eamdem villam intravit; ibique inter caeteros nobiles, qui accedebant ad eius vestigia, quidam Saracenorum industrius princeps cum sociis suis reverenter accessit et, deosculatis pedibus eius, fixit[4] genua coram eo et inclinato capite tamquam pium et sanctum *christianorum Deum* ipsum Pontificem adoravit. Locutus est[5] autem eidem Pontifici ex parte domini sui, Machemutorum[6] regis, qui miserat eum ad partes illas, satis pompatice in lingua sua barbarica, sed per interpretem cuncta exposuit, quae dicere voluit. Cui Pontifex benigne ac diligenter respondit eumque[7] plurimum honoravit et circa pedes suos inter alios honoratos consedere fecit honorifice. Videntes autem haec universi, qui aderant in conspectu eiusdem Pontificis, valde mirabantur et dicebant ad invicem illud propheticum verbum: *Et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes servient ei.* Adveniente autem dominica
Apr. 15. die Pontifex ad maiorem ecclesiam missarum solemnia celebraturus accessit et, undique virorum ac mulierum immensa confluente multitudine, post sermonem ad populum, post veridicam electionis suae narrationem ac schismaticorum procacem perfidiam, in personas Octaviani haeresiarchae ac Frederici imperatoris dicti eorumque complicum excommunicationis sententiam solemniter innovavit.

Eo tempore in tota Aquitania[8] et circumpositis locis valida fames in tantum excrevit, ut prae nimia ciborum indigentia infinita hominum multitudo morte inevitabili deperiret; unde universos Gallos vehemens timor invasit, ne ipsorum terras consimilis cruciatus invaderet.

Pontifex autem adventum suum regi Francorum significare dignum ducens[9], duos ex fratribus suis, B(ernardum) videlicet Portuensem episcopum et I(acinthum) diaconum cardinalem sanctae Mariae in Cosmedin[10], ad eius praesentiam delegavit, quatenus voluntate ipsius praecognita certificaretur, ad quas regiones sui regni de ipsius consilio acce-

1) Ed. *itaque.* 2) Ed. *palafredo.* 3) R *peractis.* 4) *Flexit?*
5) Ed. om. 6) Ed. *Mathemuc.*, Codd. *Mathemut.* 7) Ed. *ipsumque.*
8) R *Equit.* 9) Ed. *sign. curans.* 10) Codd. *Cosmidin.*

deret moraturus. Quos idem rex pro beati Petri reverentia reverenter 1162.
suscepit[1], honeste tractavit et, habito consilio, ad domnum Alexandrum, quem in patrem et pastorem animae suae iam receperat, eos cum laeto responso et multa iucunditate remisit. Eis itaque ad praesentiam domini sui et collegium fratrum suorum redeuntibus, et expositis his[2], quae in responsis ab ipso rege acceperant, gavisi sunt omnes gaudio magno. Exivit ergo Pontifex a Montepessulano in proximo mense Iunii et per *Iun. ex.*
Alesiam[3] atque Mimatum[4] et Anicium transitum faciens Alverniae partes intravit et in vigilia Assumptionis beatae Mariae apud Clarum montem *Aug.* 14.
cum omni prosperitate Domino auctore pervenit.

Interea Fredericus videns, totum mundum post Alexandrum currere, orthodoxos reges et orbis principes ei tamquam Romano Pontifici honorem et reverentiam exhibere, tabescebat in se ipso et, propria eum accusante conscientia, confundebatur et terrebatur. Verecundabatur enim[5], ab incoepto malo desistere, quia prae caeteris antecessoribus suis fortis et potentissimus erat et fere totam Italiam sibi iam subiugaverat. Ex alia vero parte dubitabat plurimum ac timebat de amissione imperialis coronae, si Alexander suis temporibus praevaleret. Positus ergo in tantae ambiguitatis lubrico, apud se cogitavit, sicut homo huius saeculi prudentissimus, sagax et callidus, qualiter posset Alexandrum et idolum suum iudicio universalis ecclesiae pariter deiicere atque personam tertiam in Romanum Pontificem ordinare. Et quoniam uniuscuiusque proprium esse solet, ut qualis ipse fuerit, tales sibi alios[6] coniungere velit, adscivit comitem Henricum Trecensem, de quo maxime confidebat, *Mai.*
et revelans ei cogitatus suos, traxit ipsum ad voluntatem suam et coadiutorem atque cooperatorem suae deliberationis fecit. Comes autem, taliter ab imperatore instructus et informatus, ad propria rediit, et accedens sicut tentator ad dominum suum regem Francorum, virum siquidem pium et columbinae simplicitatis, callide et[7] fraudulenter suggessit ei ex parte ipsius imperatoris bonum simulatum de reformanda pace Romanae ecclesiae in haec verba: *Vult imperator contemplatione divini amoris hoc bonum opus vobiscum hoc modo agere, ut vos duo maiores orbis principes conveniatis in unum apud Divionem in confinio regni vestri et imperii sui cum maioribus personis tam clericis quam laicis imperii et regni vestri, et ipse quidem adducet secum Octavianum cum sequacibus suis, et*

---

1) Errat Boso. Priusquam enim hi cardinales ad regem profecti essent, Alexander c. apr. 30. alios legatos ad regem miserat. Cf. Jaffé nn. 7193. 7194. 7195. et annales.
2) Ed. *iis.* 3) Codd. et ed. *Alestam.* 4) Codd. et ed. *Miniatum.*
5) Ed. *autem* 6) Ed. om. 7) Ed. *call. et* om.

1162. *vos Alexandrum cum suis vobiscum nihilominus habeatis. Postquam vero vos duo cum utraque parte in praesentia tantorum virorum conveneritis et electio utrorumque diligenter audita et cognita fuerit, per congregatam illic ecclesiam Gallicanam, Italicam et Teutonicam decernatur de utroque, quod iuste videbitur decernendum, et statuatur in Romana ecclesia, quod melius et utilius videbitur statuendum et ordinandum.* Et quoniam bonus visus est sermo iste de reformanda pace ecclesiae praedicto regi sicut verae Israelitae, in quo dolus non est, quoniam de ipsa discordia mala plurima per omnes ecclesias pullulabant, in bona simplicitate sua consensit persuasionibus comitis, permittens[1] ei, ut ex parte sua imperatori securitatem praestaret super iis, quae sibi suggesserat. Comes igitur ex impetratis
Iul. laetatus, illico rediit ad cumdem imperatorem in Lombardia[2] existentem et fecit ei iuramentum ex parte domini sui regis, sicut dictum est superius. Exivit ergo sermo iste malus per universas Italiae et Galliarum provincias, dolentibus catholicis et timentibus in facto ipso, nisi Dominus dissipasset consilium istud praemeditatum adversus antiquam ecclesiae libertatem.

Aug. 29. Appropinquante autem statuta die, cum universa multitudine principum suorum ac militum armatorum Fredericus imperator accessit ad locum et Octavianus cum schola complicum suorum secutus est eum. Rex quoque Francorum cum primatibus et episcopis atque baronibus suis
Aug. ex. ad eumdem locum nihilominus festinabat et Alexandrum Pontificem[3] apud Silviniacum[4] habuit obvium. In quo loco sese ad invicem honorantes, ut simul ad colloquium ipsum proficiscerentur, per biduum tractaverunt. Sed quoniam omnino videbatur indignum et sanctorum patrum statutis contrarium, ut summus Pontifex et prima sedes aliquod deberet humanum subire iudicium, visum est omnibus, ut de melioribus ecclesiae Romanae personis cum eodem rege mitterentur illuc, ea tantummodo causa, ut per eos electio domni Alexandri canonica monstraretur et iusta, et factum Octaviani posterius et nullius fuisse momenti nihilominus probaretur. Missi sunt ergo a Pontifice B(ernardus) Portuensis episcopus, Hu(baldus) tituli sanctae crucis, I(ohannes) tituli sanctae Anastasiae presbyteri, I(acinthus) sanctae Mariae in Cosmedin et A(rdicio)[5] sancti Theodori diaconi cardinales cum eodem rege ad saepe dictum locum; et illis abeuntibus Pontifex cum reliquis fratribus in partibus Aquitaniae ad monasterium Dolense divertit.

1) Ed. *prom.* 2) R *Lombardiam.* 3) R *cum Alexandro Pontifice.*
4) Ed. *Silvanum* 5) Ed. *A titulo s. Th.*

Rex autem comitatus tantis et tam principalibus personis, postquam 1162.
pervenit apud Divionem, processit usque ad medium pontis Saonis, qui Teutonicos a Francigenis dirimebat, expectans, quid sibi de causa ecclesiae imperator vellet proponere. Tunc haeresiarcha Octavianus videns, maiores ecclesiae Romanae personas cum ecclesia Gallicana contra opinionem suam venisse et adversus se constantissime stare, valde perterritus est et de suo facto coepit penitus desperare. Quocirca vertens se ad imperatorem dixit ei: *Ille adversarius meus dedignatus est huc venire et tu causam meam, quae in conspectu tuo iudicata est et in concilio Laudensi approbata, permittis iterum iudicari et retractari?* Tunc imperator attendens vultum ipsius Octaviani valde turbatum, visus est moveri adversus regem Francorum, loquens ei per internuncios in haec verba: *Ecce videris me iam*[1] *decepisse et contra iuramentum conventionis manifeste venisse, cum illum Papam tuum, sicut promisisti, tecum*[2] *ad hunc locum non adduxisti.* Cui rex habito consilio in hunc modum respondit: *Quamvis absentiam Pontificis iuste ac rationabiliter valeam excusare, ne tamen honori commissi mihi regni et meae famae in aliquo derogetur et ne fallaciae notam iuste vel iniuste possim incurrere, ego absque mora ipsum Pontificem cum fratribus suis ad hunc locum absque dolo et fraude vocabo et adesse faciam.* Misit itaque rex citissime, sicut promiserat, nuntios certos ad Alexandrum: *ut cum fratribus suis ad eum sine mora veniret, nisi vellet eum in captione imperatoris, prout inter eos statutum fuerat, detineri.* Quo audito Pontifex et fratres eius, attendentes regem Francorum dolosis circumventionibus fuisse deceptum, valde in se ipsis turbati sunt, et prospicientes gravissima undique sibi imminere pericula, timore magno timuerunt. Si enim illuc humanum subituri[3] iudicium pergerent, ecclesiae libertatem per violentiam periclitari cernebant. Quod si non irent, pro detentione[4] regis certa personarum captivatio eis et rerum imminere spoliatio videbatur. Sane maxima ipsius imperatoris potentia terribilis erat et nimium formidanda. Quippe ad hoc Daniae et Bohemiae reges cum ducibus et principibus suis et cum magna multitudine armatorum militum, sicut credebatur, illuc secum adduxerat, ut de praedicto Pontifice et de Francorum rege, quod male iamdiu excogitaverat, in ipso colloquio posset iuxta suum desiderium consummare.

Sed pius ac misericors Dominus, qui non derelinquit sperantes in se et prava dissipat consilia principum, non est passus, eumdem Pontificem et pium regem Francorum in angustia maxima positos tentari supra

1) Ed. *iam v. me.* 2) Ed. om. 3) R *subiturum.* 4) Ed. *per detentionem.*

1162. id, quod possunt, sed ex insperato fecit eis cum tentatione proventum. Excitavit enim spiritum gloriosi regis Anglorum, ut in[1] auxilium et subventionem domini sui Francorum regis cum maxima multitudine virilium pugnatorum adversus eumdem imperatorem animositate nimia festinaret. Immisit etiam tantum famis cruciatum in exercitum[2] illius, ut pro[3] nimia ciborum penuria unus panis modicus ab esurientibus emeretur pretio unius marcae argenti. Unde quia ipse imperator nec moram ibidem facere nec malum, quod in corde gestabat, poterat exercere, occasionem recedendi de loco ipso honestiorem, quam potuit, celeriter studuit invenire[4]. Igitur per Raynaldum cancellarium et alios fautores suos egregio regi Francorum locutus est in haec verba: *Mandat vobis dominus noster Fredericus imperator Romanorum et specialis advocatus Romanae ecclesie, quod ad nullos ecclesiarum prelatos de causa electionis Romani Pontificis pertinet iudicium ferre*[5], *nisi ad eos tantum, qui sub imperio Romano existunt; ideoque bonum videtur et iustum, ut cum episcopis et clero vestro ad eum tamquam amicum et socium accedere et illorum sententiam debeatis audire*. Quibus verbis auditis rex, modicum subridens, hoc modo respondit eis[6]: *Miror prudentem virum varia et fabulosa mihi*[7] *verba misisse. An ignorat, quod Dominus noster Iesus Christus, cum esset in terris, beato Petro et per eum universis successoribus eius oves suas pascendas commiserit? Nonne audivit, in evangelio ab eodem filio Dei eidem Principi apostolorum dictum: ,,Si diligis me, Petre, pasce oves meas?" Numquid sunt hic Francorum reges vel aliqui ecclesiarum praelati excepti? An episcopi regni mei non sunt de ovibus, quas filius Dei beato Petro commisit?* Et his[8] dictis vertit habenas in eorum contemptu et statim ad arma cum baronibus et reliqua militia sua[9] consurgens, debiliora sui regni[10] loca munivit et tamquam vir prudens et fortis ad sedem suam cum gloria et honore, propitiante Domino, rediit. Fratres vero, qui a Pontifice missi fuerant, ad ipsius praesentiam cum gaudio remeantes, narraverunt omnia, quae ad honorem Dei et ecclesiae in colloquio ipso per industriam gloriosi et orthodoxi regis facta fuerant. Unde et collegium fratrum et cuncti, qui aderant, gaudentes et exultantes gratias egerunt Domino Iesu Christo, qui cum eis misericordiam fecerat et eos de manibus tam potentissimi hostis liberare dignatus est. Imperator autem, remanens in sua erubescentia confusus, coactus est multa famis inedia exercitum remittere ad propria, et ipse ad regnum Teutonicum non sine tristitia remeavit.

---

1) Ed. om. 2) Ed. *exercitu*. 3) Ed. *prae*. 4) R *studuit causam invenire celeriter*. 5) Ed. *iud. f. pert*. 6) Ed. *hoc m. resp. eis*. 7) Ed *mihi et f*. 8) Ed. *iis*. 9) Ed. om. 10) Ed. *r. s*.

In diebus illis praedictus rex Anglorum domnum Alexandrum Papam 1162.
apud Dolense[1] monasterium corporali praesentia visitavit et ad eius (*Sept.* 18.)
vestigia humiliter procidit[2]. Sed post oscula pedum, aureis oblatis mu-
neribus, ad oscula eiusdem Pontificis est receptus. Mox in praeparato
sibi faldistorio sedere declinans, circa Pontificis pedes in terra cum ba-
ronibus suis voluit humiliter consedere. Post triduum vero laetificatus
plurimum de iucunda visione ipsius Pontificis et largitis magnis mune- (*Sept.* 20.)
ribus sibi et fratribus suis, cum laetitia recessit ab eo.

Pontifex autem facta dedicatione maioris altaris praedicti monaste-
rii[3], versus Turonum[4] iter arripuit et ad ipsam civitatem circa festum
beati Michaelis cum omni prosperitate, Domino auxiliante, pervenit ibi- *Sept.* 29.
que cum fratribus suis moram diutius fecit et Nativitatem domini solem- *Dec.* 25.
niter celebravit. Adveniente autem quadragesima[5], colloquium habiturus 1163.
ad Parisiensem civitatem accessit. Sed antequam civitatem ipsam in-
traret, rex tamquam vir[6] pius et mitis cum baronibus et militibus suis
per duas leugas[7] ei occurrit. Quo viso statim descendit et ad streugam
ipsius festinanter concurrens, humiliter deosculatus est pedes ipsius et
statim ad oris oscula cum affectione[8] fuit receptus. Deinde insimul[9] ala-
criter procedentes, intraverunt praedictam civitatem, occurrente ipsi
Pontifici clero cum maxima et decora processione, deduxerunt eum in
gaudio et iubilatione ad maiorem ecclesiam. Mansit autem in ipsa civi-
tate[10] per totam quadragesimam, et paschale festum inibi celebravit. *Febr.* 6.— *mart.* 24.
Et quoniam tempus concilium celebrandi imminebat, quod in octavis
pentecostes Turonis convocaverat, exivit de Parisius[11] et transiens per
Carnotum, ad Turonis civitatem celebriter[12] remeavit.

Anno igitur Dominicae incarnationis MCLXIII[13], indictione XI. anno *Mai.* 19. (—20.)
IV sui Pontificatus, XIV kalendas iunii saepedictus Alexander Papa in
ecclesia sancti Mauritii Turonis concilium celebravit, in quo interfuerunt
secum cardinales numero decem et septem, episcopi centum viginti qua-
tuor, abbates quadringenti decem et quatuor, et aliorum tam clericorum,
quam laicorum maxima multitudo. In quo nimirum Apostolica constituta
corroborata[14] sunt et haec nova capitula promulgata:

Capitula promulgata in concilio Turonensi.

Maioribus ecclesiae beneficiis in sua integritate manentibus, indecorum

1) AR *Bolense*. 2) Cf. Jaffé n. 7222. 3) Sept. 9. cf. Jaffé pg. 687.
4) Ed. *Turonem*. 5) Ita correxit Jaffé pg. 689. 6) Ed. om. 7) Ed. *leucas*.
8) Ed. *devotione*. 9) Ed. *simul*. 10) R *in ipsam civitatem*.
11) Ed. *Parisiis*. 12) R *celeriter*. 13) Ita ARac; ed. *MCLXIV*.
14) Ed. *rob*.

1163. *nimis videtur, ut minores clericorum praebendae recipiant sectionem*[1]. *Id circo ut*[2] *sicut in magnis, ita quoque in minimis membris suis firmam habeat ecclesia*[3] *unitatem, divisionem praebendarum aut dignitatum permutationem fieri prohibemus.*

Plures clericorum et (quod moerentes dicimus) eorum quoque, qui praesens saeculum professione vocis et habitu[4] *reliquerunt, dum communes usuras quasi manifestius damnatas*[5] *exhorrent, commodata pecunia indigentibus, possessiones eorum in pignus accipiunt et provenientes fructus percipiunt*[6] *ultra sortem. Idcirco generalis concilii decernit auctoritas, ut nullus amodo constitutus in clero vel hoc vel aliud usurae genus exercere praesumat. Et si quis hactenus alicuius possessionem data pecunia sub hac spe in pignus accepit, si sortem suam, deductis expensis, de fructibus iam recepit, absolute possessionem restituat debitori. Si autem aliquid minus*[7] *habet, eo recepto possessio libere ad dominum revertatur. Quod si post huiusmodi constituta in clero quisquam extiterit, qui detestandis usurarum lucris insistat, ecclesiastici officii periculum patiatur, nisi forte beneficium ecclesiae fuerit, quod redimendum ei hoc modo de manu laica videatur.*

Quamvis grave nimis et divini dignum animadversione iudicii habeatur, quod laici quidam[8], *quod sacerdotum est, in ecclesiasticis rebus usurpant, maiorem inde formidinem incutit ac dolorem, quod fomitem sui erroris in ipso Deo dicuntur aliquoties invenire, dum quidam fratrum et coepiscoporum nostrorum aliorumque praelatorum ecclesiae decimas eis et ecclesiarum dispensationes indulgent et in devia eos mortis impellunt, qui praedicatione ipsorum ad vitae viam fuerant revocandi. De quibus dicit Dominus per prophetam: „Peccata populi mei comedunt et ad iniquitates provocant animas eorum". Unde statuimus, ut si quis alicui laico in saeculo remanenti ecclesiam decimamve concesserit, a statu suo tamquam arbor, quae inutiliter terram occupat, succidatur et donec emendet, ruinae suae subiaceat dolore prostratus.*

In partibus Tholosae damnanda haeresis dudum emersit, quae more cancri paulatim ad vicina loca diffundens per Vasconiam et alias provincias, quamplurimos iam infecit, quae dum in modum serpentis infra suas revolutiones absconditur, quanto serpit occultius, tanto gravius dominicam vineam in simplicibus demolitur. Unde contra eam episcopos et omnes domini sacerdotes in illis partibus commorantes vigilare praecipimus et sub interminatione anathematis prohibere, ne, ubi cogniti fuerint illius haeresis

1) Ed. *sectiones.* 2) Ed. om. 3) R *ecclesie.*
4) A *secundum prof. v. et hab.* 5) R *damnata.* 6) Ed. vv. *et prov. fr. perc.* om. 7) Ed. *aliquod munus.* 8) Ed. *quidem.*

sectatores, receptaculum quisquam eis in terra sua praebere aut praesidium 1163.
impertiri praesumat. Sed nec in venditione, aut in emptione aliqua cum eis communio habeatur, ut solatio saltem humanitatis amisso, ab errore viae suae resipiscere compellantur. Quisquis autem contra haec venire tentaverit, tamquam particeps[1] *iniquitatis eorum anathemate feriatur. Illi vero si deprehensi fuerint, per catholicos principes custodiae mancipati omnium bonorum amissione mulctentur. Et quoniam de diversis partibus in unum latibulum crebro conveniunt et praeter consensum erroris nullam cohabitandi causam habentes in uno domicilio commorantur, talia conventicula et investigentur attentius et, si inventa fuerint, canonica severitate vetentur.*

Quoniam enormis quaedam consuetudo in quibusdam locis contra sanctorum patrum constitutiones invaluit, ut sub annuo pretio sacerdotes ad ecclesiarum regimen statuantur: ne id fiat, modis omnibus prohibemus; quia dum sacerdotium sub huiusmodi mercede venale disponitur, ad aeternae retributionis praemium consideratio non habetur.

Non satis utiliter avaritia in populo redarguitur, si ab iis, qui in clero constituti videntur et praecipue qui contempto saeculo religiosorum nomen profitentur et regulam, modis omnibus non cavetur. Prohibemus igitur, ne ab iis, qui ad religionem transire voluerint, aliqua pecunia requiratur, neve prioratus aut capellaniae quaelibet monachorum aut clericorum annua distractione vendantur neque ab eo, cui regimen ipsarum committitur, pro earum commissione ullum pretium exigatur. Hoc autem simoniacum esse, sanctorum patrum auctoritas manifeste declarat; unde quisquis hoc de cetero[2] *praesumpserit attemptare, tam qui dederit, quam qui receperit*[3]*, partem se cum Simone non dubitet habiturum. Pro sepultura quoque, chrismatis et olei sacri perceptione nulla cuiusquam*[4] *pretii exactio intercedat neque sub obtentu alicuius consuetudinis reatum suum aliquis tueatur, quia diuturnitas non minuit peccatum, sed auget.*

Quia in quibusdam episcopatibus decani quidam vel archipresbyteri ad agendas vices episcoporum seu archidiaconorum et terminandas causas ecclesiasticas sub annuo pretio constituuntur, quod ad sacerdotum gravamen et subversionem iudiciorum[5] *non est dubium redundare, id ulterius fieri districtius prohibemus. Quod si (quis) fecerit, removeatur a clero. Episcopus quoque, qui hoc in sua dioecesi sustinuerit et ecclesiastica iudicia sua patitur dissimulatione perverti, canonica districtione plectatur.*

Non magno opere[6] *antiqui hostis invidia infirma membra ecclesiae*

1) Ita corrigendum pro codd. *princeps* 2) Ed. *decreto.* 3) Ed. *acc.*
4) Ed. *cuiusdam* 5) R *subversiones vitiorum.* 6) Ed. *magnop.*

1163. *praecipitare laborat, sed manum mittit ad desiderabilia eius et electos quoque nititur supplantare, dicente scriptura: E s c a e e i u s e l e c t a e. Multorum siquidem casum operari se reputat, ubi pretiosius aliquod membrum ecclesiae sua fuerit calliditate detractum. Inde nimirum est, quod se in angelum lucis more solito transfigurans, sub obtentu languentium fratrum medendi[1] corporibus et ecclesiastica negotia fidelius pertractandi, regulares quosdam ad legendas leges et[2] confectiones physicas ponderandas de claustris suis educit. Unde ne sub occasione scientie spirituales viri mundanis rursus[3] actionibus involvantur et interioribus ex eo ipso deficiant, ex quo se aliis putant in exterioribus providere: de praesentis concilii[4] assensu statuimus, ut nullus omnino post votum religionis, post factam in aliquo religioso loco professionem, ad physicam legesve mundanas legendas permittatur[5] exire. Si vero exierit et ad claustrum suum infra duorum mensium spatium[6] non redierit, sicut excommunicatus ab omnibus evitetur et in nulla causa, si patrocinium praestare temptaverit, audiatur. Reversus autem, in choro, capitulo, mensa et caeteris ultimus fratrum semper existat et, nisi ex misericordia forte[7] Apostolicae sedis, totius spem promotionis amittat.*

Ad haec ordinationes factas ab Octaviano et aliis schismaticis et haereticis evacuamus et irritas esse censemus.

Celebrato itaque concilio, domnus Alexander Papa responsum a praedictis regibus tale recepit, ut si moram in aliquo loco regnorum suorum assiduam facere vellet, iuxta beneplacitum suum[8] eligeret villam seu civitatem, quae sibi magis placere deberet. Unde factum est, quod habito concilio[9] ad civitatem Senonensem moraturus accessit, quoniam ipsa metropolis valde famosa erat ac fertilis et advenientibus opportuna.
Oct. 1. In quo loco a calendis octobris usque ad pascha secundi anni moram
—1164. *apr. 4.* diutinam faciens, universalis ecclesiae negotiis pro sui officii debito curam et diligentiam iugiter habuit.

Eodem tempore infelicis memoriae Octavianus haeresiarcha infir-
Apr. 20. matus est apud Lucam, ubi circa festum paschale, impoenitens et excommunicatus, de hoc mundo migravit ad inferos, licet a quibusdam dictum fuerit, quod sacerdotem catholicum vocaverit, qui prohibitus a schismaticis ad eum intrare non potuerit. Cuius detestandum obitum supra dictus Imarus quondam Tusculanus episcopus[10], unus ex principalibus

1) R *considerandi*. 2) Ed. *etiam*. 3) Ed. *rursum*. 4) Ed. om.
5) R *permittantur*. 6) Ed. om. 7) Ed. *forsan*. 8) Ed. vv. *iuxta b. s.* om.
9) Ed. *h. c.* om. 10) Ed. *Im. Tusc.*

consociis ipsius, iamdiu praevenerat et apud Cluniacum pessimam mor- 1164.
tem incurrerat. Tunc de quatuor falsis fratribus, qui ab ecclesiae unitate in animarum suarum pernitiem recesserant, non remanserunt nisi duo tantummodo fumigantia membra, Iohannes videlicet de sancto Martino et Guido Cremensis, qui se in luctu et moerore nimio affligebant. Et quidem non modicum trepidantes, ubi non erat timor, dicebant ad invicem: *Si elegerimus ad Alexandrum converti, forte non recipiet nos absque intolerabili opprobrio et confusione perpetua. Quod si reciperet nos, postmodum faceret de nobis illud idem, quod fecit Innocentius Papa de cardinalibus illis, qui contra eum cum Petro Leonis steterunt.* Quocirca desperantes ab ecclesia recipi, vocaverunt caeteros schismaticos clericos ac laicos tam de Italia quam de Alamannia, qui ad sepeliendum Octavianum ibidem convenerant. Omnes igitur in unum pariter congregati sicut obstinati et perfidi praedictum Guidonem Cremensem super se levave- *April. 22.*
runt secundum idolum et ad ipsius[1] vestigia se incurvantes, adoraverunt eum. Et statim ad imperatorem, tunc in Alamannia existentem, festinanter miserunt, ut abhominandum eorum factum auctoritate imperiali confirmaret et, ne ab Alexandro confunderentur, auxilii sui potentia tam per imperiales literas, quam per honoratos nuntios festinanter iuvaret. Imperator vero ubi de morte Octaviani certitudinem habuit, non mediocriter moestus et tristis effectus est; sed ne in malo proposito suo superari videretur et vinci, tantae iniquitati, Dei timore postposito, absque dilatione consensit[2] et extinctum schisma, in[3] quantum potuit, resuscitare omnimode studuit. Ad maiorem vero suae damnationis cumulum, ut catholicos fortiter deterreret et complices suos in malitia ipsa redderet[4] fortiores, addens peccatum peccato, iuravit ore proprio super 1165.
sancta evangelia, quod praedictum Guidonem eiusque successores catholicos et Alexandrum atque successores ipsius schismaticos semper teneret[5]. Id ipsum quoque viros ecclesiasticos, quoscumque arcere[6] potuit, *Mai. 23.*
nihilominus iurare coegit. In quo execrabili facto quid aliud conatus est agere[7] nisi ecclesiam Christi[8] dividere? Sicut enim in symbolo continetur, omnis catholicus christianus non in duas, sed *in unam sanctam catholicam et*[9] *Apostolicam ecclesiam* credit et singulis diebus dominicis decantat et confitetur. Unde alibi scriptum est: *Una est columba mea, perfecta mea, una matris suae, electa genetricis suae.* Hanc igitur[10] ecclesiae[11] unitatem beatus Paulus apostolus docet et sacramentum unitatis

1) Ed. *eius.* 2) Ed. *immediate consensit.* 3) Ed. om. 4) Ed. *adderet.* 5) In curia Würzburgi die pentecostes habita. 6) *Arcessere?* ed. *coercere.* 7) Ed. om. 8) Ed. *Dei.* 9) Ed. *cath. et* om. 10) Ed. om. 11) AR *Petri.*

1165. ostendit, dicens: *Unum corpus et unus spiritus: una spes vocationis nostrae, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* Hanc igitur Petri[1] unitatem non tenens, Fredericus imperator tenere se fidem credit? Qui cathedram Petri deserit, super quam[2] fundata est ecclesia, quomodo se in ecclesia esse confidit? Sicut enim non potuit evadere quisquis extra arcam, in qua Noë fuit, sic et qui ab ecclesia fuerit foris, evadere nullatenus poterit.

Praeterea illud ad memoriam duximus revocandum, quod priusquam ad colloquium regis Francorum imperator ipse accederet, post destructionem Terdonae ac Mediolani et Cremae totam Lombardiam in tantam servitutem redegerat[3], ut non solum alia eorum bona violenter auferret, sed etiam, quod inter paganos absque capitali poena non praesumitur, ministeriales ipsius uxores et filias eorum diriperent et impune abuti non formidarent. Pro iis ergo et aliis importabilibus malis Veneti cum Veronensibus, Paduanis, Vincentinis et cum tota sibi adiacente Marchia occulte inter[4] se convenerunt et super tantis oppressionibus diutius conferentes, tamdem pariter iuraverunt, quod, salvo imperii antiquo iure, nihil amplius de caetero facerent praedicto imperatori, nisi quod ab antiquis antecessoribus suis eius, decessoribus, Carolo videlicet atque aliis orthodoxis imperatoribus constat exhibitum. Quibus unanimiter associatis[5] et iurisiurandi religione adstrictis, coeperunt loca sua paulatim munire, Theotonicorum insolentias coercere et quos inveniebant sibi rebelles, audacius propulsare.

Quod postquam in auribus eiusdem imperatoris insonuit, in iram (1164. iul. aug.) nimis exarsit et statim collecto exercitu cum Papiensibus et[6] Cremonensibus caeterisque Lombardis, de quibus videbatur confidere, adversus eosdem Veronenses pugnaturus processit. Econtra Veronensis societas cum maxima multitudine armatorum extra civitatem, de sua iustitia plene confidens, intrepida exivit et tentoria sua non longe a papilionibus adversae partis audacter collocavit. Cum autem utrinque ad proelium committendum parati existerent, imperator animos Lombardorum, qui secum venerant, propitios adversae parti praecognoscens, non mediocriter timuit et non sine verecundia et multa confusione de campo exivit nec certamen cum illis inivit[7], sed terga vertens aufugit.

Ab eo igitur tempore Italiae civitates omnino suspectas habuit, a

1) Ed. *ecclesiae*. 2) Ed. *qua*. 3) A *redegebat*. 4) Ed. om.
5) Haec societas inita est ineunte a. 1164. Cf. Append. ad Radevicum (Urstis. 558.) et chron. Veron. ap. Muratori scr. VIII. pg. 621. 6) Ed. om.
7) R *cum illis inire*; ed. *cum eis inivit*.

quibus potius timeri voluit, quam amari. Unde factum est, quod de consilio marchionum et comitum atque capitaneorum, qui erant civitatibus odiosi, arces inexpugnabiles et alias munitiones fortissimas in manibus suis recepit et per Teutonicos fideliores sibi detineri et diligentius custodiri fecit. Constituit etiam Teutonicos principes ac dominatores super Lombardos ac Tuscos[1], ut de caetero eius voluntati nullus Ytalicus[2] resistendi locum habere ullatenus posset[3]. His[4] itaque pro sua voluntate dispositis et ordinatis, ad colloquium regis Francorum, sicut supra diximus, secure transmisit et exinde ad partes Alemanniae remeavit.

Rebus itaque hoc modo se habentibus, cum civitates Lombardiae, quae inferius adnotantur, intentionem et propositum eius imperatoris contra se omnino amarum et pessimum certis indiciis cognovissent, nullum aliud evadendi certum consilium invenerunt, nisi ut omnes pro tuenda libertate sua cum civitate Veronensi contra omnes homines[5] firmiter starent et se ipsos[6] alterutrum pariter adiuvantes, necessaria sibi solatia et auxilia exhiberent. Aggregatae sunt ergo Veronensi hae civitates: in primis Cremona videlicet ac populus Mediolanensis extra moenia suae dirutae civitatis ab ipso imperatore positus, Placentia quoque, Brixia et Pergamum. Crevit igitur repente societas ipsa in immensum et facta est firma et fortis[7]. Aliae vero civitates Italiae, videntes haec, laetabantur in cordibus suis et, licet imperatori prae nimio timore ad oculum obedirent, corde et animo cum praedictis civitatibus erant.

Dum autem haec agerentur, defunctus est Romae Iulius Praenestrinus episcopus, Alexandri Papae vicarius, et in loco eius I(ohannes) presbyter cardinalis sanctorum Iohannis et Pauli[8] est subrogatus. Ad cuius utique commonitionem populus Romanus ex maxima parte Alexandro Papae consuetam fidelitatem, pecunia non modica mediante, iuravit et senatum iuxta voluntatem et arbitrium eius innovando constituit. Ecclesiam quoque beati Petri et comitatum Sabinensem, quae tunc a schismaticis per violentiam imperatoris occupata detinebantur, in manibus eiusdem vicarii nihilominus reddidit. Unde factum est, quod tota fere Urbs ad honorem et servitium Papae Alexandri pacifice detinebatur ab eodem vicario. Habito itaque consilio cum ecclesiae fidelibus tam clericis, quam laicis de revocando Pontifice ad sedem beati Petri et Lateranense palatium, nuntios ad eum et literas in partibus Galliarum apud Senonas (1165.)

1) Ed. *custodes*. 2) Ed. *n. Yt.* om. 3) Ed. *null. possent*. 4) Ed. Iis. 5) Ed. om. 6) AR *ips. ad alt.* 7) Haec societas, quantum quidem sciemus, anno demum 1167 inita est. Cf. annales nostros. 8) Cf. dipl. d. d. 1165. apr. 30. ap. Nerini, de templo et coenobio ss. Bonifacii et Alexii, Romae 1752. pg. 406.

1165. existentem transmisit, orans et petens ab eo ex parte totius cleri et populi Romani atque fidelium suorum: ,,quatenus ad propriam[1] sedem suam et populum specialem[2] sibi commissum dignaretur reverti. *Ecclesie namque principatus*[3] *et regimen in ipsa Urbe non ab alio, sed ab ipso Domino est proculdubio constitutum, ut quae gentilitatis tempore*[4] *cunctis gloriosior fuerat, eadem quoque*[5] *divino consilio in christianae fidei revelatione magisterii dignitatem prae omnibus obtineret. Sed multi quidem huic divinae dispositioni resistere et adversus eam conati sunt calcaneum elevare: nullus tamen Domino protegente potuit praevalere. Unde oportet, charissime pater et Domine, ut in hac parte non tantum nobis*[6]*, sed omnibus ecclesiis et populis Italiae salubriter consulatis, qui de reversione vestra in eadem Urbe et sessione in beati Petri cathedra pacem sibi sperant auctore Domino provenire et orbi universo tranquillitatem.*

His itaque auditis et intellectis, Pontifex de sua reversione ad Urbem cum episcopis et cardinalibus spatiose conferens[7], licet multa imminere sibi gravia et difficilia praevideret, post consilium tamen regis Francorum et alterius regis Anglorum necnon et episcoporum Galliae, praedicto vicario certum de suo reditu dedit responsum, statimque se ad iter ipsum festinanter accinxit.

Celebrato itaque sancto[8] pascha exivit a Senonis et transiens per Parisios et Bituricas et Anicium, post festum Apostolorum ad montem Pessulanum incolumis per Dei gratiam remeavit. Paratis ergo navibus et aliis, quae ad navigandum necessaria videbantur, infra octavas as-
C. aug. 22. sumptionis beatae virginis Mariae cum fratribus suis mare intravit et immensam pelagi vastitatem non sine discrimine multo transcendens, ad civitatem Messanam prosperis velis applicuit. Quod postquam in auribus recolendae memoriae Guilielmi, christianissimi regis Siciliae, apud Panormum insonuit, eumdem Pontificem tamquam patrem et dominum suum, a quo patrimonium Siciliae et totam aliam terram suam tenere dignoscitur[9], digno ipsum cum honore tractari et magna sibi munera praesentari[10], ad vehendam quoque ipsius venerandam personam, galeam unam rubeam, et ad opus episcoporum et cardinalium quatuor iussit studiosissime praeparari. Rheginum quoque archiepiscopum et alios magnates cum ipso Pontifice destinavit, qui eum gloriose conducerent, splendide procurarent et usque ad urbem Romam cum gloria et honore[11] deferrent.

---

1) Ed. *primam*. 2) Ed. *spiritualem*. 3) R *principatum*. 4) Ed. *opere*. 5) R *eademque*. 6) R *vobis*. 7) Ed. *loquens*. 8) Ed. om. 9) Ed. *dinosc*. 10) Ed. *praes studuit*. 11) Ed. *Romanam gloriose*.

Movit ergo a Messana beatus Alexander Papa in mense novembris et 1156.
transiens per Salernum atque Gaietam, fauces Tiberis in festo sanctae Caeciliae suffragantibus beatorum Apostolorum Petri et Pauli meritis *Nov.* 22.
ingressus est, et Ostiam, ubi ea nocte cum fratribus suis quievit[1], sanus et incolumis ductore Domino[2] pervenit. Mane autem facto senatores cum nobilibus, et magna cleri ac[3] populi multitudo ex Urbe sibi honorifice occurrerunt, exhibentes sibi tamquam[4] animarum suarum pastori obedientiam debitam ac consuetam reverentiam, et exinde cum ramis olivarum usque ad portam Lateranensem ipsum honorifice[5] cum omni gaudio et laetitia conduxerunt, ibique totus Urbis clerus, de more solemniter indutus, eiusdem Pontificis iamdiu desideratum praestolabatur adventum. Ibi advenerant[6] Iudaei, ex more legem suam deferentes in brachiis; ibi concurrerant signiferi cum bandis, stratores, scriniarii, iudices cum advocatis et non modica eiusdem populi multitudine. Quid plura? Inchoata processione decora et concrepantibus undique altisonis vocibus, cum tanta gloria et exultatione deductus est ad patriarchium sancti Salvatoris et Lateranense palatium, cum quanta nullus Romanorum Pontificum a longis retro temporibus recolitur fuisse receptus. Acta sunt haec anno dominicae incarnationis MCLXV. indictione XIII. IX. kalendas decembris, *Nov.* 23.
Pontificatus vero ipsius Papae anno VI.

Dum autem in urbe Roma haec agerentur et domnus Papa[7] Alexander Papa in beati Petri cathedra tamquam Christi vicarius resideret, Guido Cremensis[8] et eius complices valde turbati sunt atque confusi, quoniam timor et tremor apprehendit eos. Catholici vero, licet a Frederico imperatore multas tribulationes pro iustitia toleraverint, laetabantur tamen de prosperis ecclesiae successibus et nimia confusione schismaticorum. Lombardorum quoque societas contra ecclesiae adversarios et 1166.
libertatis suae impugnatores intrepida persistebat, disponens universa, quae ad tuitionem[9] sui utiliora esse prospiciebat, et ut imperatoris calliditates et machinamenta, quae in confusionem Lombardorum paraverat, destruere posset, operam et studium pro viribus impendebat. Unde factum est, quod Veronenses et Paduani tamquam viri bellicosi et libertatis propriae amatores, ut imperatoris adventum per partes suas penitus disturbarent et inposterum sibi et toti[10] patriae salubriter providerent, munitissimum castrum Rivuli et Apendicii arcem in manu forti aggressi sunt et viriliter expugnantes funditus destruxerunt.

1) In R *suis q.* exciderunt. 2) Ed. has vv. *duct. D.* posuit post v. *nocte*. 3) Ed. *et*. 4) R *tanq. et an.* 5) Ed. vv. *ips. hon.* om. 6) Ed. *conv.* 7) Ed. *Al. P.* 8) R *Crematus.* 9) R *tutitionem.* 10) R *totius.*

1166. Eodem tempore idem imperator exercitum congregavit et tertia vice
Nov. per Valcamonicam[1] ex insperato Lombardiam ingressus castrametatus
est in territorio Brixiensi. Et licet Lombardorum civitates valde haberet exosas et nulla ratione in ipsis confideret, quia tamen omnes contra eum simul convenerant, non erat ei tutum, offensionem quamlibet eis vel molestiam irrogare. Ideoque feritatem, quam gerebat in corde, dissimulans, blandum se omnibus et hilarem demonstrabat. Ad[2] eius praesentiam, sicut ad tanti principis aspectum, nobilium et civium turmae[3], prout
1167. solet fieri, iugiter accedebant et honorem sibi debitum et consuetam re-
Ian. med. verentiam exhibebant. Processit itaque usque[4] Ferrariam et cum omni
Febr. pace venit iuxta Bononiam, ubi aliquamdiu pro sui exercitus lassitudine morari disposuit. Interim vero aliquos de magnatibus suis praemisit in Tusciam cum militibus[5], ut auxilium et vires praestarent Guidoni Cremensi[6], quem denuo in idolum contra Deum erexerat, et Papae Alexandro atque Romanis gravamina et laesiones quas possent inferre studerent. Ipse vero cum exercitu suo ad Anconam descendit. Et quia imperator Graecorum data immensa pecunia civibus eiusdem loci civitatem ipsam detinebat per violentiam occupatam, ut iniuriam sibi et imperio suo illatam posset ulcisci, eam obsedit et expugnare omnimodis nitebatur. Porro eiusdem imperatoris barbaries, quam in Tusciam destinaverat, propter dissensiones et guerras, quae inter Pisanos et Lucenses emerserant, ita universos perterruit et imperiali dominio subiugavit, quod in orbe Romano[7] fere nullus reperiebatur, qui resistere imperialibus iussis auderet. Tunc circumpositae Urbi civitates et capitanei a Teotonicis invasae sunt, et a consueta beati Petri fidelitate atque dominio separatae. Sic itaque totam terram ipsam multis depraedationibus et incendiis atque aliis oppressionibus praedicti nefarii devastarunt.

Ipsam quoque civitatum[8] matrem Romam cum viribus armorum subiicere imperatori non possent, pecuniarum largitione, ut adimpleretur antiquorum scriptura, non absque re temptaverunt corrumpere. Et quia Roma, ,,si inveniret emptorem, se venalem'' praeberet, non defuerunt multi ex eodem populo, qui suscepta pecunia Guidoni haeresiarchae et imperatori contra omnes homines fidelitatem iurare praesumerent. His itaque gravibus malis undique increbrescentibus, benignus Pontifex eumdem populum affectu paterno frequenter commonuit, ut cum ipso et ecclesia unum saperent et vicinas civitates atque capitaneos pacifice revo-

1) Quae exit ad lacum d'Iseo. 2) Ed. *et ad*. 3) R om.
4) Ed. *versus*. 5) Ed. *cum m.* om. 6) AR *Cremato*.
7) Ed. *urbe Romana*. 8) Ed. *civitatem*.

carent et sibi adstringerent atque pro defendenda ecclesia et civitate 1167. contra fortissimum adversarium unanimiter starent. Obtulit etiam eidem populo ecclesiae pecuniam expendendam in ipso facto secundum ecclesiae facultatem. Sed peccatis exigentibus nihil cum eo potuit efficere, qui se utrique parti simulabat placere et cum nulla fideliter ambulabat. Quia ergo neque pastoris vocem intelligere neque superventuras calamitates voluit praecavere, divinam ultionem iuste incurrit, cum personarum simul et rerum integritatem[1] perdere meruit.

In diebus illis, cum adhuc Fredericus imperator obsideret Anconam, societas Lombardorum in libertatis suae soliditate fortius roborata, dignum duxit, ut Mediolanenses in civitatem suam Domino auxiliante re- *Apr.* 27. duceret et diruta moenia, suffragantibus beati Ambrosii meritis, studiosius repararet. Ad maiorem quoque suae operationis stabilitatem Laudam, quam ipse imperator in oppressionem aliarum civitatum noviter transtulerat in loco munitissimo, eisdem Mediolanensibus amicabili foedere sociavit et arctioris vinculo amoris adstrinxit. Praeterea episcopos et aliarum praelatos ecclesiarum[2], schismaticis et intrusis cum opprobrio expulsis, per omnes civitates et episcopatus suos Domino cooperante constituit. Unde licet imperator usque ad praecordia tristaretur, potius elegit haec ad tempus dissimulanter tolerare, quam causam suam vacillantem in praesenti deteriorem facere.

Eodem tempore fidelis et devotus ecclesiae Romanae filius Willelmus, illustris et gloriosus rex Siciliae, cuius animam Domino commendamus, apud Panormum in pace defunctus est[3]. Cui itaque sicut in regno, ita in eadem fidelitate ac devotione Willelmus maior eius filius Domino auctore successit.

Per idem quoque tempus Emmanuel magnus et excelsus Constantinopolis imperator, sciens molestias et gravamina, quae praedictus Fredericus venerando Papae Alexandro contra Deum et omnem iustitiam conabatur inferre, misit ad urbem Romam Iordanum imperii sui sebaston, filium Roberti quondam Capuani principis, ad subventionem et servitium eiusdem Pontificis. Veniens autem idem sebastos[4], humiliter se inclinavit eidem Pontifici et oblatis ad pedes eius magnis ac pretiosis muneribus, omnia, quae acceperat in mandatis, diligenter sibi exposuit. Sed inter caetera unum principale continebatur, quod Deo et hominibus apparebat valde acceptum. Asseruit enim, quod idem imperator ecclesiam

1) Ed. *proprietatem.* 2) Ed. *alios eccl. prael.* 3) A. 1166. mai. 15.
4) Ed. *Sebaston.*

1167. suam Graecam[1] unire volebat, sicut melius antiquitus fuit, cum matre omnium ecclesiarum sacrosancta Romana ecclesia, ut sub una divinae legis observantia et uno ecclesiae capite uterque clerus et populus, latinus videlicet atque Graecus, perpetua firmitate subsisteret[2]. Nihilominus quoque petebat, ut quia occasio iusta et tempus opportunum atque acceptabile se obtulerat, Romani corona imperii a sede Apostolica sibi redderetur, quoniam non ad Frederici Alamanni, sed ad suum ius asseruit[3] pertinere. Ad quod opus perficiendum tantas auri argentique opes et fortium virorum potentiam se largiturum firmiter spondebat[4], *quod non solum Romam, sed et totam Italiam ad ecclesiae servitium et restituendam sibi coronam[5] habere absque dubio poterit.* Quod verbum, licet nimis difficile videretur et multa deliberatione opus haberet, utile tamen visum est, ut Pontifex, habito cum fratribus suis atque fidelioribus viris ipsius Urbis consilio, episcopum Ostiensem et cardinalem sanctorum Iohannis et Pauli pro causa ipsa tractanda de latere suo cum praedicto sebasto[6] ad eiusdem imperatoris praesentiam destinaret.

In VIII[7] anno Pontificatus ipsius populus Romanus inter alios vicinos Albanenses et Tusculanos habere coepit exosos, tum quia pro instanti[8] malitia temporis Teutonicis adhaerebant, tum quia se ab ipsis Romanis iuxta exactionis eorum nimietatem non redimebant[9]. Unde cum inter eos aemulationes augerentur et crescerent, populus ipse in mense Madio[10], cum messes albescunt, contra prohibitionem sui pastoris, adversus Raynonem dominum de Tusculano in omni fortitudine sua communiter exivit armatus. Et procedens in terram eius, non solum vineas et segetes cum arboribus hostiliter devastavit, sed etiam muros Tusculanae civitatis nihilominus destruere laborabat. Sed quoniam idem Rayno tantae fortitudini per se ipsum resistere non valebat nec terram suam tueri, necesse habuit, ut ad auxilium imperatoris confugium faceret. Misit itaque imperator celeriter ad subventionem et praesidium eiusdem Raynonis fortium bellatorum immensam multitudinem, ut et Tusculanorum[11] populum defenderet et Romanorum insolentiam coerceret. Post-
Mai. 29. quam vero illa Teutonicorum saeva barbaries, quae in armis semper consueverat militare, ad Tusculanum pervenit, videns populum Romanum esse multum, sed ad bellum perperam ordinatum, animum et audaciam sumpsit, ut cum eo absque mora in campo haberet[12] conflictum. Appro-

1) Ed. om. 2) Ed. *persisteret.* 3) AR *asserit.* 4) AR *spopondebat.*
5) Ed. *ecclesiae coron.* 6) Ed. *Sebaston.* 7) Codd. et ed. *septimo.*
8) Ed. *instante.* 9) AR *redimebat.* 10) Ed. *Maio.*
11) Ed. *Tusculanum.* 12) R *habere.*

pinquantibus ergo partibus post horam nonam, repente clamor utrinque vehemens ad sidera tollitur et strictis mucronibus hostes in hostes nimis atrociter irruunt. Sed in primo congressu populus Romanus[1] irrecuperabiliter corruit et per campestria atque convallium devia usque ad noctem[2] ita impie contritus atque delapsus est, quod de tanto agmine tertia pars vix evasit. Ea igitur nocte factus est in tota Urbe subitaneus dolor et ululatus magnus, inaudita calamitas, insatiabilis luctus et irreparabilis iactura virorum et rerum. Quippe ab eo tempore, quo Annibal Romanos apud Cannas devicit, tantam Romanorum stragem nullus recolit extitisse. Sed quamvis in tam gravi moestitia et communi dolore Pontifex ipse a fletu et a[3] lacrymis se nullatenus potuerit cohibere, videns tamen civitatem virorum simul et armorum praesidio desolatam, utilius consilium celeriter habuit de vigilanti custodia Urbis et debilium reparatione murorum atque de auxilio ad extrinsecus[4] conferendo. 1167.

Hostes vero pro adeptae[5] palma victoriae nimium exultantes, non fuerunt contenti victoria ipsa, sed adiunctis sibi Tiburtinis, Albanensibus, Campaninis et caeteris circumpositis illico festinarunt ad Urbem et destruentes universas munitiones et omnes segetes usque ad fluvium Tiberis, circumdederunt usque ad portas eamdem Urbem. Imperator quoque[6], ubi tantam Romanorum occisionem cognovit, reliquit Anconam et veniens ad exercitum suum, non sine magno exercitu castrametatus est in Montemalo XIV. kalendas augusti. Altera vero[7] die videns congregatam sui exercitus innumeratam multitudinem, descendit in fortitudine gravi usque ad portas castelli sancti Angeli ibique atrocissimum dedit assultum et frequentes impetus. Sed quia summi Pontificis familia, quae alio nomine vocatur masnada, in faciem sibi per orationem beati Petri fortiter atque viriliter restitit, nihil ea die nisi detrimentum suorum et confusionis ignominiam reportavit. Unde in maiori furore commotus, ecclesiam principis Apostolorum, quae a fidelibus ecclesiae in custodia tenebatur, cum balistis et sagittariis violenter aggressus est. Sed cum eam expugnare non posset, postposita reverentia Dei et eiusdem regni coelorum clavigeri, tamquam sacrilegus et profanus ignes[8] fecit apponi. Custodes vero ecclesiae formidantes, ne tota ecclesiae fabrica incendio solveretur, post combustam sanctae Mariae in turri ecclesiam cum aeneis portis et vicinis porticalibus, beati Petri basilicam in manu et potestate saevientis principis tradiderunt[9]. *Iul. 19.*

1) R om. 2) Ed. vv. *usque ad n.* om. 3) Ed. om.
4) Ed. *ab intrinsecus*. 5) Ed. *adepta*. 6) Ed. *vero*. 7) Ed. *autem*.
8) Ed. *ignem*. 9) Rubrica: *Quomodo recepit se Pontifex in Cartulariam.*

1168. Haec igitur et alia imminentia mala cum beatus Pontifex consideratione solicita praevideret, post illud excidium populi, quod exigentibus peccatis acciderat, dimisso Lateranensi palatio cum fratribus suis et eo-
Mai. ineun. incl. rum familiis ad tutas domos Frangapanum[1] descendit et apud sanctam Mariam novam et Cartulariam atque Colosseum se cum eis in tuto recepit. Ibique pro incumbente malitia imperatoris quotidianus episcoporum et cardinalium fiebat conventus, tractabantur causae et responsa dabantur.

In diebus illis praedictus rex Siciliae audiens, quomodo saevus ille ecclesiae persecutor Romam teneret obsessam, timens ne in personam[2] domini sui Papae Alexandri aliquid gravioris periculi posset accidere, misit ad eum duas veloces galeas cum pecunia multa, praecipiens earum comitibus, ut ad Pontificem niterentur accedere et assignata ei pecunia, personam ipsius ac fratrum suorum in galeis ipsis reciperent et de potestate ipsius Frederici et expectatione omnium schismaticorum eriperent. Contigit[3] ex insperato, ut galeae per Tiberis alveum conscenderent[4] et ad sancti Pauli ecclesiam applicarent. Missa itaque insinuatione ad aures summi Pontificis, ductore viro egregio Odone Fraiapane, comites galearum cum pecunia, quam ferebant, ad vestigia eiusdem praesulis accesserunt. Tunc venerabilis Pontifex super his[5] gratias omnipotenti Deo referens et pecuniam ipsam de benignitate suscepit et nuntios tam devotissimi principis secum per octo dies affectu paterno detinuit. Habito autem in causa ecclesiae ac civitatis consilio, galeas ipsas ad eumdem regem, beati Petri devotissimum et specialem filium, cum gratiarum actione remisit[6], praemittens cum eis duos ex fratribus, M(anfredum) videlicet sancti Georgii et P(etrum) sanctae Mariae in Acyro[7] diaconos cardinales[8] ad partes sancti Germani. Ipse vero de suscepta pecunia partem dedit fidelibus ecclesiae, Fraiapanibus et filiis Petri Leonis, ut strictius obligati ad invicem sese fortius adiuvarent et ad defendendam civitatem populum manutenerent et robustius animarent. Pro custodia vero Urbis partem eiusdem pecuniae ad singulas portas paterna benignitate transmisit.

Cum autem cives Romani adversus Fredericum fortius solito starent et ei quotidie graviora dampna ferrent, videns, quod adversus eos virtute armorum praevalere non posset, tamquam vulpis callida convertit se ad consueta perspicacioris astutiae argumenta. Misit itaque ad epi-

---

1) Ed. *Frangep.* 2) Ed. *persona.* 3) R *contingit.* 4) Ed. *ascend.* 5) Ed. *iis.* 6) Ed. *praem.* 7) Ed. *Aquiro.* 8) Ed. *diaconibus cardinalibus.*

scopos et cardinales per Conradum Maguntinum archiepiscopum, qui ad eum ex permissione Alexandri Papae iverat, pacis verba in hunc modum: *Si vos apud Alexandrum effeceritis, quod salva eius omni ordinatione cesset a Papatu, ego cessare faciam Guidonem Cremensem, et tunc insimul conveniant omnes ecclesiae*[1] *personae, et tertiam personam in summum Pontificem libere eligant; ego autem reddam ecclesiae firmam pacem et ulterius de causa electionis Romani Pontificis me nullatenus intromittam.* Populo quoque Romano propter hoc ipsum nihilominus[2] promittebat omnes captivos suos[3] reddere et quidquid residui ex eorum spoliis appareret. Quod verbum ita populo favorabile fuit, ut omnes id faciendum esse unanimiter collaudarent. Dicebant enim, quod pro redimendis ovibus suis domnus Papa maiora deberet facere, quam Papatum relinquere. Episcopi vero et cardinales deliberato consilio una voce ipsi Frederico firmissime responderunt, dicentes: *Non est nostrum iudicare summum Pontificem, quem suo Deus iudicio reservavit, quoniam, sicut*[4] *attestatur scriptura, non est discipulus super magistrum*[5]. Cum igitur populus vehementer instaret Pontifici, ut petitio sua manciparetur effectui, Pontifex, utiliora ecclesiae prospiciendo, secretum cum paucis fratribus verbum faciens, ab oculis eorum evanuit. Sed propitiante Domino in tertia die visus est prandere cum sociis ad radicem montis Circhegi, ad fontem, qui ex tunc Papalis est appellatus. Procedens ultra fluvium Legulae, et undique ad eum tam clericorum quam laicorum frequentia concurrente, per Terracinam et Gaietam cum gaudio et laetitia transiens, ad patrimonium tandem Beneventanum cum episcoporum multitudine Domino favente pervenit. Fratres vero, qui post eum in Urbe remanserant, secuti sunt eius vestigia et suo capiti tamquam membra sui corporis adhaeserunt.

1176.

Aug.

Fredericus autem ubi Alexandrum Papam cognovit exiisse Urbem[6] et eius insidias evasisse, contristatus est nimis, timens, ne totum orbem contra se commoveret et ad ipsius iacturam maiores saeculi principes provocaret. Sed quoniam in cunctis actibus suis omnipotentis Dei et beati Petri mansuetudinem et patientiam, sicut homo qui non posuit Deum adiutorem sibi[7], sed speravit in multitudine divitiarum suarum, non cognovit, iratus est ei Dominus cum beato Petro, cuius ecclesiam incendere, Dei timore postposito, non abhorruit. Immisit enim tantam subitaneae mortis pestilentiam in eius exercitum, ut infra septem dierum spa-

Aug. 2.

1) Ed. *ecclesiasticae.* 2) Ed. *ips. nih.* om. 3) Ed. *suos se.* 4) Ed. *ut.*
5) Rubrica: *Quomodo de Urbe exivit.* 6) Ed. *Urbe* 7) Ed. *suum.*

1167. tium fere universi maiores ipsius principes, qui secum ecclesiae adversabantur, morte subitanea corruerent et miserabiliter morerentur, de quorum numero paucos famosiores duximus nominandos: Fredericum Bavariae ducem, H. comitem de Nasove, Borchardum comitem de Halremont[1], H. comitem de Lipia, R(einaldum) cancellarium, ecclesiae Coloniensis intrusum, et L. fratrem eius comitem; episcopum Verdensem pertinacem schismaticum. Reliqui vero barones ac milites ac caetera pugnatorum maxima multitudo cum languerent et nullum sanitatis possent remedium invenire, spiritum miserabiliter exhalabant, quorum cadavera usquequaque inhumata iacebant. Quid plura? Tantus subitaneae mortis timor universos invaserat, ut beatum se crederet, qui quomodocumque castra posset exire et ad proprium confugium facere. Tunc idem Fredericus divina se manu percussum fore intelligens, cum Romanis

Aug. 6. utcumque composuit et octavo idus augusti non sine manifesta confusione recessit. Mortalitatis tamen pestilentia ipsum nihilominus sequebatur et cum in antea procedere conabatur, post se mortuorum stragem cum moestitia relinquere cogebatur[2]. Arma vero et reliquus Teutonicorum pretiosus apparatus perierat simul cum dominis et omnis gloria eorum fuerat ad nihilum ex iudicio divino redacta. Dum autem idem Fredericus cum luctu morientium et infirmorum gemitibus pervenisset Lucam et vellet per stratam publicam et montem Burdonis transire, prohibitus est a Lombardis, ne ipsorum terram ingredi attemptaret. Ideoque a marchione Malaspina securo impetrato ducatu, apud Pontem-

Sept. 4. tremulum divertit a publica strata et exinde iter suum per convallium concava et aspera montium dirigens, non sine multa rerum suarum direptione tamquam profugus transivit iuxta Terdonam[3] et tamdem cum

Sept. 21. paucis pervenit[4] Papiam. Sed quod erat valde mirabile in oculis omnium: neque recordatio tantorum malorum, quae ab infantia sua crudeliter exercuerat neque recentia flagella, sibi a Deo et beato Petro illata, duritiem et feritatem cordis illius emollierant vel ad bonum faciendum converterant. Quippe ipsius natura in malum ab adolescentia sua prona fuit et semper in idipsum fore proclivior creditur. Unde civitates Lombardiae, quae iamdudum in se ipsis[5] atrocitatem et saevitiam ipsius expertae fuerant, videntes propositum et voluntatem eius contra se ferventius solito exardescere, communi deliberatione firmarunt, ut de tota eum Lombardia deberent expellere, qui totam Italiam in probrosam

1) Ed *Alremont.* 2) Ed. *conabatur.* 3) R *Terdonem.*
4) Ed. *venit.* 5) Ed. vv. *in se ipsis* om.

servitutem nitebatur reducere. Ideoque congregata fortium virorum militia, eumdem Fredericum de Papia exeuntem aggressi sunt et, tamquam violatorem et destructorem legum et constitutionum orthodoxorum imperatorum, nec non a Romana ecclesia excommunicatum, persequi[1] non destiterunt, donec de cunctis Lombardiae finibus violenter eiicerent et transalpinare compellerent. 1167.

Liberata itaque Lombardia per divinum auxilium ab ipsius tyrannide et suae antiquae reddita libertati, ab omnibus Lombardis, exceptis Papiensibus et Cumanensibus, salubriter provisum atque statutum fuit, ut pro futura omnium defensione unam populosam civitatem inter Papiam et Astam construerent, quae Lombardis in futurum secura defensio foret ac tutum praesidium, Teutonicis vero maximum praeberet obstaculum[2].
Anno igitur Dominicae incarnationis MCLXVIII kalendis maii, indictione 1168.
I[3], anno autem Pontificatus domini Alexandri Papae nono, Cremona cum *Mai* 1.
Mediolano et Placentia[4] in manu valida pariter convenerunt contra rebellionem Papiensium et marchionis Montisferrati ad villam, quae vocatur Rovoretum, ibique ad honorem Dei et beati Petri et totius Lombardiae construendae civitatis ambitum designarunt et locum ipsum spatiato[5] fossato clauserunt. Convenerunt ergo illic ad habitandum cum familiis et omnibus bonis suis universi habitatores, qui morabantur in circumpositis villis, videlicet in Maregno[6], in Gamundo[7] foro, Bergulio, Huvilla[8] et Soleria[9], et repente facta est civitas magna et fortis. Ut autem gloriosior ubique haberetur atque famosior, placuit omnibus, ut ipsa civitas pro reverentia beati Petri et Papae Alexandri in perpetuum nominaretur A l e x a n d r i a. Est autem posita in territorio amoeno et fertilissimo, secus stratam publicam, munita undique tribus fluviis et abundans bonis plurimis. Et in primo quidem anno habitatores eius inter milites et pedites bellicosos usque ad quindecim millia excrevisse asserebantur. In secundo quoque anno eiusdem civitatis consules ad praesentiam domini Alexandri Pontificis venerunt Beneventum, offerentes ei et per eum sanctae Romanae ecclesiae ipsam civitatem in ius et proprietatem eamque beato Petro tributariam sponte fecerunt, insuper sibi et successoribus suis iurarunt, quod[10] annis singulis consulatus et populus Alexandrinus sicut spoponderunt, perpetuo[11] innovare debebunt[12]. Qui-

---

1) E *prosequi*. 2) Rubrica: *De constructione Alexandriae*. 3) Ed. om.
4) Ed. *Mediolanensibus et Placentinis*. 5) Ed. *spatioso*. 6) Ed. *Marengo*.
7) Ed. *Mar., Gamundio*. 8) Ed. *Hunilla*. 9) Ed. *Solestia*.
10) Ed. *quod eam*, codd. *quam*. 11) Ed. *proprio*.
12) Ed. *deberent*. Hoc instrumentum v. in Muratorii antiqq. V. 833. (1 1 6 9. i a n.)

1168. bus rite peractis consules ipsi cum gratia et exultatione ac benedictione ipsius Pontificis ad propria ductore Domino redierunt.

Eodem tempore idem Pontifex Vestanum et Caiacensem[1] episcopos, de simonia impetitos atque convictos, deposuit.

Accidit etiam, quod Iohannes presbyter cardinalis quondam titulo sancti Martini, qui a principio huius schismatis cum Octaviano et Guidone Cremensi ecclesiam non destitit persequi, cum extra Viterbium equitaret, subito corruit et confractis cervicibus impoenitens vitam pessima morte finivit. Ipse quoque Guido Cremensis, qui in schismate[2] Octaviano successerat, incurabili morbo[3] percussus in pede, necesse habuit claudicare, dum vixit.

Romani autem cum in Teutonicos illatam sibi atrocem iniuriam[4] vindicare non possent, ad Albanenses ea occasione se converterunt, quia
1168. cum imperatore adversus eos steterant et offendere praesumpserunt;
apr. 9. quos tamdiu hostiliter impugnarunt, donec eorum civitatem funditus destruxerunt[5]. De Tusculanis quoque et aliis circumpositis fortioribus locis pro consimili causa idem[6] facere nihilominus laborarunt; sed quia eorum iniustis conatibus ecclesia non consensit, licet inviti, ab huiusmodi proposito destiterunt ad modicum tempus.

Interea[7] Emmanuel magnus Constantinopolitanus imperator, cum videret Fredericum, dictum imperatorem, ecclesiam Romanam et Alexandrum Papam vehementer cum schismaticis impugnare ac persequi, mi-
1170. sit Beneventum de maioribus imperii sui apocrisiarium cum immensa
ian. febr. multitudine pecuniarum ad praesentiam ipsius Pontificis, loquentem in haec verba: *Dominus imperator iamdiu desiderio desideravit honorare et exaltare ecclesiam matrem suam Romanam et personam vestram. Nunc autem cum videat eumdem Fredericum eius advocatum, qui ex officio suo eam deberet ab aliis tueri atque defendere, factum esse ipsius impugnatorem ac persecutorem, magis vult ei servire atque succurrere. Et ut temporibus istis illud evangelicum adimpleatur verbum: ,,Et fiet unum ovile et unus pastor'', ecclesiam suam Graecam in eo statu, in quo antiquitus fuisse dignoscitur, eidem Romanae ecclesiae unire desiderat atque subiicere, dummodo sibi velitis sua restituere iura. Unde rogat et postulat, quatenus prae-*

---

1) Ed. *Vescanensem et Gaiacensem.* 2) Ed. *scisma.* 3) Ed. *morte.*
4) A *iacturam.* 5) Ann. Farfenses (*MGs.* XI. 590): ,,5. idus aprilis Albanensis civitas destructa est a Romanis.'' Item nota Cencii catalogo adscripta.
6) R *itidem.* 7) Rubrica in margine: *Quod imperator Grecorum misit ad Alexandrum Papam cum pecuniarum multitudine apocrisiarium suum contra Fredericum imperatorem.*

dictae ecclesiae adversario imperii Romani corona privato, eam sibi, prout ratio et iustitia exigit, restituatis. Pro cuius rei complemento quidquid videritis necessarium in sufficiente pecuniarum effusione atque in potentia et virtute armorum, iuxta vestrum beneplacitum paratus est elargiri et solvere absque mora. Quibus auditis Pontifex cum episcopis et cardinalibus atque nobilioribus Romanorum consilio diutius habito, respondit hoc modo supradicto[1] apocrisiario: *Nos agimus gratias domino tuo imperatori, tamquam christianissimo principi et devotissimo beati Petri filio, ex devota et frequenti visitatione sua et de ostensione bonae voluntatis, quam erga sanctam Romanam ecclesiam gerit. Eapropter et affectuosa eius verba libenter audimus et postulationes, in quibus secundum Deum possumus, paterna benignitate admittere volumus. Ea vero, quae postulat, nimis alta sunt et valde perplexa, quibus pro sua difficultate, obviantibus sanctorum patrum statutis, assensum praebere sub huiusmodi conventionibus[2] non possumus nec debemus, qui ex officio nobis a Deo commisso pacis auctores nos esse convenit ac custodes.* Sic igitur excussis ab omni munere ipsius Pontificis manibus cum tota pecunia, quam detulerat, iam dictus apocrisiarius rediit ad dominum suum, subsequentibns eum duo[3] ex cardinalibus, quos ad eundem imperatorem idem Pontifex destinavit. 1168.

Eodem[4] tempore Guido Cremensis dum[5] apud beati Petri ecclesiam incubaret et in incepto sui erroris pertinaciter moraretur, ab eodem Apostolo immissus cancri morbus in renibus ei apparuit cum pulmonis anhelitu; tamdiu[6] emisit foetidam saniem, donec infelicem spiritum impoenitens exhalavit et pessima morte succubuit. 1168. sept. 20.

Unde quidam metrographus metrice cecinit dicens:

Corruit insani Guidonis et Octaviani
Impia maiestas, intempestiva potestas.
Surgit Alexander ratione, fide[7] Petrus alter:
Stat nunc in petra, post haec statuendus in aethra.

Sublatis igitur de medio desolationis suae duobus capitibus, residua schismaticorum turba in desperationis barathro constituta, cum nullus de ecclesiae corpore superstes existeret, quem sibi praeficere possent, assumpserunt quemdam Iohannem, quondam abbatem Strumensem, virum apostatam, lubricum, voracem atque gyrovagum et non sine risu et multorum ludibrio in cornutam tertiam bestiam erigentes in cathedra pestilentiae, tamquam perfidi et pertinaces ipsam abominationem adora-

1) Ed. *praedicto* 2) Ed. add. *vel dare*, R *dare*. 3) Ed. *duobus*.
4) Rubrica: *De pessima morte Guidonis Cremensis et consimili substitutione Iohannis Strumensis.* 5) Ed. *cum*. 6) Ed. *et tamdiu*. 7) R *fide, ratione*.

1169. runt et venerari instinctu diabolico praesumpserunt. Hic apostaticus homo cum pro suis meritis sperneretur ab omnibus bonis et odiretur, adhaesit pravis et sceleratis, quorum praepositus et princeps diutius exstitit. Cuius fautores et domestici familiares solummodo fuerunt apostatae, lenones, scurrae, fugitivi ex monasteriis et pro suis sceleribus dampnati, fures quoque et raptores, qui sibi, egeno et pauperi, viatorum et peregrinantium spolia conferebant.

1170. Interea imperator Fredericus videns duas, quas erexerat, statuas ex divino iudicio corruisse atque tertiam non de corpore ecclesiae, sed de complicum suorum collegio fuisse assumptam pariter et erectam, doluit usque ad praecordia, eo quod pars eius ad nihilum devenisset et Alexandri Papae causa convalescens in melius semper proficeret. Sed ne in suo malo proposito superari videretur et omnino confundi, simulavit, sicut homo callidus et valde astutus, praedictam bestiam venerari et praecepit fautoribus suis, ut eam manutenerent et sustentarent. Post aliquantulum vero temporis ad consueta et callida se argumenta convertens, ut omnium favorem posset acquirere, bonam voluntatem et pium desiderium de reformanda ecclesiae atque imperii pace[1] habere fraudulenter ostendit. Quippe in tantum se ipsum callide humiliavit, quod episcopum Babembergensem[2], qui corde catholicus semper exstiterat, usque Beneventum ad praesentiam Papae Alexandri transmitteret, cui dederat potestatem, ut cum eo iuxta formam capitulorum, quae sibi commiserat, concordiam et pacem firmaret. Iniunxit etiam sibi, ut haec omnia eidem Pontifici solummodo revelaret. Quod quidem, sicut postmodum claruit, hac astutia fecisse dignoscitur, ut inter ecclesiam et Lombardos scandalum poneret et eos ab invicem separaret. Pontifex autem, ubi adventum ipsius episcopi pro certo cognovit et, de Lombardorum causa nihil ei fuisse commissum, non dubitare potuit, sed praesentiens versutias et artes mittentis, ideo[3] cum episcopis et cardinalibus deliberato consilio ad Lombardos literas et nuntios festinanter direxit, eorum[4] dubia et nutantia corda firmavit et ut de[5] singulis civitatibus[6] unam discretam et idoneam personam, quae vicem generalitatis a civitatibus[7] haberet, ad eius praesentiam destinarent, eis suadendo mandavit, cum quibus verbum pacis et concordiae, quod idem episcopus deferebat, tractare volebat, et quidquid exinde agendum foret, cum eis disponere pariter et ordinare. Unde factum est, quod quidam fideles ac sapientes viri a Lombardorum

1) R om. 2) Ed. *Bamberg.* 3) AR *ideoque* 4) Ed. *et eorum.*
5) Ed. *ex.* 6) R om. 7) Ed. *a civ.* om.

communitate sunt electi et ad praesentiam eiusdem Pontificis destinati. 1170.
Accessit autem iam dictus episcopus ad partes Campaniae et eidem Pontifici adventum suum nuntiavit, rogans et obsecrans, ut quia terram Siciliae regis intrare prohibitus fuerat, ad Campanum beati Petri patrimonium pro colloquio secum habendo dignaretur reverti. Placuit ergo Pontifici, ut[1] ad preces illius cum fratribus suis et Lombardorum legatis Febr. 25.
de Benevento ascenderet in Campaniam et in civitate Verulana saepedi- Mart. 18.
ctum episcopum expectaret. Altera autem die cum Pontifex de more in pleno consistorio resideret, idem Babenbergensis advenit et ante conspectum Papae Alexandri reverenter accedens adoravit eum et dixit: *Dominus meus Fredericus imperator misit me ad vos et districte iniunxit mihi, ut vobiscum seorsum*[2] *loquar et vobis solis*[3] *ea revelem, quae mihi dicenda commisit.* Cui cum Pontifex saepe ac saepius diceret: *Inutile penitus est, ut mihi soli ea exponas, super quibus absque notitia et consensu fratrum meorum et eorumdem Lombardorum nullum tibi dabo responsum,* vix tamdem ab ipso potuit obtinere, ut ipse prius eum solus audiret et postmodum, quibus vellet, audita communicaret. Audivit itaque diligenter illum seorsum Pontifex, sicut petiit. Episcopus vero post multa et varia, quae Pontifici revelavit, firmiter asseruit: *quod in personam eius nihil ulterius agere imperator volebat, sed omnes ipsius ordinationes, quas fecerat, ratas haberet et ab aliis teneri iuberet.* De Papatu vero et obedientia sibi tenenda ita implicite loquebatur et velate, quod ex verbis eius catholicum sensum capere minime potuit. Cum autem importune sibi ac vehementer instaret, ut super his[4] non in parabolis, sed in veritate apertissime loqueretur, confessus est[5] quod districte prohibitus verba ipsa nec exponere audebat nec mutare. His igitur auditis, cum nihil amplius ab eodem[6] episcopo elicere posset, ad secretiorem cameram, ubi fratres cum Lombardis dimiserat, Pontifex remeavit et audita eis universaliter retulit et habita deliberatione aliquali Papa Alexander dicto episcopo sic respondit[7]: *Prudentiam tuam, dilecte in Christo frater, valde miramur, quod huiusmodi legationem ad nos, qui calliditates et astutias mittentis non ignoramus, quasi nescius detulisti. Cum enim, sicut asseris, idem imperator factas a nobis ordinationes iam Deo gratias velit recipere atque ab aliis ratas haberi, et in persona nostra non consentiat, qui licet indigni, canonice tamen beato Petro in sede Apostolica successimus, quid*

1) Ed. om. 2) Ed. *seorsim.* 3) Ed. *solum.* 4) Ed. *iis.*
5) R om. 6) Ed. *eo.* 7) Vv. *et habita respondit* in codd. desiderantur, nisi quod in margine haec rubr.: *Responsum domini Pape.*

1170. *aliud est*[1] *agere, nisi Deum venerari et colere et ex parte ipsum negare? Causam nostram tota Dei ecclesia cum aliis regibus et principibus christianis iam iudicavit canonicam et nobis usquequaque obedit. Si ergo inter oves, quas Deus beato Petro pascendas commisit, vult numerari, cur amplius differt eidem Apostolorum principi cervicem suam flectere et catholicae unitati se aggregare? Nos vero, si per eum non steterit, parati et prompti sumus, prae ceteris mundi principibus honorare ipsum ac diligere et suam sibi iustitiam integre conservare, dummodo matrem suam sacrosanctam Romanam ecclesiam, quae ipsum ad imperii culmen evexit*[2]*, filiali devotione diligat et suam ei libertatem conservet.* Post haec autem ita increpatus et fraternaliter commonitus idem Babenbergensis a Lombardis conductus ad Fredericum reversus est[3].

Cum[4] autem apud civitatem Verulam Pontifex moraretur et Romani Tusculanos acrius solito impugnarent, Rayno eorum dominus, nimio terrore perterritus contra fidelitatem, quam eidem Pontifici fecerat, Iohanni Maledicto, qui a Frederico Urbis praefectus factus fuerat, Tusculanam civitatem sicut stultus et insipiens in concambium dedit et populum Tusculanum a fidelitate, qua ei tenebatur, absolvit. Data itaque ipsa civitate in manu et potestate ipsius Iohannis, recepit ab eo Montem Flasconem[5] et Burgum sancti Flaviani cum pertinentiis suis, quae ad proprium ius beati Petri tantummodo spectare noscuntur. Super his ergo Alexander Papa, cum videret beati Petri patrimonium ita insolenter distrahi et donari, adversus utrumque non indignari et praviter commoveri non potuit. Quippe medietas Tusculani cum Monte Flasconis et Burgo sancti Flaviani iure proprietatis ad solam Romanam ecclesiam spectat[6]. Ex alia parte Romani utrosque habebant exosos, sed ut possent adipisci dominium, Tusculanam civitatem ipsam continuis assultibus vehementius infestabant. Unde Iohannes Maledictus non mediocriter territus, relicta eadem civitate, aufugit. Nihilominus quoque Rayno se omnino deceptum fore praesentiens, spretus et pulsus a militibus et populo Montis Flasconis, terram ipsam reliquit et nimio rubore confusus ad Tusculanos, quos inconsulte dimiserat, voluit remeare. Sed quia eos a dominio suo et fidelitate absolverat et alii dominio[7] temere subiecerat, non solum recipere ipsum spreverunt, sed etiam de cunctis finibus suis propulsarunt. Cum igitur omni esset consilio[8] et auxilio destitutus, ad matrem suam Romanam ecclesiam, quam temere laeserat, convolavit et

1) R om. 2) Ed. *erexit.* 3) Sequitur in margine rubrica: *De donatione Tusculani.* 4) Ed. *dum.* 5) Ed. *Flasconis.* 6) Ed. *spectant.* 7) Ed. *alii domino.* 8) Ed. *aux. et cons.*

tamquam filius prodigus a domno Alexandro Papa suisque[1] fratribus indulgentiam et misericordiam postulavit, ponens se ipsum et quidquid iuris videbatur habere in civitate Tusculana, in eorum beneplacito et misericordia. Sed populus Tusculanus iam praevenerat ipsum Raynonem et se ac civitatem, quantum in eo erat, sub dominio beati Petri et potestate ipsius Pontificis sponte tradiderat. Unde factum est, quod ipse Rayno de ipsa civitate donationem per publicum instrumentum, sicut inferius continetur[2] eidem Papae et successoribus suis fecit[3]: 1170.

In nomine Domini[4]. *Anno dominice incarnationis M°. C°. LXX°. indictione III. Pontificatus domini Alexandri III anno XI, mense augusto, die VIII.* Aug. 8.

Ego Rayno, filius quondam Tholomei de Tusculano, hac presenti die, nullo contradicente vel prohibente aut vim inferente, set mea bona voluntate propria et spontanea, in presentia subscriptorum personarum, videlicet: H(ubaldo) Hostiensis, Bernardi Portuensis episcoporum, Hubaldi tituli sanctae Crucis, Iohannis tituli sanctorum Iohannis et Pauli, W(illelmi) tituli sancti Petri ad vincula, Al(berti) tituli sancti Laurentii in Lucina, B(osonis) tituli sanctae Pudentianae, P(etri) tituli sancti Laurentii in Damaso, I(ohannis) tituli sancti Marci, T(heodini) tituli sancti Vitalis presbyterorum cardinalium, I(acinthi) sancte Marie in Cosmidin, A(rdicionis) sancti Theodori, C(inthii) sancti Adriani, H(ugonis) sancti Eustachii, V(itellii) sanctorum Sergii et Bacchi, P(etri) sanctae Marie in Aquiro diaconorum cardinalium, absque omni conditione, praeterquam ad misericordiam vestram, dono, trado, concedo, renuntio et dimitto vobis domino meo Alexandro Papae et per vos vestris catholicis successoribus et sanctae Romanae ecclesiae civitatem Tusculanam cum arce eiusdem civitatis, cum domibus, feodis, placitis, bandis, iustitiis et universis iuribus et pertinentiis suis, positam non longe ab Urbe, sicut inter suos fines concluditur, cum terris cultis et incultis, vineis, ortis, silvis, castagnetis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, molendinis et quicquid vel quocunque modo in eadem civitate et eius arce vel territorio haereditario iure, sive per tenimenta[5] *vel feuda*[6] *seu quocunque titulo a praedecessoribus vestris vel a vobis aut a predicta sacrosancta Romana ecclesia ego vel predecessores mei aliquando tenuimus*

---

1) R *suis.* 2) Ed. *sic. inf. cont.* om. 3) Rubrica: *Cartula donationis de civitate Tusculana.* 4) In editione desiderantur omnia, quae inde ab his verbis sequuntur usque ad mortis Thomae Cantuariensis narrationem. 5) R *pertinentia.* 6) R *feudali.*

1170. *aut habuimus seu habere visi sumus. Et ab hac hora inantea potestatem habeatis in ea intrandi, tenendi, possidendi, disponendi, laborandi, fruendi, placitandi, infeudandi et quicquid vobis placuerit et successoribus vestris et sancte Romane ecclesie, perpetuo faciendi. Ego autem tam pro me, quam pro omnibus heredibus meis hec omnia promitto vobis vestrisque successoribus ad iustitiam defendere ab omni homine, si opus et necesse fuerit. Quod si non fecero vel noluero aut non potuero sive, quod Deus avertat, aliquis meorum successorum seu quilibet alius nomine meo vel nomine successorum meorum aut heredum contra haec, quae prescripta sunt, venire quoquo modo presumpserimus, componemus vobis pro pena centum libras auri. Et soluta poena, carta haec firma permaneat. Quam scribere rogavi Achillem scriniarium sancte Romane ecclesie, in mense et indictione suprascripta.*

† *Signum manus Raynonis huius carte rogaturi.*

Iohannes de Supino testis. Petrus de Babuco testis. Petrus buticularius testis. Mattafellonus nepos domni Papae testis. Galiota testis[1]. *Albertus hostiarius testis.*

Ego Achilles scriniarius sancte Romane ecclesie complevi et absolvi.

His[2] itaque peractis, Alexander Papa Petrum de Gaieta subdiaco-
num[3] suum, et nobilem virum Iohannem de Supino Tusculanum premi-
sit, quatenus eamdem civitatem cum superiori arce in proprietatem et
dominium sedis Apostolicae vice sua reciperent. Quod absque mora
Sept. 8. factum est et recte completum. Ipse vero celebrata nativitate beate Marie,
cum fratribus suis de Verulano exiens et versus Tusculanum procedens,
Oct. 17. in vigilia sancti Luce[4] cum gloria et honore civitatem ipsam intravit et
in palatio ipsius arcis tanquam dominus per XXVI[5] menses resedit.

Ceterum populus Romanus, qui ad destructionem illius loci non mediocriter intendebat, contra ipsum Pontificem super hoc valde indignatus est et nimis commotus, proponens cum typo superbie: *qnod civitatem ipsam, per quam populus ipse tam grave infortunium recenter passus fuerat, neque tueri debuerat neque recipere.* Minabatur et immoderatis clamoribus, quod *nisi locum ipsum omnino desereret, pro suis viribus niteretur inferre sibi quicquid mali vel contrarietatis agere possent.* Cui licet benignus Pontifex in omni mansuetudine ac patientia reponderet, et manifestam iustitiam, quam sedes Apostolica in eadem civitate iam diu habu-

1) Testes quatuor, quos Albertus sequitur, omissi sunt in cod. R. — *Mattafellonum* A, *Mattafellonus* c.
2) Rubrica: *De receptione Tusculani.*
3) R *subditum*, A *subd.*
4) Codd. omnes male *sancte Lucie.*
5) Ita pro *XVI* correxit *Jaffé* pg. 735.

erat, diligenter ostenderet, promittens, quod de ipso loco, qui ad manus 1170.
ecclesiae devenerat, Romana civitas bonum assidue consequetur et nil mali ulterius exinde sibi proveniet, nullatenus tamen populum ipsum placare potuit vel a sua pravitato retrahere. Quippe a tempore beati Pauli populus ipse patribus omnino dissimilis factus est et cotidie in deterius labitur. Quid enim tam notum saeculis, quam protervia Romanorum? Sunt enim seditiosi invicem et emuli in vicinos; subesse nesciunt et praeesse non norunt; superioribus infideles et inferioribus importabiles; docuerunt etiam linguas suas grandia loqui, cum operentur exigua. Set iam ad proposita redeamus.

Cum igitur idem populus contra eosdem Tusculanos absque ratione et iusta causa insurgeret et nec personis nec bonis eorum parceret, vineas et segetes hostiliter devastaret, Pontifex patienter sustinuit, ut eius familia vim vi repelleret et suis adversariis tristem vicissitudinem redderet. Tunc exeuntes quidam milites de Tusculano cum quibusdam peditibus ad exitus viarum et ad pascua iumentorum, audacter capientes[1] homines et iumenta quecunque invenorunt usque ad portas Urbis, reduxerunt ad propria innumerabilem animalium multitudinem sine dampno suorum. Sic itaque diebus ac noctibus facientes, ita districte Romanorum protervia coacta est, quod ab Urbe usque Tusculanum securus nemo exibat et arare vel seminare tute non poterat. Post multa vero dampna hinc inde illata[2], post varia colloquia communiter habita, in hoc tandem utraquo pars sponte convenit, ut pro urbis Romanae honore ao pace Pontifex, tamquam pius et communis pater, muros Tusculane civitatis ad estimatam[3] mensuram usque ad inferiores partes arcis permitteret dirui. Propter hoc autem populus Romanus omnes offensas, quas Tusculani intulerant ei, penitus remittere et condonare atque veram et perpetuam pacem dare firmiter spopondebat. Insuper ut omnis dubitatio de universorum mentibus penitus tolleretur, tot iuramentis Romanorum civium pacem ipsam firmare promittebat, quot eidem Pontifici et Tusculanis complaceret. Unde factum est, quod octingenti viri, ex eodem populo nominati[4] ad petitionem ipsius Presulis et Tusculanorum voluntatem, unus in animabus totius populi pariter acclamantis, sicut promissum fuerat, super sacrosanctae evangelia iuraverunt.

Peractis igitur iuramentis et aliis conventionibus utrimque[5] rite dispositis, cum exteriora valla fuissent iam complanata, turres quoque,

1) R om. 2) *collata* codd. 3) Codd. *extim.*
4) *nominatim* codd. 5) Codd. *utriusque.*

sitae super muros anteriores, consternatae iacerent et ipsorum murorum fortitudo conquassata foret atque confracta, populus ipse, iuramentorum suorum oblitus, non est contentus, prefixam sibi mensuram, sicut fuerat constitutum, servare, set contra datam fidem et praestita iuramen-
1172. nov. ta, contra etiam prohibitionem Alexandri Papae suorumque fratrum, omnes muros civitatis usque ad arcem a fundamentis impudenter destruxit. Quid ergo nunc de populo Romano dicere in veritate possumus, nisi quod peccatis exigentibus eorum infidelitas et inconstantia in universo mundo annuntianda est? Quamvis autem pravus et immitis atque indomitus sit, quia tamen ipsius cura specialiter incumbit Romano Papae, dissimulare nullo modo debet, ut eius aversionem paterna benignitate non toleret et ad bonum, in quantum potest, revocare non studeat. Sane cura, non curatio ab eo exigitur, sicut per evangelistam dicitur: *Curam illius habe*, non: *cura* vel *sana illum*. Quippe non est in medico semper, ut relevetur eger[1]. Loquitur quoque apostolus et dicit: *Plus omnibus laboravi*, non ait: *plus omnibus profiui* aut *plus omnibus fructificavi*. Alioquin noverat homo, quem Deus docuerat, quia unusquisque secundum laborem accipiet, non secundum proventum. Huius ergo rationis debito provocatus beatus Pontifex Alexander populum ipsum, cuius cura sibi a Domino commissa est et cuius iniquitates atque peccata portare tanquam Christi vicarius debet, dissimulatis offensis ad rectitudinis viam et ad bonum faciendum convertere instanter pro viribus laboravit.

1170. dec. 29. Per[2] idem tempus rumor valde tristis de interfectione sancti Thomae Cantuariensis archiepiscopi contra regem Anglorum ad aures Apostolicae sedis pervenit. Crescente autem ipsa infamia, rex non immerito timuit, ne in personam eius ecclesia Romana tantum flagitium graviter vindicaret, si eius innocentia manifestius non cognosceretur[3].
1171. Misit ergo viros ecclesiasticos ac prudentes ad praesentiam summi Pontificis, tribuens eis potestatem, ut in animam eius iurarent, quod de ipsa interfectione, unde infamatus fuerat, rex ipse in propria persona iuraret ad mandatum eiusdem Pontificis stare. Venientibus autem nuntiis ipsis
Mart. 25. apud Tusculanum in quinta feria maioris hebdomadae ante Pascha, cum Pontifex de consulto more ad ecclesiam vellet accedere, Apostolico se conspectui praesentarunt et, quod eis ab eodem rege impositum fuerat, exponentes iuramentum, sicut diximus, facere obtulerunt. Tunc Ponti-

1) R *ut rel. ut eger.* 2) Rubrica: *De interfectione Cantuariensis archiepiscopi.*
3) Ed. *innocentiam — cognosceret.*

fex, habito fratrum suorum consilio, exivit foras in consistorio et in 1171.
communi audientia, sicut a cardinalibus distinctum fuit et computatum,
ab eisdem nuntiis iuramentum ipsum recepit et inducias regi concessit.
Unde factum est, quod duos ex fratribus suis, A(lbertum) titulo sancti 1172.
Laurentii in Lucina et T(heodinum) titulo Vestinae presbyteros cardinales
ad partes Galliae Pontifex destinavit, quatenus eis praesentibus ibi reatus seu innocentia regis claresceret, ubi tam detestabile flagitium[1] fuerat perpetratum. Rex vero ubi legatorum sedis Apostolicae praesensit adventum, relictis omnibus imminentibus sibi negotiis, quae tunc in Hibernia exercebat, festinanter in Normanniam rediit et apud (Abrin)cham[2] Mai. 21.
secundo[3] ad eorum praesentiam cum episcopis et baronibus suis humiliter ac reverenter accessit, paratus eorum stare mandato, sicut per nuntios suos ante fuerat compromissum. Cum autem nullus appareret[4], qui super imposito sibi crimine ipsum impeteret, rex coram eisdem legatis, adstante episcoporum ac baronum et aliorum tam clericorum quam laicorum multitudine, se in propria persona[5] hoc modo purgavit[6]:

Ego H. rex iuro super haec sancta Dei evangelia, quod mortem sancti Thomae neque cogitavi, neque scivi, neque fieri praecepi; et quando facinus ipsum perpetratum cognovi, tantum dolui et tristis effectus sum, quantum si proprium filium meum cognovissem interfectum. Sed in hoc me non valeo excusare, quod occasione commotionis et iracundiae meae, quam adversus eumdem sanctum virum conceperam, interfectus non fuerit. Pro quo reatu, quia causam necis eius dedisse videor, ducentos milites sub expensis meis ad defensionem christianitatis absque dilatione Hierosolymam destinabo per annum ibidem mansuros, vel tantum eis persolvam, unde totidem milites ibidem per annum valeant retineri[7]. *Signum quoque Dominicae crucis usque ad triennium accipiam et in propria persona illuc proficiscar, nisi remaneam de licentia Romani Pontificis. Illicitas etiam consuetudines, quas temporibus meis in tota terra mea introduxi, penitus casso et ex hoc nunc observari prohibeo. Appellationes vero ad Apostolicam sedem de caetero libere fieri permittam et in hoc neminem prohibebo. Praeterea ego et maior filius meus rex iuramus, quod a domno Alexandro Papa et eius catholicis successoribus recipiemus et tenebimus regnum Angliae et nos et nostri suc-*

---

1) Ed. *vitium*. 2) Cf. Cardinalium litt. ad Gilbertum Ravenn. archiep.
3) Ed. *ap.* om. Voci *Chan* (ita codd.) necesse est aut Cadomus subsit, ubi tamen primo cardinales viderat, aut Abrincam, ubi „secundo“. Cf. *Rogerum de Hovenden* ap. *Savile*, scr. rer. Angl. pg. 529.
4) Ed. *apparebat*. 5) Ed. *in pr. pers.* om. 6) Rubrica: *Iuramentum regis Anglorum*. 7) Ed. *retinere*.

1172. *cessores in perpetuum non reputabimus nos Angliae reges veros*[1], *donec ipsi nos catholicos reges tenuerint.*

Dum autem haec in Gallia agerentur, Romani persistentes in insipientia sua, cupientes ad eos reverti pastorem et episcopum animarum suarum cum fratribus suis episcopis et cardinalibus non permiserunt Urbem ingredi et in ecclesiis suis debitum exercere officium. Eis ergo verbum Dei spernentibus, quod primum ipsis evangelizandum fuerat,
1173. Pontifex de Tusculano cum fratribus suis exivit et ad beati Petri Cam-
Ian. 27. paniae patrimonium[2], quousque meliora tempora ecclesiae suae provideat Dominus, moraturus accessit.

Interea[3] cum illustrator Anglorum beatissimus Thomas in multa coruscatione miraculorum Dei nutu circumquaque fulgeret et non solum amici, sed etiam persecutores veniam postularent peccatorum, et salutis beneficia petituri ad eius tumbam incessanter accederent: Romanus Pontifex ad instantiam cleri et populi Gallicani eumdem martyrem canonizavit auctoritate Apostolica et inter caeteros sanctos conscribi prae-
Febr. 2. cepit. In die namque purificationis beatae Mariae[4], convocatis episcopis abbatibusque[5] Campaniae, apud Signiam in honore ipsius specialiter missarum solemnia celebravit et passionis eius diem IV Kalendas Ianuarii[6] perpetuo agi constituit. Unde occidentalis ecclesia exultavit in gaudio magno et gloriosi martyris nomen augebatur quotidie in ostensione virtutum, ita ut ab extraneis etiam gentibus de celebri celebrius haberetur. Per ipsius merita omnipotens Deus evidenter mortuos suscitavit, coecis quoque visum, surdis auditum et claudis reddidit gressum, mundavit leprosos, curavit infirmos, daemoniacos liberavit et alia multa mirabilia per eum nihilominus voluit mirabiliter operari: ideoque plurimi fidelium in honore ipsius ad laudem et gloriam creatoris nostri ecclesias construxerunt et bonis ac possessionibus suis ditarunt.

Post[7] mortem vero eiusdem martyris biennio iam elapso et tribus
Mart. 6. mensibus, non absque divinae ultionis iudicio, sicut creditur, accidit, quod maior filius praedicti regis Anglorum, quem paterno affectu ipse in regem sublimaverat, contra patrem nequiter insurrexit et una cum matre ac fratribus ipsum expellere de toto regno temore attemptavit[8]. Unde regnum ipsum in duas partes divisum est et barones Aquitaniae armati,

---

1) R. vv. inde a *recipiemus — veros* om. 2) Signiam. Cf. chron. Fossae novae.
3) Rubr.: *De eo, quod canonizavit Alexander papa sanctum Thomam Cantuariensem archiepiscopum.* 4) An potius febr. 25 („in capite quadragesimae"); ? Cf. *Jaffé* n 8199. 5) Ed. *ep et abb.* 6) Ed. *eiusdem IV Kal. Ian. memoriam.*
7) Rubrica *De guerra inter regem Anglorum et eius filium.* 8) Ed. *tentavit.*

alii cum filio, alii cum patre steterunt. Ad cumulum quoque tam detestandi excidii rex Francorum iuniorem regem, cui filiam[1] dederat in uxorem, in sua protectione suscepit et contra patrem iuvare ac manutenere pro viribus laboravit. Ceperunt itaque perniciosa hinc inde mala succrescere, et filius, peccatis exigentibus, patris quaerebat interitum et pater[2] necem filii sitiebat. Deinde maximi utrinque parati exercitus et rex iunior una cum socero suo, rege Francorum, Normanniae fines adversus patrem pugnaturus ingreditur[3]. Econtra rex maior Anglorum in manu forti defendere terram suam nihilominus elaborat et vim vi repellere omnimodis nititur. Nec mora, bellatores undique ad arma prosiliunt, rapinas exercent, villas incendunt, castra expugnant, invadunt ecclesias et alia impietatis opera per totam Aquitaniam crudeliter exercere non cessant. His igitur malis quotidie increbrescentibus, domnus Alexander Papa vastationibus et detrimentis utrorumque regnorum pro sui officii debito cupiens providere, misit ad partes illas e latere suo P(etrum) titulo sancti Chrysogoni presbyterum cardinalem, cui dedit in mandatis, ut, adscitis secum episcopis et aliis religiosis utriusque partis, operam et studium diligenter impenderet, qualiter reges ipsi possent ad pacem et concordiam unanimiter revocari. Unde factum est, quod in tempore congruo adveniente ipso legato, ecclesiarum praelati et alii religiosi ac prudentes viri cum eodem legato partes suas ita ferventissime interposuerunt, quod utramque partem ad unitatis et pacis bonum cooperante Domino revocarunt[4].

1173.

1174. Sept. 29.

Eodem tempore[5], in anno XV. Pontificatus domini[6] Alexandri Papae Fredericus imperator dictus ad suggestionem Papiensium et marchionis de Monteferrato quinta vice in Lombardiam hostiliter remeavit. Transivit enim per montem Senisium[7] et in multitudine gravi descendens ad planitiem tertio Kalendas Octobris castrametatus est iuxta Secusiam. Altera autem die, conceptum furorem amplius occultare non valens, in primordio detestabilium operum suorum civitatem ipsam combussit et exinde acies suas versus Astam ad exercenda reliqua mala direxit. Habebat enim circa se multitudinem copiosam barbaricae gentis, homines assuetos in bellicis actibus, viros nequissimos, rapaces et desperatos, quos de Flandria et circumpositis[8] locis collegerat[9], et quos[10] neminem amantes[11] amat nemo. Lombardi vero[12] in uno spiritu et una voluntate coniuncti,

1174. Sept. 29. Sept. 30.

1) Ed. *fil suam.* 2) Ed. *pariter.* 3) Ed. *aggred.* 4) Cf. Robertum de Monte.
5) Rubrica: *De quinta reversione Frederici in Lombardiam.* 6) Ed. om.
7) Ed. *Senonem*, codd. *Senonum.* 8) Ed. *aliis circ.* 9) Ed. *elegerat.*
10) Ed *qui.* 11) Ita cod. c. Ed. et AR *amantem.* 12) Ed. om

1174. quoniam ipsius Frederici reditum ex longo praesenserant[1], civitates suas et arces bene muniverant, et ad resistendum sibi in faciem, tamquam viri bellicosi et potentes, intrepidi existebant. Miserunt itaque ad subventionem Astensium, qui secum iamdiu confoederati fuerant, viros industrios, in consilio valde providos et in armis probatos, quatenus eosdem Astenses contra impetum supervenientis hostis animosiores redderent et, cum res exigeret[2], pro sua libertate manutenenda eorum exhortatione fortius dimicarent. Illi vero deterius sibi providentes in posterum, impudenter[3] recesserunt a confoederatione societatis Lombardorum et prosternentes in conspectu iam dicti Frederici, tradiderunt civitatem in manu et potestate ipsius.

Asta itaque subiugata[4], idem Fredericus se super se ipsum[5] extollens, ad destructionem civitatis Alexandriae, quam noviter Lombardi construxerant ad honorem beati Petri, cum Papiensibus et marchione Montis ferrati[6] conatus est festinare. Sed quia in cunctis actibus suis Deo et ecclesiae adversabatur, iniquae[7] dispositioni eius omnipotens Deus mirabiliter obstitit et suum propositum disturbavit. Tantam namque pluviarum inundationem repente de coelo emisit, ut omnia flumina redundarent et in paludes cuncta campestria verterentur. Videns autem Alexandriae populus, de coelo auxilium sibi conferri, qui iam metu terribilis principis fugam praeparaverat, resumpsit vires et animos atque ad resistendum numerosae[8] adversariorum multitudini de beatorum Petri et Pauli apostolorum suffragio confidens, postposita trepidatione se viriliter praeparavit. Sed quamvis asperitas hyemis et imminens pluviarum ac nivium difficultas eumdem Fredericum ad Alexandriam dehortarentur accedere, nihilominus tamen in fortitudine sua processit et castra iuxta ipsam civitatem in territorio aquoso utcumque[9] firmavit. Diligenter itaque circumspiciens, quod eadem civitas praeter fossata et vicinitatem fluvii Taneris nullo murorum vel turrium gauderet praesidio, despexit eam, sperans inaniter[10], quod in primo congressu posset ipsam omnino delere. Collectis igitur cunctis viribus sui exercitus, in eosdem Alexandrinos gravissimum fecit assultum. Applicuit quoque ad aggeres diversi generis machinas et diu cum eis atrociter dimicavit. Sed auxiliante Domino praevaluit Alexandrinus populus et, machinis hostium per vio–

---

1) Ed. et codd. *praecesserant*. Baron. *praeviderant*. 2) Baron. *rex veniret*. 3) Ed. *imprud*. 4) Bar. *Qua in suam potestatem redacta*. 5) Ed. om. 6) Ed. *cum m. M. f. et Pap*. 7) Ed. *adversabatur inique, disp*. 8) Ed. *iniuriosae*. Cod. *innumerosae*. 9) Ed. *utrinque*. 10) Ed. *in anteo*.

lentiam captis, totam illam barbariem non sine occisione usque ad ten- 1174.
toria fugere compulit. Unde quia idem Fredericus visus est superari, in
iracundiam maiorem exarsit et ideo contra consilium et voluntatem prin-
cipum suorum in obsidione ipsa, quousque victoriam obtineret, morari
disposuit. Sed quoniam hyemis asperitas imminebat et exercitus omnium[1]
patiebatur necessariorum indigentiam, equorum multitudo coepit omnino
deficere et militum apparatus modico pretio distrahi. Nec tamen pro his
vel aliis difficultatibus ab Alexandrinorum impugnatione iracundia im-
perialis cessavit, licet ab eis semper tristiorem vicem reciperet. Cum
autem neque terroribus neque blanditiis, neque promissionibus cives
ipsos ad deditionem inclinare ullatenus[2] posset, subterraneos meatus
occulte fieri fecit, per quos civitatem ipsam ex improviso intrare spera-
vit atque invadere. Sed resistente Domino inde perniciosam iacturam
incurrere meruit, unde in futuro victoriam et triumphum consequi cre-
didit[3]. Et[4] quoniam eadem civitas iam per quatuor menses districte
obsessa fuerat et in multis patiebatur indigentiam, Lombardorum vires
et suffragium communiter[5] postulavit.

Tunc[6] immensa civitatum Lombardiae societas citissime[7] in unum 1175.
convenit et de communi omnium voluntate firmiter statuit, ut cum ab-
undantia victualium et aliis necessariis[8] ad Alexandriam in manu valida
sine mora festinare deberet. Mediante igitur[9] quadragesima omnes civi- *C. Mart. 23.*
tates et nobiles totius Liguriae ac Marchiae et Aemiliae apud Placentiam
convenerunt et rite dispositis atque ordinatis omnibus, quae ad bellicos
usus videbantur spectare, cum navibus et plaustris, victualibus oneratis
et armis, exierunt de ipsa civitate. Processerunt autem in multa forti-
tudine militum et peditum, armorum, balistarum etiam et arcariorum
versus Alexandriam et in dominica de ramis palmarum iuxta Terdonam *Apr. 6.*
castra sua, non longius a castris Frederici, quam per decem milliaria,
posuerunt. Ubi vero Teutonici cum Lombardis ad alterutrum se con-
spexerunt, timor et hebetudo mentis Fredericum invasit, attendens,
stare contra se armatorum terribilem multitudinem, velut castrorum
aciem ordinatam. Et exinde ad consueta calliditatis argumenta se con-
vertens, Alexandrinis in dolo placide locutus est haec verba: *In crasti-*
num[10] *Sanctus dies veneris imminet, quem omnis christianus devotissime* *Apr. 11.*
colit, et ideo pro reverentia Crucifixi treugam vobis et securitatem usque

1) Ed. *omnis*. 2) Ed. *nullat*. 3) Bar. *speravit*. 4) Bar. *at*.
5) Baron. om. 6) Rubrica. *Quod Lombardi Alexandrinis viriliter succurrerunt.*
7) Bar. om. 8) Bar. *et al* n om. 9) Bar. *enim*. 10) Ed. *crastino*.

1175. *in*[1] *secundam feriam ex imperiali benignitate concedo et largior*. Recepta itaque securitate, cum singuli de populo, nihil mali[2] suspicantes, dormirent secure in domibus suis, eorum insidiator circa primam vigiliam noctis fortiores viros armatos in civitatem per subterraneos meatus intrare praecepit et ipse cum toto exercitu ad portas stetit armatus, expectans quousque illi, quos praemiserat, civitatem intrassent et conclamantium voces audiret, quatenus, dum bellum intrinsecus augeretur, ipse de foris per portas[3] violenter irrueret et civitatem hostiliter occuparet. Sed a Domino factum et mirabile[4] in oculis omnium fuit, quod eadem civitas a tam perversa proditione in momento liberaretur et inventa iniquitas in perversorum caput iuste retorqueretur. Nihil enim iustius, quam necis artifices sua lege perire. Non potest autem mentiri Veritas, quae sic de reprobis loquitur: *Convertetur dolor eius in caput eius*[5] *et in verticem ipsius iniquitas eius descendet*, et rursus: *Qui proximo suo parat foveam, ipsemet incidit in eam*. Cum igitur vigilatores, qui custodiebant civitatem, armatorum cuneos civitatem ingressos fuisse viderent, exclamavorunt vocibus magnis, ut populus cito ad arma consurgeret et ingressos hostes expelleret. Tunc cives subito expergefacti[6] velociter convolarunt ad arma et tamquam leones audacter irruerunt in hostes, quos cum beato Petro, quem ante se in albo equo et coruscantibus armis praeire cernebant, prostraverunt in terram et in gladio compulerunt omnes, qui mortem evaserant, exire super ipsos aggeres, ex quibus praecipitabantur inviti. Omnes praeterea, qui de subterraneis meatibus nondum exierant, superiori terra cadente suffocati sunt. Apertis autem portis exivit popu-
Apr. 12. lus in fortitudine magna et exercitum perfidi Frederici usque in diem sabbati percussit in gladio, ita quod usque ad ipsius castra mortuorum strages usquequaque iacebant; insuper ligneum castellum, quod in perniciem civitatis ex fortioribus et electis militibus studiose armaverat, tamdiu viriliter expugnavit, quousque illud cum ipsis militibus violenter combussit.

Videns[7] igitur Fredericus, divinam sibi maiestatem in omnibus adversari, timuit, ne propter supervenientium Lombardorum exercitum incurreret violentiam et cum rubore cogeretur ab obsidione discedere.
Apr. 13. Quocirca in proxima nocte castra fecit comburi et in Dominicae resurrectionis aurora cum omnibus suis versus Papiam iter suum direxit. Sed quoniam vitare non poterat, quin iuxta expeditionem Lombardorum

1) Ed. *ad*. 2) Ed. *male*. 3) Ed *portam*.
4) Ed. *quod mir*. 5) R *in cap. eius* om. 6) Ed. om.
7) Rubrica: *Quod Fredericus ab obsidione Alexandriae confusus recessit.*

transitum faceret, ea astutia prope Lombardos in villa, quae vocatur 1175.
Cuignella[1], voluit castrametari, quia non verebatur ab eis offendi, nisi prius ab ipso fuissent hostiliter provocati. Lombardi vero nondum cognoverant[2], quae omnipotens Deus hesterna die cum Alexandrinis mirabiliter fecerat. Sed ubi viderunt Fredericum erectis vexillis contra se venientem, assumpserunt arma et coram eo parati ad pugnam viriliter steterunt in armis expectantes, quid potius faciendum eligeret, an inciperet bellum cum ipsis, quod minime credebatur, quia valde pauciores, quam ipsi, viros bellatores habebat, an quiete castrametaretur et neminem laederet. Ipse vero eadem die, quam fecit Dominus, resedit pacifice in praedicta villa. Illucente autem secundo die quidam nobilium, qui *Apr. 11.*
nulli partium habebantur suspecti, prius ad Fredericum et consequentur ad Lombardos humiliter[3] accesserunt in haec verba: *Quae maior insania vel quod excellentius malum excogitari potest aut operari, quam ut dominus servum sive servi dominum iure suo privare omnino conentur et per violentiam possidere? Sit[4] ergo unaquaeque pars suo iure contenta et, tam gravibus malis iam cessantibus, pax optata inter vos cooperante Domino reformetur.* Tunc imperator suspirans post multa, quae hinc inde allegata fuerant, sic respondit: *Ego salvo imperii iure super hac controversia paratus sum stare arbitrio bonorum virorum utriusque partis.* Et consequenter communitas Lombardorum dixit: *Salva ecclesiae Romanae ac nostra libertate, pro qua decertamus, nos itidem[5] facimus.* Et statim electi sunt a Frederico Philippus Coloniensis electus, G(ualfredus) de Plozasca[6] Tau- *Mart. 16.*
rinensis capitaneus et R(ainerius) de sancto Nazario[7] Papiensis, a Lombardis vero G(erardus) Pistus[8] de Mediolano, A(lbertus)[9] de Gambara Brixiensis et C(othus)[10] de Verona, in quos utraque pars hilariter compromisit.

Post haec Lombardi ad Fredericum reverenter accesserunt et hono- *Mart. 17.*
raverunt eum, a quo ipsi benigne recepti et honorati sunt. His itaque utrinque ita peractis, Fredericus exercitum abire permisit et cum uxore ac filiis et domestica familia in civitatem Papiam descendit. Lombardi vero ad propria cum gaudio redeuntes, obviaverunt secus Placentiam Cremonenses cum carrocio[11] suo et expeditione sua. Ipsi enim semper

1) Ed. *Guiguella*. Villa est prope Clastidium (*Casteggio*), hodie *San Giulietta*. 2) Ed. *cogn. ea*. 3) Ed. om. 4) Ed. *sic*. 5) Ed. *id. idem*.
6) Ed. *G. de Pozascu*, quae correximus ex pacis Venetae conventione praevia. MGL. II. 152. Sed in designandis personis praeter Philippum Coloniensem, errat Boso. Cf. huius conventionis ipsum documentum ap. Muratori, antiqq. IV. 275 MGL. II. 145—147. 7) AR *Nazari*. Ed. *B. de s. N.* 8) Ed. *Pistis*
9) Ed. *G. de G.* 10) Ed. *G. de V.* 11) Ed. *carrucio*.

1175. claudicaverunt in facto communitatis civitatum, respectu amicitiae Papiensium, et ideo studiose post alios distulerunt exire, ut disturbaretur expeditio communitatis pro retardatione ipsorum. Cognito igitur, quod sine ipsis facta erat praedicta concordia, confusi sunt in erubescentia sua. Tunc populus Cremonensis in consules suos nimium exardescens, civitatis suae contumeliam graviter vindicavit, funditus diruens palatia eorum ac domos, bona omnia diripuit et alios in loco eorum consules,
1176. ipsis depositis, subrogavit. Quamvis autem Lombardorum civitates cum eodem Frederico de concordia et pace tractarent ad invicem, cognoscentes tamen versutias hominis illius, nihilominus sibi ab eo cavebant in posterum. Propterea confoederationis suae iuramenta solicitius inuo-
Ian. varunt et in cunctis maiorem circumspectionem semper gesserunt[1].

Fredericus[2] vero cum apud Papiam diutius moraretur et in cunctis actionibus suis eventus semper sinistros haberet, ut religiosos viros et vulgarem[3] populum sibi[4] favorabilem redderet, pacem Romanae ecclesiae, quam prae ceteris rebus affectare publice[5] asserebat, per se ipsum requirere studuit. Misit ergo per literas et familiares suos ad Ostiensem et Portuensem episcopos et cardinalem sancti Petri ad vincula, ut pro reformanda pace inter ecclesiam et imperium ad eum securo accederent, quatenus viva voce ad alterutrum opus ipsum tractare et ad optatum finem cum honore ecclesiae possent Domino cooperante perducere. Quod verbum postquam ad aures Apostolicae sedis pervenit, non immerito suspectum omnibus fuit, tum quia praeteritorum exhibitio futurorum certitudinem demonstrabat, tum quia idem Fredericus nondum[6] videbatur ad aliqua bona opera ullo modo inclinari. Verumtamen quoniam[7], secundum beati Augustini dictum, „dubia semper in meliorem partem sunt convertenda" et quia pax non solum inquirenda sed „persequenda"[8] esse discribitur, domnus Alexander Papa de communi fratrum suorum consilio praedictas personas plene instructas ad praesentiam ipsius principis honorifice destinavit. Eis igitur segregatim per diversas regiones proficiscentibus, plebs universa in iucunda eorum inspectione laetabatur in Domino et ad consignationem puerorum ipsis copiosam multitudinem infantium praesentabat. Episcopos namque Portuensis et cardinalis sancti Petri ad vincula per Spoletum et Imolam atque Bononiam honorifice transeuntes usque Placentiam processerunt ibique adventum

1) Muratori, antiqq. IV. 269. 2) Rubrica: *De eo, quod Fredericus a Romana ecclesia per se ipsum pacem simulate quaesivit.* 3) Ed. om. 4) Ed. *suum sibi.* 5) Ed. *se publice.* 6) Ed. *non.* 7) Ed. *quia.* 8) Ed. *proseq.*

Ostiensis episcopi, qui per Pisanam et Lucanam civitates cum gloria et honore transivit, per dies aliquot expectarunt. Interim vero, ut cum rectoribus civitatum Lombardiae super his, quae imposita sibi fuerant, insimul[1] haberent colloquium, perrexerunt Laudam. Completo itaque ipso colloquio audierunt Placentiam Ostiensem episcopum pervenisse, ad cuius praesentiam celeriter pervenerunt. 1176.

Ut autem ipsi tres Apostolicae sedis legati fuerunt insimul, nuntiaverunt Frederico adventum suum, petentes ab eo, ut, quid eos vellet agere, ipsis continuo significaret. Quibus ille benigne respondens mandavit, ut transito flumine Pado ad eum secure accederent. Tunc legati de civitate[2] Placentia cum magno clericorum[3] et militum comitatu exeuntes, processerunt ad Padi ripam et in praeparatis navibus transeuntes, venerunt in civitatem Papiam, in qua honorifice recepti fuerunt et hospitati. Altera autem die, imperatore cum principibus et multo ac celebri[4] populorum concursu in publico residente, legati ad eius praesentiam pariter accesserunt. Cum igitur ante ipsius conspectum introirent et prope illum ex opposito in suis faldistoriis consederent, continuo idem imperator, deposito quem[5] gestabat in capite pileo, eosdem legatos, sicut relatio declaravit interpretis, sermone Teutonico salutavit, addens, quod adventus ipsorum sibi plurimum complacebat et eorundem praesentiam valde habebat acceptam; sed ut confidenter[6], quae gerebant, proponerent, hilari vultu praemonuit.

Tunc episcopus Ostiensis stetit in medio et in communi audientia omnium iucunda facie ita respondit: *Salutatio tua, domine imperator, grata est nobis et valde accepta, sicut praecellentissimi*[7] *principis et excellentissimae potestatis. Sed in huius salutationis alloquio illud nos vehementer exasperat, quod ad praesens peccatis exigentibus versa vice, sicut optamus, vos resalutare non possumus. Faciat itaque omnipotens Deus per ineffabilem bonitatis suae clementiam cum sponsa sua sacrosancta ecclesia et imperio tuo illam concordiam et unitatis pacem, ut, quod modo absque scrupulo conscientiae non possumus, in proximo affectuose propitiante Domino valeamus implere. Nos vero propter hoc pium opus quantum in nobis fuerit prosequendum ad vocationem tuam specialiter venimus, non in*[8] *nobis vel de nostris meritis praesumentes, sed in illius fiducia huius operis efficaciam ponimus, qui, cum ad praedicandum mitteret discipulos suos, dixit*[9]: *„Ego*

1) Ed. om. 2) Ed. om. 3) Ed. *legatorum.*
4) Ed. *princ. ac m pop. conc. celebri in p* 5) R *quod.*
6) Ita correxi ed. et codd. *considerata.* 7) Ed. *praeexcell.*
8) Ed. *de.* 9) R *dicens.*

1176. *vos elegi et posui vos, ut eatis et*[1] *fructum afferatis et fructus vester maneat*[4]. Et incipiens ab exordio schismatis ita universa ecclesiae gravamina et manifestam imperii deploravit iacturam, ita pro[2] utriusque partis concordia et pace intrepide peroravit, ut omnes, qui aderant, in verbis eius[3] mirarentur et gaudentes in cordibus suis ad invicem dicerent: *Non est*[4] *hic homo, qui*[5] *loquitur, sed spiritus dei Patris, qui habitat in eo.* Deinde abbrevians verbum, imperatoris duritiam in eo maxime increpando redarguit, quod, ubi quatuor illae personae, quae de corpore ecclesiae sibi adhaeserant, de medio per iudicium Dei erant sublatae, et totus orbis unum Romanum Pontificem in patrem et animarum suarum pastorem receperat, ipse solus non debebat unitati catholicae amplius adversari, sed in unam sanctam et[6] apostolicam ecclesiam credere et ei humiliter obedire. Post haec episcopus Portuensis et cardinalis sancti Petri ad vincula circa eamdem materiam compendiosam fecerunt sermonem et ad pacis bonum imperatoris animum inclinari nunc blandis, nunc asperis nihilominus studuerunt. Tunc imperator compunctione plurima placidum[7] dedit responsum et optatae paci omnem promisit assensum, aperiens dolorem sui cordis, quo se intrinsecus vehementer uri asseruit pro eo, quod ecclesia Dei sub tantae tribulationis discrimine fluctuabat[8]. Et his dictis omnes ad hospitia pariter redierunt.

Sed post modicum spatium legati, eiusdem Frederici curiam frequentantes de pacis bono, qualiter inter ipsum et Romanam ecclesiam eiusque adiutores, Lombardos videlicet, Siciliae regem et imperatorem Constantinopolitanum reformari posset, modo cum eo solo, modo cum eo et eius consiliariis per dies plurimos contulerunt. Ut autem super iis tractatibus absque suae personae praesentia cum Lombardis facilior opportunitas haberetur, imperator vices suas C(hristiano) cancellario, P(hilippo) dicto Coloniensi electo et W(ortwino)[9] protonotario suo concessit, quatenus collatione habita de contrarietate capitulorum, quam possent moderantiam adhiberent[10] et ad notitiam ipsius cuncta referrent. Ipsi vero cum legatis et Lombardorum rectoribus nunc in suburbiis, nunc in urbibus, prout eis competentius videbatur, de pacis reformatione insimul frequentissime tractaverunt. Sed cum ea, quae vicissim petebantur, ad imperatoris notitiam referrentur, ipse in cunctis modum nimis excedens et ab ecclesia in spiritualibus postulavit, quod nulli umquam laico invenitur fuisse[11] concessum, et a Lombardis ultra, (quam) quo Carolus et Lu-

---

1) Ed. *eatis et* om. 2) Ed. *ita, quod de utr.* 3) Ed. *suis.* 4) Ita conieci pro *enim.* 5) Ed. om. 6) Ed. om. 7) Ed. *placitum.* 8) R *fluctuari.* 9) Ed. et codd. *A.* 10) Ed. *exhiberent.* 11) Ed. *inveniretur concessum.*

dovicus atque Otto imperatores contenti fuerunt, exegit. Cum igitur a suo proposito pravo Fredericus recedere nullatenus vellet, legati a sanctorum patrum regulis et constitutionibus deviare nolentes, eo in erroris sui perfidia derelicto, ad praesentiam domni Papae ac fratrum suorum collegium ductore Domino redierunt. Lombardi vero antiquam suae libertatis possessionem viriliter defendentes, improbitati eiusdem Frederici fortius solito restiterunt et Papienses cum marchionibus et Cumanis assiduis devastationibus expugnabant. 1176.

Eodem[1] tempore Alexander Papa ecclesiam Alexandriae ad postulationem Mediolanensis archiepiscopi et comprovincialium episcoporum atque rectorum civitatum Lombardiae episcopatum constituit[2]. In qua fecit in episcopum eligi Arduinum Romanae ecclesiae subdiaconum, a Mediolanensi metropolitano tamquam suum suffraganeum consecrandum. Praeterea[3] Papiensem episcopum crucis et pallii dignitate privavit, eo quod civitas eius Octaviano haeresiarchae ac Frederico imperatori excommunicatis adhaesit et post satisfactionem praestitam eumdem Fredericum in gravem iacturam ecclesiae ac Lombardorum praesumpsit in Italiam revocare. Haec namque civitas, sicut gesta Pontificum Romanorum declarant, ab antiquo receptaculum fuit regum, ecclesiam[4] et Pontifices Romanos persequentium. Aistulphus[5] enim rex Lombardorum Ravennatem exarchatum Stephano Papae II violenter abstulit et alia gravia mala ecclesiae Romanae atque Urbi tamquam vir nequam et pessimus, Dei et beati Petri timore postposito, intulit. Propter quod recolendae memoriae Pipinus Francorum rex, ab eodem Papa rogatus, Lombardiam secundo cum exercitu magno intravit et ipsum Aistulphum in Papia rebellantem tamdiu obsedit, quousque ad mandatum eius et voluntatem iam dicti Pontificis satisfecit et omnia ecclesiae ablata restituit. Desiderius quoque rex, qui eidem Aistulpho in regno successit, Adrianum Papam I, nihilominus ecclesiam et Urbem impie atque crudeliter est persecutus. Unde Carolus rex ad preces ipsius Papae hanc eamdem civitatem, in qua Desiderius ipse fuerat[6] receptus, per sex menses ita districte obsedit, quod eumdem regem et eius uxorem per violentiam cepit et captum ad suum Francorum regnum secum reduxit. Non est ergo mirabile, si modernis temporibus haec perfida civitas contra ecclesiae unitatem schismaticos et excommunicatos recepit et manutenere pro viribus elaborat.

1) Rubrica: *De constitutione episcopatus Alexandriae.* 2) Cf. Ughelli, It. s. IV. 312 sqq. 3) Rubrica: *De privatione crucis et pallii ecclesie Papiensis.* 4) Ed. *Romanam eccl.* 5) R *Astulfus.* 6) Ed. *fuit.*

1176. Et factum[1] est in anno Dominicae incarnationis MCLXXVI[2], Pontificatus quoque Alexandri Papae anno XVII, circa finem mensis Iunii, dum Fredericus expectaret in constituto termino exercitum, quem de Alamannia excitaverat, deliberato cum Papiensibus consilio, perrexit Cumas occulte cum paucis, ibique recepto exercitu ipso et aggregatis sibi universis Cumanis, ex improviso Mediolanensium fines invasit, quorum villas et praedia hostiliter depraedari et devastare incepit. Statuerat enim cum ipsis Papiensibus, ut, ex quo Mediolanensium terram ingrederetur, dato eis signo, quod inter se nominaverant, civitas ipsa in manu valida succurrere sibi deberet et resistentes Lombardos a facie sua violenter expellere. Sed quia

Fallitur augurio spes bona saepe suo,

deceptus est in cogitatione sua, quia longe sibi deterius modo accidit[3]. Lombardorum namque civitates impium eius propositum et pravam intentionem[4] contra se iamdiu praesenserant et ideo praeparatae ad bellum omnes unanimiter sibi occurrere festinabant. Sed Mediolanenses ubi adventum accelerantis adversarii certissime cognoverunt, non expectaverunt alias civitates, sed cum Placentinis et centurionibus[5] electorum militum de Verona, Brixia, Novaria et Vercellis exierunt extra Mediolanum in
Mai 29. primo sabbato mensis iunii[6] cum carrocio suo et venerunt in magna fortitudine[7] ad quendam congruum sibi locum, inter Barranum et Brixianum, hora quasi tertia, quintodecimo milliario ab urbe. Tunc praemiserunt septingentos milites armatos versus Cumas, ut scirent, qua parte veniret[8] potentissimus et fortissimus eorum adversarius. Quibus per tria fere milliaria proficiscentibus, trecenti Alamannorum milites obviaverunt, quorum vestigia Fredericus cum toto exercitu sequebatur, accinctus ad proelium committendum. Nec mora, hostes vehementer in hostes insiliunt et sese ad invicem strictis mucronibus conterunt[9]. Sed ubi gravior[10] multitudo principis supervenit, Lombardorum milites inviti terga dederunt et ad carrocium Mediolanonsium facere confugium exoptantes, non potuerunt a facie persequentis ibidem remanere, sed cum reliqua fugientium multitudine ultra carrocium per dimidium miliare coacti sunt fugere[11]. Tunc electa Mediolanensium bellatorum militia, quae in poste-

1) Rubrica: *De campali bello inter Fredericum regem et Lombardos et de optata (l. optenta) Lombardorum victoria.* 2) Ed. *MCLXXV.* 3) Ed. *acciderit.* 4) Ed. *eius int.* 5) *centuriis?* 6) Immo ultimo sabbato mensis maii. R ad marginem *Iulii*, male. 7) Ed. *multitudine.* 8) Ed. *adven.* 9) R *conteruntur.* 10) R *gravioris.* 11) Ed. vv. *sed cum — fugere* om.

riori acie tamquam murus impenetrabilis firmiter consistebat, praemissa 1176.
oratione ad Deum et ad apostolum eius Petrum atque beatum Ambrosium, erectis vexillis confidenter obviavit Frederico in virtute magna. Et in primo quidem congressu vexillifer ipsius Frederici transfossus lancea[1] corruit in terra et sub equorum pedibus trucidatus remansit. Ipse quoque imperator inter caeteros loricatos, ubi coruscantibus armis propriis insignitus apparuit, ab eisdem Lombardis fortiter percussus, de sella cecidit et ab omnium oculis statim evanuit. Urgentibus ergo ipsis Lombardis tota Teutonicorum expeditio in fugam conversa, per octo milliaria fugit in timore mortis; de quorum multitudine paucis evadentibus, alii gladio interfecti, alii fuerunt in Ticino submersi et[2] residua turba per diversas civitates in captivitatem fuit divisa. Sed Cumanorum perfidus populus, qui ab ecclesiae unitate et a[3] Lombardorum confoederatione animo irreverenti et infrunito discesserat, totus fere prostratus in campo remansit, aut gladio interemptus, aut in captivam captivitatem contumeliose deductus. Spolia vero universa post optatae victoriae famosum triumphum victrix Lombardorum societas libenter collegit et in pace singuli habuerunt, quod fortuna unicuique donavit. In quibus, praeter armorum et equorum multitudinem copiosam, inaestimabiles divitiae et quaeque optima terrae praeter spem fuerunt inventa.

De imperatoris vero persona, utrum[4] evaserit aut cum caeteris interfectus[5] in campo remanserit, diu apud omnes dubitatio maxima fuit in tantum, quod eius uxor, in luctu et moestitia posita, etiam lugubrem vestem induerit[6]. Cum autem super hoc tota Italia plurimum vacillaret, ecce subito Papiae apparuit, at[7] immenso apparatu et strenua militia desolatus. In hoc autem manifeste ostendit Dominus, quod per Isaiam locutus fuerat dicens: *Oculi sublimis hominis humiliati sunt et incurvata est altitudo virorum fortium.* Quamvis autem causa eius ab eo tempore, quo coepit Dei ecclesiam persequi, semper ultore Domino in deterius laberetur[8] et nulla eum adversitas seu[9] difficultas laboris a suo incepto retraheret, modo tamen ita vehementer a superno iudice percussus atque contritus est, quod ad pacem ecclesiae, quam hactenus in duplicitate quaesierat, inclinari humiliter videretur et eam per maiores personas imperii a domno Alexandro Papa et eius fratribus suppliciter postularet. Quippe omnes ecclesiastici ac seculares principes regni, qui praedictum Fredericum in errore suo hucusque secuti fuerant, dixerunt ei, quod nisi cum

1) Ed. om. 2) Ed. om. 3) Ed. om. 4) Ed. *an.* 5) R *interfectis*, correximus. 6) Ed. *induit.* 7) Lectionem ed. et codd. *atque* 8) Ed. *haberetur.* 9) Ed. *atque.*

1176. ecclesia pacem faceret, eum ulterius non sequerentur nec sibi auxilium ferrent. Praeterea societatem Lombardorum contra Teutonicos ita Dominus fortem et audacem reddiderat, ut quoties cum illa barbarie in proelio decertaret, in primo congressu victrix existeret et eam ante faciem suam tamquam volatiles paleas dispergeret atque fugaret.

Misit[1] ergo imperator Fredericus ad praesentiam domni Alexandri Papae W(ichmannum) Magdeburgensem[2] archiepiscopum, Christianum Maguntinum et C(onradum)[3] Wormatiensem electum[4] et W(ortwinum)[5] protonotarium regni, maiores imperii principes, cum potestate plenaria complendae pacis inter ecclesiam et imperium. Qui venientes usque Tyburtum[6], nuntiarunt Pontifici[7], sedenti apud Anagniam, sui adventus causam et, impetrato securo ducatu, recepti sunt a duobus cardinalibus
Oct. 21. et capitaneis Campaniae atque honorifice deducti in civitaten Anagninam. In crastinum vero cum Pontifex in consistorio, adstante clericorum et nobilium multitudine, resideret, accesserunt ad maiorem ecclesiam cum decora societate sua et exinde intrarunt in conspectum Pontificis. Stantes autem in medio coram ipso et cum multa reverentia loquentes, dixerunt: *Dominus noster imperator desiderio magno desiderans Romanae ecclesiae ac vobis pacem veram dare, misit nos cum plenitudine potestatis ad praesentiam vestram, instanter postulans, ut verbum illud concordiae ac pacis, quod in praeterito anno fratres vestri secum praesentialiter tractaverunt et usque modo peccatis exigentibus imperfectum remansit, nunc per nos et assensum vestrum, quantum in eo fuerit, auctore Domino compleatur. Notum est enim et indubitatum, quod ab initio nascentis ecclesiae omnipotens Deus in orbe duo esse voluit, quibus principaliter mundus hic regeretur, sacerdotalis dignitas et regalis potestas, quae nisi ad invicem concordia fulcirentur, pax ubique nullatenus servaretur et mundus controversiis et bellorum strepitu abundaret*[8]. *Cesset igitur iam nunc ista odiosa turbatio et per vos duos principes orbis pax desiderata ecclesiis universis et populo christiano reddatur.*

His igitur publice allegatis, benignus Pontifex hilari et placido vultu respondens ait: *De adventu vestro cum iucundis rumoribus valde gaudemus et exinde omnipotenti Deo gratias agimus. Non est in praesenti saeculo res, quae in auribus nostris ita dulcescat, quam si domnus vester imperator*[9], *quem inter alios principes mundi cognoscimus esse maiorem, pacem nobis*

1) Rubrica: *De secundo pacis tractatu inter domnum Alexandrum Papam et Fredericum imperatorem.* 2) Ed. *Maddeburg.* 3) Ed. *P.* 4) Ed. *electos.* 5) Ed. *Ar.*, c *R.* 6) Cod. c *Tiburtum.* 7) Ed. *ipsi Pont.* 8) Ed. *abundabit.* 9) Ed. *imp. noster.*

veram dare, sicut asseritis, velit. Sed si vult integram pacem suam nobis 1176.
tribuere et ecclesiae Romanae, oportet, ut eam universis[1] *auxiliatoribus nostris, maxime regi Siciliae ac Lombardis et imperatori Constantinopolitano, qui nobis contra eum in ecclesiae necessitatibus firmiter adstiterunt, pariter tribuat.* Legati vero approbantes[2] et collaudantes verbum Pontificis dixerunt: *In mandatis accepimus a domno imperatore, ut secrete vobiscum et cum fratribus vestris loquamur, quatenus ea, quae inter nos et vos tractanda fuerint et statuenda, inimicus homo non sentiat et in secreto serventur, quousque pacis bonum praestante*[3] *domino compleatur. Scimus enim, quod in parte nostra et vestra*[4] *nonnulli sunt, qui pacem odiunt et hanc discordiam libenter fovent.*

His itaque auditis, universus conventus discessit et Pontifex cum fratribus suis et eisdem legatis secretarium consilii solus intravit. Coeperunt autem de verbo pacis ad invicem diligenter tractare. Sed quoniam res ardua et multum difficilis agebatur, — multi enim nobiles ac potentes in schismate graviter lapsi fuerant et de quibusdam capitulis inter ecclesiam et imperium controversia vertebatur, ultra quindecim dies tractatus ipse duravit. In quo spatio sanctorum patrum auctoritates, privilegia imperatorum et[5] antiquae consuetudines atque aliae[6] rationes ostensae sunt et super eis diutius est[7] laboratum atque subtiliter disputatum. Tandem cooperante sancti spiritus gratia ita factum est, quod *Nov.* 4.
de omnibus capitulis inter ecclesiam et imperium cum saepedictis legatis Pontifex et fratres eius unanimiter concordarunt[8], remanente causa Lombardorum in eo statu, quo[9] erat usque ad commune colloquium, quoniam in eorum absentia nec debuit nec potuit terminari. Et quoniam sine imperatoris et Lombardorum[10] corporali praesentia pax ipsa, sicut praedictum est, fieri non debebat, constitutum est, ut Pontifex cum fratribus suis pro tanto desideratae pacis bono laboraret in proprio corpore et ad partes Lombardiae absque longa dilatione festinaret. Interim autem data est firma securitas ex parte imperatoris omnibus ecclesiae Romanae personis et rebus eorum ac terris beati Petri et Siciliae regis, cunctisque viatoribus[11] usque ad consummationem ipsius pacis. His itaque dispositis et concorditer ordinatis, ad imperatorem legati alacres redierunt.

Porro[12] Alexander Papa, ut indubitanter ad ipsius imperatoris collo-

---

1) Ed. om. 2) Ed. *laud. et appr.* 3) Ed *praestantiae.*
4) Ed. *vestra et nostra.* 5) Ed. *atque.* 6) Ed. et AR *ille.*
7) Ed. *est diut.* 8) Ed. *concordarent.* 9) Ed. *in quo.* 10) Ed. *eorum Lomb.*
11) Ed. *maioribus.* 12) Rubrica: *De eo, quod Papa Alexander in Lombardiam per mare ivit.*

1177. quium posset accedere, ordinato in Urbe vicario, versus mare Adriaticum Febr. in. iter cum fratribus suis arripuit, et veniens Beneventum, per Troiam et Sipontum et montem Gargani transivit ad civitatem Vestanam in maris litore sitam. Ibi enim devotus beati Petri filius, rex Siciliae, ad eius obsequium praeparaverat septem galeas victualibus et armis, prout tempus et res postulabat, munitas. Duos quoque de magnatibus terrae suae, R(omualdum) videlicet Salernitanum archiepiscopum et R(ogerum) Andrensem maximum comitem, ut honorificentius cum eis incederet, illuc ad eiusdem patris[1] et domini sui praesentiam destinavit. Ut autem imperatorem et Lombardos de suo Pontifex adventu redderet certiores, sex de fratribus suis cardinalibus a Siponto usque Bononiam cum suis et aliorum fratrum equitaturis praemiserat.

1176. In diebus illis[2] Emmanuel imperator Graecorum, volens subiugare sibi Turcorum regnum, in multitudine gravi terram ipsius[3] violenter intravit, et destruens civitates et villas, fere usque ad Cuneum[4], ubi est sedes regni, sploliando et occupando universa processit. Tunc Soldanus gentis illius potentissimus rex, adscitis sibi decem millibus Arabibus, in[5] peritia militandi astutioribus prae caeteris gentibus ipsius patriae, cum ingenti multitudine militum et sagittariorum suorum praedicto imperatori occurrit, orans et petens ab eo, ut terram suam in pace sibi dimitteret et eum[6] ad suum servitium retineret. Obtulit etiam[7] ei magna et pretiosa donaria, ut eius amorem et gratiam consequi mereretur. Denique fidelitatem et hominium sibi humiliter voluit[8] exhibere et ad eius servitium cum militibus et sagittariis suis, quandocumque ab eo requireretur[9], accedere. Sed imperator nimium de viribus et potentia sua confidens —, fortissimum namque secum exercitum et valde magnum terra et mari habebat —, despexit eum et dixit:. *Neque pacem mecum, neque placitum facies, nisi Cuneum in manibus et potestate mea reddideris.* His itaque auditis, Soldanus tamquam vir sapiens et astutus, simulate retrorsum abiit. Et ascendens montana super convallium fauces, per quas imperator transire ad Cuneum disposuerat, insidias ei posuit, ut inopinate ipsum invaderet et perniciose contraherent[10]. Imperator vero credens, eumdem Soldanum potius ex timore, quam astutia et calliditate a facie eius recessisse, minus[11] caute, immo improvide et temerarie in-

---

1) Ed. *pacis.* 2) Rubrica: *De maxima Christianorum caede a paganis facta in oriente.* 3) Ed. *ipsorum.* 4) Iconium. 5) Ed. om. 6) Ed. *eam.* 7) Ed. *enim.* 8) Ed *voluit fideliter.* 9) Ed. *requireret.* 10) Ed. *contraheret.* Malim *contereret.* 11) Ed. *minime.*

travit per illos difficiles et arctos transitus[1] inter duos arduos montes. 1176.
Et praemittens fortissimos equitatus suos cum quadrigis et principibus principum[2], subito inciderunt omnes in insidias hostium. Factoque[3] hinc inde immenso[4] clamore, terribilis et exitiabilis initiatur conflictus. Et quia prae nimia locorum angustia pars nostra nec fugere poterat nec reluctari, pariter comprehensi sunt universi tamquam greges in ovili ovium[5]. Quid plura: saeve digladiati sunt a saevitia Turcorum et[6] Arabum et multis ac variis divitiis exspoliati, pauci tamen[7] de tanta multitudine in captivitatem ducti. Ipse quoque imperator in posteriori acie loricatus et multo milite circumdatus, tamdem repertus est. Cum autem in gladio ab impia multitudine impie tunderetur, supervenit ipse Soldanus et eo agnito, cum posset illatam sibi absque offensione iniuriam plene ulcisci, ex nimia liberalitate, sicut vir in lege sua mansuetus et timens creatorem suum, absolvit eum et liberum abire permisit; cui et coronam et pretiosissimam crucem, quae capta fuerant cum multis et variis donariis restituere dignum duxit. Ad ultimum vero pacem cum ipso ad tempus composuit et hoc modo amici ad invicem discesserunt[8].

Interea[9] Viterbiensis ille ridiculus antipapa, de malo semper in peius descendens, ubi pacem et concordiam[10] inter Alexandrum Papam et imperatorem sine se familiariter tractari persensit[11], ubi securitatem firmam cunctis viatoribus datam indubitanter cognovit, cum participibus suis ita vehementer indoluit, ac si cor eius per medium crepuisset.

Antea vero quam de Anagnia Pontifex Alexander exiret, Hu(mbaldum) Ostiensem episcopum et R(ainerium) diaconum cardinalem sancti 1176. Nov. dec.
Georgii ad imperatoris praesentiam ea occasione praemisit, ut securitatem, quam Magdeburgensis archiepiscopus cum sociis suis compromiserat, ab eodem imperatore per exhibitionem iuramenti manifeste reciperent. Euntes autem per partes Tusciae, in Lombardiam intrarunt et circa Mutinam eumdem imperatorem satis pacificum invenerunt. Qui Dec.?
eos hilari vultu ac reverenter suscepit et honorificentia plurima honoravit. Praesentibus itaque multis episcopis atque principibus coram ipsis legatis C(onradum?)[12] filium marchionis Montisferrati super sacrosancta euangelia iurare fecit in anima sua eamdem securitatem, quam praedicti

1) Cod. c. *arctosos tramitus (arctiores tramites?).* 2) ? 3) Ed. *facto itaque.*
4) R *in immenso.* 5) Ed. *unum.* 6) Ed. om. 7) *Tantum?*
8) Cf. de hac expeditione *Nicetam Choniatam* VI. 1. *Ioh. Cinnamum* VII. 1 sqq.; praeterea Jaffé n. 8422 et Manuelis epistolam ad Heinricum Angliae regem, ap. Rogerum de Hoveden. (Savile pg. 554.). 9) Ed. hanc praemittit inscriptionem: *Quomodo antipapa Viterbiensis doluit de pace ecclesiae.* 10) R *et conc.* om.
11) Ed. *praesensit.* 12) *D(edonem)?*

1176. legati apud Anagniam indubitanter praestiterant. Insuper ad maiorem bonae voluntatis quam gerebat de pace ostensionem omnes Alamannos principes, qui secum ibi aderant, eamdem securitatem per iusiurandum fecit nihilominus roborare[1].

In diebus illis Cremona, respiciens retro, absque gravamine turpiter deierando a confoederatione aliarum civitatum impudenter recessit et ad imperatorem non sine magna infamia se convertit; unde indignationem ecclesiae et aliorum Lombardorum odium et inimicitiam iuste incurrit. Terdona quoque non post multum temporis id ipsum reprehensibiliter fecit et eadem infamia contumeliose se involvit. Audiens autem haec apud Vestam summus Pontifex, valde miratus est, sed de aliarum civitatum stabilitate dubitare non[2] potuit.

Caeterum cum valida maris tempestas ipsum iam per triginta dies contra propositum suum ibidem detinuisset invitum, ecce subito auster diu desideratus advenit et statim nautae ad transfretandum eumdem
1177. Pontificem alacriter invitarunt. Qui consurgens circa medium noctis in-
mart. 9. stantis quadragesima valde mane, post missam et receptos cineres pelagi vastitatem laetus intravit cum undecim galeis et duabus galeis, oneratis victualium copia et albis caballis. Erat enim delectabile ad videndum ipsum navalem et gloriosum exercitum, sulcantem grossum pelagus velis prosperis et propitio vento. Sed circa meridiem superveniente borea prorsus extinctus est auster et illico facta est in mari turbatio maxima. Timuerunt igitur omnes, sed[3] et[4] Pontifex non[5] fuit omnino securus, quia procellarum immensitas non modice[6] minabatur. Tunc decem galeae cum ipso Papa et fratribus suis versus anteriores insulas in remigando non segniter laborarunt. Sed tamdem, suffragantibus beatorum apostolorum[7] Petri et Pauli meritis, eadem die circa noctem ad insulam, quae dicitur Palacrosa[8], prospere Deo gratias applicuerunt. Sed naves albos equos ferentes cum posteriori galea regressae sunt ad portum Vestanum, quia reliquas galeas subsequi contra ventum validum non potuerunt. Pontifex autem fatigatus ex ieiunio et procellosi maris turbatione in terram libenter descendit et apposita mensa copiose hilariterque coenavit. Post modicum vero spatium, cum iam quiescerent omnes, ex insperato desiderabilis auster nautis arrisit et eos ad iter agendum non mediocriter animavit. Exultantibus igitur cunctis in gaudio magno, universa vela in altum citissime sunt collata et unusquisque ad exercendum

1) R *roborari.* 2) AR *non d. non p.* 3) Ed. et R om. 4) Ed. et A om.
5) Ed. et R *autem non.* 6) Ed. *modicum.* 7) Ed. om.
8) Ed. *Palariosa.* Insula est Pelagosa.

commissum sibi officium in ipsa noctis obscuritate vigilanter permansit. 1177.
Praecedente itaque cum magno luminari galea celeriori summi Pontificis, per totam noctem omnes alacriter navigarunt et die altera circa meridiem in insula[1], quae vocatur Allexa[2], post celebratam ibidem mis- *Mart.* 10.
sam, cum gaudio[3] et laetitia coenaverunt. Et exinde caeteras Dalmatiae insulas transcendentes, in proxima dominica, prius quam sol illucesceret, ad civitatem Iaderam[4], quae sita est in capite Ungarici regni, *Mart.* 11.
eumdem Pontificem cum fratribus suis M(anfredo) videlicet Praenestrino episcopo, I(ohanne) titulo sanctae Anastasiae, B(osone) titulo sanctae Pudentianae presbyteris, C(inthio)[5] sancti Adriani et U(gone) sancti Eustachii diaconis cardinalibus, R(omualdo) quoque Salernitano archiepiscopo et R(ogero) illustri comite, per merita beati Petri sanum et alacrem portaverunt.

Et quoniam nondum quisquam Romanorum Pontificum civitatem ipsam intraverat, de novo eiusdem Papae adventu facta est in clero et populo ipsius loci communis laetitia et ineffabilis exultatio, collaudantium et benedicentium Dominum, qui modernis temporibus per famulum suum[6] Alexandrum, successorem beati Petri, ecclesiam Iadertinam dignatus est visitare. Ideoque praeparato sibi de Romano more albo caballo, processionaliter deduxerunt eum per mediam civitatem ad beatae Anastasiae maiorem ecclesiam, in qua ipsa virgo et martyr honorifice tumulata quiescit, cum immensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum Sclavica lingua. Post quartum vero diem exivit Iadera et *Mart.* 16.
per Sclavorum insulas et maritimas Histriae modicas civitates felici cursu transitum faciens, ad monasterium sancti Nicolai, situm in faucibus *Mart.* 23.
Rivi alti, cum omni alacritate Domino auxiliante pervenit.

Anno[7] igitur sui Pontificatus XVIII., nono kalendas aprilis, indictione X, beatus Alexander Papa cum ingenti honorificentia Venetias primum *Mart.* 24.
intravit, occurente sibi duce cum patriarcha et episcopis ac nobilibus cum clero in varia navium copiosa multitudine. Eo autem in palatio patriarchae super Rivo alto descendente, praedictus Magdeburgensis archiepiscopus cum electo Wormatiensi[8] et protonotario accesserunt ad eum dicentes: *Dominus noster imperator cuncta, quae inter vos et eum de pace nobis mediantibus tractata sunt et conscripta, paratus est cum gaudio adimplere. Sed in civitate Bononiensi, quam eius principes nimis habent suspectam, vobiscum convenire nullatenus potest.* — *Unde clementiam*

1) R *insulam.* 2) Hodie Lissa. 3) Ed. *magno g.* 4) Hodie Zara. 5) Ed. om. 6) R *tuum.* 7) Rubrica: *De tempore, quando Alexander Papa Venetias prius intravit.* 8) R *Warmac.*

1177. *vestram suppliciter exoramus, quatenus alium locum sibi et vobis congruum, Ravennam videlicet seu*[1] *Venetias eligere satagatis.* Quibus Pontifex constanter sine mora respondit: *Diu est, quod mediantibus fratris nostris U(baldo) Ostiensi episcopo et R(ainerio) diacono cardinalibus cum Lombardis imperator convenit, ut ipse in Imola et nos in Bononia debeamus pariter convenire, ideoque nos absque Lombardis et consilio fratrum nostrorum, qui circa partes Bononiae nostrum praestolantur adventum, locum ipsum mutare non possumus nec debemus. Si ergo nunc ei displicet, quod prius sponte concessit, sibi, non nobis debet excusatione seposita imputare. Verumtamen, ut incoeptum bonum pacis ad desideratam consummationem celerius valeat opitulante Domino pervenire, nos usque Ferrariam sine mora venire studebimus, quatenus ibi cum fratribus nostris absentibus et rectoribus Lombardiae deliberare et eligere plenarie possimus, quod pro utraque parte congruentius visum*[2] *fuerit faciendum.* Quod verbum quia legatis bene complacuit, per Apostolicas literas universis episcopis et rectoribus civitatum Lombardiae mandavit, ut in dominica die Dominicae passionis ad eius praesentiam in civitate ipsa Deo favente conveniant. Interim vero cum turbae multae irruerent ad eum et de circumpositis civitatibus multitudo nobilium properaret ad eius praesentiam, ut viderent illum et
Apr. 3. audirent tamquam angelum Dei missum, dignum duxit, ut in proxima dominica, qua cantatur Laetare Iherusalem, ad ecclesiam beati Marci solemnia missarum celebraturus accederet. Indutus[3] ergo sacris vestibus et de consuetudine auream deferens rosam, cum episcopis et cardinalibus ad altare nimis devote processit. Post evangelicam lectionem populo Dei ex diversis partibus congregato pastoraliter praedicavit et completis missarum officiis, rosam, quam detulerat, duci Venetico in signum gratiae sedis Apostolicae contulit.

Apr. 9. In eadem quoque septimana cum glorioso galearum exercitu, quod erat delectabile visu, exivit a Venetia et per fauces Padi ascendens cum
Apr. 10. gloria et honore venit in suam civitatem Ferrariam.

Apr. 11. In sequenti[4] vero die principales personae, quae ab utraque parte inferius adnotantur, ad eiusdem Pontificis praesentiam convenerunt. Ex parte Lombardorum: Aquileiensis patriarcha, Ravennensis et Mediolanensis archiepiscopi et eorum comprovinciales episcopi, rectores civitatum cum suis marchionibus atque comitibus, Salernitanus quoque archiepiscopus cum R(ogero) Andrensi comite. Sed ex parte impe-

1) Ed. *vel.* 2) Ed. et R om. 3) Ed. et R *indutis.*
4) Ed. Rubrica: *De primo colloquio Lombardorum et principum apud Ferrariam praesente Alexandro Papa.*

ratoris: Maguntinus, Coloniensis, Treverensis, Bisuntinus, Magdeburgensis et Saltzburgensis archiepiscopi cum aliquibus eorum suffraganeis episcopis, electo quoque Wormatiensi et A.[1] protonotario. 1177.

Quibus ad invicem congregatis, de loco, ubi Papa secure posset cum imperatore praesentialiter convenire, non modica inter partes altercatio exstitit et Lombardis petentibus Bononiam vel Placentiam aut Ferrariam seu Paduam, imperatoris autem principibus Papiam seu Ravennam aut Venetias eligentibus, Pontifex cum nuntiis regis Siciliae Venetias in hunc modum elegit, ut si dux cum populo Veneto iuramentoriam cautionem praestaret, quod, antequam pax confirmata firmiter esset, sine consensu Papae imperatorem Venetias nullatenus intrare permitterent et venientes illuc seu redeuntes nullo modo impedirent, tunc pars utraque[2] ad locum ipsum secure accederet. Quod ad verbum Pontificis factum est.

Exivit ergo a Ferraria cum episcopis et cardinalibus septimo idus Mai. 9.
maii et sine mora Venetias remeavit, cuius vestigia partes utraeque celeriter sunt subsequutae. Mai. 11. Constitutis itaque principibus ac Lombardis in conspectu Pontificis, de reconciliatione pacis inter eos ad[3] alterutrum tractare coeperunt. Sed quia de regalibus maxime[4] ac feudis maxima inter eos controversia vertebatur et pax ecclesiae absque illorum pace, qui[5] cum ecclesia contra imperium firmiter steterant, fieri non debebat, tractatus ipse multis intervenientibus induciis usque ad apostolorum Petri et Pauli octavas processit. Ea igitur die pax ecclesiae in ea forma, Iul. 6.
qua de consensu partium ordinata fuerat et scripto firmata, de communi consensu principum, qui praesentes aderant, imperatoris assensu roborata est. Pax quoque Siciliae regis a proximis kalendis augusti usque ad quindecim annos eodem modo approbata[6] est, super quibus cartae hinc inde concorditer factae et a singulis partibus in bona voluntate receptae[7] sunt.

Quibus ita peractis, ad instantiam principum imperatori licentiam Pontifex dedit veniendi usque Clogiam, quatenus in loco ipso, a Pontifice parum distante, constitutis in eius praesentia cardinalibus illis et principibus, qui verbum pacis et treugarum fere iam consummaverant, causa ipsa imperiali auctoritate auctore Domino plenum sortiretur effectum et immutabile firmamentum. Venit ergo illuc imperator et ad eius praesentiam cardinales et principes pariter convenerunt, omnia, quae de ipsius assensu fecerant, sibi concorditer ostendentes. Auditis itaque

1) Immo W(ortwino). 2) Ed. *pars ipsa utraque.* 3) Ed. *et*
4) Ed. om. 5) R om. 6) R *appropiata.* 7) Ed. *recepta*

1177. omnibus, quae gesta fuerant, et plenarie intellectis, licet ab iis, qui oderant pacem, valde turbatus fuerit et commotus, quia tamen principes in faciem sibi viriliter restiterunt, omnia tamdem, sicut in praesentia
Iul. 22. Pontificis gesta fuerant et conscripta, rata habuit et a se[1] confirmari sponte promisit. Unde factum est, quod in audientia eorumdem cardinalium et principum Dedoni[2] comiti filio C(onradi) marchionis praecepit, ut in anima sua coram domno Papa, nuntiis regis Siciliae ac Lombardis publice iuraret in hunc modum:

„*Ego*[3] *comes Dedo iuro, quod domnus imperator mandavit mihi, ut in anima sua iurarem iuramentum, quod nunc facturus sum, et postquam mandavit, non revocavit mandatum. Et ego ex eodem*[4] *mandato imperatoris iuro in anima sua, quod, ex quo venerit Venetias, omni quaestione et contradictione amota*[5] *faciet iurari in anima sua, quod pacem ecclesiae, sicut disposita est per mediatores et scripta, et pacem regis Siciliae usque ad quindecim annos, sicut scripta est, et treugam Lombardorum, sicut est per mediatores utriusque partis dispositum et in scripto, quod est apud eosdem mediatores, continetur, bona fide servabit et principes suos hoc ipsum iurare faciet*[6].

Simili modo praecepit Sigilboth camerario suo in hunc modum: *Ego Sigilboth iuro, quod, ex quo domnus imperator venerit Venetias, praedictum iuramentum pacis ecclesiae et regis Siciliae et treugae Lombardorum faciet praestari in anima sua, et principes similiter iurare faciet.*

His itaque modo completis, Pontifex ducem et populum Venetum a iuramento, quo tenebatur, absolvit et, ut domnum imperatorem honorifice in[7] Venetias ducerent, eis praecepit. Quod dux desideranter im-
Iul. 23. plere festinans, in praeparatis sex galeis eumdem imperatorem usque ad monasterium sancti Nicolai, quod est situm in capite Rivi-alti, cum gloria et honore fecit conduci.

Iul. 24. Altera[8] itaque die, in vigilia sancti Iacobi, summo mane Pontifex misit ad eius praesentiam Hu(baldum) Ostiensem, G(uilhelmum) Portuensem et M(ainfredum) Praenestrinum episcopos, I(ohannem) titulo sanctae Anastasiae, T(heodinum) titulo sancti Vitalis et P(etrum) titulo sanctae Susannae presbyteros cardinales atque I(acinthum) diaconum cardinalem sanctae Mariae in Cosmedin. Qui venientes ad eum, postquam

---

1) Ed. *a se* om. 2) Ed. *Dodoni*. 3) Rubrica: *Haec sunt prima iuramenta imperatoris Frederici, quae in anima sua fieri fecit de pace ecclesiae.*
4) Codd. et ed. om. 5) Ed. *semota*. 6) Cod. c *f. iur.* 7) Ed. om.
8) Rubrica *De absolutione imperatoris Frederici et de pace facta inter eum et domnum Papam Alexandrum.*

renunciavit schisma Octaviani, Guidonis Cremensis et Iohannis de Stru- 1177.
ma, post promissam quoque obedientiam venerabili Papae Alexandro,
tamquam catholicus princeps[1], eiusque successoribus canonice intranti-
bus, ipsum a sententia excommunicationis pariter absolverunt et unitati
catholicae aggregarunt. De maioribus etiam ipsius principibus iuxta
priscum ecclesiae morem id ipsum fecerunt. Et exinde imperator tam-
quam orthodoxus princeps devote accessit ad praesentiam eiusdem[2]
Pontificis, qui ante fores ecclesiae sancti Marci cum archiepiscopis[3],
episcopis et cardinalibus residebat, et in communi visione[4] pacis bonum[5]
expectantium[6] deposita clamyde prostravit se in terram[7] et, deosculatis
eius tamquam primi[8] Apostolorum pedibus, verae pacis osculum sibi
devotissime dedit. Tunc repleti sunt omnes gaudio magno et prae nimia
laetitia vox conclamantium[9] *Te Deum laudamus* insonuit usque ad sidera.
Statimque augustus apprehensa Pontificis dextera cum canticis et lau-
dibus usque ad chorum ipsius[10] ecclesiae ipsum deduxit et inclinato
capite benedictionem ipsius reverenter suscepit.

In sequenti vero die, quo celebrabatur festum sancti Iacobi apostoli, Iul. 25.
ad eamdem ecclesiam rediit et, celebraturus missarum solemnia, cum
festiva processione patriarcharum, archiepiscoporum, episcoporum, pres-
byterorum et diaconorum cardinalium et aliorum ecclesiae ordinum ad
sacrum altare processit. Imperatore igitur stante in choro, clerus Teu-
tonicus missae introitum altisonis vocibus psallere coepit et totum de-
cantandi[11] officium cum omni iubilatione peregit. Post evangelium autem
et sermonem factum ad plebem, imperator donuo ad vestigia eiusdem
Pontificis cum principibus suis devotissime procidit et apertis thesauris
suis aurum ei post pedum oscula obtulit. Decantata itaque missa, eius
dexteram apprehendit et extra ecclesiam usque ad album caballum eum
conduxit[12] et streuguam[13] sibi fortiter tenuit. Cum autem fraenum acci-
peret et stratoris officium vellet implere, Pontifex, quia iter usque ad
mare nimis videbatur prolixum, pro facto habuit, quod affectuose voluit
exhibere.

In crastino autem circa nonam imperator cum paucis Pontificem Iul. 26.
filiali affectu visitavit et usque ad eius cameram, ubi cum episcopis et
cardinalibus familiariter residebat, alacriter requisivit. Congratulati sunt
ergo diu ad invicem et post affectuosa colloquia et mixtos seriis et tempe-

1) AR *tanq. catholico principi (pontifici?)* 2) Ed. *ipsius.* 3) Ed. om.
4) Ed. *unionem.* 5) Ed. om. 6) Ed. *expectantibus.* 7) Ed. *terra*
8) Ed. *principis.* 9) Ed. *concl in* 10) Ed. om. 11) Ed *decantando*
12) Ed. *cond. ipsum.* 13) Ed. *streugam.*

1177. ratos sine detrimento dignitatis iocos augustus, petita et impetrata licentia, hilaris ad hospitium remeavit.

Aug. 1. In[1] kalendis vero mensis augusti, convocatis regis Siciliae nuntiis et universis Lombardorum rectoribus, Pontifex et imperator consistorium pariter intraverunt. Tunc imperator coram Pontifice stans[2] in communi auditorio, praecepit comiti Henrico de Des, quatenus in anima sua iuraret, *quod pacem ecclesiae atque imperii et pacem regis Siciliae usque ad quindecim annos et treuguam*[3] *Lombardorum a*[4] *proximis kalendis augusti usque ad sex annos, sicut per mediatores utriusque partis dispositum et scriptum est, bona fide servabit.* Praesentibus quoque principibus nihilominus iussit, quod eandem pacem et treugam pariter iurarent et bona fide servarent. Mox iuravit ipse comes super sancta evangelia, sicut imperator ei praeceperat, et conversus ad ipsum dixit: *Sic te Deus adiuvet et haec sancta evangelia.* Iuraverunt sequentes principes ita: *Ego C(hristianus) Maguntinensis, ego P(hilippus) Coloniensis, ego V(ichmannus) Magdeburgensis, ego A(rnoldus)*[5] *Treverensis, archiepiscopi, ego D(ietboldus) Pataviensis, ego C(onradus) electus Wormatiensis, ego W(ortwinus)*[6] *imperialis aulae protonotarius, ego G(arsidonius) quondam Mantuanus episcopus, ego G(otfredus) cancellarius et ego C(onradus) comes*[7] *iuramus in animabus nostris super haec sancta Dei evangelia, quod pacem ecclesiae atque imperii et pacem regis Siciliae usque ad quindecim annos, et treugam Lombardorum usque ad sex annos, sicut statutum est et scriptum per mediatores utriusque partis, bona fide servabimus absque*[8] *fraude: sic nos Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.*

Ex parte vero Siciliae regis eodem modo iuravit R(omualdus) Salernitanus archiepiscopus et R(ogerus) Andrensis comes. Ex parte vero Lombardorum iuraverunt, qui praesentes aderant: de Mediolano Gerardus Pistis et Rogerius Marcellinus consul, de Placentia Guillielmus Leccacorvus[9], de Brixia Albertus de Gambara, de Bergamo Albertus Albertonis, de Verona Cothus consul, de Parma Vetulus, de Regio Artemanus[10], de Bononia Pinamonte potestas eorum, de Novaria Guillielmus Gibuini[11], de Alexandria Ubertus de Foro, de Padua Tessulinus[12] potestas, de Vincentia Ezulinus.

Absoluto[13] imperatore, sequaces eius intrusi et schismatici ad sinum

1) Rubrica: *De consummatione pacis et treugae Lombardorum et iuramentis praestitis.* 2) Ed. om. 3) Ed. *treugam.* 4) Ed. om.
5) Ed. *B.* 6) Ed. *Ar (W).* 7) Montis ferrati. 8) Ed. *et absque*
9) Ed. *Leccacorus.* 10) Ed. et AR *Arcemannus*, cod. c *Artem.* 11) AR *Guibuini.*
12) Cod. c *Thessalinus.* 13) Rubrica: *De conversione schismaticorum ad ecclesiae unitatem.*

matris ecclesiae catervatim confluentes absolvi humiliter postulantes, et[1] *refutarunt et anathematizarunt super sancta evangelia omnem haeresim, extollentem se adversus sacrosanctam Romanam ecclesiam et praecipue schisma et haeresim Octaviani et Guidonis Cremensis atque Iohannis de Struma, eorumque ordinationes irritas esse pronunciantes, fidelitatem quoque et*[2] *obedientiam domno suo Papae Alexandro eiusque successoribus catholicis promittentes.* De quorum numero famosiores duximus nominandos: C(hristianum) Maguntinum, Ph(ilippum) Coloniensem, W(ichmannum) Magdeburgensem, Treverensem, Pataviensem, Wormatiensem electum, Augustensem, Basiliensem, Argentinensem, Alberstatensem, Papiensem, Placentinum, Cremonensem, Brixiensem, Novariensem, Aquensem, C. Mantuanum, Balneoregensem, Pensauriensem[3], Fanensem, U. a Guidone[4] Cremensi promotum in levitam, U(gonem) quondam Cluniacensem abbatem et intrusum sancti Petri in Coelo[5] aureo atque vicarium[6] eius sancti Salvatoris intrusum. Aliorum vero resipiscentium schismaticorum multitudinem nominare penitus ignoramus. 1177.

Eodem[7] tempore XVIII[8] kalendas septembris in ecclesia sancti Marci apud Venetias Alexander Papa cum archiepiscopis et aliis ecclesiarum praelatis de Italia et Alamannia synodum celebravit, in qua iuxta eum ipse imperator resedit. Ibi pax inter ecclesiam et imperium et pax Siciliae regis atque treugae[9] Lombardorum, sicut superius est ordinatum, communi assertione roborata fuit et firmata. Sed ad maiorem ipsius soliditatem Pontifex in hunc modum excommunicationis sententiam promulgavit: *Ut, quicunque pacem ipsam vel treugas infringeret, nisi requisitus infra quadraginta dies et commonitus satisfaceret, eamdem sententiam seposita excusatione incurreret.* In schismaticos vero, qui nondum resipuerant, quousque satisfecerint[10], anathematis sententiam innovavit[11]. Aug. 15.

In[12] diebus illis C(avalcaconte) comes de Brectanoro absque liberis apud Venetias defunctus est, qui pro remissione peccatorum suorum suorumque parentum et castrum ipsum Brectanorum, quod alio nomine vocatur Susubium, et totam terram suam, licet ab antiquo iuris beati Petri fuerit, sacrosanctae Romanae ecclesiae in propriam hereditatem donavit et ad maiorem ipsius donationis firmitatem domno Alexandro

1) Ed. om. 2) R om. 3) Ed. *Pensaurem* 4) R *Guido.* 5) Ed. *velo.* 6) Ed. *vicinum.* 7) Pro ed. inscr.: *Quomodo Papa promulgavit excommunicationis sententiam in violatores pacis* codd. rubr.: *De synodo apud Venetias.* 8) A *XIX.* 9) Ed. *pacem — pacem — treugas.* 10) Ed. *satisfacerent.* 11) R *innodavit.* 12) Rubrica: *De acquisitione Brectanori.*

1177 Papae suisqu successoribus publicum exinde instrumentum fieri fecit. Quamobrem pro recipiendis investituris ipsius castri, quod est caput et sedes totius comitatus, Pontifex absque mora misit illuc R(ainerium) diaconum cardinalem, R(ogerum) subdiaconum et P(etrum) Sarracenum dapiferum suum, per quos cum investitura possessionem illius comitatus in potestatem et dominium sedis Apostolicae recepit atque detinuit.

Domino[1] *suo ac patri venerando Alexandro, Deigratia sanctae Romanae sedis et catholicae ecclesiae summo Pontifici et universali Papae Christianus Maguntinus archiepiscopus, Philippus Coloniensis archiepiscopus, Wiecmannus*[2] *Magdeburgensis, Arnoldus Treverensis archiepiscopi, Conradus Wormatiensis electus, Godefridus cancellarius, Wortwinus*[3] *protonotarius, F(lorentinus) comes Hollandiae, F. marchio de Luzis*[4] *et frater eius Dedo, H(einricus) comes de Dietsa*[5], *R(upertus) comes de Durna, filialis devotionis obsequium cum debita obedientia et subiectione. Commoda, quae ex consummata pace ecclesiae et imperii toti mundo proveniunt, ipsa innumerata mala, quae inde vitantur, manifeste ostendunt. Sicut enim ab utriusque concordi providentia orbis terrarum ad salutem et tranquillitatem regitur, ita sub eorum divisione a propria debiti status rectitudine distrahebatur. Gaudeat itaque tellus tam*[6] *desiderabilis roris visitatione respersa, tam gratiosae pluviae inundatione foecundata, per quam fidelis populi arida sitis depellitur et omnium iurgiorum scandala et scandalorum incendia suffocantur. Nos ergo, pater sanctissime, de tanto concordiae fructu laetantes, ipsam sacratissimam ecclesiae et imperii pacem, sicut ab utriusque partis mediatoribus est disposita et in commune scriptum redacta, et pacem illustris regis Siciliae ad XV.*[7] *annos et treuguam Lombardorum a proximis kalendis augusti usque ad sex annos, sicut a mediatoribus est ordinata et nostris iuramentis firmata et in scriptum communiter reducta, quod scilicet scriptum propriis subscriptionibus ipsorum mediatorum hinc inde confirmatum est et sigillis ipsorum corroboratum, nostri consensus studio et vigore confirmamus et ratam et inconcussam tenemus et ut sic observetur, operam dabimus. Et ut haec nostrae confirmationis pagina subsecuturis*[8] *temporibus firma et illibata permaneat, eam propriis*

1) Rubrica: *Literae principum imperii de confirmatione et observatione pacis inter ecclesiam et imperium.* 2) Ed. *Wiermannus.* 3) Ed. *Worumnus*, R *Woruwinus* 4) VA *de Lusis*; cod. c *I. marchio de Luitzi* (Lutze). 5) Ed. *Diersa.* 6) Ed. et codd. *iam.* 7) Ed. *usque ad quindecim* 8) Ed. *subsecutis*

subscriptionibus communiri et nostrorum sigillorum appositione fecimus insigniri". 1177.

†[1] *Ego Christianus Maguntinae sedis archiepiscopus subscripsi.*

† *Ego P(hilippus) Coloniensis archiepiscopus et Italiae archicancellarius subscripsi.*

† *Ego C(onradus) Wormatiensis electus subscripsi.*

† *Ego G(otfridus) imperialis aulae cancellarius subscripsi.*

† *Ego W(ortwinus) protonotarius*[2].

„Reverendo[3] *in Christo patri domno Papae Alexandro, sacrosanctae Romanae ecclesiae summo et universali Pontifici Fredericus Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus debitam obedientiam et filialis devotionis affectum. Cum imperatoria maiestas a rege regum ad hoc in terris ordinata sit, ut per eius operam totus orbis pacis gaudeat incremento, nos, quos Deus in solio Romani imperii constituit, eam diligentius amplecti et ferventius conservare debemus et volumus. Inde est, quod pacem ecclesiae et imperii, secundum quod a principibus nostris et a cardinalibus Romanae ecclesiae disposita est et ordinata, et in scripto principum nostrorum sigillis eorum signata continetur, sicut per interpositam personam secundum formam, quae in scripto continetur, iurari fecimus, sic praesenti scripto nos firmiter observare promittimus, confirmamus et ratum inposterum permanere volumus, et sic deinceps firmiter observabimus et faciemus quantum in nobis fuerit Deo propitio observari. Datum apud Venetias in palatio ducis XV. Kalendas Octobris, indictione X.* Sept. 17.

Hoc tempore in vigilia sancti Matthaei Apostoli Alexander Papa XVIII annum sui Pontificatus explevit. Sept. 20.

Incipit XIX annus eiusdem.

Pace igitur, sicut dictum est, confirmata, omnes, qui convenerant, laeti ad propria redierunt. Paucis tamen transactis diebus exierunt quidam nobiles Tarvisini[4], de societate Lombardorum et ad imperatoris praesentiam accessere. Cum quo et diutius secreto locuti sunt in occulto et quaedam ad alterutrum iuramenta fecerunt, unde universis Lombardis odiosi facti sunt et valde suspecti. Eis itaque redeuntibus ad propria, populus Tarvisinus[5], in ipsos vehementer commotus, eos periuros, detestabiles et suae patriae proditores atque turpissima morte dignos cla-

1) Has quinque cruces ed. om. 2) Ed. *prot. subscr.* Reliqua nomina in codd. desiderantur. 3) Rubrica: *Literae imperatoris missae Papae super eadem re.*
4) Ed. *Trivisina.* A *de civitate Tarvisina,* R *Tervisini.*
5) Ed. *Trivisinus.*

1177. more horribili appellavit. Quid plura? Ut periculum mortis evadere possent, illico iurarunt super sancta evangelia, quod quidquid imperatori secrete dixerant vel iuraverant, totum revelarent rectoribus Lombardorum[1], et insuper filios dederunt eis obsides ac sufficientes fideiussores, quod super iis eorumdem rectorum mandatis firmiter starent. Ipsis igitur seorsum eductis[2], quaecumque iuraverant imperatori, vel dixerant in secreto, per chartam publicam rectoribus Lombardorum revelarunt[3]. Comperta itaque manifesta proditione tantae malitiae, Lombardorum societas et praedictos nobiles acriter pro meritis suis punivit et ex tunc adversus callidi hostis insidias sollicitius vigilavit et se fortius communivit.

Rebus[4] itaque sic se habentibus, imperator a Venetiis recessurus, ut a summo Pontifice licentiam susciperet, accessit ad eum in palatio patriarchae sedentem. Exclusis ergo[5] caeteris, cum solis episcopis et cardinalibus ac suis principibus de iis, quae ad pacis complementum restabant, cum eodem Papa colloquium habuit. Tunc Pontifex ab imperatore petivit, ut regalia sancti Petri et possessiones sanctae Romanae ecclesiae, sicut per mediatores cardinales et principes apud Anagniam constitutum fuerat et firmatum, sibi restitui faceret. Cui respondens imperator dixit: *Regalia sancti Petri et possessiones alias Romanae ecclesiae praeter terram comitissae Matildis et Brectanorum libere ad praesens restituam. Sed quia ista videntur mihi ad ius imperii pertinere, vos eligite de principibus nostris tres et nos de cardinalibus totidem eligemus ad ista tractanda, quorum iudicio pars utraque irrefragabiliter stare deberet.* Quod licet Pontifici grave nimis et durum fuerit, quoniam et in forma pacis de restituenda terra comitissae Matildis expressum fuerat ac iuratum, et tunc ipse castrum Brectanorum, sicut superius dictum est[6], possidebat, ne tamen occasione ista pax ecclesiae turbaretur, voluntati eius tamdem assensum praebuit, statimque Christianum[7] Maguntinum archiepiscopum et C(onradum) Wormatiensem electum atque W(ortwinum)[8] protonotarium, qui praesentes aderant, ad id faciendum elegit. Imperator quoque H(ubaldum Ostiensem et W(illelmum) Portuensem episcopos et I(acinthum) diaconum cardinalem consequenter elegit. Pro restituendis vero praedictis regalibus et caeteris possessionibus ecclesiae illico eundem Maguntinum Pontifici assignavit, praecipiens ei sub obtentu gratiae suae, ut restitutionem ipsam infra tres menses cum integritate perficeret. His itaque

1) Cod. c om. 2) Ed. *seorsim ductis.* 3) Ed. *revelarunt.*
4) Rubrica: *De eo quod imperator a Pontifice in osculo pacis discessit.*
5) Ed. *igitur.* 6) Ed. *est d.* 7) R *X(pianum)*, A *decem.* 8) Ed. *A.*

concorditer ordinatis atque dispositis, augustus ipse coram Pontifice[1] 1177.
genua flexit et deosculatis pedibus eius, in osculo pacis ab eo et univer- Oct.
sis cardinalibus versus Ravennam et Cesenam[2] recessit.

Post cuius discessum circa medium mensis octobris Pontifex, qua- Oct. 15.
tuor impetratis a duce Venetiae[3] galeis, et maiore fratrum suorum parte per Pentapolim secus mare praemissa, denuo pelagi vastitatem Domino auctore intravit et eadem, qua venerat, via regrediens, apud Sipontum quarto kalendas novembris suffragantibus beatorum Apostolorum Petri Oct. 29.
et Pauli meritis cum prosperitate pervenit. Deinde per Troiam et Beneventum ac sanctum Germanum cum gloria et honore transitum faciens, ad civitatem Anagniam[4] sibi multum devotam XIX kalendas ianuarii Dec. 14.
sanus Deo gratias et incolumis remeavit.

Facta est itaque de pacifico ipsius et desiderato regressu tam in urbe, quam in toto orbe Romano exultatio maxima et communis laetitia benedicentium et collaudantium Dominum, qui per assiduam clavigeri sui beati Petri precem et laborem ipsius Pontificis dignatus est pacem et concordiam inter ecclesiam et imperium mirabiliter reformare. Inde utique accidit, quod de magna schismaticorum turba quidam intrusi ad obedientiam domni Alexandri Papae sunt sponte reversi, quidam vero catholicis ecclesias relinquentes, apud consanguineos confugium cum ignominia et confusione sua fecerunt. Archisynagogus vero eorum, cognito, quod imperator ad Papae Alexandri osculandos pedes accesserit, conturbata sunt viscera eius et pro desolationis suae confusione tantus eum timor et tremor invasit, quod occulte a Viterbio exiens, tamquam profugus ad montem Albanum sub frivola defensione Iohannis, domini ipsius castri, confugium inaniter fecit. Audiens haec imperator nimium dolere se ostendit et ad excusationem suam eumdem haereticum et eius defensores, nisi ad obedientiam Papae Alexandri festinarent, diffidavit et imperiali banno subiecit.

Illud[5] autem silentio praetereundum non duximus, quod imperator, ex quo Cesenam pervenit, utens consilio malignantium, accessit iuxta Brittanorum et accersitis ad se praedictis nuntiis, R(ainerio) videlicet diacono cardinali[6] sancti Georgii et R(ainaldo) subdiacono Apostolicae sedis et P(etro) dapifero eiusdem Pontificis, instanter postulavit ab eis possessionem ipsius[7] castri cum omnibus[8] pertinentiis suis. Quibus ei[9]

1) Ed. *cor. ipso P.* 2) Ed. *Cesennam.* 3) Cod. c *Veneto.*
4) Ed. *Anaggninam.* 5) Rubrica: *De eo, quod imperator Fredericus coepit Brectanorum contra tenorem pacis.* 6) Ed. om. 7) Ed. *illius.*
8) Cod. c om. 9) Ed. *eiis*

1177 benigne respondentibus et mansuete, quod sine licentia et mandato domini sui Romani Pontificis hoc facere non poterant nec debebant, confestim eos diffidavit et exercitu circumquaque collecto, ipsos de castro eiecit et castrum inexpugnabile sine conflictu et pugna coepit et[1] sibi ac filio suo regi ab hominibus ipsius loci iurari fecit: nec mirum, cum inter Bulgaros et Mainardos, qui erant fortiores ipsius loci milites, iam emerserant aemulationes et altera eorum pars imperatori favorem prestiterat. Quod factum postquam ad aures Pontificis[2] venit[3], per maiores ecclesiae personas eumdem imperatorem paterne convenit et, ut possessionem ipsius castri sibi et matri suae Romanae ecclesiae in pace restitueret, diligenter et instantius postulavit[4]. Ipse vero in voluntatis suae duritia perseverans, restitutionem facere penitus recusavit. Quae causa licet Pontifici et ecclesiae iniuriosa et valde fuerit gravis, ne tamen occasione huius iniuriae recens pax et utilissima ecclesiae atque imperii[5] concordia dissolveretur[6], potius hoc ad tempus pati et dissimulare dignum duxit, quam contrariis eidem imperatori contraria respondere, quousque Dominus cor illius emolliat[7] et sua[8] ecclesiae iura sponte restituat[9].

---

1) R om. 2) Ed. *ipsius P.* 3) Ed. *pervenit.* 4) Ed. *postulabat.* 5) Ed. *imperio.* 6) Ed. *discordia solveretur.* 7) Ed. *moll.* 8) Ed. *suae.*

9) Hoc loco additum est in ed. et codd. *Rescriptum privilegii regis Ungariae, qui pro reverentia ecclesiae Romanae et domni Alexandri Papae ,ecclesiae Ungariae libertatem donavit et fecit:*

B. Dei gratia rex Ungariae, Dalmatiae, Croatiae Ramaeque. L. eadem gratia Strigoniensi et Colocensi archiepiscopis atque omnibus eorum suffraganeis, praepositis quoque regalibus nec non omnibus universaliter ecclesiasticis personis in praedictis archiepiscopatibus constitutis tam praesentibus quam futuris in perpetuum. Iustum et rationi consentaneum omnimodis esse dignoscitur ac sanctarum sripturarum testimoniis comprobatur, ut, qui regiae celsitudinis culmen ab aeterno rege merentur accipere, iis, quae ad ecclesiae et christianitatis profectum noscuntur in aliquo pertinere, tanto teneantur provida sollicitudine et cautela intendere, quanto pro honore a divina sibi dispositione collato debent suo creatori uberiorem devotionem prae caeteris exhibere. Eapropter propria ratione inducti et saluberrimis exhortationibus M(ainfredi?), venerabilis sanctae Romanae ecclesiae diaconi cardinalis, propensius attentiusque commoniti, devotionem quoque venerandae memoriae regis Glisae patris nostri, quam circa sacrosanctam Romanam ecclesiam et sanctissimum patrem nostrum domnum Alexandrum summum Pontificem studuit per omnia exhibere, modis omnibus quibus possumus imitari volentes, institutionem super depositione et transmutatione episcoporum, quam in se et in suis posteris domno Papae Alexandro et suis successoribus noscitur concessisse, videlicet quod absque auctoritate et consilio eius vel successorum suorum depositionem seu translationem episcoporum non faceret vel fieri permitteret, confirmamus et tam in nobis, quam in posteris nostris perpetuo inviolabiliter duraturum censemus. Praeterea antecessorum nostrorum consuetudinem retro temporibus habitam relinquentes, in nobis et nostris posteris immobili firmitate valiturum sancimus, quod decedentibus episcopis in rebus episcopalibus procuratores laicos de caetero non ponemus atque poni nullatenus permittemus, sed ho-

Interea [1] universus Romanae urbis clerus ac populus, videns imperatorem Fredericum ad vestigia Papae Alexandri Domino inspirante prostratum, et schismatis malum per divinam potentiam omnino extinctum, attendens etiam de absentia ipsius Pontificis tam in spiritualibus quam in temporalibus per longa tempora gravissimam incurrisse facturam, commune consilium de revocando ad sedem beati Petri eodem Pontifice salubriter habuit. Miserunt ergo ad eum usque Anagniam de melioribus Romanorum civium septem viros cum literis cleri et senatus ac populi, suppliciter exorantes: *quatenus ad Urbem suam propriam et populum specialiter sibi commissum iam dignaretur reverti et curam eius habere.* Pontifex autem, licet humilis et devota eorum invitatio sibi et cunctis fratribus plurimum complaceret, ad memoriam tamen revocans praeteritam eiusdem cleri et populi de ultramontanis partibus revocationem, qualiter post modicum multas sibi et fratribus suis iniurias atque contumelias intulerunt, non immerito dubitavit, eorum blandis promissionibus credere et ad civitatem ipsam, quae multos disturbatores pacis habere dignoscitur, absque certa et firma securitate redire. Propterea de 1178.

nestos clericos, qui non ad voluptatem, sed ad necessitatem victus de ipsarum ecclesiarum rebus moderate accipiant, ibidem instituemus, qui reliqua omnia bona fide et sine fraude aliqua ad reaedificationem ipsarum ecclesiarum et domorum episcopalium seu canonicorum, ad usus quoque pauperum, viduorum et orphanorum fideliter debeant observare. Nos vero vel posteri nostri nihil umquam de eisdem rebus in usus proprios ulterius redigemus, nisi forte, quod obsit, hostes regni in manu valida fines ipsius regni intraverint vel oliqua alio urgentissima necessitas postulaverit et tunc quoque id sine episcoporum consilio non faciemus. Addimus etiam et robore inconcusso tom in nobis, quam in posteris nostris perpetuo observandum statuimus, quod regales praepositi vel abbates de suis praeposituris vel abbatiis seu dignitatibus non amodo deponentur, in hac parte consuetudini nostrae antiquae per nos et posteros nostros renuntiantes, nisi infausto casu contingeret, eos super certo crimine canonico ordine convinci vel crimen suum publice confiteri. Ad haec C. archiepiscopus Colocensis, omnes episcopi, electi, regales praepositi et abbates, munificentiam et libertatem, quam pro reverentia beoti Petri et sanctissimi patris nostri Papae Alexandri, nec non et M. venerabilis diaconi cardinalis, Apostolicae sedis legati, sibi concessimus, attendentes, pravam suam consuetudinem et omnibus canonibus obviantem, quam in instituendis et destituendis praepositis aliisque dignitatibus et ecclesiasticis beneficiis subtrahendis exercebant, in manus praedicti cardinalis penitus reliquerunt. Unde communi consensu et libera eorum omnium voluntate decernimus et inviolabiliter praesenti privilegio valiturum perpetuo stabilimus, quod nulli archiepiscoporum, electorum, praepositorum, abbatum deinceps licentia pateat de praeposituris suos praepositos removere vel alias ecclesiasticas personos suis dignitatibus aut ecclesiasticis beneficiis privare, nisi forte de crimine fuerint convicti canonice vel confessi. Haec autem omnia de consilio gloriosae reginae matris nostrae et archiepiscoporum, episcoporum omnium, electorum, praepositorum regalium atque abbatum, comitum omnium, procerum et aliorum principum stabilita ac firmiter corroborota noscantur. Actum in civitate W. anno MCLXIX.

1) Rubrica: *De tertia reversione domni Alexandri Papae ad urbem Romam.*

1178. voluntate utriusque partis H(ubaldus) episcopus Ostiensis et I(ohannes) titulo sanctorum Iohannis et Pauli presbyter atque U(go) diaconus sancti Angeli cardinalis cum septem bonis hominibus redierunt ad Urbem, dispositi cum senatoribus et populo formam securitatis et pacis, quae domno Papae suisque fratribus complacere deberet. Unde licet super hoc diu laboratum fuerit, tamdem suffragantibus beatorum Apostolorum Petri et Pauli meritis, totius populi Romani consilio et deliberatione statutum est, ut senatores, qui[1] fieri solent, fidelitatem et hominium domno Papae facerent et beati Petri ecclesiam atque regalia, quae ab eis fuerant occupata, libere in manibus et potestate sua restituerent, pacem quoque ac securitatem sibi et eius fratribus ac rebus eorum et cunctis ad eum venientibus ac redeuntibus nihilominus inviolabiliter observarent. Quo facto venerunt senatores cum eisdem cardinalibus et cum aliis bonis hominibus ad praesentiam summi Pontificis. Quibus ad oscula pedum et oris de more benigne susceptis, cuncta, quae a populo constituta fuerant, publice coram ipso Pontifice tactis sacrosanctis evangeliis iuraverunt. His igitur Domino cooperante rite peractis, gaudio magno gavisi sunt omnes et extunc dominus Papa et fratres
Mart. 12. eius ad reditum Urbis festinanter se accinxerunt. In proximo autem festo beati[2] Gregorii Papae ante dominicam *Laetare Hierusalem* post missam exivit de Tusculano, proficiscens ad Urbem non sine gloria et honore multo. Exierant[3] enim obviam sibi extra urbem[4] in longum clerus Romanus cum vexillis et crucibus, quod nulli Romanorum Pontificum recolitur factum, senatores et magistratus populi cum concrepantibus tubis, nobiles cum militia in apparatu decoro et pedestris populositas cum ramis olivarum, laudes Pontifici consuetas vociferans. Tunc videres oculos omnium vultum eius intuentes, tamquam vultum Iesu Christi, cuius vices in terris gerit. Prae nimia vero multitudine ipsius vestigia deosculantium albus palafredus ambulare vix poterat et sessoris dextera in dandis benedictionibus nimium laborabat. Cum tanta igitur et tam solemni exultatione Romanus Pontifex paulatim, prout exhibebat necessitas proficiscens, circa horam nonam ad portam Lateranensem non mediocriter fatigatus pervenit. Unde ad patriarchium Lateranensis ecclesiae atque ad sacrum sancti Salvatoris altare tamquam verus et bonus pastor ac beati Petri orthodoxus successor cum inenarrabili gloria multiplicatis laudibus gloriose deductus est atque receptus. Post benedictionem vero ad populum datam conscendit palatium, ubi recedentibus ad

1) R om. 2) Ed. om. 3) Ed. *exierunt.* 4) Ed. *ext. u.* om.

ecclesias suas cunctis cardinalibus, in lecto, fatigatus ex itinere, ante 1178.
cibum modicum requievit. *Mart. 13.*

Altera autem die in consistorium exiens, infinitam clericorum et laicorum multitudinem ad pedes et oscula de more suscepit et ex tunc ad consuetas stationes Urbis pro sui officii debito in Laetare Hierusalem *Mart. 19.*
ad sanctam Crucem et in passione Domini ad sanctum Petrum[1] perrexit *Mart. 26.*
atque in pascha regnum solemniter induit. *Apr. 9.*

II.

Alexandri III annales.

1159.

Sigeberti continuatio Aquicinctina[2]. Adrianus Papa et omnes cardinales Romani preter quatuor Willelmum regem Siciliae ad regnandum in Italia contra Fridericum imperatorem invitant, misso ei per Rollandum cancellarium beati Petri vexillo[3]. Huic factioni non consenserunt Imerus episcopus Tusculanus et Octovianus presbiter cardinalis tituli sancte Cecilie, Wido Cremonensis, Iohannes de sancto Martino.

Chronicon de rebus in Italia gestis[4]. Sed interim dum obsideretur Crema, Mediolanenses cum Brixiensibus et Placentinis iuraverunt, mittentes ambaxatores ad Adrianum Papam, qui erat aput Anagniam, concordiam facientes cum eo: *Quod exinde non paciscerentur vel concordiam facerent aliquam cum imperatore Frederico absque licentia domini Pape vel eius successoris*[5]. Et dominus Papa e converso idem convenit et: *quod*

---

1) Fallitur *Jaffé* (pg. 777.) in eo, quod verba „in pass. Dom." ad feriam VI hebdomadae magnae (ap. 7) refert. Hac enim feria semper statio erat ad sanctam Crucem; in dominica passionis ad sanctum Petrum.

2) MGs. VI, 408 (ad a. 1158.). 3) Ab iis, qui Friderico favent, hoc Hadriani cum Siculo foedus ita memoratur, quasi ex eo maxime imperatoris animus adversus ecclesiam commoveri coepisset.

4) Cf. chronicon Placentinum, ed. *Huillard-Bréholles*, pg. 116.

5) Idem Radulfus Mediolanensis, iisdem fere verbis; quae tamen ita a nostro differunt, ut Radulfus e chronico hauserit, an chronicon e Radulfo, non satis eluceat. Post vv. *eius catholici successoris* R. addit: *et ita iuraverunt Cremenses*, et post v. *imperatorem* haec: *qui tamen non curavit* (i. iuravit). Numerum dierum chronicon rectius affert (*XL*), quam Radulfus (*XI*).

1159. *usque ad XL dies excommunicaret imperatorem*, non tamen iuramento firmavit. Accidit autem, ut infra statutum terminum[1] dominus ad superos convolavit.

Radulfus Mediolanensis[2]. Interea quidam alius cardinalis nomine Octavianus consilio aliorum duorum cardinalium atque ut ferebatur consilio Ottonis palatini comitis et Guidonis comitis de Blandrate, qui tunc erant legati imperatoris missi ad Apostolicum, ex industria fecerat vetustissimum (l. venustissimum) mantum quemdam suum clericum ibi portare.

Otto Morena[3] Ob quam dissensionem imperator olim mandaverat

---

1) Ex quo cognoscimus, Hadrianum cum Lombardis foedus pepigisse circa mensem augustum. Quae res certe iam mense martio vel aprili anni superioris a cardinalibus duobus Ardicione da Rivoltella (card. diac. s. Theodori) et Ottone de Brixia (card. diac. s. Georgii ad velum aureum, Priore), Mediolani degentibus (cf. *Morenam* ap. Muratori scr VI. 999.) agi coepta est. Ad a. 1159. mensem augustum, non ut Pertzius (MGL. II. 116.) ad apr. exeuntem vel maium, Friderici quoque litteras de Lombardorum societate ad Albertum Frisingensem datas (Tengnagel, monumenta pg. 388.) referremus, nisi eas anno 1160 medio tribuere mallemus, quo tempore post captam Cremam (ian. 27.) Fridericus, saepius a Mediolanensibus in fugam versus (cf. Rudulfum Mediol. l. c. pg. 1184 sq.), omnes principes quam maximis sibi copiis succurrere iussit. Cf. Friderici ad Peregrinum Aquileiensem († 1161. aug. 8.) litteras post aug. 8. scriptas, ap. Tengnagel pg. 394. Litterae autem illae de Lombardorum societate, quarum tempus iam investigavimus, cum mirum in modum eius societatis initia illustrent, ita se habent:

Cum coeli stupeant et totus orbis contremiscat et cuncta turbari constet elementa a facie scelestissimae perfidiae, a nece (? nuncio ?) piacularis malitiae, ab auditu nefandissimae traditionis, quam quaedam civitates Longobardiae, Mediolanum scilicet, Placentia, Cremona, Pergamum, Brixia, Parma, Mantua et marchia Veronensis contra nostram maiestatem, contra imperii honorem, sine causa, sine aliqua praecedenti culpa commiserunt, super re tam horrida credimus nimirum fidem tuam condolere et omnia viscera tua conturbari. Non enim in nostram solummodo redundat rebellio personam, quia iugo dominationis nostrae proiecto, Teutonicorum imperium, quod multo labore multisque dispendiis ac plurimorum principum et illustrium virorum sanguine emptum et hactenus conservatum est, refutare et exterminare conantur, dicentes: Nolumus hunc regnare super nos, nec Teutonici amplius dominabuntur nostri. Quia vero, antequam nostris temporibus imperium destrui patiamur et in posteros nostros tantae confusionis et iacturae dispendia transmittamus, maluimus honestam mortem inter hostes . . . . . Reliqua desiderantur. Hanc societatem a cardinali Iohanne de Anagnia, quem a. 1160, mensibus februario et martio apud Mediolanenses Alexandri Pontificis et Lombardorum res acerrime contra Fridericum egisse constat (cf. *Radulfum Mediol.* ap. Murat. scr. VI. 1184. et *chronicon de rebb. in It. g.* ap. Huill.-Bréh. pg. 116.), suspicamur esse conflatam.

2) *Muratori* scr. VI. 1188. Verba sunt fere eadem, atque in *chronico de rebb. in It. g.* ap. Huill.-Br. pg. 116., ubi pro *Rolandus* legitur *Rolandinus*.

3) *Muratori* scr. VI 1058.

suos legatos, scilicet comitem Ottonem palatinum et comitem Guidonem 1159.
de Blanderate ac . . . .[1] ad Octavianum atque Alexandrum, rogans
eos, ut illi usque ad pr(ox)imum caput ieiunii Papiam venirent, suas
rationes allegaturi. — Octavianus vero legatos audiens imperatoris eos-
que magno gaudio suscipiens et praedictae dissensionis desiderans audire
sententiam sanctorum virorum, ad praefixum terminum se venturum
legatis promisit. Raynaldus (l. Rolandus) autem eisdem legatis renun-
tiavit, se minime venturum ad talem conflictum, dicens: *se a nemine
deberi iudicari, cum ipse omnes alios iudicare debeat*, et sic respondit,
acsi iam esset in concordia et sine aliqua dissensione ad Apostolicatus
honorem sublimatus.

Fridericus imperator Eberhardo Salzburgensi[2]. *Intima-* Sept. 16.
*mus dilectionis tuae auribus, quod nuntium tuum ideo tamdiu detinuimus,
ut aliqua nova de negotiis nostris, quae per legatos nostros Romae tracta-
bantur, per apices nostros tuae charitati panderemus. Cum autem essemus
in eorum quotidiana expectatione et interim nuntii Papae cum ipsis de verbo
pacis et concordiae agerent, divina providentia, ipsum Papam in nocte beati
Aegidii de medio transtulit. De cuius obitu literas accepimus et vero substi-
tuenda necessario esset talis persona, quae, ad universorum salutem fidelium,
ecclesiarum Dei statum in unionem pacis reformaret, et ipsum imperium ac
fideles imperii honestius tractaret. Pro electione Pontificis facienda iam in
Romana ecclesia partes esse audivimus et plurimum inde dolemus. Inde est
quod pro huius rei novitate tibi nuncianda nuntium tuum dilectioni tuae
remittimus, fidelitatis tuae sinceritatem commonentes intime, hortantes et
quam maxime rogantes, ut si forte pro aliquo Romanae sedis electo assensus
discretionis tuae requisitus fuerit, non statim quasi praecipitata ratione vel*

1) Osii textus hanc lacunam ita supplet *et quendam alium*. Quinam ad Octavia-num et Alexandrum in conciliabulum Papiense vocandos ab imperatore missi sint, ex *Radev.* II. 43, ex *Bosone* et ex actis Papiensibus apparet. Otto et Guido et magister Heribertus praepositus ad Hadrianum (immo ad Romanos) missi erant; quorum milites, facta Alexandri electione, ut Octaviani arrogantiam tuerentur, in ecclesiam sancti Petri cum Maledictis penetrarunt. Cf. *Romualdum Sal.* et *Reuter* I. 493.

2) *Tengnagel*, vett. monumenta. ep. 36. Quae a *Baronio* ad h. a. N. 29—33. allatae sunt ex codice Graeco Friderici ad imperatorem Constantinopolitanum litterae de duobus cardinalibus Praenestino et sancti Nicolai a se liberatis, ut cum ceteris interessent Pontificis Romani electioni, eae quidem non a Friderico I, sed a Friderico II imperatore scriptae sunt ad Balduinum II Constantinop. anni 1243 mense maio; eaedem, non e graeco versae, extant ap. *Hahn*, coll. monum. t. I. pg. 241 (litt. princ. n. 24.). Cf. *Richard de s. Germano* ad h. a.

1159. *nobis inconsultis favorem tuum adhibeas, sed, ne imperium nostris temporibus in se ipsum divisum desoletur, ad unitatem nobiscum studeas operam dare. Idem quoque tuis suffraganeis et coepiscopis nuntiandum et praecipiendum attentius rogamus.*

Praeterea dilectionem tuam volumus non latere, quod iuxta petitionem regis Francorum venerabilem legatum nostrum Papiensem episcopum, a curia nostra transmisimus, qui duo tanti nominis regna, Anglorum videlicet ac Francorum ipsosque reges ad firmam pacem et stabilem amicitiam vice nostra commoneat, auctoritate reformet et supra firmissimum dilectionis et amicitiae nostrae fundamentum cum omni plenitudine et integritate stabiliat. Noveris etiam, quod haec tria regna in tantam nostrae voluntatis et dilectionis unitatem inclinata firmabuntur, quod, ex quo primum stabilita fuerunt, nunquam in tam concordi pace ligata manserunt.

De cetero noster praedictus legatus hoc verbum electionis de Romano Pontifice in cordibus eorum ita firmabit, ut ipsi una nobiscum unum inde velint sapiantque, nec in aliquam personam favorem suum tam subito ponant, nisi quam nostrum trium unicus laudaverit assensus. De his autem omnibus per Alemanniam et Burgundiam et Aquitaniam apices nostros direximus, universitatem fidelium hoc scire volentes, quod ad cathedram tanti regiminis aliam personam nullatenus recipere intendimus, nisi quam ad honorem imperii et quietem et unitatem ecclesiae unanimi et concordi assensu fideles elegerint. — Data in obsidione Cremae 16. *kal. oct.*

Eberhardus Bambergensis Eberhardo Salzburgensi[1]. *Nuntius vester aliquamdiu detentus in expectatione nuntiorum domini et imperatoris, ut de pace et concordia regni et sacerdotii gaudium vobis annuntiaret. Nunc oportet, ut referat, non qualia vellemus nos, sed qualia vult Deus, videlicet de obitu domini Papae Adriani, qui anginae dolore defecisse dicitur; deinde — proh dolor! de scissura et dissensione Romanae ecclesiae. Cancellario enim et aliis quibusdam cardinalibus, domino Bernardo Portuensi episcopo adhaerentibus, quem ipse dominus Papa in novissimis suis sibi subrogasse et designasse fertur ex nomine, Tusculanus episcopus cum aliis novem cardinalibus valentioribus dominum Octavianum elegit in Apostolicum; cives Romani alii in partes divisi, alii adhuc sunt penduli, lis tamen in urbe est et contentio et sanguinis effusio. A quibusdam familiaribus domini imperatoris annuntiatum est, quod ab his, qui senatores dicuntur, domino Papae sepultura non conceditur, quoadusque cardinales*

1) *Tengnagel l. c.* ep. 37. pg. 576.

in urbe conveniant et exequiis rite celebratis in electione ordine canonico procedant. 1159.

Hugo Pictaviensis. hist. Vizeliacensis monasterii[1]. Et misit Alexander legatos suos in Galliam et in insulas Britanniae, ad regem Francorum Ludovicum et ad Henricum regem Anglorum atque ad omnem utriusque regni ecclesiam; videlicet Guillelmum Papiensem et Henricum Pisanum atque Ottonem de Tulliano carcere[2]. Qui transeuntes Italiam cum a Cluniacensi monasterio nequaquam reciperentur[3], primus et praecipue omnium Gallicanarum personarum suscepit eos dignae memoriae abbas Pontius Vizeliacensis et catholicam orthodoxi Alexandri electionem universis utriusque ordinis principibus commendavit.

Alexander episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus, scilicet (Syro) Ianuensi archiepiscopo eiusque suffraganeis salutem et Apostolicam benedictionem[4]. *Aeterna et incommutabilis providentia conditoris sanctam et immaculatam ecclesiam a suae fundationis exordio ea ratione voluit et ordine gubernari, ut unus ei pastor et institutor existeret, cui universarum ecclesiarum praelati absque repugnantia subiaceant et membra tamquam suo capiti adhaerentia se quadam mirabili unitate coniungerent et ab ipso nullatenus dissiderent. Qui vero Apostolis suis pro eorum fidei firmitate promisit, dicens: ,,Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi,'' ille proculdubio ecclesiam suam, cuius ipsi Apostoli magisterium assumserunt, sua promissione fraudari nullo modo patietur, sed eam in suo statu et ordine, licet ad instar naviculae Petri fluctuare aliquando videatur, perpetuo faciet permanere. Unde et quamvis hoc tempore tres falsi fratres, qui a nobis exierunt, sed non fuerunt de nobis, transfigurantes se in angelos lucis, quum sint satanae, inconsutilem Christi tunicam, quam utique ipse idem ex persona psalmographi a leonibus peti et a framea eripi et de manu canis orat ac postulat liberari, scindere et laniare laborent. Christus tamen, auctor et caput ecclesiae, eam veluti unicam sponsam suam provida gubernatione tuetur et navem egregii piscatoris, licet saepe et saepius quatiatur a fluctibus, non permittet naufragium sustinere.* Sept. 26.

Porro quum antecessor noster bonae memoriae Adrianus Papa kalendis

---

1) Bouquet XII. pg. 328. 2) Hugo de concilio Tolosano cogitat, quod celebratum est a 1160. m. octobri. Cf. huius anni res inferius propositas.

3) Ubi Imarus abbatem Hugonem in partes Octaviani seduxerat. Cf. *Martène et Dur.* ampll. coll. II. 659. 661.

4) Ap. *Caffari*, annales Genuenses. Muratori scr. VI. 272. Has potissimum litteras secutus est Boso in Alexandri electione narranda.

1159. *septembris, quum esset Anagniae, debitum naturae solvisset et de terris ad*
Sept. 1. *coelum, de imis migrasset vocante Domino ad superna, eo Romam deducto*
Sept. 4. *et pridie Nonas Septembris in ecclesia beati Petri, praesentibus fere omnibus fratribus, satis honorifice sicut moris est tumulato, coeperunt fratres et nos cum eis secundum ecclesiae consuetudinem de substituendo Pontifice in eadem*
Sept. 5.—7. *ecclesia studiosius cogitare; et tribus diebus inter se de ipsa electione tractantes tamdem in personam nostram, insufficientem huic oneri et tantae dignitatis fastigio minime congruentem, omnes fratres quotquot fuerunt, tribus tantum exceptis, Octaviano scilicet, Iohanne de sancto Martino et Guidone Cremense — Deo teste, quia mendacium non fingimus, sed meram, sicut est, loquimur veritatem — concorditer atque unanimiter convenerunt et nos assentiente clero et populo in Romanum Pontificem elegerunt. Duo vero, videlicet Iohannes et Guido Cremensis, quos praenotavimus, tertium Octavianum in tantam audaciam vesaniamque praeruperunt, quod mantum, quo nos renitentes et reluctantes, quia nostram insufficientiam videbamus, iuxta morem ecclesiae prior diaconorum induerat, tamquam arreptivum a collo nostro propriis manibus violenter excussit et secum inter tumultuosos strepitus vel fremitus asportavit. Ceterum quum quidam de senatoribus tantum facinus inspexissent, unus ex eis spiritu divino succensus mantum ipsum de manu eripuit saevientis. Ipse vero ad quemdam capellanum suum, qui ad hoc instructus venerat et paratus, illico flammeos oculos fremebundus inflexit, clamans et concrepans: „ut mantum, quem secum portaverat, festinanter afferret." Quo utique sine mora delato, idem Octavianus abstracto pileo et capite inclinato, cunctis fratribus aut loco inde aut voluntate remotis, mantum per manus eiusdem capellani et cuiusdam alterius clerici sui ambitiosius assumsit et ipse idem, qui non erat aliquis in hoc opere, capellano et clerico extitit coadiutor*[1]. *Verum ex divino iudicio credimus contigisse, quod ea pars manti, quae tegere anteriora debuerat, multis videntibus et ridentibus, posteriora tegebat, et sicuti tortae mentis erat et intentionis obliquae, ita ex transverso et obliquo mantum fuit in testimonium suae damnationis indutum. Quo facto portae ecclesiae, quae firmatae erant, reserantur et armorum cunei, quos, sicut ex re apparuit, pecuniae largitione conduxerat, cucurrerunt et pestis illa mortifera, quia cardinales et episcopos non habebat, armatorum caterva militum vallabatur.*

---

1) Hoc propterea dictum est, quod semper in induendo manto Papali („rubea chlamyde") tertius quidam, prior diaconorum, ut fit Alexandro, Electum iuvabat. Mantum enim illud, satis amplum neque ab ulla parte scissum, non poterat indui nisi a pluribus tolleretur ita, ut Pontifex inclinato capite angustiori foramini, quod erat in parte superiori, succederet.

Considerate itaque, fratres in Christo venerabiles, tam piaculare flagitium, tam execrabile sacrilegium diligenter attendite, et videte, si est dolor sicut dolor iste et si ab exordio nascentis ecclesiae tanta vesania umquam fuerit a quolibet schismatico vel haeretico attentata. 1159.

Fratres vero tam immensum facinus et a seculis inauditum ex insperato videntes et formidantes, ne a conductitiis militibus truncarentur, sese in munitione ecclesiae[1] *nobiscum pariter receperunt, ibique novem diebus continuis, ne inde exiremus, fecit nos quorumdam senatorum assensu, quos pecunia oblata corruperat, die noctuque armata manu cum omni diligentia custodiri. Sane populo incessanter et iugiter acclamante et in senatores pro tanta impietate multa immanitate fremente, fuimus de custodia illius munitionis erepti, sed in arctiori et tutiori loco trans Tyberim nos iidem senatores, recepta inde pecunia, posuerunt. Quumque moram ibi ferme per triduum fecerimus, universo populo tantam proditionem atque malitiam de cetero nullatenus sustinente, senatores cum nobilibus et populo venientes nos et fratres nostros per urbem magnifice et honorifice cum immensis laudibus et praeconiis, campanis etiam in transitu nostro ubique pulsantibus, conduxerunt. Et sic tamdem a violentia persecutionis erepti et nostrae redditi libertati sequenti die dominico, venerabilibus fratribus nostris G(regorio) Subinensi, (Hubaldo) Ostiensi, B(ernardo) Portuensi, (Gualterio) Albanensi, I(ohanne) Signino et B(erardo) Terracinensi episcopis, cardinalibus quoque et abbatibus, prioribus, iudicibus, advocatis, scriniariis, primicerio et scholae cantoribus, nobilibus etiam et quadam parte de populo Urbis apud Nympham, non longe ab Urbe, insimul congregatis, munus consecrationis accepimus et, sicut in Romana ecclesia consuetudinis est, ibidem Pontificali regno magnifice fuimus ac solemniter coronati.*

Sept. 7.—15. Sept. 15.—17. Sept. 17. Sept. 20.

Celerum praedictus Octavianus, quum pro consecratione, imo execratione sua, dum et in Urbe esset et, postquam latenter exivit Urbem, multos episcopos convocasset, nullum praeter unum fere inter tantos habere potuit pro sua temeritate et vesania confirmanda. Quosdam tamen episcopos imperialibus minis, quosdam violentia laicali, quosdam vero pecuniis et blanditiis allicere voluit, sed nihil, Domino impediente, profecit. Unde nec adhuc invenire potest, licet modis omnibus enitatur, qui ei manus execrationis imponat et se tantae faciat praesumtionis auctorem et impietatis. Verum memorati I. et G. coecitatis tenebris obvoluti, quoniam scriptum est: „Peccator quum venerit in profundum vitiorum, contemnit", nec sic a sua praesumtione damnabili resipiscunt, sed eumdem Octavianum, quem sibi in

1) Cf. Gerhohum Reicherspergensem et Alex. vitam.

1159. *statuam erexerunt, obstinata perfidia venerantur et eum relicta unitate ecclesiae praesumunt usque adhuc tamquam idolum aut simulacrum adorare. Ipse autem antichristi tempora praefigurans usque adeo erectus est supra se, ut etiam in templo descenderit, tamquam sit Deus ostendens se, et multi abominationem desolationis stantem in loco sancto non sine multa lacrymarum effusione corporeis oculis inspexerunt. Sane nos infirmitatem nostram et virtutum indigentiam cognoscentes, nostrum in Deo cogitatum iactamus, sperantes et de Christi misericordia plenius confidentes, quod ecclesiam suam sanctam, pro qua ipse idem in substantia nostrae mortalitalis apparuit et eam sibi non habentem rugam nec maculam exhibet, optata faciet tranquillitate laetari et procellarum omnium inundatione sedata, nihil erit, quod ei iam possit obsistere, ubi unicus sponsus eius voluerit nubilosa quaeque et noxia propulsare. Nunc igitur quia nos de nostrorum meritorum qualitate diffidimus et de honestate ac religione vestra plenam fiduciam obtinemus, vestris ac universalis ecclesiae precibus infirmitatem nostram petimus adiuvari, caritatem vestram per Apostolica scripta rogantes et commonentes attentius, ut sicuti viri catholici vos pro domo Domini muros inexpugnabiles ponatis et in devotione et fidelitate matris vestrae sanctae Romanae ecclesiae immobiliter persistentes, ab eius unitate nullatenus recedatis. Quod si praefatus vir impietatis ad partes vestras aliqua damnationis suae scripta transmiserit, ea sicut respuenda sunt, respuatis et tamquam vana atque sacrilega contemnere et abiicere studeatis. Noverit insuper discretio vestra, quod nos in die consecrationis nostrae ipsi Octaviano et iam dictis fautoribus eius terminum indulsimus in octo[1] dies ad sinum et unitatem matris ecclesiae redeundi; quod si adimplere distulerint, ex tunc tam eos, quam omnes complices et coadiutores ipsorum auctoritate beati Petri ac nostra non differemus vinculo excommunicationis adstringere et eos a Christi corpore, quod est ecclesia, sequestrare. Data Terracinae VI Kal. Octobris MCLIX.*

---

1) Die sept. 27. Alexander Gerardo Bononiensi haec scripsit: *Noverit insuper discretio vestra, quod nos supranominatum Octavianum apostaticum et schismaticum in octavo die a consecratione nostra (hunc enim terminum ei resipiscendi et ad unitatem matris ecclesiae redeundi praefiximus) tamquam inobedientem et contumacem, et illos qui ei manus praesumerent — non dicimus consecrationis, sed execrationis imponere, et de communi fratrum nostrorum episcoporum et cardinalium voluntate atque consilio, accensis candelis et coetu clericorum in ecclesia congregato, vinculo anathematis et excommunicationis astrinximus et eos cum suo auctore diabolo condemnavimus.* Radev. II. 51. Quibus verbis secundum *Tengnagel*, monumenta, post ep. 37., addenda sunt ex codice Vindobonensi haec: *Duos quoque iamdictos fautores eius Iohannem de sancto Martino et Guidonem Cremensem et Ferentinatem episcopum qui scienter ei communicaverunt, eidem excommunicationi et damnationi decrevimus subiacere*

Fridericus Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus Rolando cancellario caeterisque cardinalibus, qui eum elegerunt Romanum Pontificem, salutem et omne bonum[1]. *Quoniam divina praeordinante clementia Romani imperii gubernacula suscepimus, oportet ut in omnibus viis nostris ipsius legem custodiamus, cuius munere, cuius voluntate dignitatus nostrae apicem adepti sumus. In hoc itaque sacratissimo proposito constituti cum omnibus ecclesiis in imperio nostro constitutis debeamus patrocinari, sacrosanctae Romanae ecclesiae tanto propensius debemus providere, quanto ipsius cura et defensio et* (l. *ex*[2]) *divina providentia creditur nobis esse commissa specialius. Eapropter de discordia, quae in substituendo Romanum Pontificem inter vos suborta est, plurimum dolemus; timemus, ne occasione huius schismatis ecclesia, Christi sanguine redemta, debeat dilacerari, praesertim cum robur ecclesiae foris titubare videatur, quoniam* (l. *quando*) *unitas ipsius scissura domestica interius dilaniatur. Ut autem huic pesti competens et Deo gratum exhibeamus remedium, religiosorum virorum consilio generalem curiam et conventum in octava epiphaniae Papiae indiximus celebrandam. Ad quam evocavimus totius imperii nostri et aliorum regnorum, scilicet Angliae, Franciae, Ungariae, Daciae, archiepiscopos, episcopos, abbates et viros religiosos ac Deum timentes, quatenus remoto omni seculari iudicio, hoc tam magnum ecclesiae negocium ecclesiasticarum tantum personarum sententia ita sopiatur, ut et Deo debitus exinde honor deferatur et ecclesia Romana sua integritate et iusticia non possit a quoquam privari, vel status Urbis, quae caput imperii nostri est, inquietari. Proinde eruditioni vestrae mandamus et ex parte Dei omnipotentis et totius ecclesiae catholicae praecipimus, ut ad eandem curiam sive conventum*[3] *veniatis, ecclesiasticarum personarum sententiam audituri et recepturi. Testis enim nobis est Deus, quia* 1159. Oct. 23[4].

---

1) *Radevic. II.* 55. *MGL. II.* 118. Litteras ab imperatore ad Octavianum datas Radevicus non impetrasse videtur neque quisquam alius nobis servavit. Sed quod facile rei caput est, a Bosone comperimus, Fridericum iam tum Pontificatus reverentiam, quam Alexandro negavit („Rolando cancellario"), Octaviano praestitisse; ex quo Alexander, si forte dubium ei reliquum fuisset, quid sibi vellet concilium Papiense, satis perspexit. Praeterea habemus Octaviani litteras ad principes d. oct. 28. scriptas. 2) Vel *a*.

3) Fridericus „concilii" appellationem videtur evitare.

4) Hoc die imperator plurimas dedit litteras invitatorias de concilio Papiensi. Cf. *Radev. II.* 56. *MGL. II.* 118., ubi litterae ad Hartmannum Brixinensem et (oct. 28.) ad Henricum Angliae regem, quibus nunciat, se facto plurimorum episcoporum et principum conventu didicisse, ex Pontificum Romanorum decretis et statutis ecclesiasticis „*exorto schismate*" Romano se „*ambos vocare et secundum sententiam orthodoxorum litem decidere debere.*"

1159. *in hac curia nec amore nec odio alicuius personae quicquam aliud quaerimus, quam honorem Dei et ecclesiae suae unitatem. Quod si ad tam celebrem ecclesiae conventum examinationis causa venire volueritis, charissimi principes nostri et ecclesiae catholicae Hermannus Werdensis, Daniel Pragensis, patres et episcopi venerabiles, quos de palatio nostro ad vos transmisimus, una cum comite palatino, consanguineo nostro aliisque legatis nostris, securum vobis conductum praestabunt. Si vero iusticiam Dei et ecclesiae in tam sollemni conventu recipere nolueritis, videat Deus et iudicet. Nos autem ipsius favente gratia, qui dat salutem regibus, iusticiam Dei, quae nullum magis, quam imperatorem Romanum decet, prosequemur.*

Oct. 28. *Victor servus servorum Dei venerabilibus fratribus patriarchis, archiepiscopis, episcopis et charissimis filiis abbatibus, ducibus, marchionibus, comitibus et caeteris principibus, et egregiae familiae imperiali, in sacratissima curia domini Friderici serenissimi ac invictissimi Romanorum imperatoris commorantibus, salutem et Apostolicam benedictionem*[1].

Quam et in quantum et ecclesiastici status decorem et honorem Romani imperii et nobilitatem omnium bonorum hactenus sincere dilexerimus et quae mutuae charitates sint invicem frequenter exhibitae, nequaquam credimus a vestrae magnitudinis excidisse memoria. Nunc autem tanto propensioris dilectionis efficaciam vobis et imperio cupimus exhibere, quanto, Deo auctore, ad maiorem conscendimus dignitatem[2]. *Quapropter universitatem vestram, de qua plene confidimus, plurimum deprecamur, ut pro beati Petri apostolorum principis reverentia et antiquae dilectionis constantia, quae inter nos inviolabiliter perseverare dinoscitur, dominum imperatorem invictissimum commoneudo rogetis, quatenus imperio sibi a divina clementia commisso et ecclesiae Dei, sponsae Iesu Christi, cuius advocatus et defensor divinitus est constitutus, providere et subvenire non tardet, ne in tanta discordia adversariorum malitia nequiter praevalere, navicula beati Petri procellis et tempestatibus suo tempore quassari et decus imperiale valeat aliquatenus obnubilari. Insuper universitati vestrae dignum duximus intimandum, qualiter ad Apostolatus officium, Domino concedente, vocati fuerimus. Felicis memoriae Papa Adriano praedecessore nostro viam universae carnis ingresso*

1) Radevicus Frisingensis II. 50.

2) Octavianus igitur ex imperatoris epistola illa sibi tradita cognoverat, apud imperatorem non iam quaeri, num valeret ipsius usurpatio. Facile igitur „ad praefixum terminum se venturum legatis promisit." *Morena* ap. Muratori scr. VI. 1057.

(et) in beati Petri basilica tumulato, convenimus omnes de electione summi Pontificis tractaturi. Post longam vero collationem et diutinam deliberationem, divina tandem inspirante clementia, electione venerabilium fratrum nostrorum episcoporum, presbyterorum sanctae Romanae ecclesiae cardinalium, cleri quoque Romani, petitione eiusdem populi, assensu etiam senatoriae dignitatis honoratorum, insuper capitaneorum, ad summum Pontificatum annuente Deo canonice sumus electi et in sede Apostolica collocati ac deinde prima Dominica mensis octobris benedictionis consecrationem et nostri officii accepimus plenitudinem. Quocirca universitatem vestram humiliter deprecamur, quatenus nos apud ipsum precibus adiuvetis, a quo omnis est potestas et honor dignitatum. Si autem ex parte illius Rolandi quondam cancellarii per conspirationem et coniurationem contra ecclesiam Dei et imperium Wilhelmo Siculo astricti, qui die XII post electionem nostram se fecit intrudi, quod a seculis non est auditum, ad vos scripta pervenerint, tanquam mendacio plena et a schismatico et haeretico destinata respuatis et aures vestras nequaquam illis ullatenus praebeatis. Data Signiae V kalend. novembris. 1159. Oct. 4.

Venerabilibus in Christo fratribus, patriarchis, archiepiscopis, episcopis, abbatibus, ducibus, principibus, praepositis, prioribus et caeteris ecclesiarum praelatis, ad quos literae istae pervenerint, Ymarus Tusculanus episcopus prior episcoporum, Iohannes tit. s. Sylvestri et Martini, Guido Cremensis tit. s. Calisti, sanctae Romanae ecclesiae presbyteri cardinales, Rimundus[2] diaconus cardinalis s. Mariae in Via-lata et Sy. s. Mariae in Dominica et Sablacensis abbas perpetuam in Domino salutem[3]. Oct. 28[1].

Ex quo, contra honorem ecclesiae Dei et imperii, amicitia inter dominum Papam Adrianum et Wilhelmum Siculum apud Beneventum facta est, dissensio et discordia non modica inter cardinales sacrosanctae Romanae ecclesiae non sine causa oborta est: nobis scilicet, qui honorem et dignitatem sanctae Dei ecclesiae et imperii nullatenus diminui volebamus, amicitiae, quae facta fuerat in detrimentum ecclesiae et imperii, nequaquam consen-

1) Hae cardinalium schismaticorum litterae eodem die, quo Octaviani proxime superiores, scriptae esse videntur. 2) Raimundus cf. *Chron. Foss. n.* ad h. a.

3) *Radev.* II. 52. Quod Schismatici novem cardinales suarum partium fuisse clamant (cf. concilii Papiensis epistolam), id quo iure faciant, suo loco investigabo. Neque hos quinque (abbas Sublacensis non erat cardinalis) eis concedere possum electores, quanquam postea quatuor ex eis Octavianum secutos esse crediderim. Raimundus vero ad Alexandrum, si unquam ei defuerat, 1160. apr. rediit. Cf. cardinalium Alexandri viginti quinque epistolam.

1159. *tientibus, aliis vero, qui pecunia et multis promissionibus obcoecati iam dicto Siculo tenebantur astricti, conventionem ipsam, taliter (ut diximus) fabricatam, nequiter defendentibus et quam plures in partem sui erroris attrahentibus, nostro conatui et voluntati totis viribus pertinaciter resistentibus. Proinde procedente tempore cum iam fama ferret, imperatorem Italiam intrasse et plurimam eius partem suae potestati subiugasse, praedicti fratres, Siculo astricti, dominum Papam sollicitare ac circumvenire omni sagacitate coeperunt, qualiter aliqua occasione assumta dominus imperator et omnes sequaces eius excommunicationi subderentur et nos ad id faciendum una cum eis iuramento astringeremur. Nos autem e contra diximus, potius Siculum excommunicandum, qui omnia iura ecclesiae, tam spiritualia quam temporalia, violenter abstulerat, quam imperatorem, qui ecclesiae Romanae et imperii iura fideliter laborabat recuperare et ecclesiam de servitute ad libertatem reducere. Hoc audientes fautores Siculi a iam dicto consilio cum rubore siluerunt. Eo igitur consilio nostro studio et exacta diligentia taliter cassato et exinde venerabili fratre nostro Octaviano, tunc sanctae Romanae ecclesiae presbytero cardinali, nunc Apostolicae sedis Pontifice, una cum fratre Wilhelmo presbytero cardinali sancti Petri ad vincula ad imperialem celsitudinem legationem fungente, dominus Papa cum sibi consentientibus supradicti Wilhelmi fautoribus Urbem egressus, Anagniam venit. Ubi tunc*
Aug. *demum manifesta conspiratione omnes praefati Wilhelmi fautores in praesentia domini Papae sacramento firmaverunt: ,,personam imperatoris excommunicationi subiiciendam et ex tunc in antea eius honori et voluntati usque ad mortem immutabiliter contraire et si contingeret dominum Papam vita decedere, neminem se nisi de illis, qui coniuraverant, in Pontificem eligere". Circumpositos insuper episcopos, ne alicui electo, in quem Siculi secta non[1] consentiret, in consecratione manus imponerent, iuramento nihi-*
Sept. 1. *lominus constrinxerunt. Postmodum iam saepedicto patre nostro Adriano Anagniae kalendis septembris defuncto, omnes illuc convenimus et cum de corpore sive ibidem tumulando, sive Romam deferendo non parva contentio oriretur, tandem Romam corpore deportato, prius in verbo veritatis tale pactum unanimiter fecimus et scripto mandavimus, quale nunc sequitur: In nomine Domini Amen. Convenerunt episcopi, presbyteri, diaconi, cardinales sanctae Romanae ecclesiae et promiserunt sibi invicem in verbo veritatis, quod de electione futuri Pontificis tractabunt secundum consuetudinem istius*

1) Ed. om.

ecclesiae, scilicet quod segregentur aliquae personae de 1159.
eisdem fratribus, qui audiant voluntatem singulorum et diligenter inquirant et fideliter describant et si Deus dederit, quod concorditer possimus convenire, bene; sin autem, nullus procedat sine communi consensu et hoc observetur sine fraude et malo ingenio. Tali pacto in verbo veritatis firmato, post humatum corpus in ecclesia beati Petri ad eligendum Pontificem convenimus et iuxta praedictam consuetudinem personas, quae singulorum voluntates diligenter inquirerent et audirent ac describerent, segregavimus. Sed cum propter conspirationem adversae partis electio lente procederet, tertia die fere transacta ad hoc tandem deventum est, quod XIV[1] *cardinales exadverso, qui sacramento constricti tenebantur, Rolandum cancellarium nominaverunt. Nos autem IX numero, qui nefandi iuramenti exortes eramus, venerabilem fratrem nostrum Octavianum presbyterum cardinalem, virum utique honestum et religiosum, ad regimen Apostolicae sedis et ad concordiae et pacis unitatem inter ecclesiam et imperium reformandam ac conservandam dignum et utilem esse cognoscentes, eligimus. Dum res taliter ageretur et partem contrariam pactum, quod in verbo veritatis firmatum fuerat, penitus transgredi volentem sentiremus, pactum supradictum illis ad memoriam reducentes auctoritate Dei omnipotentis et omnium sanctorum atque nostra eis penitus interdiximus, ne absque communi consensu omnium, sicut in pactione continetur, ullatenus aliquem immantarent et Rolandum cancellarium eadem auctoritate, ne susciperet, nihilominus prohibuimus. Qui dum verba et ammonitiones nostras vilipenderent et Rolandum cancellarium manto festinarent induere, nondum tamen illo induto, nos illorum malitiae potius contraire, quam consentire volentes, et quod male conabantur, minime permittentes, ad petitionem populi Romani, electione universi cleri, assensu etiam totius fere senatus et omnium capitaneorum, baronum, nobilium, tam infra Urbem, quam extra Urbem habitantium, nostrum electum manto induimus et intronizatum in sede beati Petri collocavimus, inde ad palatium eiusdem, acclamante universo populo, hymnum Deo decantante clero et omnibus solenniter adimpletis honorifice deduximus. Adversae vero partis cardinales, retrocedentes in castrum*

1) Huic numero repugnant iidem cardinales in epistola concilii ap. Radev. II.70., ubi dicunt de 20 cardinalibus, demptis novem, tantummodo undecim stetisse cum Alexandro. Quare cum manifestum sit, schismaticorum narrationem sibi non constare, certissimum est, numerum cardinalium tenere, quaiem deprehendimus in utrorumque litteris, in schismaticorum litteris cardinales quinque, catholicos vero viginti duo (vel saltem de viginti duobus, si exceperimus Octavianum, duos eius sectatores et Rolandum: octodecim).

1159. *beati Petri*[1] *se contulerunt ibique per dies octo et amplius inclusi permanserunt. Inde postmodum per senatores educti extra Urbem, secesserunt et*
Sept. 18. *XII post ea die, quod a saeculo non est auditum, in castro, nomine Cisterna, inter Aritiam et Terracinam, Rolandum cancellarium immantaverunt*[2] *et in*
Sept. 20. *sequenti Dominica execraverunt, ac continuo mittentes nuncios per universam Italiam episcopis, ne ad consecrationem nostri electi venirent, penitus dissuaserunt, minantes illis excommunicotionem et depositionem in perpe-*
Oct. 4. *tuum. Qui tamen in prima Dominica mensis octobris auctoritate Dei honorifice consecratus est*[3]. *Rem qualiter facta est, vestrae fraternitati insinuavimus, nihil praeter veritatem adnectentes, teste Deo, qui falli non potest, et si angelus de coelo aliud evangelizaret, a veritate penitus aberraret. Verumtamen multa, quae facta sunt, omittentes, ista prout brevius possumus, vobis significamus, ne prolixiore pagina aures vestras oneraremus. Haec itaque animadvertat vestra fraternitas, quam devotissime obsecramus et admonemus et modis omnibus, quibus possumus, exhortamur in Domino, quatenus neque per sermonem neque per epistolam a vestro sensu moveamini, sed in veritate nobiscum firmi et immobiles permaneotis.*

Oct. *Friderico, Dei gratia, glorioso, illustri, magnifico et sublimi Romanorum imperatori Gregorius Sabinensis, Hubaldus Hostiensis, Iulius Praenestinus, Bernardus Portuensis, Waltherus Albanensis episcopi; Hubertus tituli sanctae Priscae*[4], *Ioannes tituli sanctorum Ioannis et Pauli, Henricus tituli sanctorum Nerei et Achillei, Ildebertus*[5]

---

1) Quod cave existimes fuisse castrum sancti Angeli.

2) Qnum nemo electorum Rolendi, i. e. exceptis duobns tribusve nemo de cardinalibus, inde a primo scrutinio usque ad sept. 18. suffragium Rolando datum unquam revocaverit, Rolandi electio ne momentum quidem temporis dubia fuit, et immantatio quando facta fuerit, ad res id qnidem gerendas multum intererat, ad anctoritatem nihil. Schismatici, de electione tacentes, nihil hebent, quo glorientur, nisi quod in basilica sancti Petri, cum Alexander nondum electioni factae consensisset, Octavianns mantum quoddam a sartore privatim sibi factum repente indnerit!

3) Chron. Fossae novae ad b. a.: „Guido de Crema et Raimundus et episcopus Tuscnianus elegerunt Octavianum cardinalem in Papam Victorium; et sacratus est Pharphum. — Ubaldus episcopus Ferentinus ivit cum vicario (*imperatoris i. e. Ottone?*) ad imperatorem.“

4) Muratori (vel Radevicus) hoc nomen non recte tradidit; sanctae Priscae presb. card. hoc tempore erat Astaldus. Sed veri similius est, scriptorem usum esse huius epistolae exemplari, in quo plurima nomina primis tantum litteris indicata erant, ita ut pro Huberto, quod habet Muratorius, Hu. (quod saepius talibus in litteris pro Hubaldo occurrit) et pro Priscae scriptum esset Pr. vel etiam Prax. Erat autem tum temporis sanctae Praxedis presb. card. Hubaldus.

5) Hic card. pr. rectius audit Ildebrandus.

tituli basilicae XII Apostolorum, Ioannes tituli sanctae 1159.
Anastasiae Bonadies tituli sancti Chrysogoni, Albertus tituli sancti Laurentii in Lucina et Wilhelmus tituli sancti Petri ad vincula presbyteri; Oddo sancti Georgii[1] *ad Velumaureum, Rom(anus) sanctae Luciae in Septa solis, Iacinctus sanctae Mariae in Cosmedin, Oddo sancti Nicolai in carcere Tullii, Ardi(cio)*[2] *sancti Theodori*[3], *Bo(so) sanctorum Cosmae et Damiani, C(inthius) sancti Adriani, P(etrus) sancti Eustachii et Io(hannes)*[4] *diaconi cardinales, voluntate et spiritu in Domino congregati, salutem et gloriosam de inimicis victoriam*[5].

Quanto excellentiae vestrae maior a Deo collata est et attributa potestas et quanto sublimiorem inter morales dignitates locum constat vos obtinere, tanto amplius imperialem convenit maiestatem, sacrosanctam Romanam ecclesiam specialem et unicam matrem vestram in omnibus honorare et ei semper et praesertim necessitatis tempore salubriter atque utiliter providere. Quid autem diebus istis in eadem ecclesia Romana contigerit et quam inauditum facinus ab his, quos filios reputabat, aliquantis diebus transactis fuerit perpetratum, dignum, imo dignissimum est, nos imperiali celsitudini nostris literis aperire.

Nuper siquidem cum dominus noster bonae memoriae Adrianus Papa kalendis septemb. apud Anagniam debitum naturae solvisset et de terris ad coelum, de imis migrasset vocante Domino ad superna, tres falsi fratres, Octavianus scilicet et Ioannes de sancto Martino et Guido Cremensis, qui a nobis quidem exierunt, sed non fuerunt de uobis, transfigurantes se in angelos lucis, cum sint satanae etc.

Et infra: *Ad haec noverit sublimis gratia vestra, quod Otto palatinus comes, occasione de intrusione Octaviani suscepta, praefatum dominum nostrum et nos omnes plurimum infestavit et ecclesiam Dei nisus est scindere et multipliciter absque rationabili causa turbare. Campaniam siquidem et patrimonium beati Petri cum intruso et apostatico Octaviano violenter intravit et terram ipsam studuit ei quibuscunque modis subiugare. Nos itaque et tota ecclesia Dei nobiscum maiestatem vestram suppliciter exoramus, ut tam violenta intrusione ita sicut est intellecta et diligenter inspecta, qualiter vobis ad salutem animae vestrae et honorem imperii super tanto negotio sit procedendum, diligenter attendatis. Considerate et advertite, qualiter circa*

1) Mur. *Gregorii.* 2) Mur. *Ardo.* 3) Mur. *Theoderici.*
4) Ss. Sergii et Bacchi? 5) Radev. II. 53. Hae litterae non ita multo post Alexandri consecrationem datae sunt.

1159. *sacrosanctam Romanam ecclesiam et circa unicum sponsum eius dominum nostrum Iesum Christum, sine quo nec regnum potest aliquis obtinere terrenum nec acquirere sempiternum, oporteat vos habere et qualiter eam ab impugnatoribus et praesertim ab schismaticis et haereticis ex imperialis officio dignitatis protegere debeatis modis omnibus ac tueri. Nos siquidem vos sicut specialem defensorem et patronum ecclesiae Romanae modis omnibus honorare intendimus atque ad augmentum gloriae vestrae, quibus modis possumus, cum Deo aspiramus. Rogamus autem et instantius supplicamus, ut matrem vestram sanctam Romanam ecclesiam diligatis et honoretis et ad pacem et tranquillitatem ipsius, quibus modis imperialem convenit excellentiam, intendatis et tantam praefati invasoris atque schismatici iniquitatem nullatenus foveatis.*

Arnulphi Lexoviensis ad cardinales epistola[1]. *Tres*

---

1) *Arnulphi Lexoviensis* epp. Magna biblioth. patrum. t. III. 557 (Paris, 1654.). ed. Giles pg. 123. Quam late per Italiam consensus cum Alexandro penetraverit, statim post emissas ad Syrum Ianuensem (sept. 26.), Gerardum Bononiensem (oct. 5.), et ad Liguriae, Aemiliae, Istriae et Venetiae praelatos dec. 13. (ap. *Rubei*, hist. Rav. 341.) litteras, ex Eberhardi Salzburgensi epistola ad Raimundum Gurcensem vel exeunte a. 1159. vel ineunte 1160. data (*Tengnagel*, monum. ep. 38.) cognoscimus, in qua Raimundo *notificat, quod Papa Alexander Ierosolymitanum et archiepiscopum Caesareensem et quendam Franciae archiepiscopum cum duobus aliis episcopis consecraverit; a quibus omnibus et aliis multis episcopis, videlicet a Gradensi patriarcha et suis suffraganeis, a Pisano et suis suffraganeis Octavianus excommunicatus est. Praeterea multi episcopi Longobardiae et Tusciae nolunt recipere Octavianum, videlicet Papiensis, Veronensis, Paduanus, Senensis et alii, qui timent Deum; illi vero, qui timent, ubi non est timor, recipient Octavianum timore potius, quam amore. Nuntius Mediolanensis archiepiscopi cum litteris captus et excaecatus est a Palatino comite.* Heinrici autem Anglorum regis animum primus in Alexandri partes flexisse videtur ipse Arnulfus: *Ex qua etenim,* inquit (in ep. ad Alexandrum scripta), *promotionis vestrae auribus nostris veritas et oppositae praesumptionis error (i. e. falsitas) innotuit, festinavi ad nostri notitiam principis id perferre, ut vacantem animum eius favore vestro quibus debebam persuasionibus occuparem, ne nos qualibet occasione malignitatis astutia praeveniret. — Haesit ille aliquandiu, sed statim operante Spiritus sancti gratia confirmatus, ,,nullum se alium quam vos suscepturum'', hilari constantia constantique simul hilaritate promisit. In quo cum proxime de differenda vestra susceptione imperatoris litteras accepisset, cui discurrentibus invicem litteris et legatis plurima videtur charitate coniunctus, ne preces eius sprevisse et in praeiudicium eius festinasse videretur, generale quidem suppressit edictum, sed nequaquam manus aut linguam a litterarum nominisque vestri veneratione continuit neque quenquam nostrum voluit continere. Arbitratus est siquidem, minus valituram pro vobis edicti iactantiam, quam operis veritatem.* (*Arn. Lexov.* epp. ed. Giles. pg. 111. ep. 21.) Neque segnius Henricum regem Alexandro devincire studebat Theobaldus Cantuariensis: (*Ecclesia Dei, quae apud vos est*) *in unitate consistit et Domino auctore nunquam schismaticis adhaerebit. Ecclesia vero Gallicana, sicut nobis veridica relatione innotuit, recepit Alexandrum et ab Octaviano recessit. — Et quanquam neutrius illorum adhuc nuntium aut scriptum viderimus, scimus tamen, quia omnes*

tantum de tota universitate seducti sunt et hi sane, quos magis supportare 1159.
videbatur ecclesia, quam in aliquo de eorum industria gloriari, quia scilicet

---

nostrales, si vester consensus affuerit, proniores sunt in partem Alexandri. Audivimus autem, quod imperator vos in partem Octaviani trahere conetur. Sed absit, ut in tanto periculo ecclesiae pro amore vel honore hominis faciatis, nisi quod credideritis Domino placiturum; nec decet maiestatem vestram, si placet, ut inconsulta ecclesia regni vestri superponatis ei hominem, qui sine electione et, ut publice dicitur, sine gratia Domini per favorem et vim imperatoris tantum honorem ausus est occupare. Nam tota fere ecclesia Romana in parte Alexandri est. Incredibile autem est, quod pars illa possit oblinere et praevalere per hominem, cui iustitia deest, cui Dominus adversatur. Eos vero in humili casu praevaluisse crebra recolimus relatione, quos Gallicana recepit et fovit ecclesia, et infelicem exitum eorum, quos Teutonicus impetus introduxit. Sic obtinuerunt temporibus nostris Innocentius adversus Petrum, Calixtus adversus Burdinum, Urbanus adversus Wibertum, Paschalis adversus tres: Albertum, Maginulfum, Theodoricum, et multi similiter in diebus patrum. Ioh Saresber. opp. I. 49. Denique Alexandri ipsius litterae regi perlatae sunt a *Philippo abbate de Eleemosyna*, qui quid apud regem effecerit, litteris ad Alexandrum datis (*D'Achery*, spicileg. ed. 2. t. III. 527.) narrat: *Susceptis vestrae dignationis apicibus respiravit in gaudio cor meum et tanquam corona spei, quae ornata est gloria, refloruit in spiritu meo iucunda serenitas et cathedratum vestrum ulnis verae dilectionis amplectens, supplicationem pro vobis exhibui devotam bonorum omnium largitori, sonuitque in commune [gratiarum] actio et vox laudis, et de vestra promotione carmen referimus Deo nostro, Vae denuntiamus homini, per quem scandalum venit. — De reliquo, beatissime pater, celsitudini vestrae significo, quia nunc mandatum vestrum devotione qua debui, sollicitudine qua oportuit et commendatione, litteras vestras domino Henrico Anglorum regi cum reverentia praesentavi. Quas ipse benigne suscipiens, habita cum suis et nobiscum deliberatione, vos in patrem spiritualem summumque Pontificem cum omni alacritate susceptum, obsequium et obedientiam suam per nos humiliter repraesentat. Missurus etiam ad vos est in brevi nuntios suos. Hic parvitati nostrae contulit in mandatis, ut opus suum devotae sedulitatis ministerio praevenirem, ut quod postmodum facturus est, ad vos secretius et celerius perveniret. — Continuato labore accessi ad devotum filium sanctae Romanae ecclesiae, dominum regem Francorum. cuius, sicut catholicum principem decet, fidelis affectus et prompta devotio personam vestram et opus vestrum certa dilectione prosequitur: et sui sententiam iam operis exhibitione firmasset, nisi gravia eum impedimenta et causae multiplices perturbassent. Dirigitur vobis nostro ministerio et sua spiritu dictata salutatio, sed signaculo providentiae conscientiae suae liber tegitur involutus, donec opportunum tempus occurrat, quo vobis tanquam patri et sincere dilecto, et commode vobis convenientes uterque utiliter obedientiam suam et servitium suum debita caritate cum triumpho iucunditatis exhibeat. Sed hoc ipsum per Dei misericordiam in ianuis est, quia inter ipsum et regem Angliae de reformatione pacis agitur, et in brevi creditur terminari, quod inter manus virorum fidelium pro communi regnorum concordia devote et fideliter agitatur.* Ex qua rerum conditione perspicuum est, Ludovicum non eo quod schisma ei placeret, Alexandri agnitionem etiamtunc occultasse, sed quod timeret, ne Heinricus, ut sibi superior esset, imperatoris schismatici amicitiam quaereret. Neque alius Henricum de Ludovico metus cunctari iussit. Cf. *Robertum de Monte* MGs. VI. 598 sqq. — Ferdinandus, Legionis et Castiliae rex, Alexandrum statim missis litteris solemnibus agnovit. Cf. *Tengnagel*, monum. ep. 59. Eodem modo Geysa Ungariae rex Alexandrum recepit, *Tengn.* ep. 60.

1159. *eos nec virtutis elegantia nec literarum peritia commendabat. Nunquid enim is, qui inter eos aetate praecedebat et ordine — Tusculanum loquor —? Horam quietis et prandii solitus observare, Epicurus alter reputabatur ab omnibus, omnium negligens, nisi alicuius forte, quod oblata sperati proventus auspicatio praeveniret. Quod adeo verum est, ut caeteris laborantibus solus praemature, sicut dicitur, ab electione discesserit, quoniam hora prandii videbatur instare, ne avidus desiderio suo fraudaretur exactor et inania adversus negligentes manus inciperent viscera murmurare. Alius affectatae cancellariae confusus opprobrio et alienae praelationis honore deiectus, conceptum de invidia personale odium in ecclesiam convertere temeraria maliguitate praesumpsit. Tertius vero solitus inter alios periturae privilegio carnis exultans, arbitratus est nihil negandum sanguini, nihil sacris canonibus deferendum. Neque enim potest debitam eis exhibere reverentiam, quos ignorat, ideoque similem sibi brutum brutus elegit, ut in utroque sibi invicem de pari literarum imperitia responderet. Sed et Apostolicae severitatis eos disciplina terrebat, ne eorum praecipitem cohiberet audaciam et vagos temerariae cupiditatis frenaret excursus. Hic numerus, haec tanta peritia hoc tam venerabile sanctumque collegium, ecclesiam Dei, immaculatam scilicet sponsam dilecti filii sui, renitentibus universis, affectavit ad propriam pertrahere voluptatem et a dextris regis ad detestabiles sathanae transferre complexus. Visa tamen totius fere universitatis concordia, desperati ad unitatem statim redituri fuerant vel inviti, sed stupentibus ipsis ideoque cessantibus, schismatici maioris diutius effraenata non tulit ambitio, praeparatoque furtim, sicut dicitur, pluviali de manibus offerentis arrepto, in humeros suos tanta festinatione coniecit, ut haerentibus collo fimbriis, pavimentum lamberet pars superior indumenti. Sic indutus ad cathedram, nullo adhuc etiam praedictorum comitante, cucurrit, nomen ipse sibi „Victoris" acclamans et ad suffragandum sibi et decantandas laudes praeparator impudenter exhortans. Mirum spectaculum nec manifesto carens futurae veritatis auspicio, scilicet quod hic ei in ruinam quandoque vertetur ascensus, sicut ipsa praesumptae chlamydis inversa conversio praesignabat. Interea reseratis ecclesiae foribus, infame illud Maledictorum genus irrupit: hoc enim cognationis illius vetus agnomen est, de qua ad effundendam benedictionem in omnes gentes Pontifex dicebatur assumi. Qualiter autem de stirpe maledictionis possit benedictio propagari, facile non apparet, praesertim per istum, in quo vetustae maledictionis opprobrium, merita contractae noviter execrationis attollunt. Discurrentibus igitur armatis, coepit per ecclesiam quasi quaedam theatralis scena disponi, dum parietes fulgor illustraret armorum et lasciva quasi triumphantium acclamatio resultaret. Ho-*

rum manibus denique pluviali composito, ad palatium usque perductus est, comitantibus his paucisque sacerdotibus, quorum infamis quaestus est, simplicitatem peregrinorum eludere et assiduis altare beati Petri sacrilegiis infestare. Porro haec initia eius non sunt meliori gavisa processu, si quis vel emendicatae execrationis ordinem vel redemptam laicae gratiam potestatis exquirat. Nonne enim sacrilegii facinus de maiori cumulum iniquitate contraxit, cum simoniacam constet intercessisse per omnia pravitatem, sicut refusa senatui populoque Romano pecunia publicisque palam aedificiis impensa convincit! Sed et hoc immanius est, quod redemptam sanguine Christi prostituit libertatem, quatenus ecclesia, quae iure suo cunctis semper est dominata principibus, officialis sui manciparetur obsequio, quo et incomparabilis privilegium maiestatis amitteret et ad miserabilem statum conditionis novissime deveniret. 1159.

Sed neque nomen partis tantilla eorum meretur exceptio nec universitatem nostram partis decet appellatione censeri, quia perditorum segregatio numerum non minuit electorum nec detrimentum sentit area domini, si granis manentibus paleae ventilabro purgante discedunt. —

Nonne enim in eos, qui ab hac fidei unitate dissentiunt, ultio divina manifeste procedit et voluntas eius evidentibus indiciis declarata patescit? Nonne princeps ille, cui similem a multo tempore Roma non habuit, cuius Dominus apprehendisse dexteram dicebatur, cuius fere usque ad remota orientis terror excesserat, a die susceptionis Octaviani divino coepit iudicio reprobari, adeo ut hi, quos ante securos moenia non reddebant, congredi cominus ausi sint et ei de prosperitate successuum insultare? Revera digitus Dei est, dexterae Excelsi repentina mutatio, parcentis adhuc et in vita corripere differentis. Utinam saperet et intelligeret et novissima provideret!

1160.

Conciliabulum Papiense. *Magnus Reicherspergensis*[1] Crema capta et destructa est. Quo facto imperator statim Papiam venit cum episcopis et principibus et in nonis februarii curie et colloquii initium habetur et per sex dies in hoc demorantur. Tertia itaque idus februarii, quia nec Alexander Papa venerat nec legati eius, imperator omnes episcopos et totam curiam ad hoc deduxit, ut Victorem Papam susciperet. Et statim *sequenti die*, in II. idus februarii ab ipso imperatore et episco- *Ian. 27.* *Febr. 11.* *Febr. 12.*

1) Ap. *Böhmer*, fontes rer. German. III. 535. Quae ex eiusdem chronici forma ampliori ap. *Ludewig*, scr. rer. Germ. II. 272. recepimus, litteris obliquis expressa sunt.

1160. pis, qui aderant, suscipitur et inthronizatur *in monasterio sancti Syri, imperatore frenum equi et stivam sellae illius tenente et eum de equo suscipiente et ad altare una cum patriarcha Aquilegiensi Pilegrino inter manus eum deducente.*

Vincentius Pragensis[1]. Sicut in huiusmodi re fieri solet, alii hunc, alii alium verum Papam et catholicum proferunt; plurimi episcopi Lombardiae *in absentem Rolandum sententiam non debere mitti* asserentes. Contra hoc plurimi Alemanniae principes respondent: *Episcopos Lombardiae has omnes vocationes et curias cum quinque solidis posse celebrare* dicunt. *Veruntamen quia quidam eorum ab oriente, quidam ab occidente, quidam a desertis montibus ad hoc determinandum vocati veniant, hanc peremptoriam vocationem utriusque partis esse* asserentes, dicunt: *Qui ad hoc venire neglexit, negligatur et ipse; qui hoc spernit, spernatur et ipse; et qui de trina vocatione in hoc articulo aliquid somniant, dormierunt somnum suum et nihil invenerunt in manibus suis.* Pergrinus Aquileensis patriarcha, Arnoldus Moguntinensis archiepiscopus et alii episcopi dicunt surgentes: *Quia Rolandus vocationem imperatoris et iudicium ecclesiae spernit, spernatur et ipse, et quia Octavianus se humiliavit et eorum iudicio se obtulit, verum esse Papam et catholicum iudicio ecclesiae Dei.* Hoc episcopi plurimi singillatim interrogati laudant; id ipsum imperator in ultimis interrogatus laudat; id clamor ad astra Teutonicorum cantibus. Patriarcha et archiepiscopi pro Octaviano mittuntur; extra enim castrum, iudicium ecclesiae Victor in quodam claustro morabatur expectans. Qui, multa tam cleri turba quam militum, cum Papalibus insigniis ad maius monasterium adducitur. Imperator de solio suo descendens, ei debitam exhibet reverentiam; deposita videlicet veste, equum eius albissimum ornatum usque ad gradus monasterii adducit eique descendenti stapedem tenet; deinde per dextram manum, patriarcha vero per sinistram usque ad altare adducunt. Et ibi laudibus Deo solutis et Victore iam Papa supra cathedram suam residente, dominus imperator pedem eius salutat, munera offerunt (l. offert), aliis principibus id (l. idem) facientibus. His ita perfectis, per diversa regna ad diversos reges, qui haec annuntient et confirment, diversi mittuntur nuntii. Coloniensis archiepiscopus in Franciam ad regem Franciae, Mantuanus ad Angliam, Daniel Pragensis episcopus in Hungariam ad regem Hungariae mittuntur et alii nuntii ad diversas regiones mittuntur.

Henricus praepositus de Berhtesgaden Eberhardo Salz-

---

1) Ap. *Dobner,* monum. hist. Bohem. I. 67—68.

burgensi[1]. *Si cuncta, quae audivimus et vidimus, scribere deberemus, non chartam, sed volumen facere videremur. Verum summam eorum, quae de duorum electione Romanorum Pontificum (Papiae) acta sunt, breviter paternitati vestrae notificamus.* 1160.

Curia, quae in octavis epiphaniae Papiae fuerat indicta, usque in sextam feriam proximam ante caput ieiunii, quia in destructione Cremae Febr. 5. *dominus imperator detinebatur, est dilata. In qua considentibus domino patriarcha, archiepiscopis et diversarum terrarum fere quinquaginta episcopis, legatis quoque regis Franciae et archiepiscoporum: Arelatensis scilicet, Lugdunensis, Viennensis, Bisuntini atque Trevirensis et Ravennatis electi, cardinales et clerici, qui pro parte Victoris aderant, in medium processerunt et utriusque seriem electionis exposuerunt.*

Super qua continuis quinque diebus ab episcopis et aliis prudentibus viris copiose disputatum cum fuisset[2], *sexta tandem die in publico consistorio electionis capitula denuo proposita sunt et singula a canonicis ecclesiae beati Petri et rectoribus Romani cleri sacramento super sancta quatuor evangelia praestito confirmata. Pars autem altera nec ipsa venit nec responsales — qua de causa, nescimus — conventui direxit. Recitatae sunt insuper litterae quamplures bullatae, ab Alexandro et cardinalibus, qui cum ipso sunt, episcopis et civitatibus Longobardiae directae, sed a fidelibus domini imperatoris captae, ex quarum tenore machinationes eorum et molimina contra imperium patenter sunt deprehensa. Unde quia dilatio non parvum tam ecclesiae, quam imperio videbatur minari periculum, praesertim quia non erat qui praedictis assertionibus et probationibus contradiceret, cum utraque nimirum pars non ad curiae, sed ad ecclesiae fuisset examinationem vocata: episcopi parti Victoris, quae ipsum XI diebus ante, quam Alexander immantaretur, immantatum fuisse*[3] *et in sede beati Petri, adversa parte praesente, absque reclamatione sedisse, praestito, ut dictum est, sacramento probaverat, assensum praebuerunt et eundem Victorem ut Apostolicum in ecclesia solemniter suscipientes, solitam* Febr. 11. *ei reverentiam exhibuerunt.*

Facta sunt haec domino imperatore et fidelibus imperii annitentibus

---

1) *Radev.* II. 72. Hunc praepositum Eberhardus, cum in itinere prope Vicenzam in infirmitatem incidisset, *pro excusatione* ad imperatorem miserat. *Tengnagel*, mon. pag. 393.

2) Eberhardus Babenbergensis Eberhardo Salzburgensi (*Radev* II. 74.): *cum dilatio primo pene omnibus complacuisset, usque ad maiorem rei notitiam et aliud generalius concilium.*

3) Eberhardus Babenb. l. c.: *Quia domini Victoris immantatio prior, illa posterior, quo solo Innocentius Anacleto praevaluit.* Quod tamen falsum est.

1160. Febr. 12. *propter causas memoratas. Quapropter ipsemet eidem confirmato Pontifici ante fores ecclesiae descendenti consuetum detulit honorem.*

Febr. 13. *Secunda vero post haec die saepe iam dictus dominus Victor, celebrato synodi officio, alterius partis principem cum quibusdam suis fautoribus, episcopis scilicet Hostiense et Portuense, eo quod consecrationis manum eidem praesumpserant imponere, cardinalibus etiam Henrico Pisano, Ioanno Neapolitano et Iacincto anathematis vinculo extinctis candelius innodavit. Excommunicavit autem Henricum Pisanum idcirco, quod mandato eius magister Raimundus cardinalis despoliatus et atrociter caesus fuerit. Praepositum etiam Placentinum, quia dominum Tusculanum armata manu invaserit et despoliatum multis contumeliis affecerit, simili sententiae involvit. Wilhelmum praeterea Siculum atque Mediolanenses pro invasionibus ecclesiarum et imperii ad canonicam vocavit satisfactionem.*

Interfuerunt his omnibus metropolitani: dominus patriarcha, Moguntinus, Coloniensis, Magdeburgensis, Bremensis, cum nonnullis suffraganeis suis, et maxima pars episcoporum Longobardiae, quorum plurimi affectuosum et plenarium praedictae confirmationi tribuerunt assensum. Dominus vero patriarcha et quidam alii ,,salva in posterum catholicae ecclesiae censura" propter memoratas imperii necessitates obedierunt. Absentes omnes quos praenotavimus archiepiscopi pro se et suis suffraganeis plenarie consenserunt, excepto Treverense, qui, cum iter cepisset, infirmitate praepeditus excusatorias tantummodo litteras direxerat; praesentes autem eius suffraganei Tullensis et Verdunensis pro se et consuffraganeo suo Metense in integrum spoponderunt. Domini Babenbergensis, Pataviensis et Ratisponensis patriarcham sunt imitati.

Pro confirmandis omnibus, quae facta sunt, mittuntur legati: dominus Coloniensis in Franciam[1]*, Verdunensis in Hispaniam, Pragensis in Ungariam*[2].

1) *Nuntius* enim *regis Francorum* solummodo *promisit pro eo, se neutrum recepturum, usque dum nuntios imperatoris recipiat; nuntius regis Anglorum idem* (quod rex Franciae) *velle et promisit tam in his, quam in aliis.* Eberh. Bab. l. c. In Francia clerus quidem universus ab Alexandri partibus erat. Quod in primis duorum ordinum, Carthusianorum et Cisterciensium, studio vel potius auctoribus sancto Anthelmo Carthusiano (cuius vitam v. *Act. ss.* iun. t. V. 232. c. 3.) et sancto Petro Tarantasiensi (cuius vitam v. *Act. ss.* mai. t. II. 330—331. nn. 19—21.) effectum est. Ad regem Alexandri ex annis 1159 et 1160 litterae extant nullae; Constantia regina obiit 1160. oct. 4. Cf. *ann. Camerac.* ad h. a. MGs. XVI. 533.

2) ,,Ad imperatorem quoque Graecorum Manuel nuntios (Imperator) dirigit — super petione Constantinopolitani principis de pentapoleos maritimis *et* Apulia et quibusdam secretioribus consultationibus contra Wilhelmum, Rogerii Siculi filium et in regno successorem." Radev. II. 74.

Si interim alia scripta, quorum quaedam vidimus, meram de his veritatem minus continentia, ad manus vestras devenerint, sciat sanctitas vestra, quod, ut pro parte potuimus, sinceram de his veritatem significavimus, plenius autem praesentes insinuabimus. 1160.

Radevicus II, 64. Tempus erat, quo concilium Papiae indictum celebrandum fuerat idque de universis regni partibus, videlicet cisalpinis et transalpinis, in unum collecti archiepiscopi et episcopi aliique ecclesiarum praelati pendula expectatatione operiebantur. Tum augustus, commonens omnes, ieiuniorum et orationum subsidiis ecclesiae catholicae causam Deo commendari, cum sacerdotibus et omni populo auxilium divinum *Febr. 5.* fida sanctorum intercessione poscebat. Deinde convocato in unum concilio, cum resedisset, ait ad episcopos:

Quamvis noverim officio ac dignitate imperii penes nos esse potestatem congregandorum conciliorum, praesertim in tantis ecclesiae periculis — hoc enim et Constantinus et Theodosius nec non Iustinianus seu recentioris memoriae Carolus magnus et Otto imperatores fecisse memorantur —, auctoritatem tamen diffiniendi huius maximi et summi negocii vestrae prudentiae vestraeque potestati committo. Deus enim constituit vos sacerdotes et potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. Et quia in his, quae ad Deum sunt, non est nostrum de vobis iudicare, tales vos et taliter in hac causa hortamur habere, tanquam solius Dei de vobis expectantes iudicium.

Cum haec dixisset, ipse se concilio subtraxit, examen totum ecclesiae et ecclesiasticis, quae ibi innumerabiles erant, committens personis. Erant autem circiter quinquaginta archiepiscopi et episcopi; abbatum et praepositorum non erat prae multitudine aestimatio. Legati quoque diversarum terrarum aderant, spondentes quicquid a synodo decretum foret, indubitanter a suis recipiendum.

65. Residentibus itaque episcopis et clero universo, VII diebus causa ventilata est, tandemque domino Octaviano, qui cum praesens advenisset et haberet qui partem suam defenderent, cessit litis victoria et pro ipso concilium sive curia dedit sententiam, condemnato Rolando et reprobato, qui citatus legitime, concilio se praesentare contumaciter abnuisse dicebatur. Saepius autem lectorem admonitum esse cupimus, ut in hoc facto ad disquirendam rerum veritatem non nostra dicta consulat, sed literis et scriptis, quae ad manus nostras venerunt et huic operi inserendae visae sunt, innitatur, suo servans arbitrio, quando de hac controversia et litis decisione conciliique iudicio sufficienter sibi fides facta videatur.

1160. Ian. 66. *Capituli sancti Petri ex Urbe litterae. Invictissimo et gloriosissimo domino suo Friderico, Romanorum imperatori et semper augusto, et venerabilibus patribus in Christi nomine congregatis, fratres qui Romae sunt basilicae sancti Petri principis apostolorum canonici, Angeli magni consilii praesentiam et Spiritus sancti consolantem gratiam.*

Patres sanctissimi, quos Deus elegit ad consolationem moerentium et delinquentium correctionem, sicut ait Apostolus: ,,Corrigite inquietos, consolamini pusillanimes" — intendite precibus nostris et ad dolorem nostrum leniendum consolationis manum extendite. Tanta est enim, tam diffusa moeroris nostri materia, ut unde debeamus exordium sumere, difficulter possimus invenire. Verum quia materia doloris est et moeroris, a luctu et moerore ordiri decrevimus. Attendite ergo et videte, si est dolor sicut dolor noster, cum videamus matrem nostram Romanam ecclesiam, quondam fulgentem, a filiis suis — imo alienis, quia mentiti sunt ei, quos enutrivit et exaltavit, ipsi autem spreverunt eam — contumeliose evisceratam et membris ex parte mutilatam, in coeno iacentem, contumeliam iacturamque suam nec sentientem! Unde cum Hieremia, plorante suae Hierusalem destructionem, plorantes dicimus: ,,Non crediderunt reges terrae et universi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hostis et inimicus per portas Hierusalem". Vere Hierusalem erat mater nostra Romana ecclesia, quae cunctis ad se venientibus et quaerentibus pacem dabat. Nunc autem — et dolentes dicimus — ut olim illa, ,,peccatum peccavit nostra Hierusalem, propterea instabilis facta est". Nec immerito ,,propter peccata prophetarum eius et iniquitates sacerdotum eius erraverunt coeci in plateis, facies domini divisit eos". Et vero: ,,vultus enim Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum". Unde plurimo rubore diffundimur. Vere ,,peccatum peccavit hoc tempore nostra Hierusalem" invidia et odio et iniquitatibus multis! Quae quia per omnia longum est enarrare, ad ostendendam Romanam electionem et causam discordiae declarandam propositum convertemus.

Sept. 1. *Domino igitur Papa Adriano felicis memoriae prima vigilia Kalend. Septembris viam universae carnis ingresso, convenit illico maxima multitudo, cum quibus et senatores affuerunt, quorum consilio corpus Romam delatum est. Inter cardinales vero contentione crescente, convenit tandem inter eos, ut Romam redirent et concordem electionem facerent de aliquo cardinalium. Quod si non possent, quaererent extraneam personam. Quodsi nec sic possent convenire, ab electione quiescerent, donec invenirent idoneum virum, quem concorditer eligere deberent. Et hoc unanimiter ab omni-*

bus confirmatum est. Post hoc autem statim Romam redierunt. Dominus Octavianus et quidam alii accesserunt ad obsequium defuncti. Quidam vero alii praemiserunt auctorem scelerum Bosonem primogenitum satanae, ut munitionem beati Petri occuparet (cuius custodes fidelitatem ei iuraverant domino Papa Adriano vivente) eumque postea subsequentes eandem munitionem conscenderunt. Dominus autem Tusculanus palatium ascendit. Dominus Octavianus et dominus Rolandus cancellarius ad domos nostras venerunt et quidam alii. Vocati autem isti ab illis, qui munitionem observabant, responderunt, „se nunquam ascensuros in munitionem": Bosonem verentes, ne, sicut eis relatum fuerat, a iuratis Bosonis caperentur. Et dominus cancellarius: „Vadam", inquit, „et eos ad vos descendere faciam". Ivit cum eo diaconus de carcere[1]*, nec redierunt et sic per biduum de loco, ubi electionem facerent, convenire nequiverunt.* 1160. Sept. 3. et 4.

Tandem die sabbati descendentibus illis de munitione, ascenderunt omnes post altare beati Petri et coeperunt de electione tractare. Cumque convenire non possent[2]*, dixerunt isti, qui concordiam et pacem ecclesiae desiderabant: „Date nobis electionem et eligemus unum de vobis; aut habeatis vos electionem et eligite, quem vultis de nobis unum"; et noluerunt*[3]*. Surrexit tandem velut iratus*[4] *Otto diaconus sancti Gregorii et Adebaldus Crassus cardinalis sanctorum Apostolorum et Ioannes Neapolitanus et accepto manto voluerunt immantare dominum Rolandum cancellarium; sed, saniore et meliori parte cardinalium*[5] *ex parte Dei omnipotentis et beatorum principum Apostolorum Petri et Pauli atque totius ecclesiae auctoritate prohibente, non potuerunt. Facta autem hac prohibitione*[6]*, iterum eum immantare attentaverunt nec potuerunt, et cancellarium cum manto nullo modo tetigerunt; per eos tandem non stetit, quin immantaretur*[7]*.* Sept. 5. Sept. 7.

Caeterum clerus Romanus, qui in ecclesia beati Petri pro electione summi Pontificis convenerat, audito clamore cucurrerunt circumdantes dominum Ottonem, qui erat cum cardinalibus iuxta altare beati Petri, et clamaverunt omnes dicentes: „Dominum Octavianum eligite, per quem solum ecclesia pacem potest habere"[8]*. Tunc petitione populi Romani et electione totius cleri, consentiente et desiderante universo capitulo basilicae beati Petri, dominus Octavianus cardinalis a saniori parte cardinalium electus*

---

1) I. e. Tuiliano, qui erat Oddo. 2) I. e. cum exceptis tribus omnes convenirent. 3) Propterea quod iam elegerant.
4) De hac paucorum contra electionem canonice factam temeritate.
5) Ed. *cardinales.* 6) Vel potius rapto ab Alexandri humeris manto per ipsum Octavianum, sed per senatorem resumpto. 7) Tanto citius Octavianus se ipse „immantavit". 8) Quippe qui bene, quis osset eligendus, didicissent.

1160. *est et manto indutus ac in sede beati Petri positus absque omni contradictione, cantantibus omnibus „Te Deum laudamus" in iubilo. Deinde, sicut mos est, domini cardinales et clerus Romanus totus, qui praesenserat et qui postea confluxerat, populique Romani pars maxima pedes eius osculati sunt. Quod videns dominus Rolandus cancellarius et qui ei, sicut dicebatur, iuramento erant astricti, nec clamaverunt, nec aliquo modo contradixerunt, sed inclinato capite redeuntes munitionem, quasi spe sua frustrati, conscenderunt. Tunc domini cardinales, clerus, iudices, scriniarii, senatores, populus Romanus dominum electum, signis* (et) *bandonis praecedentibus, ad palatium usque cum iucunditate perduxerunt, Romano more clamantes: „Papa Victore san Pietro l' elegge".*

Sept. 8. *In crastinum autem quidam de clero Romano ascenderunt munitionem et osculata manu domini cancellarii coeperunt eum et qui cum eo erant rogare, ut paci ecclesiae providerent. Quidam autem de diaconis curiae respondit eis velut indignans: „Heri pedes domini Octaviani, qui fratrem suum dominum cancellarium exuit manto et se induit, estis osculati et modo venitis ad nos"? Et dominus cancellarius: „Noli", ait, „domine cardinalis, dicere quod verum non est. Dominus Octavianus nunquam exuit me*
Sept. 9.—15. *manto, quia nunquam indutus fui". Sicque per totam hebdomadam illam domino cancellario et suis in ecclesia beati Petri morantibus, nono die de-*
Sept. 17. *scendentes trans Tyberim, eo die et altero commorantes XI exierunt et pervenerunt ad Cisternam Neronis, in qua latuit Nero fugiens Romanos insequentes. Iuste Cisternam adierunt, quia dereliquerunt fontem aquae vivae et foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas quae continere non valent aquas.*
Sept. 18. *Et ibi die altero, qui duodecimus erat ab electione*[1] *domini Victoris, induerunt cancellarium stolam et pallium erroris in destructionem et confusionem ecclesiae ibique primum cantabant „Te Deum laudamus". Quis vestrum, o sanctissimi patres, audivit talia? Quantum in eis est, biceps hodie facta est Romana ecclesia.*

Nunc tacendum nobis est, ut dominus Otto palatinus comes et dominus Guido comes de Blanderata et dominus Heribertus praepositus, viri prudentissimi, imperatoriae maiestatis legati, vicem accipiant referendi, quid in domino cancellario et suis repererint. Qui cum nota retulerint, domini episcopi, domini imperatoris legati quid hinc inde humilitatis et veritatis cognoverint, plenius poterunt enodare. In Urbe quoque cum Romanus clerus ad ecclesiam beati Petri ipsis praesentibus conveniret, quid de facto isto persenserint, quoniam praesentes esse credimus, referant ipsi et ad hoc compro-

1) Quae nulla fuit

bandum duos de fratribus nostris Petrum Christianum, ecclesiae nostrae 1160.
decanum, et Petrum Guidonis, camerarium sanctae Romanae ecclesiae subdiaconum, sanctitati vestrae transmittimus, ut de his omnibus veritatis testimonium etiam viva voce perhibeant.

In coena Domini estis[1], *in qua redemptionis humanae sacramenta peregit. Duos gladios Apostoli se habere professi sunt, quos et vos habetis: quid in eis et per eos agere debeatis, nullus vestrum ignorat. Ibi dictum est a Christo: ,,Satis est''. Et nos, qui Christi vestigia sequi debemus, vobis dominis nostris dicimus huic operi finem facientes: ,,Satis est''. Omnipotentis sapientia patris, qui novit et potest unire vota et voluntates omnium, doceat vos omnes et uniat ad confusionem Babylonicam destruendam et simoniam de ecclesia propellendam et pacem toti mundo desiderabilem in integrum reformandam.*

67. Actio concilii. *Haec sunt capitula, quae in concilio Papiae super electionem domini Papae Victoris canonice probata sunt.*

Dominus Octavianus et nemo alius Romae in ecclesia beati Petri petitione populi et consensu ac desiderio cleri a cardinalibus manto indutus est solenniter et, praesente cancellario et non contradicente, in cathedra beati Petri collocatus est et a cardinalibus et clero Romano ,,Te Deum laudamus'' solemniter ei cantatum est et nomen ei Victor impositum est. Ibi multitudo cleri et populi Romani venit ad pedes eius. Tunc scriniarius secundum antiquam Romanorum consuetudinem ascendens in altum, voce magna clamavit ad populum dicens: ,,Audite, cives Romani, et coetus rei publicae! Secunda[2] *feria pater noster Adrianus mortuus est et proximo sequenti sabbato*[3] *dominus Octavianus cardinalis sanctae Ceciliae in Romanum Pontificem electus et immantatus est et in cathedra beati Petri collocatus est et Papa Victor est nominatus. Placet vobis''? Respondit magna voce clerus et populus: ,,Placet''. Secunda et tertia vice interrogatus populus, si placeret, clara voce respondit: ,,Placet''. Deinde cum bandis et aliis Papalibus insignibus dominus Papa cum laudibus in palatium deductus est.*

His itaque rite peractis, capitulum beati Petri statim venit ad pedes eiusdem Papae Victoris et obedivit ac debitam ei reverentiam exhibuit; clerus et populus, multitudo magna, similiter obedivit. Sequenti vero die proxima rectores cleri Romani, accedentes ad dominum cancellarium et ad cardinales, qui cum eo erant, voluerunt cognoscere, si immantatus esset, sicut

1) Ad eum usque diem (mart. 24.) concilium duraturum, canonici sperabant, cum litteras conscriberent. 2) Immo tertia.

3) Immo ,,proxima sequenti feria II''.

1160. *quidam dicebant; et non invenerunt eum immantatum neque aliqua specie dignitatis variatum; et habita cum eo et cardinalibus suis colloquio, cognoverunt ab ore eius et suorum, quod nunquam fuerit immantatus et quod hoc ei falso imponebatur. Quo audito et cognito, rectores ad pedes domini Papae Victoris venerunt et obedientiam et reverentiam exhibuerunt. De omnibus supra dictis capitulis testes fuerunt Petrus Christianus decanus basilicae beati Petri et omnes fratres eius et duo rectores cleri Romani, Blasius scilicet presbyter et Manerius presbyter, et septem archipresbyteri Romanae urbis et quatuor alii tam diacones quam subdiacones. Deinde prior Lateranensis et sui canonici obedierunt. Clerici de patriarchia sanctae Mariae Maioris obedierunt. Abbas de patriarchia sancti Pauli per suos nuncios obedit et in signum obedientiae de bonis ecclesiae suae illi misit. Abbas de patriarchia sancti Laurentii cum suis monachis obedit. Abbas Cirengii*[1] *obedit. Abbas sancti Sylvestri cum suis monachis obedit. Abbas sancti Alexii in monte Aventino cum suis monachis obedit. Abbas sancti Blasii cum suis monachis obedit. Conventus sanctae Sabinae obedit. Conventus sanctae Mariae in Capitolio obedit. Conventus monachorum sanctorum Cosmae et Damiani obedit. Abbas sancti Valentini obedit. Magister fratrum templi Hierosolymitani in monte Aventino cum suis fratribus obedit. Cardinalia sancti Marcelli obedit. Clerici de cardinalia sanctorum Apostolorum obediverunt. Clerici de cardinalia sancti Petri ad vincula obediverunt. Clerici de cardinalia sancti Sylvestri obediverunt. Clerici de cardinalia sancti Sixti obediverunt. Clerici de cardinalia sanctae Sabinae obediverunt. Clerici de cardinalia sanctae Balbinae*[2] *obediverunt. Cardinalia sancti Ciriaci apud thermas Diocletiani obedit. Clerici de cardinalia sanctae Mariae trans Tyberim obediverunt. Clerici de cardinalia sanctae Mariae in porticu obediverunt. Clerici de cardinalia sancti Nicolai in carcere obediverunt. Monasterium sanctae Agathae obedit. Archipresbyter sancti Apollinaris obedit. Archipresbyter sancti Triphi obedit. Archipresbyter sancti Bartholomaei obedit. Eccelesia sancti Celsi obedit. Ecclesia sanctae Mariae in monasterio obedit. Ecclesia sanctae Mariae in Palaria obedit. Ecclesia sancti Salvatoris de Curte obedit. Archipresbyter sancti Vincentii cum suis obedit. Archipresbyter sanctae Katharinae cum suis obedit. Archipresbyter sancti Thomae de Parrione obedit. Archipresbyter sanctae Anastasiae cum suis obedit. Archipresbyter sancti Salvatoris de Campo cum suis obedit. Archipresbyter sanctae Mariae in monte Celio*[3] *cum suis obedit. Et multae aliae ecclesiae et monasteria obedierunt, quas vix enumerare valemus.*

---

1) L. S. *Georgii* vel *s. Crisogoni.* 2) Ed. *Sabilinae.* 3) MGL. II. *Celso.*

Post promotionem domini Victoris canonici beati Petri miserunt ad 1160.
Rolandum cancellarium canonicos duos[1], *qui viderent, an esset immantatus, sicut quidam credebant, aut aliquo modo promotus. Unde bis missi inquisitores, bis retulerunt, eum non esse immantatum nec aliqua promotionis specie variatum. Sequenti vero die, ut omnis dubitatio tolleretur, miserunt canonici quosdam de suis, ut mensae cardinalium qui intererant*[2], *interessent et viderent, si saltem in mensa locum digniorem solito obtineret aut etiam benedicendo mensam primus esset vel aliquo modo inter cardinales loco, vel dignitate, seu veste dignior haberetur: in quibus omnibus nullo modo senserunt eum promotum vel mutatum. Atque in hunc modum perscrutati sunt canonici statum cancellarii per singulos continuos novem dies*[3].

Basso et Ioannes de Romano dicunt: ,,Postquam cancellarius, sedente domino Victore in cathedra, in munitionem se recepit, Ioannes Phizutus clericus et Ioannes de bucca lata laicus voluerunt immantare cancellarium, qui cum iniuria repulit eos dicens: ,, ,,De me non facietis ridiculum. Ibi est Papa: ite ad eum et obedite ei!" "

Presbyter Blasius et presbyter Magnerius rectores cleri Romani dicunt, ,,se cum tribus aliis rectoribus cleri sequenti die post promotionem domini Victoris accessisse ad cancellarium et ad omnes cardinales, qui cum eo erant", et non viderunt eum immantatum nec aliquo modo promotum; et antequam discessissent, audierunt duabus vicibus ab ore cancellarii, quod ,,nec erat, nec fuit immantatus". In praesentia etiam ipsorum rectorum et in praesentia eorum, qui ibi erant, testificatus est Otto cardinalis de carcere, quod dominus Octavianus nullam violentiam vel iniuriam intulit cancellario. Item dixit Otto: ,,Pro nihilo adscribitur haec iniuria domino cancellario, quia nullus ei mantum abstulit, quia nunquam habuit". His omnibus ita peractis et cognitis, rectores isti iverunt ad dominum Victorem et obedientiam ei fecerunt et praeceperunt clero, ut ei obedirent. Quod et factum est.

Presbyter Barro[4] *et presbyter Ioannes, capellani de cardinalia cancellarii, dixerunt ,,se sequenti die post promotionem domini Victoris ad cancellarium accessisse et dixisse ad eum sic: ,, ,,Audientes, vos esse immantatum, gaudebamus, et nunc, quia aliter videmus dolemus" ". Qui dixit eis: ,, ,,Pro me nolite gaudere vel dolere, quia ego nec fui, nec sum immantatus; ite et obedite ei, quem videtis immmantatum" ". Haec verba taliter ab ore cancellarii processisse, commisit presbyter Barro et presbyter Ioannes*

1) Ita corrigo. Ed. *suos*. 2) *Qui intra* (i. e. in munitione) *erant?*
3) Quasi vero his rebus Octaviano tantillum iuris accederet, vel electioni factae quidquam tolleretur! 4) Basso?

1160. *quibusdam ex nostris clericis praesentibus, ut iurent in animabus eorum, ita verum esse.*

Clerici de cardinalia sancti Chrysogoni dixerunt, ,,se sequenti die post promotionem domini Victoris accessisse ad cardinalem suum, qui erat cum cancellario, et interrogasse eum dicentes: ,, ,,Omnes clerici vadunt ad pedes domini Papae, quid faciemus et nos?" " Qui respondit: ,, ,,Ite ad eum sicut alii" ":

Multi ex nostris dicunt, vidisse [se] cancellarium undecimo die ab Urbe exisse sine manto, sine stola, sine albo equo et sine omni habitus munitione, cum pellibus nigro pallio coopertis et cum nigro almutio, usque ad Cisternam.

Ioannes de Romano dicit, ,,[se] audivisse Ioannem Neapolitanum et Bonamdiem et quosdam alios cardinales dicentes apud Cisternam: ,, ,,Quoniam modo sumus sine pastore et sine capite, faciamus nobis dominum" ", et postea immantaverunt eum et cantaverunt ei ,,Te Deum laudamus" apud Cisternam.

Ioannes de sancto Stephano et Wolframnus dicunt, se audivisse, quod Papa Adrianus dixit ad eos, cum de Urbe exiret: ,,Octavianus", inquit, ,,quem ego misi in Longobardiam, vult excommunicare Mediolanenses; sed ego mandavi Mediolanensibus, ut non curent de eo, sed fortiter se habeant, tam ipsi, quam Brixienses contra imperatorem, et ego cum eis disposui, quod imperator propter eorum impedimenta non poterit Romam venire. Item etiam cum cardinalibus ita disposui, quod Octavianus non erit Papa post mortem meam".

Gimundus et Wolframnus dicunt, se audivisse ab ore episcopi Sabinensis, ,,quod libenter rediret ad dominum Victorem, sed ita adiuratione est astrictus, quod sine periurio non potest".

Episcopus Aletrinus in praesentia domini Guidonis Cremensis cardinalis et Gimundi et Ioannis Gaietani et aliorum multorum dixit: ,,Non possum ad dominum Victorem venire, quia talem securitatem feci cancellario et suis apud Anagniam, quod non possum ad eos venire usque ad Kalendas. Post Kalendas autem veniam; interim tamen habeo eum pro domino et pastore meo". Itaque Kalendis transactis, cum infirmitate teneretur, misit domino Victori obedientiam per clericum quendam, quem habemus praesentem.

De omnibus supradictis capitulis testimonium perhibuerunt praedicti rectores cleri Romani et septem archipresbyteri supra memorati et alii multi honesti et religiosi clerici Romani et Petrus Urbis praefectus et Stephanus de Thebaldo et Stephanus Nortmannus et Ioannes de sancto Stephano et Ioannes Gaietanus et Wolframmus de Gidocica et Gimundus de domo Petri-

leonis et multi alii illustres Romani et nobilissimi, qui omnibus his interfuerunt et omnia viderunt et tractaverunt. 1160.

68. Confirmato et recepto taliter in Papatu Victore, defertur ad principem sacerdotalis concilii sententia. Qua venerabiliter suscepta et approbata, Victor ad ecclesiam vocatur et magna solennitate et frequentia cleri ac populi suscipitur ipsique ut „*summo Pontifici et universali Papae*" acclamatur. Divus quoque imperator consuetam ei reverentiam, sicut Constantinus beato Sylvestro, humiliter pro foribus ecclesiae exhibuit et manu eius accepta usque ad sedem deduxit et intronizavit. De reliquis, quae ibidem acta sunt, exemplaria literarum subnotata consule.

Epistola imperatoris. *Fridericus, Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus, dilectissimo suo Eberhardo venerabili Salzburgensi archiepiscopo et suffraganeis eius Alberto Frisingensi episcopo, Hartmanno Brixinensi et Romano Gurcensi totique provinciae Saltzburgensi gratiam suam et omne bonum. Si sacro concilio Papiae interfuissetis, omnia, quae ibidem vel in Romana ecclesia facta sunt, oculata fide cognoscere possetis. Ne autem ab his, qui pravis delationibus et mendaciis iam fere totum orbem resperserunt, veritas possit obnubilari vel vestra sinceritas trahi in contrarium: quanto brevius possumus, seriem totius rei sine aliqua falsitatis commixtione mera veritate vobis significare dignum duximus.* Febr. 14.

Luce clarius constat, quod Papa Adriano adhuc vivente Rolandus cancellarius et quidam cardinales, non attendentes illud dominicum: „Sit sermo vester Est, Est, Non, Non", conspiratione facta cum Wilhelmo Siculo, prius ab eis excommunicato, et cum caeteris hostibus imperii, Mediolanensibus, Brixiensibus, Placentinis, ne forte per mortem Papae Adriani tam iniqua factio evanesceret, iuramenti vinculo invicem sese constrinxerunt, ut defuncto Papa nullus alius ei substitueretur, nisi qui in eadem conspiratione cum eis convenisset. Hac de causa duodecimo die post electionem domini Victoris Papae, eo sedente in sede beati Petri, iam dicti conspiratores egressi ab Urbe ad Cisternam Neronis, derelinquentes venam aquarum viventium, se contulerunt et idolum sibi Rolandum cancellarium erexerunt, dicentes: „hunc esse Simonem Petrum", qui Apostolicae dignitatis apicem tam nefaria invasione attingere praesumebat. Quod haec conspiratio facta fuerit et ille iam dictus Rolandus per eam hoc modo intraverit, non est ficticium, sed religiosis viris ab illo, qui facit manifesta consilia cordium, mirabiliter est declaratum. Dum haec Romae agerentur et nos, quid super tanto schismate agendum esset, viros religiosos, archiepiscopos videlicet et episcopos consul-

1160 *taremus, supervenerunt quasi missi a Deo Tarentasinus archiepiscopus, abbas Clarevallensis, abbas Moremundensis et alii abbates numero decem, postulantes pacem Mediolanensibus. Qui recepto a nobis verbo, dum Mediolanum pro investiganda eorum voluntate adirent, acceperunt ab eis tale responsum: ,,Domini patres, nos tenemur astricti iuramento domino Papae et cardinalibus, quod non debeamus redire ad gratiam imperatoris sine eorum voluntate et ipsi econtra sine nostra voluntate nullam pacem facere possunt''. Responderunt eis abbates: ,,Vos de caetero non tenemini domino Papae, quia mortuus est''. Et illi statim subiunxerunt: ,,Si mortuus est Papa, nos ideo non sumus absoluti, quia nihilominus tenemur cardinalibus et ipsi tenentur nobis''. Haec praedicti patres abbates in responsis a Mediolanensibus*[1] *testificati sunt coram multis religiosis viris. Praeter haec multa experimenta factae conspirationis per litteras in via deprehensas accepimus, sicut nuntius iste plenius vidit et audivit.*

Sane ex concilio orthodoxorum, sicut alia vice meminimus vobis mandasse, generalem conventum religiosorum Papiae indiximus, ad quem ambos qui se dixerunt Romanos Pontifices — non ad iudicium seculare, sicut ora mendacium astruunt —, sed ad examen ecclesiae per duos venerabiles episcopos Verdensem videlicet et Pragensem convocavimus. Alter vero, eo quod puriorem haberet conscientiam, dominus Victor videlicet iudicio ecclesiae ultro se obtulit; altero, videlicet Rolando, contumaciter renitente et dicente, ,,quia cum ipse omnes deberet iudicare, ipse a nullo vellet iudicari''.

Habito itaque venerabili concilio, in quo patriarcha Aquileiensis et multi archiepiscopi et episcopi religiosi convenerant, per octo continuos dies maxima gravitate, diligentissima examinatione, semota omni laicali persona, tractatum est, quis ex duobus summi Pontificatus apicem de iure deberet obtinere. Post longam itaque deliberationem, quia illa nefandissima conspiratio, Deo et ecclesiae admodum odibilis, manifestis indiciis non solum probata, verum in facie totius ecclesiae coram posita relevata est et in domino Victore nihil reprehensibile inventum est, nisi quod pauciores numero cardinales, omnino a conspiratione illa exortes, eum pro bono pacis inter regnum et sacerdotium conciliando elegerunt: et invocata sancti Spiritus gratia ecclesia Dei Rolandum cancellarium, conspiratorem et schismaticum, discordias et lites et periuria bona esse euangelizantem, condemnavit, et dominum Victorem Papam in patrem spiritalem et universalem Pontificem confirmavit. Quem nos ecclesia duce[2] *secuti approbamus et universalis ecclesiae patrem et rectorem cooperante divina clementia fore denunciamus.*

1) Desideratur verbum quoddam *data* vel *dicta esse*. 2) *Ecclesiam ducem?*

Hoc itaque factum, divinis suffultum praesidiis et in Apostolica stabilitate supra petram, Christum videlicet, firmiter fundatum, a vestra beatitudine pro pace totius ecclesiae et salute imperii approbari et ab omni ecclesia vestrae sanctitati commissa teneri et conservari rogamus et praeceptamus. Datum Papiae 15 Kal. Martii[1]. 1160.

Epistola Concilii[2]. *P(ilegrinus)*[3] *Dei gratia Aquileiensis patriarcha, Ar(noldus) Moguntinus, R(einoldus) Coloniensis, W(ichmannus) Magdeburgensis et H(artwichus) Bremensis archiepiscopi, et universi episcopi et abbates et viri religiosi, in concilio Papiae congregati, regibus, archiepiscopis, episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, marchionibus et omnibus Christi fidelibus, ad quos literae istae pervenerint*[4], *salutem et orationes in Christo*[5]. Febr.

Quia sedis Apostolicae turbatio christianorum animos admodum sauciavit, nos, qui ad resecanda schismata[6] *Papiae fuimus congregati, qualitatem causae modumque negotii et sacri concilii statutum*[7] *universitati vestrae plenarie duximus intimandum: quatenus, per scripta praesentia mera veritate monstrata, auditorum animi falsitatem, quam forte conceperunt*[8], *vehementer expellant et amodo per scripta schismatica*[9] *non seducantur.*

Cum igitur orthodoxorum Papiae congregatorum universitas in nomine Domini[10] *consedisset, causa per septem continuos dies, remoto omni saeculari iudicio, legitime et canonice agitata ac diligenter inspecta, sufficienter et canonice in conspectu concilii per testes idoneos est comprobatum:*

Dominum Papam Victorem et nullum alium in basilica beati Petri a saniori parte cardinalium, petitione populi, consensu et desiderio cleri Romani[11] *fuisse electum et solemniter immantatum; et quod praesente et non contradicente Rollando quondam cancellario in cathedra beati Petri fuerit collocatus et quod ibi*[12] *ei a cardinalibus et clero Romano „Te Deum*

---

1) Et haec quidem Fridericus. Eberhardum vero „in regno Teutonico ad illuminandas gentes et ad expellendam caecitatem ab oculis eorum, qui secuti sunt schismatici Octaviani haeresim lumen unicum Dominus conservavit“. Hubaldi Ostiensis ep. ad Eberh. ap. *Tengnagel* m. 410. *Reuter*, I. 128 sq.

2) *Martène et Durand*, Thesaur. nov. anecdd. I. 447 sqq. MGL. II. 125. Eandem, sed multis locis diversam, praebet *Radevicus* II. 70. 3) Th. *I.*

4) Th. *perveniunt.* 5) Huius inscriptionis loco Radev.: *Rescriptum generale a synodo praesidentibus per partes mundi directum hoc est.*

6) Radev.: *et pacem ecclesiae reformandam* addit. 7) *Dispensationem* R.

8) R. *conceperant.* 9) MGL.: *schismata.* 10) Th. vv *i. n. D.* om.

11) R. om. 12) Th. om.

1160. *laudamus" gloriose est*[1] *decantatum et inde ad palatium cum bandis et aliis Papalibus insignibus est deductus*[2].

Probatum: quod eo tempore, quo electio Romae celebrabatur, erant in urbe tantummodo 22[3] *cardinales ex quibus, cum dominus Victor (tunc Octavianus) et Rollandus segregati fuissent, remanserunt tantum modo 20 electores, ex quibus 9 sanioris consilii et nulla coniuratione foederati, quorum vox prima*[4] *erat in electione, una cum capitulo beati Petri*[5], *petitione populi, consensu et desiderio cleri, annuente ordine senatorum et nobilioribus Romanis, dominum elegerunt Victorem*[6]. *Et clerus et populus secundum cousuetudinem interrogatus per scriniarium, si placeret"*[7]*? tribus vicibus clara voce responderunt: „Placet".*

Probatum est etiam: quod Rollandus post domini Victoris promotionem 12.[8] *die ab Urbe egressus, apud Cisternam in finibus terrae Siculi*[9], *in loco non celebri*[10] *primo est immantatus.*

Probatum est: quod in secunda die post promotionem domini Victoris Rollandus, interrogatus a rectoribus cleri Romani[11] *et a clericis de sua cardinalia*[12], *„si domino Victori esset obediendum?" expresse confessus est, „se nunquam fuisse immantatum" et expresse dixit: „Ite*[13] *et obedite ei, quem immantatum esse videtis".*

Super his capitulis fuerunt testes et sub stola tactis sacrosanctis euangeliis iuraverunt dominus Petrus Christianus, decanus basilicae sancti Petri cum duobus fratribus suis[14] *in persona sua et totius capituli beati Petri*[15], *ubi corpus ipsius Apostolorum principis requiescit, quae est mater nostra et caput omnium ecclesiarum, cuius etiam plenum testimonium habebamus*[16].

Similiter iuraverunt[17] *religiosi et honestissimi rectores et praelati cleri Romanae urbis, qui omnia viderunt et tractaverunt; quorum nomina sunt haec*[18]: *Dominus*[19] *Basilius*[20] *archipresbyter, dominus*[21] *Mainerius archipresbyter*[22], *Ioannes archipresbyter*[23], *Aimerardus*[24] *archipresbyter, Ber-*

---

1) R. om. 2) Quae sequuntur *probatum — elegerunt Victorem* R. om.
3) His de numeris cf. quae loco superiore adnotavi et quae sequentur pg. 486.
4) Id quidem falsum. 5) Cuius nunquam erat in eligendo Papa quidquam suffragii. 6) Ad hanc usque v. inde a v. *probatum* R. om.
7) R. *Placet.* 8) Th. *III.* (*XII*). 9) Th. *Sicilii.* corr. MGL.
10) R. vv. *in finibus t. S. in l. n. c.* omissis haec habet: *in qua Nero imperator quondam ab Urbe profugus latitavit.* 11) R. *a rect. et clero Romano.*
12) Th. *cardinalitate*, corr. MGL. 13) Th. *ita*, corr. MGL.
14) R. vv. *cum d. f. s.* om. 15) R. pro vv. *et tot. cap. b. P.* haec: *et omnium fratrum suorum.* 16) R. vv. *ubi — habebamus* om. 17) R. *iur. etiam.*
18) R. vv. *religiosi — haec* om., positis tantum verbis: *rectores cleri Romani.*
19) R om. 20) R. *Blasius.* 21) R. *archip. d.* om.
22) R *presbyteri.* 23) R *presbyter Gentilis.* 24) R *Aimeradus.*

nardus[1] *archipresbyter, item*[2] *Ioannes archipresbyter, Gentilis presbyter*[3], *Tholomeus archipresbyter, Benedictus diaconus*[4], *magister Gerardus, Nicolaus et alii religiosi et*[5] *honesti clerici Romani.* 1160.

Praeterea Petrus illustris Urbis praefectus, Stephanus de Tebaldo, Stephanus Normannus, Guimundus filius[6] *Petri Leonis, Ioannes de Stephano et alii principes et nobiles Romani, qui ad vocationem serenissimi imperatoris venerant, in conspectu concilii super iam dictis capitulis omnes pariter testimonium perhibuerunt et iurare voluerunt. Sed nos quia religiosorum archipresbyterorum multorum et capituli beati Petri testimonium sufficiens habebamus et abundantissimum, duximus laicis in hac parte parcendum.*

Deinde venerabiles episcopi Hermannus Verdensis, Daniel Pragensis, Otto palatinus comes et Herbertus praepositus[7], *quos dominus imperator, ex consilio duodecim*[8] *episcoporum et multorum religiosorum abbatum*[9] *aliorumque religiosorum tunc praesentium, Romam delegaverat, ut partes ante concilii praesentiam Papiam revocarent, in conspectu concilii testimonium perhibuerunt, quod R(olandum) cancellarium et partem eius ternis*[10] *edictis per intervalla temporum*[11] *peremptorie et solemniter ad praesentiam ecclesiae Papiae tunc*[12] *congregandae, remoto omni saeculari iudicio, vocaverunt, et quod R(olandus) cancellarius et sui cardinales viva voce et ore proprio iudicium vel examen aliquod ecclesiae se nolle recipere manifeste dixerunt*[13]. *Ostensum est, quod iidem legati R. suisque sequacibus securissimum conductum sub fide sacramenti in eundo ad concilium et redeundo praestare voluerunt. Ad maioris quoque securitatis plenitudinem dominus Papa Victor arces et castella et fratres ac nepotes suos obsides eis obtulit, si in facie ecclesiae secum in iudicio se*[14] *sistere voluissent. Rollandus vero, qui ante huiusmodi vocationem per litteras et per legatos suos iudicium*[15] *multotiens postulaverat, has omnes vocationes et securitatis promissiones contumaciter et superbe contemsit.*

Praeterea coniurationem, inter hunc[16] *et suos sequaces cardinales cum Mediolanensibus et Siculo nefandissime perpetratam, et per ipsos coniuratores et per litteras Rollandi Mediolanensibus directas et aliis manifestissimis argumentis deprehendimus et cognovimus. Cuius coniurationis tenor et continentia talis erat: ,,Ut numquam alter sine altero cum Romano imperio*

1) R *Berardus.* 2) R om. 3) R *G. p.* om.
4) R *Bened. diac., magister Tholom. archipr.* 5) R *rel. et* om.
6) R *de domo.* 7) R *magister Heribertus praep.* 8) R *XXII.*
9) R *et Cisterciensis et Claravallensis abbatum* 10) R *trinis.* 11) R om.
12) R om. 13) Quae sequuntur *Ostensum — Victoris fuit immantatus,* (pg. 487.) omnia R om. 14) Edd. omm. 15) Sed Romae vel in alia urbe Italiae libera celebrandum! 16) Th. *hec* corr. MGL.

1160. *pacem teneret; et si interim Papam Adrianum mori contingeret, unum de illis cardinalibus, et non alium, in Papam eligerent, qui eadem coniuratione teneretur*".

Per scripta etiam Rollandi suo sigillo bullata et in orbe[1] *transmissa et in conspectu concilii recitata, mendacia manifestissima et detestabilia deprehendimus in haec verba: „Testamur Deum, quem nullum latet secretum, quod non mendacium fingimus, sed meram sicut est loquimur veritatem, quia duo tantum elegerunt Octavianum, Iohannes sancti Martini et G. Cremensis cardinales, ceteri vero in nostram personam convenerunt". In his itaque verbis venerabile concilium non solum mendacia manifestissime deprehendit, sed etiam detestabile periurium recognovit. Praeter eos namque cardinales, quos dominum Victorem elegisse Rollandus asseruit, habuimus in facie concilii electorem et consecratorem domini Papae Victoris domnum Y(marum) Venuscii*[2] *scilicet episcopum, omnium cardinalium priorem et antiquiorem, cuius erat prima vox in electione Pontificis. Habuimus et praesentem domnum W(ilhelmum) cardinalem sancti Petri ad Vincula, quem advocati domni Papae Victoris in praesentia omnium domnum Victorem*[3] *elegisse affirmaverunt, et ipse W. in medio concilii hoc audivit et non negavit*[4]. *Nam domnus C(inthius)*[5] *cardinalis sancti Adriani, infirmitate detentus, per cyrographum nobis voluntatem suam exposuit et per nuncium iurare praecepit, domnum Victorem se elegisse et ei obedisse et eum et non alium in dominum et Papam velle se habere. Magister Ro.*[6] *cardinalis sanctae Mariae in Via lata, sicut pro certo cognovimus, eum elegit et ei obedivit. Propter quod etiam, dum ad concilium tenderet, a fautoribus Rollandi Pisis captus est et crudelissime verberatus et in carcerem trusus. G(regorius) Sabiniensis episcopus et Ar(dicio) cardinalis*[7] *et alii multi obedierunt domino Victori, qui, ut accepimus*[8], *vana*[9] *spe pecuniarum seducti, postea abierunt retrorsum.*

Praeterea nos antiquorum vestigia et Romanae ecclesiae consuetudinem

---

1) *orbem?* 2) Manifesto depravatum ex siglo *Tusc* (Tusculanum).

3) Ed. addit *se*. 4) Wilhelmus tamen, ubi loquitur, semper inter Alexandri electores invenitur; ex quo patet Octaviani advocatos mentiri.

5) Cinthius nunquam non est a partibus Alexandri: in eo mentitur conciliabulum.

6) Videtur hic significari Raimundus; qui nisi certius inter illarum litterarum, quas schismatici Radev. II. 52. ediderunt, numerandus est scriptores, quam hoc loco inter Octaviani electores: Octavianus ne quinque quidem de cardinalibus habuit asseclas! Et his quatuor (Wilhelmo, Cinthio, Gregorio, Ardicione) falso adnumeratis, iam in aperto est, quonam modo schismatici novem de cardinalibus Octaviani electores effecerint. 7) Minime; semper Alexandrum secutus est.

8) „Ut accepimus" —: probatum igitur non est. 9) Edd. *varia*.

imitantes, librum de vita et ordinatione Romanorum Pontificum super similibus causis in medio concilio fecimus recitari, ubi manifestissime comperimus, quod in huiusmodi negotiis illum semper sancta statuit ecclesia praeferendum, ,,qui petitione populi, consensu et desiderio cleri a cardinalibus prior est in cathedra beati Petri collocatus''[1]*. Illud etiam, quod de Anacleto et domino Innocentio nostris temporibus accidisse recolimus, ad memoriam concilii nihilominus est revocatum, quod licet una et eadem die ambo immantati fuissent, ille potius est ab ecclesia approbatus, cuius immantatio*[2] *aliqua diei parte praecessit. A saeculo non est auditum, quod post unius immantationem die transacta, alius postea fuerit immantatus. Rollandus autem non una tantum, sed undecima transacta die post immantationem domini Victoris fuit immantatus*[3] 1160.

Praeterea vidimus[4] *scripta Henrici Pisani cardinalis ad dominum imperatorem directa, in quibus expresse continebatur, quod nullum vellent ecclesiae subire iudicium vel examen. Super haec omnia idem Henricus et Otto cardinalis sancti Nicolai in carcere Tulliano, qui tempore concilii et ante apud Ianuam morabantur et Ioannes Anagninus*[5] *et Ioannes Pitutus*[6]*, qui a Rollando transmissi*[7] *tunc apud Placentiam morabantur*[8]*, per octo continuos dies a toto concilio sunt expectati et per litteras et nuncios concilii sunt vocati: et contempserunt venire.*

Ex his igitur nobis[9] *sufficienter instructis*[10] *et veritate hinc inde plenarie declarata, placuit reverendo concilio, ut electio domini Victoris, qui tamquam agnus mansuetus et innocens ecclesiae iudicium venerat humiliter suscepturus, approbaretur et confirmaretur, et electio Rollandi penitus cassaretur. Et factum est ita.*

Electione itaque domini Victoris remoto omni saeculari iudicio, sancti spiritus gratia invocata, confirmata et recepta, christianissimus imperator noster[11] *post omnes episcopos et post omnem clerum ultimus, ex*[12] *consilio et petitione concilii electionem domini Victoris recepit et approbavit. Et post eum omnes principes eius*[13] *et innumerabilis hominum multitudo, quae praesenserat, [interrogata tribus vicibus], ,,si ei*[14] *placeret?'', respondit cum gaudio magna voce: ,,Placet''.*

1) Quasi vero non per centum annos et amplius cardinalium in eligendo Papa praerogativa singularis stabilita fuisset et ab omnibus agnita!

2) Immantatio nulla fuisset, nisi electio antecessisset.

3) Ad hanc usque v. inde ab *Ostensum est* R. omnia omisit.

4) R *Vidimus etiam*. 5) R *An. cardinalis*. 6) R. *Piozutus s. Romanae ecclesiae subdiaconi*. 7) R *a Rol. tr.* om. 8) R *erant*.

9) R *omnibus*. 10) R *instructi*. 11) R om.

12) R om. 13) R om. 14) R *eis*.

1160. Febr. 11. *Sequenti die proxima, id est prima sexta feria quadragesimae, domnus Victor cum processione ab ecclesia sancti Salvatoris extra civitatem, in qua fuerat hospitatus, ad cathedralem*[1] *ecclesiam gloriose deductus est. Ibi religiosissimus imperator ante ianuas ecclesiae eum suscepit et descendenti de equo strepam humiliter tenuit et apprehensum per manum usque ad altare conduxit et pedes eius est osculatus; et nos omnes patriarcha*[2], *archiepiscopi, episcopi et abbates et omnes principes cum universa multitudine, quae*
Febr. 12. *praesens erat, pedes apostolicos osculati sumus. Proxima autem die sequenti, id est sabbato, habito generali concilio, domnus Papa et nos cum illo Rollandum olim*[3] *cancellarium, nunc*[4] *schismaticum, et principales eius fautores, accensis candelis anathematizavimus et tradidimus eum satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini*[5].

De cetero ex parte Dei omnipotentis et beatorum apostolorum Petri et Pauli et omnium sanctorum et virorum orthodoxorum, qui divino intuitu ad resecanda[6] *schismata convenerunt, universitatem vestram imploramus*[7] *et monemus in Christo, ut ea, quae ecclesia Dei Papiae congregata ad honorem creatoris et sponsae suae matris vestrae sanctae*[8] *Romanae ecclesiae tranquillitatem et ad salutem omnium christianorum fideliter ordinavit, vos omni dubio et ambiguitate remota irrefragabiliter rata firmaque teneatis, orantes, ut redemtor noster Iesus Christus universalem Pontificem et Papam Victorem, de cuius sanctitate et religione omnimodo*[9] *confidimus, per tempora longa conservet et praestet ei omnimodam tranquillitatem et pacem, ita quod per eum Deus omnipotens honoretur et ecclesia Romana et omnis christiana religio gratum Domino accipiat incrementum. Ut autem omnis actio plenius legentibus elucescat, dignum duximus, ut omnium consensus nostrum et nomina subscribantur:*

Ego Peregrinus Aquileiensis patriarcha cum fratribus[10] *suffraganeis interfui et consensi. Ego Arnoldus*[11] *Moguntinus*[12], *ego Reinoldus Coloniensis, ego Wicmannus*[13] *Magdeburgensis, ego Ardwicus Bremensis archiepi–*

---

1) R *catholicam*. 2) R *patriarchae*. 3) R om. 4) R om.

5) Iam apud R. perperam sequitur locus ille superior *Praeterea coniurationem — coniuratione teneretur*, sed ita correptus: *Illud etiam discretionis vestrae prudentiam volumus non latere, manifeste esse deprehensum, quod Rolandus cancellarius et eius sequaces quidam cardinales vivente adhuc Papa Adriano coniuraverunt. Fuit autem tenor coniurationis, quod, si eis viventibus Papam Adrianum mori contingeret, cardinalem unum de illis eligerent, qui in eadem coniuratione esset astrictus.*

6) R *rescindenda*. 7) R *humiliter impl*. 8) R *sacrosanctae*. 9) R *omnino*.

10) R *meis*. 11) R *Arnaldus archiepiscopus M. cum XIV. suffraganeis interf. et consensi*. 12) R *Ego Artwicus Bremensis cum suffr. m. intf. et s , ego Hellinus Trev. etc., ego Reinaldus Col. etc., ego Wickmannus Magdeburgensis etc.*

13) Th. *Wimannus*, corr. MGL.

scopi interfuimus et cum omnibus suffraganeis nostris consensimus. Hellinus[1] *Trevirensis archiepiscopus, Ebrardus*[2] *Salzburgensis archiepiscopus*[3], *Arelatensis archiepiscopus*[4], *Viennae archiepiscopus*[5] *G(uido)*[6] *electus Ravennas omnes per legatos suos et litteras suas consenserunt. Rex Hungarorum*[7], *rex Danorum, rex Bohemiae per legatos suos et litteras suas consenserunt. Archiepiscopus et dux Poloniae per legatos et litteras suas consenserunt. Episcopus Ripensis, episcopus Augustidunensis, episcopus Tridentinus, episcopus Paduanus, episcopus Feltrensis*[8], *episcopus Tarvisinus*[9], *episcopus Mantuanus, Faventinus, Veronensis*[10], *Pergamenus, Imolensis, Mutinus, Laudensis, Firmanus, Terentinus, Terdonensis, Aquensis, Astensis, Taurinus, Vercellensis, Iporensis, Cumanus, Novariensis, Cremonensis*[11], *Gebentinus, Tullensis, Virdunensis, Basileensis, Argentinus, Warmacensis, Traiectensis, Verdensis, Abelenbergensis*[12], *Pragensis, Ratisbonensis, Pataviensis, item Augustensis, Bambergensis, Melfitanus: hi omnes interfuerunt et consenserunt. Est autem numerus archiepiscoporum et episcoporum, qui praesentes fuerunt, et qui litteris suis consensum suum praebuerunt, centum quinquaginta tres. Abbatum vero et archidiaconorum et praepositorum multorum regnorum inaestimabilis multitudo interfuit et cum desiderio consensit. Interfuit etiam dux Saxoniae et Bawariae, dux Welfo*[13], *dux Laringiae, dux Suevorum, comes palatinus de Rheno, palatinus de Saxonia, de Bawaria et alii marchiones et comites, quorum nomina ignoramus*[14]. 1160.

---

1) Hillinus non consensit; *solus Trevirensis de regno nostro superest in parte illa de numero achiepiscoporum, qui non consenserit*, Eberh. Babenb. ep. ad Eberh. Salzburg. *Radev.* II. 71. Th. *Beluinus*, corr. MGL.

2) Nequo Eberhardus consensit. Cf. imperatoris epistolam ad eum proxime superiorem. Eberhardum R om.

3) Pro *Eberhardo* R *Bizuntinus archiepiscopus per legatum et episcopum Basiliensem consensit.* 4) R *archiep. consensit, Lugdunensis archiepiscopus cum suis suff. consensit.* 5) R *cum suis s. c.* 6) Guido de Blandrate, cuius electionem Hadrianus IV reiecerat. 7) Non consensit. Cf. ipsius ad Alexandrum litteras ap. *Tengnagel*, mon. ep. 60. Th *concesserunt*, corr. MGL. 8) Th. *Flectrensis*.

9) Th. *Telgusinus*, corr. MGL. — R locum *Guido — Tarvisinus* ita: *Henricus rex Anglorum per litteras et legatos suos cons., rex Ungarorum per l. et leg. suos cons., rex Boemorum consensit, rex Danorum consensit, Guido electus Rav. cons.* —

10) Non consensit. Cf. Eberhardi ep. ad Raimundum Gurcensem l. c. — Th. *Verogensis*, corr. MGL. 11) Th. *Germonensis* corr. MGL.

12) Suspicamur *Aldenbergensem vel potius Aldenburgensem.* 13) Th. *Wlfo*

14) Pro omnibus, quae sequuntur v. *Tarvisinus*, R haec: *Episcopus Firmanus consensit. Episcopus Ferentinus consensit. Mantuanus consensit. Pergamensis consensit. Faventinus consensit. Abbatum vero et archipresbyterorum multitudo innumerabilis multorum regnorum interfuit et consensit. Longobardorum inaestimabilis multitudo interfuit*

1160. Apr. 1. *Alexander episcopus servus servorum Dei venerabili Arnulpho Lexoviensi episcopo salutem et Apostolicam benedictionem*[1]. *Litteras a tua nobis prudentia destinatas*[2] *tanto hilariori mente suscepimus, quanto de uberiori pinguetudine caritatis et ampliori fervore devotionis eos novimus processisse. Quas et nos ipsi attente satis ac diligenter inspeximus et ut conceptae dilectionis integritas et probatae fidei certitudo in tenebris non lateret, sed fieret ignorantibus manifesta, eas in fratrum nostrum auditorio publice fecimus recitari. Ipsae profecto et devotissimi continebant puritatem animi nec minus luculentam profundi pectoris eloquentiam redolebant. Novimus autem et immemores non exsistimus, qualiter, sicut et ipsa tua scripta plenarie continebant, divae ac reverendae memoriae Innocentio Papae antecessori nostro schismaticus ille, qui et generositate naturae [et] rerum copia terrenorum, prudentia saeculari et gratia labiorum, mira aestimatione reddebatur insignis, nefaria temeritate succrevit et innocentem noxius, fortis debilem, armatus inermem, schismaticus catholicum impugnabat. Ceterum ad quem finem res ipsa Deo miserante pervenerit, devoti et fideles ecclesiae filii per gloriam meritorum, mali vero per suppliciorum gravamina cognoverunt. Quid etiam de aliis, similia praesumentibus, antea saepenumero contigisset, tu tam fecunde, quam eleganter in illis eisdem litteris expressisti. Temporibusque nostris optimus Deus voluit haereses suscitare, ut qui probati sunt, manifesti fiant et ut per nostrum et aliorum catholicorum studium et laborem, granis a paleis in area Domini segregatis, schismata et haereses conterantur. Credimus siquidem et de gratia divina confidimus, quod in proximo, sedatis fluctibus, procellarum et ventorum turbine propulsato, dies nobis serenus et fulgidus arridebit et, calcatis inimicis ecclesiae, tranquilla in portu Petri navicula residebit.*

Persolvimus autem gratias omnium conditori, laudum praeconia referentes, quod magnificum illum et serenissimum orbis principem Henricum regem Anglorum audivimus firmum et stabilem in catholicae unitate ecclesiae permanere et quod per tuam praesertim inductionem idem in sancto proposito animum solidavit. Rogamus sane, ut ita vigil semper circa eum et sollicitus perseveres, ne per frequentes vexationes imperatoris et nuntiorum suorum a devotione ecclesiae et nostra, quod absit, velit modo quolibet declinare. Volumus quidem te apud eumdem regem et episcopos atque adia-

---

et consensit. Universi fere principes Romani imperii, tam Teutonici quam Italici, tam in Urbe quam extra Urbem, interfuerunt et assensum cum ingenti desiderio praebuerunt.

1) *Bouquet* XV. 760. *Arnulfi* epp. (ed. Giles) pg. 112.

2) Arnulfi litteras dicit, quibus Alexandrum de Henrici regis in eum favore certiorem fecerat, cf. pg. 466.

centes personas quasi quemdam Apostolum et nuntium veritatis in illis partibus experiri. Circumpositos quoque et vicinos episcopos et tam ecclesiasticas, quam saeculares personas, nobiles praecipue ac potentes, ad hoc ipsum efficaci studio et omni diligentia exhorteris. Nos enim personam tuam, quam sincera caritate in Domino diligamus atque ad honorem et exaltationem tuam quam prompto animo desideremus intendere, per illum dilectionis fervorem, quem circa te et ante promotionem nostram habuimus, discretionis tuae prudentiam non credimus ignorare. 1160.

Praeterea[1] *qualiter Fridericus Romanorum imperator avorum suorum sceleratissima vestigia subsecutus circa sacrosanctam ecclesiam Romanam in praesenti se habeat et olim habuerit et qualem circa eum animum gerat, qui utique specialis eius patronus deberet et defensor exsistere, multis rerum indiciis a longis retro temporibus ad notitiam tuam non ambigimus pervenisse. A tempore siquidem antecessoris nostri piae recordationis Hadriani Papae et ab exordio dignitatis suae coepit sanctam Romanam ecclesiam tanquam tyrannus opprimere et non mediocriter infestare. Archiepiscopos namque et episcopos a sede Apostolica redeuntes in ignominiam et detrimentum ecclesiae plerumque capi turpiter et inhoneste praecepit eosque fecit carceris custodiae mancipari. Nos quoque in minori officio constitutos, qui cum venerabili fratre nostro Bernardo, nunc Portuensi episcopo, ad eum fuimus delegati, qualiter apud Bisuntium ipse tractaverit et quam indigne receperit, non opus est nos in praesenti referre, quia credimus te id ipsum plenarie cognovisse. Vivente etiam praedicto antecessore nostro, patrimonium beati Petri violenter invasit et eamdem Romanam ecclesiam nisus est modis omnibus conculcare, ita quod a pluribus dicebatur et quasi fama communis habebatur, quoniam eo superstite Octavianum, qui semper fuit domesticus ecclesiae inimicus, ordinare Apostolicum, immo apostaticum, si opportunitatem acciperet, intendebat.*

Quia vero illo vivente omnipotens Deus non permisit eum conceptam vesaniam exercere, post mortem eius opportunitate suscepta praedictum Octavianum schismaticum, simoniacum et manifestissimum invasorem, qui cum tribus tantum malitiae suae complicibus, sicut totus paene mundus agnovit, post canonicam et unanimem electionem nostram mantum arripuit et ita se damnabili praesumptione intrusit, in tanta iniquitate modis omnibus manutenuit; et quidquid ille fecit, solo favore, potentia et auctoritate ipsius et

---

1) Inde ab hac sententia multa sunt his ad Aruulfum et aliis ad Eberhardum Salzburgensem apr. 4. datis litteris (*Tengnagel*, mon. 396.) communia. Quare alteras ex alteris ubi opus erit, restituemus.

1160. *nuntiorum suorum, qui in Urbe praesentes exstiterant, eum fecisse absque ambiguitate tenemus. Unde ad confirmationem ipsius, immo ut omnem videretur in ecclesia Dei auctoritatem habere, archiepiscopos, episcopos et alios ecclesiarum praelatos apud Papiam contra sacrorum instituta canonum, prout ei placuit, convocavit. Ille autem sicut homo, qui nec in Deo nec in iustitia confidebat, in ipsius imperatoris praesentia per aliquot dies, velut pro certo accepimus, insignia Pontificatus abiecit, sicut etiam in nostro et fratrum nostrorum conspectu, dum Romae nos olim teneret inclusos, suam malitiam recognoscens, facere voluit: ea quidem conditione servata, ut nos ei postmodum reddere deberemus; cumque nos ea recipere sub hac conditione nollemus, ipse in sua pertinacia et damnabili praesumptione permansit.*

Ceterum ut praedictus imperator ecclesiam Dei suae videretur subiugare et supponere ditioni et eam in supremam redigere servitutem: memorato apostatico, sicut dictum est, pontificalia insignia reddidit et eum de Papatu, quod est a saeculis inauditum, per anulum, prout dicitur, investivit. Quosdam etiam episcopos, aliis discretioribus et honestioribus occulte de illo conciliabulo fugientibus, reverentiam exhibere laicali violentia et tyrannica oppressione coegit. Sic enim (etiam?) reges et principes diversarum partium sibi intenderet tum spirituali, tum materiali gladio subiugare, si in hac parte, quod absit, nefandissimum eius propositum praevaleret[1]. *Ad haec iuxta prudentiae tuae consilium Rotomagensi archiepiscopo eiusque suffraganeis et aliis, per Northmanniam constitutis, exhortationis litteras destinamus. De*[2] *cetero memoratum Fridericum imperatorem pro eo quod Octavianum*

1) Alexander in litteris ad Eberh. haec addit: *Praevideat itaque vestrae discretionis prudentia, qualiter sponsa Christi, per illam inconsutilem eius tunicam figurata, quae nec dividi poterat nec receperat sectionem, a tanta ignominia et inaudito opprobrio liberetur. etc.*

2) Haec uberius ad Eberhardum: *Sane nos ipsius imperatoris immensam iniquitatem et tantam perfidiam attendentes, communicato fratrum nostrorum episcoporum et cardinalium et aliorum religiosorum consilio tam ipsum Fridericum — non iam imperatoris officium, sed quae tyranni sunt exercentem —, quam praedictum Octavianum schismaticum et Ottonem comitem palatinum atque omnes principales fautores eorum in Coena Domini (Mart. 24.), coetu clericorum et multorum virorum nobilium in ecclesia* (Anagniae) *congregato, accensis candelis publice excommunicavimus et tradidimus huiusmodi satanae in interitum carnis, ut spiritus eorum salvi sint in die Domini. De communi fratrum nostrorum consilio atque voluntate vos omnes specialiter et communiter universos a fidelitate, quam ei fecistis, et ab omni debito imperii ex parte Dei omnipotentis et beatorum Apostolorum Petri et Pauli auctoritate Apostolica absolvimus: ita quod in nulla ei de cetero teneamini obedire, sed potius in remissionem vobis iniungimus delictorum, ut contra eos, quos ipse per tyrannidem suam sibi subiugare, opprimere et vastare voluerit, nullum ei consilium vel auxilium ministretis.*

schismaticum recepit et ei pertinaciter adhaerere praesumit, cum eodem 1160.
Octaviano et cum aliis principalibus fauctoribus suis nos de communi fratrum nostrorum consilio in coena Domini publice ac solemniter excommunicasse cognoscas. Datum Anagniae Kalendis Aprilis.

Gregorius Dei gratia Sabinensis episcopus et in urbe apr.
domini Papae vicarius, Hubaldus Ostiensis, Iulius Praenestinensis, Berno[1] *Portuensis, Walterus Albanensis episcopi; Hubaldus*[2] *tituli sanctae Crucis, Astaldus tituli sanctae Priscae, Iohannes tituli sanctorum Ioannis et Pauli, Henricus tituli sanctorum Nerei et Achillei, Ildebrandus basilicae 12 apostolorum, Ioannes tituli sanctae Anastasiae, Bona dies*[3] *sancti Chrysogoni, Albertus*[4] *tituli sancti Laurentii in Lucina, Wilhelmus tituli sancti Petri ad vincula presbyteri cardinales; Oddo sancti Gregorii ad velum aureum, Rodulfus sanctae Luciae in Septo solis, Iacinthus*[5] *sanctae Mariae in Cosmedin, Oddo sancti Nicolai in carcere Tulliano, Ardericus*[6] *sancti Theodori, Boso sanctorum Cosmae et Damiani, Cencius*[7] *sancti Adriani, Petrus sancti Eustachii, Raymundus*[8] *sanctae Mariae in via lata, Ioannes sanctae Mariae in porticu, Milo sanctae Mariae in Aquiro, diaconi cardinales*[9]*, venerabilibus fratribus archiepiscopis, episcopis, abbatibus et universis ecclesiae filiis, ad quos litterae istae pervenerint, spiritu consilii et fortitudinis abundare*[10].

Moerore simul et pudore confundimur et lacrimas vix possumus continere, quad antiquus ille coluber tortuosus, qui sicut ait Iob, ,,absorbet fluvium et non miratur'', quosdam de fratribus nostris ita turpiter, sicut iam audistis absorbuit et habens fiduciam, quod Iordanis influeret in os eius, nos etiam iuxta vocem Dominicam ,,expetiit ad cribrandum''. Deo autem gratias agimus, qui promissionem suam, qua usque in finem saeculi se dixit cum discipulis permansurum, in nobis nunc misericorditer adimplevit et ita nos reddidit in unitatis ecclesiasticae defensione constantes,

---

1) Alias *Bernardus*. 2) Ed. *Hubertus*. 3) Ed. *Bonus*. 4) Ed. *Albinus*. 5) Ed. *Iacobus*. 6) Ea quidem forma plenior, alias *Ardicio*. 7) Alias *Cinthius*. 8) Quem schismatici sibi favisse falso dicunt. 9) Universi igitur Alexandri cardinales viginti quinque. 10) Ap. *Theiner*, disquisitiones criticae, pg. 211—215. Praeterea cf. Henrici et Oddonis cardd. ep. ad universos fideles ap. *Bouquet* XV. 754.

1160. *ut non gladius, non angustia, non fames, non nuditas ab ea nos valeat separare, scientes utique, quod tribulatio patientiam operatur, patientia vero opus perfectum.*

Sane auditum credimus apud vos et tam literis domini nostri quam fama discurrente vulgatum, qualiter patre nostro Adriano viam universae carnis ingresso, ut alia, quae praecesserant, transeamus, in ecclesiam beati Petri convenimus et ibi diutius de pastoris substitutione tractantes, post denominationem plurium[1] *personarum in hoc tandem omnes, exceptis Octaviano, Iohanne sancti Martini et Guidone Cremensi, Deo inspirante convenimus, ut omissis denominationibus aliorum*[2]*, dominum nostrum eligere, electum confirmare, confirmatum consecrare in virtute sancti spiritus deberemus. Nec videbatur idoneum, ut pro dissensione praedictorum virorum, qui non quae Iesu Christi, sed quae sua erant, abiecto pudore ac sacerdotali modestia postposita, requirebant, Apostolica sedes, unde omnibus ecclesiis in sua necessitate consulitur, sine rectore deberet diutius remanere.*

Unde facta et confirmata per omnes electione, priori diaconorum, cui hoc ex officii sui debito[3] *incumbit, iniungitur, ut una cum fratre nostro Ildebrando basilicae duodecim Apostolorum presbytero cardinali accersitum dominum nostrum chlamyde Pontificali operire festinet. His autem iuxta omnium voluntatem capientibus dominum nostrum et Pontificali eum chlamyde induentibus, ipso*[4] *vero sicut bonus discretusque conviva, qui ultimum in coena locum occupat, invitantis patris familias iudicio provehendus, imponendo se honori subtrahere laborante, praefatus Octavianus occurrit et, conceptum sermonem tenere non valens*[5]*, ex parte imperatoris inhibuit, ne fratrum petitionibus inclinaret assensum, et plures comminationes inten-*

---

1) Ed. *plurimum.* Ex *Gerhohi* narratione postea referenda comperimus primum tres fuisse ab electoribns nominetos: Bernardnm, Rolandum, Octavianum. Quae res confirmatur Eberbardi Babenbergensis epistoia, a. 1159 primis septembri diebus ad Eberb. Salzb. data (*Harzheim*, concilia Germaniae III, 832.), quem ed e. 1160 initium exhibuimus. Quod ad refutandam Bernardi nominationem *Reuter* (I. 461.) ex Petri Ceilensis ep. ad Wilh. Papiensem (*Petri Cell.* app. Moguntiae 1600. pg. 84.; ed. Giles I. 148.) affert, id quidem cum ennis septendecim post (1177) et tam procul ab Urbe scriptum sit, adversus Eberbardi Babenbergensis fidem nibil valet. Ex iis, quae Eberbardns verbis postremis tradit, comperimus, cardinales imperatori non faventes, ne Romani ab imperatore corrupti sibi in electione instituende vim inferrent, ante voluisse Pontificem eligere Anagniae, quam Hadriani funus in Urbem (iterum) sepeliendum transferrent: simili modo Innocentii II electores praeverterant Petri Leonis consilium. Sed cum Romani (ab Ottone corrupti) hanc sepulturam se passuros negassent, cardinales omnes Romam se cum Adriani funere contulerunt.

2) Bernardi et Octavieni. 3) Ed. *ex officii suo inc.*

4) Ed. *ipse.* 5) Ed. *volens.*

tans[1], nobis nihil tale timentibus et praesumptionem monstruosam mirantibus, de capite domini nostri et manibus praedictorum fratrum mantum arripuit et secum asportare voluit. Quod dum nobilis quidam senatorum, qui praesens erat, aspiceret, de manibus illius excussit et in praedictorum fratrum reddidit potestatem, quibus ad operiendum dominum nostrum una nobiscum instantibus, Octavianus mantum suum et clericum acclamavit et, illo occurrente vocanti et mantum quod occulte portaverat extrahente, ipse extracto pileo, demisso capite, cum praedicti cardinales complices eius in partem aliam discessissent, a clerico suo sibi fecit imponi; quod ambabus manibus ipse arripiens et collo misero circumvolvens, capicio dependente ad terram, fimbriis autem dependentibus circa collum, dum quidam ex nobis in eum insurgerent et tali chlamyde vellent exuere, ipse ambabus manibus circa collum et humerum affingens, „Te Deum laudamus" ut potuit, exclamavit. 1160.

Unde concurrentibus his, qui ad favorem ipsius in angulis latitabant, apertae sunt subito fores ecclesiae et cuncti consanguinei et amici eius extractis gladiis non secus in ecclesiam irruerunt, quam cum turba illa iudaica ad capiendum Dominum, Iuda praecedente, concurrit. Ad insipientiam[2] autem illius monstri aliis risum, aliis fletum habentibus, accedens Guido Cremensis chlamydem super eum aptavit. Porro nos sicut eramus exanimes, a facie tribulantium in munitionem sancti Petri redivimus et ibi cum multis lacrymis in omni obsecratione ac divini attestatione iudicii, dominum nostrum ad nostrae traximus petitionis assensum.

Octavianus autem, assistentibus ei continuo imperialibus nunciis et, ut verbis eorum utamur, „vivam guerram" nobis et his qui nobiscum erant interminantibus, plurimis etiam senatoribus, quos pecunia collata deceperat, eius nequitiam fulcientibus, per consanguineos suos, per senatores pactione corruptos, per partem plebeculae errore deceptam, diebus pluribus nos obsedit et interim per literas, quas paratas habebat, per legatos imperatoris, per Guidonem Cremensem, per fratres et amicos suos ad consecrationem suam cunctos nostrae provinciae episcopos accersivit. Illi autem uno animo factum eius obominantes nec minis potuerunt ad hoc nec blanditiis emolliri, sed omnes excepto Ferentinate, qui scholastica ei fuerat societate devinctus et dimidii castri promissione deceptus, intrepidi responderunt: „Obedire oportet Deo magis quam hominibus". Tunc ipse videns, omnes episcopos suam praesentiam abhorrere, ut omittamus, qualiter ob detentionem nostram per duos dies senatoribus constituerit ducentas libras, qualiter etiam convocatis amicis parato convivio, defecerint ei ad consecrationem episcopi et de

1) Ed. intentatas. 2) Ed. inscriptionem.

1160. *omnibus, quos prius familiares habuerat, vix unum tunc ad suae petitionis consensum potuerit inclinare, nocte profugit ab urbe.*

Sept. 17. *Nos vero conclamante populo de custodia, in qua eramus, educti, pulsantibus tintinnabulis, concurrentibus de tota urbe viris ac mulieribus et nobis unanimiter applaudentibus, cum copioso nobilium Romanorum et militum peditumque conductu de urbe fuimus egressi et Nympham sani per Dei gratiam devenimus. Ubi dominus noster, praesentibus vicinis episcopis*
Sept. 20. *abbatibus et clericis urbis, qni ad hoc cum omni desiderio concurrebant, iuxta formam ecclesiasticam solemniter Deo gratias munus consecrationis accepit. Quo facto praedictos schismaticos ad sinum ecclesiae redire monuimus, octo dierum eis terminum praefigentes, infra quem, si redire forte contempserint, a corpore se scirent ecclesiae praecidendos. Illis autem in sua contumacia persistentibus, excommunicationis eos vinculo innodavimus, subiicientes postmodum eidem sententiae Ymerum quondam Tusculanum episcopum, qui cum sensisset primo nobiscum, in sectam eorum alienata mente concessit.*

Inter haec autem, cum praefatus schismaticus multis urbibus multisque oppidis circumvagatis tertium episcopum ad consecrationem suam invenire non posset, duos episcopos, qui a sedibus suis expulsi, per Marchiam exu-
Oct. 4. *labant, per suos nuncios convocavit et ab eis quinto decimo die post consecrationem domini nostri maledictionem pro benedictione*[1] *suscepit.*

Sane in his omnibus Otto palatinus comes et alii imperatoris nuncii ei non deerant, sed quoscunque poterant proceres, milites et rusticos ad servitium eius minis precibusque trahebant et quia non multo post imperatoris literas, ut modis omnibus ei assisterent, receperunt, tanto amplius de die in diem manum suam in Romanam coeperunt ecclesiam aggravare, quanto magis id placere dominus suo certius cognoverunt. Deo vero ecclesiam suam misericorditer protegente, ,,sagittae parvulorum[2] *factae sunt plagae eorum'' et licet*[3] *episcopos a sedibus suis eiecerint, licet omnibus ad nos venientibus laqueos insidiasque tetenderint, licet per diversas partes orbis mendacia exquisita transmiserint, ,,defecerunt tamen, Deo gratias! scrutantes scrutationes'' et veritatem occultare minime potuerunt, eadem veritate per suum organum asserente, quod facilius est favillas ore comprimere, quam luculenti operis secretum tenere.*

Unde intuens imperator, quod incassum laborem suum exspenderet, sub obumbratione iudicii suum cepit animum occultare et ut more aucupis dulci sibilo ad consensum suum aliquos posset attrahere, convocationem episcopo-

1) Ed. *per benedictionem.* 2) Ed. *parmidonum.* Alluditur ad Ps. 63. 8.
3) Ed. *et licet et.*

rum de quinque regnis et exspectationem et executionem sententiae simulavit. Misit igitur ad dominum nostrum duos episcopos, scripsit ei una nobiscum tanquam cancellario[1], *cum iam pridem Octaviano*[2] *sicut Pontifici Romano scripsisset, et praecepit nobis, ut sententiam super causa ecclesiae recepturi ad praesentiam ipsius accedere deberemus. Quid faceremus ad hoc? Hinc captanda tanti principis gratia nos videbatur urgere, hinc violota libertas ecclesiae ac metuendum exemplum omnibus ecclesiis retrahebat. Elegimus tamen incidere in manus hominis, quam Dei viventis, et responsum nostrum ita duximus temperandum, ut nec libertas laederetur ecclesiae, nec ipse per culpam nostram in suo remaneret errore. Dictum est etiam et verum fuit, quod quidquid dissensionis per Octavianum emerserat, de ipsius habuerat favore progressum. Unde cum ad praesentiam eius de fratribus nostris destinare vellemus, qui super facto ita eum instruerent, ut per ignorantiam facti in sinistram partem declinare non posset, et tunc, si forte penes eum aut ecclesiam Dei de facto nostro ulla dubitatio remaneret, quod tamen enucleato facto impossibile videbatur, libenter* R o m a m *iuxta canonicam normam de diversis partibus orbis personas ecclesiasticas vocaremus ad eorum consilium, si circa factum nostrum corrigendum aliquid videretur, prompto*[3] *animo correcturi: noluerunt, qui missi fuerant, responsum nostrum accipere, sed, sicut edocti venerant, municipia et obsides petierunt, per quae de servanda sententia securus*[4] *fieret imperator; et cum nos ad hoc praecipitare non possent, recedentes a nobis, nulla reverentia domino nostro exhibita, praefati schismatici praesentiam adierunt et prosternentes se ad pedes ipsius, imperiales ei literas obtulerunt, in quibus eum Romanum Pontificem nominabant et in praecipitationem suae sententiae favorem suum et auxilium promittebant. Nos autem licet tam manifeste iam praecipitasset ipse sententiam, ne tamen alicuius videremur*[5] *arrogantiae arguendi, tres de fratribus nostris per diversa maris terraeque pericula Ianuam misimus, ut ad imperatorem, si securitatem habere possent, euntes coram eo et omnibus, qui adessent, causam aperirent ecclesiae atque ad viam rectam cum Dei adiutorio revocarent. Dum vero securitatem habere non possent, excutientes pulverem de pedibus suis, non invento filio pacis, ad partes alias migraverunt.* 1160.

Et ne prorsus abesset[6], *qui veritatem rei*[7] *et causae meritum aperiret et ne post tempus iniquitati eius excusationis locus aliquis remaneret, affuit Papiae et obsistere voluit praecipitiae eius venerabilis frater Wilhelmus*

1) Ed. *cancellariis.* 2) Ed. *Octavianus.* 3) Ed. *pro impio.*
4) Ed. *recursus.* 5) Ed. *videremus.*
6) Ed. *abessent — aperirent.* 7) Ed. *ei.*

1160. *sancti Petri ad vincula presbyter cardinalis. Ille autem in modum aspidis surdae et obdurantis aures suas noluit intelligere, ut bene ageret, sed, ut ait propheta, cor suum posuit ut adamantem, ne audiret legem et verba quae misit ei Deus a Spiritu sancto. Quocirca congregatis in sanctuarium Dei aliquantis, ad exemplum Nabuchodonosor regis de statuae deauratae coepit erectione tractare. Ubi cum episcopi de ore ipsorum schismaticorum electionis ordinem audivissent, electionem domini nostri submissa voce canonicam iudicantes et maledicta in illos plurime congerentes, unus post unum inventis occasionibus de ecclesia exire coeperunt. Quod imperator aspiciens, claudi iussit portas ecclesiae atque paucos, qui remanserant (nec plures, ut dicitur*[1], *Italicos quam sex aut septem) extrema discrimina eis et ecclesiarum suarum destructiones intentans, ad inclinandum statuae quam erexerat coartavit*[2].

Dominus itaque noster iniquitatem ipsius imperatoris, qui tam tyrannice sacrosanctam Romanam ecclesiam conculcare molitus [est], non videns diutius esse ferendam, de communi consilio nostro et aliorum plurium eum cum
Mart. 24. *abominationis idolo, quod erexit, in Coena domini excommunicationis vinculo innodavit et a corpore Christi, quod est ecclesia, multis suis meritis exigentibus reddidit alienum.*

Haec de domini nostri electione, de intentione praedicti schismatici, de violentia et fraude imperatoris sub quadam brevitate tractatus[3] *transcurrimus, et ne taedium legentibus faceremus, de pecunia, quam idem schismaticus*[4] *senatoribus erogavit, qualiter postmodum a substitutis senatoribus est oblata et conclamantibus omnibus et blasphemantibus pecunia simoniaca publice in capitolium deportata, et qualiter de communi voce populi muri urbis exinde reparentur*[5], *et de multis aliis, quae idem schismaticus abominanda commisit, supersedimus enarrare, quoniam quae velut in foro rerum venalium gesta sunt, nobis etiam reticentibus non potuerunt vos latere. In his autem et ambitionem illius et malam superbiam cognoscentes, nec in detestatione illorum nec in obedientia domini nostri et veneratione tepidi existetis, nisi forte, si aliquis ad rescindendam tunicam domini, quod non credimus, statuerit laborandum.*

De cetero itaque, fratres in Christo charissimi, videntes Dominum nostrum quasi turrem Libani, respicientem contra Damascum, et habentes prophetam verum, qui supremum locum in convivio non usurpat, sed domino eum ad educendum populum de Aegypto dirigente, humilitate Mosaica

---

1) Ed. *dictis.* 2) Ed. *cohortavit.* 3) *tractantes?* 4) Ed. *schismaticis.*
5) Ed. *reperiantur.* Cf. *Iohannis Sarisberiensis* epistolam proxime sequentem.

respondit dicens: ,,Non sum eloquens ab heri et nudius tertius et ex quo loquutus es ad servum tuum, impeditioris et tardioris linguae factus sum'': una nobiscum in conservatione paternarum traditionum et defensione unitatis ecclesiasticae permanete[1] *et cum communem causam agentibus immobiliter adhaerete*[2], *nullum in humilitate nostra defectum penitus metuentes, ubi dominum nostrum Christum et voluntatum arbitrum et largitorem gratiae et rigatorem plantationis suae videtis, cum ipsemet dicat: ,,Omnis, qui credit in me, non confundetur'', et alibi: ,,Qui confidit in homine, cito corruet, qui sperat in Domino, sublevabitur''.* 1160.

Profecto si dominum nostrum de hac vita, quod avertat Dominus, vocari contigerit, nos incontinenti alium ad Apostolatus erigeremus officium, non iudicantes ecclesiam immutatam, si de copia membrorum ipsius quatuor putridos dentes, qui exierant a nobis, sed non erant de nobis, superbiae ventus excussit. Si vero alter duorum[3] *in secta illa deficeret, omnis quassatio incontinenti cessaret. Quocirca de illius ariditate certissimi, eam spem de domino nostro incunctanter habete, quam sacra scriptura de talibus monet haberi dicens: ,,Beatus homo, qui confidit in Domino et erit dominus fiducia eius''. Et ,,erit tanquam lignum, quod transplantatur secus aquas'', quod ad humorem mittit radices suas et non timebit, cum venerit aestus. De illo autem id tenete, quod a Domino dicitur: ,,Omnis plantatio, quam non plantavit pater meus coelestis, eradicabitur''*[4].

Ioannis Saresberiensis ad Randulfum de Serris[5]. *Mitius agitur tecum, — qui, liberioris conditionis fortunam nactus*[6], *nequaquam times tibi aut exilium imminere aut necessitatem piaculare flagitium committendi. Degis enim sub principe (Ludovico VII), cuius memoria in iucunditate et benedictione est. Nos autem timemus supra modum, ne Teutonicus imperator circumveniat fraudulentiis suis et subvertat serenitatem principis nostri.*

Mihi tam parum videtur habere discretionis, quem conventiculi Papiensis

---

1) Ed. *permanente*. 2) Ed. *adhaerere*. 3) Octavianus et Imarus.

4) His litteris tanquam fonte usus est *chronici Turonensis* (*Bouquet* XII. 475.) scriptor; nonnulla tantum addidit, quorum unum illud est, quod tertium Octaviani consecratorem (Riccardum) ita designat: ,,alium Appuliae episcopum de Melfes, qui propter proditionem expulsus de regno Siciliae exulabat''; alterum, quod Alexandrum ,,a rege Franciae Ludovico et a rege Angliae Henrico cum suis episcopis et ab omnibus regnis Hispaniae susceptum esse'' dicit. *Gilbertus* quoque *Foliot* (epp. 148. ed. *Giles*) has litteras novit. 5) *Opp.* ed. Giles. t. I. pg. 63 sqq. ep. 59.

6) Angliae reges Normannici ecclesiam inde a Wilhelmo I arctissima opprimebant servitute, quam quidem servitutem vel publicis stabilire legibus Henricus II molitus est.

1160. *praesumptio movet, vero*[1] *ut Alexandri, si quis de ea dubitet, electio etiam partis adversantis testimonio roboretur. Ut enim temeritatem illius praeter eam, qui Romanam ecclesiam, quae solius Domini reservatur examini, iudicare praesumpsit et eum, qui fuerat excommunicatus*[2] *sicut cardinalium indicat inhonoratio Bisuntina, edicto peremptorio citavit ad iudicium et praeiudiciali sententia alterum veteris officii et dignitatis nomine, alterum appellatione Romani Pontificis salutavit, senatori et populo favoris sui revelans arcana —: quidquid Papiae gestum est, tam aequitati quam legitimis constitutionibus et sanctionibus patrum invenitur adversum. Quippe absentes condemnati sunt et in causa non examinata, imo potius non ibi, non sic, non a talibus examinanda—impudenter et imprudenter et nequiter est praecipitata sententia. Sed forte absentantes, quam absentes potius dici placet. Hoc plane his, qui sanctae Romanae ecclesiae privilegium aut ignorant aut dissimulant.*

Universalem ecclesiam quis particularis ecclesiae subiecit iudicio? quis Teutonicos constituit iudices nationum? quis hanc brutis et impetuosis hominibus auctoritatem contulit, ut pro arbitrio principem statuant super capita filiorum hominum? Et quidem hoc furor eorum saepissime attentavit, sed auctore Domino totiens prostratus et confusus super iniquitate sua erubuit. Sed scio, quid Teutonicus moliatur! Eram enim Romae, praesidente beato Eugenio, quando prima legatione missa in regni sui initio tanti ausi impudentiam tumor intolerabilis et lingua incauta detexit. Promittebat enim, se totius orbis reformaturum imperium et urbi subiiciendum orbem eventuque facili omnia subacturum, si ei ad hoc solius Romani Pontificis favor adesset. Id enim agebat, ut in quemcunque denunciatis inimicitiis materialem gladium imperator, in eundem Romanus Pontifex spiritualem gladium exsereret. Non invenit adhuc, qui tantae consentiret iniquitati; ipsoque repugnante Moyse i. e. contradicente lege Domini, Balaamitam sibi ascivit pontificem, per quem „malediceret" populo Domini[3]*, filium itaque Maledictionis, per cuius designationem et expectationem, per multas successiones, a primis familiae patribus ad ipsum, cui reservabatur, Maledicti derivatum est et cognomen et nomen. Et forte ad*

1) Giles *nisi* male; bibl. max. (XXIII. 428.) *vero*, quam v. ea vi usurpatam esse putamus: *immo vero* vel *adeo*.

2) Idem Sigeberti continuatio Aquicinctina; certum tamen est, Fridericum exeunte Hadriani Pontificatu, haud quidem excommunicatum fuisse, sed manifestum ecclesiae inimicum. — Legendum videtur: *et qui cum fuisset exc.*

3) Alia similitudine ex sacris libris petita *Ethelred abbas Rievallensis* utitur in sermone 231., ubi Alexandri Pontificatum defendit. Cf. *Pagi crit.* ad a. 1160. n. 8.

purgationem et probationem ecclesiae Romanae Teutonicorum impetus tanquam Cananaeus alter, relictus est in aeternum[1], *ut semper ad eruditionem ipsam inquietet, victusque corruat, ipsaque fortior, gratior et gloriosior Sponsi reddatur amplexibus post triumphum. Sic ad gloriam patrum, teste Lateranensi palatio, ubi hoc in visibilibus picturis et laici legunt, ad gloriam patrum schismatici, quos saecularis potestas intrusit, dantur Pontificibus pro scabello et eorum memoriam recolunt posteri pro triumpho*[2]. 1160.

Libera debent esse iudicia et quisquis ea viribus nititur perturbare, capitalem ab antiquis constitutionibus meretur poenam. Porro ecclesiastica debent esse liberrima et de sacrorum canonum sanctione[3]. *Sicut electio pastoris est libere et sine mundanae potestatis praenominatione celebranda, sic eadem in ecclesia, a iudicibus ecclesiasticis, amotis secularibus terribilibusque personis, secundum regulas ecclesiasticas examinanda est; quidquid vero contra praesumitur, in irritum devocatur. At haec velut in castris et sub gladio, minis et terroribus species examinationis a simplicibus, a meticulosis fraudulenter et violenter extorta, a dolosis, violentis et malitiosis contra ius et fas praecipitata est. Quid tamen inquisitum est, quid probatum? ,,Utrius scilicet electorum canonica aut sanior esset electio''. Facti quaestio simulabatur et iuris. ,,Factum itaque pro voluntate partis, quae ponit carnem brachium suum, propositum est et probatum. Probatum est, inquam, Victorem solum electum a saniore parte cardinalium, petitione populi, consensu et desiderio cleri et, solemniter immantatum*[4], *locatum esse in sede Petri, praesente Rolando et non contradicente, immo consentiente et suis clericis praecipiente, ut ei obedirent, quem in sede Apostolica videbant Pontificii insignibus decoratum. Hoc quoque probatum est, quod duodecimo die post promotionem Victoris egressus ab urbe Rolandus, prope terram Siculi in loco non celebri primum est immantatus''. At non inspexisti probationis modum? ,,Hoc enim iuraverunt decanus basilicae beati Petri et duo fratres eius in persona totius capituli, iuraverunt et religiosi, rectores cleri Romani. Hoc ipsum praefectus urbis*[5] *et alii cives iurare obtulerunt, sed clericorum dumtaxat recepta sunt iuramenta, quoniam haec omnia tractaverunt manibus suis''.*

Quis vel caesus non deprehendat tam manifestam malitiam? mendacia

1) Acrius quam verius in gentem nostram invehitur scriptor Anglicus. Ab Angliae quidem regibus, terra marique fere omuium remotissimis, Romam et Pontifices Romanos noo ita ,,inquietatos'' esse facile concedimus.

2) Cf. ea, quae ad regem scripsit Theobaldus Cantuariensis.

3) Male Giles hoc loco sententias distinxit. 4) Ed. *iumentatum*. 5) Ed. *verbis*

1160. *tam aperta? Nam fere omnibus notum est, cuius momenti sint — praesertim in electione Romani Pontificis — rectores illi, quos ad tuendam malitiam suam concilium Papiense magnificat. Cui non est incredibile, eos haec tractasse, qui iactitant? Sed esto, quod interfuerint initio iurgiorum, numquid R(olandum) usque ad conservationem* (l. *consecrationem*) *suam per dies duodecim prosequuti sunt? Numquid hoc vidit capitulum beati Petri, in cuius persona iuratum est, an rectores, qui pro se iuraverunt? Numquid haec omnia praefectus vidit exul et cui urbem intrare non licet? Sed et ipse, ut vulgariter dici solet, Octaviani nepos est et e vicino, ut rectius dixerim, cognatus, utpote sororis filius. ,,Sed alii cives haec omnia inspexerunt, ut tuto iurarent". Numquid ad terram Siculi accesserunt? Plane fideliter examinati sunt testes, qui haec omnia praesente illo sacro concilio iuraverunt! Sed de industria civibus remissa est necessitas iuramenti, quoniam non erant utique iuraturi. Nam etsi non conscientiae, at famae dispendium apud concives suos incurrere verebantur.*

Celerum sanioris partis numerositas — quo defluxit? Si prudentiae et iustitiae incolumitate vigebant, quo motu recesserunt a veritate et iustitia, quam tenebant? Anne pecunia illa corrupti sunt, quam senatores se ab Octaviano accepisse confessi sunt, ut iurarent promotionem eius, — quae reparationi murorum a populo addicta est, acclamantibus multis, ,,quod non liceret mittere eam in corbonam, eo quod pretium sanguinis est?" Ex illo magno nervo (l. *numero*) *soli tres remanserunt, digni quidem cardinales, de quibus Teutones in castris ferrent sententiam.*

,,Audivit haec omnia Willelmus Papiensis cardinalis sancti Petri ad vincula, praesente concilio non negavit". Sed quid pro Victore asseruit? quare neglecta est attestatio eius? Interrogandus erat; satis enim habebat opis (l. *oris*) *et pectoris et aetatem, ut pro se loqueretur. Sed plane interrogatus non est, quod fuerat negaturus, et scienter obmutuit in tumultu, qui furoris videbat impetum, et quod haec praesumptio in nullo praeiudicat ecclesiasticae libertati. Unum tamen (tantum?) edoctus sum silentio eius, quia qui in tanto discrimine ecclesiae silet, non videtur ad martyrium properare.*

Si Victoris adeo sana fuit electio, quare cardinales episcopi et omnes alii, exceptis his tribus, quos tu quidem noveras, sed amodo mundus agnoscet, consecrationi illius defuerunt? Quid ascitos Tusciae episcopos a consecratione inhibuit, nisi sacrilegii conscientia? Miror, quod omnes pauperem sequuntur Alexandrum maluntque cum eo exulare a facie principum, quam adhaerentes aemulo eius cum principibus gentium imperare. Hic episcopi, hic presbyteri, hic diaconi, hic curia tota et ordine de tanto quisquis non exulat, hic est! Eos Papiensis concilii sententia non terret, sed in ipsum

imperatorem et idolum suum cum omnibus cultoribus suis, sperantes in Domino, in potentia virtutis eius, confortati in Spiritu sancto, sententiam anathematis intorserunt. 1160.

Transeo ad novas et inauditas decretalis synodi subscriptiones. In quibus ex episcoporum defectu pro eis comites admittuntur, in quibus illi praecipuam sibi vendicant auctoritatem episcopalium sedium, quorum aut nulla est aut electio reprobata. Reginaldus enim cancellarius imperatoris se Coloniensem gessit archiepiscopum, quum certum sit, electionem eius a Romano Pontifice beato Adriano fuisse damnatum; nec video, quare cum episcopatum ambiat, a Victore suo distulerit consecrari, nisi quia imminentem „ruinam" timet. Guido comes de Planderada Ravennatis archiepiscopi supplevit vicem, cum nec filius suus, cuius electio cassata est, licet bonus iuvenis sit, adhuc vice archiepiscopi fungi possit.

Cui non haec ridicula videantur! Scenae theatralis haec species est potius, quam reverendi imago concilii. Quid, quod regnorum et provinciarum magnus — falsus tamen — collectus est numerus, ut subscriptores isti ignaros rerum secum facilius in praecipitium trahant? Quis ad illius concilii statuta moveatur, ubi

sedere patres censere parati,
Si regnum, si templa petat iugulumque senatus
Passurasque infanda nurus.

et si quid tyrannicum atrocius excogitari potest? Et quidem bene cum ecclesia actum est, quod caesar, qui aderat, plura iubere erubuit, quam ipsa pati!

Radulfus Mediolanensis[1]. Tertio kal. martii Iohannes de Anagnia, *Febr. 27.* cardinalis Apostolicae sedis et legatus ab Alexandro Papa, in civitate Mediolani in maiori ecclesia excommunicavit una cum Oberto archiepiscopo Octavianum et Fedricum imperatorem, et postea duodecimo die *Mart. 12.* martii excommunicavit episcopum Mantuae et Laudae et marchionem de Monteferrato et comitem de Blandrate, rectores et consules Cremonae et Papiae, Novariae, Vercellae, Laudae, Seprii, Martesane. Item postea quinta kal. aprilis, excommunicavit Lodoicum, qui erat in Baradello, et *Mart. 28.* statuit, ut omnia data, quae facta erant, vel exinde fierent a Federico imperatore, donec non haberet pacem cum ecclesia, vacua essent et irrita.

Arnulfus Lexov. episcopis Angliae[2]. *Quia inter ipsum (Ludovicum)*

---

1) *Muratori* scr. VI. 1183. Quem locum corrupit *chronicon Italicum* ed. Huill.-Bréh. (Chronicon Placentinum) pg. 116.

2) Haec Arnulfi epistola scripta est ante conventum cleri Anglici, quem Henricus Londini de causa Romana consulere volebat (*Ioh. Saresb.* opp. I. 17. ep. 59), priusquam cum Ludovico deliberaret; Gilbertus Folloth refert, hac maxime Arnulfi epistola

1160. *et principem nostrum (Henricum) Deo volente noviter est reformata concordia, placuit ob gratiam ipsius ad momentum differre publicandae susceptionis edictum, donec iste noster (Henricus) ecclesiam regni sui consuluisse posset, et quod mente concepit, assensus vestri conniventia confirmasset. Neque enim prudentiam regalis excellentiae decuit, aliquid super tanto negotio inconsulta sapientia vestra diffinire, ne gloriam suam alteri dedisse videretur et reverentiam vestram minoris, quam debuit, aestimasse. Quae tamen super hoc ipsius ab initio voluntas extiterit, multis declaravit indiciis et expressit: quoniam patris Alexandri nuncios et litteras cam reverentia semper excepit et gratia, nullumque se alium suscepturum adhibita saepe coram omnibus adseveratione praedixit; porro litteras Octaviani oblatas renuit manu regia velut immundum aliquid sordidumque contingere, sed in contemptum eius ligneae tabellae, quam ipse de pulvere sustulit, manibus offerentis impositas ipse statim coram nuntio post dorsum suum, quam sublimius potuit, risu multitudinis quae aderat prosequente, proiecit. — Cum universitas vestra convenerit, nolite quorumlibet expectare sententias nec eorum timeatis offensam, sed conceptum statim in virtute spiritus usurpate sermonem.*

Sigeberti continuatio Aquicinctina[1]. Alexander et Victor de Papatu contendentes legatos in Franciam certatim ad Ludovicum regem et primates regni dirigunt; quorum relatione in civitate Belvacensi audita et examinata praefatus rex et omnes episcopi ipsius regni Alexandro Pape se submiserunt.

Iul. 22. *Annales Cameracenses*[2]. Prope ergo festum beatae Mariae Magdalenae a memoratis *(Franciae et Angliae)* regibus utrorumque regnorum ecclesiam placuit congregari Belvaco[3], quatinus illic discuteretur de dissidio sedis Apostolicae. Illic siquidem nuntii Frederici imperatoris regibus cum epistolis occurrerunt. Regibus sane tractantibus de imperatoris legatione atque de dissidio sedis Apostolicae, quidam cum imperatore Victori assentiebant; quidam vero acriter resistebant, sed potius Alexandro Papae obediendum malebant. Ob hanc causam nuntiis amotis imperatoris in spe concordiae, tertia die illis dimissis a regibus cum pace, mox regis Angliae factione Alexander Papa in Gallia[4] ab omnibus recipitur, et sic per regem in Anglia intruditur[5].

---

effectum esse, ut praelati omnes Alexandro accederent. *Gilb. Fol.* opp. ed. Giles, I. 197. ep. 148. De quo conventu v. *Theobaldi Cantuariensis ep.* in *Ioh. Saresb.* opp. ed. Giles, I. 79. ep. 64. 1) GMs. VI. 2) MGs. XVI. 534.
3) Ed. *Belnaro.* 4) Ed. *Gallicia.* 5) Scriptor schismati favet.

Robertus de Monte[1]. Mense Iulio Henricus rex Anglorum congregavit omnes episcopos Normanniae et abbates et barones apud Novum Mercatum; et Ludovicus rex Francorum adunavit suos Belvaci. Ibi tractatum est de receptione Pape Alexandri et refutatione Victoris; et consenserunt Alexandro, reprobato Victore. 1160.

Gerhohus Reicherspergensis, de investigatione antichristi. lib. I.[2] Obeunte Papa Adriano, cum ad eligendum Romanum Pontificem episcopi ac presbyteri, diacones aliique sanctae Romanae ecclesiae cardinales convenissent, et singulorum voluntates secreto ab his, quibus id iniunctum fuerat, requisitae fuissent idque, quod inventum et scripto notatum fuerat, in medium ipsi protulissent: maior et potior apparuit numerus cardinalium, qui in cancellarii Ruolandi electione consenserant. Nam paucis valde in electionem Octaviani, aliquibus etiam in magistrum Bernardum eligendum complacuit. Dumque ageretur cum eis, quatenus se ad maiorem numerum cardinalium colligerent, eo quod tres Papae esse non possent, hi qui magistrum Bernardum nominaverant, ab eius nominatione recesserunt et ex eis aliqui se in electionem cancellarii iunxerunt, aliqui vero etiam ambigue se ad Octaviani et cancellarii electionem se habuerunt, ita ut ad utrumque devotionem suam ostenderent. Quilibet ex his duobus, salva pace et unitate, eligi potuisset. Et iam numerus cardinalium, qui in Octavianum sive omnino sive cum tali ambiguitate consenserant, usque ad septem excrevit. Sed nimia erat etiam in his paucitas comparatione numeri eorum, qui in electionem Ruolandi cancellarii consenserant. Igitur et cum his agi studiose coepit, quatenus a parte illa sua modica recedentes, ad universitatem se colligerent. Et obtentum est, usque ad tres, quorum unus erat Ioannes Pisanus, alter Guido Cremonensis, qui contentiosius agebant et dicebant, dicentes: *se nunquam ab Octaviani electione recessuros*; his tertius adhaesit Tusculanus. Et hi tres quartum Octavianum Papam facere moliti sunt.

At universitas cardinalium tres istos nec partem dici posse reputantes, suum electum, cancellarium videlicet Ruolandum, in Papam elevare tentaverunt, oblato ei, ut mos est, per archidiaconum manto, rubea videlicet illa cappa, quae insigne Papale est. Quam ille vestem cum aliquamdiu pro humilitate sua renueret suscipere, tandem vero precibus fratrum exoratus, animum et caput ad suscipiendum inclinaret, Octavianus manibus uti coepit, rapiens mantum de manibus offerentium et desuper collo et capite eius, qui fuerat induendus. Et sic inter manus

1) MGs VI. 511. Iam mense maio pax inter utrosque facta erat. cf. Rob. de M. l. c. 2) *Tengnagel*, mon. pg. 586.

1160. hinc inde trahentium mantus discissus est. Ipse vero Octavianus, alium mantum de sua domo allatum ac praeparatum offerente sibi suo capellano, vestitus est atque in eminentiorem ascendens locum clerum advocat, qui, semotus in parte ecclesiae beati Petri, finem rei exspectabat, ut quem electio sublimasset, ei ipse debita reverentia acclamaret. Hic itaque clerus accurrens, ubi Octavianum in rubea cappa vidit, electum unanimi fratrum assensu credidit, et ei velut electo acclamavit. Sed et fores basilicae discussae sunt et introgressi cives Romani, ut erant armati, etiam ipsi Octaviani electioni acclamare coeperunt, omnia putantes esse peracta in pace[1].

At vero domini cardinales cum suo electo, videntes quae fiebant, in partem se receperunt sanctuarii. Deinde intra munitiunculam, quae est super sanctuarium, se incluserunt, ibidem per novem dies expectantes, donec tandem, securitate accepta, per cives Romanos extra urbem educti sunt. Ubi libertate sua potiti electum suum levaverunt et eum Papam Alexandrum nominaverunt. Quem et mox hi, quorum id iuris ac privilegii erat, cooperante sibi frequentia dominorum cardinalium cum omni solemnitate consecraverunt. Qui etiam consecratus Octavianum tanquam schismaticum cum suis principalibus fautoribus excommunicavit. At vero Octavianus datam in se spernens sententiam, cum non haberet legitimos consecratores, a Tusculano, quem solum habuit ex cardinalibus[2] et ab aliis duobus ex provincia conquisitis manus sibi tandem post mensem fecit imponi. Quo facto suos etiam ipsos excommunicatores excommunicare praesumpsit[3].

Et quis sapiens, veritatem et iudicium in hac controversia quaerens, non facile deprehenderet, causam Alexandri esse meliorem! Sed eversor pietatis et iustitiae diabolus per suos satellites ad callida argumenta convertitur, excogitans, qualiter lucem tenebras ac tenebras lucem poneret, qualiter partem Alexandri infirmaret ac suae robur acquireret eaque esset ei utilitas, ut ecclesia Christi scinderetur. Quia enim in electionis et consecrationis ratione pars Octaviani se vidit et agnovit inferiorem, quibusdam adinventionum cuniculis partem Alexandri coepit infirmare, non tam electioni eius derogans vel consecrationem profanans[4],

---

1) Errat Gerhohus in eo, quod armatos „omnia in pace peracta esse putantes" existimat. 2) Scil. episcopis; ad episcopos enim solos episcoporum consecratio pertinet. 3) Recitatis Gerhohi verbis denique narrationis cuiusdam de Alexandri electione in annalibus Palidensibus (MGs. XVI. 91.) relatae meminerim, quae mirificis et plane ridiculis commentis, a vero prorsus abhorrentibus, Octaviani inopiam, modestiam, sanctitatem probare conatur.

4) Fallitur scriptor. Cf. conciliabuli Papiensis litteras.

quae suis rationibus secundum canones constabant, sed personas electi et eligentium apud augustale imperium reos maiestatis sugillans, quatenus et sibi imperii clementiam conciliaret et adversae parti maiestatem offensam redderet. Unde et primo mussitare, deinde vero apertis vocibus clamare coeperunt ac dicere: *numerum de parte Alexandri cardinalium spernendum esse propter conspirationis notam, qua se notabiles ipsi reddiderint.* Duplicem autem eis conspirationem vel coniurationem obiiciunt: unam, qua contra augustale imperium Friderici imperatoris et contra laudamentum in verbo Domini factum, adhuc vivente Papa Adriano, cum Siculo Wilhelmo et Mediolanensibus aliisque inimicis imperii foederati sint; secundam, qua, ut easdem contra imperium conceptas inimicitias ad finem usque destinatum perducerent, inter se sacramenti firmitudine convenerint, decedente Papa Adriano non alium se in Papam electuros, nisi qui eiusdem coniurationis consors extitisset. Verbum autem conspirationis pecunia Wilhelmi Siculi et Mediolanensium coemptum hoc esse dicunt: *quatenus imperatorem Fridericum excommunicarent et absque consilio Wilhelmi Siculi et Mediolanensium nunquam absolverent.* 1160.

At cum dicunt eis hi, qui nondum in hanc vel illam partem accesserunt, quatenus probent, quae dicunt —, respondentes: *Quomodo*, inquiunt, *contra eos probare quid possumus, qui omnem ecclesiae audientiam subterfugiunt vel exagitati malae stimulo conscientiae vel fastu decepti superbiae? Nam sicut, qui male agit, odit lucem, ne arguantur opera eius*, inquiunt, *et istorum superbia, odientium veritatem, ascendit semper, ut, mali agentes, ipsi proprii facti arbitri esse velint. Nunquid*, inquiunt, *non superbiam spirant, quod invitati ad synodum Papiae episcoporum aliorumque ecclesiae praelatorum, quos imperatoris Friderici ecclesiastica ac pia diligentia congregaverat, non solum non venerunt, sed respondentes superbe dixerunt: ,,se, quorum esset de omnibus iudicare, nullorum mortalium iudicium subire velle aut debere? At noster*, inquiunt, *Papa Victor, agnus mansuetus, ad concilium episcoporum venit et causam suam examinandam iudicio ecclesiae commisit. Ubi et ordine electionis et qualiter in ecclesia beati Petri ipse, nullus alius, immantatus et inthronizatus est, diligenter exposito, videlicet sub iurisiurandi probabilium sacerdotum et aliorum qui interfuere clericorum attestatione, semota omni laica violentia seu iudicio, in Papam catholicum ecclesiae catholicae a quinquaginta episcopis et aliis religiosis patribus, qui eidem interfuere concilio, agnitus et confirmatus est. Ubi et ille*, inquiunt, *schismaticus Ruolandus, qui duodecimo post Papae Victoris electionem et immantationem die apud Cisternas intrusus est, ab ipso Victore*

1160. *Papa et universo concilio, tribus duntaxat se subtrahentibus episcopis, excommunicatus est.*

Haec dicunt, simul et litteras quasdam pridem a Papa Adriano, alias etiam postmodum ab Alexandro ad inimicos imperii quasi directas in testimonium factae contra imperium conspirationis proferunt. Factae autem eiusmodi conspirationis etiam se ipsos testes proferunt duo illi cardinales, qui Octavianae partis sunt, utpote qui, sicut ipsi fatentur, eiusdem conspirationis socii extiterint et participes illius male datae et acceptae pecuniae: impunitatem sibi super hoc ipsum apud imperium promittentes, eo quod legibus imperatorum in crimine laesae maiestatis proditoribus et sociis criminum non solum impunitas promittitur, sed etiam ad testificandum contra socios criminis admittuntur. Sed non sic ecclesiasticae leges censent, quae apud clerum potiorem locum obtinent, utpote quae nemini de se confesso super alieno crimine credendum esse iudicant. At illi contenebrati et leges ecclesiasticas minoris habentes, in suo destinato permanent, ac dicunt: *etiam non fuisse liberam nec puram in Alexandrum factam electionem, quae inter solos duodecim*[1] *cardinales, coniurationis socios, non sine pretii interventu coarctata sit, etiamsi prior extitisset.*

At vero hi, qui de parte Alexandri sunt, magnas etiam ipsi et graves causas electioni in Octavianum factae opponunt. Primo videlicet de manto, quod Ruolando canonice electo a Romanae ecclesiae archidiacono oblatum, cum eum[2] ad horam renisus ac tandem consentiens indui coeperit, Octavianus propriis manibus de collo eius sacrilegus rapuerit; quodque alio manto de domo sua ipse a propriis capellanis ausu sacrilego vestitus sit. Aiunt praeterea, quod a duobus solis cardinalibus per spiritum contentionis assumptus, legitimos consecratores et antiquitus propter schisma cavendum institutos non habuerit, sed post consecrationem Alexandri per legitimos factam episcopos ipse integro fere mense interposito a duobus solis comprovincialibus episcopis emendicatis non tam consecratus quam dissecratus sit.

At hi, qui de parte Octaviani sunt, pro duobus solis, quod eis obiicitur, cardinalibus electoribus tres exhibent, quos etiam, quamvis pauciores numero, saniorem fatentur partem, eo quod a conspiratione illa, quam dicunt, immunes libertatem electionis habuerint; aliorum vero cardinalium numerum nullum reputant, quos nota eiusce conspirationis

1) Hoc loco librarii vitio numerus XIV, quem praebent schismatici in litteris Papiensibus, in XII depravatus est. 2) Eo?

vel coniurationis resperserit, quos eadem quoque coniuratio libertatem 1160. et puritatem in eligendo habere passa non sit, sed eos, ut dicunt, ad unum de solis coniuratis vel confoederatis eligendum constrinxerit.

Interim dum haec scribimus et ad praeferendum partis Victoris pro reverentia maxime concilii Papiae celebrati articulum iamiam fere inclinamus, eo quod eidem concilio Victor praesentiam suam humiliter exhibuit, Alexander vero, quasi iudicium humanum dedignans aut forte, quod est credibilius, suspectam imperatoris, quem ipse in aliquo offenderat, habens praesentiam, semetipsum et causam suam eidem concilio credere noluit, aut quia Octavianum, qui causam suam concilii cognitioni offerebat, auditione iuxta Nicolai Papae statuta indignum censebat atque idcirco, ubi ille audiendus adventabat, illic se ipse subtrahebat, — dum, inquam, pro causis praelibatis iamiam Victoris pars in mentis nostrae trutina vincere ac praeponderare inciperet[1]: ecce alii ac novi rumores per certos internuntios advolitant, in occiduis partibus, regno videlicet Franciae, civitate Tolosa, celebratum esse concilium, Oct.

---

1) *Gerhohi in librum de investigatione antichristi praefatio. Cum librum hunc primum investigationis antichristi scriberem et recens iam schisma de contentione Papatus Alexandri atque Octaviani, quem Victorem dicunt, ferveret, singulis partibus, quod sibi commodum videbatur, in sui favorem assumentibus et alterutrum sive per veritatem sive per occasionem derogantibus, dumque partes utraque multitudine magnorum et non contemnendorum sacerdotum, insuper et regum ac principum se favore munirent: fateor, hac contentionis nebula totam terram tegente faciemque ecclesiae tetra caligine obfuscante, non satis mihi claruit vel puritas electionis ecclesiasticae in Alexandrum factae vel pervicax praesumptio partis Octavianae. Unde pendulo gressu inter illas divisiones incedens et quasi concionatorio (i. e. oratoris popularis) modo sententiam suspensam tenens, in neutram partem declinare facilis fui; cum ignorantibus ignorabam, cum dubitantibus dubitabam factusque sum sicut homo non audiens et non habens in ore suo redargutionis et quasi nesciens reprobare malum et eligere bonum. At nunc, postquam mendaciorum nebulae, contra canonicam electionem Alexandri confictae, coeperunt rarescere, ipsis etiam negantibus ac solenniter negare paratis, quae contra imperium sacrilege conspirasse dicebantur, et nulli mortalium velle super his rationem reddere, tanquam soli coelo debentes innocentiam, accedentibus quoque in consensum electionis in Alexandrum factae sedibus Apostolicis, id est Hierosolymitana, in qua sedit Iacobus apostolus, Antiochena quoque, in qua primo sedit beatus Petrus (quae et utraeque ecclesiae litteras apostolicas meruerunt), sanctae quoque Romanae ecclesiae maiore ac potiore cardinalium numero, tribus videlicet solum exceptis, in eiusdem Alexandri electionem consentientibus (quem videlicet dominorum cardinalium coetum nos Romanam ecclesiam intelligimus) — his, inquam declaratis: iam ultra dubitandi locus non est, quin is pro Papa legitimo habeatur, quem et electio canonica et consecratio eorum pontificum in sedem beati Petri promovit, quorum id iuris fuisse antiquae Romanae ecclesiae iuxta morem probat institutio. Et haec dicimus nostrae dubitationis ambages excusatas esse cupientes. Nam finis loquendi audiendus est, non concionatoris percunctationibus inhaerendum.* Tengnagel, pg. 243.

1160. cui centum patres inter episcopos et abbates interfuerunt, una cum regibus Franciae et Angliae[1], quorum studio iidem patres convocati convenerunt; ubi et Octaviani, quem Victorem dicunt, simul et Alexandri Papae atque imperatoris augusti Friderici nec non et regis Hispaniae legati aderant. Illic sane utriusque partis defensoribus sufficienter auditis, eidem concilio tandem in Alexandrum complacuit, Octavianus vero, qui et Victor, ab universo concilio cum suis principalibus defensoribus excommunicatus est[2].

Arnulfus Lexoviensis cardinalibus Romanis[3]. *Convenerant siquidem (Tolosae) ex mandato regum venerabiles de regno utriusque personae, ut de Romani Pontificis susceptione tractarent, de quo nihil adhuc publice fuerat constitutum. Stabant itaque fratres illi (Otto, Heinricus et Willelmus cardinales), causam ecclesiae non sine magno discrimine prosequentes, quoniam apud plerosque favor iniquitatis convaluerat, adeo ut, qui manifestae repudium veritatis suggerere non audebant, ,,differendum potius'' saeculari quadam astutia praedicarent. ,,Eventum scilicet rei dubiae potius expectandum, quam subiiciendum fortuitis casibus tantorum principum maiestatem. Non oportere eos temeritate nimiae festinationis involvi, quos securius illaesos sola poterat expectatio conservare. Romanam ecclesiam semper onerosam extitisse principibus: iugum aliquando data occasione ponendum, donec cupiditatis poenas ambitio detestanda luisset. Solvendum morte alterius quaestionis incertum atque interim posse religionem episcoporum per singula regna sufficere, donec divina voluntas signis evidentioribus appareret''. Accedebat legatorum imperatoris et cardinalium — Maledicti scilicet — Iohannis et Guidonis instantia: quibus dari videbatur de modica dilatione triumphus, si fratres vestros vel ad modicum tempus quaelibet occasio suspendisset. ,,Praeterea cum animos regum in favorem domini nostri (Alexandri) omnium conscientia crederet inclinatos, in partes imperatoris cessisse dilatione praestita*

1) *Robertus de Monte* ad b. a.: ,,Mense octobris rex Angliae et rex Francorum colloquenti pactum pacis mutue confirmaverunt''. Cf. *Reuter*, I. 499 sqq. *Bouquet* XVI. 24.

2) Gerhohus miratur, quod in concilio Tolosano, contra conciliabulum Papiense habito, Alexandri fautores Alexandrum nota conspirationis non purgaverint. Nesciebat enim, quibus de causis Hadrianus socios quaesierit. Praeterea Pontificis Romani electio, ut esset legitima, imperatoris consensu inde ex Gregorii VII aetate minime iam indigebat.

3) *Arn. epp.* ed. Giles ep. 24. Reprehenderant cardinales, qui cum Alexandro erant Anagniae, Henrici, Wilhelmi et Oddonis cardinalium legationem maxime in eo, quod nuptiis inter Henricum, Henrici regis filium septennem, et Margaretam, Ludovici filiam, triennem iungendis data dispensatione consenserant. Quos Arnulfus exposita difficili rerum conditione refutat.

crederentur et paulo minus detrimenti suspicio, quam notitia forte 1160.
veritatis afferret''. Sed et rex Francorum rei diffinitionem regis Anglorum voluntati commiserat, nihil se facturum publice contestatus, nisi quod ipsius (regis Anglorum) ei sententia praedictasset. Praevaluerat itaque consilium dilationis, et ,,quanto spatiosius, tanto utilius utrique regi posset esse consultum atque interim aliqua posset de ipsis eventibus auspicari''. Quia igitur de arbitrio regis Anglorum tota causa pendebat, exaudiendus erat potius, quam severitatis alicuius austeritate terrendus, de cuius simplici favore in momento Francorum, Anglorum, Hispaniae, Hiberniae et novissime etiam Norwegiae regna cepistis[1].

De concilio Tolosano. Fastradus Claraevallensis abbas Omni- *Oct.*
bono episcopo Veronensi.[2] *Post multas exhortationes, quas fecimus ad reges et principes, qui vel timore vel amore imperatoris differebant sequi veritatem, post multa consilia, quae habuimus cum archiepiscopis et episcopis et viris religiosis, qui regibus quotidie differebant*[3], *post longam dilationem, quae facta est cardinalibus H(einrico) et W(ilhelmo) presbyteris et O(ddoni) diacono, quos dominus Alexander Papa in Galliam delegaverat, post multas preces et lacrymas, quas ecclesia fundebat ad Dominum, maxime autem in nostro ordine, post etiam ultimam paene desperationem Domino melius disponente, quam nos ipsi auderemus sperare, duo cardinales, quos solos de curia Romana Octavianus secum habebat, venerunt cum caesarinis in magna pompa et gloria ad diem et locum, quem reges Franciae et Angliae cum tota ecclesia sua ad exponendum suum assensum praefixerunt supradictis cardinalibus. Quid plura? Auditi sunt primum Octaviani cardinales Io(hannes) et W(ido), responderunt alii ex adverso. Cognitum est non solum as-*

1) Quae evenerant in concilio Tolosano, relata sibi esse Alexander iam a. 1161. ian. 17. datis ad Ludovicum litteris (*Bouquet* XV. 766.) testatur. Ludovicus hoc concilio celebrato Alexandri causam aperte profitebatur. Statim Ludovicus ad Imperatorem Constantinopolitanum Manuelem scripsit eumque in Alexandri partes adduxit. Cf. *Manuelis responsum* ap. Du Chesne, hist. Francorum scr. IV. 579. ep. 48. Alexander autem iam multo acrius in schismaticos animadvertit. Inprimis Cluniacense monasterium, quo Imarus Tusculanensis, et ipse Cluniacensis, schisma detulerat, ecclesiae unitati restituere studuit; quare (1161. ap. 7.) datis litteris Henricum Bellovacensem Hugonem abbatem cum Imaro Cluniaco eiicere iussit, aut, si illum schismatis poeniteret, recipere, imposito tamen hoc iuramento: *Ego H. refuto et anathematizo Octavianum haereticum et schismaticum et omnes principales fautores eius et ab hac hora in antea fidelis et obediens ero beato Petro et domno Papae Alexandro eiusque successoribus canonice intrantibus. Sic me Deus adiuvet et haec sancta evangelia.* Mart et Dur. ampli. coll. II. 659.

2) Mansi XXI. 1155. Cf. ep. *Petri decani ecclesiae s. Aniani.* ibid. 978., *Guilelmi Neubrig.* l. II. c. 9. ap. Bouquet XIII. 104., *Alexandri ep. ad Henricum Belvacensem* in Mart. et Dur. coll. ampli. II. 659. et *Tengnagel,* mon. 421.

3) *Disserebant?*

1160. *sertionibus cardinalium Alexandri Papae et idoneis testibus, qui praesentes aderant, quibus illi nulla ratione contradicere potuerunt; verum ex verbis adversariorum, quos Deus ipse manifesto miraculo veritatem faciebat exprimere, Octaviani nullam fuisse electionem; immantationem fecisse sibi ipsi laicali adiutorio, Pontificalem occupasse cathedram, sicut communi omnium audientia, me audiente W(ido) Cremensis testatus est: consecrationem vero eundem Octavianum, iam ante octo diebus excommunicatum, a Tusculano et Ferentinate, secum excommunicatis, et Melfitense, iam propter evidentes enormitates suas, quas protestati sunt rex Angliae et episcopi eius ipsi et compatriotae, damnato et deposito suscepisse. Cognitum nihilominus est, Alexandrum ab omnibus aliis cardinalibus, qui aderant, electum et nisi ipse primum fugiendo, deinde reluctando humiliter restitisset et Ioannes et Wido Cremensis, sicut ipse coram omnibus testatus est, violenter impedissent, solemniter fuisse immantatum (quod postea suo loco et tempore perfectum est) et consecrationem authenticam ab his, quibus ex officio incumbebat, solemniter accepisse. Manifeste etiam probatum est, quod diu ante Papiense concilium Octavianum in Papam per nuncios suos et litteras auro bullatas susceperat imperator. Quod Papiae vero scripserant, CLIII fuisse episcopos, non fuerunt nisi XLIV, qui ad imperatoris vocem, qui se profitebatur laicum et talem, ad quem non pertinet iudicare de curia Romana nec discutere electionem summorum Pontificum, omnes cum W(ilhelmo) Papiensi, presbytero cardinali sancti Petri ad vincula, qui neutri parti adhaeserat, nunc autem cum duobus aliis Alexandri Papae legatione fungitur in Gallia, diutina deliberatione consilium habuerunt, se neutrum suscepturos, eo quod pauci essent de tota ecclesia, quousque vel communis omnium vel plurium regnorum synodus conveniret, vel manifestius appareret, quem eorum maior et sanior pars ecclesiae sequeretur et idem se consulturos imperatori. Imperator autem non consensit, sed quos potuit, minis et precibus singillatim vocatos coegit suscipere, quem ipse ante susceperat: absentibus tamen de numero supradicto, sicut idem Wilhelmus cardinalis manifeste asseruit, XXIV, ex quibus unus fuit Papiensis episcopus, in cuius civitate ista fiebant.*

Communi itaque consilio praedictorum regum et totius ipsorum ecclesiae reprobatus est schismaticus Octavianus, susceptus Alexander Papa et legati eius condigno honore et reverentia[1].

Helmoldus chronica Slavorum. I. 90.[2] Porro Alexandrum recepit

---

1) *Guilh. Neubrig.* l. c.: „Praenominatis ergo schismaticis cum confusione et dedecore discedentibus, principes et pontifices nostri, lata solemniter in schisma ticos excommunicationis sententia, solverunt conventum."

2) Ap. *Leibnitz*, scr. rer. Brunsvic. II. 613, a.

Hierosolymitana ecclesia[1] et Antiochena, praeterea omnis Francia, Anglia, 1160.
Hispania, Dania et omnia regna, quae sunt ubique terrarum. Insuper Cisterciensis ordo eidem universus accesserat, in quo sunt archiepiscopi et episcopi quam plures et abbates amplius quam septingenti, et monachorum inaestimabilis numerus. Hi singulis annis celebrant concilium apud Cistercium et decernunt ea, quae utilia sunt. Horum invincibilis sententia vel maximas vires addidit Alexandro. Quamobrem iratus Caesar proposuit edictum, ut omnes monachi Cisterciensis ordinis, qui consistebant in regno suo, aut Victori subscriberent aut regno pellerentur. Itaque difficile relatu est, quot patres, quanti monachorum greges relictis sedibus suis transfugere in Franciam[2].

Chronicon Fossae novae[3]. Hic (Alexander) venit Anagnim et acquisivit totam Campaniam et misit in suo iure. Hoc anno ordinavit Flaimundum, monachum de monasterio Casaemarii, in Verulana ecclesia; 6. nonas octobris ordinavit Rodulphum presbyterum et consecravit eum *Oct. 2.*
episcopum in Ferentinensi ecclesia.

1161.

Octavianus Eberhardo Salzburgensi[4]. — *Communicato fratrum nostrorum episcoporum et cardinalium multorum et religiosorum consilio do-* *Ian. 16.*
minica, qua cantatur ,,Vocem iocunditatis'' (m a i. 2 1.), generale concilium Cremonae statuimus celebrandum. Ad quod venerabiles fratres nostros primates, archiepiscopos, abbates, prepositos, decanos, aliosque ecclesiarum prelatos de universo orbe dignum duximus convocandos, quorum consilio et auctoritate rete Petri exuberantia malorum aliquatenus scissum resarciatur et unitas ecclesiae Domino cooperante consolidetur. — Datum Taurini 17. kal. februarii.

Annales Laubienses[5]. Victor mense maio Cremonae cogit concilium, ad quod de toto imperio Romano personae confluunt. Ipse etiam imperator praesens adest.

Gesta abbatum Trudonensium[6]. Anno Domini 1160 (l. 1161) — cum omnes imperii proceres ab imperatore mandati fuissent (Cremonam), — (abbas Wiricus cum Henrico episcopo Leodiensi) in Italiam profectus est.

---

1) *Wilh. Tyrii* hist. Hierosolymit. XVIII. 29. *Mansi* XXI. 1037. 1145—1146.
2) Cf. Gallia christiana IV. 987. 3) Muratori, scr. VII. 872.
4) *Jaffé* pg. 880., ubi tamen non recte hae litterae referuntur ad a. 1162. Cf. Reuter I. 174. 5) *MGs.* IV. 24. 6) *MGs.* X. 348. Cf. *annales Colonienses maximos* MGs. XVII. 773—774 (quos ad annos superiores ex *Böhmeri* fontt. rer. Germ. III citavimus, ubi *Godefrido Coloniensi* tribuuntur), *Vincentium Pragensem MGs.* XVII. 680.

1161. Cumque — Cremonam venisset, ubi tunc Octavianus papa, qui et Victor erat — eius penitentiae (l. praesentiae) exhibitus, in maiori quam quisquam sperare poterat, honoris et gratiae loco est habitus. — Cumque
Iun. 3. ad eum in vigilia penthecostes mandatus venisset, post dulcia amicae locutionis verba usum anuli et mitrae ob memoriam sui ei non quaerenti ultro concessit.

Annales s. Petri Erphesfurdenses[1]. Indictum est concilium Cremonae dominica *Vocem iocunditatis*. Set quia principes ab exercitu imperatoris absolvi non poterant[2], idem concilium celebratum
Iun. 19. est in nova Laude 13. Kal. Iulii presidente ipso imperatore Friderico cum magna frequentia principum tam Latinorum quam Teutonicorum. Erant hii praecipui: Aquilegiensis patriarcha cum snis multis suffraganeis, Viennensis archiepiscopus cum suis suffraganeis, Ravennas archiepiscopus cum suis suffraganeis, de Theutonicis Treverensis archiepiscopus cum suis suffraganeis, Coloniensis archiepiscopus cum suis suffraganeis, decem suffraganei Mogontine sedis. Praeterea de Urbe quinque senatores missi a Romanis erant; set et nuncii regis Francorum, Anglorum[3], Polonorum presentes aderant, fraterque regis Boemiorum aliique quam plures. A quibus omnibus refutatus est Roulandus cum suis fautoribus.

Otto Morena, hist. Laud[4]. Denique (Fridericus) a civitate (Mediolano) secedens — cum omni suo exercitu Comazum et Cornelianum — revertitur ibique pene toto exercitu Teutonicorum relicto Cremonensibus et Papiensibus aliisque Longobardis licentiam domum redeundi concessit, cum paucis suis principibus Laudae veniens ad concilium a domino tertio Victore Papa ibi constitutum; venitque Laudae ipse dominus Papa
Iun. 17. die sabbati, quae fuit septimodecimo die mensis Iunii.

Iun. 19. Sequenti vero die, in quo fuit tunc festivitas sanctorum Gervasii et Protasii, inceptum est sacrum concilium, quod a principio Papiae, deinde Cremonae fieri dispositum fuerat. Postremum tamen ad honorem Laudensium ex voluntate imperatoris Laudae celebratum est. In quo dominus imperator cum principibus suis et dux Boemiae ac dominus Pelegrinus Aquilegiensis patriarcha et dominus Guido electus Ravennae archiepiscopus ac dominus Rainaldus electus archiepiscopus Coloniae et dominus archiepiscopus Treveriensis et dominus Vianensis archiepiscopus et una cum plus de . . . . . episcopis et magna copia

1) MGs. XVI. 22. 2) Cf. Radulfum Mediol. ap. Muratori scr. VI. 1186.
3) Franciae et Angliae legatos adfuisse vix crediderim.
4) *Muratori* scr. VI. 1089.

priorum, abbatum, praepositorum aliorumque clericorum, qui venerant 1161.
ad synodum seu concilium, unanimiter confirmaverunt electionem et illam confirmationem, quae in praeterito anno Papiae iam facta fuerat de ipso Papa Victore.

Fueruntque in ipso concilio recitatae literae excusatoriae regis Daciae et regis Norguegiae ac regis Ungariae, Boemiae quoque regis ac sex archiepiscoporum et viginti episcoporum multorumque abbatum tam Claravallensium quam aliarum congregationum atque praepositorum, in quibus omnibus literis respond*e*bant ipsi reges cum universis eorum provinciis ac praedict*i* archiepiscop*i*, abbates et praeposit*i*, praefatum dominum Victorem velle se pro Papa et domino tenere et se velle ratum habere totum hoc, quod dominus Victor statuerit in ipso concilio cum aliis ibi praesentibus.

Fuerunt alii in ipso concilio excommunicati, id est dominus Ubertus Mediolanensis archiepiscopus una cum Mediolani consulibus, et omnes eorum consiliarii et (Hugo) episcopus Placentinus et (Raimundus) Brixiensis et Placentiae ac Brixiae consules omnesque ipsorum consiliarii ac illi omnes, qui interfecerant (Arnoldum) Maguntinum archiepiscopum et qui in eius morte consenserunt[1], et (Gerardus) episcopus Bononiensis........ depositi fuere irrecuperabiliter. Episcopus vero Paduanus (Iohannes), episcopus.... usque ad Calendas Augusti termino eis dato ab officio suspenduntur. Et haec acta sunt in die Iovis, cum concilium usque ad
ipsam diem perdurasset, in quo fuit tunc festivitas sancti Iacobi Alphaei[2]. Iun. 22.

Alexander Henrico Gradensi patriarchae et aliis[3]. *Licet aliquando beati Petri navicula quatiatur a fluctibus, licet haeretici et schismatici ecclesiam Dei opprimere moliantur, exsurgit tamen divina potentia et in electis suis mirabiliter operatur eaque per suam gratiam tranquilla efficiuntur ac serena, quae fuerunt hactenus procellosa*[4]. *Noverit siquidem*

---

1) Böhmer, fontt. III. 325., II. 264—265.

2) De hoc „*concilio generali*", primum Cremonensi, deinde Laudensi, sermo est in epistola Friderici ad Eberhardum Salzburgensem, quae incipit his verbis: *Quanto maiori largitate*. Pertzius eam non recte anno 1160 tribuit *MGL*. II. 128. Ex altero die, quem in eadem epistola Fridericus indicit Eberhardo, apparet, epistolam imperatoris ad Eberhardum *MGL*. II. 128 (*Cum sacri imperii*), quam Pertzius ad annum 1160 refert, tribuendam esse anno 1161. Qua quidem epistola Eberhardus anni 1162. mai 1. „*in campo Veronae*" iubetur adesse cum militia. Papiam igitur (et Cremonam) ut a. 1161 apr. 30. (*MGL*. II. 129. *Tuam experientiam*.), *Cremonam* ut 1161. sept. 8. (l. c. 128. *Quanto maiori*), Veronam ut 1162. mai 1. (l. c. 130. *Cum sacri*.) cum militia Eberhardus veniret, Fridericus mandaverat.

3) Ap. Tengnagel, vett. monum. ep. 44. D. d. XVIII. kal. Iun. (l. iul.) i. e. iun. 14.

4) Num ea senatus mutatio, de qua Ioh. Saresh. l. c. I. 67. et

1161. *discretionis vestrae prudentia, nos divina praeeunte gratia VIII. Idus Iunii*
Iun. 6. *urbem tenuisse et a clero et populo Romano apud ecclesiam sanctae Mariae novae*[1] *cum psalmis, hymnis et laudibus solemniter et cum omni honorificentia fuisse receptos; ibique, ecclesiasticae veritatis adversariis omnino confutatis, ad honorem Dei et beati Petri Apostolorum principis commissum*
Iun. 11. *nobis officium exercemus. Sequenti quoque die Dominico post ingressum nostrum praesentibus fratribus nostris et clero ac populo in Lateranensi ecclesia congregato in omni quiete et pace ibidem missarum solemnia celebravimus*[2].

1162.

Marangone Cronaca Pisana[3]. Anno Domini MCLXII. decimoquinto
Dec. 18. kal. Ianuarii Villanus Pisanus archiepiscopus cum una galea armata ad Papam Alexandrum usque Terracinam navigavit. Videns hoc Alexander
Dec. 25. cum gaudio archiepiscopum recepit et nativitatem Domini ibidem una celebraverunt. Post haec in galea archiepiscopi usque Plumbinum[4] devenit et ibi archiepiscopus magnum honorem domino Alexandro exibuit; deinde venit Vadam. Quem cardinales cum una galea de Gaeta et duabus
Ian. sagittiis de Roma secuti sunt. Deinde applicuit Livornam. Hoc audientes, Pisani consules consilium de non recipiendo Alexandrum habuerunt propter amorem et pavorem imperatoris Frederici. Cognoscente Alexandro voluntatem civitatis Pisanae, festinanter ad portum Veneris navigavit et ibi Rainerius de Parlascio, qui cum eo erat, in Franciam apud Tirellum monachus factus, mortuus et sepultus est kal. Februarii. Exinde navigavit ad portum Delphini et ibi electum Pipinum Lunensium conse-
Ian. 21. cravit. Proinde applicuit Ianuam, quem consules Ianuensium cum universo populo et Ianuensis archiepiscopus cum omnibus clericis suis cum processione Alexandrum et Pisanum archiepiscopum et cardinales receperunt[5]. Haec audiens imperator Fridericus suos legatos Ianuam direxit,

---

Alexandri cardd. ep. loquuntur, hoc demum anno facta sit, valde dubitaverim. Cf. Reuter I. 181. Papencordt, l. c. 270.

1) Nunc *s. Francesca Romana*, prope Constantini basilicam et Coliseum (Frangipanensium castellum). 2) Iun. 27. Alexander urbem rursus reliquerat. Jaffé. 7173. 3) Archivio storico Ital. VI. 2, 26—27.

4) In promontorio, quod est a regione Elbae insulae.

5) „Tunc ipsum Dominum Iesum collegerunt, quoniam vice eius palatia et hospitia honestissima atque immensa stipendia domino Apostolico suisque episcopis et cardinalibus sufficienter et cum amore magno et tripudio impenderunt." *Caffari*, ann. Ianuens. ap. Muratori, scr. VI. 278.

qui Alexandrum cum cardinalibus sibi ex parte imperatoris dari aut 1162.
teneri captum postulavere, quod Ianuenses facere contempserunt; immo Alexandrum cum tribus galeis et duabus sagittiis et cum archiepiscopo Mediolanensium, qui ad eum iverat, et archiepiscopo Pisano cum galea sua cum honore et triumpho octavo kal. Aprilis in provinciam per mare Mart.25.
transduxerunt: ad portum Pesulani honorifice receptus est Alexander[1].

1) In urbe Genua Alexander Mediolanum mart. 1. (Frid. ep. ad Eberh. Salzb. MGL. II. 131—132.) Friderico traditum esse acceperat. Quare iam momentum venisse ratus, quo imperator se ignominiam sibi illatam satis ultum esse crederet, Pontifex hanc Eberhardo Salzburgensi (mart. 16.) dedit epistolam: *Quoniam, sicut accepimus, pro facto ecclesiae ab imperatore vocatus, in proximo debes ad praesentiam eius accedere, discretionem tuam per Apostolica scripta rogamus, monemus et exhortamur in Domino, quatenus eundem imperatorem horteris modis omnibus et inducas, ut ad cor rediens, animae suae salubriter consulat atque ad unitatem catholicae ecclesiae revertatur. Proponas etiam ei diligenter et suadeas, ut beneficiorum Dei non exhibeat se ingratum, sed quanto eum respectus divinae gratiae ampliori fastigio sublimavit, tanto unicam sponsam Christi, quam ipse proprio sanguine abluit et redemit, propensiori diligat caritate et sinceriori veneretur affectu. Aliter enim, nisi ei prius reconciliatus fuerit, salvari non potest, et si ab illa schismatica non recesserit pravitate et ad sinum matris ecclesiae non redierit, etiamsi prosperari in hoc saeculo videatur, aeterni poenam supplicii evadere non poterit in futuro. Quid autem, iuxta evangelicam veritatem, ei proderit, si et universum mundum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur? Et si omnibus praesentis vitae divitiis et deliciis abundarit, nihil ei omnino proficerent, si a Christi corpore, quod est ecclesia, et ab eius communione praecisus in gehennam sulphuream et in sedes tartareas trudetur, ubi nox perpetua sine die, supplicium sine fine, dolor absque remedio et inextinguibilis cruciatus! Quodsi omnipotens Deus ei per suum ineffabilem gratiam inspiraverit, quod ad sinum matris vellet ecclesiae tota intentione redire, nihil temporale nobis contingere posset in saeculo, quod acceptius et gratius haberemus et ipsum, sicut tantum et tam sublimem principem, sincera curaremus in Domino charitate diligere et modis omnibus honorare. Nos enim ex toto verbum prophetae imitari volentes, qui ait: ,,Nec memor ero nominum eorum per labia mea'', hoc propositum et hanc omnino gerimus voluntatem, quod, si converti voluerit et catholicae ecclesiae inhaerere, quicquid nobis laesionis, impugnationis et gravaminis irrogatum, ita oblivioni tradémus, tanquam si nos et ecclesiam Dei in nullo penitus offendisset. Tengnagel,* monumenta pg. 589. ep. 62. Eberhardus vero, quem Hartmannus Brixinensis et Gerhohus Reicherspergensis comitabantur (*Tengn.* 406. *chron. Reichersp.* ap. Ludewig, scr. II. 280.), quanquam imperatorem non adduxit, ut Alexandro faveret, tamen ita causam catholicam defendisse videtur, ut Imperator eum magno honore et haberet et dimitteret. Refert enim ipse Eberhardus de itinere suo haec in ep. ad abbatem Admontensen (*Tengnagel*, ep. 53, pg. 582.): *Usquequaque bene recepti sumus Brixiae, Tridenti et Veronae multumque honorifice tractabamur. Inde cum Cremonam venissemus, ubi Octavianus cum suis cardinalibus habitabat, etiam rogati, eum et suos nec videre nec audire voluimus. Unde indignatus illi* (l. *ille*) *cardinales suos duos ad dominum imperatorem praemisit, qui eius indignationem adversus nos moverent. Nos vero Papiam pervenientes a domino imperatore honeste suscepti, familiariter tractabamur. Inde cum, Mediolanum venientes, feria* 6. *ante palmas* (*mart.* 30.), *praesentibus, immo ad hoc convocatis cardinalibus praedictis et* 12 *episcopis aliisque plu-*

1162. Mart. 26. *Radulfus Mediolanensis.* Septima itaque die kal. aprilis *(Mediolanenses)* exierunt de civitate cum rebus suis et dereliquerunt eam. Obertus archiepiscopus die dominico de coeco[1] XV. kal. aprilis (*mart.* 18.) cum Milone archipresbytero et Galdino archidiacono et Alchisio cimeliarcha et aliis quibusdam recesserant et abierant Genuam, ubi erat Apostolicus Alexander.

Alexander Ludovico[2]. *Postquam Domino ducente ad Montempessulanum, in quo magnifice ac honorifice a clero et populo recepti fuimus, venissemus, venerabilem fratrem nostrum B(ernardum) Portuensem episcopum et dilectum filium nostrum I(acinthum) diaconum cardinalem ecclesiae s. Mariae in Cosmedin ad tuam praesentiam mittere disposueramus. Postea vero ex relatione dilecti filii nostri O(ddonis) sancti Nicolai in carcere Tulliano diaconi cardinalis ad sedem Apostolicam redeuntis de statu terrae illius plenius cognoscentes[3] mutato consilio venerabiles fratres nostros Henricum*

---

ribus principibus, requisiti sumus (l. *simus*) *o domino imperatore, quam partem elegerimus, et electam prorsus tenere deliberaverimus, nosque clare Alexandrum nos recepisse et hanc partem magis nos approbare diximus* (l. *dixerimus*)*; nihilque* (l. *nihil*) *super hoc gravaminis a domino imperatore sustinuimus. Porro vero cardinales importunis nos collationibus circumvenire coeperant; quibus cum nollemus communicare, supervacaneum duximus, praeter pauca verba, respondere eis. Subversum est* (mart. 26.) *Mediolanum et sicut fecerat, fecit ei Deus.*

1) Haec ritu Romano dominica Laetare est, sed ritu Ambrosiano „*dominica IV in quadragesima, quae dicitur de caeco*" (Ioh. 9.). Cf. *Missale Ambrosianum* (ed. Mediol. 1831. pg. 105, col. 1.).

2) D. d. apr. 30. Bouquet XV. 776. Cf. Thomae Cant. ep. ed. Lup. 125. Reuter I. 183. Etiam in Angliam invitatus erat ab Angliae regina Eleonora. Cf. D'Achery, spicil. III. 529. 530. De Alexandri in Galliam adventu cf. Hugonem Pictaviensem, hist. Vizeliac. mon. — Fridericus autem, cum Alexandri consilium in Galliam transeundi comperisset, Hugoni Suessionensi, Franciae cancellario, scripsit: *In veritate audivimus, quod Rollandus quondam cancellarius, qui propter fideles nostros circa Romam non habet nec invenit, ubi caput suum reclinet, periculis moris se ipsum cum suis pseudosequacibus commiserit, ut terram Francigenarum intret eamque schismaticae pravitatis errore, utpote manifestus Dei et ecclesiae ac imperii inimicus, commaculet et spoliet, ut etiam quomodocunque corradat viginti mille libras et amplius, unde creditoribus suis debito persolvat, quia sub alieno aere valde graviter ipse laborat. Rogantes itaque tuam dilectionem intimo et pleno affectu monemus, quatinus praedictum schismaticum, nostrum et totius imperii atrocem inimicum, nullo modo recipias nec recipi ab aliquo permittas, regique Francorum bona fide consulas, ne ipsum vel aliquem de suis pseudo-cardinalibus vel nuntiis recipiat. Tantum enim ac tale odium inter nostrum imperium et suum regnum exinde posset exoriri, quod non de facili compescere possemus aut sedare.* Du Chesne, scr. IV. 579. ep. 47.

3) Ut has litteras et quae postea per Henricum Trecensem comitem a Ludovico apud Fridericum acta sunt, intelligamus, repetenda est memoria rerum gestarum a. 1160. inter Ludovicum Franciae et Henricum Angliae reges. „Rege olim Stephano

Remensem archiepiscopum et Lingonensem et Silvanectensem episcopos ad te duximus delegandos, rogantes, monentes et exhortantes in Domino, quatinus 1162.

---

tumultibus Angiicis occupato, comcs Andegevensis (Gaufridus,) invasit obtinuitque Normanniam praeter Gisortium et duo elia quasi appenditie castelia, quae in potestatem regis Francorum cesserunt. Hanc iuris Normannici diminutionem processu temporis eiusdcm comitis filius, rex sciiicct Anglorum Henricus secundus, non patiens, arte magis quam viribus in hac parte vidit utendum. Denique (1158. aug. 27 [v. feria, VI kal. sept.]. Cf. *Rob. de Monte.* MGs. VI. 507.) per virum Industrium, Thomam scilicet canceliarium suum, egit apud regcm Francorum, ut filia eius (Margareta) — primogenito suo Henrico daretur in coniuge, munitionibus illis in dotem cedentibus, quee tamen a tampiariis tanquam in sequestro custodirentur, donec pueri, qui nondum per aetatem nuptias contrahere poterant, suo tempore nuptialiter convenirent, rege Anglorum interim utriusque pueri habente custodiam. Verum idem rex eliquot annis eiapsis (1160), productioris morao impatiens, inter eosdem pueros nupties celebravit praematuras et (per proditionem) a templariis castelia recepit. Quam ob rem saeviantibus Francis at ipsum (Henricum) quidem praevericationis, templarios vero proditionis accusantibus, ed lites et bella ventum est". *Guilhelmus Neubrig.* II.24. Ques quidem nuptias „auctoritate Henrici Pisani, Oddonis et Wilheimi Papiansis cerdinaiium iegatorum 1160. nov. 2. (cf. trium cardd. iitteras dispensetorias ap. *Du Chesne*, IV. 572.) et *Radulfum de Diceto* ad b. a. ap. Twysden) celebratas quum Ludovicus, assumpta Parisiis coram iisdem cardinaiibus (1160. nov. 13. cf. *Chron. s. Petri Vivi* ap. D'Achery, spicii. ed. 2. to. II. 777. et *hist. Ludov.* ap. Du Chesne, scr. IV. 416.) in metrimonium Adela, in detrimantum et in ignominiam suam cedere animadvertisset, ingenti edversus cardinales ira exarsit eosque exeunte a. 1160. tanquam regni hostes quam celerrime e finibus discedere iussit (cf. Ervisii abbatis ep. ed Oddonem card. ep. *Bouquet XVI.* pg. 25. ep. 85.). Praeterea eodem anno 1160 exeunte littaras dedit ad Alexandrum tunc Anagniae degentem, quibus vehementissime in cardineles legetos invectus est, quod concesse ad nuptias iiias dispensatione Franciae regnum et regiam maiestatem ipsius laesissent et acerrimum belium inter duo regna excitassent (cf. Hyacintbi card. ep. ed Ludovicum, *Bouquet*, XVI. pg. 24. ep. 84. Petri decani Anianensis ep. ad Alex. ap. *Du Chesne* IV. pg. 575.). Henrici regis litteris Aiexander placida quidam epistoia (1161. ian. 17. *Bouquet* XV. 766.) respondit; sed, quae Ludovicus, non ita humiliter, petierat (ut Alaxander in regem Angliae et cardinales animedverteret), „imminente schismatis articuio non ad pienum exaudire voluit" (Cf. Hyecintbi cardinelis ad Lud. epistoiem simul cum litteris Alexendri 1161. c. ian. 17. missam ap. *Bouquet XVI.* pg. 24. ep. 84.). Que repuisa quanto magis Pontifici irascebatur Ludovicus, tanto arctius Henricum Angliae regem Alexander sibi devincire studuit. Advenerant ineunte anno 1161 et Henrici regis litteraa de raferando inter sanctoe Eduardo rege, et Arnulfi Lexoviensis epistola ad cardinelium coilegium, qua iegatis non secus agendum fuisse demonstrabat. Quo factum est, ut cerdinalibus iegatis Henrico et Wilhelmo per totum ennum 1161 cum Henrico esse liceret, et 1161. febr. 7. Edwardus senctorum numero eb Alexendro accenseratur (*Acta ss.* ian. 1. 302.) Interim post ian. 17. eius anni nullas usque ad novembrem invenimus Ludovici ad Aiexandrum, neque Aiexandri ad Ludovicum epistoias. Denique mense novembri 1161 Ludovicus de causa minoris momenti Alexendro scripsit (cf. Aiex. ep. ad Lud. d. d. nov. 29. 1161. *Bouquet XV.* 771.), sed eo fortasse consilio, ne moveret suspicionem Romanis earum rerum, qui-

1162. *eos clementer et benigne recipias et his quae prudentiae regiae una cum dilecto filio nostro abbate Grandissilvae ex parte nostra insinuare studuerint, fidem adhibeas tanquam ab ore nostro discretioni tuae fuerint intimata et ea sicut de tua sublimitate confidimus, utili studeas effectui mancipare. De caetero, quod nobilis vir Raimundus comes sancti Aegidii magnifice nobis occurrit et se ac terram suam nobis exposuit et nos atque in persona nostra b. Petrum apostolorum principem veneratione debita studuit honorare, uberes gratias sublimitati tuae persolvimus.*

Alexander Omnibono Veronensi[1]. *Noverit ergo tuae discre-*

bus iniuriae sibi illatae vindictam parabat. Namque a. 1161. iam exeunte mense ianuerio, statim post acceptam Alexendri (ian. 17.) epistolam, Ludovicus missis ad Fridericum „legetis ot opistola" aperuit „desiderium, imperatoris faciem videndi et familiariter de ecclesiae pace colloquendi" (cf. Friderici responsum). Cui non solum Fridericus (*Bouquet XVI.* pg. 26. ep. 87.), sed etiam Octevianus (*Bouquet* l. c pg. 25. ep. 86.) et Imerus (*l. c.* pg. 29. ep. 95.) 1161. febr. 11. gratissimo animo responderunt; quanquem Fridericus, cum esset „in procinctu Italicae expeditionis" i. e. cum universi Imperii expeditionem contra Longobardos ad „14. diem post pascha" indixisset (Cf. Frid. ep. ad Pilgr. Aquileiae archiep. *MGL.* II. 129.), colloquium illud differendum esse dixit in aliud tempus. Que quidem dilatione factum est, ut Ludovici animus et adversus Fridericum, a quo se spretum merito existimabet, commoveretur (per totum enim ennum 1161. nihil iam ad imperatorem scripsit, ineunte autem a. 1162. acerbe ad Franciae cancellarium pervenit Friderici epistola), et bello occupatus continuo nihil adversus Alexandrum susciperet. Ineunte igitur anno 1162. Fridericus, qui ex Ludovici silentio et ex Alexandri in Galliam itinere suspicatus erat, regem denuo cum Alexandro inisse amicitiam, severam illam misit epistolam, qua Ludovicum deterrere studuit, quominus Alexandrum in Franciem reciperet (cf. animadv. nostram proxime superiorem.). Eiusdem anni feb. 9. Alexander, ox urbe Genua, rupto diuturno silentio, verbis non admodum blandis Ludovico ecclesiem quandam commendavit ita, quasi eum ad universae ecclesiae tuendae officium essot revocaturus (Bouquet XV. 773.). Quibus litteris cum Ludovicus respondisset nihil, tandem Alexander, cum Montempessulanum appulisset, regem, cuius terram erat ingressurus, sibi quoquomodo conciliandum esse ratus, (apr. 20.) epistola blandissime se cardinales ad eum missurum et regis responsum in Montepessulano expectaturum nuntiavit (l. c. 774.). Sed priusquam duorum cardinelium Bernardi et Hyacinthi legatio ad Ludovicum proficisceretur, advenit Oddo cardinalis (ex Henrici regno), qui indignam illam ab Ervisio abbate acceperat epistolam, testis sane certus, quanto cum discrimine iterum sanctae Romanae ecclesiae cardinales ad Ludovicum mitterentur! Quare cum eodem tempore abbas Grandissilvae apud Montempessulanum adesset, pro Henrico, Ludovici fratre, a Bellovacensi ad Rhemensem translato, pallium petiturus, per ipsum Alexander (ep. ad Hen. Rhem. *Bouquet XV.* 777. apr. 30.) Henrico Rhemensi mandavit, ut una cum Godefrido Lingonensi et Amalrico Silvanectensi ecclesiae causam penes regem tuerentur. Quorum legatio ne effectu careret, Alexander simul Hugonis Suessionensis (*Bouquet XV.* 775.) et Adelae reginae (*B. l. c.* 776) praesidium flagitavit. Eodem die data est ad Ludovicum ipsum epistola (*Bouquet XV,* 776.), quae tamen regis animum inclinare tantum vult ad audienda secretiora legatorum verba.

1) Tengnagel, pg. 434. D. d. mai. 17.

tionis prudentia, quod tam nos quam fratres nostri apud Montempessulanum 1162. *per Dei gratiam sani et incolumes commoramur et ab archiepiscopis et episcopis regibus et principibus et universa occidentali ecclesia tam per se quam per alios et suos nuntios honoramur propensius et devotissime veneramur. Specialiter autem fratrem nostrum Senonensem, Turonensem, Aquensem et Narbonensem archiepiscopos, de quibus unum, scilicet Narbonensem inibi consecravimus, et Autissiodorensem, Macloviensem, Nivernensem, Morinensem, Magalonensem et Toloni episcopos recensuimus, cum quibus in die ascensionis dominicae publice excommunicationis sententiam in Octavianum* Mai. 17. *schismaticum atque in omnes suos complices promulgavimus*[1] *et dilectos filios nostros Henricum et Willelmum sanctae Romanae ecclesiae cardinales Apostolicae sedis legatos cum Ebroicensi et Baiocensi episcopis, nunciis videlicet illustris regis Anglorum*[2] *et Bituricensem ac Remensem archiepiscopos exspectamus*[3]*; firmam spem fiduciamque tenentes, quod sum-*

1) Iterum; primo idem factum est die paschali (apr. 8.), cf. Bosonem.

2) Edd. *Francorum*, quod Harduinus (VI. 2. 1545.) recto corrigendum dicit in *Anglorum*. Episcopi enim Ebroicensis (Evreux) et Baiocensis (Bayeux) ad ducatum Normanniae pertinebant, qui Anglorum regi subditus erat. Et his demum cum episcopis duo cardinales Henricus et Wilhelmus ad Alexandrum reversi sunt, cum Oddo iam ante apr. 30. redux fuisset.

3) Renuntiabant Pontifici Remensis et Bituricensis (siquidem advenerunt), regem Pontificis mandata aegre audisse et ad eum se nuntios missurum promisisse. Revera autem Ludovicus iram, contra Alexandrum conceptam, tenebat, immo, quum legati sibi non attulissent, quae iam a. 1160 exeunte vel ineunte 1161. petierat, magis succensebat. Quare ineunte mense maio a. 1162. iterum „legatos" nobilissimos, quorum princeps erat Henricus comes Trecarum „Friderici consanguineus", cum litteris ad imperatorem misit, qui cum eo de foedere inter Franciam et imperium iungendo ageret. Sed quanquam fieri non poterat, quin hoc foedere conciliato ad ineundam schismatis partem aditus Ludovico pateret, tamen de ipso schismate rex Henrico nihil mandaverat. Henricus autem exeunte maio apud imperatorem omnia tam „amice et plenario ordinaverat", ut mai. 31. Fridericus Ludovico scriberet, nihil restare, nisi quod „condictum" esset ab Henrico, quod certo nihil aliud erat, quam ut societatem utrique praesentes verbis iuramentisque confirmarent. (Bouquet XVI. 30.) Interim Ludovicus, a fratre forsan archiepiscopo Rhemensi rogatus, extremum facere periculum statuit, num forte litteris severis Alexandrum adigere posset ad satisfactionem sibi reddendam. Itaque abbatem sancti Germani Parisiensem et Cadurcum aulae suae clericum (viros quidem Pontifice non nimis dignos) Alexandrum convenire iussit, quibus duas tradidit epistolas, unam summo furore conceptam, qua se Victorem Pontificem recepturum, nisi Alexander sibi obsequeretur, aperte minabatur, alteram, qua, celato hoc consilio, severis tantum verbis urgebat. Priorem autem epistolam tum demum Alexandro tradi iussit, quum altera nihil se efficere animadvertissent. (Cf. Godefridi Lingonensis ep. ad Ludovicum. Bouquet XVI. 30. ep. 102.). Itaque mense iunio abbas cum clerico ad Alexandrum profecti, severam regis epistolam additis verbis idoneis tradiderunt. Sed Alexander, qui primos Franciae episcopos sibi fideles esse sciebat,

1162. *mae divinitatis clementia pacem et tranquillitatem ecclesiae suae celeriter indulgebit.*

---

qui regis et cleri Anglici praesidio nitebatur, qui paulo ante, quanquam exul, imperatorem et Octavianum intrepide damnaverat, severis Ludovici postulationibus minime terrebatur, immo eas tanquam Romana ecclesia indignas prorsus reiecit, spe fretus certissima, fore, ut rex episcoporum et ipsius constantia resipisceret. At Ludovicus accepto repulsae nuntio, ingenti accensus ira, consilio habito cum Manasse, episcopo Aurelianensi (qui Alexandri „personam oderat, causae insultabat, legatos persecutus erat, super Alexandri fideles dentibus frenduit" cf. Aurelianensium ad Alexandrum de Manasse litteras ap. Harduin, VI. 2. 1535.), Godefrido Lingonensi et aliis, Manassen ad Henricum comitem Trecensem misit cum litteris, quibus se legatorum repulsa adversus Alexandrum nuntiavit iratum, „comitique mandavit, ut ad imperatorem (iterum?) licentius procederet et colloquium utriusque obedientiae iniret, certus quod rex per omnia illius consilio staret" — (cf. hist. Vizeliac.). Iam igitur aperte Alexandrum cogere studebat, ut conciliabuli schismatici iudicium subiret, i. e. reiecto Alexandro ipse cum Franciae ecclesia ad Octavianum transire volebat. Quo mandato libentissime accepto comes cum imperatore de concilio Bisuntino aug. 29. ab utrisque cum utraque obedientia, i. e. cum utroque Pontifice celebrando convenit ineunte iulio. Quae res ut ad effectum perduceretur, primum ad Alexandrum deferri praeceptum necesse erat: „*proficiscendum ei fore Bisuntinum ad audiendum utriusque obedientiae iudicium*". Sed quis Alexandro, qui de legatione multo mitiori tantopere iratus erat, illud inopinatum praeceptum, quod legationi fortasse priori subesse suspicatus fuerit, iam aperiret? Lingonensi episcopo Godefrido rex eam mandaverat provinciam; neque Godefridus eam repudiabat, si regis sibi adesset „*consilium et auxilium*", cum Pontificis indignationem subiret. Sed cum litterae, quas Ludovicus ei ad Alexandrum committere volebat, ut erat ambiguitatis amans, si tantummodo de itinere ad imperatorem faciendo, de pace ecclesiae restituenda loquerentur, nimis obscurae viderentur Godefrido, quo fieret, ut ipsi legato graviora manifesto dicenda essent et ipsi soli Pontificis ira subeunda: regem datis ineunte iulio litteris (Bouquet XVI. 31. ep. 102.) rogavit, *ut litteras sibi mitteret apertius de concilio loquentes; eam enim rem minime per Franciam (neque iam ab Alexandro) ignorari. Neque vero metuendum esse, ne Alexander ei ad examinationem invitanti responderet: „examinationem simulari, sed parari defectionem"; priores enim regis litteras quibus se defectionem parare scripsisset, ab abbate et clerico non esse traditas.* Num rex Godefrido aut alii legato eius generis litteras, quales rogabat, Alexandro reddendas miserit, ignotum est. Interim earum rerum, quae Ludovicus moliebatur, ad Alexandrum rumor pervenit, quo commotus iulio 10. placabiles Ludovico misit litteras (Bouquet XV. 780.), quibus regis iram de repulsa per Guidonem, maioris monasterii monachum (1161. ian. 17.) accepta demulcet, et amplissimam se ei duorum cardinalium Bernardi Portuensis et Hyacinthi diaconi (cf. hist. Vizeliac.) legationem missurum pollicetur. Sed Ludovicus eos cardinales aut non recepit aut infecta re dimisit. Quare Alexander cum interim litteris imperatoris ad conciliabulum invitantibus (quas ei fortasse „archiepiscopus" cf. Harzheim, concill. Germ. III. 390. Eberhardus Salzburgensis transmiserat), conciliabulum illud aperte „ad domini Papae Victoris confirmationem", ad seducendam ab unitate Franciam congregari cognovisset: Henricum Rhemensem transmissa per nuncium imperatoris epistola — id quidem

Fridericus Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus dilecto suo .. archiepiscopo gratiam suam et omne bonum[1]. *Inter innumeras et intumescentes tempestatum procellas, quibus iam diu navicula beati*[2] *Petri quassata, et inter pressuras diversas, quibus sancta Dei ecclesia frequenter afflicta et tribulata est, tandem verus ille mediator Dei et hominum Christus Iesus, qui ecclesiam suam velut unicam sponsam proprio charactere sui pretiosi sanguinis insignivit et redemit, consolationis gratiam, quam ascendens in coelum suis fidelibus repromisit, inquiens: Non relinquam vos orphanos; ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi, evidentibus et manifestis declaravit*[3] *indiciis. Ipse enim sicut stella matutina in medio nebulae oriens solita pietate ecclesiam suam in tribulatione respexit et surgens imperavit ventis et mari et facta est tranquillitas magna.* 1162. Aug.

Pro illa siquidem controversia, quae inter nos et regem Francorum pro schismate Romanae ecclesiae iam diu agitabatur, aspirante spiritus sancti gratia, qui facit habitare unanimes in domo Domini, mediantibus hinc inde legatis, tandem pari voluntate et unanimi consensu inter nos convenit: quod nos videlicet una cum archiepiscopis, episcopis et patribus orthodoxis ac viris religiosis, baronibus et universis utriusque regni principibus 4. *kal. septembris, in die videlicet decollationis sancti Iohannis baptistae, super fluvium Saonam in episcopatu Bisuntino, concilium generale pariter celebraturi sumus, in quo rex Francorum dilectus consanguineus noster cum universis archiepiscopis suis*[4], *episcopis*[5] *et cum*[6] *omnibus regni sui principibus et tota Gallicana ecclesia reverendum patrem nostrum dominum Papam Victorem*[7] *sicut per sacramenta et firmissimas securitates praeordinatum est, in apostolicum et universalem sanctae Dei ecclesiae Pontificem recipiet et debitam ei*[8] *exhibebit reverentiam. Verum quia hoc negotium tam arduum tamque salubre et tam necessarium, ubi de reconciliatione sanctae Dei*[9] *ecclesiae et salute*[10] *totius christianitatis in commune agitur, sine tuae discretionis cae-*

Henricus suis ad fratrem litteris haud obscure significat — et Hugonem cancellarium summa instantia rogat, (iul. 24. et aug. 1. Bouquet XV. 782. 783.) ne regem ab ecclesia deficere, ad schismaticos transire paterentur; flagitarent, ut rex Claromonte secum conveniret. Obsecutus est Rhemensis Alexandri precibus et mense augusto datis ad Ludovicum fratrem litteris (Bouquet XVI. 30. ep. 101.) „*vehementer turbatus*“ „*innocentem a filiis tenebrarum, a miserabili tam animi quam corporis naufragio*“ revocat. Impetratum tandem est regis cum Alexandro colloquium, quod fuit exeunte augusto Silviniaci (cf. Bosonem et hist. Vizeliac.).

1) *Harzheim*, concilia Germ. III. 390. *MGL.* II. 132. *Bouquet* XVI. 80. ep. 101.
2) H et MGL. omm. 3) Ita B. et H. 4) H et M omm. 5) H om.
6) H et M omm. 7) B om. 8) B om. 9) B om. 10) H et M omm.

1162. *terorumque principum ac Christi fidelium consummari praesentia nec*[1] *debet nec potest, exoramus te et monemus, in ea fide, quam debes imperio et sanctae Dei ecclesiae et animae tuae, quatenus omni occasione submota*[2] *cum sapientibus et magis idoneis et literatis personis tui episcopii*[3] *apud Bisuntium* 4 *die ante praedictum terminum familiariter more curiae nobis occurras ad concilium nobiscum processurus. Et quia abundans cautela non nocet, milites tui, quos tecum adduces, in armis et clypeis sint muniti; insuper temptoria deferas, quia propter domorum raritatem necessaria erunt*[4]. *Ibi enim per gratiam Dei totum negotium domini Papae Victoris ad gloriam Dei et ad pacem et unitatem sanctae ecclesiae et omnimodum honorem imperii honesto fine terminabitur. Denique omnibus in ordine clericali constitutis scribimus suadendo et rogando, quatenus ad praefatum concilium veniant aut ruentibus rebus suis succurrant.*

Helmoldus, *chronica Slavorum*. I. 90[5]. Tunc elevatum est cor eius nimis et timuerunt omnia regna terrarum ad famam nominis eius. Et misit ad regem Franciae Ludovicum, ut occurreret sibi ad colloquium apud Laonam, quae est in terra Burgundionum, iuxta Ararim fluvium, ad redintegrandam unitatem ecclesiae. Et annuit rex Franciae. Praeterea misit nuncios ad regem Daniae et ad regem Ungariae et ad regem Boemiae, ut venirent ad constitutum diem: insuper omnibus archiepiscopis et episcopis et summis potestatibus regni sui et religiosis quibusque solenniter adesse mandavit. Grandis ergo expectatio erat universorum ad tam celebrem curiam, quo uterque Papa et tanti terrarum reges conventuri ferebantur. —

Ludovicus ergo rex Franciae, cuius praecipue expectabatur adventus, ubi intellexit Caesarem appropiare cum exercitu et armis multis, dubitavit occurrere illi. Sed propter fidem sacramentorum venit ad locum placiti constituto die, hoc est, in decollatione Ioannis Baptistae et exhibuit se in pontis medio ab hora tertia usque ad horam nonam. Porro Caesar necdum venerat. Quod rex Franciae accipiens pro omine lavit manus suas in flumine ob testimonium, quasi qui fidem pollicitam reddiderit et digrediens inde abiit ipso vespere Divionem[6]. Veniens ergo noctu Caesar intellexit regem Franciae discessisse et misit honorabiles personas denuo accersere eum. Sed ille nulla ratione vacare potuit, gratulans se fidem solvisse et suspectam Caesaris manum evasisse. Verebatur enim a multis, quod Caesar eum circumvenire voluerit et propter

1) H et M *praes. cons. non.* 2) H et M *summ.* 3) Pro *t. ep.* M H *episcopus*, B *tuae dioecesis.* 4) B sententiam *Et quia — erunt* om. 5) *Leibnitz*, scr. II. 643—644. 6) Cf. hist. Vizeliac. et Bosonem.

hoc contra pactionum tenorem armatus advenerit. Sed ars arte delusa 1162.
est. Francigenae enim ingenio altiores, quod armis et viribus impossibile videbatur, consilio evicerunt. Tunc Caesar vehementer irritatus secessit a curia, intentans Francigenis bellum. Alexander Papa confortatus ab eo tempore magis invaluit.

Annales Colonienses maximi[1]. Illis diebus legati regis Franciae in Italiam ad imperatorem venerunt pro componenda pace et unitate sanctae ecclesiae — quorum de numero Heinricus comes de Plús (Blois) erat, orantes imperatorem, ut curiam generalem indiceret et Victorem Papam interesse faceret, pollicentes sub sacramento fidei, regem Franciae eo venturum et Alexandrum Papam suum adducturum, ut ecclesiae iustitia utriusque pateseeret. Annuit his imperator et generali synodo indicta in municipio, quod dicitur Leona super fluvium Saonam in episcopatu Bisontino, maximam ibi domum in longitudine et latitudine per totam estatem fabricari fecit. Itaque in decollatione sancti Iohannis Baptistae imperator cum Victore Papa advenit, sed et maxima multitudo archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, ducum, principum praesenti synodo aderat. Rex autem Franciae Luodowicus ex altera parte fluminis pridie advenerat, Aug. 29.
sed griseorum monachorum, ut ferunt, seductus consilio subtraxit se et in proximo castro, cui Divion vocabulum est, resedit et Alexandrum Papam, sicut pollicitus fuerat, minime praesentavit. Affuit huic curiae rex Danorum nomine Waldimarus, qui ibidem coronam de manibus imperatoris suscipiens, homo eius factus est. Igitur imperator et rex Danorum cum tota illa frequentia Pontificum et principum, sicut in prima[2] et secunda[3] synodo, Victorem universalem Papam nominaverunt et Alexandrum cum sequacibus eius scismaticos iudicaverunt. Caesar vero praedictum comitem Heinricum et alios fideiussores regis Franciae in obsidatu tenuit, donec beneficia, quae a rege habebant, de manu imperatoris suscipientes hominium ei fecerunt.

Hugo Pict., hist. Vizeliac. mon. 4[4]. Igitur Alexander Papa egressus ab urbe Ianuensium in portu Magalonae applicuit. Cui praenominatus occurrens Guillelmus abbas Vizeliacensis, quemadmodum praedecessor illius Pontius primitias legationis Apostolicae non absque suorum et quorundam magnatorum invidia susceperat, ita et hic ipsum summum Pontificem a littore maris prodeuntem omnium sacerdotum Galliae prior excepit. — Et cum fuisset abbas Guillelmus cum Apostolico Alexandro dies plurimos, gratia et benedictione illius auctus cum favore Romanae totius

1) MGs. XVII. 777. 2) Papiensi. 3) Cremonensi — Laudensi.
4) D'Achery, spicil. ed. 2. t. II. pg. 571 sqq. Bouquet XII. 329—332.

1162. ecclesiae recessit ad propria. — Et insurrexerunt viri linguosi et quibus proprium est bonorum invidere prosperis, coeperuntque detrahere Guillelmo abbati apud (Guilhelmum Nivernensem) comitem iuvenem (nam pater vita excesserat) quasi Guillelmus omnia bona ecclesiae dilapidasset et infinitam pecuniam Romanis dedisset. —

His diebus occidentalis ecclesia gravi schismate laborabat. Henricus autem comes Trecensis partibus favebat imperatoris. Porro Ludovicus
Iun. rex Galliae misit in occursum Alexandri catholici Papae legatos suos, Theobaldum abbatem s. Germani de Pratis et Cadurcum clericum suum; quorum legationem cum minus optato Alexander suscepisset, reversi Vizeliacum venerunt. Et decidit in lecto aegritudinis Theobaldus abbas et mortuus est IX. Kal. Augusti sepultusque infra ianuam basilicae beatae Mariae Magdalenae, cuius monachus extiterat. Et ut cognovit rex Ludovicus repulsam legatorum suorum, iratus poenituit, se suscepisse Alexandrum contempto Victore et scripsit per Manassem episcopum Aurelianensem super haec verba comiti Henrico Trecensi, qui eo tempore ad Germanicum imperatorem properabat. At ille gratulabundus pro opportunitate reperta suggessit imperatori, ut iniret colloquium cum rege, adunatis utriusque regni optimatibus et ecclesiasticis viris, contestatus iureiurando quod rex, audita utriusque Apostolici electionis examinatione, iuxta discretionem personarum utriusque regni, staret consilio suo (videlicet Henrici comitis). Et indictum est colloquium apud Lovigennam vicum citra Ararim fluvium Intra fines regni Franciae, et statutum est, ut Alexander catholicus et Victor schismaticus colloquio adessent et de sua electione in conspectu totius ecclesiae conferrent.

c. iul. 10. Quod ut cognovit Alexander, misit ad Ludovicum regem legatos, scilicet Bernardum Portuensem episcopum et Iacintum diaconem suum, qui regis iram lenirent et familiare colloquium inirent. Convenerunt ergo
Aug. ex. Alexander et Ludovicus apud Silviniacum, qui est vicus monachorum Cluniacensium. Rex autem Ludovicus rogabat Alexandrum, ut ad constitutum veniret colloquium; aut si forte praesentiam imperatoris abhorreret, saltem ad partes illas accederet usque ad Vergiacum castrum, quod erat inexpugnabile. Cui cum Alexander nollet acquiescere: ,,*Ego*", ait rex, ,,*et te et universum comitatum tuum salvum ducam et reducam salvum sicut corpus meum*". Et cum nec sic acquiesceret Alexander, veritus dolos imperatoris, respondit rex: *Mirum est, quod conscius iustitiae suae subterfugit testimonium innocentiae suae seu audientiam causae suae*[1]. Et

1) Haec rex non dixit, quasi nihil meli adversus Alexandrum ab imperatore timeret (acceperat enim a fratre litteras imperatorias), sed ut Pontifici illuderet.

abiit rex ad indictum cum imperatore colloquium; nondum autem cognoverat conditiones[1], quas ex parte sua comes Henricus fecerat cum imperatore. 1162.

Cum ergo venisset rex apud castrum Divionem, occurrit ei comes Henricus et tum primum aperuit ei pactiones, quas cum imperatore fecerat, dicens: „*Maiestatis tuae reverentiae et regni tui consulens utilitati, domine mi rex, inii colloquium super Ararim fluvium, quo tu, domine mi rex, et imperator Fridericus cum pontificibus et abbatibus atque optimatibus utriusque regni convenientes praesente Apostolico tuo et imperatoris Apostolico ex utraque parte eligentur probatissimi viri tam ecclesiastici quam militares (!), qui electionem utriusque Apostolici diiudicabunt. Et si Rolanni electio fuerit sanior comprobata, Octaviani electio cassabitur et imperator procidet ad pedem Rollanni; si autem Victoris electio praevaluerit, Rollannus adnullabitur, tu vero, domine rex, ad pedem Octaviani venies. Quod si Octavianum deesse contigerit, imperator ab eo deficiens Alexandro tuo obedit; si autem e converso Alexander defuerit, identidem decidet et rex Victori favebit. At vero si tua maiestas noluerit nec praedictis pactionibus acquiescere nec arbitrio iudicum assensum praebere, ego iureiurando iuravi, quod ad partes illius transibo et quidquid de fisco regis in feodum habeo, imperatori tradens ab illo deinceps tenebo.*" Stupefactus rex Ludovicus ad haec respondit: „*Miror, unde tibi fiducia, quod me inscio meque inconsulto talia cum imperatore condixisti*". Respondit Henricus: „*Hanc fiduciam tu rex ipse per Manassem Aurelianorum episcopum mihi dedisti*". Interrogatusque super hoc verbo episcopus, timore regis dissimulare coepit occultans machinationes, quibus Henricum ad hoc induxerat. Tunc Henricus protulit epistolam regis, qua continebatur *quod nuntii regis repulsi fuissent ab Alexandro, ob quam rem indignatus rex mandabat Henrico, quatinus ad imperatorem Fredericum licenter procederet et colloquium utriusque obedientiae iniret, certus quod rex per omnia illius consilio[2] staret.* Aug. 28.

1) Probe quidem conditiones noverat in litteris imperatoriis sibi per Rhemonsem transmissis constitutas, sed ignorabat singulas illas leges, quas pro eo Henricus comes iureiurando acceperat. Speraverst foro, ut etiam in concilio. Alexandro sive praesente sive absente, ad arbitrium agere posset; bac vero optione Henrioi et imperatoris astutia eum intercluseraut.

2) Haec regis epistola comiti licentius quidem in transigendo colloquio procedere permisit; sed minime comiti, inconsulto rego (qui sibi ipsi iudicium reservaverat: „illius consilio"—) strictis illis legibus, quas ne proso quidem inire poterat inconsulto domino, foedus iam confirmare ot perficere licebat. Quare fatendum erit, Ludovicum non ad singulas eas leges, sed tantum ad colloquium eo die eoque loco condictum merito se existimasse obligatum.

1162. Fredericus autem imperator aedificaverat sibi palatium mirae amplitudinis in loco, qui dicitur Dolah, in finibus imperii sui, et cognoverunt Franci, quod schismaticus Victor non esset cum imperatore et laetati sunt super illius absentiam. Quo agnito, Theutonici sive Germani currentes adduxerunt eum cum festinatione maxima eadem die; quem as-
Aug. 29. sumptum imperator media nocte duxit eum supra pontis medium statimque quasi pactionibus satisfecisset, recessit. Rex autem Ludovicus quasi venatum pergens transiit per nemus ad locum colloquii misitque locium Turonensem archiepiscopum et Mauricium Parisiorum episcopum, Guillelmum quoque Vizeliaci abbatem cum aliis optimatibus regni sui ad nuntios imperatoris, qui ibidem convenientes verbum regis expectabant. Inter quos etiam erat comes Henricus, qui propter affinitatem cognationis partibus omnino favebat Victoris schismatici. Petierunt itaque missi regis ex ore eius competentes inducias, eo *quod pactiones huius colloquii hactenus usque perendie* (l. *pridie*) *regi fuissent incognitae*, *praesertim cum imperator compulerit Henricum comitem iurare*, *ne praedictas actiones ante diem constituti colloquii ullo modo manifestaret regi. Indecens autem fore tam temere de tanto negotio diffinire.* Cumque imperatoris Frederici prolocutores petitas inducias negarent, reversus est rex apud Divinionem. Cardinales vero, quos illuc Alexander Papa miserat, spernantes solutum esse colloquium, Vizeliacum redierunt. Rex autem constituit, qui custo-
Aug. 30. dirent fines regni sui. Et sequenti summo mane venit comes Henricus ad regem in palatio ducis Burgundiae, allegans: *regem nequaquam esse a pactionibus liberum ideoque se necessario discessurum ab eo et sese traditurum in manu imperatoris*, *ita ut totam terram*, *quam de feodo regis hactenus tenuerat*, *amodo imperatori traditam ab eo reciperet et hominium illi faceret*[1]. *Attamen ob gratiam regis obtinuisse se dixit ab imperatore trium hebdomadarum inducias*, *ea conditione*, *quod rex*, *datis obsidibus*, *polliceretur imperatori ad diem se venturum et Alexandrum adducturum atque ibidem causam utriusque auditurum et iudicio proborum virorum imperii et regni pariturum aut certe se ipsum traderet vinctum imperatori apud Chrysopolim*, quae est urbs nobilis Bizantinorum. Et acquievit rex et defecit spiritus eius et taediatus animo pactusque est, ita se facturum, datis obsidibus, (Odone) duce Burgundiae, (Philippo) comite Flandriae et Guillelmo comite Nivernensi[2]. Omnis autem ecclesiasticus ordo, audito hoc verbo, quod fecerat rex, doluit valde et corde clamaverunt omnes ad

1) Quod nec promittere nec minari unquam comiti licuit, cum nihil nisi proditio fuerit et felonia.

2) Haec Ludovicus magis territus Friderici exercitu, quam rationibus victus.

Dominum, ut misereretur ecclesiae suae sanctae et deliberaret regem a fraude circumvenientium se[1]. 1162.

Abiit ergo rex ad praenominatum vicum Lovigennae, ubi regi debebat occurrere imperator; sed fefellit imperator Henricum misitque praecipuum fautorem schismatis, Renaldum cancellarium suum, Coloniensis ecclesiae[2]. Cumque coram eo replicarentur pactiones, quas comes Henricus ex ore imperatoris proposuerat regi, subito divina virtus astitit ecclesiae suae et piae simplicitati regiae maiestatis. Respondit enim Renaldus, profani erroris fautor: *nequaquam imperatorem talia dixisse, scilicet quod cuiquam permitteret consortium iudicandi Romanam ecclesiam,* c. Sept. 18.

1) Sed Alexander simul Henricum Angliae regem de ecclesiae periculo certiorem fecit et ad succurrendum excitavit. Neque Henricus Pontifici defuit. Ita enim Alexander ipse sept. 17. Ludovico scribit (Bouquet XV. 784.): *Ad gloriam tui nominis ampliandum et ad vigorem fortitudinis inserendam, carissimo in Christo filio nostro Henrico illustri Anglorum regi per venerabiles fratres nostros* (Rogerium) *Eboracensem archiepiscopum,* (Rotrocum) *Ebroicensem et* (Arnulfum) *Lexoviensem episcopos et alios inclytos nuntios suos attente suggerere studuimus et eius animum modis omnibus inducere et exhortari, ut tibi tanquam domino suo vires et auxilium praestet et regiae serenitati studeat in omnibus et per omnia deservire. Ipse vero nostris exhortationibus laetatus plurimum et gavisus — nuntios ad tuam excellentiam destinavit, per quos se et terram suam et totas vires quas habet, ad honorem et fidelitatem et exaltationem regni tui exposuit et, ut haec de praestando vires et auxilium tuae industriae proponeremus, nobis mandavit, et, si opus esset, pro his omnibus nos fideiussores tibi constitueremus. Nos vero — pro eo, si necesse fuerit, cum tota fiducia nos fideiussores constituimus. — Praefatum regem* (Henricum), *quem in proxima tertia feria* (sept. 18.) *expectamus, — ad fidelitatem tuam inducere curabimus et modis omnibus exhortari.* Itaque Alexandro auctore Ludovicus, priusquam induciarum advenisset finis, Henrici Angliae regis auxilio fretus, comitis proditionem et imperatoris fraudem effugit. Alexander et ecclesia Galliae servata erat, et Ludovicus tam cum Angliae rege, quam cum Alexandro praeclare reconciliatus. Henricus autem Trecensis quam proditionis suae poenam dederit, „Camerae computorum" Parisiensis codex, *Feoda Campaniae* inscriptus, a Cangio (dissertat. XIII. ad hist. regis Lud. IX.) citatus, refert: „Girardus Eventatus dixit, quod super quibusdam conventionibus, quas rex Franciae et imperator Alemanniae habebant inter se tempore schismatis, fuit fideiussor comes Campaniae ex parte regis Franciae, quod rex conventiones illas teneret. Sed cum rex in conventionibus illis tenendis deficeret, comes Campaniae ivit in captionem Imperatoris tanquam fideiussor; et cum in captione illa aliquandiu mansisset et videret, quod rex Franciae eum non liberaret, petiit ab imperatore, ut quitaret eum a captione et fideiussione, et ipse caperet de eo nescio quot castella; et ita factum fuit de quibusdam castellis. Unum est Hyz, quod est iuxta Clarummontem in Bassigniaco, aliud est Musterolium in Bassigniaco, aliud Gollemont versus Bondricourt, aliud Raucourt, quod comes Barri Ducis tenet. Girardus Eventatus nescit nominare alia, sed scit castella illa fuisse plus quam quatuor. — Item Conradus episcopus Metensis et Spirensis, imperialis aulae cancellarius, dicit haec esse castella, quae comes Campaniae tenet de imperatore Alemanniae et ita invenit in scriptis imperatoris: Burmont, Dampierre, Porsesse, Risnel, la Sessie, Gondricourt, Karnay, Raucourt, Bearazin." *Bouquet* XVI. 691. n. *a.*

2) *Coloniensem electum* (*Colonien. elct.*)?

1162. *quae proprie sui iuris existebat.* Tunc repletus gaudio rex quaesivit ab Henrico comite: *utrum se haberent pactiones secundum formam ab eo sibi propositam?* et rex: *Ecce*, ait, *quod imperator, qui iuxta verbum tuum adesse debuit, abest! ecce quod etiam missi illius formam pacti, te praesente, te teste, commutant! Verum est*, inquit comes Henricus. Et ait rex: *Nonne ergo absolutus sum ab omni pacto? — Absolutus*, ait Henricus. Et dixit rex cunctis optimatibus suis et episcopis atque abbatibus, qui praesentes aderant: ,,*Audistis et vidistis, omnes qualiter ego ipse gratis perfecerim omnia, quae ad me pertinent, et dicite, utrum liber ab his pactionibus videar.* Dicunt omnes: *Liberasti verbum tuum*''. Statimque rex velocissimum equum, cui insidebat, reducens, protinus ire perrexit. Theutonici autem valde confusi, insecuti sunt eum, rogantes, *ut rediret ad imperatorem, paratum prosequi omnia, quae Henricus proposuerat.* At ille parvipendens ea, quae dicebantur, decipulam, quam evaserat exhorruit, dicens: ,,*Feci, quod meum fuit*''. Sic soluto conventu rex in suum regnum rediit[1].

Saxo Grammaticus[2], *hist. Daniae.* XIV[3]. Per idem tempus schismaticorum legatio confictis iustitiae argumentis Danorum suffragia pertentabat[4]. Quorum rex (Waldemarus I) assertionis dubius cognoscendae veritatis gratia scribam suum Radulphum origine Brittannum lingua quam animo promptiorem ad caesarem destinat. A quo per summam venerationis simulationem exceptus, non minus ab Octaviano honorificentiae expertus est, ita ut inter eos quasi quoddam culturae eius litigium atque officiorum contentio foret. Octavianus tamen, cui iniquissimorum suffragiorum consensus autoritatis umbram tribuerat, caesarem, quem maiestate anteire videbatur, etiam adulandi comitate vincebat. Nam sacerdotem, qui cum Radulfo quotidie sacras preces decurreret, providit, ne divina ab eo sine socio parum celebriter agerentur. Nec officiis eum coluisse contentus, obsequiis beneficia sociavit. Siquidem in re divina agenda annuli usum ei indulsit, pontificalis ordinis insigne aliquanto obscuriori ordini tribuens. Ita nescias dantis an accipientis beneficium ridiculosior dementia fuerit. Huius audita legatione, caesar *dolenter se dividuae religionis statum ferre* asseverabat; *neutri tamen parti acclamaturum, quoad publicum ecclesiae decretum acceperit: tunc demum ei, quem*

1) Statimque regni fines muniri iussit. Cf. Bosonem. Alexander autem iisdem diebus (sept. 18.) Eberhardo Salzburgensi iterum mandavit, ut imperatorem conveniret et a schismate revocaret. *Jaffé* n. 7223.

2) Praepositus Roskildensis. 3) Ed. 1644. pg. 300 sqq.

4) Iam antea eodem consilio Christianus, qui postea sedem Maguntinum sortitus est, ab imperatore missus ad Waldemarum venerat. Cf. *Saxon. Gr.* l. c. pg. 299.

universorum sententia probaverit, assensurum. In cuius rei speculationem 1162.
nuper a se totius Italiae maiores consilii nomine (Papiae) contractos fuisse. Octavianum aequitatis fiducia causam suam humiliter generalis ecclesiae iudicio substravisse, Rollandum vero pravitatis conscientia retusum, non solum contumaciter supersedisse, sed etiam dixisse: ,,Maiorem se esse, quam ut cuiuspiam censurae parere debeat". Cuius controversiae finiendae gratia terrarum reges secum adesse oportere, publicae religionis negotium communibus studiis inspecturos. E quibus pene omnes in adversae partis praesidium concessisse, sibi vero neminem ex his suffragiorum societatem praebere. Quam ob rem se magnopere prudentissimi Danorum regis alloquium affectare, partium suarum moderationem eius potissimum sententiae crediturum: quippe quem animi virtus et generis sanctitas tantae rei iudicem deposcant. Praeterea attendendum esse, quantum pietatis opus ederet, si tot animarum salutem, ancipiti iudicio fluctuantem, sententiae suae sagacitate servaret. Super haec omnia si tam religiosi itineris laborem suscipiat, se ei in praemium fatigationis unam ex Italiae provinciis cum totius Sclaviae praefectura daturum. Talibus Radulphum caesar hortamentis aggressus, non pauciora literis, quas per eum in Daniam destinarat, complexus est. Regressus inde Radulphus caesaris Octavianique charitatem in regem uberrimam praedicabat. Rex promptius, quam prudentius familiaris assertione suscepta, nec tam religioni consulere, quam exterarum gentium mores cognoscere avidus, petendi caesaris cupidinem concipit.

Ea tempestate Bernardus[1] quidam ab Octaviano legatus in Daniam profectus Pontificum suffragiis inhiabat. Verum paucorum favore exceptus, ut universos adscisceret, datis per provinciam epistolis concilium simulat. Quod tenui frequentia habitum maiore ludibrio, quam gloria celebravit. Eo rex apud Slesvicum dimisso, eximiis caesaris illectionibus captus, Absaloni *(archiepiscopo Lundunensi)* in insulis excubanti propositum aperit eumque viae comitem deposcit. —

Quo (Waldemaro cum Absalone) curiam ingresso, praeses Saxoniae *Sept. med.*
Henricus veteris amicitiae recordatione castra sua maiore ex parte eius adventui cessit hospitalemque ei suis sumptibus erogavit. Die postera Absalon cum Radulpho missus apud caesarem Latinae vocis admodum rudem per interpretatum Coloniensis antistitis mandata prosequitur. At caesar imprimis moram regis tarditatemque causatus, *iniuriosum quod ante non venerit*, aiebat, asserendo, *eum ob regnum, quod Romani imperii beneficio gerat, sibi servitiorum debitorem existere.* Tunc Absalon, *decuisse,*

1) Ss. Sergii et Bachi diaconus cardinalis.

1162. inquit, *caesaris fidem, ut haec potius ante itineris ingressum regi proponeret, ad quod tantis eum promissionibus impulisset.* Caesar simulata admiratione: *per quem regi promissa fecisset?* interrogat. Absalon, demonstrato Radulpho, *Hic est*, inquit, *qui credulam regis simplicitatem promissorum tuorum commentis illexit*, eoque negationem caesaris repellere non audente, seriem totius promissionis edisserit. Inficiante id caesare, reducem regi dari deposcit. Ille: *plus se negotii eius reditui tributurum, quam adventui impenderit*, negat. Simili modo die postero regis legatio excepta. Quo agnito rex salutaris monitus spreti poenitentia afflictus, tametsi mucronem cervici suae applicatum aspiceret, ante se eam ferro, quam patriam servituti subiecturum asseverabat. Aestuante eo opisque modum impensius disquirente, Absalon liberationis viam a se repertam professus, *non amplius illic regi, quam in patria trepidandum* asseruit. *Siquidem trans pontem, quo Gallorum regnum a Germanico secerneretur, venationis simulatione saepius eum obequitare debere ac demum cum consuetudine suspicionem vicisset, cum potiore familiae parte aliquod e finitimis Galliae oppidis petere, haud dubitaturum, quin a rege Francorum ornatius in patriam dimitteretur.* Cuius consilii executionem caesar arte praevenit. Siquidem vim regi inferre veritus, cum eius famulatum coactionibus impetrare nequiret, beneficio mercari tentavit. Universos quippe Germaniae principes sacramento adactos iurare compulit, *se eius ditioni Sclaviam substraturos.* Quod si parum perficerent, se ipsum id, cum primum ex Italia reverteretur, executurum spopondit, eaque fraude ad obsequia sibi paciscenda ambas regis manus pertraxit. —

Post haec Octavianus vocato consilio, quam iustis suffragiis in adipiscendo sacerdotio usus fuerit, loquacius quam verius astruere conabatur, *Rollandum vero honorem, quem oblatum repudiasset, vetitum occupasse, seque causam generali Pontificum cognitioni inspiciendam praebente, illum impietatis conscientia canonicae discretionis iudicium formidare.* Praeterea ad conciliandos sibi Pontificum animos eorum dignitatem benignis decretorum sanctionibus adornavit, *haud prius Romanam ad sedem provocandum* constituens, *quam si lis ipsorum pronuntiatione finiri non posset.*

Finiente eo, caesar *provinciarum reges huius controversiae finiendae gratia ad colloquium a se invitatos* dicebat, *eorum sententiae repugnare nefas ducturo. Quos ideo non adesse, quod in Romani imperatoris iniuriam Romae Pontificem creare cupiant, alienae civitatis ius suis suffragiis administrare conantes.* Post haec Reynaldus Coloniae urbis antistes religionis causam dicere adorsus, quanto iniuriae pondere Romani imperatoris aequitatem provincialium regum temeritas attentaret, argumentando de-

monstrare pergebat. *Nam si controversiam in eorum civitatibus de ponti-* 1162.
ficatu ortam caesar suis suffragiis finire vellet, haud dubie id gravium iniuriarum loco ducerent, cum ipsi simile in urbe Roma perpetrare conentur. Quam assertionem[1] tam valido rationis praesidio subnixam putavit, ut nunc latialiter, nunc Gallice Germaniceque fando ternis actionem vocibus iteraret. Sed quantum hac oratione gentis suae favorem illexit, tantum nostrae suffragia deturbavit.

Assonsis itaque pontificibus cum Octavianus, qui sibi falsum Victoris nomen inscripserat, accensis luminibus, adversum Alexandrum eiusque suffragatores solenni execratione usurus videretur, Waldemarus hortante Absalone, ne sacrilego eius facinori interesset, concione excessit adversaeque partis iustitiam aemulatus, praesentis curiae errorem, quam absentis rectitudinem postponere praeoptavit. Cuius egressum secutus Absalon, cum ab Octaviano supersedere rogaretur, ab eius vestigiis se, cuius comitandi gratia advexerit, nullo iure prohiberi perdocuit. Eoque responso execrabili pontificum collegio liberatus, ne schismatis errore laberetur effecit. Die postero Octavianus Livonem Othoniensium electum, vehementer ab Absalone prohibitum, falsa pontificis unctione prosequitur. Inde ad oppidum Bisuntium concessum est.

Robertus de Monte. Exinde parvo spacio temporis interiecto, Ludovicus rex Francorum et Henricus rex Anglorum super Ligerim apud Cociacum convenientes Alexandrum Papam Romanum honore congruo susceperunt et usi officio stratoris pedites dextra levaque frenum equi ipsius tenentes eum usque ad praeparatum papilionem perduxerunt. Quo mediante Deo favente pax inter eos firma restituta est[2].

Sigiberti continuatio Aquicinctina. Octavianus quoque in civitate *Nov.* 1.
Treverensi tenens concilium cum episcopis Teutonicis et Italicis sibi adhaerentibus Rollandum et eius sequaces anathematizavit[3].

1163.

Hugo Pictaviensis, hist. Vizel. Alexander autem catholicus Papa — transiit in Aquitaniae metropolim urbem Bituricorum et in Dolense monasterium, quod est apud castrum Radulphi, ibique hyemavit[4]; et se- *c. febr.* 6.
quenti tempore quadragesimae accessit ad Ludovicum regem in urbe

1) Etiam coram Ludovico rege usurpatam. Cf. hist. Vizeliac. 2) Ex quo apparet, Alexandrum minime, ut vult hist. Vizeliac., Ludovicum regem vitasse.

3) „Qui Germaniam ingressus, sinodum in festo omnium sanctorum Treveris cum multis episcopis et religiosis personis celebravit." *Ann. Palidenses* MGs. XVI. 92. Cf. ann. Stadenses ibid. 345.

4) Turoni Alexander nativitatem Domini celebravit. Cf. *Bosonem*.

1163. Mart. 3. Parisiorum. A quo susceptus honorifice secundum morem Romanae ecclesiae portavit ipse rosam auream Dominica, qua cantatur *Laetare Ierusalem*[1]. Mart. 24. Peractisque paschalibus solemniis, consecravit basilicam monasterii b. Germani de Pratis, cui praeerat Hugo de Moncellis, monachus ecclesiae Mai. in. Vizeliacensis. — Inde Turonicam metropolim urbem adiit et concilium ibidem tenuit omnium episcoporum Lugdunensium, Narbonensium, Viennensium, Bituricensium, Senonensium, Remensium, Rothomagensium, Turonensium, Burdegalensium, Auscitanensium, Alpensium, Apenninarum et maritimarum centum quinque numero: Cantuarensium etiam atque Eboracensium, Scotorum quoque et Hibernensium; sed et abbatum et diversae professionis personarum gratanter undique advenientium. Nam et Germanorum episcopi plures occulte scripserunt Alexandro Papae, obedientiam et omnimodam reverentiam pro loco et tempore illi humiliter exhibentes. Italiae vero non minima pars affuit, partim scripto, partim sua praesentia. Sed et Sardinia et Sicilia cum omni Calabria, omnis quoque orientalis ecclesia et Hispania devotum obedientiae caput humiliter Alexandro catholico Papae subdidit.

Acta Turonensia[2]. *Anno igitur incarnationis Dominica MCLXIII. in-* Mai 19. *dictione XI, anno IIII sui Pontificatus, IIII kal. iun. saepe dictus Alexander Papa in ecclesia sancti Mauritii Turonis concilium celebravit. In quo interfuerunt secum cardinales numero XVII, episcopi CXXIIII*[3], *abbates CCCCXIIII et aliorum tam clericorum quam laicorum maxima multitudo*[4].

Nov. Albertus Frisingensis Eberhardus Salzburgensi[5]. *Ad dominum imperatorem*[6] *modo nuntii Papae Alexandri venerunt Papiensis et Trecensis episcopi et duo Cardinales, unus Brixiensis et alius, et magister Rolandus. Ad quos dominus imperator missis quibusdam principibus*[7] *in-*

---

1) Quam deinde Ludovico tradidit. Cf. *Du Chesne*, scr. IV. 768.

2) Baronius, ann. eccl. ad h. a. n. 20. ex cod. Vatic.

3) Inter quos Thomas archiepiscopus Cantuariensis. Cf. *Herberti de Boseham* opp. ed. Giles. I. 88 sq. *Radulf. de Diceto* (ap. Twysden) pg. 535. *Romuald. Salern.* ap. Muratori, scr. VII. 204.

4) „In quo (conc.) excommunicavit Octavianum cum schismaticis et complicibus suis.“ *Rob. de Monte* ad h. a. Cf. Sigeb cont. Aquicinct. ad h. a. Arnulfi Lexoviensis orationem synodalem v. Mansi XXI. 1167—1175. De Thomae Cantuariensis adventu (mai. 15.) Herbert de Boseham opp. I. 88. Praeclari huius archiepiscopi res, quas persequi non est nostrum, egregie exposuerunt Reuter l. c. et Buss, Th. v. C, 1856. 5) *Sudendorf*, registrum. I. n. 24.

6) Qui tum in Lombardia degebat.

7) *De ecclesia hoc certum habeo, quod Papiensis expulsus et domini Iac[inthus] atque Wil[helmus] cardinales Segusium venerant et conductum veniendi ad curiam* (Papiensem) *expetebant. Quibus fuit obviam transmissus* (Guido) *archicancellarius comes Blandratus.*

quiri fecit qualitatem et formam legationis. Illi primo, „se non ad alios 1163.
praeter dominum imperatorem missos" asserentes, tandem aperiunt, „se ad hoc destinatos, ut principem Romani imperii ad unitatem et pacem ecclesiae revocent, Romanam ecclesiam de conspiratione cum Siculo purgent, Alexandrum canonice electum, personam Octaviani [e-]videnter intrusam et ad Papatum nullo modo idoneam demonstrent". Displicuerunt haec verba curiae simulque domino imperatori: iussi sunt continuo redire, detentis ad amicabile colloquium Papiensi et Trecensi. Qui per biduum ibi commorati tale responsum acceperunt: „quod si placet alteri parti, se iudicio supponere, eligantur duae de tota ecclesia personae, quae adhuc in partem non cesserint, earumque arbitrio septem aliae sive Latini sive Teutonici, omnesque isti sacramento iurisiurandi constringantur, quatinus, audito utrimque negotio et diligenter discussso, sententia duorum, consilio illorum septem seu pro uno seu pro altero seu pro neutro prolata, stare et firmitatem inconvulsam obtinere debeat". Nos tamen non putamus, partem Alexandri partem suam in disceptationem et litigium dimittere.

Morena, historia Laudensis[1]. Deinde proxima die sabbati, quae fuit
secunda dies mensis novembris, venit Laudam dominus Papa Victor cum *Nov. 2.*
suis cardinalibus et proximo die lunae fuit ductum a Laude veteri in *Nov. 4.*
novam civitatem Laudae corpus beati Bassiani confessoris cum maximo honore maximaque laetitia. Ipsemet enim Apostolicus et imperator inclytus et patriarca Aquilegiensis et abbas Cluniacensis cum aliis quibusdam episcopis et archiepiscopis extra maiorem ecclesiam Laudae corpus ipsum pretiosum suis humeris portaverunt et ab aliis deinde tam clericis quam laicis ad novam Laudam translatum est.

Chron. Senon. s. Columbae[2]. Hoc anno Hugone Senonensium Pontifice, Odone venerabili abbate sanctae Columbae Alexander Papa dedi-
cavit ecclesiam sanctae Columbae VI kal. maii, quam praefatus abbas a *Apr. 26.*
fundamentis renovavit, assistentibus ibi Romanae curiae cardinalibus et aliis archiepiscopis et episcopis plurimis, ex quibus duo archiepiscopi et tres episcopi summum Pontificem adiuvabant in consecratione maioris altaris, quod ipse consecravit et manibus suis pretiosas reliquias posuit. — Singulis vero annis omnibus ad dedicationem ecclesiae infra tres dies convenientibus perpetuo viginti dies poenitentiae summus Pon-

---

Haec Ulricus Tarvisiensis ad Eberhardum Salzburgensem ep. *Sudendorf*, registrum II. n. 59.

1) Murat. scr. VI. 1121. Fridericus, eodem teste, oct. 28. (IV. kal. nov.) ex Germania Laudem reversus erat, „e civitate Augusta", habita „XIIII die post nativitatem sanctae Mariae" curia (sept. 22.), „statim profectus". *Sudendorf*, registrum I. n. 24. pg. 67.

2) Bouquet XII. 288. MGs. I. 108.

1163. tifex perdonavit. Dedicatio vero cum tanta gloria celebrata est, ut per omnes dies perdonati omnis populus adveniens non diebus neque noctibus a circuitione et oblatione cessarit. Tanta enim fuit frequentia populorum, ut una die numerus convenientium aestimaretur ad viginti millia
Sept. 30. (hominum). Pridie autem Kal. Octobris praefatus Alexander Papa Seno-
Dec. 25. nas intravit ad hyemandum. Et in die nativitatis Domini missam celebravit in ecclesia s. Columbae; et postea, coronatus, tam ipse quam cardinales et episcopi, qui adfuerunt, sacerdotalibus et leviticis ornamentis induti, super equos bene coopertos Senonas redierunt. In se-
Dec. 31. quenti etiam solemnitate s. Columbae rege Francorum Ludovico astante et Theobaldo Dapifero et aliis proceribus plurimis praefatus Papa in dicta ecclesia missam solemniter celebravit.

1164.

Morena[1]. Et iisdem temporibus Veronenses et Paduani ac Vicentini *ceteri*que de illa marchia, praeter paucos imperatoris *fideles*, contra imperatorem rebelles extiterunt[2], partim propter pecuniam Venetiae[3] ac-

---

1) Murat. ser. VI. pg. 1113.

2) De hac rebellione Fridericus in diplomate ap. *Muratori, antiqq.* It. IV. 257., quo Ferrariensibus „*in pura fide perseverantibus*", praesentibus tam Conrado Moguntino, quam Christiano cancellario, privilegium quoddam concedit, „*quia pro motione et guerra Venetorum, Paduanorum, Vincentinorum et Veronensium, qui cornua rebellionis et superbiae contra nos et imperium erexerunt, dampnis fortassis et laboribus subiacebunt*", 1164. mai. 24. Cui diplomati prorsus convenit Friderici epistola ad Eberhardum Salzburgensem (*MGL.* II. 131. „Tuae fidelitatis".) qua (non, ut Pertzius suspicatur, a. 1162.) ineunte anno 1164. militias ad expeditionem faciendam Tarvisii adesse iubet „in pentecosten" (mai. 31.). De ipsa expeditione *necrologium Veronense* (ap. *Biancolini*, serie de' vescovi e governatori di Verona. 1760. pg. 66—71.): „Rex Fridericus cum exercitu magno et Veronenses cum militibus et populo de tota Marchia per V dies in campo steterunt. Et hoc fuit circa festivitatem sancti Iohannis Baptistae" (iun. 24.). Plura *Morena* l. c. pg. 1125.: „Proximo vero mense iunii profectus est imperator cum militibus civitatum Longobardiae ac paucis Teutonicis usque prope Veronam, multa Veronensium castra et villas dissipans; e contra Veronenses cum maiori satis militum ac peditum agmine se imperatori opposuerunt. At imperator considerans paucos Teutonicos secum fore ac Lombardos tepide ad eius venisse auxilium, bellumque, si tunc fieret, damnosum sibi futurum existimans, cum toto agmine reversus est". Mense septembri imperator cum imperatrice „causa legendi exercitus" in Germaniam reversus est. De Veronensium quorundam consilio urbis tradendae cf. *chron. Veron.* ap. Murat. scr. VIII. 621.

3) Veneti iam a. 1162. ineunte rebelles erant (*Murat. antiqq. Itl.* IV. 254., *scr.* XII. 288), immo iam anno 1164 foedus inierant cum Alexandro, cuius „cardinalitas ibi habitare consuevit" et cum imperatoris adversariis „de coadunanda ecclesia dei" deliberavit. Cf. Burchardi notarii imperialis ep. ap. *Sudendorf*, registr. II. 135.

ceptam, quae iam ante imperatori *restiterat*, tum etiam quia dicebant, se 1164.
a comite palatino, cui imperator Gardam donaverat, ac ab aliis nunciis imperatoris enormiter esse gravatos. Quod ut imperator cognovit, maxime coepit dolere ac nuncios de Cremona et de Papia, Novaria quoque et Laude ac de Cumis Veronam misit, ut Veronenses ac illos de Marchia commonefacerent, ut de stultitia, quam inceperant, resipiscerent et, si quid molestiae a nuntiis imperatoris accepissent, plenariam inde iustitiam ab imperatore susciperent in laude sapientium Longobardiae. Quibus Veronam profectis convocatisque tam sapientibus Veronae, quam de Marchia, sicut imperator eis imposuerat, ibi retulere. Ibique multis vicissim factis orationibus, postremum diem veniendi Papiam ad imperatorem inter se statuere. Cumque Papiam coram imperatore venissent, de concordia inter se ac imperatorem diu tractatu habito, tandem, imperatori iustitiam facere[1] sub nulla potestate volentes, recesserunt.

Marangone, cronaca Pisana[2]. Anno Domini MCLXV[3] Octavianus,
qui vocabatur Papa Victor, Lucanae civitati duodecimo kal. madii mor- *Apr.* 20.
tuus est[4]. Hoc audiente cancellario Lucam ivit festinanter et cum cardinalibus ipsius Victoris secundo die elegit Guidonem Cremensem[5] in Papam, qui postea vocatus est Pasqualis Papa[6], cui cancellarius omnes Lucenses clericos et laicos in communi parlamento sub sacramento obedire et pro Papa catholico eum tenere praecepit.

Thomae Cantuariensi fidelis quidam[7]. *Noverit vestra paternitas, Octavianum schismaticum, quem sibi in caput erexerant et schismatis principem Belial, IV (l. II) feria post octavas paschae obiisse in urbe Lucensi et sepultum esse in monasterio extra civitatem. Cum enim canonici maioris ecclesiae et regulares canonici sancti Fridiani ei sepulturam negas-*

---

1) Scriptor ut imperatori adularetur, prorsus obliviscitur, disceptationis causam in eo sitam fuisse, quod Longobardi iustitiam (nuntiorum imperatoris) desiderabant. Hanc causae conditionem turbare studet Morena, subito permutatis accusantium personis. 2) *Archivio storico It.* VI. 2. 35. 3) l. e. MCLXIV.

4) *Annales Colonienses maximi* male: „X. kal. mai" (apr. 22.). *Morena* (l. c. 1123.): „die lunae" recte. 5) Ed. male *Cremonensem*.

6) „Ab Henrico Leodiensi episcopo ordinatus" (*ann. Col. max.*), „sine omnibus legitimis ordinatoribus" (*chron. Reichersp.*), „a Leodicensi episcopo consecratus" (*ann. Palidenses* MGs. XVI. 93.). Praeterea de Henrico Leodiensi episcopo (obiit in Italia 1164. oct. 8.) cf. *annales Laubienses* MGs. IV. 21., *gesta abbatum Trudonensium* MGs. X. 350. *Morena* (l. c. 1123.): „a cardinalibus, qui ibi fuerant, et a domino Rainaldo archicancellario ac ab episcopo Laudensi (l. Leodiensi) et aliis quibusdam episcopis in Apostolicae sedis honorem sublimatus est".

7) *Bouquet* XVI pg. 210. Qui quidem fidelis apud Alexandrum degebat Senonibus, quo ex Italia nuntii (fortasse ab ipsis canonicis Lucensibus) perlati erant.

1164. *sent, praeeligentes a suis migrare sedibus, quam assumere*[1] *corpus schismatici, quem credunt in inferno esse sepultum, a satellitibus imperatoris et familia propria ad miseros monachos cadaver illud perlatum est. Capella vero ipsius et quidquid aliud habebat, et equi (quoniam aliud non habebat, qui urgente inopia nonnisi ex rapto vixerat a multo tempore*[2]*) ad imperatorem perducti sunt. Imperator autem hoc cognito, vocavit ad se Papiensem episcopum, qui in monasterio beati Michaelis apud Clusam exulabat; sed quid facturus sit, adhuc incertum est. Alii autem dicunt, quod alium velit ei substituere, alii, quod ad catholicam redibit unitatem.*

Praeterea urbes Italiae minus solito promptae sunt in obsequium eius, adeo quod Papienses et Cremonenses, per quos Italiam domuit et contrivit, ei in faciem resistant denunciaverintque ei, quod ab eo recedent omnino, nisi deponat tyrannidem et civiles induat mores, ut liberi esse possint sicut in diebus aliorum imperatorum.

Octavianus autem quindecim diebus, antequam moreretur, freneticus effectus est continue et in tantam versus insaniam, ut nec Dei nec sui memor esset[3].

Audierat quidem dominus Papa de morte Octaviani a fidis et veris relatoribus et, velut alter David, persecutorem suum flevit extinctum et cardinales de morte illius exultantes durius increpavit. Dicitur itaque (et non modo ab Italia domino Papae, sed et regi Francorum a Gallis de partibus Apuliae redeuntibus), quod imperator quartana laborabat, imperatrix in puerperio fecisset abortum. Unde factum est, ut tota Gallia ad obsequium domini Papae devotius conversa sit et ecclesiam Romanam ad minas hominum minus moveri oporteat.

Radulfus Mediolanensis. Eadem quoque hieme Veronenses cum omnibus de Marcha illa iuraverunt cum Venetibus et facti sunt imperatori rebelles. Imperator vero mense iunio proximo congregato exercitu ad partes illas Longobardorum perrexit, sed cum opprobrio rediit.

Iun. 23[4]. *Thomae Cantuariensi nuntius*[5]. [Reinaldus] *cancellarius imperatoris veniens Viennam archiepiscopos quamplures convocavit primoque milites ad opus imperatoris ab eis quaesivit. Postmodum de receptione Guidonis Cremensis, quem imperator receperat, instantissime singulos*

---

1) Bouquet corr. *admittere.*

2) Cf *Petri Blesensis* ep. 48. ed. Moguntiae, 1600) pg. 83—84.

3) His rumoribus schismatici fabulas opposuerunt de Octaviani morte sancta et de miraculis ad eius sepulcrum factis. Fitun. *Laubienses, Polidenses* ll. cc.

4) Cf. *archipoetam* ap. Grimm. 5) *Bouquet* XVI. 221. Idem videtur esse hic nuntius, apud Pontificem degens Senonibus, qui superiori loco quaedam retulit.

convenit: ibi spe et desiderio suo privatus est[1]. *Quidam enim eorum ipsum* 1164.
Guidonem coram eo excommunicare parati fuerunt. Ipse vero cum non posset iuxta votum suum proficere, indixit comiti Henrico (Trecensi), colloquium suum se velle cum eo habere[2]. *Comes autem cum haec vobis scriberem, transierat Parisios*[3], *ut regem super hoc consuleret. Sed quid facturus esset, nos adhuc ignorabamus*[4].

Plura vobis scripsissem de statu ecclesiae, de Lombardorum reelevatione contra imperatorem, de sacramento, quod a Romanis generaliter factum est Papae Alexandro et aliis, nisi quia paginae prolixitas prohibebat.

S. Thomae Cantuariensis vita[5]. Itaque regiae pacis dono et securitate *Nov.*
fruentes, prout nobis iniunctum, ad dominum Papam accelerabamus et venimus Senonis, quo nuntii proxima die, quae praecessit, nos praevenerant. Eadem vero die in vespera ad dominum Papam habentes accessum, ipsum nomine archipraesulis tanquam patrem et dominum, qua decebat, devotione et humilitate salutavimus, dicentes, quod nos duo tantum eramus, qui ,,evasimus de calore domus Rechab'' et ad sanctitatis suae pedes venimus, ut nuntiaremus, quod ,,filius suus Ioseph adhuc viveret, sed non dominaretur in terra Aegypti'', quin potius ab Aegyptiis oppressus fere fuisset extinctus. Enarravimus itaque libenter audienti et paterno compatienti affectu filii sui archipraesulis pressuras, angustias et dolores, pericula in pugna illa apud Northamptune ad bestias, pericula in falsis fratribus, pericula in fuga, pericula in via, pericula in mari et in ipso portu pericula, laborem, egestatem et aerumnam et ad declinandas insidias habitus sui et nominis mutationem. Et audiens haec patrum omnium pater, commota sunt paternae pietatis viscera super filio et paternum non valens dissimulare affectum, lacrimatus est et ita compunctus ad nos, qui loquebamur, verbum dirigens: *Dominus*, inquit, *vester in carne adhuc vivit, ut dicitis: magis tamen iam sibi in carne vivens privilegium martyrii vendicat.* Et quia iam valde sero erat et nos ex itinere fatigati, data nobis benedictione et consolatione Apostolica, ad hospitium citius nos remisit, reversuros in crastinum[6].

---

1) Cf. duas Alexandri epp. ap. Bouquet XV. 848. 849. (iul. 6. et 30.)

2) Ed. *habiturum.* 3) Ed. *Parisiis.*

4) Imperator oct. 1. de Italia rediit. Cf. *ann. Colon. max.* Anno exeunte. nov. 18. curiam Bambergensem celebravit de rebus Salzburgensibus (*Chron. Reichersp. et MGL.* II. 434.) et Coloniensibus (*Ann. Col.* l. c.).

5) Quae de Thomae apud Papam adventu exhibeo, ex *Rogerii de Pontiniaco* et ex *Alani* vitis sumpsi, quarum prior inter vitas a *Giles* editas legitur I. 91 170., altera I. 339—379. Pauca ex vitis *Willelmi filii Stephani* (I. 242.) et *Herberti de Boseham* (Opp. I. 178 sqq.) addidi. 6) Herb. 173—174.

1164. In crastino tamen sedente domino Papa pro tribunali, facto consessu cardinalium, advocata concione, adsunt etiam nuntii Cantuariensis, ut vel finem viderent. Consurgentibus igitur ex adverso nuntiis regis, primus et ceterorum signifer in hunc modum inchoat Londoniensis: *Pater, ad vos spectat catholicae ecclesiae cura et sollicitudo, ut qui sapiunt, per vestram foveantur prudentiam ad exemplum morum et qui desipiunt, Apostolica auctoritate corripiantur et corrigantur, ut sapiant. Sed apud vestram sapientiam non creditur sapere, qui in sua sapientia confidens, et fratrum concordiam et ecclesiae pacem regisque devotionem perturbare contendit. Nuper siquidem in Anglia orta est dissensio inter regnum et sacerdotium ex levi et minus utili causa, quae facilius potuisset extingui, si adhibita et fuisset moderata curatio. Verum quia dominus Cantuariensis suo et singulari in hac parte, et non nostro usus consilio, acrius aequo institit, non considerata temporis malitia, quod vel quale ex tali impetu posset provenire, et sibi et fratribus suis contraxit laqueos. Et si ei in proposito suo noster favisset assensus, iam res ipsa ad deteriorem calculum devenisset. Verum quia nostram conniventiam, sicut nec debuit, ad id quo tendebat, habere non potuit, nisus est in dominum regem et nos, immo in totum regnum temeritatis suae culpam retorquere. Quocirca ad decolorandam mutuae fraternitatis infamiam, vim nemine inferente vel minas intentante fugam inivit, sicut scriptum est: ,,Fugit impius nemine persequente''.* Ad haec dominus Papa inquit: *Parce frater!* Et Londoniensis: *Domine, parcam ei.* Et dominus Papa: *Non dico, frater, quod parcas ei, sed tibi.* Ad hanc igitur Apostolicam vocem et tubam sensus Londoniensis infatuatus est a Domino ita demum, quod amplius mutire non potuit. Excepit illum proinde sermonem facundus Hilarius Cicestrensis episcopus, magis de sua confidens eloquentia, quam de iustitia et veritate[1]. Episcopus Exoniensis subiunxit: *Causa ista in Cantuariensis absentia non habet terminari. Petimus igitur legatos, qui inter dominum regem et Cantuariensem possint causam istam audire et auditam definire.* Et subticuit. Nec post eum aliquis episcoporum amplius addidit. Id autem videns comes de Arundel (stabat enim in ordine suo cum multitudine militum) postulat audientiam, et facto silentio inquit: *Domine, quod locuti fuerunt episcopi, nos illiterati penitus ignoramus. Ideo oportet nos edicere, quomodo possumus, ad quod sumus missi: — non ad hoc utique, ut contendamus vel cuiquam faciamus contumelias, in conspectu maxime tanti viri, cuius nutui et auctoritati se de iure totus inclinat mundus; sed ad hoc proculdubio venimus, ut domini*

1) A. 355.

regis nostri devotionem et amorem, quem circa vos gerere consuevit et adhuc gerit, in praesentia vestra et totius Romanae ecclesiae vobis praesentemus. Per quos? inquam. Per maiores et nobiliores, quos habere potuit in omnibus terris subiectis sibi, hoc est: per archiepiscopos, episcopos, comites et barones. His superiores in sua potestate non invenit et, si invenisset, utique destinasset ob reverentiam vestram et sanctae Romanae ecclesiae. His adiicimus, quam paternitas vestra satis experta est in novitate suae promotionis, domini regis fidelitatem et devotionem, dum se ipsum, suos et sua omnia vestrae penitus exposuit voluntati, et pro certo sub catholicae fidei unitate, quam habes in Christo regere, ut credimus fidelior eo non est vel Deo devotior seu ad eam, ad quam assumptus est, pacis conservationem moderatior. Nichilominus et dominus Cantuariensis archiepiscopus in suo gradu et ordine aeque instructus, in his quae ad eum pertinent providus et discretus, — licet, ut quibusdam visum est, nimis acutus. Et nisi ista, quae nunc est inter dominum regem et dominum archiepiscopum esset dissensio, regnum et sacerdotium mutuo congauderent ad invicem paci et concordiae sub principe bono et pastore optimo. Est igitur haec nostra supplicatio, ut ad tollendam istam dissensionem et ad pacis et amoris reformationem velit vestra gratia invigilare attentius. Haec itaque comes eleganter, sed in sua lingua proposuit, ita quod communiter ab omnibus plurimum commendaretur eius modesta discretio. 1164.

His etiam dominus Papa invigilanter intendens respondit: *Scimus, fili comes, et memoriter recolimus, ex quanta devotione rex Angliae plurima et largiora nobis contulit beneficia, cui data opportunitate, quantum poterimus, in desiderio animae habemus pro meritis respondere. Sed quia legatos postulastis, habebitis et legatos.* Osculato pede domini Papae proinde recesserunt credentes, se obtinuisse in causa, eo quidem quod spem sibi dabant, cardinales posse corrumpi[1]. Ideo ex consulto rediit Londoniensis inquirens a domino Papa: *in qua potestate venirent cardinales? — In debita*, inquit dominus Papa. *Immo*, ait dominus Londoniensis, *id petimus*,

1) „In secreto domini Papae auribus immurmurabant de archiepiscopi depositione, temptantes Papam maximis promissis, tandem etiam adiecto: quod denarium annuum beati Petri, qui nunc a solis ascriptis glebae (nec tamen ab omnibus) datur in Anglia, rex faceret et confirmaret in perpetuum ab omni habitatore terrae, ab omni domo, a quo fumus exit, in urbibus, castris, burgis, villis donari; cresceret quidem Romanae ecclesiae reditus in Anglia annuus, praeter quod modo est, ad mille libras argenti. Sed cum dominum Papam immotum et rigidi servatorem honesti invenirent, ut eis iussum fuerat, ultra triduum non morari in curia, neque archiepiscopum ad causas prosequendas expectare, accepta licentia et benedictione redeunt". Willelm Steph. fil. l. c. pg. 241—242.

1164. *ut possint causam decidere appellatione remota.* — *Haec est,* inquit dominus Papa, *gloria mea, quam alteri non dabo: et certe cum iudicandus fuerit, a nobis iudicabitur, quia nulla permittit ratio, ut eum in Angliam remittamus ab adversariis et inter inimicos iudicandum.* Haec audiens pars adversa, frustrata spe quam conceperat, recessit indignans, quid receperit in responsis, domino regi renuntiatura[1].

His ita gestis Senonis (ibi enim dominus Papa fuit) et illis redeuntibus dominus Cantuariensis cum suis accessit ad curiam, tepide quidem exceptus a cardinalibus; ad domini tamen praesentiam est intromissus[2]. Dominus Papa intranti ad se ei assurrexit, in osculo et lacrymis et brachiis eum paterna miseratione suscipiens et plurima eum veneratione et exhortatione consolans[3], super vexatione ipsius multimoda et peregrinatione tam periculosa et dura paterne compatiens. Dumque haec et illa verbotenus ibi agerentur, demum recepit in mandatis, in crastinum exilii sui causas coram fratribus exponere.

Sequenti ergo die[4] convocatis clericis suis, quisnam eorum causam eius in praesentia domini Papae competentius posset explicare, coepit inquirere. Et quamvis essent inter eos decretorum legisque periti quamplures et in perorando eloquentissimi et exercitatissimi, nullus tamen inventus est, qui hoc negotium aggredi praesumeret; timebant enim regem, scientes certissime, eum latere non posse, quis eorum in curia pro archiepiscopo allegasset. In crastino vir sanctus, habens fiduciam in Domino, venit ad curiam[5]. Doctus igitur a Deo et per se impraemeditatus dum[6] — non quidem publice in consistorio, sed in thalamo secretius[7] — primus a domino Papa sederet et propter reverentiam vellet surgere, iussus residendo causam edisserere, sic incepit. *Licet non multum sapientes, nec tamen usque adeo sumus fatui, ut regem Angliae, suos et sua pro nihilo relinqueremus. Nam si vellemus suae per omnia placere voluntati, in sua potestate vel regno non esset quis, qui nobis non obediret pro libito. Et dum sub hac conditione ei militavimus, quid fuit, quod nobis non successit ad votum? Ex quo vero aliam ingressi sumus viam et facti sumus memores professionis obedientiae, quam pro Deo suscepimus: quem ad nos habuit, tepuit profecto prior affectus. Adhuc autem si ab isto proposito vellemus resilire, ad eius recuperandam gratiam nullius personae egeremus interventu. Verum quia Cantuariensis ecclesia sol solet esse occidentis, et in nostris temporibus obfuscata est claritas, quodlibet tormentum,*

1) A. 357—358. 2) A. 358—359. 3) W. 242. 4) A 359.
5) R. 152. 6) A. 359. 7) Herb. 179.

sed et mille mortis genera, si tot occurrerent, libentius exciperemus in Domino, quam sustineremus sub dissimulatione his diebus mala quae patitur. Porro ne videar curiose vel obtentu vanae gloriae haec inchoasse, expedit ut oculata fide constet de effectu. Et producens[1] funestam illam scripturam[2] in qua continebantur consuetudines illae[3] apud Clarendune fabricatae, quam ante nunc nec Papa nec cardinales ipsam audierant[4], cum lacrymis inquit: *Ecce quae statuit rex Angliae contra libertatem ecclesiae catholicae. Si haec licet dissimulare sine dispendio animae, vos videritis*[5]. 1164.

Haec cum genibus flexis dixisset, iubente Apostolico surrexit et stetit in medio, circumstante eum turba clericorum suorum. Quumque ad praeceptum domini Papae consuetudines illae legerentur, et qui legebat, primum pronuntiasset capitulum[6], coepit venerandus antistes contra propositum capitulum mirabiliter disserere et regis in hoc intentionem plenius elucidare et detegere, ostendens et convincens ex decretis et legibus, in quibus et quantis, quod pronuntiatum fuerat, sanctorum patrum canonibus obviaret quantumque discrimen ecclesiae Dei immineret, si rex, quod intendebat, obtineret[7]. Similiter fecit ad singula

---

1) A. 359—360. 2) Herb. 179. 3) A. 360. 4) Herb. 179.

5) A 360. 6) Quae (XVI numero) vide in *Matthaei Paris* hist. mai. ed. Wats, London 1640. pg. 100—101., *Herbert de Boseham* opp. ed. Giles, II. 200—204. *Mansi* XXI. 1194—1196, et alias, *Buss*, der heilige Thomas und sein Kampf für die Freiheit der Kirche, Mainz 1856. 8° pgg. 261 sqq).

7) „Cardinales tamen," *Rogerius de Pont.* pg. 153 addit, „qui accepta a rege pecunia partes eius fovebant, multam vexationem beato viro in sua causa praestiterunt, praecipue Willelmus Papiensis, qui prae ceteris regi erat amicior et familiarior; hic enim beatum virum modis omnibus impedire satagens, ad singula insurgebat seque ei obiiciebat multa proponens et multa inquirens —: sed — ipse intelligens Willelmum sibi ex directo obniti, aliquoties eum reciproco sermonis excursu ita suis intricavit et illaqueavit obiectionibus, ut omnibus manifestum fieret, quod non solum propriis uteretur viribus et dissertudine (*quod antea non putaverant*), verum quod insuperabilis esset ingenii et eloquentiae. Quumque tam in expositione causae quam in contentione cum adversariis pars magna diei consumpta fuisset —, admirans tandem dominus Papa eius magnificentiam atque praestantiam, vocavit eum ad se lubensque, eum iuxta se sedere, ait: *Bene veneris, frater carissime!* quumque congaudens eum *bene venisse* saepius repetisset, gratias ei agere coepit, quod tantum onus tamque arduum negotium sibi assumpsisset, quod videlicet ecclesiam Dei tam periculosis temporibus contra tyrannorum assultus tueri praesumpsisset". — — „Vir igitur Dei aliquanto tempore in curia demoratus, tandem cum licentia et consilio domini Papae Pontiniacum se contulit ibique per biennium ferme stetit. — Illud tamen silentio praetereundum non est, quod inter caetera sanctae aemulationis studia etiam habitum monachilem (*Cisterciensium*) ibidem concupivit et accepit. Misso autem ad dominum Papam, tunc temporis Senonis (urbe „duodecim leugis distante" *Herb.* 195.) commorantem, secretius nuntio et habitum religionis sibi ab eo fieri, benedici et transmitti postulavit et impetravit, domino Papa ita inter cetera rescri-

1164. capitula, domino Papa eum libenter audiente et assertiones eius diligenter per singula notante[1].

Omnibus vero quae in scriptura continebantur perlectis, quibusdam etiam in ea lectis et relectis et diligenter et attente singulis auditis et cognitis, dominus Papa acerrime motus statim excanduit in archipraesulem, arguens eum et dure increpans, quod *in illarum* (ut aiebat Papa) *non consuetudinum, sed tyrannicarum usurpationum assensu et ipse et qui cum eo erant episcopi sacerdotio suo renuntiaverint et Dei ecclesiam ancillaverint*, adiiciens: *multo satius omne sustinuisse discrimen, quam tantis legis Dei subversionibus praebuisse assensum*, recolens *de Maccabeis fratribus septem sanctam illam historiam*, mirabilem quidem omnibus, sed imitabilem paucis, et improperans, quod illi, cum non essent sacerdotes evangelici nec etiam legales, sed Iudaei, iuvenes et privati, nec quidem pro lege evangelica, sed pro lege patria, pro lege porcina varia et exquisita supplicia animo prompto et devoto passi sunt, et adiecit: *Veruntamen* inquit, *inter abominabilia haec, quae in praesentia nostra hic lecta sunt et a vobis audita, nulla quidem bona, sed quaedam tolerabilia sunt, quae utcunque potest ecclesia tolerare; sed horum maior pars reprobata et ab antiquis quidem et authenticis damnata consiliis, utpote directo sacris sanctionibus adversa*[2]. Postera vero die in secretiori thalamo cum domino Papa cardinalibus residentibus, adfuit et dominus Cantuariensis, haec inquiens: *Patres mei et domini! Mentiri nemini licet alicubi, nedum coram Deo et vestri praesentia: unde volens — sed et gemens fateor, quod has Anglicanae ecclesiae molestias mea miserabilis culpa suscitavit. Ascendi in ovile Christi, sed non per ipsum ostium, velut quem non canonica vocavit electio, sed terror publicae potestatis intrusit. Et licet hoc onus susceperim invitus, tamen ad hoc me induxit humana et non divina voluntas. Quid igitur mirum, si mihi cessit in contrarium! Verum si ad regis comminationem, ut coepiscopi mei persuasere instantius, renuntiassem episcopalis auctoritatis mihi indulto privilegio ad principum votum et voluntatem, catholicae ecclesiae perniciosum relinqueretur exemplum. Distuli igitur usque ad vestri praesentiam. Nunc autem recognoscens ingressum meum minus canonicum et timens proinde exitum mihi provenire deteriorem, videns etiam vires meas oneri impares, ne gregi inveniar praeesse ad ruinam, cui datus sum qualitercunque in pastorem, in manu tua, pater, archiepiscopatum Cantuariensem resigno.*

---

bente: *Misimus tibi frater dilecte, habitum, non qualem voluimus sed qualem habuimus.* Rog. ibid. Plura de cardinalium obiectionibus Herbertus de Bosch. l. c. pgg. 181—195., ubi Thomas etiam de concilio Remensi, ab Eugenio III celebratum rem quandam memoria dignam refert (pg. 194.).

1) R. 153.

2) Herb. 180.

Et flevit cum singultu; sed et dominum Papam et omnes, qui aderant, flere compulit. Immo et haec audiens quis poterit se continere a fletu? 1164.

Seorsum igitur archiepiscopo sedente cum suis, in hoc verbo scandalizatis, nimirum qui iam coeperant desperare —, dominus Papa super his cum cardinalibus coepit conferre. Hinc inde varia et diversa est orta sententia. His visum est, oblata occasione regis iram sedari posse facilius, dum in alia persona ecclesiae Cantuariensi consuleretur et beato Thomae possit alias competentius provideri. Aliis autem, qui apertos habebant oculos, visum est in diversum: *quasi is, qui pro tuenda ecclesiae libertate summo periculo et discrimini non solum divitias et gloriam, dignitatem et auctoritatem, sed et vitam exposuit, ad regis libitum deberet suo iure privari! Sicut forma fieret aliis in consimili causa regibus resistendi, si ei sua iustitia servaretur illaesa: sic eo cadente caderent universi episcopi, — ut nullis futuris temporibus auderet quis obviare principis voluntati, et sic vacillaret status catholicae ecclesiae et Romani Pontificis deperiret auctoritas. Expedit igitur, inquiunt, hunc restitui etiam invitum et ei, qui pro nobis dimicat, omnimode succurrendum.*

Vocato igitur beato Thoma cum suis, dominus Papa haec ait ex sententia: *Nunc demum, frater, nobis liquet, quem habuisti et habes zelum pro domo Domini, quoniam sincera conscientia te ipsum statuisti murum ex adverso. De tuo ingressu cum puram feceris confessionem, resignatione facta, qua potuit et debuit dilui culpa delicti, iam secure de novo poteris de manu mea pontificalis officii curam recipere, dum te in integrum ducimus restituendum, et merito, quem multiplici genere tentationis virum probatum novimus, providum et discretum, Deo et hominibus carum, nobis et sanctae Romanae ecclesiae per omnia fidelem. Et sicut nostrae persecutionis factus es particeps et consors individuus, ita tibi Deo auctore in nullo deesse poterimus, quamdiu in hoc corpore vitalis duraverit spiritus*[1].

1165.

Otto cardinalis Thomae Cantuariensi[2]. *Litterae nuper venerunt ad curiam de Ianua. Dicunt, quia Guido Cremensis Pisis receptus est; archiepiscopus recessit, clerus aufugit, totus populus ipsum Guidonem contemnit. Dominus Papa mandaverat Ianuae pro galeis. Et quidem Ianuenses ipsi fideles et devoti sunt domino Papae et curiae, sed quia putant et*

1) A. 361 363. 2) *Bouquet* XVI. 238.

1165. *timent, imperatorem cum Pisanis pro receptione Guidonis Cremensis magnas conventiones et promissiones fecisse, dubitant adhuc. Unde quod vobis solis confitemur, hoc ex litteris perpendimus, quod, si civitates Longobardiae confoederatae fuerint contra imperatorem, et galeas et alia obsequia exhibebunt; sin autem, subsistere videntur. Confoederationem autem, si futura est, in proxima audiemus.*

Electus Moguntinus (Conradus), qui nuper recessit a domino Papa et curia, nuncium Guidonis ad se venientem de terra sua eiecit et comminatus est ei, quod, si ipse vel alius nuncius ex parte schismaticorum ad se ulterius perveniret, ei oculos erui faceret. Nomen domini (Alexandri) manifeste praedicat. Hoc novit imperator et multum dolet. Et quasi certum habetur in terra, quod praedictus Moguntinus ad pedes domini Papae accesserit. Eidem Moguntino concordant per omnia Treverensis et Salisburgensis et fere reliqui principes omnes, sicut dicunt, tam saeculares quam ecclesiastici, excepto imperatore et Coloniensi et duce Saxoniae. Magdeburgensis nuper rediit de Hierosolyma et captus a Saracenis vovit, quodsi liberaretur, domino Papae manifeste adhaereret. Et ita manifeste facit[1].

Iohannes Saresb. Thomae Cantuariensi[2]. *Dicunt, quod Pisani et Genuenses*[3] *ac etiam Arelatenses mare ingressi sunt ex mandato Teutonici tyranni, ut ei tendant insidias et piraticam exerceant, ut sine manuductione eorum nulli omnino liceat navigare in illo mari. Adiiciunt etiam, quod in ecclesiam Moguntinam velit intrudere illum non Christianum sed antichristum, apostatam suum, qui Reginaldo successit in officio cancellariae et persecutione ecclesiae et collisione ac strage gentium et eversione civitatum. Dicitur enim hoc promeruisse in eo, quod Tusciam totam Teutonicis subdidit et Campaniam*[4], *ut Romanis nihil relictum sit nec in agris nec in olivetis aut vineis, extra moenia urbis. Unde, ut aiunt, inclusus populus et quasi afflictus inedia obtinuit multis precibus et pecunia data inducias usque ad festum sancti Michaelis: tunc, nisi dominus Papa interim venerit et subve-*

---

1) De Metensi episcopatu cf. chronicon episc. Mett. ap. *D'Achery*, spicil. VI 663. *Reuter* II. 112. Eberhardo Salzburgensi, qui 1164. iun. 22. obiit, Conradus iun. 29. successit, episcopus Pataviensis, cuius avus Liupoldus largus, marchio Austriae, Friderici Sueviae ducis viduam Agnetem in matrimonio habuerat. Qui quanquam imperatoris erat cognatus, tamen statim Eberhardi animum prodidit. Cf. chron. Reichersp. *MGs.* XVII., ann. Colon. max. *ibidem*, *MGs.* IX, 609 sq., XI. 45.

2) *Ioh. S.* opp. I. 201. Quae res a Iohanne referuntur, quanquam haec epistola anno medio scripta est, tamen ipsae magnam partem anno ineunte videntur evenisse. 3) Genuenses certe non adversabantur Alexandro.

4) Cf. *Bouquet* XVI. 218.

nerit, recepturi Guidonem Cremensem et in verba Teutonicorum iuraturi. 1165.

Chron. Fossae novae[1]. Christianus cancellarius et comes Gotheolinus ceperunt Maritimam et Campaniam[2], praeter Anagniam, quam devastaverunt, et incederunt Cisternam et Castrum et fecerunt iurare totam terram ad fidelitatem Paschalis et imperatoris et sic redierunt in Tusciam.

Robertus de Monte[3]. *Venerunt similiter (Rotomagum) ad eum (Henricum, Angliae regem) legati Frederici imperatoris Alemannorum, Rainaldus scilicet archiepiscopusColoniensis cancellarius ipsius et multi alii magni potentatus viri, requirentes eum ex parte imperatoris, ut daret unam filiarum suarum Henrico duci Baioariae et aliam filio suo licet adhuc puerulo. Exactis itaque sacramentis et datis, rex postea misit suos legatos in Alemanniam, qui ab imperatore et satrapis suis eadem sacramenta de conventionibus, quae inter eos convenerant, acciperent*[4].

Alexandro amicus[5]. *Imperator cum principes suos ad curiam, quam eis in festo pentecostes indixerat, adunasset et principes ipsi sabbato* Mai 23.

1) Muratori, scr. VII. 872.

2) Quo prius quam venirent, „capto Radicofano cum fratre et nepotibus domini Papae (Al.) et quibusdam aliis castris cum parentibus cardinalium" (*Bouquet* I. c. 218), Paschalem deduxerant Viterbium. In hanc sententiam egregie quadrant, quae sunt in *Sigeberti contin. Aquicinct.* MGs. VI. 411.: „Paschalis, qui et Wido, alter Papa, in civitate Italiae, quae Biterbium dicitur, sedem sibi episcopalem statuit, et potentia Imperatoris fultus, peregrinos seu mercatores de terra Francorum per Italiam transeuntes turbat et depraedatur. Quod multi timentes, licet inviti, ipsum adorabant et magnis muneribus honorabant. — Paschalis —, assumptis secum Imperatoris [militibus], Cisternam Neronis, ubi Alexander Papa fuerat consecratus, totam terrae coequavit". 3) MGs. VI. 514.

4) Rotrocus archiepiscopus Rotomagensis frustra Henricum regem ab Alexandro descivisse conatur negare in ep. ad Henricum cardinalem ap. Bouquet XVI. 238. Cf. Radulfum de Diecto l. c. ad a. 1165., Giraldum Cambrensem ibid. ad h. a. Cum Rainaldum in curia Würzburgensi adesse oporteret, ex Anglia redux non iam ut imperator mandaverat, Ludovicum regem adire potuit. Quare ad eum litteras dedit (ex itinere), quibus eum certiorem fecit, „quod dominus imperator, peracta imminenti eius curia, statim aut per nos aut per alios magnos legatos vos visitabit per quos et de negotiis propriis et de necessitatibus ecclesiae orientalis altius vobiscum deliberet atque pertractet". *Du Chesne*, scr. IV. 727. n. 454 (*Bouquet* XVI, 120). Quam legationem celebrata curia Wurzeburgensi ipse Rainaldus videtur suscepisse; ita enim annales Magdeburgenses (*MGs.* XVI. 192.) ad a. 1165.: „Dissensio inter regem Angliae et regem Karlingiae, quam concitavit Reinoldus Coloniensis archiepiscopus hac de causa: Idem archiepiscopus functus legatione imperatoris ad regem Franciae, primo honorifice ab eo susceptus est, et fere impetrata causa, pro qua venerat, a Belvacensi (Remensi?) episcopo superveniente impedita est, et ita archiepiscopus non sine indignatione inacte reversus est". Cf. *Roberti de M.* chron. ad. a. 1166. MGs. VI. 515.

5) Hardnin, VI. 2. 1615 sqq

1165. *ante festum atque subsequenti secunda feria de pace inter vos et eum refor-*
Mai. 24. *manda tractare coepissent: Reginaldus dictus Coloniensis archiepiscopus advenit, publice asserens et proponens, quod ,,nihil contra vos ad honorem sui labor et studium imperatoris proficeret, nisi eius tunc penitus assentiret consiliis". Dicebat enim, quod ,,potior pars imperii vobiscum erat, commemorans scilicet Salzburgensem, Moguntinum et alios de Alemannia", qui vestrae obtemperant sanctitati. Veruntamen ad magnificandum seipsum: ,,Plures", inquit, ,,quam vos, sumus ad obedientiam Apostolici nostri conquisiti, quos ei rex Anglorum numero quinquaginta et plures iuxta domini imperatoris beneplacitum exhibebit". Cum igitur ei, talia promittenti et ad certitudinem huius rei duos nuntios praedicti regis praesentialiter exhibenti, de prosequendo eius consilio suum imperator polliceretur assensum, in audientia cunctorum principum huiusmodi consilium imperatori formavit:*

,,Quod ipse videlicet imperator in conspectu totius curiae propria manu iuraret, quod nullo unquam totius vitae suae tempore vos vel aliquem, qui ex parte vestra sit, in Pontificem reciperet, sed devotioni Papae sui Paschalis inconcusse semper et inseparabiliter adhaereret. Si vero mori illi ante contingeret, hoc ipsum iuramentum sui successores observarent. Principes vero suos hoc ipsum iurare compelleret, adiecto eorundem principum iuramento: quod si prius imperator obiret, principes ipsi nullum antea coronarent in regem, quam is, qui coronandus esset, de tenendo et fovendo eodem schismatico et eius successoribus idem facerent iuramentum. Et quod principes infra sex hebdomadas, postquam de curia ad propria loca rediissent, omnes abbates, praepositos et alios ecclesiarum praelatos, milites quoque et alios omnes, qui in locis eorum aliquos honores obtinerent, hoc iurare compellerent, et eos, qui nollent hoc facere, rebus eorum penitus confiscatis depositos et honoris sui cingulo spoliatos vel, si privati homines fuerint, in membris propriis crudeliter mutilatos a toto imperio compellerent exulare".

Placuit imperatori forma consilii. Sed archiepiscopo Magdeburgensi et aliis qui praesentes aderant episcopis dura visa est admodum et molesta, ita quod idem Magdeburgensis nullum iuramentum se praestare velle respondit, nisi prius Coloniensis ordines et consecrationem reciperet, per quam omnem dubitationem ab eius et aliorum pectoribus removeret. Unde cum ille id promittere detrectaret, acriter eum aggressus est imperator suamque ipsi malignitatem improperans, in eum verba ista est prosecutus: ,,Ecce", inquit, ,,manifeste apparet, quod sicut traditor et deceptor in periculum meum Papam mihi praefeceris ignoranti, cum etiam ante receptionem litterarum mearum, ne de substituendi Pontificis electione tractares, tu statim cum Te Deum laudamus et iuxta beneplacitum tuum novum mihi Pontificem

elegisti, plus mihi proditor factus, quam Moguntinus electus, quem reum huius criminis deferebus; praesertim cum ille dederit mihi salubre consilium: ut ex quo Deus me a priori periculo liberavit, nullatenus me obnoxium facerem successori. Nunc vero necessario te noveris compellendum, ut laqueum, quem parasti, primus incurras. Et aliis etiam id facere recusantibus, solus habebis subire periculum, quod in malitia noscitur celeris praeparatum". 1165.

Sic ergo ille vehementer adstrictus non potuit evadere, quin cum maximo fletu primus iuxta praedictam formam faceret iuramentum, et susceptis ordinibus consecrationem quoque se promitteret recepturum. Exhibuit etiam praedictos nuntios regis Angliae, qui in persona regis Angliae publice coram omnibus iuraverunt, quod ,,quidquid imperator super hoc se servaturum iuraverit, ipse quoque tenebit firmiter et servabit".

Sic ergo propria manu imperator supradictum praestitit iuramentum, eo tamen, ad verbum archiepiscopi Magdeburgensis, determinato: ,,ut, si vos et schismaticum illum eodem tempore obire contingeret et cardinales utriusque partis in aliquem unanimiter convenirent, liberum sibi esset, eum recipere", — ,,si tamen (quod quidem Coloniensis fecit apponi) de imperatoris assensu eadem electio proveniret". Deinde qui praesentes erant principes, sicut supra dictum est, suum praestitere singuli iuramentum.

Cum vero ad episcopos ventum esset dicerentque omnes, excepto Verdensi: ,,Velle se potius regalibus cedere, quam huiusmodi iuramenta praestare", responsum est eis: ,,Oportere eos — vellent nollent — iuramentum facere et regalia retinere". Sicque cum flectu et planctu maximo iuravit primus Magdeburgensis, sub ea tamen conditione: ,,si omnes alii, qui aberant, essent iuraturi, et quod solutus esset iuramento, quocunque tempore desineret regalia possidere. Babenbergensis vero episcopus post multas et varias excusationes ita ipsi imperatori iuravit: ,,quod quamdiu voluerit regalia retinere, secundum quod ei proprius sensus dictaverit, eidem imperatori super negotio auxilium et consilium ministrabit. Verdensis etiam intrusus [et] Halberstadensis absolute, sicut Coloniensis, iuraverunt. Virdunensis et Fris[ing]ensis, propter suorum archiepiscorum absentiam excusati, iuramentum facere minime sunt coacti, sed habita licentia libere ad propria redierunt, usque ad festum beatorum apostolorum Petri et Pauli sibi licentiam impetrantes.

Hi tantummodo principes iuraverunt: dux Saxoniensis marchio Albertus, comes palatinus frater imperatoris et quidam sororius imperatoris. Hi sunt archiepiscopi, qui iuraverunt: Magdeburgensis (sub conditione tamen praenominata); Coloniensis autem et duo suffraganei eius absolute iurave-

1165. *runt. Filius vero Conradi, qui ad curiam cum mille quingentis militibus venit, ut audivit, fieri mentionem de iuramento, recessit. Patriarcha Aquileiensis non affuit neque aliquis suffraganeorum suorum. Similiter nec Salzburgensis vel aliquis suorum, neque Trevirensis vel aliquis suorum. Et multi de principibus non adfuerunt.*

Chron. Reicherspergense[1]. Electus Moguntiacensis dominus Chuonradus, qui ante obedientiam fecerat per se Alexandro, dum iret ad limina sancti Iacobi[2], fere nocte de curia fugiens propter iuramentum, venit in Franciam ad Alexandrum et ibi exulabat.

Fridericus Dei gratia Romanorum imperator et semper
Iul. 2. *augustus archiepiscopis, episcopis, abbatibus, clericis, ducibus, marchionibus, comitibus et omnibus fidelibus suis salutem et omne bonum*[3]. *Cunctis notum est populis, qualiter exorta quondam inter ecclesiae Romanae cardinales de apostolicatu discordia in reges ac regna impetu pestifero est diffusa. Pro qua ad optabile pacis bonum revocanda quantos post beatae memoriae Papae Victoris electionem ac confirmationem catholicam Papiae, Laudae, Mediolani, Laonae atque in diversis imperii finibus in corpore nostro labores tam nos quam incliti principes nostri pertulerimus, quantas rerum copias zelo iustitiae impenderimus, in extremis quoque mundi partibus iam auditum non dubitamus. Denique beatissimo Papa Victore ad paradisi gaudia assumpto et in eius locum ab episcopis ac cardinalibus almae sedis apostolicae domino Pascali, viro christianissimo, in praesentia episcoporum et religiosorum Longobardiae ac*

1) Ludewig ser. II. l. c. et MGs. XVII. l. c.

2) *Annales s. Petri Erphesfurdenses* MGs. XVI. 23.: „Mogontinus electus causa orationis in Hispaniam profectus, in redeundo Rolando qui et Alexander se iuramento obligavit". Conradus non de curia Würzburgensis, sed antea in Alexandri partes transiisse videtur. Qui de curia Würzburgensi loquuntur, nihil iam habent quae de Conrado referant; ipse Fridericus neque litteris illis, quibus eius curiae res exponit, neque verbis a Thomae amico servatis quidquam de Conrado. Cf. *Hugonem Ratisponensem* ap Böhmer ff. III. Conradus postremo a. 1164. mai. 24. Papiae cum imperatore diplomati (*Murat. antt.* IV. 257.) subscripsit. Deinde Rainaldus, accepto in itinere nuntio, Conradum Alexandro nomen dedisse, eum apud imperatorem defectionis videtur accusasse; quapropter consentaneum est, ineunte anno 1165 Conradum „ab imperatore pulsum esse episcopatu" (*ann. Disibodenb.* ap. Böhmer, ff. III. 216.). Cf. Conradi diploma editum a. 1165 in *Gudeni cod. dipl.* pg. 249. et quae *ibidem* 253 Gudenus affert de iudicio adversus Conradum (a Paschali III?) celebrato.

3) *MGL.* II. 137., ubi etiam litterae ad clerum Patavinum (135.) et ad comitem Trecensem (ibid. cf. *Du Chesne*, scr. IV. 728. *Harzheim*, conc. Germ. III. 395.) Praeterea cf. litteras ad abbatem s. Remacli in *Sigeberti contin. Aquicinct.* MGs. VI. 410. et ad abbatem Stabulensem in *Gilberti Foliot* epp. ed. Giles, II 319.

Tusciae, illustris quoque praefecti urbis Romae ac multorum nobilium Romanorum catholice substituto, ipsum etiam dominum Pascalem ex ecclesiae ac principum imperii iudicio atque consilio in Papam et patrem catholicum sollempniter recepimus debitoque honore semper venerari intendimus. Proinde obstinata scismaticorum perfidia mortem viri iusti suis successibus aperta fronte anhelans[1]*, sireneis suis blandiciis fidelium quorundam animos adeo molita est de novo immutare, ut nisi morbis novis nova remedia maturius obiicerentur, pars quorundam nostrorum non modica*[2] *videretur ex fiducia nostrae lenitatis seducenda*[3]*. Igitur zelo reformandi decoris domus Dei ardentius accensi, cum regem Francorum, qui nulla nostra culpa praeeunte una cum Rolando imperii nostri hoste publico eiusque sequacibus imperialem nostrum honorem manifeste molitur auferre, post multos nostros ammonitus irrevocabilem persensimus, universis nostri imperii principibus in sancto pentecoste curiam generalem Wirzeburch indiximus. Quorum coetu celeberrimo ibidem solempniter celebrato, ecclesiae Dei statum ac domini Papae Pascalis negotium serio ac magnifice duximus roborandum. Invocata igitur devotissime Spiritus sancti gratia et universorum, qui aderant, consilio altius communicato, ad removendam omnem prorsus ambiguitatem, ipsi nos manu propria super sanctorum reliquias iuramentum publice praestitimus, quod Rolandum scismaticum vel eum, quem pars ipsius elegerit, in Papam numquam recipiemus, nec ad eum recipiendum alicui unquam assensum praebebimus: nulli etiam fautorum eius gratiam nostram unquam reddemus, nisi ab errore viae suae ad unitatem ecclesiae fuerit conversus: dominum Pascalem Papam manutenebimus semper atque promovebimus, eique tanquam patri catholico et universali pastori*[4] *obedientiam, honorem atque reverentiam exhibebimus et ab ipso eiusque parte vita comite nunquam recedemus. Electos quoque, qui sub eo aut eius successore, quem pars ipsius elegerit consecrationem*[5] *receperunt vel adhuc receperint, honore aut ordinibus suis pro eius obedientia nunquam privari permittemus. Et huius absolutionem sacramenti nunquam requiremus nec oblatam recipiemus. Praeterea nostri imperii successor, quem principes universi elegerint, hunc honorem Dei ecclesiae atque imperii et hanc partem nostram sub eodem iuramento tuebitur semper atque tenebit. Idem quoque iuramentum archiepiscopi omnes, episcopi atque electi, qui interfuerunt*[6]*, numero 40, super sancta Dei euangelia manu propria unusquisque sub stola sua praestiterunt et publice firmaverunt. Nichilominus universi principes seculares,* 1165.

---

1) Ad Patav.: *adscribens.* 2) MGL. *non immodica.*
3) Immo „Paschalis Papae negotium in cordibus multorum dubium habebatur".
4) Henr. *Pontifici.* 5) Ita Henr. 6) Ita Henr. et Rem.

1165. *dux scilicet Saxoniae ac Bavariae, marchio Adelbertus senior, Conradus palatinus comes Rheni et Lodoycus lantgravius ac reliqui omnes super reliquias sanctorum id ipsum iuraverunt. Repente autem*[1] *Spiritus sanctus mentes omnium adeo fecit unius voluntatis, quod electi, qui praesentes aderant, primo Raynaldus, Coloniensis electus et Ytaliae archicancellarius,*
Mai 29. *deinde ceteri*[2] *omnes in sabbatho quatuor temporum ad laudem Dei et honorem imperii sacros ordinis devotissime*[3] *susceperunt*[4]. *Firmiter quoque a nobis et ab universis decretum est, ut quicunque supersunt ordinandi, in proximis quatuor temporibus similiter exsequantur; alioquin dignitatis honore*[5], *omni remota dilatione, priventur.*

Ad hoc honorabiles legati illustris amici nostri H. gloriosi Anglorum regis ad nos ab ipso transmissi in totius nostrae curiae praesentia super sanctorum reliquias ex parte regis Angliae nobis iuraverunt publice, quod rex ipse cum toto suo regno in parte nostra fideliter stabit, dominum Papam Pascalem, quem nos tenemus, nobiscum tenebit, de Rolando autem[6] *manutenendo se de cetero non intromittet*[7].

Nos vero in tua dilectione et fidelitate plurimam fiduciam habentes, mandamus, attentius monentes et postulantes, quatenus convocatis in unum omnibus ecclesiae fidelibus, clero videlicet, beneficiatis et ministerialibus,

---

1) Rem. *ad removendam pro parte nostra omnem ambiguitatem.*

2) Ita Henr. 3) Rem. *apud Wirzeburg.* 4) Cf. Godefr. Colon. l. c. pg. 438. „Sed ab Alexandro excommunicatur“ (ann. Col. max. *MGs.* XVII. l. c.) Ann. Stad. *MGs.* XVI. 345. 5) Henr. add. *ad. quam electi sunt.* 6) Rem. *vel eius parte.*

7) Henr add.: *Quia vero iustitiae, quam hostes ecclesiae ac nostri sive superbia sive ex causae suae diffidentia devitaverunt, nos semper hactenus stare parati, nunc tandem ad insolita sacramenta ex eorum manifesta obstinatione sumus impulsi, a schismaticorum communione omnis homo, omnis ordo caveat. Favor enim illorum etsi aliquo modo visus est venialis, in posterum prorsus erit irremissibilis.* Quam severe Fridericus in exigendo a legatis Anglicis iuramento versatus sit, Iohannes Saresberiensis (ep. ad Ioh. Pictav., opp. I. 236.) ex eo intelligi docet, quod ipse Fridericus in epistola quadam iam deperdita Henrico Trecensi narravit: *Nam cum Ioannes de Oxeneford, nomine regis, Teutonico tyranno coniuraturus esset et „opem auxilii et consilii“ sacramento promitteret „contra omnes homines, excepto solo rege Francorum“: ait Teutonicus per interpretem suum, sicut attestantur magni et multi et religiosi nostrates (de provincia dico Remensi), qui interfuerunt: „Rollandus, hostis ecclesiae et imperii, homo quidem est mortalis et omnes cardinales sui, et nullus eorum — rex Francorum est; unde nullum eorum exceptum intelligo nec volo intelligi in hac confederatione mei et regis Anglorum. Si vero ita sentitis, an aliter, publice profiteamini“. Cui Ioannes: „Nos“, inquit, „et dominus noster ita intelligimus, ut vos, et sub hoc intellectu vice regis nostri iuramenta praestamus“.* Utrosque regis legatos, Iohannem de Oxford et Richardum Ivelcester, Thomas Cantuariensis propter hanc schismatis communionem excommunicavit. Cf. eius litteras ad omnes Cantiae provinciae episcopos ap. *Bouquet* XVI. 247. n. 55.

abbatibus et praepositis, praelatis et presbiteris parochianis, hoc idem praedictum iuramentum, ut ipsi principes iuraverunt et confirmaverunt, ipse coram omnibus publice facias; tuos quoque archidiaconos et praepositos et ecclesiarum praelatos et abbates et omnes villarum presbyteros de toto episcopatu tuo hoc ipsum iuramentum distincte iurare facias et[1] *in publica eorum missa, sicut edictum est et sancitum a nobis et a principibus, publicam orationem pro domino Papa Pascali nominatim et assidue facias*[2] *recitari. Edictum quoque et statutum est, ut haec omnia iuramenta infra sex ebdomadas ab omnibus compleantur*[3]. *Quodsi aliquis clericorum vel laycorum huic confirmationi et edicto nostro aliquo modo se opponendo contradixerit, ex totius Herbipolensis concilii decreto firmissime praecipimus, ut si quis ad mandatum sui antistitis aut provinciae praesidis vel domini sui sacramentum non praestiterit, si clericus sit vel monachus, ecclesiastico privetur honore, si laycus, allodia et beneficia, quaecunque possidet, nostra ipsi auctoritate a suo iudice vel domino prorsus adimantur et toto imperio nostro eiiciatur*[4]. 1165.

Actum est hoc anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi 1165 *apud Wirzeburg* 6 *Nonas Iulii.*

Alexander Henrico Remensi[5]. *Noveris itaque nos circa octavas assumptionis b. Mariae omnem apparatum redeundi ad urbem fecisse et cum iam venerabilem fratrem nostrum Albanensem episcopum et dilectos filios nostros Iac(inthum), Odonem, W(ilhelmum), Ian. cardinales, prout expediens* Aug. 15.

---

1) Rem. *singulis dominicis diebus et festis.* 2) Rem. et Stab. *intus et foris.*

3) Cf. Friderici ep. ad Nicolaum Cameracensem. Bouquet XVI. 693.

4) „Hac de causa in universali ecclesia oritur grave scandalum et in regno augescit discidium, dum alter dissidet ab altero et alter excommunicatur ab altero. Ea tempestate ecclesia scindebatur et navicula Petri gravissimis opprimebatur fluctibus". *Sigeberti contin Aquicinct.* MGs. VI. 411.

5) *Martène et Durand,* ampll. coll. II. 718. De hoc Alexandri itinere praeter ipsum et Romualdum audiendus est *Guilelmus Neubrigensis* II. 17. ap. Bouquet XIII. 110.: „Alexander vero annis aliquot in Galliis demoratus (1162. apr. 11. — 1165. sept. med.), repatriandi iter arripuit, apud Montempessulanum transitum in Apuliam operiens opportunum. Imperator vero non quiescens, secretis, ut dicitur, littoris et promissis amplissimis apud Guillelmum eiusdem urbis dominum agere studuit, ut proderet hospitem. At vir memorabilis integrae fidei inventus est et insignem hospitem decentissime honoravit. Cumque cardinales cum multitudine virorum fortium, qui Ierosolymam properabant, dromonem hospitalis Hierosolymitani ingressi, dominum Papam mox secuturum iactis in alto maris anchoris expectarent, contigit dromonem a praetereunte classe piratica infestari. Advehebatur Pontifex ex triremi ingressurus dromonem, sed conspectis circa dromonem piratis, mox remis retortis, in Magalonensem se portum recepit. At ii, qui erant in dromone, tam viriliter restitere piratis, ut confusos nec illaesos abigerent. Itaque dominum Papam non ulterius cum periculo expectandum censentes, cursu propero fines regni Siculi attigerunt".

1165. *erat, ante nos in quadam navi praemisissemus, opportuno tempore ad navem hospitalem, in qua transire disposueramus, cum reliquis fratribus nostris in duabus galeis accessimus et omnes fere cardinales cum familiis et rebus suis ac nostris in eadem navi de mandato nostro se recepissent et nos ipsi prius eo pariter vellemus conscendere, subito galearum Pisanorum multitudo de prope apparuit; quorum incursus formidantes, cum Maguntino electo et duobus fratribus nostris Io(hanne) Neapolitano et P(etro) cardinalibus et duobus tantum servientibus, qui forte in eisdem galeis nobiscum manserant, Magalonem, unde veneramus, sani et incolumes reversi sumus. Praefata vero navis cum fratribus ac rebus nostris sine damno et absque ullo gravamine, sicut ab eisdem Pisanis prius ea accepimus, prospere ad locum properavit destinatum, quam in brevi auctore Domino prosequi parati sumus. Iidem quoque Pisani galearum comites cum multimoda protestatione in praesentia nostra postmodum asseverarunt, quod nullam offendendi personam nostram voluntatem vel propositum invadendi res nostras habuerunt.*

Romualdus Salernitanus[1]. Interea Romani morte Octaviani cognita, nuncios suos ad Alexandrum in Franciam transmiserunt, affectuose rogantes, ut ad Urbem rediret et commissum sibi populum visitaret, quia ipsi eum cum honore et devotione reciperent[2]. Alexander autem credens, hoc sibi et ecclesiae profuturum, Magalonem venit et praeparata quadam magna navi, quae erat hospitalis[3], quum eam pene omnes cardinales intrassent et Papa cum paucis cardinalibus cum galea Narbonensium eandem navim ascensurus veniret, galeae Pisanorum[4], quae[5] illi paraverant insidias, repente apparuerunt. Quibus visis, Papa cum galea sua festinus[6] Magalonem rediit. Galeae autem Pisanorum navim, in qua erant cardinales, circumdederunt et non invento ibi Apostolico, eam in pace liberam abire permiserunt. Quae, vento flante[7] secundo, primo Panormum, dehinc Messanam applicuit. Non multo post Alexander Papa cum cardinalibus, qui remanserant, et Maguntino archiepiscopo quamdam minorem navim intravit et alto se committens pelago, licet multis exagitatus procellis, salvus tamen cum omnibus suis Messanam domino duce pervenit. Quo cognito rex Guilielmus, qui tunc erat Panormi, nuncios suos cum muneribus ad Papam transmisit et eum cum quinque

1) *Muratori*, scr. VII. 205.

2) Hoc circiter tempore Fridericus litteras illas imperatore prorsus indignas ad Romanos scripserit, quas *Baronius* ad h. a. n. 20—23. edidit ex fragmentis Vaticanis; sed nescio an omnino spuriae habendae sint.

3) I. e. militum hospitalis sancti Iohannis.

4) Baron. add. *imperatori servientium*.

5) Bar. *quibus*.

6) Bar. *festinans*.

7) Ita Bar., cod. Ambr. *stante*.

galeis usque Romam conduci praecepit. Qui Salernum veniens a Romualdo Salernitano archiepiscopo et toto populo civitatis cum debita est reverentia et honore susceptus. Qui postmodum cum eisdem galeis usque Tiberim et per Tiberim usque ad sanctum Paulum cum omnibus cardinalibus venit. Cui clerus et Romanus[1] populus obviantes ipsum cum magno honore et gloria usque Lateranum unanimiter conduxerunt. 1165.

Alexander Henrico Remensi[2]. *Praesentium significatione cognoscas, quod nos diversa maris pericula et graves hostium et iniquorum incursus divina potentia et Apostolorum meritis evadentes ad portum tandem salutis pervenimus et a senatoribus populoque Romano devotissime invitati, IX Kal. Decembris*[3] *Urbem intravimus, cum omni pace et tranquillitate suscepti; et illam nobis et fratribus nostris reverentiam, honorem et devotionem praedicti senatores, nobiles civitatis, clerus et Romanus populus exhibuerunt, qua nulli maior praedecessorum nostrorum, sicut omnium ora testantur, exhibita fuisse probatur. Unde credimus et de misericordia Christi speramus, quod ecclesia Dei plena pace et optata prosperitate gaudebit*[4]. *Nov. 24.* *Nov. 23.* *Nov. 25.*

Ann. Colonienses max. Anno Domini MCLXVI imperator natalem domini Aquisgrani celebrat. Ibi IIII Kal. Ianuarii cum frequentia Pontificum ac principum magnoque cum tripudio cleri ac populi extulit de sarcophago ossa Karoli magni imperatoris, ubi sepultus quieverat annis trecentis quinquaginta duobus[5]. *Dec. 29.*

1166.

Ann. Colonienses max. Imperator expeditionem suam in Italiam indixit tum pro confirmatione domni Papae Paschalis[6] tum pro perfidia Mediolanensium.

---

1) Bar. *Rom. et.* 2) Mart. et Dur. ampll. coll. II. 719. 3) „In die festivitatis sancti Clementis Papae et martyris (nov. 23.) missa apud beatum Petrum in Roma Leoniana ab ipso celebratur". Sigeb. cont. Aquicinct. MGs. VI. 411.

4) Dec. 18. Alexander Conradum, electum Moguntinum, in presbyterum et archiepiscopum consecravit. *Jaffé* pg. 707. *Ludewig*, scr. II. 289. Titulum ei cardinalem assignavit sanctae Sabinae. Cf. *Muratori*, scr. II. 2. 901. Cum in hoc diplomate iam tertio mense (1166. mart. 18.) post eius consecrationem episcopalem Conradi Sabinensis episcopi nomen occurrat, titulum illum presbyteralem sancti Marcelli acceperit oportet, non ut vult Reuter II. 242., mense decembri Romae, sed antea Senonibus. Et ita recte *Ughelli*, Italia s. (ed. Coleti, Venet. 1717) I. 161. *Ciacconius*, (ed. Oldoinus, Romae 1677.) I. 1083.

5) „In locello ligneo in medio eiusdem basilicae (s. Mariae) reposuerunt" (Sigeb. cont. Aquicinct. l. c.) „et in vase aureo diligenter et honorifice restituit". *Annales Cameracenses*, MGs. XVI. 538. Cf. *ann. Aquenses* MGs. XVI. 686. *Gaufredi Vosiensis* chr. (ap. Pagi, crit. IV. 623.) *Acta ss.* ian. II. 888, (*Beek*, Aquisgranum).

6) In Germania per hunc annum imperator vehementissime catholicos persecu-

1166. *Iohannes Saresberiensis Bartholomaeo Exoniensi*[1]. *De cetero dominus Papa in urbe prosperatur. Cremona contra Teutonicum cum*
Mai. 7. *aliis octo civitatibus pro certo dicitur rebellare. — Obiit — rex Siculus (Willhelmus I.), cui successerunt filii sui alter (Wilhelmus II) in regnum, alter in ducatum Apuliae; et in extremis agens LX millia florinorum Ioanni Neapolitano tradi fecit ad usum domini Papae. Filius quoque eius, qui ei successit in regnum, totidem misit.*

Iohannes Sar. Radulfo nigro[2]. *Rex (Angliae) in imperatore confidit*[3] *et in captione domini Papae, quam ei vaticinantur prophetae Baal—.*

---

tus est. Inprimis Conradum Salzburgensem, Eberhardi tam honoris quam constantiae haeredem, retentis regalibus vel ad defectionem inclinare vel punire studuit. Qui cum neque blanditiis neque minis flecteretur, Fridericus in curia Laufensi mart. 29. „iudicio principum omnes possessiones Salzburgensis ecclesiae inbeneficiavit laicis" et ferro et igni tam praelatos pelli quam ecclesias, coenobia vastari iussit. *Chron. Reicherspergense* ap. Böhmer ff. III. 536.

1) Opp. I. 229. 2) Opp. I. 295.

3) Cum Henrico minus optato succederet in persequendo Thoma Cantuariensi, qui iun. 12. Vizeliaci tam „consuetudines avitas", quam eorum auctores et regis nuntios in curiam Würzburgensem missos damnaverat, ad Friderici et Paschalis societatem se hoc tempore convertit: „*Diu*", inquit in ep. ad Rainaldum (*Bouquet* XVI. 248. *Reuter* II. 296.). Coloniensem data, „*diu desideravi iustam habere occasionem recedendi a Papa Alexandro et a perfidis cardinalibus eius, qui proditorem meum Thomam, quondam (!) Cantuariensem archiepiscopum, contra me manutenere praesumunt. Unde cum consilio omnium baronum meorum et cum consensu cleri magnos viros de regno meo, scilicet Eboracensem, Londoniensem, archidiaconum Pictaviensem, Iohannem de Oxeneford, Richardum de Luci Romam missurus sum, qui publice et manifeste ex parte mea et totius regni mei et omnium aliarum terrarum, quas habeo, proponent et denuntiabunt Papae Alexandro et cardinalibus eius, ne ulterius proditorem meum manuteneant, sed ita liberent me ab eo, ut alium cum consilio cleri in ecclesia Cantuariensi possim instituere, denuntiabunt etiam, quod quidquid Thomas fecit, in irritum revocent; hoc etiam postulabunt, quod coram eis Papa iurari faciat publice, quod ipse et successores sui et mihi et omnibus successoribus meis regias consuetudines Henrici avi mei inconcussas et inviolatas, quantum ad se, conservabunt in perpetuum. Quodsi forte alicui petitionum mearum contradicere voluerint, neque ego neque barones mei neque clerus meus aliquam ei ulterius servabimus obedientiam, immo manifeste eum et omnes suos impugnabimus, et quicunque in terra mea inventus fuerit, qui ei post adhaerere voluerit, expelletur. Eapropter rogamus vos sicut carissimum amicum, quatenus fratrem Ernoldum vel fratrem Radulphum hospitalarium omni occasione remota cito ad me mittatis, qui ex parte imperatoris et vestra praedictis nunciis meis ducatum praebeat eundo et redeundo per terram imperatoris.*" Post eas litteras in codice Thomae epistolari haec narrantur: „Visis litteris istis consuluit Coloniensis imperatorem, quid regi Angliae sit respondendum. Rescripsit imperator, voluntati regis Angliae esse annuendum, quia quanto solemnius ista fient, si consenserit Papa Alexander, tanto maior erit eius confusio. Et forte in occulto per alium templarium vel hospitalarium vel aliquem alium, a quo caveri non possit, rex Angliae pro pecunia sua idem obtineret. Missus itaque est frater Radulphus hospitalarius ad regem Angliae, qui nunciis, quos rex ad curiam mittere disponit, ducatum

Sed Domino auctore dominus Papa prosperatur et capto nuper Albano, sicut certissime constat, dilatati sunt gressus eius[1]. 1166.

Iohannes Sar. Girardo Pucellae[2]. *Defecerat—schisma, pacem fuerat tyrannus vester ecclesiae redditurus: nisi eum Colonia etiam adhuc adversus ecclesiam incitaret, ut pari voto non tam summi Pontificis vitam, quam Petri dignitatem conentur extinguere dicentes: ,,Alligemus iustum, quoniam inutilis est nobis; scientiam viarum Dei nolumus, regem nescientes nisi caesarem''. Eo enim, ut aiunt, proposito in Italiam profecti sunt, ut Cremensem haeresiarcham intrudant in sedem Petri, et vicarium Christi aut comprehendant aut eiiciant aut occidant. ,,Veruntamen oratio sine intermissione fit ab ecclesia ad Deum pro eo'', ut supra modum timere non debeat a ,,duabus caudis fumigantium titionum'', Frederico et Reginaldo, qui ,,ponentes carnem brachium suum, sanctum Israel blasphemare non cessant''. Profecto ubi humanum deest, divinum auxilium necessitatibus ecclesiae suffragatur. Nemo suum fraudulenta verborum excusatione tueatur errorem, voluptatibus suis nullus applaudat, quia Deus non irridetur, qui non secundum visionem iudicat oculorum nec auditum aurium sequitur, sed in aequitate iudicabit orbem terrarum et, pro mansuetis condemnans impios, potentiores potentius punit et pervertitur cum perversis*[3].

1167.

Morena. Tandem imperator — in mense novembri (1166.) — cum magno exercitu reversus, — Laudae — (tam Teutonicorum quam Longobardorum) — maximum colloquium fecit et ibi in ipso colloquio (dec.) cum toto suo exercitu Romam ire disposuit. Itaque episcopi, marchiones, comites, capitanei aliique etiam proceres ac quamplures etiam alii Longobardiae homines tam magni, quam etiam parvi, alii cum crucibus, alii sine crucibus ante imperatorem venientes, de — imperatoris procuratoribus ac missis valde conqueruntur et mala ab illis ipsis illata, sicut

praebuit per terram imperatoris''. Bouquet XVI. 255—256. Cf. Iohannis Sar. opp. I. 314. Quod Henrici regis consilium non ad effectum pervenerit, nemo est, qui miretur. Neque unquam eius generis litterae, quales rex se missurum pollicetur, ad Alexandrum delatae sunt.

1) Ex quo suspicari licet, Paschalem propterea non ultra Viterbum potuisse proficere, quod Alexander reliquam Campaniam et quae sunt circa urbem, armis obtinebat. 2) Opp. I. 331.

3) Imperator mense octobri per Augustam (oct. 15.) in Italiam profectus est, ubi ab urbe Yporea Rainaldus Coloniensis (oct. 31.) occurrit. Nativitatem Domini imperator Papiae celebravit et 1167. ian. 11. de urbe Laude Romam versus profectus est.

1167. eis facta fuerant, imperatori eiusque curiae per ordinem referunt. Imperator namque haec audiens multum se inde condolere in principio demonstravit, sed tamen in fine querimonias Longobardorum quasi vilipendens ac pro nihilo habens, nihil inde fecit. — Longobardi igitur sic sibi fieri cernentes, ac nullus eorum nullaque etiam civitas per se vindictam inde sumere audens, cum tanta mala sibi fieri vita comite nullo modo pati poterant nec eis, ne sibi fierent, resistere audebant, tandem necessitas consilium inde reperit. Mediolanenses namque cum multo magis, quam alii Longobardi, ita opprimerentur, quod nullo modo evadere aut vivere posse putarent, tandem cum Cremonensibus et Pergamensibus atque Brixiensibus seu Mantuanis ac Ferrariensibus[1] colloquium habuerunt[2]. Qui omnes cum insimul coadunati fuissent ac mala et incommoda a procuratoribus imperatoris et missis sibi illata vicissim inter se retulissent: *melius esse cum honore mori, si oporteret et aliter fieri non posset, quam turpiter et cum tanto dedecore vivere* statuerunt. Quapropter illi statim foedus omnes inter se inierunt, et concordiam atque pactum hoc, videlicet: *Quod unaquaeque civitas adiuvaret alteram, si imperator aut eius procuratores vel missi aliquam iniuriam vel malum amplius sine ratione eis inferre vellent* —, firmiter inter se firmaverunt ac iureiurando, *salva tamen* (sicut dicebatur) *imperatoris fidelitate*, corroboraverunt ac certum terminum inter se statuerunt, in quo omnes, Mediolanum pergentes, ipsos Mediolanenses in ipsa Mediolani civitate ponerent. — Quo quidem sic peracto, omnes laeto animo ab ipso colloquio separati sunt[3].

---

1) Cf. Robert. de Monte MGs. VI. 516.

2) „Ad monasterium Pacidense inter Mediolanum et Bergamum, die sexto aprilis". *Cavitelli*, ann. Cremonenses in *Graevii* thesauro III. 2. 134.

3) *Reuter* (II. 243—244.) novam Friderici condemnationem, a Iohanno Saresberiensi (*opp.* ed. Giles II. 65.) narratam, factam esse statuit huius anni tempore verno, eaque demum Lombardis ad ineundam aprili 6. societatem esse excitatos. Videtur quidem is rerum esse nexus, cum Iohannes de Mediolani restitutione ita loquatur, quasi post Alexandri sententiam in imperatorem iaculatam evenerit. Neque dubium esse potest, quin ante huius anni exitum Alexander sententiam dixerit, quum „a facie furentis et praesentis tota fere Italia tanta felicitate et celeritate excussa esset, ut in ea nihil habere videretur, nisi tortores, quos evitabat interdum et angustiarum, quas evitare non potest, iuge supplicium". Sed duae hoc anno factae sunt Lombardorum rebelliones et ineundae societatis concilia, verno tempore una, altera vero et ea quidem priori multo fortior anno exeunte. Et hac demum altera rebellione Lombardi societatem solemni modo certis legibus constituerunt et firmaverunt, hac demum „schismatici expulsi, catholici episcopi reducti sunt" (cf. Morenam l. c. 1159. et s. Galdini vitam). Cum qua seditione si Iohannes Mediolani restitutionem, verno tempore factam, confundit, id quidem non adeo mirandum est, cum

Chronicon Pisanum[1]. Imperator Fridericus Rainaldum cancellarium 1167.
et Coloniensem archiepiscopum Pisas[2] misit, qui exercitum facere statuit in aestate futura in Siciliam, Apuliam, Calabriam et contra Romanos et in publico Pisanorum parlamento iuratum est per quendam domini imperatoris capellanum et per consules Pisanorum.

Marangone, cronaca Pisana[3]. Praeterea idem consules *Papam Pasqualem pro catholico tenere et ei tanquam catholico obedire et omnes clericos Pisanae urbis idem facere iurare et archiepiscopum Villanum non recipere, nisi iamdicto Papae obedire voluerit, et archiepiscopum eligere duodecimo* Mart. 21.
kal. aprilis, ac domino Pasquali consecrari venturo[4] *proximo die Iovis sancto, et Rolando, qui Papa Alexander vocatur, non obedire nec eum pro Papa catholico tenere* —, sacrosanctis evangeliis tactis, firmiter promisere. Archiepiscopus vero Villanus voluntati imperatoris et Papae Pasqualis minime acquievit, immo penitus facere recusavit. — Pisanorum consules, praeceptis imperatoris et Papae Pasqualis obedientes, Benincasam canonicum sanctae Mariae maioris ecclesiae in archiepiscopum honorifice octavo kal. aprilis elegerunt. Qui ad praedictum antistitem Mart. 25.
(Paschalem) cum duobus consulibus, scilicet Benecto et Guidone Galli,

exteris hominibus non posset certius esse indicium abiectae ab Italis ditionis Teutonicae, quam urbs eadem restituta, qua capta omnium libertatem esse extinctam ab imperatore audierant. Quare sive Iohannes sive qui ei earum rerum erat auctor, ut ecclesiae triumphum quam fortissimis ut ita dicam coloribus exprimeret, egregium illud Lombardorum facinus tanquam universae seditionis certissimum documentum extollit. Prorsus eodem modo Otto de s. Blasio de Mediolano restituto loquitur l. c. pg. 600. Litteras autem ipsas post Friderici cladem, post eius fugam ex urbe Roma scriptas esse, ex iis manifestum est, quae leguntur in exordio: „Reflorescit auctore Domino status universalis ecclesiae et schismaticorum impetus frustratus est — nec de nocte vastatus est nunc (cf. Isai. XV. 1.), ut ab initio, sed *in meridie* suffossa est Aar et muri eius deiecti sunt funditus, ut exultatio Moab, ex necessitate Petro cedens, de caetero conquiescat“. Et hunc rerum ordinem Iohannes ipse indicat eo, quod, ubi „sententiam dicit ab ipso Domino videri confirmatam“, non Friderici cladem et fugam commemorat, sed Lombardorum societatem aperte rebellantem et schismaticos expulsos. — Quae quum ita sint, reliquum est, ut Alexander neque in urbe sententiam dixerit, sed Beneventi, quo eum et cardinales secuti sunt et multi statim episcopi salutati (cf. Bosonem.). Neque Iohannes in eo sitam esse dicit similitudinem, quod „in concilio Romano“, sed quod hac („simili“) sententia imperatorem tam Alexander condemnaverit quam Gregorius.

1) Muratori scr. VI. 179 (falso ad a. 1168.)

2) Itaque quod antea (Papiae cf. Murat. scr. VI. 312.) ab imperatore statutum fuerat, ut Christianus Pisas iret, Rainaldus Genuam (Caffari, Murat. scr. VI. 316.), immutatum est. Cf. *Vincent. Prag.* MGs. XVII et ap. Dobner I. 77.

3) Archivio storico Italiano VI. 2. 47.

4) Neque enim tum Pisis degebat Paschalis, sed aut Vitorbii (Morena l. c. 1149) aut Luccae (Cavitelli, ann. Cremon. l. c. III. 1. 1111.).

1167. et sapientibus clericis et laicis honorifice perrexit. Quem venerabilis
Apr. 8. Pasqualis cum cancellario et cardinalibus gloriose recepit eidemque Sab-
Apr. 10. bato sancto sacerdotii dignitatem donavit et die lunae proximiori post pasca in archiepiscopum consecravit et sic Pisas cum magno honore de-
Apr. 22. cimo kal. iunii (l. maii) reversus est.

Rainaldus cancellarius versus Civitatem veterem[1] profectus est eamque rebellem cum ingenti exercitu obsedit, in qua erat Petrus Latro, inimicus imperii, cum XL Romanis. Quam cum minime capere potuisset, nuntios suos ad Pisanorum consules, ut ei cum IIII galeis auxilium festinanter impenderent, direxit. Consules itaque desideratam iam dicti cancellarii adimplere cupientes, VIII galeas cum Guidone de Mercato consule in eius adiutorium direxerunt. Cumque praedictae galeae iam dictae Civitati veteri applicuissent, statim prae timore Pisanorum praedicto consuli et cancellario se reddiderunt. Cancellarius itaque amore praedicti Pisanorum consulis, Petro Latro[ni] et ceteris qui cum eo erant Romanis vitam donavit, veruntamen eos in custodia retinuit. Incolas autem praedictae Civitatis veteris salvos in personis et rebus ad honorem et fidelitatem imperatoris atque Pisanorum, eiusdem consulis amore, sua pietate dimisit. De quo facto Pisani ab imperatore et cancellario magnam laudem et honorem habuerunt. Hoc fuit in mense ma-
Mai. 18. dio, decimo quinto kal. iunii. Deinde (Rainaldus) cum triumpho et honore atque victoria usque ad Tusculanum perrexit.

Vita s. Galdini Mediolanensis[2]. Primitusque Bergamenses milites decem cum decem vexillis venerunt, Brixiensesque et Cremonenses, Mantuani quoque cum Veronensibus, cum iis, qui marchiam incolunt Tarvisinam, Mediolanenses introduxerunt in civitatem anno Domini
Apr. 27. MCLXVII, VI[3] kal. maii[4].

Marangone, cronaca Pis. In mense madio cum Romani audissent, Civitatem veterem a cancellario Rainaldo captam atque Petrum Latrum, et quod totam terram Romagnae devastasset et ad Tusculanum pervenisset: cum XL millibus hominum inter milites et pedites super eum [ad] Tusculanum devastandum venerunt. Praedictus itaque cancellarius, hoc cernens, quod Romani Tusculanum devastare coepissent, die lunae post pentecosten, qui fuit quarto kal. iunii cum Romanis bellum magnum fecit.

---

1) Civita vecchia; *Reuter* (II, 243.): Orvieto, non recte.

2) *Acta ss.* apr. II. 594.

3) Ed. V; item inscriptio ap. Pagi crit. IV. 625. n. 5. Sed „dies Iovis" erat VI. kal. mai. Cf. Reuter II. 245.

4) Cf. *Morenam* l. c. 1135. *Pagi*, critt. IV. 625.

Reinoldus Coloniensibus[1]. *Redeuntibus*[2] *cum inaestimabili* 1167.
exercitu Romanis contra Tusculanenses, quorum iam vineas et olivas penitus
devastaverant, nos cum sola nostra et domini cancellarii Philippi militia
Tusculanum ingressi sumus[3], *ne civitas illa imperio summe necessaria per-*
deretur. Romani vero cum ingenti superbia per diversa loca castra metantes,
tandem in sancto die pentecostes coram oculis nostris iuxta pedem montis[4], Mai. 28.
in quo est Tusculanum, fixere tentoria, segetes Tusculanensium hostiliter de-
vastantes. Statim vero die sequente, hoc est secunda feria pentecostes, archi-
episcopus Moguntinus et milites eius ac Brabantini advenerunt circa horam Mai 29.
nonam, fessi nimis ex itinere[5]. *Cumque iuxta Romanorum exercitum*

---

1) *Sudendorf,* registrum II. 146. n. 62. His ex litteris et ex aliis ad Leodienses datis, in ephemeridibus *Messager de Gand* 1837 [5, 39] editis (v. Ficker l. c. pg. 109.) annales Col. max. (*MGs.* XVII.) pleraquo hauserunt, nonnulla tamon ex iisdem fontibus, ex quibus *Otto de s. Blasio* (ibid. 597 sqq.).

2) Iam paullo ante „conflictus" quidam inter Romanos et Rainaldum factus crat, quo Rainaldus tres de suis amisit et a victoribus videtur esse Tusculi inclusus. Cf. Rainaldi litteras et ann. Col. max.

3) „Illi enim adhuc imperatori fideles erant". Ann. Col. max.

4) *Sicardus Cremonensis* (Muratori, scr. VII. 599. n. 18.) „apud Montem Portum", *Burchardi* historia Friderici (ed. Christmann, Ulm 1799. pg. 69.) „apud montem Porcum": *Monte Porzio* prope Frascati.

5) Quod annales Col. max. narrant, Romanos „Reinoldum episcopum obsidione nrctasse" et ipsum se intra muros continuisse, „quoniam tantam multitudinem armatorum nonnisi auxilio deitatis cum tam paucis militibus evadere posset", id certe non ad „reverentiam sacrae diei" (ann. Col. m.) pentecostes referendum ost, sed ad eandem a Romanis antea acceptam. Namque si duobus tantum diebus ante pugnam alteram hae angustiae incepissent, fieri non potuisset, ut intra duorum dierum spatium acciderent universa, quae statim ex Ottone de sancto Blasio accipiemus et quae sunt eius generis, ut cum *Papencordt* (Geschichte der Stadt Rom, pg. 272.) eum certissimo auctore, litteris fortasse vel commentariis a Christiano conscriptis (*Trithemius* de scriptt. eccl. n. 399. ap. *Fabricium,* bibl. eccl. 1718.), usum esse credamus. Quod autem imperator allato Reinoldi cladis et angustiarum nuntio principes consuluit: utrum ei succurrendum esset necne? —, quod plerique omnes principes succurrendum esse negarunt, quod, hac expeditione ab omnibus in primis ad castigandos Romanos pellendumque inde Alexandrum suscepta —, ne imperator quidem, quod prorsus nemo, praeter amicum Christianum, cancellarium de obsidione liberare voluit: minime illud propter solam Anconae obsidionem factum esse credo. Immo vero principes Reinoldo irati erant propter ambitionem et temeritatem. Sed, hanc rem quum praestet alio loco persequi, iam Ottonem de sancto Blasio (Böhmer, fontes III. 597. cp. 20.) audiamus: „Interea", inquit, „Reginoldus Coloniensis archiepiscopus, antea pro negotiis imperii ab eo Friderico digressus, dum cum sua militia rediret ad caesarem, in castrum Tusculanense iuxta Romam aliqua tractaturus divertit. Quod ab exploratoribus Romae compertum, Romani tota urbe effusi et ad triginta millia pugnatorum computati, archiepiscopum in castro in ignominiam caesaris obsidione derepente concludunt. Quod imperatori Anconae nuntiatum, convocatis principibus: *utrum archiepiscopo*

1167. *castra disponere tentarent, illi, ordinatis agminibus, bene cum XL*[1] *millibus super eos irruerunt et Brabantinos impetu validissimo perfregerunt. Nec mora — illustres milites Colonienses, numero centum et XL*[2], *auxilium*

---

dimissa Anconitana obsidione subveniendum esset necne? consulit. Quod a quibusdam principibus et maxime laicis, sinistram famam de obsidione solvenda metuentibus, dissuadetur. Hac dissuasione principum egregius archiepiscopus Maguntiae Christianus accensus, indigne ferens, quod laici principes se suosque compares ita parvipensos periculo relinquerent, convocatis suis omnibus et aliis, quos preco vel pretio potuit adipisci, quingentos milites et sariandos octingentos ad bellum instructissimos coadunavit sicque contra Romanos versus Tusculanum ad liberandum archiepiscopum iter flectit. Quo perveniens, locatis ex opposito illorum castris, Romanos ea die tantum ad quietem exercitus sui pro pace per internuntios interpellat, *virtutem liberalitatis antiquorum Romanorum* eis ad memoriam reducens, per hoc postulata ab eis adipisci existimans. Ipsi autem in his et in aliis omnibus antiquis omnino dissimiles: *se nolle acquiescere postulatis* responderunt, sed *ipsum omnemque eius exercitum volucribus coeli et bestiis terrae in escam super faciem terrae ea die se daturos*, arrogantissime minantur. Et sic dimissa obsidione triginta millia pugnatorum contra quingentos milites Teutonicos in aciem deducunt. — Archiepiscopus autem tali responso ab eis recepto nequaquam territus, nec enim inexpers fuit ante laborum, suos quamvis respectu illorum paucissimos, sed tamen admodum exercitatos, ad bellum promissis, minis tota industria hortatur et *ne spem in fuga ponant, utpote a patria et exercitu imperatoris quantum ad fugiendum remotissimi, sed genuinae fortitudinis suae et innatae hostium ignaviae memores pro vita totis viribus decertarent*, exhortando magnanimiter concionatur. Videns autem milites Teutonica animositate alacres — nam hortatu eius insuperabilis quodammodo alacritas menti eorum incidit — acies ordinat et qui primi committant, qui consertos hostes a latere irrumpant, qui subsidia pondere proelii laborantibus ferant, semetipsum ad ferenda cum lectissimis subsidia collocans, ordinanter disponit. Et sic signis erectis extensisque in longum cohortibus, Deo spem suam committens, contra Romanos ad bellum procedit. Archiepiscopus autem Coloniensis cum castellanis et suis omnibus, qui ad trecentos milites bene armis instructos erant computati, ad subveniendum se modis omnibus praeparavit et in castro usque ad congressionem silenter delituit.

Igitur bello commisso fractisque primitus militari concursu lanceis, res gladiis agitur, sagittariis partis utriusque sagittis lucem diei in modum nivium obtenebrescentibus. Et ecce Coloniensis cum expeditis militibus castello erumpens, Romanos a tergo invadit eisque fortiter caedendo instat, sicque bello ante et retro circumdati undique impugnantur. Romanis itaque tantum multitudinis impressione pugnantibus, Christianus episcopus cum suis aciem illorum a latere irrupit eosque mediotenus dividens, tribus in locis artificialiter disiunctos cecidit". Haec Otto de s. Blasio. Praeter Christianum et Rainaldum etiam Alexander episcopus Leodiensis pugnae interfuit de Teutonicis (cf. *Sigeberti auct. Aquicin.* MGs. VI. 398.); de Italis vero comes Robertus de Braxavilla, comes Macharius (Morena), Andreas de Rupecanina (Romualdus Sal. l. c. 208.) et Rayno de Tusculano (cf. *Bosonis* vitam Alexandri III.).

1) Sed confer quae Rainaldus ipse postea dicit de XXX millibus.

2) Annales Col. max. numerum verum nobis servasse videntur, quem pro *VI* ap. Sudendorf restituimus. Itaque Rainaldus et Christianus mille quadringentos quadraginta homines habebant; sed Rainaldus milites tantum notasse videtur.

beati Petri cum summo clamore invocantes[1], *sicut fulgur advolarunt tantaque fortitudine innumerabilem illam multitudinem usque ad tentoria et tandem per ipsa tentoria perpulerunt, ut non solum homines, sed ipse coelestis exercitus pro nobis ibi dimicasse credatur. Quo viso qui prius fugerant Brabantini et quidam ex militibus, animos resumentes, una cum nostris militibus usque ad portas Romae urbis gloriosae prosecuti sunt Romanos irrecuperabiliter fugientes. Tunc primum Romani miserabiles a Tusculano usque Romam per omnes vias, per omnes agros, sicut pecora, tanta strage ingulati sunt, ut occisorum numerus supra IX aestimetur millia*[2]. *Postquam vero milites caede lassati sunt, revertentes tantam multitudinem fugientium ceperunt, ut dominus archiepiscopus Moguntinus et nos et Philippus cancellarius habeamus captivos circiter V millia et amplius, praeter venundatos et eos, qui praesentati non sunt, quorum multus est numerus, et praeter eos qui, praeventi ab exercitu, in silvis, in speluncis et cavernis terrae se absconderunt timore mortis nec audent comparere. Et noveritis, quod ipsi Romani dicunt, de XXX*[3] *millibus vix duo millia in urbem rediisse*[4]. *In his* 1167.

1) „Vexillo beati Petri praevio" (*Ann. Magdeb.* MGs. XVI. 192.); Rainaldus quoque „suos breviter allocutus, audacter erupit e portis", *ann. Col. max.*

2) „Mille quingenti" anonymus Casinensis. „Ultra duo millia" Morena, „sex millia" chron. Fossae novae et ann. Farfenses (MGs. XI. 590.), „octo millia" ann. Magdeb.; appendix ad Radevicum (*Urstisius*, scr. II. 559.) Rainaldi litteras sequitur. *Sicardus Crem.* l. c. 620: „Quorum multi apud sanctum Stephanum sepulti sunt et habent hoc epitaphium:

Mille decem decies et sex decies quoque seni.

I. e. $1000 + 10 \times 10 + 6 \times 16 = 1196$. Cf. *Papencordt*, Gesch. d. St. Rom. pg. 273. Inter captivos fuit „filius cuiusdam Ottonis Frangepanis, quem multis pecuniis redimere volentibus non reddiderunt". Ann. Magdeburgenses. *Villani* (V. 1.) Romanorum cladem proditione Columnensium accidisse dicit. Tusculanum et Montem Porculi ante annum 1151 Columnenses tenebant (cf. *Antiqq. Itt.* III. 777.); postea, dum Octavianus schismaticus urbem teneret et campaniam, comites Tusculani castra recuperasse videntur.

3) Ann. Col. max.: „de quadraginta duobus" (?).

4) „Mane facto Romani ad tollenda cadavera occisorum ad locum belli properantes, per praesules immissis in eos militibus fugantur, reversique ad urbem vix evadunt. Tandem missis ad praesules nuntiis: ut amore sancti Petri et respectu christianitatis eis mortuos suos tollere liceat, suppliciter obsecrant. Quod a praesulibus hac conditione est concessum, scilicet ut occisorum vel captivorum eo proelio numerum ex sua parte computantes, sub attestatione iurisiurandi ipsis scripto praesentarent et sic demum pace data mortuos suos ad sepulturam tollerent. Qua conditione facta invenerunt occisorum seu captivorum de suis hoc proelio numerum ad quindecim millia, dataque licentia cadavera occisorum demum cum maximo eiulatu tollentes sepelierunt". Otto de S. Blasio l. c. 599. Hic numerus egregie quadrat in Rainaldi „supra 9000" occisos et
„circiter V millia et amplius" captivos
14,000 „et amplius".

1167. *autem omnibus nostros omnes sano et integro numero recepimus, ita quod nec unum perdidimus, adiuvante domino Deo, qui pro tribus nostrorum capitibus, in priori abscissis conflictu, tot millium capita compensari praecepit. Omnia vero tentoria Romanorum, arma, loricae, vestes, equi, muli et asini, cum omni pecunia, quam adduxerant, in praedam Brabantinorum et servientium cesserunt, militibus solam victoriam gloriose celebrantibus. Huius autem inexplicabilis victoriae titulum nullo modo nostris viribus aut meritis, sed soli divinae bonitati ac gratiae adscribimus, cui nos de tanto periculo liberare et imperium christianissimum de perfidis Romanis vindicare complacuit.*

Morena[1]. Igitur Romani, qui imperatori eiusque fidelibus tunc fuerant adversarii audientes, praedictum exercitum apud Tuscolanum fore et eum invadere cupientes, ubique pro suis amicis et fidelibus mittunt, exercitum praeparant, diem proficiscendi statuunt. Itaque statuta die omnibus tam equitibus quam peditibus praeparatis maximaque omnium copia et fere innumerabili simul coadunata, versus Tuscolanum ire coeperunt. Contra quos Coloniensis [archi]episcopus atque Christianus cancellarius comesque Robertus ac comes Macharius ceterique principes, qui cum eis fuerant, cum eorum parvo exercitu tam Teutonicorum quam Tuscanorum atque Longobardorum quamvis paucissimi versus illorum multitudinem fuerant, tamen obviam illis venerunt; nam sicut in veritate, qui tunc ab illis ibi in illo exercitu aderant, mihi relatum est, Romani cum eorum exercitu inter equites et pedites plus de triginta millia computabantur. Cum vero utraque acies in campis apertis fuit, atque bene una pars alteram [pro] se prospexit, vexillis levatis signoque dato ac maximo clamore hinc inde levato, acriter se invadunt fortiterque pugnant; ab utraque parte ipsi vulnerantur, mortui corruunt: sed quia Romani ultra viginti tantum fuerant, quam adversarii eorum essent, impetum magnum super Teutonicos fecere. Teutonici autem quia paucissimi fuerunt versus illos, prae multitudine illorum vix sustinere potuerunt; sed tamen acriter se defendentes viriliter steterunt. Archiepiscopus namque et cancellarius aliique etiam principes, qui secum aderant, valde

Quare non est, cur cum Reutero (II. 254.) hunc numerum falsum esse dicamus (d. d. *Romae ap. s. Mariam novam)* — Iul. 1. *Alexander* Heinrico Rhemensi nuntiat: *Urbem ex inscitia et inertia populi et ex divino sicut credimus iudicio adversa sorte fuisse ab inimicis in parte depressam, in quo nimirum ecclesiae status non potuit non gravari et adversitatis incommodum sustinere. Veruntamen multo minus, quam fama feratur damnum sustinuit.* Mart. et Dur. ampll. coll. II. 743. n. 128. Mira de hoc proelio referunt *annales Egmundani* (MGs. XVI. 465.), qui pro Tusculano Viterbium ponunt (!) et *annales Cameracenses* (ibid. 539.).

1) Muratori, scr. VI. 1145 sqq.

perterriti fuere; sed tamen ipsi scientes et videntes, se aliter evadere 1167.
non posse, nisi iter ferro aperirent, ipsemet archiepiscopus et cancellarius (Rainaldus) vexillum in manu accipiens signoque dato maximis vocibus cantum Teutonicum, quem in bello Teutonici dicunt, videlicet *Christus qui natus* etc., omnes laetantes acriter super Romanos irruerunt. Romanorum igitur multitudine perterrita, quia ipsi Romani impetum eorum non poterant sustinere, equites Romanorum pedites ipsorum in campo deserentes fugere coeperunt. Pedites namque cum viderent equites suos se in campo deserere ac prout poterant longius ab eis fugere, tum quia forte iustitiam non habebant tum etiam, quia, postquam in campo exeunt, non sicut sui maiores fecere, faciunt, immo vilissimi sunt, tum etiam quia Teutonicos magis timerent, quam timerent alios, Domino divinum miraculum ibi faciente, terga verterunt: supra quos Teutonici atque Braibenzones ceterique principes viriliter irruentes acriterque eos persequentes, sicut mihi ab ipsis Romanis postea in veritate relatum est, ultra duo millia ex ipsis Romanis interfecti sunt; maiorem vero partem ipsorum Braibenzones interfecerunt. Insuperque etiam plus de tribus mille ipsorum Romanorum inter equites et pedites capti fuerunt, quos omnes ad civitatem Viterbae vinctos duxere ibique omnes in carcerem detruderunt.

Itaque archiepiscopus et cancellarius legatos ad imperatorem dirigunt, qui omnia, sicut eis acciderant imperatori eiusque exercitui nunciarent. Legati igitur ad imperatorem venientes, omnia quae acciderant per ordinem narraverunt: imperator namque alacri animo hoc audiens multasque Deo gratias referens valde gavisus est.

Interea rex de Sicilia, filius quondam Guilielmi, *quem tunc* (?) castrum quod ex parte imperatoris fuerat, quia illud capere vellet, acriter cum suo exercitu expugnabat. Quod imperator audiens, relictis castris relictoque etiam omnium peditum exercitu una cum ipsius uxore solummodo equitibus assumptis privatim extra castra exivit ac die noctuque equitans, in occursum praedicti castri ire festinavit pro posse. Cum autem per plures dies iam equitasset ac prope exercitum regis Siciliae venisset, eidem regi nuntiatum est, imperatorem cum suo exercitu iam appropinquare; qui cum audivit, statim castris defixis atque relictis cum suo exercitu abire coepit, tum quia putavit exercitum imperatoris multo maiorem esse quam fuisset, tum etiam quia audiverat, tam malam fortunam belli Romanis accidisse, unde perterritus fuerat valde ac moestus. Imperator vero audiens, regem castrum deseruisse ac cum suo exercitu fugiendo abire, ita eum persecutus est, quod ad transitum cuiusdam

1167. aquae plures ex equitibus regis, qui tam cito transire flumen non potuerunt, cepit; cum autem ipsum flumen transire non potuisset, retrovertens praedictum castrum bene munivit atque postea quoddam aliud castrum, quod praedictus rex comiti Roberto de Bassavilla iam abstulerat, obsedit et devicit ac iam dicto comiti Roberto laetanti restituit, deinde laetus ad castra remeavit. Igitur imperator ad locum, qui dicitur Trondus, et ibi circumquaque permanens omnia fere oppida villasque depraedavit combussitque et dissipavit, indeque etiam multam pecuniam extorsit.

Interea dominus Guido Cremensis (qui tunc Papa fuerat levatus et qui in locum domini Octaviani, qui ex tunc Papa Victor vocabatur, successerat et qui Guido Paschalis Papa vocabatur et tunc in civitate Viterbii morabatur et ab imperatore et a multis archiepiscopis, abbatibus, praepositis aliisque quampluribus hominibus mundi tunc pro Papa tenebatur), imperatoris *adventum*[1] diu expectans, cum saepe et saepius iam imperatori mandaverat: *quatenus Romam cum suo exercitu veniens infra ecclesiam sancti Petri vi vel pacto cum Romanis inito eum introduceret sicut multoties ipse promiserat, ac ibi ipsum manu teneret:* videns, ipsum imperatorem pernimium et satis etiam ultra quam vellet iter morari, statim suos nuntios quamplures ad imperatorem direxit[2]: *ut citius quam posset, nulla dilatione habita, Romam pergeret, hostes debellaret et Rolandum cancellarium* (qui tunc pro Papa in Roma et in quibusdam aliis[3] partibus tenebatur et qui etiam Papa Alexander vocabatur et qui etiam tunc in Roma morabatur) *de Roma expelleret ac ipsum in Roma poneret victoriamque de inimicis suis acquireret ac omnes inimicos ipsius suae ditioni subiugaret, insuper etiam dicens: . . . . . . ,,messem iam nunc fore albam ad metendum vineamque maturam esse ad vindemiandum''.*

Quod cum imperator eiusque exercitus audisset[4], statim Romam cum magno gaudio perrexere (quamvis gaudium non multum post in luctum atque moerorem multum conversus est) et in 1167. anno, in die
Iul. 21. lunae, quae fuit nono die ante kalendas augusti[5], de indictione XV, in monte Gaudio prope Romam cum suo exercitu castrametatus est. Deinde cum omnibus suis equitibus, sicut armati venerant, ad portam Romae,

1) Ed. *eventum*. 2) Ed. *dirigens*.
3) Ed. add. *multis*, quod manifesto posteriori manu quadam adscriptum est.
4) ,,His auditis apud Anconam, caesar et omnis exercitus, Ancona deditītia facta (?), soluta obsidione contra urbem cum copiis tendunt''. Otto de s. Blasio.
5) Boso in Alexandri vita ,,XIV. kal. aug.''

quae dicitur porta viridaria[1] et quae est a parte sancti Petri versus montem Gaudium, veniens ibique proelium maximum committens, tandem eos superavit et devicit[2] atque fugavit totumque locum, qui cortina sancti Petri dicitur, et etiam porticum sancti Petri cepit totasque domos expoliavit atque combussit pluribus etiam hominibus interfectis multos cepit. 1167.

Romani igitur infra civitatem ex illa parte Tiberis se recipientes ac multum pavidi stantes, ex hac Tiberis parte postea venire ausi non fuere[3]. Illi autem, qui ex parte iam dicti Papae Alexandri fuerant et ecclesiam sancti Petri ab ipsius Alexandri parte tunc tenebant et qui ipsam ecclesiam causa belli faciendi ac se defendendi bene munierant, ipsam ecclesiam sancti Petri a parte ipsius Alexandri viriliter defendentes[4] —, imperator in ipsa ecclesia nullo modo intrare nunc potuit. Imperator namque per totam hebdomadam quotidie eos invadens ac proelio ipsos infestans, tandem Teutonici, cum eos per virtutem se capere non posse prospexerunt, in proximo die sabbati infra ecclesiam beatissimae Virginis *Iul. 29.* Mariae, quae etiam de Laborerio[5] dicebatur et quae sita fuerat supra scalas sancti Petri, ante atrium ipsius ecclesiae sancti Petri, ignem supponentes, ipsam ecclesiam combussere. Ipsa vero ecclesia sanctae Mariae comburente, ex ipsa quidem prosiluit ignis in ecclesiam sancti Petri et ex ea pars[6] exarsa est, tota iam dicta ecclesia sanctae Mariae penitus combusta atque dissipata; exarsa est quoque ac destructa quaedam mirabilis imago, quae fuerat facta in muro ipsius ecclesiae versus ecclesiam sancti Petri, supra atrium ipsius ecclesiae sancti Petri, ex auro purissimo atque splendidissimo decorata, cuius similis in Italia nunquam fuit amplius visa et quae fuerat facta ad imaginem domini nostri Iesu Christi; ante quam etiam quaedam alia pulcherrima imago, facta ad

1) Vv. *p. V.* ex editione Osii; in cod. Ambrosiano lacuna. Porta vocabatur viridaria, quod per eam in prata („Neronis") exibant.

2) „Cum innumera caedo hominum" Ann. Mellicenses. cont. II. MGs. XI. 545.

3) Amisso proelio in prato Neronis, inter collem Vaticanum et pontem Milvium, captaque porticu sancti Petri, quae Romam Leoninam ab hac parte claudebat, Romani se in Urbem proprie dictam per pontes se receperunt, relicta regione transtiberina. De pugna in pratis commissa Otto de s. Blasio (pg. 599.) ita: „Cives itaque superiori bello exhausti et viribus enervati, imprimis utcumque moenia defendentes, caesari totis viribus urbem irrumpenti maxima suorum clade accepta cedunt et ad ecclesias et ad quaeque munita confugiunt et praecipue ad sanctam Mariam ante sanctum Petrum et ad ecclesiam beati Petri, quam castelli vice munierant, congregati denuo pro posse resistunt".

4) Prior haec sententiae pars modo participiali formata est.

5) Vel inter Turres, in turri. *Ann. Palid.* (MGs. XVI. 94.): s. Maria rotunda.

6) Ed. *pars quia exarsa.*

1167. imaginem sancti Petri et ex eodem auro deaurata, stabat, quae similiter exarsa atque liquefacta ac penitus destructa est[1]. Quod illi, qui supra ecclesiam sancti Petri fuerant et acriter eam defendebant, videntes nec ullum succursum[2] a Romanis habere posse cernentes, maximo timore perterriti, statim imperatori se ac ipsam ecclesiam tradiderunt, ac ipsi iurantes, se nunquam ipsam ecclesiam contra imperatorem nec eius partem amplius defensuros, statim imperatori fidelitatem iuraverunt, sicque imperator eos abire dimisit.

Iul. 30. Igitur die sequenti[3], die dominico proximo veniente praedictus Papa Paschalis cum suis cardinalibus[4] in ipsa ecclesia sancti Petri missam honorifice et cum magno gaudio celebravit in ipsoque die in capite imperatoris circulum aureum tantummodo imposuit[5]. Sequenti namque
Aug. 1. Martis die, in quo fuit tunc festivitas sancti Petri ad vincula, quae fuit in kalendis augusti, praedictus Papa Paschalis domnum Fredericum imperatorem ac serenissimam augustam Beatricem eius coniugem ex coronis auro purissimis ac multis pretiosissimis gemmis decoratis in ecclesia sancti Petri coronavit.

Marangone, cronaca Pisana. Post haec Transtiberini et maior pars[6] Romanorum fidelitatem et praecepta imperatoris dolose et fraudulenter iuravere. Die autem kal. augusti Pasqualis Papa in beati Petri basilica cum imperatore ac copiosa Romanorum multitudine cum ingenti gloria celebravit. Sed Oddo Fraiapane, qui Alexandrum Papam contra voluntatem imperatoris in Cartularia[7] manutenebat[8], filii Petri Lei atque Corsi praecepta et fidelitatem imperatoris iurare noluerunt. Imperator

1) „Milites autem caesaris ecclesias armata manu aggressi, valvas ecclesiae beati Petri in securi et ascia deiecerunt, ipsamque ductore Friderico de Rotinburch, infesta signa usque ad altare ferente, occisione multorum polluerunt. Sed et ecclesiam beatae Mariae igne succendentes, profligatis occisione sive captivatione inibi repertis, multa rapientes spolia, profanaverunt, ut bene illud psalmistae ad litteram impletum esse videatur: Quasi in silva lignorum exciderunt ianuas eius in id ipsum, in securi et ascia deiecerunt eam, incenderunt igne sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui". Otto de s. Bl. l. c.

2) Ed. *occursum.*

3) Ann. Erphesfurd. MGs. XVI. 23: Pridie kalendas augusti, imperator Romam (scil. Leoninam) potestative ingressus est.

4) Cf. chron. Reicherspergense ad h. a.

5) „Ubi etiam idem Papa III kal. augusti, dominica ante vincula sancti Petri, quindecim electos, alios in patriarchas, alios in archiepiscopos, nonnullos in episcopus ordinavit". Ann. Col. max., qui male ad iul. 29. referunt, quae pluribus diebus post facta sunt: „(imperator) Lateranenses ad deditionem, acceptis ab eis ducentis octoginta obsidibus, coegit".

6) Errat scriptor aperte.

7) Prope arcum Titi.

8) l. e. defendebat.

Fridericus suum nuntium ad Pisanos direxit[1] rogans eos, ut sibi velocissime cum VIII galeis auxilium contra Romanos impenderent. Pisani vero qui magnum stolum L galearum et XXXV sagittariarum atque aliarum multarum navium ac copiosam multitudinem virorum, armorum et victualium magnificentissime ad honorem et servitium imperatoris et ipsorum Pisanorum faciendum versus Romam, Puliam, Siciliam et Calabriam praeparaverant et dictus navalis exercitus intrante augusto iter movere coeperat: praeceptis imperatoris obedientes velociter VIII galeas Romam cum duobus consulibus Teperto Dodonis et Bulgarino Anfossi et sapientibus Marzucco et Rainerio Gaitani et quam pluribus aliis miserunt. Audiens imperator, quod Pisani citissime venissent, gaudio magno exultavit. Praenominatae autem VIII galeae navigantes per Tiberim versus Romam, villas et ecclesias devastaverunt et una galea de praedictis cum consulibus et sapientibus usque ad Romeam ripam prope pontem cum vexillis multis erectis applicuit. Romani videntes haec prae timore magno ad pedes imperatoris se proiecerunt et omnia praecepta et ,,*guerram facere Oddo[ni] Fraiapane et suis sequacibus*'' et fidelitatem iuraverunt; et CCCC obsides, quos imperator antea habere non poterat, ei dederunt et L senatores ex praecepto augusti constituerunt. 1167.

Pactum, quod pepigerunt Romani cum domno Friderico imperatore et semper augusto[2]. *Iuraverunt presentes et iurabunt futuri senatores et totus populus Romanus domno Friderico imperatori fidelitatem et quod iuvabunt eum, coronam imperii Romani retinere, et defendere eum contra omnes homines, et iustitias suas tam infra urbem quam extra urbem iuvabunt eum retinere, et quod nunquam erunt tam in consilio quam in facto, ubi domnus imperator mala captione capiatur vel membrum perdat vel aliquod detrimentum in persona patiatur, et quod senatum nonnisi per eum vel per nuncium suum ordinabunt. Et haec observabunt sine fraude et malo ingenio.*

Domnus imperator confirmabit senatum perpetuo in eo vigore, in quo

1) Hoc loco Caffari quoque (pg. 318—319.) imperatoris legationem ad Ianuenses missam inserit de parando ad bellum contra Romanos et Siculum exercitu et classe. Qua de re quanquam hoc temporis momento ab imperatore nuntium quendam, fortasse ut iam ancoras solverent, concedimus Genuam esse missum, tamen eos certe Christianus ad expeditionem parandam praesens admonuerat. — Ex Marangonii narratione perspicuum est, imperatorem non ante Pisas misisse, quam se expertus esset Romam ipsam sine navibus non posse obtinere.

2) Ex ann. Col. max. l. c. pg. 440. Hoc documentum non est ipsum diploma ex quo pax facta et urbs tradita est, sed primas ineundae pacis lineas exprimit a senatoribus cum imperatore statutas. Ceteras conditiones Marangone servavit.

1167. *nunc est, et augebit eum tali tenore, ut senatus per eum ordinetur et ei subiectus fiat. Et faciet inde privilegium cum sigillo auri, in quo contineantur haec: videlicet confirmatio senatus et quod faciet salva omnia iusta tenementa populi Romani, quantum ad imperatorem pertinet, quod ea illis non auferet, et bonos usus urbis et locationes, libellos tertii et quarti generis conservabit. Et precipiet in eodem privilegio, non auferri Romanis in toto imperio suo plateaticum, portaticum aut ripaticum, et si [quis] auferre presumpserit, incidat in penam centum librarum auri.*

Hec omnia cum subscriptione principum curie fient.

Morena. Hoc itaque sic peracto, imperator suos nuntios ad fidelitates Romanorum recipiendas in Romam ultra Tiberim direxit. Inter quos — Acerbus Morena, Laudensis civis ac imperialis curiae iudex, — iussu imperatoris in Roma ultra Tiberim pergens, per plures dies innumerabiles fidelitates imperatori factas suscepit.

Aug. in. *Romualdus Salernitanus.* Quo cognito Alexander Papa, qui tunc in turri Cartularia morabatur, in habitu peregrini cum paucis Urbem exiit[1] et Gayetam usque pervenit et ibi assumpto Pontificali habitu, Beneventum veniens a civibus eiusdem civitatis honorifice est susceptus.

Morena. Interea dum haec Romae agerentur, quaedam maxima ac miserabilis et mortalis pestilentia super imperatorem eiusque totum *Aug. 2.* exercitum divinitus accidit. Sequenti namque die Mercurii proxima[2], cum maxima coeli serenitas esset, statim quasi in ictu oculi mirabiliter pluere[3] coepit[4]; deinde post aquam serenitas magna et clara nimis facta est, statimque infirmitas super imperatoris exercitum talis excrevit, quod equites et pedites atque scutiferi corruebant et moriebantur. Ob quam rem episcopi, archiepiscopi, comites, marchiones et duces aliique multi, nobiles et ignobiles, qui in ipso exercitu erant, corruebant.

Otto de sancto Blasio. Caesar itaque hac — utinam non consecuta! — victoria potitus, coronata imperatrice ab urbe recedit, statimque pestilentia tactum exercitum paene omnino extinxit. Nam a maioribus incipiens, iuxta illud Ezechielis: *A sanctuario meo incipite,* primo in morte [ecclesiasticorum] principum grassatur consumptoque iu principibus capite, deinde in reliquum corpus desaeviit dira pestis[5].

---

1) „Per flumen Tiberis", chron. Fossae novae. Muratori, scr. VII. 873.

2) Magnus Reicherspergensis: „tertia die post ordinationem imperatricis".

3) „Pluvia quae appellatur Bazobo". Chron. Ital. ap. Huill.-Bréh. pg. 126.

4) „In hoc anno pluit ab octavo kal. augusti (iul. 25.) saepius (i. e. non continuo) usque in quinto idus novembris (nov. 9.) et postea non pluit usque in 13. kal. februarii (ian. 20.)". Chron. Fossae novae l. c.

5) Ann. Col. max.: „primo Danihel Praiensis (Pragensis) episcopus in vigilia

Iohannes Saresberiensis[1]. *Nonne dominus Papa — zelo iustitiae, quem semper habuit, meruisse credendus est, ut hostis fidei Fridericus contritus sit a facie eius et ira Dei castra eius exterminarit, qui iam videbatur de urbe et orbe et universali ecclesia triumphasse! In quo tamen magis, ut indubitanter credo, adiuti estis precibus pauperum Christi, quam vestrorum consiliis aut viribus Romanorum. Audenter quoque dixerim, quod vos suo miraculo citra humanum consilium de faucibus leonis eripuit, ut de caetero semper tantum habeatis in Deo, fundatore ecclesiae et custode et eodem vestro liberatore, fiduciam, quod nec adversantium minis nec blandientium fraudibus recedatis a via recta aut contra legem credatis de lege dispensandum.* — 1167.

Imperator[2] enim, quasi torris raptus de incendio, confusus ab urbe recessit, et licet foetor cadaverum a castris in nares eius ascenderit, Domino manum suam extendente super, eum nondum tamen voluit agnoscere et confiteri errorem suum. Erigatur itaque spiritus vester, quoniam Christus vincit, regnat et imperat et, recordatus pauperum suorum, potentes impios potentius torquet. —

Ecce[3] cum Teutonico tyranno quid egerit (Deus), quem sicut fama publica est apud nos, velut illam statuam, quam Nabuchodonossor vidit in somnis, podagra percussit in pedibus, ut incedere nequeat nisi stipatorum auxilio fulciatur. —

Unde[4] spes est in Domino, ut vociferantibus tubis sacerdotalibus in proximo corruat et Hiericho, et regnum proprio sanguine adquisitum obtineat triumphator Iesus et in pace possideat, quod sui iuris est, sponsus et custos ecclesiae Christus.

---

beati Laurentii obiit. Dein — Reinoldus archiepiscopus — in vigilia assumptionis beatae Mariae (aug. 14.). — Circa idem tempus Fridericus dux Sueviae filius Cunradi regis, et Welpho iunior". Magnus Reicherspergenses addit Peringerum comitem de Sulzbach, Eberhardum Ratisponensem episcopum, Otto de s. Blasio Gotfridum Spirensem ep., Sigeberti auctarium Aquicinense Alexandrum Leodiensem ep., annales Cameracenses Nicolaum Cameracensem ep., Theodericum Ambianensem ep., Balduinum Noviomensen ep., Amalricum Silvanectensem ep., ann. Palidenses Basileensem ep.; praeterea episcopi Zizensis, Augustanus, comes palatinus Tubingensis, comites Nassoviensis, Hallermundensis, de Lippe, Ludolfus de Dassel, qui erat Rainoldi frater, et innumerabiles alii. — De qua calamitate Romualdus Salernitanus l. c.: „Deus iniuriam apostolo Petro illatam et ecclesiae suae violationem condigna poena mulctavit; — quod imperator videns et dei vindictam manifeste cognoscens, relicto apud Urbem praefecto vix cum paucis tristis et moerens in Alamanniam rediit". In itinere viginti, immo viginti quinque milia hominum de exercitu occidisse feruntur. Cf. Morenam et Robertum de Monte.

1) Opp. II. 35. 2) Opp. II. 83. 3) Opp. II. 207. 4) Opp. II. 66.

1167. *Quum enim Romanus Pontifex per patientiam Teutonicum tyrannum diutius expectasset, ut vel sic provocaretur ad poenitentiam, et schismaticus abutens patientia eius, peccata peccatis adderet iugiter, ut error in amentiam verteretur, vicarius Petri, a Domino constitutus super gentes et regna, Italos et omnes, qui ei ex causa imperii et regni religione iurisiurandi tenebantur astricti, a fidelitate eius absolvit et Italiam fere totam a facie furentis et persequentis tanta felicitate et celeritate excussit, ut in ea nihil habere videatur nisi tortores, quos evitat interdum, et angustiarum, quas evitare non potest, iuge supplicium. Abstulit ei etiam regiam dignitatem ipsumque anathemate condemnavit, et inhibuit auctoritate Dei, ne vires ullas amodo in bellicis congressionibus habeat aut de christiano aliquo victoriam consequatur aut alicubi quiete et pace gaudeat, donec fructus poenitentiae condignos operetur: in quo secutus est exemplum Gregorii VII, decessoris sui, qui nostra aetate Henricum imperatorem, ecclesiae privilegia convellentem, deponens in concilio Romano simili sententia condemnavit. Et quidem illa sententia effectum sortita est: et hanc de privilegio Petri latam videtur ipse Dominus confirmasse. Hoc enim Itali audito, ab eo discedentes reaedificaverunt Mediolanum, schismaticos expulerunt, catholicos reduxerunt episcopos et Apostolicae sedi unanimiter adhaeserunt.*

Vita sancti Galdini[1]. Galdinus civitatis suae restitutionem audiens, provide suscepta Apostolicae sedis legatione, iter ad patriam arripuit; et praecavens inimicorum insidias, quae in plerisque locis sibi tendebantur, mare navigans, in peregrini habitu Venetias, ingentibus periculis, tamen incolumis, pervenit; ac deinde Lombardiam attingens, suscepto episcopali habitu insignibusque pontificalibus, Mediolano factus est propinquior. Occurrerunt summa exultatione universi cum toto clero cives eumque digna veneratione, ut par erat, suscipientes, usque ad beati Ambrosii basilicam cum hymnis deduxerunt anno natalis Dominici MCLXVII. quinto die septembris[2].

---

1) Acta ss. apr. II. p. 594. n. 6.

2) De imperatoris reditu in Lombardiam *Morena* l. c. pg. 1155 haec: ,,Imperator igitur cum suos principes multos ac duces seu marchiones atque comites, capitaneos et scutiferos sic nimie strage corruere vidit; in castris multis infirmis relictis, quos etiam postea Romani horto (?) tradiderunt, castris defixis Romam deseruit ac versus Tusciam remeare coepit Deinde iam dicto Papa Paschale [in] civitate Viterbii cum obsidibus Romae quos habebat relicto, quam citius potuit Longobardiam intravit. Sed tamen antequam Longobardiam attingeret, plus de duobus millibus inter episcopos, comites et marchiones seu duces aliosque principes atque nobiles et scutiferos in ipso itinere gladio solummodo Dei obierunt. — Imperator itaque cum ad locum, qui Pontremolus vocatur, appropinquasset ac per suburbium ipsius loci

Societatis Lombardiae iuramentum primum[1]. *Ego iuro, quod adiuvabo Venetias*[2] *et Veronam et castrum et suburbia et Vincentiam et Paduam, Trivixium, Ferrariam et Brixiam, Bergamum, Cremonam, Mediolanum, Laudum, Placentiam, Parmam, Mutinam, Bononiam et omnes homines et omnia loca, quaecunque fuerint in hac concordia cum his praedictis auctoritatibus et ceteris, qui in concordia fecerint nobiscum hoc sacramentum, contra omnem hominem quicumque nobiscum facere voluerint guerram aut malum, contra quod velit nos plus facere, quam fecimus a tempore Henrici regis usque ad introitum imperatoris Frederici. Et non ero proditor alicuius suprascriptorum locorum vel alterius, qui nobiscum fuerint in hac concordia. Et si scivero aliquam personam, quae velit hoc facere, vel si quis me de hoc interpellaverit, quam citius potero, in communi concione vel consilio manifestabo.* — 1167. Dec. 1.

Similiter neque pacem neque concordiam aut guerram recredutam aut treugam faciam sine communi consensu et consilio suprascriptorum locorum et adiuvabo omnes homines, qui fecerint hoc sacramentum, contra omnem hominem, qui hac occasione voluerit eos offendere. Et iurare faciam omnes homines[3] *masculos mecum habitantes, quatuordecim annos habentes usque ad sexaginta infra mensem, postquam iuratum habuero, exceptis clericis, commissis, asideratis, mutis, caecis. Et haec omnia a proxima Pascha ventura usque ad annos viginti.* —

Ego iuro, quod faciam me caput et guidam ad defendendum civitatem

---

transire disposuisset, Pontremolenses eum nequaquam per suum locum transire permiserunt. Cum vero imperator se per virtutem ipsorum locum ipsis nolentibus transire non posse, quoniam pauci ac tonsi ac infirmi fuerant, cognovisset, cum ex hac parte castri, qnod Malinium vocatur, iam transitum fecisset, versus marinam partem protendens per terram marchionis Obizonis Malaspinae, ipso marchione eum ducente, iter arripuit ac deinde die Martis, quae fuit duodecima dies mensis septembris (sept. 12.), de eadem indictione, idem Papiam intravit, postremoque eodem mense septembris, in quodam die Iovis, quae fuit duodecima dies ante kalendas octobris, in festivitate sancti Matthaei Apostoli, quae fuit de 1168 (l. 1167.) anno, (sept. 20.) posnit iamdictus imperator palam et in concione omnes civitates Longobardiae, quae contrariae sibi fuerant et adversus eum iuraverant, in banno, proiecto ibi coram omnibus guanto, exceptis Lauda et Cremona". Quae deinceps Morena de expeditione, ab imperatore cum Papiensibus, Novariensibus, Vercellensibus, Guilhelmo de Montferrato, Obizone Malaspina et comite de Blandrate adversus Mediolanum facta, eadem *Ioh. Saresb.* opp. II. 93. his verbis: *Eadem die* (*beati Martini,* nov. 11.) *congressus Fridericus exaugustus cum Mediolanensibus, amissis 25 militibus, in fugam versus est.* Deinde addit Ioh.: *Dominus Papa, receptis nuntiis, qui Constantinopolim profecti fuerant cum muneribus et honore, et similiter legatis regis Siculi prosperatur in viis domini, moram faciens Beneventi.* 1) Muratori, antt. Itt. IV. 261.
2) Hoc iurisiurandi exemplari usi sunt Veneti. 3) Qui iurat, rector est.

1167. *Venetiarum, Veronum et castrum et suburbia, Vincentiam, Paduam, Trivisium, Ferrariam, Brixiam, Bergamum, Cremouam, Mediolanum, Laudum, Placentiam, Parmam, Mutinam, Bononiam et aliarum civitatum et locorum, quae in concordia suprascriptarum civitatum fecerint hoc sacramentum. Bona fide ero operator communis commodi et utilitatis supradictorum locorum et ad retinendas rationes illorum, qui fecerint hoc sacramentum sub praecepto rectorum illius civitatis, ubi moratur reus, vel sub praecepto iudicis, quem ipsi elegerint. Et si aliquod commodum mihi evenerit caussa alicuius civitatis nobis adiungendae seu alicuius gentis vel hominis, servabo illud ad communem utilitatem omnium suprascriptorum locorum. Et hoc attendam, donec ero in hoc meo praesenti regimine.*

Millesimo centesimo sexagesimo septimo primo die mensis Decembris, indictione XV[1].

---

1) **Quid sibi haec voluerit Lombardorum societas, apertius pronuntiatum est alio iuramento circa annum 1170**: *Ego iuro ad sancta Dei evangelia, quod non faciam neque treguam neque guerram recredutam nec aliquam aliam concordiam cum Federico imperatore neque cum filiis eius neque cum uxore eius neque cum alia quacunque persona eius nomine, nec per me nec per aliam quamcumque personam et ab alio homine factam non habebo ratam. Et bona fide pro meo posse operam dabo viribus quibuscunque potero, ne aliquis exercitus modicus vel magnus de Alamannia vel de alia terra imperatoris, quae sit ultra montes, intret Italiam. Et si praedictus exercitus intraverit, ego vivam guerram faciam imperatori et omnibus illis personis, quae modo sunt ex parte imperatoris vel* q u i *pro tempore fuerint, per quas praedictus exercitus debeat exire de Italia (?), donec praedictus exercitus de Italia exeat.* — — Addunt alia eiusdem temporis iuramenta l. c.: *et (guerram vivam faciam) marchioni Montisferrati et comitibus Blanderatae — et ceteris, qui sunt vel erunt in parte imperatoris et — depellam illos, qui sunt processi ad imperatorem, de civitate et de burgis et de omnibus illis locis, in quibus virtutem habuero, et eorum bona destruam et destrui faciam. Et milites et pedites bandizatos a sua civitate non recipiam in mea civitate. — Nec dabo mercatum imperatori nec suae parti et — vetabo eis, qui dare voluerint. Et non faciam pacem nec finem nec treguam cum imperatore vel aliquo de sua parte sine communi consilio et parabola omnium praedictarum civitatum. Guarsedonium, quondam Mantuanum episcopum nec iuvabo nec manutenebo per me nec per alios de meo districtu, et eum contrariabo et guerram ei — faciam et omnibus illis — de meo districtu, qui eum iuvaverint, usquequo* a d p r a e c e p t u m e c c l e s i a e v e l r e c t o r u m L o m b a r d i a e *palam redierit. — Et ego consul bona fide distringam homines meae civitatis a quindecim annis sursum et a sexaginta annis deorsum hoc sacramentum facere. Et ei qui hoc sacramentum facere noluerit, domos suas destruam et possessiones destruam et devastabo.* M u r a t o r i, a n t t. I t t. IV. 265—267. — Cum Fridericus „periculoso itinere" ab urbe reversus esset, „non multo post Guido quoque a fidelibus imperatoris Romae locatur". Scr. rer. Germ. ed. Urstisius, appendix ad Radevicum, I. 559. Quinam vero isti fuerint imperatoris fideles, optime ex diplomate ap. *Lacomblet*, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, pg. 396. n. 462. apparet, ubi (1167. aug. 1.) una cum imperatore haec occurrunt nomina: *Iohannes prefectus Urbis, Guidowerra Tuscie comes, Willelmus marchio Montesferrati, marchio Maenfredus, comes Reino de Anguillari, Arnoldus filius comitis Everardi de Altina, Reino Tusculanensis, Godefridus de Monte Celio, Odo de Columna.*

1168.

Iohannes Saresber.[1] *Quum Teutonicus tyrannus sentiret, se militum praesidio destitutum, et Italiae civitates in ipsum irruere properarent et ipse temeritate suorum, qui nobilem quendam Papiensem excaecaverant, Papiae minime tutus esset eique Maurianensis comes ob iniurias sibi illatas omnem exitum praeclusisset, ut Lumbardorum manus nulla ratione posse evadere videretur, ipse comitis Blaudratensis et marchionis Montisferrati fretus auxilio, divertit in terram marchionis, relictis triginta obsidibus Lumbardorum apud Blaudratum; alios autem obsides, quos acceperat, per castra marchionis divisit custodiendos, et ipse cum praefato comite et marchione, quia eum Lumbardi congregato exercitu usque ad 20 milia militum persequebantur et obsidere decreverant, per castella quasi in umbra mortis latitans fugitabat, ut vix, sicut aiunt probi viri pleni fide et auctoritate, qui interfuerunt, duobus diebus aut tribus auderet in eodem hospitio pernoctare.*

Haeresiarcha[2] *Cremensis (et cremandus) clausus est in turre Stephani Theobaldi nec audet egredi timetque usque ad mortem innovationem senatorum, qui in calendis novembribus urbis regimen accepturi sunt. Nam praesentis anni senatores, ut captivos suos de carcere imperatoris eriperent, Guidonem Cremensem receperunt, apud sanctum Petrum et in regione transtiberina ei iuratoria cautione securitatem praestantes. Romam vero ei nunquam subiicere potuerunt et, ut opinor, nec voluerunt. Novi vero senatores domino Papae Alexandro facient fidelitatem et, ut creditur, auctore Domino schismati finem dabunt. Hoc enim diutius tractatum est et multis firmatum iuramentis.*

(Apud sanctum Petrum) eum[3] *Romani morari patiuntur inito commercio de reddendis captivis suis, sed tamen, ut aiunt, recedere non paterentur. Episcopus Albanensis domini Papae vices agit in urbe. Et si Lombardi Papiam ceperint, spes est, Guidonem Cremensem captum iri et quod non modo Romani omnes, sed et Tuscia tota schismaticos impugnabit. Adhuc autem incertum est, an dominus Papa Lombardorum velit audire preces, se transferendo ad illos; creditur tamen. Prosperatur autem adhuc Beneventi, ubi nuncii regis Angliae et domini Cantuariensis in ipsius praesentia convenerunt.*

Dum[4] *itaque in tantis imperator versaretur angustiis et omnino de exitu desperaret, tractatum habuit cum viris religiosis, quos constabat fideles esse domini Papae, simulans, se cum ecclesia Dei pacem facturum. Est autem in domo Carthusiensi vir admodum religiosus, quondam familiarissimus*

---

1) Opp. II. 130 sqq. 2) Opp. II. 165. 3) Opp. II, 133. 4) Opp. II. 134.

1168. *imperatori, qui ab eodem pridem recesserat ob conscientiam schismatis et ei plurimo compatiebatur affectu. Hic ergo accessit ad eum cum lacrymis sibi pro certo innotuisse asserens, quod pacem non erat habiturus, nisi ecclesiae Dei redderet pacem. Institit autem et obtinuit, ut evocaret per litteras suas priorem Carthusiensem, abbatem Cisterciensem et episcopum Papiensem, quem expulerat, et promitteret, se consilio eorum in omnibus adquieturum, dummodo illi in se reciperent periculum iuramenti, quod contra Papam Alexandrum fieri fecerat. Omnes, qui verba haec audierunt exhilarati sunt, et Lombardi iam coeperunt mitius agere sperantes, hominem esse conversum. Interim saepedictus marchio egit cum cognato suo comite Mauriannensi, ut imperatorem permitteret egredi, promittens ei non modo restitutionem ablatorum, sed montes aureos et cum honore et gloria imperii gratiam sempiternam. Viri autem religiosi, quos evocaverat, arripuerunt iter, excepto abbate Cisterciensi, qui gravi detentus infirmitate vice sua misit dominum Gaufridum Autissiodorensem, qui Clarevalensis fuerat abbas, praemittens fratrem quendam, qui a tyranno exploraret, ubi quando eorum vellet uti colloquio. At ille, audito adventu eorum et litteris, iam de exitu suo certus,*
Febr. ex. *induciis impetratis, respondit: ,,Eos ob hanc causam frustra venturos esse, nisi angelum de coelis secum patenter adducant aut veniant in potestate faciendi miracula, ut possint mundare leprosos et mortuos suscitare''; et sic illi ad propria reversi sunt. Hoc mihi idem conversus Carthusiae, qui legationem gesserat, retulit*[1].

Lombardi[2] *in ignominiam imperatoris in castro, cui Roboretum nomen erat, aedificant civitatem prope Papiam, quam* A l e x a n d r i a m *appellant in honorem Papae Alexandri et perniciem Papiensium.*

---

1) Pergit Ioh. Saresb. ita: *Imperator autem collectis obsidibus quas disperserat, ad reditum properans, venit ad sanctum Ambrosium, habens circiter 30 milites in comitatu sua, et inde mane festinanter egrediens, prope Secusiam in eminentia cuiusdam montis suspendit (mart. 9. cf. Radulf. Med. 1191.) quendam nabilem obsidem Brixiensem (***Z i l l i u m d e P r a n d a** *cf. Rad. Med. 1191.), imponens ei, quod coniurationis Italorum conscius fuerat et, quod plus est, artifex congregati exercitus, qui eum ab Italia expellebat. alios vero obsides secum duxit intra Secusiam. Cives autem et incolae loci portas claudi fecerunt appositis custodibus armatis et tyranno obsides abstulerunt —. Imperator autem assumpto habitu servientis, quasi ut alicuius magni viri procuraret hospitium, cum aliis quinque servientibus noctu egressus est, laetus quod ei fata concesserant, Italiam perdere, quam demeruerat diutius retinere. Inde transiens Chrysopalim suam turbavit Burgundiam, proceribus intentans minas; et progrediens Alemanniam et Saxoniam supra modum turbatas reperit.* — Vix imperator Italiam reliquerat, quum martio 12. Tertonenses in civitatem suam reducti sunt (Rad. Med.) et m a r t i o 29. catholicus episcopus Laudensis institutus est. Cf. Morenam.

2) Opp. II. 105. Cf. Bosonem in vita Alexandri.

Appendix ad Radevicum[1]. Guido, qui et Paschalis, moritur et in basilica beati Petri Romae sepelitur. A Romanis — praeter Cencios — Ioannes Albanensis episcopus eligitur et Calixtus III nuncupatur[2]. 1168. Sept. 20.

Annales Cameracenses[3]. Illic (Coloniae) — (Petro) nostro (Cameracensi) electo facti sunt obvii principales imperatoris nuntii, tres isti famosissimi: domnus (Philippus) Coloniae archiepiscopus, domnus C[hristianus] Maguntiae urbis archiepiscopus[4] cum (Heinrico) duce famosissimo Saxoniae, qui ex domni imperatoris parte ad utrosque reges, scilicet Galliae atque Angliae, pacis causa reformandae dirigebantur. — (Quibus) socius in via — revertitur. Intrantes in urbe (Cameraco) — accuratissime ut decebat sunt recepti (et a comite Philippo) — provide ac diligenter 2. idus octobris procurati sunt. Postea — cum regibus nuncupatis diu sermonem procrastinantes legati Theutonici regni, de statu sanctae ecclesiae ac de pace regum inter eos reformanda diu apud sese tractantes, tandem finem dederunt. Nam directi a domino suo imperatore super hoc negotio admovendo advenerant. Finem sermonibus dantes, gratiam a regibus legati ad propria remeandi quaesitam benigneque ab eis concessam, iter suum rursus per Cameracum — reflectunt[5]. Oct. 14.

---

1) Urstisius, scr. rer. Germ. I. 559.

2) „Mense septembris die 20. obiit in haeresi Paschasius Papa et pars eius elegit electum de Albanis in Papam Calixtum". *Chron. Fossae novae* ap. Muratori, scr. VII. pg. 873. „Intrusus quidam Tusculanensis episcopus, Iohannes de Struma nomine, qui et Calistus a suis appellatus est". *Romualdus Salern.* ibid. pg. 210.

3) MGs. XVI. 545.

4) Si „cancellarius imperatoris" in chron. Fossae n. ad a. 1168. nemo alius esse potest, quam Christianus Moguntinus, totus ille locus ad annum 1169 referendus est. Namque anno 1168 Christiaaus usque ad mensem octobrem erat in Germania: martio 19. *Moguntiae*. (Iohannes, scriptt. rer. Mogunt. II. 754.), iun. 28. *Würzburgi*. (Lacomblet, Urkundenbuch I. 296.), iul. 10. *Würzburgi*. (Schannat, vindemiae litt. II. 116.). Praeterea hoc anno „noviter electi (Germaniae) episcopi, ut consecrationem suam a Christiano Moguntino recipiant, ab imperatore compelluntur" (*App. ad Radev.* l. c.), inter quos „Hartwicus Augustensis, a Christiano consecratus, ordines celebrat" (*ibid.*). Quare in aperto est, Christianum hoc anno in Italia non potuisse in finibus Romanis versari.

5) *Ann. Col. max* l. c. pg. 783.: „Nec multo post (i. e. post sept. 29.) [Philippus Coloniensis] in legatione imperatoris Rothomagum regem Angliae adiit, ubi archiepiscopus Mogontinus et dux Saxoniae ei occurrerunt: sed qualis legatio fuerit, praeter eum et regem latuit". *App ad Radev.* l. c.: „(Ludov. et Henr.) ab Imperatore de pace inter se facienda precibus conveniuntur, adiunctis minis ex parte regis Francorum". Cf. *Mariae comitissae Boloniensis* litteras ad Ludovicum ap. *Bouquet XVI.* pg. 144. n. 437. Henricus rex antea legatos de foedere iungendo ad Fridericum miserat (cf. comitissae litt.); fortasse propterea quod audierat, Ludovicum regem id agere, ut imperatorem adiret de contrahendo inter liberos eorum matrimonio. Cf. *Matthaei Senonensis* ad Alexandrum (*Bouquet* XVI. 321.) et *Alexandri* ad Henricum Remensem litteras (*Mart. et Dur. amplt. coll.* II. 889. ap. Jaffé pg. 743.).

1168. *Iohannes Saresber*[1]. *Ventum erat ad summum, ubi constat habitudines periculosas esse, cum ille (Heinricus Angliae rex), qui sollicitando tam curiam, quam schismaticos (Fridericum videlicet et complices suos), videns se hac via non posse proficere adversus Dominum et adversus christum eius, transmissa legatione confugit ad Italiae civitates, promittens Mediolanensibus tria millia marcarum et murorum suorum validissimam reparationem, ut cum aliis civitatibus, quas corrumpere moliebatur, impetrarent a Papa et ecclesia Romana deiectionem vel translationem Cantuariensis archiepiscopi. Nam ob eandem causam Cremonensibus duo millia marcarum promiserat, Parmensibus mille et totidem Bononiensibus. Domino vero Papae obtulit, quia data pecunia liberaret eum ab exactionibus omnium Romanorum et decem millia marcarum adiiceret, concedens etiam, ut tam in ecclesia Cantuariensi, quam in aliis vocantibus in Anglia pastores ordinaret ad libitum. Sed quia fidem multa promissa levabunt et in precibus manifesta continebatur iniquitas, repulsam passus est. At*[2] *quod per se impetrare non poterat, regis Siculi viribus conatus est extorquere. Sed nec ille, licet ad hoc toto nisu (Richardus) Syracusanus episcopus et Robertus comes de Bassevilla multiplicatis intercessoribus laboraverint, exauditus est pro sua reverentia vel potentia vel gratia, quamvis eam in ecclesia Romana plurimam habeat. Dimissi sunt ergo nuntii regis impotes voti*[3].

---

1) Opp. II. 209. Bouquet XVI. 602. 2) Ed. *et.*

3) Ioh. addit: *hoc solum impetrato, ut dominus Papa mitteret nuntios, qui pacem procurarent, Gratianum scilicet subdiaconum et magistrum Vivianum Urbis veteris archidiaconum.* Cf. Alexandri ep. ad Henricum regem, d. d. 1169. febr. 28. S. Thomae epp. ed. Giles II. 132. Sed audiendus est et ipse s. Thomas (ep. ad Humbaldum Ostiensem l. c. I. 122. Bouquet XVI. 352.): *Quia nolumus ecclesiam deiicere, deiectionem nostram quaerit a vobis. Quia legem Dei transferre nolumus, ut ei succedat iniquitas tyrannorum, quaerit, ut nos citra necessitatem, praeter utilitatem, contra auctoritatem ad alium ecclesiam transferamur. Quia vero vocantem ad iniquitatis consortium sequi nolumus, petit nos evocari a vobis, ut in transitu possit nostri sanguinis cum iniquitatis suae consortibus qualecumque exercere commercium. Quid enim aliud sibi vult, quod Mediolanenses, Cremonenses et Parmenses in exterminium nostrum mercede corruptos sollicitat? Quid Papiensibus aut aliis ecclesiae civitatibus nocuimus unquam, ut nostrum exilium procurarent? In quo laesimus sapientes Bononiae? qui vero sollicitati precibus et promissis, perniciei causae nostrae, quam audierant, voluerunt dare consensum. Certe nos Robertum de Bassevilla non proscripseramus —: et tamen sollicitationibus inductus est, ut nostram apud vos perpetuaret proscriptionem. Dolo tamen postea cognito, poenitentia ductus rogavit, ne ipsius iniusta petitio audiretur. Ricardus Siracusanus electus, corruptus accepta spe Lincolniensis episcopatus, persequutores nostros iuvit opibus, armavit consilio, viribus roboravit. Nam et ipsi regi Siculo, intra cuius fines modo consistis, ut eum caperent in perniciem ecclesiae et nostram, filiam regis Angliae copulandam in matrimonium promiserunt. Nonne Fragentes-panem et familiam Leoninam et gentem Latronum et alios Romanos potentissimos, quasi castra conductitia adduxerunt,*

1169.

Cencius, cod. arch. Vat. Decimo vero anno ipsius (Alexandri) Albanum a Romanis concrematum est V. idus aprilis. Apr. 9.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Nova iterum Romanis consurgit ruina, quia cum Tusculanis bellum civile ineuntes, pene usque ad internitionem Romani deleti sunt. Hac de causa discordia magna inter Alexandrum Papam et Romanos orta est. Alexander Papa auxilia militum undecumque contrahens, cum Tusculanis Romanos et imperatoris fideles debellabat. Fredericus autem imperator Christianum archiepiscopum Moguntinum, cancellarium suum, virum sapientem et magnanimum, cum valido exercitu in Italiam misit. Qui imperatoris rebelles viriliter invadens, munitiones eorum destruxit et civitates cepit magnamque partem Italiae imperatori subegit[1].

Chronicon Fossae n.[2] Mense aprili Romani cum cancellario imperatoris et cum (Iohanne) praefecto Romae perrexerunt super civitatem Albanensem et destruxerunt illam a fundamentis et non sinebant illam reaedificare. Praedictus Conradus archiepiscopus voluit introire in Campaniam cum exercitu Alexandri Papae, ut subiugaret illam; sed non valuit, quia comites de Ceccano resistebant ei fortiter.

Ann. Col. max. Imperator celeberrimam curiam 8 idus aprilis apud Bavinberg habuit. Ubi de Francia abbas Cisterciensis et abbas Clarevallensis ipsius vocatione eum adierunt, quos cum episcopo Babinbergensi in Italiam pro ecclesiae unitate direxit[3]. Apr. 6.

Iohannes Saresber[4]. *Fridericus Teutonicus tyrannus Deo propi-*

---

ut non tam flecterent, quam frangerent ecclesiam Romanam. Sed et pacem imperatoris et Saxonum repromittunt, et quod omnes Romanos data pecunia inducent, ut faciant fidelitatem domino Papae, dummodo in nostra deiectione regis Angliae satisfaciat voluntati!

1) Haec Christiani expeditio Italica, anno 1169 suscepta (quo anno Christianus usque ad maium exeuntem in Germania neque annalium neque diplomatum auctoritate reperitur) ab altera, quae facta est a. 1171., distinguenda est. Christianus a. 1170. ian. 17. rursus in Germania (Moguntiae) occurrit. Cfr. Gudenus, cod. dipl. I. pg. 258. n. 92. Deinde eodem anno legatione functus est ad imperatorem Constantinopolitanum. Annales s. Petri Erphesfurdenses MGs. XVI. 23. Ceterum Sigeberti continuator nimius est in verbis *cum valido exercitu.*

2) Muratori, scr. VII. 873.

3) App. ad. Rad.: „Intrante quadragesima Cist. et Cl. abbates imperatorem conveniunt super schismate eique suggerunt, ut Babenbergensem episcopum cum eis Romam destinet. Quod et factum est. Sed propter Longobardorum insolentiam negotium ipsum tunc provectu caruit. Nam episcopus ipse ab eis repulsus, ad propria redire coactus est".

4) Opp. ed. Giles II. 222. Bouquet XVI. 605.

1169. *tiante pacem cum ecclesia facturus creditur, petens, ut (Heinricum) filium suum natu secundum* (l. *primum*), *quem in regem eligi fecit, in imperatorem recipiat dominus Papa et a catholicis episcopis praecipiat consecrari, Apostolicae sedi pariturum: dum tamen Fridericus in persona sua nullum Apostolicum, nisi velit, recipere compellatur praeter Petrum et alios, qui in coelo sunt Et in his facile audiretur, si non pactis insereret, ut in gradibus et dignitatibus suis remaneant, qui sunt a schismaticis haeresiarchis ordinati et consecrati. Stat in hoc calculo lis adhuc; sed utraque pars ex aliquibus signis in quadam petitionis parte alteri cessura esse praesumitur. Quod plenius innotescet, cum — quod in brevi speratur — verbi procuratores huius Cisterciensis et Claraevalleusis abbates ab ecclesia Romana redierint*[1].

Magnus Reicherspergensis[2]. Imperator celebravit curiam generalem et valde celebrem apud Babenberg in diebus pentecostes, quod evenerat
Iun. 8. tunc in VI. idus iunii. Cui interfuerunt legati (quos dixerunt cardinales) illius, quem post mortem Gwidonis Cremensis illa pars sibi quasi in Papam elegerat[3].

1170.

Mart. 18. *Chronicon Fossae novae*. Mense Martio die 15. kal. aprilis venit Alexander Papa Verulas, ordinavit ibi archiepiscopos, episcopos, abbates et alios ordines. Hoc autem anno misit imperator Constantinopolitanus nepotem suam cum episcopis Graecis et cum comitibus[4] et cum multis militibus et cum magna pecunia ad Alexandrum Papam, ut daret eam in coniugio Odoni Fraiapanis de Roma. Qui apud Verulas eam coniugavit et tunc ipse Odon cum ea reversus est Romam. Postea praedictus Papa Alexander fecit fabricare ecclesiam apud Verulas ex sua pecunia pro elephantiosis, in qua obtulit multa dona. Quinto id. martii Papa Alexander venit ad ecclesiam sancti Petri de Canneto et profectus est ad Verulas.

Iun. 8. *Ann. Col. max.* Imperator post pentecosten VI. idus iunii curiam apud Fuldam habuit pro legatione episcopi Babinbergensis, qui cum

1) Iul. 19. abbas Claraevallensis ab Alexandro Pontifice Beneventi „retinebatur“ (cf. Jaffé pg. 725.), ex quo suspicandum est, alios legatos iam tum rediisse. An forte duae statuendae sunt ad Pontificem legationes, una abbatum verno tempore commissa, altera episcopi Babenbergensis post Heinrici unctionem (aug. 15) suscepta? Quamquam *ann. Col. max.* ad a. 1170. id ita factum esse negant. Interim Alexander Lombardos ad servandam unitatem misso Hildebrando cardinali, „totius Lombardiae legato“, incitabat. *Muratori*, antiqq. IV. 203. 2) MGs. XVII. 489.

3) Qui certe nihil aliud agebant, quam ut imperator Calixto succurreret.

4) Contostephanus, Costamunitus et Doxapatris et cum eis Gibertus, interpres imperii. *Caffari*, ann. Ianuenses ap. Mur. scr. VI. 336.

praedictis abbatibus in Italiam ierat. Set ipse nil fructuosum paci et concordiae attulit et ideo sine diffinitione pacis et unitatis illa curia terminata est. Imperator vero ibi, sicut et superius, aiebat: *Nunquam se pro Apostolico Rulandum habiturum.* 1170.

Anonymus Casinensis. Alexander Papa rediens a Benevento, recepit Tusculanum ad proprietatem Romanae ecclesiae[1]. Oct. 17.

S. Thomae Cantuariensis martyrium[2]. Talibus circumventus rex et velut amens effectus nec se capiens prae furore, nescius quid obiiceret, haec iteratis vicibus dixisse fertur:

Inertes ac miseros homines enutrivi et erexi in regno meo, qui nec fidem ferunt domino suo, quem a plebeio quodam clerico tam probrose patiuntur illudi[3].

Rex itaquo tantam ex hoc adversus eundem archiepisoopum indignationem, amaritudinem et turbationem concepit et ita cum vultu et gestu ostendit, quod eius commotionem intelligentes et ei placere quaerentes quatuor domestici sui barones Reginaldus Ursonis filius, Willelmus de Traci, Hugo de Morevilla, Ricardus Brito, ut dicebatur, iurati in mortem archiepiscopi, a curia recedunt, diversos maris portus petunt[4]. —

Quinto igitur Natalis die praedicti quatuor barones regis cum suis omnibus et cum illa familia de Broch — Cantuariam veniunt[5]. Hora diei erat quasi decima. Comederat archiepiscopus; occuritur illis cum honore —, invitantur ad mensam, edentibus adhuc, qui archiepiscopo ministrarunt: respuunt cibum, sanguinem potius sitientes! — In thalamum interiorem ad archiepiscopum introducuntur[6]. Igitur qui primus videbatur et coeteris promptior ad piaculum (Reginaldus) filius ursi, spirans furorem, in haec verba prorupit: *Habemus*, inquit, *aliqua tibi dicere ex mandato regis. Si vis tibi coram multitudine recitari, dic.* Cognito autem archiepiscopus, unde vel quid essent dicturi: *Haec*, inquit, *non privatim, non in cubiculo, sed in publico proferenda sunt.* In tantum in necem pontificis arsere miseri, ut, nisi clericos ostiarius revocasset — omnes enim egredi iusserat — archiepiscopum ipsum hasta crucis, quae Dec. 29.

1) Romualdus de Alexandri „reditu in Campaniam, in civitatem Tusculani cum cardinalibus et tota curia sua" loquitur et de „protectione", in quam civitatem utique recepit. Qua in re exponenda errat, quod Ionatham Tusculani dominum fuisse dicit, cum fuerit Rayno. Sed cf. Bosonem in vita Alexandri ad h. a.

2) Hanc narrationem proponimus duorum, qui martyrio ipsi interfuerunt, amicorum verbis invicem sese excipientibus: Edwardi Grim et Willelmi filii Stephani. Edwardi narratio legitur inter s. Thomae vitas (ed. Giles, London. 1846.) I. pg. 68—79., Willelmi ibid. I. pg. 290—307. 3) E. pg. 68.

4) W. pg. 290. 5) W. 293. 6) W. 294.

1170. propius stabat, ut postea confessi sunt, confodissent. Regressis autem qui exierant, ipse, qui supra, his verbis contra virum Dei calumniam exorsus est: *Rex, ait, inter vos pace reformata, liberum te, querelis omnibus consopitis, ad propriam sedem ut poposcisti remisit: et tu e contrario prioribus iniuriis contemptum adiiciens, violato pacis foedere superbe adversus dominum tuum tibi ipsi in malum operatus es. Nam quorum ministerio regis filius coronatus est et regni sublimatus honore, pertinacis animi tumore ductus suspensionis sententia condemnasti; ministros quoque regis, quorum consiliis et prudentia tractantur negotia regni, vinculo anathematis innodasti: ut ex his manifestum sit, quoniam filii regis coronam auferres, si facultas adesset. Iam enim molitiones tuae et instantia, ut ad effectum perduceres, quod contra dominum tuum excogitasti, omnibus innotuere. Super his igitur in praesentia regis responsurus si venire dignaris, edicito: ad hoc enim missi sumus*[1]. Archiepiscopus: *Ego quidem excommunicatos hos non excommunicavi, suspensos non suspendi, sed dominus Papa litteris suis, hoc modo filios suos corripiens et male meritos puniens: archiepiscopum Eboracensem, quia, me absente et non vocato nec sciente nec consentiente, in praeiudicium ecclesiae meae, debitam ecclesiae Cantuariae et mihi novi regis coronationem in parochia mea, etiam ipsius domini Papae litteris prohibitus, usurpavit; episcopos, quia cum sint Cantuariensis ecclesiae suffraganei et professi, hoc sustinuerunt, pro iure suae matris ecclesiae non reclamantes. De sententia autem domini Papae non est meum retractare: ligatos eius non potest minor potestas solvere. Veruntamen cum in archiepiscopo nulla sit mihi solvendi, sicut nec ligandi potestas, suffraganeis meis Londoniensi et Saresberiensi concessi requisitus, quod eos anathemate absolverem et alios omnes suspensos restituerem, si modo vellent vel cum humilitate invocare misericordiam vel cum data securitate ecclesiastico stare iudicio: sed renuerunt, qui me convenerunt. Adhuc ad id paratus sum. Domini regis novi coronatio firma, stabilis et inconvulsa permaneat et, salva coronati dignitate, dominus Papa punit coronatoris iniuriam, quod is, qui non debuit et ubi non debuit, nostri praeoccupavit officii dignitatem; et pro silentio et sufferentia sua nostri plectuntur episcopi. Et totum istud de permissione domini regis est et de eius licentia, concessa mihi in die pacis nostrae. Neque regem novum ideo quaero exhaeredare: quin potius ei multa regna mundi, salvo si fieri posset possidentium iure, optarem. Ad ipsum nuper iter arripueram, non ei satisfacturus, qui in nullo eum offendi, sed promotioni ipsius domini mei debita veneratione congratulaturus. Sed*

1) E. 71.

apud Londoniam eius nuntium et praeceptum suscepi reversionis, quod doleo. 1170.
Tunc illi in minas statim laxis habenis proruperunt[1]. *Nunc igitur*, aiunt carnifices, *hoc est praeceptum regis, ut de regno et terra, quae ipsius subiacet imperio, cum tuis omnibus egrediaris; neque enim pax erit tibi vel tuorum cuiquam ab hac die, qui pacem violasti.* Ad haec ille: *Cessent*, inquit, *minae vestrae et iurgia conquiescant. Confido in regem coeli, qui pro suis in cruce passus est: quoniam ab hoc die nemo inter me et ecclesiam meam mare videbit. Non veni, ut fugerem: hic me reperiet, qui me quaesierit*[2]. — Tunc ait ei magister Iohannes Saresberiensis: *Domine loquimini secretius super verbo isto.* — *Non expedit*, ait archiepiscopus; *talia proponunt et postulant, quae omnino facere non possum nec debeo.* Reginaldus Ursonis: *A quo ergo habes archiepiscopatum?* Ille: *Spiritualia a Deo et domino Papa, temporalia et possessiones a domino rege.* Reginaldus: *Nonne totum te a rege habere recognoscis?* Ille: *Nequaquam! sed habemus reddere quae sunt regis regi, et quae sunt Dei Deo.* Reginaldus et alii, quasi aliquid mirum dixisset, amplius fremebant et accendebantur et stridebant dentibus in eum[3]: *Qui regiae debueras maiestati deferre et regis examini differre vindictam, ministros regis ac domesticos, furentis animi secutus sententiam, de ecclesia turpiter eiecisti.* Quibus athleta Christi[4] quasi leo confidens absque terrore, paratus pro iustitia et libertate ecclesiae suae usque ad mortem agonizari[5]: *Quisquis*, inquit, *sanctae Romanae sedis iustitiam vel Christi ecclesiae iura violare praesumpserit et non venerit ultro satisfaciens: quisquis ille fuerit, non parcam nec morabor, ecclesiastica censura corripere delinquentem*[6]. *Frustra mihi minamini! Si omnes gladii Angliae capiti meo immineant, ab observatione iustitiae Dei et obedientia domini Papae terrores vestri me dimovere non poterunt. Quaerite qui vos fugiat*[7], *me enim pede ad pedem reperietis in Domini proelio. Semel recessi timidus sacerdos: redii in consilio et obedientia domini Papae, amplius in sempiternum non eam deseram. Si licet mihi in pace fungi sacerdotio meo, bonum est mihi: si minus, fiat de me voluntas Dei*[8].

Stabat autem ibi magna pars familiae archiepiscopi cum clericis multis et militibus aliquot, qui affluxerant audito, quod altius loquerentur. Quos intuens Reginaldus ait: *Dicimus vobis ex parte regis, cuius homines et fideles estis, ut ab homine isto recedatis.* — Quumque omnes immoti starent, contrarium statim dat Reginaldus ille praeceptum: *Praecipimus vobis, ut hominem istum custodiatis, ne recedat.* Archiepiscopus: *Facilis sum custodiri, non recedam*[9].

1) W. 295. 2) E. 72. 3) W. 295. 4) E. 72. 5) W. 296.
6) E. 72. 7) E. 72. 8) W. 296. 9) W. 296.

1170. Nec mora, redeunt carnifices in loricis cum gladiis securibusque et bis acutis et ceteris utensilibus commodis ad scelus, quod animo conceperant peragendum. Quumque observata ostia reperissent nec pulsantibus aperiretur, secretiori quodam aditu per pomerium ad ligneum obstaculum divertentes scindunt, caedunt et diruunt. Quo fragore terribili ac tumultuoso tremefacti servientes ac clerici fere omnes velut oves ante faciem luporem hac illacque dispersi sunt[1]. Tunc qui aderant dicunt ei: *Domine, intrate in ecclesiam*. Ille. *Absit! Ne timeatis!* Illi non acquiescunt: alii eum iniectis manibus erigunt et vim ei faciunt, alii persuadent, eundum esse, quia monachi vesperas dicerent et ille horam nonam et vesperas esset auditurus. Iubet ergo crucem Domini proferri —, ille lento passu postremus vadit, omnes agens ante se, quasi oves pastor bonus[2].

Iturus ad aram superius, ubi missas familiares et horas solebat audire, iam quatuor gradus ascenderat, quum ecce ad ostium claustri, qui venerat primus, adest Reginaldus Ursonis loricatus, ense evaginato et vociferans: *Nunc huc ad me, homines regis!* Nec multo post adduntur ei tres praedicti socii eius, similiter loricis contecti corpora et capita, praeterquam oculos solos, et ensibus nudatis[3], solo quidem aspectu et armorum strepitu non modicum horroris cernentibus ingerentes[4].

Unus illorum monachis dixit, qui cum eo astabant: *Ne vos moveatis!* Et quidem quasi confusi et attoniti a reverentia vultus eius illi grassatores primo retulerunt pedem, viso archiepiscopo. Postea clamavit aliquis: *Ubi est ille proditor?* Archiepiscopus, suam in patientia animam possidens, ad verbum illud non respondit. Aliquis alius: *Ubi est archiepiscopus?* Ille: *Ecce ego, non proditor, sed presbyter Dei! Et miror, quod in tali habitu ecclesiam Dei ingressi estis. Quid placet vobis?*[5] *Quid me quaeritis?*[6] Unus grassator: *Ut moriaris! impossibile est, ut vivas ulterius.* At ille: *Et ego in nomine Domini mortem suscipio et animam meam et ecclesiae causam Deo et beatae Mariae et sanctis huius ecclesiae patronis commendo*[7]. Quo dicto divertit in dextram sub columna, hinc habens altare beatae Dei genitricis et perpetuae virginis Mariae, illinc vero sancti confessoris Benedicti, quorum exemplo et suffragiis, crucifixus mundo et concupiscentiis eius, tanta animi constantia, ac si in carne non esset, quidquid carnifex inferebat, sustinuit ac superavit. Quem insecuti carnifices: *Absolve*, inquiunt, *et communioni restitue, quos excommunicasti, et ceteris officium redde, qui suspensi sunt!* Quibus ille: *Nulla*, ait, *satis-*

1) E. 73. 2) W. 299. 3) W. 300. 4) E. 75.
5) W. 301. 6) E. 75. 7) W. 302.

factio praecessit, nec eos absolvam. Et: *Tu,* inquiunt, *modo morieris, suscipiens quod meruisti!* Et: *Ego,* ait, *pro Domino meo paratus sum mori, ut in meo sanguine ecclesia libertatem consequatur et pacem: sed meis sive clerico sive laico, in nomine Dei omnipotentis interdico, ne in aliquo noceatis*[1]. 1170.

Igitur facto impetu manus sacrilegas iniecerunt in eum, durius illum contrectantes et trahentes, ut extra fines ecclesiae aut iugularent aut vinctum inde asportarent (sicut postmodum confessi sunt[2]): *Captus es! venies nobiscum!* Ille respondens: *Nusquam ibo: hic facietis, quod facere vultis et quod vobis praeceptum est*[3]. Quum facile a columna non posset moveri, unum ex ipsis acrius insistentem et accedentem propius a se repulit, lenonem appellans dicensque: *Non me contingas, Rainalde, qui fidem ex iure debes et subiectionem! insipienter agis cum tuis complicibus.* Miles vero pro repulsione terribili totus incanduit ensemque vibrans contra sacrum verticem: *Nec fidem,* ait, *nec subiectionem tibi debeo contra fidelitatem domini mei regis.* Cernens igitur martyr invictus horam imminere, quae miserae mortalitati finem imponeret, paratam sibi et promissam a Domino coronam immortalitatis iam proximam fieri, inclinata cervice in modum orantis, iunctis pariter et elevatis sursum manibus, Deo et sanctae Mariae et beato martyri Dionysio suam et ecclesiae causam commendavit. Vix verbum implevit, et metuens nefandus miles, ne raperetur a populo et vivus evaderet, insiluit in eum subito et summitate coronae, quam sancti crismatis unctio dicaverat Deo, abrasa agnum Deo immolandum vulneravit in capite, eodem ictu praeciso brachio haec referentis. Is etenim, fugientibus tam monachis quam clericis universis, sancto archiepiscopo constanter adhaesit et inter ulnas complexum tenuit, donec ipsa, quam opposuit, praecisa est[4]. Archiepiscopus a capite defluum cum brachio detergens et videns cruorem, gratias Deo agebat dicens: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.* Datur in caput eius ictus secundus *et tertius*[5], quo et ille in faciem concidit, positis primo genibus, coniunctis et extensis ad Deum manibus, secus aram quae ibi erat sancti Benedicti, pallio suo coopertus usque ad talos, quasi adoraturus et oraturus[6], seipsum hostiam viventem offerendo, dicens submissa voce: *Pro nomine Iesu et ecclesiae tuitione mortem amplecti paratus sum.* At Ricardus Brito[7] ita procumbenti grave vulnus inflixit, quo ictu et gladium collisit lapidi et coronam, quae ampla fuit, ita a capite separavit, ut sanguis — albens ex cerebro, cerebrum — nichilominus

1) E. 75. 2) E. 76. 3) W. 302. 4) E. 76.
5) Ita ex E. 77. supplevimus. 6) W. 302. 7) Nomen ex W. 303. suppl.

1170. rubens ex sanguine: lilii et rosae coloribus virginis et matris ecclesiae faciem (confessoris et martyris vita et morte) purpuraret. Quartus miles supervenientes abegit, ut ceteri liberius ac licentius homicidium perpetrarent. Quintus vero non miles, sed clericus ille, qui cum militibus intraverat, ne martyri quinta plaga deesset, qui in aliis Christum fuerat imitatus, posito pede super collum sancti sacerdotis et martyris pretiosi — horrendum dictu! cerebrum cum sanguine a concavitate coronae amputatae[1] cum mucrone per pavimentum spargens, ceteris exclamavit: *Abeamus hinc, milites! iste ulterius non resurget*[2].

Isti autem gladiatores sanctum archiepiscopum gladiis transverberaverunt tempore sanctissimo, quinto natalis Domini die, loco sanctissimo totius Angliae, in prima sede metropolitana ecclesiae sanctae Trinitatis, quae et plurimorum sanctorum ibi quiescentium extollitur patrocinio et religiosorum monachorum ibi Deo servientium incolitur habitatu. Occisus est a talibus, tali tempore, tali loco, talis persona: pater spiritualis totius regni, ipsius Cantuariensis ecclesiae archiepiscopus, totius Angliae primas, Apostolicae sedis legatus, servus Christi Iesu[3].

1171.

Anonymus Richardo archidiacono Pictaviensi[4]. *Primi (a rege Angliae) missi sunt Ioannes Cumin et magister David ad petendum absolutionem et relaxationem episcoporum. Sed Ioannes Cumin prius venit ad curiam et fere quindecim diebus, antequam David veniret; et post multam instantiam suam, prius facta promissione quingentarum marcarum, auditus est (?), adstantibus cum eo et plurimum allegantibus ad excusationem episcoporum clericis Eboracensis archiepiscopi et nuncio Dunelmensis. Et credo, quod reportassent absolutionem, nisi supervenisset rumor de morte archiepiscopi: qui omnia denigravit. Ita enim perturbatus est dominus Papa, quod nec etiam sui fere per octo dies cum eo potuerunt habere colloquium. Et generaliter interdictum est, ne Anglici ad eum haberent accessum, et suspensa sunt omnia eorum negotia. Secundi nuntii fuerunt episcopi Wigornensis et Ebroicensis et (Richardus) abbas de Wallace et archidiaconi Saresberiensis et Lexoviensis et dominus Robertus de Novo-burgo et Riccardus Barre et magister Henricus Pichim et quidam templarius, missi ad excusandum regem, quod nec eius mandato nec voluntate interfectus esset Cantuariensis; hoc autem non est negatum, quin ipse dedisset causam*

---

1) Vv. a conc. c. a. ex W. 303. 2) E. 77. 3) W. 306—307.
4) Bouquet XVI. 478—479.

mortis suae et quin aliquid dixisset, unde interfectores illi occasionem interficiendi sumpserunt. 1170.

Richardus de Wallace et aliorum Henrico regi[1]. *Cum Riccardus Barre nos praecessisset et cum multo periculo et gravamine nos ad curiam domini Papae praevenisset, nos quatuor cum duobus episcopis (Wig. et Ebr.) et decano Ebroicensi et magistro Henrico cum multa difficultate venimus usque Senas. Ibi diebus aliquot detenti fuimus. Comes enim Macharius sic ex omni parte vias obsidebat, quod nulli patebat egressus. Cum vero nos quattuor cum episcopis, qui plurimum exire desiderabant, non potuissemus, in maxima animi angustia positi ex communi consilio media nocte et latenter exivimus et sic per abrupta montium et per loca fere invia sub magno timore et periculo tandem venimus Tusculanum. Ibi Richardum Barre de* Mart.20. *vestro honore sicut decebat sollicitum et ad vestram utilitatem prudenter et instanter laborantem invenimus, multum tamen contristatum et confusum, quia nec dominus Papa eum receperat nec alii benignos et humanos se illi exhibuerant. Nos autem venientes dominus Papa nec videre nec ad osculum nec ad pedem voluit recipere. Vix enim plerique cardinalium dignati sunt nos recipere vel in verbo. Diu ergo in amaritudine spirituum nostrorum anxie conturbati, his qui vos fidelius diligebant omnimode supplicavimus, ut eorum interventu dominus Papa nobis quocunque modo audientiam indulgeret. Ad eorum tandem instantiam recepti sunt dominus abbas Wallaciae et Robertus archidiaconus Lexoviensis, qui minus habebantur suspecti. Ipsi autem cum nomen vestrum tanquam devotissimi filii Romanae ecclesiae in salutatione ex vestra parte proponerent, acclamavit tota curia: Sustinete, sustinete! tanquam domino Papae abominabile esset, audire nomen vestrum. Sic a curia venientes sero redierunt ad dominum Papam, ei de nostro communi consilio exponentes, quod nobis fuerat a vestra maiestate iniunctum, referentes etiam seriatim singula beneficia, quae contuleratis Cantuariensi, et singulos excessus et inopportunitates, quas contra vestram commiserat dignitatem, totumque hoc primo secreto, postea coram domino Papa et omnibus cardinalibus, contendentibus etiam contra vos Alexandro Walensi et Gunterio Flandrensi clericis Cantuariensibus.*

Instante vero quinta feria ante pascha, in qua de consuetudine Romanae Mart.25. *ecclesiae solet dominus Papa publice absolvere vel publice excommunicare, cum certi essemus, quod de vestro et regni vestri gravamine tanquam ad hoc proni diutissime tractassent, consuluimus eos, quos maiestati vestrae fideliores cognovimus, scilicet (Bernardum) dominum Portuensem, dominum*

1) Bouquet XVI. 477.

1170. *Hyacinthum, dominum Papiensem, dominum Tusculanum (Hugonem), dominum Petrum de Mirso — dominus Ioannes Neapolitanus aberat —, cum omni studio et instantia exorantes, ut nobis animum domini Papae et quid circa vos statuere proponeret, aperirent. Ipsis vero nihil nisi sinistrum et vestrae celsitudini ignominiosum reportantibus, ex singultuosa eorum et fratris Franci (templarii et Papae camerarii) fidelis vestri relatione praesensimus, quod ea die immutabiliter disposuerat dominus Papa, in vos nominatim et in totam terram vestram cismarinam et transmarinam, de communi fratrum consilio interdicti ferre sententiam, et eam quae in episcopos lata fuerat, confirmare. Positi ergo in arctissimo, omni studio attentavimus per cardinales et per illos de sociis nostris, qui ad illum habebant accessum, et per familiares suos, ut cessaret ab hoc proposito vel saltem differret usque ad adventum episcoporum vestrorum. Quod cum nullo modo fieri posset, nos sicut decet et sicut debitores vobis sumus, personae vestrae dedecus et totius terrae vestrae gravamen sustinere non valentes nec debentes, tandem convocatis sociis nostris coram quibusdam cardinalibus, viam invenimus saluti vestrae et honori bonam et securam et universae terrae vestrae utilem et episcopis necessariam, pro qua a vobis et a terra vestra et ab episcopis vestris dedecus et periculum, quod imminebat, avertimus et nos ipsos pro hac liberatione toti periculo exposuimus, credentes et certam spem habentes, quod totum negotium procederet secundum quod credimus, vos velle debere. Timore namque perterriti, iisdem cardinalibus intercedentibus, significavimus domino Papae, nos accepisse in mandatis a vobis, quod iuraremus in praesentia eius, quod vos stabitis mandato suo et hoc iurabitis in propria persona. Eadem ergo die Iovis, fere circa horam nonam, vocati sunt nuncii tam vestri quam episcoporum, et in generali consistorio iuravimus: abbas scilicet de Wallacia et Saresberiensis et Lexoviensis archidiaconi et magister Henricus et Richardus Barre, quod vos stabitis mandato Papae et ad praeceptum eius hoc iurabitis: nuncii vero archiepiscopi Eboracensis, Londoniensis et Saresberiensis episcoporum iuraverunt similiter, quod domini sui stabunt praecepto eius et hoc iurabunt. Ipsa die tamen generaliter excommunicavit interfectores Cantuariensis et omnes qui consilium vel auxilium vel assensum praebuerunt et omnes qui in terram suam eos scienter receperint aut foverint.*

(Anonymus Richardo archid. Pict.)[1] *Post pascha venerunt Wigornensis et Ebroicensis episcopi et Robertus de Novo-burgo et utrum illud iuramentum ab eis exactum sit, nescio; sed scio, quod non iuraverunt. Et*

1) Loco citato.

cum stetissent in curia per quindecim dies et amplius, vocati sunt ad audiendum responsum. — Et cum crederetur, eos dextrum calculum reportaturos, confirmavit dominus Papa sententiam interdicti, quam dominus (Guillelmus) Senonensis dederat in terram cismarinam, et sententiam excommunicationis et suspensionis, quae data erat in episcopos Angliae. Praecepit etiam, quod rex temperaret ab ingressu ecclesiae, et subiunxit, quod ipse mittet legatos suos ad regem, ut videant et cognoscant eius humilitatem. 1171. Apr. med.

Romualdus Salernitanus. Quod factum [1] Romanis multum displicuit. Recolentes enim damna, iniurias [2] et mortes suorum civium, quas Tusculanenses cum Rainaldo imperatoris cancellario eis intulerant, indignati sunt plurimum et turbati, quod Alexander Papa Tusculanum [3], quam ipsi destruere nitebantur, in sua protectione [4] receperat; et ob hoc inter eos et praedictum Papam guerra maxima est exorta [5].

1172.

Anonymus Casinensis. Dominicus abbas (Casinensis) in epiphania confirmatus est in abbatem a Papa Alexandro apud Tusculanum. Ian. 6.

Ann. Col. max. Imperator in media quadragesima apud Wormatiam curiam celebrem habuit. Ubi, conquestus de Italicis et illis, qui partibus favebant Ruolandi: quod coronam Romani imperii Graeco imponere vellent, iudicio cunctorum principum expeditionem in Italiam iterum indixit, post circulum duorum annorum determinatam. Mart. 26.

Christianus Ianuensibus [6]. *Notum facimus universitati vestrae, quod proxima tertia feria post „Laetare Ierusalem", congregata apud Senas celeberrima curia in plateis civitatis, quum sedimus in conspectu praefecti urbis Romanorum et coram marchionibus Anconitanis, Conrado marchione de Monteferrato, comite Guidone, comite Aldebrandino et quamplurimis aliis comitibus, capitaneis, valvassoribus, consulibus civitatum Tusciae, Marchiae et vallis Spoletanae et superioris atque inferioris Romaniae et infinita populi multitudine, contumaciam Pisanorum ostendimus —, deinde civitatem ipsorum — in bannum domini imperatoris — misimus —. Admonemus igitur attentissime discretionem vestram, ut omni occasione postposita usque ad proximum pascha sive octavam ipsius paschatis quinquaginta galeas habeatis praeparatas, XX Ianuae et XX ad portum Veneris* Mart. 28.

1) Cf. supra pg. 579 et 581. 2) Bar. *et ini.* 3) Bar. *Tusculanam civitatem.*
4) B. *in suam protectionem.* 5) „Imperator Christianum Magontinum archiepiscopum in Italiam misit". *Ann. Col. max.* Plura de Christiani adventu („circa exitum consulatus") Caffari, ann. Ian. pg. 342. — Aug. 1. Christianus Germaniam nondum reliquerat. 6) *Caffari,* ann. Ian. Mur. VI. pg.

1172. *et X* ***quae versus Romam ducantur.*** *Egimus enim cum praefecto Urbis, ut apud Civitatem — vetulam et per districtum suum et per terram comitis Aldebrandini libere et secure possitis eas ducere. Et insuper exercitum vestrum quotidie praeparetis.*

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Christianus, cancellarius imperatoris Friderici, Alexandrum Papam et Tusculanos imperatori rebelles obsessurus, Tusculanum pergit. Alexander autem Papa veritus imminentem iam cervicibus suis cancellarium, animo consternatus, de civitate fugere disponit. Hoc eius propositum omnibus innotuit; quorum custodia detentus de urbe discedere non potuit. Cives tamen, accepto salubri consilio, cancellarium magnis obsequiis delinitum maximisque auri et argenti muneribus honoratum de sua civitate ad alias transmittunt.

Romualdus Salernitanus. Quae (guerra inter Romanos et Alexandrum) quum aliquanto tempore perdurasset, Romani, utpote callidi et dolosi, benignitatem Alexandri Papae circumvenientes promiserunt, quod eum tanquam patrem et dominum in urbem reciperent et mandatis suis libenter obedirent, si praenominatae[1] civitatis muros destrui pateretur. Alexander autem eorum promissionibus et verbis fidem adhibens, muros
Nov. praedictae civitatis passus est dirui. Quo facto Romani voto suo potiti, quod Papae promiserant, adimplere noluerunt[2].

---

1) Bar. *praedictae.*

2) Chronicon Fossae novae: „Alexander Papa fecit finem cum Romanis. Qui destruxerunt muros civitatis Tusculanae mense novembri". Romualdus vero pergit ita: „Papa vero a Romanis se circumventum plurimum condolens, turrim Tusculanorum fossis et muris circumvallari fecit et, relicta ibi militum et peditum competenti custodia, (*a.* 1173. *ianuario primum Signiam, deinde*) Anagniam rediit et ibi est multo tempore demoratus". Interim Alexandri legati, Albertus s. Laurentii in Lucina et Theodinus s. Vitalis presbyteri cardinales in Angliam profecti erant. Quorum res gestae ab *anonymo* ap. *Bouquet* XVI. 484. narrantur ita: *Primo dominus rex et legati convenerunt apud Gorham die Martis ante rogationes* (mai. 16.) *et ibi invicem recepti sunt in osculo pacis. In crastina venerunt Salviniacum, ubi archiepiscopus Rotomagensis* (Rotrocus) *et multi episcopi et proceres convenerunt Cumque ibidem de pace diu tractatum esset, quoniam rex mandatum eorum absolute iurare renuit, rex ab eis cum indignatione discessit in haec verba: Redeo, inquit, in Hiberniam, ubi multa mihi incumbunt. Vos autem in pace ite per terram meam, ubi vobis placuerit, et agite legationem, sicut vobis iniunctum est. Sic ab eis discessum est. Tunc cardinales, habito arctiori consilio, revocaverunt episcopum Lexoviensem (Arnulfum) et archidiaconum Pictaviensem, archidiaconum Saresberiensem, et per eos elaboratum est, quod sexta feria sequente* (mai. 19.) *rex et cardinales apud Abrincas convenerunt. Ibique in communi conventum est inter eos ita, quod rex quidquid ex parte cardinalium ei propositum est, benigne suscepit et concessit. Sed quia rex filium suum voluit adesse, ut quod pater promitteret, ille etiam asseveraret, terminus rei dilatus est usque ad sequentem dominicam* (mai. 21.), *proximam videlicet ante ascensionem Domini. Tunc in publica audientia rex manu sua tactis sacro-*

1173.

Chronicon Fossae novae. Alexander Papa venit Signias 6. kal. febru- *Ian. 27.*
arii; et dedit ecclesiam sancti Paterniani cum omnibus pertinentiis suis templariis octavo die intrante mense februario. *Febr. 8.*

Sigeberti contin. Aquicinctina. Alexander Papa, auditis miraculis, que Deus per beatum Thomam martyrem suum operabatur, per auctoritatem Apostolicam decrevit eum in numero sanctorum martyrum so- *Febr. 21.*

---

sanctis evangeliis iuravit, quod neque mandavit neque voluit, quod archiepiscopus Cantuariensis interficeretur, et audita morte eius plus inde doluit, quam laetatus est. Addidit etiam ex propria voluntate, quod de morte patris vel matris suae numquam tantum doluit. Iuravit etiam, quod quamcunque ei poenitentiam cardinales iniungerent vel satisfactionem, plenarie exsequeretur. Dicebat enim coram omnibus, se intelligere, quod causa esset mortis archiepiscopi et quidquid factum est, propter eum factum est: non quod ipse mandaverit, sed quod amici et familiares eius, videntes turbationem vultus eius et oculorum, cognoscentes etiam dolorem cordis et saepe audientes querula verba eius de archiepiscopo, iniuriam eius absque conscientia ipsius ulcisci parabant et ideo cum omni humilitate et devotione ad omnia, quae legati iuberent, se expositum asserebat. Deinde ei praecepta sunt a cardinalibus: Ab instanti festo pentecostes usque ad annum tantam pecuniam dabitis, unde ad arbitrium fratrum templi ducenti milites valeant ad defensionem Hierosolymitanae terrae spatio unius anni teneri. Vos autem a sequenti Domini Nativitate usque ad triennium crucem accipietis, proxima tunc aestate illuc in persona propria ducente Domino profecturi, nisi remanseritis per dominum Papam vel catholicum successorem eius. Si contra Saracenos in Hispaniam pro urgenti necessitate profecti fueritis quantum temporis fuerit, ex qua arripueritis iter, tantumdem supradictum spatium Hierosolymitanae profectionis poteritis prolongare. Appellationes nec impedietis nec permittetis impediri, quin libere fiant in ecclesiasticis causis ad Romanam ecclesiam, bona fide et absque fraude et malo ingenio. Consuetudines, quae inductae sunt contra ecclesias terrae vestrae tempore vestro, penitus dimittetis nec ab episcopis amplius exigetis. Possessiones Cantuariensis ecclesiae plene restituetis. Clericis et laicis pacem vestram et gratiam et possessiones suas restituetis, qui occasione praenominati archiepiscopi destituti fuerint. Cf. ipsorum cardinalium ad Henricum litteras (*Bouquet* XVI. 485.). Sequuntur apud *Rogerum de Haveden* (*Savile*, scr. rer. Angl. pg. 530.) etiam haec: *Et iurastis ambo* (rex et filius), *quod a Papa domino Alexandro et catholicis successoribus eius, quamdiu vos sicut antecessores vestros et catholicos reges habuerint, minime recedetis.* Pergit *anonymus* loco superiore citatus: *Iniunxerunt ei etiam secretius ieiunia et eleemosynas et alia quaedam, quae ad communem audientiam non pervenerunt. Ad haec omnia rex benignissime assensum praestitit, ita quod coram omnibus dixit: „Ecce", inquit, „domini legati, corpus meum in manu vestra est. Scitote pro certo, quod quidquid iusseritis sive proficiscendi Hierosolymam sive Romam sive ad sanctum Iacobum vel quidquid id sit, paratus sum obtemperare". Ita quod fere cuncti qui aderat videntes humilitatem et devotionem eius, vix poterant lacrymas continere. His expletis, ne quid ad boni consummationem deesset, deduxerunt eum legati ex propria regis voluntate extra ostium ecclesiae, ibique flexis genibus, non tamen exutis vestibus neque vulneribus appositis, absolutus est et in ecclesiam introductus.* Solemne diploma, quo Henricus consuetudinibus avitis renuntiat, inter *documenta historica* Vitt. s. Thom. (Giles) II. 267.

1173. lemniter habendum[1]. Interfectores beati Thomae archiepiscopi, poenitentia ducti, ad Papam Alexandrum pergunt et sub omnium praesentia gravi plectuntur sententia[2].

Dec. *Chronicon Pisanum*[3]. Mense decembris Christianus cancellarius — de Pisanis timens, (ex districtu comitis Aldebrandini) recessit et ad partes Romanorum profectus est[4].

1174.

Magnus Reicherspergensis. Imperator celebravit curiam Ratispone VII. kal. iunii tam celeberrimam, quod nulla memoria est, unquam talem habitam in partibus Bawariae. Omnes enim fere principes ex regno Teutonico ibi aderant cum magna ambitione. Omnes quoque suffraganei episcopi ex episcopatu Salzburgensi, uno Frisingensi Adalberto excepto, et omnes pene eiusdem Salzburgensis ecclesiae praelati simul cum ministerialibus praecipuis, iussu imperatoris convocati illuc convenerant, tractaturi de ordinatione archiepiscopatus Salzburgensis[5] et diffinitionem accepturi sententiae ex iudicio curiae et principum. Et haec erat tertia curia pro hac causa determinanda in partibus Bawariae ab imperatore indicta et solempniter habita. Archiepiscopus etiam Adalbertus cum avunculo suo duce Austriae Heinrico veniens ibi constanter affuit. — Imperator collecta curia, ut ex toto et manifeste scismaticos faceret illos, qui iam ex multo tempore contra archiepiscopum nitebantur, omnes suffraganeos eiusdem archiepiscopi, qui aderant, ad hoc deduxit, ut in sententiam Brixinensis electi magistri Richeri consentirent. Qui videlicet electus ad interrogationem imperatoris praesente curia sententiam depositionis in archiepiscopum Adalbertum nimis proterve dederat. — Praefatae igitur sententiae electi

---

1) D. d. mart. 12. Alexander clero et populo Cantuariensi Thomam „capite ieiunii" (i. e. feria IV cinerum) inter sanctos relatum nuntiavit Jaffé pg. 753.

2) Plura v. ap. Romualdum Salern. Mur. scr. VII. pg. 211. Cf. Buss, Thomas v. Cant. pg. 689—690. 3) *Muratori* scr. VI. 189.

4) Alexander inde a ianuario usque ad martium exeuntem *Signiae* morabatur, deinde ab exeunte huius anni martio usque ad anni 1176. dec. 6. *Anagniae* degit, excepto tempore 1174. oct. — 1175. oct., quod *Ferentini* consumpsit. Cf. Jaffé pgg. 752—768.

5) Cum Conradus, Eberhardi successor, 1168. sept. 28. e vita excessisset, Salzburgenses Adalbertum, filium regis Bohemorum, electum nov. 1. inthronizaverant, qui 1169. mart. 15. ab Udalrico Aquileiensi consecratus, non multo post a Conrado Moguntino, Apostolicae sedis legato, pallium acceperat. Quum vero minime nollet ab Alexandri III obedientia recedere, Fridericus eum noluit principatu investire. Cf. Magni Reichersp. chron. l. c.

praedicti quia etiam principes regni pro gratia imperatoris consentire 1174.
cogebantur, excepto uno principe, duce Austriae videlicet Heinrico, statim omnis illa congregatio Salzburgensis, quae aderat simul cum ministerialibus, omnes quendam dominum Heinricum, praepositum tunc Perhtersgadmensem, cum favore principum et inperatoris electum collaudant, conclamant et inthronizant. — Ex praelatis autem et personis ecclesiasticis, qui aderant paucissimi, huic insaniae se subtraxerunt nec electioni illius interfuerunt nec ad eum postea umquam accesserunt.

Archiepiscopus autem Adelbertus cum praelatis suis, quorum magna multitudo adhuc cum eo stabat, coram domino Apostolico sine dilatione querelam suam — posuit. Tunc dominus Apostolicus misit litteras — ipsi archiepiscopo et domino Chunrado Moguntino archiepiscopo, qui legatione Apostolica in partibus Bawariae tunc fungebatur[1].

Radulfus Mediolanensis. Imperator Fridericus — Lombardiam in- *Sept. 28.*
travit — IV. kal. octobris et venit Saexiam et combussit eam. Venit deinde Aste et fere octo diebus reddiderunt se. Deinde venit Alexandriam
IV. kal. novembris et obsedit eam cum Papiensibus et marchione Montis- *Oct. 29.*
ferrati usque in quartodecimo die mensis aprilis.

1175.

Romualdus Salernitanus. Lombardi autem et alii, qui cum Alexandrinis coniuraverant[2], oppressione civitatis cognita, magna militum et

1) Alexander datis sept. 8. ad Adelbertum, Salzburgenses, Conradum legatum litteris „factum istud enorme" cassavit. *Magnus Reichersp.* MGs. XVII. 499. De ecclesiae Salzburgensis calamitatibus cf. *Pez*, thesaurus anecdd. II. 204 sqq., VI. 389 sqq. *Sudendorf*, registrum I. 68 sqq., II. 148 sqq.

2) Quanta assiduitate Alexander Lombardos ad incundam arctissimam contra Fridericum societatem incitaverit, ex eorum conventu Mutinensi a. 1173. oct. 10. habito apparet, cui praesidebant „domini cardinales Ildebrandus videlicet et Theodinus". Cf. huius conventus diploma solemne ap. Muratori, antt. Itt. IV. 271—273. Lombardorum societas, ad illud usque tempus minus arcta, tum primum „rectores" sibi constituit et iam strictiori coniuncta ordine fortius imperatori resistere poterat. Erat autem hoc discrimen inter rectores, ut singulis quidem urbibus singuli praeessent „rectores civitatis", universis autem unus „rector societatis civitatum". Iuraverunt primus „rector soc. civ." consul Brixiae civitatis Azo, deinde rectores civitatum Cremonae, Parmae, Mantuae, Placentiae, Mediolani, Regii, Mutinae, Bononiae, Arimini.

3) *Radulfus Mediol.* pg. 1192.: „Mediolanenses cum carrozero suo moverunt undecimo die martii — et venerunt in exercitu isto: Marcha videlicet, Trivisium, Padua, Vicentia, Verona, Brixia, Mantua, Pergamum, Parma, Regium, Mutina, Placentia et Ferraria, pedites et milites et 800 milites Novariae et Vercellarum". Advenerunt autem (teste Romualdo, sed non „circa Alexandriam") apr. 15. „una cum marchione Malaspina in partibus Montisbelli" (Caffari, M. scr. VI. 352.).

1175. peditum multitudine congregata ad eius liberationem festinare coepe-
Apr. 15. runt et secundo die post Pascha circa Alexandriam castrametati sunt. Quo cognito imperator eis obviam, relicta civitatis obsidione, perrexit. Quumque hinc et inde acies forent militares dispositae et in eo essent, ut pariter dimicarent, religiosae quaedam personae et viri sapientes inter imperatorem et Lombardos hunc modum concordiae tracta-
Apr. 16. verunt, ut Lombardi dimissis armis imperatoris tamquam domini sui gratiam humiliter postularent; dehinc tres prudentes viri ex parte imperatoris et tres ex parte Lombardorum eligerentur, quorum dispositione et arbitrio eorum deberet pax et concordia terminari. Quumque hoc pactum et imperatori et Lombardis non modicum placuisset, imperator Papiam rediit et Lombardi ad propria sunt reversi. Imperator interim nuncios ad Alexandrum Papam apud Anagniam direxit, rogans, ut aliquos de fratribus suis ad eum in Lombardiam mitteret, qui simul cum Lombardis tractandae pacis colloquio interessent. Papa vero concilio habito Hubaldum Ostiensem et Bernardum Portuensem episcopos et Guilielmum Papiensem cardinalem sancti Petri ad vincula in Lombardiam misit, ut simul cum Lombardis pacem ecclesiae et Italiae pertractarent. Qui venientes habito Lombardorum consilio diu cum imperatore pacis colloquium habuerunt. Sed quum neque cardinales neque Lombardi aliquem fructum pacis ab imperatore consequi potuissent, cardinales et Lombardi infectis negotiis ad propria redierunt[1].

Imperator autem spe pacis consequendae frustratus de novo guerram Lombardis facere coepit et Alexandriam modis quibus poterat infestare. Lombardi autem e converso coeperunt illi pro posse resistere et Alexandrinis opem et auxilium pro viribus ministrare. Et quia imperator multos de suis et fame et bello amiserat et repugnante horrore hyemis in obsidione Alexandriae stare non poterat, se cum suis intra Papiam recepit et nacta opportunitate temporis frequenter circa Alexandriam discurrebat, eius labores et vineas devastabat, capiebat cives et damna eis, quantacumque poterat, inferebat. Alexandrini autem tum per se,

1) Robertus de Monte (MGs. VI. 524.): „Tractatum fuit de reformanda pace inter domnum Papam et ipsum (Frid.); sed imperator noluit adquiescere paci stante Alexandria, quam Longobardi noluerunt subvertere; et ita pax remansit. Ipse vero adhuc moratur Papiae, non volens procedere nec reverti". Praeterea cf. *Sicardi Crem.* chron. (Muratori scr. VII. 601.), *Caffari* ann. Ianuen. pg. 352., *Ottonem de s. Blasio* ap. Böhmer III. 603—604 (cp. 23.). *Ann. Col. maximi* MGs. XVII. 787. „C o n c o r d i a m factam in campo subtus Muntebellum inter dominum Federicus Romanorum imperatorem et Lombardos et Marchianos et Venetos atque Romaniam" apr. 15., 16., 17. servavit tabularium Mutinense, ex quo Muratorius illud edidit Antiqq. Itl. IV. 275.

tum Lombardorum auxilio ei viriliter resistebant et vicina loca, quae ei favebant, impugnare et destruere non cessabant. Imperator vires suas debilitatas et militiam suam pro maiori parte defecisse considerans, frequentes nuncios principibus suis in Alamanniam direxit, rogans atque praecipiens, ut ei misso militari auxilio proxima aestate succurrerent, quo se posset ab iniuria illi a Lombardis illata viriliter vindicare. 1175.

Chronicon Pisanum. Romani ambasciatores Pisas venerunt X. kal. septembris et pacem, quam comes Gerardus et Ugo Rolandi, Pisanorum ambasciatores, composuerant, firmaverunt. *Aug.* 23.

1176.

Radulphus Mediolanensis. Postea vero millesimo centesimo septuagesimo sexto, quarto Kal. Iunii die Sabbati cum essent Mediolanenses iuxta Legnanum et cum eis essent milites Laudae quinquaginta et milites Novariae et Vercellarum circa ducentos, Placentiae vero circa ducentos, militia Brixiae et Veronae et totius Marchae. Pedites vero Veronae et Brixiae erant in civitate. Alii iuxta in itinere et proficiscebantur ad exercitum Mediolanensium. Federicus imperator erat cum Cumanis omnibus castrametatus iuxta Cairate cum Teutonicis militibus fere mille et dicebatur, quod erant duo millia, quos venire fecerat per desertam viam et tam privatissime, quod a nemine Longobardorum potuit sciri. Et cum vellet transire et Papiam ire, credens, quod Papienses deberent ei obviare, Mediolanenses obviaverunt ei cum istis militibus inter Borsanum et Busti Arsitiam et ingens proelium inchoatum est. Imperator vero milites, qui erant ex una parte iuxta Carrocerum, fugavit, ita quod fere omnes Brixienses et de ceteris pars magna fugerunt usque Mediolanum et pars magna de melioribus Mediolanensibus fugerunt. *Mai.* 29.

Magnus Reicherspergensis. Itaque caesarianis alacriter proeliantibus ac iam de victoria sperantibus, acies Brixiensium in insidiis ad subsidium collocata repente erupit exercitumque caesaris a latere irrumpens disiunxit ipsumque multis captis vel occisis fugere cogit. Ligures itaque nobili victoria potiti fugientes, caesare vix evadente, persequuntur spoliisque egregie ditati Mediolanum cum triumpho revertuntur. Capti sunt hoc bello praeter alios de Cumanis fere quingenti multique de Teutonicis. Quo infortunio caesar accepto in civitatibus sibi subditis se recepit[1].

1) Aliter *Romualdus* vult victoriam esse partam, qui Mediolanensium potius peditum carrocium tuentium constantia fractam esse referat imperatoris militiam. Praeter Romualdum de hac pugna cf. *annales Magdeburgenses* (Leibnitzii „*chronographum Saxonem*") MGs. XVI. 193—194., *ann. s Petri Erphesfurdienses* ibid 23., *ann. Col. max.* et *Ottonem de s Blasio* ll. cc.

1176. *Mediolanenses Bononiensibus*[1]. *Notum sit vobis, nos ab hostibus nostris gloriosum reportasse triumphum. Interfectorum vero, submersorum, captivorum non est numerus; scutum imperatoris, vexillum, crucem et lanceam habemus; aurum et argentum multum in clitellis eius reperimus, et spolia hostium accepimus, quorum aestimationem non credimus a quoquam posse definiri. Quae quidem nostra non reputamus, sed ea domini Papae et Italicorum communia esse desideramus. Captus est in proelio dux Bertoldus et nepos imperatricis et frater Coloniensis archiepiscopi; aliorum autem infinitas captivorum numerum excludit, qui omnes Mediolani detinentur.*

Romualdus Salernitanus. Tunc vero (Fridericus) manifeste Dei sibi repugnare potentiam, cuius ecclesiam et ministros persequi non cessabat, cognoscens, ad cor rediens, habito saniori consilio, Magdeburgensem archiepiscopum, electum Guarmaciensem et protonotarium suum cum Christiano cancellario, qui in partibus illis erat[2], ad Alexandrum
Oct. 19. Papam pro consequenda pace Anagniam direxit[3]. Qui quum aliquantis

1) *Radulfus de Diceto* ap. Troysden, scr. ror. Angl. pg. 591.

2) Carusius (bibliotb. hist. Sicil.) add. *cum aliis comitibus*. — Cbristianus devicto apud Cellam exercitu Siculo mart. 16., Willelmo nuptias cum imperatoris filia ineundas obtulerat, quas Willelmus, „sciens boc matrimonium Alexandro Papae plurimum displicere et Romanae ecclesiae non modicam iacturam inferre, Deum et Alexandrum Papam in hac parte reveritus" recusavit. Cf. Romualdum Sal. pg. 214. Ann. Farff. MGs. XI. 590. Chron. Fossae n. Mur. scr. VII. 874. Anonym. Casin. Mur. scr. V. 69.

3) „XIV kal. novembris venit cancellarius imperatoris ad Anagniam ad Papam Alexandrum". Chronicon Fossae novae ap. Muratori scr. VII. 874. Iam per totam hanc aestatem tractatum orat de pace. Fridericus enim mense augusto vel septembri Hugonem abbatem de Bona-valle litteris ad eum missis rogaverat, ut circa festum s. Michaelis (sept. 29.) secum in Lombardia esset, „quoniam illic eo tempore finaliter tractandum est ecclesiae negotium, cui tractatui te specialiter cupimus interesse". Cf. Bouquet XVI. 698. Sed interim mensibus septembri et octobri recrudescentibus odiis spes reparandae pacis videtur rursus extincta, ita ut mense octobri Christianus Firmam urbem destrueret. Dum igitur legati Apostolici Hildebrandus et Ardicio cardinales, ruptis reconciliandi negotiis, Ferrariae degerent (cf. Udalrici Aquileiensis ad Ottonem Raitenbuchensem litteras ap. Pez, thesaur. anecdd. VI. 1. pg. 421. n. 4.), Fridericus, priusquam cum Alexandro de pace convenisset, episcopos Germaniae ad concilium vocavit, quasi utrorumque Pontificum res iam ad instar conciliabulorum Papiensis, Laudensis, Bisuntini inquirenda esset et diiudicanda. *De concilio*, Udalricus inquit l. c., *ultramontanis indicto — nec nobis nec fratribus nostris nec etiam alicui episcoporum Lombardiae vel Venetiae aliquid per dominum Papam vel imperatorem est mandatum. Sane ex tenore litterarum domini imperatoris, quas venerabili fratri nostro G. episcopo nec non et praelatis Salzburgensis ecclesiae direxit de praedicto concilio primo cognovimus*. Cuius generis esset concilium illud, quod imperator congregare volebat, ipsius litterae postea etiam Udalrico missae (Pez l. c. pg. 414.), manifesto produnt.) Quare perspicuum est, Fridericum etiam resumptis cum Alexandro transactionibus, spem concepisse animo, fore, ut Alexander tali concilio etiamtunc acquiesceret et vel ultimo conventu imperium Pontificatui evaderet superius. Praeterea, ut Alexander litteris statim afferendis docet, imperator eum a sociis i. e. a Lombardis et Siculo separare voluit; quorum auxilio destitutus, Alexander laqueos a Friderico oblensos evadere vix potuisset. Sed imperatoris dolos Alexandro statim fuisse exploratos, ipsius litte-

diebus circa Papam et eius curiam moram fecissent, habito cum eo et paucis cardinalibus secreto nimis et privato de modo et forma pacis consilio ac lege et conditione proposita, discesserunt. Papa quidem Alexander, utpote vir religiosus et sanctus, pacem ecclesiae affectuose desiderans, imitatus eum, qui ea, quae in coelis et quae in terris sunt, sui sanguinis effusione placavit, dignitatem sui officii et laborem sui corporis pro bono pacis et commodo non attendens, promisit per mare usque Ravennam vel Venetiam pergere et habito Lombardorum consilio colloquium cum imperatore de bono pacis habere. 1176.

Instrumentum pacis Anagninae[1].

A. Conventio cardinalium et legatorum imperialium. 1. *Fridericus imperator Alexandrum Pontificem in catholicum et universalem Pon-*

rae binae docent, simul scriptae, ad legatos suos Ferrariae morantes (Pez l. c. pg. 397.) et ad Lombardos (ibid. pg. 388.). Lombardis Alexander haec: *Intelleximus ex litteris, quas vestra nobis devotio destinavit, quomodo imperator non dubitat fingere, inter nos et ipsum pacem esse firmatam. Sed quicquid dicat ipse, quicquid dicant et alii, illud volumus vos pro certo tenere, quod inter nos et eundem imperatorem pax non est iuramento vel scripto firmata, quanquam inter nos et ipsum diu sit de pace tractatum. Licet autem Maideburgensis archiepiscopus, C. cancellarius, Warmatiensis electus, et protonotarius imperatoris, ad nos ab eodem imperatore pro pacis reformatione transmissi, apud nos multum instarent, „ut pacem ecclesiae redderemus“, nunquam tamen nos potuerunt inducere, ut pacem ecclesiae sine vestra et regis Siciliae et aliorum adiutorum ecclesiae vellemus recipere. Et ideo, ut commodius de pace nostra et vestra tractent (? tractetur ? tractemus ?), ad partes vestras, quantumcunque labor sit aetati nostrae contrarius, disposuimus adiunctis nobis nuntiis eiusdem regis in persona propria laborare. Vos itaque viriliter agite et in Domino confortamini ac vestro pio proposito persistentes, donec pax consummet societatem vestram, in eodem proposito propensius solidandam, certi pariter et securi, quod pax firmata non est nec auctore Deo firmabitur sine vestra.* Cardinalibus autem legatis Hildebrando et Ardicioni Alexander ita: *Pro tractata pace, de qua in Lombardia et in aliis locis verbum fuerat motum, nuntios Friderici, dicti imperatoris, videlicet Madeburgensem archiepiscopum, C. cancellarium, Warmatiensem electum et A(l. V[ortwinum]) protonotarium eiusdem imperatoris recepimus, instanter et constanter firmantes, eundem imperatorem circa pacem ferventissimum gerere animum et voluntatem. Qui cum vehementer apud nos institissent, ut ad pacem inter ecclesiam et imperatorem complendam intenderemus, nec possent obtinere, quod sine Lombardis aut sine rege Siciliae vel Constantinopolitani imperatoris pacem ad plenum et ad solidum statueremus, tandem, ne videremur pacem fugere, quam toto mentis affectu desideramus vel materiam calumniandi praebere, disposuimus ad instantissimam ipsorum nuntiorum petitionem ad partes Lombardiae appropinquare, ut securius et liberius tractatum possimus pacis habere. Condiximus etiam, ut regi Siciliae per litteras nostras significaremus, quod sine tarditate nuntios suos dirigeret, qui pacis tractatui interessent. Ideoque prudentiam vestram monemus, mandamus atque praecipimus, quatenus rectores et consules societatis Lombardiae sollicitare et monere curetis, ut ad quem locum securius applicare possimus et liberius et honestius de pace tractare, nobis sine dilatione significet, et interim societatem et unitatem suam, ne ullum possitis obstaculum sustinere, consolidet et confirmet. Vos vero voluntates et animos ipsorum investigetis plenius et nobis, quicquid apud eos inveneritis et quid consilii inde sit, voluntatis nostrae sollicitudini cum omni festinantia significetis, et ad corroborationem et conservationem praedictae unitatis invigiletis* De loco conventus „in Italia“ celebrandi Salomon quoque Tridentinus nihil certi noverat. Cf. eius litteras ap. Pez, l. c. pg. 432.

1) Editum ex tabulis Anagninis a Goldasto, constitutt. imperiales tom. III. pg. 360. Praeterea ad emendandum hoc diploma adhibuimus textum a v. cl. Aug. Theiner in *Codice diplomatico dominii temporalis s. sedis* (Romae 1861.) pg. 22 n. XXX. („Con-

1176. *tificem recipiet ac debitam ei reverentiam adhibebit, perinde ac catholici ipsius antecessores catholicis eius antecessoribus praestiterunt, eademque successoribus eius catholice ineuntibus exhibebit.*

2. *Reddet veram pacem Alexandro et omnibus successoribus eius et universae Romanae ecclesiae.*

3. *Quaecumque possidet aut tenet, sive praefecturam, sive rem aliam, quam Romana ecclesia habuit et ipse vel per se vel per alios abstulit, bona fide restituet, salvo omni iure Romanae ecclesiae*[1]. *Quasque possessiones restituit*[2], *ad eas etiam retinendas auxilio erit*[3].

4. *Imperator et Pontifex ad honorem et iura ecclesiae atque imperii conservanda se invicem adiuvabunt, Pontifex ut benignus pater devotum et carissimum filium et imperatorem christianissimum; imperator ut devotus filius et christanissimus imperator dilectum* [et] *reverendum patrem et beati Petri vicarium.*

5. *Quae a tempore schismatis vel occasione ipsius, aut sine ordine iudiciario ecclesiasticis ab imperatore vel suis erepta sunt, eis restituentur.*

6. *Beatrix imperatrix recipiet Alexandrum Pontificem in catholicum et venerabilem Pontificem. Henricus rex, filius eorum, similiter recipiet eum atque ei et catholicis successoribus eius debitam reverentiam adhibebit et sacramento eodem se obstringet, quo se imperator obstrinxerit.*

7. *Fridericus imperator et Henricus rex filius eius pacem veram reddent Guilielmo regi Siciliae ad annos quindecim, sicut per sequestres*[4] *pacis est constitutum.*

8. *Imperatori Constantinopolitano et adiutoribus ecclesiae Romanae pacem reddent nec mali quidquam referent per se vel per suos pro opera ecclesiae Romanae impensa.*

9. *De controversiis, quae ante tempora Hadriani Pontificis inter ecclesiam et imperium versabantur, sequestres ex parte Pontificis et imperatoris constituent, quibus mandabitur, ut eas pro arbitrio*[5] *transigant. Quod si illi non consenserint, iudicio stabitur Pontificis et imperatoris vel eorum*[6] *quos ipsi delegaverint.*

---

ditiones pacis inter Fridericum I imperatorem et Alexandrum PP. III ab ipso imp. approbatae, *ex transsumpto coaevo.*") nuperrime editum. Ad haec pacis initia referenda sunt, quae Sigeberti continuator Aquicinctinus (pg. 415.): „Christianus cancellarius de pace inter imperatorem et Papam reformanda valde extat sollicitus". Et hac pace Anagnina fundamentum pacis Veneticae positum est.

1) Apud Theiner post v. *restituet*, ante vv. *salvo omni i. R. e.* leguntur haec. *ei, salvo omni iure imperii. Ecclesia quoque Romana omnem possessionem et tenementum, quod ei abstulerit per se vel per alios, bona fide ei restituet,* —.

2) Ap. Th. *Poss. etiam, quas dominus imperator restiuet, ad retinendum iuvabit.*

3) Ap. Th. adduntur haec: *Similiter et universos vasallos ecclesiae, quos occasione schismatis dominus imperator abstulit vel recepit, dominus imperator absolvet et domino Alexandro restituet et ecclesiae Romanae*

4) Th. *mediatores.*

5) Th. *iuditio vel concordia.*

6) Th. *eius seu eorum.*

10. *Christiano cancellario Moguntinus archiepiscopatus, Philippo Coloniensis concedetur et plenissimo iure*[1] *firmabitur.* 1176.

11. *Primus archiepiscopatus qui in Teutonico regno vacaverit, Conrado auctoritate Pontificis et auxilio imperatoris deferetur, qui idoneus videatur*[2].

12. *Ei qui se Calistum appellat, abbatia tribuetur. Illi qui dicuntur*[3] *eius cardinales, loca repetent, quae primum habuerunt, nisi ea sponte et iudicio dimiserant, et in ordinibus, quos ante schisma habuerant, relinquentur.*

13. *Gero nunc dictus Alberstatensis [precise] deponetur et Ulricus [verus Alberstatensis.] restituetur.*

14. *Alienationes a Gerone factae et beneficia data similiter, et ab omnibus intrusis, auctoritate Pontificis et imperatoris delebuntur*[4] *et suis ecclesiis restituentur.*

15. *De electione Brandeburgensis episcopi, qui in Bremensem archiepiscopatam electus fuerat, cognoscetur: et si rite factum fuerit, ad eam ecclesiam traducetur. Et quaecunque a Baldevino*[5], *qui nunc praeest Bremensi ecclesiae, alienata sunt, prout rite factum visum fuerit, eidem ecclesiae restituentur.*

16. *Quae Salsiburgensi ecclesiae tempore schismatis adempta sunt, ei plene reddentur.*

17. *Omnes clerici ex Italia aut aliis regionibus, quae sunt extra Teutonicum regnum, dispositioni et iudicio Alexandri Pontificis et successorum eius relinquentur. Si vero imperator rogarit pro ordinibus aliquorum [quos canonice perceperunt], usque ad decem vel duodecim exaudietur.*

18. *Garsidonius Mantuanus episcopatui quondam suo restituetur, ita ut ille, qui nunc est episcopus Mantuanus, ad episcopatum Tridentinum traducatur, nisi forte inter Pontificem et imperatorem convenerit, ut alius ei episcopatus indulgeatur.*

19. *Archiepiscopus de Savo*[6] *in archipresbyteratum quondam suum et alia beneficia, quae ante schisma habuit, restituetur.*

20. *Omnes ordinati a quondam catholicis [vel ab ordinatis eorum] in Teutonico regno restituentur ordinibus suis ita perceptis [nec occasione huius scismatis gravabuntur].*

21. *De Argentinensi et Basiliensi dictis episcopis, qui ordinati fuerunt a Vidone Cremensi, in eodem regno praedicti sequestres rem committent decem vel octo hominibus, quos ipsi elegerint, qui iureiurando affirmabunt, se illud*

1) Th. *cum omni plenitudine archiepiscopalis dignitatis et offitii.*
2) Th. *qui tamen congruus videatur.* 3) Th. *dicebantur.* 4) Th. *cassabuntur.*
5) Th. *ab Aldewino.* 6) Th. *archipresbyter vero de Sacco.*

1176. *consilium Pontifici atque imperatori daturos, quod se iuste dare posse sine animae suae atque ipsorum detrimento statuerint; et Pontifex atque imperator eorum consilio obtemperabit*[1].

22. *Pontifex et omnes cardinales recipient Beatricem uxorem Friderici imperatoris in catholicam et Romanam imperatricem eamque aut Alexander Pontifex aut legatus eius coronabit et Henricum filium eorum in catholicum et Romanum regem.*

23. *Pontifex et cardinales pacem reddent Friderico imperatori et Beatrici imperatrici et Henrico regi filio eorum, et omnibus adiutoribus eorum [,salvisque de spiritualibus dispositioni et iuditio domini Pape A. et Romane ecclesie presenti scripto relinquuntur, et salvo omni iure Romane ecclesie adversus detentores rerum beati Petri, et salvis hisque prescripta sunt tam pro parte ecclesiae quam pro parte domini imperatoris et imperii]. Pontifex et omnes cardinales promittent, se observaturos hanc pacem in verbo veritatis, et privilegium condent [cum] subscriptione omnium cardinalium et cardinales scriptum confirmationis praedictae [pacis] condent sigillis suis appositis.*

24. *Pontifex subito advocato concilio, prout subito advocari potuerit, cum cardinalibus, episcopis et aliis religiosis hominibus, qui interfuerint, excommunicationem statuet in omnes, qui hanc pacem violare voluerint, deinde in generali concilio [idem faciet].*

25. *Plerique nobilium Romanorum et capitaneorum Campaniae hanc pacem [iuramento] firmabunt.*

26. *Imperator pacem cum ecclesia et pacem cum rege Siciliae ad quindecim annos et inducias cum Lombardis a proximis Kalendis Augusti usque ad sex annos firmabit iureiurando suo principumque suorum mandabitque Lombardos, qui in parte sua sunt, prout in tabulis induciarum communibus est descriptum, eas inducias confirmare. Si quis vero ex parte imperatoris has inducias iurare noluerit, imperator praecipiet omnibus, qui in parte sua sunt, pro officio fidelitatis et gratiae suae, ut nullum praestent auxilium, et volentibus offendere ne impedimento sint. Si quis offenderit, culpa vacuus sit. Nec mandatum hoc revocabit imperator, donec induciae stabunt.*

27. *Henricus rex*[2], *filius eius, pacem cum ecclesia et cum rege Siciliae ad quindecim annos et inducias cum Lombardis ad sexennium scripto confirmabit ac sui principumque suorum subscriptione.*

28. *Si vero, quod absit, Pontifex praemoriatur, Fridericus imperator et Henricus rex filius eius hanc formam pacis et compositionis firmiter observabunt successoribus eius et universis cardinalibus et toti Romanae eccle-*

1) Th. *acquiescit.* 2) Th. *Dominus etiam imperator.*

siae et regi Siciliae et Lombardis et caeteris, qui secum sentiunt. Et si, quod absit, imperator praemoriatur, Pontifex et cardinales et ecclesia Romana praedictam pacem firmiter observabunt successori eius et Beatrici uxori et Henrico filio eius et omnibus ex Teutonico regno et caeteris adiutoribus eorum. Et successores Pontificis similiter observabunt[1]. 1176.

† *Wicmannus Madiburgensis archiepiscopus ss.*

† *Philippus Coloniensis archiepiscopus ss.*

† *Ego Cristianus Maguntinus archiepiscopus ss.*

† *Ego Arnoldus Treverensis archiepiscopus ss.*

† *Ego Arduinus (l. Wortwinus) imperialis protonotarius ss.*

B. Promissio legatorum [imperialium][2]. *Nos legati domini imperatoris C(hristianus) Moguntinus et W(icmannus) Magdeburgensis archiepiscopus et (Conradus) Warmacensis electus, sacrae aulae imperialis protonotarius, ad pacem ecclesiae et imperii ordinandam destinati promittimus et fidem damus, quod dominus imperator et sui dominum Papam A(lexandrum) recipient [et] reverentiam exhibebunt; et veram pacem relinquet dominus imperator domino Papae A(lexandro) et successoribus suis et toti Romanae ecclesiae, et praefecturam Urbis et terram comitissae Mathildae restituet ei, et quod ordinatum est de Calixto, ex parte sua observabit, et quantum in se erit operam dabit efficacem, ut dominus Papa assequatur, quod a nobis et vobis scripto est ordinatum. Haec omnia faciet dominus imperator, sicut a vobis, domini cardinales, qui ad ordinandam pacem ex parte ecclesiae estis constituti, et nobis in scripto communiter disposito*[3] *est ordinatum, pace de ceteris plene disposita, sicut scripto ordinavimus vel ordinaverimus nos vel alii, qui ad haec disponenda et complenda fuerint constituti. De regalibus vero beati Petri et aliis possessionibus, quas dominus imperator abstulit vel sui vel alii favore ipsius, iuramus quod ipsum faciemus iurare, quod scilicet ea, quae habet de praedictis ipse vel sui, bona fide restituet. De his, quae alii habent, bona fide operam dabit studiosam, ut similiter restituantur. Et iuramus, quod bona fide operam dabimus, ut ea quae iuraverit, exequatur, cum pax plene fuerit disposita de rege Siciliae et Lombardiae, sicut ordinaverimus vel ordinandum statuerimus. Et de ceteris quae in scripto praedicto continentur, ut impleantur sicut ordinavi-*

---

1) Addimus ea quae ap. Theiner diplomati nostro subiunguntur nomina. Cf. supra pag. 445.

2) *Pagi*, critt. ad Baronii ann., tom IV. pg. 647. ad h. a. primus hoc edidit documentum ex transsumpto Barberiniano *cartulae originalis*, quae est in archivo arcis s. Angeli *arm. XI. caps. VII. (MGL.* II. 149—150.)

3) l. c. in conventione proxime superiori.

1176. *mus vel simul ordinaverimus, operam bona fide dabimus. Promittimus etiam et iuramus, quod si dominus imperator, quod absit, mortuus fuerit ante complementum pacis communi scripto dispositae, domina B(eatrix) imperatrix et domini Henricus atque filius eius et principes formam pacis communi scripto dispositam complebunt, iurabunt et observabunt, sicut communiter est ordinatum vel communiter ordinabitur a mediatoribus utriusque partis a domino Papa A(lexandro) et successoribus suis et universis cardinalibus et toti Romanae ecclesiae.*

Praeterea domino Papae et universis cardinalibus et clericis et famulis et rebus eorum universis in comitatu eorum existentibus firmam et plenam securitatem ex parte domini imperatoris et suorum omnium damus in eundo Venetias vel Ravennam et cetera loca, ad quae procedere disposuerunt et in quibus fuerint, et manendo et redeundo, sive pax compleatur, sive disrumpatur; et si disrumpatur, quod Deus avertat, iuramus, quod post disruptionem per tres menses firmam treguam observabit dominus imperator et sui domino Papae Alexandro et toti terrae suae, quam ipse tenet et rex Siciliae vel alii per eum; et sicut[1] *promittimus et damus*[2] *cum iuramentis, quod dominus imperator per se ex parte sua observabit, ita quod nec per se, nec per suos aliquod gravamen seu impedimentum eis scienter inferet vel inferri consentiet; et si quis eo ignorante intulerit, bona fide emendari faciet. Praecipiemus etiam et a domino imperatore districte mandari et praecipi faciemus per terras suas universales sub poena personarum et rerum, balivis suis universis et aliis nobilibus per terras et castra constitutis et per balivos alios, quibus praecipi oportebit, ut nullos ad dominum Papam A(lexandrum) vel suos procedentes vel ad eos venientes vel ab eis redeuntes vel quos miserint, offendent vel offendi permittent; et si quis eis ignorantibus offenderit, quam citius potuerint, bona fide facient emendari. Faciemus etiam, quod dominus imperator in praesentia nuncii, quem dominus Papa et cardinales nobis direxerint, vel cardinalium quos praemiserint*[3]*, faciet iurari in anima sua, quod praedictam securitatem mutua bona fide, sicut per nos mandatum est, observabit et faciet observari. Ceterum postquam dominus imperator iuraverit ea quae communiter disposuimus eis iuraturum, nos a iuramento erimus absoluti, excepto quod tenebimur de his, quae praecise iuravimus et excepto quod tenebimus iuramento, quod bona fide operam dabimus, ut caetera, quae in communi scripto continentur, impleantur.*

Dec. *Fridericus Dei gratia Romanorum imperator et semper*

1) *sic?* 2) ?
3) Ita emendandum existimo locum manifesto corruptum. Proxime praecedit forma similis *vel quos miserint.* Pagi et Pertzius *vel cardinales suos promiserint.*

augustus dilecto suo fideli O(dalrico) patriarchae Aquilegiensi gratiam suam et omne bonum[1]. 1176.

Sicut liquido universis imperii principibus et fidelibus constat, ad sopiendum scismatis periculum perseveranter intendere non cessamus, ab eo,

1) Pez, thesaurus anecdd. tom. VI. pars I. pg. 414. His et simillbus litteris Fridericus exeunte anno 1176., vix quum per legatos suos Anagniae pax transigi coepisset neque certo constaret, num res ad eventum perduceretur, episcopos Germanicos Ravennam vocavit. Quas quidem litteras nemo non videt eisdem vitiis laborare, quibus litterae ad „*concilium*“ Papiense vocantibus. Et intrusus et canonicus Papa eadem reverentia habentur, imperator concilium convocat, „*ambo Pontifices praesto erunt*“. Nequo iam minus a vero absunt Friderici verba, quam abfuerunt in convocando concilio Papiensi. Nam quum exploratum sit, tum quum Fridericus has scriberet litteras, utrimque nondum ultra prima transigendae pacis initia convenisse, neque statutum fuisse locum, ubi tractaretur: Fridericus universum negotium iam ita peractum clausumque esse dicit, ut nihil fere desideretur nisi promulgatio. Et quum Alexander legatis imperialibus statim Anagniae opposuisset, se ecclesiae Romanae causam non passurum a Lombardorum et Siculorum negotio separari, Fridericus praelatos ita invitat, quasi non ageretur nisi de ecclesia. Quod quomodo facere potuerit, non facile perspicitur. Nam litteras illas aut priusquam legatos Anagniam proficisci iussisset, conscripsit: sed tum de Alexandro nondum ei quidquam constabat; aut post legatorum suorum reditum: at ab ipsis aperto audivit, Alexandrum nonnisi una cum sociis suis neque quolibet loco, quo Friderico placeret, sed quem cum sociis electurus esset, de pace acturum. Quae cum ita sint, Fridericus litteras illas magis consentaneum est ante legatorum suorum reditum scripsisse, cum speraret, fore, ut Alexandrum in suam sententiam traherent. Duo autem mandaverat efficienda, unum ut sine Lombardis et Siculis Alexander pacisceretur, alterum ut Ravennae. Quod si assecutus esset, vix dubitandum est, quin Alexander ex ea urbe, quae nunquam inter Lombardos reperitur, quae penitus Friderico favebat, inferior evaderet. Reiecto vero ab Alexandro priori parte mandati, legati certe no aperuerunt quidem alteram. Hanc rerum conditionem quum litterae, quibus Fridericus ad concilium Ravennatense vocavit episcopos, necessario postulent, iam manifestum est, legatos non ante ianuarium exeuntem Anagnia redilsse. Non multo post Fridericus paulo ante legatorum suorum reditum (cf. *Wicmanni* Magdebrg. ep. loco inferiori citandam.) alteras ad Udalricum litteras, iam deperditas, misit, quibus eum similibus verbis accessivit: „*pacem ecclesiae Dei esse firmatam, scriptis quoque ac iuramentis hinc inde sigillatis corroboratam*“, tantum „*super ipsa promulganda Ravennae celebrandum esse concilium in proxima purificatione sanctae Mariae*“. Ignorabat igitur etiamtunc, quae legati sui Anagniae pepigerunt. Quam procul ab ipsa pace omnes tum fuerint, ex ingentibus laboribus apparet, quibus tandem post sex menses in unum convenerunt. Vix hae litterae ad Udalricum missae erant, quum legati ad imperatorem redirent Ravennam. Qui quanquam de pace multa tractassent, nihil tamen definiverant, universis in examen futurum dilatis. Haud ita multo post advenerunt ad imperatorem cardinales legati Hubaldus et Reinerius ad deliberandum de loco, quo ageretur pacis negotium. Quibus si forte Fridericus Ravennam proposuit, id certe Alexandrum ei concessurum prorsus negaverunt. Interim Udalricus, duabus Friderici epistolis ita intellectis ut voluerat imperator: quasi communi imperatoris et Alexandri auctoritate concilium celebrandum esset („*auctoritate Romani Pontificis*“ in ep. Ottonis Raltenbuchensis Udalricum comitantis ap. *Pez*, l. c. pars II. pg. 27. n. 13.), mense ianuario iter aggressus est. Cum vero Venetias venisset, tam litteris quam nuntiis aliter se rem habere comperit. Neque tantum ipse hanc ob causam in itinere sibi subsistendum esse existimavit, sed occurrerunt etiam Lombardorum societatis litterae. Lombardi enim cum accepissent, quid Fridericus Ravennae moliretur, „*concilium*“ illud omnino impediendum esse decreverunt et quemquam ad imperatorem vetuerunt accedere. Quo factum est, ut et suffraganeus Udalrici Gerardus Paduanus, quem Ravennam proficisci Udalricus iusserat, non auderet „*contra indignationem populi vehementem*“ mandato satisfacere (Cf. eius ep. *Pez*, l. c. pg. 427.) et ad Udalricum ipsum rectorum Lombardiae litterae pervenirent, „*ne Ravennam ire praesumeret*“ (*Pez*, l c. pg. 429.). „*Unde Udalricus pro*

1177. *inquam, tempore, quo id ad inficiendum corpus ecclesiae universalis primum coepit pullulare. Pluribus itaque viis hinc inde praetentatis hactenus, consentientibus tandem nobis utrimque tam domini G. Papae, quam eius, quem Alexandrum nominant partem foventibus, universos imperii ecclesiasticos principes proxime ad concilium evocavimus. Intervenientibus autem necessariis et fere inevitabilibus impedimentis, terminum eiusdem concilii communicato utriusque partis consilio, prorogare decrevimus, praesertim ut his, qui de remotis terrae spatiis venturi sunt, prudenti provideremus remedio. Noverit itaque tuae fidelitatis dilectio, quoniam eliminato universo scismatis errore, pax et unitas ecclesiae reformata tam iuramentis quam scriptis hinc inde sigillatis, inconvulsa firmitate roborata est, quae utique in concilio Ravennatensi, in conversione sancti Pauli celebrando praesente utriusque partis principali capite toti ecclesiae promulganda est. Ad huius ergo venerabilis concilii conventum tuae prudentiae praesentiam exhiberi desiderantes, fidelitati tuae in bona fide consulimus et praecipiendo mandamus, quatenus, si prius non potes, saltem in conversione sancti Pauli omni dubitatione remota, Ravennam venias, quia tuae prudentiae consilium in hoc salutari negotio perficiendo necessarium habemus*[1].

---

inquirenda per litteras rei veritate nuntios suos ad imperatorem et cardinales direxit, quos proximo purificationis festo reversuros expectabat" (Ud. ep. ad Drudonem Montefeltrensem, *Pez*, l. c. pg. 424.).

1) Litteras, quas Udalricus Venetiis ad imperatorem misit „*affectuose supplicans, quatenus, quid super concilio cum praefatis cardinalibus Fridericus statuerit, se dignaretur certificare*", servavit *Pez*, pg. 419. *Venetias enim quum advenisset, se audisse ait, Hubaldum et Reinerium cardinales ad imperatorem accessisse et una cum ipso de loco et tempore memorati concilii aliter disposuisse*". Quae cum ita essent, Fridericus quamvis intelligeret, se concilium suum non iam ita, ut praedicaverat antea, posse celebrare, tamen episcopos, ut in suas traheret partes, priusquam cum Alexandro convenirent, ad se Ravennam vocandos esse statuit. Quare Udalricum tertia quoque epistola, (*Pez* pg. 444.) cui epistola Wicmanni Magdeburgensis (*ibid.* pg. 434.) adiuncta erat, ad concilium Ravennatense *indubitanter celebrandum* vocavit, non tamen ut antea: „*ad promulgandam pacem*", sed „*colloculurus super negotio ecclesiae*". Sed ne Udalricus dubitatione quadam, num imperatoris animus ad pacem esset inclinatus, retineretur, Wicmannus „*significat, quod felix negotium pacis ita firmatum est, quod de ipsius plenaria consummatione dubitare non possumus*". Quibus litteris si forte Udalricus ad continuandum iter permotus esset, ab eo concilio prorsus impeditus est cardinalium responsis. Responderunt enim ambo; quid Hubaldus retulerit, inter annales ipsos referendum censuimus; Reinerius autem (*Pez*, pg. 431.) haec: „*Quae cum imperatore et Lombardis fecerimus, prudentiam vestram latere nolumus. Securitatem namque imperator cum suis principibus domino Papae et toti curiae et omnibus ad curiam venientibus in eundo et redeundo iureiurando firmavit. Quam securitatem similiter Lombardi nuper apud Placentiam amicis et inimicis, ad*

Reverendo patri ac domino Uo(dalrico) Dei gratia sanctae Aquileiensis patriarchae et Apostolicae sedis legato rectores Lombardiae et Marchiae promptum in omnibus et per omnia famulatum[1]. *Nuper accepimus, unde non modicum admiramur, quod ad vocationem domini imperatoris Ravennam ire proposuistis. Paternitati etenim vestrae indecens ad pacem firmandam*[2] *ad illum ire arbitramur. Inde est, quod vobis tanquam pio patri ac domino consulimus et ex iniuncto nobis officio mandando interdicimus, ne ad eum ulla ratione ire praesumatis, cum hoc ipsum contra Apostolicam maiestatem*[3] *et eam, quam erga nos exercere tenemini, proculdubio sit pietatem.* 1177.

Venerabili in Christo patri et amico O(dalrico) gratia Dei Aquileiensis patriarchae Huc(baldus) eadem gratia Hostiensis episcopus salutem et sinceram dilectionem[4]. *Quia securitatem a domino imperatore et suis et a Lombardis, sicut nuntii vestri qui praesentes aderant viderunt et audierunt, omnibus ad colloquium domini Papae sive ad curiam ipsius imperatoris pro facto pacis venturis plenam recepimus: erit in beneplacito vestro de cetero, quantum ad securitatem, ad dominum imperatorem accedere. Sed vestrae prudentiae examinandum considerandumque relinquimus, utrum expediat vobis non viso seu salutato domino Papa, qui venturus modo est vel, sicut certi sumus, venturus in proximo, hoc facere.* —

Romualdus Salernitanus[5]. Papa autem Alexander in Lom-

---

colloquium venientibus, nobis iureiurando firmaverunt. Praeterea prudentiam vestram monemus, qualinus ea, quae vobis dominus Hostiensis consulendo mandavit, sicut vestro honori expediri cognoscitis, faciatis". Udalricus itaque Venetiis substitit usque in adventum Alexandri; apud quem cum (martio) iterum legati imperiales agerent de pace Ravennae tractanda, ea quidem in re tulerunt repulsam, in aliis vero, ab Udalrico adiuti, profecerunt. Cf. Friderici ep. ad Udalr. *Pez*, pg. 416. n. 20.

1) *Pez*, t. VI, p. II. pg. 429. 2) Ed. *firmatam*.

3) His verbis ad cognoscendum Alexandri animum comparanda sunt tam quae Hubaldus facetius significat, quam ipsius Alexandri ad Ludovicum Franciae regem i. e. ad Petrum cardinalem legatum (d. d. apr. 30. ap. *Du Chesne*, IV. pg. 563.) litterae: *Quod significastis nobis, publice per totum regnum Franciae praedicari, nos cum Frederico imperatore pacem fecisse et ex hoc carissimum in Christo filium nostrum Ludovicum illustrem Francorum regem in admirationem non modicam esse inductum, quia nullam per nos certitudinem inde habuit: mirati sumus, quomodo ille vir potens huiusmodi sparsit rumores per orbem, per litteras suas denotando: ,,nos ad vocationem eius ivisse et pacem firmasse", — cum, etsi capitula hinc inde producta fuerint et spes habeatur, quod pax debeat reformari, nullam tamen certitudinem perficiendae pacis habemus, quia iam eam ipsi regi significassem.*

4) Pez l. c. pg. 428. 5) Muratori scr. VII.

1177. bardiam iturus ante festum nativitatis Hubaldum Ostiensem episcopum et Rainerium cardinalem in Lombardiam praemisit, ut Lombardorum consilio securitatem ab imperatore reciperent, ut ipse cum omnibus suis et quicunque ad eum ire vellent, secure et sine damno aliquo pergere possent. Venientes autem ad imperatorem ab eo honorifice sunt recepti et praesentibus eis et Lombardis[1] treuguae et securitates hinc inde sunt praestitae et ut colloquium tractandae pacis apud Bononiam fieret, utriusque partis assensu ordinatum est et dispositum. Cremonenses autem et Terdonenses, audito quod Papa venturus esset in Lombardiam, ut inter imperatorem et Lombardos pacem componeret, credentes anticipare alios et ob hoc maiorem imperatoris gratiam impetrare, obliti promissionis et iuramenti, quod aliis civitatibus fecerant, eis nolentibus et contradicentibus cum imperatore sunt concordati[2]. Unde postmodum a Papa et ab omnibus, qui hoc audierunt, viles et proditores sunt habiti. Papa vero antequam iter arriperet, nuncios suos ad regem Guilielmum in Siciliam misit, ut aliquos de magnatibus suis a latere suo ad eum transmitteret, qui cum illo et pro parte eius tractandae pacis colloquio interessent. Papa enim firmiter in suo habebat proposito, nequaquam cum imperatore sine Guilielmo[3] pacem facere, ut, qui adiutor ecclesiae et defensor in tribulatione fuerat, in compositione pacis ecclesiasticae socius et particeps fieret. Rex autem Guilielmus Romualdo[4] Salernitano archiepiscopo et Rogerio comiti Andriae magno commestabulo[5] et magno iustitiario totius Apuliae et terrae Laboris per literas suas dedit in mandatis, ut honorifice praeparati simul cum Papa in Lombardiam pergerent et pro parte regia componendae pacis cum imperatore tractatui interessent.

Dec. 25. Alexander igitur Papa ab Anagnia se movens et per terram Laboris
Ian. 6. Beneventum veniens, a festo nativitatis usque in epiphaniam ibidem est demoratus. Dehinc per Troiam et Sipontum Vastam venit et Willelmum Portuensem episcopum et Hyacinthum cardinalem sanctae Mariae de schola Graeca et quosdam alios cardinales per terram praemisit, quia mare propter eius inundationes et procellas intrare metuebant. Quos exeuntes de terra Aprutii et de finibus regni, Christianus cancellarius per Marchiam[6] satis honeste ad imperatorem Ravennam usque deduxit.

---

1) Bar. *laborantibus* (marg. „al. *laborante itidem cardinali*").
2) Quo certe factum est, ut imperator minus esset proclivis ad tractandam pacem cum ceteris. 3) Bar. *rege W.* 4) Bar. et Carus. add. *secundo.*
5) Contelorius et Carusius *et magistro comestabuli.*
6) Scil. Anconitanam.

Imperator autem eos officiose recepit et sicut decuit, multum honoris et reverentiae illis exhibuit. 1177.
Alexander autem Papa simul cum Manfredo Praenestino episcopo et Iohanne Neapolitano et Hugone de Bonónia et Bosone et Cencio Capello cardinalibus et praenominatis regis nunciis, impediente tempestate, apud Vastam[1] usque in quartam feriam, quando *Mart. 9.*
ieiunium inchoabatur, nono scilicet die intrante mensis martii demoratus, cum undecim galeis mare Hadriaticum est ingressus et dominico die *Mart. 13.*
primo venturo Iaderam[2] applicuit, ubi ab archiepiscopo et episcopis regionis illius et comite[3] et populo civitatis satis honorifice est receptus. Dehinc per insulas Dalmatiae navigans XIII[4] die residuo stante mensis *Mart. 23.*
Martii ad portum Venetiae, aura flante[5] secunda, pervenit. Et ibidem cum omnibus suis de galea descendens, in monasterio sancti Nicolai, quod dicitur ad Litus, ipso die quievit. Altera autem die dux Venetiae cum magna navium et populi multitudine et patriarcha Venetiae simul *Mart. 24.*
cum patriarcha Aquileiae et omnibus suis suffraganeis ad pedes Alexandri Papae humiliter accedentes, ipsum processionaliter cum summo honore et gloria usque ad sancti Marci ecclesiam deduxerunt. In qua, facta oratione, populum benedixit. Dehinc navem ducis cum ipso simul ingressus, usque ad palatium patriarchae veniens, in ipso hospitio se recepit. Episcopi autem et abbates vicinarum partium, adventu Papae cognito, omnes cum suis clericis ad eius vestigia devote et humiliter accesserunt. In festo autem Annuntiationis Virginis Papa a duce Venetiae et magnatibus *Mart. 25.*
eius affectuose rogatus ad ecclesiam sancti Marci cum cardinalibus suis accessit et in ea missam publice decantavit.

Fridericus autem imperator, qui apud Caesenas morabatur, quum adventum Papae in Venetias cognovisset, Magdeburgensem archiepiscopum[6] et electum Wormatiensem et protonotarium suum ad eum transmisit, *affectuose postulans, ut si ei placeret, locum futuri colloquii a Bononia transmutaret; non enim sibi tutum fore arbitrabatur, Christianum cancellarium suum cum aliis nunciis illuc dirigere, eo quod eiusdem loci civibus odiosus esset pariter et offensus, quia eos in bello devicerat et iniurias plurimas et damna intulerat.* Quibus Papa respondit: *Imperator legatorum nostrorum et Lombardorum consilio communi pariter et assensu tractatum pacis apud Bononiam habere disposuit; quod ergo de eorum communi voluntate est dispositum, non debet sine communi consilio immutari.*

Qua de causa Alexander Papa cardinalibus, qui erant Ravennae,

1) Carusius *Vestam.* 2) Zara. 3) Carusius *communitate.*
4) Contelorius IX. 5) Ita Bar. recte, Amb. *stante.*
6) Et Philippum Coloniensem? Cf. *Pez* l. c. pg. 416.

1177. archiepiscopis, episcopis et abbatibus, potestatibus, consulibus et rectoribus Lombardiae mandavit, ut ei Ferrariam occurrerent, quatenus, communicato consilio, imperatori de loco, in quo habendum esset pacis colloquium, et de aliis suis petitionibus responderet. Ipse vero quum
Apr. 9. Venetiis diebus esset XV demoratus, per mare Lauretum venit, debinc
Apr. 10. per Padum Ferrariam cum galeis undecim in dominica passionis ascendit. Ubi ab episcopis multis et eiusdem urbis civibus et magna populi multitudine, quae illuc propter feriam quae illic celebrabatur convenerat,
Apr. 10.—16. satis est magnifice et honeste susceptus. Proxima vero septimana Ravennas archiepiscopus cum suis suffraganeis, Mediolanensis archiepiscopus cum episcopis et abbatibus Lombardiae, potestates, rectores, consules et multi prudentes de civitatibus Lombardiae Ferrariam ad Alexandrum Papam festino gressu laetabundi venerunt, quos Papa paterno affectu, pront debuit, benigue satis et iucunde suscepit.

Apr. 17. Altera vero die cum eis in maiori ecclesia sancti Georgii, congregata populi multitudine magna, convenit, quos facto silentio tamquam filios taliter est alloquutus:

Novit vestra discretio, filii dilectissimi, quod peccatis nostris exigentibus navis ecclesiae, quae in portu placido et tranquillo deberet consistere, adeo persequutionis validae procellas sustinuit, adeo iniquorum hominum turbines et fluctus incurrit, quod pene est in profundo pelagi cum suo gubernatore demersa. Imperator enim Romanus, qui ecclesiam tanquam illius advocatus gubernare et defensare debuit, impugnavit et suae voluntatis, non rationis sequens arbitrium, eam a sua unitate divisit, altare contra altare extulit et inconsutilem Christi Dei tunicam, quantum in eo fuit, dividere non expavit. Unde, ecclesiastica unitate[1] divisa, et pacis vinculo dissoluto, Romanae ecclesiae dignitas pene deperiit et quae domina gentium et princeps provinciarum fuerat, facta est sub tributo. Et quia imminente validae persequutionis articulo Romanae ecclesiae quodammodo est debilitata auctoritas, quum non esset qui delinquentium errores et peccata corrigeret, sanctorum patrum statuta et canones de suo ordine sunt eo iure mutata. Sicque factum est, quod occasione huius schismatis et discordiae multae ecclesiae et monasteria sunt destructa, honestas ex parte perdita et religio violata; adulteria plurima, fornicationes, furta et homicidia sine vindice perpetrata; castella et urbes sunt dirutae et incendio concrematae, res viduarum et pauperum praedae sunt et direptioni expositae. Sed licet iustus iudex et patiens retributor, culpa humani generis exigente, iam per decem et octo annos virgam

1) Ed. et Bar. *virtute*.

peccatorum super sortem iustorum iusto iudicio, sed occulto reliquerit et ecclesiam suam persecutione valida passus sit vehementer affligi: tandem motus ad veniam pio compassionis oculo afflictionem sui populi miseratus aspexit et navem ecclesiae suae cum Petri vicario et suis fratribus, persequutionis unda pene demersam, noctis medio visitavit et de salute propria et futura tranquillitate penitus desperantes voce salutifera confortavit dicens: ,,Confidite, ego sum, nolite timere!" Ad cuius vocis imperium ventus tribulationis siluit et unda persecutionis quievit. Operante enim illo, qui voluntates principum pro suo beneplacito dirigit et corda regum, sicut vult, ordinat et disponit, imperator Romanus, qui verbum pacis audire non poterat, mutatus in virum alterum, pacem modo requirit et ecclesiae concordiam, quam despexerat, nunc affectuose deposcit. 1177.

Benedicta sit gloria Domini de loco sancto suo! Ecce enim lapis, quem aedificantes reprobaverant, factus est in caput anguli et in summitate ecclesiae collocatus. Non ab homine, sed a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris, quod senex presbyter et inermis furori Theutonico potuit repugnare et sine bello imperatoris potentiam potuit debellare. Quod ex manifesto Dei iudicio credimus provenisse, ut humana superbia manifeste recolat et totus mundus evidenter agnoscat, quod pugnare contra Deum sit impossibile et nemo illius potentiae audeat contraire. Solus enim altissimus dominatur in regno hominum et cui voluerit, dabit illud[1].

Et licet imperator nos de pace ecclesiae et dilecti in Christo filii et illustris regis Siciliae apud Anagniam per suos nuncios requisierit et eam vobis absentibus patrare voluerit: nos tamen, ardorem vestrae fidei et devotionis firmiter recolentes, considerantes etiam, qualiter vos murum pro domo Israel[2] *opponere studuistis et qualiter pro statu ecclesiae et libertate Italiae viriliter decertastis, oblatam nobis imperatoris pacem recipere sine vobis nolumus, ut sicut fuistis socii tribulationis, participes sitis et gaudii. Inde est, quod non attendentes honoris proprii dignitatem nec causati corporis fatiscentis aetatem nec maris veriti tempestatem, nos et fratres nostros labori et periculo exponere non timuimus, sed ad vos per ignem et aquam indubitanter accessimus, ut vestro communicato consilio, oblatam imperatoris pacem, si ecclesiae et illustri regi Siciliae et vobis conveniens fuerit et idonea, suscipere debeamus.*

Postquam Alexander Papa suo sermoni finem imposuit, Lombardi, in utraque militia diligenter instructi — sunt enim in bello strenui et

1) Hoc loco aliqua videntur excidisse. 2) Ed. *Hierusalem.*

1177. ad concionandum populo mirabiliter eruditi — per sapientes suos taliter Apostolico responderunt:

Venerande pater et domine, universa Italia pedibus se vestrae dominationis inclinat et suae devotionis obsequia cum gratiarum actione multiplici vestrae beatitudini repraesentat. Laetatur autem plurimum et exultat, quod pater ad filios, praelatus ad subditos, dominus ad subiectos est dignatus accedere, ut errantes oves a luporum morsibus potenter eripere et ad caulas ecclesiae prudenter valeat revocare. Persequutionem, quam vobis et ecclesiae imperator intulit, magis opere, quam sermone cognoscimus et persequutionis eius molestias, quas mundus auditu didicit, nos in nostris tribulationibus experimento sentimus. Primo enim nos eius impetum sustinuimus, primo nos illius furori obiecimus et ne ad destruendam Italiam et libertatem ecclesiae opprimendam propius posset accedere, nostrorum corporum et armorum obice prohibuimus. Nos pro honore et libertate Italiae et Romanae ecclesiae dignitate servanda imperatorem cum suis schismaticis nec recipere nec audire voluimus. Et ob hoc expensas non modicas, labores plurimos et angustias, damna rerum, pericula mortis et corporis[1] subire non refutavimus. Et inde, reverende pater, satis est conveniens et rationi plurimum consentaneum, ut oblatam vobis imperatoris pacem non solum sine nobis non recipere, sed nec etiam audire debeatis. Ipse namque saepe nobis pacem sine ecclesia obtulit, nec recepimus; concordiam nobiscum sine vobis facere voluit nec admisimus; magis enim volumus guerram illius cum ecclesiae unitate incurrere, quam pacem eius cum ecclesiae divisione servare.

Quod autem personam vestram et fratrum vestrorum exposuistis periculo et labori: paternitati vestrae super hoc de abundanti respondemus. Nam pro paucis laboribus multos rependimus, pro paucis periculis maiora recepimus, dum pro honoris et ecclesiae gloria nostra indifferenter expendimus et pro liberanda ecclesia nos et nostros filios morti exponere non renuimus. Sciat autem vestra Sanctitas et imperialis potentia evidenter agnoscat, quod nos gratanter imperatoris pacem, salvo Italiae honore, recipimus et eius gratiam, libertate nostra integra remanente, praeoptamus. Quod ei de antiquo debet Italia, libenter exsolvimus et veteres illi iustitias non negamus: libertatem autem nostram, quam a patribus nostris, avis et proavis haereditario iure contraximus, nequaquam relinquemus; quam amittere nisi cum vita timemus; magis enim volumus gloriosam mortem cum libertate incurrere, quam vitam miseram cum[2] servitute servare. Quod autem illustrem regem Siciliae ad consortium nostrae pacis[3] adsciscitis,

1) Bar. *corporum*. 2) Ita recte Bar., Ambr. *miserandam*.
3) Bar. *partis*.

gratum nobis residet plurimum et acceptum, quia eum amatorem pacis et cultorem iustitiae recognoscimus. Ipse namque prae caeteris mundi principibus, suis et extraneis pacem tribuit et securitatem impendit, quod viatores nostri per opera sentiunt et peregrini experimento testantur, qui in viis et campis sine custode dormiunt et in nemoribus absque suarum rerum amissione quiescunt. Et ut brevi concludamus, in summa maior pax et securitas in regni eius nemoribus, quam in aliorum regnorum urbibus invenitur. Et ideo talem ac tantum principem et nostrae pacis socium et nostrae societatis esse volumus dominum et amicum. 1177.

Postquam Lombardi finem fecere dicendi, Papa eos de more benedixit et ad hospitia singulos abire permisit. Post diem autem tertium Apr. 20. Christianus cancellarius, Coloniensis, Magdeburgensis et Trevirensis[1] archiepiscopi, Wormatiensis electus, Gotifridus alius cancellarius et [W.] protonotarius ex parte imperatoris Ferrariam ad Papam venientes, residentibus cum eo regis nunciis et Lombardis in consistorio, publice protestati sunt et dixerunt:

Venerande pater et domine, sicut imperator Romanus vobis per suos nuncios apud Anagniam repromisit, ita[2] *paratus est vobiscum et cum ecclesia, cum illustri rege Siciliae et cum Lombardis per nos pacem facere et servare. Et ideo nobis septem faciendae pacis auctoritatem contulit. Et quidquid de bono pacis coram vestra praesentia statuerimus hoc totum imperialis dignitas ratihabitione firmabit.*

Hoc autem verbum Papae admodum placuit et habito consilio alios septem, Humbaldum videlicet Ostiensem, Willelmum Portuensem et Manfredum Praenestinum episcopos, Iohannem Neapolitanum, Theodinum de[3] Arrone et Petrum de Bona presbyteros cardinales et Hiacynthum diaconum cardinalem pro parte ecclesiae pacis arbitros et mediatores instituit. Lombardi autem totidem personas, Taurinensem videlicet, Bergamensem et Cumanum episcopos et Astensem electum, Girardum de Pesta Mediolanensem et Goezo[4] Veronensem iudices et Albertum de Gambara Brixiensem civem ad suae pacis compositionem unanimiter statuerunt. Praecepit etiam Papa nuncios regis Siciliae huic pacis tractatui interesse. Prius autem, quam pacis capitula hinc et inde essent in medium producta, de loco colloquii non modica inter eos est oborta contentio. Lombardi enim volebant hunc pacis tractatum apud Bononiam fieri, sicut

1) Bar. et Contelorius vv. *et Trevir.* recte.
2) Bar. om. 3) Carusius *dictum.*
4) Ita Bar., Ambr. *Gaezo.* Idem, ut videtur, qui in aliis id tempus diplomatis *Cothus, Cozo* audit.

1177. per imperatorem atque Ostiensem episcopum et eos fuerat ordinatum. E contrario autem imperatoris nuncii reclamabant, *se nequaquam pro tali causa Bononiam profecturos, eo quod Christianus cancellarius Bononiensibus odiosus esset plurimum et infestus. Sed cum illis pro hoc negotio libenter Venetiis convenirent, ubi utraeque partes possent sine timore pergere et cum securitate manere.* Lombardi autem e diverso suspectos habebant Venetos, asserentes, *illos pacis cum eis initae foedera violasse et saepe imperatoris nuncios contra hoc, quod statutum inter eos fuerat, recepisse.* Quumque haec contentio aliquantis diebus de loco colloquii perdurasset, tamdem suadentibus regis nunciis, voluntati domini Papae praebuere consensum et se ituros Venetias, praestitis tamen prius securitatibus, promiserunt. Qua de causa Papa Hugonem Bononiensem et Rainerium cardinales cum quibusdam Lombardis Venetias misit, ut a duce et populo Venetiae securitatem reciperent, quod ipse cum iis, qui essent ad colloquium profecturi, secure possent intrare Venetias et exire et in eis cum rebus suis salvi et sine timore persistere; et quod imperatorem sine mandato Papae intrare fines Venetiarum ullatenus non permitterent.

Iis autem abeuntibus, Christianus cancellarius, qui Ferrarienses,
Apr. 21. quos in bello offenderat, plurimum metuebat, quinta feria maioris hebdomadae a Ferraria movens, Venetias festinus advenit. Papa autem Alexander cum magno conventu archiepiscoporum, episcoporum et ab-
Apr. 24. batum paschalem festivitatem, quae XXIV die mensis aprilis eo tempore occurrebat, atque octavas ut moris est, Ferrariae solemniter celebravit. Cumque a cardinalibus, quos Venetias miserat, de securitate a duce et
Mai. 9. populo praestita responsum idoneum accepisset, nono die intrante mensis Maii cum regis nunciis galeas ingressus, sequentibus cum cardinalibus
Mai. 10. et Lombardis, eo die per Padum Lauretum[1] descendit. Altera vero die per mare ad sanctum Nicolaum, qui dicitur ad Litus, applicuit. Tertia
Mai. 11. autem die a duce et populo Venetiae, a patriarcha et universo clero primo ad sanctum Marcum, dehinc ad patriarchae palatium cum magna gloria est et honore deductus.

Postquam autem cardinales et Lombardi, qui Papam fuerant subsequuti, Venetias applicuerunt, Papa mediatoribus pacis iniunxit, ut in capella quae erat in palatio patriarchae convenientes, primo de pace Lombardorum, quae prolixiori indigebat tractatu, haberent colloquium, de pace regis et ecclesiae quae quasi una est postmodum tractaturi. Quum autem hoc factum esset et rationes multiplices fuissent hinc inde

---

1) Loreo prope Adria.

prolatae, tamdem Christianus cancellarius pro parte imperatoris disiunctivam triplicem proposuit, dicens: *Petit a vobis imperator et postulat, ut aut de regalibus et his, quae ad eum pertinent, quae vos detinetis, illi iustitiam faciatis, aut sententiam a iudicibus Bononiae apud Roncaliam contra vos pronunciatam executioni mandetis, vel ea quae antecessores vestri seniori Henrico (IV) reddere consueverunt, illi faciatis.* Quo audito Girardus Pesta[1] Mediolanensis iudex pro parte Lombardorum respondit: *Nos quidem imperatori undecumque nos appellaverit, parati sumus sicut domino iustitiam facere; sed quia haec iustitia non est unius hominis, sed multorum, non unius civitatis, sed plurium: secundum causarum merita inducias postulamus, ut deliberantes plenius super his, quae nobis obiecta fuerint, competenti loco et termino apud communem iudicem responsuri veniamus. Quod autem dixisti, apud Roncaliam a Bononiensibus iudicibus contra nos sententiam fuisse prolatam: plane inficiamur[2], eam non[3] fuisse sententiam, sed imperatoriam iussionem. Etenim quum plures ex nobis, nec per contumaciam, fuissemus absentes, quidquid tunc contra nos dictum fuit, nobis nocere non debet nec pro sententia reputari; secundum leges enim in absentes prolata sententia nullius est roboris vel valoris. Quod vero postulasti, ut ea imperatori reddere deberemus, quae seniori Henrico (IV) a nostris antecessoribus sunt soluta: respondemus, quod praenominati imperatoris dispositiones pariter et statuta propter antiquitatem temporis iam pene perdidere memoriam nec vivit aliquis nostrum vel vestrum, qui bene posset illius temporis dicta vel facta recolere. Item imperator Henricus (salva auctoritate imperii) non debet dominus, sed tyrannus vocari. Quum enim misisset manum in sanctum Domini[4] et Paschalem Papam super altare cepisset et quum multas ecclesias destruxisset et episcopos excoecasset, eius facta velut crudelia et tyrannica non sunt trahenda ad consequentiam vel ad memoriam revocanda. Sed si imperatori placuerit, ea quae antecessores nostri iuniori Henrico (V), Conrado (III) et Lothario et ei usque ad haec tempora reddiderunt recipere: parati sumus in pace persolvere. Quod si hoc imperatori grave residet et videtur: pacem, quae inter nos et eum per Cremonses tractata fuit et in scriptis redacta, volumus firmiter observare. Quae eo tempore completa fuisset, nisi quia imperator volebat nos ab ecclesiae unitate recedere et Alexandri Papae Pontificium denegare. Provideat ergo super hoc vestra discretio, si, quia schismati consentire noluimus, debeamus nostrae pacis conditionem deteriorem efficere.* 1177.

1) Bar. *Piscis.* 2) Dicentes —. 3) Bar. om.
4) Lombardi Henricum V cum H. IV confundunt.

1177. Quum autem scriptura de tractatu pacis habita et per Cremonenses Lombardis aliis delegata[1] producta fuisset in medium, coeperunt Theutonici quibusdam scripturae capitulis diligenter opponere et eorum sensum ad suae partis commodum retorquere, quaedam vero capitula denegare. Econtra Lombardi coeperunt illorum responsiones suis responsionibus confutare et his, quae obiecta fuerant, satis studiose resistere. Ad comprobanda vero capitula, quae ipsi negaverant, coeperunt Cremonensium, licet essent inimici, testimonium invocare. Quumque super his capitulis diebus esset plurimis disputatum et nihil penitus definitum, ex utriusque partis convenientia[2], quaecumque hinc et inde dicta fuerant, ad Papae audientiam sunt relata.

Alexander autem Papa, utpote vir eruditus et sapiens, considerans imperatoris et Lombardorum pacem multis esse controversiis et quaestionibus involutam nec eam posse brevi spatio temporis consummari, tractatu pacis postposito, coepit cum eis de treguis sex annorum agere, sperans per treugas ad consummationem pacis facilius posse perveniri. Tunc etiam Theutonicis de pace regis Siciliae verbum proposuit, *affectuose postulans, ut imperator cum eo aut pacem perpetuam aut temporalem, ad minus usque ad annos quindecim faceret, in veritate sciturus, quod nullatenus pacem eius et ecclesiae posset habere, rege Siciliae in discordia permanente.* Christianus autem cancellarius cum sociis suis consilio communicato respondit: *Novit vestra discretio, venerande pater et domine, quod nos ab imperatore accepimus in mandatis, ut vobiscum de pace ecclesiae, regis Siciliae et Lombardorum haberemus colloquium et tractatum; sed quia vos tractatu pacis omisso, novum verbum nobis de treguis faciendis proponitis, non possumus sanctitati vestrae super hoc certum dare responsum, quoadusque verbum istud, quod de novo audivimus, ad imperatoris audientiam referamus.*

Accepta itaque a Papa licentia ad imperatorem, qui apud Pomposam venerat, gradu concito perrexerunt. Est autem Pomposa locus quidam delectabilis et nemorosus[3] inter Ravennam et Venetiam collocatus. Quumque imperatori petitionem Papae de componenda pace cum rege Siciliae usque ad annos quindecim et de faciendis treguis cum Lombardis usque ad annos sex per ordinem exposuissent, adversus eos vehementer indignatus infremuit, asserens: *illos in hoc tractatu pacis magis Alexandri Papae honori et commodo, quam dignitati imperii providisse.* Quare prae-

1) Ita Bar. et codd. Conteiorii et Carusii recte, Ambrosianus *denegata*.
2) Ita recte codd. Cont. et Car., Ambr. *conscientia*; sed forte *conniventia*?
3) Ita Bar.; Ambr. *numerosus*.

cepit eis, ut ad Papam redeuntes firmiter ei ex sua parte proponerent, *quod ipse cum eo et ecclesia pacem libenter faceret, at regis Siciliae et Lombardorum treguas denegaret.* Qui venientes totum Papae per ordinem retulerunt, sicut illis fuerat ab imperatore mandatum. Post quorum discessum imperator Gotifredum minorem cancellarium cum episcopo Clarimontis et abbate de Bonavalle Venetias delegavit, iniungens eis, quod Christiano cancellario et sociis suis ignorantibus caute et privatim Papae ex sua parte significarent, *quod ipse amoris eius intuitu pacem regis Siciliae usque ad annos quindecim et usque ad sex annos Lombardorum treguas concederet, si Papa cuidam suae petitioni praeberet assensum. Quam tamen petitionem ei volebat penitus esse incognitam, sed duobus cardinalibus, quos ipse legisset, volebat illam diligenter exponi, ea tamen conditione, quod si cardinales electi petitione cognita de ea complenda consilium Papae tribuerent, ipse eam sine dilatione perficeret.* 1177.

Ex mandato itaque Papae Humbaldus Ostiensis episcopus et Theodinus cardinalis ad hoc negotium sunt electi, quibus imperatoris petitio ab eius nunciis privatim est et studiose exposita. Cumque cardinales petitione cognita Papae suggererent, quod petitioni imperatoriae praeberet assensum, Alexander Papa utpote homo providus et discretus coepit, quaenam esset illa occulta petitio, animo aestuanti revolvere et Theutonicorum dolos et versutias suspectas habere. Quare mutavit cum voluntate consilium, asserens: *Non decere auctoritatem Apostolicam petitioni incognitae praebere consensum nec de re dubia et incerta aliquid respondere; sed si petitionem illam vellent ei fideliter aperire et talis esset illa petitio, quae contra honorem Dei et* [ad] *damnum ecclesiae non spectaret, libenter eam effectui manciparet.* Quo audito, Gotifredus minor cancellarius indignatus ad imperatorem rediit. Episcopus autem Clarimontis cum abbate de Bonavalle, qui remanserat, videntes, quod nullum a Papa possent habere responsum, — licet inviti — petitionem imperatoris Papae exposuerunt. Erat autem haec petitio. Imperator Papae per nuncios suos promiserat[1], quod si pacem cum eo faceret, terram comitissae Mathildis, quam ipse tenebat, in manu eius et ecclesiae potestate remitteret. Petebat ergo: *ut liceret ei usque ad quindecim annos, videlicet quousque pax regis Siciliae perduraret, eiusdem terrae reditus sine contradictione recipere; completis vero quindecim annis volebat, possessione penes eum remanente, statim de eadem Terra cum ecclesia placitare, asserens, illam ad ius sui imperii pertinere.* Papa autem intuitu regis Siciliae, quem pluri-

1) Cf. legatorum imperialium promissionem Anagniae factam anno superiori.

1177. mum diligebat, usque ad condictum terminum imperatori praenominatae terrae fructus habere concessit, *hac tamen conditione, quod completis quindecim annis ad potestatem et possessionem Romanae ecclesiae terra illa rediret. Et tunc,* e c c l e s i a i n p o s s e s s i o n e p o s i t a, *si imperator vellet de proprietate terrae illius agere, libenter ei ecclesia iustitiam faceret.* Postquam autem hic modus petitionis implendae per episcopum Claromontis et abbatem de Bonavalle fuit imperatori propositus, plurimum illi displicuit et sic concordia per illos tractata remansit.

Christianus autem cancellarius et reliqui, qui cum eo mediatores pacis fuerant constituti, cognito, quod imperator per alios pacem ecclesiae tractare voluisset, nimium doluerunt et venientes ad Papam Alexandrum dixerunt: *Sanctitati vestrae, domine, esse volumus non incognitum, quod nostri odio et invidia pax ecclesiae praepeditur. Quidam enim nostri aemuli falsa de nobis imperatori suggerunt et volunt in hac parte nos ei odiosos reddere pariter et suspectos. Et ideo veremur plurimum, ne, dum nos absentes sumus, qui pacem diligimus, et nuncii in eundo et redeundo sine fructu tempora longa consumunt, imperator prolixitate temporis affectus taedio, desideratam pacem abhorreat et suggestione pravorum hominum infecta pace recedat. Consulimus ergo discretioni vestrae, ut, si vobis placuerit, propius imperator accedat, ut vestris et suis nunciis cito ire et redire valentibus, inchoata pax volente Domino cito valeat consummari.* Papa autem habito cum nunciis regis Siciliae et Lombardis consilio respondit: *Nobis quidem placet admodum, ut imperator Clozam*[1], *quae a Venetiis quindecim distat millibus, cum paucis veniat, ea tamen conditione, quod vos in anima vestra*[2] *iurare faciatis, ut postquam illuc venerit, absque nostro mandato et licentia ulterius non procedat.* Iuramento itaque in hunc modum praestito, Coloniensis archiepiscopus cum quibusdam aliis Caesenam ad imperatorem venit et eum cum suis Clozam usque deduxit.

Quidam autem populares Veneti cognito imperatoris adventu, ad eum accedentes coeperunt illi studiose suggerere, ut absque mandato Papae et licentia Venetias securus intraret, firmiter promittentes, quod eorum consilio et auxilio pacem posset cum ecclesia et Lombardis pro sua voluntate componere. Quorum verbis imperator aliquantulum acquiescens, praecepit eis, ut dicta operibus consummarent, dantes operam, ut totum populum ad perfectionem huius negotii caute et sapienter inducerent.

Alexander autem Papa audiens, quod Clozam imperator venisset,

1) Chioggia. 2) *Sua* legendum esse suspicamur.

Willelmum de Papia Portuensem episcopum et Iohannem Neapolitanum 1177.
et Theodinum et Petrum de Bona presbyteros cardinales et Hiacynthum diaconum cardinalem cum Christiano cancellario et aliis Theutonicis, qui pacis mediatores erant, ad eum direxit, mandans, *ut si de beneplacito eius esset, ipse nuncios regis Siciliae et quosdam de Lombardis Clozam transmitteret, ut illis praesentibus imperator in anima sua per principes suos iurare faceret, quod pacem ecclesiae et pacem regis Siciliae usque ad annos quindecim et treguas Lombardorum usque ad annos sex firmiter observaret. Quo facto Venetias posset securus accedere, eius procul dubio benedictionem et gratiam habiturus.* Imperator vero, qui aures suas verbis Venetorum quodammodo inclinaverat et eorum responsa diebus singulis expectabat, coepit cardinalibus de verbo pacis, quasi novum esset et sibi incognitum, respondere et longis cousultationibus de die in diem sua responsa differre. Quo cognito cardinales turbati sunt plurimum et mirati et quidnam deberent facere, nesciebant.

Interea populares Veneti a Cloza Venetias redeuntes, in sancti Marci ecclesia congregati, totius[1] populi seditionem et tumultum contra ducem suum excitaverunt dicentes: *Domine dux, non bene honori et commodo commissi vobis populi providetis. Ecce enim imperator Romanus apud Clozam iam diebus aliquantis est demoratus, ubi caloris distemperantias et muscarum et culicum plures molestias sustinet nec ei licet Venetias intrare. Quod ipse multum graviter recipit et vindicandum in posterum alta mente reponit. Et ideo veremur, ne tam gravis offensa quandoque universo populo periculosa possit esse pariter et damnosa. Quare de nostra voluntate est, ut si vestrae residet celsitudini, imperator Venetias a vobis et a populo invitatus accedat.* Quibus dux benigne respondit: *Bene potestis firmiter recolere, domini, quod ad petitionem Papae per duodecim prudentes viros in anima omnium nostrorum iurare fecimus, quod absque mandato eius et licentia imperatorem intra fines Venetiae nullatenus recipere deberemus. Provideat ergo vestra discretio, si contra tenorem iuramenti nostri, Papa inconsulto, imperatorem debeamus huc advocare.* Cui illi protinus responderunt: *Postquam ex mandato Papae Clozam, quae intra fines est Venetiae, imperator intravit, plane a nostri iuramenti sumus vinculis absoluti.*

Quumque super hoc a duce et populo esset diutius disceptatum, tandem de communi consensu quidam Veneti sunt ad Papam directi. Qui venientes sicut viri improbi et superbi, dormientem Papam excitare non timuerunt, proponentes ei *ex parte ducis et populi*, *quod de eorum*

1) Cont. et Bar. *totius pene pop.*

1177. *erat voluntate et beneplacito, quod Venetias imperator intraret.* Quod verbum admodum Papae displicuit et multum grave resedit, dicenti eis: *Vos nobis ex iuramento tenemini, ut imperator Venetias non debeat sine nostra licentia et mandato venire. Volumus ergo, ut cardinales nostros, qui ad imperatorem iverunt, cum eius nunciis usque in diem crastinum expectetis. Et eis venientibus, quid nobis faciendum sit, vobis respondere curabimus.* Quod verbum licet Venetis displicuisset, plurimum tamen precibus Papae devicti, petitioni eius — quamvis inviti — praebentes assensum, ad propria redierunt.

Interea per totam regionem rumor insonuit, quod Veneti contra voluntatem Papae vellent imperatorem Venetias intromittere. Quo audito Lombardi, qui cum Papa pro facienda pace Venetias venerant, metuentes subitum imperatoris adventum et fidem Venetorum et constantiam suspectam habentes: intrantes naves ad partes Tarvisiae se transtulerunt. Papa autem cum paucis cardinalibus, qui secum remanserant, coepit contristari et moestus esse. Metuebat enim si imperator contra voluntatem suam, iuramento non praestito, Venetias introiret, magnum ex hoc damnum et periculum posse Dei ecclesiae provenire. Audientes autem hoc nuncii regis Siciliae, venientes ad Papam coeperunt eum viriliter animare dicentes: *Domine, non oportet vos dubitare in aliquo vel metuere: ecce enim quatuor galeas domini regis Siciliae ad vestrum obsequium praeparatas habemus, quas quum vobis intrare placuerit, secure vos de hoc loco et absque periculo invitis etiam Venetis et contradicentibus, educemus.* Quibus verbis Papa plurimum animatus respondit: *quod de suo erat proposito, ut cardinales, qui ad imperatorem iverant, usque in diem crastinum expectaret, ne si eis inconsultis recederet, posset merito levitatis argui et de violata fraternitate culpari.*

Quo audito regis nuncii ad palatium ducis, ubi cum multis Venetis dux de more convenerat, accedentes, eos taliter sunt alloquuti: *A vestra memoria excidisse non credimus, quanta beneficia dominus rex huic civitati contulerit et quod hodie princeps aliquis sub coelo non vivit, cuius amicitia tantum sit vobis idonea, cuius gratia adeo sit vestris utilitatibus opportuna. Et vos ei ex iuramento tenemini, sui regni gloriam et honorem diligere et pro eius commodo plurimum laborare. Inde est, quod nos hac consideratione inducti et de vobis tanquam de amicis domini regis et fidelibus multam spem et fiduciam obtinentes Papam et Lombardos invitos pariter et renitentes Venetias venire coegerimus, iuramento tamen prius a vobis praestito, quod sine Papae licentia non deberetis imperatorem intra Venetiae fines recipere. Sed ecce, ut audivimus, vestri iuramenti et promissionis obliti pace nondum*

disposita et firmata, imperatorem non iuratum[1] *ad civitatem istam, Papa contradicente, vocatis: et sic pax ecclesiae et domini nostri regis vobis facientibus impeditur. Sed in veritate sciatis, quod nos in civitate ista non praestolabimur imperatoris adventum, sed die crastina ad propria redeuntes, domino regi significare curabimus, qualiter pro tot et tantis beneficiis vobis a regia liberalitate collatis mala et damna plurima rependere studeatis.* 1177.

Quibus auditis, dux satis placide et benigne respondit: *Quod vos indignatos aspicimus et contra nos commotos esse cognoscimus, aegre multum patimur et molestissime sustinemus. Nos enim, qui dominum regem toto corde diligimus et pro honore eius et commodo nos et nostra exponere non dubitamus, nolumus non solum vos, qui magni estis de regno eius et summi principes, sed nec suorum minimum ad iracundiam provocare. Et quia inter eum et imperatorem pacem esse dispositam credebamus, voluimus, ut in civitate nostra pacis domini regis tamquam amicissimi nostri fieret consummatio. Et ideo recedendi vobis licentiam non tribuimus, sed prudentiam vestram affectuose rogamus, ut tanquam in domibus vestris securi et sine timore aliquo imperatoris expectetis adventum.* Non autem idcirco taliter dux respondit, quia ei et aliis sapientibus taliter imperatoris displiceret adventus, sed quia timebat plebem et popularem tumultum plurimum formidabat. Nuncii autem regis, hoc audientes, surgentes cum indignatione dixerunt: *Nos huc cum licentia vestra non venimus, nec cum vestra licentia recedemus; sed crastina die iter arripientes, domini regis iniuriam non verbis, sed operibus vindicare curabimus.* Qui ad domos suas redeuntes, statim iusserunt galeas parari, tubas canere, arma et totam suppellectilem in galeas induci. Quod factum postquam fuit per Venetias divulgatum, timor maximus Venetos occupavit. Timebant enim, ne si regis nuncii indignati recederent, hac occasione rex Venetos, qui in terra sua erant, capi faceret et in custodia detineri. Qua de causa magna multitudo virorum et mulierum, quorum parentes in Apuliam iverant, ad ducem properans proclamavit: *Vestram et totius Venetiae prudentiam, illustris dux, latere non credimus, quanta beneficia magnificus rex Siciliae nostrae regioni sua liberalitate praestiterit et qualiter nostrae famis inediam suae terrae victualibus reparaverit. Ad quae transportanda multi nostrorum civium in Apuliam transierunt et secum non modicam pecuniam et multas mercimonias detulerunt. Si ergo rex audierit, nuncios suos a nobis indignatos recedere, in cives nostros et res eorum merito poterit vindicare. Praevideat igitur vestra discretio, si occasione imperatoris, a quo nihil um-*

1) I. e. neque legibus neque iureiurando impeditum, quominus adversus Papam et Lombardos sive per dolum sive per vim ageret.

1177. *quam boni habuimus, amicitiam tanti principis, a quo omne bonum recipimus, amittere debeamus. Et ideo magnificentiam vestram humiliter imploramus, ut nostrorum civium tam gravi damno et futuro periculo providentes nuncios regis Siciliae ab incepto itinere revocetis nec contra voluntatem Papae et illorum imperatorem Venetias intrare sinatis. Si qui enim sunt, qui contra hoc aliquid dicere vel attentare praesumserint, parati sumus cum nostris parentibus et amicis eos morti tradere et proximos nostros, qui in regno regis sunt, a futuro periculo liberare.*

Dux autem, eorum querimonia diligenter et gratanter audita, respondit: *Quod nuncii regis Siciliae volunt indignati recedere, non meae imprudentiae, sed quorundam popularium seditioni est et malitiae adscribendum, qui mea et prudentium virorum zelo et invidia provocati non civitatis honori et gloriae, sed suis utilitatibus providentes, die ac nocte dant studium et operam diligentem, ut imperatorem nobis contradicentibus Venetias introducant et ob hoc periurii crimen et infamiam et Papae et regis Siciliae grave et perpetuum odium debeamus incurrere.* Quumque illi iterum proclamassent: *ut eorum, qui auctores erant seditionis, nomina dux evidenter exprimeret,* metuens, si noti fierent, ne ob hoc pugna in civitate maxima et seditio invalesceret, saniori usus consilio nobiliores et prudentiores, quos habere potuit, ad Papam direxit: *pro parte totius populi veniam humiliter postulans et affectuose deposcens, ut quod illi in eum stulte et superbe peccaverant, ipse eis ex innata humilitate*[1] *et gratia relaxaret et nuncios regis Siciliae a proposito sui itineris revocaret.*

Quibus Alexander Papa more solito satis benigne respondit: *Ego quidem, cui [Apostolici muneris]*[2] *sanctitas et officium ignoscendi gloriam reliquit, iniuriam meam ad mentem non revoco, offensam meam pro Dei amore dimitto; sed nuncios regis Siciliae tamquam viros nobiles et potentes rogare quidem valeo, sed invitos detinere non potero.* Tandem Venetis multum rogantibus et petentibus, ut ad hoc faciendum partes suas interponere dignaretur, motus Papa eorum petitionibus per Rogerium de Pisa subdiaconum et senescalcum suum simul cum Venetis nunciis regis Siciliae preces affectuose porrexit, *ut divini et sui amoris intuitu indignationem compescerent et conceptam iracundiam temperarent atque propositum suum ab incepto itinere revocarent.* Quibus illi responderunt: *Dominus quidem Papa sicut vir perfectus et sanctus et de sui meriti auctoritate confisus mori non metuit et Venetorum dolos et insidias non pavescit. Nos autem, qui adhuc imperfectiores sumus, mori nolumus et nostro regi inferre*

1) An *humanitate?* 2) Ita lacuna videtur explenda.

iniuriam moriendo vitamus. Veneti, ingratitudinis filii et regiae liberalitatis 1177.
obliti, volunt domino nostro mala pro bonis rependere et ad perturbationem pacis eius contra voluntatem domini Papae et nostram inimicum ipsius Venetias introducere. Dominus autem noster tantae est potentiae et virtutis, quod pro his excessibus, quos contra amicitiam suam faciunt illis, sicut decet, respondere curabit. Sed quia nos preces domini Papae pro mandato accipimus, iter nostrum usque in diem crastinum differemus. Et dehinc communicato cum eo consilio, quid nobis faciendum sit, disponemus. Quibus auditis, Veneti ad ducem suum redeuntes, ea quae a Papa et nunciis regis audierant, illi per ordinem retulerunt. Altera autem die dux sano usus consilio apud Rivum altum sub voce praeconis fecit publice declamare: *ut nullus de adventu imperatoris auderet verbum facere, nisi quum Alexander Papa praecepisset.*

Quum autem ea, quae apud Venetias dicta et facta fuerant, ad imperatoris ad Clozam demorantis audientiam pervenissent, sua spe et intentione frustratus, coepit de suo rigore mollescere et cardinalibus, qui ibi erant, de verbo pacis benignius respondere. Cancellarius vero et alii ecclesiastici principes, qui pacis consummationem plurimum affectabant, spiritu libertatis assumto, imperatori viva voce direxerunt: *Bene debet imperialis maiestas recolere, quod quidam e nostris ex mandato vestro Anagniam accedentes cum Alexandro Papa de pace ecclesiae et imperii, de pace regis Siciliae et Lombardorum tractatum habuimus. Et ipse, utpote vir sanctus, pacis cupidus et amator, nostro consilio et hortatu Campaniam deserens, Venetias iam intravit, paratus, ea, quae de bono pacis promiserat, firmiter consummare. Vos autem, ut credimus, suggestione pravorum hominum a consilio nostro vultis recedere et a pacis proposito declinare. Nos vero ex iure debiti, quo imperio tenemur adstricti, parati sumus, vobis ut domino in temporalibus obedire et pro regalibus, quae tenemus, consuetum vobis servitium facere: sed quia nostrorum estis corporum, non animarum dominus, nolumus pro vobis animas nostras perdere et terrena coelestibus anteferre. Quare noscat imperialis discretio, quod nos de caetero Alexandrum in catholicum Papam recipimus et ei ut patri in spiritualibus obedimus. Idolum vero, quod erexistis in Tuscia, nullatenus adoramus.* Quibus auditis imperator, operante eo, qui corda principum, sicut vult et quando vult, humiliat et[1] inclinat, leonina ferocitate[2] deposita, ovinam mansuetudinem induit et eis humiliter et benigne respondit, dicens: *Noscat vestra fidelitas, dilectissimi, quod non est meae voluntatis, consilium vestrum*

1) Ita Cont. et Carusius; Ambros. *humiliter inclinat.*
2) Ita Bar.; Ambr. *feritate.*

1177. *deserere et pacis per vos tractatae propositum evitare, quin potius volumus ea, quae vestro*[1] *sunt ordinata consilio, firmiter observare. Ut autem a vestris cordibus omnis super hoc dubitationis scrupulus excludatur, comiti Henrico de Diessa, qui est in praesentiarum, praecipimus, ut vobiscum et cum cardinalibus Venetias abiens, coram Papa in anima mea iuret, quod, ex quo Venetias intravero, in anima mea iurare faciam, quod pacem ecclesiae et imperii regis Siciliae et Lombardorum, sicut disposita est et tractata, firmiter observabo et de ea observanda praecepto nostro duodecim principes nostri simile iuramentum praestabunt.*

Cancellarius autem et reliqui mediatores pacis cum cardinalibus haec audientes, multum laeti effecti, festino gressu Venetias redeuntes, ea quae ab imperatore dicta et ordinata fuerant, Papae per ordinem retulerunt. Qui protinus per nuntios suos rectores Lombardiae, qui in partes Tarvisiae secesserant, Venetias revocavit.

c. Iul. 22. *Lombardorum postulationes*[2]. *In nomine Domini nostri Iesu Christi. Societas Lombardiae et marchiae et Romaniae et Veronae et Veneciae optat atque desiderat habere pacem et concordiam et gratiam domini F(riderici) imperatoris hoc modo:*

Videlicet ut dominus imperator habeat pacem et concordiam cum sacrosancta Romana ecclesia, omnium fidelium matre, et eiusdem ecclesiae summo[3] *Pontifice domno Alexandro. Et nos civitates, scilicet Cremona, Mediolanum, Lauda, Pergamum, Ferraria, Brixia, Mantua, Verona, Vicentia, Padua, Tarvisium, Venetia, Bononia, Ravenna, Ariminum, Mutina, Regium, Parma, Placentia, Bobium, Terdona, Alexandria, Vercellae, Novaria, Opizo marchio Malaspina, comes de Bertenore, Ruffinus de Trino et omnes castellani et personae, qui sunt in unitate ecclesiae Dei et nostra, volumus facere domino imperatori Friderico, accepta ab eo pace, omnia quae antecessores nostri a tempore mortis posterioris Henrici imperatoris antecessoribus suis sine violentia vel metu fecerunt. —*

Et nominatim consulatum more solito habeant, sub quo homines cuiusque civitatis vel comitatus ad iustitiam faciendam se distringant. Et fodrum et coltam praestent et omnia alia more civitatum faciant. Et restituat ipse

1) Cont. *nostro.*

2) Quamquam Lombardi nondum ad firmam pacem cum Friderico pervenerint, tamen ad cognoscendum eorum in tractanda pace Venetica animum conducit, graviora capitula, quae etiam in posterum sibi tenenda decreverant, afferre. Extat hoc diploma cum legatorum conventione ex tabulario Mutinensi ap. *Muratori*, antiqq. Itt. IV. 277. (*MGL.* II. 151—153.)

3) Ita correxi ed. iect. *suo.*

dominus imperator omnes possessiones et omnia iura civitatibus et locis, 1177.
archiepiscopis, episcopis et abbatibus et ceteris clericis nostrae partis et marchioni et comiti et Ruffino et omnibus aliis personis societatis, quae habuerunt; cassatis omnibus privilegiis et cartis et datis et investituris in aliquam civitatem vel locum, seu personam de his collatis. —

Denique civitates petunt super omnibus in perpetuum observandis, quod dominus imperator cum omnibus, qui in exercitu sunt, eisdem civitatibus et locis et personis universis societatis tam clericis quam laicis plenissimam securitatem faciat. Et ut liceat civitatibus domini imperatoris permissu et aliis omnibus societatis eamdem societatem firmam tenere et iuramenta quaecumque voluerint inter se facere et renovare et semper in unitate ecclesiae permanere, ut si quando imperator vel eius successor, aut alius contra hanc concordiam venire tentaverit, possint ecclesiam manutenere et se vicissim adiuvare et defendere. —

Haec sunt ea, quae intelligimus, dominum imperatorem habere debere et antecessores suos habuisse, scilicet fodrum regale et consuetum et consuetam paratam cum vadit Romam gratia accipiendae coronae et debet habere quietum et consuetum transitum et sufficiens mercatum; et transeat pacifice ita ut in episcopatu vel comitatu aliquo fraudulentam moram non faciat et fidelitatem a vassallis recipiat, omni offensione remissa; vassalli etiam expeditionem ei faciant, secundum quod soliti sunt et est antiqua consuetudo, cum pergit Romam causa accipiendae coronae. Regalia vero, quae per eum vel antecessores eius tam a clericis quam laicis fuerunt detenta vel per ipsum seu antecessores eius investita, quiete dimittat nec de cetero impediat. —

Legatorum imperialium cum Lombardis conventio. In nomine Domini nostri Ihesu Christi. Archiepiscopus Coloniensis et Gualfredus de Plozasca et Rainerius de sancto Nazario ex parte imperatoris F(riderici), et ex parte societatis Albertus de Gambara Brixiensis et Gerardus Pistus Mediolanensis iuraverunt ad sancta Dei euangelia, quod secundum brevia imperatoris et societatis firmando addendo, abstrahendo secundum quod melius eis visum fuerit, bona fide et sine fraude ad honorem Dei concordabunt se, per quod melius pax fieri possit et teneri inter ipsum et Lombardos et marchiones atque Veneciam et illos de Romagnola qui sunt de societate, dehinc usque ad medium Madium vel ad alium terminum, consensu utriusque partis datum. Illud idem iurare debet unus de Verona.

Romualdus Salernitanus. Altero autem die coram Papa et cardinalibus, nunciis quoque regis et Lombardis et magna populi multitudine comes Henricus de Diessa, sicut ei ab imperatore mandatum fuerat, *Iul.* 23.

1177. in anima eius de praestando iuramento pacis observandae iuravit[1]. Capellanus autem Coloniensis archiepiscopi in anima principum, qui ibi aderant, simile iuramentum praestitit. Hoc autem facto ex mandato Papae Veneti cum sex galeis Clozam iverunt et imperatorem cum suis in galeis recipientes, eum usque ad sanctum Nicolaum, qui dicitur ad Litus, sabbato in sero honorifice adduxerunt.

Iul. 24. Sequenti vero die dominica, octava scilicet die residua stante mensis Iulii, in vigilia beati Iacobi Papa cognito imperatoris adventu galeas ingressus, cum nunciis regis et magna Lombardorum ac populi multitudine ad ecclesiam sancti Marci summo mane devotus accessit, et Humbaldum Ostiensem et Willelmum Portuensem et Manfredum Praenestinum episcopos et quosdam de cardinalibus ad imperatorem transmisit. Qui venientes ipsum et suos ab excommunicationis vinculo absolverunt. Christianus autem cancellarius procedens in publicum tactis sacrosanctis evangeliis ait: *Ut omnes evidenter agnoscant, me esse nomine et opere Christianum: Octavianum Cremensem et Ioannem de Struma cum suis complicibus prorsus abiuro et Alexandrum et successores eius in catholicum Papam recipio.* Et alii praelati ecclesiarum similiter iuraverunt.

Dux autem Venetiae, cognito quod imperator ab excommunicationis esset nexibus absolutus, cum patriarcha et magna cleri ac populi et navium multitudine usque ad ecclesiam sancti Nicolai illi obviam venit, quem in navi sua recipiens, usque ad litus sancti Marci satis honorifice et pompose deduxit. Imperator autem de navi descendens, simul cum duce, patriarcha et episcopis suis et clero et populo Venetiae ipsum cum vexillis et crucibus processionaliter praecedente, usque ad ecclesiam sancti Marci, ante cuius atrium Alexander Papa cum episcopis suis et cardinalibus, cum patriarcha Aquileiae, archiepiscopis et episcopis Lombardiae ecclesiastico more ornatis honorifice residebat, pedes accessit.

Quumque ad Papam appropiasset, tactus divino spiritu, Deum in Alexandro venerans, imperiali dignitate postposita, reiecto pallio ad pedes Papae totum se extenso corpore inclinavit[2]. Quem Alexander Papa cum lacrymis benigne elevans, recepit in osculo et benedixit, moxque a Theutonicis *Te Deum laudamus* est excelsa voce cantatum. Imperator

1) Hoc iuramentum v. in Alexandri vita pg. 440. Aliam formulam Pertzius (MGL. II. 153.) ex codice Musei Brittanici: *Ego N. qui sum princeps imperii Romani, iuro in anima ipsius imperatoris, quod quando Venetias venerit, faciet iurare in anima propria pacem perpetuam sanctae ecclesiae, treuiam regis Siculi in quindecim annos et treuiam Lombardorum in sex annos atque omnia capitula, quae in hac scedula continentur.*

2) Fridericum hanc reverentiam Alexandro exhibuisse discalceatum, ut vult Sigeberti contin. Aquicinctina MGs. VI. pg. 416., non est consentaneum.

autem apprehensa Papae dextera ipsum in ecclesiam introduxit et accepta 1177.
ab illo benedictione ad palatium ducis cum suis rediit. Papa vero cum cardinalibus et nunciis regiis iterum galeas ingressus, ad suum hospitium rediit. In vesperis autem imperator per nuncios suos Papam satis affectuose rogavit, ut si ei placeret, sequenti die in festo scilicet beati Iacobi in ecclesia sancti Marci missarum solemnia celebraret; desiderabat enim ab ore eius divina officia supplex et devotus audire.

Cuius petitioni Papa assensum benignus accommodans, summo *Iul. 25.*
mane cum cardinalibus ad sancti Marci ecclesiam venit. Cuius vestiarium ingressus cum patriarchis, archiepiscopis et episcopis et cardinalibus honorifico satis et ecclesiastice se induit et ad celebranda divina missarum solemnia praeparavit. Imperator autem, ut humilitatem, quam corde conceperat, opere demonstraret, sumto stratoris officio, pallium deposuit, manu virgam accepit, laicos de choro expulit et Papae ad altare solemniter et processionaliter venienti viam tamquam ostiarius praeparavit. Dehinc in choro cum archiepiscopis, episcopis et clericis Alamanniae remanens, quibus eo die cantandi iniunctum erat officium, missam domini Papae devote satis et humiliter audiebat. Quumque dicto evangelio Papa ascendisset pulpitum, ut alloqueretur populum, imperator accedens propius, coepit verba eius attentius auscultare. Cuius devotionem Papa diligenter attendens, verba quae ipse latine proferebat, fecit per patriarcham Aquileiae in lingua Teutonica evidenter exponi. Finito autem sermone et *Credo in unum Deum* solemniter decantato, imperator cum suis principibus ad pedes Papae devotus accessit et obtulit[1]. Finita autem missa, quum Papa ad suum palatium vellet redire, imperator dexteram eius accipiens, eum usque ad portas ecclesiae satis honesto deduxit. Quumque equum suum album de more vellet ascendere, imperator ex alia parte accedens strevam eius tenuit et postquam equum ascendit, ipsum aliquantulum stratoris more per freni lora deduxit; quem Papa benedicens ad hospitium redire permisit. Ipse vero cum[2] clero et populo illum praecedente usque ad mare descendit. Dehinc galeas ingressus ad palatium suum cum gloria est et honore reversus[3].

---

1) I. e. more etiamtum usitato larga et tali die digna Pontifici dona tradidit. In Sigeb. contin. Aquic. l. c. sermo est de *regiis muneribus*. Eidem si fides habenda est, Alexander imperatorem ab anathemate absolutum *corpore et sanguine domini nostri Iesu Christi in confirmationem unitatis et pacis communicavit.* Richerius Senonensis (Böhmer, fontes rer. Germ. III. 33.). *Papa* (*eum*) *a sententia in ipsum lata misericorditer absolvit et pro delictis suis viam sancti sepulcri iniungit et statim eum cruce signavit.* 2) Bar. om.

3) Postero die (iul. 26.) Alexander quae facta erant, Rogero archiepiscopo Eboracensi (*Roger de Hoveden* ap. Savile, scr. rer. Angl. 1601. pg. 569.) his verbis

1177. Aug. 1. Venientibus autem proximis kalendis augusti imperator cum archiepiscopis et episcopis et reliquis principibus suis et magna populi multi-

nuntiavit: *Agite una nobiscum gratias omnipotenti Deo, qui habitat in altissimis et humilia respicit de superius, de cuius munere venit, ut sponsa sua sacrosancta ecclesia, diu et graviter procellosis fluctibus et validissima tempestate quassata, nunc tandem portum salutis attigerit et, pacatis saevientibus procellis, debita et desiderata tranquillitate laetetur. Sane duodecimo kalendas instantis mensis augusti de mandato charissimi in Christo filii nostri Frederici, illustris Romanorum imperatoris, filius marchionis Alberti, vir nobilis, magnus et potens et camerarius ipsius imperatoris, praesentibus principibus ecclesiasticis et etiam saecularibus Teutonici regni, publice in anima eius in praesentia nostra coram innumerosa hominum multitudine praestiterunt tactis sacrosanctis evangeliis iuramentum: ,,quod postquam idem imperator veniret Venetias, omni quaestione et contradictione sopita pacem ecclesiae, sicut per fratres nostros et principes suos disposita est et tractata, et pacem charissimi in Christo filii nostri Willielmi illustris Siciliae regis usque ad quindecim annos, et treugam Longobardorum usque ad sex annos, in anima sua et etiam a principibus suis faceret, sicut in scripto pacis et treugae continetur, iuramento firmari''; et principes Teutonici regni, scilicet venerabiles fratres nostri Magdeburgensis, Coloniensis et Christianus dictus Moguntinus archiepiscopi et quidam alii in anima sua pro se iurare fecerant. Nono vero kal. augusti praefatus imperator, sicut tractatum fuerat et dispositum, venit ad ecclesiam beati Nicolai, quae per unum milliare distat a Venetiis, et ibi tam ipse quam archiepiscopi, episcopi et alii principes Teutonici regni, abrenuntiantes schismati, per fratres nostros episcopos et cardinales de mandato nostro, praesentibus quibusdam aliis, absolutionis beneficium meruerunt. Deinde venerunt Venetias, et ibi ante ecclesiam beati Marci praedictus imperator, innumera multitudine virorum et mulierum praesente et alta voce reddente gratias et laudes altissimo, nobis sicut summo Pontifici obedientiam et reverentiam humiliter et reverenter exhibuit, et recepto a nobis pacis osculo nos devote dextravit et cum reverentia, qua decuit, et devotione usque ad altare in ecclesiam introduxit. Sequenti vero die in festo beati Iacobi ab eodem imperatore rogati, ad praedictam ecclesiam sancti Marci solemnia celebraturi missarum accessimus. Et nobis illuc venientibus praefatus imperator extra ecclesiam obviam venit et, dextro latere nostro devote suscepto, nos in ecclesiam introduxit et peractis missarum solemniis nos usque ad ipsius ecclesiae portam dextravit et, cum ascenderemus palefridum nostrum ibi paratum, stapham tenuit et omnem honorem et reverentiam nobis exhibuit, quam praedecessores eius nostris consueverunt antecessoribus exhibere* Eodem modo et iisdem fere verbis Alexander aliis viris de ecclesia praecipue meritis rem sane felicissimam nuntiavit: Petro abbati Casinensi (Mansi XXII. 478.), Willelmo Remensi archiepiscopo (Sigeberti contin. Aquicinct. MGs. VI. 416.), Guidoni Senonensi (Du Chesne hist. Fr. scr. IV. 604.). Imprimis vero Alexander iam recordatus eorum, quorum auxilio procellas superatas esse persuasum habebat, Cisterciensibus et Ludovico regi, quae facta erant, animo gratissimo referenda putavit. *Habetis nunc*, inquit ad capitulum Cistercii generale, *per Dei gratiam materiam exultationis et gaudii, de quo merito potestis immensas omnipotenti Deo gratias agere Habemus quidem prae oculis illius devotionis sincerissimae puritatem, quam huius turbationis tempore circa nos et Romanam ecclesiam laudabiliter exhibuisse noscimini, et recognoscimus vos pro pace ecclesiae apud Deum assiduis orationibus intercessisse, quorum tandem intercessionibus excitatus, ad eius imperium, omni tempestate pacata, naviculam Petri de profundo pelagi liberavit et portum sibi salutis et quietis indulsit. — Monemus itaque universitatem vestram attentius et hortamur, quatenus sicut omnipotens Deus magnificavit misericordiam suam nobiscum in facto ecclesiae et eius negotia in manu nostra direxit per suam ineffabilem pietatem, ita ei immensas laudes et*

tudine ad patriarchae palatium, in quo Papa erat hospitatus, accessit. 1177.
In cuius palatii aula, longa satis et spatiosa, Papa in eminentiori loco positus in faldistorio suo resedit et episcopis suis et cardinalibus hincinde circumstantibus, imperatorem quidem in sua dextera supra episcopos et presbyteros cardinales, Romualdum vero Salernitanum archiepiscopum in sinistra supra diaconos cardinales residere praecepit. Facto[1] itaque silentio sic est Papa Alexander exorsus[2]:

---

gratias exsolvatis, ipsumque assiduis orationibus pulsetis et precibus, ut ecclesiam suam protegere et conservare dignetur et pacem sibi divinitus datam augeat et perpetuam obtinere faciat firmitatem. Alexandri litteris imperator suas adiunxit ad eosdem, quas eo libentius affero, quod Gervasio Dorobernensi (Scr. r Angl. ed. Twysden, col. 1440. [Bouquet XVI. 698.] auctore, Pertzii (MGL. II. 154.) textum et supplere et emendare potui: *Quoniam de unitate et concordia ecclesiae et bono statu imperii nostri fraternitatem vestram gaudere et laetari non dubitamus, id circo universitati vestrae religionis imperiales apices mittere dignum duximus, insinuantes vestrae dilectioni, quoniam Dei omnipotentis dono nutuque, cuius occulto iudicio quandoque discordiae mala creantur, et ipso moderante discordes ad concordiam revocantur, dominum Alexandrum in patrem spiritualem et summum Pontificem recepimus. Notum autem vestrae religioni facimus, quoniam operantibus dilectis nostris viris magnae sanctitatis atque devotionis P(ontio) episcopo Claromontano et (Hugone) abbate Bonae vallis et fratre Theoderico converso Carthusiae, qui studiose et efficaciter pro pace et concordia inter nos et iam nominatum A. Romanae ecclesiae Pontificem laboraverunt, discordia et lis, quae diu viguerat, penitus est consopita, et dilectio, quae inter nos perierat, ipsis mediantibus est reformata. Quapropter vestrae sanctitati praesentes litteras dirigimus, modis omnibus rogantes, quatenus, ipsorum bonitati perfectae super omnibus gratias referentes, tam nobis quam ipsis de pacis reformatione gaudeatis atque, ut ad honorem Dei et ecclesiae in bono statu et Dei timore possimus perseverare, ipsi omnium conditori atque gubernatori piissimas preces fundatis.* Die 31. augusti Alexander Ludovico regi rerum gestarum nuntium misit, ipsi: *quem scimus prae cunctis mortalibus ecclesiae ac nobis in nostrae persecutionis tempore utilissimum et fructuosissimum extitisse, cui etiam post Deum adscribimus, quidquid ecclesiae ac nobis prosperitatis, honoris et gloriae accidit. — Super quo utique altissimo, a quo omne bonum procedit, laudes devotissimas agimus, et consequenter tibi et regno gratias multimodas reddimus, per cuius auxilium et potentiam, praeeunte coelesti gratia, nos ad tantum et (tam) desiderabile bonum pervenisse non dubitamus.* — Cum his in epistolis nulla occurrat concilii mentio, ea quae sunt in *annalibus Pegaviensibus* de concilio Veneto, ad mensem augustum sunt referenda.

1) Ita Cont.; Bar. Car., et Ambr. *finito.*

2) Hoc die, prinsquam Pontifex et imperator pacem et concordiam solemni oratione voverent, videntur evenisse (non iul. 25.) quae *annales Pegavienses* de concilio quatuordecim dierum (aug. 15. finito) habent MGs. XVI. 261.: „Sequenti igitur die (iul. 25.) domnus Papa in concilio residens, scismaticos omnes et ab eis ordinatos anathematizavit, praeter eos, quos mediante gratia restituere ex consilio monitus est". Quae sequuntur, magnam partem in dies proxime sequentes sunt reiicienda: „Nam Cristanum Magontiensem petitione imperatoris confirmavit. Cuonradum, ab illa ecclesia nuper eiectum, in Salzeburgensi aeccelesia praefecit. Uodalricum etiam Halberstadensem restituit, Geronem removit, et praeterea alii multi proiecti et suscepti sunt. Concilium per 14 dies habitum est." Neque praetereunda sunt, quae refert *Rogerus de Hoveden* (Savile l. c. pg. 568.): „In hoc vero concilio

1177. *Haec est*, inquit, *dies, fratres carissimi, quam fecit Dominus, exultemus et laetemur in ea! quia hic filius noster Romanorum imperator illustris mortuus fuerat et revixit, perierat et inventus est. Nam postquam cordi eius supernae radius claritatis illuxit, totius falsitatis depulsa caligine, de errore ad veritatem rediit, de tenebris ad lumen transiit, de schismate ad unitatem accessit et ad caulas matris ecclesiae tamquam ovis erratica repedavit. Exultet igitur fidelium votiva religio, quia hodie pater iuniorem recepit filium, catholicum principem Romanum recuperavit imperium; mater ecclesia suum evaginatum in vaginam convertit gladium; navis piscatoris egregii, quae culpis exigentibus adversitatum turbine pene demersa iam fuerat, nunc procellis cessantibus ad litus solidum et verae quietis portum illaesa pervenit. Ecclesiae suae preces pro bono pacis frequenter effusas Dei filius clementer audivit et eam cum suo principe in pace et concordia collocavit. Inde est, quod destructis adversitatibus et erroribus universis secura iam pace fruitur et iucunda securitate laetatur. Cesset igitur antiqua discordia, finem accipiat inveterata malitia! Una fides, unus Dominus, una sit et ecclesia! Schisma in unitatem transeat et divisio ad caritatem accedat. Omnis iam ad pacem ecclesia redeat et ad matris suae gremium filiorum numerositas gratiosa recurrat. Sit Deo gloria in altissimis et in terra pax hominibus bonae voluntatis! Et quia nos imperatoris nostri pium animum et benignam agnoscimus voluntatem, eum intra nostrae mansuetudinis brachia tamquam carissimum filium benignius amplectimur et tam ipsum quam uxorem et eius filium in catholicos principes paterno affectu recipimus et ipsis honorem debitum impendere procuramus; Deum et apostolos nostros affectuose rogantes, ut ipsos ecclesiae suae servent incolumes et per longa tempora custodiant defensores*[1].

Iohannes abbas de Struma, qui vocatus fuerat Papa Calixtus, qui etiam tertius et ultimus schismatis huius antipapa extiterat, degradatus est, et ab ipso imperatore et ab omnibus principibus ecclesiasticis et saecularibus deiectus est et reprobatus. Similiter omnes archiepiscopi et episcopi et abbates Teutonici regni, qui ab eo vel ab aliis antipapis praedecessoribus suis, videlicet ab Octaviano, qui Papa Victor vocabatur, vel a Guidone de Crema, qui Papa Paschalis vocabatur, ordinati fuerant, degradati sunt. Et altaria, quae ab ipsis sive ab ordinatis suis dedicata erant, demolita (i. e. *demoliri iussa*) sunt. In hoc autem concilio Coenredus frater consobrinus praedicti imperatoris recepit a manu Alexandri Papae archiepiscopatum Salzburge et legatiam totius Teutonici regni in vita sua habendam. — Et Christianus, imperatoris cancellarius — quia ab eo (Guidone de Crema) pallium receperat, propriis manibus suis combussit Venetiae in Rivo alto in palatio patriarchae coram Alexandro Papa et cardinalibus universis, et a domino Papa absolutus est, et remansit archiepiscopus Maguntinus et pallium ab Alexandro recepit."

1) Pontificis et imperatoris orationes Pertzius quoque ex Romualdo proposuit *MGL.* II. 154. 155.

Postquam Papa loqui desiit, imperator deposito pallio de faldistorio surgens, coepit in lingua Theutonica concionari, Christiano cancellario verba sua vulgariter exponente. Ait ergo: *Maiestati nostrae satis gratum residet et acceptum, quod Deus omnipotens, cuius manu principum corda tractantur, cuius arbitrio eorum voluntates et consilia diriguntur, nostrae conscientiae puritatem attendens, ex diversis mundi partibus viros providos et discretos huic curiae voluit interesse, ut ipsi errorem nostrum et conversionem nobis referentibus manifeste cognoscerent, dehinc ad propria redeuntes devotionem nostram, quam erga Dei ecclesiam gerimus, publice praedicarent. Totus igitur mundus evidenter agnoscat, quod licet nos Romani imperii dignitate et gloria fulgeamus, tamen a nobis humanae conditionis proprium dignitas Romana non abstulit nec ignorantiae vitium maiestas imperialis exclusit. Nam suggestione pravorum hominum ignorantiae fuimus tenebris involuti et per viam veritatis credentes incedere, extra iustitiae semitas nos invenimus. Ecce enim Dei ecclesiam, quam credebamus defendere, impugnavimus, et quam sperabamus extollere, pene destruximus. Occasione nostra*[1] *Domini nostri Iesu Christi tunica inconsutilis est divisa et, quantum in nobis fuit, per haereses et schismata violata. Decepit nos causae meritum et color negotii perturbavit, quia dum in facto ecclesiae potius virtutem potentiae, quam rationem iustitiae voluimus*[2] *exercere, constat nos in errorem merito devenisse. Iustitia enim tyrannidem*[3] *respuit, aequitas violentiam non admittit. Sicque factum est, quod ille, qui humilia respicit et alta a longe cognoscit, potentiam nostram et adversae partis humilitatem considerans, more suo potentes de sede deposuit et humiles exaltavit. Sed quia divina clementia nos ad correctionem nostram ad tempus errare voluit sed deviare in perpetuum non permisit: universa haec fidelium turba cognoscat, quod nos de caetero, errore totius falsitatis abiecto*[4], *ad veritatem convertimur, de schismate ad unitatem redimus et ad gremium matris nostrae sacrosanctae Romanae ecclesiae gratanter accedimus. Dominum Alexandrum, qui est in praesentiarum, et successores eius, in catholicum Papam recipimus et ipsi tamquam patri debitam reverentiam exhibere proponimus. Pacem nostram ecclesiae, illustri regi Siciliae et Lombardis sicut inter nos ordinatum est et dispositum, reddimus.* 1177.

Imperator verba finierat. Quumque in laudem eius qui aderant ac-

1) Hanc vocem, quam codices Bar., Ambr. ac certe alii quoque tuentur, quam sententia poscit, Pertzius non recte eiecit. 2) Cod. Vat. (Pertz) *volumus*.

3) Cod. Vat. (P.) *fortitudinem*; sed sententiae membrorum aequabilitas postulat vocem quandam, cui aeque ac voci *violentiam*, reprehensio inest.

4) Cod. Vat. (P.) *obiecto*.

1177. clamassent, iterum facto silentio, sancta Dei evangelia cum sanctorum reliquiis et cruce de ligno Domini sunt producta in medium. Mandante itaque imperatore comes Henricus de Diessa in anima imperatoris iuravit: *quod ipse pacem ecclesiae et imperii pacem regis Siciliae usque ad annos quindecim et treguas Lombardorum usque ad annos sex sicut per mediatores hinc inde tractatum et scriptum fuerat, bona fide, sine fraude et malo ingenio firmiter observaret; et Henricum regem filium suum id ipsum iurare faceret et servare.* Dehinc duodecim principes imperii tam ecclesiastici, quam saeculares tactis sacrosanctis evangeliis modo simili iuraverunt.

Protinus Romualdus Salernitanus archiepiscopus surgens per eadem evangelia iuravit: *quod postquam imperator nuncios suos propter hoc ad regem in Siciliam miserit, rex infra duorum mensium spatium per aliquem principum suorum de observanda imperatori pace usque ad annos quindecim in anima sua iurare faciet et per decem principes suos iuramentum ei simile faciet exhibere.* Comes etiam Rogerius, sicut archiepiscopus fecerat, id ipsum manu sua iuravit.

Dehinc rectores Lombardiae, qui ibi aderant, iuraverunt: *quod usque ad annos sex bona fide et sine fraude treguas imperatori observarent, sicut inter eos tractatum et dispositum erat et quod per singulas civitates consules et nobiles civitatum id ipsum iurare facerent*[1]. Quo facto illius

---

1) Huius treugae cum Lombardis ictae diploma extat apud *Mittarelli*, accessiones hist. Faventinae (Venet. 1771.) pg. 604. *Muratori* antiqq. Itt. IV. 283. *MGL. II.* 155. Principum iuramentum servavit Boso in Alexandri vita pg. 442. Ex ipso treugae diplomate „*partem imperatoris*" inter Lombardns cognoscimus: *Cremona, Papia, Ianua, Terdona, Asti, Alba, Aquis, Taurinum, Yporeia, Vintimilia, Savona, Albigaunum, Casale sancti Evasii, Mons Vellii, Imola, Faventia, Ravenna, Forum Livii, Forum Pompilii, Cesena, Ariminum, Castrocarium, marchio Montisferrati, comites de Blanderato, marchiones de Vasto, m. de Busco, comites de Lomello.* Itaque — *Anno a nativitate Domini 1177., imperante imperatore Frederico, anno imperii eius 23. indictione 10., die lune, qui fuit primus augusti, in palatio Gradensis patriarchae, in praesentia cardinalium, videlicet d. Willelmi episcopi Portuensis, d. Ubaldi episcopi Ostiensis, d. Hiacynthi, d. Petri de Bona, Iohannis de Neapoli, Ardiccionis de Pladana, d. Corradi, d. Manfredi de Lavagna et aliorum cardinalium multorum (cf. Roger de Hoveden pg. 568.) — coram domino Alexandro sanctae Romanae ecclesiae summo Pontifice. comes Heinricus de Des (i. e. Dietz), praesente d. Frederico Romanorum imperatore et eius verbo iuravit in animam imperatoris, quod dominus ipse imperator observabit treuguam Lombardis cunctis et omnibus personis de societate Lombardiae, Marchiae et Romagnolae secundum quod ordinatum et dispositum est a mediatoribus utriusque partis, et secundum quod continetur in scripto, quod apud cardinales est et apud Lombardos in concordia. — Praeterea dominus Wicomannus Magdeburgensis archiepiscopus, d. Philippus archiepiscopus Coloniensis, Christianus Maguntinus archiepiscopus, Arnoldus Treverensis archiepiscopus, Conradus electus Vormatiae, Gottifredus imperialis aulae cancellarius, iuraverunt unusquisque pro se, bona fide obtinere treuguam.* —

diei curia est soluta et tam imperator quam reliqui cum gaudio et laetitia ad sua hospitia sunt reversi[1]. 1177.

Interea Christianus cancellarius, qui pro consummatione pacis plurimum laboraverat, nacta opportunitate temporis coepit per imperatorem et principes suos dare studium et operam diligentem, ut Papa Alexander Moguntinum illi archiepiscopatum auctoritate Apostolica confirmaret. Quod praesentiens Chonradus, qui in Moguntina ecclesia prius electus et consecratus fuerat, ad Papam accedens ait: *Novit vestra sanctitas, venerande pater, novit universa haec Romana ecclesia, quod ego vestrae personae intuitu Moguntinam ecclesiam, in qua canonice electus fueram, inscio imperatore reliqui et honorem meum, parentes et patriam pro Dei amore deserui et ad vos in Franciam festinus accessi, exilium patriae praeposui et in labores et angustias quietem meam et otium commutavi. Bene potestis recolere, quantum catholicae ecclesiae meus adventus contulerit et qualiter partem vestram adhuc nutantem et debilem plurimum roboraverit. Vos autem vestri gratia mihi vicem congruam pro tempore rependistis; nam primo me in presbyterum cardinalem, dehinc in Sabinensem episcopum, postremo in Moguntinum archiepiscopum consecrastis. Nunc autem, ut audio, vultis Christiano cancellario, qui Moguntinam ecclesiam per violentiam invaserat, eamdem converso religionis ordine confirmare. Quod multum ab aequitate discrepat et a ratione discordat, ut schismaticus catholico et intrusus canonice electo debeat anteponi. Rogo igitur et humiliter postulo, ut postquam Deus pacem ecclesiae suae reddidit, mihi quoque de iure mea reddatur ecclesia, ut, sicut fui socius tribulationis, ita sim particeps consolationis et gaudii.* Cui Papa satis benigne respondit: *Devotionem tuam, fili carissime, quam erga Romanam ecclesiam et personam nostram habuisse dignosceris, manifeste recolimus et ardorem fidei tuae publice protestamur. Multum nostrae parti vester adventus contulit, multum nostra ecclesia de vestra societate profecit. Et nos quidem Deo teste pro utilitate vestra sumus valde solliciti et facere quae vobis expediant, tenemur obnoxii. Nolumus*

1) Alexander Richardo archiepiscopo Cantuariensi d. d. aug. 6. refert: *In calendis instantis mensis augusti praefatus imperator, ubi erat numerosa hominum multitudo, in anima sua iurare fecit, et principes sui, quos praesentes habebat, tam ecclesiastici quam saeculares praestito iuramento firmaverunt, quod pacem ecclesiae perpetuo et pacem charissimi in Christo filii nostri Willielmi illustris Siciliae regis usque ad quindecim annos, et treugam Longobardorum a praedictis calendis augusti usque ad sex annos, sicut pax et treuga ipsa disposita est et tractata et in scriptis redacta, illaesam debeat et illibatam servare. Sicut autem idem imperator nos in catholicum Papam et spiritualem patrem recepit, ita nos eum in catholicum imperatorem et uxorem eius in catholicam imperatricem et filium ipsorum in catholicum regem recepimus.* Roger de Hoveden pg. 569.

1177. *honorem vestrum minuere, sed augere, nolumus vobis inferre iniuriam, sed gloriam ministrare. Non debet autem a vestra memoria excidisse, quod saepe nobis et nunciis et literis significastis, quod si inter ecclesiam et imperium pax non posset aliter fieri, nisi Moguntino archiepiscopatu a vobis dimisso, licet hoc vobis grave resideret plurimum et molestum, tamen pro bono pacis hanc iacturam aequanimiter pateremini, volentes honorem ecclesiae honori vestro et illius commodum vestris utilitatibus anteponere. Et ecce imperator cum magna instantia asseverat, quod nullatenus in pace ecclesiae remanebit, si Christianus cancellarius a Moguntinae sedis fuerit praelatione deiectus. Nos autem absque vestra notitia nullum suae petitioni adhuc voluimus dare consensum, nec vobis ignorantibus aliquod praebere responsum.* Tunc Chonradus, benignam Apostolici responsionem considerans et voluntatem eius rationi consentaneam esse cognoscens, consultandi super hoc cum amicis suis a Papa inducias petiit et accepit. Habito itaque consilio ad Papam rediit et humili voce respondit: *Licet, reverende pater, mihi iniuriosum sit pariter et molestum, ut ecclesiam meam debeam sine culpa dimittere et locum mei regiminis nulla offensa interveniente mutare, tamen quia ad meum spectat officium, non quae mea, sed quae Iesu Christi sunt quarere: nolo, ut occasione mei pax inter vos et imperatorem facta remaneat*[1] *et discordia sepulta resurgat. Pro pace ecclesiae conservanda, pro qua Christus vitam suam perdidit, libenter volo meum honorem perdere et cum meo damno utilitati ecclesiae providere. Et idcirco, ut omnis materia discordiae et scandali auferatur e medio, Moguntinum archiepiscopatum in potestate vestra sponte relinquo et me liberalitati vestrae et patrocinio recommendo.*

Quo audito Papa laetus effectus, habito cum imperatore consilio, praenominatum Chonradum, cardinalatus illi et Sabinensis episcopatus dignitate servata, in Saltzburgensi ecclesia honorifice fecit eligi. Nam filius regis Bohemiae (Adelbertus), qui eidem ecclesiae praeerat, pro eo quod de simonia et quibusdam aliis criminibus coram Papa fuisset accusatus, de merito suae causae diffidens, commissam sibi ecclesiam in manu Papae spontanea voluntate remisit. Sicque factum est, quod Alexander Papa, sicut vir providus et discretus, pro conservanda pace ecclesiae utens dispensatione[2] canonica, Chonradum quondam Moguntinum archiepiscopum in Saltzburgensem ecclesiam sublimavit[3]. Christiano autem

1) Contel. *facta infecta remaneat.* 2) Cont. *dispositione.*

3) Alexandri ea de re litterae ad clerum Salzburgensem datae sunt aug. 9., quae primum de Conradi electione haec: *Venerabilis frater noster Adelbertus, quonpam archiepiscopus vester, videns et considerans necessitatem ecclesiae vestrae, cum gra-*

cancellario Moguntinam ecclesiam auctoritate Apostolica confirmavit et 1177.
tam ei quam Philippo Coloniensi archiepiscopo, qui a suis suffraganeis

---

tiam charissimi in Christo filii Friderici — recuperare non posset, maluit cedere quam contendere, et ecclesiam vestram et administrationem ipsius in manu nostra libere et sine contradictione qualibet resignavit. Postmodum venerabiles fratres nostri Gurcensis et Pataviensis episcopi et praelati ecclesiae vestrae, qui apud nos praesentes erant, de celebranda electione *m a n d a t o v e s t r o r e c e p t o* (cf. Al. epp. ad Adelbertum archiep. et ad praepositos Salzb. et Gurc. d. d. iun. 12. h. a. ap. *Pez*, thesaur. VI. 1. 389. 395.), *in venerabilem fratrem nostrum Chunradum, Moguntinum quondam episcopum unanimiter convenerunt ipsumque elegerunt in archiepiscopum.* Deinde Alexander Salzburgensis episcopatus dominicalia „a tempore bonae memoria Eberhardi" i. e. ab initio schismatis, imprimis vero inde a curia Laufensi (1166. mart. 29.) et ab intrusione Heinrici Berchtesgadensis imperatoris mandato per vim a laicis occupata Conrado et eius nuntiis restitui iussit; *si qui autem praedicta dominicalia et feuda d e n o v o d a t a infra XV dies post harum subscriptionem* (l. *susceptionem*) *litterarum iuxta mandatum nostrum eidem archiepiscopo non reddiderint, eos contradictione omni et appellatione postposita sicut excommunicatos vitetis. Sane nos de consilio fratrum nostrorum et imperator ex sententia principum suorum universas alienationes dominicalium et feudationes de novo factas omnino cassavimus easque irritas esse decrevimus et inanes.* Copiosius de iisdem, eodem die, quo Alexander, ad clerum et ministeriales Salzburgenses Fridericus: *Quoniam per duos sibi invicem oppositos ecclesia (Salzb.) graviter distracta fuerat, nec aliqua spes supererat, ut manus, quae distraxerant, in integrum possent distracta restituere: tam domno Papae, quam fratribus eius dominis cardinalibus, nobis quoque et maioribus imperii principibus visum fuit utile, utrosque removeri et alium, per quem facilius reformari posset ecclesia, substitui. Post multam igitur deliberationem, in gratia ac beneplacito domni Papae ac nostri uterque super hoc verbo se posuit suoque iuri, quod in Salzburgensi ecclesia quisque videbatur habere, in manus domni Papae ac nostras penitus abrenuntiavit. Vacante sic ecclesia, praelatos Salzburgenses et alios qui cum ipsis aderant, de facienda in alium electione diligenter convenimus. Sed licet nobis magna supplicarent instantia, ut ad vestram usque omnium praesentiam differretur electio: tamen domini Papae mandato ac nostro et omnium principum consilio, quoniam saepe nocet differre paratis, ad electionem accesserunt et de gremio ecclesiae Romanae, domnum videlicet Chunradum, consanguineum nostrum, palatinum, in ecclesia vestra enutritum, in pastorem et episcopum animarum suarum concorditer et unamini voto elegerunt. Quam utique electionem domnus Papa totaque curia ratam habuit et confirmavit* *n o s q u e d e r e g a l i b u s i p s u m i n v e s t i v i m u s* *cum ea integritate, qua archiepiscopus Eberhardus decedens illa tenuisse dignoscitur.* *N a m g e n e r a l i p r i n c i p u m s e n t e n t i a i u d i c a t u m e s t, q u i d q u i d v e l p e r n o s, d u m e i u s d e m e c c l e s i a e b o n a i n n o s t r a t e n e r e m u s p o t e s t a t e, v e l p e r q u o s l i b e t a l i o s i n f e u d a t u m v e l q u o c u n q u e m o d o s u b h o c t e m p o r e e s t a l i e n a t u m, i n a n e p r o r s u s e s s e d e b e r e e t i r r i t u m.* *Quamvis ergo maiestas nostra saepenumero a vobis graviter laesa sit et acriter, ultra quam vellemus, provocata: tamen divini timoris intuitu ac beati Ruodberti reverentia et ex consueta imperialis mansuetudinis clementia tam vos quam Salzburgensem ecclesiam serena pietate proposuimus respicere et in antiquum statum nostrae auctoritatis munimine revocare. — Si quis vero, quod non credimus, his, quae magna consilii maturitate ad utilitatem et reformationem Salzburgensis ecclesiae nunc ordinata sunt, contraire praesumpserit: et a domno Papa excommunicationis sententiam recipiet et nostrae maiestatis indignationem proculdubio sentiet.* Magnus Reicherspergensis *MGs.* XVII. 505

1177. et catholicis fuerant consecrati, recepto ab utroque iuramento obedientiae, pallia de more concessit

Alexander autem Papa prudentiam et literaturam Romualdi Salernitani archiepiscopi diligenter attendens et devotionem quam erga Romanam ecclesiam semper habuerat recolens, ad petitionem ipsius archiepiscopi, communicato fratrum suorum consilio, ipsi et successoribus eius usum et dignitatem portandae crucis per civitatem et totam suam parochiam Apostolica auctoritate concessit et donum, quod exinde Salernitanae ecclesiae in perpetuum fecerat, sui privilegii munimine roboravit. Hoc etiam silentio praetereundum non est, quod schismatici, qui in diversis ecclesiis Tusciae et Lombardiae auctoritate imperiali intrusi fuerant et quidam dicti cardinales, qui Ioanni de Struma adhaeserant, audito, quod imperator cum ecclesia et Papa Alexandro pacem fecisset, poenitentia ducti Venetias festino gressu venientes, primo schisma, quod defenderant, abiurabant, dehinc per sancta Dei evangelia promittebant, quod de excessu, quem fecerant, domni Papae Alexandri mandato starent et eum et successores eius in catholicum Papam reciperent. Et sic ab excommunicationis vinculis absoluti ad eius pedes accedebant.

Pace igitur, ut praediximus, inter imperatorem et regem Siciliae facta pariter et iurata, nuncii regis ad imperatoris palatium, ipsum ex regia parte salutaturi, iverunt. Quo cognito imperator de camera sua egressus, eos multis adstantibus satis honorifice et benigne suscepit. Quumque Romualdus Salernitanus archiepiscopus de faldistorio suo surgens, stans loqui voluisset, imperator eum sedentem loqui praecepit. Facto itaque silentio, archiepiscopus sic est exorsus:

Dominus noster gloriosus rex Siciliae dominum imperatorem, qui est in praesentiarum, sicut carissimum amicum et fratrem suum devote pariter et affectuose salutat et per nos magnificentiae imperiali significat, quod, quum hoc anno nuncii sui ad dominum Papam pro bono pacis Anagniam advenissent, scripsit Dominus Papa Domino nostro glorioso regi, ut aliquos de latere suo ad eum mitteret, qui cum eo tractandae pacis colloquio interessent. Dominus autem rex devotissimus filius eius ad petitionem illius comitem Rogerium, virum utique providum et discretum et de sanguine regio ortum, et me cum eo ad eius praesentiam destinavit, ut in perficienda pace adiutores essemus pariter et praesentes: non quod dominus noster rex pacificus cum domino imperatore aliquam credat habere discordiam, — ipse enim sicut catholicus princeps et pacis filius omnes christianos principes diligit et quantum in eo est, cum illis pacem et concordiam habere credit: solos inimicos crucis Christi crudeli odio mari et terra persequitur. Inde est, quod

non parcit pecuniae, non indulget expensis, sed singulis annis triremes[1] 1177.
suas[2] *praeparat et cum eis armatam militiam destinat, ut hostes christianae fidei devincat pariter et confundat et euntibus ad sepulcrum Domini securum iter praeparet et expediat. Alii mundi principes subditos suos vehementer impugnant et cum inimicis fidei pacem facere non formidant, de sepulcro Domini, quod a Sarracenis impugnatur, non multum cogitant et eum, qui solus ipsum defendere nititur, impedire festinant. Alii quae sua sunt quaerunt: solus rex noster, quae Iesu Christi sunt, devotus inquirit. Quum ergo ipse in Dei servitio tam sanctam et puram devotionem habeat, vos, domine imperator, qui ecclesiae Dei specialis estis filius et defensor, singulari amoris privilegio prae ceteris mundi principibus dominum regem et venerari debetis pariter et amplecti, qui Dei ecclesiam semper intendit extollere et inimicos eius non desinit impugnare. Nulla est inter vos et dominum regem dissidii causa vel odii seminarium intervenit. Dominus autem rex a magnificentia vestra se numquam offensum meminit, vel vos in aliquo offendisse cognoscit, sed certum apud eum et firmum existit, quod si imperialis maiestas cum regia magnificentia perfectae pacis vinculo fuerit counita, ecclesiae Dei et toti orbi magnum poterit commodum provenire.*

Archiepiscopus verba finierat. Protinus imperator per Gotifredum cancellarium suum ad eius verba respondit, dicens: *Salutes ex parte illustris regis Siciliae per vos magnificentiae nostrae transmissas ea, qua decet, reverentia et honore suscipimus et eidem loco et tempore opportuno rependere multiplices procurabimus. Quod autem tam idoneas et elegantes personas ad pacis nostrae colloquium destinavit, nostrae excellentiae satis gratum residet ac acceptum, quia ex legatorum suorum scientia, probitate simul et sapientia delegantis domini auctoritatem perpendimus, et a nobis merito in numero summorum principum reputatur, qui talibus et tantis personis praeesse dignoscitur. Quod vero significastis, eum erga serenitatem nostram amicam gerere voluntatem: hoc verum esse, rerum experientia comprobavimus. Nam licet popularis opinio nos ad invicem esse crederet inimicos, tamen inter nos haberi pacem et concordiam operis exhibitio demonstravit, quia eum et terram eius numquam offendimus et nos ab eo in nullo offensos veraciter profitemur. Et quia ipse prae universis mundi principibus inimicos crucis Christi mari et terra persequitur et cum hostibus christianae fidei guerram semper et discordiam habere dignoscitur, nos illi tamquam catholico principi et pacis filio pacem nostram gratanter offerimus et eum sincerae caritatis brachiis amplexamur. Nam in veritate cognosci-*

1) Bar. et Ambr. *biremes*. 2) *Duas?*

1177. *mus, quod ex hoc mutuae dilectionis affectu ecclesiis Dei proveniet non parva utilitas, christianis omnibus et praecipue ad domini sepulcrum euntibus magna securitas, infidelibus autem terror, confusio pariter et egestas.*

Quo audito regis nuncii imperatori de bona voluntate, quam erga regem se habere dicebat, gratias referentes, accepta ab eo licentia ad sua hospitia alacres sunt reversi. Ipsi autem sicut viri sapientes et providi, metuentes, ne pacis factae memoriam longaevitas temporis abolcret, dederunt studium et operam diligentem, ut forma pacis, quae inter imperatorem et regem facta fuerat, imperiali iussione redigeretur in scripturis, ut eam de caetero non posset temporis vetustas destruere, quam imperialis privilegii scriptura servaret. Ad petitionem igitur eorum pacis inter imperatorem et regem initae scriptum est privilegium et sigilli aurei impressione munitum. Ut autem praenominati privilegii notitiam semper habere possit secutura posteritas, eiusdem privilegii exemplar huic nostro operi dignum duximus adnotare:

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen. Nos Fredericus Dei gratia Romanorum imperator et semper augustus, et Henricus rex filius noster interventu venerabilis patris nostri Alexandri Dei gratia summi Pontificis et fratrum suorum cardinalium, pro parte nostra et haeredum nostrorum paciscimur vobiscum, domine Willelme, eadem gratia illustris rex Siciliae, quod amodo usque ad quindecim annos observabimus vobis et haeredibus vestris et universo regno vestro et toti terrae dominationis vestrae veram et firmam pacem. Et quod per nos vel per quoslibet alios mari vel terra vos praedictum illustrem regem et haeredes vestros aut regnum vestrum et terram dominationis vestrae, sicut praescriptum et determinatum est, usque ad quindecim annos non invademus nec invadi faciemus, nec vobis aut regno vestro et iam dictae terrae dominationis vestrae guerram aliquo modo faciemus. Et ut haec omnia suprascripta firmiter et illibata a nobis supradicto Friderico Dei gratia Romanorum imperatore et semper augusto et Henrico filio nostro rege et haeredibus nostris tam vobis, supradicto illustri regi Willelmo, quam haeredibus vestris et regno vestro et toti terrae dominationis vestrae attendantur et observentur: nos praedictus imperator bona fide, sine fraude et malo ingenio, in praesentia beatissimi patris nostri Papae Alexandri et cardinalium et legatorum vestrorum Romualdi venerabilis Salernitani archiepiscopi et Rogerii egregii comitis Andriae et principum ac fidelium nostrorum a comite Henrico de Diessa in anima nostra super sancta Dei evangelia et sanctorum reliquias iurare fecimus, et Henricum filium nostrum per interpositam dignam personam in anima sua id ipsum iurare faciemus usque ad medium futurum Septembrem,

indictionis undecimae. Et principes nostros idem iurare fecimus, videlicet Maguntinum archiepiscopum, Arnoldum Treverensem archiepiscopum, Corradum Guormaciensem electum, Godefridum imperialis aulae cancellarium, Wortwinum[1] *protonotarium, marchionem Theodoricum de Lusiz, Florentinum comitem Holandiae, comitem Dedonem de Groyz, comitem Henricum de Diessa, comitem Roupertum de Durna*[2]. *Ad huius autem pacti, promissionis et iuramenti nostri et Henrici regis filii nostri*[3] *et principum nostrorum memoriam et inviolabile firmamentum, praesens privilegium nostrum per manus Wortwini protonotarii nostri scribi fecimus et imperiali sigillo nostro aureo sigillatum et praedictorum principum iuramento communitum vobis suprascripto illustri regi Willelmo fecimus assignari. Anno dominicae incarnationis millesimo centesimo septuagesimo septimo, mense augusti, decima indictione.* 1177.

Postquam vero imperator praescriptum privilegium nuntiis regis tradidit et, quod missurus esset Christianum cancellarium in Siciliam pro recipiendis iuramentis oi similibus, repromisit · praenominati nuncii, non contenti imperiali privilegio, ad maiorem certitudinem, pacis initae robur et firmamentum, aliud privilegium a Papa et cardinalibus Romano fecerunt more conscribi, in quo imperiale declaratum est privilegium et auctoritate sedis Apostolicae roboratum. Quo facto Huizo[4] cardinalis ex mandato Papae et imperatoris cum imperialibus literis et cum notario Salernitani archiepiscopi et capellano comitis Rogerii ad castellum Gayvae[5], ubi imperatrix cum Henrico rege filio suo morabatur, advenit. Praesentibus itaque imperatrice, rege Henrico filio eius, C(onrado) marchione de Monteferrato et quibusdam de rectoribus Lombardiae et notario archiepiscopi et capellano comitis et multis aliis probis et idoneis viris, (Hugo) Verdensis episcopus, stola collo imposita, ex mandato imperatoris et regis Henrici in anima eius super sancta Dei evangelia et reliquias iuravit: *quod ipse rex Henricus pacem ecclesiae et imperii, sicut a patre suo iurata fuerat, et pacem regis Silicae usque ad annos quindecim et treguas Lombardorum usque ad sex annos bona fide, sine fraude et malo ingenio firmiter observaret.*

Advenientibus autem vigiliis assumptionis beatae virginis, quae eo tempore in die dominico advenerunt, Alexander Papa cum episcopis suis et cardinalibus, cum patriarchis, archiepiscopis, episcopis et abbatibus Aug. 14. 15.

1) Ita cod. Vat. (MGL. II. 159.). 2) Ita cod. Vat. l. c.

3) Vv. *et Henrici regis filii nostri* add. Cont. et Vat.

4) Ita Contelorii cod. (*Huizo* i. q. *Huguizo [Hugo]* card. diac. s. Angeli.) Bar. et Ambr. *Husizo*. 5) *Gaibana* prope Ferrariam.

1177. Alamanniae, Lombardiae et Tusciae cum imperatore et duce Venetiae cum nunciis regis Siciliae et magna populi multitudine, in ecclesia beati Marci conveniens, solemne ibidem concilium[1] celebravit. Dictis itaque orationibus et litaniis et aliis, quae de more in concilio sunt dicenda et longo sermone de pace habito: Alexander Papa candelas accensas imperatori et clericis et laicis, qui ibi aderant, dare praecepit. Et ipse excommunicationis formam hoc modo proposuit:

Nos ex parte Dei omnipotentis et beatae Mariae semper virginis et beatorum apostolorum Petri et Pauli et omnium sanctorum excommunicamus et a gremio matris ecclesiae separamus omnes personas tam ecclesiasticas, quam saeculares quaecumque pacem, quae inter ecclesiam et imperium modo facta est, et pacem regis Siciliae usque ad annos quindecim et treguas Lombardorum usque ad annos sex, aliquo modo disturbare vel impedire praesumperint. Et sicut hae candelae extinguuntur, sic eorum animae aeternae visionis lumine et claritate priventur.

Quumque candelae proiectae essent de manibus et extinctae, imperator alta voce cum aliis: *Fiat! Fiat!* pariter acclamavit. Sicque concilium celebratum est et solutum[2].

Eo autem die nuncii regis Siciliae, accepta a Papa et imperatore licentia, cum galeis suis ad monasterium s. Nicolai, quod ad Litus dicitur,
Aug. 16. pervenerunt. Celebrato ibidem festo Virginis, altero die Hadriaticum mare
Aug. 23. intrantes, aura flante secunda, nono die stante mensis Augusti, sani et incolumes cum omnibus suis Barolum descenderunt. Archiepiscopus itaque et comes Rogerius communicato consilio nuncium suum cum literis in Siciliam direxerunt, modum et ordinem gestae pacis regi plenarie significantes. Et hoc facto comes Andriam rediit, archiepiscopus autem Salernum venit. Rex vero ex[3] tenore literarum pacem factam et iuratam esse cognoscens, laetatus est valde et per literas suas archiepiscopo et comiti dedit in mandatis, ut ad eum festino gressu in Siciliam propera-
Nov. 6. rent. Sicque factum est, quod archiepiscopus et comes sexto die intrantis mensis novembris Panormum ingressi, a dominis et familiaribus cu-
Nov. 7. riae et reliquis magnatibus honorifice sunt suscepti. Altera vero die coram magnificentia regia venientes, ei a principio usque ad finem totius negotii modum et seriem plenissime retulerunt, et privilegium, Papae Alexandri et imperatoris de pace factum et roboratum, eidem suis fami-

---

1) Ab aliis universae dierum quatuordecim aug. 1—14. deliberationes concilii nomine designantur.

2) Instrumentum pacis cum Venetis factae v. *Muratori*, scr. XXII. 518. *MGL.* II. 161.   3) Bar. et Amb. *eo.*

liaribus praesentibus assignarunt. Rex igitur ex tenore privilegiorum praeter spem et opinionem suam pacem ad honorem suum et commodum factam esse considerans, archiepiscopi et comitis super hoc fidem et prudentiam plurimum commendavit, dans illis in mandatis, ut imperatoris nuncios, qui in Siciliam erant venturi pro recipiendis iuramentis, aequanimiter expectarent. 1177.

Haec autem omnia, quae praediximus, ita gesta fuisse, nulli dubitationis vel incredulitatis scrupulum moveant, quia Romualdus secundus Salernitanus archiepiscopus, qui vidit et interfuit, scripsit haec, et sciatis, quia verum est testimonium eius.

Interea dum imperator per totum mensem augusti et aliquam partem septembris esset Venetii demoratus, accepta a Papa licentia, tertiodecimo die[1] eiusdem mensis a Venetiis recedens, Ravennam venit, per vallem Spoletinam in Tusciam descensurus[2]. Dominus autem Papa omnibus, quae in partibus illis facienda erant, rite dispositis, in mense octobris cum quibusdam de cardinalibus a Venetiis movens, cum quatuor galeis Venetorum secundo die stante eiusdem mensis Sipontum applicuit et Oct. 29.
inde per Troiam et Beneventum Anagniam festinus advenit; quidam vero e cardinalibus eum per terram sunt prosequuti. Magister autem Rainerius cardinalis et Graecus subdiaconus cum Christiano cancellario in Romaniam descenderunt pro restauratione regalium, quae imperator invaserat, recipienda. Dum autem Papa a Siponto Anagniam veniret, ecclesiae peccatis exigentibus, Hugo de Bononia cardinalis Beneventi est mortuus, Willelmus de Papia Portuensis episcopus apud Aversam obiit, Manfredus Praenestinus episcopus apud Anagniam diem clausit extremum[3].

---

1) Id Romualdus non recte, cum Fridericus etiam 15. kal. octobris apud Venetias litteras dederit ad Alexandrum a Bosone servatas.

2) Deinde Fridericus, cum iam Venetia exiisset, *pro interventu venerabilis patris nostri domini Alexandri Papae et fratrum suorum cardinalium, promisit tam Lombardis quam Marchianis et illis de Romania et reliquis de societate ipsorum, vasallis eius et his qui debent esse vasalli eius, quod pro fidelitate ei non praestita vel servitio non exhibito aut investitura non petita, quamdiu treuguae durassent, nullum de societate ipsorum post treuguam iudicaturus esset — nec propter hoc cuilibet de societate feudum ablaturus.* Hanc cartam Fridericus Lombardis per Alexandrum Papam transmisit. Alexander autem eam *VI. id. octubris in Rivo alto rectoribus Lombardiae tradidit. Muratori*, antiq. Itt. IV. 287. Ex hoc diplomate perspicuum est, quam immerito Radulfus Mediolanensis (Murat. scr. VI. 1198.) dicat, Alexandrum Lombardorum caussam deseruisse.

3) De superato schismate, de pace Veneta *Petri Blesensis ep.* 43. ad Wilhelmum Papiensem. *Opp.* (ed Mogunt. 1600.) pg. 83.

1178.

Annales Pegavienses[1]. Domnus Papa in Apulia[2], imperator in Longobardia[3] hiemavit.

Anno 1178. Alexander Papa duce Mogontino Cristano et aliis ab imperatore destinatis[4] Romam veniens, honorifice suscipitur; in ipsa quadragesima plures ad se venientes in pace recepit et multos in ordines suos per poenitentiam restituit, et magna cotidie propter cautelam cir-
Mart.19. cumvallatus suorum et imperatoris acie, stationes in media quadragesi-
Apr. 2. ma et in palmis celeberrimas egit. Legatos imperatoris cum honore et muneribus remisit; imperatori etiam xenia per eos misit.

Romualdus Salernitanus. Papa vero Alexander aliquantis diebus apud Anagniam demoratus invitantibus eum Romanis, cum summo honore et
Mart.12. gloria in festo beati Gregorii urbem feliciter est ingressus. In qua iuxta morem Romanorum Pontificum in diversis ecclesiis, secundum studia ab antiquo disposita processionaliter et pompose procedens missarum officia solemniter celebravit. Imperator vero a Ravenna usque in vallem Spolitinam descendens per Tusciam et Ianuam usque in Lombardiam rediit, Maguntino archiepiscopo circa partes urbis ad Papae Alexandri obsequium derelicto. Quum autem praenominatus imperator in partibus Taurini in aestate aliquanto fuisset tempore demoratus et cum Lombardis pacem pro velle suo componere non potuisset, cum suis in Alamanniam rediit.

Ioannes vero de Struma, qui a suis Calistus appellatus est, Alexandrum Papam cum imperatore audiens concordatum, timore correptus Bitervum deserens, praefecti consilio et auxilio Albanum montem intravit. Quem Ioannes eiusdem castri dominus satis honeste recepit, credens se pro eo ab Alexandro Papa pecuniam non modicam recepturum. Quo cognito Moguntinus archiepiscopus idem castrum obsedit, vineas eius incidit et segetes devastavit et, militum et peditum circa ipsum custodia derelicta, Bitervum rediit et populum eiusdem civitatis in manu sua pro parte Alexandri Papae recepit. Nobiles vero eiusdem urbis, divisi a populo, noluerunt Papae[5] subire dominium, sed adhaerentes Chonrado

1) MGs. XVI. 261.

2) Mensibus novembri et ineunte decembri partim Troiae partim Beneventi deprehenditur. Cf. Jaffé, pg. 775.

3) Fridericus nativitatem Domini Papiae celebravit, mense ianuario Ianuae fuit, deinde, paullulum in Tusciam diversus, in Lombardiam redit, ex qua mense iulio in Burgundiam profectus est.

4) „Mogontino et Wormatiensi pluribusque aliis episcopis et nobilibus viris — reductus.“ *Ann. Magdeb.* MGs. XVI 194.

5) Amb. et Car. omm.

filio marchionis de Montefcrrato, diebus singulis Moguntinum archiepiscopum et populum impugnabant. Quumque eis resistere non valerent, praefecti consilio Romani populi et senatorum auxilium postularunt. Romani vero more suo fidem Apostolici non servantes, Alexandro Papa dissuadente pariter et vetante, congregata militum et peditum multitudine Bitervum perrexerunt, ut eiusdem civitatis nobiles viriliter adiuvarent, Moguntinum archiepiscopum et Bitervenses pro viribus impugnarent. 1178.

Alexander autem Papa, hoc cognito, sicut vir religiosus et sanctus, metuens ne, si Romani cum cancellario et Bitervensibus confligerent, multa inde homicidia provenirent, missis cardinalibus suis, mandavit cancellario et Bitervensibus, ut intra Bitervi moenia se continerent et nullam Romanis pugnandi copiam praeberent. Romani autem venientes, nemine resistente, Bitervensium segetes vastaverunt, olivas et vineas inciderunt et sic infectis negotiis Romam reversi sunt. Praefectus vero ad pedes Alexandri Papae accedens, confirmata sibi praefectura, eius homo devenit.

Quum autem Papa Alexander Romae paene usque ad medietatem augusti demoratus fuisset, calorem aeris et distemperantiam metuens, *Aug.* Urbem cum suis cardinalibus egressus Tusculanum venit. Considerans vero, quod occasione schismatis, quod peccatis exigentibus decem et novem annis perduraverat, multa mala inde[1] ecclesiae provenissent, quae correctione canonica indigerent, habito fratrum suorum consilio, orientis et occidentis et totius Italiae episcopos convocavit, mandans eis per nuncios et literas et Apostolica auctoritate praecipiens, ut in prima Dominica Quadragesimae, in qua cantatur: *Ecce nunc tempus acceptabile*, omnes ad eum pro celebrando universali concilio convenirent[2]. —

1) Ita Cont., Amb. et Car. *in Dei.*

2) Epistolae Alexandri de alterius anni concilio datae sunt mense septembri. Cf. Jaffé, pg. 778. *Roger de Hoveden* de nuntiis per orbem ad vocandos episcopos missis (pg. 580.) haec: „Eodem anno Alexander Papa misit legatos suos per universum orbem Romanae ecclesiae subditum ad invitandum ecclesiae praelatos, ut Romam venirent in capite ieiunii anni proxime sequentis, ad solenne concilium et generale celebrandum. Quotiens enim morborum violentia celeri gressu ad animae secreta festinat, obvias manus afferre non potest salutare consilium, nisi ex collatione multorum. Venerunt igitur in Angliam duo legati, videlicet Albertus de Suma, cui commissa erat Angliae et Normanniae pontificum et abbatum citatio, et Petrus de sancta Agatha, cui commissa erat Scotiae et Hiberniae et insularum adiacentium episcoporum et abbatum citatio. Idem autem Petrus de sancta Agatha pro licentia transeundi per terram regis Angliae iuravit tactis sacrosanctis evangeliis, *quod in legatione sua neque regi neque regno suo malum quaereret et quod per eum rediret.* Ex

1178. Aug. 29. Mense augusti, indict. XI quarta die stante eiusdem mensis videlicet in festo decollationis b. Ioannis baptistae, Ioannes de Struma, qui et a suis Callistus appellatus est, reatum suum agnoscens, Montem Albanum deseruit et apud Tusculanum ad pedes Papae Alexandri cum quibusdam de suis clericis humilis et devotus accessit. In conspectu cardinalium et multorum se pecasse publice confessus est dicens: *Domino venerande Pater*[1] *peccatum meum manifeste confiteor et me auctoritate imperiali contra Deum et sanctam ecclesiam et vos egisse cognosco. Sed nunc reversus ad cor, delictum meum recolo et veniam a vestra pietate deposco; omnem haeresim et schisma abiuro et vos in dominum et universalem patrem totius ecclesiae devote recipio.* Quem Alexander Papa, ut erat pius et humilis, non obiurgavit et reprehendit, sed secundum sibi innatam mansuetudinem benigne recepit dicens: *Frater, gaudium est angelis Dei super uno peccatore poenitentiam agente. Quod suggestione diabolica unitatem ecclesiae scindere voluisti, multum doluimus et quod inspirante Domino ad eius unitatem redire voluisti, plurimum congaudemus. Romana ecclesia, quae iuxta Iesu Christi magisterium inimicos diligere consuevit, te hodie poenitentem in filium recipit et pro malis bona tibi retribuere procurabit.* De caetero[2] Alexander Papa eum et in curia et in mensa sua honorifice habuit[3].

1179.

Mart. Concilium Lateranense[4]. *Anno ab incarnatione Domini MCLXXIX praesidente Romanae ecclesiae Papa Alexandro III anno Pontificatus eius vigesimo, mense Martio, indictione XII, die mensis secundo, praesidente eodem summo Pontifice, sancta synodus in basilica, quae appellatur Constantiniana, CCC*[5] *episcopum celebrata est.*

Roberto de Monte (*MGs.* VI. 527.) et ex Sigeberti continuatore Aquicinctino (*ibid.* pg. 417.) accipimus, cardinales subdieconos in orbem transmissos esse, „ad provinciam Rotomagensem Octavianum subd. card.“ (*Rob. M.*)

1) Amb. *Papa*. 2) Cont. *die crastina*.

3) „Quem postea rectorem Beneventi constituit“. Anonym Casin. ap. Muratori scr. V. 69. — „Hoc anno 4. kel. septembris Ioannes Strumi Tusculanum venit et Alexendro Papae satisfecit, poenitentiem egit, circa eum permausit“. Chron. Fossae n. ap. Mur. scr. VII. 874. Quee ibidem de tempore, quo Alexander in Urbem receptus sit: „4. id. medii“ corrigenda sunt in „4. id. mertii“. Jaffé pg. 777.

4) Mansi XXII. 213.

5) „Trecentorum nonaginta sex episcoporum, exceptis cardinalibus et abbetibus“. *Albericus Tr. ff.* ap. Leibnitz, accessiones II. 360. „Cum tribus patriarcbis, — archiepiscopis, episcopis et abbatibus millenarium numerum excedentibus, praeter praepositorum, clericorum ac leicorum infinitum numerum“. *Ann. Pegavienses* MGs. XVI. 262. Episcoporum, quorum nomina ap. *D'Achery, spicilegium* XII. 638., nume-

Guillelmus Neubrigensis[1]. Appropinquante itaque iam quadragesima 1179.
archiepiscopi et episcopi, abbates, viri religiosi, cismarini et transmagini, de mandato Alexandri summi Pontificis Romae convenerunt. Conrregatis universis in urbe Romana, Alexander Papa III cum universis cardinalibus suis et clero et populo ibidem congregato venit ad ecclesiam sancti Iohannis de Laterano, celebraturus ibi concilium. Cui concilio intererant nuntii fere omnium imperatorum, regum, principum totius christianitatis. — Convenientibus itaque omnibus in praefata ecclesia Lateranensi, summus Pontifex in eminentiori loco cum cardinalibus suis et senatoribus et praefecto et consulibus urbis constitutus, secunda feria
[III] quadragesimae hebdomadae, quae III. nonas martii evenit, primum *Mart. 5.*
concilii sui diem celebravit. Similiter secundo celebravit secundum diem concilii sui quarta feria secundae (l. sequentis) hebdomadae, quae II. id
martii evenit. In quo concilio Willelmus Remensis archiepiscopus per *Mart. 7.*
communem fratrum electionem concedente Alexandro summo Pontifice factus est presbyter cardinalis ad titulum sanctae Sabinae. Et iterum tertio celebravit tertium concilii sui diem secunda feria ante ramos pal-
marum, quae XIV. kal. aprilis evenit. In eodem vero concilio Henricus *Mart. 19.*
abbas Clarevallensis, morum honestate et meritis exigentibus, communi

---

rus est 287. Sed excidisse quaedam nomina, apparet ex iis, quae ibidem in universum de hoc concilio dicuntur: „Anno ab incarnatione Domini MCLXXIX. praesidente sanctae Romanae ecclesiaa sanctissimo Papa Alexandro III, Pontificatus eius vigesimo mense martio, indictione XI, quinta et septima et nonadecima die mensis, sadata iam discordia, quae inter ecclesiam et Imperium occasione schismatis, per Octavianum haeresiarcham adversus sanctissimum Papam introducti et per successoros aiusdem Octaviani, Guidonem Cremensem et ioannem Strumensem, diutius perdurantis, longo tempora invaluerat, praedicto i. e. ultimo haeresiarcha et Frederico Romanorum imperatore, qui huic rai se fautorem praestiterat, ad unitatem matris ecclesiae redeuntibus, sedit praesidente eodem summo Pontifice Alexandro sancta generaiis synodus in basilica Lateranensi, quae appellatur Constantiniana, trecentorum duorum episcoporum, a diversis mundi partibus convocatorum, quorum nomina subtus adnexa sunt". Sequuntur episcoporum nomina ex 59 provinciis, inter quos ex provincia Romana *Hubaldus* Ostiensis, *Hugo* Terracinensis, *Petrus* Signinus, *Milo* Tiburtinus *Richardus* Urbevetanus, *Teobaldus* Piacentinus; ex Saiernitana *Romualdus*, ex Phoeniciae *Willelmus Tyrius*, ex Pisana *Ubaldus* archiep., ax Ianensi *Hugo* archiep., ex Ravennati *Gerard archiep.*, ex Mediolanensi Algisius archiep, *Iohannes* Brixiensis, *Galo* Bergamensis, *Winfredus* Cremonensis, *Albericus* Laudensis, *Obertus* Terdonensis, *Guigo* Saonensis, ex Aquileiensi *Garsentinus Mantuanus*, *Gerardus* Paduanus, *Salomon* Tridentinus, ex Venetica *Heinricus* Gradensis (patriarcha), ex Remensi *Willelmus* archiep., ex Viennensi *Robertus* archiep., ex Germania *Arnoldus* Treverensis, *Radulfus* Leodiensis, *Christianus Maguntinus*, *Conradus* Wormatiensis, *Conradus* Salzburgensis.

1) Bouquet XIII 179.

1179. cardinalium electione, Alexandro etiam summo Pontifice concedente, inter episcopos cardinales connumeratus est, factus episcopus Albanensis[1].

Cap. 1.[2] *de electione summi Pontificis. Licet de evitanda discordia in electione summi Pontificis manifesta satis a nostris praedecessoribus constituta manaverint, tamen quia saepe post illa per improbae ambitionis audaciam gravem passa est ecclesia scissuram; nos etiam ad malum hoc evitandum de consilio fratrum nostrorum et sacri approbatione concilii aliquid decrevimus adiungendum. Statuimus igitur, ut si forte inimico homine superseminante zizania inter cardinales de substituendo Pontifice non potuerit concordia plena esse et duabus partibus concordantibus tertia pars noluerit concordare aut sibi alium praesumpserit ordinare: ille Romanus Pontifex habeatur, qui a duabus partibus fuerit electus et receptus. Si quis autem de tertiae partis nominatione confisus, quia rem non potest, sibi nomen episcopi usurpaverit, tam ipse, quam qui eum receperint, excommunicationi subiaceant et totius sacri ordinis privatione mulctentur, ita ut viatici eis etiam, nisi tantum in ultimis, communio denegetur et nisi resipuerint, cum Dathan et Abiron, quos terra vivos absorbuit, accipiant portionem. Praeterea si a paucioribus aliquis quam a duabus partibus fuerit electus ad Apostolatus officium, nisi maior concordia intercesserit, nullatenus assumatur et praedictae poenae subiaceat, si humiliter noluerit abstinere. Ex hoc tamen nullum canonicis constitutionibus et aliis ecclesiasticis praeiudicium generetur, in quibus maioris et sanioris partis debet sententia praevalere, quia quod in eis dubium venerit, superioris poterit iudicio diffiniri. In Romana vero ecclesia aliquid speciale constituitur, quia non potest recursus ad superiorem haberi.*

Cap. 2. Quod a praedecessore nostro felicis memoriae Innocentio (II) factum est, innovantes, ordinationes ab Octaviano et Guidone haeresiarchis, nec non et Ioanne Strumensi, qui eos secutus est, factas et ab ordinatis ab eis irritas esse censemus: adiicientes etiam, ut, si qui dignitates ecclesiasticas seu beneficia per praedictos schismaticos receperunt, careant impetratis. Alienationes quoque seu invasiones, quae per eosdem schismaticos sive per laicos factae sunt de rebus ecclesiasticis, omni careant firmitate et ad ecclesiam sine omni eius onere revertantur. Si quis autem contraire praesumpserit, excommunicationi se noverit subiacere. Illos autem, qui sponte iuramentum de tenendo schismate praestiterint, a sacris ordinibus et dignitatibus decrevimus manere suspensos.

1) Iisdem fere verbis *Roger de Hoveden* l. c. pg. 582. et *Benedictus Petroburgensis* ad h. a. 2) Ex actis ap. *Mansi* l. c., *Roger de Hoveden* ibid.

Annales Stadenses[1]. Celeberrimum concilium congregatum est Lateranis ab Alexandro Papa 20 Pontificatus sui anno cessitque a scismate Iohannes Calixtus et factus est episcopus Beneventinus. Archiepiscopi pallia accepta a scismaticis abiecerunt; Christianus Moguntinus et Philippus Coloniensis[2] per manum Iacinti cardinalis receperunt nova pallia, refutantes omnem heresim et scisma, praecipue Octaviani, Widonis et Iohannis, sic dicente quolibet: 1179.

Ego N. anathematizo et refuto omnem heresim extollentem se adversus sanctam Romanam ecclesiam catholicam, praecipue vero scisma Octaviani, Widonis et Iohannis et ordinationes eorum irritas iudico et eis contradico et modo et in antea me obediturum iuro, et promitto fidelitatem sanctae Romanae ecclesiae et domino meo Alexandro et successoribus eius iuste intrantibus ipsique serviam absque omni malo ingenio contra omnem hominem secundum voluntatem et ordinem meum. Consilia eius, quae michi scripto certo mandaverit vel ipse commiserit, nulli hominum prodam nec etiam pro periculo corporis aut membrorum. Legatum ecclesiae Romanae honorabo et ducam et reducam et iuvabo expensis. Sic me Deus adiuvet et haec sancta ewangelia.

His verbis dabantur pallia: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti et in honore Dei genitricis Mariae et sanctorum Apostolorum Petri et Pauli et sanctae ecclesiae Romanae et domini Alexandri Papae tradimus tibi pallium sumptum de beatissimo corpore Petri Apostoli, ut eo utaris in confectione sacramentorum et corporis et sanguinis Domini et consecratione ecclesiarum et crismatis et ordinatione clericorum et celebratione synodorum secundum ecclesiae tuae consuetudinem. Amen.*[3]

---

1) *MGs.* XIV. 348. 2) Cuius nomen in catalogo Dacheriano desideratur.

3) Inter alia, quae acta sunt in hoc concilio, speciminis causa audiamus, quae sunt de Alberto Bremensi in iisdem annalibus Stadensibus: „In eodem concilio Bertoldus, Bremensis electus, petivit consecrationem, certissimus ordinari. Sed pridie sederat in concilio inter episcopos infulatus, cum tamen non esset presbyter. Unde magnam contraxit invidiam. Et magister Gherardus sic pro eo allegabat: *Domine pater, ecce Bremensis ecclesia concordi et unanimi voto offert tibi sponsum suum magistrum Bertoldum, virum utique dignum et moribus approbatum, scientia decoratum, liberalibus artibus instructum utriusque testamenti pagina eruditum, decretorum legumque industria peritum virum, ut apparet, personatum canonice et sine omni contradictione electum petitque accipere hodie a te gradum sacerdotii et cras episcopalem benedictionem.* Papa breviter: *Credimus tibi bene, magister, sed dictum est: „Manum nemini cito imposueris". Et loquemur cum fratribus nostris, audiemus etiam diligentius modum electionis.* Examinantur Bremenses per duos cardinales, Reinerium Papiensem et Iohannem Neapolitanum et inventi sunt discordare. Papa in consistorio suo sententiatus est: *Fratres, vidi electum vestrum, placet persona, placet scientia, placet eloquentia, placent et quantum novimus mores; verum electionis modus displicet, praesertim quia est infra sacros ordines, non dico subdiaconum, sed acolitum, electus, quo gradu secundum*

1179. Apr. 1. *Annales Pegavienses.* Pascha paene ab omnibus ibi celebrato, domnus Papa sub interminatione anathematis omnibus ad Apostolicam sedem tendentibus pacem firmam constituit omnesque cum Apostolica benedictione dimisit.

Benedictus Petroburgensis, v. Heinrici[1]. Eodem anno circa festum sancti Michaelis Christianus archiepiscopus Maguntinus et Frederici Romanorum imperatoris cancellarius, qui post pacem factam apud Venetiam in Rivo alto, ut supra dictum est, inter dominum Papam et praedictum imperatorem remansit in Tuscana ad debellandum inimicos imperatoris, dolo cuiusdam divitis captus est et ab eo incarceratus, sicut in subsequentibus explanatur. Tuscanenses itaque et Pisenses et homines de Luca et cives de Pistura et cives de Florentia et homines de Valle Arni et Hugelinus de Valle Spoleti consilium fecerunt, ut praedictum cancellarium dolo caperent. Facta autem conventione, convenerunt Coenradum filium Willelmi markionis de Monteferrato, ut eum dolo caperet. Ipse enim praefatum cancellarium odio habebat, quia eum ipse ad deditionem coegerat nec pacem cum eo facere poterat, donec daret ei duodecim millia paparenorum, data prius fide et sacramentis et obsidibus, quod de cetero fidelitatem servaret imperatori et cancellario. Ad instigationem itaque ceterorum et Manuelis imperatoris Constantinopolitani, qui praedicto Coenrado multam auri et argenti copiam et ceterarum divitiarum abundantiam promisit, si ipsum cancellarium caperet (quod facillime fieri posse per ipsum asserebant, quia cancellarius eum minus habebat suspectum quam ceteros): Coenradus, collectis exercitibus, ex improviso supervenit prope civitatem de Camerin, ubi cancellarius cum paucis suorum convenerat, et iniectis in eum manibus tenuit et in compedibus ligatum incarceravit, primo in castello quod vocatur Sanctus Flavianus, secundo incarceravit eum in rocca Veneris, tertio incarceravit eum apud Aquam pendentem. Quo facto tradidit eum Bonefacio fratri suo custodiendum et ipse profectus est ad Manuelem imperatorem Constantinopolitanum et indicavit ei, quid actum fuerat de cancellario imperatoris. Fredericus vero Romanorum imperator modis omnibus quibus potuit,

---

rigorem iuris, licet contrahere matrimonium, quod canonicis obviat institutis. Audimus etiam super haec appellationem factam, quam coactus est resignare appellator. Insuper denuo se fecit eligi et secunda electio cassavit primam. Praeterea electus vester ante sacros ordines suscepit regalia de manu imperatoris. Haec non admittunt dispensationem de facili et alia, quae praeterimus. Inde est, quod electionem vestram infirmamus et irritam iudicamus. Data sententia volenti loqui deposito, non est data audientia, sed hostiarii clamabant: *Levate, andate, andate, andate*".

1) *Bouquet* XVII 438—439.

nunc asperis, nunc blandis, tentavit elicere cancellarium suum a carcere, 1179.
quo retentus fuerat, sed nec potuit[1].

Chron. Fossae novae. Tertio kal. octobris quidam de secta schisma- *Sept. 29.*
tica inito consilio **Landum Sitinum**[2] elegerunt in Papam Innocentium: ab eisdem est consecratus.

Sigeberti contin. Aquicinct. Porro scismatici quietem non ferentes ecclesiae, iterum quemdam clericum de progenie illorum, quos Frangipanes Romani vocant, contra Papam Alexandrum antipapam statuunt, quem mutato nomine Innocentium tertium vocitarunt. Quem quidam miles, frater Octaviani, qui per contentionem cum Alexandro provectus fuerat, propter odium Papae manutenebat, tradita ei turri vel munitione sua, quam iuxta Romanam civitatem fortissimam habebat.

1180.

Sigeberti contin Aquicinct. At istius (Landi Sitini) violentia supra ceteros scismaticos afflictus Papa[3], communicato cum cardinalibus suis

1) Iisdem fere verbis *Roger de Hoveden* (ex Benedicto) ap. *Savile*, scr. rer. Angl. pg. 592. Mai 3. Christianus in marchia Anconitana occurrit (cf. Alexandri litteras ad eum datas, in *chron. Casauriensi* ap. Murat. scr. II. 2. 910.); quare pugnam prope Camerinum post hunc diem factam esse liquet. De eadem re *Boncompagni*, de obsidione Anconae ap. Mur. scr. VI. 945.: „Conradus marchio cum cancellario commisit proelium iuxta Camerinum, in quo eum super quadam rupe prope arcem, quae dicitur Pioragnm, cepit ipsumque apud Aquampendentem detinuit non modico tempore catenis ferreis ligatum". Cf. ann. Argentinenses ap. Böhmer, ff. rer. Germ. III. 79. Ann. Col. max MGs. XVI, 789. ann. S. Petri Erphesford. MGs. XIV. 24. Anno sequenti 1180. indict. XII. (l. XIII.) Christianum etiamtum captivum reperimus in ipsius diplomate **in castro Monte Fiascone** edito (Muratori antiqq. IV. 975.), quo marchioni Conrado ad impetrandam libertatem quadringentas libras denariorum, a Senensibus pendendas, offert. De liberatione tandem facta cf. quae notabo ad a. sequentem. Eos, qui Christianum ceperunt, magis fortasse quam adversus imperatorem, **rebellasse adversus Alexandrum**, cuius praesidio Moguntinus ab imperatore missus erat, temporis ratio ita prodit, ut vix dubitatio reliqua sit. **Nam iisdem diebus, sept. 29. a quibusdam Romanis**, quos adversus Christianum acerrime iratos etiam anni proxime inferiores demonstrabunt, **antipapa constituitur Landus Sitinus!** Quod factum esse a. 1178, *chronicon Fossae novae* falso dicit, **quum in concilio Lateranensi a. 1179. habito nulla fiat istius intrusi mentio** (i. e. damnatio). Landus igitur Sitinus ne quatuor quidem mensibus, **inde ab a. 1179. sept. 29. usque ad a. 1180. ianuarium** Pontificis nomen gessit.

2) Octaviani et Guidonis Cremensis „cardinalem diaconum sancti Angeli". Cf. Jaffe, pg. 827. 832.

3) Hinc cognoscimus, Alexandrum tum Christiani praesidio fuisse destitutum. Cum Christiano capto iam nullum violentiae frenum sentirent seditiosi, statim in voluntates suas ruebant praecipites. Extremis tandem a. 1180. decembris, vel pri-

1180. consilio, pace cum cardinalibus propinquis praedicti Octaviani reformata, praefatam munitionem a praedicto milite magno precio comparavit. Sicque per industriam Hugonis diaconi cardinalis, qui et ipse inter Romanos nobilissimus erat[1], praedictam cepit cum saepefato pseudopapa munitionem[2]. Qui ad pedes domini Papae adductus, in Cavea est perpetuo clausus.

Chron. Fossae novae. Mense ianuario eodem anno pseudo — Lando Sitinus, falso Papa dictus, captus ab Alexandro Papa et illaqueatus est et apud Caveam cum complicibus suis in exilium ductus est.

Anonymus Casinensis. Lando intrusus, qui est Papa Innocentius dictus, apud Palumbaram cum sociis captus ad Cavas est in exilium deportatus.

1181.

Benedictus Petroburgensis[3]. Interim Alexander Papa III, senio et gravi infirmitate detentus, XXII anno Papatus sui viam universae carnis ingressus migravit ad Dominum in ipsa beati Matthaei apostoli vigilia, mense septembri, XII. kal. octobris.

---

mis e. 1181. lanuerii diebus Christianus e csptivitate liberatus est: „Defuncto itaque (1180.) Constantinopolitano imperatore Christianus Maguntinus erchiepiscopus, Romani imperii cancollarius, audiens quod Coenradus, qui eum cepit, aberat, convenit Bonefatium, qui eum incarceratum tenuit, promittens oi, quod, si permisisset eum liberum abire, redderet ei duodecim millia perperorum, quae Coenradus frater eius illi pro pace facta inter eos dederet. Et ita factum est; et tali modo liberatus est praedictus cancellarius de manibus inimicorum suerum, postquam iacuerat in cercero per spatium unius anni et trium meusium". *Benedictus Petroburgensis*, vita Henrici ap. Bouquet XVII. 442, (Roger de Hoveden l. c.). Postea quid egerit in „ducatu Spoletano" Christianus, quam egregie de Annone inter sanctos referendo meritus sit, quantae epud Lucium III fuerit auctoritatis, ox Translatione sancti Annonis (MGs. XI. pg. 516. n. 4.) elucet: „Cuius Chr. timor ec tromor erat super omnes per circuitum provincias. Ad hunc abbas (Siegburgensis, in cuius monasterio s. Annonis corpus quiescebat) Romae degens, per industrias ac notas personas scripsit super negotio suo, non discredens (quod et roi exitus probavit), quia quodlibet peteret a sede Romena, indubium, quin acciperet. Cancellarius tum pro reverentia in optimis sibi notae Sygebergensis ecclesiae, tum pro honore Toutonici soli praemonitus ab bis, quorum id intererst, temporo opportuno petivit a domno Papa (Lucio III) canonizationem saepedicti et semper dicendi Annonis et impetravit. Quae res de tam facili concessa, licet ex rerum circumstantiis por se ciara sit, ne cui tamen videatur incredibilis, hanc reddimus causam, quia per Dei ordinationem, cuius nutu cuncta roguntur et in cuius menu, ut cor regis, ita et cor Papee consistit, hoc actum est, vel quod Pspa s Romanis minus reverenter habitus, auxilie canccllarii fovebatur, utpote qui vice imperatoris potestative cuncta agebat."

1) E gente Petri Leonis 2) Palumbara sita est inter *Carsoli* et *Monte Rotondo*, prope Tibur.

3) Vita Heinrici II Angliae regis ap. Bouquet, XVII. 448.

Chronicon Fossae novae. Tertio die intrante mense septembris 1181. Alexander Papa obiit [apud Civitatem Castelli][1].

Sigeberti continuator Aquicinctinus. Alexander Papa senex et plenus dierum vicesimo ferme ab Urbe miliario, in quadam Romanae ecclesiae possessione diem clausit ultimum. Cuius obitu quidam insipientes Romani audito, ei non ut debuerunt, obviam cum ad Urbem deferretur, venerunt et ei maledicentes, luto etiam et lapidibus lecticam in qua portabatur lapidantes, vix eum in patriarchio Lateranensi sepeliri permiserunt[2].

Alexandri III.

Titulus sepulcralis.[3]

Lux cleri, decus ecclesiae, pater urbis et orbis,
Praesul Alexander clauditur hoc tumulo.
Luminis extincti patitur dispendia clerus
Cumque suo dolet urbs orbe fuisse patrem.
Non tamen ille ruit, quia virtus nescia casus
Creditur huic vitam perpetuasse viro.
Larga manus, pia cura gregis, pudor almus, honestas
Huic inter superos obtinuere locum.
Si quaeras, quis et unde fuit. nomen sibi quondam
Rulandus, patria Tuscia, Sena domus.
Hunc festis iunxere[4] suis Felix et Adauctus,
Cum quibus est felix factus, adauctus eis.

---

1) Anonym. Casin.

2) De Alexandro hunc epilogum praebet Robertus de Monte: ,,Ad cuius litteraturam pauci de praedecessoribus eius infra centum annos attigerunt. Fuit enim in divina pagina praeceptor maximus et in decretis et canonibus et in Romanis legibus praecipuus. Nam multas quaestiones difficillimas et graves in decretis et legibus absolvit et enucleavit. Dedit etiam ei Deus hanc gratiam, quod cum a beato Petro usque ad ipsum fuerint centum septuaginta quatuor Pontifices Romani, tres tantum praecesserunt eum in numero annorum, quo Romanae ecclesiae praefuerunt: beatus Petrus sedit 25 annis, Silvester primus 23, Adrianus primus totidem, ipse Alexander 22.“

3) Ex *codice Sancti Petri Salzburgensi* membranaceo saec. XIII, sign. *VI. 37.*, ab humanissimo tabulario P. *Am. Jung*, O. S. B., mihi transmissus. Cf. *Anonymum Zwetlensem*, ap. Pez, thesaurus I. 3. 392 *et Magn. chr. Belg.* ap. Pistorium-Struvium, scr. rer. Germ. III. 207.

4) Cod. *auxere*, superscripto *uinxere*, ex quo coniecimus *iunxere*.

LUCIUS P. P. III.

1181. *sept.* 1. — 1185. *nov.* 24.

Annales.

1181.

Gaufredus Vosiensis[1]. Hebdomada eiusdem mensis (augusti) ultima
Alexander urbe Castellana decedens, Lateranis tumulatur anno sui Pon-
Sept. 1. tificatus XXII. Feria III eligitur[2] Humbaldus[3], qui Pontifex erat Ostiae
Sept. 6. et Veliternensis urbium. Sequenti dominica prima septembris coronatur
et insignitur a Theodino episcopo Portuensi et ab archipresbytero Ostiensi iuxta consuetudinem et ab universo populo et clero laudatur Lucius III (Lucensis Tuscus) vocatus[4].

1182.

Roger de Hoveden. Eodem anno Lucius Papa tertius ordinavit Iohan-
Mart. 13. nem Cumin in sacerdotem III. id. martii apud Velletrae[5], deinde conse-
Mart. 21. cravit eum in archiepiscopum Duveliniae XII kal. aprilis, dominica in
ramis palmarum apud Velletre.

1183.

Annales Romani[6]. Est namque ratio, ut dicamus, quare Fredericus imperator augustus cum supradicto Lucio Papa vel Romana eccle-

1) Bouquet XII.

2) „Communicato omnium cardinalium consilio Ubaldus Ostiensis episcopus apud Velitrias („Velletrum" *anonym. Casin.* Mur. scr. V. 70.) in Papam ab omnibus diligenter ordinatur Lucium". *Chron. Fossae novae*, Mur. scr. VII. 875.

3) „Alexandro aetate senior". *Sigeb. cont. Aquicinct.* l c. pg. 421.

4) Usque ad medium octobrem Lucius Veliterni moratus est. Sed ab ineunte novembri usque ad a. 1182. mart. 12. Romae fuit. Forte Lucius propterea Romam redire potuit, quod tum Christianus cancellarius libertatem recuperaverat; quem hoc anno („dato non modico argento") e carcere emissum testantur ann. S. Petri Erphesfurdenses (MGs. XVI. 25.), ann. Col. max. MGs. XVI. 790. Anni 1182 Iul. 25. Christianus „in Italia Henricum Argentinensem cum magna difficultate" consecrat. Ann. Argentin. Böhmer III 80.

5) „Lucius Papa exiit (*mart.* 12.) a Roma et habitavit (*primum usque ad a.* 1183. *iunium medium Veliterni, deinde usque ad septembrem medium Signiae, deinde usque ad a.* 1184. *martium exeuntem*) *Anagnie*, propter quasdam exigentias, quas Romani exigebant de Papatu et propter Tusculanum castrum". *Lamberti parvi* annales. *MGs.* XIV. 649.

6) *MGs* V. 480 (*cod. Vat.* 1984).

sia ad discordiam pervenerit. Necesse est, ut ad superiora tempora red- 1183.
deamus. Causa autem discordie huius ista fuit. Temporibus ipsius Pape Lucie die quadam[1] mane inlucescente Tusculanenses sive habitatores Tusculane, ceperunt fodere carbonaria et construere macerias magnis lapidibus, ubi olim fuit civitas Tusculana a Romanis destrutta. Hec videntes Romani arma aprenderunt et super eos perrexerunt, omnes, quos ibi invenerunt, ad mortem compulerunt, reliquos in roccam Tusculane se inclauserunt. Romani vero papiliones et tentoria ibidem fixerunt et diuturna obsidione cum machinis et aliis bellicis instrumentis ipsam arcem expugnare acriter ceperunt — in vigilia beati Petri Apostoli anno *Iun. 28.*
2 Lucii tertii Pape, indicione 1. — Cumque diu obsiderent eos et dicti Tusculansens sitim ac pestilentia laborarent, cum nulla requies pugne die noctuque undique illis daretur, ita ut nemo inde exiret nisi qui forte mori protinus vellet, — interea Roma a 25 senatoribus amministrabatur, — eo denique tempore memoratus Lucius Papa morabatur in civitate Villetri, inito consilio cum cardinalibus suis ceperunt cogitare, qualiter dictam Tusculanam a Romanorum manibus liberarent, misit nuntios suos senatoribus[2] . . . . . .

Chronicon Fossae novae[3]. Romani venerunt super Tusculanum Kalendas Iulii, ut eam caperent, sed minime potuerunt. Interea cancella- *Iul. 1.*
rius cum magno exercitu Alemannorum venit apud Tusculanum et Romanos ibi non invenit, sed remansit ibi cum exercitu et coepit valde infestare Romam et depraedare.

Benedictus Petroburgensis, vita Heinrici II[4]. Eodem anno grave dissidium ortum est inter Romanos et Papam Lucium super consuetudinibus quibusdam, quas praedecessores Papae Lucii facere solebant, quas Papa Lucius se nunquam facturum iuravit. Unde Romani indignati sunt et frequenter rapinas et iniquas combustiones fecerunt in terra domini Papae. Dominus vero Papa, de loco in locum fugiens, castella sua et munitiones et civitates munitas adiit. Ad cuius defensionem Christianus Maguntinus archiepiscopus, domini imperatoris cancellarius, magno congregato exercitu, advenit in auxilium domini Papae. Cui Romani resistere non valentes, Romam redierunt. Quos praefatus cancellarius persequens, omnia ad Romanos pertinentia devastabat et eos usque ad portas civitatis Romae secutus est, omnia suburbana incendio tradens. Romani vero, cum vidissent se perditioni[5] traditos, proditioni solitae indulgentes,

---

1) Cf. Lucii litteras ad ecclesiam Teutonicam.
2) Reliqua in codice desiderantur. 3) Muratori, scr. VII. 875.
4) Bouquet XVII. 458. 5) Ed. *prod.*, sed Roger de Hov. recte *perd*

1183. machinabantur, qualiter cancellarium illum dolo interficerent; et cum aliter aditus defecisset, statuerunt illum veneno perdere. Quod factum est. Nam cum praedictus cancellarius et exercitus eius ab urbe per decem milliaria[1] remoti essent, Romani direxerunt in paupere cultu legatos, qui statum curiae addiscerent. Qui cum totum statum[2] didicissent, inter caetera comperierunt unum, quod praeelegerunt[3]. Erat namque prope locum illum fons nitidissimae aquae, quam solitus erat cancellarius et exercitus eius vino mixtam bibere. Fontem itaque aggressi sunt nefandi proditores ipsumque undique veneno affecerunt, ita ut aqua manans[4] corrumperetur. Ut igitur potavit ex ea cancellarius, festina morte succubuit; mortui etiam sunt post illum plus quam mille homines, qui de praedicto fonte potaverunt. Cum autem obitus cancellarii divulgatus fuisset, exercitus eius dissipatus est et in fugam conversus. Defuncto itaque praefato cancellario, Romani acrius insurrexerunt in dominum Papam[5].

Lucius episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopis, episcopis et dilectis filiis abbatibus, conventibus aliisque praelatis ecclesiae Teutonicae salutem et Apostolicam benedictionem[6]. *Ad vestram volumus notitiam pervenire, quod bonae memoriae Christianus Moguntinus archiepiscopus, vir valde providus et magnificus, cum charissimo in Christo filio nostro Friderico illustri Romanorum imperatori et semper augusto, longo tempore magnifice servivisset et contra officii sui debitum excessisset in multis: cum Romanorum perfidiam, qui patrimonium ecclesiae hostiliter devastantes Tusculanum nequiter obsidebant, aliter comprimere non possemus, eundem archiepiscopum ad obsequium ecclesiae convocavimus. Ipse vero, factus obediens usque ad mortem, ut, sicut antea exhibuerat membra sua iniquitati ad iniquitatem, ita se et suos exhiberet ad serviendum iustitiae in sanctificationem vitae, aëris intemperiem parvipendens, ad succurrendum ecclesiae fluctuanti cum ingenti exercitus multitudine properavit, factumque est volente Domino, quod Romani bis ad solius nominis eius terrorem fugierunt. Illo autem Tusculanum ingresso, muros civitatis, iam pridem collapsos pro magna parte, per illius auxilium, antequam decederet, fecimus reparari. Tandem Dominus misertus ipsius, ut salubriter impleret in eo, quod legitur: ,,Ubi te invenero, ibi te iudicabo'', febris eum aegritudine*

1) Rog. *fere per* 10. *mill.* 2) Rog. *totum esse.*
3) Rog. *quod perditioni illius praeelegerunt.* 4) Ita recte Rog., B. *manens.*
5) Iisdem fere verbis rem narrat *Roger de Hoveden* pgg. 621—622.
6) Ex codice Bambergensi *Schannat,* Vindemiae litterariae II. 118—119.

flagellavit, iuxta quod scriptum est: ,,Quem diligit Dominus, corripit, flagellat autem omnem filium, quem recipit''. Unde idem archiepiscopus in vera confessione et multa contritione cordis, servitio beati Petri et Romanae ecclesiae totus intendens, assumpta cruce et resignatis dignitatibus universis, VIII. kalendis septembris diem clausit extremum. Quia autem multum tenemur de illius salute esse soliciti, qui pro servitio universalis ecclesiae mori non recusavit, et ex fine eius magnam possumus de remedio fiduciam obtinere, monemus universitatem vestram, hortamur in Domino et mandamus, quatenus eundem archiepiscopum, memoriam eius in vestris orationibus facientes, vestris apud Dominum intercessionibus adiuvetis et in omnibus conventualibus ecclesiis tricenarium pro eo et anniversarium faciatis, ut maculas, quae illi de terrenis contagiis adhaeserunt, divina clementia indulgeat et abstergat, et vos de opere pietatis indeficiens mereamini a Domino praemium obtinere[1]. *Datum Signiae IIII. non. septembris*

1183. Aug. 25. Sept. 2.

Gesta Trevirorum[2]. 95. Defuncto Arnoldo archiepiscopo facta est dissensio de altero eligendo in ecclesia Trevirensi. Nam praecedente vespera diei, qua sepeliendus erat, convenerunt canonici maioris ecclesiae cum praelatis, ut deliberarent, quem eligerent. Maxima autem pars cleri in personam Rudolfi praepositi maioris domus mediante decano consensit[3]; sed nocte sequenti negotio perambulante in tenebris omnino

1) ,,Graviter aegrotanti vicinus erat summus Pontifex, qui episcopum, ut proximaret, paternis litteris hortabatur (i. e. *hortatus erat*). Cumque Papa ad archiepiscopum pervenisset, languor in tantum praevaluerat, ut patri sancto assurgere non valeret. Facta ergo confessione summo Pontifici, de manu eius communionem sanctam accepit aliaque ecclesiae sacramenta. Et dominus Papa facta et dicta indulgentia in pace abiit; et dominus Christianus Deo animam reddens mortem obiit. Audita morte domini Christiani imperator intime doluit et universa eius curia et omnes, quotquot intellexerunt, gravibus suspiriis sunt turbati''. *Christianus* (II) *Moguntinus* ap. Böhmer, fontes II. 266. Mortuo Christiano I Conradus Moguntiam, Adelbertus Salzburgum recuperaverunt.

2) *Martène et Durand*, ampll. coll. t. IV. 213.

3) Quanquam haec nondum erat electio ipsa, tamen quaerendum est, num scriptor sit omnino fide dignus. Quod quidem eo magis dubitandum est, quo diligentius Rudolfi i. e. imperatoris causam tuetur. Sed fuerint plures numero, qui Rudolfo iam ante electionem faverent, quo modo in hanc sententiam perducti sint, ex Werneri de Bollanden, legati imperialis, violentia, qua statim post Arnoldi obitum cuncta rapinis et terrore implebat, facile perspicitur. Qua de re audiendus est, qui Arnoldi vitam narravit (*Gesta Tr.* pg. 213. n. 94.): ,,Post cuius (Arnoldi I) decessum (mai. 25.) parum vel nihil de omnibus divitiis suis, quas in urbe vel castellis reliquerat, ad effectum suae ordinationis processit praeter hoc solum, quod industria praefatorum abbatum (s. Eucharii et Claustrensis) illa rata manserunt, quae ecclesiis ad eleemosynam concessit: siquidem Wernerus de Bolandan cum aliis nuntiis imperatoris omnia ubique invaserunt et copiosas eius divitias in

1183. immutatum est quidquid ante inchoatum fuerat. Nam post sepulturam patris sui, cum ad electionem convenissent, Folmarus archidiaconus dixit illi hesternam denominationem ita promulgatam fuisse, ut cui maior pars cleri vel populi faveret, ipse in episcopatum succederet. Ad quod verbum factae sunt partes et inter partes altercationes graves. Tunc Warnerus de Bonlande, annuente palatino comite, instabat, ut electio ad imperatorem deferretur, sed Folmarus insistebat, ut statim episcopus eligeretur, ex decretis probare intendens, quod nullo temporis spatio sedes episcopalis vacare deberet. Ad haec multa fuerunt obiecta. Tandem statuerunt, ut ad nonam differretur verbum et tunc signo campanae omnibus convocatis causa terminaretur. Ita ab invicem digrediuntur. Sed Folmarus cum suis ad laicos, quorum tunc multitudo maxima in claustrum advenerat, egreditur et ne aliqua mora electionis fiat, modis omnibus laborat, monet et hortatur. Eius in favorem Henricus dux de Limburch, multa praelocutus cum aliis nobilibus et ministerialibus atque civibus, monuit ne ab invicem separarentur et qui digressi fuerant revocarentur. Ad quod missi sunt primo clerici, secundo nobiles et liberi, tertio ministeriales et cives idonei. Qui reversi nuntiant quosdam longius processisse, quosdam in vicino iam ad prandium consedisse, qui orarent, ut iuxta condictum ad nonam expectarent et tunc congregatis omnibus pro episcopo constituendo in pace tractarent. At illi non acquieverunt,

potestatem imperatoris redegerunt". Quam consuetudinem facete „ius spolii" appellabant. Res quomodo vere se habuerit, ab Arnoldo Lubecensi comperimus (quem ad a. 1184. audiemus) et a sanctae Hildegundis virginis biographo Schoenaugensi, qui eruditione clarus tum vivebat (*Acta ss.* apr. II. pg. 784. b. *vita s. Hildeg.* II. 11.): „Ea tempestate schisma fuit in ecclesia Trevirensi temporibus imperatoris Friderici, propter duos electos, quorum unum nomine Volmarum, virum magnae virtutis magnaeque prudentiae, pari voto communique consilio ferme tota civitas Trevirensis elegerant in pastorem; alterum vero nomine Rudolfum, virum aeque reverendum, Fridericus imperator nominavit, paucis sibi faventibus timore potius imperatoriae maiestatis, quam amore devotionis et pietatis. Hunc itaque princeps memoratus, non agens ratione, sed magis utens potestate, intendebat ingerere et ad archiepiscopatus apicem evehere, iudicans electum suum potiorem et digniorem magisque competere ecclesiae Trevirensi, ideoque sublimandum et in cathedra pontificali censuit ponendum, Volmaro violenter extruso: quod ita factum est paucis de plebe plebeia acclamantibus laudesque decantantibus". Quae deinde scriptor refert de imperatoris edicto, paulo post acciderunt: „Volmaro igitur appellante et ad sedem Apostolicam provocante, imperator ausu temerario Deo odibile ideoque contemptibile promulgavit edictum, ut, si quis (videlicet clericorum) litteras portans Romam pergere vellet, a suis raperetur, caperetur et teneretur et suis aspectibus aut male caedendus aut acriter trucidandus praesentaretur". Cf. *Caesarii Heisterbacensis* miraculor. i. 40.

sed absentibus aliis, in electionem Folmari convenerunt et raptum eum 1183.
potius quam electum, magno concursu in oratorium et in sedem episcopalem traxerunt et sic ad propria recesserunt. Circa nonam vero horam iuxta condictum alii cum palatino comite et Warnero de Bonlande ad signum campanae convenientes, qualiter talis electio cassaretur, omnibus modis elaborare intenderunt et missa legatione imperatori dissentionem partium intimaverunt. A quo ad Constantiam[1] civitatem evocati sunt, ubi iudicio principum sancitum fuit, quod imperator per consilium principum, si in electione discordarent, quam vellet idoneam personam subrogaret. At ipse optionem electionis iterum in praesentia sua eis concessit ita, si praeteritae electionis discordiam deponere vellent. Ubi Folmarus interesse nolens discessit. Alii vero, quamvis pauci, Rudolphum praepositum iterum electum praesentaverunt et ab imperatore investitum ad propria reduxerunt. Qui cum Treverim venissent, fautores Folmari domum sancti Petri praeoccupaverunt et clausis introrsum ianuis aditum omnem cum satellitibus et armis ei prohibuerunt. Sed apud sanctum Symeonem solemniter susceptus, auctoritate imperatoris episcopatum saisivit.

1184.

Benedictus Petroburgensis, vita Heinrici[2]. Interim Papa Lucius misit nuncios suos ad regem Angliae postulans ab eo et a clericatu Angliae auxilium ad defensionem patrimonii beati Petri contra Romanos. Rex vero in Angliam misit nuncium suum ad episcopos Angliae, ut per eorum consilium providentius responderet nunciis domini Papae. Illi vero, congregati Lundoniis, coram Ranulfo de Glanvil, iustitiario regis, de communi eorum consilio mandaverunt domino regi, quod in consuetudinem verti posset ad detrimentum regni, si permitteret nuntios domini Papae in Angliam venire ad collectam faciendam; et ideo de eorum con-

1) Ubi Fridericus cum Lombardis pacem fecit iun. 25. Cuius diploma *Muratori*, antiqq. itt. IV. 307. *MGL.* II. 175—180. Aderant Constantiae cardinales quoque ecclesiae Romanae, qui certe rem statim ad Pontificem retulerunt. „Eodem anno quidam in scismate ordinati et in concilio ab Alexandro Papa depositi, subdiaconi scilicet et inferioris ordinis, reordinantur, duobus Apostolicae sedis legatis speciali hoc dispensatione concedentibus, impetrante Friderico imperatore, qui praesens fuit tunc temporis apud Constantiam curiam celebrans". *Ann. Marbacenses* MGs. XVI. 161. Ann. Col. max. sancti Annonis elevationem hoc anno (apr. 29.) factam esse narrant per Iohannem Anagninum cardinalem et Petrum episcopum Lunensem. Cf. *Translationem sancti Annonis* (*MGs* XI 516 sqq.) c. 5. 11.

2) *Bouquet* XVII. 459. Iisdem fere verbis *Roger de Hoveden* pg. 622.

1184. silio erat, ut dominus rex secundum voluntatem suam et honorem auxilium faceret domino Papae. Dicebant enim, quod tolerabilius esset et plus eis placeret, quod dominus rex de eis acciperet, si vellet, recompensationem auxilii, quod ipse faceret domino Papae.

Roger de Hoveden[1]. Adquievit rex consilio eorum et fecit auxilium magnum domino Papae in auro et argento. Dominus autem Papa per pecuniam illam et per pecuniam aliorum principum sibi undique allatam pacem fecit cum Romanis, sibi et ecclesiae Romanae necessariam.

Febr. 14. *Robertus de Monte*[2]. Lucius Papa in capite ieiunii, id est feria 4. cinerum, ordinavit plures cardinales, inter quos magistrum Meliorem presbyterum cardinalem, quem etiam fecit camerarium suum; et electum Dolensem diaconum et magistrum Radulfum Nigellum, karissimum amicum nostrum, magnae honestatis et litteraturae et religionis virum.

Sigeberti continuatio Aquicinctina[3]. Romani Lucium Papam parvipendentes et clerum despicientes, in contumeliam cardinalium excogitant inauditum flagitium. Nam extra urbem quosdam clericos forte invenientes comprehenderunt et omnes excaecaverunt praeter unum. Quos super asinorum dorsa aversos imponentes, eis nomina cardinalium imposuerunt. *Hic est*, inquiunt, *cardinalis sanctae Mariae Maioris, hic vero sancti Laurentii foris murum, iste est sanctorum Iohannis et Pauli; tu vero sancti Georgii ad velum aureum*, et sic de ceteris. Tunc per eum, cui pepercerant, Papae direxerunt[4]. Quod intuens Papa ingemuit [et] eos qui hoc scelus perpetraverant, perpetuo feriens anathemate, cum suis exiit ab urbe. Qui veniens Veronae, ibi resedit usque ad diem mortis suae. Cardinalium autem quidam secuti sunt eum; quidam vero, quorum parentes scelus praedictum perpetraverant, in urbe remanserunt.

Chronicon Fossae novae[5]. Hoc anno mense aprili venerunt Romani

1) Pag. 622. 2) *MGs.* VI. 534. 3) *MGs.* VI. 422.

4) *Roberti Altissiodorensis* chronologia (*Bouquet* XVIII. 251.) rem ita refert: „Lucius, proturbatus ex urbe, frequenter a Romanis impetitur multisque iniuriis lacessitur, quod ex hoc uno satis liquet, quia multis ex parte Papae captis eruerunt oculos, imposuerunt mitras ac remisere mitratos, accepto ab ois iuramento, quod Papae se praesentaront taliter videndos. Post haec Papa, tot conflictus fere non sustinens, Veronam se contulit, sperans sibi auxilium ab imperatore ferendum". Addit *Nicolaus Ambianensis* (Bouquet XVIII. 701.): „Sceleris auctores excommunicat". Aliter narratio conformata est in *annalibus Stadensibus* (MGs. XVI. 350.): „Romani enim 26 Tusculanorum militum coecaverunt et, capitibus eorum coronis de pergamenis impositis, singulis singula cardinalium nomina cum obprobriis inscripserunt, et quilibet manum alterius tenebat et, qui praeibat, unum oculum habebat, ut reliquos duceret, in cuius corona scriptum erat: *Lucius nequam simoniacus* et aliae blasphemiae". 5) *Muratori*, scr. VII

super Tusculanum et vastaverunt fortiter Tusculanum; XIII kalendas maii incenderunt Palianum et Ferronem, Penestrum, et sic Romam reversi sunt. Postea dominus Papa[1] ivit in Lombardiam[2] et misit comitem Bertoldum, legatum imperatoris Friderici pro defensione Tusculani et ad recolligendam Roccam de Papa; quam ipse callide et dolose expugnavit (i. e. *oppugnavit*), eam capere [*non*] potuit, tamen de bestiis Romanorum saepesaepius praedam capiebat[3]. 1184. Iun.

Annales veteres Mutinenses[4]. Quarto idus iulii cum Papa Lucius veniret Mutinam et cum eo decem cardinales archiepiscopi et episcopi et alii praelati, precibus domni Gerardi archiepiscopi Ravennatis, domni Ardicionis Mutinae episcopi, domni Bonifacii praepositi et canonicorum et consulum Alberti de Savignano, Bonacursii et Iacobi de Gorzano, Rolandi de Baiamontis, et rectorum Lombardiae, marchiae et Romandiolae dictus dominus Papa ecclesiam beati Geminiani, ipsius sacro corpore ostenso, consecravit et quadraginta dierum de indulgentia de criminibus, de quibus confessi fuerunt, et quartam partem venialium singulis annis in perpetuum omnibus, qui in ipsius festo honorem exhibuerint, remisit II id. iulii, die sabbati. Et cum dictus Papa in matutinis per portam cittanovae de urbe exiret, sanctificavit eam dicens: *Benedicta sit haec civitas ab omnipotenti Deo Patre, Filio et Spiritu sancto et a beata Maria semper virgine et a beato Petro apostolo et a beato Geminiano. Augeat eam dominus Deus et crescere et multiplicari eam faciat.* Et cum esset in capite pontis de Fredo et videret circa duo milia hominum praecedentium et subsequentium se cum cereis accensis, dixit: *Gratias agimus vobis de honore, quem nobis tam magnanimiter exhibuistis;* et signans eos dixit: *Benedicta sit terra, in qua vos statis et benedicti sitis vos et haeredes vestri in perpetuum.* Iul. 12. Iul. 14.

Necrologium Veronense[5]. XI kal. augusti Lucius Apostolicus ab omni populo civitatis Veronensis est receptus et in lectica cum gaudio magno portatus. Iul. 22.

---

1) „Lucius Papa dimisso comite Bertoldo ad defensionem Campaniae per vallem Orbeti Veronam accessit ad colloquium cum imperatore". *Anonymus Casin.* Mur. scr. V. 70.

2) Relicto sive prope Urbem sive in Urbe vicario magistro Girardo, diacono cardinali sancti Adriani. Cf. *chron. monasterii s. Bartholomaei de Carpineto* ap. Ughelli, Itt. sacr. X. (*anecdota Ugh.*) 376.

3) De Lucii adventu in urbe Faventina (iun. 28.—29.) cf. *Mittarelli*, accessiones ad hist. Favent. (*chron. Tolosani* c. 98.) pg. 93.

4) *Muratori*, scr. XI. 54—55.

5) Ap. *Biancolini*, serie chronologica dei vescovi e governatori di Verona. Verona, 1760.

1184. *Chronicon Laudunense*[1]. Lucius Papa — Veronae se contulit, ubi imperator Fridericus[2], ad eum veniens, haereticos[3] quorum contagione Lombardia erat infecta, exfestucavit, primum quidem in concione per interpretem; deinde idem imperator surgens coram omnibus in concione manum suam cum chirotheca in quatuor partes agitans comminando chirothecam in terram proiecit. Tulit etiam imperator legem, ut haeretici nullo iure, nulla lege tuerentur libertatis.

Benedictus Petroburgensis, vita Henrici[4]. Interim sollicitus rex (Angliae Heinricus), de pace facienda inter imperatorem et ducem Saxoniae (Heinricum leonem)[5], misit Hugonem de Nonant archidiaconum Lexoviensem et quosdam alios de clericis et familiaribus suis ad Papam Lucium supplicans, ut ipse iram imperatoris mitigaret versus ducem Saxoniae. Venientibus itaque ad curiam summi Pontificis in Veronia, civitate Longobardiae et moram ibi cum Papa facientibus nunciis, advenit imperator ad colloquendum Papae. Ad cuius instantiam concessit imperator duci Saxoniae licentiam redeundi in patriam et relaxavit ei sacramentum quod ipse in recessu praestiterat, scilicet se nunquam[6] in terram suam reversurum, nisi de mandato et licentia ipsius. Et summus Pontifex absolvit eum a iuramento, quod fecerat imperatori.

Nov. 4. *Radulfus de Diceto*[7]. Quarto die intrantis novembris[8], consedentibus

---

1) *Bouquet* XVII. 703.

2) Imperator fasto die pentecostes (mai. 20.) celeberrimam illam curiam Moguntinam babuerat, deinde Inl. 6. Ratisbonaa fuit, „XIII kal. octobris (sapt. 19.) intravit Madiolanum" (*Calendarium Ambrosianum* ap. Muratori scr. I. p. 2. pg. 236).

3) A Lucio damnatos —, qua de re ipse in decreto tum adito (Dacretal. Gregorii IX. l. V. t. VII. c. 9.) haec: „Carissimi filii nostri Friderici, illustris Romanorum imperatoris et semper augusti, praesentia pariter et vigore suffulti, de communi fratrum nostrorum consilio nacnon aliorum patriarcharum, archiepiscoporum multorumque principum, qui de diversis partibus imperii convenerunt, contra ipsos baareticos, quibus diversa capitula divarsarum indidit professio falsitatum, praesantis decrati generali sanctiona consurgimus et omnem baeresim, quocunque nomine censeatur, per buius constitutionis seriem auctoritate Apostolica condamnamus. Imprimis ergo Catbaros et Patarenos et eos, qui [se] Humiliatos vel Pauperes de Lugduno falso nomine mentiuntur, Passaginos et Iosapbinos, Arnaldistas parpetuo decernimus anathemati subiacare". —

4) L. c. pg. 461. cf. pg. 463—464.

5) Heinricus a. 1181. novembri in curia Erfurtensi ab imperatore tanquam rebellis, abiudicatis feodis, in septennium patria carere iussus, anno 1182 ad socerum Henricum Angliae regem, cuius filiam Mathildem duxerat, migravit. Iam axeunte a. 1184. triennium decurrarat; quod reliquum erat quadriennium imperator deprecante Lucio (et Pbilippo Franciaa, Henrico Angliaa rege et Philippo Flandriae comita cf. *Rog. de Hoveden* pg. 595.) remisit.

6) Immo non ante actum in exilio septennium.

7) *Scriptores rer Angl.* ed. Twysdan pg. 624.

8) *Annales Argentinenses* (Böhmer III. 81.): „circa kalendas novembris".

Veronae in ecclesia maiori Papa et imperatore, cardinalibus et plerisque 1184. ecclesiae rectoribus, Ravennas in serie sermonis sui casum et perditionem terrae Ierosolymitanae omnibus exposuit et ad succurrendum in peccatorum remissionibus cuiuslibet generis homines evocare curavit[1].

Arnoldus Lubecensis, *chronica Slavorum*[2] III. 10. Sequenti anno imperator abiit in Italiam pro disponendis negotiis reipublicae. Et occurrit ei dominus Papa Lucius apud Veronam pro quibusdam causis determinandis inter ipsos. Cumque honestissime susceptus esset a Veronensibus et a clericis, qui illuc convenerant de diversis partibus terrarum, qui tempore Alexandri Papae a schismaticis ordines susceperant: coepit imperator omni instantia intercedere pro ipsis ad dominum Apostolicum, Nov. ut clementer circa ipsos dispensaret. Qui primo huic petitioni se benevolum exhibuit et eo usque annuerat, ut omnes petitiones suas scriberent, ut secundum casum singulorum dispensaretur circa ipsos. Et ecce altera die dominus Papa mutat animum et propositum, dicens: *Quoniam generali concilio, quod Venetiis celebratum est, ubi ipso imperatore praesente dispensatum fuerat, circa dominum Christianum Moguntinum et dominum Philippum Coloniensem et dominum Mantuanum et alios plures, qui cum ordinatis suis persisterent, hi ab ordinibus suis suspensi fuissent: nulla ratione mutandum id* affirmabat, *nisi denuo in cardinalium et episcoporum generali collegio*. Promisitque Apostolicus, apud Lugdunum super eodem negotio se concilium habiturum. De qua mutatione dominus Conradus Moguntinus et dominus Wormaciensis suspecti habiti sunt. Hi autem, quibus spes de officiis recuperandis data fuerat, contristati sunt valde. Et cum prius in susceptione imperatoris iucundissime decantassent: *Advenisti desiderabilis*, in luctum conversi cantabant: *Sustinuimus pacem et non venit, domine, quaesivimus bona et ecce turbas etc.* Quod tamen cardinalibus valde displicuit, dicentibus: *Ecce quanta est praesumtio Alemannorum, qui gratiam minando quaerunt.* Hoc taliter infecto negotio,

---

1) *Annalium Mellicensium contin. Zwettlensis II.* (*MGs.* IX. 542.): „Ibi etiam (Heraclius) patriarcha Ierosolymitanus et (Rogerius de Molinis) magister Hospitalis ac (Arnoldus de Turri rubea) templi occurrerunt imperatori petentes, ut subveniret ecclesiae orientali, quod ipse, precibus istorum et exhortacione summi Pontificis inductus, facere promisit". Lucius patriarcham et magistrum hospitalis ad Henricum regem Angilae transmisit litteris instructos, quibus extrema regni et ecclesiae orientalis exponit pericula et ad ferendum iis auxilium hortatur. *Roger de Hoveden* pg. 628. Quam indefessus fuerit Lucius ad auxilium orientalibus navandum, ex ipsius Saladini et eius fratris Sisidinis litteris ad Pontificem datis (ap. Radulfum de Diceto l. c. pg. 621—622.) perspicuum est.

2) *Leibnitz*, scr. rer. Brunsvicensium. II. 663.

1184. tractabant inter se dominus Papa et imperator de patrimonio dominae Mechthildis, matronae nobilissimae, quod imperator in possessione habebat, dicens, ab eadem imperio collatum, et e converso dominus Papa sedi Apostolicae ab ea datum affirmabat. Cumque in argumentum probandi testamenti ex utraque parte privilegia porrigerentur, nullo fine causa terminata est. Aliud etiam habebant negotium, quod maximum et praecipuum erat: de electione Trevirensi. Siquidem metropolis Trevirensis vacabat, in qua duo electi erant: Volcmarus et Rhudolfus. Volcmarus quidem prior a saniore parte electus est. Rhudolfus vero posterior a parte infirmiori. Cumque schisma inter eos esset, Volcmarus quasi de canonica electione praesumens ad sedem Apostolicam appellavit, Rudolfus vero ad imperatorem se transtulit. Imperator ergo audiens, quod factum fuerat, propter dissensionem electionis, investituram dedit Rhudolfo. Apostolicus itaque affirmabat partem Volcmari propter canonicam electionem. Et imperator pro Rhudolfo erat propter electionis dissensionem. Sicque ab invicem discesserunt, ut quivis suam partem diceret esse iustiorem. Procedente ergo tempore, cum Volcmarus sequeretur curiam Romanam et pro suo negotio molestus esset Apostolico, Apostolicus missa epistola peremptorie citavit Rhudolfum, qui tunc cum imperatore erat. Quod imperator audiens non parum aegre ferebat. Ipsum tamen ne contumax videretur, ad audientiam venire hortatus est, mittens secum duos decretistas et duos legistas: Decretistas quidem ut pro Rhudolfo essent iustitia canonum, legistas vero ut pro parte sua starent iura legum. Cumque ad iudicium ventum fuisset et ex utraque parte plurimum fuisset allegatum, nullo dato fine, Rhudolfus ad imperatorem revertitur, Volcmaro cum Apostolico remanente[1].

---

1) De causa Trevirensi *Gesta Trevirorum* l. c. n. 96. haec: „At Folmarus terra marique laboriosum iter arripiens Lucium Papam adiit, causam dixit, iustitiam a sede Apostolica expetiit. Papa dudum litteras omnium personarum ecclesiae Treverensis susceperat contra eum et quia per subreptionem magis quam per canonicam electionem obtinere velle audierat, sd curiam suam die eis praefixa adversarios suos cum personis ecclesiae evocavit et, audito electionis ordine circa utramque personam, nihil eo tempore super boc determinare iudicavit usque ad praesentiam imperatoris, qui ei de eodem negotio scripserat quique iam in procinctu viae erat occurrere ei apud Veronam. Ubi dum convenissent et de negotiis, quae inter sedem Apostolicam et imperium versabantur, qusestiones hinc inde discuterentur, inter ceteras quaestiones ista habita est, non una de minimis. Imperstor enim causam Rudolfi praepositi suam faciebat, unde et constanter petiit, ut eum quem per sententiam principum investisset, Papa consecrare non differret. Quod cum Apostolicus more curiae de die in diem protrahendo imperatori firmam spem suae voluntatis exeqnendae promitteret, tandem suggestum est imperatori a cardinalibus, quod ad sententiam dandam Papa procedere non posset, nisi auditis allegatoribus utriusque

1185.

Godefridus Coloniensis. Imperator natale Domini Papiae celebrat crebrique nuncii inter ipsum et Papam erant, antequam ad colloquium venirent. Filius imperatoris insolenter agere et res alienas diripere coepit. Unde crebra querimonia ad patrem et demum ad Apostolicum elata est. Unde cum imperator vellet, ut imperiali benedictione sublimaretur, fertur Papa respondisse ex consilio quorundam principum et cardinalium: Non esse conveniens, duos imperatores praeesse Romano imperio.

Gesta Trevirorum. 97. His ita se habentibus, rex Henricus filius imperatoris Treverim et in finitima eius cum multitudine gravi venit et inductus quorumdam pravorum consilio immunitatem cleri et libertatem civium quam praedecessores sui gloriosissimi principes ei contulerant et inviolatam usque ad dies illos servaverant, infregit. Nam milites sui et apparitores irruentes in domos clericorum maxime eorum, qui partem Folmari tueri videbantur, omnia bona eorum diripuerunt, quin etiam domum Folmari ad solum usque redigerunt. Si quis autem civium a delatoribus accusatus fuerat, vel ad redemtionem corporis et rerum suarum cogebatur vel captivus adducebatur; quod factum initium et causa fuit magni mali et discordiae inter regnum et sacerdotium; siquidem fama huius mali cum ad curiam pervenisset, cardinales et universus clerus, qui de diversis provinciis ad curiam venerat, tantam iniuriam in praesentia summi Pontificis graviter deplangebant, adeo ut ipsum etiam ad lacrymas converterent. Missis itaque legatis suis imperatorem rogavit, ut clericis Treverensibus ablata restituerentur. Quibus imperator respondisse fertur: *Immunitates ideo concessae sunt clericis, ut sequestrati a forensibus causis et tumultu populi cum humilitate et devotione Deo in pace deserviant. Si autem, quae Dei sunt relinquentes, ea quae sibi concessa non sunt usurpaverint, privilegio libertatis suae gaudere non debent, nisi resipiscant. Quia igitur Treverenses clerici iura imperii, quae ab antecessoribus nostris divis imperatoribus usque ad tempora nostra illibata permanserant, attingere praesumserunt, iuste a filio nostro glorioso rege Hen-*

---

partis. Ex consensu igitur imperatoris Rudolphus cum suis processit ad curiam, cui ex adversa parte Folmarus cum suis, quos avocaverat ad se, cum decano maioris ecclesiae resistere paratus litem suae causae ingressus est. Lite igitur contestata dum utrimque disputatum esset et allegationes eorum, in scriptum redactae, curiae repraesentatae fuissent, quia ita perplexum erat negotium, ut hinc imperatorem inde Papam graviter tangere videretur, diffinitivam sententiam promulgare distulit et sic non modicum temporis elapsum est". *Martène et Durand,* amplt. coll. IV. 215.

1185. *rico ut hostes reipublicae habiti sunt. Si autem dicitis, sine sententia curiae nostrae et principum contra illos eius emanavit edictum, non commendamus et ut in statum pristinum restituantur volumus.* Hoc responso accepto nuntii reversi sunt in curiam[1].

Nov. 25. *Necrologium Veronense.* VII[2]. kal. decembris obiit Lucius Apostolicus, qui et in civitate Verona est tumulatus. Ipsoque in die Ubertus archiepiscopus Domino ordinante est elevatus.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Lucius Papa apud Veronam mortuus est, quem in ecclesia beatae Mariae in sepulchro marmoreo ante maius altare sepelierunt. Cui successit Hubertus Mediolanensis archiepiscopus, quondam Bituricensis archidiaconus.

Lucii III
titulus sepulcralis[3].

Ob. Sanctissimus Pater D. D. Lucius III.
MCLXXXV. die VII. Kalendas Decembris.
Luca dedit lucem tibi, Luci, pontificatum
Ostia, Papatum Roma, Verona mori.
Immo Verona dedit lucis tibi gaudia, Roma
Exilium, curas Ostia, Luca mori.

---

1) Arnoldus Lubecensis l. c.: „Interea rex, iuvenis et superbus, zelatus pro Rudolfo, decanum et canonicos quosdam Confluentiae, qui pro parte Volcmari stare videbantur, calumniatorie eggressus est et, ablatis stipendiis, domos et possessiones eorum exterminari praecepit. Apostolicus vero, exinde magis commotus, Volcmerum ad pontificatus apicem promovere decrevit. Quod audiens imperator, per suos ei mandat dicens. *Quod, si Volcmarum contra suam voluntatem ad summum sacerdotium promovere voluerit, omnem familiaritatem inter eos perpetuo expirasse certissime sciat.* Minas etiam quasdam terribiles addidit, quae tamen pro discretione eorum, qui internuntii erant, ad medium non devenerunt. Taliter ab invicem disturbati Apostolicus et imperator, quicquid moliebantur, cassum fuit nec consilium in perturbatione stare potuit. Siquidem inter plurima negotia agebat imperator cum Apostolico de filio suo rege, ut coronam imperii super caput eius poneret. Et quia eum placabilem non habebat, consecrationem illius occcasionibus differebat. Quam tamen non sine ratione refellebat, dicebat enim Apostolicus: *Non posse simul duos imperatores regnare, nec filium imperialibus insigniri, nisi ea ipse prius deposuisset.*"

2) Non desunt, qui malint *VIII*; sed documentorum Veronensium gravior est auctoritas.

3) *Biancolini*, serie etc. pg. 139. Alterum distichon non, ut in plerisque legitur annalibus posterioris aetatis, ab alio quodam additum, sed ipsius tituli pars est.

URBANUS P. P. III.

1185. *nov.* 25. — 1187. *oct.* 20.

Annales.

1185.

Radulfus de Diceto[1]. Lucius Papa VII. kal. decembris Veronae sepultus est. Humbertus Mediolanensis archiepiscopus[2] ipsa die Cardinalium assensu communi[3] Papa creatus est, vocatus Urbanus[4]. Kalendis decembris coronatus est in ecclesia sancti Petri, montis in supercilio collocata[5]. *Nov.* 25. *Dec.* 1.

1) *Scr. rer. Angl.* ed. Twysden pg. 629.

2) „Qui fuit natione Mediolanensis ex progenie illorum de Crivellis. Erat enim archidiaconus Mediolanensis". „Successit (a. 1183. aug. 23.) Alghislo — et sedit (in cathedra Mediolanensi) annis duobus, mensibus quatuor et diebus duobus". *Chron. Francisci Pipini* ap. Muratori, scr. IX. 602. 626. „Vir multae litteraturae, ex cardinali in Mediolanensem praesulem nuper assumptus". *Robertus Altissiodorensis* ap. Bouquet XVIII. 252. Cardinalis presbyter erat tit. s. Laurentii in Damaso. Cf. Jaffé, pg. 855.

3) „*Defuncto siquidem piae recordationis patre ac praedecessore nostro domino Papa Lucio et reverentissimo eius corpore honorifice tumulato, habitus est a fratribus de successoris electione tractatus. In quo tanta fuit unitas omnium tantaque ad invicem concordia singulorum, ut ille intelligatur operatus in eis, in cuius manu corda sunt omnium et per quem adunatur diversitas animorum. Ceterum cum plures essent in ecclesia Dei viri venerabiles et prudentes, in quos eorum vota concurrere consultius, ut credimus, et dignius potuissent: ad insufficientiam nostram oculos intenderunt, et factum est, sicut Domino placuit, ut nos, quibus ad dignitatis tantae fastigium nec vires nec merita suffragantur, in patrem sibi elegerint et pastorem. Nos autem, licet nobis conscii propriae infirmitatis essemus, ita ut crederemus eorum proposito non immerito resistendum: ne tamen ex dilatione negotii vel pertinacia reluctandi aliquod in ecclesia periculum proveniret, consensimus licet inviti, iniuncti oneris subire laborem, ab eo sperantes dirigi gressus nostros, qui beato Petro in fluctibus naviganti et fiduciam praestitit, ut in mare descenderet, et potenter occurrit, ut dubitans non periret*". Urbani epistola ad episcopos et praelatos ap. *Roger de Hoveden* l. c. pg. 630 Altera, sed mutila in *Gilberti Foliot epp.* t. II. pg. 114. ed. Giles.

4) Quae leguntur apud *Burchardum* (historia Friderici, ed. Christmann. pg. 88), cardinales timuisse, ne Imperator eis in eligendo Pontifice vim inferret, deinde ab archiepiscopo Mediolanensi Ravennam deductos ipsum in hac civitate elegisse, eae quidem sunt fabulae.

5) „Henricus rex Teutonicus ducens secum Philippum Flandrensium comitem, venit ad patrem suum cum multis in Italiam, natalitios dies ibidem celebraturus". *Benedictus Petroburgensis* ap. Bouquet XVII. 627.

1185. Dec. 6. *Chronicon Fossae novae.* Octavo idus decembris venerunt Romani[1] in Campaniam, incenderunt Montem longum et depraedati sunt Silvam mollem et sic reversi sunt Romam.

1186.

Radulfus de Diceto[2]. Inter Henricum regem Teutonicum[3] et Constantiam filiam Rogeri Siculi regis, amitam vero Willelmi regis Siculi, generi regis Anglorum, matrimonium celebratum est. Sexto kalendas februarii (Aynardus) Viennensis archiepiscopus Fridericum imperatorem Romanum Mediolani coronavit. Eodem in die (Godfridus) Aquileiensis patriarcha coronavit Henricum regem Teutonicum et ab ea die vocatus est caesar. Quidam episcopus Teutonicus coronavit Constantiam —. Haec acta sunt in monasterio sancti Ambrosii.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Urbanus Papa et imperator Fredericus inveteratum inter se odium dissentientes ad invicem renovant. Multimodae fuerunt causae dissentionis; praecipua, quod patriarcha Aquileiensis et quidam episcopi interfuerant absque consensu Papae coronationi Henrici regis die quodam solempni in Italia. Quos omnes Papa a divino suspendit officio. Alia, quod Formosum (l. Folmarum) electum
Mai. 31. Treverensem, electum canonice, sabbato sancto pentecostes in presby-
Iun. 1. terum cardinalem et crastino dio in archiepiscopum contra votum imperatoris consecravit. Nam alter electus perperam fuerat, quem imperator

1) I. e. Pontificis hostes. 2) L. c. pg. 629. (Bouquet XVII. 627).

3) Henricus iam a. 1184 oct. 29. in civitate Augusta Constantiam sibi desponsaverat (*Ann. Marbacenses*, MGs. XVII. 162. et *ann. Augustan.* MGs. X. 9.), quam ex Sicilia occurrentem imperatoris legatio solemnis apud Reate a. 1185. aug. 28. recepit (*Pirro*, Sicilia sacra ed. 3. I. pg. XXIV. *Abel*, Koenig Philipp der Hohenstaufe, Berlin 1852. pg. 298.) „Quae domina Constantia die Veneris XV kalendas novembris proximi (1185.) intravit Papiam et die luuae VI kal. februarii rex Henricus eam in eadem civitate desponsavit (l. in matrim. sumpsit)". *Chron Italicum* ed. Huillard-Bréholles pg. 138. (Sed quae ibidem sequuntur, hanc desponsationem factam esse „praesentibus cardinalibus episcopo Hostiensi et domino Suffredo ad hoc delegatis a domino Urbano Papa" ab iis nimis abhorrent, quae certa sunt.) „Anno dominice incarnationis millesimo centesimo octuagesimo sexto, anno primo pontificatus domni Urbani tertii pape, indicione quinta, eodem tempore Fredericus imperator augustus morabatur tunc apud Mediolanum civitatem, et ibidem fecit Heinricum filium suum cesarem; deinde dedit ei uxorem filiam quondam Rogeri regis Siciliae, et recepit ab ea aurum infinitum nimis et alia multa ornamenta. Erat autem tunc dictus papa Urbanus apud Voronam civitatem, qui Lucio pape successit". *Ann. Romani* MGs. V. 479. Praeterea cf. *Ottonem de sancto Blasio* c. 28. et *Ioh. de Mussis*, chron. Placent. ap. Mur. scr. XVI. 456.

manutenebat. His et aliis causis intercurrentibus inter Papam et imperatorem in Italia pax turbatur. Fredericus imperator Cremonenses, sibi rebelles, auxilio Mediolanensium in suum invitos cogit servitium[1]. Imperator relinquens Henricum filium suum in partibus Beneventanis[2], in Germaniam redit. Henricus rex, imperatoris filius, quendam Urbani Papae servientem et multas secum auri et argenti pecunias deferentem, obvium ex insperato habens, aurum et argentum auferens in contumeliam Papae nasum ei praecidit[3]. 1186. Iul. 6.

Gesta Trevirorum. (97.) Dum haec ita gererentur, Lucius Papa plenus dierum migravit ad Dominum. Cui statim substitutus est Urbanus, qui fuit archiepiscopus Mediolanensis. Is cum de negotio Treverensi nihil determinatum invenisset, gravius quam expediret, causam huius negotii aggressus est. Nam fere totus mundus diversis emergentibus causis ex hoc facto commotus est. Quod quomodo ad effectum processerit, in sequentibus declarabitur.

98. Contigit olim cum imperator Fridericus Mediolanum, civitatem magnam, obsessam ad deditionem coëgisset, cognatos et parentes domini Urbani Papae inter ceteros captivos teneri, quorum quosdam proscriptione damnavit, quosdam mutilatione membrorum deformari praecepit. Ob cuius itaque facti vindictam dicebant quidam praedictum Apostolicum, antequam ad sedem Apostolatus conscendisset, gravissimum ran-

---

1) „A. 1186. indict. 4. die dominico qui fuit sextus intrante mense iulii Henricus rex recepit" legatos „a parte et nomine totius communis Cremonae in plenitudinem gratiae suae et remisit eis omnes offensiones". Muratori antiqq. Itt. IV. 471. (MGL. II. 183.) Cf. Mur. antiqq. IV. 220. *Chron. Cremon.* ap. Murat. scr. VII. 635. *Sicardi Cremon. chron.* ap. Mur. scr. VII. 603. *Ioh. de Mussis,* chron. Placent. ap. Mur. scr. XVI. 456. *Calendar. Ambros.* ap. Mur. scr. I. p. II. pg. 236, b.

2) Celebratis nuptiis „predictus rex Anricus semotus, magno exercitu habito, versus Romam in Campaniam (Romanam) pro (i. e. propter d.) discordia quam habebat cum domino Urbano Papa, ivit et multa loca cepit et destruxit". *Chron. Placentinum* ap. Huill.-Bréb. pg. 13. „Rex Henricus exercitum in Campaniam duxit et Romanos vastavit". *Ann. Aquenses* ap. Böhmer III. 396. MGs. XVI. 687. Ex regestis apparet, Henricum mart. 23. fuisse Bononiae, apr. 30. ad Burgum s. Domini, *iun.* 3. *Urbe vetere,* iun. 9. ap. Cremonam. *Iul* 6. *fuit „sub tentorio in obsidione Urbis veteris"*, ubi ei, scilicet adversus Pontificis castra Romana proficiscenti, occurrerat *„Otto Frangenspanem praefectus Romae"*. Cf. diploma Henrici supra citatum. Anno posteriori 1187 iterum in hanc Campaniam irrupit, sed neque tunc Beneventum usque pervenit. — Fridericus non solum a. 1186. dec. 1., sed etiam a. 1187. febr. 11. in Lombardia fuit.

3) „Qui (Urbanus) marscalcum imperatoris Heinricum excommunicavit, quod quendam de suis denasaverat". *Ann. Mellic.* contin. Zwettl. II. MGs. IX. 543. Cf. Innocentii III deliberationem *in registro imperii* (*Inn. III. epp* ed. Baluz. I. 699.) n. 29.

1186. corem servasse in corde suo contra imperatorem; quod postea in propatulo claruit secundum eorum assertionem, quibus causa nota erat. Nam postquam ad summi Pontificatus gloriam sublimatus fuerat, omnibus viribus laborabat, quomodo imperatoris dignitatem et excellentiam humiliaret. Dum enim de compositione pacis inter eos a cardinalibus et episcopis diu laboratum esset, et quaestiones, quae inter sedem Apostolicam et imperium de terra marchionissae Mathildis a tempore Alexandri et Lucii Papae ventilatae erant, iam per compositionem terminandae essent, imperatore nihil mali suspicante, ipse domnus Papa Urbanus contra iuramentum (quia in verbo Domini iuraverat et per venerabilem virum Monasteriensem episcopum Hermannum imperatori mandaverat, videlicet quod Folmaro nunquam munus consecrationis imponeret, sicut idem episcopus postea coram principibus confessus est) electionem Folmari approbare festinavit. Convocatis siquidem partibus, Folmari videlicet et Rudolfi praepositi, quae a tempore Lucii Papae adhuc in curia diffinitivam sententiam praestolabantur, utriusque partis allegationes relegi fecit
Mai. 31. et sic ad sententiam promulgandam consilio fratrum sabbato ante ascensionem hora nona processit. Tanta erat festinatio, ut non daretur praeposito tempus deliberandi usque mane: cum tamen inter cardinales essent quidam sanioris consilii, quibus videretur sanum esse et iustum, ut utriusque electio cassaretur et ecclesiae Treverensi libera electio redderetur vel sententia in tempus magis opportunum differretur. Quorum consilium Papa nimis caute, si dici fas est, transgrediens, quod animo diu conceperat, ad effectum publice perduxit. Nam destituto Rudolfo praeposito, quia de manu imperatoris investituram receperat, electionem Folmari confirmavit, quem confirmatum consequenter in archiepiscopum
Iun. 1. Treverensem consecravit.

Arnoldus Lubecensis, chronica Slavorum III. 16.[1] Inter haec autem defuncto Papa Lucio, dominus Urbanus in sedem Apostolicam sublimatus est. Cumque inter ipsum et dominum imperatorem colloquia celebrarentur pro negotiis supra[2] memoratis, quae adhuc minime determinata fuerant, dominus Papa ut zelator iustitiae pro defensione sanctae Romanae ecclesiae constanter agebat nec terreni imperii metuens principatum, quae sui iuris erant intrepidus requirebat. Arguebat sane imperatorem de patrimonio dominae Mechthildis, de quo supra mentio facta est, quod ab ipso iniuste occupatum dicebat. Affirmabat etiam, quod episcoporum exuvias iniuste acciperet, quae dum ipsis mortuis de ecclesiis rapiantur,

1) *Leibnitz*, scr. II. 667. 2) Cf. Arn. Lub. locum sub a. 1184. propositum.

ecclesiae quasi corrosae et expoliatae ab episcopis subintrantibus inveniuntur, ita ut ex necessitate quadam raptores iniusti inveniantur, dum ablatis stipendiis, quae confiscata fuerant de novo resarcire cogantur. Tertium etiam contra eum proponebat articulum, quod abbatissarum congregationes plurimas in dispersionem dedisset, dum propter enormitatem ipsarum sub emendationis occasione usurpatis sibi stipendiis personas quidem removisset nec alias ad honorem Dei vel ecclesiae augmentum sub meliore professione reddebat. Dicebat enim, ut a suo praedecessore instructus erat, quod minime imperatoris filium imperialibus insigniret, nisi ea pater primum deposuisset. 1186.

Inter haec autem Volcmarus, electus Trevirensis, de quo superius dictum est, contra voluntatem imperatoris per manus domini Papae ad summum sacerdotium meruit promoveri. Imperator hoc audiens iratus *Iun.* 1. est nimis et ex illa die manifestissimae inimicitiae inter ipsum et dominum Apostolicum exortae sunt. Et facta est in ecclesia Dei perturbatio non modica, quia, dum inter se discordarent cardines orbis, facta est confusio elementorum, praelatorum videlicet, hinc inde placere volentium. Filius vero imperatoris perturbationis huius causa non parva extitit. Nam sub ipso tempore in Longobardia positus, episcopum quendam ad se accersiri iussit, cui etiam dixit: *Dic, clerice, a quo investituram pontificalem suscepisti?* Et ille: *A domino Papa.* Cui rex rursum: *Dic* ait, *a quo investituram pontificalem suscepisti?* Et ille: *A domine Papa.* Cumque tertio eisdem verbis eum requisissset, dixit episcopus: *Domine, nihil de regalibus possideo, nec ministeriales nec curtes regias habeo; iccirco de manibus domini Papae parochiam, cui praesum, teneo.* Tunc indignatus rex praecepit servis suis, ut pugnis eum caederent et eum in luto platearum conculcarent. Quod factum omnibus displicuit, quia post Decium nihil tale auditum fuit de regibus. Apostolicus tamen insistens imperatorem de tribus superioribus capitulis instanter arguebat, id est de patrimonio dominae Mechthildis, de episcoporum exuviis et de abbatissarum stipendiis, ita ut manifeste eum citaret et excommunicationis maledictum ei intentaret. Cui praecipue favebat Philippus, archiepiscopus Coloniensis, plurimum dolens, quod post mortem episcoporum omnia mobilia in fiscum redigerentur. Ad haec acclamabat Conradus Moguntinus, Volcmarus archiepiscopus Trevirensis, quibus consentiebant episcopi duodecim, inter quos praecipuus erat Bertoldus Metensis, qui etiam Volcmarum post consecrationem ab Apostolico venientem non solum in sua dioecesi, verum etiam extra suos terminos ei occursans, honestissime suscepit. Unde graviter animum

1186. imperatoris exacerbavit, quod recordatus non fuisset, quae sibi fecisset bona[1].

Gesta Trovirorum. 99. Imperator audita novitate huius facti, sicut constantissimus semper fuerat in omnibus viis suis, motum animi sui repressit et more solito indignationem mentis risu colorans, alto cordis
Iun. secreto iniuriam istam reposuit, et mandavit filio, qui tunc temporis in Tusciam victrices aquilas converterat, ut iniuriam imperio illatam vindicare non omitteret. Igitur rex Henricus nil moratus exercitum convertit
Iul. in Campaniam et in omnem circa regionem, totamque terram illam vel in deditionem accepit vel omnino devastavit, nullique securus transitus dabatur eundi aut redeundi ad Apostolicam sedem.

Gervasius Dorobernensis[2]. In ipsum quoque dominum Papam (Fridericus) edictum statuit, totius imperii appellationes inhibuit aliarumque regionum appellationes impedivit, et quos apprehendere poterat ad Papam euntes vel ab eo redeuntes, incarceravit. Alios lingua capulata, naso et aliis membris mutilatis dimisit, multos in carcere mori coegit, maxime apud civitatem Yvoricam et castrum Toringum (i. e. Torinum), quae ingredientibus Longobardiam primo occurrunt, Yvorica via quae venit a monte Iovis, Toringum via quae venit a valle Moriana. Possessiones quoque domini Papae quasdam, civitates et praedia abstulit; proposuit et omnia auferre.

1187.

Febr. 21. *Urbanus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri (Wicmanno) Magdeburgensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem*[3]. *Firmum in corde nostro propositum, habendi te sincerius in visceribus Ihesu Christi, karitas illa fundavit, que diffusa per spiritum in cordibus electorum ita corpus ecclesie compage sue virtutis annectit, ut et caput membris ineffabili iunctura cohereat et membrorum officiosa diversitas ab unitate capitis non recedat. Noverit ergo tua fraternitas, quod nos circa te et commissam tibi ecclesiam caritatis huius ardore ferventes, fiduciam de te gerimus spiritualem, quod sicut paternitatem tuam nexu quodam singularis dilectionis amplectimur, ita etiam recompensatione laudabili a tua devotione suscepta copiosius semper in tuis affectibus oblectemur. Hac ergo suadente fiducia materiam tibi nostre immodice tur-*

1) Quem de episcopatu suo per Wernerum de Bolanden eiectum Philippus Coloniensis recepit. Cf. ann. Col. max. l. c. pg. et chronicon ap. D'Achery spicil. VI. 665.

2) Scr. rer. Angl. ed. Twysden pg. 1479.

3) *Ludewig*, reliquiae diplomatum ac monumentorum. t. II. pg 435.

bationis exponimus, ut nostris te participante molestiis, de prudentia et subsidio tuo maius in domino solatium capiamus. Commonita, inquam, frequenter a nobis imperialis culminis altitudo, ut ecclesie Romanae restituat possessiones eius, quas detinet occupatas, non ea, qua debuit serenitate respondit, nec videtur velle perficere, per quod inter ecclesiam et imperium firma possit pax et concordia provenire. Unde hoc ipsum per litteras tibi duximus Apostolicas intimandum, rogantes attentius et mandantes, quatinus cum ad partes illas accesserit[1], *in quibus eius alloquio tua fraternitas potiatur, suadere sibi et consulere non obmittas, ut ecclesiam Dei sicut ad suam spectat gloriam et salutem, oculo benigniori respiciat et materiam fomitemque discordie, sicut decet eius magnificum principatum, funditus e medio laudabili pietate precidat. Quod si forsitan te commonente non fecerit, culpam dissensionis et odibilis simultatis in eam partem noveris esse refundendam, que culpam videtur prestare discidii, cum in manu eius potestas hereat et facilitas emendandi. Datum Verone VI kal. Marcii*[2]. 1187.

Gesta Trevirorum. 100. Interea Folmarus accepta consecratione pontificali ex praecepto Papae festinavit redire ad sedem suam. Mutato itaque pontificali habitu in schemate servili de Verona noctu aufugit et per montium pericula, per angustias semitarum et quod gravius erat, per custodes, qui observabant introitus et exitus viarum, de Italia magno labore in Galliam pervenit. — (103.) Dum haec ita geruntur, Folmarus ab incoepto non desistens, legationem Apostolicae sedis a Papa per nuntios impetravit, ut facta sua maiorem auctoritate summi Pontificis sortirentur vigorem. Accepta igitur suae voluntatis plenitudine, statim Treverensibus et suffraganeis ecclesiis concilium indixit apud Mosonum castrum archiepiscopi Remensis, qui eum eo tempore manutenebat et solatium

1) Fridericus cum episcopos Teutonicos minime iniurias Pontifici illatas tolerare velle audivisset, a. 1187. febr. 11., relicto in Italia Henrico rege, in Germaniam rediit. Iam febr. 15. Ratisponam pervenit (Cf. *ann. Ratisponenses* MGs. XVII. 589. „Imperator a Longobardia reversus, malam voluntatem episcoporum Teutonice terre pene omnium contra se, sed occultam, comperit, praecipue Coloniensis, quam Urbanus Papa litteris suis et nunciis inter eos concitaverat". *Ann. Magdeburgenses* MGs. XVI. 195. „Quidam episcopi contra imperatorem coniurant. Imperator paulatim episcopos a coniuratione potenter et callide distraxit, praeter Philippum Coloniensem et alios paucos". *Ann Pegavienses* MGs. XVI. 265. „Domnus Papa Coloniensi archiepiscopo Philippo ius in appellatione et vicem suam (l. e. sedis Apostolicae legati munus cf. *Lacomblet*, Urkundenbuch I. pg. 354.) tam in episcopatu Coloniensi quam super omnes suffraganeos sedis Coloniensis indulget et scripto confirmat". *Ann. Col. max.* MGs. XVII. 792. Cf. *Translationem s. Annonis* MGs. XI. 517. coll. *Lacomblet* l. c. pg. 352.

2) Urbanus imperatorem ante eius reditum in Germaniam citaverit an post, non liquet.

1187. ei per se et suos in multis exhibebat. Universi itaque tam cleri quam praelati suffaganearum ecclesiarum et plurimi pastores ecclesiarum de archidiaconatu, quod inter Treverim et Ivodium castrum constitutum est, timentes ordini suo ad concilium istud, antecedente eos Metense episco-
Febr. 15. po, Dominica, qua cantatur *Invocavit*[1], convenerunt. Petrus vero Tullensis et Henricus Virdunensis episcopi appellatione interposita non venerunt. Venerunt et multi tam magistri quam clerici de Francia, inter quos etiam quidam episcopi animantes eum, ut auctoritatis sibi concessae potestate uteretur et subditos suos a subiectione resilientes censura ecclesiastica coerceret. Horum ergo suffragiis animatus praelatorum quosdam et clericorum Treverensium excommunicavit, quosdam ab officio et beneficio suspendit, quosdam vero sine spe veniae deposuit. Petrum etiam Tullensem episcopum excommunicavit, Henricum Virdunensem ultro se offerentem ab episcopatu deposuit et sic in absentes grassatus, non convictos neque confessos damnavit. Haec ergo causa malorum iracundiae fomitem ministravit et indignationem imperatoris contra eum magis ac magis accendit. — 105. Interea imperator acceptae iniuriae non immemor, episcopum Metensem, quia in concilio Mosomitano cum Folmaro visus fuerat, per Warnerum de Bonlande de episcopatu eiecit. Qui confugiens ad Coloniensem archiepiscopum, apud eum per omne tempus schismatis delituit, cum tamen idem vir venerabilis, Coloniensis videlicet archiepiscopus, pro eodem negotio gravissimum iam adversum se sensisset imperatoris animum; aliis namque principibus contra factum Urbani Papae imperatori assistentibus, ipse solus, multiplicibus intervenientibus causis, non consensit, sed cum diversae discurrerent inter eos quaestiones, hac honesta occasione assumpta, ipsi in faciem restitit et contra omnem impetum se muniens, non formidabat imperii principatum, ut cum aliis suo se opponere vellet patri spirituali.

Arnoldus Lubecensis, chronica Slavorum. III. 17.[2] Igitur (imperator) reversus de Longobardia et considerans obstinatum erga se animum domini Papae clausit omnes vias Alpium et omnium circumquaque regionum, ut nemo pro quolibet negotio adire posset sedem Apostolicam. De-
Mart. apr. inde[3] convocans Philippum Coloniensem coepit secum conferre de im-

1) „Hoc anno mense februario, 14. (l. 15.) kal. martii Formarus Trevirorum archiepiscopus, a domno Papa Urbano Veronae ordinatus et consecratus, habuit concilium in ecclesia beatae Mariae Mosomi". *Ann. Mosomagenses* MGs. III. 162.

2) Leibn. II. 668.

3) Iam de tempore quaeramus necesse est, quo hoc imperatoris et archiepiscopi colloquium, quo curia Geilenhusana et ex ea quae pendent, acciderint. *Annales Pegavienses* curiam illam anno 1186 tribuunt, eidem anno *Jaffé*

portunitate domini Papae, intelligens etiam ipsum fungi vice ipsius in causis decidendis: propterea magis ipsius animum explorare cupiebat vel qualiter de eo sibi sentiendum esset, scire volebat. Apostolicus enim ipsi legationem Romanae ecclesiae, sive etiam primatum de suis suffraganeis dederat, ut, quia imperator, ut dictum, vias Alpium conclusisset, ipse vice Apostolici singulorum causas discuteret, ne propterea magis ab ecclesia Dei iustitia deficeret. Exponente ergo imperatore importunitatem domini Apostolici et quaerente ab archiepiscopo, quam fiduciam de ipso esset habiturus, ipse respondit: *Domine, non est necesse, ut aliquid de me dubitationis habeatis: me enim semper pro iustitia stare velle sciatis. Saepius enim probastis cor meum vobiscum, unde etiam vobis constat, semper in me fiducialiter agendum. Verumtamen ut omnium episcoporum ore loquar, si paulo mitius nobiscum agere velletis et per libertatem imperialem levigare onus nobis impositum, tanto devotiores, quanto expeditiores in omnibus ad omnia vobis essemus. Nunc autem videtur nobis, quod quibusdam pensis, etsi non iniuste, indecenter tamen gravati simus. Unde etiam videtur domino Apostolico quod iustam contra vos causam proponat, quod mortuis episcopis confiscantur ecclesiae, ita ut ablatis omnibus mobilibus et stipendiis praesentis anni episcopus subintrans omnia exinanita et evacuata inveniat. Si ergo iustitiae obtentu et nostri servitii intuitu per imperialem clementiam super hoc nobis peperceritis, mediatores iustitiae inter vos et dominum Papam humiliter erimus; sin autem, a veritatis via recedere nequaquam poterimus.* Ad haec imperator ita respondit: *In veritate compertum habemus, quod praedecessores nostri, antiqui imperatores, hoc iuris habuerunt, ut defunctis episcopis investituram pontificalem sine alicuius praeiudicio probatis personis liberrime locaverint. Sed quia hoc ipsorum voluntate mutatum invenimus, ratum habemus. Hanc vero minimam scintillam iuris nostri, quam invenimus, nequaquam mutari permittimus. Sufficiat vobis iustitia vestra quam invenistis, quod permittitur vobis electio episcoporum, quam vos canonice fieri dicitis. Sciatis tamen, quia dum pro*

1187.

(regg. n. 9828.) Urbani ad Fridericum litteras. Sed si curia anno posteriori adiudicanda est, litterae quoque Urbani eodem sunt referendae. Et curiam factam esse anno 1187, facile cognoscitur. Annum enim 1186 integrum Fridericus in Italia consumpsit, a. 1187. febr. 11. Papiae occurrit, feb. 15. Ratisponam pervenit, ubi usque ad mart. 29. moratus est. Deinde aprili 6. Augustae fuit, apr. 17. Werdae; mai. 17. Altenburgi degit, aug. 15. curiam celebravit Wormatiensem. Ante quam Wormatiam veniret, in Gelenhusen moratus sit oportet; Urbanus litteras suas, quae respondent litteris ex curia Gelenhusana scriptis, dedit iun. 18.: sequitur, curiam Gelenhusanam celebratam esse a. 1187. aprili vel maio. Et ante hanc curiam, martio vel aprili Fridericus cum Philippo Coloniensi iniit colloquium, de quo Arnoldus et gestorum Trevirensium scriptor.

1187. *voluntate imperatoris ista dispensarentur, plures iusti sunt inventi sacerdotes, quam hoc tempore, dum per electionem inthronizantur. Ipsi enim secundum vitae meritum sacerdotes investiebant, nunc autem per electionem non secundum Deum, sed secundum favorem eliguntur.* His dictis imperator animum archiepiscopi cum Apostolico sentire intellexit, cui dixit: *Quando quidem audio vos mecum non sentire, nolo, ut ad curiam, quae in Geilenhusen celebranda est, veniatis, ubi episcoporum erit conventus*[1]. Cui archiepiscopus respondit: *Fiat iuxta placitum vestrum.*

Apr. mai. *Arnoldus Lubecensis, chronica Slavorum.* III. 18. Exinde ergo imperator curiam generalem edixit in Geilenhusen[2], ubi convenit multitudo episcoporum et principum et procedens in concionem sic omnibus locutus est: *Rogamus vos summos sacerdotes et episcopos et principes, quorum corda iustitia possidet, ut animadvertatis, quae dico. Compertum forte habetis, quantis adversitatibus impetar a domino Papa; in quo autem gratiam ipsius diminuerim, ignoro. Unum mihi constat, quod nunquam animum eius exacerbare studui nec aliquando contra eius praeceptum vel voluntatem aliquid feci. Nihil etiam ab ipso contra ius indecenter exegi, in quibus autem ipse me arguere habuit, non irascendo vel contradicendo, sed oboediendo et rationem reddendo decenter ad omnia respondi. Et quoniam in omnibus his innocentia mea mecum est, iccirco non conturbor, sed si placuerit domino Papae, me filium habere dilectum et subiectum, ego eum pro honore et reverentia sanctae Apostolicae sedis patrem habeo dilectum et reverendum. Si autem ad deiectionem meam, non dico iniuste, sed inepte aliqua molitus fuerit, spero quod divina favente clementia vestro similiter etiam adiutus consilio et auxilio intrepidus ei ad omnia respondeam. Haec pro parte mea dixerim. Pro parte autem vestra quid sit faciendum, diligenter pensandum est. Dicit enim dominus Papa, iniustum esse, aliquam laicam personam decimas possidere, quas manifeste dominus his, qui altari deserviunt, deputaverit, quod sicut de scripturis habet auctoritatem, ita eadem auctoritate evacuare contendit. Scimus autem decimas et oblationes a Deo sacerdotibus et Levitis primitus deputatas. Sed cum tempore christianitatis ab adversariis infestarentur ecclesiae, easdem decimas praepotentes et nobiles viri ab ecclesiis in beneficio stabili acceperunt, ut ipsi defensores ecclesiarum fierent, quae per se sua obtinere non valerent. Affirmat etiam iniustum esse, quod aliquis in praediis seu hominibus ecclesiarum advocatiam sibi usurpet aut sicut ecclesiae de libera voluntate sive donatione imperatorum*

1) Episcopi enim tanto duce ne omnino sibi adversarentur, iure metuebat imperator.

2) „Imperator curiam in Geilenhusin habuit". Ann. Pegavienses MGs. XVI. 265.

vel principum fundatae sunt, ita res ecclesiasticae a praelatis tantum libere dispensentur. Et quamvis haec pro praelatis esse videantur, non tamen credo, quod ita facile mutari possint, quae ex longa antiquitate usus in consuetudinem vertit, imo ipsa consuetudo a progenie in progeniem descendens, quasi iusta traditione roboravit. Haec de parte vestra dicta sufficiant. Quaero autem a vobis, rectores ecclesiarum, quid inter ista de vobis mihi sentiendum sit, quid timendum quidve vel quantum de vestra fidelitate praesumendum. Sed quia a Domino iubemur reddere, quae sunt Dei, Deo et quae sunt Caesaris, Caesari, sic rogo, domino Papae in vice Christi debitam persolvatis oboedientiam, ut in parte altera a Deo constitutam non negligatis iustitiam. Ad haec verba surgens dominus Moguntinus Conradus accepta opportunitate sic locutus est: *Domine, rogamus serenitatem vestram, ut paululum verba nostra attendatis. Casus iste, in quo laborare videmur, gravis est nec nostrum, inter vos tantas componere lites, quia sicut paulo superius dixistis, ex una parte tenemur reddere Deo, quae Dei sunt, ex altera parte, quae sunt Caesaris, Caesari. Domino enim Papae ut patri spirituali, qui supra omnes est, iustum est ad omnia promptissime oboedire, vobis autem, quem Deus principem et imperatorem Romani orbis exaltavit, cui hominium fecimus, a quo et temporalia possidemus, ad assequendas omnes iustitias vestras iure tenemur assistere. Nunc ergo sine praeiudicio melioris consilii, si placet, scribatur domino Papae ex persona episcoporum, in quibus commoneatur, ut ea, quae ad pacem sunt, vobiscum sentiat et iustitiam vobis in his, quae iuste ab eo exiguntur, faciat.* Placuit imperatori et omnibus episcopis, quod dixerat. Et ad voluntatem imperatoris scripta est epistola, signata bullis episcoporum omnium et perlata ad dominum Papam. Qui cum legisset epistolam, obstupuit de immutatione episcoporum, quia ipse causam pro eis videbatur sumsisse, ipsi vero de causa cecidisse. 1187.

Annales Pegavienses. Imperator ab Apostolico canonice citatus, quod spiritualia suo iuri vendicasset, pro compositione legatos destinavit[1].

Conradus Moguntinus episcopus Teutonicis[2]. *Venerabili-*

1) Haec prior erat legatio ex Germania ad Urbanum missa, quae ferebat litteras in curia Geilenhusana deliberatas. — Cunradus Moguntinus, ut qui erat Romanae ecclesiae cardinalis, eas tantum litteras scripsit, quae sunt in universum de reconcilianda pace, de ponenda tractandi vehementia. Cum archiepiscopus Coloniensis esset imperatoris, intrusus autem Trevirensis Pontificis esset adversarius, causae uberius exponendae provincia tradita est Wicmanno archiepiscopo Magdeburgensi. Non defuisse videntur ipsius Friderici litterae; quibus num eadem exposita fuerint, quae Wicmanni litteris, an significata tantum, non satis apparet.

2) Tres Conradi litteras sumpsimus ex *Harzheim*, concilia Germ. III. 433—435. valde quidem mutilas.

1187. *bus fratribus dominis coëpiscopis nostris scribimus id, quod vobis, et petimus, ut secundum formam litterarum, quas vobis et ipsis hic facimus exhiberi, scribere curetis domino Papae sanctissimo patri nostro et cardinalibus, ut dominus ac redemptor noster sacerdotium cum imperio, quorum divisio christianis fidelibus nociva, sua dignetur clementia ad concordiam revocare. Rogamus itaque paternitatem vestram et hortamur in Domino diligenter, ut et vos secundum formam litterarum nostrarum domino Papae et cardinalibus scribatis; fiduciam enim habemus in Domino et spem certam, quod si fratrum nostrorum acceperit dominus Papa preces et humilitatem devotionis ipsorum perspexerit in eisdem, animus eius circa dominum imperatorem, cui fidelitate tenemur, debeat mitigari.*

Conradus Moguntinus ecclesiae Romanae cardinalibus. Cum inter summum sacerdotium et sacrum imperium sincerae caritatis debeat esse vinculum, valde dolendum est, quod talis caritatis vinculum separatur. Quia igitur discordia, quae inter dominum venerabilem et patrem nostrum Apostolicum et dominum imperatorem vertitur, universalis ecclesiae status periclitatur; quilibet fidelis ad eam tollendam tanto libentius debet operam dare, quanto maius incrementum Romanae ecclesiae et decus imperiali celsitudini ex ipsorum concordia poterit provenire. Sed quia nos prae corporis debilitate ad hoc non possumus personaliter laborare, sanctitati vestrae devote et humiliter supplicamus, quatenus ad solum Deum et ecclesiam vestram, cuius sollicitudinem geritis, respectum habentes, domino nostro Apostolico suggerere dignemini.

Conradus Moguntinus Urbano Pontifici. Si propheta, quae ad pacem sunt Ierusalem, rogari praecepit, ea quae ad pacem sunt universalis ecclesiae sollempniter non quaesierit? Ipsa est enim Ierusalem pacem videns, Iudaea confitens, in qua notus est Deus, cuius in pace factus est locus eius. Hinc est, pater sancte, orbis et urbis dominator et domine, quod ego N. servus vester inutilis et utinam tam obsequiosus quam affectuosus, pedibus vestrae sanctitatis provolutus, quantum possum et audeo, cum omni humilitate et devotione suggero et interpello, quod servantes unitatem spiritus in vinculo pacis, aedificium sanctae matris ecclesiae, robore sancti Spiritus in pace compactum et solidatum, per vitium discordiae, quo nullum magis placet sathanae , labefactari et dissolvi non sinatis, sed potius ut per virtutem concordiae, qua nihil magis terret tumultuosam pravitatem daemonum, roboretur et confortetur, omni sollicitudine et diligentia efficaciter intendatis. Quod si latera eius concutiuntur et columnae colliduntur, restat, ut corruat, quicquid fuerat superaedificatum. Quod si sacerdotium regale et regnum imperiale columnas dixero, veritati consentio et sanctorum auctoritatibus

non contradico, quarum si altera corruerit, reliqua importabili depressa 1187.
onere non stabit. Gladius enim spiritualis et secularis sibi invicem mutuo suffragantur, quorum alterum cum Petrus exemit et Malcho auriculam dextram amputavit, iussus est mittere in vaginam, dicente Domino: ,,Sinite usque huc''. Sed quem Petrus pro Christo sauciavit, Christus pro Petro, ut ei exemplum tribueret, mox sanavit. Pater sancte! scio, quod sapiens sicuti paucis innotescit, ita et ex paucis multa colligit: attendat ergo prudentis discretio, quod quaedam particulares ecclesiae a fide et obedientia Romanae ecclesiae iam recesserunt, quaedam plantationes . . . . . . in fide iam nutant, titubant et vacillant, cui morbo per gratiam Dei potestis occurrere, si cum domino imperatore dignemini concordare, sicut certissime credimus et speramus, ad magnum ecclesiae commodum militantis et gaudium triumphantis.

Reverendo et venerabili in Christo patri ac domino Urbano, sacrosancte et universalis ecclesie summo Pontifici Wichmannus Dei gratia sancte Magdeburgensis ecclesie archiepiscopus cum suis suffraganeis cum debita subiectione obedientiam[1].

Cum divine dispensationis gratia Apostolice sedis antistitem et totius sancte catholice ecclesie pastorem et patrem dignissimum de altitudinis sue consilio vos providerit, universi et singuli, quorum par affectus et eadem vota dinoscuntur, paterne sanctitati vestre cum filiali reverentia tanto devotius assurgimus, quanto amantissimam paternitatem vestram in Deo patre sincera caritate diligimus et iura ecclesiarum prudentie vestre perfectione manuteneri et tranquilliori in dies pace foveri speramus. Inde est, quod habita hinc inde consideratione tam devotionis quam sancte Romane ecclesie et vestre paternitati tenemur, quam fidelitatis et singularis dilectionis, quo domino imperatori et imperio per sacramentum obstringimur super discordia, que inter imperium et ecclesiam morbosis cepit radicibus pullulare, intimis anime visceribus conturbamur, non immerito dolentes duorum gladiorum acies in adversum collidi, quorum mutuis, ut deceret, auxiliis ecclesiarum paci, iusticiis imperii et totius orbis commoditati accuratius fuerat providendum.

Serenissimus quippe dominus noster imperator princeps christianissimus celebrata novissime solempni curia nobis ceterisque imperii principibus tam clericis quam laicis, magnatibus quoque et universis nobilibus proposuit et graviter conquestus est, quod in ipsa dilectionis fiducia, quam erga per-

1) *Ludewig*, reliquiae II. 445. ex cod. Vindobonensi.

1187. *sonam eius et imperium vos habere confidebat quamque ipse erga personam vestram et sanctam Romanam ecclesiam conceperat firmissime, cum illustrissimum filium suum Romanorum regem augustum, quem tanquam unicum diligit filium quasi in signum consummate iam pacis, quibuslibet expositum periculis pro defensione ac libertate ecclesie Romane quanta potuit velocitate transmisit, inimicitias et gravamina adversus eum, quod de vestra michi*[1] *paternitate minime credidisset, studiosius exercueritis, sicut in facto Cremonensium, quos cum tanquam bannitos et publicos tunc hostes imperii vestram decuerat reverentiam evitare, familiariter collegeritis, dehortando (?) universas civitates Ytalie ab afferendo ipsis auxilio et expeditione promovenda; episcopis quoque tam literis, quam nunciis sub pena officii et beneficii pariterque anathematis interminatione inhibendo districtius*[2]*, ne vel adiutorium facerent, vel aliquid secum comparare presumerent. Quas profecto litteras quidam ex nobis viderunt et perlegerunt, super facto tanto vehementius ammirati, quanto minus timendum fuerat, sub specie dilectionis inimicitias palliari.*

Maxime autem et specialiter de facto Treverensis ecclesie subiunxit, de quo nec credi potuit nec animo concipi, quod eo[3] *nequaquam accepto*[4] *fine foret concludendum. Nam si secundum ordinationem vestram idem factum inconvulsum permanere deberet, videretur imperium demembrationem et maximam sui iuris diminutionem incurrisse, presertim cum nulla antecessorum suorum ab aliquo antecessorum vestrorum factum fuisse antiquitatis curiosa reportet memoria, quod episcoporum quispiam in regno Teutonico consecrationem prius, quam regalia per sceptrum imperiale receperit, quod quidem, rationi non derogans, in hec usque tempora usus approbatus celebritate conservavit. Sed nec hanc imperii iustitiam infringendam per vos aut aliquatenus permutandam dominus imperator*[5]*, cum (ut attestatione venerabilium virorum Monasteriensis et Astensis episcoporum et fidelis viri S. mandatarii, quos eiusdem verbi sponsores ad eum remisistis, manifestum est) dum nunquam vos consecraturum*[6] *in verbo domini firmiter promiseritis.*

Ceterum in archiepiscopatu Mediolanensi iniurias ex tempore a vobis imperio factas in publico proposuit. Ea namque sedes quando ceteris in Italia maior et excellentior perhibetur, tanto virum prudentem et utilem imperium

1) Haec v. non recte videtur esse descripta. 2) Correxi ed. *distinctius*.
3) Eo fine, quem Urbanus dedit consecrando Folmarum.
4) Minime optato. 5) Deest v. quaedam *dixit* vel *declaravit*.
6) Corr. ed. *consecuturum*.

in ea requirit et necessarium habet. Sed, ut asserit, usum regalium imperii[1] *antistiti*[2] *ecclesie iam pluribus annis denegastis*[3]. 1187.

Adiecit insuper, quantis exactionum muneribus universe de imperio per vestros ecclesie subiaceant, videlicet ut tam ecclesie quam cenobia, quibus vel panis cottidianus non sufficit, in erogatione pecunie, in pastu familiarium, in stabulatione equorum Romane ecclesie super omnem possibilitatem suam deservire compellantur.

Hec siquidem et plura his serenissimus dominus noster imperator in facie sollempnis curie nobis ceterisque principibus suis proposuit, ostendens evidenter, quod tales iniurias ad gravamen persone sue et imminutionem honoris imperii nec possit nec debeat sustinere.

Unde et nos, qui de conservando et manutenendo iure et honore imperii imperatori et illustri filio suo Romanorum regi augusto per sacramentum tenemur, nichilominus quoque reverende matri nostre sancte Romane ecclesie dilectionis et obedientie debito astringimur et paternam sanctitatem vestram in intimi cordis sinceritate amplectimur, excellentiam vestram obnixe rogantes totius humilitatis et filialis devotionis studio deprecamur, quatinus ad laudem Dei et pacem ac unitatem ecclesie Dei et imperii, que nunc toti mundo desideranda venit et exoptanda, ea, que ad gravamen imperii facta dinoscuntur, quoniam a nobis ea sustineri aut sub silentio preteriri fidei nostre sinceritati nullatenus conveniret, saniori vero[4] *expedit, consilio permutari faciatis. Veraciter siquidem*[5] *a domino imperatore intelleximus et pro ipso testamur, quia*[6] *paratus est et semper fuit ad faciendam iustitiam et recipiendam et*[7] *super his, que adversus imperium ecclesia proposuerit, iusticie*[8] *amicabili componi aut arbitratui bonorum virorum assensum indubitanter prebere.*

Propter quod honorabiles viros, litterata preditos prudentia et discretione conspicuos, Woltwinum prepositum Magdeburgensem, Andream scholasticum Spirensem et magistrum Ludolfum Magdeburgensem sanctitati vestre duximus transmittendos, paternam benignitatem vestram propensius exorantes, quatinus consueta Apostolice mansuetudinis karitate eos recipere

---

1) Corr. ed. *imperio*. 2) Corr. ed. *antistitem*.

3) Urbanus, ut patrimonio s. Petri spoliatus, ipse archiepiscopatus sui reditus retinuisse videtur; Fridericus autem contra Urbanum, ut eum reditibus iliis privaret, quendam conatus esse videtur tanquam archiepiscopum Mediolanensem investire. 4) Pro hac v. ponendum videtur *vestro ut*.

5) Corr. ed.: *faciatis veraciter, si quid*. 6) Corr. ed. *qui*.

7) Hac quoque in v. aut in ea quae sequitur *aut* corruptela quaedam videtur latere. 8) *Iudicio?*

1187. *et que ex parte nostra proposuerint, clementer audire dignemini ac verbis eorum fidem indubitatam adhibere.*

Annales Pegaviensis[1]. Nuncii imperatoris ab Apostolico sine pace redierunt, sententia contra eum data[2] pro usurpatione spiritualium.

Urbanus episcopus servus servorum Dei karissimo in Christo filio Friderico illustri Romanorum imperatori semper augusto salutem et Apostolicam benedictionem[3]. *Si datum esset desuper et celesti prudentia stabilitum, ut inter ecclesiam et imperium ad salutem christiani populi tanta esset connexio caritatis, quod adversus eam nec susurronum et malignantium studia praevaleret nec ab alterutra partium aliquid in praeiudicium alterius vel dispendium ageretur, gratum nobis existeret et acceptum et universis Deum timentibus, sicut credimus, complaceret: cum ad hoc sapientia Dei duorum statuerit censuram gladiorum, ut dum alter alteri cohereret, iniquorum malitiam districtio unius compesceret et contempnentes alterius potentia refrenaret. Quod nos piis, sicut convenit, affectibus intuentes, ab ipsis nostre promotionis iniciis firmum concepimus propositum et tenemus, inter ecclesiam et imperium, si per tuam serenitatem, pacem perpetuam et concordiam reformare; et, ut salva conscientia loquamur, nequaquam occasionem quesivimus vel querimus, ab hoc proposito desistendi. Sane imperiales apices ea qua debuit benignitate suscepimus eorumque serie plenius intellecta, ut tue celsitudini de nostra conscientia certius innotescat, serenitati tue per singula duximus capitula respondere.*

Recolimus siquidem nec sine multimoda commendatione referimus, quod in promotione nostra pacem ecclesie tua excellentia prosecuta[4] *debita reverentia et devotione suscepit (quae circa*[5] *nos manus Domini voluit non ex nostris meritis, sed ex sua misericordia operari), attendentes, sicut credimus, quod, sicut princeps es ex divina institutione catholicus, ita in ecclesia Dei revereri et servare debeas catholicam unitatem. Post quam*[6] *fatemur nos a tua magnitudine per litteras et nuncios accepisse, quod patrimonium ecclesie, sicut ad tuum spectat officium, sub tua volebas protectione recipere et ad hoc, sine nostre consistere*[7] *beneplacito voluntatis, Heinricum illustrem regem, excellentie tue filium, destinare: bona utique et commendanda pro-*

---

1) MGs. XVI. 265.

2) Immo minis tantum oppositis, cf. Urbani quas ferebant legati litteras iam sequentes.

3) *Ludewig*, reliqq. II. 409. *Denis*, cod. manuscr. I. 2. 1207.

4) Haec vox dubito num recte se habeat.

5) Corr. ed. *quocirca*.

6) Sc. promotionem nostram.

7) Legendum videtur *si n. consisteret*

missio, si debita efficacia compleretur; sed quod sine admiratione non referimus[1], *res in contrarium versa est, cum idem illustris filius tuus non ad defensionem terre nostre, sed potius videatur ad oppressionem intendere et a civitatibus et aliis locis, que nostre iurisdictionis existunt, Narnia*[2] *videlicet, Viterbio, Perusio*[3] *et quibusdam aliis forum*[4] *et alia indebita servitia exigat et quibusdam, denegantibus que postulat, pro sue voluntatis arbitrio comminetur. Placuit ergo promissio, placuit et affectus: at*[5] *quia contrarius effectus existit, grave gerimus nec tue credimus excellentie convenire.* 1187.

Quod autem Novarianos[6] *pro culpa sua a Christi corpore, quod est ecclesia, separatos tua serenitas evitavit, debita commendatione prosequimur nec aliter saluti et honori tuo, qui universos extollentes se adversus Deum et ecclesiam eius accepta debes potestate reprimere et statuta ecclesiastica firmiter observare, congrue providisses. Ex eo vero, quod nobis super facto Cremonensi intimasti, eo gravius ammiramur, quo affectum tuum ad hoc cognoscimus aliena forte suggestione inductum, ut pro his, que gratiarum deberes prosequi actione, concepisse in*[7] *contrarium videaris. Nam cum Cremonenses ipsi sepius ad nostram presentiam accessissent, humiliter postulantes, ut eos sub Apostolice sedis protectione deberemus recipere, licet id salva conscientia potuerimus admisisse, qui universis ad nos devote clamantibus favorem tenemur Apostolicum impertiri, ne tamen contra tuam excellentiam de favore nostro insolentiores existerent, petitionem ipsorum nequaquam admisimus. Et ut tua providentia non ignoret, quod inter te et ipsos pacem et concordiam noluerimus disturbare (quod si forte voluissemus, aliter negotia processissent) venerabili fratri nostro Cremonensi episcopo*[8], *cum ad tractatum ipsius pacis intenderet, dedimus in mandatum, ut de reformanda concordia omni qua posset sollicitudine laboraret: in quo si quam habeas materiam conquerendi, serenitas tua consideret; quod nos id*[9] *recurrentes ad conscientiam non videmus.*

Episcopis autem vel civitatibus Lombardie nequaquam nos prohibuisse meminimus, ne [in ?] magnitudinis tue impugnatione Cremonensium ipsorum [ipsis ?] assisterent et consilium et auxilium debitum ministrarent, licet episcopos ab initio potuerimus prohibuisse, cum ecclesiis Italicis nequaquam hactenus fuerit consuetum, hanc servitutem imponere, et imperialibus privilegiis expresse, sicut tua serenitas non dubitat, habeatur, quod ipsis ecclesiis novas con-

1) Corr. ed. *ferimus.* 2) Corr. ed. *Narma.* 3) Corr. ed. *Verusio.*
4) *Fodrum.* 5) Corr. ed. *et.* 6) Corr. ed. *Novarianis.*
7) Delenda videtur haec v. 8) Sicardo, cf. eius chronicon.
9) Haec v. non recte se videtur habere.

1187. *ditiones non debeat inducere altitudo [tua]. Propter ea*[1]*non grave excellentiam tuam gerere volumus vel molestum, si eos*[2], *qui sibi commissas ecclesias tam indebite conditioni subiicere presumpserunt, auctore Domino pastorali officio compescimus. Quibusdam tamen pro certo iniunximus, ut possessiones [et bona ecclesiarum Cremonensis diocesis in imperialis collatione auxilii non vastarent; quod quidem iniuncti nobis officii debitum requireret, quod tenemur ecclesiarum omnium statui providere. Si que vero alterius tenoris*[3] *littere emanarunt, eas nobis libenter volumus presentari et si de nostra conscientia processerunt, cum nonnulle sicut a serenitate tua, ita et a nobis littere surreptitie impetrentur, nequaquam denegabimus veritatem.*

In his omnibus et aliis dum conscientiam et affectus nostros sollicita investigatione discutimus, nil in nobis varium contra tuam excellentiam invenimus, ex quo iustam habeas materiam conquerendi, n i s i f o r t e o c c a s i o n e m d i v e r t e n d i p o s t u l e s a b a m i c o. Nos vero quot et quanta a te et excellentie tue ministris contra constitutionem divinam et ecclesiasticam libertatem impune hactenus sustinuimus attemptari[4], *nequaquam sine conscientie dampno recolimus et imperialem providentiam non credimus ignorare. Nam, ut cetera transeamus, nuper in Taurinensi et Hiporiensi*[5] *diocesibus ministeriales tuos diceris statuisse, quod*[6] *ecclesiasticos viros indebitis exactionibus et molestiis pregravantes eos ad secularia iudicia pertrahant et suis compellant iussionibus obedire. Memoratus etiam filius tuus et Bertoldus ecclesias Tuscie congregati exercitus mole devastant eisque collectas pro sua voluntate statuunt. Dux Spoletanus ita statum ecclesiarum, circa quas de mandato tue celsitudinis commoratur, in spiritualibus et temporalibus noscitur attulisse*[7], *eas viris ecclesiasticis pro sua conferens et auferens voluntate, capiens clericos et ad redemptionem compellens, quod*[8] *viri ecclesiastici, qui in terra commissa sue potestati consistunt, propria coguntur tecta deserere et in opprobrium ecclesiastici ordinis vite stipendia mendicare. Id idem Galterus ministerialis in marchia Tuscie et alii per regiones alias perpetrare non cessant.*

Chronicon Fossae novae. Hoc anno venit rex Henricus, filius Friderici imperatoris et subiugavit sibi totam Campaniam praeter Fumonem, et castrum Ferentinum obsedit per novem dies et ivit super Guarcinum. Ibi commissum est bellum inter Teutonicum militem et Latinum hominem nomine Malpenza et superatus est miles Teutonicus a milite Latino, vi-

---

1) Corr.; ed. *conditiones propterea non debeat inducere altitudo, non gr.* etc.
2) Corr. ed. *eas* 3) Ed. *tenore.* 4) Corr. ed. *sustinuimus, attemptare.*
5) Corr. ed. *Hiponensi* 6) *Qui?* 7) *Attrivisse?* 9) Ed. *qui.*

dente et astante rege cum toto exercitu in circuitu. Quidam comes nomine Henricus Roccisburgae, de fidelibus regis, discedens a rege cum magna parte exercitus regis, fregit securitatem Babuco et terrae Pufanae et abstulit omnem robam et animalia omnia, quae in Babuco et terra Pufana invenit. Et rex habuerat fodrum ab ipsis castellis, hospitatus est in pede Castri per novem dies, omnibus tam ecclesiis quam castellis per circuitum omnia mala, quae inferre et facere potuit, fecit. 1187.

Annales maximi Colonienses[1]. In assumptione sanctae Mariae (imperator) curiam habuit Wormatiae. Ubi coram principibus querimoniam fecit de archiepiscopo et Coloniensibus, quod transitum ei per terram imperii sui vetare et verbum tam probrosum per orbem Romanum de eo disseminare non timuissent. Itaque a festo sancti Iacobi Rhenum claudi iussit Coloniensibus, ne frumenta vel vina solito ad eos descenderent[2]. Aug. 15.

Arnoldus Lubecensis. Nec minus tamen[3] Urbanus in proposito perstitit et — imperatorem legitime citatum pro capitulis supra scriptis excommunicare decrevit. Ad quem accedentes Veronenses dixerunt: *Pater, servi et amici domini imperatoris sumus. Rogamus sanctitatem vestram, ut eum in civitate nostra, nobis praesentibus, non excommunicetis, sed hanc sententiam respectu nostri servitii in praesenti differatis.* Qui faciens iuxta petitionem eorum, discessit[4] et cum in proximo eum excommunicare vellet, morte praeventus sententiam distulit sicque imperator maledictionis iaculum evasit.

---

1) MGs. XVII. 792.

2) „(Imperator episcopis Wormatie) machinationem contra imperium imponit. Set illi negantes cum iuramento se preter Mogontinum a suspicione absolverunt. Coloniensis autem nec venit nec negavit. Super quibus imperator graviter motus, curiam ei Strazburg super expurgatione instituit". *Ann. Magdeb.* MGs. XVI. 195. „De imperatore rumor celebravit, quod exercitum per terram Coloniensium in auxilium Franci regis ducere, re autem vera Coloniam in obsidione valiare intenderet; Pontem etiam trans Mosellam latissimum de navibus et trabibus transituris fieri iusserat. Pro quo moti Colonienses fossatum civitatis instaurant et in aedificiis novarum portarum insudant. Archiepiscopus castella custodiis et victualibus, oppida muris et fossis munit". *Ann. max. Col.* Lombardorum et Mediolanensium transfugarum partes suscepisse videbatur Colonia et Galdinus alter, Philippus.

3) I. e. quamquam episcopos Teutonicos a se defecisse videbat.

4) Haec igitur causa fuit, cur Urbanus Veronam reliquerit. Ad Venetos, Imperatori non subditos, transire voluit. Quod qua de causa voluerit, haud difficile est intellectu. Libera tantum ex urbe Fridericum anathemate ferire licuit. Quare neque legationem (alteram) recipere potuit, quam imperator ei misit: „Imperator pro pace formanda (firmanda?) inter Urbanum Papam et imperium legatos Wirziburgensem episcopum et Babenbergensem et abbatem Hersveldensem Veronam misit". *Ann. Magdeb.* (male sub a. 1186.) l. c. pg. 195. Qui cum Veronam venirent, Urbanus iam excesserat e vita. Cf. Gregorii primam epistolam statim afferendam.

1187. *Annales Romani*[1]. Erat enim maxima discordia inter imperatorem Fridericum et Papam, ita ut nullo modo dicto Pape et cardinalibus et qui cum ipso erant, extra ipsam civitatem éxiendi erat licentiam. Si quis vero ex curia Pape a Teutonicis capiebatur, usque ad internicionem variis tormentis cruciabatur. Mortuo itaque Urbano Papa, sepultus est in civitatem Ferrariam, — Ferrarie, quoniam ipse clam aufugerat[2] ex Veronense civitate Ferrariam —; qui sedit annos duos.

Guillelmus Neubrigensis. III. 21.[3] Sane cum in oriente illud christianae plebis exterminium atque irruptio sanctae civitatis sub Pontificatu Urbani contigerint, eidem tamen datum est, tantae infelicitatis fama minime sauciari[4]. Rerum quippe infra octavas apostolorum Petri et Pauli

1) MGs. V. 479.

2) Manifestum est, imperatorem, cum accepisset Urbanum demnationem suem et „depositionem" (cf. Nicolai Ambiani chronicon ap. Bouquet XVIII. 704.) meditari, Veronensibus extrema minatum esse, si Urbanum quae contra imperatorem vellet exequi paterentur. Urbanus vero non destitit ab incepto; sed cum Ferrariem exeunte septembri venisset, intra hebdomadas tres (infirmitate, ut consentaneum est) absumptus est. Quam ex *codice Vaticano* 6360. bullam cruciatam exhibet Harzbeim, concil. Germ. III. 436. eam Schannat (vel Harzheim) et O. Abel (Koenig Philipp pg. 299.), non recte Urbano III tribuunt. Temporis notae, scriptoris nomen prorsus desunt. Sed quae Urbano nostro eam tribui et ad Fridericum I referri omnino vetant, haec sunt: primum nulla occurrit mentio excommunicationis, quae semper depositionis sententiae tanquam causa praecedit; ex quo elucet, illius „quondam imperatoris Friderici", quo de in bulla egitur, notissimam omnibus iam extitisse excommunicationem, qui propterea Fridericus noster (I) esse nequit, quod ipsum excommunicatum esse, nullis probari potest annalium testimoniis. Alterum quo Harzheimii et Abelii sententia refellitur, situm est in eo, quod illud loquendi genus „per Alemanniam Daciam et Poloniam" Friderici II demum et Gregorii IX et Innocentii IV aetati proprium est. Abel quibus sententiam suam probaret rationibus non habuit. Sed omnis dubitatio tollitur, si bullam cum Inocentii IV litteris quibusdam (*Höfler*, Friedrich II pg. 374 (a. 1246.). 376 (a. 1248.). *Raynaldi* ann. eccl. sub a. 1247. n. 7., sub a. 1248 n. 7.) comparaverimus. Itaque abiudicanda est haec bulla cruciata Pontifici Urbano III, et Innocentio IV tribuenda; neque contra Fridericum I emissa est, sed contra eius nepotem Fridericum II. Recte igitur *annales Marbac.* MGs. XVII. 163. cum aliis „Urbanum" dicunt „de excommunicatione imperatoris et regis egisse", sed „eius consilium morte dissipatum esse". 3) Bouquet XVIII. 12.

4) Itaque non aliter, quam de bulla cruciata, sentiendum est de annalium non paucorum narratione, quae Urbanum, accepto nuncio calamitatis Ierusalemitanae, dolore obrutum esse. Quae quidem sententia quam facile scriptori rerum turbatarum minus gnaro sese obtulerit, ex ipsis Guillelmi verbis satis perspicuum est. Nulla Urbani III extat a. 1187. epistola, quae agat de terra sancta; neque ab Urbano III, sed a Gregorio VIII Henricus Albanensis ad praedicandam crucem in Germaniam missus est.

infeliciter gestarum nuncii circa festivitatem beati Lucae evangelistae ad Apostolicam sedem venerunt, Urbano paulo ante ex hac luce subtracto et mature substituto Gregorio. 1187.

Benedictus Petroburgensis. Dominus Papa Urbanus [a Verona secedens et Venetiam ire disponens][1] — infra tertium diem post festum Lucae evangelistae migravit a saeculo apud Ferrariam, XIII. kalendas novembris[2].

GREGORIUS P. P. VIII.

1187. *nov.* 21. — *dec.* 17.

Annales.

1187.

Chronicon Fossae novae[3]. Gregorius octavus sedit mense uno, diebus viginti septem. Hoc anno Lanterius, Mediolanensis miles, erat ballivus per totam Campaniam et tenebat in sua potestate Roccam de Lariano et Castrum. Cognita morte Urbani, Papae et sui patrui, Mediolanum redire volente, ad notitiam domini Iordani abbatis Fossae novae pervenit. Unde ipse dominus Iordanus considerans, ne ad curiam Romanam de supradictis Roccis eveniret perdendi impedimentum, convenit ipsum Lanterium amicabili pacto et dedit ei lib... pro vend(itione). Postea dominus Iordanus recepit praedictas Roccas in sua cura et conservavit integras et assignavit Clementi Papae.

Gesta Trevirorum[4]. Dum haec[5] ita geruntur, Petrus Tullensis epi-

1) Haec *Sigeberti continuator Aquicinctinus* MGs. VI. 425.

2) „Ferrarienses cives miram defuncto bonorificentiam exhibuere et septem diebus eius exequias cum immensis luminaribus celebrarunt". *Roberti Altissiodorensis chronol.* ap. Bouquet XVIII. 256. „Solatium miserorum dominus Papa Urbanus". *Gervasius Dorobernensis,* scr. rer. Angl. ed. Twysden pg. 1510.

3) *Mur.* scr. VII. 876.

4) L. c. pg. 219. n. 103.

5) Scriptor proxime superiori loco conventum, in Lutra (Kaiserslautern) celebratum, non recte collocavit, quem certum est ex annalibus Magdeburgensibus: post datas Gregorii VIII epistolas, ex imperatoris itinerario:

1187. scopus, audita excommunicationis suae sententia in concilio (Mosomensi) facta, ad sedem Apostolicam, ad quam appellaverat, accessit. Cui dum appropinquasset, audivit Urbanum Papam tertium de hoc mundo migrasse,
Oct. festinavitque, ut eius interesset exequiis. Praemissis igitur nuntiis, adventum suum curiae intimavit. Interea fratres ad electionem consedentes, Albertum cancellarium, virum sanctum et religiosum, in locum pastoris defuncti substituerunt eumque Gregorium octavum appellaverunt. Qui audiens de adventu Tullensis episcopi, mandavit ei, ut suae festinaret interesse consecrationi. Quod quidam cardinalium indigne ferentes, dicebant, *eum excommunicatum esse a suo archiepiscopo et ideo consecrationi Apostolicae sedis non debere interesse, nisi impetrata prius absolutione.* Ille autem (Petrus) e contrario dicebat, *episcopum non convictum a suo archiepiscopo non posse excommunicari; se autem appellationem interposuisse et ideo excommunicationem illam nullius esse vigoris. Ergo ubi nulla esset excommunicatio, nulla petenda esset absolutio.* Cui cum omnes in verbo isto consensissent, in osculo pacis receptus, consecrationi[1]
Oct. 25. interfuit Apostolicae.

Albericus trium fontium[2]. Ibidem sanior pars cardinalium voluit dominum Henricum Albanensem quondam Clarevallis abbatem (in Papam) eligere, sed timens et praecavens dissensionis periculum prosiliit in medium, dicens: *se crucis Domini servum ad praedicandam crucem per gentes et regna praeparatum*[3]. Electus est itaque in Papam magister Albertus cancellarius et vocatus est Gregorius octavus.

Gervasius Dorobernensis[4]. Sciebant enim cardinales, quod idem Albertus multam imperatoris haberet gratiam, eo quod ipsius semper fovens partem, eidem omnia Romanae curiae revelaret secreta.

---

mense decembri (1187.) factum esse. — Horum annorum res in annalibus mirum in modum perturbantur et confunduntur. *Gervasius Dorobernensis*, cum „pacem et concordiam inter dominum Papam et imperatorem Frethericum („ut videbatur") ad honorem Dei et ecclesiae Romanae firmatam esse" (Scr. rer. Angl. ed. Twysden pg. 1507.) dicit, Gregorium cum Urbano confundit. Pari modo Germaniae annales curiam Geilenhusanam aut omnino ignorant, aut non suo tempore collocant aut nullum ei ennnm mensemve assignant. Non secus plerique omnes falso dicunt Urbanum perditae sanctae urbis nuncio perculsum animam efflasse.

1) *Chronica de Mailros* ad h. a.: „XII. kelendes eiusdem (novembris) electus Gregorius VIII, et VIII. kalendas eiusdem consecratus est". Eundem diem („Papa creatus [i. e. consecratus] VIII. kalendis novembris") praebet *Radulfus de Diceto* (Scr. rer. Angl. ed. Twysden pg. 636.). 2) *Leibnitz*, accessiones II. 748.

3) Animadvertendum est, teste Guillhelmo Neubrigense rerum in oriente gestarum nuntium statim pos Urbani III obitum ad curiam perlatum esse.

4) *Twysden* pg. 1510.

Chronicon Laudunense[1]. Ecclesiam sancti Martini[2], in qua habitum religionis sumpsit, semper cordi habuit, quae etiam ei annuatim[3] vestes secundum regulam procuravit. 1187.

Annales Pegavenses[4]. Urbanus Papa, qui imperatori Friderico diu per iustitiam resistere videbatur, obiit; pro quo Gregorius.

Annales Magdeburgenses[5]. Imperator pro pace formanda (f. firmanda) inter Urbanum Papam et imperium legatos Wirziburgensem episcopum et Babenbergensem et abbatem Hersveldensem Veronam misit[6]. — (Gregorius) legatione imperatoris optime suscepta, pacem, filius pacis et vere Israhelita, in quo dolus non erat, accepit et firmavit.

Anonymus Zwetlensis[7]. Ipse in initio electionis suae episcopis Teutoniae tam de electione, quam de commonitione principum ad subveniendum orientali ecclesiae misit epistolam, cuius exemplar — ponendum dignum existimavi:

Gregorius archiepiscopis, episcopis, abbatibus et prae- Oct. 27.
latis ecclesiarum in Theutonia. Inter divinae dispensationis arcana, quae Deus in hominibus operatur, magna causa admirandi et stupendi nobis existit, quod praelationes et subiectiones hominum ita dispensat, ut is, qui ponendus est in imo, constitui videatur in summo, et e converso. — Hoc autem utinam nobis ammirari et videre solummodo datum esset, et non etiam experiri! Qui cum ad minorem locum vocati fuissemus a Domino et nunquam fideliter sicut oportuit egissemus[8]*, ad sublimitatem celebrioris loci repente assumpti sumus, et debilibus humeris nostris tantum est onus impositum, ut quantum distant coeli a terra, tantum distare vires ab onere*
videantur. Praedecessore siquidem nostro Urbano XIII kal. novemb. in Oct. 20.
bona confessione viam universae carnis ingresso et tradito solemniter sepul-
turae, convenimus sequenti die in unum, et missa in honore sancti Spiritus, Oct. 21.
sicut moris est, celebrata, processimus seorsum in unum locum, nos episcopi, presbyteri et diaconi cardinales[9] *et propositis*[10] *diversis ecclesiasticis negotiis et praecipue calamitate orientalis ecclesiae, quae diebus illis*[11] *au-*

1) *Bouquet* XVIII. 706. 2) Laudunensem, ordinis Praemonstratensis.
3) i. e. ex quo monasterium reliquerat. 4) *MGs.* XVI. 265.
5) *MGs.* XVI. 195. 6) Cf. annales Urbani III.
7) *Pez*, thesaurus anecdotorum t. I. p. III. pg. 398.
8) Corr., ed. *egisse in eo (egissem 9).*
8) Corr., ed. *canonibus*, cum adnotatione *canonice.* 10) Corr., ed. *postpositis.*
11) His verbis aperte Guillelmi Neubr. nuncius confirmatur. Pugna, quae dicitur Hittinensis vel prope Tiberiadem, facta est Iul. 4. (*„infra octavas beatorum apostolorum Petri et Pauli". Terrici ep. ad templarios*); deinde Saladinus ante portas Ierusalem castra posuit sept. 20., denique urbem et templum occupavit oct. 3.

1187. *dita fuerat, ad electionem Pontificis visum est procedendum, ne, si forte dilationem acciperet, detrimentum ex tarditate per diversas partes christiano populo proveniret. Cum autem requisitae fuissent cardinalium[1] voluntates, placuit omnibus, mediocritati nostrae onus ecclesiasticae provisionis imponere et tantum instare, ut non una excusatio mea, cum multae mihi suppeterent, audiretur. Non satis occurrebat mihi, quid agerem, tum nec contradicendo nec aquiescendo erat tuta libertas, hinc me multo defectu virtutis et scientiae deiiciente, hinc me concordi fratrum voluntate et instantia provocante. Tandem vero considerantes, quod non sint hominis viae eius nec in eo est, ut ambulet et dirigat gressus suos, et quod Christus pro nobis mortuus est, ut et qui vivant, non sibi vivant, sed ei, qui pro nobis mortuus est et resurrexit: divinae misericordiae nos commisimus et fratrum acquievimus voluntati, non quod nos ministros idoneos crediderimus et tantum onus a nobis bene portari posse, sed ne multum videremur abundare in sensu nostro et non satis de domini Dei nostri confidere pietate. Quoniam igitur in Romanae ecclesiae nos decet reverentia permanere, universitatem vestram praesentium significatione credimus ammonendam, quatinus in ipsius ecclesiae devotione persistatis, sicut iustum est vestrae expedire saluti. Super negotio autem et contritione orientalis ecclesiae per Apostolica scripta vos sollicitos reddimus et attentos, rogantes, monentes et exhortantes in Domino, ut ad deliberationem illius terrae per vos ipsos, sicut expedire cognoscitis, intendatis et charissimum in Christo filium nostrum Fridericum, illustrem Romanorum imperatorem semper augustum et proceres et Theutonici regni populum universum curetis monere diligentius et exhortari, ut pium omnipotentis obsequium taliter attendant, ut ex hoc vobis et eis aeternae vitae retributio debeat a tributore omnium in se sperantium augmentari. Ad hoc dilectos filios nostros P. subdiaconum nostrum et priorem de Pontid. latores praesentium, litteratos viros, providos et honestos, quos pro vocatione nostra nuntianda transmittimus et charitati vestrae reddimus propensius commendatos. Data Ferrariae[2] VI. kal. Novemb. Indict. VI.*

„*Super his itaque*", Ianuenses inquiunt in ep. ex oriente ad Urbanum missa (*Benedictus Petroburg.* ap. Bouquet XVII. 472—473.), *tam gravissimis et inopinatis malis, quae peccatis exigentibus iusto Dei iudicio emerserunt, clementissime pater, tanquam summus Pontifex, Christi vicarius, pius Papa et Dominus, gregem Dominicam vobis commissum sancta cogitatione intendite —. Convenite gentes et adamate populos ad recuperanda sancta sanctorum!*" — „*Sciatis*, *Terricus* inquit in ep. ad *Henricum* Angliae regem, *quod Ierusalem cum arce David reddita est Saladino . . . . Capta autem Ierosolyma, Saladinus crucem de templo Domini deponi fecit et eam per duos dies per civitatem in ostentum fustigando portari fecit. Deinde fecit templum Domini aqua rosata intus et exterius, sursum et deorsum lavari et legem suam desuper illud per quatuor partes miro tumultu acclamari.*"

1) Corr., ed. *civium.* 2) *Jaffé* corr., ed. *feria*

Gesta Trevirorum. In diebus illis orientalis ecclesia Iudaea et Ieru- 1187.
salem cum principibus populi sui a Saladino rege Sarracenorum permittente Deo capta est. Crux etiam sancta, in qua pependit innocens agnus, qui tulit peccata mundi, cum innumeris captivis abducta est, veneruntque gentes in hereditatem Christi et polluerunt templum sanctum suum et effuderunt sanguinem sanctorum in circuitu Ierusalem et non erat, qui sepeliret. Audiens autem Gregorius Papa captam civitatem sanctam, flevit super illam dicens: *Deducant oculi mei lacrymas per diem et noctem et non taceant, quia contrita est virgo filia populi mei plaga pessima vehementer*[1]. Planxit autem planctu magno super desolatione terrae et noluit

1) Haec verba petita sunt ex Gregorii VIII litteris oct. 29. ad omnas fideles de terra sancta recuperanda missis *Mansi* XXII. 527. *Harduin.* VI. 2. 1889. *Benedictus Petroburg.* ap. Bouquet XVII. 474. *Roger de Hoveden* (ed. *Savile.*) pg. 637. all.). Quo dolore cardinales affecti sint allato nuncio tristi, *Petrus Blesensis Henrico regi* narrat (*Benedictus Petrob.* ap. Bouquet XVII. 473.): „*Cardinales de assensu domini Papae inter se firmiter promiserunt, quod abiectis omnibus divitiis et deliciis praedicabunt crucem Christi non solum verbo, sed opere et exemplo et euntes mendicando accipient crucem Christi et praedicabunt et praecedent alios in terra Ierusalem. Statuerunt etiam de assensu domini Papae firmissimas treugas inter omnes principes christianos usque ad septennium. ita quod quicumque guerram contra christianum medio tempore moverit, maledictioni Dei et domini Papae atque excommunicationi omnium praelatorum universalis ecclesiae subiacebit. Firmiter etiam inter se promiserunt, quod de caetero nulla munera recipient ab aliquo, qui causam habeat in curia, sed ea tantum recipere potuerint, quae fuerint pro eorum necessitate et sustentatione donata vel missa, et non ascendent in equum, quamdiu terra, in qua steterunt pedes Damini, fuerit sub pedibus inimici.*" Personante vero crucis classico per orbem ingens ubique animorum ardor excitatus est, ut verbis invicem se et canticis ad sumendam crucem hortarentur:

Novi rursum Philistaei
„Capta cruce crucis rei
Receperunt archam Dei,
Archam novi foederis —!
— . — . — . — . —
— . — . — . — . —

Sed cum constat quod sint isti
Praecursores antichristi,
Quibus Christus vult resisti:
Quid, qui non restiterit,
Respondere poterit
In adventu Christi?

Crucis spretor crucem premit,
Ex quo fidas pressa gemit,
In vindictam qui non fremit!
Quanti fidam aestimat,
Tanti crucem redimat,
Si quem crux redemit.

Quibus minus est argenti, —
Si fideles sint inventi,
Pura fide sint contenti.
Satis est Dominicum
Corpus ad viaticum
Crucem defendenti!

Christus, tradens se tortori,
Mutuavit peccatori:
Si peccator non vis mori
Propter pro te mortuum —,
Male solvis mutuum
Tuo creatori.

Sana potest indignari
Cui declinas inclinari,
Dum in crucis torculari
Pro te factus hostia
Tibi tendit brachia:
Nec vis amplexari!

1187. consolari usque ad finem vitae suae, quia propter scelus populi parvuli eius ducti sunt in captivitatem. Assumto igitur viro venerabili Henrico Albanensi episcopo, misit eum ad imperatorem et ad ceteros reges terrae et omnes populos, principes et omnes iudices terrae, ut miseriam orientalis ecclesiae coram eis deplangeret et hortaretur eos crucem sumere et pro Christo laborem subire ad faciendam vindictam in nationibus et terram sanctam liberare de manu hostili. Ut autem ad hoc imperatoris excitaret devotionem, de negotio Treverensi coepit temperantius agere, quia sciebat eius animum pro eodem negotio curiae apostolicae valde offensum fuisse. Igitur vir venerabilis Henricus episcopus Albanensis de nocte consurgens, transivit montana cum festinatione et venit in terram, quam sibi monstraverat Papa et praedicavit in ea praedicationem, dicens: *Qui non baiulat crucem suam et non sequitur Christum, non est eo dignus.*

Nov. 29. *Gregorius episcopus servus servorum Dei karissimo in Christo filio Friderico illustri regi Romanorum imperatori semper augusto salutem et Apostolicam benedictionem*[1]. *Venientes ad nos imperialis magnificentie nuncii, venerabilis frater noster O(tto) Babenbergensis*[2] *episcopus et S(igfridus) abbas Hersveldensis, qui ad antecessorem nostrum Urbanum fuerant destinati, honoraverunt nos presentia corporali, et decenti reverentia curaverunt et proposuerunt ea, que ad predictum antecessorem nostrum ab imperiali excellentia receperant in mandatis. Et quidem nos valde gratum habuimus, quod sententiam illam imperiali animo fixam cognovimus esse, qua dicitur: ,,Persequimini pacem et comprehendite eam''. Arbitramur autem, quod de hac re non sit apud nos multa opus instantia, cum huius rei bonum semper habuimus desiderium et nunc tanto amplius habemus, quanto magis huius et loci necessitas, quem tenemus, et communis utilitas christiana deposcit. Ceterum non est nobis visum idoneum, ut antequam ad ecclesiam de vocatione nostra imperiales apices pervenirent, aliquem deberemus habere tractatum, per quem indecenter et contra honestatem sacerdotalis officii, favorem imperialem appetere videamur. Speramus enim secundum animum, quem iam tribuit nobis dominus, quod taliter in veritate sua nos diriget et que ad pacem sunt, faciet*

Cum attendas, ad quid tendo:
Crucem tollas et vovendo
Dicas: Illi me commendo,
Qui corpus et animam
Expendit in victimam
Pro me moriendo!

Cf. *Rogerum de Hoveden* l. c. pg. 639—640.

1) *Ludewig*, reliqq. II. pg. 425. 2) Ludew. *Brandeburgensis*

semper inquirere, ut nec magnitudo imperii nec alii quoque reges ac principes Christiani occasionem iustam ex nobis inveniant, quo minus devoti Deo minusque reverentes debeant ecclesie apparere. Cognoscimus siquidem insufficientiam nostram et scimus nos ipsi per magnorum auxilium impositum onus utiliter portare ac malis illis occurrere, que hoc tempore in populo christiano acciderunt. Imperiali ergo celsitudini Deus inspiravit, ut id, quod nunciis ostendit et literis, etiam per opera exequatur nec tam ex opinione colligat, quam ex opere, quod de nostra debeat excommunicatione[1] *sentire, quia Deo auctore taliter nos disposuimus habere, quod ex nostra culpa non debeat ecclesia Dei in scandalo remanere. Datum Parmae*[2] *III kal. Decembris, indictione VI.*[3] 1187.

Gesta Trevirorum. Expletis igitur, pro quibus venerat, negotiis, (Petrus episcopus Tullensis) cum benedictione Apostolica ad sedem propriam reversus est, ferens secum mandatum Apostolicum ad archiepiscopum Folmarum:

---

1) I. e. de excommunicatione, quam Urbanus III, nisi statim foret satisfactum, se pronuntiaturum minatus erat citatione et litteris ad Fridericum missis. Fridericus in litteris, quas legati pertulerunt, de hac excommunicatione tanquam de sententia dixerat, quam a Pontifice metueret; iam Urbano mortuo, Friderici litterae ad Pontificem quidem, sed Gregorium nomine pervenerunt; qui excommunicationem illam, quam Fridericus metuebat, iam ludendo „suam" vocat, cum eam minime suam facere vellet.

2) In hac urbe Gregorius concilium (vel potius consistorium) habuit. Cf. *acta concilii Montis pessulani* a Michaele legato celebrati ap. *Mansi* XXII. 670.

3) Eodem die Pontifex hanc ad Henricum regem dedit epistolam (Ludewig, reliqq. II. 724.): *Gregorius ep. s.s.s. D. carissimo in Christo filio Heinrico illustri regi, electo Romanorum imperatori, salutem et Apostolicam benedictionem. Laborantibus nobis in hoc mari magno et spacioso et diversis cogitationum fluctibus agitato, consolatio ex litteris regiis nobis accessit, dum ita regium animum ad ecclesiae reverentiam didicimus inclinatum, ut non sine fructu laboraturos nos cum adiutorio Dei ad salutem populi christiani estimemus, si magnitudinis tue favorem, sicut pro certo speramus, contigerit nos habere. Monemus igitur et exhortamur in Domino, quatinus erga matrem tuam ecclesiam in bono quo coepisti proposito perseveres et gratum te Deo et ministris eius per verba et opera studeas exhibere. Speramus enim, quod in diebus ministrationis nostre taliter circa celsitudinem regiam Romana prestante Domino se gerat ecclesia, ut regia celsitudo honorem suum sibi gaudeat conservatum et populus christianus per contrarias voluntates eorum, quibus principaliter commissus est gubernandus, sperata non debeat utilitate frustrari. Nos sane multa et sublimia verba non solemus habere nec volumus, sed a Domino requirimus, ut in veritate nos faciat et rectitudine ambulare, nec tam verborum foliis, quam pomorum fructibus mediocritatem nostram adornet. Noverit ad haec magnificentia regia, quod nuncii, quos misisti, taliter se gesserint, ut bene in eis magnificentia regia debeat complacere.* — Sed valde dubitandum est, num Gregorius quae volebat effecisset, etiam si diutius vixisset. — Heinricus „ante hiemem, rebus in Italia compositis, cisalpinavit". *Ann. Col. max.*

1187. Nov. 30. *Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri F(olmaro) Treverensi archiepiscopo salutem et Apostolicam benedictionem*[1]. *Propositum vincit affectus et supervenientes cause sepe compellunt mutare, quod firma dispositum fuerat voluntate. Nec locus ex hoc reprehensioni relinquitur, cum Salomon dicat: „Omnia tempus habent" et „est tempus loquendi et tempus tacendi". Ex hoc siquidem est, quod ecclesia Dei sua interdum variat, pro filiorum necessitate instituta aut cohibet aut differt sepe vindictam, quam quieto et pacato tempore statuerat exercendam, iuxta hoc quod Salomon dicit: „Sapiens videns malum, declinat, stultus transilit confidenter". Hec vero cautela etiamsi alio tempore potuerit intermitti, hoc vero tempore tanto circumspectius est tenenda, quanto ex casu orientalis ecclesie in maiore turbatione videtur christianus populus constitutus. Nec facile patet ex humana infirmitate successus, nisi ad hoc magnorum principum corda contigerit ex sancti spiritus inspiratione moveri. Ex quo siquidem est et ex aliis multis causis, quod nos corda sublimium principum et ecclesie defensorum, imperatoris scilicet et filii eius, ad bonum volentes per humilitatem ecclesie provocare, in bona cum ipsis mansuetudine ducimus ambulandum et non tam contra eos humanum requirendum auxilium, quam divinum, si debitam, quod non credimus, ecclesie reverentiam decreverint subtrahendam. Proinde quod tua fraternitas, a domino Urbano predecessore nostro recedens et provincie Trevirensis fines attingens, durius quam e re visum fuit, se coepit in episcopos et personas alias exercere et cum in scandalum multos miserit, paucos ad se provocavit in gratiam: nos ex consueto sedis Apostolice moderamine providere volentes, ne in asperitate tua multorum a te facias animos alienos et tandem ipsam etiam censuram ecclesiasticam, si servata non fuerit, contemptibilem reddas, litteris tibi presentibus inhibemus, ne ad excommunicationem vel depositionem personarum Trevirensis provincie sine conscientia et licentia nostra procedas, sed ita in omnibus modestiam teneas, ut ex animositate aliqua vel indignatione preterita ecclesie causam et tuam [non] facias graviorem. Cum etenim non prorsus ignores, quid nobis super negotio tuo visum fuerit a principio, bene sicut credimus tibi prospicies, si talem in omnibus exhibere te cures, ut sinistram de te habere opinionem minime debeamus. Datum apud Forum novum II kal. Decembr. indictione VI.*[2]

---

1) *Ludewig*, reliqq II. 428.

2) Fridericus paulo post (dec.) apud Yvodium (Yvoi) icto cum Philippo, Franciae rege, foedere (cf. *Ann. Mosomagenses* l. c.), socio persuasit, ut Folmarum e regno eiiceret. Quo factum est, ut Folmarus primum Rhemis, deinde Turonibus moraretur, deinique a. 1189. apud Northampton ad s. Andream (*Rad. de Diceto* pg. 648. ap. Bouquet XVII. 635.) obiret.

Annales Magdeburgenses. Qui (imperatoris legati tres) bene prospe- 1187.
rati, pace in formam acta, legationem imperatori retulerunt in Lutra[1]. *Dec.*

Robertus Altissiodorensis, chronol. Audita eius (Gregorii) promotione laetatus est admodum Fredericus augustus, eo quod virum discretum et iustitiae zelatorem cognosceret sibique benevolum et omnibus, si viveret, profuturum. Praecepit quoque principibus et praefectis, omnem ei reverentiam impendere et transeunti per terram suam de fisco proprio victualia ministrare.

Annales Romani[2]. Successus est (Urbanus) a Gregorio octavo Papa, qui fuit cancellarius et cardinalis, tituli sancti Laurentii in Lucina, vir summe religionis et magne castitatis. Hic postquam ad Pontificalem ascendit dignitatem, statim ad restaurandam Romanam ecclesiam et ab obprobriis liberandam animum intendit. In primis itaque omnia, que Romani imperii iure essent eidem regi Heinrico concedere spopondit, affirmans non esse tutum Papc et cardinalibus arma capere, bellum com-

1) „Convocatis igitur (mense decembri) principibus apud Lutram castellum" Fridericus praelatos Troverenses Rudolfum pro electo babere inssit. Cf. *Gesta Trevir.* n. 102. Sed Clemente demum Pontifice celebris haec causa ad exitum perducta est. — Paulo post Heinricus Albanensis legatus, a G r e g o r i o (non ab Urbano vel Clemente, ut falso annales quidam) in Galliam et Germaniam pacis faciendae et crucis praedicandae causa missus (cf. *Lamberti parvi ann.* MGs. XVI. 689. *Benedicti Petroburgensis* v. H. ap. Bouquet XVII. 484.), in urbe Argentina „c i r c a c a l e n d a s d e c e m b r i s" imperatorem et principes ad sumendam crucem per duos nuncios, quos praemiserat, bortatus est. „Qui festinato cursu ad eandem curiam venere et praesente imperatore aliisque principibus et maxima multitudine aliorum lacrymabilem suae legationis causam exponentes, ad crucis susceptionem tam imperatorem quam alios adbortati sunt. Sed cum nichil profecissent, statim eiusdem civitatis episcopus Heinricus nomine, sancto afflatus spiritu, tanta facundia et suavitate peroravit, quod fere omnium qui aderant mentes ad tam salubro iter accendit. Diu tamen cunctis haesitantibus et nullo crucem accipiente, quidam miles nomine Syfridus dives et strenuus, de ministerialibus comitis Alberti de Tagesburch, primus accessit et crucem ab episcopo sumpsit. Statim episcopo Spiritum sanctum incepto *Veni sancte spiritus* invitanto, tanto studio et frequentia accesserunt, quod episcopus et multi alii clerici vix eis ad cruces tribuendas sufficere potuerunt. Quantum lacrymarum et gemituum ibi ab omnibus qui aderant prolatum sit, nullus sermo explicare valet. Ita quod nec ipse imperator a lacrymis se abstinere potuit. Qui eciam eadem bora crucem accepisset, si non propter werram, quae inter ipsum et et episcopum Coloniensem fuit, dimisisset." *Ann. Marbac.* MGs. XVII. Postea Fridericus dec. 25. Treviris „publice toti curiae et senatui (principum) conquestus est: *quod in provecta aetate cogeretur a Coloniensi clerico, exercitum adunare, terram imperii sui vastare contra voluntatem suam".* *Ann. Col. max.* — Hoc igitur tempore legatus ipse (non episcopus P r a e n e s t i n u s, ut ann. Argent. volunt., sed A l b a n e n s i s) ad eum nondum videtur accessisse, interea moratus apud Pbilippum comitem Flandrensem. Cf. *Bened. Petrob.* ap. *Bouquet* XVII. 484.

2) *MGs.* V. 479.

1187. mittere, set tantum in elemosinis et in ecclesia laudes domino nostro Iesu Christo die noctuque reddendas. Hoc audito Heinricus cesar ilico precepit Leoni de Monumento egregio Romanorum consuli et Anselmo comiti Teutonico, ut dictum Papam Gregorium cum tota curia, ubicumque voluisset, ducerent salve et secure per totum Romanum inperium. Mox dictus Pontifex cum tota curia, precedentibus Leone Monumenti et Anselmo, ad Pisanam civitatem pervenit, pro discordia, que erat inter predictam civitatem Pisanam et Ianuam, ut quam citius concordati essent, ferrent auxilium cum navibus suis sancto Domini sepulcro, quod a Salatino et Seracenis, christianorum peccatis exigentibus, turpiter lacerabatur. Inter hec[1] vir sanctissimus Papa Gregorius repentino morbo coactus, rebus excessit humanis, in pace migravit ad Christum; qui sepultus est in dicta civitate Pisana[2].

Nicolaus Ambianensis, Sigeberti auctarium[3]. Qui statim ad invitandos
populos, ut ecclesiae orientali succurrerent, legatos per diversas legiones
Dec. 9. transmittit egressusque Ferrariam, Romam properans, Lucam inveniens,
Dec. 10. ibi confracto sepulchro Octaviani ossa deiecit extra ecclesiam. In crastino
Pisas veniens, magnos viros crucesignavit, statimque morbo[4] correptus
Gregorius VIII, qui VIII processiones in via habuit, VIII hebdomadis se-
Dec. 10.—17. dit, octo diebus morbo laborans, vitam finivit, octavam[5] resurrectionis
(l. nativitatis) expectans.

Breviarium historiae Pisanae[6]. Papa Gregorius VIII ingressus est
Dec. 10. urbem Pisanam IV Idus Decembris ab eisdem Pisanis magno honore re-
Dec. 17. ceptus. Mortuus est Pisis XVI Cal. Ianuarii[7] et sepultus in ecclesia ma-
Dec. 19. iori. Et XIV Calendas eiusdem mensis cardinalis Paulus Praenestinus
episcopus in eadem ecclesia Pontifex summus est electus, levatus ab hospitio sancti Pauli de Ripa Arni, et largiente Domino Clemens III vocatus est. Pontifex iste in praefata Maiori ecclesia Pisana petiit, rogavit et exoratus est Pisanos, ut succurrerent ad recuperandam Hierusalem sanctam et propriis manibus dedit vexillum sancti Petri domno Ubaldo Pisano archiepiscopo, ut esset vexillifer exercitus et omnium Christianorum et legatus Apostolicae sedis in omnes Christianos.

---

1) I. e. pace inter Pisam et Ianuam nondum facta. Neque enim Clemente Pontifice haec pax conciliata erat, ut elucet ex Clementis III litteris a. 1188. mai. 19. datis (cf. *Jaffé* n. 10077.). 2) „In ecclesia (maiori) beatae Mariae". *Sigeberti contin. Aquicinctina* MGs. VI. 425. 3) *MGs.* VI. 474. 4) „Febre". *Bromton*, chron. pg. 1148. ap. Twysden. 5) Ludit scriptor, numerum octavum quasi fatalem in Gregorii Pontificatu repetendo. 6) *Muratori*, scr. VI. 491.
7) *Hugo Ratisponensis* (MGs. XVII. 599.), *chronica de Mailros* item.

CLEMENS P. P. III.

1187. *dec.* 19. — 1191. *mart.* 20.

Annales.

1187.

Catalogus Cencianus[1]. Clemens natione Romanus, de regione Pineae, ex patre Iohanne Scolari et ex matre Maria.

Chronica de Mailros[2]. XVI kalendas ianuarii obiit Gregorius Papa VIII, et XIV kalendas eiusdem electus est Clemens III et in crastino consecratus. *Dec. 19. —20.*

1188.

Annales Romani. Mox episcopi et cardinales una cum Leone Monumenti eligerunt Pontificem episcopum Penestrinensem Paulum Iohannis scolarii; qui[3] fuit archipresbyter sancte Marię ad presepe, natus[4] Romanus de regione Pinee; cui posuerunt nomen Clementem tertium Papam. Hic post paucos dies cum tota sua curia et Leone Monumenti Romam petiit. Quem Romani tam maiores quam minores, clerici ac laici, Iudei etiam magno cum gaudio, cum canticis et laudibus, ut mox est, eum benigne susceperunt[5]. *Febr. in.*

---

1) In *codice autographo* (Columnensi), fol. 103. b. | 2) Ap. *Fell.* scr. rer. Anglic.
3) Scil. Paulus. 4) L. *natione.*
5) „A Romanis magnifice est receptus". *Anonymus Casin.* ap. Mur. scr. V. 70. Antequam in Urbem profectus esset, per Centium camerarium ian. 22. novum sacri palatii ordinem institui iussit in hunc modum: *In nomine Domini. Anno Dominicae incarnationis MCLXXXVIII, anno I Pontificatus domni Clementis Papae III, indict. VI mense Ianuarii die XXII, administrante domino Cencio domni Papae Camerario. Ego Bobo Capotionus prior ostiariorum et Romanus Tedelgarius et Rainucius, Iohannes Capocius, Racanellus, Iohannes Bonusfilius, Stephanus Pictor, cum aliis sociis nostris, constituti ostiarii in Lateranensi palatio per domnum Papam, ab hac hora inantea fidelis ero eidem domno Papae suisque catholicis successoribus et ecclesiae Romanae. Non ero in facto, consilio vel conseusu, ut vitam perdant (?) vel capiantur (?) mala captione etc.* (sicut in iuramento Romanorum continetur.). *Custodiam quoque palatii praedicti et basilicae sancti Laurentii et sancti Silvestri fideliter faciam in vita et morte Romanorum Pontificum. Non furabor neque diripiam neque consentiam meo posse furari vel diripi de reliquiis, auro, argento, gemmis, palliis, ornamentis, libris, chartulis, oleo, plumbo, ferro, aere, lapidibus, portis, lignis, tabulis ipsius palatii et earundem ecclesiarum et Romano-*

1188. *Arnoldus Lubecensis, chron. Slavorum.* III. 27[1]. Post discessum vero Gregorii, qui pacis sedit diebus, dominus Clemens in sedem Apostolicam sublimatus est. Qui dolens de excidio ecclesiae Hierosolymitanae in universum orbem Romanum epistolas[2] direxit, scribens omnibus ecclesiis de tam impia traditione et occisione servorum Dei et de caeteris abominationibus a Sarracenis in terra sancta perpetratis, incitans omnes in zelum impiorum et ad ultionem sanguinis sancti. Et pro liberatione ligni Dominici et civitatis sanctae remissionem omnium peccatorum Apostolica auctoritate pollicitus est. Hortatus est etiam unumquemque, discedere a via sua mala et temperare a superfluitate ludorum et vestibus fluxis et irreligiosis, in quibus superbia vitae et concupiscentia carnis et oculorum dinoscitur, ac si omnibus diceret: *Sicut exhibuistis membra vestra servire immunditiae et iniquitati ad iniquitatatem, ita nunc pro gloria crucis sanctae, cuius cultores estis, exhibete vos servire iustitiae in sanctificationem.* Ieiunia etiam quaedam omnibus indixit et orationes publicas in canone in omnibus ecclesiis, monasteriis, parochiis celebrari constituit, psalmum videlicet: *Deus venerunt*[3]: qui omnes miserias in sancta terra perpetratas similiter et peccata, quibus iram meruimus, prophetice commemorat.

Karissimis in Christo fratribus et amicis, venerabilibus Dei gratia archiepiscopis, episcopis, abbatibus, praepositis et aliis ecclesiarum praelatis, et dilectis in Domini nobilibus viris ducibus, comitibus, marchionibus et aliis principibus universis per regnum Teutonicum constitutis, ad quos litterae istae pervenerint, Heinricus eadem gratia

---

rum Pontificum. *Haec omnia iuro, et observabo per bonam fidem sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus.* Muratori, Antiqq. Itall. I. 121. Singula vero, quae ostiariis erunt observanda, camorarius, eis praecepit instrumento *ibidem* edito. Ostiarii per hebdomadas alternatim palatium custodiebant; solemnioribus tantum diebus: nativitatis Domini, Iovis sancti, paschatis, assumptionis beatae Virginis et quotiescunque et qualitercunque camerario piacebat, omnes aderant.

1) *Leibnitz*, scr. II. 675—676.

2) Idem ab omnibus fere annalibus refertur et ipse Clemens litteris testatur ad imperatorem Constantinopolitanum Isacum datis (cf. *Jaffé* n. 10131.). Praeterea quod Gregorius non perfecerat, Pisanos et Ianuenses, missis ad eos legatis Petro s. Caecillao presbytero et Sofredo s. Mariae in Via lata diacono cardinalibus (cf. *Jaffé* n. 10077.), reconciliavit (cf. *Jaffé* n. 10124. ad a. 1188. dec. 12.) et iidem „dominus Petrus Dianus...... de Placentia cardinalis legatus Lombardiae una cum domino Suffredo cardinali fecerunt pacem inter Placentinos et Parmenses et marchionem Malaspinam“ (*Ioh. de Mussis*, chron. Placent. ap. *Mur.* scr. XVI. 456.), quod certe eodem consilio factum est, ne orbis christiani expeditio impediretur.

3) Ps. 78.

Albanensis episcopus Apostolicae sedis legatus[1] *salutem in Domino*[2]. 1188.

Ex quo vox illa turturis, vox gemitus, vox doloris fines nostros lamentabilis nuper novitate rumoris aspersit, quis ad tantam stragem non ingemiscat populi christiani! quis terram illam sanctam, quam redemptioni nostrae ipsi dedicaverunt pedes Domini, spurcitiis paganorum exponi non doleat! quis crucem salvificam captam non deploret et conculcatam ab ethnicis, et sanctuarium Domini prophanatum! Heu, heu ad auditum quondam similem, cum fixuras clavorum crux ipsa susciperet, terra tremuit, sol expavit, petrae scissae sunt et aperta credimus monumenta. Cuius ergo vel saxeum pectus auditus iste non emolliat, cum sputis afficitur, crucifigitur iterum, contumeliis afficitur crux admirabilis, nostrorum curatio vulnerum, restitutio sanitatum, lignum dulce, signaculum vitae, vexillum militiae christianae! Fateamur necesse est, quod meritis quidem minora patimur, sed maiora, quam potuerimus vel timere.

Veruntamen quia universae viae Domini misericordia et veritas, eatenus nos deiicere non debemus, quin sperandum nobis sit, quod qui peccatis exigentibus populum christianum, qui iam post concupiscentias suas oculos suos statuerat declinare in terram, de iudicio flagellavit, redemptionem nobis de misericordia sua reservavit. Quomodo namque asportari permitteret lignum crucis ab ethnicis, nisi iterum crucifigendus ab eis? Ecce videmus iteratum redemptionis nostrae mysterium, dum pro nobis suo nunc nomini non pepercit

---

1) Heinricus Albanensis, a Gregorio VIII quidem in Galliam et Germaniam ad praedicandam crucem missus, a Clemente confirmatus, per nuntios illos, quos Argentoratum ad imperatorem miserat, reconciliandi imperii negotium videtur inchoasse. Ubi Fridericus etiam solemnissimae curiae Moguntinae consilium cepisse videtur. Deinde ineunte anno 1188, teste *expeditionis Asiaticae* narratore (ap. *Canisium,* antiq. lect. V.), ,,adivit imperatorem; a quo, ut decuit, satis accurate receptus est et benigne. Qui cum de bono imperatoris ipsius animo circa peregrinandi negotium familiari inquisitione et alloquio cognovisset, gavisus est in Domino et abiens per Alemanniam (de hac re in annalibus Germaniae nihil) verbi divini semine iacto in terram bonam, multos ad viam Ierusalymitanae expeditionis in brevi temporis spatio lucrifecit. Deinde profectus est ad serenissimum Francorum regem Philippum et Henricum regem Angliae, qui tunc discordes erant. — Inde in Germaniam redire decrevit ad praefatam curiam Dei, cuius terminus (mart. 27.) instabat". Et ad hanc curiam litteris a me ex *Ludewig* propositis Germaniae praelatos et principes invitaverat. Sed antea (non postea, ut in *chron Claraevallensi* ap. *Pagi* critt. IV. 687. n. IX.) ,,in capite ieiunii (mart 2.) Leodii multos tam clericos quam laicos crucizavit". Lamberti parvi annales MGs. XVI. 649. Hic igitur conventus ille Leodiensis, de quo *Albericus* ad h. a, *chron. Claravallense* et *Harzheim* (concilia Germ. III. 435. 440.), qui tamen epistolas duas perperam collocavit et alteram (*Illa profecto*) Urbano III, alteram (*Licet de mandato*) Gregorio VIII tribuit, quum sint a Clemente III datae. 2) *Ludewig*, reliquiae II. 449. et *Ansberti hist. de exped. Friderici*, ed. Dobrowsky, pg. 14.

1188. *vel cruci, qui quondam proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum! Non enim abbreviata est manus Domini nec brachium Domini infirmatum est, ut salvare non possit; sed operatur misericordiam suam inscrutabilis altitudo sapientiae Dei, ut torpentem mundi devotionem sic excitet atque per obsequium nostrum et aliorum, quos ad hoc eligere dignatus fuerit, nobis salubriter et sibi gloriose de barbarae nationis hostilitate triumphet.*

Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, in quibus utinam milites Christi abiiciant opera tenebrarum et ad vindicandum crucis improperium indui non differant, arma lucis, loricam fidei et salutis galeam assumentes. Malitia fuit, non militia, quod hactenus christianorum caedibus et rapinis et execrabilibus tornamentis sive tormentis intenti ignem inextinguibilem et immortalium cruciatus vermium meruerunt. Felix eis adest militia, in qua et vincere gloria, sed multo magis mori lucrum. Ad hanc invitat vos hodie, qui amat animas nec propriae pepercit iniuriae, ut necessitatem fidelibus suis imponeret ad hanc eos militiam compellentem. Adest, qui signaculum vitae gementibus super tantis malis ad evasionem intolerabilis percussionis imponat; et, quamvis multiplicia vasa interitus[1] exigentibus peccatis iam egressi terreant[2] percussiones, solis nocebunt iis[3], qui divinitus oblatum sibi vitae signaculum recusabunt.

Inde est, quod a serenissimo domino Friderico, Romanorum imperatore semper augusto, et nobis pariter, qui de mandato sedis Apostolicae pro eodem negotio quantum Domino cooperante facultas suppetit laboramus, solempnis est curia constituta apud Maguntiam, ad quam dominica qua cantatur „Laetare Ierusalem" diem festum agant Domino et conventum faciant omnes, qui diligunt eam. Quoniam igitur eadem curia singulariter est Salvatori Domino deputata, sicut imperialis maiestas sua potestate vos[4] convocat, nos quoque[5] ex parte Dei et ea qua fungimur legationis auctoritate universitatem vestram ad eandem curiam convocamus et, ne quis vestrum legitima et certa necessitate praesentiam suam praedicto concilio christianitatis exhibere dissimulet, iniungimus firmiter et mandamus. Vos autem venerabiles episcopos in convocandis abbatibus et aliis praelatis, qui sub vobis sunt, una cum praesentium portitore, qui forte omnes adire non poterit, fore praecipimus[6] studiosos. Illud etiam universitati vestrae duximus monendum, ut ad curiam Iesu Christi in ea gravitate et modestia, qua convenit, evectionum[7] necessitate et omni curiositate et gloria temporali postposita studeatis accedere, igne tamen karitatis

1) Ita Ansb.; Lud. *interius.* 2) Ita correxi edd. lect. *teneantur.* 3) Corr. edd. lect. *solos nocebant* (Ansb. *nocebit*) *eos.* 4) Lud. *nos*, male. 5) Lud. *nosque*, male. 6) Ansb. *credimus.* 7) Haec v. suspecta mihi videtur; Ansb. *omni otiositate et o. c.*

et obedientiae ad exaltationem christiani nominis unanimiter inflammati, ut fidem, quam lingua nostra loquitur, habitus, familia et conversatio fateatur. 1188.

Magnus Reicherspergensis. Imperator quoque curiam habuit valde celebrem eodem anno apud Moguncíacum in media quadragesima, que evenerat in VI kal. Aprilis. Legatus domini Apostolici Albanensis episcopus cardinalis curie interfuit. Recitata ibi in publico miserabili tragedia de vastacione et direptione populi christiani, que facta fuit in orientali ecclesia, hoc est apud Ierosolimam superiori anno, dominus imperator, fide Christi succensus, signo sancte crucis se statim signavit, cum multis episcopis et principibus. Generalem quoque expeditionem adversus paganos indixit ibi omnibus Christianis ex mandato domini Apostolici et ex consilio omnium principum regni sui ad subveniendum christianitati orientis pene deperdite. Mart. 27.

Ann. Col. max. Letare Iherusalem curia celeberrima apud Moguntiacum celebratur a tocius Theutonici regni capitaneis, tam de clero quam de ordine laicali, presente Heinrico cardinale, que a serenissimo imperatore et filio eius rege curia Iesu Christi ante fuit intitulata. Ad eandem curiam imperator interrogavit in propria persona: *Quid potissimum iudicarent, an in continenti crucem sumeret an differret, quia post annum iturus erat?* Cumque omnes acclamarent: *Ne differret!* crucem ab Erbipolensi episcopo Godefrido suscepit, cum summo tripudio et laudibus ac pre gaudio fletu cunctorum. Ante eum filius eius dux Suevie Fridericus hanc susceperat[1]. Ibi quoque archiepiscopus et Colonienses reconciliantur imperatori[2].

Arnoldus Lubecensis, chronica Slavorum[3]. III. 28. Omnes igitur ecclesiae filii in toto orbe terrarum diffusi perspectis epistolis Apostolici timuerunt valde et repleti sunt stupore et ecstasi in eo, quod significatum fuerat illis. Communis fuit moeror omnium una voce plangentium: *Eheu, ut quid nati sumus videre contritionem populi Dei et terrae sanctae, in qua steterunt pedes Domini exercituum, qui venit in hunc mundum salus omnium. Nunc cecidit corona capitis nostri, conversus est in luctum chorus noster. Sancta nostra prophanata sunt, templum Dei violatum et coinquinaverunt illud gentes. Civitas sancta immunditiis repleta est, lignum Dominicum inter alienigenas detinetur, quod a nobis utique suis cultoribus constanter requi-*

1) Quum plerique praelati non potuissent venire Moguntiam neque Henricus eos omnes posset adire, copiosam de vitae cultu clericali ad eos dedit epistolam, quam v. ap. *Ludewig*, reliqq. II. 437.

2) „Mediante legato" (*Albericus* ad h. a.), qui iam in itinere cum archiepiscopo de pace ineunda videtur egisse. Reconciliationis conditiones v. in ann. Col. max.

3) Leibnitz, scr. II. 676.

1188. *reretur. Nunc ergo accingatur unusquisque ense super femur suum et compatiendo fratribus nostris moriamur cum ipso, qui pro nobis mortuus est, quia sicut ipse pro nobis animam suam posuit, sic et nos debemus ponere animas pro fratribus. Ad vindictam ergo zeli domus Dei et in ultionem sanguinis iusti egrediatur sponsus de cubili suo et sponsa de thalamo suo: cessent dies laetitiae, canticum et tibia non audiatur in plateis, temperet ornari solito plebs laeta chroreis.* Huiuscemodi studiis incitati omnes terrae gloriosi, sub quibus curvatur orbis, et nobilis et ignobilis, similiter in unum dives et pauper (ceciderat enim super omnes timor et indignatio) unanimes ad expeditionem Hierosolymitanam aspirabant. Et signati signo sanctae crucis in remissionem peccatorum suorum iter arripiunt[1]. Praecipuus autem erat et signifer dominus Fridericus, Romanorum imperator, qui honorem Romani imperii exaltare cupiens ad expugnandos inimicos Christi robur militiae suae convertit, bonam consummationem certaminis sui existimans, quod tam pro Deo quam pro temporali honore certaverat, si finem dierum suorum tali labore conclusisset. Qui ut sapiens archimetator ipsam expeditionem prudenter ordinavit, praecipiens omnibus regni sui peregrinis tam equestribus quam iis, qui navigio ituri erant, ut post annum adveniente maio omnes parati essent. Ipse vero Moguntiae per praedicationem Herbipolensis episcopi Godefridi et aliorum praedicatorum cum multis nobilibus insignitus signaculo sanctae crucis, apud Goslariam pro diversis regni negotiis curiam generalem indixit. Ubi quosdam discordantes reconciliavit, quaedam etiam castella propter latrocinia prohibenda dirui praecepit, ut pacatis omnibus iter propositum tanto devotius quanto liberius expleret[2].

---

1) Franciae et Angliae reges i a n. 21. crucem susceperant, instituto inter Trie et Gisortium colloquio, cui Heinricus legatus videtur interfuisse. *Rigordus*, g. Philippi Augusti ap. *Bouquet* XVII. 25. all. Sed recruduere dissidiae, quibus factum est, ut post Fridericum expeditionem sacram aggrederentur. De c o l l o q u i o a. 1187. mense decembri inter imperatorem et Franciae regem a p u d Y v o d i u m (Mosomum) habito, cf. *Gesta Treviror.* n. 104. ap. *Mart. et Dur.* ampli. coll. IV. 220., *ann. Mosomag.* MGs. III. 163. *ann. Argentin.* ap. Böhmer III. 84.

2) „In ascensione Domini (mai 26.) comes de Dietse Heinricus profectus est, quem misit imperator ad Saladinum regem, ut foederi, quod mutuo dudum (1173) pepigerat, renunciaret et quod amicus eius esse non posset, immo hostem et totum Romanum imperium vel orbem contra eum moturum, nisi sub celeritate terram sanctam Ierusalem deserere, lignum dominicum in id loci, quo id tulerat (abstulerat?), referre, de occisis christianis, qui utique homines ipsius essent, satisfacere festinaret“. *Ann. Col. max.* Litteras ad Saladinum scriptas et Saladini ad Fridericum responsum *Roger de Hoveden* pg. 650. *Benedictus Petrob.* ap. Bouquet XVII. 487. *Galfridus de Vinisalvo* ap. *Gale*, scr. rer. Angl. II. 257., *Radulfus de Diceto*, alii servaverunt.

Roger de Hoveden[1]. Electo et consecrato in summum Pontificem Clemente domino, Praenestino videlicet episcopo, ut moris est, Pisis ubi bonae memoriae Gregorius VIII migravit ad dominum ex hac luce, misit idem dominus Clemens sine ulla mora legatos suos ad cives Romanos, ut inter se et illos pax deberet firmissima reformari. Discordia siquidem concepta est occasione Tusculani, civitatis scilicet propriae domini Papae, per 10 milliaria distantis ab urbe, quam Romani guerra insatiabili, ut eam sibi subiicerent impugnabant, et etiam occasione conflictus, qui fuerat inter Romam et Tusculanum, per quem plusquam 5000 Romanorum eodem die gladio perierunt, a tempore Alexandri Papae usque ad tempora praedicti Clementis inter ecclesiam duraverat et Romanos. Legati autem, cum venissent ad urbem, induxerunt Romanos, ut tanquam filii benigni ad patrem suum spiritualem corda sua converterent ipsumque ut pium patrem redeuntem ad eos devotissime curarent recipere ac fierent de cetero unum, sicut condecebat. Quibus responderunt in haec verba Romani: *Hoc quia sanctum et dignum est, ardenti desiderio, etiam plus quam dominus et pater noster, sicut veri et humiles filii omni mora sublata fieri peroptamus, ita tamen, si damna nobis emendare et iniuriam simul et verecundiam, quam occasione guerrae Tusculani sustinuimus olim cum patribus nostris et adhuc sustinemus, nobiscum pariter voluerit vindicare et ad impugnandum Tusculanum, si necesse fuerit, milites suos in expensis propriis mittere, si pax ad honorem urbis per subiectionem et tributum annuum in scriptis redactum, a Tusculano solvendum urbi, non poterit inter nos reformari. Si autem Tusculanum ad voluntatem nostram faciendam tradere nobis promiserit, post refutationem ineundae pacis secundum antedictum tenorem inter nos et Tusculanum, aliquo dierum poterit Tusculanum habere.* His itaque et quibusdam aliis libertatibus tandem a supradicto Clemente Papa Romanis concessis idem Clemens accessit ad Urbem[2], de qua extiterat oriundus. 1188.

Concordia inter Clementem III et Romanos[3]. *Sanctissimo patri et domino Clementi Dei gratia summo Pontifici et universali Pape, senatus populusque Romanus salutem et fidele cum subiectione servitium.* Mai 31.

Dignitas senatus populique Romani in optimum statum roboratur et rei-

1) Ap. *Savile* (1601) pg. 689. 2) Clemens inter a. 1188. ian. 28. et febr. 11. urbem ingressus est. Cf. *Jaffé*. pg. 871.

3) Ex codice Cenciano Columnensi bibliothecae Vaticanae, collatis Muratorii (*Antiqq. Ital.* III. 127.), Baronii (*ann. eccl.* sub a. 1188. n. 29—32.) et Theineri (*cod. dipl. dominii temp. s. Sedis*, Romae 1861., I. pag. 24.) lectionibus.

1188. *publice nimium confert, si pacis concordiam inter sacrosanctam ecclesiam et inclitam Urbem firmiter stabilitam ad posterorum memoriam solempni scripturarum exaratione reducamus, ne forte per negligentiam vel socordiam inestimabilis pacis veritas temporis lapsu depereat, quae sue excellentie praerogativa ab omnibus est tam colenda, quam perpetuis temporibus observanda. Per habundantiam namque pacis auxiliante Deo patrie*[1] *crescit defensio et Romane ecclesiae atque Urbis*[2] *egregie dignitas conservatur illesa. Hinc agrorum fertilitas procreatur, quae in usum humane vite multiplici commoditate porrigitur, per quam equidem nobis et vobis ceterisque illam conservantibus utilitates et lucra generantur quamplurima et hostibus nostris vestrisque male merentibus digna praeparantur exitia. Proinde, piissime in Christo pater et domine, tenores eiusdem pacis ad perennem*[3] *rei memoriam per praesentem senatorie dignitatis paginam decreto amplissimi ordinis sacri senatus et aliorum quamplurium*[4] *tam sapientum quam multorum prudentum virorum consulto duximus roborandam et vobiscum taliter componendam:*

Videlicet ad praesens reddimus vobis senatum et Urbem ac Monetam, tamen de Moneta habebimus[5] *tertiam partem, sicut inferius continetur. Item ecclesiam beati Petri absolutam reddimus et episcopatus et alias ecclesias obligatas pro guerra reddimus absolutas, hoc modo, quod de tertia parte Monete, quam senatus habebit, singulis annis exonerentur, donec tota pecunia, pro qua obligate*[6] *sunt, solvatur et sicut sors minuetur, ita minuantur usure pro rata parte. Reddimus omnia regalia tam infra quam extra Urbem que tenemus, praeter pontem Lucanum, quem tamen non refutatis, et de his que*[7] *alii tenent, non faciemus vobis contrarium. De capitaneis similiter, salvo quod ex eis infra scriptum est. Defendemus omnes dignitates et honores Urbis ad opus et utilitatem vestram et Romane ecclesie. Et tam nos senatores quam alii senatores, qui erunt per tempora, singulis annis iurabimus fidelitatem et pacem vobis et successoribus vestris, sicut consuetum est. Et faciemus, quod omnes perdentes susceptis emendationibus sicut concordatum fuerit, faciant inde refutationem per publicum instrumentum vobis successoribusque vestris et Romane ecclesie. Et quocunque modo Tusculanum dirui contigerit, nichilominus omnes possessiones et tenimenta eius intus et extra cum hominibus et rebus*[8] *eorum sint in iure et potestate Ro-*

---

1) Ita Th., ali. *patre*. 2) Mur. *urbi*, Bar. *urbis*.
3) C. *perempnem*. 4) Mur., Th. et Bar. *quamplurimorum*.
5) Ita Bar. et Th. cod. et Mur. *habuimus*. 6) Bar. et Mur. *obligata*
7) Bar. et Mur. *refutatis his quae* 8) Ita Th., Bar. et Mur. *omnibus bonis et rebus*, Codex *homnibus et rebus*.

mane ecclesie. Vos autem dabitis senatoribus, qui erunt per tempora, beneficia et presbyteria consueta. Item iudicibus, advocatis, scriniariis a Romano Pontifice ordinatis et officialibus senatus presbyteria consueta dabitis. Deperdentibus[1] *autem res eis abbatas per masnadam Romani Pontificis et forifactores*[2] *et Tusculanenses per guerram, sicut promissum est a vobis per concordiam, emendabitis salvis exceptionibus*[3] *a vobis factis [sicut eis convenistis]*[4]*. Quibus deperdentibus*[5] *observabitis conventiones a vobis factas, sicut eis*[6] *convenistis; et deperdentes observabunt vobis conventiones ab ipsis factas sicut vobis*[7] *convenerunt. Et dabitis singulis annis pro restauratione murorum huius excellentissime Urbis centum libras bonorum Proveniensium.* 1188.

De Tusculanosic fiet[8]*:*

Quocumque modo ad manus nostras devenerit, infra dimidium annum omnes muros et carbonaria civitatis et Rocce[9] *Tusculani et suburbiorum dabitis nobis ad diruendum, quos et que numquam reficietis nec refici facietis vita*[10] *vestra: retentis et salvis*[11] *tam vobis quam successoribus vestris et Romane ecclesie, omnibus possessionibus, tenimentis et pertinentiis eiusdem Tusculani intus et extra cum hominibus rebusque eorum. Quod si hinc usque ad Kalendas Ianuari dictum Tusculanum ad manus nostras non venerit, tunc excommunicabitis Tusculanenses*[12] *et per fideles vestros de Campania et de Romania cogetis eos perficere de Tusculano, quod dictum est supra, cum adiutorio nostro.*

Propter hoc autem nos senatores pacem et securitatem vobis et episcopis et cardinalibus totique curie vestre et euntibus ad curiam et moram facientibus et redeuntibus iurabimus, salvis iustitiis Romanorum, quas petent bona fide, sine malitia. Et insuper vos eligetis per singulas contradas universarum regionum Urbis decem viros sine malitia, de quibus nos senatores faciemus vobis iurare quinque[13] *hanc pacem, cum beneficiis, quae a Romana curia habere consueverunt. Et si plures hanc pacem iurare voluerint, nos senatores permittemus.*

Si ad defensionem patrimonii beati Petri Romanos vocaveritis, ipsi ibunt cum expensis, quas predecessores eorum a Romana curia habere consueverunt.

De capitaneis sit salvum Urbi et populo Romano quidquid eis[14] *conventum et permissum est*[15] *Rome per scriptum et iuramenta ac pleiarias et*

---

1) Bar. et C. *De perd.* 2) Mur. *forisfactores.* 3) Ita Th.; all *expeditionibus.* 4) Add. solus Th. 5) Bar. et Mur. *dependentibus.* 6) Bar. et Mur. *cum eis.* 7) Bar. et Mur. *vobiscum.* 8) Mur. *Scilicet,* Baron. *provenientium de Tusculano. Sic fiet,* male. 9) Immo *roccas.* 10) Mur. *in vita.* 11) Th. *silvis.* 12) Cod. *Tusculum (Tuscul).* 13) Ita Th., all. *vestrisque* 14) Mur et Th. *ab eis.* 15) Mur. *est et perm.*

1188. *staiarias ac presones*[1]*: salva proprietate Romane ecclesie, quam de Prenestina civitate habet et salvo hominio capitaneorum, quod debent vobis et Romane ecclesie. Tibur non recipietis ad detrimentum et damnum urbis, sed si Tiburtinos*[2] *impugnare voluerimus, non facietis nobis contrarium. Monetam facietis fieri intra Urbem, ubi vobis placuerit, de qua tertiam partem dabitis senatoribus per tempora. Si nos praecepto vestro guerram alicui fecerimus et propter hoc nobis aliquis contrarium fecerit, iuvabitis nos inde atque defendetis cum adiutorio nostro. Omnia supradicta vos et universi episcopi et cardinales Romane ecclesie pro*[3] *vobis et successoribus vestris promittitis*[4] *observare senatui populoque Romano in perpetuum. Et nos senatores et universus populus Romanus promittimus*[5] *pro nobis et successoribus nostris omnia ista observare vobis et toti curie successoribusque vestris in perpetuum. Hec omnia bona fide et sine fraude ab utraque parte observentur. Ut autem compositio ista perpetuis temporibus illibata consistat, eam decreto senatus confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Auctoritate itaque omnipotentis Dei et magnificentissimi ordinis senatus edicto firmiter praecipimns, ut nullus noster concivis, amicus vel fidelis contra hec, que prescripta*[6] *et firmiter stabilita sunt, aliquo modo venire presumat, sicut*[7] *amorem et bonam nostram voluntatem habere desiderat; alioquin iram amplissimi senatus*[8] *et metuendi populi Romani gravissime incurrat et*[9] *odium.*

Actum XLIIII. anno senatus, indictione sexta, mense Maii die ultima, iussu senatorum consiliariorum: Angeli Ser Romani de Pinea, Bobonis Stephani de Octaviano, Petri Stephani de Transtiberim, Romani Senebaldi, Rainerii Rainaldi de Rainutio, Iohannis de Schinando, Cafari Bartholomei, Petri Nicholai, Fusconis de Berta, Bobonis[10] *Donne Scotte et Ilperini Donnici*[11]*; et senatorum Stephani Contebrace, Petri Berardi, Centii Muti, Iohannis Centii, Guidonis Bobonis, Iohannis Leonis, Iohannis Parentii, Gregorii*[12] *Malebranche, Guidonis*[13] *Roffredi, Iordani de Ponte sancti Petri, Oddonis Caputferri Romani, Iohannis de Flaiano, Petri Iohannis Ade, Centii de Gulferamo, Stephani iudicis, Nicolai Buccemazi, Gerardi Petri de Gerardo, Iaquinti de Tosto*[14]*, Piscionis Nicholai, Iohannis Saxonis, Iohannis Guidonis de Papa, Petri de Gerardo, Iohannis Bartholomei, Iohannis Centii, Benonis Petri de Octaviano, Vitalis*[15]*, Pauli Franconis, Stephani*[16] *Petri*

1) Mur. *plenarias et stararias ac praecones.* 2) Cod. *Tiburnos.*
3) Mur *et pro.* 4) Mur. *promittetis.* 5) Mur. *promittemus.*
6) Bar. *per scr. firm.*, Mur *per scr. et f.* 7) Bar. et Mur. *si.*
8) Bar. et Mur. *senatorii.* 9) Ita Bar. et Th. 10) Mur. *Bubonis.*
11) Mur. *Domnici* 12) Th. *Guidonis.* 13) Cod. et Th. om. 14) Th *Tasco.*
15) Hoc nomen Mur. cum v. *Pauli* coniungit, codex *Pauli* cum *Franconis.*
16) Male Mur. *Steph.* a *Petri Later.* siungit.

Latronis, Cuntebrace, Petri de Gregorio, Petri Berardi de Blanca, Rainonis Buccemazi[1], *Octaviani Iohannis de Octaviano, Iohannis Plage, Iohannis Buccemazzi*[2], *Iordani Oddonis, Centii de Bertranno, Silvestri Petri Artemonis*[3], *Iohannis Scriniarii, Bartholomaei Ciceronis*[4], *Nicholai de Antonio, Iohannis Astulfi, Angeli Romani de Iohanne, Astaldi de Transtiberim, Iohannis Gulferami, Mathaei Muscuminpunga*[5], *Iacobi Oddonis Franconis*[6]. 1188.

1189.

Benedictus Petroburgensis, v. Heinr.[7] Clemens autem Papa, admirans quod pax nondum fieret inter reges praedictos, misit Iohannem de Anagnio cardinalem cum plena potestate ad litem dirimendam inter eos. Qui cum venisset ad eos et illos nunc asperis nunc blandis ad pacem inter illos faciendam commovisset, ipsi reges divina inspirante gratia cautionem praestiterunt standi iudicio praedicti cardinalis et (Guillelmi) domini Remensis et (Henrici) domini Bituricensis et (Walteri) domini Rotomagensis et (Balduini) domini Cantuariensis archiepiscoporum, ita quod, siquis praedictorum regum iudicio eorundem stare noluerit, quominus pax inter eos reformaretur et iter Ierosolymitanae profectionis expediretur, in eum tanquam in Dominicae ac vivificae crucis et totius christianae religionis inimicum ex auctoritate domini Papae sententiam excommunicationis promulgaret. Et statim praedictus cardinalis sententiam anathematis tulerat in omnes tam clericos quam laicos, per quos staret, quominus pax fieret inter praedictos reges, exceptis personis eorundem regum tantummodo.

Gesta Trevirorum[8]. 109. Defuncto itaque Papa Gregorio Clemens tertius substitutus est. Hic cum de negotio Treverensi, quod celebre erat in curia et in universo mundo, a praedecessoribus suis nihil determinatum invenisset, volens satisfacere principibus, imperatori videlicet et regi, consilio fratrum decrevit eidem negotio finem imponere. Emissis igitur duobus cardinalibus, Iordano videlicet et Petro quaestiones, quae inter praedecessores suos et imperatorem ventilatae erant, in formam diffini-

1) Mur. *Buccaenuzae*, cod. *Buccenuze*. Th. *Buccemize*. 2) Mur. *Buccaemazi*.
3) Mur. *Artonis*, Th. *Anconis* (*Latronis?*). 4) Mur. *Ciconnis*, Th. *Ciconis*.
5) Ita Th., all. *Mecuminp*.
6) Mense iunii a Clemente Iordanem presbyterum cardinalem tit. Pastoris sanctae Pudentianae (cum Petro cf. *Gesta Trevir*. n. 109.) „missum esse in legatione Alemanniae", chron. Fossae novae refert ad h. a. — Deinde ad pacem inter Angliae et Franciae reges faciendam Iohannes de Anagnia cardinalis mense novembri appulit in Anglia. Cf. *Radulfum de Diceto* ap. *Bouquet* XVII. 635.
7) *Bouquet* XVII. 487. 8) *Mart. et Dur.*, ampl. collect. IV. 223.

1189. tivam redactas, per eos imperatori et regi transmisit[1]. Imperator autem cum iam in procinctu itineris sui esset, acceptavit formam compositionis illius et eam in charta conscribi fecit bullisque aureis confirmari mandavit. His itaque gestis imperator cum in spatio huius anni commeatus viarum et expensas itineris praeparasset, iter arripuit et exercitum vivificae crucis per desertum Hungariae et Bulgariae quasi alter Moyses transduxit[2]. —

110. Rex igitur Heinricus post discessum patris sui, negotii Treverensis dispendium volens abbreviare, nuntios suos ad Papam transmisit, ut compositionem, quae inter eos facta fuerat et quam scripto iam confirmaverat, in publico executioni mandaret. Ubi autem venit plenitudo temporis, ut miseriarum Treverensis ecclesiae finem diu expectatum Dominus imponere vellet, Clemens Papa legatum Apostolicae sedis dominum Gofridum[3] tituli sanctae Mariae in Via lata cardinalem ad regem transmisit, ut secundum tenorem compositionis factae negotium Treverense determinaret. Ille autem profectus praedicavit ubique pacem factam inter regnum et sacerdotium, Deo cooperante et sermonem confirmante sequentibus etiam signis confirmatae compositionis. Siquidem iuxta mandatum Papae[4] Treverim accessit et ecclesiam totam cum suffraganeis ecclesiis ab obedientia Folmari auctoritate Apostolica absolvit. Si quos etiam Folmarus excommunicaverat, officio et beneficio privaverat vel omnino deposuerat, in statum pristinum restituit. — His omnibus prae-

1) Id quod anni superioris mense iunio factum est. Cf. *chron. Fossae novae*. Legati huius anni mense maio vel iunio Romam redierunt, teste *eodem chronico*.

2) Imperator pascha (apr. 9.) Ratisponae celebravit, deinde circa diem s. Georgii (apr. 23.), ut edixerat, „illud felicissimum iter" ingressus est. Quem cum anno 1190 sequerentur Franciae et Angliae reges, hoc eos „planctu", qui remanebant, comitabantur (*Roger de Hoveden* pg. 666.):

— Quis enim non doleat tot sanctorum caedes,
Tot sacra[ta]s Domini profanatas aedes,
Captivatos principes et subversas sedes,
Devolutos nobiles ad servorum pedes!

— Procedunt cum millibus multis armatorum
Illustris rex Angliae atque rex Francorum.
Est videre gloria agmen senatorum
Armis iustitiae et cultibus Deorum.

Est audire gratius fidei amicum,
Romani imperii caput Fridericum,
Debellantem iugiter crucis inimicum,
Ut reformet patriam statum in antiquum.

Tendunt cruce praevia versus orientem
Atque secum contrahunt totum occidentem.
Lingua, ritu, moribus, cultu differentem
Producunt exercitum, sed fide ferventem.

Ut victores redeant, imploremus Deum,
Ut tollant de medio terrae Cananaeum,
Ingressi Ierusalem pellant Iebusaeum,
Christianae gloriae portantes trophaeum.

3) Qui alias audit *Soffredus*.

4) Clementis de hac re litterae datae sunt Iun. 26. *Jaffé*, n. 10151.

missis tandem ecclesiae Treverensi in eodem scripto liberam electionem antistitem eligendi concessit. Accepta igitur electionis suae libertate Treverenses suggestione et precibus regis, qui tunc temporis in civitate praesens erat, dominum Iohannem, imperialis aulae cancellarium, unanimiter elegerunt, electum regi investiendum praesentaverunt. Peractis autem omnibus solemnitatibus electionis, auctoritate Apostolica a cardinale confirmatus est. 1189.

Benedictus Petroburgensis, v. Heinr.[1]. Eodem anno mense novembri Willelmus rex Siciliae et ducatus Apuliae et principatus Capuae, qui Iohannam filiam Henrici regis Angliae et sororem regis Richardi in uxorem duxerat, obiit in Sicilia in nobili civitate Panormi, sine prole[2]. Qui etiam, fere XV annis ante obitum suum, constituit Constantiam, filiam Rogeri primi regis Siciliae coronati, avi sui, haeredem post se in regno suo, si sine prole decessisset, et fecit omnes principes regni, tam clericos quam laicos, iurare fidelitates praedictae Constantiae contra omnes homines, salva fidelitate sua[3]. *Nov. 17.*

1190.

Anonymus Casinensis[4]. Tancredus comes Licii, qui apud Troiam cum quibusdam aliis iuraverat fidelitatem Constantiae uxori Henrici regis Teutonicorum et filiae quondam regis Rogerii, Panormum vocatus a magnatibus curiae, de assensu et favore curiae Romanae coronatur in regem mense ianuarii[5]. Rogerius Andriae et Richardus Caleni comites, melius suae fidei memores, cum quibusdam aliis Tancredo resistunt[6]; sed differente suprascripto rege Henrico in Italiam venire, Tancredus Apuliam fere totam et Terram Laboris sibi subicit, cui etiam munitiones, blanditiis Acerrarum comitis cognati sui inductae, se reddunt. Item comes Acerrarum, de Campania et regno collecto magno exercitu pro expugnandis Capuanis et Aversanis, terram sancti Benedicti aggreditur. *Ian.*

Ann. Col. max. Apostolicus omnes signatos, qui domi remanserant, excommunicavit, si post octavam paschae ire dissimularent. — *Apr. 1.*

Post pascha rex Moguntinum archiepiscopum et Ditherium[7] cancellarium premittit in Apuliam ad explorandum eventum rerum.

1) *Bouquet* XVII. 498. 2) Et sine testamento *Anonym. Casin.* ap. *Mur.* scr. V. 70.
3) Num etiam salvo hominio sedi Apostolicae debito?
4) *Muratori*, scr. V. 70—71.
5) „Per ipsum cancellarium (Matthaeum)". *Richardus de San Germano* ap. Murat. scr. VII. 970. Si *chron. Fossae novae* sequimur, 10. kal. ianuarii. —
6) Missis etiam ad Heinricum Germaniae regem legatis renuntiatisque quae facta erant, quam celerrimum implorabant auxilium. *Rich. de SG.* l. c.
7) Qui apud annalium scriptores Italos et Gallicos audit *Testa*.

1190. *Chronicon Fossae novae*. Comes Bertholdus legatus imperii[1] Alemanniae ingressus est regnum Apuliae cum magno exercitu et ivit usque ad Arianum. Cui obviantes comes Richardus de Cerra et Iordanus Petri Leonis Romanus[2] cum exercitu regis Tancredi mense septembris, praedictus comes Bertholdus, ultra proficere non valens, sua voluntate exivit de regno.

Tageno, expeditio Asiatica[3]. Magna laetitia in campis Seleuciae convenimus, iam enim omnia pericula evaseramus. Sed gaudium nostrum in luctum maximum versum est. Nam IV id. iunii, qui erat tunc dies solis, (iun. 10.) circa vesperam Seleuciae[4] subito imperator obiit[5]. Exercitus tristitia dissipatus est. Maior pars exercitus ducem Sueviae, filium imperatoris et alios principes — secuta est.

Radulfus de Diceto[6]. Qui (Richardus Angliae rex)[7] dum aequora sulcaret, in portu Romano nuncios domini Papae, scilicet Hostiensem episcopum et alios plures occurrentes sibi recepit; sed ad postulationem domini Papae Romam renuit visitare.

Benedictus Petroburgensis, v. Heinr.[8]. Orta est gravis dissensio inter Romanos et Papam Clementem, quae nunquam quievit, donec idem Papa conventionaverat, tradere eis civitatem suam Tusculanum ad destruendum. — Idem vero Papa, eos protrahens de die in diem, tradere eam illis distulit.

Roger de Hoveden[9]. Cum iuxta petitionem suprascriptam a Romanis

1) Num Bertholdus duce Heinrico de Diest?

2) Nam Clemens ipse Tancredo favebat. — Clemente adhortante vel praefectum Romanum Thcobaldum et Petrum Leonem quendam cruce signatos contra Saracenos egregie militasse in terra sancta, eorum ad Clementem litterae produnt a *Radulfo de Diceto* (ap. *Twysden* pg. 648, ap *Bouquet* XVII. 635.) servatae.

3) Ap. *Freherum (Struvium)*, scr. rer. Germ. I. 416.

4) In fluvio Kalykadno.

5) Cuius calamitatis nuncius cum autumno in occidentem perlatus esset, ingenti dolore non solum Germani perculsi sunt. Litterae tamen *Petro Blesensi* tribui solitae (*Opp.* ed. 1600. pg. 295. n. 169. *Raumer*, Gesch. d. Hohenstaufen ed. 2. t. II. pg 297.) num ad hunc Fridericum sint referendae, mihi non satis certum est.

6) Ap. *Twysden* pg. 656.

7) Quum Iohannes de Anagnia anno superiori Philippum Augustum Franciae regem ad faciendam pacem minis cogere frustra conatus esset (mai. 28. *Bened. Petrob.* l. c. pg. 484.), tandem iun. 29. reges pacem inierunt. *Bened Petr.* pg. 489. Paulo post (iul. 6. *Roger de Hov.* 654. *Bened. Petr.* 490) Heinrico mortuo, Richardus eius filius sept. 3. coronatus est (*Roger de Hov.* 656. *Bened. Petr.* 492). Qui cum multiplici modo cum Franciae rege de expeditione sacra egisset, utrique mense iunio a. 1190. profecti sunt. *Roger de H.* 666—667. Sed in Sicilia per octodecim menses inter se et cum Tancredo altercati, usque ad a. 1191. martium exeuntem morabantur.

8) *Bouquet* XVII. 512. 9) Ap. *Savile*, pg. 689—690.

factam non posset idem dominus Clemens Tusculanum Romanis sub- 1190.
iicere, ex tunc eos Romanis exponens durius impugnabat. Et licet per quatuor fere annos vixerit in Papatu, guerram tamen ipsam cum Romanis nullatenus ad finem perduxit, quamvis maiorem fere partem Tusculanensium, quos extra munitionem suam capiebant, Romani, positi in insidiis, diversis poenis et cruciatibus interfecissent; quosdam enim ex illis, quos capiebant, morti tradebant omnino, quosdam mutilatos pedibus, quosdam orbatos oculis, quosdam, truncatis manibus collo suspensis, ad propria remittebant. Quae omnia se malle pati constanter affirmabant, quam severitati subiici Romanorum.

Reconciliatis[1] itaque sibi omnibus hominibus suis, (Henricus Germaniae rex)[2] misit nuncios suos ad Clementem Papam et ad cardinales et senatores urbis, petens Romanum imperium et promittens, se in omnibus leges et dignitates Romanas servaturum illaesas. Clemens vero Papa, habito cum cardinalibus et senatoribus et populo Romano super petitionibus regis Alemannorum cum deliberatione consilio, concessit regi Alemannorum, quod petebat, salvis dignitatibus et consuetudinibus Romanorum et statuerunt ei terminum veniendi Romam proximum pascha sequens. Sed antequam illuc venisset, Clemens Papa obiit.

1191.

Hugo Ratisponensis[3]. Anno Domini MCXCI. XIII. kal. aprilis[4] Cle- *Mart.20.*
mens Papa hominem deposuit. Cui altera die, id est XII. kal. aprilis sive in die sancti Benedicti Iacinthus, qui dictus est Celestinus tercius successit.

1) *Ibid.* pg. 680. Cf. *Benedictum Petrob.* ap. *Bouquet* XVII. 511.

2) Qui regum Franciae et Angliae moram diuturnam in regno Siculo certe gravissime ferebat. 3) *Böhmer,* fontes III. 493.

4) De die, quo Clemens obierit, mirifice discrepant annalium scriptores. Cf. *Jaffé* pg. 886. Cum ex Arnoldo Lubecensi constet, Coelestinum aliquantisper consecrationem suam distulisse, eos annales sequendos esse constat, qui Clementem mense martio decessisse narrant. Inter hos vero qui accuratius loquuntur, diem praebent 20. *Chron. Reichersp.* et *Hugo* noster. Sed cf. pg. 708, animadv. 6.

COELESTINUS P.P. III.

1191. *mart.* 21. — 1198. *ian.* 8.

Annales.[1]

1191.

Catalogus Cencianus. Coelestinus natione Romanus[2], de regione Arenula, ex patre Petro Bubonis[3], sedit ann. *VI* mens. *IX* d. *XVIII.*

Ansbertus[4], *historia de expeditione Friderici imperatoris.* Romanus vero princeps Henricus, cui pater gloriosus imperator Fridericus, iter Ierosolimitanae expeditionis aggressus, regnum reliquerat, eo quod prius sororem eiusdem Siculi regis duxerat uxorem, succedere iure debens, cum hac ipsa uxore sua et principibus imperii, qui superstites remanserant dominicae expeditioni, ad regnum obtinendum, quod dotali iure ei adtinebat, et invasorem eius expellendum, simul etiam in eadem via ad imperii fastigia per unctionem et Papalem benedictionem promovendum iter in Apuliam aggressus est, ubi etiam tunc in introitu suo in Tusciam, feliciter sibi succedente fortuna, sine contradictione et absque sanguinis effusione, mortuo Clemente, qui et Paulus dictus erat, prius Prenestino episcopo, a Coelestino, Iacincto prius dicto, ipse et praefata uxor sua unctionem et coronae insignia susceperunt in sequenti die paschae, quod erat XVII. kal. maii[5].

Mart. 21. Ipse etiam dominus Papa, prius diaconus et circa mediam quadra-
Mart. 30. gesimam recenter electus[6], sabbato quo dicitur *Sitientes* sacerdos est

1) Coelestini vitam, quod sciamus, aequalis nemo scripsit

2) „Genere nobilissimus, aetate provectus", *Sigeberti contin. Aquicinctina* MGs. VI. 427.

3) „Electus est in Papam per communem cardinalium electionem", *Benedictus Petroburgensis* in vita Henrici II Angliae regis, ap. *Bouquet* XVII, 516. „Iacinctus inter diaconos ecclesiae Romanae primus, ne schisma subitum in ecclesia Dei consurgeret, se fieri Papam vix tandem consensit, quem Octavianus Hostiensis episcopus die paschae consecravit episcopum", *Radulfus de Diceto* in Imaginibus historiarum ap. *Bouquet* XVII, 640. — Antiquissimus Cencii codex, quem vir emin. Angelus Maius appellat Columnensium, post verba „ex patre" nihil habet. Pergit codex archivi Vaticani *a*: „Petro Bubonis, sed ann. VI men. VIII d. XI". Sed mensium et dierum numerum, cum de initio et de exitu huius Pontificatus iam liquido constet, facile correximus.

4) Ed. *Ios. Dobrowsky*, 1827. pg. 107.

5) Ed. *VII kal. april.*

6) Hunc locum *Gerlacus Milovicensis*, Vincentii Pragensis continuator, (*MGs.* XVII. 706.) ita describit. „Hac tempestate et hac qua-

factus et in die paschae, hoc est XVIII kal. *maii.*[1] Papa est consecratus[2], 1191.
qui statim proxima die ipsum regem et reginam augustali dignitate ex- *Apr.* 14. *Apr.* 15.
cellenter sublimavit[3].

Annales Colonienses maximi[4]. Quae consecratio procedere non potuit, donec imperator castrum Tusculanum in potestatem Papae et Romanorum contradidit. Quod illi statim expulsis et caesis habitatoribus destruxerunt. Erat enim inimicum eis, eo quod omne munimen imperatoris contra ipsos in illo constabat.

Roger de Hoveden[5]. Mortuo vero Clemente et domino Iacincto, tum diacono cardinali sanctae Mariae in Cosmedin, in summum Pontificem postmodum substituto et Henrico tunc rege ad coronam imperii recipiendam, qui ad hoc a domino Clemente vocatus fuerat,[6] festinante: Romani, antequam idem rex accessisset ad urbem, supplicarunt domino Coelestino, ut antequam praedictum regem in imperatorem ungeret, obtineret ab ipso, ut civitatem Tusculanensium sibi red-

---

dragesima moritur Romae Clemens Papa, cui successit Coelestinus, qui et Iacinctus, electus circa hanc mediam quadragesimam etc." Item Anonymus Zwotlensis. Cum ex Radulfo eluceat, Coelestinum statim post mortem Clementis electum esse, Coelestini autem ordinatio in presbyteratum mart. 30. facta sit, electio vero „circa mediam quadragesimam", quae fuit mart. 20. vel 21.: *Rogeri de Hoveden* dicentis (pg. 689.), Clementem obisse feria quarta, non spernenda videtur affirmatio, mart. 20. enim erat feria quarta. Itaque non est cur dubitemus, quin Clemens obierit mart. 20., Coelestinus electus sit mart. 21. Et hunc rerum ordinem, ratione a nobis exploratum, apertis verbis praebent *annales Ratisbonenses* (ap. Böhmer III: *Hugo* Ratisb.) *MGs.* XVII. pg. 590.: „Anno Domini 1191, 13. kal. Aprilis Clemens Papa hominem deposuit. Cui altera die, id est 12. kal. aprilis sive in die sancti Benedicti Iacinctus, qui dictus est Coelestinus III, successit".

1) Ed. *VIII kal. aprilis.* 2) Ordinem tunc observatum vide tom. I. pg. 13.

3) „Feria quarta ante Coenam Domini (apr. 10.) Richardus e portu Messaniae recessit", *Roger de Hoveden*, pg. 690. 4) MGs. XVII, pg. 801.

5) Pag. 690. 6) Extant ex *codice Ottoboniano* apud Martène et Durand (*collectio amplissima* II. 1225 sqq.) excerpta quaedam litterarum ad ecclesiae Romanae res pertinentium, ab Innocentio IV Lugduni in unum collecta, in quibus inveniuntur non pauca ad illustrandam saeculi XII et XIII conditionem valde utilia. Documentorum vel epistolarum, de quibus in codice leguntur excerpta, numerus est 60. Quare videtur commodius, ut in citandis singulis *Excerptis Ottobonianis* utamur numeris ipsorum ordinem indicantibus. — *Excerptum* autem 8. hoc est: „Littera Friderici imperatoris, domino Papae Clementi directa —, continens, quod dictus Fridericus, attendens constantiam domini Papae circa propositum, quod habebat de coronatione Henrici filii sui et Constantiae uxoris suae in regem et reginam Romanorum, et excusans illos, quia ita cito, ut sperabatur, non potuerant accedere, per nuntios suos rogat dominum Papam, quod circa expeditionem praedictae coronationis intendat, et quod praedictis nuntiis fidem adhibeat super iis, quae sibi referent viva voce. Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Clementi*".

1191. deret, quae in ipsius posita erat potestate (ad ipsum [regem] enim se (Tusculani) converterant et ipsius patrocinium invocarant, ex quo supra nominatus Clemens exposuit, ut dictum est, illos Romanis), eidem domino Coelestino instantissime proponentes, quod haec erat via, qua Tusculanum ad eorum manus rediret, et quod ad faciendum hoc tenebatur ex conventione praedicta. Quod ita concessum est illis. Euntes autem nuncii domini Papae ad regem, firmiter proposuerunt eidem, quod de Tusculano antedicta facta erat conventio inter summum Pontificem et Romanos, et ideo, ut domino Papae Tusculanum redderetur, necessitas exigebat[1].

Arnoldus Lubecensis, chronica Slavorum. IV. 4.[2] Rex cum manu valida Italiam intravit cum Philippo Coloniensi et Othone, duce Boiemiae et aliis multis. Cumque appropinquaret Romae suscepturus Apostolicam benedictionem, dominus Apostolicus Clemens mortuus est, pro quo dominus Coelestinus in sede est sublimatus. Qui videns regem cum multa iactantia venisse, ad protelandam eius consecrationem suam distulit. Sed Romani exeuntes ad regem sic ei locuti sunt: *Fac nobiscum amicitias et honora nos et urbem iure nostro, quod exhibuerunt reges, qui ante te fuerunt. Insuper fac nobis iustitiam de castellis tuis, quae sunt in Tusculano, quia sine intermissione nos inquietare non cessant: et erimus pro te ad dominum Papam, ut coronam imperii super caput tuum ponat.* Qui in omnibus ad voluntatem Romanorum se promtum exhibuit. Insuper castrum vel civitatem, de qua conquesti sunt, dirui praecepit. Romani vero accedentes ad dominum Papam adhuc latente consilio dixerunt: *Domine, oves tuae sumus, tu pastor ovium et pater filiorum. Ideo rogamus clementiam tuam, ut parcas nobis, qui non parum afflicti sumus. Tu enim, ut melius nosti, cum magistro gentium teneris flere cum flentibus et gaudere cum gaudentibus. Rex iste cum infinita multitudine terram occupavit et devastat segetes nostras, vineta et oliveta. Quapropter rogamus, ut in hoc nobis subvenias, ne consecrationem ipsius ulterius differas, ut non consumatur terra inopia. Ipse etiam pacificum se venire affirmat et in omnibus urbem nostram honorare, similiter et paternitati tuae oboedire desiderat.* His precibus ubi consensum praebuit Apostolicus, cum summo tripudio rex urbem ingreditur; sicque dominus Papa in die Paschae solenniter

---

1) „Quod cum intellexisset rex et advertisset, quod aliter coronationi suae de facili posset impedimentum praestari, petitioni domini Papae de Tusculano reddendo liberaliter adquievit. Factumque est ita, quod coronato rege in imperatorem, altera die traditum est Tusculanum ab eodem imperatore domino Papae, et a domino Papa sequente die tertia Romanis, atque a Romanis destructum ita, quod lapis supra lapidem non remansit." *Roger de Hov.* l. c.

2) Leibn. scr. II 686.

consecratur et proxima secunda feria cum summa pacis tranquillitate dominus imperator una cum imperatrice benedicitur et coronatur. 1191.

Roger de Hoveden. (Hyacinthus) in die paschae, qui in XVIII kal. maii evenit, in Romanum Pontificem consecratus est ab Octaviano Hostiensi episcopo et vocatus est Coelestinus Papa tertius. In crastino autem consecrationis suae dominus Papa transtulit se a Laterano usque ad ecclesiam beatri Petri et venit ibi obviam ei Henricus Alemannorum rex cum Constantia uxore sua et cum copiosa plebe armata. Romani vere clauserunt portas urbis et custodierunt eas in manu forti et armata, non permittentes eos intrare. Dominus vero Papa ante ostium ecclesiae beati Petri supra gradus recepit sacramentum a praedicto Alemannorum rege: *quod ipse ecclesiam Dei et iura ecclesiastica fideliter servaret illibata et quod rectam iustitiam teneret et quod patrimonium beati Petri, si quid inde ablatum esset, in integrum restitueret et quod Tusculanum ei redderet.* Deinde introduxit eos dominus Papa in ecclesiam et unxit eum in imperatorem et uxorem suam in imperatricem[1].

Excerpta Ottoboniana, 58. Littera Henrici regis Romanorum, per quam notum fieri vult universis, quod ipse iuramenta securitatis, domino Papae Coelestino et cardinalibus et rerum suarum et Romanorum in coronatione sua eundo, stando et redeundo, facta in ipsius praesentia et de mandato ipsius per principes et barones, rata habet et observare promittit[2].

Coronatio Romana[3]. Incipit ordo ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit a domino Papa in basilica beati Petri apostoli ad altare sancti Mauritii martyris.

Die dominico summo mane descendit electus cum coniuge sua ad

1) Quae sequuntur apud Rogerum: „Sedebat autem dominus Papa in cathedra Pontificali, tenens coronam auream imperialem – capiti Imperatoris", ea a maligno quodam afficta esse, probatur ipso, qui tunc observatus et certis documentis narratus est, ordine coronationis.

2) De iis, quae hanc concordiam praecesserunt, *Sigeberti continuator Aquicinctinus* ita: „Qui (Henricus) in sua promotione multas contradictiones tam a Romanis, quam a cardinalibus sustinuit; tandem cernens regnorum perturbationem et Apuliensium erga se rebellionem, pro tempore tam (tum?) cardinalibus satis fecit, Pape restituens multa, quae antecessores eius ecclesiae abstulerant; Romanis vero munitionem Tusculanam tradens, quam pater eius Pape abstulerat. Qua Romani accepta, in coronatione imperatoris prebuerunt assensum".

3) Hunc ordinem proponimus ex *Cencii codice* antiquissimo, adhibitis codicum A (*archivi Vaticani*) et C (*Chisiani*, apud *Martène*, de antiqq. eccl. ritibus II, 846. editi) lectionibus. Qui cur ad Heinrici VI coronationem referendus sit, Pertzius docet MGL II, 187.

1191. sanctam Mariam Transpadinam, quae est iuxta Terebinthum; ibique recipitur honorifice a praefecto urbis et comite palatii Lateranensis, et uxor eius a dativo iudice et arcario et deducitur per porticum, clericis Urbis omnibus indutis cappis, planetis, dalmaticis et tunicis cum thuribulis, cantantibus: *Ecce mitto angelum meum*, usque ad suggestum areae superioris, quae est in capite graduum ante portas aereas sanctae Mariae in Turri. Ibi sedet dominus Papa in sede sua, circumstantibus episcopis et cardinalibus diaconis et ceteris ecclesiae ordinibus. Tunc electus imperator cum coniuge sua et omnibus baronibus suis, clericis et laicis, osculantur pedes domini Papae: et regina in partem cum supradictis ductoribus suis recedente, electus iurat fidelitatem domino Papae in hunc modum: *In nomine domini nostri Iesu Christi. Ego N. rex et futurus imperator Romanorum promitto, spondeo, polliceor atque per haec evangelia iuro coram Deo et beato Petro apostolo tibi N. beati Petri apostoli vicario fidelitatem tuisque successoribus canonice intrantibus; meque amodo protectorem ac defensorem fore huius sanctae Romanae ecclesiae et vestrae personae vestrorumque successorum in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum ac posse, sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.* Ibique camerarius domini Papae electi pallam accipit sibi habendam. Deinde quaerit ab eo dominus Papa ter: *si vult habere pacem cum ecclesia?* Eoque ter respondente: *Volo*, dominus Papa dicit: *Et ego do tibi pacem, sicut dominus dedit discipulis suis*, osculaturque frontem eius et mentum (rasus enim esse debet) et ambas genas, postremo os. Tunc surgens dominus Papa, ter quaerit ab eo: *si velit esse filius ecclesiae*? Et illo ter respondente: *Volo*, dominus Papa dicit: *Et ego te recipio in filium ecclesiae.* Et mittit eum sub manto, et ille osculatur pectus domini Papae; et accipit (imperator) eum (Papam) per dexteram manum et cancellarius eius (imperatoris) sustentat eum (Papam) a sinistra. Electus vero ducitur per dexteram ab archidiacono domini Papae; et sic intrat (in porticum basilicae) per portam aeream, clericis beati Petri cantantibus: *Benedictus dominus Deus Israel*, usque ad portam argentariam[1]. Ibi dimittit eum dominus Papa orantem, quem lento subsequitur gradu regina cum supradictis ductoribus suis usque ad supradictam portam argenteam. Electus vero completa oratione surgit, et episcopus Albanensis dat super eum hanc primam orationem: *Deus, in cuius manu* etc.[2]

1) Quae ducit ex porticu in ipsam basilicam.

2) Cf. eandem orationem in Friderici I coronationis ordine, supra pg. 392.

Post dominus Papa ingreditur ecclesiam beati Petri, clericis eiusdem 1191.
ecclesiae cantantibus responsorium: *Petre amas me?* Quo completo dominus Papa benedicit. Deinde sedet in sede sibi praeparata in dextera parte eiusdem rotae. Completa oratione Albanensis episcopi ingreditur electus et sedet in praedicta sede, archipresbytero cardinalium et archidiacono hinc inde eum ducentibus et iuxta eum sedentibus, ut doceant, qualiter debeat domino Papae in scrutinio respondere. Dominus Papa facit scrutinium in hunc modum:

Septem episcopis sedentibus ad dexteram eius, secundum ordinem suum, episcopi Theutonici sedeant ad dexteram electi, cardinales et ceteri ordines ecclesiae sedeant. Dominus Papa dicit: *Antiqua sanctorum patrum institutio docet et praecipit, ut quisquis eligitur, ut praeesse debeat, antea diligentissime examinetur cum omni caritate de fide sancte Trinitatis et interrogetur de diversis causis vel moribus, qui suo regimini congruunt, secundum apostolicum dictum: ,,Manum cito nemini imposueris'', et ut etiam is, qui ordinandus est, antea erudiatur, qualiter eum in ea praelatione constitutum oporteat conversari, ut excusabiles sint, qui ei manus imponunt Eadem itaque auctoritate et praecepto interrogamus te, dilectissime fili, caritate sincera, si omnem prudentiam tuam, quantum tua capax est natura, divino servitio mancipare volueris?* Respondet ita: *Toto corde volo in omnibus obedire et consentire.* Interrogatur: *Vis mores tuos ab omni malo temperare et, quantum poteris, Domino adiuvante, ad omne bonum commutare?* Respondet: *In quantum possum, volo.* Interrogatur: *Vis sobrietatem cum Dei auxilio custodire?* Respondet: *In quantum possum, volo.* Interrogatur: *Vis semper divinis mancipari negotiis et a lucris turpibus esse alienus, quantum te humana permittit fragilitas?* Respondet: *In quantum possum, volo.* Interrogatur: *Vis humilitatem et patientiam in temetipso custodire et alios ad hoc inclinare?* Respondet: *In quantum possum, volo.* Interrogatur: *Pauperibus et peregrinis omnibusque indigentibus vis esse propter nomen Domini affabilis et misericors?* Respondet: *Volo:* Et dicat dominus Papa: *Haec omnia et cetera bona tribuat tibi Dominus et custodiat te atque corroboret in omni bono.* Et respondent omnes: *Amen.*

Interrogatur: *Credis secundum intelligentiam tuam et capacitatem sensus tui sanctam Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, totamque in Trinitate Deitatem, coëssentialem et consubstantialem, coaeternum et coomnipotentem, uniusque voluntatis, potestatis et maiestatis, creatorem omnium creaturarum, a quo omnia et in quo omnia, quae sunt in coelo et in terra, visibilia et invisibilia?* Respondet: *Assentio et ita credo.* Interrogatur: *Credis singulam quamque in sancta Trinitate personam*

1191. *unum Deum verum, plenum et perfectum:* Respondet: *Credo.* Interrogatur: *Credis ipsum Dei Filium verbum Dei aeternaliter satum de Patre, consubstantialem, coomnipotentem et coaequalem per omnia Patri divinitate, temporaliter natum de Spiritu sancto ex Maria semper virgine cum anima rationali, duas habentem nativitates, unam ex Patre aeternam, alteram ex Maria temporalem, Deum verum et hominem verum, proprium in utraque natura atque perfectum, non adoptivum neque phantasticum, unicum et unum Deum, Filium Dei, in duabus naturis, sed in unius personae singularitate, impassibilem et immortalem divinitate, sed in humanitate pro nobis et pro nostra salute passum vera carnis passione et sepultum ac resurgentem a mortuis die tertia vera carnis resurrectione; die quadragesimo post resurrectionem cum carne, qua resurrexit et anima ascendisse in coelum et sedere ad dexteram Dei Patris, unde venturus est iudicare vivos et mortuos et reddere unicuique secundum opera sua, sive bona fuerint, sive mala?* Respondet: *Assentio et per omnia credo.* Interrogatur: *Credis etiam Spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque Deum, ex Patre et Filio procedentem, coaequalem et coessentialem et coomnipotentem et coaeternum per omnia Patri et Filio?* Respondet: *Credo.* Interrogatur: *Credis hanc sanctam Trinitatem, non tres Deos, sed unum Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem et incommutabilem?* Respondet: *Credo.* Interrogatur: *Credis sanctam catholicam et apostolicam unam esse veram ecclesiam, in qua unum datur baptisma et vera omnium remissio peccatorum?* Respondet: *Credo.* Interrogatur: *Anathematizas etiam omnem haeresim extollentem se adversus sanctam ecclesiam catholicam?* Respondet: *Anathematizo.* Interrogatur: *Credis etiam veram resurrectionem carnis eiusdem, quam nunc gestas, et vitam aeternam?* Respondet: *Credo.* Interrogatur: *Credis etiam novi et veteris testamenti, legis et prophetarum et apostolorum unum esse auctorem Deum et Dominum omnipotentem?* Respondet: *Credo.* Et dicatur ei: *Haec fides augeatur a Domino ad veram et aeternam beatitudinem, dilectissime in Christo fili.* Et respondent omnes: *Amen.*

Tunc vadit dominus Papa ad secretarium et induit se Pontificalibus indumentis usque ad dalmaticam, quibus indutus sedet. Interim episcopus Portuensis in medio rotae medianae dat hanc orationem super electum: *Deus inenarrabilis auctor mundi* etc[1]. sicut in unctione regis. Finita oratione vadit electus ad chorum sancti Gregorii cum praedicto cardinalium archipresbytero et archidiacono: quibus quasi magistris uti debet in toto officio unctionis. Et induunt eum amictu et alba et cingulo. Et

1) Integram orationem v. supra pg. 329.

sic deducunt eum ad dominum Papam in secretarium. Ibique facit eum clericum. Et concedit ei tunicam et dalmaticam et pluvialem et mithram, caligas et sandalia, quibus utatur in corona sua. Et sic indutus stat ante dominum Papam. 1191.

Verum completo scrutinio, exit Ostiensis episcopus ad portam argenteam, ubi regina cum iudicibus et baronibus suis praestolatur et dat ei hanc orationem: *Omnipotens aeterne Deus, fons et origo bonitatis, qui semen et sexus fragilitatem nequaquam reprobando adversaris, sed dignanter comprobando potius eligis, et qui infirma mundi eligendo, quaeque fortia confundere decrevisti, quique aeternae gloriae virtutisque tuae triumphum in manu Iudith feminae Iudaicae plebi de hoste saevissimo resignare voluisti, respice quaesumus ad preces humilitatis nostrae, et super hanc famulam tuam N., quam supplici devotione in reginam eligimus, benedictionum tuarum dona multiplica eamque dextera tuae potentiae semper et ubique circumda, ut verbo muniminis tui undique firmiter protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitias triumphanter expugnare valeat, et una cum Sarra atque Rebecca, Lia et Rachel, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui foecundari seu gratulari mereatur ad decorem totius regni statumque sanctae Dei ecclesiae regendum necnon protegendum, per Christum dominum nostrum, qui ex intemerato beatae Mariae virginis utero nasci [et] visitare ac renovare hunc dignatus est mundum. Qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, per immortalia saecula saeculorum. Amen.* Qua oratione completa, unus de cardinalibus presbyteris, cui prior praeceperit, et de diaconibus similiter unus, cui archidiaconus iusserit, reginam deducat usque ad altare sancti Gregorii, ibique expectet donec dominus Papa cum sua processione exeat.

Completis igitur omnibus supradictis, ministri induant dominum Papam planctam et pallium; et imposita mithra procedit, ordinibus de more procedentibus. Post quem vadat electus cum supradictis ductoribus suis, quem sequatur uxor eius usque ad arcam beati Petri. Tunc primicerius cantat introitum cum schola et *Kyrie eleison*, et silet. Dominus Papa ascendit ad altare, et post confessionem dat pacem diaconibus, et incensat. Post incensum ascendit ad sedem. Electus vero inter haec et uxor eius prosternuntur ante arcam beati Petri, et archidiaconus facit letaniam. Qua finita exuitur, solo pluviali dimisso. Episcopus Ostiensis ungat brachium dextrum de oleo exorcisato, et inter scapulam et dicit: *Domine Deus omnipotens, cuius est omnis potestas* etc. [1] Sequitur oratio: *Deus Dei Filius* etc. [2]

1) Cf. pg. 329. 2) Cf. ibid

1191. Post regis unctionem sequitur benedictio reginae ante altare: *Deus, qui solus habes immortalitatem lucemque habitas inaccessibilem, cuius providentia in sui dispositione non fallitur, qui fecisti, quae futura sunt, et vocas ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt, qui superbos aequo moderamine de principatu eiicis atque humiles dignanter in sublime provehis: ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus, ut, sicut Esther reginam, Israël causa salutis, de captivitatis suae compede solutam, ad regis assumi thalamum regnique sui consortium transire fecisti, ita hanc famulam tuam N. humilitatis nostrae benedictione, christianae plebis gratia salutis, ad dignam sublimemque regis nostri copulam regnique sui participium misericorditer transire concedas. Et ut regali foedere coniugii semper manens pudica, proximam dignitatis palmam contingere queat, ubi Deo vivo et vero in omnibus et super omnia iugiter placere desideret, et te inspirante quae tibi placita sunt, toto corde perficiat. Per dominum nostrum Iesum Christum.* Sequitur: *Sacri unctio olei in pectore reginae Spiritus sancti gratia humilitatis nostrae officio copiosa descendat, ut sicut manibus nostris indignis oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita eius invisibili unguimine delibuta impinguari merearis interius, eaque spirituali unctione perfectissime semper imbuta, et illicita declinare tota mente et spernere discas seu valeas, et utilia animae tuae iugiter cogitare, optare atque operari queas, auxiliante domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre et eodem Spiritu sancto vivit et regnat Deus in saecula saeculorum. Amen.*

Post haec dominus Papa descendit a sede et vadit ad altare sancti Mauritii, sequente electo et regina. Et domino Papa stante super limen in introitu altaris, electus stet ante eum in medio rotae; ad cuius dexteram stet regina cum sex episcopis palatii Lateranensis in rotis quae ibi positae sunt circumstantibus, septimo in officio altaris domino Papae serviente. Tunc oblationarius prior et secundus sumant coronas electi et reginae de altari sancti Petri et ponant super altare sancti Mauritii. Tunc dominus Papa det annulum electo et dicat: *Accipe annulum, signaculum videlicet sanctae fidei, soliditatem regni, augmentum potentiae, per quem scias triumphali potentia hostes repellere, haereses destruere, subditos coadunare et catholicae fidei perseverabilitati connecti. Per* etc. Oratio post annulum datum: *Deus, cuius est omnis potestas et dignitas, da famulo tuo prosperum suae dignitatis effectum, in qua te remunerante permaneat semperque teneat tibique iugiter placere contendat. Per Christum* etc. Hinc cingit eum gladio et dicit: *Accipe hunc gladium cum Dei bene✠dictione tibi collatum, in quo per virtutem Spiritus sancti resistere et eiicere omnes inimicos tuas valeas, et cunctos sanctae Dei ecclesiae adversarios regnumque tibi*

commissum tutari atque protegere castra Dei per auxilium invictissimi trium- 1191.
phatoris domini nostri Iesu Christi, qui cum Patre in unitate Spiritus sancti vivit et regnat in saecula saeculorum. Amen. Oratio post gladium: *Deus, qui providentia tua coelestia simul et terrena moderaris, propitiare christianissimo regi nostro, ut omnis hostium suorum fortitudo virtute gladii spiritualiter frangatur atque pro illo pugnante penitus conteratur. Per Christum* etc.

Hinc coronetur. Tunc archidiaconus accipiat coronam de altari sancti Mauritii et porrigat domino Papae. Quam cum dominus Papa posuerit super caput electi, dicat hanc orationem: *Accipe signum gloriae* etc.[1]

Impositio coronae super caput reginae. Quam cum imponit dominus Papa super caput eius, imponant manus septem episcopi; et dicat dominus Papa alta voce, septem episcopi taceant: *Accipe coronam regalis excellentiae, quae licet ab indignis, episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur. Unde velut haec exterius auro est et gemmis redimita, ita tu interius auro sapientiae virtutumque gemmis decorari contendas, qualenus post occasum huius saeculi cum prudentibus virginibus sponso perenni domino nostro Iesu Christo digne et laudabiliter occurras ianuamque coelestis regni cum eodem ingredi merearis. Qui cum Deo patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus per infinita saecula saeculorum. Amen.*

Hinc det dominus Papa sceptrum imperatori et dicat: *Accipe sceptrum, regiae potestatis insigne, virgam scilicet rectam regni, virgam virtutis, qua te ipsum bene regas, sanctam ecclesiam populumque christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas, pravos corrigas, rectos pacifices, et ut viam rectam tenere possint, tuo iuvamine dirigas: quatenus de temporali regno ad aeternum pervenias, ipso adiuvante, cuius regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. Amen.* Oratio post datum sceptrum: *Omnium Domine fons bonorum cunctorumque Deus institutor profectuum, tribue quaesumus famulo tuo N. adeptam bene regere dignitatem et a te sibi praestitum honorem corroborare dignare. Honorifica eum prae cunctis regibus terrae, uberi eum benedictione locupleta et in solio regni firma stabilitate consolida. Visita eum in sobole. Praesta ei prolixitatem vitae. In diebus eius semper oriatur iustitia, ut cum iocunditate et laetitia aeterno glorietur in regno. Per Dominum* etc.

Post haec dominus Papa cum suis ministris ad altare beati Petri revertitur. Tunc praefectus Urbis et primicerius iudicum deducant impe-

1) Cf. pg. 329.

1192. ratorem; imperatricem vero praefectus navalis et secundicerius iudicum. Quibus in locis suis iam stantibus, dominus Papa incipit: *Gloria in excelsis Deo* etc. Et schola respondet. Deinde dicit hanc orationem: *Deus regnorum omnium et christiani maxime protector imperii, da servo tuo imperatori nostro triumphum virtutis tuae scienter excolere, ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper sit munere potens. Per.*[1] Qua finita archidiaconus cum ceteris palatii diaconibus et primicerio et subdiaconis inter crucem et altare incipiunt has laudes:

Exaudi Christe! — Schola cum notariis in choro respondet: *Domino nostro C(oelestino) a Deo decreto summo Pontifici et universali Papae vita!*
Et hoc ter.

Iterum dicit archidiaconus cum adstantibus sibi:

Exaudi Christe! — et schola cum notariis respondet: *Domino nostro N. a Deo coronato, magno et pacificio imperatori vita et victoria!*
Tribus vicibus.

Exaudi Christe! — ℟ schola: *Dominae nostrae N., eius coniugi, excellentissimae imperatrici vita!*
Tribus vicibus.

Item: *Exaudi Christe!* — ℟. *Exercitui Romano et Teutonico vita et victoria!*
Tribus vicibus.

Item: *Salvator mundi!* — ℟. *Tu illos*[2] *adiuva.* (Ter.)

Item: *Sancta Maria!*
Sancte Michael!
Sancte Gabriel!
Sancte Raphael!
℟. *Tu illos adiuva!* (Tribus vicibus.)
Sancte Petre!
Sancte Paule!
Sancte Iohannes!
Sancte Gregori!

Sancte Maurici[3]*!* — ℟. *Tu illos adiuva.* (Ter.)

Item: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.* — ℟ alii similiter ter.

Spes nostra! — ℟. *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.*

Salus nostra!
Victoria nostra!
Honor noster!
℟. *Christus vincit Christus regnat, Christus imperat.*
Gloria nostra!
Murus noster inexpugnabilis!
Laus nostra!

1) Et cum hac oratione iam inchoata missa est.
2) Ita cum codice antiquissimo legendum est.
3) Ita pro *Mercuri* legendum.

Triumphus noster! — ℟. *Chr. vincit, Chr. regnat, Chr. imperat!* 1191.
Ipsi laus, honor et imperium per immortalia saecula saeculorum. Amen.

Hac laude finita legitur epistola et cantatur graduale et Alleluiah. Post quae imperator et imperatrix deponunt coronas. Tunc legitur evangelium. Post quod imperator deponit gladium et ascendit ad sedem domini Papae, imperatrice sequente. Et offert domino Papae panem simul et cereos et aurum. Singillatim vero imperator vinum, imperatrix aquam, de quibus debet ea die fieri sacrificium. Quibus finitis revertuntur ad loca sua[1]. Quum autem praefatio incipit, imperator extrahit pluvialem et induitur manto proprio. Quum datur pax Domini, ascendit ad communicandum, indutus proprio manto, et imperatrix cum eo. Et accepta communione iterum redeunt ad loca sua[2].

Finita vero missa, accedat ad imperatorem comes palatii et discalciet eum sandaliis et caligis et calciet eum ocreas imperiales et calcaria sancti Mauritii. Et acceptis coronis sequantur dominum Papam pergentem ad equitandum, deducti usque ad equos a supradictis ductoribus. Quum dominus Papa venerit ad equum, imperator teneat stapham, et (Papa) coronetur et intret in processionem. Imperator cum suis ductoribus eum sequatur. Imperatrix vero cum ductoribus suis sequatur imperatorem. Ceteri barones sequantur. Clerici urbis omnes, sicut soliti sunt, laudes faciant per loca sua. Iudaei similiter in loco suo. Coronetur civitas, campanae sonent omnes. Camerarii imperatoris praecedant et sequantur, nummos proiicientes, ut equitantium iter non impediatur. Quum pervenerint ad ascensorium, prior cardinalium sancti Laurentii foris muros incipit laudes, sicut mos est, et ceteri respondent. Quibus finitis imperator descendit et tenet stapham domino Papa descendente, deposita prius corona. Deinde ducitur dominus Papa ab imperatore et praefecto Urbis usque ad cameram maioris palatii: ubi inde separentur. Imperatrix vero deducitur a primicerio et secundicerio iudicum usque ad cameram Iuliae imperatricis; in qua ipsa comedere debet cum episcopis et ceteris baronibus suis. Camerarii imperatoris cum camerario do-

1) Offertorium exit in orationem secretam, ap. *Martène*, antiqq. eccl. ritt. (II, 589.) ex *codice Apamiensi* editam: *Suscipe, Domine, preces et hostias pro salute famuli tui N. supplicantis, et in protectione fidelium populorum antiqua brachii tui operare miracula, ut superatis pacis inimicis, secura tibi serviat Romana libertas. Per.*

2) Postcommunio secundum codicem Apamiensem ita se habet: *Deus, qui ad praedicandum aeterni regis evangelium, Romanum imperium praeparasti, praetende famulo tuo imperatori nostro arma caelestia, ut pax ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum. Per.*

1191. mini Papae dent presbyterium omnibus ordinibus sacri palatii, Pontifice et imperatore in camera pausantibus. Quo peracto comedat imperator ad dexteram domini Papae, ceteris in locis suis sedentibus. Finito prandio surgat unus ex diaconibus, quem archidiaconus iusserit, et legat lectionem, qua perlecta surgant cantores et cantent quod soliti sunt. Finito cantu surgant omnes cum benedictionibus. Dominus Papa redeat ad cameram suam, imperator ad cameram Iuliae.

Electus descendens de Monte Gaudii et veniens ad ponticellum, iurat hoc sacramentum Romanis: *Ego N. futurus imperator iuro, me servaturum Romanis bonas consuetudines, et firmo chartas tertii generis et libelli, sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.* Ad portam Collinam similiter iurare debet. In gradibus sancti Petri similiter[1].

Arnoldus Lubecensis. IV. 5. Igitur dominus imperator percepta benedictione profectus est in Apuliam accepturus totam terram Wilhelmi

1) Romani quam cito Tusculanam civitatem a Caelestino ipsis traditam diruerint, ex diplomate coniicere licet, quo *Senatores almae Urbis decreto amplissimi ordinis Senatus, acclamatione quoque Populi Romani publice [in] Capitolio consistentis — anno Senatus XLVII, Ind. IX, mense aprili, die XIX — constituerunt et firmiter stabiliverunt ut Dominus Papa et Romana ecclesia tenerent et haberent sibi atque possiderent omnia tenimenta Tusculani, sicut in Privilegiis finis factae inter sacrosanctam Romanam ecclesiam et urbem* (cf. Concordiam factam inter Clementem III et senatum) *apparet. Muratori* antiqq. III. 787. (Inter „*Senatores consiliarios*", qui hanc cartam conscribi iusserunt, occurrit *Petrus Bobonis Stellae.*) *Otto de s. Blasio*, c. 38.: „Qui (Romani) statim tota urbe effusi in ipsa die parasceve (apr. 12.) castellum funditus destruxerunt, dirutisque turribus et muris, igne postremo consumpserunt". — Ex alia diplomate (l. c. IV. 35.) comperimus, Coelestinum Romanis propter consecrationem suam dedisse presbyteria in concardia Clementis III et senatarum statuta, et senatores tum fuisse plus quinquaginta sex: *In nomine Domini. Nos Senatores almae Urbis, decreta amplississimi Ordinis sacri Senatus constituimus et firmiter stabilimus et per praesentem Senatoriae dignitatis paginam ad posterorum memoriam reducimus, quatenus Romanae ecclesiae et Domno Papae nullatenus praeiudicet neque noceat per tempora, quod Domnus Papa Coelestinus de mera sua liberalitate et gratia ad praesens largitur Senatoribus, qui sunt supra numerum quinquaginta sex Senatorum, qui numerus in Fine pradecessorum eiusdem Coelestini summi Pontificis diffinitus continetur et legitur. Quam Finem cum suis tenoribus modis omnibus ratam et firmam habemus et haberi in posterum decernimus, statuentes, ut, quod Domnus Papa iam dictus de sua sola gratia, sicut praescriptum est, fecit, non trahatur aliquando in exemplum ab aliqua, sed solummodo praefatus quinquaginta et sex Senatorum numerus, qui in Fine inter Ecclesiam et Urbem facta continetur, Beneficia et Presbyteria consueta a Romana Curia integre consequatur. Actum Anno XLVII Senatus, indict. IX, mense Maii, die XXVIII, iussu Senatorum Consiliariorum Pauli Laurentii, Pauli Franconis, Pauli Iohannis Pauli, Petri Ser Leonis, Nicolai Iohannis Sassonis, Iaquinti Iohannis Erri, Gregorii Farulfi, Stephani Capharelli, Guidonis Iohannis Alexandri, Nicolai Bozi, Laurentii Rogerii Cenimi, Gulferami Centii Gulferami, Stephani Petri Mainardi, Ovitionis Calidibucconis.*

Siculi, quae cum imperatrice uxore sua contingebat. De qua tamen pro- 1191. Apr. 29.
fectione animum domini Papae non parum offenderat, quia alius rex, Tancradus nomine, a sede Apostolica iam ibi ordinatus fuerat.

Riccardus de s. Germano[1]. Tunc imperator ipse regnum intrat —, Papa prohibente et contradicente.

Benedictus Petroburgensis[2]. Novus itaque imperator ille, magno congregato exercitu, intravit terram Tancredi regis Siciliae, et ipse cum uxore sua obsedit Salernum civitatem et infra quindecim dies reddita est c. mai.
ei et uxori suae civitas illa; et ille dimittens ibi uxorem suam processit 5—20.
et obsedit civitatem Neapolim. Ubi cum moras per sex septimanas fecis- Iun. — aug.
set, amisit fere totum exercitum suum ex corruptione aëris, et ipse in gravem incidit infirmitatem ita quod pene moreretur[3].

---

1) Muratori, scr. VII. 972. 2) Bouquet XVII, 535.

3) „Omnes pene principes suos amisit, indeque tandem relicta uxore per dolum rediit.“ *Ann. Col. max.* MGs. XVII. 801. „Sed in cassum imperator tunc rediit circa mensem novembrem (?), quia exercitum suum pene totum pestilentia et aliis infortuniis perdidit, captivata insuper regina uxore imperatoris —. Episcopus Coloniensis (Philippus, † aug. 13.), dux Boemicus († sept. 9.), cancellarius imperatoris ibi mortui sunt, et alii principes multi. In eadem expeditione dum imperator detineretur in expugnatione unius civitatis Apuliae (Neapoleos), filius ducis Saxoniae Heinrici, nepotis Lotharii imperatoris, recessit in ira et indignatione ab imperatore ideoque civitas non est expugnata“. *Magnus Reicherspergensis* MGs. XVII. 518. Aliter *Arnoldus Lubecensis* l. c.: „Ubi (ad Montem Casinum) cum esset, apud sanctum Germanum in radice montis filius ducis Henrici, eo non salutato discedens, Romam reversus est“ — „Imperator quoque est graviter infirmatus et in Sorellam delatus, ita ut diceretur mortuus. Theutonici de rege alio iam tractabant et maxime dux Heinricus, cuius filius Heinricus iam conspiraverat cum Tanchrado, qui nuper reversus per Greciam, Ungariam et Boemiam redierat, in specie monoculi servientis, emplastro super alium oculum posito“. *Ann. Stadenses* MGs. XVI. 352. „Quo (militum Theutonicorum interitu) comperto cives Salernitani, et ipsum imperatorem etiam mortuum existimantes, qui ei antea favebant, ob gratiam Tancredi recuperandam imperatricem quae in eadem urbe degebat, ceperunt et custodie honeste mancipaverunt“. *Sigeberti cont. Aquicinct.* MGs. VI. 427. Chronicon autem *Fossae novae* (Muratori scr. VII. 877.) de Henrici expeditione haec refert:

Inter multa quidem mala, quae rex gesserat idem,
Quatuor advenit Napolim lunisque resedit.
Urbs manet invicta, rediit sine coniuge missa:
Salerni produnt, capiunt, misere Panormum
Regi Tancredo, de tanto munere laeto.
Morbo devicti remeant ad propria dicti:
Iudicio Christi remeant per rura relicti.
Vix superest tellus morientibus his sine ferro.
Rex Capuam venit feretro se ponere fecit,
Et dux multorum lecto defertur equorum.

Heinricus nov. 3. erat Placentiae, nov. 27. Papiae, nov. 30. Mediolani, dec. 25. in urbe Alsatiae Hagenau.

1191. Sept. *Roger de Hoveden.* Et cum vidisset, se nihil posse proficere adversus eam, recessit, et abiit ad civitatem suam Mclan. Quod cum audissent Salernitani, iniecerunt manus in dominam suam Constantiam imperatricem et tenentes tradiderunt eam Tancredo regi Siciliae. Et imperator Allemannorum, dolens et confusus de amissione uxoris suae, scripsit Coelestino Papae, ut per auxilium illius recuperasset eam. Quae postmodum reddita est ei per auxilium domini Papae.

Riccardus de s. Germano. Adenulfus Casertanus, decanus Casinensis, pro eo, quod in partem non cessit ipsius regis (Tancredi), a Coelestino Papa excommunicatus est, et monasterium suppositum interdicto.

Anonymus Casinensis[1]. Legati curiae Romanae Casinense monasterium, decanum et monachos interdicunt: nec hoc tamen separat eos ab imperii charitate.

Excerpta Ottobonia, n. 7. Item littera —, domino Coelestino Papae per Henricum imperatorem directa, continens, quod dictus dominus Coelestinus occasione ipsius imperatoris monasterium Casinense interdicto supposuit et in monachos ipsius monasterii excommunicationis sententiam promulgavit; rogat Papam, quod interdictum huiusmodi relaxet et monachos praedictos absolvat et quod credat nuntiis suis super iis, quae referent pro parte ipsius. Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Coelestino.*

Excerpta Ottoboniana, n. 12. Littera Tancredi regis Siciliae domino Coelestino Papae directa —, continens pacta et conventiones, concordata inter regem ipsum et ecclesiam Romanam, mediantibus cardinalibus missis ad regem et certis aliis tractatoribus deputatis per regem, super appellationibus libere faciendis in toto regno ad ecclesiam Romanam, de legationibus libere habendis in Apulia et Calabria et terris affinibus illis dicti regni, de legatis mittendis in Siciliam de quinquennio in quinquennium, si velit dominus Papa, de electionibus in toto regno libere faciendis, ita quod facta electio praesentetur regi, *cui rex praestabit assensum, nisi electus esset de proditoribus vel notis inimicis, et tales dictus Papa ad regis instantiam reprobabit. Celebrationes etiam conciliorum fient in quacunque civitate Apuliae et Calabriae et aliarum terrarum affinium.* De translationibus etiam et de consecrationibus ac visitationibus libere faciendis; et de multis aliis capitulis ibidem contentis. Et etiam de concessione regni Siciliae, ducatus Apuliae et prin-

1) Muratori scr. V. 71.

cipatus Capuae et Marsia cum pluribus locis aliis nominatis, quae prae- 1191.
decessores dicti regis, homines ecclesiae Romanae, iure tenuerunt; et de iuramento fidelitatis praestito et hominio ligio, facto Romanae ecclesiae per regem praedictum, et de censu annuo sexcentorum schifatorum pro Apulia et Capua, et quadringentorum pro Marsia, per regem et haeredes suos solvendo. (Incipit sic: *In nomine Dei aeterni.*).

Exc. Ottob. n. 13. Item alia littera Tancredi regis Siciliae domino Coelestino Papae directa —, continens, quod ipse Tancredus in manibus cardinalium ad hoc missorum, nomine domini Papae recipientium, iuxta formam capitularis, quod per eosdem cardinales dicto domino Papae transmittit sub aurea bulla, fidelitatis praestitit iuramentum. Et sub eadem, qua se teneri fatetur fidelitate, se et haeredes obligando *promittit, quod ad praestandum seu faciendum hominium ligium, quandocunque per dominum Papam vel successores suos sibi vel haeredibus suis significatum fuerit, in quacunque parte regni, quae dicti regis ditioni subiaceat, venient sine fraude. Et praedicto hominio praestito, scriptura, quae sequitur, de iuramento fidelitatis et aliis domino Papae debet per eundem regem sine contradictione aliqua assignari.* Incipit sic: *Domino Coelestino.*

Exc. Ottob. n. 14. Item una scriptura habens formam iuramenti, continens, quod dictus *Tancredus, rex Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae iurat fidelitatem beato Petro, Romanae ecclesiae et domino Coelestino Papae, salvo quod scriptum et concessum est ei in privilegio sibi concesso. Non erit in consilio* etc. *de membro perdendo vel morte vel captione. Consilium, quod ei crediderit* etc. *non pandet alicui. Adiuvabit eum honorifice Papatum Romanum terramque sancti Petri tenere. Et in electione summi Pontificis, si dictum dominum Papam vel successores praemori contingat, si monitus fuerit a maiori vel saniori parte cardinalium, iuvabit, quod Papa eligatur et ordinetur ad honorem beati Petri. Praemissa omnia promittit servare ecclesiae Romanae et domino Papae et fidelitatem servare suis successoribus canonice intrantibus, qui sibi et haeredibus suis, si in eo non remanserit, firmaverint, quod ei concessum est in privilegiis dicti domini Coelestini.* Incipit sic: *Ego Tancredus, Dei gratia.*

Benedictus Petroburgensis. Vicesima nona die mensis iulii Philippus *Iul.* 22.
rex Franciae dedit Conrado marchioni omnia, quae adquisierat in civitate Acrae. Et eodem die rex Franciae, contra consilium et voluntatem principum suorum, iterum quaesivit a rege Angliae licentiam redeundi in patriam suam, et obtinuit petitionem suam, et ipse iuravit tactis sacrosanctis evangeliis coram omni populo, quod nec ipse damnum faceret, nec ab aliquo fieri permitteret regi Angliae vel terris vel hominibus suis,

1191. sed omnes homines et omnes terras illius bene et in pace custodiret et secundum posse suum ab hostium invasione terras et homines suos defenderet, acsi vellet defendere civitatem suam Parisios, si aliquis eam invasisset. — Deinde transitum fecit rex Franciae per Aquinam civitatem episcopalem, deinde per Frisillum civitatem episcopalem, quae est ultima civitas regis Siciliae, et ibi deficit terra illius et incipit terra domini Papae. Et antequam rex Franciae venisset, misit nuncios suos ad Henricum Romanorum imperatorem[1] et accepta ab eo licentia transeundi per terram suam, iuravit ei, quod fidelitatem portaret ei de vita et membris et terreno honore et quod auxilium nec fecit nec faceret regi Siciliae contra eum. Deinde transivit per Anagne civitatem episcopalem, deinde per Muntfortin castellum. Deinde venit Romam, ubi[2] deficit Campania et
Dec. incipit Tuscia. Cum autem Philippus rex Franciae Romam venisset, Coelestinus Papa recepit eum et suos cum summo honore et reverentia, exhibens ei et suis per octo dies, quidquid eis fuit necessarium in expensis; et pro amore Dei et suo novum fecit remedium peregrinis, quod illum et omnes, qui cum eo venerant, absolvit a voto et itinere peregrinationis Ierosolymitanae, et non tantum illos, sed etiam omnes, qui post illum venerunt de terra Ierusalem, quamvis votum non perfecissent, cum per illos non steterit, et dedit eis palmas et cruces; et ostendit regi Franciae et suis capita apostolorum Petri et Pauli et Veronicam, id est pannum quendam lineum, quem Iesus Christus vultui suo impressit, in quo pressura illa ita manifeste apparet usque ad hodiernum diem, acsi vultus Iesu Christi ibi esset, et dicitur Veronica, quia mulier, cuius pannus ille erat, dicebatur Veronica.

Rex vero Franciae ut occultaret manifestam animi sui nequitiam, immemor sacramenti, quod fecerat Richardo regi Angliae, cum exiret de terra Ierusalem, de pace et amore sibi servando, conquestus est de illo domino Papae et dominis cardinalibus, dicens de illo multa inconvenientia, scilicet quod ille fugaverat eum a terra Ierusalem, et quod ille noluit pro eo quidquam facere; et petiit a summo Pontifice licentiam vindicandi se de illo in Normannia et aliis terris suis. Sed summus Pontifex, sciens eum hoc dicere sola invidiae causa, nullam ei licentiam ad malum faciendum in terra regis Angliae dare voluit, sed prohibuit sub anathemate, ne ipse in eum vel in terram suam manum extenderet.

Roger de Hoveden. Deinde rex Franciae effecit adversus Romanorum imperatorem, quod ipse regem Angliae caperet, si per ter-

1) Qui usque in mensem septembrem in Italia morabatur.
2) Inde a Tiberi fluvio.

ram suam transiret. Deinde rex Franciae, veniens in terram suam[1], diffamavit regem Angliae adversus proximos suos, imponens ei crimina multa. 1191.

Benedictus Petroburgensis. Placuit — Iohanni fratri regis et omnibus episcopis et comitibus et baronibus et civibus Londoniarum, quod cancellarius ille[2] deponeretur a regimine regni, et quod loco illius fungeretur Rotomagensis archiepiscopus. — At ille nuncios suos misit ad Coelestinum Papam et ad dominum suum regem Angliae, significans eis, qualiter Iohannes comes Moretonii et complices eius eiecerunt eum a regno et deposuerunt eum a regimine regni, quod rex illi tradiderat in recessu suo; et conquerens sibi de vindicta, restitutionem ablatorum petebat, offerens se iuri pariturum et quod, si domino regi factum eius et expensae non placuissent, ipse in omnibus satisfaceret voluntati eius. Unde summus Pontifex ad iracundiam provocatus, universis archiepiscopis et episcopis Angliae in hac forma scripsit: — — *Proinde universitati vestrae per Apostolica scripta mandamus et in virtute obedientiae praecipimus, quatenus, si prout nobis insonuit, memoratus comes vel alius in iamdictum episcopum* (Eliensem, regis cancellarium) *manus violentas iniicere vel eum capere vel iuramentum quodlibet ab eo per violentiam extorquere seu eum in captione tenere seu statum regni a serenitate regia dispositum aliquatenus immutare vel praesumpserit vel praesumpsit, omni dilatione et simultate postposita, convenientes in unum, praedictum comitem et omnes antedictae praesumptionis consiliarios, auctores, complices et fautores, accensis candelis et pulsatis campanis, omni appellatione et excusatione necnon et personarum acceptione postpositis, publice nuncietis vinculo excommunicationis adstrictos et tamdiu faciatis sicut excommunicatos ab omnibus arctius evitari, necnon et in terris eorum et in aliis quas invaserint, praeter poenitentias et parvulorum baptismata, divina penitus sine appellationis obstaculo prohibeatis celebrari officia, donec iamdicto legato tam a captione quam a iuramento penitus absoluto et regno ipso in statum a praenominato rege in recessu suo dispositum reformato, cum testimonium litterarum ipsius legati et vestrarum pariter ad sedem veniant Apostolicam absolvendi, scituri pro certo, quod, si in huius nostri executione praecepti negligentes fueritis aut remissi, non minorem in vos, praestante Domino, ducemus ultionem, quam si praedicta iniuria personae nostrae vel uni de fratribus nostris esset irrogata.* — Sed nullus eorum executus est mandatum domini Papae.

c. sept. 29.

Dec. 2.

Lamberti parvi annales[3]. Obiit Rodulfus Leodiensis episcopus (aug. 5.).

1) Parisios venit VI. kal. ian. (1192. dec. 27.) Cf. *Radulfum de Diceto* Bouquet XVII, 643. 2) Wilhelmus, episcopus Eliensis. 3) MGs. XVI. 650.

1191. In nativitate beate Mariae virginis (sept. 8.) tanta frequentia populorum cum ducibus et comitibus venit ad civitatem Leodiensem ad electionem episcopalem, ut cives urbis crederent se esse obsessos tanta multitudine. Siquidem dux Lovaniensis Heinricus, collectis fautoribus, fratrem proponere volebat. Comes vero Haianensis omnino contradicens, ut appellationem ad regalem audientiam faceret, Albertum prepositum compulit. Exinde cum utraeque partes cum electoribus suis preceptione regia Wormatie[1] essent evocate, imperator visis partibus et dissensione in electione iudicio curialium prepositum Bonnensem Lotharium prefecit Leodiensi chathedre.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Ipse vero Autbertus frater ducis, videns in se factam iniustitiam, timore imperatoris habitu pauperis viatoris assumpto, ad pedes Celestini Pape Lateranis pervenit. Audita autem Papa electionis ratione et concordia, electo suo litteras tradidit, archiepiscopo mandans Coloniensi, ut ei munus conferat consecrationis. Lotharius tamen imperatoris electus, per ecclesias, castella et eiusdem episcopii villas, pontificales agebat causas.

1192.

Clericorum Rotomagensium ad Walterum archiepiscopum litterae[2]. *Frequenter insidiis declinatis tandem incidimus in latrones bonisque omnibus praeter quaedam, equos et litteras spoliati, sine omni viatico venimus in*
Febr. 11. *urbem sumptuosam tertio idus februarii, apud beati Petri ecclesiam curia commorante. Ibi invenimus cancellarii clericos iactantes plurima, et multa, ut videbatur, prosperitate gaudentes; nam plene legationis officio impetrato, iam saepe dominus Papa et cardinalium quidam ,,Eliensi episcopo'' cum subscriptione ,,legati'' suas epistolas dirigebant, et iam principalibus legationis bullatis, sed nondum traditis sese recessui imminenti praedicti nuncii praecingebant. Etenim dominum Papam ex toto pronum invenimus, ut partes cancellarii tueretur, et qui domino Papae familiarius assident et adhaerent, ipsius negotia tanquam propria promovebant. Verum per Dei gratia ad adventus nostri instantiam litterae sunt retentae, quibusdam, qui negotia vestra devotius respiciunt, saepe et multum dicentibus, non fuisse hactenus adeo necessarium vestrorum praesentiam nuntiorum. Porro quando potuimus, audiendi copia impetrata, coram domino Papa et cardinalibus universis literas proposuimus a vobis et episcopis et praelatis et iustitiariis Angliae*

1) Diem produnt *annales Col. max.* ad a. 1192: ,,in octava epiphaniae'' (ian. 13.).
2) Ap. *Benedictum Petroburgensem*, in vita Heinrici II. l. c.

destinatas, cum diligentia digna cetera adnectentes, quae intentioni vestrae credidimus expedire. 1192.

Cum vero nuncii Eliensis episcopi attentassent obiicere tam responsionibus quam obiectis, dominus Papa in vestri depressionem negotii plurima indignanter et cum amaritudine proponebat, multiplicatis inculcans sermonibus et affirmans: „Scimus, quod illustris rex Anglorum domino Eliensi regni sui totius administrationem reliquit, nec aliquem ei parem adhibuit vel maiorem. Litteras domini regis super eo vidimus, revocatorias aut contrarias non vidimus nec videmus, nec earum transscriptum sigillis appositis et authenticis consignatum. Sed multae venerabiles personae scribunt contra dominum cancellarium, et pro domino cancellario multarum recepimus venerabilium litteras personarum. Sed et litterae, quas vos portatis, eorum sunt, qui dominum cancellarium expulerunt, nec miramur admodum, si pro se scribere videantur. Scimus quod dominus rex nulli unquam mortalium tantam dilectionem exhibuit vel honorem impendit quantum domino Eliensi. Ipsum namque fecit episcopum venerandae sedis et ditissimae Eliensis, sed et cancellarium suum; sed et regnum Angliae universum eius solius custodiae commendavit. Sed nec omnibus istis contentus esse potuit dominus rex; sed et pro legationis officio domino cancellario committendo et bonae recordationis domino Clementi et nobis etiam supplicavit. Vide quam tenere amabat eum! Quem unquam hominem tantum diligit vel dilexit! Ad preces domini regis et instantiam multam praesentem legationem indulsimus domino Eliensi. Ab homine, quem tantum dilexerat, regem tam subito tantam gratiam revocasse, vix credere possumus, nisi litteras eius et sigillum regium videamus; et quod domino regi dedimus (puta legationem domini Eliensis), sine falsitatis nota nec suspendere possumus nec auferre. Sed et omnes Anglicani episcopi pro eodem legationis officio confirmando mihi proprias litteras transmiserunt, et mihi unanimiter supplicantes pro eodem cancellario commendationem plurimam porrexerunt: et modo quod postulatur ab eis, suae potius levitati imputandum videtur. Sed et dominus vester Rotomagensis archiepiscopus nobis pro domino Eliensi plenas devotione litteras destinavit, cum pro ipso scripsisset, dum prosperis uteretur. Contra ipsum exilii calamitate oppressum eos grave est exaudiri, cum contra eos scriptum sit:

Cum fueris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Porro cum pristina felicitate gauderet et legationis vice apud eos fungeretur, quae unquam ecclesia, quod monasterium, quae persona, qui vulgaris et nobilis super erogationibus domini Eliensis vel ecclesiarum gravamine verbum ad nos miserat vel querelam? Omnes applaudebant felici, — omnes

1192. *murmurant in oppressum; amici fortunae fuerant, cum fortunae gratia recedentes".*

Haec quidem et multa alia a domino Papa opposita non esse non poterant magni ponderis et momenti, ut ab eo proposita, qui superiorem non habet, et a Pontifice summo et iudice et cuius voluntati nemo est qui resistat. Sed et multum contra nos quibusdam facere videbatur, quod dominus rex in reversione vestra supplicavit pro vobis, ut in Normanniae partibus et ceteris transmarinis vobis legatio conferretur; unde prima facie nemini videbatur, quod regiae esset voluntatis vos in Angliae partibus administrationem habere, cum et Angliae tutelam gerere et legationis officium in Normannia exercere uni et eidem homini nec facile nec promptum videatur. Sed et forma regiae voluntatis, quae pro vobis fuerat a rege cancellario destinata, senescallo Normanniae a rege dicebatur transmissa, ut et ipse in Normanniae partibus vestro consilio fungeretur.

Ad quae et similia cum responsiones idoneas haberemus, tamen domini Papae favor et adiutorium in partem contrariam nitebatur. Veruntamen dubitare coactus, tum ad instantiam nostram tum cardinalium aliquorum, quos in vestrae partis gratiam traxeramus, cardinalibus omnibus congregatis in unum, singulorum consilia requisivit nostroque negotio diu suspensis deliberationibus agitato, suam dominus Papa sedens pro tribunali dedit sententiam sub hac forma: puta ut breviter et summatim procedamus, et cancellarium a vestra et domini Rotomagensi decani denunciatione absolvit, et vice mutata sententiam Eliensis episcopi, quam occasione quarundam probabilium litterarum in vos tulerat, et decanum et alios quosdam cancellario odiosos, nullam fuisse iudicavit. Porro dominus Papa in sua procedens sententia, super iniuria Eboracensi archiepiscopo irrogata sine forma praescripta, cancellario purgationem indixit; legationem autem nec eius executionem ademit, cum iam eam ad regiarum precum instantiam contulisset et nobis etiam supplicantibus cum Pontificibus Angliae universis. Eam tamen legationem protulit exequendam sub hac exceptione adiecta, quod ipse interdictum vel suspensionis vel excommunicationis sententiam proferendi in vos vel in decanum Rotomagensem vel episcopos Angliae vel iustitiarios vel magnates nullam habeat potestatem. Cuius interpretationem sententiae nos habituros confidimus, utiliorem verborum faciem vobis in ipsis Papae litteris transmissuros. Sententiae vero praenominatae adiecit, quod consilio cardinalium convocato nostroque adhibito et nuntiorum domini Eliensis, personas venerabiles in vestras partes providebit, quibus mediantibus inter vos et dominum cancellarium possit pax et concordia reformari, saltem quantum ad mutuum rancorem animi remittendum. In huius autem deliberationis

tractatu et praedictae forma sententiae eos profecto credimus ex toto litteras revocandas, quae cum essent ab episcopis totius Angliae destinatae, tamen occasione ipsarum idem cancellarius vos cum multis aliis excommunicationis vinculo denunciavit adstrictos. Super qua tamen denuntiatione cum nos domino Papae, ad mandatum Rotomagensis decani, proposuissemus querelam palam in consistorio, coram cardinalibus universis et populo lectis eiusdem litteris et inspectis, (mirum) quantum protestatus est voce coram omnibus exaltata, quod nunquam praedictae litterae a conscientia sua originem habuerunt, coetu cardinalium de se id idem cum admiratione plurima proclamante. Et cum nuncii Eliensis episcopi Papae instantissime reclamarent, nemini aurem propitiam vel fautricem impendit. Valete. 1192.

In nocte sequenti[1] venerunt nuncii Eliensis episcopi ad dominum Papam et exprobrantes illius inconstantiam dixerunt: *Nunquam putavimus ex ore vestro audisse, quod ita impudenter negaretis factum vestrum. Nonne confirmastis sententiam excommunicationis, quam dominus Eliensis episcopus, devotus filius Romanae ecclesiae et vester, dedit in Rotomagensem archiepiscopum et complices suos, qui in deiectionem illius unanimes extiterant, et litteras vestras archiepiscopis et episcopis Angliae inde misistis? Quid ergo in eum displicuit paternitati vestrae? aut quis vos seduxit, ut ita palam in consistorio, coram universis cardinalibus et clero et populo diceritis, quod nunquam praedictae litterae a conscientia vestra originem duxerunt? Precamur ergo, domine, sanctitatem vestram, ut saltem pro amore Dei et honore Romanae ecclesiae reducatis ad memoriam servitia, quae vobis dominus noster Eliensis episcopus devote exhibuit, et ut testimonio veritatis opprobrium domini nostri et nostrum tollatur, ne inimici nostri de iniusta condemnatione nostra hilarescant.* His et aliis huiusmodi exhortationibus clerici Eliensis episcopi adeo domini Papae animum in conatus suos allexerunt, quod in crastino idem Papa sedens pro tribunali, coram cardinalibus et clero et populo dixit: *Fratres mei, confiteor vobis, me graviter peccasse in dominum Eliensem episcopum et in clericos suos. Recordatus enim sum, quod litterae illae confirmationis nostrae super sententia excommunicationis, quam dominus Eliensis dederat in comitem Moretonii et in Rotomagensem archiepiscopum et in complices suos, qui eum violenter a regimine Angliae deiecerunt, a conscientia nostra et voluntate emanaverunt, et eas adhuc ratas habemus et eas praecipimus inviolabiliter observari, donec praedicti comes de Moretone et archiepiscopus Rotomagensis et complices sui ad condignam satisfactionem perveniant.* —

1) Ea quae sequuntur, iisdem fere verbis *Baronius* in *Ann. eccl.* ad a. 1192 n XI refert ex *Rogero de Hov.*

1192. Dum autem haec ita agerentur, dominus Papa Coelestinus misit a latere suo duos legatos cardinales in Normanniam, quorum unus dicebatur Octavianus Ostiensis episcopus, alter Iordanus abbas de Fossa nova, ad titulum sanctae Anastasiae presbyter cardinalis, ad diruendam litem controversiae, quae erat inter Wilhelmum Eliensem episcopum et Walterum Rotomagensem archiepiscopum et quosdam alios. Qui cum in Normanniam intrassent, et venissent ad Gisortium, milites castelli et burgenses clauserunt eis portas villae per praeceptum Willelmi filii Radulfi, senescali Normanniae et noluerunt illos intus recipere, dicentes: *quod dominus illorum Richardus rex Angliae nondum redierat de peregrinatione sua et in recessu suo, cum se signo crucis accinxisset, omnes terras suas cismarinas et transmarinas sub protectione Dei et Romanae ecclesiae et domini Papae posuerat, nec aliquem legatum in terra sua recipi praeceperat, et ideo nolebant ipsi illos neque alios huiusmodi viros recipere sine illius mandato.* Cardinales vero haec contra dicebant: *quod illi advenerunt portantes pacem et illuminantes patriam, dare pacem gentibus et liberare populum Domini.* Sed neque propter hoc neque propter illorum minas voluerunt praedicti milites vel burgenses illos recipere, immo cum gladiis et fustibus illos retroire coegerunt. Illi autem ibant gaudentes a conspectu populi, quoniam digni habiti sunt, pro nomine Iesu contumeliam pati. Qui cum a Normannia exissent, Octavianus Ostiensis episcopus sententiam interdicti dedit in Normanniam et excommunicavit praedictum senescallum Normanniae et omnes complices suos et fautores et consiliarios, et auctores praedictae praesumptionis. Iordanus vero de Fossa nova dilexit regem Angliae et noluit sententiam dare in Normanniam nec quidquam molestiae inferre, unde rex Franciae iratus fugavit eum a regno suo. —— Interim dominus Papa sententiam illam et interdictum Normanniae relaxavit et relaxari fecit a legatis et praecepit, quod non intrarent in Normanniam.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. (Papa Coelestinus) duos cardinales ad eum (Tancredum) direxit, mandans, ut imperatricem de custodia educens imperatori remitteret; si vero hoc facere nollet, anathemate perpetuo se feriendum cum parte provinciae, que illi favebat, pro certo sciret[1].

Anonymus Casinensis. Imperator Bertholdum[2] comitem cum excercitu

1) Chronicon Fossae novae (Muratori scr. VII. 880. ad a. 1193 [l. 1192.]) Aegidium cardinalem diaconum refert a Coelestino missum Panormum; cum eo rediisse Constantiam ad urbem (? cf. anonymum Casinensem.) et inde Coelestini expensis in Alemanniam esse transmissam. 2) Quem annales Marbacenses (MGs. XVII. 165.) appellant *de Kuonegesberg* (Künsberg).

mittit in Italiam et cum eo remittit supradictum abbatem (Roffredum Casinensem). Sed Bertholdus in Tuscia demorans, milites abbati concedit; cum quibus[1] rediens Ceperani adloquitur supradictam imperatricem (Constantiam), iam a rege (Tancredo) remissam, ducentibus eam cardinalibus ad hoc missis a Papa, qui putabat Romae cum ea de concordia tractare. Sed eadem augusta Urbis declinat ingressum et per Tiburim in partes Spoleti[2] recipitur. 1192.

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Willelmus Remensis archiepiscopus, litteris a Coelestino Papa acceptis, Autbertum Leodicensem electum in civitate Remensi mense septembri episcopum consecravit. Archiepiscopus etiam Coloniensis (Bruno), ab eius consecratione se excusans, ut ei munus consecrationis (Willelmus) imponeret, per litteras suas optinuit. Henricus imperator audiens, quod Autbertus Leodicensis electus gratiam consecrationis a Papa et Romanis contra suum propositum impetraverit, nimium indignatus Leodium venit et domos clericorum, qui ei adherebant, subvertit, et regni sui introitum eidem episcopo interdixit. Sept. Sept. 17—21.

Rigordus, Philippi Augusti gesta[3]. Revolutis paucis diebus instigante diabolo missi sunt ab imperatore quidem milites ad praedictum Leodicensem episcopum. Episcopus autem — eos honorifice recepit —. Dicebant enim, sese ab imperatore iniuste exhaeredatos, callide et doloso in corde et corde loquentes —. Nam effluxis aliquot diebus causa spatiandi educentes episcopum extra civitatem, evaginatis gladiis christum Domini vilissime interfecerunt, quia canonice electus et consecratus fuerat contra voluntatem imperatoris; et fugam arripientes, cursu rapidissimo ad imperatorem reversi sunt. Nov. 24.

Radulfus de Diceto, imagines historiarum. Rex (Richardus) navem ascendit die festo sancti Dionysii. Circa sancti Martini festum applicuit in Romania, scilicet in loco, qui dicitur Cuvrefu, qui iurisdictioni subiicitur imperatoris Constantinopolitani. Postmodum relictis magnis navibus, duas galeras ascendit et applicuit in Sclavonia. Cum autem transisset Venetiam et Aquileiam, terram ducis Austriae subintravit, a quo captus est in civitate, quae Wena dicitur, XIII. kal ianuarii[4]. Oct. 9. Dec. 20.

1) Ita correxi ed. lectionem *quibusdam*.

2) Ubi Conradus Lützelnbart, ab Italis Musca-in-cerebro (Muscancervello) vocatus, ducatum gerebat. 3) Bouquet XVII. 34.

4) Cuius rei nuntium Heinricus ipse V. kal. ian. (dec. 28.) Philippo Franciae regi, litteris „*apud Rithiencie*“ (l. Rothenece [in Bavaria]) datis, retulit. Cf. *Rogerum de Hoveden* pg. 721 (Pro *Frisorum* in iisdem litteris lege *Frisacum*). Heinricus Richardum appellat „*inimicum imperii*“. Cf. foederis a Richardo et Tancredo initi et a Clemente III confirmati documenta ap. *Rogerum de H.* pg. 676. et ap. *Bened. Petroburg.* l. c.

1193.

Sigiberti continuatio Aquicinctina. Henricus dux Lovaniensis et Henricus patruus eius, dux Ardennensis, insurgunt contra comitem de Ostada et Lotharium fratrem eius, quem Henricus imperator in sede intruserat Leodicensi, pro interfectione Autberti episcopi nominatae urbis. Omnia eius castella, quae circa Rhenum possidebat, capiunt et quedam destruunt et incendunt. Ipse autem comes cum fratre suo ad imperatorem fecit confugium.

Gislebertus. Dux Lovaniensis et dux de Lemborch avunculus eius — cum Henrico duce Saxonum confoederati sunt contra dominum imperatorem et cum eis domnus Conradus Maguntiensis episcopus homo melancolicus et Bertholdus dux Cheringiorum multique alii principes et alii nobiles.

Aegidius Aureae vallis. Primo sibi colloquentes per legatos, postremo colloquii cominus sibi diem condixerunt prope Coloniam civitatem[1]. Erant primi eorum Lotharingiae dux, Ardennae dux, Bruno archiepiscopus Coloniensis et comites et principes multi cum eis. — Conradus autem Moguntinus archiepiscopus et alii principes multi regni Teutonici, qui absentes erant, consilio eorum firmiter adhaerebant et rem omnem per legatos confirmabant.

Gislebertus. Quod quidem ipsi duces domino Papae Coelestino insinuaverunt et per nuncios ei confoederati sunt.

Sigeberti contin. Aquicinctina. Coelestinus Papa omnes interfectores episcopi (Leodiensis) anathemate perpetuo innodavit.

Mart. 23. *Radulfus de Diceto, imag. hist.* Feria tertia post ramos palmarum dux Austriae regem Angliae tradidit imperatori Romano sub pactione pecuniae persolvendae[2].

---

1) Inter quos erant Premyzlaus dux Bohemiae (*Gerlaci* continuatio *Vincentii Pragensis* MGs. XVII. 707.), Albertus marchio Misnensis (chron. *Reinhardsb.*), Hermannus lantgravius Thuringiae (ibid.), nobiles Lotharingiae et inferioris terrae et orientales Saxones (ann. *Col. max.*, ann. *Marbacenses*), immo comites quidam Burgundiae (chron. *Urspergense*).

2) Uberius de hac re *Roger de Hoveden* pg. 722., ubi a Waltero Rotomagensi et Iustitiariis Angliae duos abbates dicit esse missos „in Alemanniam ad quaerendum regem; qui cum totam Alemanniam peragrassent et regem non invenissent, Bavariam ingressi sunt et obviaverunt regi in villa, quae dicitur Oxefer (Osterhove?), ubi ducebatur ad imperatorem habiturus cum eo colloquium in die palmarum (mart. 21.); et comperto, quod praedicti abbates venissent de Anglia, rex praebuit se illis hilarem et affabilem —. In itinere autem per tres dies, usquedum ad imperatorem pervenisset, quomodo se habuerit strenue, eleganter, prudenter, admirati sunt universi".

Roger de Hoveden[1]. Richardus rex Angliae in captione Henrici Romanorum imperatoris detentus, ut captionem illam evaderet, consilio Alienor matris suae, deposuit se de regno Angliae, et tradidit illud imperatori sicuti universorum domino; et investivit eum inde per pileum suum. Sed imperator, sicut praelocutum fuit, statim reddidit ei in conspectu magnatum Alemanniae et Angliae regnum Angliae praedictum tenendum de ipso pro quinque millibus librarum sterlingorum singulis annis de tributo solvendis, et investivit eum inde per duplicem crucem de auro. — Sed idem imperator in morte sua de omnibus his et aliis conventionibus quietum clamavit ipsum Richardum regem Angliae et haeredes suos[2]. 1193.

Dominus Papa Coelestinus[3] — pro ipso rege (Richardo) scripsit universis viris ecclesiasticis Angliae, ut imperator et totum ipsius regnum subiicerentur anathemati, nisi rex Angliae celerius liberaretur a captione illius. Similiter praecepit, ut rex Franciae et regnum eius anathemati subiacerent, nisi ipse desisteret a persecutione regis Angliae, quamdiu fuisset in captione imperatoris[4]. His et aliis admonitionibus domini Papae et universorum cardinalium et consilio virorum sapientium imperator Romanorum et rex Angliae facti sunt amici[5]. Apr. 19.

Imperatorem vero multa cum Leopoldo duce de tradendo sibi Angliae rege egisse, *Magnus Reicherspergensis* (MGs. XVII. 520.) testatur his verbis: „Anno 1193 imperator celebravit curiam Ratispone, ut indictum erat, 8. id. ianuarii. Ibi pax confirmata (?) est inter principes ante inter se dissidentes. Rex quoque Angliae adductus est illuc a duce Austriae, et inde reductus in orientem. Circa dies quoque pasche, quod evenerat in 5. kal. aprilis, iterum idem rex adductus est a duce ad imperatorem, et tunc devenit in potestatem et captivitatem imperatoris". 1) Pag. 725.

2) Cf. Radulfum de Diceto, in hist. pg. 672., Anonymum Casinensem, conventionem inter Heinricum imperatorem et Richardum Wormatiae factam, Rogerum de Hov. pg. 757. 758., annales Spirenses MGs. XVII. 83.

3) Monitus et flagitatus a matre regis Alienora, datis ad eum litteris ternis, quas v. inter *Petri Blesensis* opp. (Moguntiae 1600.) pg. 264 sqq. epp. 144—146., ubi et ipsius Petri Blesensis extat (ep. 143. pg. 262.) ad Conradum Moguntinum et Gualteri Rotomagensis ad Coelestinum III (ep. 64. pg. 110.) epistola de eadem re.

4) „Philippus rex Franciae erat in Francia die natalis Domini, qui feria sexta evenit, multum contristatus et confusus propter hoc, quod senescallus Normanniae noluit tradere ei Alesiam sororem suam; et frequenter misit nuncios suos in Angliam ad Iohannem fratrem regis, comitem Moretonii, mandans ei, qualiter rex captivus detinebatur, et quod ipse nunquam exiret de captione imperatoris Alemanniae, adnectens, quod si illo voluntati illius et consilio acquiesceret, daret ei Alesiam sororem suam in uxorem et redderet ei Normanniam et Aquitaniam et Andegaviam et omnes alias terras transmarinas, quas rex Angliae Henricus pater suus unquam tenuit et quod ipse acquireret ei regnum Angliae". *Roger de Hoveden* pg. 724.

5) Quae amicitia qualis fuerit, Richardus in litteris ad matrem et universos sub-

1193. *Annales Colonienses maximi.* Dominus Papa Lotharium Leodiensem electum omnibus suis tam in spiritualibus quam in carnalibus privari iubet pro obiectu mortis domni Alberti.

Roger de Hoveden. Post pacem inter imperatorem et regem Angliae ordinatam, ipse imperator coepit colloquium inter ipsum et regem Franciae de pace facienda inter ipsum et regem Angliae, mediante Willielmo Remensi archiepiscopo, regis Franciae avunculo et regis Angliae consanguineo. Et statuerunt diem colloquii inter Valculur et Tulim in crastino
Iun. 25. nativitatis sancti Iohannis Baptistae, feria sexta. — —

Interim appropinquante termino colloquii inter imperatorem et regem Franciae, rex Angliae per certa indicia cognovit, quod, si colloquium illud haberetur, imperator et rex Franciae confoederarentur contra archiepiscopos Coloniensem et Maguntinum et contra duces de Luvain et de Lemburc et Saxoniae et multos alios magnates et nobiles, qui conspiraverant contra imperatorem propter necem episcopi de Leges, fratris ducis de Luvain, quam imperator machinatus erat. Timebat etiam rex Angliae, quod, si colloquium illud haberetur, ipse sine dubio traderetur in manus regis Franciae. Unde rex Angliae plurimum se intromisit, ut colloquium illud deficeret, et pax inter imperatorem et praedictos magnates fieret. Ad illius igitur instantiam imperator et magnates praedicti inter se pacis foedus et concordiae inierunt in hunc modum: quod imperator iurare fecit episcopos quam plures et comites et barones in animam suam, quod ille nec praecepit nec voluit, ut praedictus episcopus de Leges occideretur, et quando hoc scivit, vehementer inde doluit; et de satisfactione reddidit unicuique praedictorum virorum, qui contra eum conspiraverant, omnia castella, quae pater suus vel ipse eis abstulerat. Et sic facti sunt amici, excepto duce Saxoniae. Et colloquium illud, quod inter illum et regem Franciae esse debuit apud Valculur, adnihilatum est[1].

---

ditos detis (*apud Hagenov* 13. *kal. maii.*) et eodem die ad magnates Angliae Heinricus imperator renuntiant. Cf. *Rogerum de Hoveden* pg. 727—727. Pepigerant enim inter se arctissimum foedus, ex quo imperator omnes iniurias Richardo vel eius regno illetas vel inferendes tanquem sibi ipsi illetas ulcisci debebat: modo ut imperatori rex septuaginta millia marcarum argenti solveret. Sed Richardus se deceptum esse non ita multo post cognovit.

1) Cf. Guillelmus Neubrigensem IV. 37. — Iem facta est Wormetiae die sanctorum Apostolorum Petri et Pauli (iun. 29.) compositio inter imperetorem et Richardum, cuius diploma extat ap. Rogerum de Hoveden pg. 728, MGL. II. 196., alias. Roger non inepte suspicatur, imperatorem tantas opes sibi extorsisse „ad Apuliem acquirendam". — Deinde Heinricus Richardo etiem regnum Provinciae promisit eique coronam huius regni se impositurum certe spopondit. Cf. Richardi ea de re litteras d. d. *apud Spiram XXII die septembris* et Heinrici imperatoris

Sigeberti continuatio Aquicinctina. Henricus imperator de morte episcopi supradicti parentibus eius satisfaciens, motus principum regni, qui adversus eum propter hanc causam insurrexerant, sedat, ea conditione, ut duci Lovaniensi et Ardennensi cum consilio capituli liceret, quem voluerint eligere episcopum in sede Leodicensi. Qui auctoritate imperiali freti, elegerunt Symonem, filium ducis Ardennensis[1]. 1193.

Philippus rex secundam duxit uxorem Ingelburgem regis Datie filiam, in vigilia assumptionis sancte Marie Ambianis. In die autem assumptionis eiusdem, die dominica, praesente Willelmo archiepiscopo Remensi, Petro Atrebatensi, Iohanne Cameracensi, Theobaldo Ambianensi, Lamberto Morinensi, Stephano Tornacensi et aliis suffraganeis archiepiscopi et multis Franciae principibus astantibus, regio diademate coronata est, in totius civitatis gaudio et conspectu. Octogesimo autem et secundo die post has nuptias, quorundam consilio apud Compendium rex cum suis archiepiscopis, episcopis et baronibus colloquium habuit. Ibi quidam episcopi et milites consurgentes, consanguinitatem inter primam reginam et secundam iuraverunt. Quo iuramento rex accepto, absque ulla dilatione et consilio dimisit eam. *Aug.* 14. *Nov.* 5.

Roger de Hoveden. Sed idem rex Franciae hoc fecit fieri, ut acciperet sibi in coniugem filiam (Conradi) comitis palatini de Rheno in Alemannia, avunculi supradicti Romanorum imperatoris (Agnetem), quae, cum regi Franciae a patre et aliis parentibus suis esset concessa, refutavit eum (Philippum) et consilio matris suae nupsit Henrico duci Saxoniae, nepoti Richardi regis Angliae.

Eodem anno Berengaria regina Angliae et Iohanna quondam regina Siciliae, et filia imperatoris Cypri venerunt Romam sub custodia Stephani de Turnham, et a domino Papa Coelestino et nobilibus Romanis honorifice sunt susceptae, et moram fecerunt ibi fere per dimidium anni spatium propter metum imperatoris. Et cum inde recessissent, tradidit eas dominus Papa in conductu magistri Mellur (l. Melioris) cardinalis, et perrexerunt usque Pisam, deinde usque Genoam, deinde usque Marsiliam.

Anonymus Casinensis. Rex Tancredus, prosperis successibus animatus, venit in terram Laboris, obsidet Casertam, donec comes Guilielmus

---

litteras d. d. *apud Theullusam* (l. *Gelenhusam*) *vigilia beati Thomae apostoli. Roger de Hoveden* pg. 732.

1) *Lamberti parvi annales* (MGs. XVI. 650.) „Succedit Symon, filius ducis Ardennae, sublimatus Aquisgrani in festo sancti Brictii", (nov. 13). Qui postea, cum Albertus quidam crearetur episcopus Leodiensis, Romae a Coelestino III cardinalis factus, diem obiit supremum 1193. aug. 1. Cf. *Reineri Leodiensis annales* MGs. XVI. 651.

1193. reddit se, deinde obsidet Torsam, et ipsi se reddunt obsidibus datis. Conradus (Muscancervellus) transit in vallem Forconi, exercitum recreat captis terris, quae reddiderant se regi. Rex venit Theanum, sperans ad se revocare supradictum abbatem (Casinensem, Roffredum); sed vir consilii, futurorum providus et iustitiae conscius, nec muneribus regis nec terroribus sedis Apostolicae potuit inflecti.

1194.

Roger de Hoveden. Anno gratiae millesimo centesimo nonagesimo quarto, qui erat secundus annus captionis Richardi regis Angliae, idem Richardus fuit adhuc in captione Henrici Romanorum imperatoris in Alemannia apud Spiram die natalis Domini, qui sabbato evenit; et ibi mansit usque ad tempus liberationis suae, quod statuerat ei imperator, videlicet a secunda feria post diem nativitatis Domini in tres septimanas. Cumque imperator venisset illuc una cum archiepiscopis, episcopis et ducibus et magnatibus imperii sui, et diu tractasset de liberatione regis Angliae, venerunt ad imperatorem nuncii regis Franciae et nuncii comitis Iohannis fratris regis Angliae, et obtulerunt imperatori ex parte regis Franciae quinquaginta millia marcarum argenti, et ex parte comitis Iohannis triginta millia marcarum argenti, tali conditione, ut ipse regem Angliae teneret in captione sua usque ad festum sancti Michaelis archangeli proxime sequens; aut si imperator mallet, darent ei in fine uniuscuiusque mensis, quamdiu ipse regem Angliae in captione sua teneret, mille libras argenti; aut si imperator mallet, rex Franciae daret ei centum millia marcarum argenti, et comes Iohannes daret ei quinquaginta millia marcarum argenti tali conditione, ut ipse traderet eis regem Angliae, vel saltem in captione sua teneret ab illo tempore per spatium unius anni. — Quibus auditis imperator distulit diem liberationis regis Angliae et alium diem liberationis suae statuit ei in purificatione sanctae Mariae apud Maguntum. —

Walterus Rotomagensis Radulfo Londoniensi[1]. *Eo die*
Febr. 4. *(crastino sancti Blasii) misericors Dominus populum suum apud Moguntiam in liberatione domini regis visitavit. Nobis enim domino regi eadem die usque ad horam nonam assistentibus, Maguntino et Coloniensi archiepiscopis inter dominum imperatorem et dominum regem et ducem Austriae pro liberatione regia verba proferentibus, post multas anxietates et labores iidem archiepiscopi, qui studio maximo ad liberationem regiam operam adhibuerant,*

1) Raduifus de Diceto pg. 672.

coram domina regina et nobis et Bathoniensi et Elyensi et Sanctonensi episcopis et multis aliis magnatibus ad dominum regem accesserunt, ei breve verbum et iucundum proferentes. Erat siquidem: quod ei dominus imperator significavit, quod eum in custodia sua diu[1] tenuerat, sed eum liberum dimittebat et absolutum. 1194.

Annales sancti Rudberti[2]. Liupoldus dux Austriae excommunicatur a Coelestino Papa propter regem Angliae.

Anonymus Casin. Rogerius filius Tancredi obiit; post quem et ipse, coronato Wilhelmo filio suo, decessit. *Febr. 20.*

Roger de Hoveden. Eodem anno cives Romani elegerunt LVI senatores, et constituerunt eos supra se. Prius[3] enim habebant unum solum senatorem, qui cognominatus est Benedictus Carushomo, qui regnavit super eos duobus annis; et deinde habuerunt alium senatorem, qui vocatus est Iohannes Capuche, qui similiter regnavit super eos aliis duobus annis; in quorum temporibus melius regebatur Roma, quam nunc temporibus LVI senatorum[4].

Matthaeus Paris, hist. Angl.[5] Rex Richardus ad sedem Apostolicam nuntios direxit; qui in praesentia domini Papae constituti, talem deposuerunt querelam:

Pater sancte, salutat excellentiam vestram dominus noster rex Anglorum Richardus et postulat sibi iustitiam exhiberi de duce Austriae, qui ipsum de peregrinatione sua tam laboriosa revertentem cepit et aliter, quam tantum principem decuit, afflixit, imperatori, ac si bos esset vel asinus, vendidit,

---

1) „Rex Angliae fuit in captione imperatoris per spatium unius anni et sex hebdomadarum et trium dierum". *Roger de Hov.* pg 734. 2) MGs. IX. 778.

3) Ex documento a nobis ad a. 1191 allato constat, tum, cum Coelestinus Pontificatum susciperet (1191. mart. 21.), plus LVI senatores extitisse. Quare Carushomo annos duos (certe non integros) nonnisi post a. 1191. martium (vel cal. sept.), et Iohannes Capuche (f. Capucci) item annos duos (haud quidem integros) nonnisi inde a secundo post a. 1191. martium (vel cal. sept.) anno rerum summam gerere potuit, praesertim cum Romani anno 1194 ad numerum LVI senatorum redierint. Itaque iure nostro videmur suspicari Carihominis potentiam ad annos 1191—1193, Iohannis Capuccii ad annos 1193—1194 esse referendam.

4) „Post hos dies Romae quidam nomine Benedictus, vir in rebus saeculi experientissimus, cum videret urbem rapinis et furtis et caedibus diversisque iniuriis expositam, primo sibi paucorum animos conciliat; dehinc pluribus aggregatis eligitur, ut totius urbis obtineat potentatum. Coepit itaque in malefactores districtus ultor existere sibique adversantes comprimere, sicque in brevi, malorum violentiis motibusque compressis, intra urbem et circa tuta omnia efficit et quieta. — Benedictus Romae dum se magnificentius ageret, invidiam contra se excitat Romanorum, eorumque factione in capitolio obsidetur et capitur, captusque diu in custodia detinetur". *Robertus Altissiodorensis* ap. Bouquet XVIII. 260. Plura v in gestis Innocentii III, quae tomi III initio exhibebimus. 5) Ed. *Wats*, 1640. pg. 177.

1194. *qui postmodum ambo regnum eius intolerabili redemptionis debito contriverunt. Ipsi insuper a christianae fidei legibus non alieni, in tali casu regi detento graviora exercuerunt iudicia, quam ipse Saladinus faceret. — Movet praeterea non mediocriter dominum nostrum regem, quod sub pace et protectione vestra, omnibus peregrinis usque ad triennium concessa et in poena excommunicationis inflicta et firmata, ipsum a peregrinatione venientem et iterum redire disponentem ceperunt atque sub custodia carcerali detrudentes, ad gravissimam redemptionis summam coegerunt. Iubeat ergo excellentia vestra, ut obsides domini nostri regis, qui adhuc pro parte redemptionis, quae solvenda restat, detinentur in vinculis, liberas exire dux ille permittat, et pecuniam illam, quam a domino nostro excommunicatus recepit, ex integro restituat, necnon sibi suisque illatam iniuriam digna satisfactione emendet.*

Cumque haec et alia multa coram summo Pontifice regii nuntii allegassent, dominus Papa illico post trinam admonitionem, quam dux exaudire recusavit, surgens cum suis cardinalibus, ipsum ducem n o m i n a t u m excommunicavit et in genere omnes, qui in regem et suos manus iniecerant violentas; terramque ducis totam ecclesiastico supponens interdicto, Veronensi episcopo dedit in mandatis, quatenus hanc interdicti et excommunicationis sententiam singulis diebus dominicis et festivis per totum Austriae ducatum faceret publicari[1]. . . . *Quod si idem dux man-*
Iun. 6. *datis nostris parere decreverit, in virtute Dei idem praecipias, ut obsides regis Anglorum universos absolvat, pactiones omnes relaxet, et ablata sibi per eum et suos, et quae de ipsius regis iniqua redemptione percepit, universa restituens, eosdem obsides faciat cum securitate ad propria remeare; et amodo talia non attentans, nihilominus etiam de iniuria et damnis congrue satisfaciat irrogatis*[2]. *His demum rite completis et peractis, ei et suis absolutionis munus impendas et interdictum, cui erat ipsius terra subiecta, relaxes. Illud etiam eidem duci et suis nihilominus, praestita sibi absolutione, sub debito praediti iuramenti praecipias, quod, quam citius poterunt, ad partes Ierosolymitanas accedant et tanto tempore moram in servitio Dei faciant, quanto praefatus rex in captione dignoscitur extitisse. Quod si non observaverunt, ipsum et suos in eandem excommunicationis sententiam appellatione remota reducas. Dat. Romae ap. s. Petrum VIII id. iunii, pontificatus nostri anno IV*[3].

---

1) *Rymer*, foedera etc pg. 28. : *Volumus et per Apostolica scripta mandamus atque praecipimus, quatinus a duce Austriae iuramentum recipias cum alia cautione, quam expedire noveris, quod mandatis nostris, quae sibi per te vel litteras aut nuntium vel nuntios nostros fecerimus, per omnia sine fraude parebit. Quo recepto in eius virtute sibi praecipias, ut obsides regis Angliae universos etc.* (ut ap. Matthaeum).

2) Pergit Coelestinus ap. Rymer l. c. verbis a nobis usque ad finem litterarum appositis.

3) Episcopi Veronensis legatio effectu videtur caruisse. Exeunte

Annales Marbacenses. Ipso anno imperator commendans se orationibus religiosorum ubique, et statuens pro ipso fieri missas et orationes, collectis undique copiis militum, ipse cum imperatrice quarto idus maii a Trivels castro suo iter cepit in Apuliam, eam recepturus. — Pentecosten celebravit Mediolani —, Salernum vi cepit, et Palermum, sedem regni Sycilie, dominica qua cantatur: *Dicit Dominus: Ego cogito* cum magna gloria intravit. 1194. *Mai.* 12.

Excerpta Ottoboniana, *n.* 57. Littera Henrici Romanorum imperatoris domino Coelestino Papae directa, per quam idem Henricus significat respondendo litteris ipsius domini Papae sibi missis per certum nuntium nominatum, quod de treugis faciendis inter ipsum et ecclesiam tractatum aliquem non admitteret; sed hanc pacem et concordiae reformationem affectat, ut videlicet regnum Siciliae tam iniuriose, quam proditorie occupatum, ea qua deberet pace possidere valeret. Super quo dominum Papam sollicitat, ut ad id exequendum curam adhibeat diligentem, rogans ipsum, quod cum certos nuntios ad tractandum super praemissis ad ipsum decreverit destinandos, ab urbe usque Viterbium seu Urbem — veterem vel alibi circa partes illas declinare dignetur, ubi praedicti nuncii de iis negotiis eidem commodius possint loqui. Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Coelestino.*

Anonymus Casin. Imperator — mense iunio Italiam ingreditur, Pisis et Ianuae parat exercitum navalem et eo misso ipse in regnum descendit. *Iun.*

Chronicon Fossae novae. Octavo kal. septembris Campaniam applicavit et eam totam foderavit et, data securitate et pace totius Campaniae, fecit Babucum expoliari et depraedari. *Aug.* 25.

Roger de Hoveden. Henricus Romanorum imperator — intravit Apuliam in principio mensis augusti et eam sibi subiugavit et quindecim diebus ante festum sancti Michaelis cepit Salernum per vim.

Radulfus de Diceto. Bonefacius (marchio de Monteferrato, totius navigii signifer) itaque dum — Salernitanos pro viribus paratos resistere cognovisset, irruit super eos, et non modica strage peracta, victoriam reportavit, urbem succendit, praedavit, ecclesiis non pepercit, ecclesiam sancti Matthaei violenter intravit, asportavit thesaurum, sine delectu cives in ore gladii trucidavit, quosdam truncavit capite, quosdam suspendit patibulo, mulieres omnes indifferenter prostituit. *Sept.* 15.

---

demum hoc anno 1194, cum Leopoldus inter ludum dec. 26. infelici casu pede fracto morti esset proximus, „misit festinanter et vocavit Adelbertum Salzburgensem archiepiscopum, ut aliquatenus saltem sero reconciliari potuisset. Qui veniens et in penitencia susceptum solvit ab anathemate. Ea videlicet conditione, ut obsides regis et pecunia que adhuc supererat, sine dilatione redderentur. Quod et factum est". *Magnus Reicherspergensis* MGs. XVII. 522.

1194. *Roger de Hoveden.* Deinde perrexit imperator ad civitatem Melfe, quae statim reddita est ei; et dum ipse ibi moram fecit, redditae sunt ei omnes civitates Apuliae, ex quibus ipse tres subvertit, scilicet Salernum et Spinchole (l. Spinazzola) et Policor (l. Policastro). Deinde ante festum omnium sanctorum[1] venit Siciliam usque Messanam civitatem — et ipse
Nov. 1. honorifice ibi susceptus est ab archiepiscopis et episcopis et comitibus et baronibus regni Siciliae, et recedens inde perrexit Panormum.

Riccardus de s. Germano. Tunc (Sibylla) uxor regis (Tancredi) – cum filio suo parvulo Guillelmo — propter metum imperatoris ad locum tutiorem se contulit (castrum sancti Iohannis, Kalatabellota dictum), Panormum deserens.

Anonymus Casin. Quo viso populus Panormitanus imperatorem vocat. At ille praemissis nuntiis et foedere facto cum regina de dando sibi comitatu Licii et filio principatu Tarenti, properat et magnifice Panormum
Nov. 30[2]. ingrediens, in palatium recipitur, nec multo post idem regulus (Guilielmus) fortunam cum corona deponens, ad pedes eius venit.

Chron. Fossae novae. Imperator — securitate praestita recipit eam (Sibyllam) et filium ad manus suas, quos Muscancervelli custodiae tradidit et ex eis fecit suae beneplacitum voluntatis.

Roger de Hoveden. Deinde imperator fecit se et Constantiam impera-
Dec. tricem uxorem suam coronari in civitate Panormi, praesentibus et consentientibus archiepiscopis et episcopis et principibus regni. Deinde imperator fecit effodi a terra corpora Tancredi regis et Rogeri filii eius regis et spoliavit eos coronis et sceptris et ceteris regalibus ornamentis, dicens quod ipsi non erant de iure reges, immo regni invasores et violenti detentores.

Dec. 25. *Riccardus de s. Germano.* Imperator ipse in die natalis domini regens Panormi curiam generalem, praefatam reginam et filium eius necnon et alios quamplures praesules et comites regni, quibus ipse[3] proditionis
Dec. 29[4]. notam imponebat, iudicio Petri Celani comitis capi fecit et ex ipsis quosdam [oculis] orbavit, quosdam incendio, quosdam suspendio et quosdam in Alemanniam exilio destinavit[5]. Tunc imperatrix Exii, civitate Mar-
Dec. 26. chiae, filium peperit, nomine Fridericum (Rogerium) mense decembri, in festo sancti Stephani.

1195.

Excerpta Ottoboniana, n. 9. Littera Henrici imperatoris, domino

1) „Per Calabriam", *anonymus Casinensis.* 2) Cf. *Gaufredi continuat.* Muratori scr. V. 603. 3) „Ostensis litteris, quas conspiratione quorundam magnatum regni factas dicebat adversus eum", *anonymus Casinensis.*
4) Cf. *Gaufredi contin.* l. c. 5) Cf. Ottonem de s. Blasio c. 39.

Coelestino Papae directa, continens, quod dictus imperator, considerans, 1195.
quod ad terrae sanctae liberationem ac eliminandam pestem haereticam multum late per orbem diffusam, et ad commune bonum totius christianitatis nihil erat utilius, quam quod inter regnum et sacerdotium pax fieret et vigeret, ipse [pro] posse suo intendebat, quod talis pax inter ipsum et dominum Papam ac imperium et ecclesiam solidaretur, quod amputatis frivolis quaestionum ambagibus, quae hucusque passim emerserant, nullo eventu posset dissolvi, et quod suos nuntios, viros prudentes, pacis amatores, ad dominum Papam mitteret ad tractandum de pace, et per ipsum non stabit, quin pax et amicitia perpetue solidentur, et rogat dominum Papam attente, quod contra perfidos haereticos Petri gladium exerat, et nuntios discretos ad praedicandum contra cos dirigat, qui seminando verbum Dei, dictorum haereticorum nequitiam et detestabilem enormitatem exstirpent. Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Coelestino.*

Exc. Ottob. n. 10. Littera Henrici imperatoris domino Coelestino Papae directa, continens, quod praefatus Henricus mittit nuntium suum ad dominum Papam cum credentia, rogans eum affectuose, quod certos legatos nominatos ad ipsum mittat cum potestate decidendi causas ecclesiasticas vel spirituales, si quas eis forsitan dictus imperator pro aliquo facto suo proposuerit, et quod cito nuntium suum remittat. Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Coelestino.*

Magnus Reicherspergensis. Hisdem temporibus venerunt litterae a Celestino Papa ad Hainricum Romanum imperatorem pro reformanda pace et concordia. Nam diu ante discordaverant. Offensus quippe saepe fuerat dominus Papa, in illo videlicet enormi facto i. e. pro Leodiensi episcopo occiso et pro rege Angliae in peregrinatione capto, necnon pro dote sancti Petri in Apulia violenter ablata. Sed tandem Deo propitio et Pataviensi episcopo Wolfkero internuncio delinitus Papa has imperatori Apr. 27.
scripsit litteras, quarum textus sic se habebat:

C(oelestinus) episcopus, servus servorum Dei, karissimo in Christo filio H(einrico) illustri Romanorum imperatori et semper augusto salutem et Apostolicam benedictionem. Licet ex communi debito Romanus Pontifex imperatorem Romanum in visceribus caritatis habere ac diligere teneatur, nos tamen ex speciali, qui imperialem coronam nostris manibus in capite tuo posuimus, excellentiam tuam amplexari debemus. Quam utique quoad Deum indesinenter fuimus amplexati, qui salutem anime tue intimis desideriis optavimus et optamus. Verum quod aliquamdiu stilum tibi scribendi suspendimus, tuorum hominum excessus causa fuerunt, quorum temeritati quia potentia non restitit, veriti fuimus, ne malefactis eorum consensus imperialis

1195. *favorabilis accessisset et ea de tuo mandato fecissent. Sed quia cor principis in manu Dei est, qui quocunque voluerit vertit illud, grates sunt regi regum copiosius exhibende. Scilicet devotionis sinceritatem, quam erga matrem tuam Romanam ecclesiam constanter exhibere teneris, tam per litteras tuas fratribus nostris multa plenas devotione directas, quam per legatos tuae magnitudinis te plenius habere ostendisti. Etenim de pace procuranda, Iherosolimitane terre subsidio*[1], *et in melius promovendo communi bono universi populi christiani, verbum humiliter attulerunt; et visum est nobis ex coniectura multiplici, quod tua sit finalis intentio, quicquid a tuis actum est enormiter, correctionis studio propensius emendare et ad eum vias tuas ex toto dirigere, in cuius ditione sunt omnium potestates et iura regnorum, per quem reges regnant, dominantur principes, qui regibus dat salutem et imperatores*[2] *via regia incedere, quos facit feliciter imperare.*

Sedes nimirum si Apostolica sublimitati imperatorie husque ad hec tempora scribere praetermisit, non hoc fecit ex dedignatione seu fastu superbiae, sed quia medullitus affectabat, ut ad satisfaciendum ecclesiae, que offensa gravissime videbatur, quasi excytareris a somno, et matrem tuam in his tanquam pius filius complacares. Non enim oportuit nos aliter agere, qui alios longe positos ad ecclesiae devotionem cum effectu nequaquam invitare possemus, nec aliorum scandala evitare, nisi te, qui filius et defensor debes esse Romane ecclesie specialis et quo nullus secularium principum ei esset propinquior, alloquio Apostolice salutationis aliquamdiu intermisso ad hoc ipsum inducere curaremus. Quoniam igitur secundum doctrinam apostoli monemus, quos karos habemus, imperialem magnitudinem quantum possumus exortamur, ut illud attendentes, quod in evangelio suo redemptor humani generis asseverat: ,,Nil prodest homini, si lucretur universum

---

1) Per idem tempus Henricus, qui tum in Apulia degebat, d. d. *Trani, 2. id. aprilis*, omnibus imperii *archiepiscopis, abbatibus et ecclesiarum praelatis significat, quod per gratiam Dei regno Siciliae subiugato et in bonum statum redacto, ad honorem eius, qui brachia sua extendit in crucem, pro nobis immolatus, recolentes miseriam et angustias, quae terra promissionis peccatis nostris exigentibus feritate paganorum intolerabiliter oppressa sustinet, in solempni curia, apud Barum in festo resurrectionis Domini* (*apr.* 2.) *celebrata, pro redemptione eiusdem terrae mille quingentos milites et totidem sargantos in expensis nostris a martio usque ad annum transmittere decrevimus et hoc manifeste spopondimus, unicuique militi* 30 *uncias auri et tantum annonae, quae ei ad annum sufficiet, daturi. Pecuniam vero ubicunque naves ascendent, eis dabimus, annonam autem traduci faciemus, et ex illa parte maris, ubi naves applicuerint, eis praesentabimus*". *Ann. Col. max* MGs. XVII. 803. — Et profecto, ut affirmat frater Gaufridus, hospitalis Ierusalem magister (1193. apr.), *a tempore perditionis terrae hereditas Christi sic de levi non potuit recuperari.* Nam mortuus erat vetus dominus Assyriorum, deinde soltanus de Yconio, ,,deinde in prima septimana martii, die quae dicitur Mercurii (1193. *mart.* 3.), *mortuus est persequutor noster Salahadinus*". Sigeberti continuator Aquicinctinus MGs. VI. 431.

2) An forte *imperatoribus*, an *imperat* legendum?

mundum, anime vero sue detrimentum patiatur", ita studeas temporalia 1195.
bona transire et exercere imperii potestatem in terris, ut non amittas, sed potius lucreris eterna, ab eo in celis indeficiens bravium consequaris, cuius imperium permanet in eternum, qui revera non corruptibilibus auro vel argento, sed effuso sanguine proprio genus redemit humanum. Hoc siquidem ab ipso Domino indubitanter impetrabis, si semper in conspectu tuo eum provideas, si eius ecclesie illibata iura conserves, et que in divine maiestatis offensam atque ipsius ecclesiae manifestam iniuriam presumpta fuerunt, cum acceleratione omnimoda emendes et facias emendari.

Spem utique bonam circa huiusmodi de imperiali providentia concipientes ad plenum, licet tres mittere decreverimus, venerabili tamen fratre (Iohanne) Prenestino episcopo debilitate corporis impedito, dilectos filios nostros P(etrum) sancte Cecilie presbyterum et G(ratianum) sanctorum Cosme et Damiani diaconem cardinales, viros utique providos et discretos, in ecclesia Romana precipuos, qui bonum ecclesie ac imperii semper affectaut, ad tuam presentiam duximus de fratrum consilio destinandos, in eorum studiosius ore ponentes, que ex parte nostra principali excellentiae diligentius intimabunt, quorum verbis eam fidem volumus adhiberi, acsi de ore nostro presencialiter elata fuissent. Tu vero, fili karissime, quandoquidem vides nostrum silentium interruptum et ad scribendum tibi nostrae vocis organa relaxata, sic Apostolice salutationis ac benedictionis fruaris eloquio, ut in te fructum desideratum inveniat, et pro tui felici statu imperii atque incolumitate persone apud Deum universalis ecclesia iugiter interpellet, celi etiam imperator tuos gressus ad preces ecclesiae dirigat in viam salutis eterne. Data Laterani 5. kal. maii, Pontificatus nostri anno quinto.

Annales Marbacenses. Eodem anno in parsceve apud Varum (*i. e.* Mart.31.
Barini) imperator crucem secreto, tribus tantum ex capellanis suis presentibus, ab episcopo Sutrensi accepit. Et in die pasche expeditionem Apr. 2.
Ierosolimitanam publice predicari fecit et ab Apostolico impetravit, quod duos cardinales Petrum scilicet Placentinum et Iohannem Salernitanum in Alemanniam dirigeret predicare[1]. Quod et fecerunt. Nam Petrus in Germania (sc. Rhenana), Iohannes in Saxonia et Bawaria et aliis circumiacentibus provinciis instanter praedicabat. Itaque imperator ad Theutonicas terras circa festum beati Iohannis baptiste rediit et magno studio principes quoscunque potuit, ut crucem acciperent, instigavit et suum auxilium eis promisit. Igitur fere omnes officiales et capellani sui signati sunt.

Colloquio ergo generali [ab] imperatore apud Gelenhuosen cum prin-

1) Cf. Coelestini ad praelatos Germaniae *epistolam cruciatam* d. d. Laterani 1195. aug. 1. ap. *Sudendorf*, registrum I. pg. 82.

1195. cipibus de Saxonia et Turingia habito ante festum omnium sanctorum,
Oct. ex. principes fere omnes earundem provinciarum crucem, predicante Iohanne cardinali, assumpserunt. Postea vero predicante Petro cardinali in festo
Dec. 6. sancti Nicolai apud Wormatiam, alii principes et proceres tocius Alemannie fere omnes aliis et aliis loco et temporibus cruces sibi assumpserunt.—

Interim imperator laborabat, quod principes filium suum, qui iam erat duorum annorum, eligerent in regem et hoc iuramento firmarent. Quod fere omnes, preter episcopum Coloniensem, singillatim se facturos promiserunt. Quod si factum esset, ipse etiam cruce manifeste, sicut dicebatur accepisset. Unde cum ad curiam vocati venissent, quod promiserant, non fecerunt. Unde etiam ipse remissius, quam prius, de expeditione cepit tractare.

1196.

Chronicon Reinhardsbornense. Cum Heinricus illustris imperator videret archiepiscopos, episcopos, duces, marchiones et ipsum Hermannum landgravium cum reliquis liberis et ministerialibus ad signum crucis anhelantibus animis tam solempniter properare: desideriis eorum satisfacere cupiens, sub generali edicto in civitate Mogontia (l. Wormatia) curiam celebrandam innotuit principibus, privilegiatam peregrinis ituris de hereditandis possessionibus suis in consistorio imperiali volens condere licentiam, ut quicunque filium de libera non haberet, filiae habitae vel cuicunque in genealogia proximo ipsam delegaret hereditatem, quatenus de promptis promptiores ac de devotis viderctur efficere devotiores. Ad quam tamen curiam pauci convenientes, ea se imperatori obligavere promissione, ut de hereditando posteritati suae regno fidem indubitatam cum voluntario consensu facerent, aut certe, si hoc agere noluissent, tunc tamquam captivos imperii in custodia publica se detineri non ambigerent. Proinde hi qui aderant, timentes suis possessionibus emancipari, interlocutoriam quaesivere dilationem, ei se promissione dedentes, ut in curia apud Herbipolim proxime celebranda universitati principum eamdem imperatoris voluntatem deberent suggerere et ad consensum hereditandi regni etiam involuntarios, quoad possent, deflectere; ac si eorum consiliis ceteri principes accederent, bono res habita processu convalesceret; et si, quod dictum est, secus accideret, ipsi proinde imperatoriam animadversionem non mererentur. Denique ad Herbipolensem curiam properantes imperatori segnem in dictis praebuere consensum. Quidam principes, consternati timore, sua imperatori dedere sigilla, alii verbis involuntariis ad assensum utcunque illecti sunt. Alii peremtorio penitus subducti consilio, pigram se ad hoc negotium voluntatem

habuisse protestati sunt. Sicque factum est, ut ex dictis principum imperator facile adverteret ipsos eorum motus voluntatum. 1196.

Ansbertus, hist. exped. Friderici. Saxones, aliis assentientibus, contradixerunt, et licet terras noviter adeptas et saepe nominatas (Apuliam, Calabriam et Siciliam) imperio addere voluisset, nec tamen perfecit, nec eos ad consentiendum inclinare potuit. Quamvis omnium etiam ecclesiarum iuri condescendere laudaverit, ut post mortem praedecessorum successores episcopi in rebus mobilibus, quae ante fisco regio adiudicabantur, in potestatem succedentis sine contradictione venirent, et hoc privilegio mandare decreverit et confirmare promiserit, nihil profecit[1].

Annales Marbacenses. Imperator habuit curiam Herbipolis circa *Mart.* 31. mediam quadragesimam, in qua plurimi signum dominice crucis acceperunt. Ad eandem curiam imperator novum et inauditum decretum Romano regno voluit cum principibus confirmare, ut in Romanum regnum sicut in Francie vel ceteris regnis, iure hereditario reges sibi succederent, in quo principes qui aderant, assensum ei prebuerunt et sigillis suis confirmaverunt.

Ipso anno imperator circa festum Iohannis Baptiste cum paucis in Apu- *Iun.* 24. liam iter arripuit, unde etiam in Ytalia magnum est passus contemptum.

Chronicon Reinhardsbornense. Imperator videns Teutoniae principes de regno posteris suis hereditando difficulter sibi annuere, continue alia usus via, revocavit prius habitam sub acuta simulatione voluntatem, et quia non potuit efficere, quae volebat, suae auctoritatis imperio, ad avitae calliditatis arma confugit; quod liquido constat ab eo, quia non fuerat eius mutata voluntas, quando se ad obtinendum, quae voluit, offerre visa est prosperata facultas. Nam oblato principibus retractionis eius rei privilegio, tam subito eorum permutavit animos, ut, qui paulo ante, altum spirantes tumidumque minantes, huius rei causa proscribi et extorres fieri optabant, ad indictam sibi in Francfordt convenientes curiam, Constantinum, eiusdem imperatoris filium, nondum doli capacem, quasi haereditariae successionis regem, captu facilis consilii cum imperialibus praeconiis et magnis vocibus declamarent. Sicque impacati prius imperatoris et principum animi ad pacem redacti sunt.

Excerpta Ottoboniana, n. 56. Littera Heinrici Romanorum imperatoris et regis Siciliae, domino Coelestino Papae directa. Excusat se dictus Henricus imperator super quibusdam gravaminibus et offensis, per Philippum fratrem suum, ducem Tusciae, et eius officiales illatis, et super quibusdam aliis petitis ab eodem per dominum Papam, tangentibus re-

1) Cf. chron. Halberstadense ap. Leibnitz, scr. II.

1196. laxationem certorum praelatorum (Apuliae et Siciliae) detentorum et arrestatorum per ipsum. *(Iniuriosa quidem et superba videtur excusatio illa.)* Incipit sic: *Reverendo in Christo patri Coelestino summo Pontifici.*

Annales Marbacenses. Interim missis legatis suis imperator coepit cum Apostolico de concordia agere, volens quod filium suum baptizaret — nondum enim baptizatus erat — et quod in regem ungeret. Quod si fecisset, crucem ab eo aperte, ut putabatur, accepisset. — Itaque imperatore apud urbem Tyburtinam per tres ebdomadas expectante, missis ab utraque parte sepius nunciis, et Apostolico ab imperatore preciosis xeniis transmissis, et cum res, ut imperator voluit, effectum habere non potuit, iter cum magna indignatione versus Siciliam movit.

Interea in Theutonicis partibus, mediantibus Cunrado Maguntino archiepiscopo et duce Suoviae Philippo omnes fere principes prestito iuramento [apud Frankenfurt] filium imperatoris in regem elegerunt.

Dec. 25. Ipso anno facta est expeditio Ihcrosolymitana quarta circa nativitatem Domini a supra nominatis principibus, qui omnes per Ytaliam versus mare iter suum direxerunt.

1197.

Annales Marbacenses. Imperatore in Sycilia existente, imperatrix, sicut dicebatur, simultate inter ipsos exorta, coniurationem adversus imperatorem ab omnibus Apulie et Sycilie civitatibus et castellis fieri effecit, consciis, ut fertur, Lonbardis et Romanis, ipso etiam, si fas est credi, Apostolico Celestino; quibusdam etiam Theutonicis, qui tunc secum (cum Celestino) erant et ad imperatorem ire volebant, dissuasit ne irent. Igitur dum imperator in quadam silva propter venationem maneret, coniuratores, rege inter eos occulte constituto et multitudine maxima circa triginta armatorum millia collecta, ipsum omnesque suos, huius rei ignaros, perimere statuerunt. Quod et fecissent, nisi prius imperator a coniurationis conscio premonitus Messinam civitatem, ubi tunc dapifer suus Marquardus manebat, confugisset. Qui etiam Marquardus cum Heinrico marscalco, coadunatis paucis tam de suis, quam de peregrinis, quos conduxerant, cum inimicis congressi, fere omnes occiderunt, et regem ipsorum cum aliis quibusdam eiusdem factionis auctoribus vivos ceperunt. Quos imperator misorabiliter cruciari precepit. Nam regem presente imperatrice et vidente, coronam clavis ferreis capiti eius affigi iussit, et alios igne cremari, quosdam in mare mergi iussit. Proinde maximam adversus se invidiam tam ab incolis, quam ab aliis, *Aug.* qui hec perceperunt, excitavit. Postea circa augustum, cum in quodam nemore, in quo fontes erant frigidissimi, venationis delectaretur exercitio,

in quo etiam maximus calor per diem, et tale frigus, quod terram gelu 1197.
et bruma constringeret, fuit per noctem, quadam nocte tactus frigore circa festum beati Syxti cepit infirmari. Quam ob rem iussit se usque Aug. 6.
Messinam civitatem, que duabus ab illo distabat dietis, deferri, ubi dyarria infirmitate laborans, circa festum beati Michaelis se melius habens, Palermum ire proposuit. Cumque fere omnis familia sua cum omni suppellectili sua transfretasset, recidivam infirmitatem incidit, et in bona confessione et cordis contricione pridie ante prefatum festum de Sept. 28.
hoc seculo migravit.

Roger de Hoveden. Eodem anno Henricus Romanorum imperator, facta reconciliatione cum uxore sua et magnatibus Siciliae, coepit aegrotare et misit Savaricum Bathoniensem episcopum, consanguineum et cancellarium suum de Burgundia, ad Richardum regem Angliae, et obtulit ei recompensationen pecuniae, quam de eo ceperat pro redemptione sua, sive in auro et argento sive in terris. Dum autem praedictus Savaricus iret in ista legatione, praedictus Romanorum imperator obiit in Sicilia apud Messanam in vigilia sancti Michaëlis, excommunicatus a Coelestino Papa propter captionem et redemptionen Richardi regis Angliae, et ideo prohibuit idem Papa, ne corpus illius sepeliretur, licet (Berardus) archiepiscopus Messanae pro eo multum orasset. Venit itaque praefatus archiepiscopus ad Coelestinum Papam tribus de causis: prima, ut corpus imperatoris sepeliretur, secunda, ut Marchowaldus summus imperatoris iustitiarius liberaretur ab obsidione Romanorum, qui eum obsederant in Marchia Guarneri, non permittentes eum inde exire; tertia ut Fredericus praefati imperatoris filius coronaretur de regno Siciliae. Ad primam vero petitionem respondit dominus Coelestinus Papa, quod non permitteret corpus imperatoris sepeliri, nisi de consensu regis Angliae et nisi pecunia, quam ipse de rege Angliae ceperat, redderetur. Ad secundam petitionem respondit dominus Papa, quod praedictus Marchowaldus per ipsum liberari non poterat, nisi de voluntate Romanorum. Ad tertiam petitionem respondit dominus Papa, quod consentiret, si fratribus suis cardinalibus placeret, ut Fredericus praefati imperatoris filius coronaretur de regno Siciliae. Et factum est ita, datis domino Papae mille marcis argenti ad opus ipsius, et mille marcis argenti ad opus cardinalium. Iuravit etiam imperatrix tactis sacrosanctis evangeliis, quod praedictus Fridericus natus fuit de legitimo matrimonio praedicti imperatoris et ipsius. —

Defuncto itaque Henrico Romanorum imperatore, magna pars Tusciae, quam idem imperator et praedecessores sui obstulerunt Romanis Pontificibus, reddita est domino Coelestino summo Pontifici, videlicet Ekependante et Sancta Crispina et Mons-Flascum et Radecock et Saint-

1197. Clere, cum omnibus pertinentiis eorum, redditaeque sunt ei Sicilia, Calabria, Apulia et omnes terrae, quae fuerunt regis Siciliae, sicut proprium patrimonium sancti Petri, de quibus ipse, ut supra dictum est, constituit Fridericum, Heinrici Romanorum imperatoris filium, regem.

Dec. 25. Deinde dominus Papa Coelestinus ante natale Domini paullatim coepit aegrotare, et convocatis coram se cardinalibus universis, praecepit, ut tractarent de successore suo eligendo. Ipse enim nitebatur modis omnibus, ut dominus Iohannes de sancto Paulo, presbyter cardinalis sanctae Priscae virginis, ei succederet in Papatu; de cuius sapientia, sanctitate et iustitia plurimum confidebat. Adeo enim ipsum prae ceteris diligebat, quod illum loco sui constituerat ad omne officium suum exequendum, nisi in consecratione episcoporum, quod pertinebat ad officium episcopi Hostiensis. Praeterea praefatus Papa obtulit, quod ipse seipsum deponeret a Papatu, si cardinales consentirent in electione praefati Iohannis de sancto Paulo.

Sed omnes cardinales una voce responderunt, quod illum conditionaliter non eligerent, dicentes, quod inauditum erat, quod summus Pontifex se deponeret; et sic erat schisma inter illos. Dominus enim Hostiensis episcopus cardinalis Octavianus nitebatur, ut ipse Papa fieret; similiter dominus Portuensis episcopus cardinalis (Petrus), similiter dominus Iordanus de Fossa-nova, similiter dominus Gratianus, et ceteri omnes nitebantur, unusquisque pro posso suo, ut ipse fieret summus Pontifex (?).

1198.

Roger de Hoveden. Coelestinus Papa, senio et gravi morbo laborans, Ian. 8. obiit Romae, mense ianuarii, sexto idus eiusdem mensis, feria quarta[1], septimo anno Papatus sui et Laterani sepultus est.

1) Ed. falso *sexta* (*VI*) pro IV.

Typis Breitkopfii et Härtelii, Leipzig.

